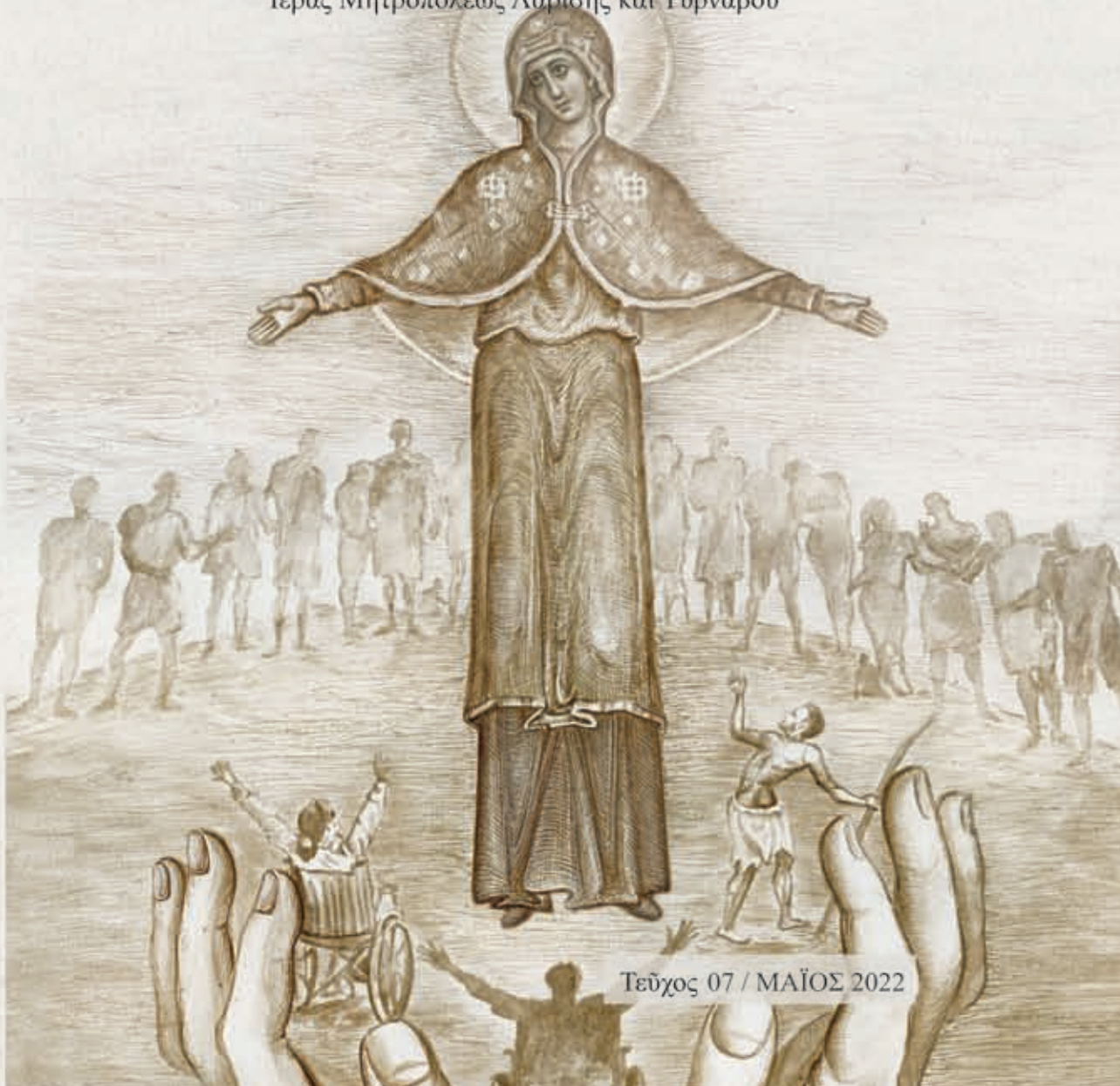

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

Έξαμηνιαία περιοδική έκδοση
Τεράς Μητροπόλεως Λαρίσης και Τυρνάβου

Τεύχος 07 / ΜΑΪΟΣ 2022

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 07 / ΜΑΪΟΣ 2022

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 07 / ΜΑΪΟΣ 2022 / 10,00 €

ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΝ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ:

ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ:

Πρωτ. Θεμιστοκλῆς Α. Μουρτζανός

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Ἀρχμ. Ἰγνάτιος Μουρτζανός, Σ. Μπαλατσούκας, Κ. Σπανός,

Ν. Παπαθεοδώρου, Ἀ. Χρυσοβέργης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Ἰωαννίνων 3, 413 34, Λάρισα

ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ: 2410 61 76 85 καί 6945 152 571 / e-mail: info@imlaris.gr

Τό περιοδικό ἀναρτᾶται ἠλεκτρονικά στὸν ἰστότοπο www.imlaris.gr καί στό Facebook στό προφίλ ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

Συνεργασίες γίνονται δεκτές σταλμένες σέ ἠλεκτρονική μορφή

Οἱ θέσεις καί ἀπόψεις τῶν συγγραφέων τῶν κειμένων εἶναι προσωπικές καί δέν ἀπηχοῦν κατ' ἀνάγκη τίς θέσεις τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης

ΘΕΜΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρῆστος Παπανικολάου

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιάννης Πέτρου

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ: Βασίλης Μαλισιόβας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Λυχνία Α.Ε.

ISSN: 2654-0223

Περιεχόμενα

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
EDITORIAL: Τρικυμία!

7

ΜΕΡΟΣ Α΄ ΘΕΜΑΤΑ ΒΙΟΘΕΙΚΗΣ ΣΤΟ ΣΗΜΕΡΑ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΕΣΟΓΑΙΑΣ ΚΑΙ ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ
Πνευματική θεώρηση του αντιεμβολιαστικού ιδεολογήματος

13

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΥΣΤΡΑΛΙΑΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ
*Ἡ θέση τῆς Ἐκκλησίας σχετικῶς μέ τίς πανδημίες τοῦ παρελθόντος
καί τον ἐμβολιασμό*

41

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΟΥΡΓΟΥΛΙΑΝΗΣ
Πανδημία: Ἡθικά διλήμματα καί μελλοντικές εὐκαιρίες

57

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΟΥ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ
Τρία ἐρωτήματα περὶ ἀλήθειας καί ζωῆς

65

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ
Ἀναζητώντας τὴν ἀλήθεια

83

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΪΟΣ
Ἡ βιοθική γιὰ τὸ τέλος τῆς ζωῆς: Εὐθανασία καί μεταμοσχεύσεις

89

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Περὶ τῆς ταφῆς ἢ τῆς καύσης τῶν νεκρῶν

105

Δρ ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ
Οἰκολογία καί βιοθική

121

ΑΡΧΙΜ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΚΙΑΜΕΤΗΣ
Θεία λατρεία καί πανδημία κορωνοϊοῦ μέ τὴν ματιὰ ἑνός κληρικοῦ

129

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΑΜΠΕΛΑΚΙΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ, ΠΑΡΑΔΟΣΗ, ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ

ΧΡΙΣΤΟΣ ΤΣΙΛΙΜΠΚΑΣ
Τά Άμπελάκια Θεσσαλίας. Τό αφήγημα μιᾶς ιστορικῆς κοινότητας
145

ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΣΠΑΝΟΣ
Τά Άμπελάκια κατά τήν περίοδο 1455-1570
159

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΣ
*Κοινωνιολογική θεώρηση
τῆς συντεχνίας τῶν Άμπελακίων Θεσσαλίας 1780-1811*
163

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ
*Ενθύμηση γιά τόν Άναστάσιο, ἱερέα καί οἰκονόμο τῶν Άμπελακίων-
συμβολή στήν ἱστορία τῶν Άμπελακίων τήν ἐποχή τῆς Ἐπανάστασης*
179

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ
Δεκαοκτώ ἐλάσσονες τῆς συντροφιάς τῶν Άμπελακίων
187

ΓΡΑΜΜΑΤΩ Χ. ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΟΥΛΗ
*Ἡ συλλογή κειμηλίων τῶν ναῶν τῶν Άμπελακίων,
ψήγματα μιᾶς ἀθέατης ἱστορίας ἀκμῆς*
191

ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΠΕΡΜΑΘΟΥΛΗ
«Χαίροις, Παρασκευή ὀσιομάρτυς, Άμπελακίων καλλονί...»
211

ΑΝΔΡΕΑΣ Δ. ΤΣΕΡΓΑΣ
Άγιος Γεώργιος Άμπελακίων. Λαϊκές ἀφηγήσεις - Τά θαύματα τοῦ Αγίου
219

ΜΕΡΟΣ Γ΄
ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΜΑΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
Ὁ Κώδικας τῆς Ἱερᾶς Ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος
251

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ
Ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης Πολύκαρπος Δαρδαῖος καί ὁ κύκλος τῆς Λάρισας
263

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΛΒΟΒΙΤΣ ΑΡΣ
Ὁ Ἑλληνας ἐπιστῆμονας Δ. Γοβδελάς στή Ρωσία
297

ΜΕΡΟΣ Δ΄
ΘΕΜΑΤΑ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΤΡΙΤΟΣ
*Ἡ προσφορά τῆς Ἐκκλησίας στήν παιδεία τοῦ Γένους
κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας*
321

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ
Προσέγγιση στήν Ὁρθόδοξη θεολογία τοῦ θαύματος
331

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΣΙΡΕΛΗΣ
*Τό ἱστορικό πλαίσιο τῆς χορήγησης Αὐτοκεφαλίας
ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο στήν Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας*
341

VITALY TKACHUT
*Τό κομποσκοῖνι στόν μοναστηριακό πολιτισμό τῆς Μητρόπολης τοῦ Κιέβου
τόν 15ο-18ο αἰῶνα*
349

ΠΡΩΤ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ
Ἱστορία καί Ἀποκάλυψη
375

Δρ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ (ΝΤΙΝΟΣ) ΑΥΓΟΥΣΤΗ
Βασίλης Μιχαηλίδης (†1917): Ὁ ποιητής τῆς Ρωμοσύνης
385

ΜΕΡΟΣ Ε΄
ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΛΑΡΙΣΑΙΩΝ ΖΩΗ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΣ

ΝΕΛΛΑ ΓΚΟΛΑΝΤΑ
*Βιώνω τό θαῦμα τῆς ζωῆς σέ ἀνθρώπινη κλίμακα
Συνέντευξη στόν Γιώργο Τράντα*
391

ΠΡΩΤ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΚΑΤΖΩΝΑΣ
*π. Κωνσταντῖνος Παπαγεωργίου (1927-2007):
«Οἱ τήν ὁδόν τήν στενήν βαδίσαντες...»*
403

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΤΕΡΖΟΥΔΗΣ
Γεώργιος Π. Δεληχᾶς
409

ΜΕΡΟΣ ΣΤ'
ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
Μήνυμα Πάσχα 2022
417

ΑΡΧΙΜ. ΒΑΡΝΑΒΑΣ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ
Σκοτώνουν τά ἄλογα ὅταν γεράσουν...
Μιά προσέγγιση στὸν βίο τοῦ ἁγίου Χαλαλάμπου
419

ΠΡΩΤ. ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
Οἱ ἅγιοι Τεσσαράκοντα μάρτυρες
423

ΑΡΧΙΜ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΜΟΥΖΗΣ
Ἅγιος μεγαλομάρτυς Γεώργιος ὁ Τροπαιοφόρος
431

ΑΡΧΙΜ. ΑΡΤΕΜΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ
«Κωνσταντῖνον, πιστοί, σὺν τῇ μητρὶ Ἑλένη τιμήσωμεν σήμερον»
435

ΜΕΡΟΣ Ζ'
ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ
Χρονικά Νοεμβρίου 2021 - Ἀπριλίου 2022
443

ΒΑΡΒΑΡΑ ΒΑΣΙΛΑΚΗ
«Βάστα γερά, ψυχή μου, ἔχουμε δρόμο ἀκόμη...»
455

ΡΑΒΒΙΝΟΣ ΗΛΙΑΣ ΣΑΜΠΕΤΑΪ
Προσευχή καὶ θεία κρίση
471

ΜΠΙΕΤΥ ΜΑΓΡΙΖΟΥ
Ὁ φόβος κατοικοῦσε ἐδῶ
479

ΦΑΝΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ
Μουσεία καί άναπηρία:
Προσβασιμότητα, εκπαίδευση, κοινωνική ένσωμάτωση
483

ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Η σχέση του σύγχρονου έφήβου μέ τον Θεό
491

ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ ΜΩΡΑΪΤΗΣ
Άπό τίν κυβέρνηση τής γλώσσας στίλν κυβέρνηση τής ποίησης
501

ΤΡΙΚΥΜΙΑ!

Καιρός τό περιοδικό μας νά στραφεί σέ άλλα θέματα! Μετά τίν άφιέ-
ρωση δύο τευχών στήν κομβική επέτειο τών διακοσίων (200) έτών
άπό τίν έθνική μας παλιγγενεσία, αλλά και τίν άναφορά προηγουμένως σέ
θέματα τής τοπικής μας Έκκλησίας και τής περιοχής μας, καιρός εΐναι νά
περάσουμε σέ κάτι πιό έξειδικευμένο, σέ κάτι γενικότερου ένδιαφέροντος, σέ
κάτι στό όποιο ή πρόσφατη περίοδος τής πανδημίας απέδειξε ότι έχουμε δρα-
ματική έλλειψη γνώσης, τραγική ύστέρηση ήθους και άρτηριοσκληρωτικό
έγκλωβισμό σέ κείμενα και πιστεύματα του παρελθόντος, τά όποια μπορεί νά
βοήθησαν τίν έποχή στήν όποία πρωτοεμφανίστηκαν και άναπτύχθηκαν,
σίμερα όμως, μετά τίν διαφορετική θεώρηση τών πραγμάτων, τίν εξέλιξη τής
έπιστήμης και τά νέα δεδομένα, άποτελοϋν ίσχυρή τροχοπέδη στήν ανθρωπι-
νη έλευθερία, ένισχύουν τίν έμμονική προσήλωσι σέ ιδεοληψίες και καλλιερ-
γοϋν τόν φανατισμό και τίν θρησκοληψία.

Μετά άπό δύο χρόνια πανδημίας, κατά τίν όποία, όπως και άλλοτε γρά-
ψαμε και είπαμε, άναδείχθηκαν τό τραγικό έλλειμμα παιδείας στήν κοινωνία
και τό άναρετικό του έκκλησιαστικού ήθους άπίστευτο έλλειμμα κατήχησης
στήν Έκκλησία, ό λαός μας αισθάνεται φοβερά μπερδεμένος. Τό ασύδοτο δια-
δίκτυο και ή έλεγχόμενη τηλεοραση έχουν όδηγήσει σέ τέτοια σύγχυσι, ώστε
ό μέσος Έλληνας νά μπορεί μόνον νά δυσπιστεί και νά φοβάται, σέ μία περιο-
δο έκτακτης άνάγκης, κατά τίν όποία ή ενιαία στάσι και ή συμμόρφωση τής
κοινωνίας προς τίς όδηγίες τών ειδικών άποτελεί τίν μόνη άναγκαία και ίκανή
συνθήκη για έξοδο άπό τίν κρίσι. Σύνάμα ό έναγκαλισμός τής μικροπολιτικής
μέ τά ύγειονομικά θέματα και τίς έκκλησιαστικές άποφάσεις, έδρασε άκόμη
πιό άναρετικά ως προς τίν σοβαρότητα και τίν αΐσθησι ευθύνης πού θά
πρέπει νά χαρακτηρίζει όσους έκφράζουν δημόσιο λόγο και όδήγησε σέ παρε-
ξηγήσεις και πλαστές έντυπώσεις.

Έτσι, «έπειδήπερ πολλοί έπεχείρησαν άνατάξασθαι διήγησιν περι τών
πεπληροφορημένων έν ήμιν πραγμάτων, καθώς παρέδωσαν ήμιν οί άπ' άρχής
αυτόπται και ύπηρέται γενόμενοι του λόγου, έδοξε κάμοι, παρηκολουθηκότι
άνωθεν πᾶσιν ακριβώς, καθεξής γράψαι, (...)» (Λουκ, 1, 1-4). Τό παρόν τεϋχος
εΐναι άφιερωμένο στήν Βιοηθική! Στην ήθική θεώρηση τής προσόδου τής σύγ-
χρονης ιατρικής και τής μοντέρνας τεχνολογίας, τίς άντιρρήσεις ή ένστάσεις
πού κατά καιρούς έχουν έκφρασθει, αλλά και τά πλαίσια μέσα στα όποια πρέ-

πει νά προάγεται ἡ ἐπιστήμη μέ ἀσφάλεια γιά τόν ἄνθρωπο καί τό μέλλον του.

Τά θέματα πού ἀναπτύσσονται στό παρόν τεύχος εἶναι ἐν πολλοῖς ἄγνωστα, terra incognita, γιά τήν πλειοψηφία τῶν συμπολιτῶν μας. Τά περισσότερα ἔχουν βρεῖ τήν ἀφορμή τους σέ ἐπιστημονικοφανεῖς¹ θεωρήσεις τῶν ὁποίων ἡ ἀνατροπή ἐπιχειρεῖται στίς σελίδες τοῦ παρόντος τεύχους. Μέ τό παρόν ἀφιέρωμα προσπαθοῦμε τρία τινά. Πρῶτον, νά δοξάσουμε τόν Ἅγιο Θεό γιά τό πολύτιμο δῶρο πού ἔδωσε στόν ἄνθρωπο καί λέγεται νοῦς! Μέ τόν νοῦ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ καί σκέπτεται, συνάγει συμπεράσματα, παρατηρεῖ, ἐπικοινωνεῖ, οἰκοδομεῖ ἀνθρώπινες σχέσεις καί παρᾶγει ἐπιστήμη. Εἶναι μεγάλη ἁμαρτία αὐτό τό μοναδικό δῶρο τοῦ Θεοῦ στόν ἄνθρωπο, νά τό ὑποτιμᾶμε, νά τό ὑποτάσσουμε στόν παραλογισμό τῆς ἰδεοληψίας ἢ καί νά τό κακοποιῶμε μέ «ληστές λογισμούς» (Β΄ Στιχηρό Ἰδιόμελο τῶν Ἀποστίχων τοῦ Κατανυκτικοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Δ΄ Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν - Ἰωάννου τῆς Κλίμακος)! Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ Πατέρες μας στά πλαίσια τῆς νηπτικῆς-πνευματικῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου νά πλησιάσει τόν Ἅγιο Θεό, μιλοῦν γιά κάθαρση καί σπὴν συνέχεια γιά φωτισμό τοῦ νοῦς, ὡς ἀπαραίτητο χαρακτηριστικό τοῦ ἔνθεου ἀνθρώπου. Δεύτερον, νά κατανοήσουμε τά ὄριά μας! Νά παραδεχθοῦμε ὅτι δέν εἴμαστε παντογῶστες, οὔτε ἐπαίοντες ἐπὶ παντός ἐπιστητοῦ. Νά ἀποδεχθοῦμε ὅτι, ἰδίως σέ κρίσιμα θέματα, ἐπιβάλλεται νά ἀφήσουμε τοὺς εἰδικούς νά μιλοῦν κι ἔμεις, ἀφοῦ ἀκούσουμε προσεκτικά καί διευκρινίσουμε τυχόν ἀπορίες μας, νά συνεργαστοῦμε κι ὄχι νά ἀντιταχθοῦμε δι᾿ ἑαυτὸν ἐπειδή «ἔμεις ξέρουμε καλύτερα»²... Τρίτον, νά πολεμήσουμε τὴν συκοφαντία ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων τῆς Ἐκκλησίας! Συστηματικά καί συγκεκριμένα χαλκεῖα στόν ἔντυπο καί ἠλεκτρονικό τύπο ἀποδίδουν ἀνύπαρκτες κατηγορίες καί βυρσοδομοῦν ἐναντίον Συνόδων, Πατριαρχῶν, Μητροπολιτῶν, Κληρικῶν πού τηροῦν τό αὐτονόητο. Τὴν ὑπακοή τους σπὴν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ! Τοὺς ὑβρίζουν, ὑπονομεύουν τὴν θεολογική καί ἐπιστημονική τους

¹ Ἐπιστημονικοφανεῖς εἶναι οἱ θεωρήσεις πού δέν ἔχουν ἐπιστημονική βάση, αὐτὸς ὁ ὁποῖος τίς παρουσιάζει ὅμως, τίς ἐμφανίζει μέ ψεύτικο μανδῦα ἐπιστημοσύνης. Στὴν πραγματικότητα εἶναι παγίδα γιά τοὺς μὴ ἐπαίοντες καί τοὺς ἀφελεῖς, τοὺς ὁποίους παρασύρει χειραγωγώντας τους.

² Τό λέω αὐτό γιά πολλὰ περιστατικά, ἀλλά καί διότι ξαφνικά σπὴν πόλη μας ἕνας δικηγόρος, ἕνας ἰδιωτικός υπάλληλος καί μιά νοικοκυρά ἐμφανίζονται νά ὑπογράφουν ἕνα κείμενο ὑποτίθεται θεολογικό, ὑποτίθεται ἐκφραστικό ἐπιστημονικῶν ἀνησυχιῶν, μέ τό ὅποιο εἶχαν τό θράσος νά ἀντιτάσσονται καί νά ὑπονομεύουν ἀποφάσεις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου... Περὶ τὸ νά ποῦμε ὅτι καί μόνη ἡ ἀνάγνωσι αὐτοῦ τοῦ κειμένου εἶναι χάσιμο χρόνου, ἀποδεικνύει ἀγνοία καί σέ θέματα Πίστης καί σέ θέματα ἐπιστήμης καί τελικά, μᾶλλον ἐκθέτει ἀνεπανόρθωτα τοὺς ὑπογράφοντες, ἰδίως ὅταν, ἔστω συγκεκριμένα, διατυπώνει ἀπειλές.

κατάρτιση, τούς άπαξιώνουν, μόνο καί μόνο για νά κλονίσουν τήν έμπιστοσύνη καί ύπακοή τοῦ κόσμου ἢ ἔστω τῶν όπαδῶν τους πρός τά έκκλησιαστικά θέσµα. Θέλουν τούς άνυποψίαστους, εύκολα θύµατά τους. Θέλουν νά ύπερτονίζετα ἡ τελικά άνύπαρκτη Άγιότητά τους, «ώστε πλανῆσαι, εἰ δυνατόν, καί τούς έκλεκτούς» (Ματθ. 24, 24). Ἐνῶ κατηγοροῦν άλλους, τελικά οἱ ἴδιοι άποδεικνύονται «λύκοι βαρεῖς (...) μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου· (...) άνδρες λαλοῦντες διεστραµµένα τοῦ άποσπᾶν τούς µαθητάς όπίσω αὐτῶν» (Πράξ. 20, 29-30). Πραγματικά ζοῦµε σέ άποκαλυπτικούς καιρούς, όχι ὁµως, ὅπως τούς φαντάζονται οἱ διαστροφεῖς τῆς Θεόδοτης Ἀλήθειας τῶν Ἱερῶν µας Κειµένων, αλλά ὑπό τήν ἔννοια ὅτι αὐτοῖ πού φωνάζουν τελικά άποδεικνύονται τά ενεργούµενα τοῦ διαβόλου, ψευδόχριστοι καί ψευδοπροφῆτες. Μεθοδικά, κατόρθωσαν νά δημιουργηθεῖ ἡ ψευδής έντύπωση ὅτι «έλέγχουν τήν Ἐκκλησία», ἡ ὁποία αντίδρᾳ σέ κάθε έπιστημονική προσπάθεια καί εξέλισεται στό πλέον άναρχικό καί αντίδραστικό στοιχείο τῆς κοινωνίας µας. Αὐτό δέν εἶναι αλήθεια. Δέν ἰσχύει. Εἶναι ἡ πλάνη ὁρισµένων πού προσπαθοῦν φασιστικά νά τήν έπιβάλουν σέ µιά κοινωνία πού δέν ἔχει πού άλλου νά στηριχθεῖ, παρά µόνον στήν Ἐκκλησία.

Φυσικά καί στό τεῦχος αὐτό συνυπάρχουν κοντά στό βασικό θέμα οἱ έπιμέρους ένότητες. Δεύτερο κυρίαρχο στοιχείο τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, τό άφιέρωμα στό Ἀµπελάκια! Μαζί καί ἡ μνήμη παλαιότερων μορφῶν τῆς τοπικῆς µας Ἐκκλησίας πού διακόνησαν εἴτε στό Ἀναλόγια, εἴτε στό Ἱερά Θυσιαστήρια, εἴτε σέ ειδικές θέσεις πού τούς κάλεσε ἡ Ἐκκλησία.

Ἐκφράζοµε τίς εὐγνώµονες εὐχαριστίες µας σέ ὅσους συνέβαλαν στήν έκδοση τοῦ παρόντος ἔβδοµου (7^{οῦ}!!!) τεύχους τοῦ έπιστημονικοῦ µας περιοδικοῦ. Ἰδίως στους Σεβασµιωτάτους Μητροπολίτη Μεσογαίας καί Λαυρεωτικῆς κ. Νικόλαο καί Ἀρχιεπίσκοπο Αὐστραλίας κ. Μακάριο, όχι µόνον για τήν έξαιρετική καί τόσο διαφωτιστική ανάπτυξη τῶν θεµάτων τους, αλλά καί για τό ὅτι κουράστικαν ὑπερβαλλόντως συντάσσοντας τά κείµενά τους σέ περίοδο πολλαπλῶν λειτουργικῶν, ποιμαντικῶν καί διοικητικῶν ὑποχρεώσεων, ὅπως ἡ Ἁγία καί Μεγάλη Τεσσαρακοστή. Εὐχαριστῶ τόν Πρωτοσύγκελλό µου, Πανοσιολ. Ἀρχµανδρίτη κ. Ἰγνάτιο Μουρτζανό για τήν συμβολή του, αλλά καί τήν ὀλοκληρωτική άνάλωσή του στήν διακονία τοῦ φρικτοῦ Γολγοθά, στό πλαίσια τῶν πολλῶν εὐθυνῶν καί ὑποχρεώσεών του πρός τήν Τοπική µας Ἐκκλησία. Τούς σεβαστούς Πανεπιστηµιακούς Καθηγητές τούς εὐχαριστῶ, όχι µόνον για τά ἄρθρα τους, αλλά καί για τήν έμπιστοσύνη καί στήριξη πρός τό περιοδικό τῆς Ἱεράς µας Μητροπόλεως. Για τούς τακτικούς µας συνεργά-

τες ὅτι καί νά πῶ εἶναι ἀπελπιστικά λίγο καί φτωχό. Σηκώνουν τό βάρος καί κατορθώνουν κάθε φορά νά πηγαίνουν τό περιοδικό πολύ πιό ψηλά. Ἡ Χάρι τοῦ Ἁγίου Θεοῦ νά εὐλογεῖ καί νά φωτίζει τούς πάντες, τόσο ὅσους ἔγραψαν, ὅσο καί ὅσους διαβάζουν τό παρόν τεῦχος. Ὁ Θεός μαζί μας.

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

ΜΕΡΟΣ Α΄

Θέματα βιοηθικής στο σήμερα

* * *

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΕΣΟΓΑΙΑΣ & ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΕΜΒΟΛΙΑΣΤΙΚΟΥ ΙΔΕΟΛΟΓΗΜΑΤΟΣ

Ἡ πανδημία τοῦ COVID-19, ἀφοῦ ἐπικράτησε αἰφνιδιαστικά στὴν παγκόσμια κοινότητα, ἔχει κυριολεκτικά ἀναστατώσει τὴν ἀνθρωπότητα, ἔχει ἀνατρέψει διαχρονικὲς σταθερές, ἔχει ὀδηγήσει τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνολογικὴ παντοδυναμία σὲ ἀμφισβήτηση, ἔχει κλονίσει τὴν ἐμπιστοσύνη στὶς διάφορες μορφὲς ἐξουσίας, σὲ συνδυασμὸ δὲ μὲ τὴν τεράστια ἀλλὰ καὶ ἀνεξέλεγκτη διάχυση τῆς πληροφορίας, ἔχει προκαλέσει ἀνευ προηγουμένου σύγχυση καὶ ἐκδίωξη κρυμμένων ψυχολογικῶν παθογενειῶν καὶ νοσηρῶν φαινομένων.

Ἡ ἔνταση καὶ οἱ συνθήκες μέσα στὶς ὁποῖες ζοῦμε εἶναι πρωτοφανεῖς. Μετὰ τὴν οικονομικὴ κρίση καὶ ἡ ὑγειονομικὴ! Βομβαρδισμὸς πληροφοριῶν, συχνὰ ψευδῶν καὶ δύσκολα ἐλεγχόμενων, ἀπειλές, φόβοι, ἐντάσεις, σύγχυση, κλονισμὸς ἐμπιστοσύνης, καχυποψία. Ὁ ἄνθρωπος ὀδηγεῖται εἴτε σὲ ἐπιθετικότητα εἴτε σὲ ἀποχαύνωση· ἢ γίνεται ὑπερβολικὰ καχύποπτος ἢ καταπτάει παθητικὰ εὐπιστος· ἢ ἀντιδρᾷ ἐκρηκτικὰ στὴν αἴσθηση ἀπώλειας τῆς ἐλευθερίας του ἢ ὑποτάσσεται ἀμήχανα, χωρὶς καμμία ἀντίδραση καὶ ἀδιαμαρτύρητα· τὸ θυμικὸ του ἢ ἀναστατώνεται ὑπέρμετρα ἢ ναρκώνεται ἀμυνόμενο. Χάθηκε ἡ μέση ὁδός, ἡ σύνεση, ἡ ἰσόρροπη κρίση.

Σίγουρα ἀλλάζει καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀνθρωπότητα καὶ ὁ τρόπος ζωῆς. Μιὰ νέα ἠθικὴ διαμορφώνεται, καινούργιες ἀντιλήψεις ἀντικαθιστοῦν τὶς δοκιμασμένες ἀξίες, ἀγνωστες θρησκείες ἀναδύονται μέσα ἀπὸ φόβους, ἐντάσεις, φανατισμούς, ψευδεῖς γνώσεις, μάλιστα χωρὶς Θεό, μὲ κέντρο τὸν ἀρρωστημένο ἄνθρωπο. Εἶναι κοινὴ ἐκτίμηση ὅτι ἡ μετὰ τὸν COVID-19 ἐποχὴ θὰ εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ πρὶν. Ἡ ὅλη κατάσταση ἀσφαλῶς δὲν ἔχει ἀφήσει ἀνεπηρέαστη καὶ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῶν πιστῶν καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Γενική περιγραφή της κατάστασης

Ἡ πανδημία ἀκολουθεῖ μία πορεία ταλάντωσης καὶ ἤδη ἔχει περάσει ἀπὸ πέντε μεγάλα κύματα. Ἀρχικὰ δὲν ὑπῆρχαν φάρμακα οὔτε ἐμβόλια οὔτε ἐμπειρία στὴν ἀντιμετώπισή της. Τώρα, καθὼς πλησιάζουμε στὰ μέσα τοῦ 2022 καὶ ἔχουν συμπληρωθεῖ δύο χρόνια ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή της, φαίνεται ἡ σχετικὴ ἀνεπάρκεια καὶ τῶν μέτρων προστασίας καί, μερικῶς, τῶν ἐμβολίων, ὅπως τουλάχιστον προεκτιμούσαμε. Τὸ τέλος τῆς πανδημίας μετατίθεται ὅλο καὶ πιο ἀργά. Αὐτὸ ποὺ φαίνεται πῶς ἔχουμε καταφέρει δὲν εἶναι ἡ ἐντελῶς ἀσφαλὴς ἐμβολιαστικὴ προστασία, οὔτε ὁ ἐπιθυμητὸς περιορισμὸς τῆς μεταδοτικότητας καὶ τῆς ἐξάπλωσης, οὔτε καὶ ὁ ἀπόλυτος ἔλεγχος τῆς πανδημίας, ἀλλὰ κυρίως ὁ μετριασμὸς τῆς βαρύτητας τῶν συμπτωμάτων καὶ συνεπειῶν (νοσηλεῖες καὶ θάνατοι), ποὺ βέβαια δὲν εἶναι λίγο. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ γιὰ πόσο, δεδομένου τοῦ ἐνδεχόμενου τῆς ἐπανανόσωσης ἢ καὶ τῆς συνεχοῦς ἐμφάνισης νέων παραλλαγῶν καὶ μεταλλάξεων; Ὁ ἐχθρὸς φαίνεται πολὺ ἐπίμονος, ἀνθεκτικὸς καὶ δυνατὸς.

Τελικὰ, ἡ χρῆσις τῶν ἐμβολίων δημιούργησε μία ἀλυσίδα προβλημάτων παράλληλων πρὸς τὰ καθαρῶς ὑγειονομικά: μετὰ τὰ ἀρχικὰ πρωτοφανῆ περιοριστικὰ μέτρα, ὑπῆρξε μία ἔντονη ἐμβολιαστικὴ προπαγάνδα μὲ ἀντίστοιχη ἀντίδραση μεγάλου ἀριθμοῦ πολιτῶν γιὰ συγκεκριμένες κοινωνικὲς ὁμάδες (π.χ. ὑγειονομικοί), ὁ ἐμβολιασμὸς ἐφαρμόσθηκε μὲ σκληρὰ μέτρα ἔμμεσης ὑποχρεωτικότητας (ἀναστολὴ ἐργασίας, ἀπειλὴ ἀπόλυσης κ.λπ.)· ἡ ἔκδοσις πιστοποιητικῶν ἐμβολιασμοῦ αὐξήσε ἐπικίνδυνα τὸν ἔλεγχο στὴν κοινωνικὴ ζωή¹, ἡ κοινωνία ἐκτέθηκε σὲ ἓναν τεράστιο ὄγκο ἀμφίβολου, ἀνεξέλεγκτων ἢ καὶ ψευδῶν πληροφοριῶν, ἡ ἐμπιστοσύνη στοὺς πολιτικοὺς καὶ τὶς κυβερνήσεις κλονίσθηκε σοβαρὰ, λόγῳ –δικαιολογημένα ἴσως– ἀντιλαϊκῶν καὶ διαρκῶς ἀναθεωρούμενων πολιτικῶν², ὁ λαὸς διχάσθηκε σὲ παγκόσμια κλίμακα ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, καὶ μέσα ἀπὸ ὅλην αὐτὴν τὴν ἀναταραχὴ προέκυψε ἓνα ὀρμητικὸ ἀντιεμβολιαστικὸ ἰδεολόγημα μὲ βαθύτερες συνέπειες στὴ ζωὴ μας.

---

¹ Brown R. C. H.; Savulescu, J.; Williams, B. and Wilkinson, D., «Passport to freedom? Immunity passports for Covid-19», *Journal of Medical Ethics*, Vol. 46, Issue 10, October 2020, pp. 652-659.

² Gostin, Lawrence O.; Friedman, Eric A. and Wetter, Sarah A., «Responding to Covid-19: how to navigate a public health emergency legally and ethically», *The Hastings Center Report*, Vol. 50, No. 2, March-April 2020, pp. 8-12.

Τὸ φαινόμενο τοῦ ἀντιεμβολιασμοῦ

Ἄς δοῦμε λίγο πιὸ ἀναλυτικὰ πῶς γεννήθηκε αὐτὸ τὸ φαινόμενο.

Ἔχουμε μιὰ πρωτοφανῆ καὶ θανατηφόρα πανδημία. Δημιουργεῖται ἓνας παγκόσμιος πανικός. Οἱ κυβερνήσεις τῶν κρατῶν, ὁ Παγκόσμιος Ὄργανισμὸς Ὑγείας καὶ οἱ σχετικοὶ φορεῖς κινητοποιοῦνται καὶ προκειμένου νὰ προστατεύσουν τὸ ἀγαθὸ τῆς ἀτομικῆς καὶ δημόσιας ὑγείας καὶ τῆς ζωῆς, λαμβάνουν μέτρα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἴσως ἐνδεδειγμένα καὶ λογικά, σίγουρα ὅμως ἀντιλαϊκὰ καὶ ἀντιοικονομικά. Οἱ κυβερνήσεις καὶ οἱ ἀρμόδιοι καὶ ὑπεύθυνοι φορεῖς προσπαθοῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν κατάσταση. Τελικά, πολὺ σύντομα, παρασκευάζονται κάποια ἐμβόλια καὶ ἀρχίζει μιὰ παγκόσμια ἐκστρατεία προώθησης τοῦ ἐμβολιασμοῦ, μὴ ὑπάρχοντος ἄλλου τρόπου ἄμυνας ἐναντι τῆς πανδημίας, μὲ σχετικὰ συνοπτικὲς καὶ μὴ συνήθεις διαδικασίες. Οἱ κυβερνήσεις προμηθεύονται ἀπὸ τὶς φαρμακευτικὲς ἑταιρεῖες τὰ ἐμβόλια, αὐτὰ διανεμόνται δωρεὰν στοὺς πολίτες, οἱ ὑπανάπτυκτες χώρες ἔχουν περιορισμένη πρόσβαση καὶ παραμένουν οὐσιαστικὰ ἀβοήθητες³.

Γενικά, ἡ ἐπιφυλακτικότητα ἐναντι τῶν ἐμβολίων δὲν εἶναι κάτι τὸ πρωτόγνωρο⁴, γιὰ κάποιον ὅμως λόγο προκαλεῖται μεγάλη λαϊκὴ ἀντίδραση μὲ διάσπαρτους πυρῆνες σὲ ὅλον τὸν κόσμον, δημιουργεῖται ἓνα τεράστιο ἀντιεμβολιαστικὸ κίνημα, τὸ ὁποῖο προσπαθεῖ νὰ ἀποδομήσει ὅλην αὐτὴν τὴν ἐπιχείρηση τοῦ ἐμβολιασμοῦ, ἐπιστρατεύοντας διάφορους ἐπιστήμονες, παρουσιάζοντας διαφορητικὰ στατιστικὰ δεδομένα καὶ ἀξιοποιώντας τὴν διαδικτυακὴ πληροφόρησι⁵ καὶ τὸ ὁποῖο θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Παγκόσμιο Ὄργανισμὸ Ὑγείας ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς δέκα μεγαλύτερες ἀπειλὲς κατὰ τῆς ὑγείας.⁶ Ἡ διάχυση τῆς πάσης φύσεως πληροφορίας εἶναι ἐντελῶς ἀνεξέλεγκτη. Συνεπῶς, ἡ δυνατότητά μας νὰ ἀντιληφθοῦμε ἀπὸ μόνονι μας τὴν ἀλήθεια τῶν πραγμάτων εἶναι πρακτικὰ ἀνύπαρκτη.

Σταδιακὰ, καὶ κυρίως μετὰ τὴν πιεστικὴ προώθηση τοῦ ἐμβολιασμοῦ μάλι-

³ Jecker, N. S.; Wightman, A. G. and Diekema D. S., «Vaccine ethics: an ethical framework for global distribution of Covid-19 vaccines», *Journal of Medical Ethics*, Vol. 47, Issue 5, May 2021, pp. 308-317.

⁴ Williamson, Stanley (2007). *The Vaccination Controversy; the rise, reign and decline of compulsory vaccination*. Liverpool, Liverpool University Press. ISBN 978-1846310867.

⁵ Spier RE, «Ethical aspects of vaccines and vaccination», *Vaccine* 16 (19): 1788-94. Nov 1998 καὶ Larson HJ, Jarrett, C., Eckersberger E., Smith, DM., Paterson P., «Understanding vaccine hesitancy around vaccines and vaccination from a global perspective: a systematic review of published literature, 2007-2012», *Vaccine* 32 (19), 2150-59, Apr 2014.

⁶ https://el.wikipedia.org/wiki/αντιεμβολιαστικό_κίνημα.

στα συχνά με χαρακτηριστικά έμμεσης ή και άμεσης ύποχρεωτικότητας, αναπτύσσεται μέσα από τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και όχι μόνον, μιά έντονη αντιπαλότητα ανάμεσα στους ύποστηρικτές και στους άρνητες του έμβολίου, με έπίκεντρο την ανθρώπινη ζωή και τη δημόσια ύγεία.

Ός πολίτες άγωνιούμε για την ύγεία και τη ζωή μας και προσπαθοόμε, σεβόμενοι την ιατρική έπιστήμη και τις ύποδείξεις τών άρμοδίων, άνάλογα να συμμορφωθοόμε. Κάποιοι ίσχυρίζονται ότι δέν ένημερωνόμαστε σωστά, ότι ύπάρχει προσπάθεια παραπλάνησής μας ή σχέδιο άπειλής κατά τής ζωής μας ή πολύ περισσότερο σταδιακής ύφαρταγής και περιορισμού τής έλευθερίας μας (χρήση προστατευτικής μάσκας, lockdown, ίχνηλάτηση έμβολιασμένων, πιστοποιητικά⁷) και ότι τα διάφορα συστήματα έξουσίας ήθελιμένα ή άθέλιτα συμπορεύονται στην μεταμόρφωση τής κοινωνίας σε παγκόσμια φυλακή, πολς δέ λόγος γίνεται για τη «Νέα Έποχή» ή την λεγόμενη «Μεγάλη Έπανεκκίνηση», δηλαδή τη δημιουργία ενός έντελως διαφορετικού από τδ γνωστό σήμερα τοπίου κοινωνικής ζωής. Όλα αυτά σε μιá εποχή που ή παγκόσμια κοινωνία φαίνεται πώς χειραγωγείται από σκοτεινές δυνάμεις και κινείται πάνω σε άξονες που είτε άδιαφορούν είτε και άπορρίπτουν τόν Θεό, πολλώ μάλλον τόν Χριστό, όπως τόν πιστεύει, τόν γνωρίζει και τόν κηρύσει ή Όρθόδοξη Έκκλησία μας.

Δίπλα σε αυτά, ακούγονται φωνές ότι τα συμφέροντα κάποιων όλίγων και οί άνομες σκοπιμότητες τους παραβλέπουν ήθικές αντίστάσεις και στην ουσία άποβλέπουν στην πολεμική κατά τής πίστewς. Συνεπώς τδ όλο θέμα λαμβάνει και πνευματικές διαστάσεις.

Έργαλειο στην όλη αυτή ύποπτη προσπάθεια ίσχυρίζονται πώς είναι τδ έμβόλιο, τδ όποιο και θεωρείται τδ κλειδί προκειμένου να άνοιξει ή πόρτα τών μεγάλων σκοτεινών άλλαγών. Τδ θέμα πλέον, εκτός από την ύγεία μας, είναι μίπως κινδυνεύει ή έλευθερία μας και φυσικά ή ψυχή μας. Χάνουμε την ειρήνη μας, βλέπουμε σύγχυση γύρω μας, άναζητοόμε στήριγμα.

Όλα τα έφαρμοζόμενα μέτρα, και ή όριζόντια παγκόσμια ύποχρεωτικότητα, και ό ψηφιακός έλεγχος, και τα τεράστια οικονομικά κέρδη όλίγων, και ή χρήση τών νέων γενετικών τεχνολογιών (mRNA), δημιουργοούν έντονα άρνητικά αισθήματα⁸, καθώς μάλιστα συνδυάζονται είτε με γενικευμένη σε παγκό-

---

⁷ Martinez-Martin Nicole, Wieten Sarah, Magnus David and Cho, Mildred K., «Digital Contact Tracing, Privacy and Public Health», *The Hastings Center Report*, Vol. 50, No 3, May-June 2020, pp. 43-46.

⁸ Parker M. J., Fraser C., Abeler-Dörner L. and Bonsall D., «Ethics of instantaneous contact

σημα κλίμακα νομιμοποίηση για πρώτη φορά στην ιστορία του ανθρώπου ήθικων παρεκτροπών (αμβλώσεις, εϋθανασία, επίλογη φύλου, όμοφυλοφιλία κ.λπ.), είτε με την αποχαύνωση, παντελή σιωπή, παιθητική ανεκτικότητα, είτε με την συμβιβαστική και έκκοσμηκευμένη αντίληψη, την άφελη υποδούλωση σε κάθε πρόταση εύκολίας και άνεσεως, είτε και με την απουσία προφητικού λόγου από την πλευρά της Έκκλησίας.

Ἡ περιγραφή αὐτῆ τοῦ κόσμου παραπέμπει σὲ βιβλικὲς ἀναφορὲς περὶ τῶν ἐσχάτων («*συναχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου*»⁹, «*πλὴν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἄρα εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;*»¹⁰, Χάραγμα Ἀποκαλύψεως¹¹ κ.λπ.), πράγμα ποῦ δίνει πλέον ἔντονη θρησκευτικὴ διάσταση στὸ ὅλο θέμα.

Συνέπειες στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ

Αὐτὸς ὁ γενικευμένος κλονισμὸς τῆς ἐμπιστοσύνης προφανῶς δὲν ἄφησε ἀνεπηρέαστο καὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο, ἀλλὰ δυστυχῶς καὶ μεταξὺ τῶν πιστῶν καὶ θρησκευομένων, ἡ ἐμπιστοσύνη πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο καὶ τοὺς Ἐπισκόπους ὡς πρὸς τὸ ἐὰν καὶ κατὰ πόσον προσεγγίζουν πνευματικὰ τὴν ὅλη κρίση ἢ ἐὰν ἔχουν συμβιβαστεῖ μετὰ τοὺς κρατοῦντες βρίσκεται σὲ ἐξαιρετικὰ χαμηλὰ ἐπίπεδα. Αὐτὸ δημιουργεῖ ἀσφαλῶς καὶ σοβαρὲς συνέπειες στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, τίς ὁποῖες καὶ ὅπωςδήποτε πρέπει οἱ ἀρμόδιοι προσεκτικὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν.

Οἱ ναοὶ ὡς χῶροι συνάξεως καὶ συνεπῶς ὡς χῶροι ὑποκειμένοι στὶς ὑγειονομικὲς διατάξεις περὶ προστασίας ἀπὸ τὴν ἐπέκταση τῆς πανδημίας, παρεμειναν γιὰ πολὺ καιρὸ εἴτε κλειστοὶ εἴτε σὲ λειτουργία ὑπὸ ἀσυνήθιστα, αὐστηρὰ καὶ μὴ ἐκκλησιαστικῶς ἀποδεκτὰ περιοριστικὰ μέτρα. Τὰ μυστήρια δημόσια ἀμφισβητήθηκαν¹², ἡ Ἐκκλησία ἀντιμετωπίσθηκε ὡς μία συνήθης κοινωνικὴ ὀργάνωση καὶ δέχθηκε εἰρωνεῖς, προσβολές, κάποτε δὲ καὶ ὕβρεις. Ὁ

tracing using mobile phone apps in the control of the Covid-19 pandemic», *Journal of Medical Ethics*, Vol. 46, Issue 7, July 2020, pp. 427-431.

⁹ Λουκ. 21, 25.

¹⁰ Λουκ. 18, 8.

¹¹ Ἀποκ. 13, 16-17.

¹² Γιαγκάζογλου, Στ., Ἡ Ἐκκλησία ὡς κοινωνία πίστεως, λατρείας καὶ ζωῆς - Ἐκκλησιολογικὲς προκλήσεις καὶ ἀντινομίες στὸν καιρὸν τῆς πανδημίας καὶ τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων, *ΘΕΟΛΟΓΙΑ* 92, 4 (2021), σσ. 43-64.

τρόπος διαχείρισης της όλης καταστάσεως από επίσημης εκκλησιαστικής πλευράς κρίθηκε από ποικίλους ως ανεπαρκής ή άγονος ή και ως απαράδεκτα συμβιβαστικός. Η έντονη κριτική της Συνόδου και γενικότερα της εκκλησιαστικής διοίκησης και των επισκόπων από ομάδες πιστών κατά την πρώτη φάση της πανδημίας έδειξε να δημιουργούνται από την αρχή ρήγματα στην ένότητα του εκκλησιαστικού σώματος.

Το πρόβλημα έγινε όξυ και σοβαρό μετά την έναρξη των έμβολιασμών και τις σχετικές προτροπές της Κυβέρνησης προς τον λαό. Στο μεταξύ κυκλοφόρησαν μεταξύ των πιστών κείμενα προφητικού χαρακτήρος περί της σχέσεως του έμβολιού με το «Χάραγμα του Άντιχρίστου» και τον έσχατολογικό πόλεμο της Έκκλησίας και άρχισε να αναπαράγεται μία αντιεμβολιαστική προκατάληψη μεταξύ των πιστών, σταδιακώς διογκουμένη και έξελισσόμενη σε ιδεολόγημα, χωρίς κάποια αντίσταση. Μόλις πλέον άρχισαν οι πρώτοι έμβολιασμοί (27 Δεκεμβρίου 2020) και καθώς η Κυβέρνηση ξεκίνησε την σχετική έμβολιαστική εκστρατεία ενήμερωσης και υγειονομικής προστασίας του κόσμου, η Ιερά Σύνοδος ύποστηριξε την άποψη ότι «*ή επιλογή του έμβολιασμού δεν είναι ζήτημα τόσο θεολογικό ή εκκλησιαστικό, αλλά κυρίως ιατρικό-επιστημονικό και αποτελεί ελεύθερη προσωπική επιλογή του κάθε ανθρώπου σε επικοινωνία με τον ιατρό του, χωρίς ό έμβολιασμός να συνιστά έκπτωση από την όρθη Πίστη και ζωή*».¹³ Για τον λόγο αυτόν, ούτε προέτρεπε ευθέως ούτε και απαγόρευε τον έμβολιασμό, ενώ εξέφραζε την εμπιστοσύνη της στην επιστημονική κοινότητα και στα λαμβανόμενα μέτρα από την κυβέρνηση.

Δυστυχώς, ομάδες πιστών όχι μόνον αρνήθηκαν να συμμορφωθούν προς αυτές τις όδηγίες και συστάσεις, αλλά προχώρησαν σε ευθείες αντιδράσεις και αυστηρή κριτική κατά της Ιεράς Συνόδου, μάλιστα και σε όργανωμένη μορφή, δηλώνοντας ότι κατά την άποψή τους το θέμα είναι «*πρωτίστως θεολογικό και εκκλησιαστικό και ότι ή αποδοχή του έμβολιασμού με τα συγκεκριμένα έμβόλια συνιστά έκπτωση από την όρθη Πίστη και ζωή*», δηλαδή είναι θέμα πνευματικό, έγκαλώντας ευθέως με αυτόν τον τρόπο την Ιερά Σύνοδο ότι δεν αντιστάθηκε σθεναρά¹⁴.

Τελικά, προσβλήθηκαν από τον ίό, νοσπλεύθηκαν, διασωληνώθηκαν και έφυγαν από αυτόν τον κόσμο ούκ όλίγοι έπίσκοποι, ήγούμενοι μονών, κληρι-

¹³ Ιερά Σύνοδος της Έκκλησίας της Ελλάδος, *Δελτίο Τύπου*, 13.1.2021, «Όλοκληρώθηκαν οι έργασίες της Δ.Ι.Σ. για τον μήνα Ιανουάριο».

¹⁴ π. Στυλιανού Καρπαθίου, *Άνοικτή Έπιστολή προς την Αγία και Ιερά Σύνοδο της Έκκλησίας της Ελλάδος*, 15.1.2021.

κοί, μοναχοί ἀρνούμενοι νὰ ἐμβολιασθοῦν. Δυστυχῶς, κάθε Μητρόπολη ἔχει τέτοια ἐμπειρία. Οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἐντυπωσιακὰ ἀνησυχητικοί. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ἀντιεμβολιαστικοῦ ιδεολογήματος ὅμως δὲν ὑποχώρησαν, ἀλλὰ ἀπεναντίας ἰσχυρίζονται ὅτι ὅλοι οἱ παραπάνω φεύγουν ὡς μάρτυρες καὶ ὁμολογητές. Τὸ ἐρώτημα ὅμως εἶναι τὶ ὁμολογοῦν καὶ πῶς νοεῖται ἡ ὁμολογία χωρὶς ἐκκλησιαστικὴ εὐλογία.

Ἐπιπλέον, δὲν εἶναι λίγες καὶ οἱ περιπτώσεις ὅπου ἱερεῖς μετέδωσαν τὴν ἀσθένεια, μὲ συνέπεια νὰ προκληθεῖ ἐντοπὴ ἀντίδραση καὶ σκανδαλισμὸς τῶν πιστῶν ἢ νὰ διχασθεῖ τὸ ποίμνιο. Τελικῶς, ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος δημιουργήθηκαν πυρῆνες κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ὅχι μόνον ἀποξενωμένων ἀπὸ τὶς ὁδηγίες καὶ κατευθύνσεις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀλλὰ δημόσια ἀντιδρώντων. Μεταξὺ αὐτῶν πνευματικοὶ καὶ γέροντες μὲ κύρος στὸν λαὸ καὶ μαρτυρία ἐναρέτου βίου καὶ σοφίας.

Σταδιακὰ, ἡ Κυβέρνηση κάνει ἐκκλησιὰ γιὰ γενικὸ ἐμβολιασμὸ καὶ προβαίνει σὲ αὐστηρὰ μέτρα πέσεως πρὸς τοὺς ἀντιεμβολιαστὲς. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ὅπως καὶ οἱ Σύνοδοι τῶν ἄλλων αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, κάνει ἓνα βῆμα καὶ προτρέπει θερμὰ τὸν ἐμβολιασμὸ, ἐπικαλούμενη καὶ τὴν προστασία τῆς ζωῆς, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ πλησίον συνανθρώπου μας καὶ τὴν ἀγάπη ὡς προστασία τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς δημόσιας ὑγείας.

Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴν κινήθηκαν διάφορες Μητροπόλεις ὁργανώνοντας ἐμβολιασμοὺς ἔξω ἀπὸ ναοὺς (Λάρισα, Ἀλεξανδρούπολη) ἢ προτρέποντας ἀρκετοὶ Μητροπολίτες μὲ θεολογικὲς ἀναλύσεις (Σεβ. Ναυπάκτου κ. Ἱερόθεος), ἐγκυκλίους, συνεντεύξεις καὶ δημόσιες δηλώσεις ἢ ἀκόμη καὶ προτείνοντας εὐθέως τὸν ὑποχρεωτικὸ ἐμβολιασμὸ (Σεβ. Μεσσηνίας κ. Χρυσόστομος)¹⁵.

Παρὰ ταῦτα, τὸ ἀντιεμβολιαστικὸ κίνημα τῶν πιστῶν δὲν κάμφθηκε, ἀλλὰ ἐνέτεινε τὴν ἀντίδρασή του, πρᾶγμα ποὺ προκάλεσε σκληρότερες θέσεις καὶ μέτρα ἀπὸ κάποιους ἐκ τῶν Μητροπολιτῶν, ὅπως ἐπιβολὴ ἀργίας καὶ διακοπὴ μισθοῦ στοὺς ἀρνούμενους νὰ ἐμβολιασθοῦν ἱερεῖς (Σεβ. Μυτιλήνης κ. Ἰάκωβος, Σεβ. Ἐλευθερουπόλεως κ. Χρυσόστομος, Σεβ. Δράμας κ. Παῦλος, Σεβ. Ζακύνθου κ. Διονύσιος) ἢ ἀπαγόρευση ἀντιεμβολιαστικοῦ κηρύγματος ἐπὶ ἀπειλῇ ἄρσεως τῆς εὐλογίας τοῦ ἐξομολογεῖν (Σεβ. Δημητριάδος κ. Ἰγνάτιος¹⁶) ἢ καὶ ἀπόλυτες καὶ αὐστηρὲς τοποθετήσεις ὅπως τοῦ Σεβ. Ναυπάκτου

---

¹⁵ Σεβ. Μεσσηνίας κ. Χρυσόστομος, *Δίλωση*, 11.12.2021.

¹⁶ Σεβ. Δημητριάδος κ. Ἰγνάτιος, *Ἐγκύκλιον Σημεῖωμα*, 10.12.2021.

κ. Γεροθέου, ό όποίος μιλάει για «άντιεμβολιαστική παράνοια»,¹⁷ του Σεβ. Πειραιώς κ. Σεραφεΐμ ότι «όσοι πολεμοϋν την έμβολιαστική διαδικασία δολοφονοϋν τους άδελφούς τους... είναι έγωπαθείς και έγωιστάι», και «δέν έχουν θέση στην Έκκλησία, είναι εκτός του Εϋαγγελικοϋ μηνύματος, δροϋν εναντίον του Χριστιανισμοϋ»¹⁸. Μάλιστα ό Σεβ. Ηλείας κ. Γερμανός δήλωσε ότι: «έγώ τους πεθαμένους από τον κορωνοϊό Κληρικούς και Λαϊκούς τους θεωρώ αυτόχειρας (αυτοκτονοϋντας) και οϋτε στην κηδεία τους πηγαίνω»¹⁹.

Δυστυχώς, πέραν της έμμονής στις άπόψεις αντιλλάγησαν και άμοιβαίοι χαρακτηρισμοί και άπειλές, με κατάληξη μάλιστα και στα έκκλησιαστικά δικαστήρια²⁰. Όλα δείχνουν ότι ή κατάσταση έχει ξεφύγει... Και από έκκλησιαστικής άπόψεως.

Αΐτια της έναντι των έμβολίων άρνησης

Κατόπιν όλων αυτών, συνοπτικά θα μπορούσαμε να ποϋμε ότι ή έναντι των έμβολίων έπιφυλακτικότητα και αντίδραση μεταξύ των πιστών της Έκκλησίας, όφείλεται στους έξης λόγους:

1. Ό φόβος των παρενεργειών των έμβολίων. Κυκλοφοροϋν πολλές δημοσιογραφικές κυρίως πληροφορίες και στατιστικές, οί όποίες έπικαλοϋνται άπόψεις κάποιων έπιστημόνων, και εύκολα γεννώνται άμφιβολίες και έσωτερικοί φόβοι ως προς την έπικινδυνότητα αυτών των έμβολίων. Έπίσης, ύποστηρίζεται και ή άποψη ότι τα έμβόλια δέν έχουν δοκιμασθεί έπαρκώς και συνεπώς στην οϋσία τό όλο έγχείρημα έχει χαρακτηριστικά πειραματισμοϋ, ή ότι άποτελοϋν άγνώστων συνεπειών γενετική παρέμβαση.

2. Η χρήση νέων γενετικοϋ ύποβάθρου τεχνολογιών (π.χ. mRNA) στην φαρμακευτική βιομηχανία και στην έρευνα και παραγωγή των έμβολίων άποτελεί έναν έπιπλέον παράγοντα άντιεμβολιαστικής φόρτισης. Στην περίπτωση αυτήν, θα μπορούσε κανείς να συμπεριλάβει τα όσα γράφονται, ακούγονται και ύποστηρίζονται για την χρήση των έμβρυϊκών κυτταρικών σειρών στην έρευνα και παραγωγή των έμβολίων και φαρμακευτικών έφαρμογών,

¹⁷ Σεβ. Ναυπάκτου κ. Γερόθεος, Πρωτοχρονιάτικο μήνυμα, *NafpaktiaNews*, <https://www.in.gr/2022/01/02/greece/mitropolitis-naypaktou-o-koronaioi-anedeiakse-ton-paranoio-yparxei-pathogeneia-kai-mesa-stin-ekklisia/>

¹⁸ Σεβ. Πειραιώς κ. Σεραφεΐμ, *Συνέντευξη στον Σκάι*, 9.11.2021.

¹⁹ Σεβ. Ηλείας κ. Γερμανός, *Έπιστολή*, 15.12.2021.

²⁰ *Κανονική δίωξις* Σεβ. Μητροπολίτου Πειραιώς κ. Σεραφεΐμ κατά τοϋ π. Στυλιανοϋ Καρπαθίου, 9.11.2021.

κάτι που είναι μὲν ἀληθές, ἀλλὰ διογκώνεται παραπλανητικά καὶ μέσα ἀπὸ ψευδῆ δεδομένα καὶ ἀνακρίβειες παρουσιάζεται ὡς ἠθικῶς ἀποτρόπαιο.

3. Ἡ ὑπαρξη τεραστίων οικονομικῶν συμφερόντων ἀτόμων ἀμφιβόλου ἠθικῆς καὶ φαρμακευτικῶν ἐταιρειῶν εἰς βάρος τῶν οικονομῶν τῶν κυβερνήσεων καὶ τοῦ λαοῦ, πράγμα πὸν ὄχι μόνον δὲν ἐμπνέει ἐμπιστοσύνη, ἀλλὰ ἀντίθετα προξενεῖ καὶ ἔντονο ἀρνητισμό.

4. Ὁ συνδυασμὸς τῆς ὑποχρεωτικότητος μὲ τὴν ψηφιακὴ ἰχνηλάτησι καὶ τὰ πιστοποιητικὰ ἐμβολιασμῶν, μάλιστα σὲ παγκόσμια κλίμακα ἐπιτείνει τὴν καχυποψία γιὰ τὴν σκοπιμότητα τοῦ γενικευμένου ἐμβολιασμῶν καὶ τὸ ὅλο ἀντιδραστικὸ ρεῦμα. Ὁ ἐμβολιασμὸς ὑποστηρίζεται ὅτι ἀποτελεῖ πρόδρομο τῆς καθολικῆς ὑποδούλωσης τοῦ κόσμου, τῆς κατάργησις τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἐπικράτησις ἐνὸς ἄθεου «βελούδινου ὀλοκληρωτισμοῦ»²¹.

5. Ὁ φόβος ὅτι κάτι κακὸ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴν ὅλη ἐμβολιαστικὴ ἐκστρατεία, ἢ ὅποια μάλιστα συχνὰ παρουσιάζει χαρακτηριστὰ προκλητικῆς προπαγάνδας. Κάποιοι διαδίδουν καὶ κάποιοι ἄλλοι πιστεύουν ὅτι τὸ ἐμβόλιο χρησιμοποιεῖται ἀπὸ ἄδηλα κέντρα μὲ σκοτεινοὺς σκοποὺς καὶ συνεπῶς δὲν θὰ ἤθελαν νὰ ἐκτεθοῦν σὲ ἕναν τέτοιο κίνδυνον μὲ ἄγνωστες συνέπειες ἢ ἕμμεσα νὰ συμβάλουν σὲ ὑποπτα σχέδια.

6. Ἀνάλογα, καὶ ἢ μὴ ἠθικὴ βιοηθικὴ τοῦ δικαιωματοσμοῦ, πὸν ἐπικρατεῖ καὶ προβάλλεται σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο καὶ δικαιολογεῖ καὶ νομιμοποιεῖ πλείστες ὅσες ἐκτροπές, ὅπως τὶς ἐκτρώσεις, τὴν εὐγονικὴ ἀντίληψη, τὴν ὁμοφυλοφιλία, τὴν εὐθανασία κ.ἄ., εὐλόγα ἐντάσσει καὶ τὸ ἄγνωστο καὶ ἀμφίβολο καὶ συναισθηματικὰ φορτισμένο θέμα τοῦ ἐμβολιασμῶν στὴν κατηγορία τῶν ὑποπτῶν προκλίσεων ἐναντι τῶν διαχρονικῶν ἀξιῶν καὶ τῆς ἠθικῆς ἀντίληψις ὅτι στὸν βωμῶ συγκεκριμένου σκοποῦ μπορεῖ «νὰ ἀγιάζεται κάθε μέσο».

7. Ἀρκετοὶ πάλι, βλέποντας τὴν ἀντιεμβολιαστικὴ καχυποψία νὰ κυριαρχεῖ καὶ σὲ ἄλλα πρόσωπα τῆς ἐμπιστοσύνης τους π.χ. στὸν πνευματικὸ τους ἢ καὶ σὲ ἀνθρώπους γνήσιους καὶ ἀληθινούς κατὰ τὴν ἀποψή τους, τοποθετοῦνται μὲ ἐπιφυλακτικὸτητα ἐναντι τῶν ἐμβολίων καὶ εἴτε ἀποφεύγουν νὰ ἀκολουθήσουν τὶς ὁδηγίες τῆς κυβέρνησις εἴτε καὶ ἀσπάζονται καὶ ὑποστηρίζουν μίαν ἀντιεμβολιαστικὴ ἰδεολογία.

8. Τὸ γεγονός ὅτι κυκλοφοροῦν ἰδίως μεταξὺ τῶν πιστῶν προφητείες καὶ προρρήσεις «ἀγίων» ἀνθρώπων πὸν ὁμλοῦν συγκεκριμένα γιὰ τὸ ἐμβόλιο ὡς

---

²¹ Λουδοβίκου, π. Νικολάου, *Ἡ Ἀνοιχτὴ Ἱστορία καὶ οἱ Ἐχθροὶ τῆς, ἡ ἄνοδος τοῦ Βελούδινου Ὀλοκληρωτισμοῦ*, ἐκδ. ΑΡΜΟΣ, Ἀθήνα 2020. Ὁ π. Νικ. Λουδοβίκος, βέβαια, δὲν συμμαρτεῖται τὴν ἀντιεμβολιαστικὴ ἐπιχειρηματολογία.

μέσο κυριαρχίας του Άντιχρίστου, αποτελεί έναν επιπλέον παράγοντα, μεταξύ των θρησκευομένων.

Στο όλο θέμα άξίζει να αναφερθεί και η παράμετρος του αισθήματος της ήθικης ευθύνης. Η αλήθεια είναι ότι στην περίπτωση του έμβολίου, έφόσον κάποιος το επιλέγει μόνος του, φέρει ό ίδιος ευθύνη για τις πιθανές παρενέργειες που φοβάται πως πιθανόν θα ύποσσει. Στην περίπτωση πάλι που άσθενήσει άνεμβολίαστος, για μόν τις συνέπειες αισθάνεται ότι δέν τις έχει προκαλέσει ό ίδιος με ένεργό άπόφαση ή πράξη, ή ευθύνη όμως για όσα ένδεχομένως άκολουθήσουν εκ της άσθένειας βαραίνει τόν ίδιο, έπειδι δέν προστατεύθηκε.

Στην πραγματικότητα, προκειμένου κάποιος να λάβει μία άπόφαση, αυτό που κυριαρχεί δέν είναι τόσο τó βάρος της ήθικης ευθύνης όσο πολú συχνά ένας μύχιος φόβος για τις όποιες συνέπειες. Σε όσους επικρατεί ό φόβος τών συνεπειών της άσθένειας επιλέγουν τó έμβόλιο, ένω σε όσους επικρατεί ό φόβος τών παρενεργειών του έμβολίου τοποθετούνται άρνητικά στη χρήση του. Ούτως ή άλλως, ή τοποθέτηση στο έν προκειμένω θέμα δέν στηρίζεται σε έπιστημονική γνώση, αλλά σε πίστη, ίσως σε ψυχολογικά κριτήρια ή και σε ιδεολογικές προκαταλήψεις. Έξαρτάται πως συναισθηματικά έρμηνεύει κανείς τά όσα πληροφορείται.

Τελικά, ύπάρχουν τρεις έχθροι με τούς όποιους πρέπει να παλέψουμε. Τó σώμα μας άπειλείται από τόν ίό, ή σκέψη από τά ψέματα της παραπληροφόρησης και ή ψυχή από ένα σύμπλεγμα φόβου, θυμού και πανικού. Αυτή ή φοβική άποψη έναντι της άπειλής και οί προκαταλήψεις εξέλίσσονται σε ιδεολόγημα και στη συνέχεια σε ιδεολογική έμμονή και αντίδραση. Ό κίνδυνος να χαθεί ή αλήθεια από τόν όρίζοντα ή να έγκατασταθεί μόνιμα μία πλάνη είναι όρατός. Αυτή είναι ή μεγαλύτερη άπειλή.

Τελικά, ως πολίτες αλλά και ως πιστοί αναγκαζόμαστε να τοποθετηθούμε. Για να γίνει αυτό πρέπει κάπου να έμπιστευθούμε. Θα έμπιστευθούμε τά κοσμικά συστήματα που προβάλλουν και διαδίδουν είτε τή μία είτε τήν άλλη άποψη; θα έμπιστευθούμε τήν είδησεογραφική έννημέρωση από τó διαδίκτυο και τά έπίσημα κείμενα; ή ομάδες που άμοιβαίως ύποστηρίζονται στα ήλεκτρονικά Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης; θα έμπιστευθούμε τó προσωπικό μας αισθητήριο, τήν άποψή μας; ή ό καθένας τόν πνευματικό του ή κάποιον σοφό γέροντα; ή μίπως τόν Έπίσκοπό μας και τήν Ίερά Σύνοδο;

Πνευματική ανάλυση τών εξέλιξεων

Όπως αρχικά είχε δηλώσει η Ίερά Σύνοδος, και όπως η κοινή λογική υπαγορεύει, τὸ θέμα τοῦ ἐμβολιασμοῦ εἶναι στὴ φύση τοῦ ὑγειονομικοῦ καὶ ἰατρικοῦ καὶ ὄχι ἐκκλησιαστικοῦ. Ἡ ἐξέλιξη ὅμως καὶ ἡ διαχείριση τῆς πανδημίας, καθὼς φαίνεται ἐκ τῶν προαναφερθέντων, τὸ ἀνέδειξαν καὶ σὲ πνευματικό. Στὴν ὅλη συζήτηση γιὰ τὰ περιοριστικὰ μέτρα καὶ τὰ ἐμβόλια ἐνεπλάκησαν Σύνοδοι, πατριάρχες, ἐπίσκοποι, γεροντάδες, θεολόγοι καὶ γράφηκαν ὅχι λίγα θεολογικοῦ ὑποβάθρου κείμενα, μὲ ἐντελῶς ἀντιδιαμετρικὲς ἀπόψεις καὶ μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων.

Ἔτσι ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ ἔχουμε τοὺς ἐπίσημους ἐκκλησιαστικούς φορεῖς οἱ ὅποιοι ὑποστήριξαν τὰ διάφορα μέτρα καὶ τὸν ἐμβολιασμό, κυρίως στὴν βάση τῆς προστασίας τοῦ ἀγαθοῦ τῆς ὑγείας καὶ τῆς ἀμοιβαίας προφύλαξης ἀπὸ τὴ μεταδοτικότητα τοῦ κορωνοϊοῦ ὡς ἔκφραση ἀγάπης, ἀπὸ δὲ τὴν ἄλλη αὐτοὺς ποὺ συντάχθηκαν μὲ τοὺς ἀντιεμβολιαστὲς καὶ ἀρνητὲς τῶν μέτρων γιὰ τοὺς λόγους ποὺ προαναφέραμε.

Τελικῶς, ἡ ὅλη κατάσταση διαμορφώνει ἓνα κλίμα ἀναδυόμενου ἐκκλησιαστικοῦ σχίσματος, ὄχι στὸ ἐπίπεδο τῶν ἐπίσημων ἐκκλησιαστικῶν ὀργάνων, ἀλλὰ στὴ βάση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ὅπως καὶ μιᾶς κυοφορούμενης πλάνης ποὺ ἡ μία ἐκ τῶν δύο πλευρῶν ἔχει. Αὐτὸ φαίνεται πὼς εἶναι τὸ μεγάλο πρόβλημα ποὺ καλούμαστε τώρα ὡς Ἐκκλησία νὰ ἀντιμετωπίσουμε, πρόβλημα μεγαλύτερο ἀπὸ τὴν πανδημία, ὀξύτερο ἀπὸ τὸ ἐμβόλιο, τὸ ὁποῖο μάλιστα καθ' ὅλες τὶς ἐνδείξεις καὶ θὰ ἀφήσει γιὰ χρόνια τὸ βαθὺ ἀποτύπωμά του.

Πνευματικὲς συνέπειες

Ἄς δοῦμε λοιπὸν ἀναλυτικὰ κάποιες ἀπὸ τὶς πνευματικὲς συνέπειες ποὺ προκάλεσε αὐτὴ ἡ πανδημία σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα.

(α) Ἐκτροπὴ ἐνδιαφέροντος ἀπὸ τὰ πνευματικὰ εἰς τὰ ὑγειονομικὰ

Μία πρώτη ἀρνητικὴ συνέπεια εἶναι ἡ ὑπερβολικὴ ἐνασχόληση μὲ τὸ θέμα τῆς πανδημίας καὶ ἡ ἀνάγκη συνεχοῦς ἐνημερώσεως, πράγμα δικαιολογημένο μὲν ἀλλὰ πνευματικὰ ἄκρως ἐπιβλαβές. Τοῦτο, διότι ὁδηγεῖ σὲ μία καθολικὴ ἐξωστρέφεια, καθὼς μάλιστα ἐκθέτει σὲ ἓναν ὄγκο πληροφοριῶν ἀμοιβαίως ἀντικρουόμενων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὴ ἐλέγχσιμων, στὸ μεγαλύτερο μέρος τοὺς ἄχρηστων, οἱ ὁποῖες προσφέρονται μὲ μεγάλη φόρτιση καὶ τελικῶς τρέφουν τὴν περιέργεια, γεννοῦν φόβους καὶ προκαλοῦν ἐσωτερικὲς ἐντάσεις, σύγχυση καὶ φυσικὰ ἐθισμό καὶ ἐξάρτηση, καθὼς ἀπορροφᾷ καὶ μονοπωλεῖ τὸν ἐνδιαφέρον.

Έπιπλέον, αυτή ή μονομερής ένασχόληση, έκτρέπει τὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐπίσης σημαντικά ζητήματα τῆς καθημερινότητας καὶ ἔτσι παραλύει τὴ σκέψη, κουράζει ψυχικά καὶ δημιουργεῖ μυωπική θεώρηση τῆς ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος ἀσχολεῖται ὑπερβολικά μὲ κάτι τὸ ὁποῖο τὸν ἀναστατώνει, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ ὁ ἴδιος οὔτε νὰ τὸ ἐλέγξει οὔτε πολὺ περισσότερο νὰ τὸ ἀναχατίσει οὔτε ὅμως καὶ νὰ τὸ ἀγνοήσει.

Ὑπὸ πνευματικὴ ἔννοια, ὅλη αὐτὴ ἡ κατάσταση ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν καταστροφὴ τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης, τὴν μείωση τοῦ πνευματικοῦ ζήλου, τὴν κακὴ χρῆση τοῦ χρόνου, τὴν πτώση τῆς διάθεσης γιὰ μετάνοια καὶ τὴν ἀδυναμία τῆς ὑγιοῦς στροφῆς πρὸς τὰ μέσα. Ἐπιπλέον, ἡ μονοπώληση τοῦ ἐνδιαφέροντος καταπνίγει τὸ νόημα τῶν ἑορτῶν καὶ ἀπομειώνει τὴ χαρὰ τους. Ὁ χριστιανὸς δὲν ἔχει ὄρεξη γιὰ ἀγῶνα, δὲν μπορεῖ νὰ προσευχηθεῖ ἢ νὰ μελετήσει οὔτε κάπως νὰ συγκεντρωθεῖ, ὁ νοῦς εἶναι σκορπισμένος καὶ χαμένος σὲ ἓνα τοπίο ἀσάφειας καὶ ἀνψυχίας, ἡ δὲ προσοχή εἶναι ἐπικεντρωμένη σὲ ἓνα θέμα, τὸ ὁποῖο ἀπορροφᾷ κάθε ἱκμάδα πνευματικῆς ζωῆς.

(β) Παθολογικοὶ φόβοι καὶ ὑπερβολὲς αὐτοπροστασίας

Συχνά, αὐτὴ ἡ ένασχόληση δὲν μένει στὸ ἐπίπεδο τῆς πολυπράγμονος πληροφόρησης, μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται, ἀλλὰ σὲ πολλοὺς προξενεῖ νοσηρὰ φοβικά σύνδρομα, ποὺ φυσικά ἀπομειώνουν τὴ δυναμικὴ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὅταν κανεὶς εἶναι ἄκριτα ἐκτεθειμένος σὲ ἀποκαρδιωτικὲς εἰκόνες καὶ στατιστικὲς μὲ θανάτους, ὑγειονομικὰ ἀδιέξοδα καὶ ἀπειλές, ὅταν βομβαρδίζεται ἀπὸ ἀτέλειωτες πληροφορίες ἀπειλητικὲς γιὰ τὴ ζωὴ, ὅταν ἡ πανδημία πλησιάζει καὶ στὸ στενὸ του περιβάλλον, ὅταν ἡ κινδυνολογία καὶ ὁ κοινωνικὸς πανικὸς κυριαρχεῖ παντοῦ, ὅταν μάλιστα τοῦ ἔχουν αὐστηρὰ ἀποστερήσει κάθε ἄλλη εὐκαιρία ἐκτονώσεως καὶ διαφυγῆς, τότε αὐτὸ ἀρκετὰ εὐκόλα, ἐκτὸς ἀπὸ ἀπλὴ ἱκανοποίηση τῆς φιλοπεριεργῆς πληροφόρησης, προξενεῖ καὶ καταστάσεις παθολογικῆς φοβίας.

Ἡ ψυχολογικὴ φοβία γενικῶς δὲν ἐλέγχεται οὔτε μὲ λογικὲς σκέψεις οὔτε μὲ νομικὲς διατάξεις καὶ ἀπαγορεύσεις οὔτε ὑπόκειται σὲ συμβουλευτικὲς ρυθμίσεις. Θέλει κυρίως πρόληψη καὶ πνευματικὴ σύνεση. Σὲ κάποιους ποὺ δὲν πρόσεξαν, ὁ φόβος τῆς ἀσθένειας ἦταν ἰσχυρότερος ἀπὸ τὴν πίστη καὶ ἔχασαν τὴν εἰρήνη τους, μὲ συνέπεια τὴν παράλογη λήψη ἀπὸ μέρους τους ὑπερβολικῶν μέτρων αὐτοπροστασίας, ἐνίοτε πιὸ ἀπόλυτων ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἐπέβαλε ἡ Κυβέρνηση, τὴν μονοπώληση τῶν σχετικῶν συνήθως ἀτέρμονων συζητήσεων, τὴν ἀναπαραγωγὴ ἀρνητικῶν αἰσθημάτων, τὴν ἀπομόνωση ἀπὸ

τὸ περιβάλλον, ἐκνευρισμὸ καὶ ἐντάσεις στὶς ὅποιες σχέσεις τους, τὴν ἐμφάνιση νοσηρῆς ἐσχατολογικῆς ἀγωνίας καὶ, γενικά, τὴν ψυχικὴ ταραχὴ καὶ ἀναστάτωση μέσα τους.

Μέσα ὅμως σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα νοσηροῦ φόβου, ὅπου ἡ πίστη ὑποχωρεῖ, καίρια τραυματίζεται καὶ ἡ πνευματικὴ ζωὴ. Ἡ στροφὴ πρὸς τὸν Θεό, ἂν ὑπάρχει, καθίσταται συναισθηματικὴ ἢ καὶ ψυχαναγκαστικὴ, δὲν εἶναι προσευχητικὴ ἢ ἀληθινὴ καὶ καθαρὴ προσευχὴ ἀποδυναμώνεται. Ὅταν ὁ φόβος κυριαρχεῖ, καταστρέφεται ἡ ἐσωτερικὴ ἡσυχία, ὁ ἄνθρωπος παραλογίζεται, χάνει τὴν ἐμπιστοσύνη του στὸν Θεὸ καὶ τότε τὰ λόγια τῆς προσευχῆς δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἀνεξέλεγκτη διαμαρτυρία ἢ συναισθηματικὴ ἐκτόνωση σὲ προσευχητικὴ διάλεκτο.

Χειρότερη συνέπεια ἀπὸ αὐτὴν, ἦταν ἡ ἀποκοπὴ ἀπὸ τὴ λατρεία καὶ τὰ μυστήρια²². Ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς μεγάλης μεταδοτικότητος τῆς λοιμώξεως σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀπρόβλεπτη καὶ βαρὴ συμπτωματολογία της, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἀρκετοὶ χριστιανοὶ ἀπὸ τὸν φόβο τῆς ἀσθένειας, νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὶς λατρευτικὰς συνάξεις ἢ καὶ μέχρι σήμερα νὰ στεροῦνται τὴ συμμετοχὴ τους στὴ θεία κοινωνία. Χαλάρωσαν τὰ μέτρα, ἀλλὰ παρέμεινε ὁ δισταγμὸς, ἡ ὀλιγοπιστία καὶ ὁ φόβος.

(γ) Μοναξιά, ἀπομόνωση

Ἡ ἐπιβολὴ τῶν αὐστηρῶν περιοριστικῶν μέτρων (ἐγκλεισμὸς στὰ σπίτια, ἀπαγόρευση κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων, ἐπισκέψεων, ἐστίασης κ.λπ.) ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ἀνάγκη τήρησης ἀποστάσεων ἢ συνεχοῦς ἀπολύμανσης ἀφ' ἑτέρου, εἶναι φυσικὸ ὅτι περιορίσει αἰσθητὰ τὴν ἐπικοινωνία καὶ ὀδήγησε σὲ ἀπομόνωση τοὺς περισσότερους, καθὼς ὁ καθένας ἔπρεπε νὰ προστατευθεῖ ἀπὸ τὸν ἄλλον. Τὸ ὑποκατάστατο τῆς ἠλεκτρονικῆς ἢ διαδικτυακῆς ἐπικοινωνίας ἦταν μὲν πολὺ βοηθητικὸ, ἀνοίξε ἴσως καὶ κάποιους νέους δρόμους, ὅμως φάνηκε ἀρκετὰ ἀνεπαρκές, κυρίως γιὰ ἄτομα μεγαλύτερης ἡλικίας. Ἡ ἀμεσότητα στὶς διαπροσωπικὰς σχέσεις εἶναι κάτι τὸ ἀναντικατάστατο.

Τὸ αἶσθημα τῆς μοναξιάς, σὲ συνδυασμὸ μὲ αὐτὸ τῆς φοβίας, ὀδήγησε ἄτομα ἐπιρρεπῆ σὲ κατάθλιψη σὲ σχετικὰς ψυχικὰς κρίσεις καὶ αὔξησε τὶς αὐτοκτονικὰς τάσεις, τὶς ἀκραίες ἐκρήξεις, μάλιστα σὲ ἀνησυχητικὸ βαθμὸ.

---

²² Ἀρχιμ. Ἀστερίου Χατζηνικολάου, *Μὲ πίστη στὸν καιρὸ τῆς πανδημίας*, ἐκδ. ΣΩΤΗΡ, Ἀθήνα, Νοέμβριος 2021.

Τὰ ὑπερβολικὰ μέτρα ὑγειονομικῆς ἀσφάλειας ποὺ ἐπιβλήθηκαν εἶχαν ὡς συνέπεια τὴν ἐμφάνιση ἀκραίων φαινομένων, ὅπως ἄτομα νὰ ζοῦν κάτω ἀπὸ ἀσφυκτικούς, οὐσιαστικὰ καὶ ψυχολογικά, ὅρους γιὰ μακρὰ περίοδο, σὲ συνθῆκες πλήρους ἀπομόνωσης, κάποιοι νὰ καταλίγουν χωρὶς τὴν παρουσία τῶν ἀγαπημένων προσώπων τους, χωρὶς τὸν στοιχειώδη ψυχολογικὸ ἢ καὶ πνευματικὸ ἐπιστηριγμὸ, καὶ τὸ τραγικότερο νὰ τελεῖται ἡ ἐξόδιος ἀκολουθία τους, χωρὶς τὴν παρουσία τῶν φίλων καὶ ἀγαπημένων τους, χωρὶς τὸ ἀπαραίτητο περιβάλημα τῆς δέουσας τιμῆς²³.

Ἀπὸ πλευρᾶς ἐκκλησιαστικῆς, ἡ ἀπαγόρευση τῆς λατρείας, πέραν τῆς αἴσθησης βίαιης καὶ ἀσεβοῦς ἀπομάκρυνσης καὶ τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν δοκιμασία, καίρια τραυμάτισε τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ὡς συνάξεως καὶ κοινωνίας τῶν πιστῶν. Καὶ μόνον ἡ εἰκόνα ναῶν σὲ λειτουργία, δίχως παρουσία πιστῶν τὴν Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ τοῦ 2020 ἢ καὶ τὸ Πάσχα, μὲ τὸν λαὸ κλεισμένο στὰ στίπια, μὲ ἀναμμένες λαμπάδες καὶ ἀνοιχτοὺς computers, ἀρκεῖ νὰ καταδείξει τοῦ λόγου τὸ ἀληθές.

(δ) Καχυποψία, διαμαρτυρία

Κάτι ἄλλο ποὺ παρατηρήθηκε ἔντονα μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπιδημία, ἦταν μὴ τάση καχυποψίας ὅτι κάτι κακὸ σχεδιάζεται εἰς βάρος τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι φταίει ἡ Κυβέρνηση ἢ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ὅτι ὅλοι λένε ψέμματα καὶ ἔχουν ξεπουληθεῖ, ὅτι ὑπάρχει μὴ γενικευμένη προδοσία καὶ φυσικὰ ὅτι οἱ διάφορες θεωρίες συνωμοσίας ποὺ κυκλοφοροῦν στὴν οὐσία εἶναι ἀληθεῖς καὶ ἀξίζουν τῆς προσοχῆς μας. Γιὰ ποιὸν ὅμως λόγο οἱ ὑπουργοὶ νὰ ἐπιδιώκουν τὴν καταστροφή μας, τὸν μαζικὸ θάνατο τῶν πολιτῶν, τὴν κατάρρευση τῆς εὐημερίας καὶ τῆς οικονομίας; Γιατί νὰ ἀλλοιώνουν σκόπιμα τὰ στατιστικὰ δεδομένα; γιατί ὅλοι νὰ συμπράττουν σὲ μία δολοφονικὴ προσπάθεια προσβολῆς τῆς ὑγείας; Γιατί, ἐφόσον γνωρίζουν τὶς σοβαρὲς παρενέργειες τῶν ἐμβολίων, ἐμβολιάζονται οἱ ἴδιοι ἢ, ἐὰν ψεύδονται, ἐπιδιώκουν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν στὶς ΜΕΘ, στὰ νοσοκομεῖα καὶ στὸν θάνατο; Τί συμφέρον ἔχουν νὰ κλείσουν τὶς ἐκκλησίες ἢ νὰ ἐμποδίσουν μόνον τὴν Ἐκκλησία στὸ ἔργο καὶ τὴν ἀποστολή της; Τὸ ὅτι ἀναβλήθηκαν οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, οἱ καρναβαλικὲς καὶ τόσες ἄλλες ἐκδηλώσεις, τὸ ὅτι τὸ Ἰσραὴλ υἱοθέτησε αὐστηρὰ περιοριστικὰ μέτρα, πῶς ἀποδεικνύει ὅτι πίσω ἀπὸ τὰ καταστροφικὰ σενάρια κρύβονται σιωνιστικὲς ἐπιδιώξεις;

---

²³ Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου κ. Ἱεροθέου, *Ἐκκλησία καὶ πανδημία-ὁ ἰὸς sars-cov-2 καὶ ἡ ἀσθένεια covid-19*, Ἱ.Μ. Γενεθλίου Θεοτόκου, 2021, σσ. 62-64

Ἡ πεισματική ἐμπιστοσύνη σὲ ὄλο αὐτὸ τὸ παραλήρημα τοῦ φόβου καὶ τῶν ἀπειλῶν, μάλιστα ἐπενδυμένο μὲ ἐσχατολογικὲς ἐρμηνεῖες καὶ ἀναφορές, ἰδίως ὅταν ἐξελίσσεται καὶ σὲ κήρυγμα καὶ θεωρία, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιρρίπτει τὶς εὐθύνες καὶ τὸ αἴτιο τῆς ἁμαρτίας σὲ κάποιους ἄλλους ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτό μας, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἶναι τόσο φθοροποιὸ πνευματικὰ καὶ γιὰ τὴν εἰρήνη καὶ τὴν καλλιέργεια ἐλεήμονος καὶ συγχωρητικῆς καρδιάς.

Τελικῶς, οἱ ἀντιδρῶντες, ἀντὶ νὰ δεχθῶν τὶς συνέπειες τῆς ἀνεύθυνης καὶ ἴσως ψευτο-ηρωικῆς στάσης τους (ἀναστολὴ ἐργασίας, ἀπόλυση κ.λπ.), ἔφθασαν στὸν παραλογισμό νὰ διαμαρτύρονται μὲ κατευθυνόμενες «ἀνοιχτὲς ἐπιστολές», ὑποβάλλοντας ἀπαιτήσεις καὶ ὑποδείξεις πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο καὶ ἐγκαλώντας τὴν μὲ ἰδιαίτερα ἀσεβές, ἐπιτιμητικὸ καὶ ἐπιτακτικὸ ὕφος, γιὰτὶ δὲν τοὺς συμπαρίσταται στὸν ἀγῶνα τους καὶ δὲν συμπορεύεται μαζί τους²⁴.

(ε) Νοσηρὴ αὐτοπεποίθηση, δυσκολία μαθητείας

Ἡ πληροφορία εἶναι τόσο πολλὴ ποὺ γιὰ νὰ ξεκαθαρίσει κανεὶς τὸ ἀντικειμενικῶς ὀρθὸ ἀπὸ τὸν σωρὸ τῆς προπαγανδιζόμενης ἀμφοτέρωθεν πληροφορίας ἀπὸ τὴ μίᾳ μεριά καὶ τῶν fake news ἀπὸ τὴν ἄλλη, χρειάζεται καὶ χρόνος καὶ γνώση καὶ ψυχραιμία καὶ φωτισμό, μάλιστα ὡς πρὸς τὸ ἐπιστημονικὸ μέρος γνώση ποὺ βασίζεται σὲ ἐρευνητικὴ ἐμπειρία καὶ κρίση, τὴν ὁποία ὁμως ἐλάχιστοι διαθέτουν.

Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴν, πρὶν κανεὶς ἀποκρυσταλλώσει ἄποψη, ἀναγκάζεται κάπου νὰ ἐμπιστευθεῖ. Ὅπως γράφει ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός, «πίστει γάρ πάντα, τὰ τε ἀνθρώπινα τὰ τε πνευματικά, συνίσταται»²⁵. Ἡ ζωὴ μας στηρίζεται σὲ πίστη καὶ αὐτὴ σὲ ἐμπιστοσύνη, κάπου ἐμπιστευόμαστε. Δὲν μποροῦμε νὰ ἐλέγξουμε τὰ πάντα. Ἔτσι, ὅταν κάποιος πρόκειται νὰ ὑποβληθεῖ σὲ μίᾳ ἐγχείρηση, ἐμπιστεύεται τὸν χειρουργὸ καὶ παραδίδεται σὲ αὐτόν, χωρὶς νὰ γνωρίζει τί αὐτὸς κάνει, ἀφοῦ μάλιστα εἶναι ἀναισθητοποιημένος· ὅταν ταξιδεύει μὲ τὸ ἀεροπλάνο, ἐμπιστεύεται τὸν πιλότο, τὴν ἀεροπορικὴ ἐταιρεία, τὸν πύργο ἐλέγχου, τὴν τεχνικὴ ἐπιθεώρηση τοῦ ἀεροσκάφους, δὲν ἐλέγχει τὸ radar γιὰ τὸ ἀκριβὲς δρομολόγιο οὔτε τὰ συστήματα ἀσφαλείας γιὰ τὴν ἀκριβῆ καὶ ἀκίνδυνη προσγείωση. Τὸ ἴδιο καὶ ὅταν δέχεται μίᾳ φαρμακευτικὴ ἀγωγή· ἐμπιστεύεται τὸν γιατρό. Δὲν διαβάξει ὅλα τὰ βιβλία, ὅλα τὰ

²⁴ Ἀνοιχτὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο καὶ ὄλους τοὺς Μητροπολίτες τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, μὲ τὴν ὁποία μάλιστα ζητοῦν καὶ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση ἀπὸ τὰ φιλόπρωτα ταμεῖα τῶν ἐνοριῶν!

²⁵ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἑκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως, PG 94,1128C.

ἄρθρα, οὔτε κάνει ἐπαναλήψεις καὶ ἐπαληθεύσεις σὲ ὅλα τὰ πειράματα. Ἀκούει ἢ διαβάζει διάφορα καὶ κάπου ἐμπιστεύεται. Δὲν γίνεται ἄλλιως. Ἡ ἐμπιστοσύνη ἀσφαλῶς ἔχει ρίσκο. Ἔχει ὅμως καὶ ἐλευθερία καὶ σεβασμό.

Ἄρα ἡ βάση τοῦ προβληματισμοῦ εἶναι νὰ βρεῖ κανεὶς ποιὸν θὰ ἐμπιστευθεῖ γιὰ νὰ ἀποκτήσει ὀρθὸ κριτήριο. Γι' αὐτὸ καὶ χρειάζεται ταπεινώση, δηλαδὴ διάθεση νὰ μαθητεύσει, χωρὶς νὰ θεωρεῖ ὅτι γνωρίζει καὶ ἐσωτερικὴ καθαρότητα, ὥστε νὰ εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ συνειδητοποιημένες ἢ μὴ προκαταλήψεις. Στὰ ὑγειονομικὰ θέματα ἐμπιστευόμαστε τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἰατρικῆς κοινότητος, στὰ πνευματικὰ τὴν θεσμικὴ Ἐκκλησία.

Ἄν δὲν ὑπάρχει αὐτὴ ἡ σύνεση, τότε, χωρὶς γνώσεις ἢ βασικὲς προϋποθέσεις, βιαζόμαστε νὰ τοποθετηθοῦμε, μὲ χαρακτηριστικὴ δὲ εὐκολία ἀποδεχόμαστε κάθε ἀνεύθυνη πληροφορία ποὺ κυκλοφορεῖ στὸ διαδίκτυο καὶ τελικὰ δυσκολευόμαστε νὰ ἐμπιστευθοῦμε τοὺς ἀρμόδιους. Στὴν πραγματικότητα, ἐμπιστευόμαστε περισσότερο τὴν γνώμη μας, γι' αὐτὸ καὶ δεχόμαστε κάθε ἄποψη ποὺ συμφωνεῖ καὶ στηρίζει τὴν δική μας, αὐτὸ ποὺ γιὰ κάποιο λόγο μᾶς ταιριάζει, χωρὶς ὅμως προηγουμένως νὰ ἔχει περάσει ἀπὸ τὴν βάση τοῦ ἐλεύθερου καὶ ἀντικειμενικοῦ προβληματισμοῦ. Ἡ αὐτοπεποίθησή μας ἔχει κατὰστρέψει τὴν ἀντικειμενικότητα καὶ τὴν ἐλευθερία, χωρὶς νὰ τὸ ἔχουμε καταλάβει. Ἐδῶ ἰσχύει ὁ λόγος τοῦ Σοφοῦ Σολομώντος: «*Οδοὶ ἀφρόνων ὀρθαὶ ἐνώπιον αὐτῶν, εἰσακούει δὲ συμβουλίας σοφός*».²⁶

(στ) Ἐμμονή, αὐτοδικαίωση, δυσκολία μετάνοιας

Ὅταν κάποια θέματα ἰδεολογικοποιοῦνται, γεννοῦν φανατισμοὺς καὶ ἐμμονικὲς ἀντιλήψεις, κάτι ποὺ δυστυχῶς συμβαίνει στὴν προκειμένη περίπτωση. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι πολλοὶ ἔχουν βιαστῆ νὰ μεγενθύνουν τὸ ὅλο θέμα, νὰ τοῦ δώσουν ἰσχυρὲς ἰδεολογικὲς προεκτάσεις καὶ νὰ μεταμορφωθοῦν σὲ ἐπίμονους ὑπερασπιστὲς συγκεκριμένων ἀπόψεων ἀπὸ τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη πλευρά, νὰ ἔχουν ὀπαδοποιηθεῖ καὶ νὰ ἔχουν ἐπίσης ἐκτεθεῖ μὲ δημόσιο λόγο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀρνοῦνται νὰ δοῦν τὴν πραγματικότητα, ἀκόμη καὶ ὅταν αὐτὴ εἶναι καταλυτικὴ στὴν φανέρωση τῆς ἀλήθειας. Εἶναι φοβερὸ νὰ διαφεύδουσα ἀπὸ τὰ γεγονότα καὶ νὰ ἐπιμένεις νὰ κηρύττεις τὴν πλάνη σου.

Παράλληλα, ἔλλοχευε καὶ ὁ κίνδυνος τῆς αὐτοδικαίωσης. Ἄξονας τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ βάση της εἶναι ἡ ταπεινώση καὶ ἡ διαρκὴς μετάνοια, κάτι ποὺ περνάει ἀπὸ τὸν ὑγιᾶ αὐτοέλεγχο καὶ τὴν διάθεση ἐσωτερικῆς ἀνα-

---

²⁶ Παρ. 12, 15.

θεώρησης. Δυστυχώς όμως, μέσα σὲ αὐτὴν τὴν κρίση τῆς ἐμβολιαστικῆς ἐκστρατείας καὶ τοῦ ἀντιεμβολιαστικοῦ κινήματος, ἡ κάθε πλευρὰ προσπαθεῖ νὰ βρεῖ ἐρείσματα δικαίωσης τῶν ἀπόψεών της. Ἔτσι ὅταν κάποιος ἀνεμβολίαστος διασωληνώνεται ἢ χάνει τὴ μάχη τῆς ζωῆς, οἱ μὲν ὑποστηρικτὲς τοῦ ἐμβολιασμοῦ αἰσθάνονται τὴν ἱκανοποίηση τῆς ἐπιβεβαίωσης τῆς θέσης τους, οἱ δὲ ἀνεμβολίαστοι προσπαθοῦν νὰ τοῦ ἀποδώσουν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ μάρτυρος καὶ ὁμολογητοῦ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο. Ἀντίθετα, ὅταν κάποιος ἐμβολιασμένος παρουσιάσουν παρενέργειες, ἡ κάθε πλευρὰ βρίσκει τὶς δικαιολογίες της, προκειμένου νὰ αἰσθανθεῖ ἐπιβεβαιωμένη στὶς ἀπόψεις καὶ ἐπιλογές της. Ἡ νοοτροπία θυμίζει τὴν ψυχολογία ὁπαδῶν τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἢ τῶν ἀθλητικῶν ομάδων.

Τὸ τραγικὸ εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ πολωτικὴ κατάσταση εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ συρρικνωθεῖ ὑπερβολικὰ ὁ γνήσιος πνευματικὸς λόγος καὶ τὸ κήρυγμα νὰ ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τὴν λεπτομερῆ ἐπιχειρηματολογία ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν ἐμβολίων καὶ ἔμμεσα ἢ σαφῶς νὰ ὁμιλεῖ γιὰ τὴ μετάνοια τῶν ἄλλων, ἀποφεύγοντας μὲ κάθε τρόπο νὰ δείξει τὸν δρόμο τῆς δικῆς μας μετаноίας.

Ὅταν θεμέλιο τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς εἶναι τὸ φρόνημα καὶ τὸ βίωμα τῆς διαρκοῦς μετаноίας, δηλαδὴ τῆς ἐπὶ τὸ ἀληθέστερον ἀναθεωρήσεως τῆς ζωῆς μας, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς πῶς ὅλη αὐτὴ ἡ ἐμπαθὴς νοοτροπία ἀντιστρατεύεται αὐτὴν τὴν ἀγιαστικὴ πορεία.

(ζ) «Ἐσκληρύνθη ἡ καρδιά²⁷», «ἐψύγη ἡ ἀγάπη²⁸»

Αὐτὸ ποὺ ἐπιπλέον συμβαίνει εἶναι ὅτι στὴν προσπάθειά του κανεὶς νὰ ἐδραιωθεῖ στὶς ἀπόψεις του καὶ νὰ μείνει πιστὸς καὶ συνεπὴς στὸ ἰδεολόγημά του, συχνὰ παραμένει ἀμετακίνητος καὶ ἐκτὸς ἀπὸ ὑπερασπιστὴς τῶν ὁμοϊδεατῶν του, γίνεται καὶ αὐστηρὸς κριτὴς τῶν ἀντιθέτων, μὲ κίνδυνο νὰ μεταμορφώσει τοὺς ἀδελφούς του σὲ ἀντιπάλους. Ὅταν ἡ καρδιά γεμίζει ἀπὸ γκρίνια, καχυποψία, διαμαρτυρίες, κριτικὴ διάθεση ἔναντι τῶν ἄλλων, περιορίζεται ἡ χωρητικότητά της. Οἱ ἰδεολογικὲς διαφορὲς ἀποδυναμώνουν τὶς σχέσεις καὶ ψυχραίνουν τὴν ἀγάπη, καταστρέφοντας τὴν εἰρήνη σκληραίνουν τὸν ἔσω ἄνθρωπο καὶ τραυματίζουν τὴν ἀδελφοσύνη ἀποδυναμώνουν τὴν ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἐν Χριστῷ συνδέσμου.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ ὑπερασπιστὲς τοῦ ἐμβολιασμοῦ χρησιμοποίησαν –

---

²⁷ Ἐξ. 8, 15.

²⁸ Ματθ. 24, 12.

και δικαιολογημένα—πολύ τὸ κήρυγμα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον και τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς αὐτόν, τὸ ἐρώτημα ὅμως εἶναι ἐὰν και κατὰ πόσον μπόρεσαν νὰ διατηρήσουν τὴν ἀδελφосύνη, τὴν κατανόηση, τὴν συγχωρητικότητα και μακροθυμία πρὸς τοὺς ἀνεμβολίαστους ἀδελφούς τους, προκειμένου νὰ περισώσουν τὸν ἐν Χριστῷ σύνδεσμο και τὸ βίωμα τῆς Ἐκκλησίας μέσα τους.

Χαρακτηριστικὸ τῆς μάσκας και τοῦ ἐμβολιασμοῦ εἶναι ὅτι αὐτὸς ποὺ τὴν φορᾶει και ἐμβολιάζεται περισσότερο προστατεύει τὸν ἄλλον ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του παρὰ τὸν ἑαυτὸ του ἀπὸ τὸν ἄλλον. Συνεπῶς, ἡ συμμόρφωση πρὸς τὶς ὁδηγίες εἶναι και πρόνοια τῆς ὑγείας τοῦ ἄλλου και ὡς ἐκ τούτου σκέψη και βοήθεια πρὸς αὐτόν και ἔκφραση ἐνδιαφέροντος και ἀγάπης²⁹.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρᾶ, αὐτοὶ ποὺ ἀρνοῦνται νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὰ μέτρα, ποὺ δὲν ἔχουν ἐμπιστοσύνη στοὺς ἀρμόδιους φορεῖς, ἔχουν σκεφθεῖ τί εὐθύνη φέρουν ὅταν μεταδώσουν τὴν ἀσθένεια και θέτουν σὲ κίνδυνο μέλη τῆς οἰκογένειας και τοῦ περιβάλλοντός τους; ἔχουν σκεφθεῖ, ἂν ἀρρωστήσουν, τί προβλήματα και δυσκολίες προξενοῦν στὴν ἐργασία τους, ὅταν κάποιος ἄλλος φορτώνεται τὶς ὑποχρεώσεις τους; ἔχουν σκεφθεῖ τοὺς γιατρούς, τοὺς νοσηλευτὲς και φροντιστὲς ποὺ ἐπιβαρύνονται μὲ τὴν ἐξαντλητικὴ συχνὰ φροντίδα τους στὶς ΜΕΘ και στὰ νοσοκομεία, μάλιστα θέτοντας τὸν ἑαυτὸ τους και σὲ κίνδυνο; ἢ ὅτι ἐνδεχομένως παίρνουν αὐτοὶ τὴ θέση ἀπὸ κάποιον ἄλλον γιὰ τὸν ὁποῖον δὲν ὑπάρχει κρεβάτι λόγω τῆς ἀπερισκεψιάς τους; ἢ πόσο κοστίζει ἡ περίθαλψή τους, ὅταν μόνο τὸ κόστος μιᾶς μέρας στὴν Ἐντατικὴ εἶναι τεράστιο;

Σκέφθηκαν ποτέ, ἐὰν συμβεῖ ἀπὸ τὸ ἰδεολόγημα ἢ τὴν ἀνευθυνότητά τους νὰ καταλήξουν στὶς ΜΕΘ, γιατί νὰ θεωροῦνται μάρτυρες οἱ ἴδιοι και ὄχι μάρτυρες τῆς ἀγάπης οἱ γιατροὶ και οἱ νοσηλευτὲς ποὺ ὑπηρετοῦν θυσιαστικὰ μὲ ἀνιδιοτέλεια και αὐταπάρνηση αὐτοὺς ποὺ ἴσως ποτέ δὲν σκέφθηκαν τοὺς φροντιστὲς τους; Στὸ κάτω-κάτω τί ὁμολογοῦν αὐτοὶ ποὺ τόσο ἄδοξα φεύγουν ἀπὸ τὴν ζωὴ, καθὼς ἐντελῶς ἐπιπόλαια ζοῦσαν μέσα στὴν ψευδαῖσθησι τῆς ἀσφάλειάς τους, νομίζοντας πῶς ἡ πανδημία και ὁ θάνατος δὲν τοὺς πλησιάζουν ἀλλὰ εἶναι μόνον γιὰ τοὺς ἄλλους;

Ἐπιπλέον, ἡ συμμόρφωση πρὸς τὶς ἐπίσημες ὑγειονομικὲς συστάσεις ἀποτελεῖ πράξη συνεισφορᾶς στὴν κοινὴ προσπάθεια ποὺ ἡ ἀνθρωπότητα κάνει νὰ ἀναχαιτίσει τὸν κίνδυνο τῆς πανδημίας. Ἀγωνίζεται ἡ παγκόσμια κοινωνία νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν παρούσα ἀπειλή και ζητάει τὴν συνδρομὴ μας, ἢ ὅποια

---

²⁹ Γιαγκάρογλου Στ., ὅπ., σ. 55.

είναι απαραίτητη. Χωρίς αυτήν ακυρώνεται όλη η προσπάθεια· τὰ ἔθνη καὶ συστήματα καταρρέουν, οἱ γιατροὶ καὶ νοσηλευτὲς ἐξαντλοῦν κάθε ἱκμάδα τῶν δυνάμεών τους, οἱ κοινωνίες ἀναστατώνονται καὶ συνάνθρωποὶ μας καταστρέφουν τὴν ὑγεία τους ἢ καὶ χάνουν τὴ ζωὴ τους³⁰. Ἡ ὑπεύθνη πολιτεία ζητάει νὰ ἐμβολιαστοῦμε, διότι κινδυνεύει ἡ ζωὴ μας καὶ τῶν συνανθρώπων μας, ἡ Σύνοδος προτρέπει, τὸ ἴδιο καὶ ἡ πλειονότητα τῶν συμπολιτῶν μας ποὺ δυσκολεύονται νὰ κατανοήσουν τυχὸν ἀντίδραση ἢ ἐπιφυλακτικότητα, πολλοὶ δὲ πιστοὶ καὶ ἀδελφοὶ μας σκανδαλίζονται ἀπὸ μία τέτοια στάση.

Ποιά πνευματικὴ καὶ χριστιανικὴ ἀρχὴ ὑπαγορεύει νὰ ἀδιαφορήσουμε ἢ πολὺ περισσότερὸ μᾶς ἐπιβάλλει νὰ ἀντιδράσουμε; Ἡ ἀρνηση χρήσης τῶν προστατευτικῶν μέτρων καταδεικνύει περιφρόνηση τοῦ συνανθρώπου καὶ κοινωνικὴ ἀσυνειδησία καὶ εἶναι ἁμαρτία. Ὡς πιστοὶ θὰ ἔπρεπε πρῶτοι νὰ ἀξιοποιήσουμε τὴν εὐκαιρία νὰ δώσουμε μαρτυρία ἐλευθερίας, ἐμπιστοσύνης, ἀγάπης, εἰρηνικῆς συμμόρφωσης καὶ ἀνθρώπινης συμπαράστασης.

Ἀντίθετα, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἀρνητῶν, μάλιστα ἐκκλησιαστικῶν, ἀκούσθηκαν εἰρωνεῖες γὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀγάπης ἢ αὐτὴν τῆς ἐνόητος, ὅπως τὴν ἐπεκαλεῖτο ἡ Σύνοδος καὶ οἱ ὑποστηρικτὲς ὡς βασικῶν στοιχείων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ δομικῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν, προκειμένου νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ ἠθικὴ τῶν ἐπιλογῶν καὶ τῆς θεωρίας τους. Αὐτὴ εἶναι ἡ δευτέρη ἁμαρτία τους.

(η) Περιφρόνηση τοῦ ἀγαθοῦ τῆς ὑγείας καὶ τῆς ἀξίας τῆς ζωῆς

Ὅλα πλέον τὰ δεδομένα συνηγοροῦν στὸ ὅτι στὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία ὅσοι καταλήγουν στὸν θάνατο εἶναι ἀνεμβολίαστοι ἢ καὶ ἀρνητὲς καὶ πολέμοι τοῦ ἐμβολιασμοῦ ἀλλὰ καὶ γενικότερα τῶν μέτρων προστασίας. Μία κατηγορία παραμένουν ἀπροστάτευτοι ἢ ἀπὸ ἀδικολόγητους φόβους ἢ ἀπὸ πλανεμένες ἀντιλήψεις ἢ ἀπὸ ἀνευθυνότητα, εἴτε διότι φαντάζονται ὅτι ἡ ἀσθένεια δὲν πρόκειται νὰ τοὺς ἐπισκευθεῖ. Οἱ θεωρητικοὶ ὅμως τοῦ ἀντιεμβολιασμοῦ, ποὺ συχνὰ παρασέρνουν καὶ ἄλλους στὴν ἀρνηση, δὲν φέρουν ἄραγε τεράστια εὐθύνη ὅταν εἴτε οἱ ἴδιοι φθάνουν στὸν θάνατο εἴτε δυστυχῶς γίνονται αἰτία κάποιου ἄλλου νὰ χάσουν τὴ ζωὴ τους;

Ἄν ἡ ὑγεία εἶναι δῶρο τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸ ὅποιο Τὸν εὐχαριστοῦμε καὶ ὅταν τὸ χάνουμε προσφεύγουμε σὲ Αὐτόν, δὲν εἶναι ἁμαρτία νὰ μὴν τὴν προστατεύουμε; Ἄν πολὺ περισσότερὸ ἢ ζωὴ μᾶς προσφέρεται ὡς ὑψιστὴ παρακατα-

---

³⁰ <https://www.protothema.gr/koronoios-live/article/1196579/vasilakopoulos-mono-o-mazikos-emboliasmos-tha-mas-sosei-apo-ti-metallaxi-omicron/>

θήκη σωτηρίας, τέτοια που ή άμεση ή έμμεση αφαίρεση τής δικής μας καταδικάζεται ως αυτοκτονία, των δέ άλλων έξ αίτίας ή ύπαιτιότητός μας ως φόνος, τότε πώς μπορούμε να παρακάμψουμε τὸ τεράστιο άμάρτημα τής συννενοχής μας στην άπώλεια μιᾶς όποιασδήποτε ζωής, άκόμη και τής δικής μας; Τί σχέση θα μπορούσε να έχει αυτή ή στάση με τὸ μαρτύριο τών άγιών και τὴν θυσία τής ζωής τους για τὴν άγάπη τοῦ Χριστοῦ, όταν αυτή συνοδεύεται από αυτόνομη από τὴν Ἐκκλησία και άποξένωση από τούς άδελφούς;

Άλλὰ και ή άποψη που από τούς ἴδιους κύκλους κυκλοφόρησε ότι μέσα στον ναό ό πιστός προστατεύεται από τὰ μικρόβια και τὴν άσθένεια³¹ ή ότι ή όποια άδιακρίτως αναφορά στο όνομα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ καλύτερο έμβόλιο προστασίας από κάθε άσθένεια, άποτελεἰ μία εὐθεία και φυσικά νοσηρὴ ύποβάθμιση τής άξίας τής ιατρικῆς έπιστήμης και τών φαρμάκων, αλλά και τών γραφικῶν λογίων: *«τίμα ιατρὸν πρὸς τὰς χρείας αὐτοῦ τιμαῖς αὐτοῦ, και γὰρ αὐτὸν ἔκτισε Κύριος· παρὰ γὰρ Ὑψίστου ἐστὶν ἴασις, και παρὰ βασιλέως λήφεται δόμα... Κύριος ἔκτισεν ἐκ γῆς φάρμακα, και ἀνὴρ φρόνιμος οὐ προσοχθεῖ αὐτοῖς»*³². Πώς εἶναι δυνατόν άνθρωποι γνωστοί για τούς άγώνες τους για τὴν προστασία τής ζωής από τὴν πρώτη της άρχὴ μέχρι και τὴν τελευταία της στιγμή ως δῶρο τοῦ Θεοῦ, στην περίπτωση αὐτὴν να ύποβαθμίζουν και να περιφρονοῦν τὴν άξία τής;

(θ) Διχασμός, πόλωση

Ἡ διαίρεση που προκλήθηκε μέσα στην κοινωνία εἶναι προφανής. Ἦδη δημιουργήθηκαν δύο αντίπαλα στρατόπεδα, οί ύπερασπιστὲς τών έμβολίων και οί άρνητὲς, χωρισθήκαμε σε έμβολιασμένους και άνεμβολιαστους. Ὁ διχασμός έπληξε και τὸ σῶμα τών πιστῶν, βρῆκε έδαφος στην Ἐκκλησία. Ἴσως θα μπορούσε να παρομοιαστὲι με αὐτὸν τοῦ παλαιοημερολογητικοῦ σχίσματος. Δύο μέτωπα που άντιμάχονται και προστατεύονται ό ένας από τὸν άλλον. Κάποιοι με προνόμια και άλλοι με διαμαρτυρίες. Ὅλοι με τὰ δικά τους επιχειρήματα και άμετακίνητοι από τὴς θέσεις τους. Ὅποιος δὲν συμφωνεἰ μαζί τους εἶναι αντίπαλος και ένιοτε έχθρὸς. Ἡ άγάπη και ό σύνδεσμος τής εἰρήνης χαλάρωσαν.

Και όλα αὐτὰ μεταξύ τών πιστῶν, που άποκαλούμεθα *άδελφοί*. Τὸ θέμα

³¹ Μητροπολίτου Μεσσηνίας Χρυσόστομου (Σαββάτου), *Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία και ή πανδημία τοῦ Covid-19*, Καλαμάτα 2020, σ. 21.

³² Σοφ. Σειράχ 38, 1-4.

του έμβολιασμού και της πανδημίας μονοπωλεί πλέον τις σχετικές συζητήσεις, οί όποίες συχνά όδηγούνται σέ σκληρές άντιπαραθέσεις, μάάλιστα συνοδευόμενες συνήθως και άπό πάθος και μεγάλη ένταση. Ό διχασμός έχει εισέλθει μέσα στις οικογένειες, έχει ταράξει χρόνιους φιλικούς δεσμούς, έχει τραυματίσει όλόκληρη την κοινωνία, έχει καιρία πληγώσει τó σώμα της Έκκλησίας. Ό λόγος του Άποστόλου Παύλου στους Γαλάτες *«εί δέ άλλήλους δάκνετε και κατεσθίετε, βλέπετε μη ύπ' άλλήλων άναλωθήτε»*³³, δυστυχώς βρίσκει την επαλήθευσή του και στις μέρες μας.

Φαίνεται πώς ή άρρώστια του διχασμού για θέματα δευτερεύοντα πού λάθος ύπερτονίζονται και ιδεολογικοποιούνται ύπήρχε και στην πρώτη Έκκλησία. Η φωτισμένη φωνή του Άποστόλου στους Κορινθίους άντηχεί μέσα στην ιστορία μέχρι και σήμερα: *«βρωμα ήμās ού παρίστησι τῷ Θεῷ· ούτε γάρ εάν φάγωμεν περισσεύομεν, ούτε εάν μη φάγωμεν ύστερούμεθα...»*. Ούτε τó έμβόλιο καθορίζει την σχέση μας με τόν Θεό, ούτε εάν τó κάνουμε έξαντλούμε τó θέλημά Του στην ζωή μας, ούτε εάν διστάζουμε χάνουμε την χάρη Του. Αυτό πού συντηρεί την σχέση μας μαζί Του εἶναι ó σύνδεσμος της μεταξύ μας αγάπης: *«Βλέπετε δέ μήπως ή έξουσία ύμῶν αύτη πρόσκομμα γένηται τοῖς άσθενοῦσιν... διόπερ εί βρωμα σκαναδαλίζει τόν άδελφόν μου, ού μη φάγω κρέα εις τόν αἰῶνα, ίνα μη τόν άδελφόν μου σκανδαλίσω»*³⁴. Ό κίνδυνος τῶν άδικαιολόγητων διαφοροποιήσεών μας άπό την κατεύθυνση της Έκκλησίας μας εἶναι πλέον ή όρατός και ή ύποκρυπτόμενη οἴηση εύκολα διακριτή: *«Γίνου τοῖς άδελφοῖς σου ὁμοιος και μη τῇ οἰήσει άνόμοιος»*³⁵.

(ι) Αὐτονόμηση άπό τόν Έπίσκοπο και την Έκκλησία

Τό χειρότερο άπό όλα εἶναι ή αὐτονόμηση και ή διαφοροποίηση άπό τις συστάσεις της θεσμικής Έκκλησίας, άπό την Ίερά Σύνοδο και τó σώμα τῶν επισκόπων, άκόμη και άπό την οἰκουμενική όμοφωνία τῶν Όρθοδόξων Συνόδων. Η Σύνοδος δέν ζήτησε ύπακοή σέ συγκεκριμένες θέσεις, αλλά έκανε σαφείς συστάσεις και έδωσε κατευθύνσεις στόν λαό του Θεοῦ. Αυτό πού περιμένει ως κιβωτός της σωτηρίας και της αναλογεί εἶναι ή έμπιστοσύνη όλων στό ότι έπιτελεῖ την άποστολή της, πού εἶναι νά διακρίνει τó θέλημα του Θεοῦ και τις παγίδες του διαβόλου και νά ποιμαίνει αναλόγως τόν λαό του

³³ Γαλ. 5, 15.

³⁴ Α΄ Κορ. 8, 8-9, 13.

³⁵ Ιωάννου Σιναΐτου, ΚΛΙΜΑΞ, Λόγος Δ΄, Περί της μακαρίας και άεμινίστου ύπακοής, παρ. 85.

Θεοῦ. Ἡ συμμόρφωση πρὸς τὶς κατευθύνσεις της, χωρὶς ἐπιφυλάξεις, εἶναι αὐτονόπη, ἔστω καὶ ἂν κάποιος δυσκολεύεται νὰ κατανοήσει τὶς ὁδηγίες της.

Ἡ βασικὴ θέση τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας δὲν ἦταν μιὰ θεωρία ὑπὲρ τοῦ ἐμβολιασμοῦ. Ἀρχικὰ ἦταν μιὰ σύσταση, μὲ παράλληλη δήλωση ὅτι τὸ συγκεκριμένο ὑγειονομικὸ θέμα δὲν ἀποτελεῖ ἀρμοδιότητά της οὔτε ἔχει θεολογικὲς διαστάσεις, καθὼς δὲν προσβάλλει καθ' οἷονδῆποτε τρόπο τὴν πίστη οὔτε προσκρούει σὲ ἀρχὲς Ὁρθόδοξης ἠθικῆς³⁶. Αὐτὸ στὸ ὁποῖο ἐπέμεινε ἦταν ὁ σεβασμὸς ὅλων στὴν ἀνάγκη προστασίας τῆς δημόσιας υγείας καὶ στὶς ὑποδείξεις τῶν ἀρμοδίων φορέων στὸ πλαίσιο τῆς διδασκαλίας της καὶ σαφῶς ἀρνήθηκε τὴν θρησκευοποίηση τοῦ ἀντιεμβολιασμοῦ ὡς ἐπικίνδυνη πλάνη. Τὸ νέο ὀλισθήμα αὐτῶν ποὺ παρασύρθηκαν ἦταν ὅτι πίστεψαν πὼς αὐτὸς ποὺ βρίσκεται σὲ πλάνη εἶναι ἡ Σύνοδος καὶ αὐτὸ τραυμάτισε τὴν σχέση τους μαζί της καὶ ἀπὸ κρινόμενοι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἔγιναν κριτὲς της.

Μέσα στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα δημιουργήθηκε ἕνας πυρήνας πιστῶν, οἱ ὅποιοι ἄσκησαν πολεμικὴ κριτικὴ καὶ δημόσια ἀμφισβήτησαν τὸ περιεχόμενο τῶν συνοδικῶν ἐγκυκλίων καὶ συστάσεων, μὲ φρόνημα ἀνυπακοῆς καὶ μὴ ἐμπιστοσύνης, ἔφτασαν μάλιστα νὰ καταγγείλουν τὴν ὑπεύθυνη Ἐκκλησία γιὰ αἵρεση καὶ προδοσία, θεωρῶντας τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς ὁμολογητὲς καὶ υπερασπιστὲς τῆς ἀλήθειας. Ἀκόμη καὶ συμπαγεῖς ἀδελφότητες ἔχασαν τὴν συνοχὴ καὶ ὁμοφυχία τους, καθὼς μοναχοὶ ἀρνήθηκαν νὰ ἀκολουθήσουν τὶς συστάσεις τῶν ἡγουμένων, γερωντάδες καὶ ἱερεῖς τῶν ἐπισκόπων, πνευματικοὶ αὐτονομίηθηκαν διαφοροποιούμενοι ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο καὶ κηρύττοντες ἀλλότρια.

Ἐδῶ λοιπὸν ἐντοπίζεται ἕνα σοβαρὸ πνευματικὸ πρόβλημα. Ὅλοι καταλαβαίνουμε ὅτι ὡς πιστὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας μας, ἡ σταθερά μας εἶναι ἡ Ἱερὰ Σύνοδος καὶ ἡ σχέση τοῦ Ἐπισκόπου μας μὲ αὐτήν. Αὐτὴ εἶναι ἡ κιβωτὸς καὶ ὁ ἐγγυητὴς τῆς σωτηρίας μας. Αὐτοὺς μᾶς χάρισε ὁ Θεός. Ἐὰν αὐτὴ ἡ σχέση χαθεῖ, τότε μένουμε γυμνοὶ μὲ μόνη τὴν γνώμη μας ἢ τὶς αὐθαίρετες ἀπόψεις κάποιου γέροντος, ποῦ ἡ ὑποκειμενικὴ κρίση μας ἢ ἡ κρίση ὁμοϊδεατῶν μας τὸν θεωρεῖ «φωτισμένο», «προφήτη» καὶ «ἅγιο». Στὴν περίπτωση αὐτὴν ἔχουμε ἤδη χάσει τὴν σχέση μὲ τὸν Ἐπίσκοπο καὶ τὴν Σύνοδο. Χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουμε ἀποσχισθήκαμε κατὰ φρόνημα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία.

Δυστυχῶς, καλλιεργεῖται μιὰ ἀντίληψη, ἴσως καὶ πεποίηση, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι ἔχουν συμβιβασθεῖ, ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸν θρόνο τους καὶ μόνον, προ-

³⁶ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, «Δελτίο Τύπου», 13.1.2020.

κρίνουν την υγεία έναντι της πίστεως και όμολογίας, αδυνατούν πλέον να διακρίνουν τὰ σημεία τῶν καιρῶν, δὲν μᾶς καθοδηγοῦν σωστά, δὲν ἐμπνέουν, ἔχουν ἐκκοσμηκευθεῖ καὶ κατ' οὐσίαν προδίδουν τὴν πίστη καὶ γι' αὐτὸ δὲν τοὺς ἐμπιστευόμαστε. Ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὸ συνέβαινε μὲ κάποιους ἢ καὶ μὲ τοὺς περισσότερους τῶν ἐπισκόπων, ἀπὸ μόνο του δὲν θὰ ἦταν ἱκανὸ νὰ παρασύρει τὸ σκάφος τῆς Ἐκκλησίας, διότι αὐτὸ δὲν τὸ ὀδηγεῖ ἡ ἐπισκοπικὴ πλειοψηφία, οὔτε οἱ ἱκανότητές τους, οὔτε τὸ ἀλάθητο τῶν ἀποφάσεών τους, οὔτε ἀκόμη καὶ οἱ ἀρετές τους, ἀλλὰ ὁ Ἰδιος ὁ Χριστὸς καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Στὴν οὐσία, ὅλα αὐτὰ σημαίνουν ὅτι ἡ Σύνοδος ἔπαυσε νὰ εἶναι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἢ ἔχει πλήρως ἐκτραπεῖ ἀπὸ τὴν ἀποστολή της καὶ συνεπῶς δικαιούμεθα καὶ πρέπει νὰ ἀποστασιοποιηθοῦμε καὶ νὰ ἀκολουθήσουμε τὸν δρόμο μας κατὰ συνείδησιν. Κάτι τέτοιο ὅμως προφανῶς ἀποτελεῖ ἐκκλησιολογικὴ πλάνη, «*χείρονα τῆς πρώτης*». ³⁷ Ἡ ἀλήθεια δὲν φαίνεται ἀπὸ τὸ εἶναι καὶ κατὰ πόσον ἔχουμε δίκιο ἢ ἡ ἀποψή μας εἶναι ἡ ὀρθή, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ εἶναι παραμένουμε ἐνωμένοι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Το τραγικὸ εἶναι ὅτι παράλληλα, τὸν τελευταῖο καιρὸ, ὑπάρχει μία ἐνορχηστρωμένη προσπάθεια ἀποδόμησης τοῦ κύρους τῆς Συνόδου καὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ ἀπὸ κοσμικοὺς φορεῖς, κάτι ποῦ ἐνισχύει κατὰ κάποιον τρόπο ὅλη τὴν ἀντιεκκλησιαστικὴ ἀτμόσφαιρα. Τελικῶς, κατ' οὐσίαν συμπορεύονται στὴν ἀμφισβήτηση τῆς Συνόδου οἱ ἀπροκάλυπτοι ἐχθροὶ τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὰ ἀνυπότακτα τέκνα της.

Ἔτσι φτάσαμε στὴ σημερινὴ κατάσταση ποῦ ὅλοι βιώνουμε: διχασμός, ἀντιπαλότητες, πολυφωνία, ἐντάσεις, μινύσεις, ἐχθρότητα.

Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης, στὸ περίφημο σύγγραμμά του ΚΛΙΜΑΞ, προτρέπει νὰ ὑπακούουμε πρὸς τοὺς πνευματικῶς ἡγουμένους μας, ἔστω καὶ ἂν μερικὰ προστάγματά τους φαίνονται ἐπιζήμια στὴν ψυχὴ μας, διότι τότε ἀκριβῶς δοκιμάζεται ἡ πίστη μας πρὸς αὐτοὺς μέσα στὸ χωνευτήρι τῆς ταπεινώσεως. Τὸ γνῶρισμα τῆς τελείας ἐμπιστοσύνης εἶναι αὐτὸ· ἐνῶ βλέπομε πράγματα ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι περιμένουμε, ὑποτασσόμεθα ἀδίστακτα σὲ ἐκείνους ποῦ μᾶς προστάζουν. ³⁸

³⁷ *Ματθ. 27, 64.*

³⁸ «Πιστευτέον ἀμερίμως τοῖς ἐν Κυρίῳ τὴν ἡμῶν ἀναδεξαμένοις ἐπιμέλειαν, κἂν ἐναντία τινὰ τῶ δοκεῖν καὶ τῇ σωτηρίᾳ ἡμῶν ἐναντιούμενα ἐπιτάττωσι· τότε γὰρ ἡ πρὸς αὐτοὺς ἡμῶν πίστις, ὡς ἐν χωνευτήριῳ ταπεινώσεως, δοκιμάζεται· τοῦτο γὰρ πίστεως ἀληθεστάτης γνῶρισμα, τὸ τὰ ἐναντία τῶν ἐλπιζομένων γινόμενα θεωροῦντας, τοῖς προστάττουσι πείθεσθαι ἀδίστακτως», Ἰωάννου Σιναΐτου, ΚΛΙΜΑΞ, Λόγος Δ', «Περὶ τῆς μακαρίας καὶ ἀεμνήστου ὑπακοῆς», παρ. 104.

Άκόμη τονίζει ότι εκείνος που σίτις συζητήσεις επιθυμεί να επιβάλλει την γνώμη του, ή όποια μπορεί να είναι και όρθή, ως γνωρίζει ότι νοσει από την νόσο του διαβόλου (δηλαδή από την υπερηφάνεια).³⁹

Παράλληλα, ενώ προσευχόμαστε για τον Έπίσκοπο «να όρθοτομεί τον λόγο της άληθείας του Θεού», ενώ κανονικά αυτός ως «ήγούμενος άγρυπνεί ύπέρ των ψυχών μας ως λόγον άποδώσων»,⁴⁰ ενώ άποστολή του είναι να είναι πατήρ και όδηγός, ενώ οί άκολουθίες γίνονται στο όνομά του και αυτός μόνος μνημονεύεται, ενώ αυτός χειροτονεί, δίδει την άξια της πνευματικής πατρότητος και αναθέτει άρμοδιότητες, αναπτύσσεται μία αντίληψη ότι αυτός, όπως και οί υπόλοιποι συνεπίσκοποι του, δεν είναι συνεπής στην άποστολή του, δεν του άξίζει ή έμπιστοσύνη μας στα πνευματικά θέματα, τον κρίνουμε και διαφωνούμε με την στάση του και ή σχέση μας μαζί του κλονίζεται. Ένώ αυτός έκχωρει την έντολή του πνευματικού, ένιοτε οί πνευματικοί δεν τον αναγνωρίζουν ως πνευματικό. Ένδεχομένως θεωρούμε ότι είναι σε πλάνη ή και έχει προδώσει την πίστη (!). Και αυτό για όλους τους έπισκόπους. Έτσι όμως κτίζουμε αυτοπεποίθηση και δημιουργούμε σέκτες εκτός του «θεσμού της Έκκλησίας», της θεσμικής ίεραρχίας της.

Και έδω το έρώτημα είναι με τι και με ποιόν αντικαθιστούμε τον Έπίσκοπό μας. Μήπως με έξωθεσμική ύπακοή; Μήπως κατά βάθος με τον έαυτό, την γνώμη και τις άπόψεις μας ό καθένας; Μήπως τον καταργούμε; Και τότε γιατί τον μνημονεύουμε; για να μετανοήσει και να συμφωνήσει μαζί μας ή για να τον φωτίζει πάντοτε ό Θεός και να δείχνει τον δρόμο μας; Και επίσης πώς μετανοούμε, όταν από κρινόμενοι γινόμαστε κρίνοντες και μάλιστα την Σύνοδο;

(ια) Πλάνη, συμμαχία με το ψέμμα

Δυστυχώς, όλο αυτό το φρόνημα, ή σκλήρυνση της καρδιάς και ή άποξένωση από την Έκκλησία, όδήγησε πολλούς σε μία διαδικασία όχι μόνον άποδοχής αλλά και άναπαραγωγής ψευδών πληροφοριών και διαδόσεώς τους προς υπεράσπιση της δΐθεν άλήθειας και «φάσκοντες είναι σοφοί, έμωράν-

³⁹ «Ό έν διαλέξει τον έαυτού λόγον, καν άληθῆ λέγει, συστήσαι θέλων και βουλόμενος [στήσαι βουλόμενος], γνωσκέτω την του διαβόλου νόσον νοσειν. Και ει μὲν έν τη προς τους ἴσους συλλαλή τούτο εργάζεται, ἴσως ἔστιν αυτόν ιαθῆναι εκ της των μειζόνων επιτιμίας. Ει δὲ και προς τους μειζονας ἢ σοφωτέρους ούτως διάκειται· παρα ἄνθρώπων τούτο άνιατον», Ιωάννου Συναΐτου, ΚΛΙΜΑΞ, όπ., Λόγος Δ΄, παρ. 41.

⁴⁰ Έβρ. 13, 17.

θησαν»⁴¹, θεωρούντες éαυτοὺς προφῆτες διαψεύσθηκαν, αἰσθανόμενοι óμολογητὲς καὶ ὑπερασπιστὲς τῆς Ἐκκλησίας πλανήθηκαν, καὶ πολεμῶντας γιὰ τὴν ἀλήθεια συμμάχησαν μὲ τὸ ψεῦδος⁴².

Εἶναι φοβερὸ στὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ νὰ ἔχεις χάσει τὴν ἐπαφὴ σου καὶ μὲ τὴν πραγματικότητα καὶ μὲ τὴν ἀλήθεια καὶ νὰ ὑποστηρίζεις τὴν πλάνη σου μὲ ἐπινοήσεις ψευδῶν καὶ μεθοδευμένων ἀναληθειῶν.

Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης, θεωρεῖ πλάνη αὐτὸ πού κατονομάζει ὡς ἰδιορρυθμία, δηλαδὴ τὴν ἀνυπακοὴ στὴν Ἐκκλησία, τονίζοντας ὅτι ὑπακοὴ εἶναι τὸ νὰ μὴν ἐμπιστεύεται κανεὶς τὸν éαυτὸν του ἀκόμη καὶ σὲ ὅσα τοῦ φαίνονται καλὰ καὶ πνευματικὰ καὶ θεάρεστα⁴³. Ἄν αὐτὸ εἶναι πλάνη, τότε τὸ νὰ ἐγκαλεῖ κανεὶς τὴν Σύνοδο μὲ «ἀνοιχτὲς ἐπιστολὲς» καὶ δημόσιες ἐμφανίσεις γιὰ πλάνη, προδοσία καὶ αἵρεση τί εἶναι;

Σφάλματα καὶ ἐπιμέρους πλάνες, τὰ ὁποῖα συνόδευσαν ὅλην αὐτὴν τὴν ἐκκλησιολογικὴ ἐκτροπὴ θὰ μπορούσαν νὰ ἀναφερθοῦν ἐνδεικτικὰ μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς:

1. Ἡ ἐσωτερικὴ πεποίθησι ὅτι γνωρίζουμε μόνοι μας τὰ μυστικά, τὶς μεθοδεῖες καὶ τὶς μηχανὲς τοῦ διαβόλου, ὁ ὁποῖος ὅμως εἶναι ὁ Πονηρὸς, ὁ Διάβολος, ὁ βασιλεὺς τῆς ἀπάτης, πολὺ πῖθι πονηρὸς ἀπὸ ὅσο ἔξυπνοι νομίζουμε ὅτι εἴμαστε ἐμεῖς.

2. Ἡ ἀντίληψη ὅτι μπορούμε μόνοι μας νὰ νικήσουμε τὸν διάβολο. Ὁ ἀγώνας ὅμως κατὰ τοῦ κακοῦ καὶ τῶν ἀντιχρίστων δυνάμεων, κατὰ «τοῦ ἀντιδίκου ἡμῶν διαβόλου», ὁ ὁποῖος «ὡς λέων ὠρυόμενος περιπατεῖ ζῆτων τίνα καταπίη»⁴⁴ γίνεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας, ὄχι ἀπὸ τὸν καθένα μόνον του ἀνεξάρτητα καὶ κατὰ τὶς ἀντιλήψεις του. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι κοινὴ ἀδελφῶν καὶ ὄχι μία παρέα συμφωνούντων ὁπαδῶν.

3. Ὅπως στὴν δημοκρατία ὁ λαὸς δὲν ἐνεργεῖ αὐθαίρετα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐκλεγμένη ἀπὸ αὐτὸν κυβέρνησι (τὸ ἀντίθετο εἶναι λαοκρατία καὶ ἀναρχία), ὅπως στὸν πόλεμο δὲν ἀποφασίζει ὁ κάθε ἀξιωματικὸς ἀγνοώντας τὸ ἐπιτελεῖο του καὶ τὶς διαταγὲς τους, πολὺ περισσότερο στὴν διαχρονικῶς ἀγωνιζομένη καὶ πολεμουμένη Ἐκκλησία, κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ αὐτονομεῖται

⁴¹ Ρωμ. 1, 22.

⁴² «Σοφὸς φοβηθεὶς ἐξέκλινεν ἀπὸ κακοῦ, ὁ δὲ ἄφρων ἐαυτῷ πεπειθῶς μίγνυται ἀνόμῳ» (Παρ. 14, 16).

⁴³ «μίαν πλάνην καὶ μόνην ἐν αὐτῇ κειτημένοι, αὐτὴ δὲ καλεῖται ἰδιορρυθμία· ὁ γὰρ ταύτην εἰς ἅπαν ἀπαρνησάμενος, ἐν οἷς δοκεῖ εἶναι καλοῖς, καὶ πνευματικοῖς, καὶ θεαρέστοις πρὸ τοῦ βαδίζειν ἔφθασεν. Ὑπακοὴ γάρ ἐστιν ἀπιστία ἐαυτῷ ἐν τοῖς καλοῖς ἅπασι μέχρι τέλους ζωῆς», Ἰωάννου Σιναΐτου, ΚΛΙΜΑΞ, ὅπ., Λόγος Δ', παρ. 6.

⁴⁴ Α' Πέτρ. 5, 8.

ἀπὸ τὴν «ἐλέω Θεοῦ» ἐκλεγμένη καὶ ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐπιλεγμένη Συναδικὴ ἐξουσία.

4. Ὁ ἀγώνας μας ὡς Ἐκκλησία δὲν εἶναι νὰ νικήσουμε τὶς δυνάμεις τοῦ σκότους, ἀλλὰ νὰ κρατήσουμε καθαρὴ τὴν ὁμολογία μας στὸν Χριστό, ὁ ὁποῖος καὶ εἶναι ὁ μόνος νικητὴς, διότι Αὐτὸς «ἐξῆλθε νικῶν καὶ ἵνα νικήσῃ».⁴⁵ Ἡ Ἐκκλησία κοσμικῶς θεωρουμένη μέσα στὴν ἱστορία ἐνίοτε καὶ ἠττᾶται, πάντα ὅμως κάτω ἀπὸ τὸ βλέμμα τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ παραχώρησίν Του. Στὸ ἴδιο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τῆς Ἀποκαλύψεως ποὺ περιγράφεται ἡ δράσι τοῦ θηρίου, ἀναφέρει τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, «ἐδόθη αὐτῷ πόλεμον ποιῆσαι μετὰ τῶν ἁγίων καὶ νικῆσαι αὐτούς...»⁴⁶, εἶναι προφανὲς ὅτι κατὰ τοὺς ἐσχάτους ἀποκαλυπτικὸς χρόνους, προφητεύεται ἥττα τῶν ἁγίων, δηλαδὴ τῆς Ἐκκλησίας, κάτω ὅμως ἀπὸ τὸ βλέμμα τοῦ Θεοῦ.

Ἡ συνεχὴς ἐνημέρωσι περὶ τῶν δράσεων τοῦ διαβόλου μᾶλλον φθείρει παρὰ φωτίζει. Ὁ κίνδυνος νὰ γνωρίζει κάποιος πολλὰ καὶ νὰ ἔχει χάσει τὴν ἀλήθεια εἶναι πλέον ἢ ὀρατός. Στὸν πνευματικὸ πόλεμο δὲν βοηθαίε τόσο ἡ γνώσι τῶν μηχανῶν τοῦ ἐχθροῦ ὅσο ἡ οἰκείωσι τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

5. Ὑπὸ τὴν ἐννοια αὐτήν, ἡ Ἐκκλησία εἶναι περισσότερο προσευχομένη καὶ ὁμολογοῦσα παρὰ πληροφορομένη ἀπὸ τὸ διαδίκτυο καὶ διαμαρτυρομένη γὰρ τὴν ἁμαρτία τοῦ κόσμου καὶ ἀπειλοῦσα. Σκοπὸς τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι νὰ συντρίψει τὶς δυνάμεις τοῦ σκότους, ἀλλὰ νὰ ὀδηγήσει τὸν κόσμον εἰς σωτηρίαν ἐν Χριστῷ.

6. Ὁ ἀγώνας τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τῶν αἱρέσεων διαφέρει ἀπὸ αὐτὸν κατὰ τοῦ Ἀντιχρίστου. Ὁ πρῶτος εἶναι ἐνδοεκκλησιαστικὸς. Ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, ὁ Μᾶρκος ὁ Εὐγενικὸς καὶ οἱ λοιποί, τοὺς ὁποῖους ἐπικαλοῦνται συχνὰ αὐτονομούμενοι οἱ ἀντιδρῶντες στὴ Σύνοδο, δὲν διαφοροποιήθηκαν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία γὰρ τὸ πῶς αὐτὴ πολεμοῦσε τοὺς ἔξω (τὴν εἰδωλολατρία, τὸ ἀντιχριστο σύστημα), ἀλλὰ ἀγωνίστηκαν γὰρ νὰ κρατήσουν τὴν ἐνότητα τῆς ἀληθοῦς πίστεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ἡ πανδημία φαίνεται πῶς ἀκολουθεῖ τὴν πορεία τῆς σχετικῆς ἀποδυναμώσεώς της, ἡ ζωὴ ἐπιστρέφει στὴ λεγόμενη κανονικότητα, ἔστω προσωρικῶς, ὁ κλυδωνισμὸς ὅμως ποὺ ἔφερε στὴ ζωὴ τῶν πιστῶν εἶναι τεράστιος, ἡ δὲ πνευματικὴ καὶ ἐκκλησιολογικὴ βλάβη ποὺ ἀθῶοι πιστοὶ ὑφίστανται ἀκολουθῶντας τοὺς προφῆτες τῆς πλάνης δὲν εἶναι καθόλου εὐκαταφρόνητη.

---

⁴⁵ Ἀποκ. 6, 2.

⁴⁶ Ἀποκ. 13, 7.

Όπως μία πτώση μπορεί να φέρει την κατάστροφή, μπορεί όμως και να οδηγήσει σε συντριβή, μετάνοια και αυτογνωσία, έτσι και η παρούσα δοκιμασία θα μπορούσε ή να αφήσει μόνιμα τραύματα στο σώμα των πιστών ή και να οδηγήσει σε αφύπνιση και ειλικρινή εξομολόγηση. Εύθνη της υπεύθυνης Έκκλησίας και των επισκόπων είναι να μελετήσουν τις βαθύτερες συνέπειες της όλης πνευματικής κρίσεως και ανάλογα να ποιμάνουν τον λαό του Θεού, εύθνη δε των πιστών είναι να πορευθούμε εν εξομολογήσει τον δρόμο της επιστροφής και της ενώπιον του Θεού παραστάσεώς μας.

ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΓΡΙΝΙΕΖΑΚΗΣ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΥΣΤΡΑΛΙΑΣ

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΧΕΤΙΚΩΣ ΜΕ ΤΙΣ ΠΑΝΔΗΜΙΕΣ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟ

Γενικά

Με αισθήματα έγκαρδίου εϋγνωμοσύνης, έπιχειρώ να ανταποκριθώ δια της παρούσης συγγραφικής συμβολής στην άδελφική προτροπή του λίαν άγαπιτου και έκλεκτου άδελφου και φίλου, Σεβ. Μητροπολίτου Λαρίσης και Τυρνάβου κ.κ. Ιερωνύμου, καταθέτοντας ένα κείμενο προς δημοσίευση στο έγκριτο περιοδικό της Μητροπόλεως του «Άχιλλίου Πόλις» σχετικά με την πανδημία, ή όποια τά τελευταία δύο χρόνια ταλαιπώρησε τον πλανήτη μας.

Πρόκειται για μία συνοπική έκθεση πτυχών, που θα αναδείξουν, σϋν Θεώ, την έκκλησιαστική και θεολογική θεώρηση της ένεστώσης καταστάσεως της πανδημίας του νέου κορωνοϊού SARS-CoV-2, προσθέτοντας μία άκόμη γνώμη σε πολλές και σοφές που έχουν ήδη διατυπωθεί στον δημόσιο διάλογο. Έξ αρχής διευκρινίζω ότι σκοπός μου δέν είναι μιá έξαντλητική και λεπτομερής επιστημονική, έπιδημιολογική, οικονομική, ήθική, κοινωνιολογική, ψυχολογική, πολιτική κ.ο.κ. ανάλυση της παρούσης συγκυρίας, αλλά ή καταγραφή της ιστορικής στάσεως, τών ενεργειών και αποφάσεων του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Έκκλησίας της Ελλάδος σε αντίστοιχες περιπτώσεις έπιδημιών του παρελθόντος, με την έλπίδα ότι δια της μελέτης τών σχετικών κειμένων και έγκυκλίων, θα εξαγάγομε τά κατάλληλα συμπεράσματα και θα συνδράμομε, κατ' έλάχιστον, στην ποιμαντική και θεολογική αντιμετώπιση της παρούσης δοκιμασίας.

Προτού προβώ στην ανάλυση του θέματος, καταγράφω μία πρώτη διαπίστωση σχετικά με την δυσχέρεια της αναδείξεως και έμπεδώσεως ύγιους και έποικοδομητικού θεολογικού και ποιμαντικού λόγου στις ήμέρας μας, έξ

αίτιας μᾶς γενικωτέρας διχόνοιας καὶ συγχύσεως, ποὺ δημιούργησε ἡ νέα κατάσταση. Στὸ πλαίσιο αὐτό, συχνὰ διαπιστώνουμε ὅτι καίρια ζητήματα συζητοῦνται ἀπὸ πρόσωπα ἀναρμόδια, πρόσωπα, διπλαδὴ, ποὺ στεροῦνται θεολογικῆς τεκμηριώσεως καὶ ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Μάλιστα ὁ λόγος αὐτῶν τῶν προσώπων εἶναι τόσο ἐπιπόλαιος καὶ καταγγελτικός, ὥστε νὰ προβάλλεται πολὺ πρὶν διατυπωθεῖ ὁ ὑπεύθυνος ἐκκλησιαστικός λόγος τῆς Διοικούσης Ἐκκλησίας, μὲ σαφῆ πρόθεση τὴν ὑποτίμηση καὶ ὑποβάθμισή του. Ἐπὶ παραδείγματι, διαδίδεται ὁ ἐπικίνδυνος ἰσχυρισμὸς ὅτι ἐντὸς τῶν ναῶν δὲν μεταδίδονται ἀσθένειες, θέση ἡ ὁποία ἀκούστηκε σὲ κηρύγματα ἀρχιερέων καὶ ἄλλων ἀξιοματοῦχων κληρικῶν (εὐτυχῶς ἐλαχίστων), μὲ τὸ ἀνυπόστατο θεολογικὸ ἐπιχείρημα ὅτι μέσα στὸ ναὸ ὅλα εἶναι ἁγιασμένα: ἡ σκόνη ποὺ πατάμε στὸ δάπεδο τῆς ἐκκλησίας, τὰ μάρμαρα, οἱ πέτρες, τὰ ξύλα, τὰ χρώματα κ.λπ., καὶ ὡς τέτοια μεταποιοῦνται σὲ φορεῖς τῆς Θείας Χάριτος, προφυλάσσοντάς μας ἔτσι ἀπὸ πανδημίες καὶ διάφορα ἄλλα δεινά. Βεβαίως, αὐτὲς οἱ ἀπόψεις ταυτίζονται περισσότερο μὲ τὴν εἰδωλολατρία καὶ ἔχουν καταδικαστεῖ ἀπὸ τὴν Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο. Πέραν τούτου, ὅμως, τὰ πρόσωπα ποὺ ὑποστηρίζουν καὶ διαδίδουν τέτοιες ἀνορθόδοξες θεωρίες, δυστυχῶς, διαμορφώνουν τὴν ἄποψη τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, προκαλώντας δυσπιστία πρὸς τοὺς κατὰ τόπους ποιμενάρχες, ἀκόμη καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ἐπίσημο λόγο τῆς Ἐκκλησίας¹.

Τὸ φαινόμενο αὐτὸ τὸ βιώσαμε στὴν Αὐστραλία εὐθὺς μετὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ νέου κορωνοϊοῦ, τὸ ὁποῖο ἐπιτάθηκε καὶ μὲ τὴν καταστροφικὴ πύρινη λαίλαπα τοῦ θέρους τοῦ 2019-2020, ποὺ σάρωσε ὀλόκληρη τὴν πέμπτη ἡπειρο. Σὲ κάθε Πολιτεία καὶ Ἐπικράτεια τῆς Αὐστραλίας, μὲ ἐπίκεντρο τὴ Νέα Νότιο Οὐαλία, ξέσπασαν ἀνεξέλεκτες ἐστίες πυρκαγιῶν. Παρὰ τὶς ὑπεράνθρωπες προσπάθειες τῶν πυροσβεστικῶν δυνάμεων καὶ τῆς πολιτικῆς προστασίας, χάθηκαν δεκάδες ἀνθρώπινες ζωές, καταστράφηκαν περὶ τὶς 4.000 οἰκοδομήματα –οἰκίες καὶ ἄλλα κτίρια– καὶ κήκεν περὶ τὰ 20 ἑκατομμύρια ἐκτάρια γῆς (θυμίζω ὅτι ἓνα ἐκτάριο ἰσοῦται μὲ 10.000 τ.μ.). Γιὰ νὰ γίνῃ κατανοητὸ τὸ μέγεθος τῆς ζημίας, ὑπογραμμίζω ὅτι κήκεν στὴν Αὐστραλία τόση

¹ Γρηγορίου Λαρεντζάκη, *Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία στὴν Πανδημία καὶ ἡ σχέση της μὲ τὴν Ἐπιστήμη καὶ τὴν Ἱατρική*, Διαδικτυακὴ συζήτηση ποὺ ὀργάνωσε τὸ Κέντρο Οἰκουμενικῶν, Ἱεραποστολικῶν καὶ Περιβαλλοντικῶν Μελετῶν (CEMES) μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Foreign Affairs The Hellenic Edition καὶ τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων (Fainst.eu). Βλέπε καὶ διαδικτυακά: <https://www.foreignaffairs.gr/articles/73170/grigorios-larentzakis/i-orthodoksiekklesia-stin-pandimia-kai-i-sxesi-tis-me-tin-epis>

έκταση ὅση εἶναι ἡ Μεγάλη Βρετανία. Ὁ τοπικὸς πληθυσμὸς, λόγω τῆς πρωτοφανοῦς καταστροφῆς, χαρακτηρίσε τὸ καλοκαίρι ἐκεῖνο ὡς «τὸ Μαῦρο Θέρος (Black Summer)». Θάνατος, ἀπώλεια, πείνα καὶ δυστυχία, τὸ ἓνα πλῆγμα μετὰ τὸ ἄλλο, ἦταν αὐτὰ τὰ ὁποῖα ζήσαμε τότε!

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ ἀγῶνος, ἀπὸ πολλὴν νωρίς, διάφοροι αὐτόκλητοι ψευδοπροφήτες καὶ ψευδαπόστολοι, «ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγοι»² κυρίως ἀπὸ Ἑλλάδα καὶ Κύπρο, μὴ λαμβάνοντας ὑπόψη τὸν πόνο καὶ τὶς κακουχίες τῶν ἀνθρώπων, ὑποστήριζαν, μὲ ἔντονο καταγγελτικὸ λόγο, ὅτι τὰ φαινόμενα αὐτὰ τῶν πυρκαγιῶν καὶ τῆς πανδημίας εἶναι, ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς ἀμετανοησίας τοῦ αὐστραλιανοῦ λαοῦ. Μάλιστα εἶχαν ψηφιστεῖ τότε ἀπὸ τὰ Πολιτειακὰ Αὐστραλιανὰ Κοινοβούλια τὰ νομοσχέδια ὑπὲρ τῶν ἐκτρώσεων καὶ οἱ ἐρμηνευτὲς τῶν σημείων τῶν καιρῶν ἀπέδωσαν ὅλες τὶς καταστροφὲς στὰ ἄθεα νομοθετήματα τῆς χώρας καὶ σπὴν ἔνοχη σιωπῇ τοῦ λαοῦ. Γιὰ νὰ τεκμηριώσουν τὶς θέσεις τους, παρερμίνευαν μεμονωμένα χωρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὅπως εἶναι, γιὰ παράδειγμα, τὸ Ζ' κεφ. ἀπὸ τὸ Β' βιβλίον τῶν *Παραλειπομένων* (στιχ. 13-14)³, ἐνῶ διέδιδαν τὶς ψευδοθεωρίες τους αὐτές, *urbi et orbi*, στὰ διάφορα μέσα κοινωνικῆς δικτυώσεως, μὲ ἀποτέλεσμα ἀκόμη καὶ οἱ πιστοὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας νὰ προβληματιστοῦν ἔντονα καὶ νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν ἐγκυρότητα τοῦ παρηγορητικοῦ καὶ ἐποικοδομητικοῦ λόγου τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἐπισκόπων μας.

Ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ πλαισίου ἡ τοπικὴ Σύναξις τῶν Ἐπισκόπων τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Αὐστραλίας, στὸ ἀπὸ 15ης Μαΐου 2021 ἐ.ξ. Ἀνακοινωθὲν αὐτῆς, ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴ τῶν πιστῶν ἔναντι τῶν ἐπιζημιῶν «ζηλωτικῶν καὶ παρεκκλησιαστικῶν φωνῶν» καὶ τοὺς παροτρύνει νὰ παραμείνουν προσπλωμένοι «στὴ θεολογικὴ, ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια», τὴν ὁποία ἐκφράζει «ἡ φωνὴ τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Πατριάρχου, τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τῶν Ἐπισκόπων».

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὰ γεγονότα ποὺ βιώνουμε στὶς ἡμέρες μας εἶναι πολὺ κρίσιμα καί, ὅπως συμβαίνει σὲ κάθε μεγάλη παγκόσμια κρίσις στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, ἔτσι καὶ στὴν παρούσα περίπτωσι, κάποιοι ἐκμεταλλεύονται τὴν

---

² Α' Τιμ. 4, 2.

³ «Ἐὰν συσχῶ τὸν οὐρανὸν καὶ μὴ γένηται ὑετός, καὶ ἐὰν ἐντείλωμαι τῇ ἀκρίδι καταφαγεῖν τὸ ξύλον, καὶ ἐὰν ἀποστείλω θάνατον ἐν τῷ λαῷ μου, καὶ ἐὰν ἐντραπῇ ὁ λαός μου ἐφ' οὗς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτούς, καὶ προσεύξωνται καὶ ζητήσωσι τὸ πρόσωπόν μου καὶ ἀποστρέψωσιν ἀπὸ τῶν ὁδῶν αὐτῶν τῶν πονηρῶν, καὶ ἐγὼ εἰσακούσομαι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἴλεως ἔσομαι ταῖς ἁμαρτίας αὐτῶν καὶ ἰάσομαι τὴν γῆν αὐτῶν».

κατάσταση, ἀντλώντας ἐξ αὐτῆς λόγο ὑπάρξεως καὶ ἀφορμὴ δράσεως καὶ προβολῆς. Ὡστόσο, πιστεύω ταπεινὰ ὅτι ἐμᾶς, τοὺς ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας καὶ γενικῶς τοὺς ἐκκλησιαστικούς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ ὄλους ὅσοι ἀσχολοῦνται σοβαρὰ μὲ τὸ θέμα, θὰ πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἓνα βασικὸ ἐρώτημα: ποῖα εἶναι τὰ ὅρια τοῦ ὀρθοῦ λόγου; Καὶ πῶς ὁ ὀρθὸς λόγος μπορεῖ νὰ εἰσέλθῃ σὲ ἓναν ἐποικοδομητικὸ διάλογο μὲ ἄλλες διαστάσεις, οἱ ὁποῖες δὲν θὰ εἶναι συρικνωτικές γιὰ τὴν ἐπιστήμη οὔτε ὅμως καὶ ὑποτιμητικές γιὰ τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο. Σήμερα μιλοῦμε γιὰ διάλογο ἐπιστήμης καὶ θεολογίας, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι ἔχουν στὸ βάθος τοῦ μυαλοῦ τους ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο συμβαλλόμενους θὰ πρέπει νὰ εἶναι ὁ νικητὴς. Τὸ ζητούμενο ὅμως δὲν εἶναι ἡ νίκη ἀλλὰ ἡ συνύπαρξη, κάτι τὸ ὁποῖο δὲν διαπιστώσαμε προσφάτως κατὰ τὴν θέσπιση καὶ ἐφαρμογὴ μέτρων γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς πανδημίας. Πολλὴ σωστὰ ἔχει ἐπισημανθεῖ ὅτι «ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἀπάντηση στὴν συνάντηση θεολογίας μὲ τὸν ὀρθὸ λόγον, διότι ὁ χαλκιδόνειος συνδυασμὸς τοῦ “ἀσυγχύτως καὶ ἀδιαιρέτως”, διπλαδὴ τῆς θεϊκῆς καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως στὸν Χριστό, ἐπιτρέπει τέτοιες συνυπάρξεις, χωρὶς τὸ ἓνα νὰ ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ χωρὶς τὸ ἓνα νὰ καταργεῖ τὸ ἄλλο. Ἡ κρίση ποὺ ζοῦμε σήμερα, ἐξ ἀφορμῆς τῆς πανδημίας, εἶναι μία ἀπὸ τὶς διάφορες κρίσεις ποὺ ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν στὴν κοινότητα μας καὶ ποὺ ἀναδεικνύουν τὸ ζήτημα τῆς σχέσεώς μας μὲ τὴν κοσμικὴ γνώση, ἀποτελεῖ δὲ μιὰ ἱστορικὴ εὐκαιρία ἢ πανδημία νὰ ἐμπλουτιστοῦν καὶ οἱ δύο χώροι, ὥστε νὰ ὑπάρξῃ ἓνα μονιμότερο κέρδος καὶ στὶς δύο πλευρὲς τοῦ διαλόγου»⁴. Ἐξάλλου, στὸ Μήνυμα τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὑπογραμμίζεται σχετικῶς ὅτι «ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀποφεύγει τὴν κηδεμονία τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναζητήσεως καὶ δὲν λαμβάνει θέση πάνω σὲ κάθε ἐπιστημονικὸ ἐρώτημα. Εὐχαριστεῖ τὸν Θεὸ ποὺ δωρίζει στοὺς ἐπιστήμονες τὸ χάρισμα νὰ ἀποκαλύπτουν ἄγνωστες πτυχὲς τῆς θείας Δημιουργίας. Ἡ σύγχρονη ἀνάπτυξη τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τεχνολογίας ἐπιφέρει ριζικὲς ἀλλαγὲς στὴ ζωὴ μας. Προσφέρει σημαντικὲς εὐεργεσίες ὅπως εἶναι ἡ διευκόλυνση τοῦ καθημερινοῦ βίου καὶ ἡ ἀντιμετώπιση σοβαρῶν ἀσθενειῶν»⁵.

⁴ π. Βασιλείου Θερμοῦ, *Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στὴν Πανδημία καὶ ἡ σχέση της μὲ τὴν Ἐπιστήμη καὶ τὴν Ἱατρική*, Διαδικτυακὴ συζήτηση ποὺ ὀργάνωσε τὸ Κέντρο Οἰκουμενικῶν, Ἱεραποστολικῶν καὶ Περιβαλλοντικῶν Μελετῶν (CEMES) μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Foreign Affairs The Hellenic Edition καὶ τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων (Fainst.eu). Βλέπε καὶ διαδικτυακά: <https://www.foreignaffairs.gr/articles/73166/p-basileios-thermos/i-orthodoksi-ekklisia-stin-pandimia-kai-i-sxesi-tis-me-tin-epis>

⁵ *Μήνυμα τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, παρ. 7.

Γιὰ τὸ ζήτημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ μποροῦμε νὰ ἐπικαλεστοῦμε πολλὰ παραδείγματα τοῦ παρελθόντος, τὰ ὁποῖα ἀντλοῦμε κυρίως ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς πηγές. Αὐτὸ ποὺ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ εἶναι ὅτι, σὲ παρόμοιες περιπτώσεις ἐπιδημιῶν, λοιμοῦ, πανούκλας καὶ χολέρας, οὐδέποτε ἀρνίθηκε ἡ Ἐκκλησία νὰ ἀναλάβει μίαν ὑπεύθνη στάση, στοιχοῦσα στὸ ἀμετάθετο πνεῦμα τῆς κατὰ Θεὸν διαπομπάνσεως καὶ διακονίας τοῦ πιστοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐδραιωμένο στὰ ἀσάλευτα θεμέλια τῆς ἀπλανοῦς Ὁρθοδόξου θεολογίας. Βεβαίως, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο εἶχε πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὶς περιπτώσεις αὐτές, ὀφείλομε ὅμως νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ποὺ πάντοτε ἀκολουθοῦσε τὴν ἰδίᾳ γραμμὴ μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἔχει ἐκδώσει σχετικὴ ἐγκύκλιο, ἡ ὁποία μᾶς παραπέμπει στὴν νοοτροπία καὶ τὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο διαπιστώνουμε ὅτι κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ, ἡ Ἔδρα του ἡ Κωνσταντινούπολι γνώρισε ἀλλεπάλληλες διακριτὲς ἐπιδημίες τῆς χολέρας, ἐπτὰ τὸν ἀριθμὸ (1831, 1847-48, 1853-55, 1865, 1871, 1893-95, 1910-11⁶). Ἐξ αὐτῶν ἡ ἐπιδημία τοῦ 1865 θεωρεῖται ὡς ἡ πιὸ θανατηφόρα. Τὸ ἔτος 1871, λοιπόν, μὲ νωπὴ τὴν μνήμη ἀπὸ τὸ προηγούμενο ξέσπασμα τῆς χολέρας, ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐνήργησε μὲ ἀποφασιστικότητα καὶ μὲ ἀνταντακλαστικὰ ὑπευθυνότητα.

Εἰδικότερα, μετὰ τὸ ἀκουσμα τῶν πρώτων ἐπιβεβαιωμένων κρουσμάτων «τῆς ἐνσκηπιάσης... ἐν τῇ πρωτεύουσῃ χολερικῆς ἐπιδημίας», σύμφωνα μὲ τὸ σχετικὸ δημοσίευμα τοῦ λογίου διδασκάλου τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς Βασιλείου Καλλίφρονος (1819-1891), «διαταγῇ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ἀνεβλήθη ἡ ἐναρξὶς τῶν μαθημάτων τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς, διελύθη προσωρινῶς ἡ ἐν Φαναρίῳ Ἀλληλοδιδασκτικὴ σχολή, ὡς καὶ τὸ Ἄγιοταφρικὸν παρθεναγωγεῖον, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην δυσαρέστων συσσωρεύσεων. Ἡ δὲ Μεγάλῃ Πρωτοσυγκελλία», συνεχίζει ὁ Καλλίφρων:

«... κελεύσει Πατριαρχικῇ, διέταξε τοὺς ἱερατικῶς προϊσταμένους τῶν τῆς πρωτεύουσῆς ἐκκλησιῶν, ὅπως ἀναγγέλλωσιν εἰς τὰ Πατριαρχεῖα εἴ τι τυχὸν συμβαίνει χολερικὸν ἐν αὐταῖς κρούσμα· ἰδίᾳ δὲ πρὸς τοὺς προϊσταμένους

---

⁶ Βλ. N. Yildirim, *A History of Healthcare in Istanbul. Health Organizations - Epidemics, Infections and Disease Control, Preventative Health Institutions - Hospitals - Medical Education*, Istanbul 2010, p. 77 κ.ἑξ. Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν ἐπιδημιῶν τῆς χολέρας σὲ παγκόσμια κλίματα, ἀρχῆς γενομένης μὲ τὴν πρώτη ἐπιδημία τοῦ 1817, βλ. τοῦ Παγκοσμίου Ὄργανισμοῦ Ὑγείας R. Pollitzer, «Cholera», *World Health Organization Monograph Series* 43, Geneva, 1959, 17-50.

του προαστίου Χάσκιοι, ὅπου ἐνέσκηψε μετ' ἐπιτάσεως τὸ μίασμα, ἐδόθη παραγγελία ὅπως ἀναγγέλωσιν αὐθημερὸν εἰς τὰ Πατριαρχεῖα μετὰ τῆς δυνατῆς ἀκριβείας τὰ συμβαίνοντα κρούσματα.

Λιτανεῖαι δὲ καὶ παρακλήσεις καθ' ἐκάστην μεθ' ἱκετηρίων εὐχῶν διετάχθη ὅπως ἀναπέμπωνται ἐν ταῖς ἱεραῖς ἐκκλησίαις, πρὸς κατάπαυσιν τῆς θεομηνίας ταύτης. Ἐπὶ τούτῳ δὲ συνετάχθη καὶ ἐξεδόθη τύποις Πατριαρχικοῖς ἢ παρὰ πόδας ἱκετήριος εὐχή, ὅπως ἀναγινώσκηται καθ' ἡμέραν μετὰ τὴν ὀπισθάμβωνον λεγομένην εὐχὴν.

Διάφορα δὲ ἄλλα πρόσφορα ταῖς περιστάσεσιν ἐλίφθησαν μέτρα: ἦτοι τὸ νὰ μὴ εἰσέρχωνται οἱ ἱερεῖς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐκ χολέρας ἀποβιώσαντος κατὰ τὴν κηδεῖαν, ἀλλὰ νὰ προηγῶνται μακρὰν τοῦ φερέτρου καὶ νὰ ἀναγινώσκωσι τὰς νεκρωσίμους εὐχὰς ἐπὶ τοῦ τάφου, μετὰ τὸν τοῦ νεκροῦ ἐνταφιασμόν»⁷.

Πράγματι, οἱ θάνατοι κατὰ τὴν ἐπιδημία ἐκείνη ἦταν πολυάριθμοι. Ἄρκει νὰ σημειώσουμε ὅτι σὲ διάστημα 70 ἡμερῶν (ἀπὸ τῆ 2α Ὀκτωβρίου ἕως τῆ 12η Δεκεμβρίου 1871) 4.675 περιπτώσεις χολέρας σημειώθηκαν, ἐνῶ ἐξ αὐτῶν ἀπεβίωσαν 2.914 ἄνθρωποι, ἓνα ποσοστὸ θνησιμότητας τῆς τάξεως τοῦ 62%⁸. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ συλλογὴ πληροφοριῶν ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴ διασπορὰ τῶν κρουσμάτων ἐντὸς τῆς κοινότητος, διευκόλυνε καὶ τὸ ἔργο τῆς διορισμένης σχετικῆς ὑγεινομικῆς ἐπιτροπῆς, ἀποτελουμένης ἀπὸ ἑπτὰ ἰατρούς, ἢ ὅποια μάλιστα ἀπεφάσισε νὰ τεθεῖ τὸ Χάσκι οὗ τοπικὴ καραντίνα⁹.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀναφερθεῖσα στὸ δημοσίευμα ἱκετήριο εὐχή, «Δέσποτα Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἡ τῶν οἰκτιρῶν ἀνεξάντλητος πηγὴ», πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπεξεργασμένη καὶ συντεταγμένη μορφή τῆς «Εὐχῆς εἰς πληγὴν θανατικοῦ», ποὺ ἀπαντᾶται, μεταξὺ ἄλλων, καὶ στὸ Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ ἔτος 1803, ἐν τῷ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως Τυπογραφεῖῳ

⁷ Οἱ ὡς ἄνω πληροφορίες λαμβάνονται ἐκ τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Β. Δ. Καλλίφρονος, ἐν *Ἐκκλησιαστικῇ Ἐπιθεώρησις, εἴτε Συλλογὴ τῶν ἀπὸ τῆς παραίτησεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ζ' ἐκδεδομένων ἐπισιμῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων καὶ πράξεων*, περίοδος Β' τόμος 1, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1871, 101-102. Κλείνοντας τὴν συγκεκριμένη ἀναφορὰ, ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου σημειώνει ὅτι, «Μεταξὺ τῶν ἐν Χάσκι οὖ θυμάτων τῆς χολέρας συγκαταλέγεται καὶ ἡ ἐννενηκοντοῦτις καὶ ἑπέκεια ἀδελφὴ τῆς Α.Θ.Π. ὡς καὶ μαθητῶν τινῶν ἐν τῷ Ἐθνικῷ ὀρφανοτροφεῖῳ».

⁸ *Yildirim*, αὐτόθι, π. 84 μὲ παραπομπὴ στὸ δημοσίευμα τοῦ Nouridjan, «Bulletin. Cinqüième épidemie de choléra-morbus à Constantinople, Constantinople, 31 Décembre 1871», *Gazette Médicale d'Orient XV*, 9-10 (Janvier 1872), pp. 49-56.

⁹ *Yildirim*, αὐτόθι, π. 84.

(σελ. 367-368)¹⁰. Άσφαλως υπάρχουν σὲ ἔντυπα καὶ χειρόγραφα Εὐχολόγια καὶ ἄλλες παρόμοιες εὐχές¹¹, αὐτὴ ὅμως προκρίθηκε τότε ὡς ἡ καταλληλότερη γιὰ τὴν περίστασι.

Πέραν τούτων, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, «προνοῶν πατρικῶς καὶ κηδόμενος οὐ μόνον τῆς ψυχικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς σωματικῆς ὑγείας καὶ σωτηρίας τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ τέκνων... πρὸς ἀποσόβησιν τῆς ἀπὸ τινος ἤδη λυμαινομένης τὴν πόλιν ἡμῶν βροτολογιοῦ χολέρας», μερίμνησε «ὅπως μετενεχθῆ» ἐκ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπαιδίου τοῦ Ἁγίου Ὑόρους «εἰς τὴν πρωτεύουσαν... ἡ τιμία Ζώνη τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἧς ἡ θαυματουργὸς δύναμις καταφανεστάτη πολλακίς ἐν δυσχερεστάταις παριστάσεσιν ἐγένετο»¹². Τὸ «τιμαλφὲς τοῦτο θρησκευτικὸν κειμήλιον», ὅπως σημειώνει ὁ Καλλίφρων, ἀφίχθη στὴν Πόλιν τὴν 25η Νοεμβρίου 1871 καὶ παρέμεινε στὴν πρωτεύουσα ἕως τῆς 7ης Ἀπριλίου 1872¹³. Καθ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς τῆς Τιμίας Ζώνης στὴν πρωτεύουσα πραγματοποιοῦνταν εἰδικὲς δεήσεις, ἀκολουθίες, ἀκομὴ καὶ ἀγρυπνίες καὶ ἄλλες λατρευτικὲς ἐκδηλώσεις, ἀναφέρθησαν δὲ καὶ θαύματα τῆς Παναγίας¹⁴.

Νὰ σημειωθεῖ ἐν προκειμένῳ ὅτι ὑπῆρξαν ἀναφορὲς γιὰ συνωστισμὸ ἀνθρώπων στὸν Πατριαρχικὸ Ναὸ, πράξις ἡ ὁποία ἀσφαλως δὲν ἐπιτρεπόταν

¹⁰ Βλ. *Καλλίφρωνος*, ἔνθ. ἀν., σσ. 102-103. Ἡ ἴδια εὐχὴ ὑπάρχει καὶ σὲ ἄλλες ἔντυπες ἐκδόσεις τοῦ *Εὐχολογίου*. Βλ. γιὰ παράδειγμα: J. Goar, *Εὐχολόγιον*, β' ἔκδ., Βενετία 1730, σσ. 629-630 καὶ Σπυρίδωνος Ζερβου ἱερομονάχου, *Εὐχολόγιον τὸ Μέγα*, β' ἔκδ., Βενετία 1862 (= ἔκδ. «Ἀστίρ», Ἀθῆνα 1986, σ. 553).

¹¹ Π.χ. «Εὐχὴ εἰς λοιμικὴν νόσον», «Εὐχὴ ἐτέρα (εἰς πληγὴν θανατικὴν)», «Εὐχὴ ἱκετήριος πρὸς Θεόν, λεγομένη ἐν καιρῷ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ. Ποίημα τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Καλλίστου» καὶ «Εὐχὴ ἐτέρα (λεγομένη ἐν καιρῷ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ)». Ὑπάρχει στὸ ἔντυπο *Εὐχολόγιον* καὶ εἰδικὸς «Κανὼν εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα καὶ πάντας τοὺς ἁγίους εἰς ἀπειλὴν λοιμικῆς ἀσθενείας».

¹² *Καλλίφρωνος*, ἔνθ. ἀν., σ. 138.

¹³ Βλ. Καλλίφρωνος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις...*, περίοδος Β', τόμ. 2, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1872, σσ. 81-82.

¹⁴ Βλ. *Καλλίφρωνος*, ἔνθ. ἀν., τόμ. 1, σσ. 150 καὶ 151. Στὸ ἔργο *Θαύματα τῆς Ἁγίας Ζώνης*, ζ' ἔκδ. Ἅγιον Ὑόρος: Ἱ.Μ.Μ. Βατοπαιδίου, 2019 (*Παλαιὰ θαύματα*, 3, «Ἐξαφάνισι λοιμικῆς ἀσθενείας - Ἀνάστασι νεκροῦ»), γίνεται ἀναφορὰ στὴ μεταφορὰ τῆς Τιμίας Ζώνης στὴν Κωνσταντινούπολι τὸ ἔτος 1864, «ἐξαιτίας τῆς χολέρας ποὺ μάλιστα τοὺς κατοικοὺς τῆς». Ἐνδεχομένως ἡ ἀναφορὰ τοῦ ἔτους νὰ κατεγράφη ἐκ παραδρομῆς. Στὴν ὡς ἄνω συλλογί, γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀνάστασι ἐνὸς νεαροῦ θύματος τῆς χολέρας, υἱοῦ ἐνὸς κατοικοῦ τοῦ Γαλατᾶ. Στὴν ἐφημερίδα *Ἀνατολικὸς Ἀστίρ*, φύλ. τῆς 1ης Δεκεμβρίου 1871, σελ. 3344 ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: «Ἥρξαντο δὲ γινόμενα καὶ παννύχιοι μετὰ τῆς ἁγίας Ζώνης ἀγρυπνίαί καὶ ἐν τοῖς ἐνοριακοῖς ναοῖς, ἀρχῆς γινομένη ἀπὸ τοῦ ἐν Γαλατᾶ ναοῦ τοῦ ἁγ. Νικολάου». Εἶναι πιθανὸν τὸ θαῦμα νὰ συνέβη κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς τῆς Τιμίας Ζώνης στὴν ἐνορία τοῦ Γαλατᾶ.

λόγῳ τῆς πανδημίας¹⁵. Μᾶς πληροφοροεὶ σχετικῶς περὶ τῶν γεγονότων ἢ ἐν Ἀθήναις ἐφημερίδα «Αἰὼν» ὄτι: «Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετνεχθῆ ἐξ Ἰθῶνος, καὶ ἀπετέθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναόν, μετὰ μεγάλης πομπῆς καὶ παρατάξεως, ἐκκλησιαστικὸν τι κεμίλιον, ἡ Τιμία Ζώνη τῆς Παναγίας· ἐκρίθη δὲ ἡ μεταφορὰ ταύτης εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀναγκαία, ὅπως ἀποτραπῆ ἡ ἐνσκήψασα εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἐπιδημία τῆς χολέρας, ἢ τοὺς κατοίκους τοῦ Βυζαντίου δεκατίζουσα. Κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς λιτανείας ἐγένοντο ἀτακτήματά τινα καὶ ἄλλα ἀτοπήματα, δυσσάφορευκα, ὅτε συρῶρει λαοῦ πλῆθος, καὶ μάλιστα ἕτερογενοὺς. Τόσπν δ' ἔκτασιν ἔλαβον, ὥστε ὁ κρατῶν τὸ κεμίλιον Πατριάρχης, ὅπως φύγη τὰ δεινά, ὅσα ὑπέστησαν οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς, ἀνατραπέντες ὑπὸ τοῦ ἐξορμήσαντος καὶ συνωθουμένου πλήθους, κατέφυγεν εἰς παρακεμένην οἰκίαν, ὅθεν διὰ λέμβου μετέβη εἰς τὰ Πατριαρχεῖα»¹⁶.

Ἡ ἐπίκληση τῶν πρεσβειῶν τῆς Ὑπερμάχου Στρατηγοῦ καὶ προστάτιδος τῆς Πόλεως δὲν ἀποτελεῖ γιὰ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἐξαίρεση πού ὀφείλεται στὴν ἐπιδημία τοῦ 1871¹⁷. Πιὸ συγκεκριμένα, κατὰ τὸ ἐπόμενο ξέσπασμα τῆς χολέρας, πού σημειώθηκε ἀρχικὰ τὸ 1893, ὁ τότε Μέγας Πρωτοσύγκελλος

¹⁵ Βλ. *Καλλιφρονος*, ἐνθ. ἀν., 138-139. Τὴν ἐπομένην, πρὸς τὸ τέλος τῆς λιτανείας τῆς ὑποδοχῆς καὶ μεταφορᾶς τῆς Τιμίας Ζώνης στὸν πάνσεπτο πατριαρχικὸ ναό, σημειώθηκαν δυσάρεστα καὶ λυπηρὰ γεγονότα, με ἀποτέλεσμα «τὴν ἐξ ἀνάγκης ἀποχώρησιν τοῦ Πατριάρχου καὶ πολλῶν ἄλλων τῆς συνοδίας μελῶν, καταπατήσεις ἀνθρώπων, συντρίφεις ποδῶν, καταπτώσεις ἐξαπτερυγῶν, φανῶν καὶ λοιπῶν ἐκκλησιαστικῶν σκευῶν, καὶ τὴν γενικὴν διατάραξιν τῆς μοναδικῆς ταύτης παρατάξεως». «Τὰ ἀπενεκαῖα ἐκεῖνα ἀποτελέσματα» τὰ προκάλεσε, σύμφωνα με τὸ τότε πόρισμα τῆς ἀστυνομίας, «ἡ ἀξιόποινος καὶ ἀπερίσκεπτος διαγωγή χωροφύλακός τινος ἐν Φαναρίῳ, ὅστις γυνώσας τὸ ξίφος, ἠθέλησε νὰ ἀπειλήσῃ τὸν λαόν, ὅπως δῆθεν ἀπομακρύνῃ αὐτόν, καὶ οὕτω κατορθώσῃ νὰ ἀνοίξῃ τὴν κλεισθεῖσαν δίοδον». «Ἡ Α.Π. ὁ Οἰκ. Πατριάρχης, τὰ μάλιστα ἀθυμίας ἐπὶ τῷ ἀνελπίστῳ τούτῳ γεγονότι ἐν αὐτοῖς σχεδὸν τοῖς προθύροις τῶν ἡμετέρων Πατριαρχείων, μετὰ τὰ γενομένας ἀνακρίσεις, διεβίβασεν ἀξιοπρεπῆ ἕκθεσιν (τακίριον) εἰς τὴν Ὑψ. Πύλιν, ἥτις οὐδόλως ἀμφιβάλλομεν ὅτι, ἐπιφέρουσα τὴν δικαίαν καὶ παραδειγματικὴν τιμωρίαν τῶν πρωτουργῶν τοῦ λυπηροῦ καὶ πρωτακούστου τούτου, ἐν τοιαύταις θρησκευτικαῖς μάλιστα παρατάξεσι, συμβάντος, θέλει προλαμβάνει τοῦ λοιποῦ πᾶν ἀπενεκαῖον διὰ τῆς ἀποστολῆς ἰκανῶν χωροφυλάκων, ὑπὸ ἀρμοδίον ἀρχηγῶν διοικουμένων». Βλ. *Καλλιφρονος*, ἐνθ. ἀν., 143-144. Πβλ. τὰ σχετικὰ δημοσεύματα στὶς ἐφημερίδες: (α) *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ*, φύλ. τῆς 27ης Νοεμβρίου 1871, σσ. 3341-3342 (τὸ Πρόγραμμα τῆς ὑποδοχῆς τῆς τιμίας Ζώνης στὸ ἑκτακτο Παράρτημα τοῦ ἰδίου φύλλου) καὶ τῆς 1ης Δεκεμβρίου 1871, σελ. 3344 καὶ (β) *Νεολόγος*, φύλ. τῆς 27ης Νοεμβρίου 1871, σ. 2 («Διάφορα»).

¹⁶ Ἀθηναϊκὴ Ἐφημερίδα, «Αἰὼν», Φύλλο 2737, ἀπὸ 6ης Δεκεμβρίου 1871 (ἔτος λγ'), σ. 4.

¹⁷ Στὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα «ΣΚΡΙΠ», στὸ ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου 1929 (ἔτος 32ον, περίοδος 5η), φύλ. 9444, σελ. 1, ὑπάρχει δημοσίευμα σχετικὰ με τὴ μεταφορὰ τῆς Τιμίας Ζώνης στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατὰ τὸ ξέσπασμα τῆς χολέρας τὸ ἔτος 1910. Τὸ σχετικὸ κείμενο τιτλοφορεῖται ὡς ἑξῆς: «Ἡ ἱστορία τῆς ἀνευρέσεως καὶ μεταφορᾶς τῆς Ἁγίας Ζώνης. Πῶς μετεφέρθη εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ 1910: Ὁ Ἀβδούλ Χαμίτ διατάσσει νὰ γίνῃ τιμητικὴ ὑποδοχὴ εἰς τῆς Ἁγίαν Ζώνην. Ἐν μέγα θαῦμα - ἡ ἐξαφανίσις μιᾶς ἐπιδημίας».

Γερβάσιος Ὁρολογᾶς¹⁸ ἀπέστειλε, τῇ σεπτῇ ἐντολῇ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, πρὸς τοὺς Θεοφιλεστάτους ἐπισκόπους καὶ προϊσταμένους τῶν ναῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ Καταστένου τὴν ἀπὸ 23ης Σεπτεμβρίου 1893 ἐγκύκλιό του, στὴν ὁποία, πέραν τῆς ἀναφορᾶς περὶ τῶν ἐπιβαλλομένων ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἀρχὴ ὑγειονομικῶν μέτρων, σημειώνει τὰ ἀκόλουθα: «ἐν τούτοις καθῆκον ἡγοῦμεθα ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ θερμοῦ πάσιν ὑμῖν συστήσαι, ὅπως ἕως ἂν τὸ κακὸν τέλος παρέλθῃ μὴ διαλίπῃτε καθ' ἑκάστην ψάλλοντες ἐπ' ἐκκλησίαις μετὰ τὸν ἔσπερινὸν τὸν πρὸς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον παρακλητικὸν κανόνα καὶ δεόμενοι τοῦ Ὑψίστου ὑπὲρ τοῦ ῥυθῆναι πάντας ἀπὸ τῆς ἐπισκεψαμένης ἡμᾶς νόσου»¹⁹.

Τὴν 21η Δεκεμβρίου 1893, ὁ Μέγας Πρωτοσύγκελος ἐπανερχεται, καὶ πάλι τῇ προτροπῇ καὶ ἀδείᾳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, μὲ νὸ ἐγκύκλιο σημείωμα, «Περὶ τῶν νεκρωσίων ἀκολουθιῶν καὶ τοῦ τρόπου ἐκφορᾶς χολεροβλήτων». Ἐκεῖ, μετὰξὺ ἄλλων, ὁ Γερβάσιος σημειώνει ὅτι «ἡ ἀγνωστὴ Μήτηρ ἡμῶν Ἐκκλησία ἀξιοχρέως προνοοῦσα ὑπὲρ τῆς ὑγείας τῶν πιστῶν αὐτῆς τέκνων ἀπεφάσισε συνοδικῶς, ὅπως ἕως ἂν τὸ κακὸν παρέλθῃ αἱ νεκρώσιμοι ἀκολουθία τῶν ἐκ τῆς νόσου ταύτης ἀποθνησκόντων χριστιανῶν ψάλλονται ἢ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τῶν νεκροταφείων, μεταφερομένων εἰς αὐτὰ τῶν νεκρῶν κατ' εὐθείαν καὶ κεκλεισμένων, ἢ ἐν τοῖς ἐνοριακοῖς ναοῖς δίχα τοῦ νεκροῦ ἔαν τυχόν τὸ νεκροταφεῖον ἐνορίας τινὸς στερεῖται Ἐκκλησίας»²⁰. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι ἡ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία προνοεῖ καὶ μεριμνᾷ ἐν ταυτῷ τόσο γιὰ τὴν πνευματικὴ, ὅσο καὶ γιὰ τὴν σωματικὴ ὑγεία τῶν πιστῶν τῆς, λαμβάνουσα ὑπόψη καὶ τὶς πνευματικὲς διαστάσεις τοῦ θέματος, ἀλλὰ καὶ ἐφαρμόζουσα τὰ ὑγειονομικῶς ἀπαραίτητα πρωτόκολλα τῶν ἀρμοδίων ἀρχῶν.

Σχετικὰ μὲ τὰ ἐφαρμοζόμενα κατὰ τὴν ἐξόδιο ἀκολουθία ὑγειονομικὰ πρωτόκολλα, ὁ Πατριάρχης Ἰωακεῖμ Γ', κατὰ τὴν πρώτη πατριαρχία του (1878-1884, β' πατριαρχία 1901-1912) καὶ συγκεκριμένα τὸν Μάρτιο τοῦ 1881, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπιδημίας τῆς εὐλογιάς, ἐξαπολύει πατριαρχικὴ Ἀποδείξι, μὲ τὴν ὁποία γνωστοποιεῖ ὅτι ἀποδέχεται τὰ μέτρα τῆς κυβερνήσεως περὶ τῆς ἀποφυγῆς τοῦ ἀσπασμοῦ «τῶν ἐκ τοῦ κολλητικοῦ τούτου νοσήματος ἀποθνη-

¹⁸ Διετέλεσε Μέγας Πρωτοσύγκελος γιὰ μία διετία (Μάιος 1893-Ἀπρίλιος 1895) καὶ ἐν συνεχείᾳ Μητροπολίτης Κορυνησῶν, Καισαρείας καὶ Ἰωαννίνων.

¹⁹ Ἰωάννου Σταυρίδου, *Συλλογὴ Πατριαρχικῶν καὶ Συνοδικῶν ἐγκυκλίων, Πατριαρχικῶν ἀποδείξεων καὶ ἐγκυκλίων τῆς Μ. Πρωτοσυγκελίας*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1990, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, σσ. 163-164.

²⁰ Σταυρίδου, αὐτόθι, σ. 164.

σκόντων», κατὰ τὴν νεκρώσιμη ἀκολουθία αὐτῶν, «διότι ὁμολογουμένως τὸ νόσπια τοῦτο ἔστι κολλητικὸν κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἐπιστημόνων». Καὶ συνε-
χίζει ὁ Πατριάρχης:

«Τὸ ὑγειονομικὸν τοῦτο μέτρον ... μετὰ πολλοῦ τοῦ ἐνδιαφέροντος ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας δεκτὸν γενόμενον ὡς λίαν λυσιτελὲς πρὸς περιστολὴν καὶ παντελῆ βαθυπδὸν ἐξάλειψιν τῆς ἐνσκηπτάσης ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς πρωτευούσῃ ἐπιδημικῆς ταύτης νόσου κοινοποιοῦντες πᾶσιν ὑμῖν τοῖς εὐλογημένοις χριστιανοῖς... ἐντελλόμεθα καὶ παραγγέλομεν ἵνα, συμμορφούμενοι πρὸς τὴν διαταγὴν ταύτην, προσέχητε τοῦ λοιποῦ, ὅπως τὰ πρόσωπα τῶν ἐκ τῆς νόσου ταύτης ἀποθνησκόντων μὴ ᾧσιν ἀσκεπῆ, ἀλλὰ καλύπτωνται ἐπιμελῶς δι' ὑφάσματος ἢ ἀντὶ τούτου δι' ὑαλίνου καλύμματος, ἐφαρμοζομένου ἐπὶ τοῦ φερέτρου, ἐφ' οὗ δύνανται οἱ βουλούμενοι προσφέρειν ἀνενδοιάστως τὸν ἀσπασμὸν αὐτῶν ἀποφeyίγοντες τὴν ἄμεσον διὰ τῶν χειλέων αὐτῶν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ.»²¹.

Τὴν 5η Φεβρουαρίου 1891, ὁ Μέγας Πρωτοσύγκελλος Κωνσταντῖος Καρατζόπουλος²² ἀποστέλλει, «συνεπεία γνωμοδοτήσεως τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς», παρόμοια ἐπιστολὴ σχετικὰ μὲ τις ἐκδημίες ἀπὸ τις μεταδοτικὲς ἀσθένειες τῆς «εὐφλογίας, ὀστρακιάς, διφθερίτιδος, κακοήθους φλυκταίνης κτλ.», ὥστε οἱ πιστοὶ «ἐκ προνοίας μὴ γίνωσι παραίτιοι διὰ τῆς ἐπαφῆς μεταδόσεως τῆς μαισματικῆς ἀσθενείας εἴτε εἰς τὴν ἰδίαν οἰκογένειαν, εἴτε εἰς ἐτέραν»²³. Ὁφείλουμε στὴ συνάφεια αὐτὴ νὰ παραπέμψουμε σὲ σχόλιο τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτη, ὁ ὁποῖος στὸ Πηδάλιον ἀναφέρει τὰ ἐξῆς²⁴: «Σημείωσε ὅτι ὡς φρονεὺς καταδικάζεται καὶ ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐν καιρῷ πανώλης ἤξεύροντας ὅτι εἶναι μεμολυσμένος, ὑπάγει εἰς οἶκους, καὶ πολιτείας, καὶ μολύνει καὶ τοὺς ἄλλους καὶ γίνεται πολλῶν φόνων αἴτιος».

²¹ Σταυρίδου, αὐτόθι, σσ. 164-165.

²² Διετέλεσε Μέγας Πρωτοσύγκελος πέραν τῆς τριετίας καὶ ἐν συνεχείᾳ Μητροπολίτης Τραπεζούντος ὡς Κωνσταντῖος Β΄ ἀπὸ τὴν 29ην Ἀπριλίου 1893 ἕως τὸν θάνατό του τὴν 18η Ιουνίου 1906. Περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Κωνσταντίου καὶ τοῦ χρόνου τῆς θητείας του ὡς Μεγάλου Πρωτοσυγγέλλου, βλ. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, τόμ. 17, ἔτος ΙΓ΄ (1893-94), σ. 65.

²³ Σταυρίδου, ἔνθ. ἀν., σσ. 164-165.

²⁴ Α' ὑποσημείωση στὴ «Συμφωνία» τοῦ ξο' καν. τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Βλ. καὶ Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Ἐξομολογητῆριον, ἦτοι βιβλίον ψυχοφελέστατον, Ἐνετίησι 1818, 147: «Μίπως ἤξεύροντας, πῶς ἦσσαν πανουκλιασμένος, ἐνώθης μὲ τοὺς ἄλλους, καὶ τοὺς ἐμόλυνες, καὶ ἀπέθανον; διὰ τί ὡς φρονεὺς κανονίζεσαι».

Τὸ ἐπόμενο ἔτος, καὶ συγκεκριμένα τὴν 31η Ἰανουαρίου 1892, ὁ Κωνσταντῖος ἀποστέλλει, μὲ ἐντολὴ τοῦ Πατριάρχου, ἐγκύκλιο στους προϋσταμένους καὶ τοὺς ἐφόρους τῶν Σχολῶν τῆς Πόλεως διὰ τῆς ὁποίας «ἡ Μεγάλῃ Πρωτοσυγκελλία ... ἐντέλλεται πάντας ὑμᾶς, ὅπως ἐπιστήσιτε συντόμως τὴν προσοχὴν ὑμῶν ἐπὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ἀντικειμένου καὶ ἐγκαίρως λάβητε τὰ κατάλληλα προφυλακτικὰ μέτρα διατάττοντες αὐστηρῶς τὸν ἐμβολιασμὸν πάντων τῶν μαθητῶν τῶν ὧν ἐφορεῦτε Σχολῶν»²⁵. Ὁμοίως, τὴν 26η Ἰανουαρίου 1895, ὁ προμνημονευθεὶς Μέγας Πρωτοσύγκελλος Γερβάσιος ἐκδίδει ἐγκύκλιο πρὸς τοὺς προϋσταμένους τῶν ναῶν τῆς Πόλεως, καθὼς, ὅπως μετὰ λύπης σημειώνει, «ἐκ τῶν ἡμετέρων Χριστιανῶν τινες ἀποστέρουσι νὰ ἐμβολιασθῶσι, οὕτως δὲ ἀκουσίως συντελοῦσιν εἰς μείζονα ἐπίτασιν καὶ διάδοσιν τῆς ἀσθενείας, διὰ ταῦτα ἐκ προνοίας ἐκκλησιαστικῆς συνιστῶμεν ὑμῖν πᾶσιν ὅπως προτρέψητε ἀρμοδίως τοὺς χριστιανοὺς τῆς ἐνορίας ὑμῶν, ἵνα, ἐὰν τυχὸν μέχρι τοῦδε δὲν ἐνεβολιάσθησαν, προθυμοποιηθῶσιν, ὅπως ἐγκαίρως πράξωσι τοῦτο πρὸς ἀπαλλαγὴν αὐτῶν καὶ διάσωσιν ἀπὸ τοῦ ἐπικινδύνου τούτου νοσήματος»²⁶.

Μέσα στὸ ἴδιο πλαίσιο κινήθηκε καὶ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ἐπέδειξε ἐκκλησιαστικὴ καὶ θεολογικὴ σοβαρότητα, κυρίως ὅταν προέκυψε τὸ ζήτημα τοῦ ἐμβολιασμοῦ γιὰ τὴν ἀσθένεια τῆς εὐλογίας. Οἱ ἀντιδράσεις καὶ τὰ σενάρια τῆς ἐποχῆς ξεπερνοῦσαν κάθε λογικὴ, ὄχι μόνο στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ χῶρο τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ στὸ ἐξωτερικὸ, κυρίως στὴ Μεγάλῃ Βρεταννίᾳ, ὅπου καὶ ἀνακαλύφθηκε τὸ σχετικὸ ἐμβόλιο, ἀλλὰ καὶ στὸ χῶρο τῶν Καθολικῶν, Ἀγγλικανῶν καὶ λοιπῶν Προτεσταντικῶν ὁμολογιῶν. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ πολλοὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν, κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ἀπέφευγαν τὸν ἐμβολιασμό, δὲν ἦταν δὲ καὶ λίγοι οἱ ἱεράρχες καὶ ἱεροκίρυκες, πού δίδασκαν περὶ τοῦ ἐμβολιασμοῦ ἀνυπόστατες καὶ μὴ ἐπιστημονικῶς ὀρθές θεωρίες, οἱ ὁποῖες ἐπιπρᾶζαν ἀρνητικὰ τὸν ἀπλό λαό.

Μὲ βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, θέλουσα νὰ συμβάλει θετικά στὴν ἐξάλειψη τῆς νόσου ἀλλὰ καὶ στὴν ὀρθὴ ἐνημέρωση περὶ τοῦ ζητήματος, ἡ ὁποία θὰ ἀνέτρεπε τὶς διάφορες φονταμενταλιστικὲς καὶ δεισιδαιμονικὲς δοξασίες περὶ τοῦ ἐμβολιασμοῦ, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. Πρωτ. 2997, τῆς 24^{ης} Ἰουνίου 1864, ἐγκυκλίου τῆς «πρὸς τοὺς κατὰ τὴν

---

²⁵ Σταυρίδου, ἐνθ. ἀν., σ. 224.

²⁶ Σταυρίδου, ἐνθ. ἀν., σ. 225.

ἐπικράτειαν Σεβ. Ἱεράρχας», ἐπὶ Προεδρίας τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Θεοφίλου, σημειώνει χαρακτηριστικά τὰ ἀκόλουθα:

«Ἐπειδὴ ἡ φθοροποιὸς νόσος τῆς εὐλογίας ἐνέσκιπεν ἤδη εἰς ὅλον σχεδὸν τὸ Κράτος, καὶ βαθμηδὸν τὸ νόσπημα τοῦτο ὁσημέραι λαμβάνον ἐπίδοσιν καταμαστίζει τὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν καταστρέφουσα τὴν δημοσίαν ὑγίειαν, καὶ ἐπειδὴ δυστυχῶς, καθὰ ἤδη πληροφορεῖται ἡ Σύνοδος ἐπισήμως, οὐχὶ μόνον παχυλῆ καὶ ὀλέθρια πρόληψις τις ἐπικρατεῖ παρά τοῖς πλείστοις τῶν χριστιανῶν, οἵτινες θεωροῦντες τὸν δαμαλισμὸν καὶ ἀναδαμαλισμὸν ὡς περιττόν, ἀποφεύγουσιν αὐτὸν ἀπολύτως, ἀλλὰ καὶ κακὴ συνήθειά τις τοῦ ἐμβολιάζεσθαι κρυφὰ διὰ φυσικῆς εὐλογίας, βλάβην μᾶλλον ἐπιφερούσης ἢ ὠφέλειαν, ἐνεργεῖται εἰσέτι ἐν ᾧ ὁ δαμαλισμὸς οὗτος καὶ ἡ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐπανάληψις αὐτοῦ ὡς διὰ τῆς πείρας τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης τρανώτατα μέχρι τοῦδε ἀπεδείχθη, εἶναι τὸ μοναδικὸν ἀντίδοτον φάρμακον καὶ τὸ ἀσφαλέςτατον ἐν τῇ πασχούσῃ κοινωνίᾳ μέσον πρὸς ὑφεςιν, πρὸς ἀποτροπὴν τῆς μεταδόσεως καὶ ἐντελῆ ἐξάλειψιν τῆς ὀλεθρίου ταύτης νόσου, καὶ ἐπειδὴ ἡ τοιαύτη παράβολος ἀδιαφορία καὶ εἰς τὸ ἐμβολιάζεσθαι ἀρνήσις χριστιανῶν τινῶν οὐχὶ μόνον τιμωρεῖται αὐστηρῶς ὑπὸ τοῦ νόμου, ἀλλ' ἐν ταύτῃ καὶ τὰς βαρυτάτας ἐκκλησιαστικὰς ἐπιτιμώσεις καθ' ἑαυτῆς ἐπισύρει, καθ' ὅτι οὗτοι ἀρνούμενοι εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν οἰκογένειαν τὸν ἐμβολιασμὸν, καὶ μηδὲν ἀναλογιζόμενοι, τὸ μέγα τοῦτο βάρος τοῦ ὅπερ διαπράττουσι θανασίμου ἁμαρτήματος, γίνονται αὐτόχειρες, ἢ ἀνάπηροι τὸ σῶμα καὶ καταστρέφουσι προσέτι ἰδίαις αὐτῶν χερσὶν τὰ ἴδια αὐτῶν φίλτατα, καὶ οὕτω καθιστάμενοι ὑπεύθυνοι ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἐπισύρουσιν εἰς αὐτοὺς τὴν θείαν ὀργὴν, καὶ γίνονται ὑπόδικοι τῆς αἰωνίου κολάσεως καὶ τιμωρητέοι καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ἡ Σύνοδος μερμινῶσα πατρικῶς, κατὰ τὸ ἱερόν αὐτῆς καθήκον περὶ τε τῆς ψυχικῆς σωτηρίας τῶν τοιοῦτων χριστιανῶν καὶ ἀναζήσεως ἐκ τῆς τοιαύτης ἐπικινδυνωδεστάτης νόσου, καὶ ἐπιθυμοῦσα, ἴν' ἀπαλλάξῃ ἕκαστον χριστιανὸν τῶν ἐκ τῆς τοιαύτης ψυχολέθρου προλήψεως καὶ πρὸς τὸν δαμαλισμὸν ὀλιγορίας, ἀποκτεινουσῶν τὸ σῶμα ἐν ταύτῃ καὶ τὴν ψυχὴν, προερχομένων ὀλεθρίων συνεπειῶν, προσκαλεῖ ὑμᾶς καὶ δι' ὑμῶν ἅπαντας τὸν ὑφ' ὑμᾶς κληρὸν καὶ τοὺς ἀρμοδίους τοῦ Κράτους ἱεροκίρκους, ὅπως διὰ τῆς θείας διδασκαλίας καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καταδεικνύοντες εἰς τὸν λαὸν τὰς δυσαρέστους συνεπείας τῆς τε πρὸς τοῦτο ἀρνήσεως καὶ τοῦ διὰ φυσικῆς εὐλογίας ἐν παραβύστῳ ἐνεργουμένου ἐμβολιασμοῦ, προτρέψητε αὐτὸν ἐπ' ἐκκλησίας καὶ ἐν παντὶ εὐθέτῳ χρόνῳ καὶ τόπῳ, νουθετοῦντες καὶ καταπειθόντες αὐτόν, ἵνα ἕκαστος, πρὸς ταχείαν

ἀποσόβησιν καὶ ἀπαλλαγὴν τῆς ἐπιδημικῆς ταύτης ἀνθρωπωλέθρου νόσου, προστρέχει ἀόκνως καὶ αὐθορμήτως μετὰ πάσης προθυμίας εἰς τοὺς παρὰ τῆς Βασιλικῆς Κυβερνήσεως ἐμπειπιστευμένους τὸ ὑπὲρ τῆς δημόσιας ὑγείας καθῆκον ἐπιστήμονας ἰατροὺς, ὅπως ἐμβολιάζηται παρ' αὐτῶν ἐγκαίρως, πρὸς ἀποφυγὴν παντὸς ἀπαισίου ἀποτελέσματος τῆς νόσου ταύτης»²⁷.

Ἡ μελέτη τῆς παραπάνω ἱστορικῆς ἐγκυκλίου θὰ μπορούσε νὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ μερικὲς βασικὲς καὶ σπουδαῖες διαπιστώσεις, οἱ ὁποῖες μὲ τὴ σειρά τους, καταδεικνύουν ὅτι δὲν ἔχει ἀλλάξει σὲ πολλὰ ἐπίπεδα, ὁ τρόπος ἀντιμετώπισεως τῆς πανδημίας ἀπὸ τὸν λαό, ὁ ὁποῖος ὅπως καὶ σήμερα, ἐπεδείκνυε μία τάση ἐρμηνείας τῶν ἱατρικῶν δεδομένων (π.χ. δαμαλισμός - ἐμβολιασμός) μὲ ἐπιφύλαξη καὶ ἄρνηση. Σημαντικὸ εἶναι νὰ λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ἡ νόσος τῆς εὐλογίας τότε, ἀποτελοῦσε ἐθνικὸ - κρατικὸ πρόβλημα, γι' αὐτὸ ἄλλωστε εἰσαγωγικὰ ἡ ἐγκύκλιος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου σημειώνει: «Ἐπειδὴ ἡ φθοροποιὸς νόσος τῆς εὐλογίας ἐνέσκηπεν ἤδη εἰς ὄλον σχεδὸν τὸ Κράτος, καὶ βαθμηδὸν τὸ νόσημα τοῦτο ὁσμέραι λαμβάνον ἐπίδοσιν καταμαστίζει τὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν καταστρέφουσα τὴν δημοσίαν ὑγείαν...». Τὸ πρόβλημα εἶχε καταστῆ ἀκόμη πρὸ πολὺπλοκο διότι ὑπῆρχε παραπληροφόρηση, τὴν ὁποία ἡ Ἱερά Σύνοδος ὀρίζει ὡς «παχυλῆ καὶ ὀλέθρια πρόληψις» ποῦ ἐπικρατοῦσε «παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν χριστιανῶν», οἱ ὁποῖοι θεωροῦσαν «τὸν δαμαλισμὸν καὶ ἀναδαμαλισμὸν ὡς περιττόν». Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ λοιπόν, ἡ Ἐκκλησία ἔλαβε τότε τὴν πρωτοβουλία νὰ τονίσει γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ, ὅτι ἡ θεολογία δὲν ἀποφαίνεται ἐπὶ παντὸς ἐπιστητοῦ, ἀλλὰ γνωρίζουσα τὰ ὄρια τῆς, ἀναγνωρίζει ὅτι γιὰ θέματα ἀσθνεῶν καὶ πανδημίας τὸν πρῶτο λόγο, τὸν ἔχει ἡ ἱατρικὴ ἐπιστήμη. Τονίζεται ἐμφατικὰ στὸ κείμενο τῆς ἐγκυκλίου ὅτι «ὁ δαμαλισμὸς οὗτος καὶ ἡ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐπανάληψις αὐτοῦ ὡς διὰ τῆς πείρας τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης τρανώτατα μέχρι τοῦδε ἀπεδείχθη, εἶναι τὸ μοναδικὸν ἀντίδοτον φάρμακον καὶ τὸ ἀσφαλέστατον ἐν τῇ πασχούσῃ κοινωνίᾳ μέσον πρὸς ὑφεςιν, πρὸς ἀποτροπὴν τῆς μεταδόσεως καὶ ἐντελῆ ἐξάλειψιν τῆς ὀλεθρίου ταύτης νόσου».

Ἐν συνεχείᾳ ἡ Ἱερά Σύνοδος, ἀναλαμβάνουσα τὸ πνευματικὸ χρέος τῆς, ἐνημερώνει τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας κάνοντας λόγο γιὰ τὶς βαρύτερες

---

²⁷ Ἀρχιμανδρίτου Στεφάνου Γιαννόπουλου, *Συλλογὴ τῶν Ἐγκυκλίων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Ἐν Ἀθῆναις 1901, σσ. 921-922.

ἐκκλησιαστικές ἐπιτιμώσεις τίς ὁποῖες «ἐπισύρει ἡ τοιαύτη παράβολος ἀδιαφορία καί εἰς τὸ ἐμβολιάζεσθαι ἄρνησις χριστιανῶν τινῶν», ἐνῶ παράλληλα ὑπογραμμίζει ὅτι διαπράττεται διὰ τῆς ἀρνήσεως αὐτῆς «θανάσιμον ἁμάρτημα». Παράλληλα, μὲ μοναδικὸ θάρρος ἀναφερόμενη στοὺς ἀρνητὲς τοῦ ἐμβολιασμοῦ τονίζει ὅτι αὐτοὶ «γίνονται αὐτόχειρες, ἢ ἀνάπηροι τὸ σῶμα καὶ καταστρέφουσι προσέτι ἰδίαις αὐτῶν χερσὶν τὰ ἴδια αὐτῶν φίλτατα, καὶ οὕτω καθιστάμενοι ὑπεύθυνοι ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἐπισύρουσιν εἰς αὐτοὺς τὴν θείαν ὀργήν, καὶ γίνονται ὑπόδοκοι τῆς αἰωνίου κολάσεως καὶ τιμωρητοὶ καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι». Τέλος, ἀφοῦ προτρέπει τὸ λαὸ νὰ ὑπακούσει, ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴ τῶν ἀρχιερέων «ἐπὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ἀντικειμένου, πρὸς πραγματοποιήσιν ὅσον τάχος τῶν σωτηριωδεστάτων τούτων Συνοδικῶν παραγγελιμάτων».

Μετὰ ἀπὸ τίς παραπάνω ἐνδεικτικὲς παραθέσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων θὰ μπορούσαμε νὰ καταλήξουμε στὶς ἐξῆς συμπερασματικὲς σκέψεις:

1. Ἡ πανδημία εἶναι μίᾳ κατάστασι πού ἔχει ἐνσκήψει σὲ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Καὶ ἐνῶ αὐτὸ, τὸ ἀποδεχόμεστε ὅλοι μας μὲ τὰ λόγια, μὲ τίς πράξεις μας ἐπιδεικνύομε ἀλαζονεία καὶ ἀνεπίτρεπτη ἐσωστρέφεια. Κάποιοι κινοῦνται σὰν νὰ ἀφορᾷ ἡ πανδημία, γιὰ παράδειγμα, μόνο τοὺς Ἕλληνες ἢ μόνο τοὺς Ρώσους. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἰσχυρίζονται κάποιοι ὅτι μόνο ἐμεῖς πάσχουμε καὶ ὅτι μόνο ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχει προβλήματα. Ἡ παρούσα κατάστασι ἐπηρεάζει ὅλες τίς Ἐκκλησίες, ὅλες τίς θρησκείες καὶ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους σὲ ὅλο τὸν κόσμον, πιστοὺς καὶ ἀπίστους. Δημιουργεῖται σύγχυσι καὶ φανατισμὸς, ἀποπροσανατολίζομε ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, ὅταν μὲ τὴν στάσι καὶ τὰ λόγια μας δείχνουμε ὅτι διώκεται ἡ Ἐκκλησία μας μόνο. Δὲν διώκεται ἡ Ἐκκλησία, δὲν διώκεται ἡ Ὁρθοδοξία οὔτε καταργοῦνται τὰ Μυστήρια μας, δὲν διώκεται ὁ Χριστὸς ἀπὸ τὴν πανδημία. Καὶ τὰ κατὰ καιροὺς λαμβανόμενα μέτρα, εἴτε εἶναι σκληρὰ εἴτε ἐπιεικέστερα, δὲν ἀποτελοῦν τιμωρία, ἀλλὰ προσπάθεια γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς ἐξάπλωσις τῆς πανδημίας. Φυσικὰ οὔτε ὁ ἰὸς εἶναι τιμωρία Θεοῦ γιὰ τίς ἁμαρτίες μας.

2. Ἄν οἱ Ἐπίσκοποι καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοὶ δὲν ἀναλάβουν τὸ σωτήριο ἔργον πού τοὺς ἔχει ἀναθέσει ἡ Ἁγία μας Ἐκκλησία, ὁ μισάνθρωπος καὶ ἀρχέκακος διάβολος θὰ ἐπιστρατεύει συνεχῶς τοὺς διάφορους προβατόσχημους λύκους, γιὰ νὰ κατασπαράξουν τὸ ποίμνιον μὲ τὰ δηλητηριώδη αὐτοάνοσα πάθη τοῦ φόβου, τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ἀπελπισίας, τοῦ φονταμενταλισμοῦ καὶ τοῦ φανατισμοῦ, τῆς κακοδοξίας καὶ τῆς μισαλλοδοξίας, ἐπιδεινώνοντας ἔτι περαιτέρω

τὸ καρκίνωμα τῆς διχόνοιας, τῆς ταραχῆς καὶ τῆς συγχύσεως ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας. Ἀποτελεῖ παράδειγμα πρὸς μίμηση ἢ στάση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴν περίοδο πανδημιῶν καὶ κυρίως αὐτῆς τῆς θανατηφόρου τοῦ 1871, μὲ θνησιμότητα 62%. Τότε τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἐξαπέλυε τὴν μία ἐγκύκλιο μετὰ τὴν ἄλλη, κλείνοντας ναοὺς, σχολεῖα καὶ ἰδρύματα, ὅπως περιγράφηκε προηγουμένως, καὶ δίδοντας περαιτέρω σχετικὲς ὁδηγίες. Τὸ αὐτὸ διαπιστώνουμε ὅτι συνέβη καὶ μὲ τὴν παρούσα πανδημία ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, πολλακίς ἐξαπελύθησαν ὁδηγίες καὶ δελτία τύπου, ἐνῶ ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου νὰ ἐνημερωθεῖ τὸ σεπτὸ Κέντρο γιὰ τὴν κατάσταση τῆς πανδημίας στὶς ἀνὰ τὸν κόσμον ἐπαρχίες τοῦ Θρόνου ἀπὸ τοὺς οἰκείους Ποιμενάρχες, παραπέμπει καὶ μᾶς θυμίζει τὴν ἀντίστοιχη ἐγκύκλιο τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Δ΄, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, ὅπως τονίστηκε παραπάνω, ἐδόθη παραγγελία «νὰ ἀναγγέλωσιν αὐθημερὸν εἰς τὰ Πατριαρχεῖα εἴ τι τυχὸν συμβαίνει χολερικὸν ἐν αὐταῖς κροῦσμα». Μέσα στὸ ἴδιο πνεῦμα κινήθηκε καὶ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴ δημοσίευση κείμενων καὶ Δελτίων Τύπου, μὲ κυρίαρχο αὐτὸ γιὰ τὴν πανδημία ποῦ ἀπευθύνθηκε πρὸς τὸ λαό.

3. Μνημειώδεις, ἐπίσης, εἶναι καὶ οἱ ἐγκύκλιοι τοῦ Ἰωακείμ Γ' κατὰ τὴν πρώτη τοῦ Πατριαρχία (1878-1884) σχετικὰ μὲ τὴν ἐξόδιο ἀκολουθία καὶ μὲ συγκεκριμένες ὁδηγίες ποῦ δίδει, ὅσον ἀφορᾷ στὸν ἀσπασμὸ καὶ στὸν τρόπο τῆς ταφῆς, ἐνῶ ἀκόμη πῶς σημαντικὲς, εἶναι οἱ δύο ἐγκύκλιοι ποῦ ἐξαπελύθησαν ἀπὸ τὴν Μεγάλῃ Πρωτοσυγκελλία, ἡ πρώτη ἐπὶ Πατριάρχου Νεοφύτου Η΄, τὴν 31η Ἰανουαρίου 1892, καὶ ἡ δεύτερη ἐπὶ Πατριάρχου Ἀνθίμου Ζ΄, τὴν 26η Ἰανουαρίου 1895. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ Συνοδικὸ κείμενο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1864. Τὰ κείμενα αὐτὰ, ἀποσπάσματα τῶν ὁποίων παρετέθησαν προηγουμένως, εἶναι σημαντικά, διότι ἀναφέρονται στὸν ἐμβολιασμὸ, ποῦ τόσο ἀπασχολεῖ τὴν κοινὴ γνώμη σήμερα. Ἡ ὑπαρξὶς τῶν ἐγκυκλίων αὐτῶν σαφέστατα δηλώνει τὴν ἄνεση, τὸν ὀραματισμὸ ἀλλὰ καὶ τὴν εὐρύτητα σκέψεως ποῦ εἶχε ἡ Ἐκκλησία γιὰ θέματα ἀμφιλεγόμενα καὶ ἀμφισβητούμενα, ὅπως αὐτὰ τῶν ἐπιδημιῶν. Μποροῦμε ἀδιαμφισβήτητα νὰ ἀποδεχθοῦμε ὅτι ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὸ παρελθὸν μᾶς δίδαξε τί σημαίνει, ἀγαπητικὴ διαποίμανση καὶ μέριμνα γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ σωματικὴ ὑγεία τοῦ πιστοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, συνεργασία μὲ τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονες, τήρηση τῶν ἀποδεκτῶν ὑγειονομικῶν μέτρων, ἀδελφικὴ παρότρυνση γιὰ ἐμβολιασμὸ. Κυρίως ὅμως μᾶς δίδαξε τί σημαίνει ἐπαγρύπνηση γιὰ τὴν τήρηση τῆς δογμα-

τικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας της, ἐξασφάλιση τῶν προϋποθέσεων γιὰ μιὰ ζῶσα λατρεία τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀδιάλειπτη προσευχὴ πρὸς τὸν Κύριο καὶ τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο, ποὺ πάντοτε ἀποτελοῦσαν τὴν βεβαία ἐλπίδα τοῦ πιστοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

ΠΑΝΔΗΜΙΑ: ΗΘΙΚΑ ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ

Σκοπός τῆς δημόσιας υγείας εἶναι πρῶτα ἡ ἀποφυγή τῶν ἀσθενειῶν καί μετὰ ἡ θεραπεία τους. Σέ ἀντίθεση μέ τήν ἰατρική κλινική πρακτική πού ἔχει ὡς ἀντικείμενο τήν υγεία τῶν ἀσθενῶν, ἡ δημόσια υγεία ἐστιάζεται στήν υγεία τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἐφαρμογή τῶν κανόνων δεοντολογίας σέ αὐτούς τούς δύο τομεῖς εἶναι διακριτή. Οἱ πολιτικές υγείας περιλαμβάνουν κυβερνητικές στρατηγικές γιά τήν χάραξη τῶν προτεραιοτήτων στήν υγειονομική περίθαλψη, ἰδιαιτέρα στίς πανδημικές κρίσεις. Οἱ πολιτικές μπορεῖ νά εἶναι προσανατολισμένες σέ ἄτομα, νοσοκομεῖα, ἀσφαλιστικούς φορεῖς ἢ ὑπηρεσίες υγείας. Περιλαμβάνουν πολιτικές πρόληψης τοῦ καπνίσματος καί στρατηγικές πού στοχεύουν στήν διασφάλιση δίκαιης πρόσβασης στά συστήματα υγείας. Αὐτές οἱ δράσεις μπορεῖ νά στοχεύουν στήν ἀναθεώρηση τῶν νομικῶν διαδικασιῶν, δίνοντας τήν δυνατότητα στήν χώρα νά περιορίσει ἀκόμα καί τήν αὐτονομία, τήν ἐλευθερία, τήν ἰδιωτική ζωή καί ἄλλα ἔννομα συμφέροντα τῶν ατόμων γιά τό κοινό καλό. Ἡ χάραξη πολιτικῶν γιά τή δημόσια υγεία ἀπαιτεῖ διαδικασίες συνεχοῦς ἀξιολόγησης, μέ βάση πάντα τήν τήρηση τῶν διεθνῶν κατευθυντηρίων ὁδηγιῶν. Οἱ ἀκόλουθες τέσσερις ἀρχές θά βοηθήσουν στήν τήρηση ἠθικῶν κανόνων: 1) ἐξασφάλιση τοῦ μέγιστου ὀφέλους καί τῆς ἐλάχιστης βλάβης, 2) δικαιοσύνη, 3) ἐξάλειψη τῆς ἀνισότητος στήν υγεία καί 4) ἐπίτευξη διαφάνειας.

Παράλληλα μέ τίς πολιτικές υγείας προέκυψε ἡ ἀνάγκη θέσπισης κανόνων βιοηθικῆς στήν δεκαετία τοῦ 1960, πρῶτα στήν Βόρεια Ἀμερική καί τήν Δυτική Εὐρώπη καί τελικά σέ ὁλόκληρο τόν κόσμο, ὡς ἀπάντηση στήν τεράστια ἄνοδο τῆς ἐπιρροῆς τῆς ἰατρικῆς καί τῶν βιοϊατρικῶν ἐπιστημῶν τόν 20ό αἰῶνα. Ἡ βιοηθική παραμένει ἕνας σημαντικός τομέας ἐνδιαφέροντος, μέ ἐπιρροές

όχι μόνο από φιλοσόφους, αλλά και από γιατρούς, κοινωνικούς επιστήμονες και νομικούς. Έτσι, οι λύσεις περιλαμβάνουν παγκόσμιο συντονισμό και διασφάλιση δικαιοσύνης για την υγεία για όλες τις κοινότητες, ανεξαρτήτως φυλής. Από την άλλη πλευρά, η εξασφάλιση της υγείας διεθνώς, θέτει ως προτεραιότητα τις χώρες που υποφέρουν, ιδίως χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος. Έτσι, οι λύσεις περιλαμβάνουν διασυνοριακό συντονισμό μεταξύ όλων των χωρών.

Όλες αυτές οι δομές δοκιμάστηκαν στην πρόσφατη πανδημία. Οι πρώτοι ασθενείς που πέθαναν από κορονοϊό αναφέρθηκαν στην Κίνα στις αρχές του 2020. Οι πρώτες σημαντικές παραλλαγές μετά την αρχική (άλφα), καταγράφηκαν στο Ήνωμένο Βασίλειο, στη Βραζιλία (Gamma), και την Ινδία (Delta). Η δυναμική, ή βαρύτητα της λοίμωξης και το ιικό φορτίο ακολούθησαν μία πορεία έτσι ώστε η νεώτερη παραλλαγή δεν ήταν απαραίτητα πιο θανατηφόρα από την προκάτοχό της, αλλά σίγουρα ήταν περισσότερο μεταδοτική. Η τελευταία παραλλαγή της Omicron διαθέτει τις περισσότερες μεταλλάξεις στην πρωτεΐνη ακίδας, είναι πιο αποτελεσματική στην αντιμετώπιση της επίκτητης ανοσίας έτσι, ώστε ακόμη και τα εμβολιασμένα άτομα να μολύνονται, δημιουργώντας αμφιβολίες για την αποτελεσματικότητα των διαθέσιμων εμβολίων. Προχωρήσαμε στην τρίτη ενισχυτική δόση του ίδιου εμβολίου, εάν και γνωρίζουμε ότι συνήθως η αναμνηστική δόση για τα εμβόλια συνήθως παράγεται μετά την εμφάνιση του μεταλλαγμένου στελέχους. Στην Νότια Αφρική, την Βόρεια Ευρώπη, αλλά και στην χώρα μας η δυναμική μετάδοσης της Omicron σε σύγκριση με την Delta υποδηλώνει ότι είναι λιγότερο σοβαρή, με έντοπιση κυρίως στο ανώτερο αναπνευστικό, χωρίς να προκαλεί πνευμονίες, ιδιαίτερα στους νεότερους και εμβολιασμένους. Πλέον, στις ατελείωτες ουρές έξω από τα φαρμακεία, με τη βοήθεια της τεχνολογίας, δηλαδή των γρήγορων τεστ, ανακαλύπτονται καθημερινά χιλιάδες ασυμπτωματικοί ή με ήπια συμπτώματα φορείς, η ιχνηλάτηση γίνεται εξαιρετικά δύσκολη, ενώ στα νοσοκομεία νοσηλεύονται κυρίως ανεμβολίαστοι μεγάλης ηλικίας με συνοσηρότητες.

Η χώρα μπήκε σε μία μεγάλη περιπέτεια, από την οποία φαίνεται να βγαίνει σιγά-σιγά. Λίγες μέρες μετά τους πρώτους ασθενείς, ξεκίνησε το περιβόητο lockdown του Μαρτίου, ενώ τον Νοέμβριο του ίδιου έτους η χώρα βίωνε την οδυνηρή εμπειρία του πρώτου στην ουσία κύματος, με τους χιλιάδες νεκρούς. Από τις αρχές του 2021 άρχισαν οι εμβολιασμοί, που τον αρχικό ένθουσιασμό διαδέχθηκε η δυσπιστία κυρίως από τους ωριμότερους ηλικιακά συμπολίτες μας, που μετά το καλοκαίρι δεν επισκέφθηκαν τα πολλά εμβολιαστικά κέντρα που ήταν ήδη διαθέσιμα. Αυτές οι ηλικιακές ομάδες τροφοδότησαν τα νοσο-

κομεία με πολλές εισαγωγές, προκαλώντας ένα άδικο μεγάλο κύμα που έφερε την χώρα μας στις πρώτες θέσεις θανάτων ανά πληθυσμό στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καταγράφοντας όρισμένα αρνητικά ήμερήσια ρεκόρ, όπως στις 28 Νοεμβρίου 2020 (121 θάνατοι), στις 6 Δεκεμβρίου 2021 (116 θάνατοι), στις 14 Δεκεμβρίου 2021 (130 θάνατοι) και στις 30 Ιανουαρίου 2022 (119 θάνατοι). Έτσι η μετάλλαξη Δέλτα βρήκε πολλούς εύαλωτους απροστάτευτους και οδήγησε στην έξαρση νοσηλειών και θανάτων. Η άδικη, αλλά μάλλον αναγκαία, επιβολή προστίμων συνέβαλε, ώστε να αυξηθεί η εμβολιαστική κάλυψη στις μεγαλύτερες ηλικίες που μαζί με την ευνοϊκή τελικά μετάλλαξη Όμικρον και την έγκαιρη απόφαση για την τρίτη δόση του εμβολίου, δεν έκανε βέβαια τον ιό να εξαφανιστεί, αλλά δεν γεμίζει πιά τα νοσοκομεία μας και τις Μονάδες Εντατικής Θεραπείας. Φαίνεται ότι η εποχή της ένδημικότητας φθάνει. Πριν από λίγες εβδομάδες, ό συνήθως απαισιόδοξος περιφερειακός διευθυντής του Παγκόσμιου Όργανισμού Υγείας (ΠΟΥ) για την Εύρώπη δήλωσε πως η Γηραιά Ήπειρος είναι σε μία κατάσταση «κατάπαυσης του πυρός» που θα μπορούσε να οδηγήσει στο τέλος της πανδημίας της Covid-19. Βέβαια, μετά από λίγες ημέρες άρχισε ο πραγματικός πόλεμος στην Ουκρανία και η πανδημία σταμάτησε να απασχολεί τα δελτία ειδήσεων και τις πολλές ενημερωτικές τηλεοπτικές εκπομπές. Σήμερα, πηγαίνοντας προς τό καλοκαίρι, οι εμβολιασμένοι και με την ενισχυτική δόση, αλλά και οι επίμονοι ανεμβολίαστοι, νοσήσαντες και μί, θά μπορούν να απολαμβάνουν την επιστροφή στην φυσιολογική ζωή με βάση την ανοσία που προσφέρουμε κυρίως όλοι έμεις που εμβολιασθήκαμε έγκαιρα.

Στην αρχική φάση της πανδημίας, χωρίς εμβόλια και κατάλληλη θεραπευτική αντιμετώπιση, χρησιμοποιήθηκαν οι γνωστοί παλαιότεροι τρόποι αντιμετώπισης μεταδοτικών ασθενειών, όπως η καραντίνα, οι αποστάσεις, οι μάσκες. Η μελέτη αυτής της αρχικής φάσης της πανδημίας, μας επιτρέπει τώρα να καταλάβουμε, πόσο σημαντικές ήταν οι κατάλληλες διαγνωστικές προσεγγίσεις που ακολούθησαν, όπως οι θεραπείες και ιδιαίτερα τα εμβόλια ως τρόποι αποκατάστασης της οικονομικής και πολιτιστικής ζωής. Η ανάπτυξη ασφαλών και αποτελεσματικών εμβολίων κατά του SARS-CoV-2 υπήρξε βασικός σταθμός στην παγκόσμια αντιμετώπιση της πανδημίας. Από τις 14 Νοεμβρίου 2020, ό Παγκόσμιος Όργανισμός Υγείας είχε ήδη εγκρίνει όκτώ εμβόλια. Οι δημόσιες έρευνες εντόπισαν ύψηλό ποσοστό διστακτικών να εμβολιασθούν. Αυτή η διστακτικότητα δεν περιοριζόταν μόνο στον γενικό πληθυσμό. Μία δημοσίευση ανέφερε ότι σχεδόν τό 55% των εργαζομένων στον τομέα της υγείας είχαν παραδεχτεί, όταν έρωτήθηκαν, στις αρχές του 2021 ότι ήταν απρόθυμοι να κάνουν τό εμβόλιο. Οι ανησυχίες σχετικά με την ασφάλεια και

τήν αποτελεσματικότητα των ἐμβολίων ἐπαναλαμβάνονταν διά τῶν μέσων κοινωνικῆς δικτύωσης. Ἐπιπλέον, οἱ ἀνακοινώσεις πιθανῶν ἐπιπλοκῶν σέ ἐμβολιασμένους αὐξήσαν τήν δυσπιστία τοῦ κοινού. Ἡ παραπληροφόρηση, εἰδικά μέσω τῆς τηλεόρασης καί τῶν μέσων κοινωνικῆς δικτύωσης, καί κάποιες θρησκευτικές πεποιθήσεις συνέβαλαν περαιτέρω στόν δισταγμό γιά τά ἐμβόλια.

Οἱ ὑπεύθυνοι χάραξης πολιτικῆς καί οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς ὑγείας προσπάθησαν νά ἀντιμετωπίσουν τήν διστακτικότητα μέσω πολλαπλῶν δράσεων. Πολλές χῶρες ὀργάνωσαν ἔρευνες γιά τοὺς θανάτους πού συνέβησαν ἀμέσως μετά τόν ἐμβολιασμό, ἐνῶ πρὶν ἀπό κάθε κλίση κινητοῦ τηλεφώνου σέ κάποιες χῶρες προηγοῦνταν αὐτόματα ἓνα προγραμματισμένο μήνυμα, πού τόνιζε τήν ἀσφάλεια καί τήν αποτελεσματικότητα τῶν ἐμβολίων. Ἡ δήλωση συγκατάθεσης πρὶν τόν ἐμβολιασμό, μέ τήν καταγραφή τῶν ὑποκειμένων νοσημάτων, ἐφαρμόσθηκε σχεδόν σέ ὅλες τίς χῶρες.

Οἱ λιγότερο ἀνεπτυγμένες χῶρες δυσκολεύθηκαν περισσότερο νά ἐφαρμόσουν δαπανηρές πολιτικές ἐνῶ τά ἐμβόλια καθυστέρησαν νά φθάσουν κυρίως σέ χῶρες τῆς Ἀφρικῆς, μέ ἀποτέλεσμα ἀκόμα καί τώρα νά εἶναι ἐμβολιασμένο λιγότερο ἀπό τό ἓνα πέμπτο του πληθυσμοῦ. Ἔτσι οἱ ἀνισότητες πού ἤδη ὑπῆρχαν μεταξύ τῶν χωρῶν στόν τομέα τῆς ὑγείας διευρύνθηκαν. Τώρα εἶναι ἡ εὐκαιρία νά συνεργασθοῦν ὅλες οἱ χῶρες σέ στρατηγικές πρόληψης μέ στόχο νά μειώσουμε τήν ρύπανση, νά σταματήσουμε τήν καταστροφὴ τῶν πράσινων ἀποθεμάτων τοῦ πλανήτη καί νά βάλουμε τέλος στήν συνεχῆ καταστροφὴ τῆς βιοποικιλότητας. Μόνο το ἀνθρώπινο εἶδος ἔχει τήν ἱκανότητα καί τήν εὐθύνη νά ἀντιστρέψει αὐτή τήν τάση πρὶν νά εἶναι πολύ ἄργά. Ὑπὸ αὐτή τήν ἔννοια, θά πρέπει νά νά σκεφτόμαστε τήν ὑγεία σέ μιά εὐρύτερη καί πιό σφαιρική προοπτική. Θά πρέπει νά μάθουμε νά ζοῦμε μέ λοιμώξεις, ἐπιδημίες καί πανδημίες ὅπως γινόταν στους περασμένους αἰῶνες, προσπαθώντας παράλληλα νά ἀξιοποιήσουμε μέ τόν καλύτερο τρόπο τίς δυνατότητες πού μπορεῖ νά μᾶς προσφέρει ἡ ἰατρικὴ σήμερα δηλαδή 1) τήν ἐκτεταμένη καί σωστή χρήση τῶν ἐμβολιασμῶν 2) τή σωστή χρήση ἀντιμικροβιακῶν 3) τήν ἐκ νέου ἀνακάλυψη ἀπλῶν ἀλλά συχνά ἀνεπαρκῶς χρησιμοποιούμενων κανόνων ὑγιεινῆς 4) τήν περισσότερη οἰκολογική διαχείριση τοῦ περιβάλλοντος 5) τήν προστασία τῆς ὑγείας στίς λιγότερο ἀνεπτυγμένες χῶρες.

Ἡ ἐπιτακτικότητα στήν ἀντιμετώπιση τῆς πανδημίας ἀξιοποίησε βίαια τίς δυνατότητες τῆς πληροφορικῆς γιά νά διευκολυνθοῦν οἱ αἰτίσεις ἐμβολιασμοῦ καί ἡ ἄλλη συνταγογράφηση. Ἔτσι προσωπικά δεδομένα ὄλων μας θά μπορούσαν νά χρησιμοποιηθοῦν ἀκόμα καί γιά παράνομους σκοπούς (π.χ. μιά γενετική προδιάθεση γιά μιά ἀσθένεια σέ ἀσφαλισμένο μπορεῖ νά χρησιμοποιη-

νθει για να αυξηθει τό κόστος τής ασφαλιστικής συμμετοχής). Η προστασία δεδομένων έχει γίνει ακόμη πιο κρίσιμη από τήν αρχή τής πανδημίας: ή επεξεργασία μεγάλων δεδομένων χρησιμοποιήθηκε για τήν βελτίωση τών μέτρων έλέγχου του COVID-19. Σε κάθε περίπτωση, κάθε χώρα αποθηκεύει έναν τεράστιο όγκο δεδομένων του πληθυσμού, τά όποια, εάν δέν είναι ασφαλή, θά μπορούσαν να όδηγίσουν σε καταστροφικά αποτελέσματα. Ός εκ τούτου, ή κυβερνοασφάλεια πρέπει να έξακολουθει να αποτελεί προτεραιότητα.

Έκτός από τόν κίνδυνο κακής χρήσης δεδομένων, τά συστήματα τεχνητής νομοσύνης είναι ευάλωτα σε σφάλματα λογισμικού, τά όποια μπορεί να είναι επιβλαβή για τούς άσθενείς. Γι αυτούς τούς λόγους, τά προϊόντα τεχνητής νομοσύνης πού έχουν σχεδιαστεί για ύγειονομική περίθαλψη θεωρούνται ως «ύψηλό κινδύνου» και, προτου διατεθούν στην αγορά, πρέπει να πληρούν τίς παρακάτω άπαιτήσεις: έπαρκή συστήματα αξιολόγησης κινδύνου, σύνολα δεδομένων ύψηλης ποιότητας, λεπτομερής τεκμηρίωση τής συμμόρφωσης με τίς νομικές άπαιτήσεις, σαφής και έπαρκής πληροφόρηση στόν χρήστη, κατάλληλα μέτρα ανθρώπινης επίβλεψης και ύψηλό επίπεδο ασφάλειας και ακρίβειας.

Η τηλεϊατρική έχει σημαντικό αντίκτυπο στις ύπηρεσίες ύγειονομικής περίθαλψης, όπως τήν προληπτική ιατρική και τήν παρακολούθηση χρόνιων παθήσεων. Γενικά, θεωρείται ώφέλιμο τόσο για τά ιδρύματα ύγείας πού μπορούν να προσφέρουν τίς ύπηρεσίες τους και σε απομακρυσμένους ανθρώπους ή σε ήλικιωμένους, με σωματική άναπηρία, πού συνήθως δέν πηγαίνουν σε νοσοκομεία για μή επείγουσες καταστάσεις, όσο και για τούς άσθενείς με τήν έξοικονόμηση χρόνου για τό σύστημα ύγείας από άσκοπες ιατρικές επισκέψεις. Τό κύριο ιατρο-νομικό ζήτημα τής τηλεϊατρικής είναι ή λεγόμενη αποσύνδεση, δηλαδή ό γιατρός και ό άσθενής βρίσκονται σε διαφορετικές τοποθεσίες ή ακόμα και σε διαφορετικές καταστάσεις. Ός εκ τούτου, δεδομένου ότι οι χώρες έχουν διαφορετικό νομικό πλαίσιο για τήν ιατρική άμέλεια, μπορεί να προκύψουν σοβαρές δικαστικές έμπλοκές.

Ό ρόλος τής θρησκείας κατά τή διάρκεια τής πανδημίας ήταν πολύ σημαντικός, καθώς ή κοινωνική δέσμευση αποτελεί άκρογωνιαίο λίθο στις περισσότερες θρησκείες. Υπάρχουν άποδεδειγμένα όφέλη όταν οι θρησκευτικοί ήγέτες τοποθετούνται έμφατικά ύπέρ τών έμβολιασμών. Αντίθετα, οι μεγάλες θρησκευτικές συγκεντρώσεις μπορεί να άπειλήσουν τήν δημόσια ύγεία κατά τήν διάρκεια μιάς πανδημίας. Έτσι οι διά ζώσης Λειτουργίες διακόπηκαν όταν ξεκίνησε ή καραντίνα τόν Άπρίλιο του 2020 και άρχισαν πάλι τόν Μάιο του 2020. Κατά τήν διάρκεια του κλεισίματος ή Έκκλησία άρχισε να πραγματο-

ποιεί διαδικτυακές έκπομπές. Οί κλινικοί γιατροί πρέπει νά γνωρίζουν ότι οί θρησκευτικές απόψεις τών ασθενών εἶναι διαφορετικές. Σέ ὀρισμένες θρησκευεῖς, οί ασθενεῖς μπορεῖ νά ἐρμηνεύσουν τήν ἀσθένειά τους ὡς ἔνδειξη ὅτι ἔχουν τεθεῖ ὑπό τήν κρίση τοῦ Θεοῦ ἢ ὅτι ἡ πίστη τους δέν ἦταν ἰσχυρή. Τά αἰσθήματα ἐνοχῆς, ἐάν δέν ἀντιμετωπιστοῦν, μπορεῖ νά ὑπονομεύσουν τά εὐεργετικά ἀποτελέσματα τοῦ νά ἀνίκεῖς σέ μιά θρησκευτική κοινότητα. Ἡ ἀντιμετώπιση τέτοιων συναισθημάτων ἐνοχῆς εἶναι συνήθως πέρα ἀπό τόν ἐπαγγελματικό ρόλο τοῦ γιατροῦ, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νά στερεῖται θεολογικῆς κατάρτισης, καί συνιστᾶται ἡ συζήτηση ἐντός τῆς θρησκευτικῆς κοινότητας τοῦ ἀσθενοῦς.

Ὑπάρχουν πολλά πού μποροῦν νά κάνουν οί κλινικοί γιατροί γιά νά ὑποστηρίξουν τούς θρησκευόμενους ασθενεῖς. Ἡ δημόσια ὑγεία εὖνοεῖ τήν ἀπομόνωση. Ἡ ἀπομόνωση βλάπτει τήν οικονομική δραστηριότητα καί τήν ψυχική ὑγεία. Ἡ θρησκευτική δραστηριότητα γενικά ὑποστηρίζει τήν κοινωνική ἀλληλεπίδραση, ἡ ὁποία ἐρχεται σέ ἀντίθεση μέ τίς πρωτοβουλίες ἐλέγχου τών λοιμώξεων. Ὅταν αὐτές οἱ δυνάμεις βρίσκονται σέ ἀντίθεση μεταξύ τους, μπορεῖ νά προκύψει μιά κατάσταση πού ἀναφέρεται ὡς «ἠθικός πανικός». Αὐτός ὁ ὅρος ἐρμηνεύει τήν δυσανάλογη καί ἐχθρική κοινωνική ἀντίδραση ἀπέναντι σέ μιά κατάσταση, πρόσωπο ἢ ὁμάδα πού ὀρίζεται ὡς ἀπειλή στίς κοινωνικές ἀξίες, ἐμπλέκει στερεοτυπικές ἀναπαραστάσεις καί ὀδηγεῖ σέ ἀπαιτήσεις γιά περισσότερο κοινωνικό ἔλεγχο, ἐνῶ δημιουργεῖ μιά ἀλυσιδωτή κατάσταση ἀντιδράσεων.

Στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ χριστιανική πίστη ἀποτελοῦσε τό μοναδικό μέσο θεραπείας τῆς φυματίωσης, Ἡ πίστη στόν χριστιανισμό, ἡ πνευματική θεραπεία καί ἡ λαϊκή θεραπευτική, χρησιμοποιοῦνταν γιά τήν ἀντιμετώπιση τών ψυχικῶν νοσημάτων ἀλλά καί τῆς κατάθλιψης πού συνόδευε τά ὑπόλοιπα νοσήματα, ὅπως τήν φυματίωση. Οἱ γιατροί τῆς ἐποχῆς ἀγωνίστηκαν νά διακρίνουν τά ψυχιατρικά νοσήματα ἀπό τά φυσικά ὑπόλοιπα νοσήματα. Ὁ χριστιανισμός δέν εἶναι οὔτε φιλοσοφία οὔτε θρησκεία μέ τήν ἔννοια πού ἔχουν οἱ ἄλλες θρησκευεῖς, ἀλλά κυρίως «θεραπεία». Ἐτσι τό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας εἶναι θεραπευτικό.

Ἡ τεχνολογία ἦταν ὁ πρωταγωνιστής αὐτά τά δύο χρόνια. Τηλεκπαίδευση, τηλεϊατρική, τηλεψυχαγωγία ἀλλά καί μαζικά τέστ καί βέβαια ἡ ἔγκαιρη παραγωγή καί διάθεση τών ἐμβολίων. Στά ἐπόμενα χρόνια θά μειωθοῦν οἱ ὀλιγόωρες ἐπαγγελματικές συναντήσεις πού ἀπαιτοῦσαν συχνά ἀεροπορικές μετακινήσεις. Ἐλπίζουμε ὅμως ὅτι θά ἐπανέλθουμε στά πολυπληθῆ συνέδρια πού ἐκτός ἀπό τό ἐπιστημονικό πρόγραμμα διευκόλυναν τίς ἀναγκαῖες κοινωνικές

σχέσεις. Θα σταματήσουν τά μαζικά τέστ, ἄς ποῦμε, στή σχολεῖα καί στίς πλατεῖες, ἀλλά θά μείνουν στή ζωή μας τά εὐχρηστα τέστ γιά πολλαπλά παθογόνα, κυρίως γιά αὐτούς πού ἐμφανίζουν κάποια συμπτώματα. Τά ἐμβόλια θά προλαμβάνουν μέ μία δόση τίς συχνότερες λοιμώξεις μαζί, σέ ἐπίσια χορήγηση μᾶλλον στούς εὐάλωτους πληθυσμούς.

Ἡ ἐπικοινωνία μᾶλλον ἦταν ὁ μεγαλύτερος χαμένος αὐτή τήν διετία. Κυριάρχησαν ἡ τρομολαγνία, ἡ προβολή φοβικῶν εἰδήσεων καί ἀνεξέλεγκτων πληροφοριῶν. Στό μυαλό τοῦ τηλεθεατῆ μπερδεύονταν οἱ ἄχρηστες πληροφορίες μέ τήν ἐπιστημονική γνώση. Εὐτυχῶς πού οἱ ἐφημερίδες καί τό ραδιόφωνο ἀποτέλεσαν τήν ἐξαίρεση στήν ἐξάπλωση τοῦ πανικοῦ. Ἡ εὐκαιρία γιά νά κερδίσουμε τήν κοινωνία τῆς γνώσης χάθηκε ὀριστικά στήν ψεύτικη «δημοκρατία» τῶν μέσων κοινωνικῆς δικτύωσης.

Ὁ πλανήτης μας ἀντιμετωπίζει μιά μεγάλη πανδημία περίπου κάθε 100 χρόνια. Τό διάστημα αὐτό εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τή βιολογική ἀλλά καί τήν ἐπιστημονική ζωή τῶν ἀνθρώπων πού καλοῦνται νά τήν ἀντιμετωπίσουν. Τά γεγονότα πού ἀντιμετωπίσαμε καί τά ἠθικά διλήμματα πού προέκυψαν, καταγράφηκαν ὡς ἐμπειρίες στή μνήμη μας, δημιουργώντας μελλοντικές εὐκαιρίες γιά καλύτερες ἀνθρώπινες σχέσεις καί μιά κοινωνία γνώσης.

ΤΡΙΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΑΛΗΘΕΙΑΣ ΚΑΙ ΖΩΗΣ

Μοῦ τέθηκαν τρία καίρια ἐρωτήματα γιά τήν ζωή, τήν προέλευσί της καί τήν ἀλήθειά της ἀπό κάποιους φίλους «έντευξομένους» καί, πολύ ἀπλά καί αὐθόρμητα, γιά τά τόσο μεγάλα ζητήματα πού τά ἐρωτήματα αὐτά ἀγγίζουν, ἐπιθυμῶ νά ἀπαντήσω λακωνικά τά ἐξῆς.

1. Ποίος δημιούργησε ἢ πῶς δημιουργήθηκε τό σύμπαν;

Στό πανάρχαιο ἀνθρώπινο ἐρώτημα περί κοσμογονίας καί δημιουργίας τοῦ σύμπαντος (κόσμου) συναντοῦμε διάφορες καί ποικίλες ἀπαντήσεις, φιλοσοφικές, θρησκευτικές καί ἐπιστημονικές, οἱ ὁποῖες ὅμως δέν συμπίπτουν μεταξύ τους ὡς πρὸς τό περιεχόμενό τους καί τήν προοπτική τους. Γι' αὐτό καί τό ἐρώτημα παραμένει ἀνοικτό μέχρι σήμερα καί γι' αὐτόν τόν λόγο, ἐπίσης, ἐπανέρχεται συνεχῶς, τίθεται καί ξανατίθεται σέ πανανθρώπινο προσκίνητο. Γιά ἐμένα προσωπικά, δίπλα στίς ἀναρίθμητες καί πολυποικίλες ἀπαντήσεις, ἐνδεικτικῶς ἀπάντηση συνιστᾷ ἡ βιβλική προοπτική περί κοσμογονίας καί δημιουργίας τοῦ σύμπαντος κόσμου, καθῶς ἡ προοπτική αὐτή ὄχι μόνον ἐπαληθεύεται πρακτικά ἀλλά ἔχει καί ἀντίκρουσμα ζωῆς, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω καί ἀπό τά ἄλλα δύο συνδυαστικά ἐρωτήματα καί τίς ἀπαντήσεις τους, πού ἀκολουθοῦν.

Υπάρχει πράγματι διαδεδομένο σέ ὄλους τοὺς λαούς αὐτό τό ἐρώτημα, τό ὁποῖο τό ἔθεσαν οἱ φιλόσοφοι πρῶτοι ἤδη ἀπό τήν ἀρχαιότητα. Στήν συνέχεια υἱοθέτησε τό ἴδιο ἐρώτημα καί ἡ Θεολογική Γραμματεία καί οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι, καί πολλοί ἄλλοι, καθῶς καί ἐπιστήμονες, διευρύνοντας λίγο τήν προοπτική του καί θέτοντάς το ἀκόμη πιά πλατειά: *ἀπό ποῦ ἐρχόμαστε καί ποῦ πηγαίνουμε*. Εἶναι ἓνα ἐρώτημα ὄντως καίριο καί πολύ σημαντικό γιά τήν ζωή μας καί τήν προοπτική της, τό ὁποῖο ἀπασχολεῖ τόν ἄνθρωπο σέ κάθε ἐποχή, τόσο προσωπικά ὅσο καί συλλογικά.

Πρὶν ξεκινήσω τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἀνάλυση τῆς ἀπάντησός μου, θὰ παραθέσω ἕνα μικρὸ διάγραμμα, τὸ ὁποῖο θὰ βοηθήσει πάρα πολὺ νὰ καταλάβουμε αὐτὸ πού τίθεται ὡς ἐρώτημα ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ὅταν διαβάσουμε τὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὴν Βιβλικὴ Γραμματεία, καὶ ἐννοῶ τὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη, συναντᾶμε ἕνα ὁρατὸ σχῆμα πού διακρίνει τρία ἀσύμμετρα φάσματα.

Πρό-αἰώνιο [(α) Τριαδικὸς Θεὸς καὶ (β) Δημιουργία] – Ἱστορία – Ἔσχατα

Μέ βάση αὐτὸ τὸ σχῆμα χαράσσουμε νοητὰ δύο κάθετες γραμμές, οἱ ὁποῖες θὰ χωρίσουν τρία μεγάλα καὶ ἐπώνυμα γιὰ τὴν Θεολογία φάσματα, τρία νοητὰ φάσματα-καταστάσεις, μὲ τρεῖς ἀντίστοιχες ἐννοιες πού τὰ χαρακτηρίζουν, ὅπως φαίνονται στὸν πίνακα: **Προαιώνιο-Ἱστορία-Ἔσχατα**, μὲ τὸ «Προαιώνιο» νὰ σημαίνει τὸ πρὶν ἀπὸ τὴν Δημιουργία τοῦ κόσμου, μὲ τὴν «Ἱστορία» νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν κόσμον μας, τὸ [πτωτικὸ] κτιστὸ, καὶ, τέλος, μὲ τὰ «Ἔσχατα» νὰ ταυτίζονται μὲ τὴν Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ γεγονός τῆς ἐπιθυμητῆς καὶ ἀμοιβαίας κοινωνίας ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ἡ ἀπόλυτη καὶ ἔσχατη κοινωνία μας μὲ τὸν Θεό. Πάνω σὲ αὐτὴ τὴν προτεινόμενη βιβλικὴ δομὴ μᾶς ἀποκαλύπτεται ἕνας κόσμος, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι πάντοτε προφανὴς ἔξω ἀπὸ τὸ θεολογικὸ κοίταγμα. Ἄρα, ἐξ ὀρισμοῦ, θὰ χρησιμοποιήσουμε ὡς μεθοδολογία, ὡς δρόμο, ὡς ὁδηγὸ, ὡς ποδηγέτη τὴν Θεολογία. Μία θεολογικὴ μεθοδολογία ἀπάντησης ὁμως πού θὰ μᾶς «βγάλει» λίγο ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο καὶ τὸ φάσμα τῆς Ἱστορίας (= τοῦ κόσμου μας), ἐντὸς τῆς ὁποίας ζοῦμε καὶ ἐντὸς τῆς ὁποίας γεννήθηκε (καὶ) τὸ τεθὲν ἐρώτημα, ἐνῶ οἱ φιλοσοφικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς ἀπαντήσεις πού δίδονται στὸ ἴδιο ἐρώτημα παραμένουν ὅλες καὶ ἐξαντλοῦνται ἀπαντητικά, καὶ ἀποκλειστικά, *μέσα στὸ πλαίσιο καὶ τὸ φάσμα τῆς Ἱστορίας*. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ θεολογικὴ μεθοδολογία προσεγγίζει τὸ ἐρώτημα μὲ τρόπο πού θυμίζει τὸν Ἀρχιμήδη, ὅταν ἀνακάλυψε τὸν μοχλὸ πρῶτου εἴδους, ὅπως λέμε στὴν Φυσικὴ, ὁ ὁποῖος διατύπωσε τὴν περίφημη φράση, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν (*Ἐνα τοῦ Ἐνοθείσιμου*) Θεό: «Δῶς μοὶ πᾶ στῶ καὶ τᾶν γᾶν κινάσω»· δῶσε μου, λέει, ἕναν τόπον νὰ σταθῶ ἔξω ἀπὸ τὴν γῆ καὶ θὰ κινήσω ὅλη τὴν γῆ. Αὐτὸ πού ζήτησε ὁ Ἀρχιμήδης ὡς αἴτημα, καὶ, ἐννοεῖται,... «δὲν τὸ κατάφερε»!, τὸ ζήτησαν καὶ οἱ φιλόσοφοι ἐντὸς τῆς Ἱστορίας. Ζήτησαν καὶ αὐτοὶ «ἕναν τόπον νὰ πατήσουν» καὶ δὲν τὰ κατάφεραν. Αὐτὸν τὸν «τόπον» ἐπιζητᾶ καὶ ἡ Ἐπιστήμη, μέσα ἀπὸ τὴν τριπλὴ μεθοδολογία τῆς: τὴν παρατήρηση, τὸ πείραμα καὶ τὸν μαθηματικὸ λογισμό. Αὐτὸν τὸν «τόπον» μᾶς τὸν προσφέρει ἡ Θεολογία –ἢ καλύτερα ἡ *Θεανθρωπολογία*–, ἡ

όποια καί θά μᾶς συνδράμει στήν ἀναζήτηση τῆς ἀναμενόμενης ἀπάντησης. Θά βγοῦμε λοιπόν «ἔξω ἀπό τόν χῶρο (= Ἱστορία)» καί θά πλαισιώσουμε θεολογικά τήν Ἱστορία μέ μία θέασί της «ἐκ τῶν ἔξω». Αὐτήν τήν δυνατότητα μᾶς τήν δίδει πράγματι (μόνον) ἡ Θεολογία.

Ὅπως βλέπουμε λοιπόν στό διάγραμμα, οἱ δύο γραμμές χωρίζουν τρία μεγάλα φάσματα, τά ὅποια οἱ Πατέρες τά ἀποκαλοῦν, τόσο γιά νά τά ὀνοματίσουν ὅσο καί νά τά διακρίνουν, μέ τούς ὄρους πού ἀναγράφονται ἀκριβῶς. Ἄς δοῦμε τά φάσματα αὐτά ἕνα πρὸς ἕνα, γιά νά ἀντιληφθοῦμε τί σημασία ἔχουν αὐτά γιά ἐμᾶς καί γιά τήν ἀναζητούμενη ἀπάντηση. Καί θά δοῦμε μέσα ἀπό τήν προσέγγιση αὐτή πόσο ἀπλά οἱ Πατέρες ὀραματίστηκαν νά δώσουν ἀπαντήσεις στά ἀδιέξοδα ἀλλά καί στίς δυσκολίες πού εἶχαν οἱ φιλόσοφοι, οἱ ἐπιστήμονες, καθῶς καί οἱ ἄνθρωποι στήν καθημερινότητά τους. Καί, τέλος, στό πλαίσιο αὐτό θά διαπιστώσουμε ὅτι ὁ Θεός ἔδωσε μία προοπτική στήν Δημιουργία καί οὐσιαστικά δημιούργησε καί ἐμᾶς, ἀκριβῶς γιατί θέλει κάπου νά μᾶς ὀδηγήσει. Αὐτή τήν πορεία θά δοῦμε ἐδῶ πολύ σύντομα, καί μέσα ἀπό αὐτό τό κοίταγμα θά προκύψει ἀβίαστα καί ἡ ἀναμενόμενη ἀπάντηση.

Μέ τόν ὄρο **Προ-αἰώνιο**, *πρὶν ἀπό τούς κτιστούς αἰῶνες*, οἱ Πατέρες θέλησαν νά ἀποδώσουν τήν *κατάσταση*, –ἂν ἦταν κατάσταση–, πρὶν ἀπό τήν Δημιουργία. Ἄρα, βρισκόμαστε σέ μία κατάσταση πρὶν νά δημιουργηθεῖ ὁ ἄνθρωπος, ὅπου ὑπάρχει μόνον ὁ τριαδικός Θεός, τά Τρία Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, «ἀσύγχυτα καί ἀδιαίρετα μεταξύ τους», καί δέν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο, τό ἀπόλυτο μηδέν. Κάποια *στιγμὴ* –ἂν αὐτό ἦταν «στιγμὴ»–, αὐτή ἡ τριαδική *Κοινωνία Προσώπων*, ὅπως τήν ἀποδίδει πολύ ὠραία ἡ Γένεση, τό πρῶτο βιβλίον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἔλαβε μία *ἀπόφαση* (καί οἱ λέξεις *στιγμὴ* καί *ἀπόφαση*, ὅπως καί *φάσμα*, εἶναι ἀνθρωπομορφικές· εἰσάγουμε στήν ζωὴ τοῦ Θεοῦ τήν τριαδικὴ ἀνθρωπομορφισμούς, λόγω τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπινου κτιστοῦ λόγου νά πεῖ καί νά περιγράψει κάτι περισσότερο ἀπὸ τήν ἄκτιστη κατάσταση τοῦ Θεοῦ). Ἀπλῶς ἐδῶ θά δεῖξουμε περισσότερο τί ἔχει κάνει ὁ Θεός παρά θά περιγράψουμε οὐσιαστικά, γιατί δέν μπορούμε νά γνωρίζουμε αὐτό τό πράγμα ἐπακριβῶς, λόγω τοῦ ὅτι ξεφεύγει ἀπὸ τήν δική μας διάσταση. «Ἀποφασίζει» λοιπόν ὁ τριαδικός Θεός νά κάνει αὐτό πού μᾶς λείει ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ἡ Γένεση: «...ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καί καθ' ὁμοίωσιν» (Γέν. 1, 26), καί οὕτω καθ' ἑξῆς.

Βρισκόμαστε πρὶν ἀπὸ τήν Ἱστορία. Ἡ Ἱστορία δέν ὑπάρχει, οὔτε τό ἄλλο φάσμα μέ τά Ἔσχατα, πού βρίσκεται παραδίπλα. Βρισκόμαστε στό Προαιώνιο, τό πρῶτο καί μόνον φάσμα, καί ἐκεῖ ὁ Θεός *δημιουργεῖ* συνολικά (αὐτό

πού θέλει νά σηµάνει καί ἡ λέξη, τό ρῆμα *δημιουργῶ*) τήν Δημιουργία, σύνολη τήν Δημιουργία, ἐνῶ στήν ἕκτη μέρα δημιουργεῖ τόν ἄνθρωπο καί τόν προσκαλεῖ νά προσλάβει, ὄντας ὁ ἴδιος ἡ κορωνίδα τῆς Δημιουργίας, σύνολη τήν Δημιουργία καί νά τήν φέρει σέ *ὄντολογική κοινωνία* μέ τόν Θεό. Τί συμβαίνει ὁµως ἐδῶ; Ἐδῶ ἔχουμε ἕνα στοιχεῖο ιδιαίτερο, ὅτι ὁ Θεός θέλει νά οἰκοδοµήσει τίς σχέσεις Του μέ τόν ἄνθρωπο καί μέ τήν Δημιουργία σέ *μία βάση ἐλευθερίας καί ἀγάπης, ἐτερότητας καί κοινωνίας*, γι' αὐτό καί δημιουργεῖ τόν ἄνθρωπο ὡς ἐτερότητα, ὡς κάτι ἔξω ἀπό αὐτόν, διαφορετικό ἀπό αὐτόν, ἐτερούσιο, καί τόν καλεῖ ἐλεύθερα νά ἔλθει σέ κοινωνία μαζί Του. Ἐμεῖς, ἐπομένως, εἴμαστε δημιουργημένοι, κτιστοί, ἐνῶ ὁ Θεός εἶναι ἄκτιστος. Ἄρα, στό πρῶτο φάσμα, ἐκεῖ ἔχουμε τόν Θεό, τόν ἄκτιστο Θεό, ἔχουμε τό *ἄκτιστο* μόνο Του (α), τό ὁποῖο προβαίνει, ἀπό ἕνα σημεῖο καί μετά, σέ *μία ἐνέργεια*, γιά νά δημιουργήσει τό *κτιστό*, δημιουργεῖ δηλαδή ἐµᾶς τούς ἀνθρώπους, δημιουργεῖ σύνολη τή Δημιουργία (β).

Ποιά θά ἦταν ἡ συνέχεια, καί τί θά γινόταν, ἐάν ὄντως συνέβαινε ἀκριβῶς αὐτό πού ὁ Θεός ὀραματίστηκε; Θά εἴχαμε *μία πορεία*, ἡ ὁποία θά περνοῦσε ἀπ' εὐθείας ἀπό τό Προαιώνιο στά Ἔσχατα, χωρίς νά διαμεσολαβήσει ἡ Ἱστορία (πού προέκυψε μέ τήν *πτώση* τοῦ κτιστοῦ). Δηλαδή θά δημιουργεῖτο *μία κοινωνία ἀνάμεσα* στόν Θεό καί τήν Δημιουργία διά μέσου τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία *κοινωνία* θά µᾶς ἔφερε σέ *μία ἐσχατολογική κατάσταση ἀμετάβλητη*, πού χαρακτηρίζεται ἀπό τήν Βίβλο ὡς *Ἔσχατα* καί ὡς *Βασιλεία*. *Μία λεπτομέρεια* ἐδῶ ἔχει τήν σημασία τῆς. Τό ἀρχικό σχέδιο τοῦ Θεοῦ οὐσιαστικά ἦταν ἀπό τό Προαιώνιο, τό ὁποῖο συμπεριλαμβάνει σύνολη τήν προ-πτωτική Δημιουργία, νά περάσουμε κατ' εὐθείαν στά Ἔσχατα, χωρίς νά μεσολαβήσει ἡ Ἱστορία. Ἡ ἐπιλογή τοῦ ἀνθρώπου πού υἰοθέτησε ἐλεύθερα ἐναντι τοῦ Θεοῦ, δηλ. ἡ ἐπιλογή ἀπομάκρυνσης καί ἡ αὐτονομημένη ὑπαγωγή συνόλης τῆς Δημιουργίας στόν ἑαυτό του, χωρίς τήν κοινωνιακή ἀναφορικότητα στόν Δημιουργό Θεό, ἄλλαξε τήν πορεία τῶν πραγμάτων. Δέν θά προέκυπτε, ἐπομένως, ἡ Ἱστορία στήν πτωτική τῆς μορφή, δέν ἦταν στό ἀρχικό σχέδιο τοῦ Θεοῦ καί δέν τήν εἴχαμε ἀνάγκη.

Στήν συνέχεια θά προσεγγίσουμε δειγματοληπτικά τήν προέλευση τῆς Ἱστορίας, γιά νά ἀντιληφθοῦμε συνολικά τόσο τήν ὅλη πορεία τῶν καταστάσεων ὅσο καί τόν συσχετισμό τῶν τριῶν φασμάτων. Ἐδῶ χρειαζόμαστε ἕνα παράδειγμα, γιά νά γίνει κατανοητό ἀπό τό τεθὲν ἐρώτημα τό περιεχόμενο τοῦ *σύμπαντος κτιστοῦ* στήν σημερινή πτωτική του μορφή καί κατάσταση. Νά φανταστοῦμε ὅτι στήν ἄκρη μίας αἴθουσας ὑπάρχει *μία ἐστία φωτιάς*, ἕνα τζά-

κι, όπου καίει ατέρμονα ή φωτιά. Τήν στιγμή που έξω υπάρχει κρύο και παγωνιά, ή φωτιά μέσα έχει μία θερμαντική ικανότητα, ή οποία βοηθάει εκείνο τον άνθρωπο που βρίσκεται κοντά της, που βρίσκεται *σέ ζωτική κοινωνία μαζί της*, να του δίδει δύναμη και να τον ενισχύει υπαρκτικά, για να ζει. Στο άπλό αυτό παράδειγμα, να ταυτίσουμε την ατέρμονη φωτιά με τό *άκτιστο* και τον άνθρωπο με τό κτιστό, για να αντιληφθούμε ότι τό άκτιστο έχει την ζωή από μόνο του *αυθύπαρκτα, αυθύπόστατα* και *αυτόφωτα*, ότι τό άκτιστο έχει αυτή την ιδιότητα να εκπέμπει ζωή, να δίνει ζωή, να προσφέρει ζωή, να χαρίζει ζωή. Αυτήν την ζωή χάρισε τό άκτιστο στο κτιστό, τό οποίο, ως κτιστό και ως δημιουργημα, είναι *έτεροϋπόστατο* και *έτερόφωτο*... Για να επιστρέψουμε στο παράδειγμα, ή φωτιά προτείνει στον άνθρωπο· «μείνε κοντά μου, μείνε *σέ κοινωνία* μαζί μου. Μένοντας κοντά μου, θά παραμείνεις εν ζωή, θά ζεις αιώνια, συνεχώς και για πάντα. Έάν απομακρυνθείς από έμένα, έλεύθερος είσαι να τό κάνεις, άπλως σου έπισημαίνω ένα πράγμα μόνο. Ότι ή απομάκρυνση από την έστία της φωτιάς, δηλ. ή διακοπή κοινωνίας μαζί της, θά έχει ως όντολογική συνέπεια να βρεθείς μόνος σου εκεί όπου θά υπάρχει *παγωνιά* (= ή *άπουσία* της ζωηφόρου θερμαντικής φωτιάς) και δέν θά μπορέσεις να κρατηθείς εν ζωή, με αποτέλεσμα να διαφθαρεί και άπολεστεί ή ζωή σου, να εκμηδενιστεί και να επέλθει ό θάνατος. Δηλαδή, ή σχέση κοινωνίας του *κτιστού* με την πηγή της ζωής, τό άκτιστο, θά του πρόσφερε αιωνιότητα». Με άλλα λόγια, τό κτιστό, ό άνθρωπος με σύνολη την Δημιουργία, είχε δύο έπιλογές εν πλήρει έλευθερία: ή να μείνει κοντά στο άκτιστο από έλεύθερη έπιλογή κοινωνίας μαζί του και να ζήσει αιώνια, ή να κινηθεί, και πάλι έλεύθερα, αυτονομημένα και μακριά από τό άκτιστο, ή απομάκρυνση από τό οποίο θά είχε ως συνέπεια τον όντολογικό θάνατο.

Έδω, ουσιαστικά, προσπαθώ με έναν άλλο, άπλό και διλημματικό τρόπο να αποδώσω τά νοήματα, τά όποια υπάρχουν όπωσδήποτε *άνθρωπόμορφα, λακωνικά* και *αφαιρετικά* μέσα στην *Γένεση*. Έκει λοιπόν ό Θεός είπε στον άνθρωπο· «μείνε μαζί μου», «μείνε *σέ κοινωνία* μαζί μου». Μένοντας αρχικά μαζί Του, αρχίζει να αποκτά μία κοινωνία προσωπική με τό άκτιστο. Και θυμάστε, παρουσιάζει εκεί ή *Γένεση* ότι κάθε απόγευμα ό Θεός... περπατούσε, (ό Θεός δέν έχει πόδια), όπως στο σημείο που βρισκόμαστε, στο Προαιώνιο, δέν υπάρχει ό χρόνος («κάθε απόγευμα...») με την έννοια που τον έχουμε τώρα, καθώς έπίσης και ό Παράδεισος τον όποιο αποδίδουμε ως χώρο, δέν έχει την αίσθηση ό χώρος, όπως τον γνωρίζουμε τώρα, γιατί όλα αυτά είναι πτωτικά, είναι αποδώσεις μετά την πτώση. Έχουμε, λοιπόν, έδω τον Θεό, ό

όποιος *ἀρχίζει και κινείται (όντολογική κίνηση) στην προοπτική της κοινωνίας με τον άνθρωπο* και καθημερινά ανανεώνει και διατηρεί αυτή την επαφή. Κάποια στιγμή λείπει στον άνθρωπο: «θά μείνετε μέσα σέ αυτόν έδω τον *χώρο της συνάντησής μας*, αυτός είναι ο *χώρος* ο *κοινός*» (αυτό σημαίνει βιβλικά, ως προοπτική, ή λέξη Παράδεισος), «μέσα στον οποίο θά κοινωνούμε, απλώς δέν θά πάτε νά φάτε από τό δέντρο της γνώσης του καλού και του κακού». Τί του ζήτησε εκείνη την ώρα· του έθεσε ο Θεός ένα σημείο, γιά νά του δώσει την *δυνατότητα νά ενεργήσει ελεύθερα και ανεπηρέαστα*, σάν αυτό τό σημείο πού ανέφερα και εγώ μέ τό παράλληλο παράδειγμα μέ την *έστία* της φωτιάς. Του τό είπε ο Θεός, και είναι σάν νά του έλεγε· «μίν απομακρυνθείς από μένα, γιατί αν απομακρυνθείς και διακόψεις την κοινωνία μαζί μου, αυτή ή απομάκρυνση θά έχει συνέπειες ύπαρξιακές, αρνητικές συνέπειες όντολογικές, και θά πεθάνεις».

Ο άνθρωπος, επειδή θεωρεί ότι μπορεί και μόνος του νά πορευθεί, *έξέρχεται από την κοινωνία μέ τό άκτιστο και απομακρύνεται από τον Θεό*. Βγαίνοντας όμως έξω από «*την αίθουσα μέ την έστία της φωτιάς*», *από τό ζωηφόρο άκτιστο*, ενώ στην αρχή αρχίζει νά νιώθει ότι μπορεί νά πορευθεί και μόνος του, θεώρησε ότι δέν χρειαζόταν νά έχει επαφή μέ την «*έστία*». Άλλά ή «*άπουσία φωτιάς*» (= *μή κοινωνία μέ τό άκτιστο*) προκάλεσε την κατάσταση αδυναμίας νά μπορεί νά πορευθεί αυτόνομα, γιατί έχασε την επαφή μέ τον ζωοδότη Θεό. Λαμβάνει λοιπόν ελεύθερα αυτήν την απόφαση ο άνθρωπος και απομακρύνεται από τον Θεό και προχωρά έξω από την κοινωνία και μακριά από τον Θεό. Αυτό είχε ως συνέπεια αυτό πού εμείς γνωρίζουμε ήδη από την Παλαιά Διαθήκη, νά χάσει δηλ. ο άνθρωπος την όντολογική επαφή, νά χάσει την ύπαρξιακή κοινωνία μέ τον Θεό, ή όποία τον έτρεφε ύπαρξιακά. Και αυτό είχε ως αποτέλεσμα νά έχουμε αυτό πού αποκαλείται «*πτώση του ανθρώπου*» και την «*ανάδυση της Ιστορίας*». Δηλαδή τί σημαίνει πτώση; Είναι ή στιγμιαία απόφαση πού έλαβε ο άνθρωπος και είπε ότι πορεύομαι από έδω και πέρα αυτόνομα και μόνος μου. Αυτό ήταν ή ελεύθερη επιλογή του, αλλά πού ουσιαστικά σήμαινε ότι δέν ήθελε νά κρατήσει την κοινωνία του μέ τον Θεό. Και ο Θεός τον άφησε ελεύθερο. Άρα, έδω δημιουργείται ένα ρήγμα, όπου ο άνθρωπος περιέρχεται σέ κατάσταση πτωτική, σέ κατάσταση όντολογικής πτώσης, όποτε και ή ανθρωπότητα ακολουθεί πλέον μία άλλη πορεία.

Άπό εκείνη την ώρα αρχίζει ή **Ίστορία**. Πώς συνέβη αυτό; Μόλις ο Άδάμ και ή Εύα πλησίασαν στο δέντρο πού είχε αυτόν τον καρπό πού ο Θεός τους

έβαλε ως όριο για να άναδειχθί η έλευθερία τους, τούς είπε· «άπό αυτό τό δέντρο να μίν φάτε». Αυτό που λέει ο Θεός εκεί, θά μπορούσε να τό πεί με τόν έξίσου άπλό τρόπο. Καί αυτό, έπειδή κάποιοι παρεξηγούν τό συγκεκριμένο γεγονός και δέν μπορούν να άντιληφθούν τί ακριβώς ο Θεός ήθελε να κάνει εκείνη τίν ώρα. Θά μπορούσε να τούς πεί τό έξής άπλό: «Δέν θά κρατήσετε με τό δεξι σας χέρι τό άριστερό σας αυτί. Μήν κάνετε αυτή τίν κίνηση· εάν κάνετε αυτή τίν κίνηση, θά πεθάνετε». Ήταν μία μορφή υπενθύμισης και μία μορφή, που θά θέλησε ο Θεός να έγκαθιδρύσει, κοινωνίας και σχέσης με τόν Θεό, με κριτήρια έλευθερίας και έλεύθερης έπιλογής. Ποιά ήταν η προοπτική; Αυτή που υπήρχε στό Προαιώνιο: να αναλάβει ο άνθρωπος όλη συνολικά τίν Δημιουργία και να τίν προσφέρει στόν Θεό. Άντι αυτού όμως ο άνθρωπος απέκοψε τίν κοινωνία μαζί Του, με σκοπό να συνδέσει άποκλειστικά τίν Δημιουργία με τόν έαυτό του, θεωρώντας ότι θά άποκτήσει έτσι ο ίδιος ιδιώματα του Θεού («θά γίνει και αυτός θεός», όπως έπισημαίνει η *Γένεση*). Αυτό είχε ως συνέπεια να άπολεσθί η αναφορικότητα, ως γενεσιουργός πηγή ζωής, και να χάσει ο άνθρωπος και τίν Δημιουργία και τόν έαυτό του, μετατρέποντας τό *δημιουργικό κτιστό σε πτωτικό κτιστό*.

Έτσι, προέκυψε τό πτωτικό κτιστό, ο κόσμος, όπως τόν χαρακτηρίζαν οι φιλόσοφοι στην άρχαιότητα, ένα έπιφαινόμενο αυθύπαρκτο κόσμημα. Άρα δέν περιμένουμε τούς Έπιστήμονες σήμερα να μās πούν ότι τό σύμπαν έγινε μόνο του· τό συνέλαβαν ήδη με αυτόν τόν τρόπο άπό άρχαιοτάτων χρόνων οι φιλόσοφοι. Έμεις όμως ακολουθώντας όχι τί φιλοσοφική όδό και όρολογία, αλλά τί βιβλική, δέν (θά) τόν άποκαλούμε *κόσμο* αλλά τόν άποκαλούμε *κτίσις* (= *κτίστηκε, δημιουργήθηκε* άπό Κάποιον), τόν άποκαλούμε *πλάσις* (= *πλάστηκε* άπό Κάποιον). Οι θεολόγοι, ώστόσο, παρασύρθηκαν άπό τούς φιλοσόφους και μιλούν για *κοσμολογία*, ενώ έμεις έδω δέν μιλούμε για *κοσμολογία* (= αυτόκλητα και αυθύπαρκτα έμφανισθέντα κόσμο), αλλά μιλούμε για *κτισσιολογία* (= έτερόκλητα και έτερογενώς δημιουργηθείσα κτίσις). Δυστυχώς, αυτός ο όρος δέν πέρασε στην καθημερινή μας γλώσσα αλλά ούτε και στην έγκυκλοπαιδική καταγραφή. Πράγματι, έδω έχουμε ένα ζήτημα, διότι άπό αυτήν τίν στιγμή διαφοροποιούμαστε άπό τούς φιλοσόφους και τούς έπιστήμονες. Οι φιλόσοφοι και οι έπιστήμονες θεωρούσαν, όπως και θεωρούν, ότι ο *κόσμος* (= κόσμημα) έγινε με έναν τρόπο άπό μόνος του, έγινε με μία φυσική δυναμική, ήταν άποτέλεσμα μās εξέλιξης ή μās έκρηξης ή όποιοδήποτε άλλο γεγονός στό όποιο άπουσιάζει έξ όρισμού (έπιστημονικό αξίωμα) ο Θεός με τόν τρόπο που τόν τοποθετεί η Άγία Γραφή στην *κτισσιολογία*, και γνωρίζουμε

ἐμείς. Ἄν δεχθοῦμε, ὅμως, φιλοσοφικά (*κόσμος*) ἢ ἐπιστημονικά (*ἐκρηξη-ἐξέλιξη*) τόν κόσμο, σημαίνει ὅτι ὁ κόσμος δέν ἔγινε ἀπό ἀγάπη γιά προσωπική κοινωνία (*βιβλική προοπτική*), ἀλλά ἔγινε αὐτό πού λένε καί οἱ ἐπιστήμονες κάποιες φορές *τυχαῖα*, ὁπότε καί ἡ ἀνθρώπινη ζωή γίνεται *μοιραία* (ἢ κυρίαρχη, καταπιεστική καί ἀναπόφευκτη *μοίρα* τῶν ἀρχαίων λαῶν, ὁπότε καί ὁ ἄνθρωπος γίνεται *μοιραῖος*). Ἐπομένως, στήν περίπτωση αὐτή, χάνουμε τήν προοπτική ἐλευθερίας καί ἀγάπης... Ὡστόσο, τό ζήτημα εἶναι καθαρά *μεθοδολογικό* γιά τό κάθε θεολογικό, φιλοσοφικό ἢ ἐπιστημονικό μέγεθος ἀντίστοιχα. Τόσο οἱ Φυσικές Ἐπιστήμες ὅσο καί οἱ Ἀνθρωπιστικές Ἐπιστήμες (Φιλοσοφία, Ψυχολογία, Κοινωνιολογία), ἐπειδή βρίσκονται ἀνεπτυγμένες ἀποκλειστικά καί μόνο στό φάσμα τῆς Ἱστορίας, *μεθοδολογικά* ἀδυνατοῦν νά ἀγγίξουν τά ἄλλα δύο φάσματα. Γι' αὐτό καί δέν ἀναμένει κανείς ἀπό ὄλες τίς «Ἐπιστήμες τῆς Ἱστορίας» νά μποροῦν νά δοῦν καί νά προσεγγίσουν κάτι στό ἐκατέρωθεν *ἐπέκεινα* τοῦ πτωτικοῦ κτιστοῦ, νά ἀναπτύξουν ἐξωκτισιακή θεώρηση καί ἀντίληψη τῆς ζωῆς.

Ἔτσι, ἀφήνουμε τήν φιλοσοφική κοσμολογία καί ἐπιστρέφουμε στήν βιβλική κτισιολογία, ἡ ὁποία προϋποθέτει στήν βάση της *κοινωνία* σχέσης μέ τόν Θεό. Ὁ Θεός, λοιπόν, ἀπό ἀγάπη, τήν *ἀγάπη* (= *κοινωνία*) πού ζοῦν τά τρία Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος τήν δίδει, τήν προσφέρει μέσα ἀπό τήν Δημιουργία Του καί σέ ἄλλα ὄντα καί τά καλεῖ νά μετάσχουν σέ αὐτή τήν Ἀγάπη, σέ αὐτή τήν Κοινωνία μέ τόν Θεό. Μόνο πῶς αὐτό πού κάνει, καί μᾶς ἐνδιαφέρει πάρα πολύ ἐμᾶς αὐτό ἀπό τήν ἀρχή, εἶναι, γι' αὐτό χρησιμοποίησα τή λέξη *ἐτερότητα*, ὅτι τόν δημιουργεῖ μέ ἕνα τέτοιο τρόπο πού νά μπορεῖ ἐλευθέρως εἰάν θέλει ὁ ἄνθρωπος νά κοινωνήσει μέ τόν Θεό ἢ νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τόν Θεό. Καί ὁ ἄνθρωπος τελικά δέν διάλεξε τήν κοινωνία μέ τόν Θεό, ἀλλά ἐπέλεξε νά ἀυτονομηθεῖ ἀπό τόν Θεό καί ἀπομακρύνθηκε.

Στή συνέχεια ἔχουμε τήν Ἔξοδο τῶν Πρωτοπλάστων ἀπό τόν *Παράδεισο* (= ἀπό τήν ἄμεση *κοινωνία* μέ τόν Θεό). Ἐδῶ συναντᾶμε ἕνα στοιχεῖο πού σχετίζεται ἀναφορικά μέ τήν τωρινή κατάσταση καί εἰκόνα τοῦ σύμπαντος. Ὁ Θεός, λέει ἡ Ἁγία Γραφή, ἔντυσε τόν Ἀδάμ καί τήν Εὐά μέ «δερμάτινους χιτῶνες». Ἐδῶ γίνονται διάφορες ἐρμηνεῖες ἀπό διάφορους καί λένε ὅτι ὁ Θεός, ἐπειδή ἦταν ἀγάπη, τοὺς φρόντισε μέ τό νά τοὺς ἐνδύσει, γιά νά μὴ κρυώνουν ἢ γιά νά «καταπολεμήσει τόν γυμνισμό» (sic), κ.λπ.. Ἡ πατερική ἐρμηνεία καί ἡ ἀναφορά ἐδῶ εἶναι ὅτι μέ τόν ὄρο «δερμάτινους χιτῶνες» τοὺς ἔδωσε τό *ἀνθρώπινο σῶμα*, τό ὁποῖο ἔχουμε καί οἱ ἄνθρωποι μέχρι σήμερα (πρβλ. ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης). Αὐτοὶ εἶναι οἱ *σάρκικοι χιτῶνες*, πού σημαίνει

ὅτι ἐκεῖνη τὴν ὥρα ἀλλάζει τρόπο ὑπαρξης ὁ ἄνθρωπος, ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐα, καὶ βέβαια σύνολο ἡ Δημιουργία. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἀρχίζει νὰ ὑπάρχει μία καινούργια κατάσταση, μὲ χαρακτηριστικά τὴν φθορὰ καὶ τὸν θάνατο, ἡ ὁποία φτάνει μὲ τὴ μορφή πού τὴν γνωρίζουμε σήμερα, καὶ ὅτι τὴν δυσκολία πού ἔχουμε ἐμεῖς νὰ δοῦμε τὸν Θεὸ μὲ τὰ σάρκινά μας μάτια τὴν ἀποκοτῶν μόλις τότε καὶ ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐα. Τὰ σάρκινὰ μάτια, ὅπως δὲν ἀφήνουν ἐμᾶς νὰ ἀτενίσουμε τὸ ἄκτιστο, μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ἐμπόδισαν καὶ τὸν Ἀδάμ καὶ τὴν Εὐα ἀπὸ ἐκεῖνη τὴν στιγμή νὰ ἀτενίσουν τὸν Θεό.

Τὰ πράγματα ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα εἶναι πιὸ ἀπλά, γιατί βρισκόμαστε στὸν χῶρο καὶ τὸ πεδίο τῆς Ἱστορίας. Ἐμεῖς ὅλοι δὲν ἔχουμε τὴ μοναδική ἐμπειρία τὴν ὁποία ἔχουν μόνον ὁ Ἀδάμ καὶ Εὐα. Ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐα εἶναι οἱ πιὸ τραγικές φιγοῦρες τῆς Ἱστορίας, γιατί ἔχουν τὴν ἐμπειρία τοῦ Προαιώνιου καί, σπὴ συνέχεια, ἔχουν καὶ τὴν ἐμπειρία τῆς Ἱστορίας, καθὼς αὐτοὶ βρέθηκαν στὸ ἐπίκεντρο τῆς μεταλλαγῆς. Καὶ ἐκεῖ κατάλαβαν τί σημαίνει «μὴν ἀπομακρυνθεῖτε ἀπὸ ἐμένα, γιατί ἂν θὰ ἀπομακρυνθεῖτε ἀπὸ ἐμένα», τοὺς εἶπε ὁ Θεός, «θὰ πεθάνετε». Διάλεξαν αὐτὸν τὸν δρόμο, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν στιγμή ἐκεῖνη γνωρίζουν τὸν θάνατο ἀρχικὰ ὡς διακοπή κοινωνίας μὲ τὸν Θεό, καὶ ἀρχίζουν νὰ ζοῦν μόνοι. Ἔχουμε κάποια στοιχεῖα σπὴν συνέχεια, τὰ ὁποία μᾶς ἐνδιαφέρουν, γιατί χαρακτηρίζουν τὴν συνέχεια τῆς ζωῆς μέχρι σήμερα. Πρῶτο στοιχεῖο συνιστοῦν τὰ σάρκινὰ μάτια, δηλαδὴ ἡ ἀπόκτηση τῶν πέντε αἰσθήσεων σπὴν πτωτική τους μορφή, οἱ ὁποῖες δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ κοινωνίσουμε μὲ τὸν Θεό, ὅπως κοινωνοῦσαν οἱ Πρωτόπλαστοι μὲ τὸν Θεὸ μέσα στὸ φάσμα τοῦ Προαιώνιου. Δεύτερο ὁρατὸ στοιχεῖο εἶναι οἱ ἄμεσες συνέπειες τῆς διακοπῆς κοινωνίας, ὅπου ὁ ἄνθρωπος, μακριὰ ἀπὸ τὴν «ἐστία τῆς φωτιᾶς», τὸ ἄκτιστο, ἀρχίζει νὰ φθεῖται, «νὰ παγώνει καὶ πεθαίνει», καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς... Τὰ λοιπὰ στοιχεῖα μᾶς εἶναι γνωστά.

Ἐν κατακλείδι, ἡ πρώτη ἀπόφαση κτίσης τῆς *Δημιουργίας*, τοῦ Σύμπαντος, βρίσκεται στὸ Προαιώνιο (προοπτική κοινωνίας μὲ τὸ δημιουργηθέν κτιστό). Ἡ δεύτερη ἀπόφαση τοῦ Θεοῦ γεννᾶται μέσα σπὴν Ἱστορία (προοπτική σωτηρίας τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου καὶ πρόσληψής του στὰ Ἔσχατα καὶ τὴν Βασιλεία). Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Θεὸς θέλησε νὰ μᾶς περάσει ἀπὸ τὸ *Προαιώνιο* κατ' εὐθείαν στὰ **Ἔσχατα**, χωρὶς νὰ περάσουμε ἀπὸ τὴν Ἱστορία. Δὲν ἦταν ὁ σχεδιασμός τοῦ Θεοῦ ἡ Ἱστορία (καὶ μόνον αὐτὴν μελετοῦν οἱ Ἐπιστῆμες σήμερα), δὲν ἦταν ὁ σχεδιασμός τοῦ Θεοῦ ἡ πτώση μας. Τὴν πτώση δὲν τὴν προκάλεσε ὁ Θεός, τὴν πτώση τὴν προκαλέσαμε ἐμεῖς μὲ τὴν ἐλεύθερη ἐπιλογή μας, μὲ τὴν ἄσκηση «ἀρνητικῆς ἐλευθερίας» μας (ἅγιος Γρηγόριος

Νύσσης). Ύρα, αλλάζουμε τό σχέδιο τοῦ Θεοῦ, καί τότε ὁ Θεός παίρνει μία ἄλλη ἀπόφαση. Ἡ ἀπόφαση εἶναι πῶς θά ὀδηγήσει τόν ἄνθρωπο τόν πτωτικό, πῶς θά τόν παιδαγωγήσει, γιά νά τόν ὀδηγήσει στά Ἔσχατα ἤ, καλύτερα, νά τόν ἐπαναφέρει, καί πάλι ἐλεύθερα, στήν προοπτική τῆς κοινωνίας τῶν Ἐσχάτων, ἐκεῖ πού ἦταν ὁ ἀρχικός Του στόχος. Γι' αὐτό καί τί κάνει; Τήν πρώτη φορά, στό Προαιώνιο, διάλεξε τόν πρῶτο Ἀδάμ μέ τήν κατάληξη πού μόλις σκιαγραφήσαμε. Αὐτήν τήν φορά στήν Ἱστορία, διαλέγει ἕνα ἄλλο πρόσωπο, τόν Νέο Ἀδάμ (ἔτσι ἀποκαλεῖται ὁ Χριστός), ὁ ὁποῖος μέ τήν ἐνσάρκωσή Του ἐντός τῆς Ἱστορίας θά ὑλοποιήσει αὐτήν τήν (δεύτερη) «ἀπόφαση» καί θά συμμαζέψει ὅλη αὐτή τήν πτωτική πορεία τῆς ἀνθρωπότητας στήν προοπτική τῶν Ἐσχάτων. Ἡ πορεία αὐτή ἀνακεφαλαιώνεται στήν Μεγάλη Ἑβδομάδα καί τήν Κυριακή τῆς Ἀνάστασης καί στό ἐπέκεινά της, ὅπου ἡ Θεολογία ἀποκαλύπτει τό ἀληθινό της πρόσωπο: τό πέρασμα ἀπό τόν θάνατο στήν ζωή, ἀπό τόν ζωοποιό θάνατο στήν λαμπροφόρο ἀνάσταση, ἀπό τόν πτωτικό θάνατο στήν ἐσχατολογική ζωή, στά Ἔσχατα καί τήν Βασιλεία, στήν πλήρη καί ὀλοκληρωμένη κοινωνία τοῦ κτιστοῦ μέ τό ἄκτιστο, τήν ὄντολογική κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό.

Ἔχουμε μπροστά μας τρία φάσματα: τό Προαιώνιο, τήν Ἱστορία καί τά Ἔσχατα. Στό Προαιώνιο βρίσκεται ὁ Θεός καί στό φάσμα τοῦ Προαιωνίου μᾶς δημιούργησε, γιά νά μᾶς καλέσει σέ ὄντολογική κοινωνία μαζί Του καί νά περάσουμε μαζί μέ τόν Θεό ἐν κοινωνία στά Ἔσχατα. Μέ ἄλλα λόγια, ὅταν θά ἐπιτελεῖτο ἡ κοινωνία τοῦ Θεοῦ μέ τόν ἄνθρωπο, τότε τό Προαιώνιο θά μεταβαλλόταν σέ Ἔσχατα, χωρίς νά περάσουμε ἀπό τό πτωτικό γεγονός τῆς Ἱστορίας. Ἐπειδή, ὅμως, ἐμεῖς διαλέξαμε ἄλλο δρόμο, πήραμε μία ἄλλη πορεία ὡς ἀποτέλεσμα ἄσκησης τῆς «ἀρνητικῆς ἐλευθερίας», γι' αὐτό τόν λόγο ἔχουμε τήν πτώση καί τή γένεση τῆς Ἱστορίας καί τοῦ σύμπαντος κόσμου μέ τή μορφή πού τό γνωρίζουμε σήμερα, καί πάνω ἐκεῖ ἦταν ὁ Χριστός πού μᾶς προσλαμβάνει μέ τήν Ἐνσάρκωσή του, καί, μέσω τῆς Ἀνάστασής Του, μέσω τοῦ δικοῦ Του Πάσχα (= διάβαση), μᾶς ὀδηγεῖ μυστηριακά καί πραγματικά στήν ζωή καί σέ κοινωνία μέ τόν Θεό. Ἡ Θεία Λειτουργία εἶναι ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ «ἤδη καί ὄχι ἀκόμη». Καί τήν ἐσχατολογική αὐτή κοινωνία τήν ζοῦμε ἤδη μέσα στήν Ἱστορία.

2. Ποιό εἶναι τό νόημα τοῦ γεγονότος ὅτι ὑπάρχουμε;

Κάποτε, ὅταν ἦμουν Καθηγητής Θεολόγος σέ ἕνα συστεγασμένο Γυμνάσιο

καί Λύκειο τῆς Β. Ἑλλάδος καί ὑπεύθυνος συντονισμοῦ τῆς μαθητικῆς Ἐφημερίδας «Μυθαγδάτη», τὴν ὁποία ἐξέδιδε μία μικτὴ ομάδα μαθητῶν τοῦ Σχολείου, προέκυψε, μέσα ἀπὸ τὴν διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, μία ἰδέα: νὰ κάνουν οἱ μαθητὲς ἓνα «Γκάλοπ στοὺς Καθηγητὲς» (αὐτὸς ἦταν ὁ συντακτικὸς τίτλος) ὄλων τῶν εἰδικοτήτων μὲ τὸ μοναδικὸ καὶ συνολικοῦ ἐνδιαφέροντος ἐρώτημα: «Γιατί ζοῦμε;». Ἕνα ἀπλό ἐρώτημα μὲ δύο μόνο λέξεις. Κάτι ἀνάλογο μὲ τὸ τεθὲν ἐδῶ ἐρώτημα. Ἕνα ἐρώτημα, ὅμως, πού ψηλαφίζει καὶ ἀγκαλιάζει σύνολη τὴν ζωὴ. Ὡστόσο, δόθηκαν διάφορες, πολλές καὶ ποικίλες ἀπαντήσεις στοὺς μαθητὲς, ἀλλὰ οὐσιαστικά καμιά δὲν ἀγγιζε τὸ γεγονός τῆς ζωῆς. Γιά ἓνα τόσο καίριο ζήτημα, οἱ ἴδιοι εὗρισκαν μὴ ἱκανοποιητικὲς τίς ἀπαντήσεις τῶν δασκάλων τους. Ἐν τέλει, θεώρησαν ὅτι οἱ δοθεῖσες ἀπαντήσεις ἀφῆναν ἀναπάντητο τὸ ἐρώτημα, καὶ αὐτὸ ἔγινε ἡ ἀφορμὴ, ὥστε οἱ ἴδιοι μαθητὲς νὰ ἐξαπολυθοῦν στοὺς δρόμους τῆς κωμολογίας καὶ νὰ ὑποβάλουν τὸ ἴδιο ἐρώτημα ἀνθόρμητα καὶ ἀπροϋπόθετα στοὺς περαστικούς ἀπὸ ὅλα τὰ μορφωτικὰ στρώματα. Ἀνεξαρτήτως κοινωνικῆς καὶ μορφωτικῆς διαστρωμάτωσης, οἱ ἀπαντήσεις παρουσίαζαν μία ἀνάλογη ποικιλία μὲ αὐτὴ τῶν καθηγητῶν καὶ ἓνα εὐρὺ ἀνοιγμὰ βεντάλιας. Ἀλλὰ καὶ πάλι, δὲν δινόταν ἀπάντησις. Καὶ οἱ μαθητὲς, εὗρισκόμενοι στό οὐσιαστικὸ ξεκίνημα τῆς ζωῆς, ἔμειναν κατάπληκτοι, πῶς ἐνίλικες, μὲ πολλὰ φυσικὰ προσόντα καὶ πολλὰ μορφωτικὰ ἰδιώματα, ἀδυνατοῦσαν τελικὰ νὰ ὀρίσουν «γιατί ζοῦν»!... Καὶ τὸ ἐπεσήμαναν στὴν «Μυθαγδάτη»: «Οἱ ἄνθρωποι δὲν γινώριζαν γιατί ζοῦν, δὲν μποροῦσαν νὰ ὀρίσουν τὸ νόημα τῆς ζωῆς καὶ ἀγνοοῦσαν, γιατί ὑπάρχομε».

Μὲ βάση τὰ ὅσα εἰπώθηκαν στό 1ο ἐρώτημα, ἐάν τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι, δηλ. ὅτι ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κτίσεως (σύμπαντος) ἔχει λόγο ὑπαρξης, τότε ὁ λόγος αὐτός εἶναι ἀγαπητικός, εἶναι κοινωνιακός. Ὁ Τριαδικός Θεός δημιούργησε τοὺς ἀνθρώπους «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσίν» Του (Γέν. 1, 26). Μᾶς δημιούργησε ὡς «εἰκόνα» Του μὲ σκοπὸ καὶ στόχο νὰ ζοῦμε στό ὄντολογικὸ ὄραμα καὶ στὴν προοπτικὴ τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν». Σὲ αὐτὸ τὸ γεγονός, ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα, καταγράφει μία ἐπεξηγηματικὴ διατύπωση πολὺ ἀπλή, ὅταν λέει ὅτι «ὁ Θεός ἀγάπη ἐστὶ» (Α' Ἰωάν. 4, 8 καὶ 16). Καὶ σὲ αὐτὴν τὴν διατύπωση ἐμπεριέχεται καὶ ἡ ἀπάντησις, ὅτι «ὁ Θεός (= ὁ Τριαδικός, τὰ Τρία Πρόσωπα) εἶναι ἀγάπη (= κοινωνία)». Ὁ Θεός δὲν εἶναι μόνος, εἶναι κοινωνία Προσώπων («Τριάς ἢ ἐν Μονάδι» ἐκκλησιαστικός Ὅρθρος). Ὅπως ὁ Θεός εἶναι τριαδικός, εἶναι Πρόσωπα, διακριτὲς ἑτερότητες, ἔτσι δημιουργεῖ καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὡς πρόσωπα καὶ διακριτὲς ἑτερότητες, καὶ τοὺς καλεῖ νὰ ζήσουν καὶ ἐκεῖνοι, ὅπως ζοῦν καὶ τὰ τριαδικά

Πρόσωπα, ως ένότητα και κοινωνία, δηλ. ως κοινωνία μεταξύ τους οι άνθρωποι, και αυτοί με κοινωνία με τον Τριαδικό Θεό, πού είναι ο ίδιος πηγή της αγάπης και της κοινωνίας.

Άρα, η απάντηση στο αρχικό ερώτημα· «Γιατί ζούμε;», ή στο υποβληθέν έδω παρεμφερές *όμοιοματικό* ερώτημα· «Ποιό είναι τό νόημα του γεγονότος ότι υπάρχουμε;», είναι πλέον σαφής: «γιά νά αγαπάμε και νά μās αγαπούν»!... [Πρβλ. τό «αγαπάτε αλλήλους» (*Ιωάν.* 13, 34-35 και 15, 12-17)]. Η *αγάπη* είναι ζωή και κατάσταση, είναι δρόμος και πορεία, είναι *ένότητα προσώπων και κοινωνία προσώπων*. Έπομένως, υπάρχουμε γιά νά κοινωνοῦμε, νά κοινωνοῦμε (μέ) τά άλλα πρόσωπα σέ προοπτική κοινωνιακῆς ἀμοιβαιότητας και σέ κοινωνία ὄλων μας μέ τόν Θεό ἤδη ἀπό τώρα, σέ μία κίνηση ένότητας/κοινωνίας πού γίνεται ἡ χαρά της ζωῆς και ἡ υπέρβαση του ὑπαρξιακοῦ ἀδιεξόδου, και ὁ λόγος της ἀληθινῆς ὑπαρξης. Τό «αγαπῶ» σημαίνει «κοινωνῶ» μέ τόν ἄλλον, μέ τόν ἕτερο (ἀπό ἐδῶ προκύπτει και ἡ ἐτερότητα), μέ τά άλλα πρόσωπα. Ἐάν δέν κοινωνήσω, δέν θά αγαπήσω και δέν θά ζήσω, ἔστω και ἐάν συνεχίζω νά ζῶ βιολογικά και χωρίς ἀγάπη. Γιά αὐτό και ὁ Χριστός είναι σπίν Ἱστορία και στά Ἱεσχάτά «τό Α και τό Ω» (*Ἀποκ.* 1, 8 και 11· 21, 6· 22, 13), δηλ. τό πρῶτο και τό τελευταῖο γράμμα, ἡ ἀρχή και τό τέλος του ρήματος «ΑΓΑΠΩ».

3. Γιατί ἡ δική σας ἀλήθεια είναι ἡ ἀληθινή;

Ἐάν τό προηγούμενο ερώτημα σχετιζόταν ἄμεσα μέ τίν ζωή καθ' ἑαυτήν και τό βαθύτερο ὑπαρκτικό νόμιά της, τό παρόν τρίτο ερώτημα σχετίζεται μέ τό μεγάλο ζήτημα της ἀλήθειας. Πράγματι, είναι σαφές ότι πρόκειται γιά ἀξονικό ερώτημα σέ παγκόσμια κλίμακα και καλύπτει διαχρονικά σύμπασα τίν πανανθρώπινη ζωή. Ἔχει, ὁμως, ιδιαίτερη σημασία νά δοῦμε πρωταρχικά τί είναι ἀλήθεια και, σπίν συνέχεια, ἐάν τελικά καταφέρουμε νά τίν ὀρίσουμε, νά δοῦμε ἀπό κοντά τί σημαίνει αὐτή ἡ ὀρισθεῖσα ἀλήθεια γιά τή ζωή μας. Καί αὐτό, γιάτί ἰσχύει πάντοτε ἡ διατυπωθεῖσα ἀρχαιοελληνική ἀρχι-ἀξίωμα, ὅτι ἀρχή μελέτης και «ἀρχή παιδείσεως ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις» (*Ἀντισθένης ὁ Κυνικός, ἐν Ἀρριανοῦ, Ἐπικτήτου Διατριβαί,* 1, 17, 22). Λοιπόν, «τί ἐστίν ἀλήθεια;», ἀναρωτιοῦνταν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες φιλόσοφοι.

Μία πρόχειρη λεξικογραφική ἔρευνα μās προσφέρει τά παρακάτω στοιχεία και χαρακτηριστικά της ἀλήθειας. Ἐτυμολογικά, ἡ λέξη «ἀλήθεια» προέρχεται ἀπό τό «ἀ-» στερητικό και τίν λέξη «λήθη», πού σημαίνει λησμονιά, ξεχασιά, λησμονητή κατάσταση, ξέχασμα. Ἐπομένως, «ἀληθής» σημαίνει ὁ ἀλησιμόνη-

τος, ὁ πραγματικός, αὐτός πού, λόγω τῆς πραγματικότητας καί τῆς ἀληθινότητάς του, δέν λησμονεῖται καί, κατ' ἐπέκτασι, ὁ μὴ ψεύτικος. Γιά αὐτό καί στό διατυπωθέν ἐδῶ τρίτο ἐρώτημα τοῦ παρόντος Ἐρωτηματολογίου διακρίνεται ἓνα ἐνδιαφέρον αἴτημα βαθύτερης διερεύνησις σχετικά μέ μία «ἀλήθεια ἀληθινή»!...

Οἱ πρῶτοι πού ἔθεσαν τό ἐρώτημα περί ἀληθείας ἦδη ἀπό τήν ἀρχαιότητα ὑπῆρξαν οἱ Ἑλληνες φιλόσοφοι μέ τήν πολύ ἀπλή καί λακωνική διατύπωση, ὅπως διατυπώθηκε παραπάνω· «τί ἐστίν ἀλήθεια;». Ἀπό τότε, προκλήθηκε μία ἀπέραντη γραμματεία συγγραφικῶν ἔργων καί φιλοσοφικῶν δοκιμίων, στους ἐγγύς καί τούς μακράν, ὅταν μάλιστα αὐτό τό *ζήτημα τῆς ἀλήθειας* συνδέθηκε μέ τόν Θεό καί τήν ἴδια τήν ζωή, ἐπιχειρῶντας νά δώσει αὐτή ἡ πλιθωρική γραμματεία ἀπάντησι στό τεθέν ἐρώτημα. Ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων κειμένων πού συνεγράφησαν πρὸ Χριστοῦ (π.Χ.) καί μετὰ Χριστόν (μ.Χ.) ἀποκαλύπτει ὅτι δόθηκαν διάφορες καί ποικίλες ἀπαντήσεις σέ αὐτό τό τόσο τελικά μικρό καί ἀπλό ἐρώτημα, ὅταν τίς ἀναζητήσει κανεὶς στά σχετικά κείμενα τῆς Παγκόσμιας Γραμματείας.

Σέ μία τέτοια ἀναζήτησι ἐπιδόθηκα καί ἐγώ σέ προσωπικό ἐπίπεδο ἦδη ἀπό τά μαθητικά μου χρόνια. Ἐρεῦνησα κείμενα τῶν οἰκειῶν χώρων πρὸς ἀναζήτησι ἀπαντήσεως, δηλ. κυρίως φιλοσοφικά, θρησκευτικά καί θεολογικά. Ὁ χώρος ἐδῶ δέν ἐπαρκεῖ νά παραθέσουμε καί, πολύ περισσότερο, νά ἀναλύσουμε τήν ποικιλία προβληματισμῶν σέ αὐτό τό ἐρώτημα. Ὑπάρχει, ὅμως, κάτι πού θά εἶναι πολύ χρήσιμο γιά τήν συνέχεια νά εἰπωθεῖ ἐδῶ. Πρόκειται γιά ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὅλων τῶν ἀπαντήσεων καί τῶν προσεγγίσεων, τό ὁποῖο θά μπορούσε νά διατυπωθεῖ συνοπτικά μέ μία μόνο πρότασι: Φιλόσοφοι καί Ἀρχηγοὶ θρησκευτῶν προτάσσουν τήν ἀλήθεια ὡς μία ὑψιστῆς μορφῆς ὑπαρξιακὴ προτεραιότητα, διατεινόμενοι οὐσιαστικά *ὅτι κατέχουν τήν ὀλότητα τῆς* καί ἀπευθύνονται στους ἀνθρώπους καί τούς λαούς μέ τήν ἐξῆς γενικὴ ἀποκλειστικὴ διατύπωση: «Ἐλάτε σέ ἐμένα/σέ ἐμᾶς καί θά σᾶς δεῖξω/δείξουμε τήν ἀλήθεια»!... Δηλ., μέ ἄλλα λόγια, φιλόσοφοι καί ἀρχηγοὶ θρησκευτῶν διατείνονται μέ σιγουριά καί ἀποκλειστικότητα ὅτι «(κατ)ἔχουν τήν ἀλήθεια» καί, ἐπομένως, θά τήν φανερώσουν σέ ὅσους θά προστρέξουν σέ αὐτούς!...

Ἡ ἐπιβεβαιωτικὴ αὐτὴ διατύπωση θέτει ἓνα δευτερογενὲς ἐρώτημα, τό ὁποῖο σχετίζεται μέ τό περιεχόμενον αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν τῆς ἀλήθειας. Τί ἀκριβῶς εἶναι αὐτό πού θά μᾶς δεῖξουν καί θά μᾶς φανερώσουν ὅλοι αὐτοί; Ποιό τό περιεχόμενό του; Καί ποιά ἡ σχέση αὐτῆς τῆς ἀλήθειας, τήν ὁποία σύμπτασα ἢ ἀνθρωπότητα ἐνατενίζει διερευνητικά, μέ τήν ζωὴ μας; Ἐδῶ ὅμως

υπάρχει ένα μεγάλο κενό απαντήσεων και, εν τέλει, ούτε απάντηση υπάρχει, ούτε απαντήθηκαν αυτά ουσιαστικά ποτέ και, από ό,τι φαίνεται, δεν θά απαντηθούν ποτέ από όλους αυτούς.

Αυτήν την αίσθηση έχει ό κάθε μελετητής και ό κάθε κυνηγός τής αλήθειας μετά από έναν περίπλου προβληματισμών και αναζητήσεων. Και τελικά, τό ερώτημα παραμένει αδιέξοδο και αναπάντητο. Αυτή τίν αίσθηση είχα αποκομίσει και έγώ ως αυτόκλητος έρευνητής τής αλήθειας. Μέχρι πού διάβασα, όταν ήμουν ακόμη μαθητής στό Λύκειο, τίν Καινή Διαθήκη. Έκει βρήκα, σέ δύο διαφορετικά σημεία, και τό τεθέν από τίν Αρχαιότητα φιλοσοφικό ερώτημα περί αληθείας, και μία απάντηση μοναδική στό είδος της και μέ έκδηλο τό ύφος στήν αποκλειστικότητά της. Τό ένα σημείο είναι εκείνο, όπου ό φιλοσοφών Πιλάτος στό Πραιτώριο υποβάλλει στόν Χριστό μέ κάποια αδιέξοδη απογοήτευση τό ίδιο τό γνωστό ερώτημα: «τί είναι αλήθεια;» (Ιωάν. 18, 38), όταν ό Χριστός, ακριβώς για νά τόν προβληματίσει, τού κάνει αναφορά σέ αυτήν. Στο ερώτημά του αυτό ό Χριστός σιωπά και δεν τού απαντά, γιατί τό είχε ήδη και προγενέστερα απαντήσει σέ μία αντίστοιχη συνάφεια. Και ακριβώς αυτό είναι τό άλλο σημείο, τό δεύτερο, στήν σειρά τού βιβλικού κειμένου, αλλά χρονικά προηγείται κατά πολύ τού διατυπωθέντος ερωτήματος τού Πιλάτου. Και είναι τό σημείο πού έμένα προσωπικά μέ άφησε διπλά ενέο, όταν τό συνάντησα στό κείμενο και τό διάβασα, συνιστώντας για μένα –και τό εκφράζω εκ τών προτέρων– στάση ζωής!... Και ποιό είναι αυτό τό σημείο; Είναι εκεί, όπου ό Χριστός μιλάει αποκαλυπτικά για τόν έαυτό Του και χρησιμοποιεί τρεις μόνον λέξεις, για νά αυτοπροσδιορισθεί και νά αυτοχαρακτηρισθεί και νά αυτοαποκαλυφθεί ένώπιον τής ανθρωπότητας. Λέει μέ έναν έντυπωσιακό αλλά και αποκλειστικό τρόπο: «Εγώ ειμί ή οδός, ή αλήθεια και ή ζωή»!... (Ιωάν. 14, 6). Και τό καταθέτει ως μαρτυρία και ως απάντηση, πριν νά τόν ρωτήσει ό Πιλάτος...

Στό πανανθρώπινο ερώτημα αιώνων· «τί είναι αλήθεια;», ό Χριστός δίδει συγκεκριμένη απάντηση, από τί μία μεριά, και, από τίν άλλη, προβαίνει σέ κάτι ανθρωπίνως αδιανόητο: *ταυτίζει τίν αλήθεια μέ τόν έαυτό Του*. Νά γιατί έμεινα ενέος! Βρήκα (ακόμη) μία απάντηση στό διαχρονικό ερώτημα, πού διέφερε κατά πολύ από όλες τές άλλες, και ανακάλυψα και τό περιεχόμενο τής αλήθειας, αυτό πού αναζητούν και δεν τό απαντούν οι φιλόσοφοι, τό όποιο, από ό,τι φαίνεται, δεν είναι ιδέα, δεν είναι μία άφρημένη κατάσταση ή κάτι άλλο παρεμφερές, αλλά είναι Πρόσωπο... Ή αλήθεια είναι Πρόσωπο! Και αυτό τό Πρόσωπο έχει όνομα... Όταν, όμως, συνειδητοποιήσα αυτήν τίν «ανα-

κάλυψη», ξανοίχτηκε μπροστά μου μία ήπειρος προβληματισμών, αρχικά αρνητικών και σπίν συνέχεια θετικών, που καθόρισαν τί μετέπειτα ζωή μου. Ξανοίχτηκε όντως μία ήπειρος ερωτηματικών, ή οποία σπίν συνέχεια έγινε ήπειρος θαυμαστικών. Γι' αυτό και αυτή καθόρισε τίν ζωή μου και τίς επιλογές της.

Έχουν σημασία τά αίτια αυτής τής συνειδητοποίησης, καθώς σχετίζονται μέ τό υποβληθέν έδω 3ο ερώτημα. Οί φιλόσοφοι και οί άρχηγοί τών θρησκειών θέτουν (άκόμη και σήμερα) τό αναπάντητο ερώτημα «τί έστίν αλήθεια;», ένω ό Χριστός έρχεται και δέν θέτει καν τέτοιο ερώτημα, ούτε καν τόν άπασχολεί σέ ύπαρξιακό έπίπεδο. Έκείνοι, μετά τίν θέση τού ερωτήματος, δέν τό άπαντούν τελικά, ένω ό Χριστός δέν τό θέτει και τό άπαντά. Έκείνοι λένε, μέ έναν ουσιαστικά κοινό παρονομαστή «έλατε νά σάς δείξουμε τίν αλήθεια –και άρα, έμμέσως πλίν σαφώς «δέν είμαστε ή αλήθεια»–, ένω ό Χριστός λέει καθαρά και διάφανα ότι «Εγώ είμαι ή αλήθεια» που άναζητάτε. Έκείνοι όρίζουν τίν αλήθεια ως ιδέα, ιδεολόγημα, κατάσταση, ένω ό Χριστός τίν όρίζει ως πρόσωπο. Έκείνοι άδυνατούν νά άποδώσουν τό περιεχόμενό της και νά τής δώσουν όνομα, ένω ό Χριστός, όρίζοντάς τιν ως πρόσωπο, τής δίδει τό όνομα «Έμμανουήλ» (= *μεθ' ήμων ό Θεός*) και τίν ταυτίζει μέ τόν έαυτό Του. Έχουμε δηλ. *προσωποποίηση τής αλήθειας στό πρόσωπο τού Χριστού* και, άρα, ή αλήθεια, τίν όποία ό κόσμος άναζητεί έτεροκεντρισμένα, ταυτίζεται όντολογικά μέ τόν (Τριαδικό) Θεό τόν ίδιο.

Όταν συνειδητοποίησα όλα αυτά μέσα από μία διαδικασία μικροχρόνιου προσωπικού διαλογισμού, κατέληξα νά διατυπώσω, στό μέτρο τών έφηβικών μου δυνατοτήτων, έναν όριακό άφορισμό, τόν όποιο κλήθηκα έγώ μέ τί σειρά μου νά τόν έπεξεργασθώ ύπαρκτικά και νά τόν άπαντήσω. Σέ εκείνη ακριβώς τίν χρονική φάση, άναλογίσθηκα «Μά, τί συμβαίνει; Όλοι λένε· έλατε σέ έμάς και μόνον έμεις θά σάς δείξουμε τίν αλήθεια... Ό Χριστός, όμως, δέν προσομοιάζει λεκτικά, ούτε συντάσσεται όντολογικά μαζί τους». Αυτή ήταν ή πρώτη άπαντητική διατύπωση. Και συνέχισα μέ τόν έξής καθοριστικό διαλογισμό: «Έδω έχουμε κάτι τό άποκλειστικά μοναδικό: Ή ό Χριστός είναι ό μεγαλύτερος άπατεώνας που πέρασε ποτέ από τίν ανθρωπότητα (πρώτη έκδοχή), ή (δεύτερη έκδοχή) είναι ό μόνος αληθινός!». Οί άλλοι είναι ούτως ή άλλως άπατεώνες, καθώς διατείνονται νά μάς δείξουν μία αλήθεια που άδυνατούν νά όρίσουν και τίν ίδια και τό περιεχόμενό της και, άρα, αυτή δέν ύπάρχει. Και ό Χριστός, όμως, θά είναι άπατεώνας, και μάλιστα πολύ μεγαλύτερος από όλους αυτούς, διότι εκείνοι δέν ταύτισαν ποτέ τόν έαυτό τους μέ τίν αλήθεια, ένω αυτός, στόν όρισμό της, μίλησε μέ άποκλειστικότητα και ταύτισε τίν

ἀλήθεια μέ τόν ἑαυτό Του. Ἐάν, ὅμως, στήν δεύτερη ἐκδοχή, ὁ λόγος Του εἶναι ἀληθινός καί στά λεγόμενά Του ἀληθεύει, τότε ὁ Χριστός εἶναι ὁ μόνος ἀληθινός!... Ἐνδιάμεση κατάσταση δέν ὑπάρχει, ἀκριβῶς διότι ἐδῶ ἀγγίζουμε τά ὅρια τῆς ἀπολυτότητας.

Ἡ δική μου προσωπική ἀναζήτηση ἄρχισε ἀπό τότε. Ποίος εἶναι τελικά ἀληθινός; Οἱ ἄλλοι ἢ ὁ Χριστός; Στήν πρώτη ἐκδοχή καί πάλι, ἄν ὅλοι εἶναι ἀπατεῶνες σχετικά μέ τήν ἀλήθεια καί εἶναι ἀνάμεσα σέ αὐτούς καί ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος τούς ξεπέρασε «στήν ἀπατεωνιά», διότι εἶπε πράγματα πού ἐκεῖνοι δέν μπόρεσαν ἢ δέν διανοήθηκαν νά ποῦν, τά ὅποια ὅμως ὄλων, καί ἐκείνου, μπορεῖ νά εἶναι ψέματα. Καί ἄρα, κανείς δέν εἶπε τήν ἀλήθεια, ἢ ὅποια στήν κατάληξη αὐτῆς τῆς διαδρομῆς ἀποδεικνύεται τελικά ἀνύπαρκτη καί ἄνευ περιεχομένου. Στήν δεύτερη ἐκδοχή, ὅμως, ἐάν ἡ ἀλήθεια προσωποποιεῖται –ὄχι σέ ἰδέα ἀλλά– σέ συγκεκριμένο πρόσωπο καί αὐτό τό πρόσωπο εἶναι ὁ Χριστός, τελικά αὐτός εἶναι ἡ ἀλήθεια καί αὐτός εἶναι ὁ μόνος ἀληθινός!... Ἔτσι, στήν περίπτωση αὐτή, ὅλα αὐτά φανερώνουν ὅτι ὁ Χριστός ἀληθεύει καί παραμένει «ἀληθής» μέ τήν ἀρχική ἐτυμολογική σημειολογία τοῦ ὄρου, ὅτι δηλ. εἶναι ἀξέχαστος, ἀλψιμόνιπος, ἀληθινός, πραγματικός, ὄρατος, αὐθεντικός, καί εἶναι αὐτός πού τελικά γνωρίζουμε ὡς *ἀλήθεια* καί αὐτός πού ἐνθυμούμαστε ὡς ἀλήθεια. Διότι, πραγματικά, «ἡ χάρις καί ἡ ἀλήθεια διά Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο» (Ἰωάν. 1, 17).

Νά γιατί ἡ δική μου ἀλήθεια εἶναι ἀληθινή! Καί αὐτή ἡ ἀληθινότητα καί ἡ κατάληξη τῆς ἀναζήτησής μου ἔγινε ἐπιλογή ζωῆς γιά τήν ζωή μου καί γιά ὅσους ἀπευθύνομαι.

Τό θέμα τῆς προσωποποιημένης ἀλήθειας, λοιπόν, πού ἔχει πλέον ὄνομα δέν σταματᾷ μετέωρα καί εὐάλωτα ἐδῶ. Ὁ Χριστός στήν διατύπωσή του περί ἀληθείας τήν πλασιώσε μέ ἄλλες δύο λέξεις, τήν ὁδό καί τήν ζωή, ὄντας ἡ ἀλήθεια κατά σειρά δεύτερη. «Ἐγώ εἰμί ἡ ὁδός, ἡ ἀλήθεια καί ἡ ζωή» (Ἰωάν. 14, 6). Αὐτό σημαίνει ὅτι ὑπάρχει καί μία ὑπαρκτική διερεύνηση καί μία συνέχεια πού σχετίζεται μέ τό ἐδῶ 3ο ἐρώτημα, καθώς οἱ τρεῖς λέξεις-ἐννοιες εἶναι δομημένες ἀλληλοπεριχωρητικά... Ἡ πρώτη εἶναι ἡ «ὁδός»: «Ἐγώ εἶμαι ὁ δρόμος», ὁ δρόμος γιά νά φτάσω στήν ἀλήθεια. Δέν προηγείται ἡ ἀλήθεια τοῦ δρόμου, ἀλλά ὁ δρόμος τῆς ἀλήθειας. Καί ὁ Χριστός δέν εἶναι τελικά μόνον ἀλήθεια· εἶναι καί ὁ δρόμος, ὁ μοναδικός –πάλι ἀποκλειστικότητες– δρόμος πού ὁδηγεῖ πρὸς τήν ἀλήθεια. Δέν εἶναι, ὅμως, μόνον ὁδηγός δρόμος πρὸς τήν ἀλήθεια καί ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια, ἀλλά εἶναι καί ἡ ζωή, ἡ ἀλήθεια τῆς ζωῆς καί ὁ δρόμος πρὸς τήν ἀληθινή ζωή (ἐδῶ ἡ ἀλήθεια γίνεται *ἐπίθετο*!).

Ὡστόσο, ἐδῶ ξανοίγεται καί ἓνα ἄλλο (ἀλλά ὄχι τό τελευταῖο) σημεῖο πού διατίθεται ὡς ἐρώτημα· «Τί εἶναι τελικά ζωή»; Ἐάν ἀναζητήσουμε τόν ὀρισμό τῆς ζωῆς σέ ἐγκυκλοπαίδειες καί σέ λεξικά, καθώς καί σέ ἐπιστημονικοῦ περιεχομένου πραγματείες, θά ἀνακαλύψουμε πώς ὅλα καί ὅλοι οἱ ἐπιστήμονες λένε ὅτι δέν ἔχουμε ἀκριβῆ ὀρισμό τῆς ζωῆς. Ἄρα, μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἀνθρωπότητα ὀλόκληρη, στίν ἐμπειρική καί ἐπιστημονική της δραστηριότητα δέν κατάφερε μέχρι σήμερα νά ὀρίσει ἐπακριβῶς τί εἶναι ἀλήθεια καί τί εἶναι ζωή. Καί ἔρχεται ὁ Χριστός καί ἀπαντᾷ καί στά δύο ἐρωτήματα καί, ἐπιπλέον, ἡ ἀπάντησι τῶν ἐρωτημάτων ταυτίζεται μέ τό πρόσωπό Του: «Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια καί ἡ ζωή» (Ἰωάν. 14, 6). Κατά συνέπεια, ὁ Χριστός εἶναι κάτι πλέον καί πέρα ἀπό τήν ἀλήθεια, εἶναι αὐτό πού τόν χαρακτήρισαν οἱ αἰῶνες ὡς Ζωή καί Ζωοδότη!...

Γιά αὐτό καί ὁ Χριστός ὁ ἴδιος εἶναι κοινωνία ἀλήθειας καί ζωῆς. Καί ὅταν Τόν κοινωνοῦμε, ὅταν κοινωνοῦμε μαζί Του *σαρκικά* (αὐτό εἶναι τό μυστήριο τῆς Θείας κοινωνίας), κοινωνοῦμε μέ τήν ἀλήθεια καί τήν ζωή, «ἵνα ζωὴν ἔχωμεν καί περισσόν ἔχωμεν» (Ἰωάν. 10, 10).

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλασμένος με ἀιώνια προοπτική. Αὐτὸ μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸν βαθύτερο πόθο του γιὰ ἀθανασία καὶ ἀιώνια ζωὴ. Οἱ Χριστιανοί, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴ ἔφεση γιὰ ἀιωνιότητα, ἔχουν καὶ τὴν βεβαιότητα τῆς πίστεώς τους. Συνεπῶς κάθε ἄνθρωπος, καὶ ἰδιαίτερα ὁ Χριστιανός, δὲν πρέπει νὰ περιορίζεται στὴν καθημερινότητα, ἀλλὰ νὰ ἔχει τὸν νοῦ του στραμμένο πρὸς τὴν ἀιωνιότητα. Νὰ τοποθετῆ τὴν καθημερινότητά του στὴν προοπτικὴ τῆς ἀιώνιας ζωῆς ποὺ θὰ ἀκολουθήσει μετὰ τὴν ἀνάστασή του.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν προσδίδει τὴν ἀπαιτούμενη ἀξία στὸν χρόνο τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ἀντιμετωπίζει εὐκολότερα τοὺς καθημερινὸς κόπους καὶ πειρασμούς. Ἀναλογιζόμενος τὴν σπουδαιότητα τοῦ χρόνου τῆς καθημερινῆς ζωῆς του καὶ λαμβάνοντας ὑπόψη τὴς αἰώνιες συνέπειες τῆς καλῆς ἢ τῆς κακῆς διαχειρίσεώς του ὀφείλει νὰ μὴν παρασύρεται ἀπὸ τὸ στεῖρο πνεῦμα τῆς ἀκηδίας, ἀλλὰ νὰ καλλιεργεῖ τὴν ἀρετὴ καὶ νὰ ἀντιμετωπίζει δημιουργικὰ ὅλες τὴς συγκυρίες τῆς ζωῆς προετοιμαζόμενος γιὰ τὴν ἀιωνιότητα.

Ἡ τοποθέτηση αὐτὴ ἀνοίγει στὸν ἄνθρωπο θετικὴ προοπτικὴ γιὰ τὴν προσέγγιση τῆς ἀλήθειας καὶ τὴν νοηματοδότηση τῆς ζωῆς. Ὅποιος περιορίζεται στὰ γήινα καὶ ἐγκλωβίζεται στὴν κοσμικὴ ἀναγκαιότητα εἶναι σὰν νὰ ἔχει τὸ κεφάλι του βυθισμένο στὸ νερὸ, καὶ ἀδυνατεῖ νὰ ἀναπνεύσει τὸν ἀέρα τῆς ἐλευθερίας τοῦ Πνεύματος¹. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ἀναγκαστικά ὅτι πρέπει ὁ καθένας νὰ σταματήσει νὰ φροντίζει γιὰ τὰ γήινα, ὅπως οἱ ἀσκητὲς τῆς ἐρήμου, ἀλλὰ νὰ μὴν ἐγκλωβίζεται σὲ αὐτὰ καὶ νὰ ἀνακαλύπτει καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὰ τὴν ὁδὸ πρὸς τὴν ἀλήθεια.

¹ Βλ. Ἰσαὰκ Σύρου, *Τὰ εὐρεθέντα ἀσκητικά*, Λόγος 71, ἐκδ. Ἰωακείμ Σπετσιέρη, Ἀθῆναι 1895, σ. 278.

Όλοι καλοῦνται ἀπὸ τὸν Χριστὸ νὰ μὴν παρασύρονται ἀπὸ τὶς βιοτικὲς μέρμινες καὶ τὶς κοσμικὲς ἀπολαύσεις, ἀλλὰ νὰ ἀγρυπνοῦν, γιὰ νὰ μὴ παγι-
 δευτοῦν στὴν ματαιότητα καὶ αἰφνιδιαστοῦν ἀπὸ τὸν ἐρχομὸ τῆς ἡμέρας τοῦ
 Κυρίου². Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀναζητεῖ τὴν αὐθεντικὴ ἀλήθεια. Ἀδυνατεῖ
 ὅμως νὰ τὴν ἀνακαλύψει μόνος του καὶ ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὴν ἀγνοεῖ. Αὐτὸ
 μαρτυρεῖ καὶ ὁ βωμὸς τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων γιὰ τὸν Ἄγνωστο Θεό, ποῦ ἔδω-
 σε στὸν Ἀπόστολο Παῦλο τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴν ὁμιλία του στὸν Ἄρειο Πάγο³.

Ἡ ἀπολυτοποίηση τῆς ὕλης ποῦ χαρακτῆριζε τὴν ἀνθρώπινη διανόηση
 κατὰ τοὺς προηγούμενους αἰῶνες ἔπαυσε πλέον νὰ ἔχει τὴν πρωτοκαθεδρία
 στὴν ἀνθρώπινη σκέψη. Δὲν συνέβη βέβαια τὸ ἴδιο καὶ στὴν πράξη τῆς καθη-
 μερινῆς ζωῆς. Στὸ θεωρητικὸ ὅμως ἐπίπεδο μὲ τὴν νεώτερη φυσικὴ ἐπιστήμη
 ἢ κυριαρχία τῆς ὕλης ὑποχώρησε καὶ καταχωρίστηκε ὀριστικὰ στὸ παρελθόν.
 Ταυτόχρονα διευκολύνθηκε ἡ παραμελημένη πνευματικὴ προσέγγισί της, ποῦ
 ἀπουσίαζε κατὰ κάποιον μονοφυσιτίζοντα τρόπο ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ σκέψη,
 ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν θεολογία. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς Κβαντομηχανικῆς καὶ
 ὅλων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια ἐκπληκτικὰ στοιχεῖα τῆς
 φύσεως, ποῦ ἀποκαλύπτουν ἀλήθειες τῆς πανσοφίας καὶ παντοδυναμίας τοῦ
 Δημιουργοῦ.

Όλα, ὅσα γνωρίζει ἢ μπορεῖ νὰ γνωρίσει μὲ τὴν ἐπιστήμη ὁ ἄνθρωπος μέσα
 στὸ σύμπαν, εἶναι ἔργα τοῦ Θεοῦ. Ὁλόκληρη ἡ δημιουργία προβάλλει ὡς μία
 συμπτυκνωμένη ἐνέργεια καὶ πληροφορία, ποῦ περικλείει θεϊκὰ μηνύματα.
 Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐρευνᾷ ἐπιστημονικὰ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, προσεγγί-
 ζει τὰ μηνύματα αὐτά, τοὺς «λόγους» τῶν ὄντων, καὶ προσκαλεῖται σὲ «διά-
 λογο» μὲ τὸν Δημιουργό του. Ἔτσι μπορεῖ νὰ διακρίνει τὴν σοφία τοῦ Δημι-
 ουργοῦ καὶ νὰ δεχθῆι τοὺς λόγους του, ποῦ διευκρινίζονται σὲ ἄλλο ἐπίπεδο
 μὲ τὶς θεῖες ἐντολές.

Οἱ μερικότεροι «λόγοι τῶν ὄντων» ἀνάγονται καὶ συνοψίζονται στὸν ἐνυ-
 πόστατο Θεὸ Λόγο, ποῦ ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ὅλων τῶν δημι-
 ουρηγμάτων· «τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται»⁴. Καὶ οἱ μερικότερες
 θεϊκὲς ἐντολές, ποῦ παρέχονται μὲ τὴν Βίβλο καὶ τὴν Ἐκκλησία, ἀποκαλύ-
 πτουν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ Λόγου μὲ τὴν παρέμβασί του στὴν ἱστορία τοῦ
 κόσμου καὶ συνοψίζονται στὴν ἐντολὴ τῆς ἀγάπης μὲ τὴν διπλὴ κατεύθυνσή

² Βλ. *Λουκ.* 21,34.

³ *Πράξ.* 17,22 κ.έ.

⁴ *Κολ.* 1,16. Πρβλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1077C.

της, την οριζόντια και την κατακόρυφη· την αγάπη προς τὸν Θεὸ καὶ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον.

Ὅπως σημειώνει καὶ ὁ ὅσιος Σωφρόνιος, «ἡ γλῶσσα τοῦ Θεοῦ εἶναι γλῶσσα ὑπαρξιακῆ. Μιλᾷ μὲ ἱστορικὰ γεγονότα, μὲ τὰ φαινόμενα τῆς βιολογικῆς ζωῆς· τὸ κάθε φαινόμενο τῆς ζωῆς σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις του εἶναι κατὰ τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη ἔννοια λόγος Θεοῦ. Καὶ ὅλοι ἡμεῖς θὰ μπορούσαμε νὰ ἀντλοῦμε ἀδιάκοπα ὅλο καὶ νέες γνώσεις ἀπὸ τὴν ἐπαφή μας μὲ τὴν ζωή... Πάντοτε μᾶς ἀπευθύνει τὴν κλίση νὰ παραδώσουμε ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ζωὴ μας σὲ Αὐτόν, ἀνεπιφύλακτα, ὡς τὴν μοναδικὴ συνθήκη γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἔνωση μαζί Του. “Ἄν δὲν πεθάνουμε, δὲν θὰ ζήσουμε”⁵.

Οἱ ἀποκαλύπτει αὐτὲς τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο ὡς ἀποκαλύπτει ἀγάπης πρέπει νὰ συλλαμβάνονται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο μὲ ὅλες τὶς αἰσθήσεις τῆς ὑπάρξεώς του καὶ ὄχι μόνον μὲ τὶς σωματικὲς. Ἄλλωστε γνωρίζουμε ὅτι οἱ σωματικὲς αἰσθήσεις παρέχουν στὸν ἄνθρωπο μερικὲς μόνον πληροφορίες. Ἔτσι π.χ. ἀντιλαμβάνεται ὁ ἄνθρωπος τὸν κόσμον μέσα σὲ τρεῖς διαστάσεις, ἐνῶ ἡ σύγχρονη φυσικὴ διδάσκει ὅτι ὑπάρχουν ἔνδεκα διαστάσεις, ποὺ ἀδυνατεῖ νὰ τὶς συλλάβει.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὶς σωματικὲς αἰσθήσεις ὑπάρχουν καὶ ἀντίστοιχες πνευματικὲς. Οἱ σωματικὲς αἰσθήσεις μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὰ ὑλικά πράγματα καὶ οἱ πνευματικὲς γιὰ τὰ ὑπεραισθητά. Ἔτσι, οἱ σωματικοὶ ὀφθαλμοὶ ἀντιλαμβάνονται τὴν ὑλικὴ ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων, ἐνῶ οἱ πνευματικοὶ ὀφθαλμοὶ διαπερνοῦν τὴν ὑλικὴ ἐπιφάνεια καὶ εἰσχωροῦν σὲ βαθύτερα ἐπίπεδα. Στὴν πατερικὴ μάλιστα γραμματεία γίνεται λόγος γιὰ δύο πνευματικοὺς ὀφθαλμοὺς μὲ δύο διαφορετικὲς λειτουργίες. Ὁ ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς συλλαμβάνει τὰ «κρυπτά» στὶς φύσεις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων, ἐνῶ ὁ ἄλλος τὴν ἄκτιστη δόξα τοῦ Θεοῦ, ὅταν Αὐτὸς εὐδοκεῖ νὰ φανερωθεῖ στὸν ἄνθρωπο⁶.

Οἱ δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν γνώση τῆς ἀλήθειας εἶναι περιορισμένες. Τὰ μέσα ποὺ διαθέτει καὶ τὰ συστήματα ποὺ χρησιμοποιεῖ εἶναι χρήσιμα ἀλλὰ ἀβέβαια καὶ συμβατικά. Μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν θρησκεία ποὺ κατασκευάζει προσπαθεῖ νὰ προσεγγίσει φυσικὲς καὶ μεταφυσικὲς ἀλήθειες, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὴν καταξίωσή του. Ὁ Θεός, γράφει ἡ *Παλαιὰ Διαθήκη*, «ἔδωκεν ἀνθρώποις ἐπιστήμην ἐνδοξάζεσθαι ἐν τοῖς θαυ-

⁵ Ἁγίου Σωφρονίου Ἀθωνίτου, *Πνευματικὰ Κεφάλαια*, Ἰ. Μονὴ Τιμίου Προδρόμου, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 2021, σσ. 181-2.

⁶ Βλ. Ἰσαὰκ Σύρου, *Τὰ εὐρεθέντα ἀσκητικά*, Λόγος 72, ἔκδ. Ἰωακείμ Σπετεσιέρη, Ἀθῆναι 1895, σ. 281.

μασίους αὐτοῦ»⁷. Καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος λέει γιὰ τοὺς «ἔξω σοφοὺς» ὅτι «γνόντες τὸν Θεὸν οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν»· ἔφθασαν διπλαδὴ στὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ὄχι στὴν πρέπουσα ἀλήθειά του, στὴν ἀλήθεια τοῦ ἀκτίστου⁸.

Ἡ ἐπιστημονικὴ διερεύνηση καὶ ἐρμηνεία τοῦ τρόπου λειτουργίας τῆς φύσεως ὄχι μόνον δὲν μειώνει, ἀλλὰ καὶ ἐπαυξάνει τὸν θαυμασμὸ τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν σοφία τοῦ Θεοῦ⁹. Αὐτὸ γίνεται ἐμφανεστερο σίμερα μὲ τὴν βαθύτερη διερεύνηση τοῦ μακρόκοσμου καὶ τοῦ μικρόκοσμου, ιδιαίτερα μάλιστα στὴν περιοχὴ τῆς βιολογίας, ὅπου διαπιστώνεται ἐμπειρικὰ καὶ πειραματικὰ ἢ ἀσύλληπτη σοφία τῆς δημιουργίας, ὅπως καὶ ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου νὰ τὴν συλλάβει.

Οἱ ἀλήθειες ποὺ προσεγγίζει ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν θρησκεία εἶναι πάντοτε περιορισμένες καὶ σχετικές· βρίσκονται στὸ ἐπίπεδο τοῦ κτιστοῦ καὶ ἀδυνατοῦν νὰ εἰσδύσουν στὸ ἄκτιστο. Ἀδυνατοῦν νὰ προσφέρουν στὸν ἄνθρωπο τὴν ἀύθεντικὴ καὶ ἀπόλυτὴ ἀλήθεια ποὺ ἐξάγει ἀπὸ τὴν σχετικότητα καὶ ἐλευθερώνει ἀπὸ τὴν θνητότητα. Αὐτὸ δὲν ἰσχύει μόνον γιὰ τὶς ἐπιστημονικὲς ἀλήθειες, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς θρησκευτικὲς ποὺ κατασκευάζει ὁ κτιστὸς καὶ περιορισμένος ἀνθρώπινος νοῦς.

Οἱ χριστιανικὲς ἀλήθειες διαφέρουν οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς καὶ τὶς θρησκευτικὲς. Εἶναι ἀλήθειες ποὺ ἔχουν ἄκτιστη προέλευση· ἀλήθειες ζωῆς, ποὺ προσφέρονται ὡς ἄκτιστη δωρεὰ μὲ προσωπικὴ σχέση καὶ κοινωνία. Οἱ ἀλήθειες αὐτὲς δὲν συγκρούονται οὔτε εἶναι ποτὲ δυνατὸ νὰ συγκρουσθοῦν μὲ τὴν ἐπιστήμη, γιατί ἔχουν διαφορετικὴ φύση καὶ κινοῦνται σὲ ἄλλο ἐπίπεδο· στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐλευθερίας τοῦ προσώπου. Εἶναι ἀλήθειες ποὺ ὑποστασιάζονται στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, τοῦ σαρκωθέντος Λόγου τοῦ Θεοῦ¹⁰, καὶ ἀποκαλύπτονται μὲ τὴν χάρι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος· τοῦ Πνεύματος τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐλευθερίας ποὺ πνέει ὅπου θέλει¹¹.

⁷ Σοφ. Σειράχ 38,6.

⁸ Ρωμ. 1,21. «Ἄλλ' ἤλθον μὲν, φησὶν (ὁ Παῦλος), εἰς ἔννοιαν θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τὴν πρέπουσαν θεῷ οὐδὲ γὰρ παντοουργόν, οὐ παντοδύναμον, οὐ μόνον ἀναρχόν τε καὶ ἄκτιστον ἐδόξασαν αὐτόν». Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἠσυχάζοντων 1,1,14, ἔκδ. Π. Χρήστου, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 377.

⁹ Ὁ Μ. Βασίλειος ἀναφερόμενος στὸ θέμα αὐτό, μὲ τὶς περιορισμένες μάλιστα ἀφορμὲς ποὺ ὑπῆρχαν στὴν ἐποχὴ του, γράφει: «Οὐ γὰρ ἐλαττοῦται ἢ ἐπὶ τοῖς μεγίστοις ἐκπληξίς, ἐπειδὴν ὁ τρόπος καθ' ὃν γίνεται τι τῶν παραδόξων ἐξευρεθῆ· εἰ δὲ μή, ἀλλὰ τό γε ἀπλοῦν τῆς πίστεως ἰσχυρότερον ἔστω τῶν λογικῶν ἀποδείξεων». Ὀμιλία εἰς τὴν Ἐξαιήμερον 1,10, PG 29,130A.

¹⁰ Βλ. Ἰωάν. 14,6.

¹¹ Βλ. Ἰωάν. 3,8.

Ταυτόχρονα όμως οι χριστιανικές αλήθειες έχουν και τὸ κτιστὸ ἔνδυμά τους, ποὺ εἶναι πάντοτε ἀτελὲς καὶ σχετικὸ μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἐποχὴ του. Τὸ ἔνδυμα αὐτὸ ἀδυνατεῖ ἀπὸ τὴν φύση του νὰ περικλείσει τὸ ἄκτιστο περιεχόμενό τους. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ἔχει ἀποφατικὸ χαρακτηρισμό. Δὲν ἐξαντλεῖ μὲ τὶς διατυπώσεις καὶ τοὺς ὀρισμούς της τὴν ἀλήθεια τῆς θεογνωσίας, ἀλλὰ τὴν περιγράφει καὶ κατευθύνει συμβολικῶς πρὸς αὐτήν. Γι' αὐτὸ εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητη ἡ παρουσία «ζωντανῶν μαρτύρων», τῶν ἁγίων, γιὰ τὴν διατήρηση «σὲ κάθε δεδομένη ἱστορικὴ στιγμή» τῆς αὐθεντικῆς θεογνωσίας¹².

Ἐπιπλέον τὸ κτιστὸ ἔνδυμα τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν συνδέεται κάθε φορὰ μὲ τὸ κοσμοεἶδωλο, τὴν γλῶσσα, τὸ περιβάλλον καὶ τὸ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο τῶν πιστῶν. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὸ νὰ ἐπιχειροῦν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ παράγοντες νὰ ὑπαγορεύουν στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα περιορισμούς στὸ ἐπίπεδο τοῦ κτιστοῦ, ὅταν αὐτὲς δὲν ἀντιστρατεύονται στοὺς «λόγους» τοῦ Δημιουργοῦ Λόγου. Ὅπως δὲν εἶναι ὀρθὸ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ κοινότητα νὰ ἐπιχειρεῖ νὰ προβάλει στὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν θεολογία τὶς μεταφυσικὲς θεωρίες της ὡς ἀναμφισβήτητες. Ἄλλωστε ἡ ἴδια ἡ ἐπιστήμη βεβαιώνει μὲ τὴν ἐξέλιξί της τὴν σχετικότητα καὶ τὴν ρευστότητα τῶν ἀληθειῶν της. Μόνο οἱ ἐκατέρωθεν ἐκτροπὲς δημιουργοῦν συγκρούσεις μεταξύ θεολογίας καὶ ἐπιστήμης.

Ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ θεολογία, μὲ ἀπόλυτο σεβασμὸ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου γιὰ γνώση καὶ ἄσκηση τῆς κυριαρχικῆς του ἐξουσίας μέσα στὸν κόσμο, δὲν κηδεμονεύει οὔτε ἐπιβάλλει τὶς θέσεις της στὴν ἐπιστήμη, ὅπως ἐπιδίωκε ὁ Ρωμαιοκαθολικισμὸς κατὰ τὸν μεσαίωνα. Φαινόμενα, ὅπως αὐτὰ ποὺ ἀναφέρονται γιὰ τὸν πρωτεργάτη τῆς ἐξελίξεως τῆς νεώτερης ἐπιστήμης Γαλιλαῖο, εἶναι ἄγνωστα στὴν ὀρθόδοξη καὶ τὴν πατερικὴ παράδοση. Ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια δὲν εἶναι οὔτε πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς θεωρία ἢ ιδεολογία, ὅπως συμβαίνει συχνά, ἀλλὰ ὡς κοινωνία καὶ μετοχὴ ἔνθετος ζωῆς μέσα στὸν κόσμο καὶ τὴν ἱστορία.

Πρωταρχικὸ ὅμως χρέος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ αὐτογνωσία. Χωρὶς αὐτὴν δὲν μπορεῖ νὰ γίνεταί λόγος γιὰ ἀλήθεια. «Τὸ ἑαυτὸν ἀγνοεῖν», λέει ὁ ἱερός Χρυσόστομος, εἶναι «ἐσχάτης μανίας καὶ φρενίτιδος χαλεπώτερον». Φυσικὸς καρπὸς τῆς αὐτογνωσίας εἶναι ἡ ταπεινώση. Ὅσο βαθύτερα γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτό του, τόσο καλύτερα ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀδυναμία του καὶ ἀπο-

¹² Βλ. Ἀρχμ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), *Ὁμώμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστὶ*, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 2010, σ. 143.

μακρύνεται από την κενοδοξία. Και όσο καλύτερα αντιλαμβάνεται την αδυναμία του και απομακρύνεται από την πλάνη της κενοδοξίας, τόσο περισσότερο τον προσεγγίζει ο Θεός.

Ἡ αὐτογνωσία δὲν εἶναι κάποια πράξη πεπερασμένη. Εἶναι μιὰ ἀτέρμονη καὶ ἀτελείωτη ὁδός. Ἔχει πάντοτε κάποια ἀρχή, ἀλλὰ δὲν ἔχει τέλος. Ποτὲ δὲν μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ γνωρίσει τελείως τὸν ἑαυτό του. Ἐπιπλέον, ἡ αὐτογνωσία χρειάζεται πάντοτε κάποια κριτήρια, ποὺ πρέπει διαρκῶς νὰ ἀναβαθμίζονται. Γιὰ τὸν Χριστιανὸ ἡ αὐτογνωσία ἀσκεῖται ὡς συμπίρρευση μὲ τὸν Χριστό. Ὅσο περισσότερο συμπορεύεται ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸν Χριστὸ καὶ ἀνακρίνει τὸν ἑαυτό του μὲ τὸν συνοδοιπόρο του, ποὺ εἶναι καὶ τὸ πρότυπο τῆς τελειώσεώς του, τόσο βαθύτερα ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν μηδαμυνότητά του.

Μὲ τὴν αὐτογνωσία ἀντιμετωπίζει εὐκολότερα ὁ ἄνθρωπος τὴν ἔπαρση, ποὺ φαλκιδεύει καὶ τὶς ὅποιες ἀρετές του. Ἡ ἔπαρση ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴν ἐμπάθεια καὶ τὴν καταστροφή, ἐνῶ ἡ ταπεινὼση στὴν ἀρετὴ καὶ τὴν δημιουργία. Αὐτὸ ὑποδιλώνει καὶ τὸ μέγεθος τῆς εὐθύνης τῶν ἐπιστημόνων ποὺ ἐνεργοῦν ἀλαζονικὰ παραβιάζοντας τὴν τάξη καὶ τὴν ἁρμονία τῆς φύσεως. Ὁ κίνδυνος αὐτὸς γίνεται τρομακτικὰ ψηλαφητὸς στὶς ἡμέρες μας μὲ τὴν οἰκολογικὴ καταστροφή καὶ τὶς γονιδιακὲς μεταλλάξεις.

Ἡ ἀλήθεια φανερῶνεται στὸν ἄνθρωπο, ὅταν ἀνανήψει ἀπὸ τὴν λίθη στὴν ὁποία βρίσκεται καὶ ἀνοίξει τὴν καρδιά του στὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. Αὐτὸ γίνεται μὲ τὴν μετάνοια ποὺ ἀρχίζει μὲ τὴν κάθαρση ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ τὸν φωτισμὸ τοῦ νοῦ καὶ συνεχίζεται μὲ τὴν μεταβολὴ τοῦ τρόπου σκέψεως καὶ ζωῆς. Τέλος, ἡ μεταβολὴ τοῦ τρόπου σκέψεως καὶ ζωῆς συντελεῖται ὡς συμπίρρευση μὲ τὸν Χριστό, ποὺ εἶναι ταυτόχρονα ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθινῆς ζωῆς¹³. Ἡ ὁδὸς αὐτὴ εἶναι ἀνοικτὴ γιὰ τὸν καθένα ἀλλὰ καὶ γιὰ ὀλόκληρη τὴν κοινωνία ποὺ βρίσκεται σήμερα σὲ κατάσταση γενικευμένης λήθης καὶ ἀκηδίας.

---

¹³ Βλ. *Ιωάν.* 14,6.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΚΟΪΟΣ
ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΕΛΘ

Η ΒΙΟΗΘΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ: ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΜΟΣΧΕΥΣΕΙΣ

Γενικά

Τό τέλος καί ἡ ἀρχή εἶναι δύο ἀντίθετες ἔννοιες. Ὡστόσο ὅταν πρόκειται γιά τό τέλος καί τήν ἀρχή τοῦ ἀνθρώπου, στήν χριστιανική θεώρηση ὑφίσταται ἡ ἐξῆς παραδοξότητα: Ἡ ἀρχή τοῦ ἀνθρώπου σημαίνει τήν βεβαιότητα γιά τό βιολογικό τέλος του. Ἀπό τήν ἄλλη, τό βιολογικό τέλος του σηματοδοτεῖ τήν ἀρχή μίας νέας ζωῆς. Ἔτσι τό τέλος καί ἡ ἀρχή τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δύο ἔννοιες τελικά περισσότερο συγγενικές παρά ἀντίθετες. Τά δύο κύρια βιοηθικά ζητήματα πού ἀφοροῦν τό τέλος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ εὐθανασία καί οἱ μεταμοσχεύσεις. Ἡ βάση τῆς προβληματικῆς τους ὁμοιάζει σέ ἀρκετά σημεία. Ὑπάρχει ὁ ἀσθενής-ἀντικείμενο τῶν ἐφαρμογῶν, τό ἰατρικό προσωπικό καί ὁ στενός κοινωνικός περίγυρος. Ἡ κύρια, πλὴν οὐσιαστικότερη διαφορά τους, εἶναι ὅτι στήν μὲν εὐθανασία τό ἐπιδιωκτέο εἶναι ὁ ἴδιος ὁ θάνατος, ἐνῶ στίς μεταμοσχεύσεις ὁ θάνατος –ἀναπόφευκτος ἐν προκειμένῳ– μεταβάλλεται σέ μέσο γιά τήν διατήρηση τῆς ζωῆς. Ἐκτός βέβαια ἀπό αὐτήν τήν βασική διαφορά ἀνακύπτουν γιά τό κάθε ζήτημα ἐπιμέρους ἠθικοί προβληματισμοί, τούς ὁποίους θά ἐξετάσουμε στήν συνέχεια.

Ἡ προβληματική τῆς εὐθανασίας καί τῶν μεταμοσχεύσεων διαφέρει σέ ἕνα βασικό σημεῖο ἀπό ἐκείνη τῆς ὑποβοηθούμενης ἀναπαραγωγῆς καί τῶν συναφῶν θεμάτων μέ τήν ἀρχή τῆς ζωῆς. Σέ ἐκεῖνα τά θέματα κρίνουμε ἠθικά ζητήματα, τά ὁποία δέν μποροῦμε ἐν πολλοῖς νά τά αἰσθανθοῦμε ἐμπειρικά. Ἀφοροῦν κυρίως τήν ζωή καί τό στάτους τοῦ ἐμβρύου, τό ὁποῖο τό κατανοοῦμε περιορισμένα μέσα ἀπό περιγραφικές ἢ θεωρητικές προσεγγίσεις. Τά θέματα τῆς εὐθανασίας καί τῶν μεταμοσχεύσεων ὁμως ἀποτελοῦν καθημερινότητα τήν ὁποία μπορεῖ νά βιώσουμε μέσα στά σπῆτια μας, στίς οἰκογένειές μας, στόν στενό μας κοινωνικό περίγυρο ἢ ἀκόμη καί στόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας.

Κανείς δέν αισθάνθηκε τίν γέννησή του ποτέ ως δυνατότητα, ὅλοι ὅμως ἀντιλαμβανόμεστε τόν θάνατο, ὄχι μόνον ως δυνατότητα, ἀλλά ως βεβαιότητα. Μπορεῖ τό κριτήριο αὐτό νά εἶναι κυρίως ψυχολογικό. Ὡστόσο ἔχει κάποια ἀξία ἀπό τίν ἀποψη ὅτι αὐξάνει τίν εὐαισθησία σέ σχέση μέ τά ἄλλα θέματα βιοηθικῆς. Ἴσως κάποια στατιστική ἔρευνα πού θά ἔδειχνε ποιά βιοηθικά ζητήματα ἀπασχολοῦν περισσότερο τίν κοινή γνώμη, νά ἀποδεικνυόταν ιδιαίτερα διαφωτιστική γιά τό ἐν λόγω θέμα.

Ἡ εὐθανασία

Τίν τυπολογία καί πρακτική της εὐθανασίας θά παραθέσουμε ἐν συντομίᾳ παρακάτω μέ τρόπο πού νά μᾶς δίνει τίν δυνατότητα τῆς ἠθικῆς θεώρησής της μέ βάση τίν ὀρθόδοξη θεολογία. «*Εὐθανασία λοιπόν εἶναι ἡ ἀνώδυνη πρόκληση καί ἐπίσπευση τοῦ θανάτου ἐνός ἀσθενοῦς πού ὑποφέρει ἀπό ἀνίατη ἀσθένεια καί ἐπιθυμεῖ νά πεθάνει*¹. Μέ ἄλλα λόγια, εἶναι ἡ πράξη πού ἐπιλέγει καί προσφέρει τόν θάνατο, ὡς τίν καλύτερη λύση στό δράμα μιᾶς ἐπώδυνης ζωῆς²». Ἀπό τίν μία πλευρά ἔχουμε μιᾶ ζωὴ πού ἔχει καταντίσει ἀνυπόφορη, καί ἀπό τίν ἄλλη τόν εὐκολο καί ἀνώδυνο θάνατο, ὁ ὁποῖος προβάλλει ὡς ἡ μόνη λύση. Τό κρίσιμο λοιπόν σημεῖο γιά τίν ἠθική θεώρηση τῆς εὐθανασίας εἶναι ὅτι ὁ θάνατος προτείνεται ὡς λύση σπὴν ἀσθένεια. Ὡς ἐκ τούτου ἀνακύπτει ἡ ὑπαρξη τῆς βούλησης γιά θάνατο. Ἡ βούληση αὐτή ἐκφράζεται ἀπό τόν ἀποδέκτη τῆς εὐθανασίας (ἀσθενής), ἀπό ἐκείνους πού θά τοῦ παρέχουν τά μέσα (ιατροί, νοσηλευτικό προσωπικό) καί ἀπό τόν ἄμεσο κοινωνικό περίγυρο (συνήθως οἰκογένεια καί συγγενεῖς). Ὁ θάνατος κατά κάποιον τρόπο, ἔστω καί κάτω ἀπό δυσμενέστετες συνθήκες, ἐξιδανικεύεται καί προβάλλεται ὡς λύτρωση. Ἐπειδή μάλιστα ἡ κοινωνία καί τό νομικό σύστημα προστατεύουν αὐστηρά τίν ἀνθρώπινη ζωὴ καί δέν ἐπιτρέπουν τίν ἀφαίρεσή της γιά κανέναν λόγο, εἶναι ἀνάγκη νά βρεθεῖ τό ἰδεολογικό ὑπόβαθρο γιά τίν θεσμική κατοχύρωση τῆς εὐθανασίας. Ὅποτε ὁ θάνατος προβάλλεται ὡς δικαίωμα, ὡς «*δικαίωμα στόν θάνατο*»³.

Ἡ τυπολογία τῆς εὐθανασίας ὑπαγορεύει κυρίως τέσσερις τύπους, στοὺς ὁποῖους περιστρέφονται συνήθως οἱ συζητήσεις καί μέ τούς ὁποῖους θά ἀσχο-

¹ "The Meanings of Euthanasia" in *Encyclopedia of Bioethics*, edited by Stephen G. Post (3rd Ed.), New York 2003, Vol.3 p. 1421.

² Βασιλείου Γιούλτσι, *Ἡ «ἄλλη» θέαση τοῦ Κοινωνικοῦ*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 152.

³ A.L. Wolbarst, «The Right to Die», *Forum 94* (1939), σσ. 330-334.

ληθοῦμε σέ αὐτὴν τὴν παρουσίαση. Οἱ τύποι αὐτοὶ εἶναι ἡ ἐνεργητικὴ εὐθανασία, ἡ ἔμμεση εὐθανασία, ἡ παιθητικὴ εὐθανασία καὶ ἡ εὐγονικὴ εὐθανασία.

1. Ἡ **ἐνεργητικὴ εὐθανασία** σημαδοτεὶ τὴν θετικὴ δράση τοῦ ἱατροῦ νά δώσει τέλος στά βάσανα τοῦ ἀσθενοῦς προκαλῶντας μέ κάποια τεχνικὴ καὶ ἀνώδυνη μέθοδο εὐθέως τὸν θάνατό του. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ ἔχει ἀντιμετωπίσει καὶ τίς πιό ἰσχυρές ἀντιδράσεις.

2. Ἡ **ἔμμεση εὐθανασία**: Ἴσως καταχρηστικὰ σέ αὐτὴν τὴν περίπτωσι χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος *εὐθανασία*, διότι ἡ χορήγησι τῶν φαρμάκων δέν ἔχει ὡς σκοπὸ τὸ τέλος τῆς ζωῆς. Στὴν ἔμμεση εὐθανασία ὁ θάνατος ἔρχεται ὡς παρενέργεια ἀπὸ τὴν χρῆσι ἰσχυρῶν ἀναλγητικῶν ἢ καταπραϋντικῶν φαρμάκων. Πρέπει νά διευκρινισθεῖ σαφῶς ὅτι δέν ὑφίσταται ἡ βούλησι νά θανατωθεῖ ὁ ἀσθενής, παρὰ τὴν ἐκ τῶν προτέρων γνώσι αὐτῆς τῆς πιθανότητος, λόγω τῆς χορήγησις ἰσχυρῶν φαρμάκων. Στὴν ἀντίθετη περίπτωσι ἔχουμε ἀνομολόγητη ἐνεργητικὴ καὶ ὄχι ἔμμεση εὐθανασία.

3. **Παιθητικὴ εὐθανασία**: Εἶναι ὁ τύπος τῆς εὐθανασίας πού συναντᾶται σέ πολλές περιπτώσεις στὶς ἐντατικὲς κλινικὲς. Ἄρα πρόκειται γιὰ τὴν μορφὴ τῆς εὐθανασίας πού ἀφορᾶ περισσότερο τὸν ἱατρικὸ, ἀλλὰ καὶ μὴ ἱατρικὸ κόσμο. Πολλοὶ ἱατροί, νοσηλευτές καὶ συγγενεῖς ἔχουν ὡς τώρα ἀντιμετωπίσει τὸ δίλημμα νά παύσει νά χορηγεῖται ὅποιασδήποτε μορφῆς ὑποστήριξι στὸν ἀσθενῆ – ἀγαπημένο πρόσωπο.

4. **Εὐγονικὴ εὐθανασία**: Συνήθως ἐφαρμόζεται μέσω τῆς ἄρνησις παροχῆς ἱατροφαρμακευτικῆς περίθαλψις, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ μέ τὴν ἀπόρριψη ὁμάδων ἀτόμων πού πάσχουν ἢ τὰ σωματομετρικὰ τους χαρακτηριστικὰ ἐμποδίζουν τὴν ὁμαλὴ καὶ φυσιολογικὴ ἐξέλιξι τῆς ζωῆς τους. Εἶναι ἴσως, ἂν θὰ μπορούσαμε νά τὸ ἐκφράσουμε ἔτσι, ἡ λιγότερο ἱατρικὴ εὐθανασία. Ἴσως ἀκουστεῖ περιέργο, ἀλλὰ ὁ πιό ταιριαστός της τίτλος θὰ ἦταν «προληπτικὴ εὐθανασία».

Μία πολὺ ἰδιαίτερη προβληματικὴ δημιουργεῖ ἕνας παρόμοιος τύπος εὐθανασίας, αὐτός πού ἀφορᾶ τὰ ἐνήλικα ἀσθενῆ, ἡλικιωμένα καὶ γενικότερα θεωρούμενα ὡς προβληματικὰ ἄτομα. Ἐξαιτίας τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτήρα αὐτῆς τῆς προβληματικῆς ὀνομάζεται καὶ κοινωνικὴ εὐθανασία.

Θεολογία τοῦ πόνου

Αἰτία καὶ κίνητρο τῆς εὐθανασίας εἶναι ἡ ἀποφυγὴ τοῦ πόνου. Τόσο ὁ βιολογικός ὅσο, καὶ ἴσως ἀκόμη περισσότερο, ὁ ψυχικός, ὁ ὁποῖος ἐπιτείνεται μέ τὸν τραυματισμὸ τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοσθένειας. Κάθε φορὰ πού προβάλλεται

καί υποστηρίζεται ή εϋθανασία ως λύση στό δράμα τῆς ζωῆς τοῦ ἀσθενοῦς, ή βάση τῆς αἰτιολόγησής γιά τήν ἐφαρμογή της εἶναι ή τελειωτική ἀπαλλαγή τοῦ ἀσθενοῦς ἀπό τόν πόνο. Ἡ διαπίστωση αὐτή μᾶς ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ή βάση γιά τήν ἠθική θεώρηση, τήν ἀποδοχή ή τήν ἀπόρριψη τῆς εϋθανασίας, εἶναι ή στάση τῆς κάθε θρησκείας ή φιλοσοφίας ἀπέναντι στόν πόνο. Γιά νά μπορέσουμε λοιπόν νά ἐπιχειρήσουμε μία θεολογική θεώρηση τῆς εϋθανασίας ως βιοηθικοῦ προβλήματος, πρέπει νά ἀναφερθοῦμε πρώτα στήν θεολογική θεώρηση τοῦ πόνου.

Στόν σωματικό πόνο ἐντάσσεται ὁ,τι ἀντιλαμβάνεται ὁ ἄνθρωπος ως πόνο μέσω τῶν αἰσθήσεων. Ὁ ψυχικός πόνος ἀφορᾷ κυρίως ὁ,τι καλεῖται «καταρράκωση τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας». Σημασία ἔχει ὅτι καί στήν μία καί στήν ἄλλη περίπτωση πρόκειται γιά πόνο στό μέγιστο ὄριο στό ὁποῖο μπορεῖ νά τόν βιώσει ὁ ἄνθρωπος. Τί εἶναι τελικά ὁ πόνος; Εἶναι ὄντως τό χειρότερο ὄλων τῶν κακῶν ποῦ πρέπει πάση θυσίᾳ νά ἀποφεύγεται; Εἶναι ὄντως τόσο κακό ποῦ γιά νά σταματήσει δικαιολογεῖ ἀκόμη καί τήν πρόκληση τοῦ θανάτου στόν ἄνθρωπο; Ἔχει κάποιο νόημα στήν ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου ή εἶναι ἐντελῶς Ἀνόητος;

Τό νόημα τοῦ πόνου

Γιά τήν Χριστιανική Παράδοση ὁ πόνος ως ἔννοια ἔχει κεντρική σπουδαιότητα. Ὁ πόνος, ὅπως καί ὁ θάνατος, γιά τόν ὁποῖον θά μιλήσουμε στήν συνέχεια, εἰσῆλθαν στήν ζωή τοῦ ἀνθρώπου μετά ἀπό τήν πτώση τοῦ Ἀδάμ. Ὁ ἴδιος ὁ Θεός στό βιβλίο τῆς *Γενέσεως* προαναγγέλλει στόν Ἀδάμ καί στήν Εὔα τούς πόνους ποῦ πρόκειται νά συναντήσουν στήν ζωή τους⁴. Σέ ὁλόκληρη τήν Ἁγία Γραφή, Παλαιά καί Καινή Διαθήκη βρίσκουμε πλῆθος παραδειγμάτων ἀνθρώπων ποῦ δοκίμασαν τόν πόνο σέ ὅλα τά ἐπίπεδα καί παρακαλοῦσαν τόν Θεό νά τούς ἀπαλλάξει ἀπό αὐτόν. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, ὄντας τέλειος Θεός καί τέλειος ἄνθρωπος, ὁ μόνος ποῦ γνωρίζει τά πραγματικά ὄρια τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης, δέν ἀρνεῖται οὔτε ὑποτιμᾷ τήν δύναμη τοῦ πόνου. Σπλαχνίζεται τόν ἄνθρωπο καί τόν θεραπεύει ἀπό τόν πόνο. Κατανοεῖ, λοιπόν, κανεῖς ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν πλάστηκε γιά νά πονᾷ καί νά ὑποφέρει. Σκοπός τῆς ὑπάρξεώς του δέν εἶναι ὁ πόνος καί ή ὀδύνη.

Ὁ πόνος καί ὁ θάνατος, ὅπως καί κάθε ἀρνητική συνέπεια στήν ζωή τοῦ

---

⁴ Γέν. 3,16-20.

άνθρωπου, ήλθαν από τήν στιγμή πού ἐξ αἰτίας τῆς δικῆς του ἄστοχης ἐπιλογῆς ἔχασε τήν κοινωνία του μέ τόν Θεό. Αυτό σημαίνει ὅτι τόν πόνο, ὅπως καί τόν θάνατο προκάλεσε ἡ ἁμαρτία. Ὁ πόνος, ἐξ ἄλλου, ὑπενθυμίζει στόν ἄνθρωπο τήν φθαρτότητά του. Πονῶντας ὁ ἄνθρωπος κατανοεῖ ὅτι ἡ τελειότητα καί ὁ σκοπός του δέν βρίσκονται σέ αὐτό τό επίπεδο ὑπαρξης τό ὅποιο τώρα ζεῖ. Ἡ βιωματική αὐτή κατανόηση τόν ὀδηγεῖ στήν ἀναζήτηση τοῦ πραγματικοῦ νοήματος τῆς ὑπάρξεώς του στό ἐπίπεδο τῆς Θείας ζωῆς. Τοῦ ἀνοίγει νέους ὀρίζοντες μετοχῆς στήν ζωή τοῦ Θεοῦ πού εἶναι ζωή ἄφθαρτη καί αἰώνια. Μέσα ἀπό αὐτό τό σκεπτικό οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καταλήγουν στό συμπέρασμα ὅτι τελικά ὁ πόνος μπορεῖ νά μετατραπῆ ἀπό κατάρα σέ εὐλογία γιά τόν ἄνθρωπο⁵.

Ἡ νέα νοηματοδότηση τοῦ πόνου καί τοῦ θανάτου, ὠστόσο, συντελεῖται μέ τό μυστήριο τῆς ἐνανθρώπησης, τοῦ Σταυροῦ καί τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἐκούσια ἀποδοχή τοῦ σταυρικοῦ μαρτυρίου καί τοῦ θανάτου ἐν τέλει εἰσάγει μία νέα, ἐπιθετική στάση ἀπέναντι στόν πόνο καί τόν θάνατο. Ὁ πόνος δέν παύει ἀπλῶς νά εἶναι μέγεθος ὀδυνηρό καί χωρίς νόημα, ἀλλά ἀναλαμβάνεται ἐκούσια. Ὁ Χριστός δέν ἀποφεύγει νά πιεῖ τό πικρό ποτήριο τοῦ πόνου μέχρι καί τήν τελευταία σταγόνα, ἀρνούμενος ἀκόμη καί τήν παραμικρή δόση ἀναισθητικοῦ ἐπάνω στόν Σταυρό. Ὁ πόνος τόν ὅποιο ἐξῆσε καί αἰσθάνθηκε συνιστᾷ τήν ἄκρα ταπείνωση τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ταπείνωση τόσο βαθιά πού ἔφτασε μέχρι τόν θάνατο. Ἐπειδή ὁμως ἀνέλαβε τίς συνέπειες τῆς ἁμαρτίας, τόν πόνο καί τόν θάνατο, χωρίς ὁ ἴδιος νά φέρει τό αἴτιό τους, τήν ἁμαρτία, ὁ θάνατος δέν μπόρεσε-δέν εἶχε τό δικαίωμα νά τόν κρατήσῃ καί γι' αὐτό ἀναστήθηκε δίκαια. Ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ δέν εἶναι μόνο μία νίκη ἐναντίον τοῦ Θανάτου, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται ἀποκλειστικά μέσω τῆς θεϊκῆς του δύναμης. Εἶναι καί μία δίκαιη ἀπαίτηση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης νά ἀπελευθερωθῆ ἀπό τά δεσμά τοῦ θανάτου, ἀφοῦ δέν μετέχει στό αἴτιο τοῦ θανάτου, τήν ἁμαρτία.

Στό Πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ θεμελιώνει ἡ χριστιανική πίστη τήν στάση της ἀπέναντι στόν πόνο. Τό παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ πόνος δέν εἶναι ἀ-νόπος. Ἡ ἀκούσια, ἀλλά ὄχι μάταια ἀποδοχή τοῦ πόνου, ὀδηγεῖ στήν νίκη ἐναντίον τοῦ θανάτου, πού σημαίνει καί τήν ὑπέρβαση τοῦ πόνου. Ἄν ὁ ἄνθρωπος θεωρήσῃ τόν πόνο ὡς συμμετοχή στόν Σταυρό τοῦ Χριστοῦ, τοῦ δίνει νόημα καί τόν μεταβάλλει ἀπό συμφορά σέ μέσο ἁγιασμοῦ, τοῦ δίνει νόημα καί τελικά τόν ὑπερβαίνει. Ἡ ἄποψη αὐτή δικαιολογεῖ τήν ὀρθόδοξη θεώ-

---

⁵ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ὁμιλία εἰς τήν πρός Ρωμαίους*, 23,4, PG 60, 620.

ρηση του πόνου όχι ως μέσου εξιλεωτικού απέναντι στον Θεό, αλλά ως μέσου παιδαγωγικού που ωρμάζει πνευματικά τον άνθρωπο.

Η ὀρθόδοξη στάση απέναντι στον πόνο δεν εισηγείται καμίας μορφής ὀδυνισμό ή μαζοχισμό⁶. Αντίθετα, είναι στάση θάρρους και ἀνδρείας που ξεπερνά ἀκόμη και τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι γεμάτη ἀπό παραδείγματα μαρτύρων που ἀποδέχθηκαν τὸν μαρτυρικό θάνατο με χαρά⁷. Ἐπίσης, ἀκόμη και μέχρι τῆς ἡμέρας μας, ὑπάρχουν πιστοὶ ἄνθρωποι, ἰδιαίτερα ἀσκητές, που εἶδαν τὴν σωματικὴ τους ἀσθένεια ὡς ἐπίσκεψη τοῦ Θεοῦ. Πολλοὶ μάλιστα ἀπὸ αὐτούς, σταμάτησαν ἀπὸ κάποια στιγμή και ὕστερα νὰ δέχονται ἰατρικὴ βοήθεια, θεωρώντας τὴν ὡς τεχνητὴ παράταση τῆς ζωῆς και καθυστέρηση τοῦ θανάτου. Ὀρισμένοι μάλιστα ἀνέμεναν τὴν ἔλευση τοῦ θανάτου με ἐκδηλα αἰσθήματα χαρᾶς. Οὐδέποτε, ὡστόσο, κανεὶς ἀπὸ αὐτούς διανοήθηκε νὰ θέσει τέρμα στὴν ζωὴ του γιὰ νὰ ἀποφύγει τοὺς πόνους. Ἐξάλλου ἢ ἴδια ἢ ἀσκηση, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ τὴν βάση τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς ὀρθοδοξίας, συνιστᾶ μία μορφὴ ἐκούσιας ἀποδοχῆς τοῦ πόνου μέσω τοῦ περιορισμοῦ τῶν φυσικῶν σωματικῶν ἀπαιτήσεων, τῶν ὁποίων ὁ κορεσμὸς ὀδηγεῖ σὲ ἡδονές και πάθη.

Σύγχρονη ἀντιμετώπιση τοῦ πόνου

Οἱ σημερινές δυτικὲς κοινωνίες χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἔλλειψη ἀναφορᾶς στὸ ὑπερβατικό. Πολλές φορές αὐτὸ δὲν γίνεται με σκοπὸ τὴν ἀπαξίωση τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, ἀλλὰ τὴν ἀποφυγὴ τῆς μοιρολατρικῆς στάσης και τὴν ρεαλιστικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ζωῆς, τὴν ὅποια ἐπιβάλλει ὁ ὀρθολογισμὸς. Αὐτὴ ἢ στάση ζωῆς ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἀντιμετωπίζεται ὁ ἄνθρωπος ὡς βιολογικὴ μονάδα, περιορισμένη νὰ ζήσει στὰ ὅρια τοῦ κόσμου τούτου. Ὁ ἄνθρωπος ὁμως στὴν βιολογικὴ του διάσταση εἶναι φυσικὸ νὰ ἀντιλαμβάνεται ὡς ἰδανικὸ και ἐπιδιωκτέο ὅτιδήποτε τοῦ ἐξασφαλίζει τὴν ἡδονὴ και τὴν εὐχαρίστηση σὲ ὅλα τα ἐπίπεδα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ πόνος ἀνάγεται σὲ μείζον κακό, τὸ ὅποιο πρέπει πάση θυσίᾳ νὰ ἀποφεύγεται. Δὲν τοῦ ἀναγνωρίζεται κανένα νόημα, παρουσιάζεται ὡς ἀ-νόητος. Καὶ ὅταν ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου παύσει νὰ ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα τὰ ὅποια προσδιορίζουν τὴν ποιότητά της, ὅπως εὐεξία, εὐημερία, διανοητικὴ διαύγεια, δύναμη γιὰ κάθε εἶδους δραστη-

---

⁶ Γ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ* II, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 619.

⁷ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, *Πρὸς Ρωμαίους*, 4,1.

ριότητα και άλλα συναφή, τότε θεωρείται ότι χάνεται και τό πραγματικό της νόημα. Κάτω από αυτήν τήν όπτική γωνία τής δυσανεξίας και τής άπονομιατοδότησης του πόνου μπορεί νά έρμηνευτεί και ή σύγχρονη αντίληψη για τόν θάνατο και ή ροπή προς τήν άποδοχή τής ευθανασίας⁸. Δικαίως λοιπόν έκλαμβάνεται ό θάνατος ως τέλος τής ζωής, έφ' όσον ή ζωή όριοθετείται και έξαντλείται στήν βιολογική της διάρκεια.

Ό θάνατος

Ή στάση του ανθρώπου άπέναντι στόν πόνο, αλλά και γενικότερα στήν ζωή του καθορίζεται σέ μεγάλο βαθμό από τήν στάση του άπέναντι στό γεγονός του θανάτου. Αυτή ή στάση μπορεί νά είναι συνειδητή ή άσυνειδητη, ώστόσο ύπάρχει σέ κάθε άνθρωπο και τόν χαρακτηρίζει σέ όλες τές εκφάνσεις τής ζωής του. Στήν σημερινή έποχή ό θάνατος άντιμετωπίζεται ως κάτι άποκρουστικό και άποτροπιαίο. Ή τάση νά άπομακρυνθεί από τήν καθημερινότητα ότιδήποτε τόν θυμίζει, παρουσιάζεται ολοένα και περισσότερο αυξανόμενη. Τά κοιμητήρια τοποθετούνται όλο και πιο μακριά από τές κατοικημένες περιοχές, ή καύση των νεκρών άποκτά όλο και περισσότερους όπαδούς, ή συζήτηση σχετικά μέ τόν θάνατο στήν καθημερινότητα προκαλεί αισθήματα δυσφορίας και άποτροπιασμού. Ίσως είναι γραφικό, αλλά πρέπει νά σημειωθεί ότι κάθε τί τό όποιο θυμίζει θάνατο, π.χ. τό πέραςμα μιάς νεκρικής πομπής ή άκόμη και τό μαύρο χρώμα, ως συμβολικό του θανάτου, σέ όρισμένες κοινωνίες πού συντηρούν προλήψεις, θεωρούνται ως σημείο κακοτυχίας.

Παρατηρείται λοιπόν ότι ή άντιμετώπιση του θανάτου είναι άντιστρόφως άνάλογη από τήν βεβαιότητα του ως επικείμενου γεγονότος. Άπό όλα τα δημιουργήματα πού ζούν και πεθαίνουν μόνον ό άνθρωπος χαρακτηρίζεται ως θνητός. Καί αυτό όχι τόσο έπειδή είναι βέβαιο ότι κάποια στιγμή θά πεθάνει, αλλά διότι είναι τό μόνο δημιουργήμα πού γνωρίζει ότι θά πεθάνει. Ή γνώση αυτή έχει δύο όψεις. Άφ' ενός μπορεί νά όδηγήσει στόν συνειδητό παραμερισμό και έξοβελισμό του θανάτου από τό πεδίο του ανθρώπινου προβληματισμού. Άφ' έτέρου νά όδηγήσει σέ μία φιλοσοφημένη στάση και στήν κατά πρόσωπον άντιμετώπιση του θανάτου.

---

⁸ Για μία έμβάθυνση στό νόημα και τήν άντιμετώπιση του θανάτου από τήν σύγχρονη δυτική διάνοση βλ. Νικολάου Δουδοβίκου πρωτοπρ., «Ή έξατομίκευση του θανάτου και ή ευθανασία: Άναζητώντας τό θεολογικό μέτο» στόν συλλογικό τόμο *Τό πρόβλημα τής ευθανασίας*, Άθήνα 2001, σ. 197 κ.έ.

Ἡ ἰατρική ἐπιστήμη, περισσότερο ἀπό ὅποιαδήποτε ἄλλη, ἔρχεται σέ συχνότερη ἐπαφή μέ τόν θάνατο. Ἡ ἴδια ὡς σκοπό της, μαζί μέ τήν ἀνακούφιση τοῦ πόνου, θέτει τήν παρεμπόδιση τῆς ἔλευσης τοῦ θανάτου καί τήν διατήρηση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Οἱ ἐξελίξεις στόν χῶρο τῆς ἰατρικῆς τεχνολογίας σέ συνδυασμό μέ τήν μεταβαλλόμενη στάση τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν δημιούργησαν μία νέα διαλεκτική στίς σχέσεις τῆς ἰατρικῆς μέ τόν θάνατο. Ἡ διαλεκτική αὐτή παρήγαγε τό ἐξῆς παράδοξο: ὁ θάνατος πού ὅποιαδήποτε ἀναφορά του ἀπωθεῖται στίς μέρες μας, ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω, νά γίνεται ταυτόχρονα ζητούμενο καί προασπιζόμενο ἀτομικό δικαίωμα.

Κριτική τῆς εὐθανασίας

Ὅδηγοῦμαστε λοιπόν στό συμπέρασμα ὅτι ἡ στάση ἀπέναντι στήν εὐθανασία ἐξαρτᾶται ἀπό τήν στάση ἀπέναντι στόν θάνατο καί τήν ζωή, ἡ ὁποία μέ τήν σειρά της πηγάζει ἀπό τήν ἀνθρωπολογική ἀντίληψη πού ἀσπάζεται καί υἰοθετεῖ ὁ καθένας. Ἐρχόμαστε δηλαδή στό ἴδιο σχεδόν σημείο μέ τήν βάση τῆς ἠθικῆς μας θεώρησης γιά τήν ἀρχή τῆς ζωῆς.

Γιά τήν Χριστιανική πίστη ὁ ἄνθρωπος πλάστηκε γιά νά ζεῖ. Ἡ ζωή εἶναι τό μέγιστο δῶρο τοῦ Θεοῦ στόν ἄνθρωπο, γι' αὐτό ἀποτελεῖ αὐτοσκοπό καί εἶναι ἱερή. Σύμφωνα μέ τήν ὀρθόδοξη πατερική παράδοση, ὁ Θεός ἐπέτρεψε τόν θάνατο γιά μῖν γίνε τό κακό ἀθάνατο⁹. Ἀπομακρυσμένος ὁ ἄνθρωπος ἀπό τόν Θεό αὐτοκαταδικάστηκε νά προκόπτει ἐπί τά χεῖρω¹⁰. Ἐπιτρέπει λοιπόν ὁ Θεός τόν θάνατο γιά νά ἀνακόμει τήν πορεία τοῦ κακοῦ στόν ἄνθρωπο καί στόν κόσμο. Ἡ βιολογική ζωή τοῦ ἀνθρώπου, παρά τό γεγονός ὅτι εἶναι πρόσκαιρη καί δέν ἐξαντλεῖ τά ὄρια τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης, εἶναι σαφῶς ἱερή, διότι αὐτή τόν προετοιμάζει γιά τήν αἰώνια ζωή. Κάθε σκέψη λοιπόν γιά τήν υἰοθέτηση τῆς εὐθανασίας ὡς τεχνητά προκαλούμενης ἀφαίρεσης τῆς ζωῆς εἶναι στήν βάση της ἀπορριπτέα. Μόνον ὁ Θεός ὡς πηγὴ τῆς ζωῆς ἔχει τό δικαίωμα νά ἀποφασίζει γιά τό τέλος τῆς ζωῆς κάθε ἀνθρώπου στήν γῆ. Γιά τήν ὀρθόδοξη θεώρηση κάθε θάνατος πού προκαλεῖται ἀπό τήν δειλία τοῦ ἀνθρώπου νά ἀντιμετωπίσει τόν πόνο καί τίς δυσκολίες τῆς ζωῆς συνιστᾶ ἀπιστία¹¹.

---

⁹ Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος* 38,1, PG 36, 324D.

¹⁰ *Β' Τιμ.* 3,13.

¹¹ *Γ. Μαντζαρίδης*, ὀ.π., σ. 657.

Διαφορετική είναι η στάση της Έκκλησίας απέναντι στην διατήρηση μιάς ζωής που σβήνει, έναντι όποιουδήποτε τιμήματος. Η δυνατότητα που παρέχουν τά σύγχρονα τεχνικά μέσα για επιμήκυνση της ζωής ενός ασθενούς, που ο ίδιος έχει απολέσει την συνειδήσή του και δεν υπάρχει ελπίδα ίασεως, δεν σημαίνει και την ταυτόχρονη υποχρέωση χρήσης τους. Σέ εκείνη την περίπτωση οι επιθετικές ιατρικές επεμβάσεις περισσότερο ταλαιπωρούν τον ασθενή και καθόλου δεν τον θεραπεύουν. Δεν παρατείνεται ουσιαστικά η ζωή αλλά η διαδικασία του θανάτου¹². Η αποφυγή των τεχνικών ιατρικών υπεργολών οι οποίες διατηρούν μία ανεπίστροφη κατάσταση επ' άοριστον, δεν κηλιδώνουν την ηθική ακεραιότητα ούτε του ιατρού που την αποφασίζει ούτε του οικογενειακού ή του άμεσα κοινωνικού περιβάλλοντος του ασθενούς που συναινούν σέ αυτήν¹³. Έννοείται βέβαια ότι για κάτι τέτοιο θά πρέπει νά έχει υπάρξει πρότερη εκπαιδευμένη άποψη του ασθενούς και σέ καμία περίπτωση εικάζόμενη συναίνεση.

Ιδιαίτερος προβληματισμός ανακύπτει για την εφαρμογή της παιδικής ευθανασίας στην περίπτωση που κάποιος ασθενής ήδη έχει συνδεθεί και ζει μέσω μηχανικής υποστήριξης. Εκεί η Έκκλησία λαμβάνει σοβαρά υπόψη της όχι μόνον την θέση του ασθενούς, αλλά και την θέση όσων πρέπει νά πάρουν την απόφαση για αποσύνδεση από τά μηχανήματα και επίσπευση του θανάτου του. Η θετική ενέργεια που προκαλεί τον θάνατο κάποιου ανθρώπου, παρ' όλα τά θετικά και μί ταπεινά της κίνητρα, δεν παύει νά αποτελεεί μία μορφή φόνου – αφαίρεση της ζωής. Ως εκ τούτου, ύφίσταται ηθική ευθύνη και δεν μπορεί νά απενοχοποιηθεί. Για τόν λόγο αυτό η Όρθόδοξη Έκκλησία δεν την αποδέχεται και δεν προτρέπει τούς πιστούς της νά προσφεύγουν σέ αυτήν την πρακτική.

Ο θάνατος βέβαια του ασθενούς μόνον ως παρενέργεια και όχι ως αποτέλεσμα σκόπιμης ενέργειας, μέσω της χορήγησης παυσίπονων και καταπραϊντικών φαρμάκων, δεν μπορεί νά θεωρηθεί ως ηθικά επιλήψιμος.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστική για την ευδαμονιστική νοοτροπία των σύγχρονων κοινωνιών είναι η προβολή της επονομαζόμενης εθνομιαστικής ευθανασίας. Μοιάζει σέ πολλά μέ την ενεργητική ευθανασία, από την οποία διαφέρει κυρίως ως προς τόν χρόνο τέλεσης. Η πρώτη διενεργείται στό τελευταίο στά-

¹² Απόστολου Γεωργιάδη, «Τό δικαίωμα στόν Θάνατο», στόν τόμο *Τό πρόβλημα της ευθανασίας*, Αθήνα 2003, σσ. 119-120.

¹³ Βλ. συλλογικό Τόμο, *Τό πρόβλημα της ευθανασίας*, Αθήνα 2003, σσ. 258-259.

διο τῆς ζωῆς τοῦ ἀσθενοῦς, ἐνῶ ἡ δεύτερη σέ ἕνα πιό πρόωμο χρονικά στάδιο. Ἐμφανίζεται μέ ὀρισμένες διαφοροποιήσεις. Ἀπό τὴν μία μεριά ἀφορᾶ τὰ ἄτομα πού ἐμφανίζουν σοβαρό πρόβλημα ὑγείας σωματικῆς ἢ κάποια βαριά ψυχοσθένεια. Ἀποτέλεσμα τῆς προβληματικῆς τους ὑγείας εἶναι ἡ ιδιαίτερα δύσκολη ἢ ἐπιβίωσή τους καί ἡ πολυδάπανη καί χρονοβόρα φροντίδα, ἡ ὁποία ἐπιβαρύνει τόσο τὸν κοινωνικό τους περίγυρο, ὅσο καί τὴν κρατικὴ οἰκονομία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀφορᾶ τὰ ἡλικιωμένα ἄτομα, στά ὁποία περικόπτεται τὸ δικαίωμα δωρεάν νοσηλείας καί περιθάλψεως ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι καταλαμβάνουν στίς κλινικὲς θέσεις νέων καί παραγωγικῶν ἀτόμων.

Ἡ ἔκθεση ἀπὸ τὴν ἑρώρηση αὐτὴ ἔρχεται σέ εὐθεία ἀντίθεση μέ τίς ὀρθόδοξες ἀρχές βιοηθικῆς: τοῦ Προσώπου, τῆς ἀνιδιοτελοῦς ἀγάπης, τοῦ σεβασμοῦ σπὴν ἱερότητα τῆς ζωῆς¹⁴. Ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου ξεπερνᾶ τὰ φυσικά καί σωματομετρικά του χαρακτηριστικά. Βρίσκεται σέ αὐτό πού εἰκονίζει. Καί ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση εἰκονίζει τὸν Δημιουργὸ Τριαδικὸ Θεό. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι γιὰ κανέναν λόγο ἡ ἀξιολογικὴ του θεώρηση καθὼς καί ἡ ἀπόφαση γιὰ τὸ πότε θὰ τελειώσει ἡ ζωὴ του δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφασίζεται ἀπὸ κανέναν, καί μάλιστα ἐπὶ τῆ βάσει τῶν σωματομετρικῶν ἢ ψυχολογικῶν του χαρακτηριστικῶν.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καί ὅταν τὸ κριτήριό εἶναι ἡ ἡλικία. Κάθε ἡλικία ἔχει τὴν ἀξία τῆς σπὴν ζωῆ τοῦ ἀνθρώπου. Ἴσως τὸ τελευταῖο στάδιο νὰ ἔχει ἀκόμη μεγαλύτερη σημασία, γι' αὐτὸ καί ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία εὐχεται νὰ εἶναι τὰ τέλη τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου «ἀνώδυνα, ἀνεπαίσχυντα, εἰρηνικά». Ὁ σεβασμὸς, ἡ ἀνιδιοτελής ἀγάπη καί ἡ περιποίηση πρὸς τὰ πρόσωπα τῶν γερόντων ἀποτυπώνεται τόσο σπὴν ζωὴ τῶν παραδοσιακῶν ὀρθοδόξων κοινωνιῶν, ὅσο καί στὸν ὀρθόδοξο μοναχισμό, ὅπου ἡ λέξη «γέρον» ἀποτελεῖ τιμητικὸ τίτλο, ὁ ὁποῖος ἐμπνέει σεβασμὸ. Θεωρεῖται μεγάλη εὐλογία γιὰ ἕναν νεώτερο μοναχὸ νὰ τοῦ ἀνατεθεῖ ἡ γηροκόμηση καί περιποίηση ἑνὸς ἀνίμπορου γέροντος, ἔστω καί ἂν ἡ κατάστασι τοῦ τελευταίου θεωρεῖται «ὀδυνηρὴ» καί «στερημένη ἀξιοπρέπειας» μέ τὰ σημερινὰ κοσμικά μέτρα.

Ποιμαντικὴ ἀντιμετώπιση

Χαρακτηριστικά ὁ καθηγητὴς τῆς Ἠθικῆς σπὴν Θεολογικὴ Σχολή τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Μαντζαρίδης ἐπισημαίνει: «Ὁ

¹⁴ Γιὰ περισσότερα βλ., Νικολάου Κόϊου, *Ἠθικὴ θεώρηση τῶν τεχνικῶν παρεμβάσεων στὸ ἀνθρώπινο γονιδίωμα*, Ἀθήνα 2002, σ. 256 κ.ε.

καλός ή ο κακός θάνατος δεν προσδιορίζεται τελικά από την εξωτερική μορφή του, από την εύκολία ή την δυσκολία με την οποία επέρχεται, αλλά από την εσωτερική κατάσταση με την οποία τον αντιμετωπίζει ο άνθρωπος»¹⁵. Έτσι τό πρώτο και κύριο μέλημα της Έκκλησίας είναι να καταστήσει τον άνθρωπο σε θέση να αντιμετωπίζει την έλευση του θανάτου με πνευματική ώριμότητα.

Όστόσο, ο πόνος δεν μπορεί να επιβάλλεται ως ιδεώδες, καθώς δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται και η ανθρώπινη αδυναμία να τον υποφέρει¹⁶. Η θέση της Έκκλησίας δεν είναι απέναντι, αλλά δίπλα στον άνθρωπο και στά προβλήματα του. Στο τελευταίο στάδιο της ζωής του ανθρώπου, αντί της εϋθανασίας, προβάλλει την ανιδιοτελή αγάπη και την πλήρη συμπαράσταση στον συνάνθρωπο. Η συμπαράσταση αυτή δεν γίνεται με μεγαλόστομα λόγια και ανούσια κηρύγματα. Μπορεί να γίνει ακόμη και με την σιωπή και μόνον με την παρουσία και την προσευχή. Η χορήγηση ισχυρών αναλγητικών και καταπραϊντικών, όταν ο ασθενής δεν μπορεί να υποφέρει άλλο τους πόνους, θεωρείται επιβεβλημένη.

Η Έκκλησία στην ποιμαντική της μέριμνα περιλαμβάνει και τους ιατρούς και τους συγγενείς. Οί τελευταίοι μάλιστα πολλές φορές βρίσκονται σε ιδιαίτερα δυσμενή θέση, όταν ακούν τό αγαπημένο τους πρόσωπο να έκλιπαρεί για να συντομευθεί ή διαδικασία του θανάτου του, ώστε να απαλλαγεί από τους άφορητους πόνους. Όσοι έχουν την απαραίτητη πνευματική ώριμότητα θα δούν την όδύνη αυτή ως την τελευταία δοκιμασία της πίστης του αγαπημένου τους προσώπου, πριν από την αναχώρησή του για την αιώνια ζωή. Στους ψυχικά ασθενέστερους ίσως πρέπει να εξηγηθεί ότι ο άνθρωπος πού νοσει αναπόφευκτα παλινδρομεί ψυχοσυνασθηματικά¹⁷. Πράγμα πού σημαίνει ότι τά λεγόμενά του δεν λέγονται κατά τό πλείστον με πλήρη συνείδηση και δεν μπορούν να αποτελέσουν καθοριστικό παράγοντα για την συναίνεση σε εϋθανασία.

Η δυνατότητα επιλογής της εϋθανασίας ως λύσης για την Έκκλησία αποτελεί έναν πειρασμό και ίσως μία νέα μορφή άσκησης. Αναγνωρίζει ότι υπάρχει ή τεχνική δυνατότητα του εύκολου θανάτου, ώστόσο δεν την αποδέχεται, αν και εύχεται να τελειώσει ή επώδυνη ζωή του ασθενούς. Αντί της τεχνικής

¹⁵ Γ. Μαντζαρίδη, ό.π., σ. 653.

¹⁶ Σταύρου Γιαγκάζογλου, «Η εϋθανασία και τό ανθρώπινο πρόσωπο», *Ίνδικτος*, τ. 14, σ. 228.

¹⁷ Αδαμαντίου Αύγουστίνου πρωτ., «Εϋσπλαχνία και ιατρική πράξη», στον συλλογικό τόμο *Τό πρόβλημα της Εϋθανασίας*, Αθήνα 2003, σ. 106.

παρέμβασης προτιμᾷ τὴν πνευματικὴ μέ τὴν προσευχὴ καὶ τὴν εὐχή εἰς ψυχορραγοῦντα. Ἡ τεχνικὴ παρέμβαση συνδέεται μέ τὴν δέσμευση πού προκαλεῖ ἡ βεβαιότητα τοῦ πρόσκαιρου ἀποτελέσματος. Ἡ πνευματικὴ παρέμβαση κινεῖται στὸν χῶρο τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀφήνει ἀνοικτὸ το ἐνδεχόμενον συνάντησης τῆς ἐλεύθερης θέλησης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς θέλησης τοῦ Θεοῦ μέσα σέ κλίμα ἐμπιστοσύνης. Αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία καὶ πιθανόν ἡ πιὸ σημαντικὴ ἀσκηση στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Οἱ μεταμοσχεύσεις

Οἱ μεταμοσχεύσεις ὡς βιοηθικὸ ζήτημα μποροῦν νά διαχωρισθοῦν σέ δύο μέρη, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν διαφορετικὴ προβληματικὴ: Εἶναι οἱ μεταμοσχεύσεις ἀπὸ ζωντανούς καὶ οἱ μεταμοσχεύσεις ἀπὸ πτωματικούς δότες. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον μέρος ὁ ἄξονας τοῦ βιοηθικοῦ προβληματισμοῦ γιὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία μπορεῖ νά συνοψιστεῖ στό ἑξῆς ἐρώτημα: *«Προβάλλεται ἢ ὄχι ἡ ἱερότητα τοῦ σώματος καὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος αὐτοβούλως προσφέρει κάποιον ἀπὸ τὰ σωματικά του μέλη γιὰ μεταμόσχευση;»*. Ὡστόσο, τὰ περισσότερα ἠθικά ἐρωτήματα ἀνακύπτουν ἀπὸ τὴν πρακτικὴ τῶν μεταμοσχεύσεων ἀπὸ πτωματικούς δότες. Οἱ ὀριζόμενοι ὡς πτωματικοὶ δότες εἶναι ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἔχασαν τὴν ζωὴ τους πολὺ πρόσφατα καὶ τὰ ὄργανά τους ἀφαιροῦνται ὅταν ἀκόμη τὸ σῶμα τους εἶναι «ζεστό». Ἡ ἀνάγκη γιὰ λήψη τῶν ὀργάνων πρὶν παύσει ἐντελῶς ἡ λειτουργία τοῦ σώματος, καὶ ἰδιαίτερα ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος, δημιουργεῖ καὶ τὸ σημαντικότερον βιοηθικὸ δίλημμα στὶς μεταμοσχεύσεις. Τὸ κέντρο, λοιπόν, τοῦ βιοηθικοῦ προβληματισμοῦ στό ἐν λόγω θέμα ἀποτελεῖ ὁ προσδιορισμὸς τῆς στιγμῆς τοῦ θανάτου. Ὁ ἠθικὸς προβληματισμὸς ἔγινε ἀκόμη πιὸ περίπλοκος μέ τὴν εἰσαγωγή τῆς ἔννοιας τοῦ ἐγκεφαλικοῦ θανάτου πρὶν ἀπὸ περίπου τρεῖς δεκαετίες.

Ἐγκεφαλικὸς θάνατος

Γιὰ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ὁ θάνατος, ἐκτός ἀπὸ βιολογικός, εἶναι κυρίως πνευματικὸ γεγονός καὶ ὀρίζεται ὡς ὁ χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα. Ἡ ψυχὴ στὸν ἄνθρωπον δέν εἶναι ἀπλᾶ ἐνέργεια, ἀλλὰ ἔχει ξεχωριστὴ οὐσία καὶ συνέχει κάθε σημεῖο τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ὁ ἐγκέφαλος δέν εἶναι παρὰ τὸ ὄργανο ἔκφρασης τῆς ψυχῆς. Ἡ παύση τῆς λειτουργίας του δέν σηματοδοτεῖ κατ' ἀνάγκην καὶ τὸν ἀποχωρισμὸ ψυχῆς καὶ σώματος. Ἡ σύγχρονη ἰατρικὴ ἀνθρωπολογία βασισμένη στὴν μηχανιστικὴ τῆς ἀντίληψη δέν

ἀποδέχεται τὴν ψυχὴ ὡς ξεχωριστὴ οὐσία καὶ τὴν ἀνάγει σὲ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ ψυχικὲς ἐνέργειες. Γι' αὐτὸ ταυτίζει καὶ τὴν παύση τῶν ἐκδηλώσεων τῆς μὲ τὴν ὀριστικὴ ἀπώλεια τῆς συνειδήσεως. Κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ, ὁμως, ἀνθρωπολογία ἡ ἀπώλεια τῆς συνειδήσεως ἀνάγεται στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὲν μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ μὲ μετρήσεις καὶ κριτήρια πού ἰσχύουν μόνον στὸ βιολογικὸ ἐπίπεδο.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι καὶ ἐντὸς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἔχουν ἐκφραστεῖ διαφορετικὲς ἀπόψεις στὸ θέμα τοῦ ἐγκεφαλικοῦ θανάτου¹⁸. Εἶναι κάτι τὸ ὁποῖο βρῖσκεται ὑπὸ συζήτηση ἀκόμη. Αὐτὸ ἐνισχύει τὴν ἄποψη τῆς Ἐκκλησίας ὅτι ὁ θάνατος ὡς χωρισμὸς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος εἶναι μυστήριον, τὸ ὁποῖο ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὑμνογραφία χαρακτηρίζει ὡς «φοβερώτατον»¹⁹. Πρὸς τὸ παρὸν τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸν χωρισμὸ ψυχῆς καὶ σώματος κατὰ τὸν ἐγκεφαλικὸ θάνατο μένει ἀναπάντητο²⁰.

Εἰκαζόμενη συναίνεση

Ἡ δωρεὰ ὀργάνων σώματος ὡς πράξη αὐτοπροσφορᾶς καὶ αὐτοθυσίας ἀντιμετωπίζεται θετικὰ ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Παρὰ τὴν ἀντίθεσή της στὴν σύγχρονη νοοτροπία, ἡ ὁποία βλέπει τὴν ἐξέλιξη τῆς βιοϊατρικῆς τεχνολογίας, στὴν ὁποία συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ μεταμοσχεύσεις, ὡς τὸ μέσο ἐπίτευξης τῆς τεχνητῆς ἀθανασίας, δὲν ἀρνεῖται κάθε κίνηση ἀνιδιοτελοῦς προσφορᾶς πρὸς τὸν συνάνθρωπο. Ἡ Ὁρθοδοξία καλλιεργεῖ τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, καὶ ἡ ἐκούσια καὶ ἀνιδιοτελής προσφορὰ ἰστῶν καὶ ὀργάνων τοῦ ἀνθρώπινου σώματος εἶναι μιά μορφή αὐτοθυσίας.

Ὡστόσο ἡ αὐτοθυσία εἶναι μίᾳ πράξη ἐκφρασης τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Σὲ καμιά περίπτωση δὲν μπορεῖ νὰ εὐσταθῆσει μὲ ὅποιαδήποτε μορφή καταναγκασμοῦ οὔτε μὲ ὑποθέσεις ἀναφορικὰ μὲ τὴν βούληση ἑνὸς ἀνθρώπου. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ λεγόμενη εἰκαζόμενη συναίνεση, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει ρητὰ ἐκπεφρασμένη ἡ βούληση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ὁποῖον πρόκειται νὰ ἀφαιρεθοῦν τὰ ὄργανα πρὸς μεταμόσχευση. Ἡ ἱερότητα γιὰ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα δὲν ἰσχύει μόνον ὅταν αὐτὸ εἶναι ζωντανό, ἀλλὰ καὶ νεκρό. Ἐφ' ὅσον, ὅπως ἦδη εἴπαμε, ὁ ἐγκεφαλικός

¹⁸ Πρὸβλ. Σεραφεῖμ Νανᾶ, *Ἐγκεφαλικὸς Θάνατος*, Ἀθήνα 2006 καὶ Κωνσταντίνου Καρακατσάνη, *Ἐγκεφαλικὸς θάνατος: Ταυτίζεται μὲ τὸν θάνατο τοῦ ἀνθρώπου*, Θεσσαλονίκη 2001.

¹⁹ *Νεκρώσιμος ἀκολουθία*, τροπάριο ἤχος δ'.

²⁰ Γ. Μαντζαρίδης, ὁ.π., σ. 609.

θάνατος δέν εἶναι καθολικά ἀποδεκτός καί δέν ὑπάρχει σαφῆς διατυπωμένη πρόθεσι δωρεᾶς ὀργάνων ἀπό τόν θανόντα, ἡ μί – ἄρνησι δωρεᾶς δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς συγκατάθεσι. Κάθε ἀντίθετη κίνησι κρύβει σκοπιμότητα, ἰδιοτέλεια καί ἔλλειψι σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου πού μόλις ἔχει πεθάνει.

Μεταθανάτια ἀκεραιότητα

Ἐνα θέμα «μεταφυσικοῦ» χαρακτήρα, τὸ ὁποῖο ἀνέκυψε στό ζήτημα τῶν μεταμοσχεύσεων, εἶναι ἡ μεταθανάτια ἀκεραιότητα τοῦ δότη καί τοῦ λήπτη τοῦ μοσχεύματος. Γιά τὴν ὀρθόδοξη θεολογία τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἔχει σχολαστικό χαρακτήρα. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι πάνω ἀπὸ ὅλα πρόσωπο-ὑπόστασι, πού σημαίνει ὅτι δέν ταυτίζεται μὲ ὅ,τι τόν συνιστᾶ οὔτε προσδιορίζεται ἀπὸ αὐτό. Βρίσκεται πέρα καί πάνω ἀπὸ τὰ συστατικά του στοιχεῖα γιατί εἰκονίζει τόν Δημιουργό Θεό. Ἡ πράξι τῆς ἀνιδιοτελοῦς προσφορᾶς μέρους τοῦ σώματός του, ὄχι μόνον δέν τοῦ δημιουργεῖ ἐμπόδιο στὴν μεταθανάτια ζωή, ἀλλὰ τόν καταξιώνει, ἀφοῦ τίθεται στὴν προοπτικὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τόν πλησίον πού δίδαξε ὁ Χριστός.

Ἄν θὰ ἔπρεπε νά ὀρίσουμε ἓνα γενικότερο κριτήριον γιά τὴν ὀρθόδοξη θεώρησι τοῦ ζητήματος τῶν μεταμοσχεύσεων, αὐτὸ θὰ ἦταν κυρίως ἡ ἐσωτερικὴ πνευματικὴ κατάστασι τοῦ δότη. Ἄν ἡ προσφορὰ τῶν ὀργάνων του γίνεται μέσα στό πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας καί τῆς ἀνιδιοτελοῦς ἀγάπης, τότε τόν συνδέει περισσότερο μὲ τόν Θεό καί τόν πλησίον καί ἡ Ἐκκλησία τὴν εὐλογεῖ. Ἐάν γίνεται μέσα σέ πνεῦμα σκοπιμότητας, ἰδιοτέλειαι καί καταναγκασμοῦ καί γίνεται αἰτία σκανδαλισμοῦ ἢ παραβιάσεως τῆς ἐλευθερίας, τότε ἡ Ὄρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι ἀντίθετη. Ὁ σεβασμὸς τοῦ προσώπου δέν μπορεῖ σέ καμία περίπτωσι νά ἔρχεται σέ σύγκρουσι μὲ τὴν ὠφέλεια πρὸς τόν πλησίον²¹.

Δωρεά διπλῶν ὀργάνων

Στό ἐπίσημο κείμενο πού ἐξέδωσε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος²², ἀναφορικά μὲ τούς ζωντανούς δότες, εὐνοεῖται καί ἐνθαρρύνεται

---

²¹ Γεωργίου Μαντζαρίδη, «Θεολογικὴ προβληματικὴ τῶν μεταμοσχεύσεων», στὸν τόμο *Ἐκκλησία καί Μεταμοσχεύσεις*, Ἀθῆνα 2001, σ. 258.

²² Ἀναλυτικά βλ. Νικολάου Κόϊου, *Βιοηθική: Συνοδικὰ Κείμενα Ὄρθόδοξων Ἐκκλησιῶν*, Ἀθῆνα 2007.

ή δωρεά ενός από τὰ διπλά ἀνθρώπινα ὄργανα, καθὼς καὶ ἡ δωρεά ἰσθῶν τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ἡ ποικιλομορφία τῆς Ἐκκλησίας θέλει προφανῶς μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ διαφυλάξει τόσο τὸ πνεῦμα προσφορᾶς καὶ ἀνιδιοτέλειας, ὅσο καὶ τὴν ἐλευθερία τοῦ δότη. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται καὶ δὲν σχολιάζει καθόλου τὴν πιθανότητα προσφορᾶς ἑνὸς μόνου ζωτικῶν ὀργάνων, τοῦ ὁποῦ ἡ προφορά θὰ σίμαινε καὶ τὸν θάνατο τοῦ δότη. Ἄν συμπεριλαμβανόταν κάτι τέτοιο σὲ ἕνα ἐπίσημο ἐκκλησιαστικὸ κείμενο, ἴσως ἀπὸ πολλοὺς θὰ ἐκλαμβάνονταν ὡς μίᾳ ἕμμεση μορφή ψυχολογικοῦ καταναγκασμοῦ γιὰ μίᾳ πράξη ἢ ὁποῖα ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὴν ἀνθρώπινες ἀντοχές. Ὡστόσο, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ καταδικαστεῖ καὶ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀντίθετος μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας, κάποιος πού ἐν πλήρει συνειδήσει καὶ ἐλευθερίᾳ ἐπέλεγε κάτι τέτοιο. Μία τέτοια, ἔστω καὶ ἀκραία πράξη, ὅταν ἔχει ὡς κίνητρο τὴν ἀνιδιοτελεῖ ἀγάπη εἶναι πράξη αὐτοθυσίας καὶ ὄχι αὐτοκτονίας, παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν ὁμοιότητα. Ἡ αὐτοθυσία ἀπὸ μόνη τῆς συνιστᾶ κατὰ κάποιον τρόπο ἀκρότητα, εἶναι δηλαδὴ ἀκραία πράξη. Ἡ Ἐκκλησία θεμελιώνεται στὴν ἀκραία πράξη αὐτοθυσίας τοῦ Χριστοῦ καὶ καλεῖ τοὺς ἀνθρώπους νὰ μιμηθῶν τὸ παράδειγμά Του, ὁ καθένας ἀνάλογα μὲ τὴν δυνάμει του. Ὡστόσο, ἐπειδὴ ὑπάρχει πάντοτε ὁ κίνδυνος παρερμηνειῶν νὰ ὀδηγηθῶν κάποιος σὲ ἐπιλογὴς πού ξεπερνοῦν τὴν πνευματικὴν τους ὠριμότητα καὶ ἀντὶ νὰ ὠφεληθῶν καὶ νὰ ὠφελίσουν στὸ τέλος νὰ σκανδαλισθῶν, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος δὲν συμπεριέλαβε στὸ ἐπίσημο κείμενό της αὐτὴν τὴν ἐκδοχὴ προσφορᾶς ὀργάνων.

Συμπεράσματα

Μετά ἀπὸ ὅλα ὅσα ἀναφέραμε ἕως ἐδῶ, μποροῦμε νὰ καταλήξουμε στὰ ἑξῆς:

1. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀπορρίπτει ἀπερίφραστα ὅ,τι ὀρίζεται ὡς ἐνεργητικὴ εὐθανασία, θεωρῶντάς την φόνο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ προκαλοῦντος καὶ αὐτοκτονία ἀπὸ τὴν πλευρὰ ἐκείνου πού τὴν πραγματοποιεῖ.
2. Ἡ ἐκούσια ἄρνηση παράτασης τῆς ζωῆς μὲ τεχνητὰ μέσα, ὅταν ἡ ὑγεία τοῦ ἀσθενοῦς βρίσκεται σὲ μὴ ἀναστρέψιμη κατάσταση καὶ δὲν ὑπάρχει καμιά ἐλπίδα ἰάσεως, δὲν εἶναι ἠθικὰ ἐπιλήψιμη.
3. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν περίπτωση κατὰ τὴν ὁποῖα ὁ βαρέως πάσχων ἀσθενὴς καταλήγει μετὰ ἀπὸ χορήγηση ἰσχυρῶν ἀναλγητικῶν ἢ καταπραϋντικῶν φαρμάκων, τὰ ὁποῖα τοῦ χορηγοῦνται μὲ σκοπὸ τὴν ἀνακούφιση καὶ ὄχι τὴν πρόκληση τοῦ θανάτου.

4. Ἡ ἀποσύνδεση τοῦ ἤδη διασωληνωμένου ἀσθενοῦς ἀπὸ τὰ μηχανήματα ὑποστηρίξεως μὲ σκοπὸ τὴν διακοπὴ τῆς καρδιαναπνευστικῆς λειτουργίας, δὲν εἶναι ἀποδεκτὴ διότι εἶναι πράξη πού προκαλεῖ σκόπιμα τὸν θάνατο. Ἡ εἰκαζόμενη συναίνεση δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ὡς λύση.
5. Κάθε μεταμόσχευση ἀπὸ πτωματικὸ δότη μπορεῖ νὰ πραγματοποιεῖται μόνον μετὰ τὴν σαφῶς ἐκπεφρασμένη καὶ ὄχι τὴν εἰκαζόμενη συναίνεσίν του.
6. Σέ περίπτωση διάγνωσης ἐγκεφαλικοῦ θανάτου ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴ ὥστε νὰ τίθενται τὰ αὐστηρότερα καὶ λεπτομερέστερα κριτήρια διάγνωσῆς του. Μὲ αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ προτείνει τὴν διενέργεια ὄχι μόνον κλινικῶν ἐξετάσεων γιὰ τὴν διαπίστωσίν του, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερων ἐργαστηριακῶν ἐξετάσεων, πού νὰ πιστοποιοῦν τὴν παύση λειτουργίας καὶ τοῦ ἐγκεφαλικοῦ στελέχους καὶ τοῦ ἐγκεφαλικοῦ φλοιοῦ.
7. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀρνεῖται κάθε μεταμόσχευση πίσω ἀπὸ τὴν ὁποία κρύβεται κάθε εἶδους σκοπιμότητα, συναλλαγὴ ἢ ἰδιοτέλεια.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΑΦΗΣ Ή ΤΗΣ ΚΑΥΣΗΣ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ

Τό πρόβλημα τῆς καύσης τῶν νεκρῶν στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἐπανερχεται μὲ καταπληκτικὴ συχνότητα, τὰ τελευταῖα χρόνια, στὸν βαθμὸ πού οἱ ἀσφυκτικά καὶ ὑδροκέφαλα δομημένες μεγαλουπόλεις ἀναζητοῦν χώρους ταφῆς. Ἐπανερχεται ὡς αἴτημα αὐτοκυριαρχίας καὶ αὐτοδιαχείρισης τοῦ ἀνθρώπου στὶς νεωτερικὲς κοινωνίες, ὑπὸ τὴν ἔννοια μιᾶς ἀντικομοφορμιστικῆς στάσης καὶ μιᾶς ψυχολογικῆς ἀντίδρασης, ἡ ὁποία ἀξιῶνει τὴν συγκατάνευση καὶ ἀποδοχὴ τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Κατὰ συνέπεια οἱ ἀπόψεις τῆς Ἐκκλησίας καθὼς καὶ ἡ ὁποία ἐκθειολόγησι τοῦ φαινομένου παρουσιάζουν ἐκπληκτικὴ ἐπικαιρότητα. Στὴν παρούσα μελέτη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ συνεπτυγμένη μορφή μεταπτυχιακῆς ἐργασίας μας στό Τμήμα Ἱατρικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, θά προσπαθήσουμε νά δοῦμε τό ζήτημα τῆς ταφῆς ἢ τῆς καύσης τῶν νεκρῶν, μὲ βάση τὴν ὀρθόδοξη πίστι καὶ παράδοσι.

Α. Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ τῆς ἀπαρχῆς τοῦ φαινομένου τῆς καύσης τῶν νεκρῶν

Στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ ἡ συνήθεια τῆς καύσης τῶν νεκρῶν σέ ἀνοιχτές φωτιές εἰσήχθη περὶ τό 1000 π.Χ. ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι γιὰ νά ἐξασφαλίσουν στοὺς στρατιῶτες πού φονεύονταν σέ ἐχθρικό ἔδαφος μιὰ κηδεῖα στὴν πατρίδα παρουσία τῆς οἰκογένειας καὶ τῶν συμπολιτῶν του, ἀναβαν φωτιά καὶ ἀποτέφρωναν τὰ πτώματα στό πεδίο τῆς μάχης καὶ ἔστελναν τὴν τέφρα στὴν πατρίδα γιὰ τελετουργικό ἐνταφιασμό. Γρήγορα ἡ καύσι συνδέθηκε στενά μὲ τὴν ἀνδρεία καὶ τὴν πολεμικὴ ἀρετή, ὥστε θεωρεῖτο ἡ μόνη πρέπουσα κατάληξι μιᾶς ἐπικῆς ζωῆς. Οἱ Ρωμαῖοι ἀκολούθησαν τὸν ἑλληνικὸ τρόπο γιὰ τὴν ἀποτέφρωσι τῶν ἠρώων τους μέχρι περίπου τό 100 μ.Χ., ὁπότε καὶ σταματοῦν οἱ καύσεις τῶν νεκρῶν λόγω τῆς διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οἱ Σκανδιναβοὶ ἐπίσης εὐνοοῦσαν τὴν καύσι, πιστεύοντας ὅτι βοηθοῦσε τό

πνεῦμα νά ἀπελευθερωθεῖ ἀπό τή σάρκα, ἀλλά καί ὅτι ἐμπόδιζε τούς νεκρούς νά βλάψουν τούς ζωντανούς.

Τό θέμα τῆς καύσης τῶν νεκρῶν στή σύγχρονη ἐποχή ἄρχισε νά ἀνακινεῖται καί πάλι στήν Εὐρώπη καί στίς Η.Π.Α. ὅταν ὁ γιατρός τῆς βασιλισσας Βικτωρίας, Σέρ Χένρυ Τόμπσον, δημοσίευσε τό βιβλίο του γιά τήν ἀποτέφρωση τῶν νεκρῶν (*Cremation: The Treatment of the Body After Death*) καί μαζί μέ ἄλλους ὑποστηρικτές τῆς καύσης ἴδρυσε τήν Ἀγγλική Ἐταιρία Ἀποτέφρωσης. Μόλις τό 1884 ἐκδόθηκε γιά πρώτη φορά ἀπό τό βρετανικό δικαστήριο ἀπόφαση πού νομιμοποιῶσε τήν ἀποτέφρωση. Στίς Η.Π.Α. τό πρῶτο κρεματορῖο κατασκευάστηκε τό 1876, ὡστόσο ἡ τακτική τῆς καύσης δέν ἐξαπλώθηκε γρήγορα στήν Ἀμερική (τό 1970 ἀποτεφρωνόταν μόλις τό 8%). Μεγαλύτερο ποσοστό ἀπαντᾶται στό Ἡνωμένο Βασίλειο, τήν Δανία, τήν Ζιμπάμπουε καί τήν Σουηδία. Στήν Ἰνδία ἡ καύση τῶν νεκρῶν ἀποτελεῖ τόν κανόνα καί ἡ ταφή τήν ἐξαίρεση. Πρόκειται ἄλλωστε γιά ἕνα πολύ παλιό ἔθιμο πού συνδέεται μέ τίς ἀντιλήψεις τῆς Ἰνδουιστικῆς θρησκείας περὶ μετενσάρκωσης καί εἶναι πολύ ἐπιθυμητό (*Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα*).

Τά μεγάλα ποσοστά πού ἀπαντιοῦνται στόν δυτικό πολιτισμό ἐξηγοῦνται καί ἀπό τήν τοποθέτηση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας θετικά πρὸς τό ζήτημα τῆς ἀποτέφρωσης, ἀφοῦ μέ τό νέο Κώδικα Κανονικοῦ Δικαίου ἐπέτρεψε τήν καύση ὡς μὴ προσβάλλουσα τό χριστιανικό δόγμα. Μάλιστα προκειμένου νά μὴ ὑπάρχει διάκριση μέ τήν μέθοδο τῆς ταφῆς, ὄρισε συγκεκριμένο τελετουργικό. Ἡ ἴδρυση Διεθνoῦς Ὁργανισμοῦ Ἀποτέφρωσης ἀποτελεῖ ἐνδεικτικό στοιχεῖο γιά τίς διαστάσεις πού ἔχει πάρει τό φαινόμενο τῆς καύσης τῶν νεκρῶν (www.int-crem-fed.org). Ὁ ὀργανισμός αὐτός προωθεῖ τήν ἐφαρμογή κατάλληλου νομοθετικοῦ πλαισίου γιά τή σύννομη τέλεση τῆς ἀποτέφρωσης, σέ συνδυασμό μέ τήν τήρηση αὐστηρῶν προδιαγραφῶν ὑγιεινῆς. Στά σύγχρονα εὐρωπαϊκά κράτη πολύ σημαντική εἶναι ἐπίσης ἡ προστασία τῶν χριστῶν ἠθῶν, ὥστε νά μὴν προσβάλλεται τό αἶσθημα τῆς κοινῆς γνώμης τῶν χωρῶν στίς ὁποῖες ἡ ἀποτέφρωση εἶχε συνδεθεῖ μέ τά κρεματορῖα τοῦ Β΄ παγκοσμίου πολέμου.

Β. Θεολογική προσέγγιση τοῦ φαινομένου

Ἀξίζει νά ἀναλυθεῖ ἡ ἄποψη τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, δικαίωμα πού τῆς δίνει ἡ θέση τῆς ὡς ἐπικρατοῦσας θρησκείας στήν Ἑλλάδα (ἀρθρ. 3 § 1 τοῦ Συντάγματος). Γιά ἱστορικούς λόγους ἡ χριστιανική παράδοση

συνδέθηκε με τὴν συνείδηση τῆς κοινῆς καὶ ἔδωσε πολλά στοιχεία στό ἔννοιολογικό περιεχόμενο τῆς ἔννοιας τῆς δημόσιας τάξης καὶ τῶν χρηστῶν ἡθῶν.

Κατὰ τόν Μητροπολίτη Μεσογαίας καὶ πρόεδρο τῆς Ἐπιτροπῆς Βιοθικῆς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Νικόλαο Χατζηνικολάου (www.i-m-attikis.gr) βασικές ἀλήθειες τῆς Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς πίστεως εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχοσωματική ὄντοτητα καὶ ὅτι τὸ σῶμα του εἶναι ἀδιάρρηκτα συνδεδεμένο με τὴν ψυχή του. Ἡ ψυχή του ὡς αἰώνια στὴν φύση τῆς εἶναι ἔνωμένη με τὴν θεϊκή πραγματικότητα. Ἡ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἀντικατοπτρίζεται στὴν ψυχή του (ὡς εἰκόνα θεϊκῆς δόξης) καὶ αὐτὸ εἶναι πού διακρίνει τὴν αἰώνια διάσταση τοῦ ἀνθρώπου. Μέ αὐτὴ τὴν ἔννοια τὸ σῶμα ἀποτελεῖ τὸ ναὸ τῆς ψυχῆς πού διαφυλάσσει τόν θησαυρὸ αὐτό.

Ἡ μεγάλη καὶ ἰσχυρὴ ἐνότητα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τονίζεται ἀπὸ τὴν σωτηριολογία τῆς χριστιανικῆς πίστεως πού δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ψυχή ἀλλὰ στὸν ἄνθρωπο ὡς ἐνότητα σώματος καὶ ψυχῆς. Αὐτὸ ἐμφαίνεται ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν λατρευτικὴ καὶ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, στὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος συμμετέχει ψυχῆ τε καὶ σώματι. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης ἀναφέρει ὅτι ἡ ψυχή δὲν ἀποχωρίζεται ἐντελῶς ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς «οὔτε εἰ ἐν τῇ κοινῶνι τῶν συντριμμάτων οὔτε εἰ πρὸς τὸ ἀκατέργαστόν τῆς στοιχείων ὅλης καταμιχθεῖν». Ἀκόμη δηλαδὴ καὶ ἂν καὶ κάποιος σέ πυρκαγιά ἢ ἂν τὸν κατασπαράξουν τὰ ζῶα στὴ ζούγκλα, ἡ ψυχή δὲν ἀποχωρίζεται τὸ σῶμα τῆς (www.i-m-attikis.gr).

Ἡ καύση, κατὰ τὴν χριστιανικὴ ὀρθόδοξη πίστη, δὲν νοεῖται γιατί οἱ νεκροὶ δὲν εἶναι «πεθαμένοι» ἀλλὰ κεκοιμημένοι, με προσδοκία ἀναστάσεώς τους. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἐκκλησία συνειδητὰ ἀρνεῖται τὸν ὄρο «νεκροταφεῖα» καὶ ἐπιμένει στὸν ὄρο «κοιμητήρια». Καὶ αὐτὸ τὸ κάνει ὄχι γιὰ λόγους ψυχολογικούς ἀλλὰ γιατί νεκρὸς κατὰ τὴ χριστιανικὴ πίστη σημαίνει τετελειωμένος (πού ἔχει τελειωθεί) καὶ ὄχι τελειωμένος (πού ἔχει τελειώσει).

Γιὰ τοὺς λόγους αὐτούς μόνος ἐνδεδειγμένος τρόπος μεταχείρισης τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος κατὰ τὴ χριστιανικὴ πίστη ἀποτελεῖ ὁ ἐνταφιασμός. Τὰ ὅστα τῶν νεκρῶν ἀποτελοῦν ἀνάμνηση τῆς παρελθούσης ζωῆς τους, ἐνθύμησι τῆς παρούσης καταστάσεώς τους ἀλλὰ καὶ ὑπόμνηση τῆς μελλούσης προοπτικῆς τους. Βασικὸ δόγμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀποτελεῖ ἡ προσδοκία ἀναστάσεως καθὼς καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς ἐνταφιάστηκε καὶ Ἄνεστι. Ὁ ἐνταφιασμός ὡστόσο δὲν ἀποτελεῖ δόγμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀλλὰ μακροαίωνα παράδοση πού συνδέεται με τὴν διδασκαλία, τὰ πιστεύω τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τὴν ἱερά παράδοση πού κληρονόμησε ἀπὸ τοὺς Πατέρες καὶ τοὺς

Άγιους της Έκκλησίας. Όπως λέει η Παλαιά Διαθήκη, ο άνθρωπος χῶμα εἶναι καί σέ χῶμα θά καταλήξει.

Αναλυτικότερα ἐξηγεῖ ὁ Μητροπολίτης Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱερόθεος τίν θεολογική ἄποψη σχετικά μέ τήν καύση τῶν νεκρῶν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, ἔχει μιά συγκεκριμένη ἀρχή καί βέβαια δέν ἔχει τέλος, γιατί ἔτσι τό θέλησε ὁ Θεός. Αυτό λέγεται ἀπό τίν ἄποψη ὅτι κάθε κτιστό πού ἔχει ἀρχή ἔχει καί τέλος, ὅμως αὐτό δέν ἰσχύει γιά τόν ἄνθρωπο, σύμφωνα μέ τίν βούληση τοῦ Θεοῦ. Ἐτσι, αὐτή ἡ σχέση τῆς ψυχῆς πρὸς τό σῶμα εἶναι πολύ δυνατή καί μποροῦμε νά τίν δοῦμε μέσα ἀπό τίν ὄντολογία τοῦ ἀνθρώπου, τίν διαδικασία τοῦ θανάτου, ἀλλά καί τίν ζωή τοῦ ἀνθρώπου μετά τόν θάνατό του, δηλαδή μετά τίν ἔξοδο τῆς ψυχῆς ἀπό τό σῶμα, καθώς ἐπίσης καί μέσα ἀπό τίν ἐκ νέου ἔνωση τῆς ψυχῆς μέ τό σῶμα.

Ὁ ἄνθρωπος μέ τίν δημιουργία του εἶναι μιά συγκεκριμένη ὑπόσταση-πρόσωπο, πού διαφέρει ἀπό κάθε ἄλλη ὑπόσταση. Καί ἡ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου δέν συγκεκριμενοποιεῖται καί δέν περιορίζεται στήν ψυχή, ἀλλά ἐπεκτείνεται στήν ὅλη ὑπαρξή του. Εἶναι σημαντικά ὅσα ὑποστηρίζει ὁ Ἅγιος Ἰουστίνος ὁ Μάρτυς καί Φιλόσοφος, δίδοντας τόν ὀρισμό τοῦ ἀνθρώπου: «τί γάρ ἐστίν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἢ τό ἐκ ψυχῆς καί σώματος συνεστώσ ζῶν λογικόν; Μή οὖν καθ' ἑαυτήν ψυχή ἄνθρωπος; Οὐ, ἀλλ' ἀνθρώπου ψυχή. Μή οὖν καλοῖτο σῶμα ἄνθρωπος; Οὐ, ἀλλ' ἀνθρώπου σῶμα καλεῖται». Καί συνεχίζει, γιά νά πεί ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν καλεῖται γιά ἓνα ἀπό αὐτά, δηλαδή γιά τίν ψυχή ἢ γιά τό σῶμα, ἀλλά «τό ἐκ τῆς ἀμφοτέρων συμπλοκῆς καλεῖται ἄνθρωπος».

Αὐτό σημαίνει ὅτι τό σῶμα δέν εἶναι ἀπλῶς τό φυλακτήριο τῆς ψυχῆς, ὅπως ἰσχυρίζονταν τά ιδεολογικά καί φιλοσοφικά ρεύματα τῆς ἀρχαιότητας, ἀλλά τό ἓνα στοιχεῖο τῆς ὑπόστασης τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ψυχή βρίσκεται πανταχοῦ τοῦ σώματος, μέ τίν ἐνέργειά της, καί ζωοποιεῖ τό σῶμα. Εἶναι πολύ χαρακτηριστικό ὅτι ὁ Ἱερός Δαμασκηνός στά νεκρώσιμα τροπάρια του, μιλώντας γιά τό ἄψυχο σῶμα, πού βρίσκεται στόν τάφο, τό ὀνομάζει κατ' εἰκόνα Θεοῦ: «καί ἴδω ἐν τοῖς τάφοις κεμένην τίν κατ' εἰκόνα Θεοῦ πλασθεῖσαν ἡμῖν ὠραότητα, ἄμορφον, ἄδοξον μί ἔχουσαν εἶδος». Δηλαδή, τό νεκρό σῶμα εἶναι καί λέγεται κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Αὐτό δέν νοεῖται ἀπό τίν ἄποψη ὅτι ὁ Θεός ἔχει σῶμα, ἀλλά μέ δύο σημασίες. Πρῶτον, ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ Ὅποιος ὅταν ἦλθε τό πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐνθρόωνθη, εἶναι τό πρωτότυπο καί τό ἀρχέτυπο τοῦ ἀνθρώπου, καί δεύτερον, ὅτι, ὅπως ὁ Θεός ζωοποιεῖ τίν κτίση ὀλόκληρη, ἔτσι καί ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ζωοποιεῖ τό συννημένο σῶμα.

Πράγματι, ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ἀναφερόμενος στό γεγονός ὅτι τό

κατ' εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἰσχυρότερο ἀπὸ τὸ κατ' εἰκόνα τῶν Ἀγγέλων, ἂν καὶ οἱ δύο ἔχουν τὰ λεγόμενα «εἰκονικά ὑποδείγματα τῆς Ἁγίας Τριάδος», ἦτοι νοῦ, λόγο καὶ πνεῦμα, διδάσκει ὅτι αὐτὸ συμβαίνει, γιατί ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ πνεῦμα ζωοποιεῖ τὸ συνημμένο μὲ αὐτὴν σῶμα, τὸ ὁποῖο δὲν ἔχουν οἱ Ἄγγελοι. Δηλαδή, τὸ κατ' εἰκόνα τῶν Ἀγγέλων ἔχει μὲν πνεῦμα, ἀλλὰ ὄχι πνεῦμα ζωοποιό, ἀφοῦ δὲν ἔχει λάβει σῶμα. Ἀντίθετα, ἡ νοερά καὶ λογικὴ φύση τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ κτίστηκε μαζὶ μὲ τὸ γίνου σῶμα, «καὶ ζωοποιὸν ἔλαβε τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ Θεοῦ». Καὶ βέβαια, ἡ ψυχὴ ἔχει τέτοια συνάφεια καὶ μάλιστα ἀγάπη πρὸς τὸ σῶμα «ὡς μηδέποτε ἀπολείπειν τοῦ ἐθέλειν, μηδ' ἀπολείπειν ὅλως, μὴ βίας ἐπενεχθεῖσις ἐκ νόσου δὴ τινός μεγίστης ἢ πληγῆς ἔξωθεν».

Ἡ μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ ἐνότητα μεταξύ ψυχῆς καὶ σώματος φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ψυχὴ, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται στὸν ὅλο ἄνθρωπο πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ψυχὴ καὶ σῶμα. Ὁλόκληρη ἡ λατρευτικὴ καὶ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀναφέρεται στὸν ὅλο ἄνθρωπο. Ἀγιάζεται τὸ νερὸ καὶ μέσα στοῦ ἁγιασμένου νεροῦ ἐμβαπτίζεται ὁλος ὁ ἄνθρωπος. Ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος, ἀποτελούμενος ἀπὸ ψυχὴ καὶ σῶμα, μὲ τὴν ἀναγέννησίν του καὶ τὴν ἐν Πνεύματι ζωὴν, εἶναι μέλος τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ὅταν κάνουμε λόγο γιὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, ἐννοοῦμε μέλη πραγματικά τῆς τεθεωμένης σαρκὸς τὴν ὁποία προσέλαβε ὁ Χριστὸς ἀπὸ τὴν Παναγία. Ἡ σχέση μὲ τὴν Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἰδεολογικὴ, μυστικιστικὴ, ἀλλὰ πραγματικὴ, ἀφοῦ ἀποτελοῦμε τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ὄχι μόνον πνευματικά, ψυχικά καὶ ψυχολογικά, ἀλλὰ καὶ σωματικά. Καὶ βέβαια, ὅταν κάνουμε λόγο γιὰ σωτηρία, ἐννοοῦμε τὴν διατήρηση τοῦ ὅλου ἀνθρώπου. Ἡ λέξι σωτηρία προέρχεται ἀπὸ τὸ σῶν + τηρῶ.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ χωρίο τοῦ Ἀποστόλου Παύλου: «Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὀλοτελεῖς, καὶ ὀλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Χριστοῦ τηρηθεῖν» (Α΄ Θεσ. 5, 23).

Τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑπόστασις, ὡς πρὸς τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐνότητα ψυχῆς καὶ σώματος, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν θέλει νὰ ἀποχωριστεῖ ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ μ' αὐτὸν ἀκόμη τὸν θάνατο. Τὸ φοβερὸ μυστήριον τοῦ θανάτου δὲν ἔγκειται ἀπλῶς στὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος χάνει καὶ ἀποχωρίζεται ἀγαπημένα του πρόσωπα, ἀλλὰ στὸ ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποχωρίζεται τὸ ἀγαπημένο τῆς στοιχεῖο, δηλαδή τὸ σῶμα. Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ λόγος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκνοῦ: «Ὅντως φοβερώτατον τὸ τοῦ θανάτου

μυστήριο, πῶς ψυχή ἐκ τοῦ σώματος βιαίως χωρίζεται ἐκ τῆς ἁρμονίας καί τῆς συμφυΐας ὁ φυσικώτατος δεσμός, θείῳ βουλήματι ἀποτέμνεται». Ὑπάρχει φυσικώτατος δεσμός μεταξύ ψυχῆς καί σώματος, ἐπικρατεῖ ἁρμονία μεταξύ αὐτῶν τῶν δύο στοιχείων τῆς ὑπόστασης τοῦ ἀνθρώπου καί, ἐπομένως, ὁ χωρισμός μεταξύ ψυχῆς καί σώματος γίνεται βιαίως καί τελικά μέ τήν βούληση τοῦ Θεοῦ.

Ἀλλά καί ἀκόμη μετά τόν χωρισμό τῆς ψυχῆς ἀπό τό σῶμα δέν καταργεῖται ἡ ὑπόσταση. Καίτοι ἡ ψυχή ἀποχωρίζεται ἀπό τό σῶμα, ἐν τούτοις ἡ ὑπόσταση παραμένει ἀχώριστη καί, θά λέγαμε, ἄτμητη. Αὐτή τήν θεολογική ἀλήθεια μποροῦμε νά τήν δοῦμε σέ δύο βασικά σημεία.

Τό ἕνα ὅτι ἡ ψυχή, χωριζομένη τοῦ σώματος, διατηρεῖ μέσα της τίς ἀναμνήσεις του. Αὐτό μποροῦμε νά τό δοῦμε σέ ἕνα τροπάριο τοῦ Κανόνος τοῦ Μ. Σαββάτου: «Ὁ ἄδης Λόγε, συναντήσας σοι ἐπικράνθη, βροτόν ὄρων τεθεώμενον, κατάστικτον τοῖς μάλωπι καί πανσθενουργόν». Ἐδῶ λέγεται ὅτι ὁ Ἄδης εἶδε τόν Λόγο τοῦ Θεοῦ γεμάτο ἀπό μάλωπες, ἀλλά πανσθενουργό. Καί ἐξηγεῖ ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, ὅτι στόν Ἄδη κατέβηκε ἡ ψυχή μαζί μέ τήν θεότητα, ἐνῶ τό σῶμα παρέμεινε στόν τάφο μαζί μέ τήν θεότητα. Ὅποτε οἱ μάλωπες πού εἶδε ὁ Ἄδης ἔπρεπε νά εἶναι ἡ τῆς θεότητος ἢ τῆς ψυχῆς. Τό πρῶτο ἀποκλείεται γιατί, ὅταν ἔπασχε ἡ ἀνθρώπινη φύση στόν Σταυρό, δέν συνέπασχε ἡ θεότητα, ἀφοῦ παρέμεινε ἀπαθής. Ἐπομένως, οἱ μάλωπες πού εἶδε ὁ Ἄδης ἦταν οἱ μάλωπες τῆς ψυχῆς. Πῶς ὅμως ἐννοεῖται αὐτό, ἀφοῦ οἱ μάλωπες ἔγιναν στό σῶμα; Ἀπό τίς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἄλλες ἐνεργοῦν χωρίς τήν συνέργεια τοῦ σώματος (νοῦς, διάνοια καί δόξα) καί ἄλλες χρειάζονται καί τήν συνέργεια τοῦ σώματος (ἡ φαντασία καί ἡ αἴσθησις).

Ἐπειδή τά στίγματα τοῦ Χριστοῦ ἦταν αἰσθητά, γι' αὐτό καί κοινά ἦταν τά στίγματα τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος. Ἔτσι, ὅταν μαστιζόταν ἡ σάρκα τοῦ Χριστοῦ καί ἔπασχε, τότε «εἰκόνες καί τύποι καί φαντασία τινές ἀμυδραῖ τῶν μαστίγων καί παθῶν καί εἰς αὐτήν ὑπεχαράττοντο τήν ψυχίν· ὄθεν ἀκούομεν ὅτι καί αἱ ψυχαὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ἀπάγονται εἰς τόν Ἄδην, τά στίγματα καί σημεία τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν περιφέρουσαι».

Τό δεύτερο σημείο, πού δείχνει ὅτι παρά τόν χωρισμό τῆς ψυχῆς ἀπό τό σῶμα δέν διασπάται ἡ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ὅτι ἡ ψυχή, παρά τόν χωρισμό της ἀπό τό σῶμα καί τήν διάσπασή τῶν μελῶν τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, γνωρίζει τά μέλη της καί δέν ἀπομακρύνεται ἀπ' αὐτά. Λέγει ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, ὅτι ἡ ψυχή ἐπιγινώσκει τό δικό της τεμάχιο καί ὁδηγεῖται ἀπό τά σημεία πού βρίσκονται τά λείψανα στήν ἀναγνώριση τῶν μελῶν τοῦ ὅλου σώματος. Ἐπομένως, ἡ ψυχή, καί μετά τόν χωρισμό της ἀπό τό σῶμα,

γνωρίζει καὶ ἀναγνωρίζει τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ μέλη τοῦ σώματος, ὅποτε μέ τὴν δύναμη καὶ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ θὰ εἰσελθεῖ πάλι στό δικό της σῶμα καὶ ἔτσι θὰ γίνῃ ἀνάσταση τῶν νεκρῶν σωμάτων. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστική ἡ προφητεία τοῦ Προφήτου Ἰεζεκιήλ, ὅπου περιγράφεται θαυμάσια αὐτὴ ἡ ἀνάσταση τῶν σωμάτων (Ιεζ. 37, 1-14).

Φυσικά τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν, θὰ εἶναι τὸ ἴδιο, ἀλλὰ ἀφθαρτο, ἀθάνατο καὶ ἀνακαινισμένο. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος λέγει περὶ αὐτοῦ: «οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ· σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει· σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν» (Α΄ Κορ. 15, 42-44). Δηλαδή, τὸ ἀναστημένο σῶμα θὰ ἔχει τὰ χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς ὑπόστασός του, ἀλλὰ θὰ εἶναι ἀνακαινισμένο, ἀφοῦ, κατὰ τὴν Δευτέρα Παρουσία τοῦ Χριστοῦ, θὰ γίνῃ νέα ἀνάπλαση, ἀνακαινίση, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν τὰ σίγματα τῆς φθαρτότητας καὶ τῆς θνησιμότητος, θὰ εἶναι ὅπως τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὔας πρὸ τῆς πτώσεως καὶ ὅπως ἦταν τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν Ἀνάστασή Του. Τό ὅτι θὰ γίνῃ καινούργια πλάση, χωρὶς νὰ καταργηθοῦν τὰ σημεῖα τῆς ὑπόστασός του, φαίνεται ἀπὸ τὴν διδασκαλία τῶν ἁγίων Πατέρων, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία θὰ ἀποκατασταθοῦν καὶ ὅλες οἱ ἀσθένειες, δηλαδή καὶ ὅλες οἱ ἐλλείψεις τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ὁ Ἅγιος Ἰουστίνος ὁ Μάρτυς καὶ Φιλόσοφος λέγει ὅτι, ἐάν ὁ Χριστός κατὰ τὴν πρώτη ἔλευσή του στὴν Γῆ θεράπευσε τίς ἀσθένειες τῆς σαρκός καὶ ἔκανε ὀλόκληρο τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἀναπληρώνοντας τὰ ἐλλείποντα μέλη, «πολλῶ μᾶλλον ἐν τῇ ἀναστάσει τοῦτο ποιήσει, ὥστε καὶ ἀκέραιον καὶ ὀλόκληρον ἀναστήναι τὴν σάρκα».

Ἐπομένως, ἡ ἀποκαλυπτική ἀλήθεια, ὅπως ἐκφράστηκε στὴν Ἁγία Γραφή καὶ στὰ πατερικά κείμενα, βεβαιώνει ὅτι ὑπάρχει στενὴ σχέση μεταξύ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, καὶ ὅτι παρὰ τὸν χωρισμὸ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, ἐν τούτοις δὲν καταστρέφεται οὔτε διαλύεται ἡ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ γινώσκει καὶ ἀναγνωρίζει τὰ ἀθνητικά μέλη της καὶ βέβαια ὀλόκληρο τὸ σῶμα μεταμορφωμένο καὶ ἀνακαινισμένο θὰ ἀναστηθεῖ στὴν Δευτέρα Παρουσία τοῦ Χριστοῦ (*Μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου Ἱερόθεος Βλάχος*, 2002).

Γ. Ἁγία Γραφή καὶ καύση τῶν νεκρῶν

Χωρὶα τῆς Ἁγίας Γραφῆς ποὺ καταδικάζουν τὴν καύση τῶν νεκρῶν δὲν ὑπάρχουν. Στὶς περιπτώσεις ὅμως τῆς Π.Δ. ὅπου γίνεται ἀναφορὰ σὲ καύση,

διαπιστώνεται ο αρνητικός χαρακτήρας της ως αποτρόπαια ενέργεια και ποιινή συνέπεια ανόσιας και εγκληματικής πράξης. Ένδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Λευϊτικού όπυ «Θυγάτηρ (άρραβωνιασμένη ή στεφανωμένη) ανθρώπου ιερέως εάν βεβηλωθῆ τοῦ ἐκπορνεῦσαι, τό ὄνομα τοῦ πατρός αὐτῆς βεβηλοῖ ἐπί πυρός κατακαυθήσεται». Βέβαια καί σέ ἄλλες περιπτώσεις διαπιστώνεται ὁ ἀρνητικός καί «κολάσιμος» χαρακτήρας τοῦ φαινομένου. Χρήση τῆς καύσης στήν Π.Δ., διαπιστώνουμε, ἐπίσης σέ περιπτώσεις ἐχθρῶν πού ἤθελαν οἱ ἀντίπαλοί τους νά τοῦς ἐξαφανίσουν πλήρως. Ἐνδεικτική εἶναι ἡ περίπτωση στόν Ἄμώς 2, 1. Σύμφωνα μέ τό συγκεκριμένο χωρίο, οἱ Μωαβίτες κατέκαυσαν τά ὀστά τοῦ βασιλιά τῆς Ἐδῶμ, μετά τήν ἐκταφή τους, παρασκευάζοντας μέ αὐτά σκόνη γιά ἀσβέστωμα. (Δουνδουλάκης, 2003).

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ μὴ ἐνταφιασμός στήν Π.Δ. ἀντιμετωπίζεται ὡς τιμωρία. Ἡ κατάκαυση τῶν Σοδόμων καί τῶν Γομόρρων καί ἡ κατ' ἀκολουθία καύση τῶν ἀνθρώπων καί μὴ ταφή αὐτῶν, ὀφείλεται στήν ἀμαρτία των καί ἐπιβάλλεται ἀπό τόν Θεό ὡς τιμωρία. Ὁ κατακλυσμός τοῦ Νῶε, πού εἶχε ὡς συνέπεια τόν θάνατο καί τόν μὴ ἐνταφιασμό τῶν ἀμαρτωλῶν ἀνθρώπων, ἐπιβάλλεται ἀπό τόν Θεό σάν τιμωρία γιά τίς ἀμαρτίες των. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά ἐπιμέρους ἐλάχιστες περιπτώσεις ἐγκλημάτων, τῶν ὁποίων ὁ δράστης τιμωρεῖται, ἐκτός των ἄλλων ποινῶν, καί μέ τήν ποινή τῆς μὴ ταφῆς τοῦ νεκροῦ σώματός του (Χριστινάκης, 2002).

Δέν πρέπει πάντως νά διαφύγει τῆς προσοχῆς μας ὅτι οἱ περισσότερες τῶν παραπάνω περιπτώσεων ἀναφέρονται σέ καύσεις ζώντων, μέ ἐξαίρεση ἐκεῖνη στό βιβλίο τοῦ Ἄμώς.

Μία μόνο περίπτωση «καύσης», ἐκεῖνη πού ἀναφέρεται στήν ἀποτεφρωση τῶν σωμάτων τοῦ Σαούλ καί τοῦ υἱοῦ του –ἀπό τοῦς κατοίκους Ἰαμβίς τοῦ Γαλαάδ– πρῖν ἐνταφιαστοῦν παρουσιάζει ἐρμηνευτικές δυσκολίες: «καί ἔλαβον τό σῶμα Σαούλ καί τό σῶμα Ἰωνάθαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ... καί κατακαίουσιν αὐτούς ἐκεῖ καί λαμβάνουσιν τά ὀστά αὐτῶν καί θάπτουσιν». Κάποιοι σχολιάζοντας τήν πράξη αὐτή τήν θεωροῦν ἀπλά ὡς ἕνα μεμονωμένο-σχετικό μέ τό θέμα περιστατικό, ἐνῶ κάποιοι ἄλλοι τήν θεωροῦν ὡς στοιχεῖο ἐκδίκησης. Εἰκασίες, ἐπίσης, γιά χρήση τῆς καύσης μέ σκοπό τήν ἀσφάλεια τῶν σωμάτων ἀπό ἄλλες προσβολές τῶν Φιλισταίων καί τήν εὐκολή ἀπόκρυψη τῶν ὀστών τους δέν ἐκλείπουν. Ἄλλοι, τέλος, σχολιάζοντας τό περιστατικό αὐτό, βλέπουν τήν καύση στά σώματα τοῦ Σαούλ καί τοῦ υἱοῦ του ὡς καύση ἀρωμάτων καί μυρωδικῶν (θυμιάματος) –σύνηθες φαινόμενο γιά βασιλιάδες– κοντά στά σώματα τῶν νεκρῶν.

Ἀκόμη, ἡ περιγραφόμενη στὴν Π.Δ. κατάκαυση βρεφῶν ἢ μικρῶν παιδιῶν στὴν πυρακτωμένη κοιλία τοῦ μεταλλικοῦ ἀγάλματος τοῦ εἰδωλολατρικοῦ Θεοῦ Μολώχ μόνο ὡς ἀποκρουστικὴ καὶ ἀπόβλητη εἰδωλολατρικὴ πράξη μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ. Τέλος, καὶ ἡ περίπτωση τῆς παρ' ὀλίγον θυσίας τοῦ Ἰσαάκ, ὁ ὁποῖος εἶχε τεθεῖ ἐπὶ βωμοῦ ἐπάνω σέ ξύλα, γιὰ νὰ σφαχθεῖ καὶ νὰ προσφερθεῖ σάν θυσία ὀλοκαυτώματος στό Θεό, πράγμα πού τελικά δέν ἔγινε μέ ἐπέμβαση τοῦ ἴδιου του Θεοῦ, δηλώνει τὴν κατάρρηση ὅχι μόνο τῶν ἀνθρωποθυσιῶν γενικῶς, ἀλλά καὶ τῆς καύσεως τοῦ νεκροῦ σώματος. Ἐναντι αὐτῶν τῶν περιπτώσεων, στίς ὁποῖες ἡ καύση τῶν νεκρῶν ἐπιβάλλεται ὡς τιμωρία γιὰ πολὺ βαρῆα ἁμαρτήματα καὶ ἐπομένως ἐξ' ἀντιδιαστολῆς δέν ἐπιτρέπεται γιὰ μὴ ἁμαρτωλοὺς, ὡς ἀποτελοῦσα ἐξαίρεση ἢ ἀνωμαλία, ὑπάρχει πλῆθος μαρτυριῶν στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, πού ἀποδεικνύουν πλήρως ὅτι σ' αὐτὴν διδάσκεται καὶ ἐφαρμόζεται ἡ ταφή τῶν νεκρῶν ὡς ὁ μόνος κανονικὸς ἀντιμετωπίσεως τοῦ θέματος τῆς μεταχειρίσεως τῶν νεκρῶν σωμάτων (Χριστινάκης, 2002).

Δ. Καινὴ Διαθήκη καὶ καύση τῶν νεκρῶν

Ὁ Φ. Κουκουλῆς (1951) ἀναφερόμενος στό ζήτημα τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν σέ σχέση μέ τὴν Κ.Δ., σημειώνει: «οὐδαμοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπαγορεύεται ἡ καύσις τῶν νεκρῶν, οὐδαμοῦ ὅμως καὶ ἐπιτρέπεται».

Ἄπαξ λεγόμενον στὴν Κ.Δ. ἀποτελεῖ ὁ ὅρος «καύση» στό Ἐβρ. 6, 8 ὅπου σε συνάρτηση μέ ἄλλα χωρία, ἐκτιμᾶται ὅτι ἔχει ἐσχατολογικὴ χροιά (Δουνδουλάκης, 2003).

Στὴν Κ.Δ. ὁ μόνος γνωστός τρόπος μεταχειρίσεως τῶν νεκρῶν σωμάτων εἶναι ὁ ἐνταφιασμός. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς Χριστός διὰ τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων Του ἐπιδοκιμᾶζει αὐτὸν τὸν τρόπο. Ἔτσι, ἀπὸ τὰ Εὐαγγέλια πληροφοροῦμεθα ὅτι, ἐνῶ ὁ Κύριος ἦταν ἀκόμη ζωντανός, λίγο πρὸ τοῦ πάθους Του, ἡ Μαριάμ ἄλειψε τοὺς πόδες Του μέ πολὺτιμο μύρο. Τότε ὁ Ἰούδας, διαφωνῶντας μ' αὐτὴν τὴν πράξη, παρατήρησε ὅτι αὐτὸ τό πολὺτιμο μύρο θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ πουληθεῖ καὶ τὰ χρήματα νὰ δοθοῦν στοὺς πτωχοὺς. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτόν, ὅπως τὴν καταγράφει ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, εἶναι χαρακτηριστικὴ. «Ἄφες αὐτὴν ἵνα εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου ποιήσῃ τοῦτο. Τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, ἐμὲ δέ οὐ πάντοτε ἔχετε» (Ἰωάν. 12, 7). Συνεπῶς, ἐδῶ ὁ Ἰησοῦς Χριστός γνωρίζει ὅτι μετὰ τό πάθος Του θὰ ἐπακολουθήσει ὁ ἐνταφιασμός Του καὶ σαφῶς τὸν ἐγκρίνει, διδάσκοντας μάλιστα ρητῶς ὅτι ἀξίζει ἡ δαπάνη τοῦ πολυτίμου μύρου γιὰ τὰ

νεκρά σώματα, πράγμα πού προτιμᾷ ἀπό τό νά δοθοῦν τά χρήματα τῆς δαπάνης αὐτῆς στους πτωχοῦς, γιά τούς ὁποίους ὡς γνωστόν, τόση μεγάλη μέρμινα ἔλαβε. Εἶναι ἐπίσης γνωστό ὅτι ὁ Κύριος τελικά πράγματι ἐνταφιάστηκε μετά τό πάθος Του καί ἡ διαδικασία τοῦ ἐνταφιασμοῦ Του, ὅπως περιγράφεται στήν Κ.Δ. καί ἰδιαίτερα στό *Ματθ. 27, 57-61*, διδάσκει πολλά γιά τό θέμα μας. Κατά τό ἀπόσπασμα αὐτό ὁ πλούσιος Ἰωσήφ ἀπό Ἀρμαθαίας ζήτησε καί ἔλαβε ἀπό τόν Πιλάτο τό σῶμα τοῦ κατὰ τήν σάρκα θανατωθέντος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τό τύλιξε σέ καθαρή σινδόνα καί τό τοποθέτησε στήν θύρα τοῦ μνημείου. Μέ τούς ἀνωτέρω λόγους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τό παράδειγμα τοῦ ἐνταφιασμοῦ Του κρίνουμε ὄχι τολμηρό νά ὑποστηρίξουμε ὅτι ἐξαγιάστηκε ἡ ταφή τῶν νεκρῶν ὡς σωστή πράξη ἀντιμετωπίσεως τῶν νεκρῶν χριστιανῶν, πού εἶναι καί πρέπει νά εἶναι μμηπές Χριστοῦ. Ὅπως δηλαδή πιστεύουμε ὅτι ἀκόμη καί ἄψυχοι τόποι, ὅπως εἶναι ὁ φρικτός Γολγοθάς, ὁ Πανάγιος Τάφος, τό Σπήλιαιον τῆς Γεννήσεως κ.ἄ. ἐξαγιάστηκαν ἀπό τήν παρουσία σ' αὐτούς τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀλλά καί μέ τόν θάνατό Του ἐξαγιάζονται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα καί πολλά ἄλλα, ὅπως ὁ γάμος πού ἔγινε μυστήριο, διότι τό εὐλόγησε μέ τήν παρουσία Του στόν γάμο τῆς Κανᾶ ὁ ἴδιος ὁ Κύριος, τό βάπτισμα, ἡ θεία Εὐχαριστία καί τά λοιπά μυστήρια, τῶν ὁποίων ἡ σύσταση ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀνάγεται στήν θεία βούληση. Τό ἴδιο καί ἐδῶ νά δεχτοῦμε ὅτι ἔχουμε παράδοση ἀπό τόν ἴδιο τόν Κύριο τῆς ταφῆς ὡς ὀρθοῦ τρόπου ἀντιμετωπίσεως τῶν νεκρῶν σωμάτων. Ἀφοῦ Ἐκεῖνος ἐπέλεξε γιά τόν ἑαυτό του τήν ταφή καί ἔτσι τήν ἐξαγίασε, δέν ὑπάρχει λόγος νά ἐγκαταλείψουμε τό παράδειγμα πού μᾶς ἄφησε, ἰδιαίτερα μάλιστα ἀφοῦ συνδέεται μέ τήν ἀνάστασι ὄχι μόνο τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀλλά καί τῶν δικῶν μας σωμάτων, κατὰ τρόπον πού ἀποτελεῖ μυστήριο γιά τήν Ἐκκλησία μας.

Στό σημεῖο αὐτό ἴσως προβληθεῖ ἡ ἔνστασι ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστός βρῆκε μία παράδοσι ἰουδαϊκή, τήν ὁποία ἀπλῶς δέν θέλησε νά καταργήσει γιά τόν ἑαυτό Του. Μία τέτοια ἔνστασι ὅμως θά παραγνώριζε ὅτι ὁ Ἰησοῦς κατήργησε πολλές συνήθειες καί παραδόσεις τῶν Ἰουδαίων, ἀκριβῶς διότι ἦταν ἐσφαλμένες ἢ ἀτελεῖς. Τίς ἐσφαλμένες αὐτές παραδόσεις, πού οἱ Φαρισαῖοι ἐμφάνιζαν σάν διδασκαλίες τοῦ Θεοῦ, ὁ Ἰησοῦς τίς χαρακτηρίζει ὡς «ἐντάλματα ἀνθρώπων» (*Ματθ. 15, 9*) καί γι' αὐτές τίς παραδόσεις, οἱ Φαρισαῖοι ἀκοῦν τά ἀκόλουθα ἐλεγκτικά καί ἐπικριτικά λόγια τοῦ Ἰησοῦ: «Γιατί καί ὑμεῖς παραβαίνετε τήν ἐντολήν τοῦ Θεοῦ διά τήν παράδοσιν ὑμῶν;... καί ἀκυρώσατε τόν λόγον τοῦ Θεοῦ διά τήν παράδοσιν ὑμῶν, ὑποκριταί...» (*Ματθ. 15, 6*).

Εἶναι σαφές, λοιπόν, ὅτι παραδόσεις τῶν Ἰουδαίων σωστά δέν ἐφαρμόζονται,

οὔτε ἐξαγιαζονται, ἀλλὰ ἀπορρίπτονται καί καταργοῦνται ἀπό τόν Ἰησοῦ Χριστό. Τήν τιμή ὅμως τοῦ νεκροῦ σώματος, διά τῆς περιποιήσεως καί τοῦ ἐνταφιασμοῦ, ὁ Ἰησοῦς τήν θέτει τόσο ψηλά, ὥστε στό προσῆκον μέτρο νά τήν προτάσσει ἀκόμη καί ἀπό τήν βοήθεια πρὸς τοὺς πτωχοὺς, γιά τοὺς ὁποίους τόση μέριμνα ἔλαβε. Ἔτσι, ἡ τιμή τοῦ νεκροῦ σώματος καί ὁ ἐνταφιασμός τοῦ ἐπιλέγονται τελικά ἀπό τόν Ἰησοῦ ἐνσυνείδητα, καθαγιαζονται καί προβάλλονται ἀπό τόν ἴδιο ὡς παράδειγμα πρὸς μίμηση.

Χαρακτηριστική εἶναι ἀκόμα καί ἡ περιγραφή τοῦ *Ματθ. 27, 52-53*, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι, ἀμέσως μόλις ὁ Ἰησοῦς ἀφῆκε τό πνεῦμα τοῦ ἐπί τοῦ Σταυροῦ, σχίστηκε τό καταπέτασμα τοῦ ναοῦ, ἐγινε σεισμός, οἱ πέτρες σχίστηκαν «καί τά μνημεῖα ἀνεώχθησαν καί πολλά σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθησαν καί ἐξεληθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετά τήν ἔγερσιν αὐτοῦ εἰσῆλθον εἰς τήν Ἁγίαν Πόλιν καί ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς». Καί τό χωρίο τοῦτο ἔχει, φρονοῦμε, ἔντονο δογματικό χαρακτήρα περὶ τῆς τύχης τῶν σωμάτων μετά θάνατον καί τήν ἀνάστασι αὐτῶν.

Τό παράδειγμα τοῦ Ἰησοῦ ἀκολούθησε καί ἡ πρώτη χριστιανική κοινότητα τῶν Ἱεροσολύμων, ἡ ὁποία ἐνταφιάζει ὄχι μόνον τόν Πρωτομάρτυρα τοῦ χριστιανισμοῦ Στέφανο (*Πράξ. 8, 2*), ἀλλὰ ἀκόμη καί τοὺς ἀποθανόντας σέ ἁμαρτία Ἀνανία καί Σαπφείρα (*Πράξ. 5, 6 καί 10*). Τό παράδειγμα τῶν τελευταίων ἀποδεικνύει ὅτι ὁ χριστιανισμός παύει νά ἐφαρμόζει τό ἀρχαῖο ἐβραϊκό δίκαιο τῆς καύσεως τῶν σωμάτων τῶν ἁμαρτωλῶν νεκρῶν. Ἀπό τόν Ἰππόλυτο πληροφοροῦμαστε ἀκόμη περὶ τῆς ταφῆς πολλῶν Ἀποστόλων (*Migne PG 10, 952 B*).

Ὁ Ἱερώνυμος κάνει λόγο γιά τόν ἐνταφιασμό τῶν ἀποστόλων Πέτρου, Παύλου, τοῦ ἀδελφοθέου Ἰακώβου, τῶν εὐαγγελιστῶν Λουκά καί Μάρκου, τῆς μετακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου καί ἄλλων (*Migne PL 23, 1337 D*). Ἐνδεικτικά εἶναι τά ὅσα λέγει σχετικά μέ τήν ταφή καί ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, κατά τόν ὁποῖο «κοινοί γάρ εἰσὶν τῆς φύσεως νόμοι παρά πᾶσιν ἀνθρώποις, τόν ἀπελθόντα τῆ γῆ κρύπτεσθαι καί ταφῆ παραδίδοσθαι καί τοῖς κόλποις τῆς πάντων μητρὸς περιστέλλεσθαι γῆς. Καί τούτου οὐχ Ἕλλην, οὐ βάρβαρος, οὐ Σκύθης, οὐκ εἶ τις ἐκείνων ἀγριώτερος ἐκίνησεν νόμους ποτέ, ἀλλ' αἰδοῦνται καί φυλάττειν ἅπαντες καί οὕτως εἰσὶν ἱεροὶ καί πᾶσι αἰδέσμιοι» (Περὶ τοῦ χωρίου τούτου καί ἄλλων σημαντικῶν θέσεων τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου βλ. Δ. Πετρακάκου, *Die Toten im Recht nach den Lehre und den Normen des orthodoxen morgenlandischen Kirchenrecht und der Gesetzgebung Griechenlands*, Leipzig 1950, σ. 90 καί ἐξῆς).

Καί ὁ Μέγας Βασίλειος τονίζει ὅτι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τήν ἰουδαϊκή ἀντί-

ληψη ότι τά νεκρά σώματα είναι βδελυκτά, τά λείψανα τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ ἀποθανόντων εἶναι τίμια: «Καί ὅτε μὲν ἰουδαϊκῶς ἀπέθνησκον οἱ ἄνθρωποι βδελυκτά ἦν τά θνησιμαῖα· ὅτε δὲ ὑπὲρ Χριστοῦ ὁ θάνατος, τίμια τά λείψανα τῶν ὁσίων αὐτοῦ» (*Migne PG 32, 1268 A*). Ἀνάλογα διδάσκουν καί οἱ Ἀποστολικές Διαταγές. «Μή παρατηρεῖσθε οὖν τά ἔννομα καί φυσικά νομίζοντες μολύνεσθαι δι' αὐτῶν· μηδέ ἐπιζητεῖτε ἰουδαϊκοὺς ἀφορισμούς ἢ συνεχῆ βαπτίσματα ἢ καθαρισμούς ἐπὶ θίξει νεκροῦ... ὅθεν καί ἡμεῖς, ἐπίσκοποι, καί οἱ λοιποί, ἀπαρατηρήτως ἀπτόμενοι τῶν κεκοιμημένων μὴ νομίστε μαίνεσθαι, μηδέ βδελύσσεσθαι τά τούτων λείψανα» (*Migne PG 1,988 B*).

Περαιτέρω, ὁ Ἱερός Χρυσόστομος προβάλλει καί τὴν σωστή δογματικὴ σημασία τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν πού πρέπει νά γίνεται πρὸς δόξα Θεοῦ «...κιδεύσωμεν τοὺς ἀπελθόντας ὡς καὶ ἡμῖν καὶ ἐκείνοις συμφέρει πρὸς δόξαν Θεοῦ» (*Migne PG 59, 467*). Ὁ Ὠριγένης χαρακτηρίζει τά ἐνταφιαζόμενα σώματα ὡς ὄργανα ψυχῆς, τά ὁποῖα ἐνταφιάζονται μὲ τιμὴ κατὰ τά «νενομισμένα», «ψυχὴν γάρ λογικὴν τιμᾶν μόνην ἡμεῖς ἴσμεν καὶ τά τοιαύτης ὄργανα μετὰ τιμῆς παραδιδόναι κατὰ τά νενομισμένα ταφῆ» (Ὠριγένης, *Κατὰ Κέλσου*, 8,30). Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ἐπικρίνει ὡς ἀθλιότητα τὴν συμπεριφορὰ κάποιου Γρηγορίου πού δὲν ἐπέτρεψε τὴν ταφὴ νεκρῆς (*Migne PG 25, 708 B*). Ὁ ἱστορικός Εὐσέβιος παραδίδει ὅτι διώκτες τῶν χριστιανῶν ἦσαν «ἐπιμελῶς παραφυλάσσοντες νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν, μὴ κιδευθῆ τίς ὑφ' ἡμῶν» (*Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία 3,2,59*) καὶ γι' αὐτό «τά δεδομένα καθ' ἡμᾶς ἐν μεγάλῳ καθεισπίκει πένθει διὰ τό μὴ δύνασθαι τά σώματα κρύψαι τῇ γῆ» (*Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία 5,2,61*), ἀλλὰ οἱ νεκροὶ χριστιανοὶ «ἀντὶ γῆς καὶ τάφων θαλαττεῖοις παραδίδονται κύμασι» (*Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία 8,7,6*). Ὁ Ἱερώνυμος διηγεῖται ὅτι ὁ Ἅγιος Ἰλαρίων παρακαλοῦσε, ἐξορκίζοντάς την, τὴν ἁγία Κωνσταντία, νά μὴ τὸν ἀφήσει οὔτε μία ὥρα ἄταφο, ἀλλὰ νά τὸν θάψει ἀμέσως μόλις πεθάνει καλύπτοντάς τον μὲ χῶμα, μὲ τά ροῦχα πού φοροῦσε ἀκόμη καὶ μὲ τό χοντρό παλτό του (*Migne PL 23,52*). Ὁ Ἱερός Χρυσόστομος, ἐκφράζοντας τὴν πίστη τῶν χριστιανῶν σπὴν ἀνάστασι τῶν σωμάτων, ὁμιλεῖ γιὰ σῶμα ἀνέπαφο μέχρι τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν (*Migne PG 95, 465 καὶ Χριστινᾶκης, 2002*).

Ε. Πρακτικὰ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ καύση τῶν νεκρῶν

Σημαντικὲς εἶναι οἱ περὶ ταφῆς μαρτυρίες πού σώζονται καὶ στὰ Πρακτικὰ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ἡ δύναμι τῶν μετὰ τὴν ταφὴ ἀπομενόντων λειψάνων εἶναι μερικὲς φορές τόσο μεγάλη, ὥστε «ἐκ λειψάνων πολλακίς μαρτύρων καὶ εἰκόνων ἐλαύνονται δαίμονες» (Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, Πράξη 4, Σπ.

Μήλια, *Πρακτικά*, τόμ. Γ΄, 282/782). Ἡ καύση τῶν νεκρῶν θά στεροῦσε ἀπό τοὺς χριστιανούς τὴν θαυματουργικὴ αὐτὴ ἐνέργεια τῶν ἁγίων λειψάνων. Περί τοῦ ἐξαγιασμοῦ τοῦ Τάφου καὶ τῶν λοιπῶν σκηνωμάτων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διακηρύσσεται στὴν Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο: «Οὕτως καὶ ἡμεῖς οἱ πιστοὶ ἅπαντες ὡς μὲν ράβδον Χριστοῦ τὸν σταυρὸν προσκυνοῦμεν· ὡς δὲ θρόνον καὶ κοίτην αὐτοῦ τὸ Πανάγιον μνήμα, ὡς δὲ οἶκον τὴν φάτνην καὶ τὴ Βηθλεέμ καὶ τὰ λοιπὰ ἅγια αὐτοῦ σκηνώματα» (Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, Πράξι Δ΄, Σπ. Μήλια, *Πρακτικά*, τόμ. Γ΄, 281/7812).

Στὰ Πρακτικά τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου γίνεται λόγος περὶ τῆς ταφῆς τῆς ἁγίας Εὐφημίας, πού ἐνταφιάστηκε μὲ ἰδιαίτερες τιμές πλησίον τοῦ ναοῦ καὶ καθιερώθηκε καὶ ἐορτὴ πρὸς τιμὴν τῆς. Ἡ ὄλη ἐκτενὴς περιγραφὴ ἀφίνει νά διαφανεῖ ὅτι ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐξαίρει αὐτὸν τὸν τρόπο τῆς ταφῆς καὶ τῆς τιμῆς τῶν λειψάνων τῆς ἁγίας (Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, Πράξι Δ΄, Σπ. Μήλια, *Πρακτικά*, τόμ. Γ΄, 273/7732). Στὴν πράξι Δ΄ τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὑπάρχει ὁμολογία πίστεως τοῦ Θεοδοσίου Ἀμορίου, πού ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὴν Σύνοδο, στὴν ὁποία ὁμολογία ἐκτός τῶν ἄλλων ἀναφέρονται καὶ τὰ ἑξῆς: «ὁμοίως καὶ τὰ λείψανα τῶν ἁγίων προσκυνῶ καὶ τιμῶ καὶ ἀσπάζομαι, ὡς ἀθλησάντων ὑπὲρ Χριστοῦ καὶ λαβόντων χάριν παρ’ αὐτοῦ ἰάσεις ἐπιτελεῖν, καθὼς ἡ Ἐκκλησία τῶν Χριστιανῶν παρέλαβεν ἐκ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καὶ Πατέρων τῶν ἕως ἡμῶν» (Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, Πράξι Α΄, Σπ. Μήλια, *Πρακτικά*, τόμ. Γ΄, 231/7731).

Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ Ὁμολογία πίστεως τοῦ Βασιλείου Ἀγκύρας στὴν Α΄ Πράξι τῆς αὐτῆς Συνόδου: «...καὶ πάντων τῶν ἁγίων καὶ τὰ ἅγια καὶ τίμα λείψανα αὐτῶν μετὰ πάσης τιμῆς ἀποδεχόμενος ἀσπάζομαι καὶ τιμητικῶς προσκυνῶ, πίστιν ἔχων μετέχειν παρ’ αὐτῶ ἁγιασμοῦ» (Ζ΄ Οἰκουμ. Σύνοδος, Πράξι Α΄, Σπ. Μήλια, *Πρακτικά*, τόμ. Γ΄, 229/7729).

Ζ. Ἱερά Παράδοση καὶ καύση τῶν νεκρῶν

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, ὅσοι κάνουν νύξη στὸ φαινόμενο τῆς καύσης, ἐκφράζουν τὴν ἀντίθεσίν τους πρὸς αὐτό. Ὁ Τατιανὸς τοποθετήθηκε κριτικὰ πρὸς τὴν καύση καὶ ὁ Τερτυλλιανὸς (2ος αἰ.), χαρακτήρισε τὴν ἀποτέφρωση ὡς ἀπάνθρωπη πράξι πού ἀπάδει στὸν χριστιανό. Θέσι πού ἐπαναλήφθηκε καὶ ἀπὸ τὸν Ἱερό Χρυσόστομο. Ἐνδεικτικὸ στοιχεῖο κριτικῆς θεώρησης τῆς καύσης ἀπὸ τοὺς Πατέρες παρουσιάζεται καὶ στὸν Εὐστάθιο Θεσσαλονίκης (12ος αἰ.). Χαρακτηριστικὰ ὁ Πατὴρ αὐτὸς συσχετίζει τὴν ἀποτέφρωση μὲ τὸν εἰδωλολατρικὸ κόσμο: «ἔθος ἦν Ἕλλησι καίειν τοὺς νεκρούς,

ὁ δὴ καὶ εἰσέτι παραμένει τισὶ τῶν βαρβάρων, ἐποίουν δέ τοῦτο ἐκεῖνοι... ὅτι τό μὲν νεκρὸν οὐ καθαρὸν ἐδόκει, ἀγνισμὸς δέ τίς ἦν ἢ διὰ πυρὸς δαπάνη τοῦ νεκρωθέντος, ὅτι καὶ τό πῦρ ἀγνιστικὸν διό καὶ οἱ καθαρμοὶ διὰ πυρὸς ἐγίνοντο... δῆλον δέ ὅτι οὐ πᾶσιν ἤρεσκεν ἡ τῶν νεκρῶν καύσις». Ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης σημειώνει, τέλος, ὅτι ὅσοι προβαίνουν σέ ἀποτέφρωση νεκροῦ, πρέπει νά «κανονίζονται» ὡς φονιάδες (Δουνδουλάκης, 2003).

Η. Συμπεράσματα

Σχεδόν ὀλόκληρη ἡ βασική βιβλιογραφία γιὰ τὴν καύση τῶν νεκρῶν «ἐγκλωβίζεται» στὴν διαλεκτική: ταφή ἢ καύση τῶν νεκρῶν μὲ ἔμφαση πάντα στὸν ἐνταφιασμό. Ἀπὸ τὴν ἑλληνική (θεολογική) βιβλιογραφία γιὰ τὴν καύση τῶν νεκρῶν ἀπουσιάζει μία συστηματικὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων τῶν ἐντυπων μέσων στό πρῶτο μισό του 20οῦ αἰῶνα. Οἱ μεμονωμένες νύξεις μελετῶν γιὰ σχετικὰ δημοσιεύματα τῆς συγκεκριμένης περιόδου, δέν θεωροῦμε ὅτι ἀντικατοπτρίζουν ἐπαρκῶς τὴν πραγματικότητα. Μέχρι τό 1997 δινόταν ἔμφαση στὸν σεβασμὸ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος πού δέν ἀφήνει περιθώρια υἱοθέτησης τῆς καύσις. Τά τελευταῖα χρόνια –μέ τὴν «ἐπιστροφὴ» στό «προσκίνιο» τοῦ θεολογικοῦ ἐπιστητοῦ τῆς «θεολογίας τοῦ προσώπου»– χωρὶς νά παραβλέπεται ἡ σπουδαιότητα τῆς συνολικῆς σωματικῆς εἰκόνας, ἐξαίρεται ὁ σεβασμὸς, ἡ ἱερότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, διάθεση ἢ ὅποια δέν συμβαδίζει μὲ ἀξιώσεις γιὰ καύση τῶν νεκρῶν.

«Ὁ σύγχρονος κόσμος θέλει νά κάψει τούς νεκρούς. Τούς λείπει τό αἰῶνιο, τό θεϊκό, ἡ τιμὴ τοῦ ὑλικοῦ, τό ἐπέκεινα, τό μετὰ ταῦτα. Ἀρνεῖται τουλάχιστον νά σκεφτεῖ τί ζωὴ πού ὑπάρχει χωρὶς ὅμως νά φαίνεται. Οὔτε στά σπλάγχνα ὡς ἔμβρυο τὴν δέχεται, οὔτε στὸν τάφο ὡς λείψανο, οὔτε στὴν σκέψη ὡς αἰῶνιο πρόσωπο, οὔτε στὸν πόθο ὡς ὑπέρτατη ἀξία, οὔτε στὴν ψυχὴ ὡς χάρι θεώσεως. Τά δεσμά τοῦ ἐδῶ καὶ τώρα σπάζουν μόνο κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς αἰῶνιας ἀλήθειας.

Καίμε ὅ,τι ἔχει ἀξία, ὁμορφιά καὶ ζωὴ. Ὅ,τι ἔχει χρόνο μέσα του καὶ διάρκεια. Καίμε τά δάση, καίμε τίς περιουσίες μας, καίμε τίς αἰώνιες ἀξίες μὲ τούς νόμους, καίμε τίς παραδόσεις μας (ἀποποινικοποίηση τῆς μοιχείας, νομιμοποίηση τῶν ἀμβλώσεων κ.λπ.). Τώρα θέλουμε νά καίμε καὶ τά σώματά μας. Ὅταν κάψουμε τὴν ὑπόμνηση τῆς αἰῶνιας προσοπτικῆς καὶ τοῦ θανάτου μας, θά ἔχουμε προσδώσει στό τοπίο τῆς ζωῆς μας τὴν εἰκόνα πού ἀντικρίζουμε μπροστά σ' ἕνα καμένο δάσος. Ἡ Ἐκκλησία δυσκολεύεται νά ἐνταχθεῖ σέ μιά τέτοια λογική.

Πνεύμονες τῆς ζωῆς εἶναι τὰ δάση. Πνεύμονες τῆς ψυχῆς εἶναι τὰ λείψανα. Στὰ μοναστήρια μποροῦμε νά συναντήσουμε τὴν πεμπτοσύνη τῆς Ὁρθοδόξου παραδόσεως. Τὰ κεντρικά τους σημεία, ἐκεῖ πού διαφυλάσσεται ὁ πνευματικός θησαυρός τους εἶναι τὸ ἱερό θυσιαστήριο, οἱ λειψανοθήκες καὶ τὸ ὄστεοφυλάκιο. Στὸ πρῶτο ἐπιτελεῖται τὸ μυστήριον, προσφέρεται ὁ Θεός. Ἀπὸ τὸ δεύτερον προχέεται ἡ χάρις τῶν ἁγίων, προβάλλει ἡ Ἐκκλησία. Καὶ τὸ τρίτον ἀποτελεῖ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς ἐν Χριστῷ φιλοσοφίας, τὸ ἐργαστήριον τῆς μνήμης τοῦ θανάτου – ἀναδύει τὸ πρόσωπον. Καὶ τὰ τρία ἔχουν λείψανα. Καὶ τὰ τρία δὲν θά ὑπῆρχαν, ἂν ἡ Ἐκκλησία υἰοθετοῦσε τὴν καύση τῶν νεκρῶν τῆς. Ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νά ἀπορρίψει τὴν παράδοσίν της, δὲν μπορεῖ νά προδώσει τὴν ἐμπειρία καὶ τὴν πίστη τῆς· ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νά κάψει τὰ σπλάγχνα καὶ νά ἀρνηθεῖ τὸν ἑαυτό της» (Ἀρχιμ. Νικόλαος Χατζηνικολάου, 2002).

Συμπερασματικά, ἡ Ἐκκλησία πρέπει νά μείνει ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τὸ κοσμικὸ πνεῦμα καὶ νά ἐξακολουθεῖ νά κηδεύει καὶ νά ἐνταφιάζει τὰ σώματα, τὰ ὅποια μπορεῖ νά εἶναι καὶ λείψανα, καὶ τὰ ὅποια θά κοιμῶνται ἀναμένοντας τὴν ἀνάστασίν τους καὶ ὅταν γίνετα ἑκταφί νά μπορεῖ νά διαπιστώνεται ἡ ἀγιότητα τοῦ κεκοιμημένου. «Διότι ἡ ἀφθαρσία καὶ ἡ θαυματουργία τῶν λειψάνων εἶναι τεκμήριον θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ ἡ Χάρις τοῦ Θεοῦ διαπορθεύεται καὶ σὲ ὁλόκληρον τὸ σῶμα» (Μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου Ἱερόθεος Βλάχος, 2002).

Ἐνδεικτικὴ Βιβλιογραφία

Γρινεζάκης Μακάριος Ἀρχιμανδρίτης (νῦν Ἀρχιεπίσκοπος Αὐστραλίας)–Μαυροφόρου Ἄννα, *Βιοθικὸὶ Προβληματισμοὶ στὴν Ἱατρικὴ Δεοντολογία*, Πανεπιστημιακὴ ἐκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 2012.

Δουνδουλάκης Ε.Κ., *Ἡ Καύση τῶν νεκρῶν στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία – Μελέτες Ὁρθοδόξου Θεολογίας*, ἐκδόσεις Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2003.

Ἱερόθεος Βλάχος (Μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἁγ. Βλασίου) «Ἡ θεολογικὴ ἄποψη καὶ οἱ ἐκκλησιολογικὲς συνέπειες τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν». Πρακτικὰ Ἡμερίδας *Ἡ Καύση τῶν νεκρῶν*, Ἀθήνα 2002.

Κόϊος Ν., *Ἠθικὴ θεώρηση τῶν Τεχνικῶν Παρεμβάσεων στὸ Ἀνθρώπινο Γονιδίωμα*, Ἀθήνα, Σταμούλη, 2003.

Κουκουλὲς Φαίδων, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς*, τόμος Δ΄, ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα 1951.

Ἱερόθεος Βλάχος (Μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου), *Βιοθικὴ καὶ βιοθεολογία*, Ἱερά Μονὴ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, Λιβαδειά 2005.

Ἀρχιμ. Νικόλαος Χατζηνικολάου (νῦν Μητροπολίτης Μεσογαίας καὶ Λαυρεωτικῆς), «Τὸ σήμερον, τὸ χθὲς καὶ τὸ γιὰ πάντα τῆς ταφῆς καὶ τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν». Πρα-

κτικά Ημερίδας *Η Καύση τῶν νεκρῶν*, Ἀθήνα 2002.

Χριστινάκης Π.Ε., «Ταφῆ ἢ καύση τῶν νεκρῶν; ἱστορικοκανονική θεώρηση». Πρακτικά Ημερίδας *Η Καύση τῶν νεκρῶν*, Ἀθήνα 2002.

Ἐγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα*.

<http://www.imattikis.gr/html/gr/mainpage/tafh/kaush2.htm>

ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΒΙΟΗΘΙΚΗ¹

Οικολογία και Βιοηθική εμφανίστηκαν την ίδια χρονική περίοδο, την εποχή της παγκοσμιοποίησης. Αρχικά οι κάθε είδους ανθρώπινες επεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον και έπειτα η έκρηξη της τεχνολογικής προόδου μᾶς φέρνουν αντιμέτωπους με μία νέα πραγματικότητα, η οποία σχετίζεται με την φύση και τον άνθρωπο. Μᾶς θέτουν εμπρός σε ένα πρόβλημα και μία κρίση, πού είναι πάνω ἄπ' ὅλα πνευματική και ἠθική. Ὁ ὅρος «Οικολογία» προέρχεται ἀπὸ τὴν ἑλληνική λέξη «οἶκος» καὶ ὀρίζει τὸν βίωτοπο τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ περιβάλλον του. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση μὲ τὸν ὄρο «Οικολογία» δὲν ἐννοοῦμε τὴν ἐπιστήμη πού μελετᾷ τὶς σχέσεις τῶν ζωντανῶν ὄντων μὲ τὸ περιβάλλον τους, ἀλλὰ πὶο συγκεκριμένα τὶς ἴδιες τὶς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν φυσικὸ κόσμο. Αὐτὲς σχετίζονται ἀφενὸς μὲ τὸ ἀπόγειο τῆς οἰκολογικῆς κρίσης καὶ ἀφετέρου μὲ τὴν ἀπεγνωσμένη προσπάθεια πού καταβάλλεται νά ξεπεραστεῖ αὐτὴ ἡ κρίση². Μία νέα ἐπιστήμη ἢ «Οικολογία» ἔχει δημιουργηθεῖ προκειμένου νά μελετήσει καὶ νά διαχειριστεῖ αὐτὴ τὴν κρίση.

Στὴν ἀρχὴ τὸ οἰκολογικὸ ζήτημα ἐτέθη σάν πρόβλημα, ἀπὸ τώρα καὶ στό ἐξῆς ἔχει «μεταμορφωθεῖ» σέ μία κρίση ἀπὸ τὴν ὁποία πᾶσχει ὀλόκληρος ὁ πλανήτης καὶ πού δὲν μπορεῖ νά περιοριστεῖ σέ μία συγκεκριμένη περιοχή, σύμφωνα μὲ καθορισμένα γεωγραφικὰ ὅρια. Πρόκειται γιὰ ἕνα ζήτημα παγκόσμιας τάξης.

Ἀναπόφευκτο πρόβλημα, πού καλεῖται νά δώσει μία λύση σέ μία «ἀνθρωπότητα διχασμένη». Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι μία ὀλοένα αὐξανόμενη ἀπειλή καὶ μία συνεχόμενη αὐξανόμενη ἀνθρώπινη ἀνησυχία. Αὐτὴ ἡ ἀπειλή ἔχει ἐπιδει-

---

¹ Μετάφραση τοῦ Γαλλικοῦ κειμένου: Dr. Sotiris Balatsoukas, «Ecologie et Bioethique» {Γρηγ. Παλαμᾶς, τεύχ. 845 (2012), σσ. 125-132}.

² Σωτήριος Ἰ. Μπαλατσούκας, *Οἱ Ἄγιοι καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον*, Τρίκαλα 2019⁴, σσ. 18-19.

νωθεί έπειτα από τις βιομηχανικές και τεχνολογικές κατακτήσεις, πού έχουν μετατρέψει τις συναισθηματικές και ανθρωπιστικές ανάζητήσεις σε έναν «άμιγħ εύδαιμονισμό».

Η φύση έγινε αντιληπτή σαν πηγή εκμετάλλευσης και όχι σαν «θείο δώρο». Έχει υποτιμηθεί από τον ύλιστή άνθρωπο με τις έγωκεντρικές του ανάγκες, κάτι πού έχει προεκτάσεις, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές. Αυτό μένει στενά συνδεδεμένο με την έσωτερική πνευματική κρίση του ανθρώπου. Η πτώση του τον όδήγησε στό να έκδιωχθεί από τον παράδεισο, τον όδήγησε στό να καταχραστεί τον κόσμο. Ο άνθρωπος εγκατέλειψε την άσκηση τής ανιδιοτελοϋς αγάπης προς τον Θεό και τον συνάνθρωπο.

Η κατάχρηση στίν χρήση του φυσικού κόσμου προκαλεί τίν αλλοίωση του ανθρώπου ως «κατ' εικόνα» Θεού δημιούργημα. Η οικολογική κρίση πρέπει να έξελιχθεί σε συνειδητοποιήση, σε όλους τους τομείς τής ανθρώπινης δραστηριότητας: έπιστήμη, πολιτική, οικονομία, βιομηχανία, δικαιοσύνη, ήθικη. Αυτή ή κρίση, πού τονίζεται από τίν έπιταχυνόμενη πρόοδο τής έπιστήμης και τής τεχνολογίας, έχει λάβει δραματικές διαστάσεις. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα από τίν έξάντληση των ενεργειακών πόρων και του όρυκτου πλούτου, καθώς και από τίν μαζική συσσώρευση απορριμμάτων. Είναι τό φαινόμενο του «θερμοκηπίου».

Τά γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα προκαλούν πραγματικούς κινδύνους για τίν υγεία. Η ατμόσφαιρα, τό νερό, τό έδαφος, τό υπέδαφος, δέχονται αδιάκοπα έπιβλαβή βιομηχανικά απόβλητα, καθώς και άλλες μορφές απορριμμάτων. Με τίν έξαφάνιση των φυτικών ειδών και των ζώων όλο τό φυσικό οικοσύστημα και οί βιολογικές ισορροπίες πλίνττονται. Έπιπλέον, ή αλόγιστη χρήση τής πυρηνικής ενέργειας και τής ραδιενέργειας συνιστά ένα πρόβλημα έξαιρετικής βαρύτητας³.

Η προσέγγιση των δύο ζητημάτων, έξαιτίας τής ήθικης και ανθρωπολογικής τους διάστασης, θά ύλοποιηθεί μέσα από τό πνεϋμα τής πατερικής σκέψης.

Ο άνθρωπος είναι ένα όν διπλής ύπόστασης, συνάμα βιολογικό και πνευματικό. Όλοι οί Άγιοι και οί Πατέρες τής Έκκλησίας, ένδεικτικά, ως ό Άγιος Γρηγόριος ό Παλαμής, έπιμένουν, ιδιαίτερω, ως προς τίν διπλή φύση, και τονίζουν ρητά τίν άλληλεξάρτησή τους. Συνεπώς ό άνθρωπος ένοποιεί τον ύλικό με τον πνευματικό κόσμο.

Αποτελεί μιά σύζευξη σώματος και ψυχής. Γίνεται μία ζώσα «πνευματι-

---

³ Rene Coste και Jean-Pierre Ribaut, *Οί νέοι όρίζοντες τής οικολογίας*, Παρίσι 1993 και επίσης, Χρ. Ζερεφός, *Είσαγωγή στίν φυσική τής ατμόσφαιρας*, Θεσσαλονίκη 1981.

κουλική» οντότητα, ή οποία δεσπάζει στον φυσικό κόσμο. Έξουσιάζει και είναι κυρίαρχος του κόσμου και της δημιουργίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ή εξουσία του πάνω σ' αυτήν τίν τελευταία είναι χωρίς όρια. Αυτή ή κυριαρχία έχει πολύ συγκεκριμένα όρια. «Ο άνθρωπος γίνεται πραγματικά “τεχνίτης” κατ' εικόνα του δημιουργού Θεού»⁴, μόνον όταν ενεργεί σύμφωνα μέ τούς νόμους της συμπληρωματικότητας, και όχι μέ άπροσδόκητη βία. Η σχέση μεταξύ ανθρώπου και κόσμου δέν είναι στατική, αλλά δυναμική. Οί Άγιοι και οί Πατέρες της Έκκλησίας τονίζουν, αδιαλείπτως, τά δικαιώματα και τίς υποχρεώσεις του ανθρώπου προς τίν δημιουργία. Η χρήση και ή προστασία της, σέ συμμόρφωση μέ τίν θεϊκή έντολή: «Νά εργάζεσαι τίν γη και νά τίν διαφυλάττεις».

Τά δώρα της φύσης και του κόσμου είναι αυτά που τρέφουν τόν άνθρωπο από άποψη βιολογική και πνευματική. Τό ανθρώπινο σώμα εξαρτάται από τίν γη, που άποτελεί μία συνεχή πηγή ζωής. Η πόση, ή βρώση, ή ένδυση, όπως παρατηρεί ό Άγιος Μακάριος ό Αιγύπτιος, καθώς και ή παρασκευή φαρμάκων για τίν θεραπεία των σωματικών παθήσεων προέρχονται όλα από τίν φύση⁵. Εξάλλου, οί εξαρτήσεις του ανθρώπου δέν περιορίζονται μόνον σ' αυτά που αναφέρθηκαν. Τά έργα του όλα είναι μία μίμηση της δημιουργικής δράσης του Θεού, τόσο σέ αισθητικό, πολιτισμικό, όσο και σέ οικονομικό, αλλά και τεχνολογικό επίπεδο⁶.

Βέβαια ό,τι προηγουμένως ανέφερα ανήκει στον Τομέα της Οικολογίας, ή οποία είναι στενά συνδεδεμένη μέ τίν Βιοηθική. Τά όρια της Βιοηθικής επεκτείνονται σέ όλόκληρο τόν φυσικό κόσμο και τό περιβάλλον⁷. Η Βιοηθική συστήνεται ως ή προέκταση της Ιατρικής ήθικης, μέ καρδιά τά προβλήματα που δημιουργήθηκαν μέ τίν παρέμβαση της Βιολογίας και τίν χρήση της προηγμένης Ιατρικής τεχνολογίας.

Οί προτεινόμενες άρχές μας θεολογικής Βιοηθικής είναι: ή υποστατική άρχή του προσώπου, ή άρχή της ανιδιοτελους αγάπης, ή άρχή του σεβασμού της ζωής και ή άρχή της δικαιοσύνης.

Αυτές οί άρχές από όρθόδοξη σκοπιά επανέρχονται στην υποστατική άρχή, άρχή του προσώπου. Τό πρόσωπο είναι ύψιστης σπουδαιότητας στην ήθική αντίληψη των Αγίων Όρθοδόξων Πατέρων, ως προς τό σύνολο της

⁴ Κάλλιστος Ware, «Η άξία της ύλικης δημιουργίας», *Συνάντηση*, Πάφος 1994, σ. 31.

⁵ Μακάριος Αιγύπτιος, *Πνευματικοί Διάλογοι*, PG34, 812A.

⁶ Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Αμφιλόχεια*, Έρώτησις 253, PG101, 1061 A.

⁷ W. Korff «Einführung in das Project Bioethik», *Lexicon de Bioethik*, Τόμος 1 Guttersloh 1998, σ. 7.

ύπαρξης. Υπογραμμίζεται ο αναγκαίος σεβασμός για τήν ελεύθερη ανθρώπινη ύπαρξη.

Ἡ ὀρθόδοξη ἠθική ἀπορρίπτει κάθε τι πού μπορεῖ νά ἐμποδίσει τήν ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς στόν ἄνθρωπο, ἡ ὁποία τόν κάνει νά «ὀμοιάζει» μέ τόν Θεό. Ἐπειδή μόνον ἡ «ἐν Χριστῷ ζωή» ἐπιτρέπει στόν ἄνθρωπο νά ἐπιτύχει τήν τελειότητα καί ν' ἀποκτήσει «τούς τρόπους, τά ἥθη» τοῦ Θεοῦ⁸.

Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νά σκέφτεται, ν' ἀποφασίζει καί νά ἐνεργεῖ ἐλεύθερα, ἀνεξάρτητα ἀπό κάθε μορφή πίστεως, βίας καί περιορισμοῦ. Ἡ προσωπική του ἐπιλογή, σέ θέματα ὑγείας καί, γενικότερα, σέ ὅ,τι ἔχει νά κάνει μέ τά θέματα τῆς ζωῆς του, θά πρέπει νά γίνεται σεβαστή. Εἶναι δύσκολο νά ἐκφραστεῖ κανεῖς γιά θέματα βιοηθικῆς τάξης, γι' αὐτό πού εἶναι σωστό ἢ λάθος, ἠθικό ἢ ἀνῆθικο, χωρίς ν' ἀναφερθεῖ στήν ὑποστατική ἀρχή τῆς ὀρθόδοξης διδασκαλίας, διότι εἶναι φυσικό ὅτι ἡ ἠθική, μέ τήν ἀφηρημένη ἔννοια, ποικίλλει ἀπό κοινωνία σέ κοινωνία καί ἀπό ἄτομο σέ ἄτομο.

Σύμφωνα μέ τήν ὀρθόδοξη διδασκαλία τῶν Ἁγίων Πατέρων, τά ἠθικά προβλήματα δέν εἶναι αὐτόνομα. Ἡ ἠθική ἐκπλήρωση δέν μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ χωριστά ἀπό τήν πνευματική ζωή, διότι αὐτό θά ὀδηγοῦσε στόν ἐγωκεντρισμό καί στήν κατάργηση τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου⁹. Εἶναι ἀπαράδεκτο νά χρησιμοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος, πού ἀντιπροσωπεύει τήν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὡς «μέσο» μέ στόχο τήν ἐπίτευξη ὁποιοῦνδήποτε ἐπιδιώξεων¹⁰.

Ἡ ὀρθόδοξη Βιοηθική μέ τόν προσωπικό της χαρακτήρα σχετίζεται μέ τήν πρέπουσα στάση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στόν συνάνθρωπο καί τόν κόσμο. Ἡ Ὁρθοδοξία μᾶς διδάσκει νά στραφοῦμε μέ βαθειά πίστη καί συνεχῆ ἀφοσίωση στόν Θεό καί νά ἐργαζόμαστε γιά νά καταστειλοῦμε τά πάθη μας, τῶν ὁποίων οἱ ρίζες εὐρίσκονται στόν ἐγωκεντρισμό καί τήν ἐγωϊστική ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό μας. Αὐτό ἐξαρτᾶται, προφανῶς, ἀπό τήν ἐλεύθερη ἐπιλογή τοῦ ἀνθρώπου. Τό δικαίωμα στήν ἐλευθερία εἶναι αὐτό πού πηγάζει ἀπό τήν ἐλεύθερη βούληση (προαίρεση), πού ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖ, κακῶς ἢ ὀρθῶς, στίς σχέσεις του μέ τόν περιβάλλοντα κόσμο. Μία ἐσφαλμένη χρήση τῆς ἐλεύθερης βούλησός του τόν ὀδηγεῖ σέ μία ἐσφαλμένη χρήση τῆς τεχνολογίας, καταδεικνύοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τόν Θεό.

⁸ Νικ. Κόϊος, *Ἠθική θεώρηση τῶν τεχνικῶν παρεμβάσεων στό ἀνθρώπινο γονίδιομα*, Ἀθήνα 2003, σ. 256 κ.έ.

⁹ H. Tristraem Emgelhardt, *Τά θεμέλια τῆς Βιοηθικῆς* (μεταφρ. ἑλληνικά, Πολυξένη Τσαλίκη-Κιοσόγλου), ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 207, σ. 239.

¹⁰ Νικ. Κόϊος, ὁ.π., σ. 216.

Όταν ο άνθρωπος δημιουργήθηκε ένδεδυμένος «τὴν θεία εἰκόνα», ἀπέκτησε τὴν δυνατότητα νὰ προοδεύει ὡς πρὸς «τὴν ὁμοίότητα» μὲ τὸν Θεό, νὰ μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει τὴν τελειότητα, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ γίνει κατὰ χάριν Θεός. Ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» ἀπὸ τὸν Δημιουργό του, τὸν κάνει νὰ ξεχωρίζει. Εἶναι αὐτό, πού τὸν διαφοροποιεῖ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη δημιουργία καὶ τὸν ἐξυψώνει πάνω ἀπὸ κάθε ἄλλο πλάσμα. Σύμφωνα μὲ τὴν διδασκαλία τῶν Ἁγίων Πατέρων, ἡ ὀρθή στάση τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ ἐννοηθεῖ σάν τὸ σημάδι τῆς ὀρμῆς του καὶ τῆς ἀνύψωσής του πρὸς τὸν Θεό. Ὁ ἄνθρωπος, πού δημιουργήθηκε «κατ' εἰκόνα Θεοῦ», ἔχει μίᾶ ἐμφυτη τάση νὰ ἀνυψώνεται πνευματικά, προκειμένου νὰ πλησιάσει τὸν Θεό καὶ νὰ προσχωρήσει στὴν τελειότητα¹¹. Εἶναι προσκεκλημένος νὰ ὁμοιάσει μὲ Ἐκεῖνον, πού ἀντιπροσωπεύει τὴν μοναδική πηγὴ ἀγιότητας, κάτι πού λαμβάνει ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό ὡς δῶρο¹².

Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ βιοθικά προβλήματα, πού προκύπτουν ἀπὸ τὶς ἐφαρμογές τῆς τεχνολογίας, συνδέονται μὲ τὸν ἄνθρωπο. Ἐξάλλου, ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὸν φυσικὸ κόσμο, χλωρίδα καὶ πανίδα, συνδέεται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα καὶ μὲ τὸν ἄνθρωπο¹³. Χάρην τῶν ἐφαρμογῶν αὐτῶν καὶ πέρα ἀπὸ τὶς ἐπιτυχίες καὶ τὸν κατακτηθέντα ἐμπλουτισμὸ οἱ εἰδικοί, ἰατροί, βιολόγοι, ἀγρονόμοι, ἐπιστήμονες πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴν Βιοθικὴ καὶ ἄλλους τομεῖς τῆς ἐπιστήμης, ἐπισημαίνουν σοβαροὺς κινδύνους. Ὁ ἄνθρωπος, λόγω τῆς ἐλευθερίας του, ἔχει μίᾶ πληθώρα δυνατοτήτων, πού ἐμφανίζουν μίᾶ διπλή φύση καὶ συνδυάζουν συχνά, ἀλλὰ καὶ παράδοξα, τὸ καλὸ μὲ τὸ κακὸ. Ἐπικεῖται ὁ κίνδυνος μεγάλης κλίμακας οἰκολογικῶν καταστροφῶν, οἱ ὁποῖες στίς περισσότερες περιπτώσεις δὲν μποροῦν νὰ γίνουν ἀντιληπτές στὸ ἐγγὺς μέλλον. Ἡ ὑπαρξὴ ὀργανισμῶν γενετικά τροποποιημένων ἀποτελεῖ ἕναν σοβαρὸ κίνδυνο γιὰ τὸ περιβάλλον. Κλονίζεται ἔτσι ἡ εὐθραστὴ ἰσορροπία τῶν οἰκοσυστημάτων¹⁴.

Στίς μέρες μας, ὁλόκληρος ὁ πολιτισμὸς ἐμποτίζεται καὶ κατευθύνεται ἀπὸ ἕνα πνεῦμα ἀλαζονείας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐμπλέκεται καὶ ἡ Βιοθικὴ σέ ὅλα αὐτά. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο ἡ συσχέτισή του μὲ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα συνιστᾷ

¹¹ Α' Θεσ. 4,3 καὶ Πέτρ. 1,16.

¹² Νικ. Κόϊος, ὅ.π., σ. 267.

¹³ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης (Ζηζιούλας), «Τὸ πρόσωπο καὶ οἱ γενετικές ἐπεμβάσεις», περιοδ. Ἰνδικτος XIV (2001), σ. 65.

¹⁴ Β. Γιούλτσης, *Πνευματικότητα καὶ κοινωνικὴ ζωή*, Θεσσαλονίκη, σσ. 105-112.

ἀναμφισβήτητη προτεραιότητα¹⁵. Οἱ Ἅγιοι καί οἱ Πατέρες βλέπουν τά πάντα ὑπό ἓνα πρῶσιμα αἰωνίου φωτός. Προσπαθοῦν νά τά μεταμορφώσουν ὅλα μέσα ἀπό μία προοπτική τελειότητας.

Αὐτό ἀνοίγει ὄχι μόνον τόν δρόμο γιά τήν ἀγιότητα, ἀλλά ἐξίσου καί τό μονοπάτι τῆς ἀρετῆς καί τῆς κοινωνικῆς ἐπιτυχίας. Οἱ Ἅγιοι ὡς προσωπικότητες, ἔχοντας κατορθώσει τήν ἐσωτερική πληρότητα, διακόπτουν καί διαπερνοῦν τόν τοίχο τοῦ ἀτομικισμοῦ καί τῆς βιολογίας καί εἰσδύουν στή σφαῖρα τοῦ πνεύματος. Εἶναι σέ ἀναζήτηση μίας πρόσωπο μέ πρόσωπο συνάντησης μέ τόν προσωπικό Θεό¹⁶.

Ἀφετέρου, κατά τήν ἐξέταση τῶν βιοηθικῶν προβλημάτων, θά πρέπει νά ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ἡ ὀρθόδοξη ἀσκητική παράδοση, ὡς οὐσιαστικό μέρος τῆς ὀρθόδοξης ἠθικῆς, ὅπως καί ἡ δοξολογική της διάσταση, ὡς πρὸς τόν Δημιουργό, καθώς καί τό εὐχαριστιακό ἦθος της. Χάρη σ' αὐτή τήν εὐχαριστιακή προοπτική ὁ κόσμος καί ὁ ἄνθρωπος ἀποκαθιστῶνται μέσα σέ ὀρθές καί δίκαιες σχέσεις μεταξύ τους μέ τρόπο ὥστε, οὔτε ὁ ἄνθρωπος, οὔτε ὁ κόσμος, νά ἐκπίπτουν ἀπό τόν Δημιουργό. Θά μπορούσαμε ἔτσι νά ἐξασφαλίσουμε τήν ἀποφυγή τῶν ἐπιβλαβῶν ἐφαρμογῶν τῆς τεχνολογίας.

Ἡ ὀρθόδοξη χριστιανική ἠθική, ἡ ὁποία κατέχει ἕναν κατ' ἐξοχήν ὄντολογικό χαρακτήρα, σέ σχέση μέ τό φυσικό περιβάλλον καί, γενικότερα, μέ τήν δημιουργία, πρέπει ν' ἀποτελεῖ τό βασικό κριτήριο γιά τήν ἠθική ἀξιολόγηση τῆς σύγχρονης βιολογίας, τῆς βιοτεχνολογίας, τῆς γενετικῆς καί τῆς μηχανικῆς.

Οἱ τεχνικές παρεμβάσεις στό ἀνθρώπινο γονιδίωμα πρέπει νά ἔχουν ὡς βάση καί θεμέλιο τήν ὀρθόδοξη ἀνθρωπολογία τῶν Ἁγίων Πατέρων.

Μέ τόν ρυθμό πού ἐξελίσσονται τά πράγματα στόν Τομέα τῆς Οἰκολογίας καί τῆς Βιοηθικῆς, καθώς καί στήν γενετική καί στήν βιοτεχνολογία οἱ ἀλλαγές, πού προέκυψαν, δέν ἐπηρεάζουν μόνον τήν ἐπιστήμη τῆς οἰκολογίας καί τῆς ἰατρικῆς. Εἶναι ἕνα νέο ὄραμα τῶν πραγμάτων, πού διαμορφώνεται στόν κόσμο καί στή ζωή. Πολιτιστικά τοῦτες οἱ νέες ἀντιλήψεις ἐνδέχεται νά ἐπιφέρουν ἀναστάτωση καί νά ὀδηγήσουν τόν ἄνθρωπο σέ νέα μονοπάτια.

Ἡ ἀναδυόμενη ἀντίληψη περί τῆς οἰκολογικῆς κρίσης καί τῶν ἐφαρμογῶν τῆς τεχνολογίας εἶναι ἔντονη, λόγω τῆς ἀνάδειξης καί τῆς κριτικῆς τοῦ ζητήματος, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ θέματα ἠθικῆς. Αὐτό θά ἔπρεπε νά μᾶς ὀδηγήσει σέ αὐτοκριτική. Νέοι ὀρίζοντες μποροῦν (ὀφείλουν) ν' ἀνοιχθοῦν μέσα στό πλαί-

¹⁵ Γ. Μαντζαρίδης, *Εἰσαγωγή στήν ἠθική*, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 57-65.

¹⁶ *Β Πέτρο*, 3,13.

σιο ενός εὐγενούς διαλόγου καὶ ἑνός ἀμοιβαίου σεβασμοῦ, ἰδίως χάρις στίς δυνατότητες, πού προσφέρονται σέ ὅ,τι ἔχει νά κάνει μέ τήν ἐπικοινωνία, ἔχοντας σάν βάση τήν διδασκαλία τῶν Πατέρων περί ἠθικῆς καὶ ὀρθόδοξης χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, ἡ ὁποία ἀναδεικνύει δύο οὐσιαστικούς παράγοντες: 1) Τό γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε «κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν» ἀπό τόν Τριαδικό Θεό καί 2) Τό γεγονός ὅτι ἀποτελεῖ μία ἀδιαίρετη ψυχοσωματική ἐνότητα.

Μέ τήν βοήθεια τοῦ ἀνίκητου πνευματικοῦ ὄπλου, πού εἶναι ἡ μετάνοια, καί ἡ ὁποία σημαίνει ἀλλαγὴ τρόπου τῆς συμπεριφορᾶς μας ἀπέναντι στήν γενικευμένη κρίση ἀξιών, καί διὰ τῆς προσευχῆς τῶν Ἁγίων, ἡ ὁποία εἶναι ὄντολογικό γεγονός τῆς ἀνιδιοτελοῦς, ἄνευ ὄρων, ἀγάπης πρὸς τόν Θεό, τόν συνάνθρωπο καί τήν διαφύλαξη τοῦ σύμπαντος κόσμου. Διὰ τῆς εὐχαριστιακῆς ἀντίληψης γιά τόν κόσμο καί γενικότερα, διὰ τοῦ ἀσκητικοῦ της πνεύματος, ἡ ὀρθόδοξη ἠθική μπορεῖ νά διατηρήσει ἀναλλοίωτο τόν χαρακτήρα της γιά μία ἀντικειμενική στάση ἀπέναντι στήν Οἰκολογία καί τήν Βιοθική.

Ἡ ὀρθόδοξη χριστιανική παράδοση, μέσα ἀπό τήν ἐμπειρία τῶν Ἁγίων, προσφέρει τήν δυνατότητα νά ξεφύγουμε ἀπό τό ἀδιέξοδο καί νά ἀντιμετωπίσουμε ἀκόμα πιό σοβαρές καταστάσεις. Αὐτό πού εἶναι ὄρατό, ἀλλά καί αὐτό πού δέν μπορεῖ νά γίνει ἀντιληπτό, γεννᾷ στήν ψυχή τοῦ πιστοῦ τήν ἔννοια τοῦ Θεοῦ, γιατί μέσῳ τῶν πλασμάτων ἐπικοινωνεῖ μέ τόν Δημιουργό.

Τελικά, ὁ πιστός, κατά τόν τύπο τῶν Ἁγίων, ὀφείλει νά συλλάβει τά ἱστορικά γεγονότα καί ὁλόκληρο τόν κόσμο, μέσα ἀπό μία ἐσχατολογική διάσταση, διότι, κατά τήν Δευτέρα ἔλευση, ὁλόκληρη ἡ δημιουργία θά ἀναδημιουργηθεῖ (ἀνασχηματιστεῖ). «Εἶναι νέοι οὐρανοί καί νέα γῆ, πού περιμένουμε σύμφωνα μέ τήν ὑπόσχέσίν Του, ὅπου θά κατοικεῖ ἡ δικαιοσύνη».

ΑΡΧΙΜ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΚΙΑΜΕΤΗΣ
ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ Ι.Μ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ

ΘΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΙ ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΚΟΡΩΝΟΪΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΜΑΤΙΑ ΕΝΟΣ ΚΛΗΡΙΚΟΥ

Είσαγωγή

Η περίοδος τῆς πανδημίας τοῦ κορωνοϊοῦ μᾶς ἐπιφύλαξε καταστάσεις πρωτόγνωρες καί ἔθεσε ἐνώπιόν μας θέματα καί ζητήματα πού εἴτε τά θεωρούσαμε αὐτονόητα, εἴτε δέν τά εἶχαμε κἄν ὑποψιαστῆ· θέματα καί προβλήματα ἐπιστημονικά, κοινωνικά, οικονομικά καί, βεβαίως, θεολογικά καί ἐκκλησιαστικά, πού ἀποτυπώθηκαν ἀνάγλυφα καί ἐπώδυνα στήν ζωή τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας σέ ὅλα τα μήκη καί τά πλάτη τῆς γῆς.

Χωρίς ἀμφιβολία, ἡ πανδημία τοῦ κορωνοϊοῦ ἐπηρέασε καταλυτικά ὅλες τίς πτυχές τοῦ προσωπικοῦ, οικογενειακοῦ καί κοινωνικοῦ μας βίου. Ὑπῆρξαν ὁμως ὀρισμένοι τομεῖς, οἱ ὅποιοι ἐπηρεάστηκαν ἰδιαίτερος ἀπ' αὐτήν καί ὑπέστησαν τριγμούς καί ρωγμές, πού θά παραμένουν αἰσθητοί καί στήν μετά-κορωνοϊό ἐποχή. Ἐνας ἀπό αὐτούς εἶναι ἡ λατρευτική ζωή τῆς Ἐκκλησίας μας, πού ἔχει ὑποστῆι σοβαρές πληγές, μάρτυρες τῶν ὁποίων εἴμαστε κυρίως οἱ κληρικοί.

Γενικά συμπεράσματα

Πρῶτα ἀπό ὅλα συνειδητοποιήσαμε πώς ὁ κόσμος μας ἔχει μικρύνει. Τό μακρινό γιά μᾶς πρόβλημα τῆς ἐπιδημίας στήν Κίνα, μέ τίν ὅποια μᾶς χωρίζουν χιλιάδες χιλιόμετρα, κατέστη ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ καί πρόβλημα δικό μας. Ὁ κίνδυνος πού χτύπησε τήν πόρτα ἐνός ἄλλου λαοῦ, μᾶς ἄλλης κοινωνίας, βρέθηκε ταχύτατα πρὸ τῶν δικῶν μᾶς θυρῶν. Σοκαρισμένοι καί αἰφνιδιασμένοι, μεταβληθήκαμε ἀπό παρατηρητές σέ πρωταγωνιστές τῶν γεγονότων. Κληθήκαμε νά συνειδητοποιήσουμε πώς ζοῦμε σέ μία ἐποχή, κατά τήν ὅποια τίποτα δέν εἶναι ξένο σέ ἐμᾶς, τίποτε δέν ὑπάρχει πού νά μῖν μᾶς ἀφορᾶ, πού

νά μίν ἐγγίξει τίν προσωπική καί τίν κοινωνική μας ζωή. Γίναμε καί ἐμείς μία κουκίδα σέ ἕναν παγκόσμιο χάρτη μέ τά καταγεγραμμένα κρούσματα τοῦ κορωνοϊοῦ, ἕνα μικρό δεδομένο μιᾶς παγκόσμιας στατιστικῆς. Οἱ δικοί μας ἄνθρωποι, οἱ συγγενεῖς, οἱ φίλοι μας, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, γίναμε ἀριθμοί σέ μία παγκόσμια καταγραφή κρουσμάτων καί θυμάτων.

Πολλαπλή ἐνημέρωση καί σύγχυση

Συγχρόνως, μείναμε ἐνεοί μπροστά στήν ταχύτητα τῆς ἐνημέρωσης. Μακρινά γεγονότα γίνονταν γνωστά ἐν ριπή ὀφθαλμοῦ. Προσωπικά δράματα σέ ἀπομεμακρυσμένα μήκη καί πλάτη τῆς γῆς εἰσέβαλαν μέσω τῆς ὀθόνης στά σπίτια μας, συμβάλλοντας στήν ἐνημέρωσή μας, αὐξάνοντας ὁμως ταυτόχρονα καί τόν φόβο μας.

Στά γεγονότα αὐτά, καθοριστικό ρόλο ἔπαιξε καί τό Διαδίκτυο. Μέσω αὐτοῦ, γίναμε κοινωνοί ἀπόψεων, ἐρμηνειῶν, ἀλλά καί παραπληροφόρησης. Δεχθήκαμε διαδικτυακές πληροφορίες, ἐξηγήσεις καί ἐρμηνεῖες, στοιχεία προερχόμενα ἀπό διάφορες πηγές καί ἀναλυόμενα μέ ποικίλους τρόπους, ὥστε νά αἰσθανόμαστε, κάποτε κάποτε, ἔρμαια ἐνός πελάγου δεδομένων, συχνά ἀνῆμποροι νά τά καταγράψουμε σέ ὄλο το εὔρος τους, νά τά ἀξιολογήσουμε καί τελικά νά ὀδηγηθοῦμε σέ μιᾶ ὀλοκληρωμένη ἄποψη, στάση καί ἀντίδραση.

Μπροστά στά μέτρα

Μέσα σέ αὐτή τίν ἀτμόσφαιρα τῆς σύγχυσης καί τῆς ἀμηχανίας, βρεθήκαμε ἐνώπιον τῶν μέτρων, τά ὁποῖα ἀναγκάστηκε νά λάβει ἡ Πολιτεία, ὥστε νά ἀντιμετωπίσει τίν ραγδαία διασπορά τῆς νόσου, καθ' ἣν στιγμῆν γίνονταν γνωστές οἱ ἐκατόμβες τῶν θυμάτων σέ ὄλο τόν πλανήτη.

Τά μέτρα ἦταν ἐπείγοντα καί ὡς κοινωνία δέν εἶχαμε τίν πολυτέλεια νά προετοιμαστοῦμε γι' αὐτά καί νά προσαρμολογοῦμε σταδιακά. Στό σόκ τῆς ξαφνικῆς ἀλλαγῆς σέ ὄλες τίς πτυχές τῆς καθημερινότητάς μας, ἀντιδράσαμε ποικιλοτρόπως: μέ στωικότητα, μέ ἐπιφυλακτικότητα, μέ τυφλή ἀντίδραση ἢ μέ ἐθελοτυφλία, ὅπως τά μικρά παιδιά πού, μή μπορῶντας νά ἀντιμετωπίσουν ἕνα γεγονός, προτιμοῦν μέ τή φαντασία τους νά τό ἐξαφανίσουν. Ὁ κορωνοϊός ἔφτασε στό σημείο νά θεωρηθεῖ ὡς καί ἀνύπαρκτος, μέ ἀποτέλεσμα νά δημιουργηθεῖ μία ψυχολογία χαρακτηρισμένη ἀπό προσωρινά συναισθήματα εὐφορίας καί παραμυθίας, τά ὁποῖα ὁμως ἐξαφανίστηκαν, ὅταν ὁ ἀριθμός τῶν κρουσμάτων καί τῶν θυμάτων ἀκολούθησε γεωμετρική πρόοδο. Μικρή,

δυστυχῶς, ὑπῆρξε ἡ μερίδα τῶν ἀνθρώπων πού δέχθηκαν τό γεγονός ὡς δοκιμασία πίστεως, ὡς παιδαγωγία, ὡς εὐκαιρία μετάνοιας καί ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῆς πνευματικῆς τους πορείας, μέ ὑπακοή καί ἐμπιστοσύνη στήν Πρόνοια τοῦ Θεοῦ.

Μέσα στήν γενικότερη ψυχολογική καί κοινωνική ἀτμόσφαιρα τῆς σύγχυσης, ἦταν ἐπόμενο, τό πρῶτο lockdown νά βιωθεῖ ὡς πόνος, ὡς πληγή, ὡς πίεση, ἔστω καί ἂν ἡ λογική μας ἄρχισε σταδιακά νά τό ἀποδέχεται ὡς ἀναγκαῖα προστασία. Αὐτό πού ἰδιαίτέρως μᾶς συνετάραξε εἶναι πῶς βιώσαμε στό παρόν ὅλα ἐκεῖνα πού ἀκούγαμε ὡς περιγραφές τοῦ παρελθόντος γιά ἐπιδημίες μέ ἑκατοντάδες θύματα, πολὺμηνους ἐγκλεισμούς καί νέκρωση τῆς κοινωνίας. Διατηρούσαμε τήν ψευδαίσθηση πῶς ἡ ἀλματώδης πρόοδος τῆς ἐπιστήμης θά εἶχε πιά καταστήσει παρόμοιες καταστάσεις μακρινή ἀνάμνηση. Αὐτό πού ζήσαμε, ὅμως, συγκλόνησε τίς βεβαιότητές μας καί ἔκανε τό ἀδιανόητο ἀπτό. Βρεθήκαμε σέ μιᾶ ἰδιότυπη ἐμπόλεμη κατάσταση μέ ἐγκλεισμό, ἀναστολή ἐπαγγελματικῶν δραστηριοτήτων, περιορισμό μετακινήσεων καί σχεδόν ἐξάλειψη κοινωνικῶν ἐπαφῶν. Αἰσθανθήκαμε σχεδόν αἰχμάλωτοι στήν ἴδια μας τή χώρα, στήν πόλη, στήν γειτονιά μας, ἐγκλειστοί στό ἴδιο μας τό σπίτι. Ἀπλές καθημερινές πράξεις, κινήσεις, συμπεριφορές στιγματίστηκαν ἀπό τόν φόβο τῆς μετάδοσης τῆς νόσου. Ὁ διπλανός μας, ὁ φίλος, ὁ γείτονας, ὁ συμπατριώτης μεταβλήθηκε ξαφνικά σέ ἕναν ἐν δυνάμει κίνδυνο πρός τόν ὁποῖο ἔπρεπε νά ἀναπτύξουμε ἀμυντική συμπεριφορά καί νά τόν ἀπομακρύνουμε. Σέ κάθε περίπτωση κατέστη σαφές ὅτι, ὡς πρόσωπα καί ὡς κοινωνία, δέν καταφέραμε, δικαιολογημένα ἴσως ὡς ἕνα σημεῖο, νά προσαρμοστοῦμε ἔγκαιρα καί ἀποτελεσματικά σέ καταστάσεις ἐπείγουσες καί ἐξελίξεις ραγδαῖες. Καί ὅπως πάντοτε συμβαίνει σέ ἀνάλογες περιστάσεις, προβλήματα προσωπικά, κοινωνικά καί, κυρίως, πνευματικά ἀναδύθηκαν καί ὀξύνθηκαν. Τά τελευταῖα αὐτά ὀφείλονται, δυστυχῶς, στό ὅτι ὄχι μόνο ὡς πολῖτες αὐτῆς τῆς χώρας ἀλλά, κυρίως, ὡς ὀρθόδοξοι χριστιανοί ἀποδειχθήκαμε πνευματικά ἀδύναμοι νά σκώσουμε μιᾶ τέτοια δοκιμασία, χωρὶς τά ἀναγκαῖα ἐφόδια τῆς ὑπομονῆς, τῆς μετάνοιας, τῆς ἐλπίδας στό θεῖο ἔλεος, τά τόσο ἀπαραίτητα γιά ἕναν τέτοιον πνευματικό πόλεμο.

Ἡ ἐπίπτωση στήν ἐκκλησιαστική ζωή. Ἀνάγκη καταγραφῆς

Ἐτσι, ἡ ἐκκλησιαστική μας ζωή δέν ἐξαιρέθηκε ἀπό τίς ἀρνητικές ἐπιπτώ-

σεις τῆς πανδημίας τοῦ κορωνοϊοῦ. Ἰδιαίτερα ὁμως ἡ Λατρεία, πού εἶναι ἡ ἀνάσα, ἡ πηγὴ ζωῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος ἐπλήγη καίρια. Ἡ καταγραφή τῶν ἐπώδυνων, συχνά μάλιστα καί τραγικῶν ἐπιπτώσεων τῆς πανδημίας στὸν τομέα αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο νά γίνει γιά διαφόρους λόγους:

Πρῶτον, διότι, ἂν καί διανύουμε περίοδο σταδιακῆς ὕφεσης, κανεὶς δέν μπορεῖ νά ἀποκλείσει τὸν κίνδυνο μιᾶς νέας παρόμοιας κατάστασης. Συνεπῶς, ἡ μνήμη τῶν γεγονότων κατὰ τὴν περίοδο μετὰ τὸν κορωνοϊό ἐπιβάλλεται νά μᾶς κρατᾶ σέ ἐγρήγορση.

Δεύτερον, ἡ καταγραφή αὐτὴ εἶναι ἀπαραίτητη, διότι οἱ ἐπιπτώσεις τῆς πανδημίας βρίσκονται ἐνώπιόν μας. Πολλές ἀπὸ τίς ἐξελίξεις, ὅπως γιά παράδειγμα ἡ μείωση τοῦ ἐκκλησιασματος καί ἡ ἀπουσία τῶν νεωτέρων γενεῶν ἀπὸ τὴν λατρεία, ἦταν ἀναμενόμενες κατὰ τὴν ἐπόμενη δεκαετία. Τό μέλλον ὁμως ἦρθε συντομότερα, ἄρα καί οἱ ἀντιδράσεις μας εἶναι ἐπιτακτικότερες.

Τρίτον, ἡ καταγραφή αὐτὴ θά βοηθήσει στό νά παραμείνουν ἐνώπιον μας τὰ μείζονα θεολογικά καί ἐκκλησιαστικά ζητήματα πού δημιουργήθηκαν, ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦν ἄμεση σοβαρὴ καί συστηματικὴ ἀνάλυση, ἐξαγωγή συμπερασμάτων καί ἐφαρμογὴ σέ ὁλόκληρο τό ἐκκλησιαστικό σῶμα.

Τὰ γεγονότα καί οἱ ἐπιπτώσεις. Ἐξωτερικὲς πιέσεις

Καί τώρα, στά γεγονότα:

Τὰ πρῶτα μέτρα ἄρχισαν νά ἐφαρμόζονται γιά τὴν εὐρύτερη κοινωνία κατὰ τὴν ἐναρξὴ τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς τοῦ 2020. Βασικὸ κριτήριό τῆς λήψης τῶν μέτρων ἦταν ὁ συνωστισμός, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ἡ κύριος παράγοντας διάδοσης τοῦ ἰοῦ. Ἦταν ἐπόμενο πὼς ἡ ἐκκλησιαστικὴ σύναξη δέν θά μπορούσε νά ἐξαιρεθεῖ ἀπὸ τὰ μέτρα αὐτά.

Ἡ λύση πού δόθηκε ἦταν ἀπόλυτη καί ἀπότομη: Κλείσιμο τῶν ἱερῶν ναῶν καί ἀπαγόρευση τῆς κοινῆς λατρείας ἀπὸ τὴν Πολιτεία. Σέ μία περίοδο μὲ τὴν πλέον ἔντονη καί κατανυκτικὴ λατρευτικὴ δραστηριότητα, εἶδαμε σιγά-σιγά τό ἐκκλησιασμα νά μειώνεται καί ὁ φόβος νά εἰσέρχεται στοὺς ἱερούς μας ναοὺς. Οἱ ἀκολουθίες σταδιακὰ ἔφτασαν νά ἀφοροῦν μόνον ἐμᾶς, τοὺς κληρικούς. Ἐφτασε ἡ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα καί βιώσαμε τὴν ὀδύνη τῆς περιφορᾶς τοῦ Ἐσταυρωμένου καί τοῦ Ἐπιταφίου ἀνάμεσα σέ ἄδεια καθίσματα. Στό «δεῦτε λάβετε φῶς», δέν βρέθηκε λαμπάδα νά ἀνάψουμε. Στό «Χριστὸς Ἀνέ-

στη» για πρώτη φορά στην ιερατική μας ζωή δέν σείστηκαν οί τοίχοι του ναού από τήν αντίφώνηση «Άληθῶς Ἄνέστη».

Ἡ νέες συνθήκες ἐπέφεραν καί νέες, πρωτόγνωρες ψυχολογικές καταστάσεις σέ ἐμᾶς, τούς λειτουργούς. Ὁ ρόλος μας ὡς κεφαλῆς τῆς λειτουργικῆς κοινότητας ἀλλοιώθηκε. Βιώσαμε μία ὀδυνηρή ἀκύρωση, λειτουργώντας, ἐπί παραδείγματι, ἐπί δύο περιόδους Χριστουγέννων μέ ἐλάχιστους πιστούς. Ἡ ἀγωνία μας νά καλύψουμε τίς πιεστικές ἀνάγκες ὄλων τῶν πιστῶν μας, μᾶς ὑποχρέωσε νά πραγματοποιοῦμε τρεῖς καί τέσσερις ἀκολουθίες σέ μία ἡμέρα, μέ ἀποτέλεσμα νά μᾶς κυριεύει τό ἄγχος του χρόνου. Τό πλέον ἐπώδυνο ὅμως ἦταν πῶς οἱ συνθήκες τῆς λατρείας καθορίζονταν ἀπό ἐβδομαδιαῖες κυβερνητικές ἀποφάσεις, πράγμα πού συμβαίνει μέχρι σήμερα. Μεταβληθήκαμε ἔτσι σέ λειτουργούς ὑπό διαρκῆ ἐποπτεία, μέ διαρκῶς ἀβέβαιες συνθήκες ἀσκίσεως του λειτουργήματός μας καί μέ μία διαρκῆ πικρία πῶς δέν γίνεται κατανοητός καί σεβαστός ὁ εὐαίσθητος καί ἐντελῶς ἰδιαιτέρως ρόλος μας. Ἐνας ρόλος πού «τρέφεται» καί νομιματοδοτεῖται ἀπό τό ἐκκλησίασμα. Μόνον ὅποιος φορᾶ τό ράσο γνωρίζει πῶς ἡ καρδιά καί ὁ νοῦς δέν βρίσκουν νόημα σέ μία ἀκολουθία στήν ὁποία ὁ πιστοῖ δέν παρίστανται. Μόνον ὅποιος ἔχει βρεθεῖ στή θέση αὐτή νιώθει τόν πειρασμό πού βιώνει ὁ λειτουργός, ὅταν δέν παρίστανται οἱ πιστοί, νά κινδυνεύει νά μεταβληθεῖ σέ ἀπλό διεκπεραιωτή μᾶς διαδικασίας, ἔστω καί λατρευτικῆς, τήν ὁποία σχεδόν ἀνυπομονεῖ νά τελειώσει.

Ἡ πειρασμός τῆς ἀδράνειας συνοδεύτηκε καί ἀπό τόν πειρασμό τῆς κόπωσης, τόσο γιά ἐμᾶς ὅσο καί γιά τούς πιστούς. Ἡ διαρκῆς μεταβολή τῶν μέτρων, κυμαινόμενη ἀπό τήν πλήρη ἀπαγόρευση στήν ἐλεγχόμενη, στήν διενέργεια ταυτοποίησης καί τήν αὐστηρή τήρηση του ἀριθμοῦ τῶν παρισταμένων, μέ διαρκεῖς ἀναστολές καί ἐκ νέου ἐνεργοποίησης, ἀπορρόφησαν μεγάλο μέρος τῶν δυνάμεών μας, ἀποπροσανατόλισαν τήν ἐνεργητικότητά μας καί κατέστησαν τήν τάξη καί τήν κατάνυξη τῶν ἀκολουθιῶν δευτερεύουσα προτεραιότητα. Δοκιμάστηκε συχνά ἡ ὑπομονή μας. Ἡ χαρά τῆς ἀκολουθίας μεταβλήθηκε σέ ἕνα βάρος πού διαρκοῦσε πολύ καί γινόταν ἀσκήκωτο ἀπό τήν ἄλλειψη οὐσίας καί νοήματος.

Ἡ προσωπική ἐπιβάρυνση σέ ὅλα τά ἐπίπεδα ὑπῆρξε ὑπέρομη. Οἱ ἐπιπτώσεις ὀδυνηρές. Αἰσθανθήκαμε πῶς κοσμικοὶ νόμοι μᾶς στεροῦν τήν λατρευτική ζωή, τήν ἐκκλησιαστική σὺναξη καί κυρίως τήν Θεία Κοινωνία. Ὁ διχασμός μεταξύ τῶν δύο φορέων τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς, Ἐκκλησίας καί Πολιτείας, πέρασε μέσα μας. Ὁ πιστός λαός ἔφτασε νά ἀναρωπιέται: Τί εἴμαστε; Πολῖτες ἢ Χριστιανοί; Τί συγκροτεῖ τήν ταυτότητά μας;

Ἦταν ἐπόμενο, ἡ ὀδύνη τοῦ διχασμοῦ νά φέρει ἐμᾶς τούς κληρικούς στό ἐπίκεντρο τῶν ἐξελίξεων. Βιώσαμε κατ' ἀρχάς τόν διχασμό ἀνάμεσα σέ δύο ρόλους: ἐκείνον τῆς κεφαλῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνάξεως καί ἐκείνον τῆς ιδιότητάς μας ὡς κρατικῶν λειτουργῶν. Γίναμε οἱ πρῶτοι ἀποδέκτες τοῦ θυμοῦ, τῆς ἀγανάκτησης καί τῆς βαθιᾶς λύπης τοῦ ποιμνίου μας, ἀλλά καί τῆς ἀπορίας του γιά ὅσα συμβαίνουν. Κατά τό παρελθόν, ὑπῆρξαμε πάντα ἡ λύση καί ἡ παρηγοριά σέ χίλια δυό προβλήματα καί ἡ γέφυρα ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους. Κληθήκαμε συχνά νά γαληνέψουμε ψυχές, νά βοηθήσουμε τούς ἀνθρώπους νά δοῦν τά προβλήματα καί τίς προκλήσεις τῆς ζωῆς μέσα ἀπό τό κήρυγμα τῆς εἰρήνης καί τῆς ἀγάπης τοῦ Εὐαγγελίου.

Τά γεγονότα καί οἱ ἐπιπτώσεις. Ἐσωτερικές πιέσεις

Στίς τωρινές ὁμως περιστάσεις, εἶδαμε τούς ἑαυτούς μας νά θεωροῦνται μέρος τοῦ προβλήματος. Νά δεχόμαστε πιέσεις ἀπό ὅλες τίς κατευθύνσεις: Τό παράπονο ἐκ μέρους τῶν πνευματικῶν μας τέκνων γιά τήν μυστηριακή ζωή πού στερήθηκαν καί τήν ἐπικριση ἐκ μέρους τῆς εὐρύτερης κοινωνίας γιά τίς ἀντιρρήσεις μας στά μέτρα. Εἶδαμε ὁμως τούς ἑαυτούς μας νά ὑφίστανται πίεση ἐσωτερική, ὀδυνηρή κρίση ταυτότητας, διλήμματα βασανιστικά, πού ἐπέτειναν χαρακτηρισμοί καί συμπεράσματα ἐκ μέρους ὄλων: Ἀρνητές ἢ τηρητές τῶν μέτρων, ὑπάκουοι ἢ ἀνυπότακτοι πρὸς τήν Ἱερά Σύνοδο καί τήν Πολιτεία, παραδοσιακοί ἢ νεωτεριστές, ὑπερασπιστές τῆς πίστεως, τῶν δογμάτων, τῆς παραδόσεως, τῆς Θείας Κοινωνίας, τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας καί τῶν Ἁγίων ἢ προδότες τῶν ἱερῶν καί τῶν ὁσίων, ἄνθρωποι τοῦ 21ου αἰῶνα ἢ σκοταδιστές. Καί τελικῶς: Λειτουργοί ζωῆς ἢ ἀπολογητές μέτρων θανάτου;

Ἐν ὅλῳ αὐτά συγκλόνισαν τήν ὑπόστασι καί τή συνείδησή μας καί μᾶς ἔφεραν σέ διαρκή ἄμυνα καί ἀπολογία πρὸς ὅλους. Ταμπέλες, κατηγοριοποιήσεις, χαρακτηρισμοί ὑπῆρξαν ὁ δικός μας Σταυρός σέ ὄλο αὐτό τό διάστημα. Εἰσπράξαμε ἀκόμη καί τήν ὀργή ἀνθρώπων ἀγαπητῶν, πού ἔπρεπε κάπου νά ἐκτονώσουν ὅλη τήν ἀγωνία καί τήν πίκρα ἀπό τήν στέρσιση τῆς λατρείας. Κληθήκαμε νά ἐφαρμόσουμε καί νά δικαιολογοῦμε ἀκόμη τήν κατηγοριοποίησι εἰσόδου στόν ναό μέ ἔγχρωμα δελτία εἰσόδου, μέ τόν φόβο νά μὴν ὑπερβοῦμε τό ὄριο. Βρεθήκαμε σπίν ἀνάγκη, ἐν ὥρᾳ ἀκολουθίας, νά δίνουμε διαρκῶς πρακτικές ὁδηγίες γιά τήν χρήσι μᾶσκας, τόν τρόπο λήψης τοῦ ἀντίδωρου, τήν τήρησι ἀποστάσεων ἐν ἀναμονῇ ἀσπασμοῦ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Καί ὅλα αὐτά,

ἀπευθυνόμενοι σέ ἀνθρώπους, στους δικούς μας ἀνθρώπους, πού θέλυσαν νά ξεφύγουν ἀπό τί φόρτιση τῆς καθημερινότητας καί νά ἀναπαύσουν τό πνεῦμα τους, ἔστω καί γιά λίγο, ξεχνώντας τήν διαρκῆ ἐπιτήρηση καί καθοδήγηση.

Αὐτό ὅμως πού ὑπῆρξε πράγματι ἀβάσταχτο ἦταν ἡ ἀδυναμία μας νά ἀπαλύνουμε τήν ἀγωνία καί νά ἐλαφρώσουμε τό βάρος τοῦ ποιμνίου μας. Μέ κλειστούς ναούς, μέ νέκρωση τῆς ἐνοριακῆς ζωῆς, μέ ἀφάνταστες δυσκολίες ἀκόμη καί μιάς διαπροσωπικῆς συνάντησης, στερηθήκαμε τά πνευματικά ὄπλα, ὥστε νά ἀντιμετωπίσουμε τόν φόβο, τήν ἀνησυχία, τήν πικρία καί τήν ἀβεβαιότητα τῶν ἐνοριτῶν μας.

Αὐτό ὅμως πού ἀποτύπωσε μέ τόν τραγικότερο τρόπο τό σόκ τῆς πανδημίας ἦταν ἡ διαχείριση τοῦ πένθους ἐξατίας τοῦ θανάτου. Ἄνθρωποι ἀγαπημένοι ἔφυγαν ἀπό τί ζωή μόνοι, σέ ἕναν θάλαμο ἐντατικῆς θεραπείας, χωρίς συντροφιά, χωρίς τήν παρουσία τῶν ἀγαπημένων τους. Καί ὅταν ἐκεῖνοι πέρασαν στήν αἰωνιότητα, ἡ πικρία ἔμεινε στους πενθοῦντες, οἱ ὅποιοι, συχνά, δέν κατάφεραν νά παραστοῦν οὔτε στήν νεκρώσιμη ἀκολουθία καί οἱ ὅποιοι συνόδευσαν ἀπό μακριά ἕνα σφραγισμένο φέρετρο, μεταφερόμενο ἀπό λευκοφορεμένες ἀπόκοσμες μορφές.

Ὁ γενικευμένος αὐτός συγκλονισμός κορυφώθηκε, ὅταν οἱ ἐπιπτώσεις τῆς πανδημίας ἔφτασαν μέχρι τόν πυρῆνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς: τήν Θεία Κοινωνία. Ἄν καί ἐπισίμως δέν ἀνοίχτηκε ἡ συζήτηση γιά ἀπαγόρευσί της, ὁ φόβος εἰσεχώρησε στήν ψυχὴ εὐσεβῶν ἀνθρώπων. Ἡ προσέλευση στό Μυστήριον περιορίστηκε. Ἀκόμη καί σήμερα, πολλοί ἀπέχουν μέ ὀδύνη, μέ ἀμφιβολία καί μέ πνευματικό συγκλονισμό. Καί πιθανόν, κάποιοι ἀποκόπηκαν ὀριστικά ἀπό τήν μυστηριακὴ ζωή. Ἔστω κι ἂν ἀρνηθήκαμε ἀκόμη καί νά διαπραγματευθοῦμε τό μείζον θέμα τῆς Θείας Κοινωνίας, ὁ φόβος καί ἡ ἀμφιβολία βρῆκαν ρωγμές καί διλητηρίασαν ὡς ἕνα σημεῖο τό ἐκκλησιαστικό σῶμα.

Δοκιμασία τῆς ἐνορίας

Οἱ ἄκρως ἐπιβαρυντικές καί συγκρουσιακές αὐτές ψυχικὲς καταστάσεις ὀδήγησαν καί σέ διαφοροποίηση τῆς στάσης καί τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἐνοριτῶν μας: Ἄλλοι μᾶς εὐχαρίστησαν πού τούς προστατέψαμε καί ἄλλοι μᾶς κατηγορήσαν. Ἄλλοι πιέστηκαν ἀπό τά μέτρα καί ἄλλοι βολεύτηκαν. Ἄλλοι τά συνήθισαν, ἄλλοι σκανδαλίστηκαν, ἄλλοι ἀπομακρύνθηκαν, ἄλλοι ἐπέστρεψαν, ἄλλοι παραμένουν μακριά καί ἄλλοι δέν θά ἐπιστρέψουν, ἴσως, ποτέ. Πολλοί ἀναζήτησαν προσωπικὲς λύσεις σέ ἰδιωτικά παρεκκλήσια καί κρυφές

λειτουργίες. Άλλοι κατέφυγαν στην απολυτοποίηση μιᾶς ιδεολογίας ἢ στην συνωμοσιολογία, ἄλλοι υἰοθέτησαν μιὰ κριτική καὶ συχνά ἐπιθετική στάση κατά πάντων, ἄλλοι ἀφέθηκαν στην μελαγχολία καὶ τὴν παθητικότητα καὶ ἄλλοι ἔχασαν κάθε ενδιαφέρον καὶ νόημα γιὰ τὴν λατρευτική ζωή. Άλλοι ἐντάχθηκαν στὸν στενὸ κύκλο αὐτόκλητων φωτισμένων καθοδηγητῶν, ἄλλοι ἀναθεώρησαν τὴν σχέση τους μὲ τὰ μυστήρια καὶ ἄλλοι ὁδηγήθηκαν σὲ μιὰ ιδιόρρυθμη καὶ ἄσχετη μὲ τὴν Ὁρθόδοξη πατερική μας παράδοση μυστηριολογία, σοκαρισμένοι ἀπὸ τὴν ἀμφισβήτηση ἀκόμη καὶ τῆς Θείας Κοινωνίας, ὡς πρὸς τὴν λυτρωτική καὶ ἰαματική Τῆς ἐνέργεια («εἰς ἴασην ψυχῆς καὶ σώματος»).

Στὴν προσπάθειά μας νὰ ἀμβλύνουμε καὶ νὰ γεφυρώσουμε τέτοιου εἴδους ὀξείες καὶ ἐτερόκλητες ἀπόψεις καὶ συμπεριφορές, ἀπευθυνθήκαμε στὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ μὲ λόγο ὅσο τὸ δυνατόν ἠπιότερο καὶ συγκαταβατικότερο, ἀγωνιῶντας καὶ ἀγωνιζόμενοι νὰ διατηρήσουμε, ὅσο ἦταν δυνατόν, τὴν ἐνότητα. Ἀπέναντί μας βρήκαμε συχνά ἀνθρώπους πρόθυμους νὰ μᾶς ἀκούσουν, συχνότερα ὅμως ἀνθρώπους παγιδευμένους στὴν δξύτητα καὶ ἀπρόθυμους νὰ ἀναθεωρήσουν, νὰ προβληματιστοῦν ἐκ νέου, νὰ δεχτοῦν συνομιλητὴ πού θὰ ἀμφισβητοῦσε τίς παγιωμένες ἀπόψεις καὶ ἀποφάσεις τους. Το ἐγγεῖρημα ὅμως αὐτὸ δὲν ἦταν εὐκόλο, διότι καὶ οἱ σχέσεις μεταξύ μας ὡς λειτουργῶν του Ἁγίου Θυσιαστηρίου δοκιμάστηκαν.

Ἡ δοκιμασία ἀνάμεσα στοὺς συλλειτουργοὺς

Παράλληλα μὲ τὴν κοπιώδη ποιμαντική μας διακονία, διεξίγαμε ἀγώνα μεγάλο, ὥστε νὰ ὑπερβούμε ἀλληλοσυγκρουόμενες ἀπόψεις πού ἀνεφύησαν μεταξύ μας καὶ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία φατριασμῶν καὶ, συχνά, ἀλληλοκατηγοριῶν, ἀκόμη καὶ μέσα στὴν ἴδια τὴν ἐνορία. Ἀδελφικοί δεσμοὶ ψυχρὰνθηκαν, λειτουργοὶ του ἰδίου ἔργου αὐτονομίθηκαν, ἡ εἰκόνα πρὸς τὰ ἔξω συχνά ξένισε ἀλλὰ καὶ σκανδάλισε τοὺς ἐνοριῆτες μας.

Ὁ διχασμὸς αὐτὸς μᾶς ἔφερε καὶ σὲ μιὰ ἐσωτερική δοκιμασία σχέσεων μὲ τὸν Ἐπίσκοπο καὶ τὴν Ἱερά Σύνοδο. Πολλά ἀπὸ τὰ μέτρα τὰ θεωρήσαμε στὴν ἀρχὴ ἐπαχθῆ, ὑπερβολικά καὶ ἀκατανόητα. Ἀμφισβητήσαμε ἀποφάσεις τοῦ Ἐπισκόπου, ἀλλὰ καὶ τῆς διοικοῦσας Ἐκκλησίας στό σύνολό της. Συχνά μάλιστα τίς παρακάμψαμε, ἐνίοτε μὲ τρόπο κρῶγαλέο. Ἐπρεπε νὰ περάσει μεγάλο διάστημα ὥστε νὰ γίνῃ ἀντιληπτό ἀπὸ ὅλους μας πόσο βαρὺς ἦταν ὁ σταυρὸς πού σήκωνε ἡ ἐκκλησιαστική ἡγεσία, ἀλλὰ καὶ ποιὸ τὸ βαθύτερο νόημα καὶ ἡ σκοπιμότητα τῶν ἀποφάσεών της.

Ἀλλά καί ὅταν αὐτό δέν συνέβη, οἱ συνθῆκες ὀδήγησαν στήν ἀπομάκρυνση τῶν ἱερέων καί τῶν στελεχῶν μεταξύ τους. Διασπάστηκε ἡ ἐνότητα τῆς ἐνορίας ἐξαιτίας τῶν μέτρων. Ἀποκοπήκαμε ἀπό τοὺς συλλειτουργοὺς μας, τὰ στελέχη μας, τοὺς κατηχητές μας. Ὡς πατέρες τῆς ἐνοριακῆς οἰκογένειας, ὑποχρεωθήκαμε νά ἀποξενωθοῦμε ἀπό τὰ μέλη της, χάσαμε τὴν προσωπική ἐπικοινωνία, τὴ συνεννόηση, τὸ μοίρασμα, ἔστω, τοῦ φόβου, τοῦ κόπου καί τῶν ἀνησυχιῶν μας. Οἱ ἴδιοι ἐμεῖς βρεθήκαμε ἀντιμέτωποι μέ τὸν ἑαυτό μας καί μέ τὸ δικό μας πνευματικό δυναμικό: ἀξίζει νά προβληματιστοῦμε γιὰ τὸ ἂν ἤμασταν οἱ ἴδιοι ἔτοιμοι ὡς ἱερεῖς, ὡς πνευματικοὶ ἄνθρωποι, νά δεχθοῦμε τὴν δοκιμασία τοῦ κορωνοϊοῦ καί μέ τρόπο πνευματικό· μέ μετάνοια, μέ πίστη, μέ ἐμπιστοσύνη στήν Θεία Πρόνοια πού ἐπέτρεψε ἕνα τέτοιο σταυρό. Ἄν τὰ ἀντιμετωπίζαμε μέ αὐτὴν τὴν προοπτική, αὐτὰ καί θὰ μεταδίδαμε στὸν λαό τοῦ Θεοῦ, γιὰ νά τὸν στηρίξουμε, νά τὸν ὀχυρώσουμε, νά τὸν περιχαρακώσουμε μπροστά στήν δοκιμασία.

Ἀντιεκκλησιαστικές βολές μέ ἀφορμὴ τὴν ἀπώλεια ἐσόδων

Μιά ἀκόμη ὀδυνηρὴ συνέπεια ὑπῆρξε ἡ κεκαλυμμένη ἢ καί ἀπροκάλυπτη εἰρωνεία ἐκ μέρους τῆς κοινῆς καί ὀρισμένων κέντρων μέ σαφῆ καί γνωστὴ ἀντιεκκλησιαστικὴ στάση, πὼς οἱ ἀντιδράσεις μας εἶχαν οἰκονομικὰ κίνητρα καί πὼς μοναδικό μας μέλημα ἦταν ἡ διαφύλαξη τῶν ἐσόδων μας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς πολλές ἀπὸ τίς ἐνορίες μας ἔφτασαν σέ οἰκονομικὸ ἀδιέξοδο. Πόσοι ὅμως μποροῦν νά ἀναληφθοῦν πὼς δέν στερηθήκαμε κέρδη, ἀλλὰ τοὺς πόρους ἑνὸς πολυεπίπεδου ἔργου πού σχετίζεται μέ τὴν φιλανθρωπία, τὴν σίτιση ἑκατοντάδων ἀνθρώπων, τὴν διατήρηση πνευματικῶν καί ἱεραποστολικῶν δομῶν, τὴν ἔκδοση ἐντύπων, ἀλλὰ καί τὴν συντήρηση τῶν ἰδίων τῶν ἱερῶν ναῶν, οἱ ὅποιοι δέν ἀποτελοῦν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἀλλὰ χῶρο συνάξεως καί ποικίλων πνευματικῶν καί δημιουργικῶν δραστηριοτήτων γιὰ ἑκατοντάδες, ἀκόμα καί χιλιάδες ἀνθρώπων;

Οἱ ἐπιπτώσεις στὸν μοναχισμό μας

Καί ὁ μοναχισμὸς βρέθηκε στήν δίνη τῶν ὀδυνηρῶν καταστάσεων πού ἔπληξαν τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα. Πρῶτα ἀπ' ὅλα οἱ πιστοὶ ἔχασαν, εἴτε ὡς ἐνορία εἴτε ὡς μεμονωμένα πρόσωπα, λόγω τῶν μέτρων, τὴν δυνατότητα τῶν προσκυνηματικῶν ἐξορμήσεων στὶς Ἱερές Μονές μας. Συνακόλουθα, ἔχασαν ἀφ' ἑνὸς τὴν δυνατότητα συσφίξεως τῆς διαπροσωπικῆς κοινῆς οἰκογένειας μεταξύ

τους ως μέλη τῆς ἐνοριακῆς οἰκογένειας, ἀφ' ἑτέρου τὴν πνευματικὴ τροφοδοσία ἀπὸ τὰ μοναστήρια μας, πού εἶναι τόποιο ἀσκήσεως, ἡδῶροι μετανοίας, ἐστίες προσευχῆς. Σ' αὐτὰ κατέφευγαν πάντα οἱ χριστιανοὶ μας, γιὰ νὰ βροῦν παρηγοριά στίς δοκιμασίες τῆς ζωῆς τους, νὰ ζητήσουν τὴν ἀρωγὴ τῆς προσευχῆς τῶν μοναχῶν, νὰ χαροῦν τίς κατανυκτικὲς μοναστηριακὲς ἀκολουθίες μὲ τὸ ἰδιαιτέρου πνευματικὸ ἄρωμα, νὰ ξεχάσουν γιὰ λίγο τίς πιέσεις τῆς κοσμικῆς ζωῆς καὶ τῶν ὑποχρεώσεών τους.

Κατὰ δεύτερο λόγο, οἱ ἴδιες οἱ Μονὲς δοκιμάστηκαν σκληρά. Κάποιες ἐπέλεξαν στάση ἀμφισβήτησης μὲ ἀποτέλεσμα οἰκτρό: Γέροντες καὶ Γερόντισσες Ἱερῶν Μονῶν, πού κλείζαν τὴν ἑλλαδικὴ ἐκκλησία μὲ τὴν ἰσχυρὴ πνευματικὴ τους παρουσία, ἀλλὰ καὶ ἀπλοὶ μοναχοὶ καὶ μοναχές, ἔπεσαν θύματα τῆς πανδημίας, μοναστικὲς ἀδελφότητες ἔμειναν ἀκέφαλες ἢ ἀποδεκατίστηκαν. Τὸ φαινόμενο τοῦ ζηλωτισμοῦ παρεισέφρυσε στὸν μοναχισμό μας. Δημιουργήθηκε, δυστυχῶς, ἀκόμα καὶ ἡ τάση νὰ θεωρεῖται μαρτυρικὸ καὶ ἅγιο τὸ τέλος ὄσων ἔφυγαν ἀπὸ τὴ ζωὴ, μοναχῶν ἢ λαϊκῶν, φέροντας ὡς «εὐσημο» τὴν ἀνυπακοή καὶ τὴν ἀντίδραση στίς ἀποφάσεις τῆς Διοικούσας Ἐκκλησίας!

Στὴν τοπικὴ μας Ἐκκλησία μετὰ ἀπὸ τὴν παρέλευση 2 περίπου χρόνων ἀπὸ τὴν πρώτη ἐμφάνιση τῆς πανδημίας καὶ καθὼς συνεχίζεται ἀκόμα νὰ ὑφίσταται ὁ κίνδυνος ἀπὸ αὐτή, τὰ περισσότερα μοναστήρια ὑποχρεώθηκαν νὰ κλείσουν τίς πύλες τους στοὺς πιστοὺς, προκειμένου νὰ προστατέψουν τὰ εὐπαθῆ μέλη τους. Κάποια γίνονται δέκτες παραπόνων, κατηγοριῶν, κάποτε καὶ δυσφήμισης, γιὰτὶ ἀκολούθησαν τὸ μέτρο αὐτό. Ἄλλα σηκώνουν πλέον τὸν σταυρὸ τῆς δυσκολίας ἐξεύρεσης ἀκόμα καὶ τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων.

Εἴσοδος στὴν μετὰ-κορωνοϊὸ ἐποχὴ. Πνευματικὴ ἀντιμετώπιση

Πέραν αὐτῆς τῆς καταγραφῆς γνωρίζετε πὼς ὁ καθένας ἀπὸ ἐμᾶς θὰ εἶχε νὰ προσθέσει πολλὰ ἐπιπλέον στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὑπέπεσαν στὴν ἀντίληψή του. Θὰ εἶχε ὅμως νὰ καταθέσει καὶ προσωπικὰ συναισθήματα, ἀγωνίες καὶ διλήμματα, τὰ ὁποῖα βίωσε προσωπικά, συχνὰ μοναχικά καὶ στὰ ὁποῖα ἀνταποκρίθηκε, ἐπιστρατεύοντας ἰδέες καὶ δυνάμεις πού τὸν ἔφτασαν στὰ ὄρια τῆς ἀντοχῆς του. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, νιώθουμε ὅλοι ἀνακουφισμένοι, καθὼς ὅλα δείχνουν πὼς σταδιακὰ εἰσερχόμαστε στὴν μετὰ-κορωνοϊὸ ἐποχὴ. Μιὰ ἐποχὴ διαφορετικὴ, ἀλλὰ, ὅπως δείχνουν τὰ πράγματα ἐξίσου δύσκολη, καθὼς, πολλές ἀπὸ τίς συνθηκὲς τῆς πρόσφατης περιόδου θὰ ἔχουν ἐπιπτώσεις γιὰ πολὺ μεγάλο χρονικὸ διάστημα.

Ἀνίκοιμε σπὴν οἰκογένεια τοῦ Χριστοῦ, ἀνίκοιμε σπὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία, σπὴν ἱστορική της διαδρομή, διπλῆτε συχνά διὰ πυρός καὶ σιδήρου. Οἱ ἐξωτερικές δοκιμασίες καὶ τὰ ἐσωτερικά μας πάθη ἐπαληθεύουν αὐτό πού διαπιστώνει καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος: Εἴμαστε εὐθραυστα ὄντα, ἀδύναμοι ἄνθρωποι, ὀστράκινα σκεύη. Καὶ ὅμως, παρὰ τίς ἀσθενεῖς μας δυνάμεις, ὁ Θεός μᾶς ἐμπιστεύτηκε τόν θησαυρό Του πού δέν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴν ἀγάπη Του γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Αὐτός λοιπόν ὁ μέγας Παῦλος, ὁ Ἀπόστολος τῶν δοκιμασιῶν τῆς μοναχικῆς ἱεραποστολῆς, τῆς συχνῆς ἀπογοίτευσης, τῶν διωγμῶν, τῶν λιθοβολισμῶν καὶ τέλος τοῦ μαρτυρίου, μᾶς καλεῖ νά ὀρθωθοῦμε ἀνάστημα, μᾶς κρατᾶ τό χέρι καὶ μᾶς διαβεβαιώνει:

«Ἔχομεν δέ τόν θησαυρόν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολή τῆς δυνάμεως ἡ τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν, ἐν παντί θλιβόμενοι ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι, ἀπορούμενοι ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι, διωκόμενοι ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι, καταβαλλόμενοι ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι, πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῆ». (Β' Κορ. 4, 7-10)

Ἦ, γιὰ νά παραφράσω τὰ λόγια τοῦ Γέρου τοῦ Μωριᾶ, ἡ Ἐκκλησία μας, ὅπως καὶ τό Γένος μας, «κι ἄλλες φορές σταυρώθηκε, ἀλλά, ἰδοῦ, ζῶμεν».

Ἐκεῖ πού ὁ κόσμος βλέπει ἀτυχίες καὶ συμφορές, ἐμεῖς ἀναγνωρίζουμε τὴν δοκιμασία ὡς πειρασμό, ὡς εὐκαιρία, ὡς ἀφορμὴ γιὰ ἐντονότερη πνευματικὴ ζωὴ καὶ νέο ξεκίνημα. Γι' αὐτό καὶ δέν ἀποκαρδιωνόμαστε. Αὐτό ὅμως δέν σημαίνει πὼς δέν πρέπει νά ἔχομε πλήρη ἐπίγνωση τῶν νέων συνθηκῶν πού καλούμαστε νά ἀντιμετωπίσουμε.

Μειωμένο Ἐκκλησίασμα

Θά πρέπει καταρχὴν νά προετοιμαστοῦμε γιὰ ἓνα σαφῶς μειωμένο ἐκκλησίασμα, ἔλλειψη στελεχῶν σέ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τοῦ ἐνοριακοῦ ἔργου, ἀκόμη καὶ ἔλλειψη συλλειτουργῶν. Οἱ αἰτίες εἶναι γνωστές:

Κατ' ἀρχάς, γνωρίζουμε πὼς ἡ πανδημία ἀπομάκρυνε πολλοὺς ἀπὸ τὴν ἐνοριακὴν ζωὴν γιὰ διαφόρους λόγους. Ἡ ἐνοριακὴ ζωὴ, μέ κέντρο τὴν λατρεία, πρέπει νά ἀποτελέσει ξανά καταφύγιο καὶ πηγὴ ἐνδυνάμωσης γιὰ τοὺς λιπόψυχους πού ἀναζητοῦν στήριξη, γιὰ τοὺς φοβισμένους πού ἀναζητοῦν ἐνθάρρυνση, γιὰ τοὺς ταραγμένους πού ἀναζητοῦν γαλήνη, γιὰ τοὺς ὀργισμένους πού ἀναζητοῦν συμφιλίωση, γιὰ τοὺς πνευματικὰ ψυχραμένους πού ζητοῦν ἀναθέρμανση, γιὰ τοὺς ἀπονεκρωμένους πού ζητοῦν ἀναζωογόνηση τῆς πνευ-

ματικῆς καί λατρευτικῆς τους ζωῆς. Ἰδιαίτερα, ὅμως, κατά τήν περίοδο αὐτή, διαταράχθηκαν οἱ ἀνθρώπινοι δεσμοί. Δημιουργήθηκαν ἔριδες, μνησικακίες καί φατριασμοί. Ἐπιβάλλεται νά εἴμαστε ἐμεῖς οἱ πρῶτοι πού θά ἀκούσουμε προσεκτικά, θά ἐπουλώσουμε πληγές, θά ἐνθαρρύνουμε τούς ἀνθρώπους νά ἐξωτερικεύσουν συναισθήματα καί ἀπόψεις, θά ἐπιτρέψουμε τήν διαφορετική ἄποψη, προσβλέποντας διαρκῶς πρὸς τήν σύνθεση καί τήν ἐνότητα, θά γίνουμε ἡ ἀγκαλιά τῆς Ἐκκλησίας πού ὑποδέχεται ξανά, ἀγκαλιά ἴδια μέ ἐκείνη τοῦ πατέρα τοῦ ἀσώτου πού μηδενίζει τό παρελθόν καί ἐγκαινιάζει ἕνα νέο ξεκίνημα. Οἱ καιροί εἶναι πλημμυρισμένοι ἀπό μοναξιά, φόβο καί κατάρρευση. Ὅλα ὅμως θά ξεκινήσουν ἀπό τή θέρμη τῆς ἀγάπης καί τῆς ἀποδοχῆς, πού πρῶτοι ἐμεῖς θά ἐκπέμψουμε.

Κατά δεύτερον, εἶναι ἀνάγκη νά διαχειριστοῦμε τήν ἔλλειψη τῶν ἀνθρώπων, τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, πού ἐξεδήμισαν ἐξαιτίας τῆς ἐπιδημίας. Ἦταν κυρίως ἀνθρώποι μᾶς προηγούμενης γενιᾶς, μέ τήν ὅποια ἀναπτύξαμε δεσμούς ἀγάπης καί ἐκτίμησης, μᾶς γενιᾶς πού ζυμώθηκε μέ τήν Ἐκκλησία σέ ὅλα τά επίπεδα τῆς καθημερινότητας καί βεβαίως μέ τήν Ὁρθόδοξη λατρεία μας. Ἦταν ἀνθρώποι μεγάλης ἡλικίας, ἀλλά μέ πνευματικό σφρίγος, συνέπεια σπίν λατρευτική ζωῆ, στυλοβάτες τοῦ ἔργου πολλῶν ἐνοριῶν, ἔτοιμοι νά καλύψουν παντοιοτρόπως τακτικές καί ἔκτακτες φιλανθρωπικές καί ἄλλες ἐνοριακές ἀνάγκες. Γιά τούς νέους ἀνθρώπους, ἡ ἐκκλησιαστική ζωῆ εἶναι σχεδόν ἄγνωστη, οἱ θεολογικοί ὄροι ἀκατανόητοι, ἡ λατρευτική ζωῆ χωρίς κατανόηση, ἀλλά καί νόημα. Μέ τίς νεώτερες γενιές, ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον, ἀρχίζουμε ἀπό τό μηδέν.

Ἡ ἀνάγκη, λοιπόν, ἐνός ἐπανευαγγελισμοῦ βρίσκεται πρὸ τῶν πυλῶν. Ἡ ἐπαφή μας μέ τήν κοινωνία τοῦ 21ου αἰῶνα δέν μπορεῖ νά στηριχτεῖ στά αὐτονόητα, σέ ἕνα ὕφος θριαμβολογίας, σπίν διεκδίκηση προνομίων, στά ὅποια εἴχαμε συνηθίσει. Πρέπει νά ἀπευθυνθοῦμε στούς νέους ἀνθρώπους μέ ἐτοιμότητα νά τούς ἀκούσουμε καί νά τούς προσφέρουμε εὐκαιρίες ἔκφρασης τῶν ἀπόψεων, τῆς ἀγωνίας καί τοῦ πόνου τους. Ἀπαιτοῦνται νέοι τρόποι, νέες ἰδέες καί καταπολέμηση τῶν στερεοτύπων μας.

Ὅλα αὐτά θά στηριχτοῦν ξανά στόν ζῆλο καί τήν θυσιαστική ἀφοσίωση ἡμῶν, τῶν ἐφημερίων τῶν ἐνοριῶν μας. Γι' αὐτό καί εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἀναθέμανση τοῦ ἱερατικοῦ μας ζήλου, ἡ προσωπική μας ἐμβάθυνση σπίν πνευματική καί λατρευτική ζωῆ, ἡ διερεύνηση καί ἀναθεώρηση τῶν προσωπικῶν μας ἀστοχιῶν καί ἐλλείψεων σπίν ἐπιτέλεση τῆς ἱερατικῆς μας διακονίας. Ποῦ ἀστοχίσαμε ὡς λειτουργοί καί πνευματικοί πατέρες; Τί δέν πράξαμε σωστά ἀπό ὅσα μᾶς ὑπαγορεύει ἡ ἱερατική μας συνείδηση; Ποῦ δέν ἐργασθήκαμε ἐπαρκῶς;

Μήπως αποδειχθήκαμε πνευματικοί «λίγοι» μπροστά στην πρόκληση των περιστάσεων; Σέ ποιούς τομείς όφείλουμε νά αναθεωρήσουμε, νά μετανοήσουμε, νά επαναποθετηθούμε; Διήλθαμε περίοδο κόπωσης και απογοήτευσης. Περίοδο στέρησης και αποξένωσης. Μας έλειψε ή λατρευτική ζωή και ή ζωντανή παρουσία των ανθρώπων. Άς προκύψει λοιπόν και κάτι καλό από όλην αυτήν τήν ζοφερή περίοδο. Άς γίνει ή στέρηση αίτια αναστοχασμού και εκτίμησης των πνευματικών θησαυρών που στερηθήκαμε, αλλά και δρόμος νέας συνάντησης είτε μέ ήδη γνωστά, είτε μέ άγνωστα και νέα πρόσωπα, που θά διακρίνουν σ' έμάς μία ακτίνα έλπίδας σέ καιρούς ταραχής και άβεβαιότητας. Όλα αυτά όμως δέν θά λειτουργήσουν, άν δέν αναθερμανθεί σέ έμάς τούς ίδιους ή ζέση και ό ζήλος τής λατρευτικής και, εν γενεί, τής πνευματικής ζωής.

Άλλοιώσεις τής λειτουργικής τάξης

Είναι γεγονός πώς, κατά τήν περασμένη περίοδο, ή λατρευτική ζωή υπέστη άβαρίες. Άκολουθίες συντομεύτηκαν, άλλες δέν πραγματοποιούνταν καν. Άποτελεί έπιτακτική ανάγκη, ή λατρευτική ζωή νά ξαναβρεί τόν ρυθμό της, πιθανόν και μέ μεγαλύτερη ένταση. Παράλληλα όμως πρέπει νά αξιολογήσουμε τά νέα δεδομένα. Υπάρχουν άραγε τρόποι νά έρθουν οι νέοι πιο κοντά στην Όρθόδοξη λατρευτική ζωή; Ποιά είναι τά περιθώρια ανανέωσης και μεγαλύτερης συνειδητότητας ως προς τήν συμμετοχή τους στην θεία λατρεία; Τί στοιχεία μας κληροδότησε ή περίοδος του κορωνοϊού;

Διαδίκτυο

Έπιπλέον, άς μίν λησμονούμε πώς στην λατρευτική ζωή εισέβαλε τό Διαδίκτυο. Φτάσαμε νά λειτουργούμε ενώπιον ενός άθέατου αλλά ύπαρκτου εκκλησιάσματος. Πώς αξιολογούμε τό γεγονός αυτό; Τί θέση έχει αυτού του τύπου ή λατρεία στην μετά-κορωνοϊό έποχή; Υπό τίς δύσκολες συνθήκες που βιώσαμε, τό Διαδίκτυο υπήρξε μία κάποια λύση, προκειμένου νά μίν αποξενωθούμε παντελώς. Δέν πρέπει όμως έπ' ούδενί νά αποδεχθούμε τήν λύση αυτή ως όριστικό ύποκατάστατο. Άποτελεί ζωτικής σημασίας ενέργεια νά «χτίσουμε» ξανά τίς ζωντανές μας σχέσεις και νά στηρίξουμε όλες τίς πτυχές του ένοριακού έργου και τής λατρείας στην αναντικατάστατη φυσική παρουσία. Ό ναός πρέπει νά ξαναγίνει τό κέντρο τής λατρευτικής ζωής. Τό Διαδίκτυο αποτελεί ένα εργαλείο, του όποιου ή διακριτική χρήση μπορεί όντως νά προσφέρει ύπηρεσίες και λύσεις. Έπ' ούδενί όμως δέν πρέπει νά απολυτοποιηθεί.

Λειτουργική ζωή και έκκλησιαστική ένότητα

Ἡ ἐπανεύρεση τοῦ λειτουργικοῦ ζήλου, σέ συνδυασμό μέ τήν ἀποκατάσταση τῆς λειτουργικῆς τάξεως καί ἡ ἀναζήτηση νέων τρόπων προβολῆς καί προσφορᾶς τῆς Ὁρθόδοξης λατρείας στίς νεώτερες γενεές στήν μετά-κορωνοϊό ἐποχή ἐξυπηρετεῖ συγχρόνως ἀνάγκες πνευματικές καί ἱεραποστολικές. Ἡ ζέουσα καί συνειδητή λατρευτική ζωή μπορεῖ νά διαδραματίσει ρόλο στήν ἐνίσχυση τῆς ἐνότητος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος.

Οἱ ταραγμένοι καιροί πού ζήσαμε ἐπέφεραν διασπάσεις, ἀκόμη καί μέσα στίς ἴδιες τίς Μητροπόλεις, ἀκόμη καί μέσα στίς ἴδιες τίς ἐνορίες. Ὁ πειρασμός βρῆκε πεδίο δράσης καί ὁδήγησε σέ καταστάσεις ἀυτονόμησης καί φατριασῶν. Ἐκφραση αὐτῆ τῆς ἀυτονόμησης ὑπῆρξε καί ἡ ἀμφισβήτηση πολλῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων. Ἡ Συνοδικότητα ὅμως εἶναι ὁ μέγανός μας θησαυρός καί αὐτό πού μᾶς διαφοροποιεῖ ἀπό ὅλες τίς ἄλλες χριστιανικές ὁμολογίες. Ἡ Συνοδικότητα αὐτή πρέπει νά διαφυλαχθεῖ ὡς κόρη ὀφθαλμοῦ. Χωρίς αὐτή δέν ἔχουμε ἐκκλησιαστική διοίκηση, δέν ἔχουμε ἐνοποιημένα μαρτυρία, δέν ἔχουμε εὐχαριστιακό σῶμα. Αἰῶνες τώρα, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μας πορεύεται μέ αὐτόν τόν εὐλογημένο τρόπο, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μόνος πού μπορεῖ νά υπερβαίνει προσωπικές ἀδυναμίες καί πιθανές ἰδιοτελείες καί νά ὁδηγεῖ τόν λαό τοῦ Θεοῦ ὅπου τό Πνεῦμα ὀρίζει. Ἡ Συνοδικότητα ἀποτελεῖ προέκταση τῆς βασικῆς θεολογικῆς καί ἐκκλησιολογικῆς θέσεως τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας μας, πῶς, στό πρόσωπο τοῦ ἐπισκόπου συγκροτεῖται ὁλόκληρη ἡ Ἐκκλησία, ὄχι βεβαίως ἀπλῶς καί μόνον ὡς ἕνας διοικητικός ὀργανισμός, ἀλλά ὡς εὐχαριστιακή κοινότητα.

Μέ ἄλλα λόγια, ὁ Ἐπίσκοπος ἀποτελεῖ κυρίως καί πρωτίστως τό ἐπίκεντρο τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ὄχι ἀσκῶντας ἐξουσία, ἀλλά ἀποδεχόμενος τῆς θείας δωρεᾶς τῆς φύλαξης τοῦ ποιμνίου καί τῆς ἐνότητός του διά τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας. Κατά τόν ἅγιο Ἰγνάτιο, κάθε φορά πού ἀκούγεται ἡ εὐχή ὑπέρ τοῦ Ἐπισκόπου, ἐκεῖνος εἶναι ὡσεὶ παρῶν στά πρόσωπα τῶν Πρεσβυτέρων. Κατά τόν Θεοφόρο Πατέρα, τήν ὥρα τῆς Θείας Εὐχαριστίας, στό πρόσωπο τοῦ λειτουργοῦ συγκροτεῖται ἡ λογική ποιμνη τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία προστατεύει ἀπό τούς μεταμφιεσμένους λύκους πού ὡς πρῶτο, ἴσως καί μοναδικό σκοπό ἔχουν τήν δημιουργία διχόνοιας, σχισμάτων καί φατριῶν, μέ τελικό σκοπό τόν διαμελισμό τῆς Ἐκκλησίας. Μοναδικός τρόπος προστασίας εἶναι ἡ συσπείρωση γύρω ἀπό τόν ποιμένα, ὁ ὁποῖος ἐκπληρώνει τήν ἀποστολή του πρωτίστως ὡς λειτουργός. Ὑπό αὐτές τίς προϋποθέσεις, ἡ θεία

Λειτουργία αποτελεί πρόγευση και όδο προς τὰ ἔσχατα, ὡς σημεῖο τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, σπὴν ὅποیان «οὐκ ἔνι Ἰουδαίος οὐδέ Ἑλλήν, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδέ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· (ἀφοῦ) πάντες εἰς ἐσμέν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. 3,28).

Ἡ λατρευτικὴ ζωὴ γιὰ ἐμᾶς τοὺς Ὁρθοδόξους ἀποτελεῖ τὸν πυρήνα τῆς ἐνότητός μας. Συγκροτοῦμε ἓνα σῶμα γύρω ἀπὸ τὴν τράπεζα τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου προεκτεινόμενη στους αἰῶνες διὰ τοῦ Μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Γιὰ ἐμᾶς, ἡ λατρευτικὴ ζωὴ δὲν ἀποτελεῖ συναισθηματικὴ ἀνάμνησι, ἀλλὰ ἀνάδειξι καὶ ἐνδυνάμωσι τῆς ἐνότητος τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπάρχουμε ὡς μέλη τοῦ ἐνός σώματος τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ, ἀκριβῶς κατὰ τὴν στιγμὴ τῆς βρώσης τοῦ Ἄρτου καὶ τῆς πόσης τοῦ Οἴνου (Α΄ Κορ. 10, 16 κ. ἐξ). Χωρὶς τὸ Μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας δὲν ὑπάρχουμε ὡς Ἐκκλησία. Ἡ στέρησι τοῦ κοινῶ Ποτηρίου διαρρηγνύει τοὺς δεσμούς τῆς ἐνότητός μας καὶ μᾶς καθιστᾷ ἓναν κοινὸ ἐγκόσμιον ὄργανισμό. Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ οἱ δυσχέρειες τῆς λατρευτικῆς μας ζωῆς συνέβαλαν στὰ φαινόμενα διάσπασις καὶ διχογνωμίας. Ἡ ἀναθέρμανσι τῆς λατρευτικῆς μας ζωῆς θὰ ἐπουλώσει πληγές καὶ ἡ συνάντησι ὄλων μας πέραξ τῆς τραπέζης τοῦ Δείπνου θὰ ἀποκαταστήσει πρωτίστως τὴν μυστηριακὴ ἐνότητα καί, κατ' ἐπέκτασιν, τὸ κοινὸ μας φρόνημα σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα.

Ἡ δοκιμασία ὡς παιδαγωγία

Ἐξερχόμεθα σταδιακὰ ἀπὸ μιά δοκιμασία, μὲ τὴν ἀπόλυτη πεποίθησι πὼς τίποτε δὲν βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν παντοδυναμία, τὴν φιλανθρωπία καὶ τὴν παιδαγωγία τοῦ Κυρίου μας. Ἐπιστρέφουμε στους ναοὺς μας, ἀποκαθιστοῦμε τὴν λειτουργικὴ τάξι, συναντᾶμε ἐκ νέου τοὺς ἀδελφούς μας, ἐπανεκκινοῦμε τὸ ἐνοριακὸ μας ἔργο. Κυρίως ὁμως ἀτενίζουμε τὸ βλέμμα τοῦ Χριστοῦ σπὴν εἰκόνα Του στὸ τέμπλο τοῦ ναοῦ μας καὶ ἐμπιστευόμαστε τοὺς τρόπους Του νὰ μᾶς φέρνει σὲ συναίσθησι τῶν ἐλλείψεων καὶ τῶν ἁμαρτιῶν μας καὶ νὰ μᾶς παροτρύνει σὲ ἀναθέρμανσι τῆς πίστις καὶ τῆς ἀποφασιστικότητάς μας νὰ Τὸν ἀναζητήσουμε καὶ νὰ Τὸν ἀγαπήσουμε «ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας μας». Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀγαποῦμε καὶ τὴν ὁδὸ τῆς παιδαγωγίας Του. Ὅση ὑπῆρξε ἡ ὁδὸν τῆς ἔλλειψης κοινωνίας μαζί Του, τόσο εἶναι ἡ πεποίθησί μας πὼς τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ στερήσει τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν δωρεὰ τοῦ Ἀχράντου Σώματος καὶ τοῦ Τιμίου Αἵματος Του.

Ἄς φανοῦμε ἀντάξιοι αὐτῆς τῆς δωρεᾶς καὶ ἄς ἀποτελεῖ πλέον ἡ κάθε Λει-

τουργία πού αξιωνόμαστε νά τελοῦμε εὐκαιρία μοναδική γιά ἀποκατάστασι
σχέσεως μέ τόν Δημιουργό μας, μέ τούς ἀδελφούς μας καί μέ ὀλόκληρο τόν
κόσμο. Ἐν καιρῷ ταραχῆς καί πολέμων, ἡ θεία λατρεία καί, ιδιαίτερα, ἡ Θεία
Εὐχαριστία εἶναι τό ὄπλο μας καί ἡ μαρτυρία μας πώς ἡ ἐλπίδα μᾶς εἰρηνικῆς
οἰκουμένης δέν ἀποτελεῖ οὐτοπία ἀλλά ἓνα ἐφικτό ὄραμα, εὐλογημένο καί
διαρκῶς ἐνισχυμένο ἀπό τόν Ἀρχηγό τῆς ζωῆς καί τῆς εἰρήνης.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Άμπελάκια: Ίστορία, Παράδοση, Συνεισφορά

* * *

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ
ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΣ

Άφηγείται ο Άμπελακιώτης Γρηγόρης Μπούσιος, Ίστορικός έρευντής

ΤΑ ΑΜΠΕΛΑΚΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΑΦΗΓΗΜΑ

Γενικά

Όταν οί πνευματικοί ταγοί τής Έκκλησίας του Γένους μας μεριμνοῦν γιά τήν παιδεία του, τότε από τά σπλάχνα του λαού ξεπηδοῦν ήγετικές φυσιογνωμίες που συμβάλλουν όχι μόνο στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου τους, αλλά και στον ένστερνισμό τής έλληνοκεντρικής σοσιαλίζουσας συνείδησης τών κατοίκων, συμβάλλοντας τά μέγιστα στην άνεξαρτησία του Γένους από τούς Όθωμανούς

Ένα τέτοιο παράδειγμα, μέσα στην τουρκοκρατούμενη και έλεύθερη Ελλάδα, αποτελοῦν τά Άμπελάκια τής Λάρισας.

Γενική προσέγγιση

Ό οικισμός τών Άμπελακίων είναι πυκνοκατοικημένος. Κτίστηκε πάνω στην λεκάνη που σχηματίστηκε μετά από μεγάλη κατολίσθηση που έγινε στο βόρειο μέρος τής Όσσας κατά τήν αρχαιότητα.

Τά Άμπελάκια είναι εκτεθειμένα στον βοριά ενώ προστατεύονται από τον νότο, τον χειμώνα κρύο –λίγο ήλιο– και τό καλοκαίρι δροσιά. Οί δρόμοι είναι πλακόστρωτοι – γκαλντερίμια.

Εἴσοδος οικισμού σήμερα.

Τά Άμπελάκια από τίς άρχές του 17ου αιώνα διέθεταν άποχετευτικό δίκτυο. Σήμερα έχουν υπόγειο ήλεκτρικό δίκτυο από τήν ΔΕΗ. Τά σπίτια τους ήταν κυρίως άγροτικά καί κτηνοτροφικά. Μέ τήν άκμή του οικισμού άρχισαν νά κτίζονται διώροφα σπίτια μέ ισόγειο καί υπόγειο, επηρεασμένα από τήν άρχιτεκτονική τής δυτικῆς Μακεδονίας, Σιάτιστα – Καστοριά. Σήμερα λίγα τέτοια σπίτια άρχοντικά υπάρχουν. Τά περισσότερα έπεσαν τά τελευταία έξήντα χρόνια. Διακοσμημένα στον έσωτερικό χώρο από τόν Βόσπορο καί τήν Κωνσταντινοπολίτικη παράδοση.

Τά Άμπελάκια βρίσκονται στίς βόρειες παρυφές τής Όσσας, σέ ύψόμετρο γύρω στά 400 μέτρα καί στά δεξιά τής εισόδου τής κοιλάδας τών Τεμπών.

Ό οικισμός πήρε τό όνομα από τά πολλά μικρά άμπέλια, πού καλλιερ-γούσαν οί κάτοικοί του στήν περιοχή αὐτή τής Όσσας.

Έμφανίζονται στήν ιστορία στά μέσα του 15ου αιώνα, τό 1455, στήν άπο-γραφή πού έγινε στήν Όθωμανική Αυτόκρατορία.

Στίς άρχές του 18ου αιώνα τό χωριό από μικρή κόμη έγινε σιγά-σιγά κωμό-πολη. Από 25 σπίτια τόν 17ο καί 18ο αιώνα έφτασαν στά 400, ό δέ πληθυσμός του στίς 2.000 μέ 3.000 κατοίκους.

Η φθίνουσα πληθυσμιακή του πορεία άρχισε μετά τήν εμφάνιση τής οίκο-νομικῆς παρακμῆς.

Εἶναι παρομιώδης ή ρήση πολλών ήλικιωμένων, έγκατεστημένων στήν Λάρισα: «Δέν μπορῶ νά βλέπω τά Άμπελάκια σέ μαρασμό!».

Πολλά τά νερά καί οί **βρύσες** στά Άμπελάκια εἶναι πάρα πολλές. Μέσα στον οικισμό έχει γύρω στίς 9 μέ 10 βρύσες, καί άλλες 5, έξω καί γύρω από τόν οικισμό, εκ τών οποίων οί τρεις επώνυμες, μέ γάργαρο-πόσιμο νερό. Ένδεικτικά εντός του οικισμού αναφέρουμε τήν Βρύση Μπότσιανη, στήν είσο-δο του χωριού, τήν βρύση του Δεσπότη, πάνω από τήν πλατεία Διαμαντή Μάναρη, καί κάτω από τήν παλιά Σχολή, τή βρύση του Χαλκιά, όπισθεν του Έπισκοπείου, τή βρύση τής Καρυās, στίς υψηλότερες παρυφές του χωριού, καί τήν Κρυσταλένια βρύση, πού βρίσκεται ανατολικά καί στήν έξοδο του οικισμού, ανάμεσα στον Ι.Ν. του Άγίου Γεωργίου καί στό θέατρο.

Έξωτερικές όνομαστές βρύσες εἶναι ή βρύση του Κωνσταντά καί του Λύκ.

Προχωρώντας 500 μέτρα πίσω από τόν λόφο βρίσκουμε τήν βρύση του Λύκ, μέ τό πιό κρύο νερό στήν περιοχή. Τό όνομα Λύκ για τούς ντόπιους σημαίνει βρύση όπου έπιναν νερό οί Λύκοι, ενώ ή πραγματικότητα εἶναι έντελῶς ξένη προς αὐτή τήν λαϊκή δοξασία. Τό όνομα προέρχεται από τό όνο-

μα του Άγγλου Ουίλιαμ Μάρτιν Λύκ, ενός στρατιωτικού που είχε μπει στην υπηρεσία του οθωμανικού στρατού από το 1800 έως το 1815. Αυτός έφαγαν να βρει τον ναό του Δαφναίου Απόλλωνα.

Η βρύση που φέρει το όνομα του Γρηγόρη Κωνσταντά, του μεγάλου δασκάλου του Γένους επί Τουρκοκρατίας, βρίσκεται ανατολικά και 1.000 μέτρα έξω από τον οικισμό.

Τό άλλοτε πολυπληθές των Άμπελακίων φαίνεται και από την ύπαρξη δύο ένοριών. Αυτή του Άγιου Άθανασίου και αυτή της Αγίας Παρασκευής. Και ακόμη τό έντονο θρησκευτικό συναίσθημα των Άμπελακιωτών φαίνεται από τίς πολλές έκκλησιές έντός του οικισμού –τέσσερες– και άλλα τρία έξωκκλήσια, εκ των όποιών τό ένα χωρίς έγκαίνια.

Τά Άμπελάκια αρχίζουν και τελειώνουν μέ **Έκκλησιές**.

Στήν είσοδο του χωριού και άριστερά μας υπάρχει ένας μικρός ναός των Αγίων Κηρύκου και Ιουλίτης. Έορτάζουν στίς 15 Ιουλίου. Προχωρώντας Β/Δυτικά του χωριού είναι ή έκκλησία του Άγιου Άθανασίου. Ο ιερός αυτός ναός κτίστηκε στά μέσα του 18ου αιώνα. Δίπλα του υπήρχε ένα μικρό έκκλησάκι προς τιμή της Παναγίας της Άμπελακιωτίσης. Καθώς προχωρούμε στον κεντρικό δρόμο και περνάμε τήν πλατεία, στήν άνωφέρεια, συναντάμε τήν Αγία Παρασκευή. Ο Ναός αυτός είναι κατά πολύ νεότερος. Κτίστηκε τό 1885 από τόν τελευταίο επίσκοπο Πλαταμώνος Άμβρόσιο Κασσάρα στήν θέση που ήταν παλιά το Έλληνομουσείο – τό όποιο έπαψε να λειτουργεί από τό 1825 επειδή

Ι. Ν. Αγίων Κηρύκου και Ιουλίτης.

Ι. Ν. Αγίου Άθανασίου.

Ι. Ν. Αγίας Παρασκευής.

Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου.

δέν υπήρχαν χρήματα. Από τό 1810-1825 ή όποια λειτουργία του γινόταν χάρις στήν οικειοθελή προσφορά τών δασκάλων του Γένους τής περιόδου εκείνης.

Η τελευταία εκκλησία είναι στό ανατολικό άκρο του οικισμού. Εκεί βρίσκεται ό Ι. Ναός του Αγίου Γεωργίου, του καί πολιούχου καί προστάτη τών Άμπελακίων. Άγνωστο τό πότε κτίστηκε. Η Εκκλησία του Αγίου Γεωργίου είναι ένας μονόχωρος ναός, συμπληρωμένος από έναν δεύτερο χώρο, τόν γυναικωνίτη. Είναι πολύ παλαιότερος όλων τών άλλων ναών, ανακαινίστηκε καί άγιογραφήθηκε τό 1711.

Στά Άμπελάκια υπάρχει τό κτήριο τής **Έπισκοπής**.

Αυτό κτίστηκε από τόν Διονύσιο τό 1767, ΑΨΕΖ΄, δηλ. είναι προγενέστερο του σπιτιού του Σβάρτς, κατά 20 έτη, σε μία εποχή που τά Άμπελάκια ήταν ήδη στό δρόμο τής οικονομικής καί κοινωνικής ανάπτυξης.

Στήν περίοδο αυτή τών δύο αιώνων 1700-1940 στά Άμπελάκια αναπτύχθηκε ή παιδεία σε ύψηλό για τήν εποχή επίπεδο.

Στόν εκπαιδευτικό τομέα ιδρύθηκαν καί λειτούργησαν δύο Σχολεία.

1. Τό σχολείο τών Μουσών, ή **Έλληνομουσείο** (1749-1830).

Η σχολή αυτή ήταν κτισμένη στόν χώρο όπου είναι σήμερα ό έπισκοπικός ιερός Ναός τής Αγίας Παρασκευής.

Τό ίδρυσε ό σεβασμιώτατος Πλαταμῶνος Διονύσιος τό 1749 καί γνώρισε τίν ἀκμή του ὅσο διακοῦσε καί ἡ οἰκονομική καί γενικότερα ἀναπτυξιακή πορεία τοῦ οἰκισμοῦ.

Διδάσκαλοι ἐγνωσμένης ἀξίας καί φήμης πού κράτησαν τό Γένος μέ ὀρθά-νοιχτα τά μάτια στή γνώση καί τίν πίστη ἦταν ἐκτός ἀπό τόν Γρ. Κωνσταντᾶ, οἱ Σπυρίδων Ἀσάνης, Φωτίλας Πολυζῶης, Ἰωάννης Σπαρμιώτης, Κωνσταντῖνος Κούμας κ.ἄ.

Στίν περίοδο ἀπό τό 1820 μέχρι νά στηθεῖ ἡ Μανιάρειος σχολή, τό Ἑλληνομουσεῖο ὑπολειποῦσε, καί οἱ διδάσκαλοι πρόσφεραν τίς γνώσεις τους στήν κυριολεξία ἀμισθί.

2. Ἡ Μανιάρειος Σχολή (1878-σήμερα).

Ἡ σχολή αὐτή κτίσθηκε τό 1874 ἀπό τόν ἀρχιτέκτονα Κοκκῖνη μέ χρήματα τοῦ Διαμαντῆ Μάνιαρη καί τοῦ ιδρύματός του. Πρωτολειτούργησε τό 1878.

Ὁ Διαμαντῆς Μάνιαρης δέν ἀξιῶθηκε νά δεῖ τό ἔργο του ὀλοκληρωμένο, ὥστόσο τίν διαθήκη του ἀξιοποίησαν στήν ἐντέλεια τόσο ὁ Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος μέ ἔδρα τά Ἀμπελάκια Ἀμβρόσιος Κασσάρας, ὅσο καί ὁ ἐκτελεστής τῆς διαθήκης Κουτσοδόνης Λεωνίδα.

Μανιάρειος Σχολή, ἐρείπιο.

*Μανιάρειος Σχολή.
Κίονας ἀπό τό κατεστραμμένο κτίριο.*

Τό πρώτο οίκημα στήθηκε σέ χώρο έξω καί πάνω από τήν πλατεία τοῦ χωριοῦ – στήν θέση του σήμερα ὑπάρχουν μόνο ἐρείπια.

Μεταξύ Κουτσοδόνη – τοῦ ἐκτελεστή τῆς διαθήκης Μάνιαρη καί τοῦ Ἀμβροσίου ὑπῆρξε ἀνταλλαγί 96 ἐπιστολῶν προκειμένου τό σχολεῖο νά ὀλοκληρωθεῖ τόσο ὡς κτίσμα ὅσο καί ὡς λειτουργία.

Ἀπό τίς ἐπιστολές αὐτές φαίνεται ἀπερίφραστα ὅτι ὁ Ἐπίσκοπος Ἀμβρόσιος Κασσάρας κατεῖχε πολύ καλά τήν ἀρχαία ἑλληνικά γλῶσσα –τήν ἀττικίζουσα– ζητοῦσε τήν ἐμπλουτισμό τῆς σχολῆς μέ τόν κατάλληλο ἐξοπλισμό–βιβλία, θρανία, πίνακες, ὄργανα κ.λπ.

Τό σχολεῖο ἄρχισε νά λειτουργεῖ δύο μέ τρία χρόνια πρὶν ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας ἀπό τόν τουρκικό ζυγό, τό 1878.

Γιά νά γίνει αὐτό τό κτήριο ἐκδόθηκε ὀλόκληρο φιομάνι ἀπό τόν Καδῆ –τόν διοικητή τῆς Λάρισας– ὅπου ἀναφέρει ὅτι τό οἰκόπεδο θά πρέπει νά μὴν εἶναι βακούφικο, νά εἶναι ιδιόκτητο, νά μὴν ἔχει προστριβές μέ τούς γείτονες, νά ἔχει ἔκταση 5 στρέμματα, περιγράφοντας ἀκόμα καί τά μέτρα πού θά ἔπρεπε νά ἔχει τό κτίσμα. Ἡ ζωή τοῦ κτηρίου διήρκεσε περίπου 62 χρόνια.

Τό 1930 μέ πρωτοβουλία τοῦ τότε ὑπουργοῦ Παιδείας Γ. Παπανδρέου, καί πρωθυπουργοῦ τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου, τό κτήριο λόγω κατολισθήσεων ἄρχισε νά χάνει σέ στατικότητα, καί μέ ὑπουργική ἀπόφαση, μεταφέρθηκε σέ βακούφικο πλέον χώρο, στό ἀντέρειαμα κάτω ἀπό τόν ἱερό ναό τοῦ πολιοῦχου τοῦ χωριοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἐκεῖ ἦταν σπιτάκια πού φιλοξενοῦσαν τούς πιστούς ἄλλων χωριῶν πού ἤθελαν νά λειτουργηθοῦν στόν ναό του. Ἐνα τέτοιο κτήριο διασώζεται μέχρι σήμερα στό πίσω μέρος τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Τό νέο κτίσμα ὑπάρχει μέχρι σήμερα. Λειτουργεῖ κατά καιρούς καί ὡς γυμνάσιο καί λύκειο. Σήμερα λειτουργεῖ μόνο ὡς νηπιαγωγεῖο καί δημοτικό. Μέ τήν ισχνή πλέον χρηματοδότηση τοῦ ιδρύματος οἱ μαθητές διδάσκονται δωρεάν μουσική καί ξένες γλῶσσες.

Ἡ Μανιάρειος Σχολή σήμερα.

Τό Ἐπισκοπεῖο (1767)

Τά Ἀμπελάκια ὑπῆρξαν –κατά καιρούς– ἡ ἔδρα τῆς Ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος. Σέ Ἐπισκοπή Πλαταμῶνος μετονομάθηκε ἡ Ἐπισκοπή Λυκοστομίου, ἡ ὁποία ὑπαγόταν διοικητικά στήν Μητρόπολη Θεσσαλονίκης.

Ἡ ἔδρα ἀρχικά ἦταν στή Ραψάνη. Ἡ ἔδρα τοῦ Λυκοστομίου λέγεται ὅτι ἦταν στή θέση ὅπου βρίσκεται ὁ σημερινός σταθμός τῆς Ραψάνης. Ἐκεῖ κατέλγε καί ἡ πολύ παλαιά γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ.

Ἐπίσκοποι πού ἄφησαν ἓνα τεράστιο γιά τήν ἐποχή ἔργο ἦταν ὁ Διονύσιος (1750-1770) καί ὁ Ἀμβρόσιος Κασσάρας (1876-1900), ὅποτε καί ἔγινε Μητροπολίτης Λαρίσης Πλαταμῶνος καί Τυρνάβου.

Ἐπισκοπεῖο.

Ἡ Ἐμβληματική Οἰκία τοῦ Σβάρτς

Τό οἶκμα εἶναι τριώροφο σέ σχῆμα Γ. Εἶναι τό σπουδαιότερο ἀρχοντικό των Ἀμπελακίων (πεντάγωνος οἰκία).

Ὁ Γεώργιος Μαῦρος-Σβάρτς ἀρχισε νά τό κατασκευάζει τό 1787 καί τό τελείωσε 11 χρόνια μετά.

Ἐπῆρξε καί ἡ ἔδρα τοῦ συνεταιρισμοῦ.

Στό κατώ, ἦταν τό θησαυροφυλάκιο. Στό κέντρο τοῦ σαλονιοῦ ὑπῆρχε ἡ αἴθουσα συνεδριάσεων σέ ἓνα ὑπερυψωμένο σχετικά βᾶθρο. Τό μεσαῖο πάτωμα προοριζόταν γιά τήν χειμερινή διαβίωση. Αἴθουσες μέ τζάκια μέ πλούσια διακόσμηση. Σκάλα πού ὀδηγεῖ στόν τελευταῖο ὄροφο, ὅπου καί ὁ ξενώνας. Αὐτός ὁ χῶρος χρησιμοποιοῦνταν ἀπό τήν οἰκογένεια ὡς θερινή διαμονή. Γι' αὐτό καί τά μεγάλα παράθυρα. Ἐδῶ πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι τό 1803 στό σπίτι τοῦ Σβάρτς παίχθηκε τό ἔργο ἑνός Γερμανοῦ συγγραφέα, τοῦ Κουτσεμπό, πού εἶχε σάν θέμα: «φιλανθρωπία

Οἰκία τοῦ Σβάρτς.

*Οικία του Σβάρτς
από διάφορες όψεις.*

καί φιλαργυρία». Τό πολιτιστικό αυτό γεγονός εἶναι πρωτάκουστο γιά τά χρονικά τῶν Ἀμπελακίων. Τό γεγονός αὐτό φανερώνει τό ὑψηλό ἐπίπεδο μόρφωσης τῶν Ἀμπελακιωτῶν ἐκείνη τήν ἐποχή.

Οἱ συντροφίες καί οἱ ἀρχές λειτουργίας τους

Ἐπί Γεωργίου Μαύρου οἱ συντροφίες τῶν βαρέων τῆς περιοχῆς τῆς Κοιλιάδας τῶν Τεμπῶν ἐνώθησαν σέ μία.

Ἡ ὀργανωμένη πλέον συντροφία μεταποιοῦσε ἀρχικά τό μαλλί καί τό βαμβάκι σέ ἴνες. Ὑστερα ἀκολουθοῦσε ἡ διαδικασία βαφῆς τῶν ἰνῶν μέ τόν τρόπο πού μόνον αὐτοί γνώριζαν. Ἡ ἐξαγωγή στήν Εὐρώπη καί σέ ἄλλες πόλεις τοῦ Εὐξείνου Πόντου καί τῆς Μεσογείου ἦταν τό τελευταῖο στάδιο καί τό πιό προσοδοφόρο.

Οί γενικές ἀρχές λειτουργίας τῆς συντροφίας τῶν Ἀμπελακίων ἦταν βασικά δύο.

Ἡ τῆς Ἀλληλεγγύης μεταξύ τῶν συνεταίρων καί ὁ περιορισμός τοῦ ἀριθμοῦ κατοχῆς στήν κλίμακα τῶν μετοχῶν. Δέν ἐπιτρεπόταν ἕνα μέλος νά ἔχει πολλές μετοχές. Ἡ κλίμακα ἦταν μικρή. Οἱ βαθμίδες ἦταν 4 ἢ 5. Δέν ἦταν ὅπως σήμερα, μέ χιλιάδες βαθμίδες στήν κατοχή ἑνός προσώπου.

Ἡ διαβάθμιση αὐτή γινόταν ἀνάλογα μέ τό ποσό πού διέθετε ἡ οἰκογένεια καί τά μέλη πού ἐργάζονταν στήν συντροφία.

Μεγάλες οἰκογένειες πού ἀπασχολοῦσαν 5, 6 μέλη, στήν ἐργασία εἶχαν καί αὐτές τό ἀνάλογο μερίδιο.

Ἡ μισθοδοσία γινόταν δύο ἢ τρεῖς φορές τό χρόνο. Ἀφοῦ γινόταν λογιστική ἐκκαθάριση, ἔπαιρναν τό ἀναλογοῦν ποσό τά μέλη τῆς κάθε κατηγορίας. Ὅσα περισσότερα δούλευαν, τόσο καί καλύτερα.

Οἱ γενικές συνλεύσεις ἦταν αὐτές πού καθορίζαν τό ἡμερομίσθιο. Γιά τό ἡμερομίσθιο καί τίν διακύμανσή του δέν ἔχουμε στοιχεῖα.

Ὡστόσο, ἄλλο μισθό ἔπαιρνε ὁ μάστορας πού ἦταν ὑπεύθυνος γιά τίν μεταποίηση, ἄλλο ἔπαιρνε ὁ βοηθός –πού λεγόταν κάλαρας– καί ἄλλο ὁ καλλιεργητής.

Οἱ καλλιεργητές ἦταν ἐκτός Ἀμπελακίων, στά περὶχωρα τοῦ γύρω κάμπου τῶν Τεμπῶν μέχρι καί τόν Τύρναβο.

Οἱ προσωπικότητες στόν ἐπιχειρηματικό, πνευματικό καί ἐκκλησιαστικό τομέα τῆς ζωῆς τῶν Ἀμπελακίων (θρύλος καί πραγματικότητα)

Ὁ Γεώργιος Μαῦρος ἢ Σβάρτζ.

Γεννήθηκε στά Ἀμπελάκια τό 1738 καί πέθανε στή Βιέννη τό 1818 σέ ἡλικία 80 ἐτῶν.

Λόγω τῆς χρεωκοπίας τῆς συντροφίας ἔκανε πολλά χρόνια φυλακί.

Ἡ αἰτία τῆς πτώχευσης ἦταν δύο πραγματικά γεγονότα. Τό πρῶτο ἡ ἐπικυριαρχία ἀπό τό 1812 καί ὕστερα τῆς ἀγγλικῆς νηματουργίας σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο καί τό δεύτερο ἡ δέσμευση ὄλων τῶν καταθέσεων τῆς συντροφίας ἀπό τόν Ναπολέοντα ὅταν κατέλαβε τή Βιέννη.

Ὁ Γεώργιος Μαῦρος εἶχε συλληφθεῖ ἀπό τόν Βελλί τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ τῶν Ἰωαννίνων καί γιά νά τόν ἐλευθερώσει ζητοῦσε λύτρα 10.000 γρόσια. Τελικά ἀπελευθερώθηκε μέ ἐγγύηση 1.500 γροσίων. Στή Βιέννη φυλακίσθηκε γιά χρέη τῆς συντροφίας.

Μέ τήν ίδρυση τοῦ συνεταιρισμοῦ ἀνέλαβε πρόεδρος καί παρέμεινε πρόεδρος μέχρι τήν διάλυσή του.

Ὁ πατέρας του ἦταν καί αὐτός βαφέας τῶν κόκκινων ἀμπελακιώτικων νημάτων καί ἔμπορος αὐτῶν στήν Αὐστρία καί γενικότερα στήν κεντρική Εὐρώπη.

Ὁ Γ. Μαῦρος ἀρχικά ἐγκαταστάθηκε στή Βιέννη καί ἀργότερα ἐπέστρεψε στή Ἀμπελάκια γιά νά ὀργανώσει τόν συνεταιρισμό.

Ὁ Συνεταιρισμός ἐμπορευόταν κόκκινα νήματα τά ὁποῖα ἔβαφαν μέ βαφή πού παραγόταν ἀπό τό φυτό ριζάρι.

Ὁ Διαμαντής Μάνιαρης ὁ ἱερολογίτης καί εὐεργέτης.

Ὁ Διαμαντής Μάνιαρης γεννήθηκε στή Ἀμπελάκια τό 1779. Στάλθηκε ἀπό τόν πατέρα του –διαχειριστή τῆς συντροφιάς– στήν Βιέννη γιά σπουδές στήν ἰατρική, τό 1807. Στή Βιέννη γνώρισε τόν Γεώργιο Σταύρου, τόν μετέπειτα διοικητή τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, καθώς καί ἄλλους Ἕλληνες, ὅπου καί μυήθηκε στήν Φιλική Ἐταιρεία. Ὡς ἱερολογίτης ἔλαβε μέρος στήν ἐπανάσταση τήν ὑπό τόν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1821 συμμετείχε στήν μάχη τοῦ Σκουλένιου κοντά στό Δραγατσάνι, ἐκεῖ ὅπου ἀποδεκατίσθηκε ὁ Ἱερός Λόχος. Ἀπό τοὺς 345 διασώθηκαν μόνο οἱ 45, ἀπό τόν ρώσικο στρατό, ἀνάμεσά τους καί ὁ Διαμαντής Μάνιαρης.

Τό 1841 ὁ Διαμαντής Μάνιαρης ἀνέλαβε τήν διοίκηση τοῦ ὑποκαταστήματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς στήν Ἑλλάδα, στήν Ἐρμούπολη τῆς Σύρου.

Τά χρήματα πού ἀπέκτησε στήν Σύρο, καί μί ἔχοντας ἀπογόνους, τά ἄφησε στό ἴδρυμά του γιά τό στήσιμο τῆς Σχολῆς καί τήν μόρφωση τῶν φτωχῶν παιδιῶν τῶν συμπατριωτῶν του Ἀμπελακιωτῶν. Ὁ ἱερολογίτης καί εὐεργέτης τοῦ χωριοῦ του πέθανε χωρίς νά δεῖ τελειωμένο τό ἔργο του, ἀλλά τό εἶχε δεῖ στή σχεδία. Μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ἔγινε τό 1818.

Ὁ Διαμ. Μάνιαρης συγκαταλέγεται ἀνάμεσα στοὺς μεγαλύτερους εὐεργέτες τοῦ χωριοῦ τῶν Ἀμπελακιωτῶν. Ἡ κεντρική πλατεία τοῦ χωριοῦ φέρει τό ὄνομά του καθώς καί τό σχολεῖο.

Γιά τήν ἱστορία:

Ταμίας στή συντροφία τῶν Ἀμπελακίων ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Διαμαντῆ Μάνιαρη. Μετέπειτα διοικητής τοῦ ὑποκαταστήματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος στήν Ἐρμούπολη τῆς Σύρου.

Διαχειριστής τῶν οἰκονομικῶν του Ἀλῆ Πασᾶ ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Γεωργίου Σταύρου (Ἰδρυτοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος) καί φίλος στήν Βιέννη τοῦ Διαμαντῆ Μάνιαρη.

Ὁ Ἐπίσκοπος **Ρωγῶν Ἰωσήφ** Ἐθνομάρτυρας.

Καταγόταν ἀπὸ τὰ Ἀμπελάκια. Ὁ πατέρας του ἔγινε ἱερέας –ὁ Παπακωνσταντῆς– στὴν Τσαριτσάνη. Πῆρε μέρος σὲ ὅλες τὶς μάχες τοῦ Μεσολογγίου, καὶ στὴν πρώτη πολιορκία τὸ 1822 καὶ στὴν δεύτερη τὸ 1826. Τὸ 1823 κήδευσε τὸν Μάρκο Μπότσαρη καὶ τὸ 1824 τὸν Λόρδο Μπάυρον. Στὴν ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου συνελήφθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ κρεμάσθηκε σὲ ἓναν πύργο, σφραγίζοντας μὲ τὸ μαρτυρικό τέλος του τὸ: «Ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησι ὑπὲρ τῶν προβάτων». Προτομὴ τοῦ Ρωγῶν Ἰωσήφ βρίσκεται στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἀμπελακίων, γιὰ νὰ θυμίζει στοὺς αἰῶνες τὴν μορφὴ καὶ τὸ μαρτύριό του.

Ἡ προτομὴ τοῦ Ρωγῶν Ἰωσήφ

Ὁ Ἐπίσκοπος **Διονύσιος Μιχαὴλ**.

Ὁ Ἐπίσκοπος Διονύσιος ἦταν ἐπίσκοπος τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος, διάδοχος τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Θεσσαλικοῦ Λυκοστομίου, πού ἀκόμα οἱ ἐρευνητὲς δὲν ἔχουν προσδιορίσει ποῦ ἀκριβῶς ἦταν ἡ τοποθεσία. Διχάζονται ἐνάμεσα στὴν ἔξοδο ἢ στὴν εἴσοδο τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν.

Διορατικός ὁ Διονύσιος, ὅταν εἶδε τὰ Ἀμπελάκια νὰ ἀναπτύσσονται ἀπὸ τὰ μέσα του 18ου αἰῶνα, ἦρθε στὰ Ἀμπελάκια, ὅπου καὶ μετέφερε τὴν ἔδρα τῆς Ἐπισκοπῆς ἀπὸ τὴν Ραφάνη. Τὸ 1767 ἔκτισε τὸ κτήριο τῆς ἐπισκοπῆς. Ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή (ἐπὶ ἐπισκόπου Διονυσίου ΑΨΕΖ΄).

Ἡ μόρφωση τοῦ Διονυσίου ἦταν τόσο ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, ὥστε νὰ μερμηνίσει γιὰ ὀργάνωση τῶν γραμμῶν καὶ τῶν τεχνῶν στὰ Ἀμπελάκια καὶ στὰ περὶχωρα τῆς Ἐπισκοπῆς του, σὲ πολὺ ὑψηλὸ βαθμὸ γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς.

Ὁ Ἐπίσκοπος **Ἀμβρόσιος Κασσάρας**

Ὁ Ἀμβρόσιος Κασσάρας ἐξελέγη ἀρχικὰ ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ (ἡ δίοικλος πού ἔνωσε τὸ Ἅγιο ὄρος Ἄθω μὲ τὴν Χαλκιδική).

Μετά από λίγο εξελέγη επίσκοπος Πλαταμιώνος. Ἡ ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς πλέον, μετά τὴν κατάρρευση τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ τὴν πτώχευση τῶν Ἀμπελακίων, ἐπανῆλθε στὴν Ραιράνη.

Ὁ Ἀμβρόσιος ἔμαθε ὅτι στὰ Ἀμπελάκια γίνεται τὸ Μανιάρειο, τὸ ὁποῖο κόντευε νὰ τελειώσει, -1875- ἀνακαινίσει τὸ παλιὸ κτίριο τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ.

Ἡ Θεσσαλία ἀκόμα ἦταν Τουρκοκρατούμενη. Μετά τὴν ἀπελευθέρωση ὁ Ἀμβρόσιος ἔμεινε στὰ Ἀμπελάκια μέχρι τὴν ἐνθρόνισή του στὴν Μητρόπολη Λάρισας τὸ 1900.

Γρηγόρης Κωνσταντᾶς - Σχολάρχης - Διάκονος.

Διδάσκαλος τοῦ Γένους. Ἦταν ἀπὸ τὴς Μηλιές τοῦ Πηλίου. Στὰ Ἀμπελάκια ἦρθε στὴ σχολή τὴν πρώτη φορά γιὰ λίγο καὶ μετὰ ἐπέστρεψε ὡς διάκονος καὶ διδάσκαλος γύρω στὰ 1796. Παρέμεινε στὸ χωριὸ μέχρι τὸ 1800. Ἡ ζωὴ του ἦταν μιά διακονία στὴν ἐκκλησία καὶ στὴν παιδεία. Ἔγινε σχολάρχης, δηλ. διευθυντὴς τοῦ Ἑλληνομουσείου. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐφαρμόσθηκε ὡς μέθοδος διδασκαλίας τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸ σύστημα. Δηλ. οἱ ἄριστοι τῶν μαθητῶν δίδασκαν στοὺς συμμαθητὲς τους, πού ἦταν κατώτεροι τῶν προσδοκίων τοῦ δασκάλου τους. Τὸ μάθημα αὐτὸ ὁ Κωνσταντᾶς τὸ ἔκανε κυρίως ὅταν μὲ ὅλη τὴν τάξη ἢ τὴς τάξεις πήγαινε περίπατο ἔξω ἀπὸ τὸν οἰκισμό, σάν περιπατητικὴ σχολή. Μάλιστα δέ, στὸ σημεῖο πού σύχναζε, ἔφτιαξε καὶ μιά βρύση. Ἡ βρύση αὐτή, 1.000 περίπου μέτρα ἔξω καὶ ἀνατολικά ἀπὸ τὸν οἰκισμό, πῆρε καὶ τὸ ὄνομά του. Ἀνακαινίσθηκε πρὸ 40 ἐτῶν ἀπὸ τὸν Γκόλαντα Κων. Σήμερα εἶναι χῶρος ἀναψυχῆς τῶν ὁδοιπόρων.

Ἄλλοι εὐεργέτες

Μεταξὺ αὐτῶν ἦταν καὶ ὁ Ἀλεβίζος Ἀστερίου, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἀγόρασε ἓνα κτῆμα 365 στρεμμάτων μὲ χιλιάδες ἐλαυδέντρα στὴν περιοχὴ μεταξὺ Εὐαγγελισμοῦ καὶ Ἐλάτειας.

Τὸ κτῆμα αὐτὸ μετὰ τὸν θάνατό του ἔδωσε ἐντολή μὲ διαθήκη νὰ πουληθῆ καὶ τὰ χρήματα, ἀπὸ τὴν πώλησή του, νὰ διατεθοῦν γιὰ τὴν ἀγορὰ οἰκίματος, παραπλευρῶς τοῦ ἀρχοντικοῦ τοῦ Λιούλια, ὥστε νὰ λειτουργήσῃ ὡς βιοτεχνία, ὅπου θὰ ἀπασχολοῦνται, στοὺς 24 ἀργαλειούς, 40 ἄπορα κορίτσια.

Τὸ ὄνομά της ἦταν Βιοτεχνία Ἀπόρων Κορασίδων. Αὐτὴ ἡ βιοτεχνία λειτούργησε μέχρι τὴν περίοδο τῆς Κατοχῆς. Στὸ κτίριο αὐτὸ συνέρχεται ὁ πολιτιστικὸς σύλλογος Ἀμπελακίων καὶ ἀποφασίζει γιὰ τὴς πολιτιστικὲς δράσεις

του χωριού σέ συνεργασία μέ τό λαογραφικό μουσειο καί άλλους παρεμφερείς συλλόγους, χωρίς νά απέχει αυτών καί ή ένορία.

Έπιχειρηματίες πού έδρασαν εκτός Άμπελακίων ήταν αρκετοί. Ό πιο γνωστός είναι ο Μανζαρλής, ο όποιος κατάφερε, από τό 1770 μέχρι τό 1800, νά κάνει ένα στόλο από 6 καράβια μέ τά όποια διακινούσε τό έμπόριο από τήν Μαύρη θάλασσα μέχρι τή Βιέννη μέσω Δουνάβειος.

Έπαγγέλματα

Έπαγγέλματα πού άνθισαν καί επιβίωσαν μέσα στον χρόνο, ώσπου νά έρθει ή άστυφιλία (1950) καί ή μετανάστευση στό έξωτερικό των κατοίκων του όρεινου όγκου της χώρας καί των νησιών του Αιγαίου καί νά τά εξαφανίσει σχεδόν όλα, είναι τά παρακάτω:

Τσαγκάρηδες, Κουρείς, Σιδεράδες, Βυρσοδέφες, Σαμαράδες, Πεταλωτές, Μουταφτσήδες, Άμπελουργοί, Ξυλουργοί, Κτηνοτρόφοι, Δενδροκαλλιερητές, Κτίστες, Στραγαλοποιοί, Άρτοποιοί, Σηροτρόφοι, Ράφτες, Φουρνάρηδες καί άλλα συναφή.

Ταυτόχρονα είχαν όλοι τους τήν όπωροκπευτική σάν ένασχόληση οικογενειακής εκμετάλλευσης.

Σήμερα οι έναπομείνασες οικογένειες ασχολούνται όχι τόσο μέ τά άμπέλια καί τήν κτηνοτροφία, αλλά κυρίως μέ τό κάστανο. Σέ όλη τήν περιοχή των Άμπελακίων, κυρίως στό ανατολικό μέρος μέχρι καί τήν λίμνη, πολλά στρέμματα είναι κατάφυτα από καστανιές. Επίσης λόγω της μεγάλης επισκεψιμότητας του χωριού από Λαρισαίους καί περιοίκους έχουν σπηθεί πέντε ενεργείς επιχειρήσεις έστίασης καί ένα καφενείο, δύο μικρά μάρκετ καί ένας φούρνος, χωρίς νά έχει εγκαταλειφθεί καί ή άπασχόληση μέ τήν κηπευτική.

Στίς γιορτές του Άγίου Γεωργίου, Άγίου Κηρύκου καί Ίουλίττης, Προφήτου Ήλιου, Άγίας Παρασκευής τό χωριό πλημμυρίζει από κόσμο.

Σημείωση του γράφοντος:

Μεθοδολογία προσέγγισης. Η κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη του οικισμού των Άμπελακίων καί της γύρω περιοχής στήν ύστερη περίοδο του όθωμανικού κράτους καί του νεώτερου Έλληνικού δέν μπορεί νά στηρίζεται σέ συστημικά πρότυπα σκέψης καί ανάλυσης προερχόμενα είτε από τήν προτεσταντική καπιταλιστική αντίληψη περί ζωής καί οικονομίας, καθώς ούτε καί από τήν μαρξιστική τοιαύτη, πού είναι γεννήματα της βιομηχανικής ανάπτυξης καί μόνο, κάτι ξένο προς τά Βαλκάνια καί τους λαούς του.

Ἐδῶ κυρίως ἐπικρατοῦσε –μέσω τῆς πνευματικῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ Οἰκου-
μενικοῦ Θρόνου–, ἡ ἐκκλησιαστική ὀρθόδοξη σοσιαλίζουσα ἑλληνοκεντρική
παράδοση καί ζωή.

Ὁ χαρακτήρας τῆς παιδείας τῶν λαῶν, καί κυρίως τῶν Ἑλλήνων τῆς πάλα
ποτέ κραταιᾶς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, καί τό ὀρεσίβιον τῶν κατοίκων τῆς
Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ὅπως αὐτό προσδιορίζεται ἀπό τό ἀσυμβίβαστο τῆς
συμβίωσης μέ τά ὀθωμανικά ἰσλαμικά πρότυπα τῶν τουρκοκρατούμενων
περιοχῶν αὐτῶν.

Ἡ Ἑλληνική παιδεία τό πρῶτον. Ἡ Ἐκκλησιαστική κοινωνική ζωή τό δεύ-
τερον. Καί τό οἰκονομικῶς δρᾶν τῶν ὀρεσιβίων πληθυσμῶν –κτηνοτρόφοι,
μικροκαλλιεργητές καί ἔμποροι σέ στεριά καί θάλασσα– τά τρία κυρίαρχα
στοιχεῖα τῆς ζωῆς τους, ἄρα καί τῆς ἐκπορευομένης ἰδεολογίας τους: Δηλ. τόν
«Ἑλληνοκεντρικό Ὄρεσίβιο Ὄρθόδοξο σοσιαλισμό».

Γιά τόν λόγο αὐτό ἐπέλεξα τό ἀφινηματικό στυλ τοῦ πονήματος, ἀφίνοντας
ἐλεύθερο τόν ἀναγνώστη νά βγάλει τά δικά του συμπεράσματα.

ΠΗΓΕΣ

Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο. (Κώστας Σπανός).

«Στά Ἀμπελάκια τοῦ 1800». Ἐφημερίδα *ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ* 22-4-1914.

Ἀναστασίου Μαρία, «Ὁ συνεταιρισμός Ἀμπελάκια», (Πτυχιακή ἐργασία. Τ.Ε.Ι.),
Μεσολόγγι 2002.

Βόγιας Ἀστέριος, *Ἀμπελάκια Θεσσαλίας*.

Διονύσης Μαυρογιάννης, «Παραγωγικοί καί οἰκονομικοί μηχανισμοί τοῦ πρώτου
Ἑλληνικοῦ καί Εὐρωπαϊκοῦ συνεργατικοῦ λαϊκοῦ καπιταλισμοῦ». Περιοδικό *Ἑλλοπία*
τ. 58 Ἰανουάριος – Φεβρουάριος 2002.

«Ἀμπελάκια Λάρισας», *ΒΙΚΙΠΑΙΔΕΙΑ*. Ἡ Ἐλεύθερη Ἐγκυκλοπαίδεια.

«Ἀρχοντικό Σβάρτς – Ἀμπελάκια Λάρισας», Περ. *Touristorama*, 30-12-2014.

«Τό Ἀρχοντικό Σβάρτς στά Ἀμπελάκια», *Ἀρχαιολογία Online* 4-10-2020.

Γεωργίου Ἡλίας Παν., *Νεώτερα στοιχεῖα περὶ τῆς ἱστορίας καί τῆς συντροφίας τῶν
Ἀμπελακίων*, Ἀθήνα.

ΤΑ ΑΜΠΕΛΑΚΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1455-1570

Οί έρευνητές τής Τοπικής Ιστορίας αντιμετωπίζουν, πολύ συχνά, ένα βασικό πρόβλημα, τό όποιο άφορα στον χρόνο ίδρυσης ενός οικισμού. Όσον άφορα στους θεσσαλικούς οικισμούς, οί μοναστηριακές πηγές (πρόθεσεις και κατάστιχα) μάς παρέχουν πληροφορίες άπό τό 1520-1540¹ και έξής, κυρίως, όμως, γι' αυτούς τής Δυτικής Θεσσαλίας, έπειδή σώζονται στίς μονές τής περιοχής αυτής. Τήν τελευταία εικοσαετία, στίς ως άνω πηγές προστέθηκαν οί άπογραφές τίς όποίες διεξήγαγαν οί Όθωμανοί, γιά φορολογικό σκοπό, μέ πρώτη σωζόμενη αυτή του έτους 1454/1455, τήν όποία άκολούθησε ή συνοπτική του 1485.

Χάρη στήν άπογραφή του 1454/1455, πληροφορούμαστε ότι τά Άμπελάκια είχάν παραχωρηθεί σέ ένα μέλος του στρατου των Όθωμανών, πού εισέβαλε στήν Θεσσαλία τό 1423. Καθώς, λοιπόν, ό οικισμός άναφέρεται μεταξύ αυτών πού υπήρχαν τό 1454/1455, άντιλαμβανόμαστε ότι προϋπήρχε τής εισβολής του 1423. Έπομένως, πρόκειται γιά έναν οικισμό του 14ου αιώνα. Μέ βάση αυτό τό δεδομένο, λοιπόν, είναι διορθωτέα ή άποψη² ότι τά Άμπελάκια ιδρύθηκαν τον 16ο αιώνα.

Η άρχική θέση των Άμπελακίων βρισκόταν στήν περιοχή Παλαιοχώρι, στα βορειοανατολικά του σημερινού οικισμού, συμφώνως μέ τήν τοπική παράδοση, τήν όποία κατέγραψε ό καταγόμενος άπό τον οικισμό Ιωάννης Λεονάρδος, τό 1836³. Η μετακίνηση στή σημερινή θέση, ίσως εξαιτίας τής εξαφάνισης των πηγαίων ύδάτων, σημειώθηκε σέ άπροσδιόριστο χρόνο.

¹ Κώστας Σπανός, «Οί θεσσαλικοί οικισμοί και τά όνόματα των άφιερωτών τους στήν πρόσθεση 401 του Μεγ. Μετεώρου, 1520-1540», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 43 (Λάρισα 2003), σσ. 97-122- 44 (2003), σσ. 122-168.

² Νίκος Βένς, «Τά θεσσαλικά Άμπελάκια και τά έλληνικά Γράμματα», έφημ. *Πρωία των Αθηνών*, φ. 22.8.1943- Άπόστολος Βακαλόπουλος, *Τά κάστρα του Πλαταμόνα και τής Ωριάς των Τεμπών και ό Τεκές του Χασάν Μπαμπά*, Θεσσαλονίκη 1972.

³ Ιωάννης Αναστασίου Λεονάρδος, *Νεωτάτη τής Θεσσαλίας Χωρογραφία*, εισαγωγή-σχόλια-έπιμέλεια Κώστας Σπανός, εκδόσεις Θετταλός, Λάρισα 1992 (Α' έκδοση, Πέστη τής Ούγγαρίας 1836), σ. 106.

Ὁ Ὄθωμανός ἀξιωματοῦχος ἔλαβε ὡς τιμᾶριο τὴν περιοχὴ τῶν Ἀμπελακίων, γιὰ νὰ εἰσπράττει ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς τοὺς ἀναλογούντες φόρους. Ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι τοῦ οἰκισμοῦ, λόγῳ τῆς εἰσβολῆς τῶν Ὄθωμανῶν, εἶχαν ἐγκαταλείψει τὰ σπίτια τους ἀναζητώντας καταφύγιο στὶς σπιλιές καὶ στὶς ρεματιές τῆς Ὀσσας, ὁ τιμαριοῦχος τοὺς ἐπανέφερε στὰ σπίτια τους, προκειμένου νὰ καλλιεργήσουν τὴν γῆ καὶ νὰ εἰσπράττει αὐτὸς τὴν δεκάτη τῶν γεωργικῶν προϊόντων καὶ τοὺς ἄλλους φόρους. Οἱ χωρικοὶ αὐτοὶ δὲν εἶχαν δηλωθεῖ στὴν γῆ κάποιου ἄλλου τιμαριούχου καί, ἐπομένως, ὁ τιμαριοῦχος τῶν Ἀμπελακίων ἦταν ἐλεύθερος νὰ τοὺς συμπεριλάβει στὸ τιμᾶριό του.

Στὸ κατάστιχο ΜΜ 10 τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1454/1455, τὰ Ἀμπελάκια ἀναφέρονται στὸ φ. 222α μὲ 12 οἰκογενειάρχες⁴, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ἔχουν ὡς ἑξῆς:

- 1) Θετόκης⁵ < Θεοτόκης Πέτρου
- 2) Νικόλας Ζαΐκου⁶
- 3) Γιώργης Μαζαράκη
- 4) Γιώργης Κύρικου
- 5) Θόδωρος Βιρμπάκης
- 6) Δημήτρης Νεκράση
- 7) Γιώργης Πρωτόπαπα
- 8) Γιάννης Πρωτόπαπα
- 9) Νταμιᾶς Κιτριπάνδη
- 10) Δημήτρης Γιώργη Κουρτίκη
- 11) Γιώργης Βίρμπια
- 12) Ἀθανάσιος Δημητρίου Νίκου

Ὁ ἀπογραφέας σημείωσε ὅτι ἡ ἐγκατάσταση τῶν παραπάνω ἦταν πρόσφατη, μᾶλλον τὴν ἀνοιξη τοῦ 1455, καὶ γι' αὐτὸ ὁ ὑπολογισμὸς τῆς γεωργικῆς

⁴ Machiel Kiel (μετ. Βασίλης Ἀργυρούλης), «Το πιστοποιητικό γεννήσεως τῶν Ἀμπελακίων. Ὄθωμανικὲς πηγὲς τῆς ἴδρυσης καὶ τῆς ἱστορίας τοῦς 1455-1570», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 30 (Λάρισα 1996), σ. 91. Ὁ ἀπογραφέας σημείωσε ὅτι τὰ Ἀμπελάκια δὲν περιλαμβάνονται μεταξύ τῶν οἰκισμῶν τῆς προηγούμενης ἀπογραφῆς τοῦ 1440 (:), ἢ ὅποια δὲν σώθηκε.

⁵ Ὁ Kiel διάβασε τὸ ἀμάρτυρο «Θανόκης», ἐνῶ ὁ Θετόκης < Θεοτόκης ἀναφέρεται στὶς προσθέσεις. Βλ. Κώστας Σπανός, *Λεξικὸ τῶν θεσσαλικῶν βαφτιστικῶν ὀνομάτων (15ος-19ος αἰῶνας)*, Λάρισα 2018, σ. 117.

⁶ Λόγῳ τῆς μεταφορᾶς τῶν ὀνομάτων, ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ στὴν νεοτουρκικὴ γραφὴ καὶ ἀπὸ αὐτὴν στὴν ἑλληνικὴ, δημιουργοῦνται δυσκολίες στὴν σωστὴ ἀπόδοση τῶν ὀνομάτων.

παραγωγής έγινε κατ' ἐκτίμηση, προφανῶς γιὰ τὴν ἀνοξιότατη καλλιέργεια. Πέραν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ἐξέτρεφαν 300 πρόβατα, δηλαδή, κατὰ μέσον ὄρο, κάθε οἰκογένεια ἐξέτρεφε 25 πρόβατα.

Τό καλοκαίρι τοῦ 1455, ὁ τιμαριούχος εἰσέπραξε ἀπὸ τοὺς Ἀμπελακιῶτες τὰ ἐξῆς ποσά:

Ἀπὸ τὴ δεκάτη τῶν σιτηρῶν	200 ἄσπρα ⁷
Ἀπὸ τὸν φόρο τῶν προβάτων	100 ἄσπρα ⁸
Ἀπὸ τὴν σπέντζα ⁹	300 ἄσπρα
<hr/>	
Σύνολο	600 ἄσπρα

Δώδεκα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1466/1467, τὰ Ἀμπελάκια ἀναφέρονται ὡς τμήμα τοῦ τιμαρίου κάποιου Γιουνούς Χατζῆ-Μουσταφᾶ, μὲ 20 πλήρεις οἰκογένειες, 4 οἰκογένειες χιρῶν γυναικῶν καὶ 9 ἐνήλικους ἄγαμους (ἄνω τῶν 14 ἐτῶν). Θεωρῶντας ὅτι οἱ πλήρεις οἰκογένειες ἀποτελοῦνταν, κατὰ μέσο ὄρο, ἀπὸ πέντε μέλη καὶ ὅτι αὐτὲς τῶν χιρῶν γυναικῶν ἀποτελοῦνταν, κατὰ μέσο ὄρο, ἀπὸ τέσσερα μέλη, συμπεραίνουμε ὅτι στὰ Ἀμπελάκια τοῦ 1466/1467 ζοῦσαν περὶ τὰ 140 ἄτομα. Σημειώθηκε, δηλαδή, ἀξιόλογη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ οἰκισμοῦ. Ὁ Χατζῆ-Μουσταφᾶς, πατέρας τοῦ Γιουνούς, πρέπει νὰ εἶναι ὁ πρῶτος τιμαριούχος (1454/1455) καὶ ὁ γιὸς του κληρονόμησε τὰ δικαιώματά του¹⁰.

Στὴν ἀπογραφή τοῦ 1485, τὰ Ἀμπελάκια δὲν ἀναφέρονται¹¹. Στὶς ἐπόμενες δύο ἀπογραφές, οἱ ὁποῖες διενεργήθηκαν τὰ ἔτη 1506 καὶ 1521, ὁ οἰκισμὸς, ὁμοίως, δὲν ἀναφέρεται, ἐνῶ ἀναφέρεται στὴν ἀπογραφή τοῦ 1570. Στὴν ἀπογραφή τοῦ 1570, ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἀμπελακίων σημείωσε μεγάλη αὔξηση, προφανῶς λόγω τῆς ἐγκατάστασης νέων οἰκογενειῶν, φθάνοντας τὰ 1.000-1.100 ἄτομα. Ἡ αὔξηση αὐτὴ ὀφείλεται στὸ προνομιακὸ καθεστῶς τῶν

⁷ Τὸ ἄσπρο ἦταν τὸ 1/120 τοῦ γροσίου.

⁸ Συμφώνως μὲ τὸν κανονισμὸ τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ Β', γιὰ κάθε 3 πρόβατα προβλεπόταν φόρος ἴσος μὲ 1 ἄσπρο.

⁹ Ἡ σπέντζα (ζτουρκικὸ ispençe) εἶναι ὁ φόρος τὸν ὁποῖο κατέβαλλαν μόνο οἱ χριστιανοὶ οἰκογενεάρχες: τῶν ἀνδρῶν ἀνερχόταν σὲ 25 καὶ τῶν χιρῶν γυναικῶν σὲ 6 ἄσπρα.

¹⁰ *Machiel Kiel*, ὁ.π., σ. 93.

¹¹ Γιώργος Σαλακίδης – Ἰωάννης Θεοχαρίδης, *Ἡ Κεντρικὴ Ἑλλάδα τὸν 15ο αἰῶνα. Τὸ ἀνέκδοτο ὀθωμανικὸ κατάστιχο τοῦ 1485*, Θεσσαλονίκη 2014, σσ. 257-270 (εὑρετήριο τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν γεωγραφικῶν ὀρων).

οικισμῶν τῆς Ὑσσας, ἀπό τό 1540, διότι ἡ περιοχὴ μετατράπηκε σέ αὐτοκρατορικό χάσι ἀπό τόν σουλτάνο Σουλεϊμάν, ὁ ὁποῖος ἀργότερα μετέτρεψε τό χάσι σέ ἰδιοκτησία τῆς κόρης του, Μιχρριάχ Χατούν. Τό 1570, τό σύνολο τῶν φόρων ἀνῆλθε στά 9.362 ἄσπρα, ἴτοι σέ 47, περίπου, ἄσπρα γιά κάθε οἰκογένεια, σέ ἀντίθεση μέ ἄλλες περιοχές τῆς Ἑλλάδας, ὅπου ὁ προβλεπόμενος φόρος ἦταν διπλάσιος ἢ καί τριπλάσιος¹².

---

¹² *Machiel Kiel*, ὁ.π., σ. 94.

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΤΕΧΝΙΑΣ ΤΩΝ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ 1780-1811

1. Ὁ χαρακτήρας τῆς Ἑλληνορθόδοξης κοινοτικῆς Παράδοσης

Ἐναντι τοῦ ἀτομοκεντρικοῦ χαρακτήρα τῆς Δυτικῆς Χριστιανοσύνης ὀρθώνεται τό πρότυπο τῆς ἐνοποιητικῆς καί συνεκτικῆς κοινωνικῆς δυναμικῆς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἀρκεῖ μόνο νά τονίσουμε τό παράδειγμα τῆς πρώτης ἀδιαίρετης Χριστιανικῆς κοινότητος τῶν Ἱεροσολύμων, ὅπου «τοῦ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καί ἡ ψυχὴ μία καί οὐδέ εἷς τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδια εἶναι, ἀλλὰ αὐτοῖς πάντα κοινά»¹.

«Τό κοινοτικό πνεῦμα τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, πού ἐσχάτως ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἐνδελεχοῦς ἐρεύνης, δέν ἐμφανίζεται ξαφνικά στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Ξεκινáει ἀπό τίς ἀρχαῖες Χριστιανικῆς κοινότητες καί κατασταλάζει στήν ὀργάνωση τῶν ἐπισκοπῶν καί τῶν ἐνοριῶν σέ πυκνὸ δίκτυο, ἀκόμη καί τῶν μοναχικῶν κοινοτήτων, πού διασώζουν μέ γνησιότητα τό κοινοβιακὸ πνεῦμα τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινότητος τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς ἀντίδραση στήν διάλυση καί τὴν ἐκκοσμίκευση τῶν ἐν τῷ κόσμῳ πιστῶν. Μέσα στὶς μονές ζεῖ κανεὶς τὴν Ἐκκλησία ὡς τὴν κατ' ἐξοχίαν κοινωνία μεταξύ Θεοῦ καί ἀνθρώπων, στήν ἀδιάλειπτη προσευχὴ καί λατρεία, καί τῶν μοναχῶν μεταξύ τους στήν κοινότητα ζωῆς καί τὴν ἐν Χριστῷ ἀδελφότητα καί ἀγάπη, μακριά ἀπὸ τὰ διαιρετικὰ στοιχεῖα τῆς ἐν κόσμῳ ζωῆς»².

Μέσα στὰ πλαίσια ἄλλωστε τοῦ ὑπερατομικοῦ καί ἀνορθολογικοῦ ἢ ὑπερ-λογικοῦ αὐτοῦ ὀρθόδοξου πνεύματος, ἐντάσσεται καί ἡ ἄποψη τοῦ Μ. Βασιλείου γιὰ τὴν ἐργασία, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία, σκοπὸς τῆς ἐργασίας δέν πρέ-

¹ Πράξ. 4, 32.

² Θ. Ζήση, *Ἐπόμενοι τοῖς θείοις Πατράσι*, ἐκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 157, 158.

πει νά εἶναι ἡ κάλυψη τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν, ἀλλά ἡ ὑπηρεσία τῶν δεδομένων, γιατί ἔτσι μόνο μπορεῖ ν' ἀποφευχθεῖ τό ἐγκλημα τῆς φιλαυτίας. Τό ἀνορθολογικό αὐτό πνεῦμα, πού ἀποκλείει ἐξ ἀρχῆς τήν ἰδιοποίηση καί ἀποταμίευση τοῦ πλούτου, ἀποδεικνύεται πρᾶκτικά ἐφαρμόσιμο μόνο μέσα στό κοινόβιο, τό ὅποιο κατά τόν Μ. Βασίλειο ἀποτελεῖ καί τήν ἰδεώδη κοινωνία³. Ἐξυπακούεται ἀσφαλῶς ὅτι τό πνεῦμα αὐτό ἀσκεῖ ἐπίδραση καί στόν εὐρύτερο κοινωνικό χῶρο, ἀφοῦ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἄσκηση τῆς φιλανθρωπίας, τῆς φιλοξενίας καί τήν δημιουργία τῶν κοινοτήτων καί συντεχνιῶν, καθῶς καί ἄλλων συσσωματώσεων.

Οἱ κοινότητες, ὡς μορφή κοινωνικῆς ὀργάνωσης, ἀποτελοῦσαν τόν ἠθικό καί πολιτικό σύνδεσμο τῆς λαϊκῆς βάσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μακριά καί πάνω ἀπό κάθε ὀρθολογιστική καπιταλιστική ἢ σοσιαλιστική ἀντίληψη, ἀκριβῶς γιατί λειτουργοῦσαν μέ κριτήρια περισσότερο πνευματικά καί λιγότερο ματεριαλιστικά. Οἱ κοινωνικοπολιτικές αὐτές κατευθύνσεις δίνονται ἤδη ἀπό τήν Βυζαντινή πολιτική οἰκονομία, ἡ ὁποία, μέ τό ἐκτεταμένο ἔργο τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας, θέτει φραγμούς στήν ἀνάπτυξη φεουδαρχικῶν καί ἀριστοκρατικῶν φαινομένων. Στό Βυζάντιο καλλιεργεῖται ἔντονα ἡ ἀταξική ἢ ὑπερταξική συνείδηση, διότι ὑποτάσσεται τό κοινωνικό στό μεταφυσικό⁴.

Οἱ θεμελιώδεις αὐτές προϋποθέσεις βρίσκουν τήν ἐφαρμογή τους καί στά μετέπειτα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, καί εἰδικότερα στόν συντεχνιακό συνεταιρισμό τῶν Ἀμπελακίων. Ἡ κοινότητα αὐτή, ὅπως καί τόσες ἄλλες, βασιζόταν στήν αὐτάρκεια καί στήν ἠθική ἀλληλοεξοικονόμηση καί ὄχι στόν «γεωργικό δανεισμό τοῦ ἐπί τοῦ συστηματικοῦ χρηματεμπορίου καί τῆς ἠθικῆς ἀνανδρίας τῶν ἐπί εὐφυῖα ἀμειλιωμένων εὐπόρων τάξεων βασιζόμενον, τόν ὀδηγοῦντα εἰς διάλυσιν τῆς ἀγροτικῆς ἐστίας»⁵.

Ἡ Ἑλληνική Κοινότητα ἔχει παραγωγικούς σκοπούς ἀνεξαρτήτως τῆς ἰδιωτικο-οἰκονομικῆς ὠφέλειας, δηλαδή δέν λειτουργεῖ ὅπως οἱ ἄλλες ἰδιωτικές ἐπιχειρήσεις, οἱ ὁποῖες ἔχουν ὡς ἀποκλειστικό τους σκοπό τήν ὀρθολογική ἐπένδυση τοῦ κεφαλαίου καί τήν μεγιστοποίηση τοῦ κέρδους⁶.

³ Γ. Μαντζαρίδης, *Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ*, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 220.

⁴ Περισσότερα βλ. Κ. Κωτσιόπουλου, *Τό κίνημα τῶν Ζηλωτῶν στή Θεσσαλονίκη, Ἱστορική, Θεολογική καί Κοινωνική διερεύνηση*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 220.

⁵ Δ. Τσάκωνα, *Εἰσαγωγή εἰς τόν Νέον Ἑλληνισμόν. Κοινωνιολογία τῆς πολιτικῆς καί πνευματικῆς ζωῆς*, Ἀθήναι 1973, σ. 69. Μ. Καλλιντέρη, *Αἱ Συντεχνία καί ἡ Ἐκκλησία ἐπί Τουρκοκρατίας*, ἐν Ἀθίνας 1973.

⁶ Ὁ.π., σ. 70, Α. Χατζημυχάλη «Μορφές ἀπό τί σωματειακή ὀργάνωση τῶν Ἑλλήνων στήν Ὀθω-

Ἡ κοινοτική συντροφικότητα τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας ἀπέβλεπε στό πρόσωπο. Ἀπό οικονομικῆς ἀπόψεως ὁ καθένας εἰσέπραττε τό ποσό πού ἦταν ἀπαραίτητο γιά τήν συντήρηση τῆς οικογενείας τους. «Διά τοῦτο καί ἐάν τις εἰσῆρχετο κατ' ἀρχήν ὡς μαθητευόμενος εἰς τήν ἐκεῖ ἰσχυράν νεοελληνικὴν κομπανίαν θά ἐμάνθανε ἐντός ὀλίγου τούς χειρισμούς τῆς ἐργασίας ὡς ἐνεργός καί ἐπὶ ἴσοις σύντροφος μέσα εἰς τήν κολοσσιαίαν συχνά περιουσίαν τῶν προηγηθέντων ἐν τῇ ὀργανώσει τῆς ἐργασίας. Οὕτω ὁ νεαρός ἐπικούρος καθίστατο ἐντός ὀλίγου ὀμότιμος σύντροφος, μὴ φέρων οὐδέν ἕτερον κεφάλαιον μετ' αὐτοῦ ἐκτός τῆς αὐστηρᾶς κοινοτικῆς ἀγωγῆς συνιστώσης ἐγγύησιν περὶ τῆς ἐντελῶς εἰλικρινοῦς καί μέχρι θανάτου ἀφοσιωμένης εἰς τήν κοινὴν ὑπόθεσιν νέας δυναμικῆς ἀνθρωπίνης ομάδος⁷.

Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ Κοινωνιολογία ἐξετάζει τό φαινόμενο τῆς «κοινωνικῆς συνοχῆς ὡς δεσμῶ». Ὁ Γερμανός Κοινωνιολόγος Τάϊνις, χωρὶς νά ἐξετάζει τό φαινόμενο τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων, κάνει λόγο γιά δύο ἰδεότυπους, τὴν κοινότητα καί τὴν κοινωνία (Gemeinschaft-Gesellschaft). Ἡ «Κοινότητα» ἐκφράζει τὴν κοινὴ καταγωγή, τὴν κοινὴ ἐγκατάσταση ἢ τὴν κοινὴ δράση, πού συνδέεται μέ τὴν οἰκογένεια, τό χωριό, τὴν κωμόπολη. Ἐνῶ ἡ «κοινωνία» εἶναι ὁ χῶρος τῆς συνύπαρξης καί ὄχι τῆς συμβίωσης. Εἶναι ὁ χῶρος τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καί τῆς ὀρθολογικῆς ρύθμισης τῶν σχέσεων, ὅπως συμβαίνει σέ μιὰ ἀπρόσωπη ἔταιρεία. Στόν τύπο αὐτὸ ἀντιστοιχοῦν οἱ μορφές συλλογικῆς ζωῆς, ὅπως ἡ μεγαλούπολη, τό κράτος, ὁ κόσμος, ἡ βιομηχανία κ.ἄ.⁸

Ἀσφαλῶς ἡ περίπτωση τῶν ἑλληνικῶν ὀρεινῶν κοινοτήτων ὑπάγεται στόν κοινωνιολογικὸ ἰδεότυπο τῆς «κοινοτικῆς». Ἀρκεῖ μάλιστα νά σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι οἱ διατάξεις τοῦ καταστατικοῦ του διέποντο ἀπὸ γνήσιες φιλόφρονες καί ὀρθόδοξες ἀρχές, μακριὰ ἀπὸ τό στυγνὸ ὠφελμιστικὸ πνεῦμα. Ὑπῆρχε ἐπὶ παραδείγματι πάντα ἡ πρόβλεψη γιά ἀγορὰ σίτου πού δινόταν στοὺς φτωχοῦς ἐργάτες, πρόβλεψη ἐπίσης γιά τὰ ἔξοδα συντηρήσεως Νοσοκομείων, Σχολείων, Βιβλιοθηκῶν, Τυπογραφείων, ὁδῶν, Ἐκκλησιῶν κ.ἄ.⁹ Εἶναι γνωστὴ ἄλλωστε ἡ ἀλληλεγγύη τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων, ἡ ὁποία διετηρεῖτο ἀκόμη καί ὅταν τὰ μέλη ἀποδημοῦσαν ἢ ἴδρυναν νέες κοινότητες στὴν Εὐρώπη ἢ στὴν

μανικὴ Ἀυτοκρατορία», *Ἡ ἰδιοπροσωπία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 1983, τ. 1ος, σ. 136.

⁷ Κ. Καραβίδα, *Ἡ Κοινότης*, Ἀθήνα 1935, τ. I, σ. 200.

⁸ F. Toennies, *Community and Society*, N. Y. Harper and Row 1975, σ. 108. Δ. Τσαούση, *Ἡ Κοινωνία τοῦ Ἀνθρώπου*. Εἰσαγωγή στὴν Κοινωνιολογία, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 1987, σσ. 108, 109, 110, 111.

⁹ Β. Ζύτσα, Δ. Κοσμάνου, *Τὰ Ἱστορικά Ἀμπελάκια*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 14.

Άμερική. Οί μετανάστες αὐτοί ὑποστήριζαν ἀπὸ τὸν νέο τύπο ἐγκαταστάσεώς τους ἀδιάκοπα τὴν μητρικὴ τους κοινότητα¹⁰.

Ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας δύναται νὰ κατανοηθεῖ πληρέστερα, ἐφ' ὅσον τονισθεῖ τὸ συντεχνιακὸ φαινόμενο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς μὴ ἱκανοποιητικὲς μας γνώσεις γιὰ τὴν συντεχνιακὴ ὀργάνωση τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς στὶς πόλεις καὶ τίς κοινότητες¹¹. Ἡ δράσι μάλιστα τῶν οἰκονομικῶν συσσωματώσεων τῶν βιοτεχνῶν καὶ ἐμπόρων κρίνεται σημαντικὴ ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος πολλὰς φορὲς ὅτι ἡ πολιτικὴ συνένωση τῆς κοινότητος δὲν ἀποτελεῖ παρὰ τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τῆς οἰκονομικῆς συσσωματώσεως. «Τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι, ἐφ' ὅσον φορολογικὴ μονὰς, κατὰ τὸ ἰσχύον ἐπὶ Τουρκοκρατίας διανεμητικὸν σύστημα ἦτο ἡ Κοινότης, οἱ φόροι ἐπεβάλλοντο ὑπὸ τοῦ κατὰ περιφερείας διοικητοῦ κατὰ κοινότητας. Ἐπειδὴ δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἱ φόροι κατεβάλλοντο ὑπὸ τῶν συντεχνιῶν, οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες προήρχοντο ἢ ὑπεδεικνύοντο ὑπ' αὐτῶν»¹². Ἦδη στὰ κοινοτικά σχήματα τοῦ Βυζαντίου παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο νομικῶς νὰ ἀναγνωρίζεται σ' αὐτά, τὸ δικαίωμα προσωποκρατήσεως τῶν ἀναξίοχρων ὀφειλετῶν γιὰ φορολογικὰ παραβάσεις. Ἀπὸ τὸν 7ο αἰῶνα ἄλλωστε ἡ κυψέλη τῆς κοινωνίας ἀποβαίνει ἡ «κοινότης χωρίου», ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ σύνολο μικρῶν ἐλεύθερων κτίσεων ὑποκειμένων στὴν ἴδια φορολογικὴ μονάδα¹³. Οἱ κοινωνικὲς αὐτὲς καταστάσεις προσδιορίζουν τὴν κοινότητα ὡς μεγάλη μονάδα κοινωνικῆς ὀργάνωσης πού διατηρεῖ τὴν αὐτοδιοίκησί της καὶ τὴν δημοσιονομικὴ συλλογικότητα, σέ σημεῖο ὥστε νὰ ὀρθώνεται ὡς ἀνασχετικὸς θεσμὸς ἐναντίον τῆς ἐπεκτάσεως τῆς μεγάλης ἀτομικῆς γεωκτησίας. Ὁ Βυζαντινὸς θεσμὸς ἄλλωστε τῆς «προτιμίας» δυσκολεῖ τὴν συγκέντρωση ἰδιοκτησίας στὰ χέρια τῶν λίγων δυνατῶν, «οὕτως ὥστε νὰ ἀποφεύγονται μονοπωλιακὲς ἢ ὀλι-

¹⁰ Κ. Καραβίδα, ὁ.π., σ. 165. Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογία τοῦ Νεοελληνικοῦ Πνεύματος*, Ἀθῆνα 1972, σ. 59.

¹¹ Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῶν γνώσεών μας γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν κοινοτήτων καὶ ἰδιαιτέρα τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης βλ. Εὐαγγέλου Χεκίμογλου, «Χριστιανικὲς Συντεχνίαι τῆς Θεσσαλονίκης στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα», Κέντρο Ἱστορίας τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης, ΚΣΤ Διμήτρια, Ε΄ ἐπιστημονικὸ συμπόσιο μὲ θέμα *Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη, Ὀθωμανικὴ περίοδος 1430-1912 Α΄*, σσ. 115-136.

¹² Ν. Πανταζόπουλου, «Ἑλλήνων συσσωματώσεις κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν», *ΕΕΣΝΟΕ, Τιμητικὸς τόμος Πανταζόπουλου*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 114-115.

¹³ Δ. Ζακυνθνοῦ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 324-1071*. Ἀθῆνα 1972, σ. 119.

γοπωλιακές καταστάσεις στην οικονομία»¹⁴, ενώ υπάρχουν νόμοι Βυζαντινών Αυτοκρατόρων, όπως του Ρωμανού Α΄ Λεκαπνού (920-944), που απαγορεύουν με «Νεαρές» τους να αγοράζουν κοινωνικά ισχυροί ιδιοκτησίες χωρικών¹⁵. Η φιλολαϊκή αυτή παράδοση διατηρείται μέχρι την περίοδο της Τουρκοκρατίας, και όπως θα δούμε πιο κάτω στην ανάλυση του καταστατικού της Συντεχνίας των Αμπελακίων, δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην αποφυγή φαινομένων οικονομικής επικρατίσεως ενός ή λίγων ιδιοκτητών.

Οι οικονομικές αναλύσεις που παρουσιάστηκαν ασφαλώς και δεν πρέπει να μας οδηγήσουν στο συμπέρασμα, ότι αιτία της γένεσης των κοινοτικών θεσμών κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας υπήρξε η υποχρέωση εΐσπραξης των φόρων από τις κοινότητες. Άλλωστε το κοινοτικό σύστημα υπήρξε πριν την οθωμανική κατάκτηση. Επίσης οι κοινότητες της περιόδου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ασκούσαν και άλλα σοβαρά καθήκοντα πολιτικής οργάνωσης άπονομης δικαιοσύνης κ.ά.¹⁶

Είναι αλήθεια αναφισβήτητη ότι οι Έλληνικοί αυτοί οικισμοί και κοινότητες στά χρόνια της Τουρκοκρατίας απολάμβαναν πολλά οθωμανικά προνόμια, τα οποία δεν ήταν παρά ανανέωση δικαιωμάτων επικρατησάντων κατά την Βυζαντινή περίοδο¹⁷. Η εξέλιξη αυτή βεβαίως δεν οδήγησε σε μία αυτόνομη και απόλυτη ανεξαρτησία έναντι της κεντρικής βυζαντινής εξουσίας, ενώ στην Τουρκοκρατία ο κοινοτισμός με τις διάφορες μορφές του (πολιτική, οικονομι-

¹⁴ Κ. Κωτσιόπουλου, ό.π., σ. 105.

¹⁵ *Jus Graecoromanum*, τ. Α΄, σ. 213.

¹⁶ Η άποψη ότι την συγκρότηση των Νεοελληνικών Κοινοτήτων την επέβαλε το Οθωμανικό φορολογικό σύστημα, κρίνεται ύλιστική και γι' αυτό υιοθετήθηκε από τους Μαρξιστές αναλυτές. Δημιουργός της θεωρίας είναι ο Ούρχαρτ Βλ. D. Urganhart *La Turquie* Traduit de l'anglais par X. Raymond, il premiere partie. Paris 1836, σ. 37. Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται οι απόψεις του Ή. Νικολοπούλου: «Οι χωρικοί ήταν οργανωμένοι σε κοινότητες, που ή υπαρχή τους εξυπηρετούσε πρωταρχικά τις φορολογικές και διοικητικές ανάγκες του οθωμανικού κράτους. Έτσι ή κοινότητα στην οθωμανική κοινωνία, ανεξάρτητα από τις άλλες σημαντικές αρμοδιότητές της, διαμεσολαβούσε κυρίως ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και τον άμεσο παραγωγό σχετικά με την κατανομή, τί συγκέντρωση και την απόδοση φόρων, που για την καταβολή τους άλλωστε ήταν άμοιβαία αλληλέγγυοι, όλοι οι κάτοικοι της κοινότητας. Ή. Νικολόπουλου, *Δομές και θεσμοί στην Τουρκοκρατία*, έκδ. Κάλβος, Αθήνα 1988, σ. 79.

Ο Κ. Παπαρηγόπουλος έχει διατυπώσει την άποψη ότι οι Κοινότητες κατάγονται από την αρχαία Ελλάδα. Κ. Παπαρηγόπουλου, *Ιστορική Πραγματεία* 1, Αθήνα 1858, σσ. 219-220, ενώ ο Ζακυθινός αναζητεί τις απαρχές της στα έμβρυα κοινωνικά σχήματα του Βυζαντίου. Η άποψη του Ζακυθινού, ή όποια είναι και ευρύτερα αποδεκτή, βρίσκεται στο έργο του «La commune Grecque» εις *L' Hellenisme contemporain* 1948, σσ. 295-310, 414-428.

¹⁷ Α. Βακαλοπούλου, *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1964, τ. II α, σ. 281.

κή) είχε κατορθώσει εντός των κόλπων της Έκκλησίας να υποκαταστήσει τό καταλυθέν Βυζαντινό Κράτος.

Τό τελευταίο αποδεικνύεται από τό γεγονός ότι τά εκκλησιαστικά δικαστήρια μέ τήν συμμετοχή καί τών κοινοτικῶν ἀρχόντων ἦταν ἡ κύρια πηγή ἀπονομῆς δικαιοσύνης. Εἰδικότερα ἡ σύσταση τό 1329 ἀπό τόν Ἀνδρόνικο Γ. Παλαιολόγο τών τετραμελῶν δικαστηρίων, πού συγκροτοῦνταν ἀπό τούς ὀνομαζόμενους «καθολικούς κριτές» (καί ἀπό τούς ὁποίους ὁ ἕνας ἦταν ἐπίσκοπος), θεωρεῖται ὅτι εἶχε εὐεργετικά ἀποτελέσματα στήν μετέπειτα ὀργάνωση τῆς κοινοτικῆς ζωῆς καί τήν συνοχή τοῦ ἔθνους¹⁸.

Ὁλοκληρώνοντας θά τονίζαμε ὅτι κατά τήν Τουρκοκρατία τό κοινοτικό σύστημα, πού στήν τελειότερή του μορφή λειτουργεῖ σέ τρεῖς βαθμούς (κοινότητα, ἐπαρχία, νομός), βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἐνιαία θρησκευτική ἡγεσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Δύσκολα ἐπομένως θά ὑποστηριζόταν ἡ ἄποψη ὅτι βρίσκεται «σέ συνεχή διαλεκτική ἀντίθεση μέ τόν κατακτητή ἀπό τί μιά πλευρά καί μέ τόν Κληρο σάν φορέα τῆς λόγιας παραδόσεως ἀπό τήν ἄλλη»¹⁹. Ἡ ἄποψη μάλιστα πού ταυτίζει τόν Κληρο μέ τήν λόγια παράδοση καί τίς ἀνώτερες κοινωνικές τάξεις δέν εὐσταθεῖ, δεδομένου ὅτι ἰδεατός τύπος τῆς ὀρθοδοξίας εἶναι τό κοινόβιον, τό ὁποῖο συγκρούεται μέ τόν οἰκονομικό φιλελευθερισμό τῆς Δύσης, ὁ ὁποῖος γεννᾷ ἀριστοκράτες καί φεουδάρχες. Βυζαντινή

¹⁸ Α. Βακαλοπούλου, ὀ.π., τ Α΄, σ. 250. Θεόδ. Θεοδώρου, *Ἡ Ἑλληνική Τοπική Αυτόδιοίκηση*, ἐκδ. Τολίδη, Ἀθήνα 1996, τ. Α΄, σ. 140ε.

¹⁹ Ν. Πανταζόπουλου, *Ὁ Ἑλληνικός Κοινοτισμός καί ἡ Νεοελληνική Κοινοτική Παράδοση*, ἐκδ. Παρουσία, Ἀθήνα 1993, σ. 30.

Ἡ μαρτυρία τοῦ ἐπισκόπου Σεργίων καί Κοζάνης Βενιαμίν (1827) ἀποδεικνύει ἄλλωστε τόν, ἀπό τίς συντεχνίες, ἀποδεκτό ἐνοποιοτικό καί καθοδηγητικό ρόλο τῆς Ἐκκλησίας: «...Παραστάντες ὅλοι οἱ ὑποφαινόμενοι ὑφαναί, τόσον ἐντόπιοι, ὅσον καί ξένοι, ἀνίγγειλαν ἡμῖν ὅτι κοινῇ γνώμῃ καί αὐτοπροαρετῶ θελήσει ἀπεφάσισαν ἵνα ὅλοι ὁμοῦ συνδεθέντες, εἰς ἕν συνέλθωσι καί γένωσι εἰς ἰσνίαί ὑφαντάδικον συνεργαζόμενοι καί συμπάσχοντες ὁμοθυμαδόν διά τό κοινόν αὐτῶν ὄφελος καί δι' ὅσα συντείνουσιν, εἰς τήν καλήν ἀρμονίαν τῶν ἐπιχειρημάτων των καί εἰς τήν κοινήν εὐταξίαν...».

Τό κείμενο βρίσκεται στήν μελέτη τοῦ Μ. Καλλινδέρη, ὀ.π., σ. 5.

Ὁ Ἴων Δραγοῦμης (1872-1920), ἀπό τούς πύο συγκροτημένους ὑποστηρικτές τῆς ἐλληνορθόδοξης κοινοτικῆς παράδοσης, γράφει χαρακτηριστικά: «...Ὅταν βρεθοῦνε δέκα Ρωμοῖ φτειάχουν κοινότητα. Συνάζουν πρῶτα χρήματα γιά τήν Ἐκκλησία. Ἄμα τί χτίσουν φέρνουν παπά. Ἐπειτα καί τίς γυναῖκες τους. Ὑστερα, μέ τούς δίσκους τῆς Ἐκκλησίας, συνάζουν χρήματα καί φτειάνουν σκολεῖο. Τέλος, φέρνουν δάσκαλο γιά τά παιδιά τους – καί νάτῃν ἡ κοινότητα. Τό ἔθνος μας ὀλάκερο πάλι μέ κοινότητες πρέπει νά κυβερνηθῇ καί μόνο μέ κοινότητες θά προκόψῃ...». Ἴων Δραγοῦμης, «Β. Προκίρυξη, ἡ μικρή πατρίδα», περιοδικό *Νουμάς* ἀριθμ. 292 τῆς 11 τοῦ Μάη 1908. Βλ. ἐπίσης π. Γ. Μεταλλνοῦ, Τουρκοκρατία, *Οἱ Ἑλληνες στήν Ὀθωμανική Αυτόκρατορία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1993, σσ. 212, 113-130.

ὀρθόδοξη κοινοβιακή ἀντίληψη καί δυτικός οἰκονομικός φιλελευθερισμός δέν συμβιβάζονται. «Ὄρθοδοξία κοινωνιολογικῶς σημαίνει, προεχόντως, ἐπίγειον ἀταξικὴν ἀδελφοποιεῖαν πρὸς μεταφυσικὴν δικαίωσιν»²⁰.

2. Ὁ κοινωνικο-οἰκονομικός χαρακτήρας τῆς Συντεχνίας τῶν Ἀμπελακίων

Ἡ κοινότητα τῶν Ἀμπελακίων, μέ βάση τίς θεωρητικές προϋποθέσεις πού ἀναλύθηκαν, εἶχε κατορθώσει νά ἀναπτύξει μέ ἔδρα τόν ἴδιο τόπο οἰκονομική συντροφική συσσωμάτωση παραγωγῆς κόκκινων νημάτων. Τά νήματα αὐτά λόγω τῆς ἐξαιρετικῆς τους ποιότητας ἦταν σχεδόν ἀσυναγώνιστα, μέ ἀποτέλεσμα νά κατακλύσουν τίς ἀγορές τῶν Βαλκανίων καί τῆς Εὐρώπης. Ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη ἦταν τόσο μεγάλη ὥστε δημιουργήθηκαν καί πολλά ὑποκαταστήματα (Γερμανία, Αὐστρία, Οὐγγαρία, Ρωσία, Ὀλλανδία, Ἀγγλία, Τουρκία, Γαλλία). Τό κύριο ὑποκατάστημα λειτουργοῦσε στή Βιέννη, στίς Τράπεζες τῆς ὁποίας εἶχε τίς καταθέσεις τῆς ἡ Συντεχνία. Τό ἐπίπεδο οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς προόδου ἦταν πράγματι γιά τήν ἐποχή ἀξιοθαύμαστο. Αὐτό εἶχε ὡς συνέπεια τήν ἀνάπτυξη ἐκτεταμένου ἔργου κοινωνικῆς φιλανθρωπίας, ἐνῶ καί στόν τομέα τῆς Παιδείας ὑπῆρχε ἰδιαίτερη κινητικότητα. Στά Ἀμπελάκια ἰδρύθηκε τό ἑλληνικό σχολεῖο, γνωστό μέ τό ὄνομα «Ἑλληνομουσεῖο», στό ὁποῖο δίδαξαν φημισμένοι Ἑλληνες λόγιοι καί δάσκαλοι τοῦ Γένους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης, ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, ὁ Σπυρίδων Ἀσίνης, ὁ Κούμας κ.ἄ. Ἐκεῖ κατέφυγε καί ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς γιά νά ζητήσει καί νά πετύχει τελικά οἰκονομική ἐνίσχυση, προκειμένου νά ἐκδώσει λεξικό τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας²¹.

Ὅπως ἀσφαλῶς γίνεται ἀντιληπτό, ἡ οἰκονομική συντροφική συσσωμάτωση δέν λειτουργοῦσε ἀνταγωνιστικά ἀπέναντι στήν εὐρύτερη κοινότητα τῶν Ἀμπελακίων, ἀλλά συμπληρωματικά καί ὑποβοηθητικά στό κοινωνικό ἔργο τῆς Κοινότητας. Ὑπῆρχε θεσμική διάκριση πού ὀδηγοῦσε ὁμως σέ καθεστῶς συναλληλίας. Εἶναι δυνατό ἐπομένως νά γίνεται λόγος γιά διοικητική, διαχειριστική καί ὀργανωτική αὐτοτέλεια τῆς ἐμπορικῆς αὐτῆς συντροφιάς. Αὐτό πάλι δέν σήμαινε βέβαια, ὅτι δέν ὑπῆρχε πολλές φορές ταύτιση ἀνάμεσα στά πρόσωπα πού διπύθουναν καί ἤλεγχαν τόσο τίς Κοινές Συντροφίες ὅσο καί τήν Κοινότητα.

²⁰ Δ. Τσάκωνα, *Κοινωνιολογική ἐρμηνεία τοῦ Νεοελληνικοῦ Βίου*, Ἀθήνα 1974, σ. 15.

²¹ Στ. Μαριάδη, *Συνεταιρισμοί Ἱστορία-Φιλοσοφία-ἀποστολή*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 158.

Ἐπομένως στά Ἀμπελάκια ἡ διαπλοκὴ ἀνάμεσα στίς συντροφικές συντεχνίες καί τὴν Κοινότητα δὲν πραγματοποιεῖτο στό ὀργανωτικὸ ἐπίπεδο τῶν προσώπων. Οἱ θεσμοὶ τῆς οἰκονομικῆς συντεχνίας διατηροῦσαν τὴν αὐτοτέλειά τους καί τὴν ιδιαιτερότητά τους μολονότι ἦταν ἅμεσα ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ ἑλληνορθόδοξο ἐνοποιητικὸ καί φιλάνθρωπο πνεῦμα τῆς Κοινότητος²².

Εἶναι τόσο μεγάλος ὁ ἐνθουσιασμός σέ πολλοὺς ἐρευνητές γιὰ τὴν πρόοδο καί τὸν χαρακτῆρα τῆς Συντεχνίας, ὥστε νά γίνεται λόγος –καί δὲν εἶναι ὑπερβολή– γιὰ τὸν πρῶτο πετυχημένο Οἰκονομικὸ Συνεταιρισμὸ τῆς Ἀνθρωπότητος. Ἰδιαίτερα, μάλιστα, ἂν ἀναφερθοῦμε στό καθεστῶς ἀρμονικῆς συνεργασίας μεταξὺ διοικούντων καί διοικουμένων, τὸ ὅποιο ἡ Κοινωνιολογία θά ὀνόμαζε καθεστῶς ταξικῆς συνεργασίας, ἀπόρροια τοῦ ὑπερταξικοῦ χαρακτῆρα τῆς Ἑλληνορθόδοξης Κοινότητος, εὐκόλα γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ ἀπουσία κοινωνικῶν συγκρούσεων καί ἐπαναστάσεων σπὴν ὑπὸ μελέτη Κοινότητά μας. Ἐνας μάλιστα παλαιὸς καί διακεκριμένος μελετητὴς τονίζει χαρακτηριστικά: «Εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ Ὀλύμπου καί τῆς Ὀσσης χαράδραν –ἐλύθη τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἐφαρμογῇ– οὐχὶ ἐν θεωρίας μόνον– ἐν μέγα, ἴσως τὸ μεγαλύτερον κοινωνικόν πρόβλημα, ὅ,τι Πλάτων, χάριν τῆς εὐτυχίας τῶν λαῶν συνεβούλευσε διὰ τῶν “Νόμων” του καί ἐσχεδίασε ἐν τῇ “Πολιτείᾳ” ὅ,τι μετὰ παρέλευσιν πολλῶν αἰῶνων ἐπεχείρησε (1516 μ.Χ.) ὁ Ἄγγλος Θωμᾶς Μῶρος διὰ τοῦ συστήματός του, ὃπερ εὐλόγως χαρακτηρίσθη ἀτοπία καί κατ’ ἄλλους οὐτοπία (υτοπία)· ἐκεῖνο ὃπερ ὁ Καμπανέλλας ἀπεικόνισε (1630 μ.Χ.) εἰς τὴν “Ἡλιούπολιν” του (civitas soli), ὁ Χάριγκτων εἰς τὴν “Βασιλειάδα” του· ὅ,τι ἐπεχείρησαν νά ἐπιτύχωσιν ὁ Ρουσσώ, ὁ Μαβλύ καί ὁ Βολταῖρος ἤτοι τὴν βελτίωσιν τῆς ἐργατικῆς τάξεως, τὴν ἄνευ ἐπαναστάσεων συνεννόησιν τῶν κεφαλαιούχων καί ἐργατῶν πρὸς ἀμοιβαῖο ὄφελος –ἀλλὰ χωρὶς νά ἰδῶσι τοὺς καρποὺς τῶν κόπων των– τοῦτο ἠρέμως καί ἀθορύβως ἐφήρμοσαν ἐν τοῖς πράγμασιν εἰς τὴν διασφάγα τοῦ Κισσάβου οἱ δοῦλοι Ἀμπελακιῶται»²³

Ἡ πρώτη Συντροφία στά Ἀμπελάκια συστάθηκε τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1771, ἡ

²² Παρόμοιες ἀπόψεις ἀλλὰ μὲ ὑπερτονισμό τοῦ οἰκονομικοῦ στοιχείου καί ἀνύπαρκτη σχεδὸν ἀναφορὰ στό ἑλληνορθόδοξο πνεῦμα βλ. σπὴ μελέτη τοῦ Ἡ. Νικολόπουλου, *Δομές καί θεσμοὶ σπὴν Τουρκοκρατία*, ἐκδ. Κάλβος, Ἀθήνα 1988, σσ. 274-276. Σπὴ μελέτη αὐτὴ γίνεται ἐπίσης ἀναφορὰ σπὴν ἐπὶ τοῦ θέματός μας διαφορετικὴ ἄποψη τοῦ Γ. Κοντογιώργη, ὁ ὁποῖος κάνει λόγο γιὰ ἀπόλυτη ταύτιση κοινότητος καί συντεχνιῶν. Γ. Κοντογιώργη, *Κοινωνικὴ δυναμικὴ καί πολιτικὴ αὐτοδιοίκηση. Οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Τουρκοκρατίας*, ἐκδ. Νέα Σύνορα, Ἀθήνα 1982, σ. 191.

²³ Γ. Φιλάρτου, *Συνεργατικοὶ Συνεταιρισμοὶ Ἀμπελακίων-Υἰδρας-Σπετσῶν-Ψαρῶν*, Ἀθήνα 1927, σσ. 29, 67.

όποια μετά από έξι χρόνια διαλύθηκε. Στή συνέχεια συστάθηκαν μερικές άλλες έπιμέρους Συντροφίες, οι οποίες προσπάθησαν νά ένωθουν σέ μία κοινή, προκειμένου νά αποφύγουν τόν μεταξύ τους ανταγωνισμό²⁴. Τελικά κατορθώθηκε νά συμφωνήσουν νά οργανωθουν σέ μία κοινή Συντροφιά. Τό πρώτο καταστατικό πού σώθηκε είναι τοῦ ἔτους 1780, ένῳ τό 1790 ἐξαπτίας τῆς ύπάρξεως καί νέων ἄλλων έπιμέρους Συντροφιῶν ἔγινε ἡ διάλυση τῆς κοινῆς Συνεταιριστικῆς προσπάθειας. Τό 1794 δημιουργείται ἐκ νέου ἡ Κοινή Συντροφιά καί τό 1795 ἔχουμε τήν ύπαρξη τοῦ δευτέρου Καταστατικοῦ Χάρτη ὁργανώσεως τῆς οικονομικῆς καί ἐμπορικῆς δραστηριότητας²⁵.

Σύμφωνα μέ μαρτυρίες σύγχρονων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς καί ιδιαίτέρως τοῦ Felix Beaujour, ὁ κάθε ιδιοκτίτης ἢ ἐπικεφαλῆς βιοτεχνίας μποροῦσε νά συνεισφέρει μέ ποσό ἀνάλογο μέ τά μέσα του. Ἡ μικρότερη κατάθεση ὀρίστηκε σέ πέντε χιλιάδες γρόσια, ένῳ ἡ ἀνώτερη σέ εἴκοσι χιλιάδες, ὥστε νά μίν περιέλθει ἡ διαχείριση τοῦ Συνεταιρισμοῦ ὡς ἐκμετάλλευση στά χέρια λίγων κεφαλαιούχων²⁶. Καί μόνο αὐτή ἡ πληροφορία θά ἀρκοῦσε γιά νά καταδείξει τήν ἐπίδραση τῆς Βυζαντινῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας στήν ὁργάνωση τῆς ὑπό μελέτην συντεχνίας. Βασική ἀρχή τῆς Βυζαντινῆς Οἰκονομικῆς σκέψης, ὅπως καί πρωτύτερα ἀναφέρθηκε, ἦταν ἡ ἀποφυγή μονοπωλιακῶν ἢ ὀλιγοπωλιακῶν φαινομένων πού θά ὀδηγοῦσε σέ ἐπικράτηση λίγων κεφαλαιοκρατῶν.

Μελετῶντας καί τά δύο διασωθέντα καταστατικά τῆς συντεχνίας παρατηροῦμε τά ἐξῆς βασικά στοιχεία ἀπό πλευρᾶς οικονομικῆς ὁργάνωσης:

α) ἡ Κοινή Συντροφιά συστάθηκε τόσο ἀπό ἐμπόρους ὅσο καί ἀπό τεχνίτες νηματοβαφείων. Τονίζεται συγκεκριμένα στό ἄρθρο τοῦ καταστατικοῦ τοῦ ἔτους 1780: «...ὄθεν καί ἡμεῖς οἱ εὐρισκόμενοι πραγματευταῖ καί τεχνῖται τῶν ἐκείνων νημάτων τῆς πολιτείας ταύτης Ἀμπελακίων, ἐπιθυμοῦντες τό πᾶν ἡμῶν εἰς τόν ἀκρογωνιαῖον λίθον· ἐν ὀνόματι αὐτοῦ τοῦ δεσπότη Χριστοῦ, ἀπεφασίσαμεν νά ἀνακαινίσωμεν καί νά συγκροτήσουμε πάλιν τήν κοινήν ἡμῶν συντροφίαν καί ἀδελφότητα ἀνακαλοῦντες τά ἀρχαῖα ἦθη ἡμῶν καί τιθέντες κοινήν τράπεζαν... διά νά ἔλθῃ νά ἀπολαύσῃ τῆς κοινῆς τραπέζης καί

²⁴ Η. Γεωργίου, *Νεώτερα Στοιχεῖα περὶ τῆς Ἱστορίας καί τῆς Συντροφιᾶς τῶν Ἀμπελακίων*, Ἀθήνα 1950, σ. 5, Σ. Μαριάδου, ὁ.π., σ. 152.

²⁵ Γιά περισσότερα βλ. F. Beaujour, *Πίνακας τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος στήν Τουρκοκρατία (1787-1797)*, μτφρ. Ἐλ. Γαρίδου, Εἰσαγωγή-Ἐπιμέλεια-Σχολιασμός Τασ. Βουργᾶ, ἐκδ. Τολίδου, Ἀθήνα 1974. Ἐπίσης βλ. F. Boulanger, *Ambelakia, ou les associations et les municipalites helleniques*, Librairie de Guillaumin et Cie, Éditeurs, Paris 1875.

²⁶ F. Beaujour, ὁ.π., σσ. 143-144. Οἱ πληροφορίες αὐτές γράφτηκαν τό 1797.

ἀδελφότητα φέρων μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν εὐτυχίαν ταύτην τὸ προσῆκον ἔνδυμα, ὁ μὲν εὐπορῶν τὸ μεταδοτικὸν καὶ φιλάδελφον, ὁ δὲ ἀπορῶν τὸ ὑπομονητικόν, τὸ εὐπειθές...»²⁷. Ἐντυπωσιάζει ἡ διάθεση ἀλληλοβοήθειας καὶ προσφορᾶς, καὶ εἰδικότερα ἡ συνεργατικὴ διάθεση ἐκ μέρους τῶν πλουσίων, ἐφ' ὅσον γίνεται λόγος γιὰ μίαν κοινὴν τράπεζαν²⁸.

β) Δινόταν ἡ δυνατότητα γιὰ ἀυξομειώσεις τῶν μεριδίων τῶν μελῶν τῆς Κοινῆς Συντροφίᾳς «ἐξετάζοντες καὶ τὴν δούλευσιν καὶ τὴν προκοπὴν, ἥτοι ἀμέλειαν καὶ ἀνεπιτηδεϊότητα τῶν ὑποκειμένων, καὶ τότε ἀναλόγως τοὺς μὲν προκόπτοντας καὶ πιστοὺς νὰ ἀναβιβάζωμεν τὰ μερίδια· τῶν δὲ ἀμελῶν καὶ ραθύμων καὶ ἀναξίων νὰ καταβιβάζωμεν, καὶ τοῦτο γίνεται κατὰ θεῖον δίκαιον λόγον, εὖ δούλε ἐπὶ ὀλίγων ἤς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σὲ καταστήσω»²⁹.

γ) Ἡ κοινὴ Συντροφία ἀπαρτιζόταν ἀπὸ μερικές συντροφίες πού εἶχαν τὴν δυνατότητα νὰ ἀποχωρήσουν ἀπὸ αὐτή (ἄρθρο Ζ΄). «Ὅσα δὲ μετρητὰ ἤθιλεν ἐμβάσι κάθε μερικὴ συντροφία εἰς τὴν ἀδελφότητα καὶ κοινήν συντροφίαν εἰς κάθε χρόνον ὅπου θέλει γίνεται ἡ δοκιμὴ τοῦ λογαριασμοῦ τῆς τέχνης, νὰ εὐγαίνει πρῶτον τὸ διάφορον τῶν μετρητῶν τοῦ καθενός πρὸς δώδεκα εἰς τὰ ἑκατὸ τὸν χρόνον...»

δ) Μὲ φόβο Θεοῦ ὁ κάθε σύντροφος εἶχε ὑποχρέωση νὰ ἐνεργεῖ γιὰ τὸ οἰκονομικὸ καλὸ τῆς ἀδελφότητας καὶ ὄχι γιὰ τὸ καλὸ ἐξωτερικῶν προσώπων, ἢ γιὰ ἴδιο ὄφελος. Γιὰ νὰ ἀποφεύγονται μάλιστα δυσάρεστες καταστάσεις γιὰ κάθε μέλος «μερικῆς Συντροφίᾳς» πού συμμετεῖχε στὴν κοινὴ, ὑπῆρχε ἐγγυητὴς καὶ προεστὼς πού ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ κάθε πράξη μέλους πού θὰ ζημίωνε τὴν Κοινὴ Συντροφία· «Ὑπόσχονται ἡ (οἱ) κατὰ μέρος συντροφίαις νὰ μὴ δανείσωσι εἰς κανένα ἐξωτερικὸν πρόσωπον ἀπὸ τὰ Καπιτάλια των καὶ νὰ μεταχειρισθεῖ κανένα ἐξωτερικὸν νεγότητιον διὰ ξεχωριστόν του λογαριασμό...

²⁷ «Καταστατικὸν Συντροφίᾳς Ἀμπελακίων», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 14 (1917-20) 382.

²⁸ Τὸ ἄρθρο αὐτὸ ἀποτελεῖ κοινωνικὴ συνέπεια τῆς Ὁρθόδοξης διδασκαλίας γιὰ τὴν ἐργασία. Τὸ νὰ ἐργάζεσαι γιὰ τοὺς ἄλλους ἐνῶ γιὰ τοὺς Ὁρθοδόξους εἶναι αἴτιμα ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς, γιὰ τοὺς Δυτικούς οἰκονομολόγους εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας καὶ τοῦ ἰδιοτελοῦς συμφέροντος. Ὁ Adam Smith σημειώνει: «Δὲν περιμένουμε τὸ γεῦμα μας ἀπὸ τὴν καλωσύνη τοῦ κρεοπώλη, τοῦ ζυθοποιοῦ ἢ τοῦ ἄρτοποιοῦ, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὸ δικὸ τους συμφέρον. Δὲν ἀπευθυνόμαστε στὴν ἀνθρωπιὰ τους, ἀλλὰ στὴν φιλαυτία τους. Οὔτε τοὺς μιλάμε ποτέ γιὰ τίς ἀνάγκες μας ἀλλὰ γιὰ τὰ συμφέροντά τους» Adam Smith, *The Wealth of Nations I*, London 1950, σ. 18, *Γ. Μαντζαρίδη*, ὁ.π., σ. 221.

Τὰ παραπάνω βέβαια δὲν σημαίνουν ὅτι ἐπιβραβεύονται ἀπὸ τὴν συντεχνία οἱ μὴ ἐργαζόμενοι ἢ οἱ προξενούντες βλάβη καὶ ζημίαι. Γι' αὐτούς τὸ καταστατικὸ, ὅπως θὰ δοῦμε, ἔχει εἰδικές προβλέψεις.

²⁹ *Καταστατικὸν Συντροφίᾳς Ἀμπελακίων*, ὁ.π., σ. 383.

ἀλλά χρεωστέϊ ὁ κάθε σύντροφος νά γνωρίζει καί νά ἐνεργεῖ ἐν φόβῳ Θεοῦ καί τῆς ψυχῆς του μόνον διά τό ὄφελος τῆς ἀδελφότητος... καί διά τοῦτο ἄν τινάς ἀπό τάς μερικός συντροφίας ἤθελεν ἀποκτήσῃ καί φέρῃ ζημίαν εἰς τήν κοινήν συντροφίαν νά ἀποκρίνεται τήν ζημίαν ὁ ἐγγυητής καί προεστώς ἐκείνου ὁποῦ ἀτάκτησεν, ἡ δέ ἀδελφότης νά μένη ἀζημιώτος»³⁰.

ε) Ὁ Ἐπικεφαλῆς τῆς Κοινῆς Συντροφίᾳς ὀρίσθηκαν δύο ἀπό τούς πιό διακεκριμένους Ἀμπελακιώτες, ὁ Δροσινός Χΐβου καί ὁ Ἰωάννης Σφόρτζης. Αὐτοί ἐπιβλέπουν, ἀλλά δέν καρπώνονται οἰκονομικά ὡς ἐργοδότες ἐπιχειρήσεως· «Ἐκ τούτων τῶν ἐνταῦθα ἐπιστατούντων, ὁ μὲν Δροσινός Χΐβου καί ὁ Ἰωάννης Σφόρτζης ἔστωσαν καί ὀνομαζέσθωσαν κεφαλαί καί ἐπιστάται τῆς κοινῆς συντροφίας, αὐτοί ὀφείλουσι κρατεῖν καί ἐπιτηρεῖν τά μετρητά καί λαμβάνειν εἰς χεῖρας αὐτάς ὅσα ἕκαστος τῶν συντρόφων ἐμβάζει εἰς τήν συντροφίαν καί ὅσα ξένα δανείζοντα, ἐξ ὧν ὁ Δροσινός Χΐβου νά διδῇ καί ταῖς ὁμολογίαις καί νά ὑπογράφεται»³¹.

στ) Ἀναπτύσσεται ἰδιαίτερο αἶσθημα εὐθύνης ἔναντι τῆς παρουσίας καί τῆς οἰκογενεῖας ἀποθανόντος συντρόφου τους· «Ἐχομεν χρέος ἐπὶ δεσμῶ καί βάρει τῆς ψυχῆς μας τό μὲν καπιτάλιον τοῦ ἀποθανόντος συντρόφου μας νά τό κρατῶμεν εἰς τήν κοινήν συντροφίαν... καί νά μὴ δίδωμεν τίποτε εἰς τό ὄσπιτίον του εἰμὶ μόνον τά πρὸς τήν χρείαν των ἔξοδα. Τόν δέ υἱόν ὀπότεν ἤθελε εὐρεθῆ εἰς τήν ἄνωθεν ἡλικίαν, νά φροντίζωμεν οἱ ἐπιστάται εἰς ὅσα ἀποβλέπουν καί εἶναι ἀναγκαῖα διά τήν προκοπὴν του, νά τόν στέλνωμεν εἰς τήν Εὐρώπην γυμνάζοντές τον καί ἐκεῖ εἰς ὅσα ἀνίκουν διά τήν σύστασίν του καί βλέποντες τόν προκόπτοντα, μετὰ τούς 18 χρόνους νά τόν διορίζωμεν τό μερίδιον κατὰ τήν ἀξία τοῦ ὁποίου ἤθελεν εὐρεθῆ εὐλόγον»³².

ζ) Τό ἴδιο αἶσθημα εὐθύνης ἀναπτύσσεται καί γιὰ τούς συγγενεῖς ἢ φίλους τῶν ἐν Ἑλλάδι συντρόφων, πού πρόκειται νά μεταβοῦν στήν Εὐρώπην, ἀπό τούς ἐκεῖ διορισμένους ἐπιστάτες τῶν ὑποκαταστημάτων.

«Πρὸς τούτους ἐάν τις ἐξ ἡμῶν θελήσῃ νά στείλῃ εἰς τήν Εὐρώπην τόν υἱόν ἢ τινά ἀνθρωπὸν του διά νά πράξῃ εἰς τά τῆς πραγματείας, ἕως νά πηγαῖν ἐπάνω νά ἐξοδεύῃ ἀπὸ ἐδικά του· ἐκεῖ φθάνοντας νά τόν δέχωνται οἱ ἐπιστάται διορίζοντές τον διά νά σπουδάξῃ τήν διάλεκτον, λογαριασμούς καί τά λοιπά ἀναγκαῖα εἰς ἕναν χρόνον· ὅσα ἔξοδα ἀκολουθήσουν εἰς ἐκείνον τόν χρό-

³⁰ Καταστατικόν, ὅ.π., σσ. 383, 384. Β. ἐπίσης *Η. Νικολόπουλου*, ὅ.π., σ. 194.

³¹ Καταστατικόν, ὅ.π., σ. 384.

³² Ὁ.π., σ. 386.

νον διά τίν φαγοῦρα, φορέματά του καί εἰς τούς δασκάλους νά τά πληρῶνῃ ἐκεῖνος ὁποῦ θέλει τόν στείλει· τελειωθέντος δέ ἐκείνου τοῦ χρόνου νά τό παίρνουν εἰς τίν δούλευσιν τῆς κοινῆς συντροφίας, γυμνάζοντές τον εἰς τά τῆς πραγματείας ἀναγκαῖα ἕνα χρόνον ὑπό τίν ἐγγύησιν τοῦ κυρίου του χωρῖς νά τόν πληρῶνῃ ἡ συντροφία ἄλλο τίποτε, ὡς ἀρχάριον, εἰ μί μόνο τά συνηθισμένα φορέματά του καί τίν φαγοῦραν του. Μετά δέ τίν παρέλευσιν τοῦ ἐνός ἐκείνου νά δουλεύσῃ εἰς τίν συντροφία ἐπί εὐλόγῳ μισθῷ, ἕναν χρόνον ὑπό τίν ἰδίαν ἐγγύησιν καί μετὰ τόν ἕναν χρόνον, ἂν φανῇ σῶφρων, οἰκονόμος καί ἄξιος εἰς τίν πραγματείαν νά τόν διορίζουν εἰς μερίδιον»³³. Στό ἴδιο ἄρθρο παρουσιάζεται ἡ ἐντυπωσιακή προτροπή γιά πατρική διάθεση τῶν ἐπιστατῶν ἀπέναντι στούς νέους μελλοντικούς συντρόφους μέ χαρακτηριστικές ἐκφράσεις· καί ἂν τινάς ἀπό αὐτούς τούς ἀρχαίους νέους ἢ ἀπό τούς ἄλλους συντρόφους ὁποῦ εἶναι εἰς μερίδιον, ἀτακτίσῃ καί δέν πολιτευθῆ σωφρόνως, οἰκονομικός εἰς τά ἔξοδα καί προθύμως εἰς τό ἔργο ὁποῦ διορισθῆ, ἢ νά εὐρεθῆ νά παίζει χαρτιά ἢ μπειάρδος, ἢ ἄλλο φθοροποιόν παιχνίδι, νά μί τολμήσῃ κανένας ἀπό τούς ἐν Βιέννη ἐπιστάτας μόνος νά τό φανερώσῃ ἐδῶ, ἀλλ' ἔχοντες σωστήν ἀπόδειξιν τῆς ἀταξίας του νά εἶναι ὑπόχρεοι ἐν φόβῳ Θεοῦ καί βάρει τῆς συνειδήσεώς των νά τόν νουθετοῦν ὡς πατέρες διά νά διορθωθῆ· εἰ δέ καί τούς παρακούσῃ νά μᾶς φανερώσουν ἐκ συμφώνου οἱ ἐπιστάται χωρῖς τινός προσθήκης ἢ ἀπό κανένα πάθος κινούμενοι ἀλλ' ἐν φόβῳ Θεοῦ τίν ἀλήθειαν καί κατ' ἐκείνην τίν εἶδησιν νά ἀποβάλλεται»³⁴.

ν) Ἀφαιροῦνταν πρῖν τό μοῖρασμα τῶν κερδῶν, τά ποσά γιά ἀγορά σίτου γιά τούς πτωχοῦς ἐργάτες, τά δῶρα πρὸς τόν Πασᾶ τῆς Λάρισας, τά ἔξοδα συντηρήσεως Νοσοκομείων, Σχολείων, Βιβλιοθηκῶν, Τυπογραφείων, Ἐκκλησιῶν, καθὼς καί τά ἔξοδα διαχειρίσεως ἐνοικίων γραφείων καί πρακτορείων ἐξωτερικοῦ καί οἱ τόκοι τῶν κεφαλαίων. Τά ἐναπομείναντα κέρδη μοιράζονταν ἀνάλογα μέ τίν ἐργασία· «...ὑστερον ὅσον διάφορον ἐξαποστείλει ὁ πλουσιόδωρος Θεός νά μοιράζεται κατὰ τίν συμφωνηθεῖσαν καί ταῖς ἰδίαις ἡμῶν ὑπογραφαῖς βεβαιωθεῖσαν διάταξιν καί καταγραφῆ τῶν μεριδίων, παίρνοντας καθένας τό ἀποφασισθέν μέρος του εἰς μετρητά... κατ' ἀναλογίαν, εἰς τόν ἴδιον τρόπον νά γίνεται καί ἡ μοιρασιά τῆς ζημίας, ἦν ὁ Κύριος μί δώσοι»³⁵.

Εἶναι τόσο σημαντική γιά τούς συνέταιρους ἡ δύναμη τῆς θρησκευτικῆς

³³ Ὁ.π.

³⁴ Ὁ.π., σσ. 386, 387.

³⁵ Ὁ.π., σ. 387.

πίστης, ὥστε τὴν ἐπικαλοῦνται ἐκτός τῶν περιπτώσεων πού εἶδαμε καί στό ζήτημα τῆς δίκαιης κατανομῆς τῶν μεριδίων. Διαβάζουμε στό δεύτερο καταστατικό τοῦ 1775: «Τά μερίδια κάθε συνεταιῖρου καθορίζονται κατόπιν ἀπό συμφωνία ὄλων ὡν κατὰ τόν ἀκόλουθο τρόπο. Κι ὁ οὐράνιος βασιλιάς μας, ὁ Χριστός, ὁ κύριος τῆς εἰρήνης εἶτε νά στείλει σ' ἐμᾶς τοὺς ταπεινοὺς τὴν οὐράνια εὐλογία του καί νά ἐνσταλάξει στὶς ψυχές μας τό λάδι τῆς εἰρήνης καί τῆς ὁμοιοῖας, νά μᾶς ἐπιδειψεύσει τίς χάρες του, νά εὐλογήσῃ πνευματικά τίς ἐπιχειρήσεις μας καί τίς προσπάθειές μας, νά στερεώσῃ τὴν Συντροφιά μας καί γιὰ μᾶς καί γιὰ τὰ παιδιὰ τῶν παιδιῶν μας. Ἀμήν»³⁶.

Τό ἴδιο ἀσφαλῶς κείμενο παρατηρεῖται στὴν προμετωπίδα καί τῶν δύο καταστατικῶν (1780 καί 1795), ὅπου ὑπάρχει ἡ ἀναφορά στὸν Κυριακὸ λόγο: «Οὔ γάρ εἰσιν δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τό ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμί ἐν μέσῳ αὐτῶν», προκειμένου τό οικονομικὸ καί κοινωνικὸ τους ἐγγεῖρημα νά θεμελιωθεῖ ἐπὶ τῆ βάσει τῆς Ὁρθόδοξης ἐνότητας καί ὁμοιοῖας.

Θά εἶχε ἀσφαλῶς ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ πολλὰ νά γράφει ὁ Max Weber ἐξ ἀπόψεως Κοινωνιολογίας τῆς Θρησκείας. Ὁ μεγάλος αὐτὸς Γερμανὸς Κοινωνιολόγος προσπάθησε νά ἀποδείξει τὴν δυναμικὴ ἐπίδραση τῆς θρησκευτικῆς πίστεως στό χωρὸ τῆς οἰκονομίας καί τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὴν πλευρὰ ὅμως τῆς Προτεσταντικῆς Ἠθικῆς πού γέννησε τὸν Καπιταλισμὸ καί τὸν ἀτομοκρατικὸ οικονομικὸ φιλελευθερισμὸ³⁷. Ἄν εἶχε στρέψει τὰ ἐνδιαφέροντά του καί στό χωρὸ τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς, ἀσφαλῶς καί θά διαπίστωνε διαφορετικὰ πνευματικά καί οικονομικο-κοινωνικά μεγέθη.

Πολλὰ ἐπίσης γιὰ τὴν ἐπιτυχή συνύπαρξη ἐργασίας-Κεφαλαίου στὶς Συντεχνίες θά εἶχε νά διδαχθεῖ καί ὁ λεγόμενος «ἐπιστημονικὸς σοσιαλισμὸς» τοῦ Κ. Μάρξ ἢ ὁ «οὐτοπικὸς σοσιαλισμὸς τοῦ Φουριέ, τοῦ Προυντόν ἢ τοῦ Σαίντ Σιμόν»³⁸. Ἡ δὲ ἐπιτυχὴς τελικὰ προσπάθεια συμμετοχῆς τῶν ἐργαζομένων στὰ

³⁶ *Τὸ Καταστατικὸν τῆς Συντροφίης τῶν Ἀμπελακίων* τοῦ 1795, ὅπως δημοσιεύεται ἀπὸ τοὺς Β. Ζύτσα καί Δ. Κοσμίνο, ὅ.π., σ. 68.

³⁷ M. Weber, *Ἡ Προτεσταντικὴ Ἠθικὴ καί τὸ Πνεῦμα τοῦ Καπιταλισμοῦ*, μτφρ. Μ. Κυπριαίου, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 1978.

³⁸ Γιὰ τίς θεωρίες αὐτές βλ. Β. Γιούλτσπ, *Γενικὴ Κοινωνιολογία*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994³, σσ. 166, 182-186. Ἀπὸ μερικοὺς ἐρευνητὲς ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψη ὅτι τὰ «Συνεργατικὰ χωριά» (Villages of Cooperation) τοῦ Owen, τὰ «Φαλάγγεια» (Phalansteres) τοῦ Fourier, καθὼς καί τὰ συνεταιριστικὰ μοντέλα τοῦ Raiffeisen καί τοῦ Schulze, ἔχουν πολλὰ κοινὰ χαρακτηριστικά μὲ τὴν Συντεχνία τῶν Ἀμπελακίων. Σ. Μαριάδη, ὅ.π., σ. 182. Ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι λαθεμένη διότι ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ στὶς φιλοσοφικὲς προϋποθέσεις. Ἡ Συντεχνιακὴ Κοινότητα τῶν Ἀμπελακίων δὲν φιλοδοξεῖ νά μετατρέψῃ τὸν χωρὸ τῆς Συνεταιριστικῆς Ἀνάπτυξης, σὲ χωρὸ ἰκανοποιήσεως μεταφυσικῶν καί ὑπαρξιακῶν ἀνάγκησεων. Δὲν

κέρδη της Συντεχνίας έχει προηγηθεί κατά πολύ της θεωρητικής άκομης έπεξεργασίας στή Δύση για τό ζήτημα του λεγομένου «λαϊκού Καπιταλισμού», ό όποιος έπιτρέπει τή συμμετοχή των εργαζομένων στά κέρδη των επιχειρήσεων, χωρίς όμως νά αναρείται τό διευθυντικό δικαίωμα του επιχειρηματία³⁹.

Συμπερασματικά θά ύποστηρίζαμε ότι στήν περίπτωση της οικονομικής αυτής συνεργασίας στήν Κοινότητα Άμπελακίων, έχουμε νά κάνουμε περισσότερο μέ ένα ιδιότυπο καθεστώσ συνεταιριστικής όργάνωσης, τό όποιο συνδέεται μέ τό πνεύμα του συντεχνιακού κοινοτισμού καί της άλληλεγγύης. Άσφαλώς καί δέν μπορούμε νά βρούμε άκριβή σύγχρονα παράλληλα. Ή νομική μορφή της Κοινής Συντροφίας είναι ιδιόρρυθμη καί δέν έχει σχέση μέ τίς σύγχρονες έμπορικές εταιρείες ή εταιρείες έτερορρυθμού χαρακτήρα. Άκόμη καί στους σύγχρονους παραγωγικούς καταναλωτικούς ή πιστωτικούς συνεταιρισμούς δέν βρίσκουμε καί πολλές όμοιότητες, μολοντί υπάρχουν βασικές προϋποθέσεις, τίς όποιες άπαιτεί ή θεωρία καί ό νόμος, όπως ή ύπαρξη έπιστατών, ή άρχή της άνοικτής θύρας (Open Membership) σύμφωνα μέ τήν όποία προαιρετικά καλείται νά γίνει μέλος κάθε κάτοικος της περιοχής, ή άρχή της συλλογικής ίσοτιμίας καί συνεργασίας μεταξύ διαφόρων παραγωγικών φορέων (κεφάλαιο, γή, εργασία). Άκόμη καί σημερινό ειδικοί Συναιτεριστές έπισημαίνουν τό γεγονός της πρωτοποριακής για τήν έποχή οικονομικής λειτουργίας

πιστεύει ότι δύναται νά ύποκαταστήσει τήν Έκκλησία ως μυστηριακό χώρο, όπου τελεσιουργείται τό μυστήριο της σωτηρίας του ανθρώπου. Κάτι τέτοιο θά συνιστούσε σοβαρότατη έκτροπή από τίς όρθόδοξες θεολογικές προϋποθέσεις, πού διακρίνουν μεταξύ κτιστής καί άκτιστης πραγματικότητας. Οί προϋποθέσεις αυτές άσφαλώς καί δέν ισχύουν στίς περιπτώσεις των αναφερθέντων Δυτικών έγχειρημάτων. Έκει ή έννοια της Κοινότητας άποκτά καθαρά ούτοπικές καί μυθικές διαστάσεις. Θεοποιείται ή ίδια ή κτιστή πραγματικότητα των οργανωτικών, διοικητικών καί οικονομικών σχέσεων. Στήν περίπτωση αυτή όμως έχουμε νά κάνουμε μέ μία «έπίγεια Μεταφυσική», δηλαδή μία κακή μεταφυσική πού όδηγει στήν άπόγνωση καί τήν άθεία. Πάντοτε ή ανθρωπότητα κινδύνευε από τόν ολοκληρωτικό κίνδυνο πού κρύβουν οί προσπάθειες θεσμοποίησης της Ούτοπίας.

³⁹ Βλ. *Λεξικό Κοινωνικών Έπιστημών*, έκδ. Χάρη Πάτσι, Αθήνα 1969, σσ. 460-469. Γενικά για τόν Καπιταλισμό βλ. ένδεικτικά Κ. Μάκφερσον, *Ή ιστορική πορεία της φιλελεύθερης Δημοκρατίας*, έκδ. Γνώση, Αθήνα 1986, Κάρολ Πόππερ, *Ή άνοιχτή Κοινωνία καί οί έχθροι της*, έκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννενα 1982, τ. 23, σσ. 247-284. Στίς σελίδες αυτές ό Πόππερ παρουσιάζει τήν κριτική του Μαρξισμού έναντι του Καπιταλισμού. Τό πιστεύω όμως του ίδιου συμπυκνώνεται στίς φράσεις: «Πρέπει νά άπαιτήσουμε ό άχαλίνωτος Καπιταλισμός νά παραχωρήσει τή θέση του σε έναν οικονομικό παρεμβατισμό... ή πολιτική της άπεριορίστης οικονομικής έλευθερίας ν' άντικατασταθεί από τήν σχεδιασμένη οικονομική παρέμβαση του Κράτους».

Κ. Πόππερ, ό.π., σ. 186. Έπίσης βλ. Β. Φίλια, *Κοινωνιολογία της Οικονομίας Α΄*, έκδ. Futenberg, Αθήνα 1994.

των Άμπελακίων. Τούς έντυπωσιάζει ιδιαίτερα τό μοντέλο τής «καθετοποίησης όλης τής διαδικασίας από τήν παραγωγή τής πρώτης ύλης μέχρι τί μεταποίησης της και μέχρι τήν διάθεση των προϊόντων τής δευτερογενούς παραγωγής⁴⁰.

Σέ γενικές πάντως γραμμές δέν υπάρχει σχέση μέ τά ένδοκαπιταλιστικά μορφώματα του οίκονομικού φιλελευθερισμού, πού εΐναι οί συνεργατικοί συνεταιρισμοί. Αυτό εΐναι κατανοπτό διότι ή υπό μελέτη Κοινότητα μας άποτελεί σύνολο άνθρώπων πού συνδέονται μεταξύ τους διά ψυχικών και θρησκευτικών δεσμών, και όχι σύνολο άτομοκεντρικών ιδιωτών. Αυτό έχει ως άμεση συνέπεια νά λειτουργεί υπερατομικά και σφαιρικά, άφοϋ αντιμετώπιζει τόν άνθρωπο –όπως είδαμε στα Καταστατικά– ως ένιαία ψυχοσωματική όντοπτητα και όχι ως άπλή βιολογική ή οίκονομική μονάδα.

Άν, τέλος, έντάξουμε τήν οίκονομική συντεχνία των Άμπελακίων στην ευρύτερη κοινότητα τής περιοχής, και προσπαθήσουμε νά όρίσουμε μέ κοινωνιολογικούς όρους τήν συγκεκριμένη αυτή κοινότητα, τότε θά ακολουθήσουμε τά κριτήρια, τά όποια άποδέχεται ή Κοινωνιολογική έρευνα⁴¹ γενικά για τίς Έλληνικές κοινότητες τής Τουρκοκρατίας.

Σύμφωνα λοιπόν μέ αυτά:

α) Άποτελεί μία Εϊδική Κοινωνική όλολειτουργική όμάδα, έφόσον παρατηρούνται όλα τά φαινόμενα κοινωνικής λειτουργίας, συναρθρωμένα μάλιστα κατά άρμονικό και έννοπιουπτικό τρόπο.

β) Έχει κοινωνικο-οίκονομικές και άμυντικές έπιδιώξεις, ώστε νά έξασφαλίσει για τά μέλη της ασφάλεια, πρόοδο και ευημερία.

γ) Διαθέτει όργανωτικό σχήμα, πού προσδιορίζεται από ήθικές και δικαϊκές κατηγορίες.

δ) Θεμελιώνεται στην Όρθόδοξη παράδοση, τήν ιστορική και συλλογική μνήμη, ώστε νά οίκονομείται καθεστώς πρόνοιας, άλληλεγγύης και έθνικης ένότητας.

ε) Έχει πολυδιάστατη ιεραρχημένη δημοκρατική και άξιοκρατική ήγεσία,

⁴⁰ Σ. Μαριάδη, *Συνεταιρισμοί*, ό.π., σ. 184. Προκαλεί πάντως άρνητικά σχόλια τό γεγονός, ότα βρέθηκαν συγγραφείς νά ύποτιμίσουν τά έπιτεύγματα και τόν χαρακτήρα τής σπουδαίας αυτής Συντεχνίας παρασυρόμενοι από τίς ιδεολογικές τους προκαταλήψεις. Βλ. Γ. Κορδάτου, «Τά Άμπελακία κι ό μύθος για τό συνεταιρισμό τους», *Συμβολή στην οίκονομικοκοινωνική ιστορία τής Άν. Θεσσαλίας στα Χρόνια τής Τουρκοκρατίας*, έκδ. Πολικός, Άθήνα 1955.

⁴¹ Γ. Καβαδία, «Η Έλληνική κοινότητα τής Τουρκοκρατίας», Συμπόσιο μέ θέμα: «Η διαχρονική πορεία του Κοινοτισμού στη Μακεδονία». Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 514.

έφρόσον ἐκλέγεται ἀπό τή συνέλευση τῶν μελῶν της.

στ) Διαθέτει ἰσχυρό κοινωνικό ἔλεγχο.

ζ) Εἶναι ἀντιθετική ἀλλά καί συνεργαζόμενη πρὸς καί μέ τὰ ἐξαιρετικά της πλαίσια. Μέ τίς ἄλλες κοινότητες δηλαδή κατά βάση βρίσκεται σέ σχέση συνεργασίας καί ἀνταλλαγῆς, ἐνῶ μέ τήν τουρκική κοινωνία, σέ σχέση ὑποτέλειας, ἀναγκαστικῆς συνύπαρξης, ἀλλά καί ὑπεροχῆς.

ΕΝΘΥΜΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟ ΙΕΡΕΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΟ ΤΩΝ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ

Συμβολή στην ιστορία των Άμπελακίων την εποχή της Έπανάστασης

Άφορμή για την μικρή αυτή αναφορά στον ιερέα Αναστάσιο, συγγραφέα του γνωστού έργου *Άπολογία Ιστορικοκριτική* (1814), απέτελεσε η ανακάλυψη μιας ένθυμησης δικής του σε εὐαγγέλιο των Άμπελακίων, κατά την διάρκεια της πρόσφατης καταγραφής των κειμηλίων της κοινότητας από την Έφορεία Άρχαιοτήτων Λάρισας¹. Τό εὐαγγέλιο αυτό φυλάσσεται στον ναό του Άγίου Άθανασίου, μαζί με άλλα ενδιαφέροντα ἐκκλησιαστικά κειμήλια, στην πλειονότητά τους του 18ου και 19ου αιώνα.

Πρόκειται για τό έντυπο βιβλίο με ἀρ. 8 της συλλογής βιβλίων του ναοῦ, με τόν τίτλο: *Θεῖον καί Ἱερόν Εὐαγγέλιον ἀφιερωθέν μέν τῷ ποτέ Μακαριωτάτῳ καί Σοφωτάτῳ Πατριάρχει Ἱεροσολύμων Κυρίῳ Κυρίῳ Χρυσάνθῳ τῷ Νοταρῶ, Ἐνετίπισιν, παρὰ Νικολάῳ Γλυκί τῷ ἐξ Ἰωαννίνων 1811* (Εἰκ. 1).

Ὁ τίτλος περιέχεται σέ ἔγχρωμο χαρακτηριστικό στό πρῶτο ἐσωτερικό φύλλο, ὅπου παριστάνεται ἀρχιτεκτόνημα σέ ἔμπνευση μπαρόκ, περιβαλλόμενο ἀπό τόν Χριστό εὐλογῶντα καί τούς τέσσερις εὐαγγελιστές. Πρόκειται για πολύ συχνή διακόσμηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων

Εἰκ. 1.

¹ Ἡ καταγραφή διεξήχθη ἀπό τήν ἀρχαιολόγο Γραμματέω-Χρυσοβαλάντω Παπαναστασοῦλη, τήν ὁποία εὐχαριστῶ θερμά για τήν ἐπιμέλεια πού ἐπέδειξε κατά τίς πολυήμερες ἐπισκέψεις της, πάντα μέ τήν ἐπιστάσια του πατρῶς Βασιλείου Γαλοῦσι, του ἐφημέριου τῆς κοινότητας.

Εικ. 2.

Εικ. 3.

τῆς ἐποχῆς, πού χρησιμοποιεῖται ἀπὸ ὅλα τα ἑλληνικά τυπογραφεία τῆς Βενετίας, ἐνῶ ξεχωρίζει στό κέντρο τό σῆμα τοῦ καθενός, ὅπως ἐδῶ ἡ Μέλισσα τοῦ φημισμένου τυπογραφείου τῶν Γλυκῦδων (1670-1850)².

Φέρει στό κάτω μέρος τὴν ἐξῆς ἐξίτηλη σημείωση μέ μαῦρο μελάνι: ...Ἁγίου Ἀθανασίου ἀφιερῶθῃ παρὰ Ἀναστασίου ἱερέως οἰκονόμου υἱοῦ πάπα Νικολάου 1811 Ἰουλίου 24.

Ἡ στάχωση τοῦ βιβλίου καλύπτεται μέ ἐρυθρὸ βελουῶδο, πού φέρει προσπωμένα ἐπίχρυσα ἐλάσματα μέ ἔκτυπες παραστάσεις (Εἰκ. 2 - 3). Σύμφωνα μέ τὴν κυρίαρχη συνήθεια τῆς ἐποχῆς, ἡ στάχωση κοσμεῖται μέ ἓνα ὠοειδές ἔλασμα στό κέντρο καὶ τέσσερα στίς ἄκρες, ὅλα μέ ζωηρὰ ροκοκὸ πλαίσια. Στὴν κύρια ὄψη εἰκονίζεται ἡ Ἀνάσταση μέ τοὺς τέσσερις εὐαγγελιστὲς καὶ στὴν ἄλλη ἡ Σταύρωση μέ τέσσερις προφῆτες.

Γιὰ τὸν ἀφιερωτὴ ἱερέα Ἀναστάσιο δὲν ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἱστορικά στοιχεῖα οὔτε ἐντοπίζεται ἄλλη φορὰ στὰ Ἀμπελάκια. Εἶναι ὅμως πολὺ γνωστός ἀπὸ τό βιβλίον πού ἐκδίδει τρία χρόνια ἀργότερα στὴν Τεργέστη, *Ἀπολογία Ἱστορικοκοικριτικῆ* (1814), ἀπὸ τό ὁποῖο προκύπτουν ὀρισμένα στοιχεῖα τοῦ βίου του,

² Γιά τὰ ἑλληνικά τυπογραφεία τῆς Βενετίας βλ. Ν.Σκιαδάς, *Χρονικὸ τῆς Ἑλληνικῆς τυπογραφίας 1476-1828*, τ. Α', Ἀθήνα 1976.

καθώς και τό ότι κατείχε σημαντική θέση ανάμεσα στους «φωτισμένους» διανοούμενους της εποχής του, αυτής που προετοίμασε την επανάσταση του 1821.

Ο τίτλος του βιβλίου έχει ως εξής: Ἀπολογία Ἱστοριοκριτική συντεθεισα μὲν ἑλληνιστί ὑπὸ τινὸς φιλογενοῦς Ἑλλῆνος, ἐπεξεργασθεισα δὲ εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον τῶν Ἑλλήνων, μετὰ τινων σημειωμάτων ὑπὸ Ἀναστασίου ἱερέως καὶ οἰκονόμου τῶν Ἀμπελακίων, τῶν ἐπὶ τῶν Θετταλικῶν Τεμπῶν κεκμένων παρ' οὗ καὶ ἰδίᾳ δαπάνη ἐξεδόθη χάριν τῶν ὁμογενῶν. Δ' ἐπιστασίας Σπυριδῶνος Πρεβέτου Ζακυνθίου. Ἐν Τριεστῷ, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Γάσπαρος Βάας 1814³ (Εἰκ. 4).

Ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ παραπάνω βιβλίου φαίνεται ὅτι ὁ Ἀναστάσιος ὑπῆρξε ἱερέας καὶ οἰκονόμος τῶν Ἀμπελακίων, γιὸς τοῦ ἱερέα Νικολάου, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ ἀναφορὰ στὸ βιβλίον, καθὼς καὶ τὴν ἐνθύμηση τοῦ εὐαγγελίου τοῦ 1811. Ἡ θέση τοῦ οἰκονόμου εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀνῆκε στὰ σημαντικὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα τῆς ἐποχῆς, ὁ κάτοχος τοῦ ὁποίου ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ τὴν οἰκονομικὴ διαχείριση τῆς Μητροπόλεως στὴν περιοχὴ του καὶ δινόταν συνήθως σὲ σημαντικὰ πρόσωπα, ἐνῶ ἀκολουθοῦσε καὶ τοὺς ἀπογόνους του. Ἀνάμεσα στοὺς πλέον γνωστούς τῆς Θεσσαλίας τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀναστασίου συγκαταλέγονται ἡ οἰκογένεια τῶν Οἰκονόμων στὴν Τσαριτσάνη, ὁ Ἰωάννης Οἰκονόμος στὴν Λάρισα, πού διαδέχθηκε τὸν θεῖο του Δημήτριο καὶ ὁ Ἰωάννης Πέζαρος στὸν Τύρναβο, ὅλοι τους πολὺ μορφωμένοι καὶ, συγχρόνως, δάσκαλοι.

Σύμφωνα μὲ παλιές πηγές, ἡ θέση τοῦ Ἀναστασίου ἱερέως ὡς οἰκονόμου ἐντάσσεται στὴν ἐποχὴ τοῦ γνωστοῦ μητροπολίτη Διονυσίου Πλαταμῶνος καὶ Λυκοστομίου (1763-1793), μὲ ἔδρα τὰ Ἀμπελάκια, ὅπου ἀνήγειρε καὶ τό ἐπισκοπικὸ μέγαρο (1767)⁴. Ἀπὸ ἐμπορικὴ οἰκογένεια καὶ ὁ ἴδιος, συνέπεσε μὲ τὴν

Εἰκ.4.

³ Στὴ μεταγραφὴ ἔγινε τοικί ἀπλοποίηση. Ἡ φωτογραφία εἶναι ἀπὸ τὴν ἱστοσελίδα Ἀνέμη τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης.

⁴ Α. Γλαβίνας, «Ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Διονύσιος Μιχαῖλ», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 681, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 159-177.

πρώτη άνηψη τῶν συντροφιῶν τῶν Ἀμπελακίων, τῶν ὁποίων εὐλογοῦσε τά καταστατικά, ἐνῶ ἀναφέρεται ὡς ὑπέρμαχος τῆς παιδείας καί ἀναδιοργανωτῆς τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς τῆς κωμόπολης, πού βρισκόταν δίπλα στόν μητροπολιτικό ναό καί ὀνομάσθηκε τότε «Ἐλληνομουσεῖο». Ὁ ἱερέας Ἀναστάσιος θά εἶχε τὴν εὐκαιρία νά γνωρίσει μερικούς ἀπὸ τοὺς καλύτερους δασκάλους τῆς ἐποχῆς, πού δίδασκαν ἐκεῖ καί πιθανότατα νά διδάξει σέ αὐτό, ὅπως ἀναφέρεται ἀπὸ κάποιες πηγές⁵. Ἡ ἰδιότητα τοῦ δασκάλου συνέπιπτε συχνά μέ τοῦ ἱερέα στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀρκετοὶ μάλιστα μορφωμένοι ἱερεῖς, κυρίως ἱερομόναχοι, προωθήθηκαν στίς παροικίες Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ μέ μέριμνα τῶν ἐμπόρων τῆς περιοχῆς τους⁶.

Αὐτό φαίνεται ὅτι συνέβη μέ τόν ἱερέα Ἀναστάσιο, ὁ ὁποῖος ἐγκαταστάθηκε στήν ἑλληνική παροικία τῆς Τεργέστης, ὅπου διέθετε πρακτορεῖο ἢ συντροφιά τῶν Ἀμπελακίων. Δέν γνωρίζουμε πόσα χρόνια ἔμεινε ἐκεῖ, ἀλλά συνδέθηκε στενά μέ τὴν ἑλληνική κοινωνία τοῦ τόπου ὥστε νά τῆς ἀφιερῶσει τό πόνημά του, τὴν *Ἀπολογία Ἱστοριοκριτική*. Ἐπὶ μία πενταετία ἦταν ἱερέας στόν ἑλληνικό ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τό βιβλίο, ἀλλά ἴσως ὡς δάσκαλος νά ἔμεινε περισσότερο. Ἡ ἱερατική του θητεία τοποθετεῖται πρὶν τό 1814, γιατί ὁ διάδοχός του ἀναφέρεται στήν παραπάνω ἔκδοση ὡς «ὁ νῦν ἱερομόναχος Ἰωακείμ», ἐνῶ μνημονεύεται ἐπίσης «ὁ πρῶν ἐφημέριος ἱερομόναχος καί ἀρχιμανδρίτης Ἀνατόλιος», καί οἱ δύο ἐγγεγραμμένοι ὡς συνδρομητές τῆς.

Τό βιβλίο αὐτό ἀποτελεῖ ἀπόδοση στή νεοελληνική τοῦ ὁμώνυμου ἔργου τοῦ Λουδοβίκου Σωτήρη, γνωστοῦ ἀπὸ τὴν ἀνάμειξή του στά Ὀρλωφικά, ὡς ὑποκινητῆς τοῦ ξεσπασμοῦ τῶν Ἑλλήνων τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας καί Ἠπείρου γιά λογαριασμό τῶν Ρώσων⁷. Ὁ ἀρχικός συγγραφέας δέν ἀναφέρεται στήν ἴδια τὴν ἔκδοση, ἴσως γιά νά μὴν ἐμποδίσει τὴν εὐρεία κυκλοφορία τοῦ βιβλίου στίς ὀθωμανοκρατούμενες περιοχές, οἱ ὁποῖες ὑπέφεραν τά πάνδεινα μετά τὴν κατάπνιξη τῶν κινημάτων. Τό γεγονός ὅτι λίγα χρόνια ἀργότερα κυκλοφόρησε σέ ἰταλική μετάφραση, κάτι πού ἦδη ἐξαγγέλλεται ἀπὸ τὸν ἐπιμελητῆ τῆς

⁵ Μ. Γεδεών, «Διονύσιος Πλαταμῶνος», *Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια*, τ. 6, σ. 11. Πρβλ. Μ. Λαφαζάνη, *Ἰωάννης Πέζαρος (1749-1806), Ἡ ἐποχή-τὸ ἔργο-ἡ ἀλληλογραφία του, Ἡ συμβολὴ τῆς σχολῆς τοῦ Τυρνάβου στόν Νεοελληνικό Διαφωτισμό*, Τυρνάβος 2009, σ. 284.

⁶ Εἶναι πολὺ γνωστὴ ἡ περίπτωση τῶν μορφωμένων μοναχῶν τῆς μονῆς Ὀλυμπιώτισσας στήν Ἐλασσόνα, οἱ ὁποῖοι συχνά ζητοῦνταν ἀπὸ τίς ἑλληνικές κοινότητες τῆς Αὐστρουγγαρίας. Ε. Σκουβαρά, *Ὀλυμπιώτισσα*, Ἀθῆνα 1967, σσ. 94, 97, 113 κ.έ.

⁷ Ε. Πρωτοψάλτης, «Ἡ Ἐπαναστατικὴ κίνηση στόν Β΄ Ρωσοτουρκικὸ πόλεμο», *Δελτίον Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας* 14, 1960, σ. 107.

έκδοσης του Άναστασίου, δείχνει τό ενδιαφέρον πού υπήρχε γύρω από τό θέμα. Ἡ προσωπική συμβολή τοῦ Άναστασίου φαίνεται στους προλόγους καί τά σχόλια πού συνοδεύουν τό ἀρχικό ἐγχείρημα, ἀλλά καί στήν πρωτοβουλία του νά φέρεי τό ἔργο στό φῶς, ἔχοντας συνείδηση τῆς ὠφέλειάς του.

Τό βιβλίο «Άπολογία» ἀποτελεῖ μιά ἀπαρίθμηση τῶν Ἑλλήνων λογίων καί ἐπιστημόνων, καθῶς καί τῶν ἐπιτευγμάτων τους, ἀπό τήν ἀρχαιότητα μέχρι τήν ἐποχή τοῦ συγγραφέα, γραμμένη μέ σκοπό νά ἀντικρούσει τίς κατηγορίες πού εἶχαν διατυπωθεῖ ἐναντίον τῶν Νεοελλήνων, ἰδίως στά ἔργα τῶν J. Bartoldy καί G. Compragnoni. Οἱ παραπάνω συγγραφεῖς, καθῶς καί ἄλλοι, ἐστίαζαν στήν παρακμή τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, σέ σχέση μέ τόν ἀρχαῖο πολιτισμό, βασιζόμενοι στήν ἱστορική θεωρία τοῦ Διαφωτισμοῦ γιά τήν παρακμή τῶν Ρωμαίων⁸. Οἱ κατηγορίες τους ἀναστάτωσαν τούς Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς, κυρίως ἐκείνους τῶν παροικιῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ, πού παρακολουθοῦσαν τά ἰδεολογικά ρεύματα τοῦ καιροῦ τους καί ὀρισμένοι ἀνέλαβαν τό ἐγχείρημα τῆς ὑπεράσπισης τῶν δικαίων τοῦ γένους.

Ἀξίζει νά παρατηρήσει κανεῖς τά κίνητρα τοῦ ἱερέα Άναστασίου, ὅπως ἀναγράφονται στόν πρόλογο τοῦ βιβλίου: «Ζήλω ἐνθέρμῳ κινήθεις... ἃ τέ ὡς εἰς ἄκρον φιλογενής... Άπολογούμενος πρός τάς φληνάφους ῥήσεις τῶν ἐχθροδῶς μανέντων ἐναντίον τοῦ γένους ἡμῶν. Προβάλλοντες τά δίκαια τοῦ γένους ἡμῶν καί παριστῶντας εὐεργεσίας, ἅς πρός τά ἄλλα γένη ἐποίησε τό εὐεργετικόν ἡμῶν γένος. Παντοίοις τρόποις πρός τήν τῆς σοφίας καί μαθήσεως ὁδόν καθοδηγήσαν ταῦτα». Ἄρα ξεφεύγει ἀπό τόν ἀρχικό σκοπό τῆς ἀπολογίας καί ἐπιχειρεῖ νά δεῖξει πόσα ὀφείλουν τά ξένα ἔθνη στό ἑλληνικό, μέσα ἀπό τό πάνθεον τῶν Ἑλλήνων πού διακρίθηκαν γιά τήν ἀρετή καί τήν σοφία τους. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι τό βιβλίο φθάνει μέχρι τά τελευταῖα χρόνια, συμπεριλαμβάνοντας στόν κατάλογο λογίους ὅπως ὁ Κοραῖς, ὁ Κούμας καί ὁ Ἰωάννης Πέζαρος.

Τό βιβλίο αὐτό δέν εἶναι τό μοναδικό πού ἐπιχείρησε νά προβάλει τά δίκαια τῶν Ἑλλήνων σέ ἐκείνη τήν κρίσιμη περίοδο. Προηγήθηκε ἄλλο ἔργο στόν τύπο τῆς «Άπολογίας», μέ συγγραφέα τόν Ἰωάννη Δονά τοῦ Πασχάλη (Βενετία 1793 στά ἰταλικά, 1802 ἡ ἑλληνική μετάφραση), ἐνῶ ἀκολούθησαν καί ἄλλα, τά ὁποῖα μέ τήν προβολή τοῦ ἀδιάσπαστου τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας (ἀρχαιότητα-Βυζάντιο-νεώτερος ἑλληνισμός) δημιούργησαν τόν ἐνθουσιασμό ἐκεῖνο πού ὀδήγησε στήν ἐθνεγερεία.

⁸ Π. Κιτρομπλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ἀθήνα 2009, σσ. 107-108.

Ἡ «Ἀπολογία Ἱστορικοκριτική» γνώρισε ἀρκετή διάδοση, ὅπως φαίνεται ἀπό τούς συνδρομητές πού ἐμφανίζονται στό τέλος τοῦ βιβλίου, ἀλλά καί ἀπό τήν παρουσία του σέ ἀρκετές βιβλιοθήκες. Ἀρκετοί ἀπό τούς γνωστούς Ἀμπελακιῶτες τῆς διασπορᾶς ἐμφανίζονται ἐγγεγραμμένοι στόν κατάλογο, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ Δημήτριος τοῦ Γεωργίου Σβάρτζ, ἀνάμεσα στούς Ἑλλήνες τῆς Βιέννης. Εἶναι πιθανόν ὅτι τό ἀντίτυπο τοῦ Δημητρίου εἶναι αὐτό πού σώζεται σέ κακή κατάσταση σήμερα στήν βιβλιοθήκη τοῦ Ἀρχοντικοῦ τοῦ Γεωργίου Σβάρτζ (σπερρινή Συλλογή Δογάνη), καταγραμμένο μέ τόν ἀρ. 69. Ἡ βιβλιοθήκη αὐτή περιέχει μιᾶ ἀξιόλογη συλλογή ἔργων τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἰδίως τοῦ γαλλικοῦ, προορισμένα γιά τήν ἐκπαίδευση τοῦ νεαροῦ Δημητρίου ἀλλά καί τῶν ἄλλων παιδιῶν τοῦ προέδρου τῆς Κοινῆς Συντροφίᾶς Γεωργίου Σβάρτζ. Ἄλλα δύο βιβλία τῆς «Ἀπολογίας» βρίσκονται στήν Δημόσια Βιβλιοθήκη Λάρισας, προερχόμενα ἀπό βιβλιοθήκες Λαρισαίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης⁹.

Μέ τό βιβλίον αὐτό ὁ Ἀναστάσιος ἱερέας τῶν Ἀμπελακίων πέρασε στήν ἱστορία. Βρέθηκε στήν Τεργέστη σέ κρίσιμη ἐποχή, ὅταν τό σπουδαῖο λιμάνι τῆς χρησίμευσε στόν ἀνεφοδιασμό τῶν Ἀδελφῶν Ὁρλώφ στόν Ρωσοτουρκικό πόλεμο καί ἡ πόλη, μαζί μέ τήν Βενετία, ἔγιναν κέντρα ζωηρῶν ἀπελευθερωτικῶν ζυμώσεων¹⁰. Ἐκεῖ ἔζησε ἐπίσης τήν πρώτη δεκαετία τοῦ 19ου αἰῶνα ἕνας ἀπό τούς πρωταγωνιστές τοῦ κινήματος, ὁ Λουδοβίκος Σωτήρης, ἀρχικά ὡς πρόξενος τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας στήν Τεργέστη¹¹. Πιθανότατα γνωρίσθηκε προσωπικά μέ τόν Ἀναστάσιο καί ἦλθε σέ συμφωνία γιά τήν ἔκδοση τοῦ βιβλίου, ἔργο πού ἔφερε εἰς πέρας μέ τήν ὑποστήριξη τῶν ἐμπόρων τῆς κοινότητάς του, πού ἔσπευσαν νά ἐγγραφοῦν συνδρομητές.

Ἡ καλή μόρφωση πού ἔλαβε στήν γενέτειρά του –ἴσως ἐξαίτιας καί τῆς ἱερατικῆς του οἰκογένειας– καί ἡ ὑποστήριξη τοῦ Μητροπολίτη Διονυσίου Πλαταμῶνος, ἐπί τοῦ ὁποίου χρίσθηκε οἰκονόμος, ἀπετέλεσαν πολυτίμες ὑποθήκες στή ζωή του¹². Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος ὁ Διονύσιος θεωρεῖται ἀπό ὀρισμένους συγγραφεῖς ὅτι συμμετεῖχε στίς μυστικές συναντήσεις μαζί μέ ἄλλους

⁹ Χ. Ντάμπλιας, *Τά παλαιύντια τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης τῆς Λάρισας (1513-1863)*, Λάρισα 1996, ἀρ. 215, σ. 216.

¹⁰ Α. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Θεσσαλονίκη 1973, τ. Δ', σ. 561.

¹¹ Δ. Ἀρβανιτάκης, Giuseppe Compagnoni, Σκηνές ἀπό τόν βίο ἐνός «κατίγορου τοῦ γένους», *Λόγος καί Χρόνος στή Νεοελληνική Γραμματεία, Πρακτικά Συνεδρίου πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀλέξη Πολίτη*, Ρέθυμνο, 12-14 Ἀπριλίου 2013, Ἡράκλειο 2015, σσ. 404-405.

¹² Ἡ ἀφοσίωση στήν πατρίδα του προκύπτει ἐπίσης ἀπό τήν ἀφιέρωση τό 1811 τοῦ ξεχωριστοῦ εὐαγγελίου πού προαναφέρθηκε.

μπτροπολίτες πού ύποκινούνταν άπό τόν Λουδοβίκο Σωτήρη στήν Κεντρική Έλλάδα στή διάρκεια του Β΄ Ρωσοτουρκικού πολέμου (1787-1792)¹³. Άραγε μίπως μαζί του σχετιζόταν καί ό Οικονόμος Άναστάσιος καί χρειάσθηκε νά άπομακρυνθεί μεταβαίνοντας στήν Τεργέστη; Όπωσδήποτε ή όλόθερμη συμπαράστασί του πρός τό έγκρίημα του Σωτήρη θά πρέπει νά θεωρείται δεδομένη άφου έκδίδει τό βιβλίό του, βάζοντας έτσι τό δικό του λιθαράκι στήν έδραίωση τής έθνικης συνείδησης, πού όδήγησε άργότερα στήν έθνεγερσία.

---

¹³ Α. Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 567.

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ

ΔΕΚΑΟΚΤΩ ΕΛΑΣΣΟΝΕΣ ΤΗΣ ΣΥΝΤΡΟΦΙΑΣ ΤΩΝ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ

Γιὰ τούς πρωταγωνιστές τῆς Συντροφίας τῶν Ἀμπελακίων ἔχω δημοσιεύσει στὴν ἐφημερίδα τῆς Λάρισας *Ἐλευθερία* μερικά ἄρθρα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσαν τμῆμα μιᾶς ἀνακοίνωσής μου σέ ἓνα ἱστορικό συνέδριο, τό ὁποῖο δέν πραγματοποιηθῆκε στά Ἀμπελάκια¹. Στό παρόν ἄρθρο μου θά παρουσιάσω 18 μέλη τῆς Συντροφίας, γιὰ τὰ ὁποῖα οἱ ἀναφορές στίς γραπτές πηγές εἶναι λιγιστές, ἐν ἀντιθέσει μέ ἐκείνους γιὰ τούς ὁποίους ὑπάρχουν ἀρκετές ἀναφορές. Ἐλάσσονες, λοιπόν, λόγῳ λίγων ἀναφορῶν καί ὄχι λόγῳ μικρῆς οἰκονομικῆς συμμετοχῆς, γιὰ τίν ὁποῖα, ἄλλωστε, δέν ἔχουμε σχετικές πληροφορίες. Ἡ παρουσίασί τους ἐδῶ γίνεται μέ ἀλφαβητικὴ σειρά καί μέ ἀναφορὰ τῆς πηγῆς, στὴν ὁποῖα γίνεται μνεῖα τοῦ ὀνόματός τους.

Οἱ 18 ἐλάσσονες τῆς Συντροφίας

ΑΓΓΕΛΗΣ

Ἕνας ἀπό τούς δούλους² τῆς συντροφίας τοῦ Γεωργίου Σβάρτς. Τόν ἀνα-

---

¹ Κώστας Σπανός, α) «Πρόσωπα τῶν Ἀμπελακίων (18ου/19ου αἰ.). Ὁ Δημήτριος Ι. Γκαραβέλας», ἐφημ. *Ἐλευθερία*, φ. 6.8.2021, σ. 6. β) «Πρόσωπα τῶν Ἀμπελακίων (18ου/19ου αἰ.). Ἰωάννης Χατζηκώστας, γαμπρός τοῦ Γ. Σβάρτς», *Ἐλευθερία*, φ. 14.8.2021, σ. 6. γ) 631) «Πρόσωπα τῶν Ἀμπελακίων (18ου/19ου αἰ.). Ὁ Ἰωάννης Χρόνια Δροσινός», *Ἐλευθερία*, φ. 20.8.2021, σ. 6. δ) «Πρόσωπα τῶν Ἀμπελακίων (18ου/19ου αἰ.). Γεώργιος Νικ. Μάνιαρης – Ἀναστάσιος Σολωμός», *Ἐλευθερία*, φ. 2.9.2021, σ. 6. ε) «Πρόσωπα τῶν Ἀμπελακίων (18ου/19ου αἰ.). Εὐθύμιος Ἰβου Δημητρίου – Ἴβος Δροσινός», *Ἐλευθερία* 9.9.2021, σ. 6. στ) «Πρόσωπα τῶν Ἀμπελακίων (18ου/19ου αἰ.). Χατζῆ-Κωστής Κυριατζίς – Στέριος Παπαδιαμάντης», *Ἐλευθερία*, φ. 21.9.2021, σ. 6. ζ) «Πρόσωπα τῶν Ἀμπελακίων (18ου/19ου αἰ.). Ὁ Δημήτριος Γεωργίου Σβάρτς», *Ἐλευθερία*, φ.3.10.2021, σ. 8.

² Δοῦλοι: οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς συντροφίας στά πρακτορεῖα τῆς ὡς ἀντιγραφεῖς καί ταυτόχρονα ὑπηρετές στά μαγειρεῖα. Ὑστερα ἀπὸ ὑπηρεσία μερικῶν ἐτῶν μέ μισθό (ρῶγα), γίνονταν σύντροφοι, ἐφόσον ἦταν εὐπειθεῖς καί ἐργατικοί. Βλ. Ἠλίας Γεωργίου, *Νεώτερα στοιχεῖα περὶ τῆς ἱστορίας καί τῆς συντροφίας τῶν Ἀμπελακίων ἐξ ἀνεκδότου ἀρχείου*, Ἀθῆνα 1950, 9, σσ. 24-26.

φέρει ό, επίσης δούλος, Νικόλαος Γούτας, στήν έπιστολή τήν όποία έστειλε στόν Γεώργιο Σβάρτς, άπό τήν Κωνσταντινούπολη στίς 4.4.1793³.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Χριστόδουλος

Μέλος τής συντροφίας του Γεωργίου Σβάρτς. Τόν Ίανουάριο του 1796, αναφέρεται ότι βρισκόταν στό Γρόνταου⁴. Αργότερα, καί μέχρι τό 1804, συμμετείχε στήν έταιρεία Αυτάδελφοι Σβάρτς καί Συντροφία. Τό 1805, έγινε μέλος τής τρίτης κοινής συντροφίας. Ό Αναστάσιος Σολωμός, σέ μία έπιστολή του, άπό τά Άμπελάκια (22.9.1806), έγγραψε στόν φυλακισμένο στά Ίωάννινα πεθερό του, Γεώργιο Σβάρτς, ότι δυσκολεύεται νά εισπράξει χρήματα άπό τόν κύρ Χριστόδουλο⁵.

ΑΚΡΙΒΟΥ Άδάμαινα

Μέ τά άδελφια της Βάσιου (Βάσω), Στάμο καί Γεώργη Γιοβάνου, πούλησαν ένα άμπέλι, στίς 26.8.1787, στόν Άρσενή χατζή-Νικολάου Πρασά⁶.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Τόλιος⁷

Άναφέρεται ως δούλος του Γεωργίου Σβάρτς. Στίς 10.3.1794, έστειλε μία άπόδειξη έξόδων στά Άμπελάκια⁸.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Χριστόδουλος

Άναφέρεται σέ μία έπιστολή του 1794. Στίς 25.8.1795, βρισκόταν στό Γρόνταου, άπ' όπου έστειλε χαιρετίσματα στόν Γεώργιο Σβάρτς, μέ τήν έπιστολή του Νικολάου Λεονάρδου⁹.

ΑΡΣΕΝΟΣ γερο-

Άναφέρεται στήν έπιστολή του Άθανασίου Οικονόμου, τήν όποία έστειλε άπό τί Βιέννη, στίς 11.6.1798¹⁰.

---

³ Ήλιος Γεωργίου, *ό.π.*, σ. 26.

⁴ Γρόνταου- τό Grottaου τής Βοημίας, σίμερα Hradek nad Nissou τής Τσεχίας.

⁵ Ν. Α. Βέης, «Τά Θεσσαλικά καί τά έλληνικά Γράμματα», έφημ. *Πρωία*, έτος 19ο (Αθήνα 1943-1944) φ. 144/19.4.1944. Όλγα Κατσαρδή-Heinig, *Τεχνίτες καί τεχνικές βαφής νημάτων άπό τί Θεσσαλία στήν Κεντρική Εύρώπη (18ος-άρχές 19ου αί.)*. *Επίμετρο: Ή Άμπελακώτικη Συντροφία (1805)*, εκδόσεις Ήρόδοτος, Αθήνα-Άμπελάκια 2003. σ. 244. Κώστας Σπανός, «Δώδεκα έπιστολές τής Συντροφίας των Άμπελακίων (1787-1799)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 67 (Λάρισα 2015) σσ. 51-52.

⁶ Ήλιος Γεωργίου, *ό.π.*, σ. 21

⁷ Τόλιος < Άποστόλιος < Άπόστολος.

⁸ Ήλιος Γεωργίου, *ό.π.*, σ. 27.

⁹ Ήλιος Γεωργίου, *ό.π.*, σσ. 30, 35.

¹⁰ Ήλιος Γεωργίου, *ό.π.*, σ. 43.

ΑΡΣΕΝΙΟΣ χατζῆ-

Στις 8.4.1797, βρισκόταν στήν Ἱερουσαλήμ, ὅπου βαφτίστηκε στόν Ἰορδάνη καί χρίστηκε χατζῆς (προσκυνητής) τῶν Ἁγίων Τόπων. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, πρόσφερε στόν ναό τῆς Ἀναστάσεως 50 γρόσια, γιά τά ὅποια ἔγραψε στήν παρησία τό ὄνομα «Δημήτριος», προφανῶς τοῦ πατέρα του. Φεύγοντας ἀπό ἐκεῖ, ἔλαβε «ἓνα σάβανο καί τό συχοροχάρτι καί δύο κομπολόγια εὐχή καί εὐλογία τοῦ ἀγίου τάφου»¹¹.

ΑΣΒΕΣΤΑΣ

Τοῦ στέλνει χαιρετίσματα ἀπό τό Γρόνταου ὁ φίλος του Ἀβράμιος Δημητρίου¹².

ΒΑΛΑΧ Φάνης

Ὁ Νικόλαος Λεονάρδος, σέ μία ἐπιστολή του, ἀπό τό Γρόνταου (25.8.1795), πρὸς τόν Γεώργιο Σβάρτς, τόν ἀποκαλεῖ «Βαλάχ-σκυλη». Τοῦ ἔστειλε χαιρετίσματα ἀπό τί Βιέννη, στίς 11.12.1795, ὁ Ἀθανάσιος Οἰκονόμου σέ μία ἐπιστολή του πρὸς τόν Γεώργιο Σβάρτς¹³.

ΒΛΑΧΟΣ Ἰωάννης

Τό φθινόπωρο τοῦ 1794, βρισκόταν στήν πόλη Γροντάου, στήν ὁποία δέν ἤθελε νά παραμείνει ἄλλο, ὅπως ἀνέφερε ὁ Ἰωάννης Χρόνια Δροσινός στόν Γεώργιο Σβάρτς, σέ μία ἐπιστολή του ἀπό τί Βιέννη, στίς 19.11.1794¹⁴.

ΓΑΡΓΟΥΛΗΣ Ἰωάννης

Τήν 1.1.1795, ἐκλέχθηκε ἐπιστάτης στή δεύτερη κοινὴ συντροφία, ὅπως ἀναφέρεται στό πρῶτο ἄρθρο τοῦ καταστατικοῦ¹⁵.

ΓΕΡΟΝΙΚΟΥ Μιχαήλ

Μέλος τῆς νέας συντροφίας τοῦ 1805. Στις 25.7.1806, ἐπέστρεψε ἀπό τί Βιέννη στή Ἀμπελάκια, ὅπως ἀναφέρει σέ μία ἐπιστολή του ὁ Ἰωάννης Χρόνια Δροσινός, τήν ὁποία ἔστειλε ἀπό τί Βιέννη, στίς 25.7.1806, στόν Γεώργιο Σβάρτς¹⁶.

---

¹¹ Ἠλίας Γεωργίου, ὁ.π., σ. 41.

¹² Ἠλίας Γεωργίου, ὁ.π., σ. 19.

¹³ Ἠλίας Γεωργίου, ὁ.π., σσ. 33, 37.

¹⁴ Κώστας Σπανός, ὁ.π., σσ. 35, 37.

¹⁵ Ν. Α. Βέης, ὁ.π., φ. 282/29.10.1943- Κων. Κουκίδης, *Τό πνεῦμα τοῦ συνεργατισμοῦ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων καί τ' Ἀμπελάκια. Ὁ πρῶτος συνεταιρισμός τοῦ κόσμου*, Ἀθήνα 1948, σ. 185.

¹⁶ Ν. Α. Βέης, ὁ.π., φ. 125/2.4.1944.

ΓΕΡΟΝ[ΙΚΟΥ [:] Γεώργιος

Μέχρι τό 1805, ἦταν μέλος τῆς ἐταιρείας «Χατζηπρασσᾶς, Μεζεβίρης καί Συντροφία», ὁπότε συμμετεῖχε στή νέα συντροφία τῶν Ἀμπελακίων¹⁷.

ΓΕΡΟΝ[ΙΚΟΥ [:] Δημήτριος

Μέχρι τό 1805, ἦταν μέλος τῆς ἐταιρείας «Χατζηπρασσᾶς, Μεζεβίρης καί Συντροφία», ὁπότε συμμετεῖχε στή νέα συντροφία τῶν Ἀμπελακίων¹⁸.

ΓΕΡΟΝΙΚΟΣ Μιχαήλ

Τό καλοκαίρι τοῦ 1806, βρισκόταν στή Βιέννη. Ὁ Ἰωάννης Χρόνια Δροσινός ἔγραψε, στίς 5.7.1806, στόν Γεώργιο Σβάρτς ὅτι ὁ Δημήτριος πρέπει νά ἐπιστρέψει στά Ἀμπελάκια μέ τόν Δροσινό καί τόν Μιχαήλ Γερονίκο¹⁹.

ΓΕΡΟΤΑΣΙΟΣ

Ὡς μέλος τῆς τρίτης κοινῆς συντροφίας, εἶχε σταλεῖ στή Βιέννη. Τόν ἀναφέρει ὁ Ἰωάννης Χρόνια Δροσινός, σέ μία ἐπιστολή του, τήν ὁποία ἔστειλε ἀπό τή Βιέννη, στίς 23.5.1806, στόν Γεώργιο Σβάρτς²⁰.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ γιός του...

Μέχρι τό 1805, ἦταν μέλος τῆς ἐταιρείας «Χατζηπρασσᾶς, Μεζεβίρης καί Συντροφία», ὁπότε συμμετεῖχε στή νέα συντροφία τῶν Ἀμπελακίων²¹.

ΓΙΩΡΓΑΚΗΣ

Γαμπρός τῆς Νικολίνας. Τοῦ ἔστειλε χαρετίσματα, ἀπό τίς Μηλιές τοῦ Βόλου, ὁ Δημήτριος Γ. Σβάρτς, σέ μία ἐπιστολή τοῦ (17.8.1803) πρὸς τή μπτέρα του²².

---

¹⁷ Ὅλγα Κατσαροδῆ-Hering, ὅ.π., σ. 242.

¹⁸ Ὅλγα Κατσαροδῆ-Hering, ὅ.π., σ. 242.

¹⁹ Ν. Α. Βένς, ὅ.π., φ. 42/23.1.1944.

²⁰ Ν. Α. Βένς, ὅ.π., φ. 119/26.3.1944.

²¹ Ὅλγα Κατσαροδῆ-Hering, ὅ.π., σ. 242.

²² Ν. Α. Βένς, ὅ.π., φ. 60/6.2.1944.

ΓΡΑΜΜΑΤΩ Χ. ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΟΥΛΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ ΕΦΑ ΛΑΡΙΣΑΣ

Η ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ ΤΩΝ ΝΑΩΝ ΤΩΝ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ. ΨΗΓΜΑΤΑ ΜΙΑΣ ΑΘΕΑΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΚΜΗΣ

Στά Θεσσαλικά Άμπελάκια, ένα μικρό χωριό τῆς Ὀσσας, εὐρισκόμενο σέ προκλιμένο περιβάλλον μέ ποτάμια καί πλούσια βλάστηση, κάποτε γράφτηκε σπουδαία ἱστορία πολιτισμοῦ. Τόσο σπουδαία ὥστε νά γίνει ξακουστό ὡς μία ἰδανική πολιτεία σέ ὅλη τήν Εὐρώπη. Οἱ ἱστορικές μαρτυρίες γιά τήν ἴδρυση τῶν Ἀμπελακίων χάνονται μέσα στόν χρόνο καί συγγέονται ἀπό τούς ἐρευνητές, οἱ ὁποῖοι δέν ἔχουν στά χέρια τους ἱκανές ἀποδείξεις. Ἡ πιό ἀληθοφανής ἄποψη ὑποστηρίζει ὅτι τά Ἀμπελάκια ἰδρύθηκαν στίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰῶνα ἀπό τούς κατοίκους τοῦ Λυκοστομίου, οἰκισμοῦ βόρεια τῶν Τεμπῶν ἢ ἀπό τούς κατοίκους μικρότερου χωριοῦ πού ὑπῆρχε βορειότερα, στή θέση τοῦ σημερινοῦ Προφήτη Ἡλία¹.

Σύμφωνα μέ γραπτές μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς, ὁ παλαιότερος ναός τοῦ οἰκισμοῦ, ἄν καί μέ ἀνακαινισμένη μορφή σήμερα, φαίνεται νά εἶναι ἡ Ἁγία Παρασκευή καί ἡ χρονολογία ἱδρυσῆς της πρέπει νά ἀναζητηθεῖ πρῖν τό 1595². Σέ

---

¹ Τό μέρος ὅπου ἐγκαταστάθηκαν οἱ κάτοικοι ἦταν γεμάτο μέ ἀμπέλια γι'αὐτό καί τό ὄνομασαν Ἀμπελάκια. Γ. Κορδάτος, *Τ' Ἀμπελάκια καί ὁ μύθος γιά τό Συνεταιρισμό τους*, Ἀθήνα 1955, σσ. 19, 21. Αναστασία Διαιμαντοπούλου, *Ἑλληνική Παραδοσιακή Ἀρχιτεκτονική*. Ἀμπελάκια, 1986, 9.

² Ἡ χρονολόγησι αὐτή προκύπτει ἀπό τό τυπικό του ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, τό ὅποιο ὑπογράφεται ἀπό τόν ἐπίσκοπο Πλαταμῶνος Γρηγόριο τό ἔτος 1595. Δαλαμπύρας Στ. «Ἐπιγραφές καί ἐνθυμῖσεις τῶν Ἀμπελακίων», *ΘΗΜ* 9 (1986), σ. 177. Ἄλλες ἐπιγραφές ἀναφέρουν τό 1651 ὡς ἔτος ἀνέγερσης, πιθανόν μετά ἀπό κάποια καταστροφή πού μπορεῖ νά ὑπέστη ὁ ναός, Μουτσόπουλος Νικ. «Τά θεσσαλικά Ἀμπελάκια. Εἰσαγωγή στήν ἱστορία, στήν κοινοπραξία καί στά ἀρχοντικά τῆς κομοπόλεως» *ΗΩΣ* (1966) 92-93. Στίς 25-10-1723 ὁ ναός τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ὁ ὁποῖος ἐκεῖνη τήν ἐποχή σύμφωνα μέ τίς ἐνθυμῖσεις ἦταν μάλλον καθολικό Μονή, ἀνακαινίζεται ἀκόμη μία φορά. *Δαλαμπύρας*, ὅ.π. σ. 179 (ἐνθύμησι με ἀριθμ 9).

Ἡ νεότερη ἐπιγραφή 1885 στήν τοιχοποιία τῆς δυτικῆς πρόσοψης τοῦ ναοῦ ἀντιστοιχεῖ στήν τελική ἀνακαίνισι, ἀπό τήν ὅποια προκύπτει καί ἡ σημερινή μορφή. Σχετικά βλ. Η. Γεωργίου, *Ἱστορία καί Συνεταιρισμός τῶν Ἀμπελακίων*, Ἀθήνα 1951, σ. 9 καί τοῦ ἰδίου *Νεώτερα στοιχεία*

ἄμεση γειτνίαση μέ τό ναό τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς βρίσκεται τό κτήριο τῆς ἄλλοτε Μητρόπολης Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, τῆς ὁποίας τό ἀρχικό κτίσμα ἔγινε τό 1767, ἐπί ἀρχιερατείας Διονυσίου Μιχαήλ³. Ἐπόμενος χρονολογικά ναός εἶναι ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἀνεγερθεῖς στά 1720⁴ καί τελευταῖος ἐκεῖνος τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου⁵. Γιά τόν Προφήτη Ἥλια ὑπάρχει ἡ προφορική παράδοση ὅτι εἶναι κτίσμα τοῦ 16ου αἰῶνα, καί ἐνισχύεται ἀπό τήν ἀποψη τοῦ Λεονάρδου πού ἀναφέρει ὅτι στά παλαιότερα χρόνια ὑπῆρχε χωριό βορειότερα ἀπό τά σημερινά Ἀμπελάκια, πρὸς τό μέρος τοῦ Προφήτη Ἥλια⁶.

Ἡ ἀμπελουργία ἦταν καί ἡ ἀρχική ἀπασχόληση τῶν Ἀμπελακιωτῶν πού τούς προσέφερε τά πρῶτα οἰκονομικά ὀφέλη. Τήν οἰκονομική ἀνθηση ὑπο-

---

περί τῆς Ἱστορίας καί Συντροφίας τῶν Ἀμπελακίων, Ἀθῆνα 1950, σ. 86, ὅπου καί μεταγράφει ἐπιγραφές τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς μέ χρονολογία κατασκευῆς τό 1651 καί χρονολογία ἐπισκευῶν τό 1723. Ἐπίσης, στό ὑπέρθυρο τῆς δυτικῆς πόρτας τοῦ ναοῦ ἀναφέρεται σέ ἐπιγραφή «ΕΚΤΙΣΘΗ ΚΑΤΑ 1885, ΙΟΥΝΙΟΥ 7». Ὁ Δαλαμπύρας ὑποθέτει ὅτι ὁ ναός ἀνεγέρθηκε στά 1885 σέ νεότερη θέση σέ σχέση μέ τόν παλιό ναό ἀλλά χωρίς νά τεκμηριώνει ἐπαρκῶς. *Δαλαμπύρας*, ὅ.π. σ. 181.

³ Ἡ ἐπιγραφή μέ τί χρονολογία ἀνέγερσης τοῦ ἐπισκοπικοῦ μεγάρου εἶναι τοποθετημένη πάνω ἀπό τό ὑπέρθυρο τῆς εἰσοδου. *Δαλαμπύρας*, ὅ.π. σ. 187 (ἀριθμ. 53.2). Ὁ περίφημος ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου Διονύσιος Μιχαήλ (1763-1794) ὑπῆρξε λόγιος καί ὑποστηρικτής τῶν γραμμάτων καί συνέβαλε μέ τί δράση του στήν ἀνάπτυξη τοῦ οἰκισμοῦ. Σ. Χούλια, *Τό ἀρχοντικό τοῦ Γεωργίου Σβάρτζ στά Ἀμπελάκια*, Ἀθῆνα 1994, σ. 7. Γιά τί ζωί καί τί δράση τοῦ ἐπισκόπου Διονυσίου βλ. Ἀθ. Γλαβίνα «Ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Διονύσιος Μιχαήλ», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 64* (1981), σσ. 159-161, ἐπίσης, *Παπαθανασίου*, ὅ.π., σ. 145 ὅπου καί ἐκτενῆς σχετική μέ τό θέμα βιβλιογραφία. Τό μέγαρο δέχθηκε ἀνακαίνιση καί στά 1879 ἐπί ἐπισκόπου Ἀμβροσίου ἀλλά καί ἐπί ἄλλων ἐπισκόπων πού εἶχαν τήν ἔδρα τους στά Ἀμπελάκια, *Δαλαμπύρας*, ὅ.π., σ. 188 (ἀριθμ. 58.7 καί 59.8).

⁴ Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου χρονολογεῖται ἀπό τήν κτητορική ἐπιγραφή πού βρίσκεται πάνω ἀπό τήν βόρεια εἰσοδο τοῦ ναοῦ καί ἐσωτερικά, ἡ ὁποία ἀναφέρει ὡς ἔτος ἀνέγερσης τό 1720 καί ἱστορήσης τό 1721. Ἐπίσης, καί ἀπό τήν ἐπιγραφή σέ εἰκόνα τοῦ τέμπλου πού μαρτυρεῖ ὡς ἔτος ἀποπεράτωσής του τό 1722. Γιά τίς ἐπιγραφές βλέπε παρακάτω.

⁵ Δέν διαθέτομε πληροφορίες γιά τήν ἀκριβῆ χρονολογία ἀνέγερσής του ὠστόσο ἐπιγραφή στήν τοιχοποιία του ἀναφέρει τό 1859 καί ἄλλη ἐπιγραφή τῆς χρονολογίας «1883, Ἰουλίου 30» σέ πεζούλι τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἴσως ἀναφέρεται σέ κάποια ἐπέκταση ἢ προσθήκη. *Δαλαμπύρας*, ὅ.π., σ. 184 (ἐνθύμηση μέ ἀριθμ. 43.15) καί σ. 186 (ἀριθ. 50.22). Ἀργότερα, στά 1900, χτίσθηκε καί ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Κηρύκου καί τῆς Ἁγίας Τουλίττας. Ἡ ἐπιγραφή αὐτή ἔχει χαραχθεῖ σέ μαρμάρινο ὑπέρθυρο στόν ἐξωτερικό δυτικό τοῖχο τοῦ ναοῦ καί μαρτυρεῖ μαζί μέ τί χρονολογία ἀνέγερσης καί τά δύο ὀνόματα τῶν κτητόρων, *Δαλαμπύρας*, ὅ.π., σ. 188 (ἀριθμ. 61.10).

⁶ Ἄν. Διαμαντοπούλου, *Ἑλληνική Παραδοσιακή Ἀρχιτεκτονική*, Ἀμπελάκια, 9 καί ὑποσ. 2. Διατηρεῖται μέχρι καί σήμερα ὁ ναός τοῦ Προφήτη Ἥλια, ὁ ὁποῖος, ἂν καί ἀνακαινισμένος καί χωρίς νά διαθέτει τήν ἀρχική του μορφή, ἐν τούτοις διατηρεῖ ξυλόγλυπτο τέμπλο, πολύ καλῆς τέχνης, τό ὁποῖο θά μπορούσε νά χρονολογηθεῖ, μέ βάση τεχνολογικά κριτήρια, στά τέλη τοῦ 16ου ἢ τίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα.

βοήθησε και τό γεγονός ότι ὅλη ἡ ἔκταση πού κατεῖχε τό χωριό ἀνῆκε, σύμφωνα μέ τούς ἱστορικούς, στήν γειτονική Μονή Κοιμητηίου, συνεπῶς ἦταν ἀπαλλαγμένο ἀπό τήν παρουσία τῶν Τούρκων⁷. Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα ἡ βαφή τῶν νημάτων ὑπῆρξε ἡ κύρια ἀσχολία τῶν Ἀμπελακιωτῶν. Τήν τέχνη, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, τήν διδάχθηκαν στή βαφεῖα τοῦ Τυρνάβου⁸, τῆς Λάρισας καί τῆς Ραφάνης, σημαντικά βιοτεχνικά καί ἐμπορικά κέντρα τῆς ἐποχῆς⁹. Ὡς τό ἔτος 1797 οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ἀνέρχονταν σέ 4.000 ἄτομα καί περίπου 500 σπίτια ἐνῶ στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα καί, παράλληλα μέ τήν μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς νηματουργίας καί τῆς βαφικῆς τέχνης, ὁ πληθυσμός αὐξήθηκε σέ 6.000 ἄτομα. Ἀπό τίς ἐπιγραφικές μαρτυρίες τῶν μνημείων πού ἀνακαινίσθηκαν διαπιστώνουμε ὅτι ἤδη ἀπό τήν 3η δεκαετία τοῦ 18ου αἰῶνα ξεκινᾷ μία περίοδος ἀκμῆς καί προόδου γιά τό χωριό καί πῶς τό συντροφικό πνεῦμα τῶν Ἀμπελακιωτῶν εἶχε ἀρχίσει νά ἀποδίδει τούς πρώτους καρπούς. Αὐτό τό συντροφικό πνεῦμα ἐνότητας ἀντικατοπτρίζεται στίς δύο κτητορικές ἐπιγραφές τοῦ Ἁγίου Γεωργίου πού ἀναφέρουν τά ἑξῆς:

1) Η ΜΕΝ ΚΤΗΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΜΑΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΕΙ:
 «ΕΚΤΙΣΘΗ ΧΙΛΙΟΥΣ 720 / ΑΝΕΚΕΝΗΣΘΗ Κ ΙΣΤΟΡΙΘΗ Ο ΘΗΟΣ Κ ΠΑΝΣΕ-
 ΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΝΔΟΞΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
 ΤΟΥ ΤΡΟΠΕΟΦΩΡΟΥ ΟΙΣ ΤΑΣ ΥΜΕΡΑΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟ-
 ΠΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡ ΜΕΛΕΤΙΟΥ / ΕΚ ΠΟΛΕΟΣ ΑΜΠΕΛΑΚΗΩΝ.
 ΠΛΑΤΑΜΟΝΟΣ Κ ΔΙΚΟΣΤΟΜΗΟΥ (ΕΠΙΤΡΟΠ)ΕΒΟΝ / ΤΟΣ ΕΝ ΙΕΡΕΥΣΗ
 ΠΑΠΑ ΔΡΟΣΙΝΟΥ, ΔΥΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ Κ ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΝ ΧΡΗΣΙΜΟ / ΤΑΤΟΝ
 ΑΡΧΟΝΤΩΝ ΧΡΟΝΗΣ ΤΟΥ ΠΟΤΕ ΙΕΡΕΥΣ ΧΑΤΖΗΕΥΘΙΜΗΟΣ ΧΑΤΖΗΔΡΟ-
 ΣΗΝΟΣ. ΧΑΤΖΗ ΥΒΟΣ ΖΑΦΙΡΙΣ Κ Η ΛΟΙΠΙ ΧΡΙΣΤΥΑΝΗ ΣΗΝ ΠΑΣΙΣ / ΤΗΣ
 ΧΩΡΑΣ. ΕΤΕΛΙΟΘΗ ΕΚ ΧΟΙΡΟΣ ΚΑΜΟΥ ΤΟΥ ΑΜΑΡΤΟΛΟΥ ΚΑΙ ΜΑΘΙΤΟΥ

⁷ Κορδάτος, *Τ' Ἀμπελάκια κι ὁ μύθος γιά τό Συνεταιρισμό τους*, Ἀθήνα 1955, 22.

⁸ Τά βαφεῖα τοῦ Τυρνάβου ἦταν ὀνομαστά ἀπό τόν 16ο αἰῶνα. Σχετικά μέ τήν ὑπαρξη ἐργαστηρίων ὑφαντικῆς καί σταμπωτῶν ὑφασμάτων Λένα Γουργιώτη, «Βιοτεχνιῶν Συνέχειες. Τά σταμπωτά του Τυρνάβου» στόν τόμο τοῦ Λαογραφικοῦ Μουσείου Λάρισας *Τά Ἑλληνικά Σταμπωτά*, Ἀθήνα 1997, σσ. 87-118 καθώς καί Λίνα Μουσιῶνη, «Σταμπωτά καί Κεντήματα. Θεματολογικές ἐπιρροές τῆς κεντητικῆς στή σταμπωτά τοῦ ἐργαστηρίου Θεμιστοκλή Ἰωαννίδη», σσ. 149-159, στόν ἴδιο τόμο.

⁹ *Χοῦλια*, ὅ.π., 8. Ἔχουμε ἐπιγραφικές μαρτυρίες γιά τήν ὑπαρξη συντεχνίας ὑφαντουργῶν στή Ραφάνη, καί συγκεκριμένα σέ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ἐνθρόνου πού σύμφωνα μέ ἐπιγραφή ἀφιερῶνεται ἀπό τήν συντεχνία τῶν «ἀνυφαντάδων», βλ. Γ.Χ. Παπαναστασοῦλη, «Εἰκόνες καί τέμπλα τῆς Κρανιάς Ὀλύμπου» στή *Ναοί καί Κεῖμῆλια Ἐκκλησιαστικῆς Συλλογῆς Κρανιάς Ὀλύμπου*. Λάρισα 2014, σ. 137.

ΥΠΕΡ / ΠΑΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΜΑΘΗΤΑΣ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ ΕΝΔΙΗΣ: ΕΤΙ ΑΠΟ ΧΡΙΣΤΟΥ 1721, ΕΤΕΛΙΟΘΗ ΟΚΤΟΒΡΙΟΥ 18»¹⁰.

2) ἡ δέ ἐπιγραφή τοῦ τέμπλου: «ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΑΨΚΒ ΑΠΟ ΔΕ ΑΕΔΑΜ Ζ Σ Λ ΕΤΕΛΗΘΗ ΤΟ ΤΕΜΠΛΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΝΔΟΞΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΤΡΟΠΕΟΦΩΡΟΥ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥ / ΒΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΛΟΓΙΟΤΑΤΟΥ ΗΜΩΝ ΑΥΘΕΝΤΟΣ Κ ΔΕΣΠΟΤΟΥ / ΚΥΡΙΩ ΚΥΡ ΜΕΛΕΤΙΩ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ Κ ΛΥΚΟΣΤΩΜΙΟΥ ΕΝ ΤΗΣ ΠΟΛΛΟΙΣ Α / ΜΠΕΛΑΚΙΑ ΔΙΑ ΣΗΝΔΡΟΜΕΙΣ ΤΩΝ ΕΝΤΙΜΟΤΑΤΩΝ ΚΛΗΡΙΚΟΝ Κ ΧΡΗΣΙΜΩΝ ΑΥΤΗΣ ΑΡΧΟΝΓΕΡΟΝΤΕΒΟΝΤΑΣ Ο ΠΑΠΑ ΚΥΡ ΧΡΟΝΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ Ο ΠΑΠΑ ΚΥΡ ΔΡΟΣΙΝΟΣ Κ ΖΑΦΥΡΙΣ. ΧΑΤΖΗΔΡΟΣΙΝΟΣ. ΧΑΤΖΗΕΥΘΥΜΙΟΣ. ΧΑΤΖΗΥΒΟΣ / ΠΑΝΤΕΛΕΙΣ ΧΑΤΖΗΣΙΔΕΡΙΣ. ΧΑΤΖΗΖΑΦΥΡΙΣ. ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΣ Κ ΚΟΣΤΑΣ. ΓΕΡΟΧΑΔΟΥΛΙΣ. ΧΑΤΖΗΝΗ / ΚΟΛΑΣ ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΣ. ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΣ. ΧΑΤΖΗΣΤΕΡΓΙΟΣ. Κ ΔΙΑ ΕΞΩ / ΔΟΥ ΤΟΥ ΕΠΗΛΟΠΙΟΥ ΛΑΟΥ ΑΙΩΝΙΑ ΤΟΥΣ Η ΜΝΗΜΗ / ΕΓΙΝΕΝ Η ΤΙΜΗ ΤΟΥ ΓΡΟΣΙΑ Τ»¹¹.

Δέν ἦταν μόνο ὁ πλοῦτος τό ἀγαθό πού συνέρρησε λόγω τοῦ συνεταιριστικοῦ ἐμπορίου ἀλλά καί ἡ γενικότερη πρόοδος τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων καί ἡ ἀνθησι τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν. Ἀξιοθαύμαστη ὑπῆρξε ἡ διαχείριση τῶν κερδῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ σέ ὅ,τι ἀφοροῦσε στήν κοινωνική πρόνοια, τόν πολιτισμό καί τήν ἐκπαίδευση.

Χτίστηκαν πολυτελῆ ἀρχοντικά. Λειτουργήσαν σχολεῖα μέ φημισμένους δασκάλους. Τό 1749 ἰδρύθηκε ἡ φημισμένη σχολή τῶν Ἀμπελακίων, ἡ ὁποία ὀνομάστηκε Ἐλληνομουσεῖον¹² καί τήν ὁποία στά 1879 διαδέχθηκε ἡ Μανιάρειος Σχολή¹³. Ἐξοπλίστηκαν βιβλιοθῆκες μέ διεθνεῖς καί ἐνημερωμένες ἐκδόσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καί νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Οἱ κάτοικοι ἀπολάμβαν-

¹⁰ Οἱ ἐπιγραφές μεταγράφηκαν καί πρωτοδημοσιεύτηκαν ἀπό τοῦς Νικ. Μουτσόπουλο καί Ξύτσα-Κοσμάνο Βασ., βλ. *Μουτσόπουλος*, ὅ.π., σ. 14 καί Ξύτσας-Κοσμάνος, *Τά ἱστορικά Ἀμπελακία καί ὁ πρῶτος συνεταιρισμός τοῦ κόσμου*, Θεσ/νίκη, 1974, σ. 20. Ἐπίσης, στό *Δαλαμπύρας*, ὅ.π., σ. 181 (ἀριθμ. 19.1)

¹¹ Πρῶτος μεταγράφει τήν ἐπιγραφή ὁ καθηγητής Μουτσόπουλος, ὅ.π., 15 καί ἔπειτα ὁ Δαλαμπύρας, ὅ.π., σ. 181 (ἀριθμ. 20.2).

¹² Στή σχολή δίδαξαν, μεταξύ ἄλλων, οἱ δάσκαλοι τοῦ Γένους Εὐγένιος Βούλγαρης, Γρηγόριος Κωνσταντάς, Κωνσταντῖνος Κούμας, Νεόφυτος Δούκας καί Ἄνθιμος Γαζής.

¹³ Πληροφορίες σχετικά μέ τήν Μανιάρειο Σχολή βλ. Κανδῖλα Ἰουλίτα, «Ὁ ρόλος καί ἡ συμβολή τοῦ ἐπισκόπου Πλαταμῶνος Ἀμβροσίου Κασάρα στή λειτουργία τῆς Μανιαρείου Σχολῆς τῶν Ἀμπελακίων», *ΘΗΜ* 55 (1995), σσ. 209-222.

ναν ιατρική περίθαλψη από άριστους γιατρούς. Όλοι οι ξένοι περιηγητές πού κατέφθαναν στή Θεσσαλία δέν παρέλειπαν νά επισκεφτοῦν τά Ἀμπελάκια καί νά τά ἐπαινέσουν στά γραπτά τους κείμενα.

Καί ἐνῶ ὅλοι γνωρίζουμε γιά τήν σπουδαία προκοπή καί ἱστορία τῶν Ἀμπελακίων σέ ὅλους τους παραπάνω τομείς, λίγα γνωρίζουμε ὅμως γιά τά κειμήλια πού διασώθηκαν τόσο σέ ναούς ὅσο καί σέ προσωπικές συλλογές μορφωμένων καί κοσμογυρισμένων ἀνθρώπων. Κειμήλια τά ὁποῖα μαρτυροῦν τήν ἀνθησι τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν, τήν εὐσέβεια τῶν ἀνθρώπων καί τήν μέριμνά τους γιά τόν καλλωπισμό τῶν ναῶν τοῦ τόπου τους¹⁴.

Πολλά ἀπό αὐτά τά κειμήλια περιέμεναν ὑπομονετικά ἀρκετά χρόνια, γιά νά τά φέρει στό φῶς ἡ ἀρχαιολογική ἔρευνα καί νά μᾶς «μιλήσουν»¹⁵. Τά Ἀμπελάκια κατέχουν μιά μεγάλη συλλογή εἰκόνων καί κειμηλίων, τά ὁποῖα, ἂν καί γνωστά καί καταχωρημένα στό φωτογραφικό ἀρχεῖο της τότε 7ης ΕΒΑ, δέν ἔτυχαν ποτέ συστηματικῆς καταγραφῆς. Τόν περασμένο χρόνο (2021) πραγματοποιήθηκε ἡ συστηματικὴ καταγραφή τους¹⁶ καί τά κειμήλια τοῦ ὁμορφου ἱστορικοῦ αὐτοῦ τόπου μᾶς πρόσφεραν ἀπλόχερα πολλές σημαντικὲς ἱστορικὲς πληροφορίες.

Ἡ συλλογὴ τῶν Ἀμπελακίων περιλαμβάνει περισσότερες ἀπὸ ἑκατὸ εἰκόνες καί περίπου ἰσάριθμα βιβλία, δύο ὀλοκληρωμένα ξυλόγλυπτα τέμπλα καθὼς καί τμήματα ἐπιστυλίων ἀγνωστων συνόλων, μερικά ἀξιόλογα ἔργα ἀργυροχρυσοχοΐας καί χρυσοκεντητικῆς. Ἄν προσθέσει σέ αὐτά κανεῖς καί τόν ἀριθμὸ κειμηλίων καί ἔργων τέχνης πού χάθηκαν ἀπὸ τήν φθορὰ τοῦ χρόνου διαπιστώνει τόν πλοῦτο τῆς τέχνης πού φιλοξenoῦσε ἡ μικρὴ αὐτὴ γωνιά τῆς Ἑλλάδας.

Στό πέρασμα τῶν χρόνων τά κειμήλια κινδύνευαν καί μέ σκοπὸ τήν φύλαξή τους, τά περισσότερα, μεταφέρθηκαν στοὺς δύο πιὸ μεγάλους ναοὺς τοῦ χωριοῦ, ὅπου καί τά καταγράψαμε. Τά κειμήλια, ἔκτοτε, φυλάσσονται στοὺς

¹⁴ Ἐκτός ἀπὸ τίς ἐκκλησιαστικὲς συλλογὲς σπουδαία εἶναι καί ἡ συλλογὴ ἐκδόσεων τῆς Μανιαρείου Σχολῆς ἀλλὰ καί ἡ προσωπικὴ συλλογὴ τοῦ Γεωργίου Σβάρτζ. Ἡ τελευταία ἔχει καταγραφεῖ ἀπὸ τήν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων τῆς Λάρισας καί παραμένει πρὸς τό παρὸν ἀδημοσίευτη.

¹⁵ Ἡ σπουδαιότητα τῆς ἀναζήτησης καί καταγραφῆς ἀρχαίων εἰκόνων καί κειμηλίων σέ ὅλη τήν ἐπικράτεια ἐγινε ἀπὸ τήν ἀρχὴ λειτουργίας τῆς ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας κατανοητῆ. Γι' αὐτὸ καί οἱ παλαιότεροι ἀκόμη Ἔφοροι Ἀρχαιοτήτων, ἀπὸ τήν δεκαετία τοῦ '80, προχώρησαν στὴν συστηματικὴ καταγραφὴ κειμηλίων σέ πολλοὺς ναοὺς ὄλων των πόλεων καί χωριῶν τοῦ Νομοῦ.

¹⁶ Ἡ καταγραφὴ αὐτὴ πραγματοποιήθηκε ἀπὸ ἐπιτελεῖο τῆς ΕΦΑ Λάρισας, τὸ ὁποῖο περιελάμβανε τήν γράφουσα, τήν προϊσταμένη τοῦ Τμήματος Συντήρησης τῆς Ὑπηρεσίας κ. Βασιλικὴ Τούλη καί τὸν φωτογράφο τῆς Ὑπηρεσίας κ. Γεώργιο Δάλλα.

Εικ. 1. Θεοτόκος Ὁδηγήτρια,
τέλη 16ου –ἀρχές 17ου αἰώνα,
Ι. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου.

Εικ. 2. Ἅγιος Ἰωάννης Προδρόμος,
16ος αἰώνας,
Ι. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου.

ναούς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου¹⁷ καί τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Μερικά σπουδαῖα ἔργα πού ξεχωρίζουν θά παρουσιάσουμε συνοπτικά παρακάτω¹⁸.

Τά πρωιμότερα ἔργα πού συναντοῦμε στήν συλλογή καί χρονολογούνται στόν 16ο ἢ τίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα εἶναι λίγα. Ἀπό αὐτά ξεχωρίζουμε τήν μοναδική κρητικῆς τέχνης εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας (εἰκ. 1)¹⁹ καθώς καί μερικές ἀκόμη εἰκόνες μικρότερων διαστάσεων μέ προέλευση ἀπό τό Ἅγιον Ὄρος ὅπως ἡ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου (εἰκ. 2), καί τῆς

---

¹⁷ Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός κειμηλίων φυλάσσεται στόν Ἅγιο Ἀθανάσιο ἐνῶ λιγότερα κειμήλια ἔχουν παραμείνει σέ ἐκεῖνον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς.

¹⁸ Στό πέρασμα τῶν χρόνων οἱ ναοί ἄλλοτε ἔμειναν ἀφύλαχτοι καί ἄλλοτε κινδύνεψαν, τά κειμήλια παρουσίασαν φθορές καί πολλά ἀπό αὐτά χάθηκαν. Μέ σκοπό τήν φύλαξή τους καί μέ πρωτοβουλία τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραγόντων, μεταφέρθηκαν στούς δύο πύο μεγάλους ναούς τοῦ χωριοῦ, ὅπου καί τά καταγράψαμε. Δυστυχῶς, κατά μεταφορά τους, τίν ὅποια ἐπέβαλε ἡ ἀνάγκη διάσωσῆς τους καί ἡ ὅποια εἶχε κάθε φορά ἕκτακτο χαρακτήρα, δέν πραγματοποιήθηκε καί ἡ ἀπαραίτητη καταγραφή, μέ ἀποτέλεσμα σήμερα νά μῖν γνωρίζουμε ἀπό τοῖο ἀκριβῶς μνημεῖο προῦλθε τό κάθε κειμήλιο.

¹⁹ Σχετικά μέ τήν εἰκόνα βλ. Γ.Χ. Παπαναστασοῦλη, «Μία ἄγνωστη εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας ἀπό τά θεσσαλικά Ἀμπελάκια», *ΘΗΜ* 80 (2021), σσ. 35-48.

Εικ. 3. Τά Εισόδια τῆς Θεοτόκου, 17ος αἰώνας, Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἀθανασίου.

Εικ. 4. Ἅγιος Ἰωάννης Πρόδρομος, 1691, Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἀθανασίου.

Εικ. 5. Ἡ Βάπτισις, 17ος αἰώνας, Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἀθανασίου.

Εικ. 6. Τμήμα ἐπιστυλίου τέμπλου, 17ος αἰώνας, Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἀθανασίου.

Θεοτόκου ἔνθρονης βρεφοκρατούσας. Στόν 16ο αἰώνα χρονολογοῦνται, ἐπίσης, κάποιες εἰκόνες μέ μορφές τῶν ἀποστόλων, οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπό ἐπιστύλιο κατεστραμμένου τέμπλου ξυλόγλυπτης-ξυλοκοπτικῆς τεχνικῆς, τοῦ ὁποῖου τὴν προέλευση, δυστυχῶς, δέν εἴμαστε σέ θέση νά γνωρίζουμε²⁰.

²⁰ Πρόκειται γιά μιά ομάδα τέμπλων πού φέρει ιδιαίτερη τεχνική στά ξυλόγλυπτα μέρη καί ἀπαριθμεῖ σύνολα στὴν περιοχὴ τῆς Βέροιας, τῆς Ἀγιάς καί τῆς Ἐλασσόνας. Ἡ συγκεκριμένη ομάδα ἔχει μελετηθεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια ἐπαρκῶς ἀπὸ πλῆθος ἐρευνητῶν. Συγκεκριμένα πρβλ. Στ. Σδρόλια, «Τὸ τέμπλο τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἀγίου Παντελεῖμονος Ἀγιάς. Στοιχεῖα γιά ἓνα ἄγνωστο ἐργαστήριο παραγωγῆς τέμπλων τοῦ 16ου αἰώνα», *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, 34, (2013), σσ. 337-348, Π. Εὐγενικός, *Πρώιμα Ξυλόγλυπτα Τέμπλα σέ πρόστυπη τεχνικὴ τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Δημητριάδος καί Ἀλμυροῦ*, (Διδακτορικὴ Διατριβή), Θεσσαλονίκη 2016, Γ.Χ. Παπαναστασίου, «Τὸ Τέμπλο τοῦ ναοῦ τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου στό Πύθιο Ἐλασ-

Εικ. 7. Άγιος Άθανάσιος ένθρονος, 18ος αιώνας, Γ. Ν. Άγίου Άθανασίου.

Εικ. 8. Η Ανάλυση του Προφήτη Ηλία, 18ος αιώνας, Γ. Ν. Άγίου Άθανασίου.

Ο 17ος αιώνας μᾶς ἀνταμείβει μὲ ἔργα ἰδιαίτερης ὁμορφιάς, τὰ ὅποια μᾶς ἀποκαλύπτουν ὅτι ἡ μικρὴ μας κωμόπολι ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ συναλλάσσεται μὲ καλλιτεχνικὰ κέντρα ἀπὸ τὸ Ἅγιο Ὅρος καὶ τὴν βόρεια Ἑλλάδα. Μερικὲς ἀπὸ τίς πιὸ σπουδαίες εἰκόνες τοῦ 17ου αἰῶνα εἶναι ἡ ὁμορφη εἰκόνα τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα μαρτύρων, τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου (εἰκ. 3), τῆς Σύναξης τῶν Ἀποστόλων, ἔργα τοῦ ἰδίου ἀγνώστου καλλιτέχνη. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ἓνα ὁμορφο σύνολο τεσσάρων εἰκόνων μεγάλων διαστάσεων (Χριστὸς Παντοκράτορας, Παναγία Βρεφοκρατοῦσα, Προφήτης Ἡλίας, Ἰωάννης Πρόδρομος καὶ Βάπτισις τοῦ Χριστοῦ) μαζί μὲ τμήμα ἐπιστυλίου μὲ θέμα τὴν σύνθεσις τῆς Μεγάλης Δέσις, πιθανότατα ἀπὸ τὸ παλαιὸ τέμπλο τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἢ τοῦ Προφήτη Ἡλία (εἰκ. 4-6)²¹.

σόνας», Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησις μὲ τίτλο: *Τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων (16ος-19ος αἰ.)*, Θεσσαλονίκη 30/11-1/12/18 (ὑπὸ δημοσίευσιν) καὶ Παρ. Παπαδημητρίου, «Painted iconostasis of the 16th century in Greece», Πρόγραμμα καὶ Περιλήψεις Διεθνoῦς Συνεδρίου μὲ τίτλο: «*ABOVE THE CURVE BYZANTINE AND POST-BYZANTINE WOODWORK IN MEDITERRANEAN AND BALKAN PERSPECTIVE, 11th-16th CENTURY*», 2022.

²¹ Πιστεύουμε ὅτι οἱ εἰκόνες ἀνήκουν στὸ ἴδιο σύνολο, τὸ ὅποιο πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὰ 1691 μὲ βάση μὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ εἰλητάριο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου.

Τόν 18ο αιώνα η συγκέντρωση εικόνων έργων μεγαλώνει τόσο όσο και η οικονομική δύναμη των Άμπελακίων. Η σταδιακή οικονομική άνθηση που επέρχεται με τα χρόνια προδίδεται και από μιá σειρά έργων πολύ καλής τέχνης και προέλευσης από την βόρεια Ελλάδα από όπου διέρχονταν και μονοπάτια των εμπορών. Μπορούμε να θαυμάσουμε μεμονωμένες εικόνες του Αγίου Χαραλάμπους και του Αγίου Αθανασίου δορυφορούμενου από άγγελους (εικ. 7), πιθανότατα παραγγελίες από τό Άγιο Όρος. Μία από τις λίγες ενυπόγραφες εικόνες τής συλλογής είναι εκείνη τής Ανάληψης του Προφήτη Ήλία, τίν όποία υπογράφει ό «ιερομόναχος Αρσένιος έξ Άρτης» (εικ. 8).

Υψηλή τέχνη, που αντικατοπτρίζει τόν άπόηχο τής παράδοσης των Κρητών ζωγράφων των άρχών του 18ου αιώνα στήν περιοχή τής Θεσσαλίας είναι οι πέντε δεσποτικές εικόνες του τέμπλου του Αγίου Γεωργίου, χρονολογημένες με έπιγραφή στά 1722, καθώς και οι εικόνες του έπιστυλίου του, οι όποιες προέρχονται από έργαστήριο των έπιγόνων του όνομαστου Κρήτα ζωγράφου Αντωνίου Αγοραστου²². Τό ίδιο τό ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναου άποτελεί έξαιρετικό δείγμα ξυλογλυπτικής πρόστυπου αναγλύφου για τίν περιοχή τής Θεσσαλίας, με άκρίβεια χρονολογημένο και κοστολογημένο (εικ. 9)²³.

Πρός τό τέλος του 18ου αιώνα και τίς άρχές του 19ου, όταν η οικονομική άνθηση των Άμπελακίων φτάνει στό άποκορύφωμά της, άναδεικνύονται νέα έργα από νεόκοπα καλλιτεχνικά κέντρα, όπως τό γειτονικό Λιτόχωρο στόν Όλυμπο, με έντονες καλλιτεχνικές επιδράσεις από τά σύγχρονα ευρωπαϊκά ρεύματα του μπαρόκ. Η παρουσία έργων των νέων αυτών κέντρων στά Άμπελάκια φανερώνει τίν ενήμερωση των μορφωμένων ανθρώπων του χωριού για τά νέα ρεύματα στήν τέχνη και τίν άνησυχία τους για νά ακολουθήσουν τίν μόδα τής έποχής, όπως αυτή διαμορφώθηκε και προσαρμόστηκε στήν έλληνική και όρθόδοξη τέχνη από τούς Έλληνες καλλιτέχνες.

Ένδεικτικές του τρόπου του γνωστου ζωγράφου Ιωάννη εκ Λιτοχώρου,

²² Πρόκειται για καλλιτέχνη που άφίνει πολλές ενυπόγραφες εικόνες στήν ανατολική και κεντρική Θεσσαλία. Έδρα του είναι πιθανότατα η Σκόπελος. Έξαιρετικό είναι, επίσης, και τό σύνολο των τοιχογραφιών του ίδιου ναου, τό όποιο υπογράφει ό ζωγράφος «Κωνσταντίνος ένδεις».

²³ Τό τέμπλο και τίς εικόνες του Αγίου Γεωργίου στά Άμπελάκια είχε τίν χαρά νά μελετήσει η γράφουσα κατά τίν εκπόνηση τής μεταπτυχιακής της εργασίας, Γ.Χ. Παπαναστασούλη, *Τό ξυλόγλυπτο τέμπλο και οι εικόνες του στό ναό του Αγίου Γεωργίου στά Άμπελάκια τής Θεσσαλίας*, (άνέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη 2005. Σύντομη μελέτη τής ίδιας, όπου και τά ιστορικά στοιχεία για τόν ναό, η μελέτη του τέμπλου και των εικόνων και η σχετική βιβλιογραφία στό Γ.Χ. Παπαναστασούλη, «Τό τέμπλο του Ναου του Αγίου Γεωργίου στα Άμπελάκια τής Θεσσαλίας», *ΑΕΘΣΕ 4*, Πρακτικά επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος 15.3 έως 18.3.2012, τ. Ι: «Θεσσαλία», 519-526. σ. 521.

Εικ. 9. Ξυλόγλυπτο Τέμπλο, 1722, Γ. Ν. Άγιου Γεωργίου.

Εικ. 10. Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή, 1798, Γ. Ν. Άγιου Αθανασίου

ἄν καί ἀνυπόγραφες, εἶναι οἱ εἰκόνες τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ 1798 (εἰκ. 10) καί τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ὀλόσωμου. Ἀγνώστου καλλιτέχνη, πιθανότατα ἀπό τὴν περιοχὴ τῆς Ἀγιάς²⁴, εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου στὸν τύπο «Ρόδον τὸ Ἀμάραντο» τοῦ 1808 (εἰκ. 11)²⁵. Παράλληλα, οἱ παραγγελίες σέ καλά ἐργαστήρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐξακολουθοῦν μέ τίς εἰκόνες τῆς Γέννησης τῆς Θεοτόκου (εἰκ. 12), τῶν ἔνθρονων Ἁγίου Κυρίλλου καί Ἀθανασίου καί τὴν Πεντηκοστή νά ξεχωρίζουν ἀνάμεσα σέ ἄλλες.

Ἐκτός ἀπὸ τίς φορητές εἰκόνες, τὰ σύνολα ξυλόγλυπτικῆς καί τὰ τοιχογραφικὰ σύνολα στοὺς ναοὺς τοῦ χωριοῦ, κεμίλια ἄξια προσοχῆς εἶναι μερικὰ ἔργα ἀργυροχρυσοχοῖας καί κεντητικῆς, ἀλλὰ καί σπάνιες καί συλλεκτικὲς ἐκδόσεις βιβλίων.

²⁴ Γιά τὸ λεγόμενο ἐργαστήρι τῆς Ἀγιάς βλ. Τσιουρῆς Ἰω. «Τὸ ἐργαστήριον τῆς Ἀγιάς στὸ ἄγιον τῆς Θεσσαλίας καί τῆς Μακεδονίας. Μνημεῖα, Εἰκόνες καί Ζωγράφοι», στὸ *Πρόγραμμα καί Περιλήψεις Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου μέ τίτλο «Ζωγράφοι καί ἐργαστήρια στὴ Μακεδονία καί τὸ ἅγιον Ὅρος (18ος-20ος αἰώνας)», Σάββατο 21 Νοεμβρίου τοῦ 2020, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 20. Ἐπίσης, Ἁγ. Τσιλιπάκου, «Νεότερα περὶ τοῦ ἐργαστηρίου τῆς Ἀγιάς μέσα καί ἀπὸ τῆ συλλογὴ εἰκόνων τοῦ Μουσείου Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ», στὸ *ΛΕΠΕΤΥΜΝΟΣ. Μελέτες Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης στὴ Μνήμη τοῦ Γεωργίου Γούναρη. Ὑστερὴ Ρωμαϊκὴ, Βυζαντινὴ καί Μεταβυζαντινὴ Περίοδος*, Θεσσαλονίκη 2018, σσ. 335-354, ὅπου καί ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία.*

²⁵ Παρόμοιους φυσιογνωμικοὺς τρόπους τῶν ἴδιων ἐργαστηρίων συναντοῦμε καί στίς συλλογὲς τῶν γετονικῶν χωριῶν Κρανιάς Ὀλύμπου, Ραφάνης καί Πυργετοῦ.

Εικ. 11. Θεοτόκος «Ρόδον τό Ἀμάραντον»,
1808, Ἴ. Ν. Ἀγίου Ἀθανασίου.

Εικ. 12. Ἡ Γέννησις τῆς Θεοτόκου, 19ος
αἰώνας, Ἴ. Ν. Ἀγίου Ἀθανασίου.

Εικ. 13. Χρυσοκέντητος Επιτάφιος, 1658,
Ἴ. Ν. Ἀγίας Παρασκευῆς.

Εικ. 14. Χρυσοκέντητος Έπιτάφιος, 1704, Γ. Ν. Άγίας Παρασκευής.

Στόν ναό τῆς Άγίας Παρασκευῆς διατηροῦνται δύο χρυσοκέντητοι ἐπιτάφιοι πολὺ καλῆς ποιότητος. Ὁ παλαιότερος, ἀνώνυμου καλλιτέχνη, χρονολογεῖται μὲ ἐπιγραφή στὰ 1658 (εἰκ. 13). Διαθέτει πολὺ καλὴ ποιότητα σχεδίου, μὲ ἐκφραστικὲς μορφές καὶ λεπτὴ καὶ ἐπιτήδεια τεχνικὴ πού θυμίζει μετεωρίτικα παλαιότερα πρότυπά του, σπὴν σφαῖρα τῆς παράδοσης τοῦ φημισμένου βαρλααμίτικου ἐργαστηρίου²⁶. Ὁ νεότερος ἐπιτάφιος τοῦ ἴδιου ναοῦ χρονολογεῖται στὰ 1704 (εἰκ. 14) καὶ φέρει ἐπιγραφή μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀφιερωτῆ καὶ τῆς κεντήτριας. Ἡ ἐπιγραφή τίθεται σπὴν ἐξωτερικὴ περίμετρο τῆς σύνθεσης καὶ

²⁶ Ὁ ἐπιτάφιος μας, ὡς πρὸς τὴν σύνθεσή του, θυμίζει περισσότερο τὸν ἐπιτάφιο τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου Ἁγίας πού ὑπογράφει ἡ κεντήτρια Ἀναστασία καὶ χρονολογεῖται μία δεκαετία ἀργότερα, στὰ 1668. Ὡστόσο, τὰ τεχνοτροπικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μορφῶν καὶ τῶν διακοσμητικῶν παραπληρωματικῶν στοιχείων προσεγγίζουν τοὺς ἀνώνυμους ἐπιταφίους τῶν ναῶν τοῦ Τιμίου Προδρόμου Ἁγίας, ἔργο τοῦ 1660 καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἁγίας, τοῦ 1657, χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ ἀποκλείσουμε τὴν πιθανότητα νὰ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι. Ἐλένη Βλαχοπούλου-Καραμπίνα, *Ἐκκλησιαστικὰ Χρυσοκέντητα ἄμφια Βυζαντινοῦ Τύπου στὸν Ἑλλαδικὸ Χῶρο (16ος -19ος αἰῶνας)*. Τὸ ἐργαστήριό τῆς Μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων. Τρίκαλα 2009, σσ. 253-258.

Εικ. 15. Αργυρεπίχρσο κάλυμμα Εὐαγγελίου, 1803, Γ. Ν Ἁγίου Ἀθανασίου.

Εικ. 16. Ἀρχικό Φύλλο Παλαιτύπου Εὐαγγελίου, 1811, Γ. Ν Ἁγίου Ἀθανασίου.

ἀναφέρει ἀπόσπασμα ἀπό γνωστό τροπάριο τῆς Μ. Παρασκευῆς²⁷ καί, στό τέλος, τήν χρονολογία κατασκευῆς: «...ΕΠΙ ΕΤΟΥΣ ΑΨΔ, ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΣΤΕΡΓΙΟ, ΕΡΓΟΝ ΠΑΪΣΙΑΣ ΜΟΝΑΧΗΣ ΕΚ ΠΟΛΕΩΣ ΤΟΥΡΝΑΒΟΥ».

Ἡ μοναχί Παΐσια ἀπό τόν Τύρναβο προσπαθεῖ νά φτάσει σέ δεξιOTEχνία καί τήν ζωντάνια τοῦ σχεδίου τῆς γνωστῆς κεντήτριας Ἀναστασίας²⁸ χωρίς ὅμως νά καταφέρει τίς πολύ καλές ἀναλογίες στίς ἀνθρώπινες μορφές ἢ τήν κίνηση στήν πτυχολογία. Ἡ ὁμοιότητα μέ τόν ἀνώνυμο ἐπιτάφιο τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ταξιαρχῶν Δομένικου Ἐλασσόνας, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται μέ ἐπιγραφή

²⁷ Συγκεκριμένα τό τροπάριο: «Ο ΕΥΣΧΗΜΩΝ ΙΩΣΗΦ ΑΠΟ ΤΟΥ ΞΥΛΟΥ ΚΑΘΕΛΩΝ ΤΟ ΑΧΡΑΝΤΟΝ ΣΟΥ ΣΩΜΑ ΣΙΝΔΟΝΙ ΚΑΘΑΡΑ ΕΙΛΗΣΑΣ ΚΑΙ ΑΡΩΜΑΣΙΝ ΕΝ ΜΝΗΜΑΤΙ ΚΑΙΝΩ ΚΗΔΕΥΣΑΣ ΑΠΕΘΕΤΟ...» Τό ὁποῖο βασίζεται στίς διηγήσεις τῶν Εὐαγγελίων τίς σχετικές μέ τήν ἀποκαθίλωσι τοῦ Κυρίου ἀπό τόν σταυρό, πρβλ. (Ματθ. 28, 57-61, Μάρκ. 15, 42-47, Λουκ. 23, 50-55, Ἰω. 19, 38-42).

²⁸ Τῆς ὁποίας διαθέτουμε δύο σημαντικά ἐνυπόγραφα ἔργα, ὅπως ὁ ἐπιτάφιος τῶν Ἁγίων Αναγύρων Τυρνάβου καί τοῦ Ἁγίου Ἀτωνίου Ἀγίας (1668).

στά 1700, εἶναι ἀξιομνημόνευτη καί θά μποροῦσε νά ἀποτελεῖ στοιχεῖο ταυτοποίησης τῶν δύο κεντητριῶν²⁹.

Μιά πλούσια συλλογή 90 περίπου παλατιύπων διαθέτει ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Ἀπό αὐτά τέσσερα μόνο μνηαῖα χρονολογοῦνται στόν 17ο αἰώνα ἐνῶ τά περισσότερα ἔργα ἔχουν τυπωθεῖ μέσα στόν 18 καί λιγότερα στόν 19ο. Τά περισσότερα εἶναι μνηαῖα, εὐχολόγια, πεντηκοστάρια καί εὐαγγέλια, ἕνα ἱεροδιακονικό, ἕνα μουσικό βιβλίο καί δύο σπάνιες ἐκδόσεις τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου. Τέσσερα Εὐαγγέλια διαθέτουν πολύ ὁμορφα καί περιτέχνα καλύμματα τό ἕνα μέ βελούδινο κάλυμμα ἔντονου μπλέ χρώματος καί εἰκόνες ἀπό βιεννέζικα σιμάλα, τοῦ 1765³⁰, τό δεύτερο μέ πράσινου χρώματος βελούδο καί ἀργυροχρυσά ἀνάγλυφα πλακίδια τεχνοτροπίας μπαρόκ τοῦ 1803³¹ (εἰκ. 15) καί τό τρίτο μέ κόκκινου χρώματος βελούδινη ἐπένδυση, ἀνάγλυφα ἀργυρᾶ εἰκονίδια τοῦ 1811 ἀλλά καί ἔγχρωμες χαλκογραφίες στό ἐσωτερικό (εἰκ. 16)³².

Τό τέταρτο φέρει ὀλοσέλιδη ἀργυρή ἐπένδυση καί στίς δύο ὄψεις μέ ἀνάγλυφες παραστάσεις καί τίν ἀφιερωματική ἐπιγραφή «*Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ Ο ΛΑΡΙΣΣΗΣ ΦΑΡΣΑΛΩΝ ΚΑΙ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ 1900*» (εἰκ. 17)³³. Τά παλαιύττα καί τά καλύμματά τους, ἐκτός τοῦ ὅτι ἀποτελοῦν σπουδαῖα ἔργα τέχνης τῆς ἐποχῆς, μᾶς χαρίζουν ἀπλόχερα ἱστορικές καί ἀρχαιολογικές πληροφορίες. Ἀρχικά δεῖχνοντάς μας τούς δρόμους καί τίς προτιμήσεις τῶν Ἀμπελακιωτῶν ἐμπόρων, οἱ ὅποιοι ἀγόραζαν τά βιβλία καί τά ἀφιέρωναν στούς ναούς τῆς ἰδιαίτερῆς τους πατρίδας, ἀπό τά Ἰωάννινα, τίν

²⁹ Πιθανότατα ἡ κεντήτρια Παῖσια νά ἔχει φιλοτεχνήσει τόσο τόν ἐξεταζόμενο ἐπιτάφιο ὅσο καί ἐκεῖνον τοῦ Δομενίκου, στόν ὁποῖο δέν ἀφίνει τίν ὑπογραφή της. Σέ αὐτή τίν περίπτωση ἡ Παῖσια εἶναι ἡ μαθήτρια τῆς Ἀναστασίας πού ἀναφέρει ἡ κ. Καραμπίνα στήν μελέτη της, βλ. *Βλαχοπούλου Καραμπίνα*, ὅ.π., σσ. 267-270.

³⁰ Κατάλογος Ἑκθεσῆς, *Ἡ Ἐπιστροφή τῶν Μουσῶν. Λόγιοι, ἔμποροι καί καλλιτέχνες στή Θεσσαλία τίς παραμονές τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821*. Γεν. Ἐπιμ. Σταυρούλα Σδρόλια, Λάρισα 2021, σ. 33.

³¹ Τό εὐαγγέλιο μέ ἀριθμό καταγραφῆς Πά 31/2019 εἶναι ἕνα Εὐαγγέλιο καί Εὐαγγελιστάριο τοῦ 1803 τυπωμένο στά Ἰωάννινα. Τό βιβλίο φέρει κάλυμμα ἀπό πράσινο βελούδο μέ ἐπιθέτα μεταλλικά εἰκονίδια πού φέρουν παραστάσεις τῆς Σταύρωσης, τοῦ Ἐμπαγαίου, τῆς Ἀποκαθίλωσης κ.ά.

³² Πρόκειται γιά Εὐαγγέλιο καί Εὐαγγελιστάριο τοῦ 1811 (ἀρ. καταγρ. Πα 32/2019) τυπωμένο στά Ἰωάννινα, τό ὁποῖο διαθέτει ὁμορφες ἔγχρωμες χαλκογραφίες καί πού σύμφωνα μέ ἐπιγραφή-ἐνθύμησι, στήν ἀρχική σελίδα τοῦ τίτλου ἀφιερώνεται στό ναό τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἀπό τόν Ἱερέα Ἀναστάσιο στά 1811 στίς 24 Ἰουλίου. Πληροφορίες σχετικά μέ τό ἔργο καί τί δράση τοῦ λόγιου ἱερέα Ἀναστασίου ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀπό τίν κ. Σταυρούλα Σδρόλια, στόν παρόντα τόμο.

³³ Πρόκειται γιά τόν ἐπίσκοπο Λαρίσης Ἀμβρόσιο Κασσάρα. Γιά τίν ἱστορική καί ἐκκλησιαστική πορεία τοῦ ἐπισκόπου Ἀμβροσίου καί τίν σχέση του μέ τά Ἀμπελάκια πρβλ.: *Κανδήλα Ἰουλία*, ὅ.π., σ. 290.

Εικ. 17. Αργυρή Έπένδυση Ευαγγελίου, 1900, Γ. Ν. Αγίου Άθανασίου.

Εικ. 18. Ένθύμηση του 1897, Κώδικας Μηναιο Ιουνίου, 1896, Γ. Ν. Αγίου Άθανασίου.

Λειψία και, σπανιότερα, από τίν Βενετία. Κατά δεύτερον, γιατί τά παλαιύττα αυτά πού άντεξαν στόν χρόνο άποτελοῦσαν και ένα είδος ήμερολογίου, καθώς στίς άδειες σελίδες τους οί άνθρωποι σημείωναν σημαντικά γεγονότα για νά παραδοθῶν στους άπογόνους και νά μίν ξεχαστοῦν.

Μία τέτοια ένθύμηση μπορεί νά εἶναι ή χρονολογία άπόκτησης τοῦ βιβλίου ή τό όνομα τοῦ άριερωτῆ, ὅπως σέ ένα Μηναιο τοῦ Νοεμβρίου³⁴ τό 1760 και αναφέρει «ΚΑΙ ΤΟΔΕ ΤΟΙΣ ΛΟΙΠΟΙΣ ΤΟΙΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΜΟΝΗΣ ΣΥΝΑΡΙΘΜΗΘΗ ΑΓΟΡΑΣΘΕΝ ΕΝ ΕΤΟΙ ΑΨΕΘ (1768) ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1Η, ΑΠΟ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ, ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ»³⁵.

Άλλοτε μνημονεύεται ένα πολύ σημαντικό ιστορικό γεγονός³⁶: «Έδω γράφω διά ένθύμησην τό πῶς ήρθεν ὁ Πατριάρχης ἐδῶ στή χώρα, εἰς τούς 1716 μηνί Δεκεμβρίου 23 ήμέρα Παρασκευή και ἐλειτούργησεν τό Σάββατο και ἐδίδαξεν ὁ μακαριότατος τῆς ὑεροσαλήμης εἰς τίν Άγίαν Παρασκευή». Πρόκειται για τίν

³⁴ Πρόκειται για τό Μηναιο Νοεμβρίου με αριθμό καταγραφῆς Α38/2019, τυπωμένο στά Ιωάννινα από τό τυπογραφείο τοῦ Δημητρίου Θεοδοσίου στά 1760.

³⁵ *Δαλαμπύρας*, ὁ.π., σ. 183 (ένθύμηση με αριθμ. 29.1).

³⁶ Πρόκειται για τόν κώδικα, Μηναιο Νοεμβρίου τοῦ 1644, με αριθμό καταγραφῆς Πά 45/2019 από τί συλλογή τοῦ ναοῦ τοῦ Αγίου Άθανασίου Άμπελακίων. Τίν ένθύμηση δημοσίευσε πρώτος ὁ *Δαλαμπύρας*, ὁ.π., σ. 179 (αριθμ. 7).

Εικ. 19. Ἀργυρεπίχρυσος Σταυρός Εὐλογίας.
Ἔργαστηρίου Τυρνάβου, 1667,
Γ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου.

Ἐπίχρυσος Σταυρός
Ἁγιασμοῦ, 18ος αἰώνας,
Γ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου.

ἐπίσκεψη τοῦ Ἑλλῆνα Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Χρῦσανθου Νοταρᾶ, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ Πατριάρχου ἀπὸ τὸ 1707 ὡς τὸ 1731 καὶ ὑπῆρξε λόγιος μὲ σπουδαῖο συγγραφικὸ ἔργο³⁷. Ἄλλοτε συναντοῦμε ἐνθυμῖσεις γιὰ κάποια ἐπιδημία πού ἐνέσκηψε, ὅπως ἡ ἀσθένεια πού ἦρθε στὸ χωριὸ τὸ 1714³⁸ ἢ καὶ

---

³⁷ Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Χρῦσανθου εἶναι πολυμερές καὶ θὰ μπορούσε νὰ καταταχθεῖ σε: α) παραινετικὸ-θεολογικὸ, β) νομοκανονικὸ, γ) ἱστορικὸ -γεωγραφικὸ, στ) ἀστρονομικὸ-μαθηματικὸ. Ἦταν ὁ πρῶτος πού παρουσίασε τὸ ἡλιοκεντρικὸ σύστημα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, τὸ 1713, ἀν καὶ ὁ ἴδιος πίστευε στὸ γεωκεντρικὸ πτολεμαϊκὸ σύστημα. Δημιούργησε τὸν πρῶτο παγκόσμιον χάρτη τῆς νεότερης ἐποχῆς τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα στὰ 1700. Ἡ παρουσία του στὰ Ἀμπελάκια ἦταν ἓνα σπουδαῖο γεγονός. Δέν εἶναι ἀπίθανο νὰ συνδέεται μὲ τὴν ἀναζήτηση χρηματικῶν πόρων γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. Στάθη Πηνελόπη, *Χρῦσανθος Νοταρᾶς Πατριάρχης Ἱεροσολύμων: Πρόδρομος τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθῆνα 1996, σσ. 58-59.

³⁸ Ἐνθύμηση στὸ μνηαῖο τοῦ 17ου αἰῶνα μὲ ἀριθμ. καταγρ. Α57/ 2019, ἀναφέρει: «1714 καὶ σεπτέμβριος ὀκτὼ ἦλθεν τοῦ καλοκαιρι οὐλοῦ ἡ ἀσθένεια καὶ ἀπέθαναν ὅλα τα παιρῆχορα» καὶ ἄλλη πάλι περιγράφει τὴν πανδημία τοῦ 1745. Συγκεκριμένα στὸ Μνηαῖο τοῦ Ὀκτωβρίου μὲ ἀριθμ. Α5/2019 « ἦλθεν ἀσθένειαν μεγάλην εἰς τὸν κόσμον ὅλον καὶ ἀπέθανον πολὺς κόσμος εἰς ὅλα τα περῆχορα». Καὶ τίς δύο ἐνθυμῖσεις ἔχει ὑπόφιν του ὁ Δαλαμπύρας, τίς ὁποῖες καὶ δημοσιεύει, βλ.

αναφορές σέ καθαρά έμπορικά θέματα όπως στό Μηνολόγιο του Ίουλίου του 1776³⁹. Πολλές φορές συναντούμε σκίτσα, άπλές μαθηματικές πράξεις και γραμματα της άλφαβήτου (προφανώς για εκμάθηση)⁴⁰. Οί ένθυμίες μπορεί νά είναι και πολύ μεταγενέστερες από τίν χρονολογία έκδοσης του βιβλίου αλλά και πολύ κοντινές χρονολογικά, όπως ή έκτενέστατη ένθύμηση πού περιγράφει συνοπτικά γεγονότα του έλληνοτουρκικού πολέμου του 1897, σέ μνηαίο πού εκδίδεται μόλις τόν προηγούμενο χρόνο (εϊκ. 18)⁴¹ ή άκόμη και άπλές αναγραφές όνομάτων ανθρώπων πού πιθανόν είχαν κάποια θέση στό ναό (επίτροποι, ψάλτες κ.ά.) μέχρι και τά πιό πρόσφατα χρόνια (τέλη του 20ου αϊώνα)⁴².

Τέλος, λίγα είναι τά δείγματα έργων άργυροχρυσοχοΐας πού διασώθηκαν στη συλλογή των Άμπελακίων. Ένας έξαιρετικός άσιμνιος σταυρός εϋλογίας

Δαλαμπύρας, ό.π., σσ. 179-180 (ένθυμίες με άριθμ. 7 και 12).

³⁹ Πρόκειται για τόν κώδικα με άριθμ. καταγρ. Α 63/2019 και περιέχει μιá ένθύμηση του 1779 πού αναφέρει τά έξης: «Έτος 1779 δεκεμβρίου 6 έκαμαν πούλημαν στού λαστουλούρι άγνωτης με τούς άρβανίτης». Η λέξη «λαστολούρι» ίσως νά είναι παραφθορά του όνόματος Μασχολούρι ή Μαστλούρι, όπως όνομαζόταν τό σημερινό Μοσχολούρι Καρδίτσας στό όποιο λειτουργούσε εκείνα τά χρόνια μεγάλη ύπαίθρια άγορά. Στο ίδιο βιβλίο σέ άλλο σημείο αναφέρεται ή προέλευσί του: «τό παρόν μινολόγιον είναι του Άγίου Αθανασίου από τό λασποχόρι» (δηλαδή τό σημερινό Όμόλιο).

⁴⁰ Όπως στό βιβλίο με άριθμ. καταγρ. Α43/2019 όπου γραμματα της άλφαβήτου και μαθηματικές πράξεις συνοδεύονται από καρικατούρες φανταστικών μορφών.

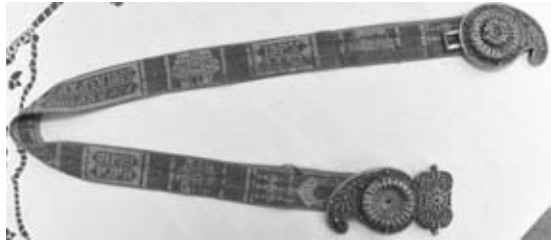
⁴¹ Συγκεκριμένα στό βιβλίο με άριθμ. καταγρ. Πά 3/2019, Μνηαίο Ίουνίου του 1896 περιλαμβάνεται συνοπτικό χρονικό του έλληνοτουρκικού πολέμου στό όποιο φαίνεται ότι τά Άμπελάκια δέν έπαθαν ζημιά και ύπηρεξαν καταφύγιο και για τά γύρω χωριά. Συγκεκριμένα αναφέρει τά έξης: «εις τά χιλια όικτακόσια ένενήκοντα έφτά έπολέμωσαν ή Έλλάς με τίν Τουρκίαν. Ό μεγαλύτερος πόλεμος έγεινεν εις τό μάτι του Τυρνάβου και εις Νεζερόν και χωρίς νά νικηθώσι οι Έλληνες έτράπησαν εις άτακτον φυγήν, και έκαμαν εκ δευτέρου πόλεμον μέγαν εις Βελεστίνον και Φάρσαλα. και κατόπιν έγεινε τρομερός πόλεμος εις Δομοκό. και εκυρήευσαν οι Τούρκοι. με μεγάλην απώλειαν Στρατού. Εις τας 13 Απριλίου εισέβαλον οι Τούρκοι εις τίν Λάρισαν ήτοι κατά τίν ήμέραν του Άγίου Πάσχα εν ώρα 3 και τίν έλεπλάτησαν. Από όλα τα μέρη έφυγαν οι άνθρωποι μόνο από τά Άμπελάκια δέν έφυγεν κανείς. Και δέν έκαμαν καμίαν ζημίαν οι Τούρκοι. και ήλθαν οι άνθρωποι από τά περίξ χωριά και εις Άμπελάκια και έσώθησαν. Ένθυμωσις 1897 Ίουνίου ιδ' /Εσυνάχθησαν όλα τα χωριά του Όλύμπου και τά περίξ των Άμπελακίων. όλοι οι άνθρωποι έσυγκεντρώθησαν εις τά Άμπελάκια γενομένης συνάξεως διά νά αποφασίσουν τί όρίσει νά πράξουν, νά φύγουν ή νά μένουν, άλλοι μέν ειπον νά φύγουν, άλλοι δέ νά μέινουν εις τό άπειρο έλεος του Θεου. ό και έγένετω. Πολλά ήμέρας παρήλθον χωρίς νά έλθουν οι Τούρκοι. Κατόπιν ήλθον ένας Γιουσάχπαση με ίσο Νιζάμδες εις τίν άγοράν έβαλαν τά όπλαν εις πυραμίδας και εξήτησαν μόνον ψωμί και έφαγαν χωρίς νά πράξωσι τί. και ούτε λόγον ειπον εις κανέναν. και έφυγον. έπειτα από όλίγας ήμέρας ήλθε Στρατός κατοχή και εκάθισαν εις τό Σχολειο».

⁴² Οί ένθυμίες πού συναντούμε στα παλαιύτπια της συλλογής είναι πολύ περισσότερες και ελπίζουμε στό μέλλον να τύχουν συστηματικής δημοσίευσης από εξειδικευμένους συναδέλφους όστε νά αποδώσουν σημαντικές ιστορικές πληροφορίες.

Εικ. 21. Αργυρό Δισκοπότηρο, 1788,
Γ. Ν. Αγίου Άθανασίου.

Εικ. 22. Τερατική Ζώνη με επίχρυσες άγκράφες, 1756,
Γ. Ν. Αγίου Άθανασίου.

Εικ. 23. Ζεύγος Αργυρών Στεφάνων Γάμου, 1826,
Γ. Ν. Αγίου Άθανασίου.

μέ περικόλειστο ξυλόγλυπτο πυρίνα καί ήμιπολύτιμους λίθους, τοῦ 1667 μέ ὑπογραφή τοῦ Ἰωάννη χρυσοχοῦ ἀπό τόν Τύρναβο (εἰκ. 19), ἀποτελεῖ μία ἀπό τίς παλαιότερες ἐπιγραφικές μαρτυρίες γιά τήν ὕπαρξη ἐργαστηρίου ἀργυροχρυσοχοῖας στόν Τύρναβο⁴³. Στήν συλλογή ὑπάρχουν δύο ἀκόμη σταυροί ἀγιασμοῦ, ὁ ἕνας ἀσημένιος καί ὁ ἄλλος ἐπιχρυσωμένος, ἐκτελεσμένα σέ συρματερή τεχνική, πού ἀπό τά μορφολογικά καί τεχνοτροπικά τους χαρακτηριστικά χρονολογοῦνται στόν 18ο αἰώνα (εἰκ. 20). Ὑπάρχουν ἀκόμη τέσσερα δισκοπότηρα, τό ἕνα ρωσικό, ἐπίχρυσο, καί τά ὑπόλοιπα μᾶλλον κάποιου τοπικοῦ ἐπαρχιακοῦ ἐργαστηρίου, μέ ἐπιρροές τόσο ἀπό τήν ὀθωμανική ὅσο καί ἀπό τήν δυτική τέχνη. Στό ἕνα ἀπό αὐτά συναντοῦμε ἐπιγραφή στό πόδι,

⁴³ Ὁ σταυρός εὐλογίας παρουσιάστηκε στίς περιοδικές ἐκθέσεις τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου Λάρισας μέ τίτλο «Ἐλπίδα καί Πίστη. Ἐκκλησία καί τέχνη στή Θεσσαλία τοῦ 16ο αἰώνα» καί δημοσιεύθηκε ἀπό τή γράφουσα στό Γ.Χ. Παπαναστασοῦλη, «Ἡ λειτουργία ἐργαστηρίων ἀργυροχρυσοχοῖας στίς πόλεις τοῦ Τυρνάβου κατά τόν 17ο αἰώνα. Νέα στοιχεία.», ΠΕΤΑΣΟΣ 2 (2019), σσ. 187-200.

ή όποία αναφέρει τό όνομα του τεχνίτη Δίμου, τήν χρονολογία 1788 (είκ. 21)⁴⁴ ώς έτος κατασκευής του έργου αλλά όχι τον τόπο καταγωγής του⁴⁵.

Άπό τά ύπόλοιπα άργυρά της συλλογής ξεχωρίζουν μία ιερατική ζώνη με συρματερή τεχνική περιέκλειστων σμάλτων στήν πόρτη και ύφαντή έπιγραφή που αναφέρει τά έξής: «ΖΑΧΑΡΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ 1756» και «Η ΑΓΙΑ ΠΟΛΗΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ» (είκ. 22)⁴⁶ και δύο ύπέροχα ζεύγη στεφάνων γάμου. Τά παλαιότερα χρονολογικά αναφέρουν: «ΣΤΕΦΑΝΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΤΟΥ ΕΝ ΑΜΠΕΛΑΚΙΗΣ 1826» «ΕΠΙ ΕΠΙΤΡΟΠΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΛΒΙΖΗ, 8 ΙΟΥΛΙΟΥ 1826 ΕΝ ΑΜΠΕΛΑ[ΚΙΑ]» (είκ. 23)⁴⁷. Τό δεύτερο ζεύγος είναι μεταγενέστερο, πιθανότατα από τά τέλη του 18ου ή τίς άρχές του 19ου αιώνα⁴⁸. Είναι άπλούστερα διακοσμημένο, με φυτικά μοτίβα έκτελεσμένα σε συρματερή τεχνική και ήμπολύτιμους λίθους.

Τά προαναφερόμενα κεμίλια αλλά άκόμη και ένα πλῆθος από αυτά που

⁴⁴ Συνδυάζει άνθηκά μοτίβα όθωμανικού στίλ, έξαπτέρυγα και τά χαρακτηριστικά έλικοειδή άνοιχτά πλαίσια του εύρωπαϊκού μπαρόκ στο ήμικυκλικό έλαφρώς φουσκωτό κάνιστρο. Η πολύλοβη βαθμωπή βάση έμφανίζεται σε δισκοπότητα του 18ου και 19ου αιώνα με καταγωγή από Θράκη και Κωνσταντινούπολη. (Μπαλιάν Άννα, *Μουσείο Μπενάκη, Θησαυροί από τί Μικρά Άσία και τήν Άνατολική Θράκη*, Άθήνα 1992, 38). Συνεπώς, ό καλλιτέχνης μας συνδυάζει παραδόσεις από διαφορετικά μέρη σε μία πρωτότυπη τοπική παραλλαγή. Ίσως νά ύπάρχει κάποια σχέση με τά γειτονικά έργαστήρια της Ραφάνης και της Αγιάς. Όμως άπαιτείται περαιτέρω έρευνα για τον προσδιορισμό της καλλιτεχνικής ταυτότητας του άργυροχόου Δίμου. Η πιθανότητα νά είναι ό ίδιος με τον χρυσοχόο ήιμο από τί Ρέτζιανη (Α. Μπαλιάν, *Άργυροχοία από τί Θεσσαλία, ΠΕΤΑΣΣΟΣ 2, (2019), 141-152, 144*), ό όποιος ύπογράφει ένα κάλυμμα Ευαγγελίου τό 1664, δέν θά μπορούσε νά εύσταθει καθώς τά δύο έργα τά χωρίζει χρονικό διάστημα μεγαλύτερο από έναν αιώνα.

⁴⁵ Ένα άκόμη δισκοπότητα στή συλλογή είναι λίγο προωμότερο και θά πρέπει νά αποδοθεί έπίσης, στον τεχνίτη ήιμο. Τό τελευταίο δισκοπότητα της συλλογής, έργο άνωνύμου και αυτό, είναι πιο άπλό και με βάση τήν τεχνοτροπία του πρέπει νά χρονολογηθεί στον 19ο αιώνα.

⁴⁶ *Δαλαμπύρας*, ό.π., σ. 183 (άρθρμ. 29.1). Η ζώνη άνίκει στα ιερά ένθυμιατα τά όποία έφεραν μαζί τους οι προσκυνητές - χατζήδες, των Άγίων τόπων, όπως και τά Άγιοταφίτικα. Ό άγνωστός μας ιερομόναχος Ζαχαρίας, στα 1756, έπισκέφτηκε τά Ίεροσόλυμα και έπέστρεψε με μία ζώνη-ένθύμιο και εύλογία από τό ταξίδι του. Άλλες φορές πάλι ή ζώνη μπορεί νά άποτελούσε άφιέρωμα του προσκυνητή στο ναό. Βλ. Μπαλιάν, «Θησαυροί», ό.π., σ. 66.

⁴⁷ *Δαλαμπύρας*, ό.π. σ. 184 (άρθρμ. 40.12). Τά στεφάνα γάμου φαίνεται νά είναι δουλειά καλού τοπικού έργαστηρίου. Δέν διαθέτουμε, βέβαια, σαφείς, γραπτές μαρτυρίες αλλά ή άναγραφή «...ΕΝ ΑΜΠΕΛΑΚΙΑ» θά μπορούσε νά σημαίνει ότι φιλοτεχνήθηκαν από κάποιο άργυροχρυσόχο ντόπιο.

⁴⁸ Πανομοίωτυπο ζεύγος στεφάνων συναντούμε στήν συλλογή κεμηλιών του γειτονικού Παλαιούργου με έπιγραφή που τό τοποθετεί στα 1856 (άδημοσίευτο, καταγεγραμμένο από τήν ΕΦΑ Λάρισας). Συνεπώς, μία σχετική χρονολόγηση και για τό ζεύγος των Άμπελακίων μπορεί νά γίνει δεκτό καθώς και ή εικάσια ότι βγήκαν από τό ίδιο, άγνωστο, έργαστήρι.

παραλίφθηκαν για λόγους οικονομίας ή και χάθηκαν στην δίνη του χρόνου στοιχειοθετούν μια αξιόλογη καλλιτεχνική συλλογή, ή όποια καταδεικνύει την σπουδαία οικονομική κατάσταση της μικρής αυτής κωμόπολης κατά την οθωμανική εποχή. Δυστυχώς, σήμερα, η κατάσταση διατήρησης των εν λόγω κειμηλίων δεν είναι πολύ καλή. Η φθορά του χρόνου αλλά και οι ακατάλληλες συνθήκες φύλαξης έχουν επιδράσει αρνητικά δημιουργώντας σημάδια καταστροφής σε πολλά από αυτά. Ελπίζουμε ο ανανεωτικός αέρας που φύσηξε στα Άμπελάκια τα τελευταία χρόνια, με την συντήρηση των τοιχογραφιών τόσο του ιστορικού ναού του Αγίου Γεωργίου όσο και του αρχοντικού του Γ. Σβάρτς που βρίσκονται σε εξέλιξη, να αγγίξει και την συλλογή κειμηλίων του οικισμού και να γίνουν οι θησαυροί αυτής της άθραυτης ιστορίας, «αγάλματα» προς τέρψη όλων των πιστών και των επισκεπτών του ιστορικού αυτού τόπου. Εύχη όλων μας είναι αυτά τα έργα πολιτιστικής ανάπτυξης, να ανανεώσουν την όψη του οικισμού και να καταστήσουν τα Άμπελάκια ακόμη πιο δημοφιλή προορισμό.

«ΧΑΙΡΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΟΣΙΟΜΑΡΤΥΣ, ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ ΚΑΛΛΟΝΗ...»

*«Τὸν ναὸν σου πάνσεμνε, ὡς ἰατρεῖον ψυχικὸν εὐράμενοι, ἐν τούτῳ πάντες οἱ πιστοί,
μεγαλοφώνως τιμῶμέν σε, Ὅσιομάρτυς Παρασκευὴ αἰόδιμε».*

Ἀρχοντικά, Μουσεία, Ἐκκλησίες, καλντερίμια, παγωμένα τρεχούμενα νερά, ποιοτικά τοπικά προϊόντα καὶ φοβερές διαδρομές στὴν καρδιά τοῦ Κισσάβου. Μὲ μία λέξη: Ἀμπελάκια.

Στὴν ἀρχοντικὴ Κομόπολη τῶν Ἀμπελακίων, στὴν ἱστορικὴ Κοινότητα, δεσπόζει, ἐκτός τοῦ ἐξάκουστου Ἁγίου Γεωργίου μὲ τίς μοναδικές τοιχογραφίες, καὶ ἡ ἐπιβλητικὴ Ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Ἐνας ναὸς ποὺ κτίστηκε τὸ 1885, στὴ θέση ποὺ βρισκόνταν ἄλλοτε τὸ Ἐλληνομουσεῖο, ἐκεῖ δηλαδή ὅπου δίδαξαν ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς καθὼς καὶ ἄλλοι περισπούδαστοι διδάσκαλοι ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὰ Ἀμπελάκια¹.

Πρόκειται γιὰ μία τρίκλιτη βασιλικὴ ἐκκλησία, ἀναγεννησιακοῦ ρυθμοῦ, μὲ πέτρινο, λαξευτὸ καμπαναριό, τὸ ὁποῖο τῆς χαρίζει ἐπιβλητικὴ ὁμορφιά καὶ μεγαλοπρέπεια.

Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἡ ὁποία ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε πὼς ἀρχικὰ κτίστηκε τὸ 1580 καὶ ἀνακαινίσθηκε τὰ ἔτη 1651 καὶ 1723, θεμελιώθηκε χάρι στὴν σημαντικὴ βοήθεια τῆς Ἑλένης Μάνιαρη, ἀδερφῆς τοῦ μεγάλου εὐεργέτη τῶν Ἀμπελακίων Διαμαντῆ Μάνιαρη.

Ἡ ἐφέστιος Εἰκόνα τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς τῆς Ρωμαίας στέκει ἐπιβλητικὰ ἐντὸς ἑνὸς ἐντυπωσιακοῦ ξυλόγλυπτου προσκυνηταριοῦ δεξιὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ Ναοῦ...

---

¹ Σύλλογος Προστασίας καὶ Συντήρησης Κεμπλιῶν καὶ Μνημείων Κρανιάς Ὀλύμπου, *Ναοὶ καὶ Κεμπιλία Ἐκκλησιαστικῆς Συλλογῆς Κρανιάς Ὀλύμπου*, Θεσσαλία 2014, σ. 30.

Ἡ φορητή εἰκόνα της ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα ἐνιαῖο κομμάτι ξύλου, διαστάσεων 60x85x7 ἐκ., τὸ ὁποῖο χωρίζεται σέ ἐπιμέρους πλαίσια πού ἀποδίδονται ζωγραφικά, ἀλλὰ καὶ ἀνάγλυφα, ὅπως συμβαίνει στὸ κεντρικὸ καὶ μεγαλύτερο πλαίσιο τῆς εἰκόνας. Πιὸ συγκεκριμένα ἔχει δημιουργηθεῖ μὲ τὴν τεχνικὴ τῆς ξυλογλυπτικῆς ἓνα ὀρθογώνιο πλαίσιο διακοσμημένο ἀπὸ ἓνα συνεχόμενο κυματιστὸ μοτίβο. Ἐσωτερικὰ αὐτοῦ, στὸ ἐπάνω μέρος, ὑπάρχουν ὑπόσκαφα ἐπαναλαμβανόμενα ἀνθικά μοτίβα μέσα σέ δύο τριγωνικὰ πλαίσια, ὀρίζοντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ τοξωτὸ σχῆμα τοῦ πλαισίου, στὸ ὁποῖο ἀναπαρίσταται ἡ ἁγία ὁλόσωμη μετωπικὰ μέσα σέ ὀλόχρυσο κάμπο, ἐνδεδυμένη μὲ χιτῶνα καὶ μαφόριο, πού διακρίνονται γιὰ τὴν ἔντονη γραμμικὴ πτυχολογία, ἐνῶ κρατεῖ τὴν κεφαλὴ της μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι πού φέρει χρυσὸ φωτιστέφανο καὶ μὲ τὸ δεξιὸ τὸν σταυρὸ τοῦ μαρτυρίου. Μὲ κόκκινα γράμματα ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ «Ἡ ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ», ἐνῶ δὲν φέρει κάπου χρονολογία ἢ ὑπογραφὴ κάποιου καλλιτέχνη. Στὰ δέκα περιμετρικὰ πλαίσια, πού ὀρίζονται ἀπὸ τὴν κόκκινη ταινία, ἱστοροῦνται σκηνές ἀπὸ τὸν βίον καὶ τὸ μαρτύριό της.

Ξεκινῶντας ἀπὸ τὸ ἐπάνω ἀριστερὰ πλαίσιο, στὸ ὁποῖο ἀναγράφεται «Ἡ ΑΓΙΑ ΕΛΕΓΧΟΥΣΑ Τῶ ΑΡΧΟΝΤΙ», ἀπεικονίζεται ἡ ἁγία συνοδευόμενη ἀπὸ Ῥωμαῖοὺς στρατιῶτες νά παρουσιάζεται στὸν τότε ἡγεμόνα, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν ἀναγράφεται, πιθανότατα ὅμως νά εἶναι ὁ αὐτοκράτορας Ἀντωνῖνος ὁ Εὐσεβής². Ἡ ταυτοποίηση τῆς ιδιότητάς του προκύπτει ἀπὸ τὸν θρόνον στὸν ὁποῖο κάθεται, τὰ ἐνδύματα πού φορεῖ, τὸ στέμμα πού φέρει στὴν κεφαλὴ του, καθὼς καὶ τὰ συμβατικά κτίρια μὲ τὴν περίτεχνη ἀρχιτεκτονικὴ ὄψη. Δυστυχῶς, τὸ πρόσωπο τῆς ἁγίας δὲν σώζεται στὴ συγκεκριμένη σκηνή, ἀλλὰ

² <https://www.saint.gr/2161/saint.aspx>, Ὁρθόδοξος Συναξαριστής 08/04/2022.

ἀπό τὴν κίνησι τῶν χειρῶν τῆς μποροῦμε νά συμπεράνουμε ὅτι ἀπολογεῖται στὸν ἡγεμόνα γιὰ τὴν ἱεραποστολική τῆς δράσι, καθὼς ἐκεῖνος τῆς ζητᾶ νά ἀπαρνηθῆ τὴν πίστι τῆς. Μία σκηνή πού ἀποτελεῖ τὴν ἀρχή τοῦ μαρτυρίου τῆς, ἀπαντᾶται συχνά καὶ ἡ ὁποία ἀποτελεῖ κοινή ἀρχή καὶ γιὰ τὸν Διονύσιο ἐκ Φουρνᾶ, καθὼς μέ αὐτὴ τὴ σκηνή ξεκινᾶ τὸν εἰκονογραφικὸ κύκλο τῆς³.

Μεταβαίνοντας στὸ δεύτερο πλαίσιο πρὸς τὰ δεξιὰ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «**Η ΑΓΙΑ ΒΑΙΝΟΥΣΑ ΕΙΣ ΦΥΛΑΚΗΝ**». Στὴν ἐν λόγῳ σκηνή καὶ χάριν συντομίας ἀναπαρίσταται ἡ μορφή τῆς ἁγίας δύο φορές. Ἀρχικά, βλέπουμε τὴν ἁγία νά κάθεται πάνω σέ ἕναν βράχο, σκυθρωπή, μέ σκυμμένο τὸ κεφάλι καὶ τὰ χέρια τῆς ἀκουμπισμένα στὰ πόδια τῆς νά ὑπομένει τὸ πρῶτο τῆς μαρτύριο. Δύο ἄνδρες μέ λαβίδες φοροῦν στὸ κεφάλι τῆς ἁγίας μία πύρινη περικεφαλαία. Ἡ σκηνή λαμβάνει χώρα μᾶλλον κάπου ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη καὶ ἴσως στὸν «**Παλατινὸ Λόφο**»⁴, καθὼς διαφαίνονται στὸ βάθος κάποια ἀπὸ τὰ κτήρια τῆς πρότερης σκηνῆς. Στὴν συνέχεια, ὅπως προαναφέρθηκε καὶ πιὸ πάνω, βλέπουμε ξανά τὴν ἁγία ἔπειτα ἀπὸ τὴν θαυμαστὴ διάσωσή τῆς καὶ τὸ μαρτύριο τῆς περικεφαλαίας, νά βρίσκεται φυλακισμένη μέσα σέ ἕνα ἀπομονωμένο κτίριο καὶ νά προσεύχεται.

Στὸ ἐπόμενο πλαίσιο ἀπεικονίζονται πάλι οἱ ἴδιοι δύο ἄνδρες νά συνεχίζουν τὰ ἀποτρόπαια βασανιστήρια. Σέ αὐτὴν τὴν σκηνή ἡ ἁγία βρίσκεται γυμνή μέ μόνο ἕνα λευκὸ περιζώμα νά σκεπάζει τὴν μέση τῆς καὶ κρεμασμένη ἀπὸ τὴν κόμη τῆς ἀπὸ τὸ κλαδί ἑνὸς δέντρο, ἐνῶ ὁ ἕνας ἐκ τῶν βασανιστῶν τῆς καίει τὴν γυμνὴ τῆς σάρκα μέ λαμπάδες πού κρατᾶει στὰ χέρια του. Τὸ δένδρο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχουν κρεμάσει τὴν ἁγία ἔχει μία ἰδιαίτερη ἑλλειπτικὴ μορφή καὶ φαίνεται νά

³ Διονυσίου ἐκ Φουρνᾶ, *Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης*, Ἐκδόσεις Σπανός, Πετροῦπολη 1909, σ. 286.

⁴ <https://www.rome-info.gr/2016/01/palatinos-lofos-romi.html>, Rome Info GR 08/04/2022.

θυμίζει κλαδιά φοίνικα. Ἡ ἐπιλογή τοῦ φοινικόδεντρου δὲν εἶναι διόλου τυχαία, καθὼς ἀνήκει στὴ γνωστὴ κατηγορία συμβολικῶν παραστάσεων, ἀφοῦ εἶναι ἓνα δένδρο ἀειθαλές καὶ αἰωνόβιο καὶ γι' αὐτὸ θεωρεῖται σύμβολο τῆς ἀθανασίας.

Ἡ τέταρτη σκηνὴ ἀναπαριστᾷ τὸ μαρτύριο τοῦ λέβητα, ὅπου ἀναγράφεται «**Η ΑΓΙΑ ΤΗΦΛΟΣΑΣ ΤΑΥΤΟΝ**». Τὸ μαρτύριο σὲ αὐτὴν τὴν σκηνὴ λαμβάνει χώρα μπροστὰ σὲ κάποια κτίρια πού πιθανότατα νὰ εἶναι τὰ ἀνάκτορα, μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν δύο παρατηρητές, ἐνῶ ὁ θρόνος τοῦ αὐτοκράτορα εἶναι κενός. Ἐκεῖνο πού πρέπει νὰ τονιστεῖ ἰδιαίτερα στὸ συγκεκριμένο σημεῖο εἶναι ὅτι στὸ πλαίσιο αὐτὸ δὲν ἀποτυπώνεται ἀπλῶς τὸ γεγονός τοῦ μαρτυρίου τοῦ λέβητα, ἀλλὰ ἓνα πολὺ σημαντικό στιγμιότυπο⁵. Ἡ ἅγια Παρασκευὴ παρουσιάζεται μέσα σὲ ἓναν λέβητα, τὸν ὁποῖο περιτυλίγουν ἰσχυρές φλόγες καὶ ἔντονες ἀναθυμιάσεις. Πιὸ συγκεκριμένα ἀποτυπώνεται σὲ στάση τριῶν τετάρτων, τὸ σῶμα τῆς ἀπὸ τὴν μέση καὶ κάτω βρίσκεται μέσα στὸν λέβητα μὲ τὸ καυτό ὑγρὸ, ἐνῶ τὰ χέρια τῆς διπλώνουν κίνηση μὲ τὴν ὁποία ἐξωθεῖται ἓνα κόκκινο ὑγρὸ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ του. Ἐπιπλέον, ὁ ἡγεμόνας βρίσκεται στὸ ἔδαφος καὶ τὸ ὑγρὸ τρέχει στὸ πρόσωπό του. Οἱ δύο παρατηρητές κοιτοῦν ἔντρομοι. Πιθανότατα ἡ ἀριστερὴ μορφή νὰ εἶναι ἡ αὐτοκράτειρα Φαυστίνα⁶, καθὼς τὸ πρόσωπό τῆς διαφέρει ἀπὸ τὶς ἀνδρικές μορφές, φορᾷ παρόμοια ροῦχα μὲ τὸν αὐτοκράτορα καὶ στὸ κεφάλι φέρει στέμμα. Ὅλα αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ δικαιολογοῦν τὴν ἔντονη ἀντίδρασή τῆς καὶ τὴν στάση τοῦ σώματός τῆς, καθὼς βλέπει τὸν σύζυγό τῆς νὰ τυφλώνεται ἀπὸ καυτό ὑγρὸ.

⁵ Γερογιώργη Σ., «Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας - Ἐπένδυση εἰκόνας Ἁγίας Παρασκευῆς στὸ Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο», *Περιοδικὸ Δ'*, Τόμος ΑΓ', Ἀθήνα 2012, σσ. 323-332.

⁶ <https://www.efada.gr/Αρχαιολογικοί-Χώροι-Μνημεῖα/Ἐλευσίνα/Αρχαιολογικός-Χώρος Ἐλευσίνας/ναός-φαυστίνας>, Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δυτικῆς Ἀττικῆς 09/04/2022.

Ἡ πέμπτη σκηνή φέρει τὴν ἐπιγραφή «Ἡ ΑΓΙΑ ΒΑΠΤ.» καὶ λαμβάνει χώρα ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς πόλεως στίς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Τίβερη. Γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν ἱστορία ὅτι ἡ πόλις τῆς Ρώμης ἀναπτύχθηκε γύρω ἀπὸ ἓνα ὄχυρό στὸν ποταμὸ Τίβερη⁷. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἀποτυπώνεται ἡ σκηνή, ὅπου ἡ ἁγία Παρασκευὴ βαπτίζει τὸν αὐτοκράτορα Ἀντωνίνο, παρουσία τῆς αὐτοκράτειρας Φαυστίνας καὶ μίας ἄλλης εὐλαβοῦς γυναίκας.

Ἡ ἕκτη σκηνή φέρει τὴν ἐπιγραφή «Ἡ ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΔΙΔΟΝ ΤΩ ΔΡΑΚΟΝΤΙ». Ἡ σκηνή διαδραματίζεται σέ ἓνα ἄγιο μέρος ἀνάμεσα σέ λόφους, ὅπου ἡ ἁγία φαίνεται ὀλόσωμη σέ στάση τριῶν τετάρτων ἔτοιμη νά παραδοθεῖ στὸν δράκοντα πού βρίσκεται μπροστά της, ἀπὸ τὸν ὁποῖο καὶ καταφέρει νά ἐπιζήσει σύμφωνα μέ τὸν βίο της. Ὅσον ἀφορᾷ στὸ φυσικὸ τοπίο ἀποτελεῖται ἀπὸ ὄρεινους ὄγκους πού ὑψώνονται πανύψηλοι καὶ καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος τοῦ βάρους, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ἔδαφος στὸ κατώτερο τμήμα τῆς παράστασης. Οἱ ὄρεινοὶ ὄγκοι τοποθετοῦνται μέ τέτοιον τρόπο, ὥστε νά ὑπηρετοῦν τὴν ἰσορροπία καὶ τὸν ρυθμὸ τῶν συνθέσεων καὶ νά ἀναδεικνύουν τὸ περιεχόμενό τους⁸. Ἡ σκηνή ἀποτελεῖται ἀπὸ βραχώδη, γυμνά βουνά πού ἀποδίδονται μέ τὸν βυζαντινὸ τρόπο τῶν ἐπάλληλων τμήσεων καὶ μέ ἐλάχιστη, χαμηλή, σχεδὸν ὑπαινεκτικὴ βλάστηση. Τὰ βουνά ἔχουν διαφορετικούς, ἀπαλούς καὶ ἔντονους χρωματισμούς καὶ καταβάλλεται προσπάθεια γιὰ ἐπίτευξη χρωματικῆς ἁρμονίας μέ τὸ ἔνδυμα τῆς ἁγίας μπροστά ἀπὸ αὐτά.

⁷ Jared J. Eddy, *The ancient city of Rome, its empire, and the spread of tuberculosis in Europe*, Tuberculosis 2015, σ. 1.

⁸ Στουφῆ-Πουλιμῆνου Ἰ., *Ἀπὸ τοὺς Ναζαρηνοὺς στὸν Φ. Κόντογλου- Θέματα νεοελληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωγραφικῆς*, Ἐκδόσεις Ἄρμος, Ἀθῆνα 2007, σσ. 165-166.

Στό ἔβδομο πλαίσιο ὑπάρχει ἐπιγραφή, ἐξαιτίας ὅμως τῆς κακῆς κατάστασης τῆς εἰκόνας δέν εἶναι εὐκόλο νά ἀναγνωστεῖ. Παράλληλα, σέ αὐτό τό πλαίσιο ἀποτυπώνονται δύο σκηνές. Στό ἐπάνω μισό μέρος ἀπεικονίζεται ἡ ἀγία μπροστά ἀπό πολλά κτίρια, συνοδευόμενη ἀπό ἕναν Ρωμαῖο στρατιωτικό νά παρουσιάζεται πιθανότατα στό ἀνάκτορο μπροστά στόν ἐπόμενο αὐτοκράτορα, τόν Μάρκο Αὐρηλίου, ὁ ὁποῖος ἄνοιξε κι ἐκεῖνος ἕνα νέο κύκλο διωγμῶν κατά τῶν χριστιανῶν καί ἀπεικονίζεται καθισμένος πάνω σέ ἕναν θρόνο. Ἡ ἀγία συλλαμβάνεται ξανά βιώνοντας πάλι σκληρά βασανιστήρια. Στό ἄλλο μισό τοῦ ἴδιου πλαισίου ἀναπαρίσταται μία σκηνή, ὅπου ἡ ἀγία ἀπεικονίζεται γυμνή ἀπό τί μέση καί πάνω, ἐνῶ ἕνα λευκό ἱμάτιο καλύπτει τό ὑπόλοιπο σῶμα της. Ὑπάρχουν δύο ἄνδρες πού ἐκτελοῦν τά βασανιστήρια της, ἐνῶ ἐκεῖνη βρίσκεται πεσμένη στό δάπεδο. Σύμφωνα μέ κάποιες πηγές πού ἀφοροῦν στόν βίο της τά βασανιστήρια ἀνατέθηκαν στους ἑπαρχοὺς Ἀσκληπιό καί Ταράσιο.

Στό ὄγδοο πλαίσιο ὑπάρχει ἐπιγραφή, ἀλλά δυστυχῶς λόγω τῆς κακῆς κατάστασης στὴν ὁποία βρίσκεται δέν μπορεῖ νά ἀναγνωστεῖ τό κείμενο καί κάτ' ἐπέκταση νά ἀντλήσουμε περισσότερες πληροφορίες γιά τὴν ἐν λόγω σκηνή. Ἀπὸ τὴν ἀπεικόνιση προκύπτει ἡ ἀγία Παρασκευὴ νά συνομιλεῖ μέ πλῆθος κόσμου, προεξέχοντος κάποιου ἄλλου ἡγεμόνος, καί αὐτό προκύπτει γιατί τά χαρακτηριστικά του δέν μοιάζουν μέ τῶν προηγούμενων ἀπεικονίσεων, ἴσως σέ κάποια ἄλλη πόλη τὴν ὁποία ἐπισκέφτηκε μετὰ ἀπὸ τὸν διωγμὸ της καί κατά τὴν διάρκεια τῆς περιοδείας της κηρύττοντας τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ. Ὁ λόγος πού πιστεύουμε ὅτι εἶναι σέ ἄλλη πόλη προκύπτει ἀπὸ τά διαφορετικὰ κτίσματα πού προβάλλονται στόν κάμπο τοῦ πλαισίου.

Στό ἕναπο πλαίσιο ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή στὴν ὁποία ἀναγράφεται «**Η ΑΓΙΑ ΑΠΟΤΕΜΝΕΤΕ ΤΩ ΚΡΑΝΙΩ**». Στὴν ἐν λόγω σκηνή ἀποτυπώνεται τό τελει-

ωτικό μαρτύριο τῆς ἁγίας Παρασκευῆς. Ἐξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς πόλεως ὁ δῆμιός της στέκεται μὲ ὑψωμένο τὸ σπαθί του, ἐνῶ ὁ ἀποκεφαλισμός τῆς ἁγίας ἔχει ἤδη συντελεστεῖ, καὶ αὐτὸ διαπιστώνεται καθὼς ἡ ἁγία εἶναι γονατιστή, ἐνῶ στὸ ἔδαφος κείτεται κομμένη ἡ κἀρα της. Ἡ ἀναπαράσταση αὐτὴ φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ βυζαντινὰ πρότυπα (κατὰ τὴν ὑστεροβυζαντινὴν περίοδο) καθὼς δέν ἔχει συντελεστεῖ ὁ ἀποκεφαλισμός, ἐνῶ ὁ ἐκτελεστίς εἶναι ἔτομος γιὰ τὴν πράξη⁹.

Στὴν δέκατη σκηνὴ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή στὴν ὁποία ἀναγράφεται «Ο ΤΑΦΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ». Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἀπεικονίζεται ἡ ἁγία Παρασκευὴ νὰ κοιμᾶται γαλήνια πᾶνω στὸ νεκρὸ κρεβάτι μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα. Πίσω ἀπὸ τὴν κλίνη της στέκονται θλιμμένες ἕξι ἀνθρώπινες μορφές, τρεῖς καὶ τρεῖς ἀντίστοιχα τοποθετημένες ἀμφιθεατρικά. Οἱ τρεῖς ἐξ ἀριστερῶν ἀπαρτίζονται ἀπὸ ἕναν ἡλικιωμένο ἄνδρα, ἕναν νεώτερο καὶ μία νεαρὰ γυναίκα, οἱ ὁποῖοι κρατοῦν ἀπὸ μία ἀναμμένη λαμπάδα, ἐνῶ οἱ ἄλλες τρεῖς μορφές ἐκ δεξιῶν ἀποτελοῦνται ἀπὸ τρεῖς ἄνδρες ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ πρῶτος παρουσιάζεται ὡς γηραιότερος, ὁ ἀμέσως ἐπόμενος λίγο νεώτερος, ἀμφοτέρω δὲ κρατοῦν λαμπάδες, ἐνῶ ὁ τρίτος εἶναι ἕνας κληρικός ἐνδεδυμένος μὲ ἱερατικὰ ἄμφια, κρατῶντας ἕνα ἀνοικτὸ βιβλίον τὸ ὁποῖο καὶ φαίνεται νὰ ἀναγιώσκει. Στὸ πίσω μέρος τοῦ κάμπου εἶναι τοποθετημένα διάφορα οἰκοδομήματα.

Ἡ ἁγία Παρασκευὴ ὑπέμεινε θεληματικὰ τὸ μαρτύριο τοῦ αἵματος καὶ τὸ μαρτύριο τῆς συνειδήσεως. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἐπιδίωξε τὸν θάνατο, προ-

⁹ Παπαδημητρίου Π., «Σύνθεση Εικόνας τῆς ἁγίας Παρασκευῆς μὲ σκηνές τοῦ βίου της στὸ ἐκκλησιαστικὸ μουσεῖο τῆς Σιάτιστας», *Μακεδονικά* – 38, 2009, σ. 76.

κειμένου με τόν τρόπο αυτόν νά διακηρύξει δημόσια τήν πίστη καί τήν αγάπη της γιά τόν Χριστό.

Σέ πολλές εικόνες ανά τούς αιώνες, ή αγία Παρασκευή ταυτίζεται με τήν ημέρα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς με ἕναν συμβολικό τρόπο. Ἀπεικονίζεται με τήν παρουσία τοῦ Ἐσταυρωμένου ἐπάνω στό σταυρό πού κρατεῖ ή αγία Παρασκευή, ὅπως διαφαίνεται στήν εἰκόνα τῆς συλλογῆς Βελιμέζη¹⁰ καί σχετίζεται με τό Πάθος τοῦ Χριστοῦ, ὅπου ἐκεῖ γίνεται συμβολική ἀναφορά, ἀλλά καί σέ παλαιότερες παραστάσεις τῆς αγίας, ὅπου κρατεῖ τήν εἰκόνα τῆς Ἄκρας Ταπείνωσης, ἀλλά καί σέ εἰκόνες τοῦ 14ου αἰῶνος καί ἔξης στήν Κύπρο, ὅπου τήν συναντοῦμε συχνά στόν τύπο αὐτό νά κρατεῖ τόν Ἐσταυρωμένο.

«Ἡ συμμετοχή στό πάθος τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ τήν ἀναγκαία προϋπόθεση γιά τήν βίωση τῆς χαρᾶς τῆς ἀναστάσεως καί τήν οἰκείωση τῆς ἀληθινῆς ζωῆς. Μίμηση τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ καί πραγματική μετοχή σ' αὐτό πού θεωρήθηκε ὁ θάνατος τῶν Μαρτύρων τῆς Ἐκκλησίας ὅλων τῶν ἐποχῶν»¹¹. Ἡ Ἁγία Παρασκευή τιμᾶται καί ἐορτάζεται ἀπό τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στίς 26 Ἰουλίου.

---

¹⁰ <https://velimezisicons.gr/images/agia-paraskeui-skines-viou/>, Ἴδρυμα Αἰκατερίνης Λάσκαρη 09/04/2022.

¹¹ Τσάμης Δ., *Ἀγιολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 104.

ΑΝΔΡΕΑΣ Δ. ΤΣΕΡΓΑΣ
ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ ΛΑΡΙΣΗΣ

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ. ΛΑΪΚΕΣ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ - ΤΑ ΘΑΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ

Μέ επισημότητα, λαμπρότητα καί θρησκευτική κατάνυξη τιμάται, κάθε χρόνο στα Άμπελάκια, στον περιώνυμο Ναό ή μνήμη του Δρακοκτόνου, Μεγαλομάρτυρος καί Τροπαιοφόρου Άγιου Γεωργίου.

Ἡ μνήμη του εορτάζεται στίς 23 Ἀπριλίου, αὐτοῦ τοῦ ἱππότη Ἁγίου, μέ τό ἀνεμόποδο ἄτι πού σκοτώνει τόν δράκοντα καί ἀπελευθερώνει τήν βασιλοπούλα πού εἶχαν ὀδηγήσει οἱ κάτοικοι μιᾶς περιοχῆς –κάποια ἀφήγηση ἀναφέρει τήν Ἀττάλεια τῆς Τουρκίας– γιά νά τήν καταβροχθίσει ὁ δράκοντας, ἀφοῦ σ' αὐτήν ἔλαχε ὁ κλῆρος τῆς θυσιάς της, γιά νά τρέξει τό νερό ἐλεύθερο ἀπ' τήν πηγή καί ἐλευθέρωσε, ἔτσι, ὁ Ἅγιος τήν κόρη καί τήν κοινότητα ἀπ' τόν φόρο αἵματος.

Οἱ παλαιότεροι κάτοικοι, εὐλαβοῦνταν πολύ τόν Ἅγιο, ἀλλά καί οἱ νεώτεροι Ἀμπελακιῶτες μιλοῦν μέ σεβασμό γιά τόν Δρακοκτόνο Ἅγιο Γεώργιο πού τόν θέλουν καταδικό τους καί τοῦ δώσαν τό προσωνύμιο: ὁ παππούς ὁ Ἅγι – Γιώργης (σάν νά πρόκειται γιά τόν παππού τοῦ καθενός, τόση ἀγάπη καί σεβασμό τόν ἔχουν). Εἶναι ὁ προστάτης τους, ὁ παραμυθητής, «ἰατρός ψυχῶν τέ καί σωμάτων». Εἶναι ὁ πιό δημοφιλής Ἅγιος καί γιορτάζεται σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα πανηγυρικά. Πολλοί ἔβλεπαν τόν Ἅγιο, ὡς καβαλάρη στό ἄσπρο ἄλογό του, μέσα στό σύννεφο νά κυνηγᾶει τοὺς ἐχθρούς καί νά προστατεύει τόν στρατό, γι' αὐτό καί εἰκονίζεται στά στρατιωτικά λάβαρα. Στήν λαϊκή συνείδηση ἔχει τά χαρακτηριστικά λαϊκοῦ ἥρωα πού ξφριππος σκοτώνει τόν δράκο.

Ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ὁ πιό λατρευτός Ἅγιος τῆς Ὁρθοδοξίας, γεννήθηκε τό 275 μ.Χ στήν Καππαδοκία ἀπό γονεῖς χριστιανούς καί ἀποκεφαλίστηκε τό 303 μ.Χ. Ἦταν χιλίαρχος στήν ἀνακτορική φρουρά τοῦ Αὐτοκράτορα Διοκλητιανοῦ. Ἐπέδειξε ἀνδρεία καί αὐτοθυσία, γι' αὐτό ἡ Ἐκκλησία τόν ὀνομάζει στρατηλάτη.

Ἀσπιάστηκε τόν χριστιανισμό καί ἀρνήθηκε νά συμμετάσχει στους διωγ-

μούς. Κατά τούς βιογράφους παρουσιαζόταν «ὡς ῥόδον ἐν μέσῳ ἀκανθῶν». Δικαίως ὁ ὑμνογράφος του τόν ὀνομάζει ἐλευθερωτή τῶν αἰχμαλώτων, γιατί πλήρῳνε τά λύτρα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν αἰχμαλώτων χριστιανῶν.

Ὅμως, δέν ὑπάκουσε στό διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορα πού ὄριζε ὅτι ὅλοι οἱ ἀξιωματικοί τοῦ στρατοῦ ἔπρεπε νά δείχνουν τήν ἀφοσίωσή τους στόν αὐτοκράτορα, προσφέροντας θυσιές στους θεούς τῆς εἰδωλολατρίας. Τόν υπέβαλαν σέ βασανιστήρια, ἀφοῦ πρῶτα τόν βάλαν στόν τροχό. Δέν ἔπαθε τίποτα, βγήκε νικητής, γι' αὐτό τόν ὀνομάζουν τροπαιοφόρο. Τοῦ φορέσαν σιδερένια ὑποδήματα, κοκκινισμένα σπίν φωτιά καί τόν ἀνάγκασαν νά τρέχει. Πάλι δέν ἔκαμψαν τήν πίστη του, ἀφοῦ καί, ὅταν τόν ρίξαν σπίν ἀσβέστη, πάλι νικητής βγήκε συντριβοντας τά ἀγάλματα τῶν εἰδώλων.

Ἄν ἡ μνήμη τοῦ Ἁγίου τιμᾶται, στίς 23 τ' Ἀπρίλη, κάθε χρόνο, σέ ὅλα τά μέρη τῆς Ἑλλάδος καί εἶναι γιορτή τῶν ποιμένων, οἱ εὐσεβεῖς Ἀμπελακιῶτες ἔχουν ἰδιαίτερο λόγο νά τιμοῦν τή μνήμη τοῦ κάθε χρόνο καί στίς 3 Νοεμβρίου, γιατί αὐτήν τή μέρα ὁ Ἅγιος ἔσωσε τό χωριό ἀπό τούς Τούρκους πού ἤθελαν νά τό κάρουν.

Ἔτσι, δέν εἶναι ὁ Ἅγιος Γεώργιος γιά τούς Ἀμπελακιῶτες μόνο ὁ μάρτυρας χριστιανός καί ἀγωνιστής πού ἔσωσε τή βασιλοπούλα, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω καί στό ποίημα-τραγουδι πού ἔπλεξε ἡ λαϊκή μούσα τιμώντας τον, ἀλλά αὐτός πού ἔσωσε καί τό χωριό στά δύσκολα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ὅταν πολλοί, καί ἰδίως ὁ Ἀλί Πασᾶς πού ἔκανε γιουρούσι μέ τίς ὀρδές του σπίν τότε φημισμένη κοινότητα, γιά νά τή διαγομίσει, ὅπως λένε οἱ ντόπιοι.

Ὅλοι ἐποφθαλμιοῦσαν τήν προκοπή, τά πλούτια τῶν Ἀμπελακιωτῶν, τά ὅποια προέρχονταν ἀπό τήν λειτουργία τοῦ συνεταιρισμοῦ καί τήν ἐμπορία τῶν θαυμάσιων ἄλικων νημάτων. Τά Ἀμπελάκια, λοιπόν, γιορτάζουν πανηγυρικά τόν Ἅγιο Γεώργιο, προστάτη τους σ' ὅλες τίς δύσκολες ὥρες.

Οἱ παραδοσιακές ἀφηγήσεις εἶναι πολλές καί ποικίλες μέ κεντρικότερο πυρῆνα, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, ὅτι ἤρθαν οἱ Τούρκοι καί στρατοπέδευαν κάτω ἀπ' τά νεκροταφεῖα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Κάποιοι –μᾶλλον οἱ ἀξιωματικοί– ἐπειδή ἔκανε κρύο, μπῆκαν στόν ναό καί κοιμήθηκαν πάνω στίς εἰκόνες, δηλαδή τίς ἔβαλαν γιά στῶμα, καί ὁ ἀξιωματικός των Τούρκων, ὁ Καϊμακάμης, κοιμήθηκε πάνω σπίν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἡ ὅποια ἦταν καί μεγαλύτερη. Κατ' ἄλλους ἔβγαλε τήν πόρτα, ὁ Ἅγιος ὅμως, παρουσιάστηκε τό βράδυ στόν Καϊμακάμη καί τοῦ εἶπε ἐπιτακτικά: «Σῆκω! μάζεψε τ' ἀσκέρι σου καί φύγε, γιατί θά σέ καταστρέψω καί σένα καί τόν στρατό σου». Κι ἔφυγαν καί δέν ξημέρωσαν. «Νά εὐχαριστᾶτε τόν Ἅγιο» ἔλεγαν οἱ Τούρκοι, «ἤρθε

ένας καβαλάρης καί μᾶς εἶπε νά φύγουμε». Καί, ὅταν τό ἀφηγοῦνται αὐτό τούς πιάνει ρίγος. Λεπτομέρειες θά δοῦμε πῶς κάτω στήν ἐργασία, ὅταν θά παρακολουθήσουμε τά θαύματα τοῦ Ἁγίου πού μᾶς παρέδωσε ἡ λαϊκή εὐαισθησία.

Ἦταν γιορτή τοπική ἢ 3η Νοεμβρίου, ἀλλά ὁ Ἅγιος θεωροῦνταν, λόγω τῶν πολλῶν θαυμάτων, ὁ πολιούχος τῆς περιοχῆς. Λένε οἱ γεροντότεροι χαρακτηριστικά: ὅτι «τούς ἄρρωστους τούς ἔφεραν στήν κουβέρτα καί ἔφευγαν ὄρθιοι μέ τά πόδια τους». Εἶναι πανελλίνια γνωστό τό ποίημα – τραγούδι τῆς Δρακοκτονίας, θυμοῦμαι νά τό τραγουδοῦν οἱ μανιές στά Ἀμπελάκια καί νά βουρκώνουν τά μάτια τους ἀπό εὐσέβεια στόν Ἅγιο πού ξεπάστρευε αὐτό τό «θεριόν» πού εἶχε τόν ἔλεγχο τῆς ὑδροδοσίας στήν περιοχή καί ἐκβίαζε, ὡς ἀντίτιμο τῆς παροχῆς νεροῦ, νά ἔχει γιά βορά του τίς καλύτερες κορασίδες, διπλαδί ὑποχωροῦσε μόνο, ἄν τό τάζαν ἀνθρώπινη «θροφή».

Ἡ προφορική παράδοση λέει ὅτι πολύ παλιά, ἐκεῖ γύρω σ' αὐτήν τήν ἀμφιθεατρική τοποθεσία, ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ, πάνω σέ ἕνα βατό λόφο μέ κέντρο τό ναό λειτουργοῦσε μοναστήρι ἀφιερωμένο ἀπ' ὄ,τι φαίνεται στόν Ἅγιο Γεώργιο. Πολλοί ναοί χτίζονταν στήν ἄκρη τοῦ χωριοῦ, περιμετρικά, γιά νά τό προστατεύουν οἱ Ἅγιοι ἀπό ληστρικές ἐπιδρομές ἢ κάποια λοιμική. Γίνονταν, ἔτσι, περιχαράκωση τοῦ χωριοῦ ἀπό τίς ἐπιδημίες. Ἴσως γ' αὐτό καί ὁ Ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου νά χτίστηκε στήν περιμέτρο.

Σημασία ἔχει ὅτι ὁ ἱερός ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἀμπελακίων ἔγινε «ἡ μεγάλη κιβωτός μνήμης καί ἱστορίας τοῦ χωριοῦ» μέ τά θαύματα τοῦ ἁγίου καί τίς πολυποίκιλες καί θαυμαστές ἀφηγήσεις. Μέ τό πέρασμα τῶν χρόνων, τό σημεῖο ἔγινε ὁ τόπος, ὅπου γίνεται τό ἀντάμωμα τῶν ἀπανταχοῦ Ἀμπελακιωτῶν πού ἀποτελεῖ τήν οὐσιαστικότερη εὐκαιρία ἀναβάπτισης καί συνάντησης μέ τήν προγονική παράδοση, κάτω ἀπό τά παμπάλαια ψηλοκυπαρίσσια καί τήν βαθιά σκιά τοῦ αἰωνόβιου καί ἱστορικοῦ πλάτανου.

Ναός, πού εἶναι μιά ἀπλή μονόχωρη βασιλική, ἀλλά ἐπιβλητική καί μεγαλόπρεπη, μέ τίς σπουδαίες τοιχογραφίες της, μέ νάρθηκα καί σπάνιο ξυλόγλυπτο τέμπλο, ἕνα πρῶμο μνημεῖο γιά τήν ζωή καί τήν ἔναρξη τῆς πολύχρονης ἱστορίας τοῦ χωριοῦ. Καί στήν Ἀνατολή, ἰδιαίτερα, στήν Αἴγυπτο τοῦ 4ου αἰῶνα μ.Χ. σαράντα ναοί καί τρία μοναστήρια φέρουν τό ὄνομά του. Μή μᾶς παραξενεύει, λοιπόν, τό γεγονός ὅτι ἡ γύρω ἀπ' τόν ναό περιοχή ἦταν μοναστηριακός χώρος, οἱ παλιοί παπποῦδες, πού δέν ὑπάρχουν πιά, τό λέγαν μέ σιγουριά, ὅπως ὁ Νικόλας Μάντζιος, ἡ Φανή Καραδόντα, ἡ καλογριά, ἡ γαγιά Φανιώ ἢ Κατσέμαινα, ἡ Ἀναστασία Χασιώταινα, πού εἶχε τό σπίτι στήν περιοχή αὐτή, ἀλλά περισσότερο ἡ Ἀγγελκώ Καρκαντοῦ, ἡ ὁποία ὅλα τά χρόνια

ἦταν καλογριά στό ναό καί θυμοῦνταν τά τελευταῖα ἀπομεινάρια τῶν κελλιῶν.

Ἀφηγοῦνταν λοιπόν οἱ παλιότεροι καί πέρασε ἡ πληροφορία καί στούς νεώτερους ὅτι ὁ Ἅγιος Γεώργιος καί ὄλη ἡ γύρω περιοχὴ ἐκεῖ ἦταν βακούφι – μοναστήρι. Ὁ χῶρος ἦταν περιφρουρημένος, ξεκινοῦσε ἀπό κάτω –χαμπλά ὅπου ἦταν– ὡς τελευταῖα τά σκαλιὰ πού ἀνεβαίναμε γιά τό σχολεῖο, τίν νέα Μανιάρειο σχολή πρὸς τὰ ἀριστερά, πού λειτούργησε τό 1932, ὡς δημοτικό σχολεῖο. Ἐκεῖνος ὁ χῶρος τοῦ σχολείου, τό χωράφι μέ τίς μπλιές, ἦταν βακούφικος, καί, ἂν ρίξεις τό βλέμμα σου ψηλότερα στό πανέμορφο ὑψωμα, ἀντικρίζεις τὰ κυπαρίσσια πού ξεχωρίζουν, ὡς γνωστό, ὡς δέντρα τοῦ πένθους καί ἀντιλαμβάνεσαι ὅτι ἐκεῖ κοντὰ εἶναι τόπος λατρείας τοῦ θεοῦ καί χῶρος ταφῆς ἀγαπημένων νεκρῶν. Ἀκούγεται καί σήμερα ἡ φράση «ἅμα σέ πᾶν» στά κυπαρίσσια!», σ' αὐτά τά πολύ ψηλά, δυνατά, ὁμορφα καί μέ καλόσχημη φυλλωσιά δέντρα, πού δέν ἀλλάζουν στό ἐλάχιστο τίν ἐμφάνισί τους καί τό βαθύ πράσινο χρῶμα, τό κυπαρισσί τῆς αἰωνιότητος.

Ὅλα τά γύρω χωράφια καί οἰκόπεδα πρὸς τὰ δεξιὰ, καθὼς ἀνεβαίνομε, δηλ. ὁ εὐρύτερος χῶρος τοῦ μνημείου πεσόντων, τό νεότερο γίπεδο 5Χ5, κι ὁ χῶρος κάτω ἀπ' τίν ἐκκλησία μέ τίς ἐλιές βακούφικος ἦταν. Ἐπίσης, ἀπ' τίν ἀριστερή πλευρά ἀνεβαίνοντας, ἐκεῖ πού εἶναι τό σπίτι τοῦ Τάκη τοῦ Ντάσιου, τό σπίτι τῆς Εὐρυδίκης, ὁ μπαχτσές καί παραπίσω το σπίτι τοῦ Τσιόκανου – Γκουντιαβέλη, τοῦ Κατσαντώνη, τῆς Χασιώταινας, ὅλα βακούφικα. Στόν χῶρο, στόν ὁποῖο εἶναι κτισμένο τώρα τό σπίτι τοῦ Χ. Δογάνη, παλιά ὑπῆρχε καφενεῖο, τό ὁποῖο ἡ ἐκκλησία νοίκιαζε, κι ὁ μπαχτσές ἀπό δίπλα βακούφικος ἦταν, τοῦ μοναστηριοῦ. Ἀπ' ὅ,τι φαίνεται καί τά μνήματα καί ὁ τόπος τοῦ κοιμητηρίου, ὁ χῶρος τοῦ ξενῶνα καί ἀπό πάνω ὁ χῶρος, πού ἦταν στιμένο τό παλιό μνημεῖο τῶν πεσόντων στό δασύλλιο, πού φτάνει ὡς τά «λιβάδια» ἦταν βακούφικα. Τά λιβάδια εἶναι ἓνα πλάτωμα, ὅπου γίνονταν ἐκεῖ, δίπλα στή βρύση, οἱ γυμναστικές ἐπιδείξεις τῶν μαθητῶν μέ τίν λίξη τῆς σχολικῆς χρονιάς καί λειτούργοῦσε καί ὡς νυφοπάζαρο κατά τίν ὥρα τῆς κυριακάτικης ἀπογευματινῆς βόλτας. Ὅλες οἱ ἠλικίες βγαίνουν, ἀπό παλιά νά δροσιστοῦν, περισσότερο οἱ νεότεροι, ἀγόρια καί κορίτσια, νά νυφοδιαλεχτοῦν, δικαιολογοῦνταν ὅτι βγαίνουν στό «σεργιάνι», τούς τραβοῦσε ὁμως κατά κει ὁ ἔρωτας καί στό πῆγαινε ἔλα τῆς βόλτας, πάνω-κάτω, ἔδιναν καί ἔπαιρναν τά κρυφοκοιτάγματα καί τά κρυφομιλήματα, ἡ ἐπισφράγιση τῆς ἀμοιβαίας ἔλξης, γινόταν τίν ὥρα πού προσποιοῦνταν ὅτι διψοῦν καί πῆγαιναν στήν «κρυσταλλένια» βρύση νά πιοῦν τό γάργαρο νερό, νά ξεδιψάσουν καί νά δροσίσουν τίν φλόγα τους. Ἀπ' αὐτὴν τίν βρύση μέ τί σκαλιστή σέ μάρμαρο ἐπιγραφὴ «Κρυσταλλένια»

ὄχι μόνο ἔπιναν οἱ προσκυνητές καί διαβάτες ἀλλά καί ποτίζονταν τά ἀπό κάτω κτήματα καί πρῶτο τό ἀπέναντι κοντινό, βακούφικο χωράφι.

Φαίνεται πῶς ἡ εὐρύτερη περιοχὴ ἦταν μοναστηριακός χώρος, καλά καί δυναμικά ὀργανωμένος μέ ἀρκετά κελλιά. Δέχονταν τοὺς προσκυνητές στὰ κελλιά πού ἦταν κτισμένα, καθὼς ἔλεγε ἡ γιαγιά Φανὴ Καραδόντα, ἡ καλογριά, ἐκεῖ πού εἶναι τῶρα τὰ κυπαρίσσια, στό χώρο, ὅπως πᾶμε στὰ μνήματα καί κει πού εἶναι ἡ προτομὴ τοῦ ἔθνομάρτυρα Ἰωσήφ Ρωγῶν, «Κι τὰ ἔχαν στρουμένα μὲ μαξιλάρια σταμπουμένα, μὲ χριάμια κόκκινα ἀδίματα». Σ' ἓνα κελλί, πάνω μεριά, κάθονταν ἓνας καλόγερος καί σ' ἓνα κελλί κάτω κάθονταν ἡ καλογριά, πού δέχονταν τ' Ἄγιοργιοῦ τὸν κόσμο. Εἶχαν πανηγύρι ὅλοι, καί οἱ Ἐπίτροποι γιόρταζαν ἐκείνη τὴ μέρα. Ἡ μανιά, Ἀγγελκῶ Καρκαντοῦ, ἡ καλογριά γιὰ πολλὰ χρόνια στὸν Ἄγι-Γιώργη, ἔλεγε ὅτι κελλιά ὑπῆρχαν κάτω ἀπ' τὸν Ἄγιο Γεώργιο, στό σημερινό δρόμο, μπροστὰ ἀπὸ τὸ νέο Δημοτικό σχολεῖο. Ἡ Ἀγγελκῶ ἔλεγε ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχαν πέντε κελλιά καί ἴσως τὰ χάλασαν τὴν δεκαετία τοῦ 1930, ὅταν ξεκίνησαν νὰ κτίζουν τὸ νέο Δημοτικό Σχολεῖο. Μοῦ ἔλεγε, μιά μέρα ὁ Μένιος Ζαχαριάδης ὅτι οἱ παλιότεροι, ἰδιαιτέρως οἱ γιαγιές: ἡ Φανὴ Γρίβα, ἡ Φανὴ Καραδόντα καί ἡ γιαγιά του ἡ Φῶτω, ἀνάφεραν τακτικά ὅτι οἱ παπποῦδες καί οἱ μανάδες τους θυμοῦνταν ἀπομεινάρια τῶν κελλιῶν, ντουβάρια συνήθως, συγκεκριμένα κάτω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, κάτω ἀπὸ κει πού εἶναι τῶρα ἡ καμπάνα. Ἡ γριά ἡ Ἀναστασιά, ἡ γυναίκα τοῦ Γιώργου τοῦ Χασιώτη, ἔλεγε, ἐπίσης, ὅτι ὑπῆρχαν κελλιά κάτω ἀπὸ τὴν προτομὴ τοῦ Ρωγῶν Ἰωσήφ, ἐκεῖ δίπλα ἀπ' τὸ δρόμο, ὅπου παραδίπλα εἶναι οἱ ἐλιές τῶρα τῆς ἐκκλησίας, τότε ἦταν στενός ὁ δρόμος καί εἶχε περισσότερο χώρο. Ἡ Ἀναστασιά τὸ πρόλαβε, εἶχε χριάμια κόκκινα στρωμένα. Ἀκόμα, ἡ Φανούλα Σολωμοῦ-Γρίβα μοῦ ἔλεγε ὅτι ὑπῆρχαν κελλιά μπροστὰ στὸν ναό, ὅπου εἶναι σπιμένη ἡ προτομὴ τοῦ Ρωγῶν Ἰωσήφ.

Τό κυριότερο, ὅμως, τὸ κεντρικὸ κελλί τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, πού ἦταν καί τὸ πιὸ μεγάλο κελλί, ὅπως τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἦταν ἐκεῖ, πού ἔκτισε ὁ Δογάνης ὁ Χαράλαμπος, στὰ χρόνια μας, τὸ σπίτι του. Ἡ Λενίτσα Τσεργᾶ-Κριτσιμάλλη, τὸ κελλί αὐτὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τὸ θυμάται. Λέει ὅτι εἶχε τρία σκαλάκια τὸ κελλί καί ἀνέβαινες, ἦταν μεγάλο σάν τὸ κελλί τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἐκεῖ ἔφαγε, μικρὴ, λουκούμι, τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς τοῦ Ἁγίου, καί ἡ γιαγιά της ἡ Φῶτω τοῦ Μίχου, ἡ μάνα τῆς μάνας της, ἤπιε καφέ μέ γάλα. Ἀπ' ὅλες, λοιπόν, τίς πληροφορίες πού μᾶς ἐπιδαμιλεῖ ἡ λαϊκὴ παράδοση, φαίνεται ὅτι σπὴν τοποθεσία αὐτὴ ἦταν βακούφι «γερό», ὅπως λέν οἱ ντόπιοι.

Ἡ ἐκκλησία ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ἀμπελακιώτη λόγιό

Ἰωάννη Ἄν. Λεονάρδο, στό ἔργο του «Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας χωρογραφία» πού δημοσιεύτηκε στήν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας τό 1836. Γράφει: «...καί τελευταῖον ἡ περί τήν ἀνωφερῆ ἄκραν τῆς πόλεως εἰς μνήμην, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐν ἧ ἱερεὺς τις ἐκ τῆς ἐπισκοπικῆς ἐνορίας τὰς ἱερὰς τελετάς ἐκτελεῖ. Ἐξω τῆς αὐλῆς τῆς ἐκκλησίας, ἀνυψοῦται γιγαντιαῖός τις πλάτανος ἐριζωμένος ἀνάμεσα εἰς τὰ πράσινα χορτάρια ἐξαπλωμένους ἔχων τοὺς κλώνους του ὡς κινέζικος Ἀμπρέλλα. Ὑπὸ τόν ἴδιον τοῦτον πλάτατον συνηθίζεται νά γίνηται δῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἁγιασμός: τῆ τε 23 Ἀπριλίου καί τῆ 3 Νοεμβρίου». Ἡ χαρακτηριστική αὐτῆ περικοπὴ τοῦ Λεονάρδου δίνει βασικότητα στοιχεῖα-πληροφορίες γιά ὅλον τόν περίγυρο καί τήν ἱστορία τοῦ τόπου.

Ὁ Ναός εἶναι στό ὕψωμα, ἀλλά πρὶν φτάσεις ἐκεῖ μέ σκαλοπάτια, καθὼς ἀνεβαίνεις, ἀριστερὰ εἶναι ὁ «σοφάς», ὅπου σώζεται ἀκόμα ἓνας παμπάλαιος, κουφιασμένος ἀπ' τὰ πολλὰ χρόνια πλάτανος, ἀπροσδιορίστου χρονολογίας, αἰωνόβιος, φορτωμένος μέ πολλές ἀναμνήσεις, πού ἀναμφισβήτητα πρόκειται γιά ἓνα μνημεῖο τῆς φύσης πού χαρακτηρίζει τόν «σοφά» καί δεσπόζει στόν περίγυρο. Μέ ὀρατότητα καί θέα πρὸς τόν προφήτη Ἡλία πάνω καί τό «Παλιοχώρι» ἀπέναντι: πανέμορφη θέα, ὅπου ξανοίγει τό μάτι καί εὐφραίνεται ἡ ψυχὴ. Μέ χάρι προβάλλει στήν ἄκρη, ἀπέναντι ἀπ' τόν πλάτανο, ἡ βρύση τοῦ «σοφά», καλλιτεχνημένη, μέ μεγάλο κούτουλο ἀπὸ κάτασπρο μάρμαρο, προσφορά τῶν ἀδελφῶν Μίχου, ἀφοῦ, τό «Μέμνησο τῆ γενέτειρα» λειτουργήσε γι' αὐτούς, ὡς κύρια πατριωτικὴ παρόρμησι. Φαίνεται, ὅμως ὅτι τὰ πλάτνια χαρακτηρίζαν τήν γιορτὴ καί τόν τόπο τοῦ Ἁγι-Γιώργη, ὅπως δηλώνει τό παρακάτω τραγούδι:

*Μέσ' σ' Ἁϊ-Γιωργιοῦ τούς πλάτανους
Γένονταν πανηγύρι
Δώδεκα δίπλες ὁ χορός
Κι ἐξήντα δυὸ τραπέζια
Καί χίλια ψένονται σφαχτά
Σ' ὄλο τό πανηγύρι.*

Εἶναι αὐτός ὁ γεροπλάτανος δέντρο ἀναφορᾶς καί καταφυγῆς γιά τοὺς ντόπιους, ὅταν ἀγκουσεμένοι ἀπ' τίς ἀνάγκες καί τίς ἀσωτίες τους, προσφεύγουν τὰ βράδια νά δοῦν τήν πλανεύτρα σελήνη νά ξεπροβάλλει μέσα ἀπ' τό «Οὐρί» καί νά ξεφλαμπήσει ἡ ψυχὴ τους. Ἀλλά καί τὰ μεσημέρια, ὅταν ἔξω ζεματάει ὁ ἥλιος καί δέ φυσάει καθόλου, στά παγκάκια κάτω ἀπ' τόν εὐλογημένο πλάτανο μέ τὰ μακριὰ κλώνάρια του, καταφεύγουν γιά λίγη δροσιά,

καί ὁ χαρακτηριστικός πλάτανος χαρίζει πλουσιοπάροχα τήν σκιά του. Τόν ἔχουν μέσα στήν καρδιά τους αὐτόν τόν πλάτανο, ὅχι ὅτι δέν υπάρχουν ἄλλα πλατάνια στό χωριό, ἀλλά αὐτός εἶναι πού καθαγιαστικε, ὡς πλάτανος τ' Ἁγιωργιοῦ, γι' αὐτό τόν ἔχουν στήν ψυχή τους μέσα ριζωμένο. Ἀκόμα καί τήν καλύτερη εὐχή πού δίνει ἡ κυρία Δήμητρα Στρούλιου στά νέα ζευγάρια, εἶναι: νά χαρεῖτε τά παιδάκια σας, νά 'στε καλά, νά τά καμαρώνετε, νά τά δεῖτε νά μεγαλώνουν καί νά ἀνοίξουν τά κλωνάρια τους σάν τόν πλάτανο τοῦ Ἁγιωργιοῦ.

Σάν νά στοιχειώθηκε αὐτός ὁ πλάτανος ἀπ' τίς πολλές εὐεργεσίες του. Νιώθεις νά σοῦ ψιθυρίζει μέ τό θρόισμά του τίς παλιές μνημές τῶν γεροντότερων ὅτι ἀπ' αὐτόν ἔβγαλε λόγο ὁ Πατροκοσμάς καί προφήτεψε ὅτι ὁ κόσμος, ὅλο τό σύμπαν, θά ἐνωθεῖ μέ ἓνα «σύρμα», ἰδέ σημερινό τηλεφώνο. Ἕνας καράς (τρένο) θά συνδέσει τά κράτη ὅλα καί ὅτι ὁ ἄνθρωπος θά γίνει, θά καταντήσει ἐννοοῦσε, τόσο ἐλαφρός πού θά ἀνεβαίνει στή ρίγανη κι αὐτή δέν θά λυγίζει! Καλύτερα νά μὴν ὑπάρχουν, εἶπε, ποτάμια καί βρύσες ἀλλά νά ἔχουμε σχολειά. Καί τά χειρότερα, πού βλέπουμε στίς μέρες μας, ὅτι οἱ κλέφτες καί ἄρπαγες, ἀπ' τὰ κακοτράχαλα βουνά, θά ροβολίσουν καί θά μποῦν σά νοικοκυραῖοι στίς πόλεις! Ἄγρια θηρία θά πετοῦν στόν οὐρανό (ιδε ἀεροπλάνα), καί ἡ πορνεία θά σέρνεται καταγῆς. Ὑστερα ὀργισμένος λέει: φέрте τήν Ἀστάρδω καί τήν Κοκάρδω νά τίς ἰδῶ! (Ἀστάρδω: μᾶλλον ἐννοοῦσε αὐτήν πού κατεβάζει τ' ἄστρα – τό φεγγάρι καί Κοκάρδω, ἦταν μιά μανιά. Αὐτές τίς εἶχαν γιά μαῖστρες, ἔκαναν μαϊλίκια).

Ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἶναι στήν οὐσία ὁ κυρίαρχος Ἅγιος τοῦ Ἀπρίλη, γι' αὐτό τόν ὀνομάζουν καί Ἀπριλίτη, μά καί Ἅγιος τῆς καλοκαιρίας, τοῦ ξεκινήματος τοῦ καλοκαιριοῦ. Ἡ ἡμέρα τῆς γιορτῆς του εἶναι σημαντική, τόσο γιά τόν ἀγροτικό ὅσο καί γιά τόν ποιμενικό κόσμο, εἶναι ὀρόσημο ἀνάμεσα στόν χειμῶνα καί τό καλοκαίρι· ἰδιαίτερα ἡ γιορτή ἀποτελοῦσε τό ξεκίνημα τῶν κτηνοτροφικῶν ἐργασιῶν. Τότε ρογιάζονταν γιά τό καλοκαιρινό ἐξάμνο οἱ μπιστικοί, ἔκαμναν τίς χρονικές συμβάσεις γιά τήν πρόσληψη βοσκῶν, γινόταν τό «ταίριασμα» τσομπάνηδων. Λέει ὁ λαός ἐπιγραμματικά: «Μῆτρος, Γιωρς ξάμνο». Ρογιάζονταν οἱ βοηθοί τσομπάνηδες ἐξάμνο, ἀπ' τήν ἡμέρα τοῦ Ἁγιωργιοῦ, 23 Ἀπρίλη, ἀλλά τήν ἡμέρα πού γιόρταζε ὁ Ἅγιος, δέν πήγαιναν στό κοπάδι, στά γίδια πήγαινε, ἐκεῖνη τήν ἡμέρα τῆς γιορτῆς, τό ἀφεντικό, ὁ τσέλιγκας.

Σημαντική, πολύσημη μέρα αὐτή ἡ 23η Ἀπρίλη, γιατί τήν ἡμέρα αὐτή ἐκλέγονταν στή Θεσσαλία καί Ἡπειρο οἱ κοινοτικοί ἄρχοντες, σέ συνέλευση στήν

ἐκκλησία. Ὁ Ἄϊ-Δημήτρης κι ὁ Ἄϊ-Γιώργης θυμίζανε τὸ «γύρισμα» τοῦ χρόνου κάθε ἕξι μῆνες: «Μ' αὐτὲς φτιάχναμε σχέδια, βάζαμε προθεσμίες, ἀρχίζαμε ἢ τελειώναμε ὑποχρεώσεις» γράφει ὁ Ν. Θέμελης. Γιά τοὺς κτηνοτρόφους εἶναι ὁ θεράπων Ἅγιος τῶν «ζωντανῶν» τους, ἔγινε ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ θεὸς τῆς σπάνης τῶν βοσκῶν. Ἀπ' τὶς 23 τ' Ἀπρίλη, πού εἶναι ἡ «κατ' ἐξοχὴν μέρα», ξεφεύγουμε πιά ἀπ' τὶς παγωμένες δαγκάνες τοῦ χειμῶνα, μέ τὰ βαριά ἀγριοκαίρια καὶ μπαίνουμε γιά τὰ καλὰ σπὴν ἀνθοφόρα Ἄνοιξη, ξαλαφρώνουμε τὰ ροῦχα, καὶ ἀρχίζει οὐσιαστικά κι «ἀνοίγει τὸ κοκκαλάκι μας», ὅπως ἔλεγαν οἱ παπποῦδες. Τὸ σημαντικότερο, βέβαια, εἶναι ὅτι θεωρεῖται ἀπ' τοὺς βοσκούς, προστάτης τους, καὶ θέλουν τὴν εὐλογία του, γιατί αὐτὴ τὴν ἡμέρα, ἐγκαταλείπουν τὰ ξεχειμαδιὰ καὶ παίρνουν μέ τὰ κοπάδια τους τὰ μονοπάτια γιά τὰ ψηλά βουνά, σάν τοὺς σταυραετούς, νά ἀναπνεύσουν καθάριο ἀέρα. Χαρούμενοι καὶ ἀνάλαφροι οἱ τσομπάνηδες, κι ἄς ρωγιάζονταν πολλές φορές «ξύψωμα καὶ μέ τσαρούχια ἀπ' τ' ῥάχ'» δηλαδή μέ ψωμί δικό τους καὶ τσαρούχια μέ φτηνὸ δέριμα ράχης. Ἔτσι τὸ ταίριαζαν οἱ τσελιγγάδες, δοκιμαστικά, γιά ἓνα ἐξάμνηνο, κι, ἂν ἦταν φιλότμοι καὶ ἐργατικοί, ἀνανέωναν τὴν σύμβασή τους. Παλιές ἐποχές, βέβαια, καὶ μέ μία ἢ τὸ πολὺ δυὸ καθόδους στοῦ χωριῦ γιά πλύσιμο «κι ἀλλαξιά», ἀφοῦ, ὡς τώρα, ἔμεινε παρομιῶδες τὸ ἱστορικό «ἄντε ξύσ' καὶ πόρεψε καὶ τὴν πασχάλια ἀλλάξεις».

Ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅπως λένε οἱ παλιότεροι, ἦταν τὸ ἐπίκεντρο ἑνὸς μοναστηριοῦ σπὴν εὐρύτερη περιοχὴ. Ὑπῆρχε, λένε, ἐδῶ, ναὸς παλιὸς ἀπὸ τὸ 1400 μ.Χ. Στὸ ἔνθετο «ἑπτὰ ἡμέρες» τῆς ἐφημ. *Καθημερινή*, πού δημοσιεύτηκε στὶς 29 Ἰανουαρίου, ἡμέρα Κυριακὴ του 1995, ὁ ἀρθογράφος Κωστῆς Βατικιώτης γράφει ὅτι «ἡ ἱστορικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου κτίστηκε τὸ 1547. Τὸ 1714 κατεστράφη ἀπὸ πυρκαγιὰ καὶ ἀνακαινίστηκε τὸ 1721». Αὐτὲς οἱ πληροφορίες γιά τὶς χρονολογίες 1547 καὶ 1714 δὲν ξέρω, ἂν κάπου ὑπάρχουν. Μελετητὲς ἐπαίοντες, ὅπως ὁ Ν. Μουτσόπουλος, ἢ Ἄν. Διαμαντοπούλου καὶ ἄλλοι προσδιορίζουν ἀπὸ τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή, τὴν χρονολογία ὑπαρξης καὶ λειτουργίας τοῦ Ναοῦ στὰ 1720, πού βασικά ἀνακαινίστηκε ὁ Ναὸς καὶ ἀνιστορήθη (δηλαδή ζωγραφίστηκε στὰ 1721). Αὐτό, ἐπίσης, ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὶς ἄλλες δύο ἐπιγραφές πού σώζονται φθαρμένες ἐντὸς τοῦ Ναοῦ καὶ θά δοῦμε παρακάτω. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του εἶναι ἀπλή, ἡ ἐκκλησία ἀποτελεῖ τυπικὸ παράδειγμα μονόχωρου, ξυλόστεγου μέ στέγη τετράριχτη, Ναοῦ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ ὀροφή εἶναι ξύλινη νταμπλαδωτὴ μέ διαχωριστικὰ πηγάκια. Ἦσως ἀπὸ ἴσως πῆραν ἰδέες γιά ὀροφές ξύλινες, διαφοροσχημικές στὰ μεταγενέστερα ἀρχοντικά. Στὴν δυτικὴ πλευρὰ τοῦ Ναοῦ ὑπάρχει τετρά-

γωνος νάρθηκας πού προστέθηκε μεταγενέστερα, απ' ό,τι φαίνεται, κι όλο τό μῆκος τῆς βορινῆς πλευρᾶς καταλαμβάνεται από μεταγενέστερο ξύλινο χαγιάτι.

Νά σημειωθεῖ ότι τό χαγιάτι-προστώων κτίστηκε τό 1924-26, ὅπως ἐπισημαίνεται ἐξωτερικά, πάνω ἀπό τά σκαλιά εἰσόδου τῆς ἐκκλησίας, σέ μιά ἐπιγραφική πλάκα, στήν μικρή ἀετωματική ἐπίστεψη τῆς ὑψουμένης στέγης. Εἶναι προσφορά Ἀμπελακιωτῶν, ντόπιων καί ἀποδημῶν, ὅπως γράφονται τά ὀνόματα τῶν δωρητῶν στήν προμετωπίδα. Ἀμπελακιῶτες πού πρόκοψαν, ὅπως ὁ Ἀδάμ Ι. Κατσέμης, μεγαλέμπορος καπνοῦ, μέ δραστηριοποίηση στόν Βόλο καί ὁ Βασίλειος Ι. Κατσέμης, εὐρισκόμενος στήν Ἀμερική, ἀλλά ἀνθρωπος πού δέν ξέχασε τούς δικούς του καί τήν πατρίδα πού τόν γέννησε. Μέ τήν δωρεά αὐτή τῶν ἐπιφανῶν Ἀμπελακιωτῶν ἔγινε ἡ πλακόστρωση στό χαγιάτι καί μάστορας ἦταν ὁ Γ. Πλιάγκας. Ἀπό μιά ἀφήγηση πού ἔχω καταγραμμένη ἀπό μιά γιαγιά, θανοῦσα, δίνεται ἡ πληροφορία ὅτι τό χαγιάτι, τόν ξενῶνα κ.λπ. τά ἔφκιασε τό 1924 ὁ Σωκράτης Σολωμός, αὐτός ὁ πολυταλαντοῦχος δάσκαλος, καί ἐννοοῦσε ἡ γιαγιά, ὅτι πῆγε μέ τούς μεγαλύτερους μαθητές τοῦ σχολείου καί βοήθησε στίς ἐργασίες ἀνοικοδόμησης καί στήν ὄλη διεργασία.

Στήν εἴσοδο τοῦ ναοῦ, ἀπό τή βορινή κύρια εἴσοδο, παλιότερα ὑπῆρχε ἄλλη βαριά, δρύινη πόρτα, ἡ ὁποία ἦταν, ὅπως λένε, ἀπ' τόν παλιό Ἄι-Γιώργη. Πάνω ἀπ' τήν πόρτα ὑπῆρχε ἐσοχή στόν τοῖχο, ὅπου μέσα ἦταν στερεωμένη ἡ Ἐφέστια ξύλινη εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, καβάλα στ' ἄλλογο νά κεντρίζει τόν δράκοντα καί νά συμβολίζει σέ κάθε πιστό τήν νίκη τοῦ καλοῦ ἐνάντια στό κακό. Ἦταν εἰκόνα λεπτοτεχνουργημένη, γιά τήν τύχη τῆς ὁποίας, ἀκόμα ἀναρωτιοῦνται οἱ παλιότεροι τί ἀπέγινε. Σήμερα στήν θέση ἐκείνη ὑπάρχει νεώτερη τοιχογραφία. Ὁ ἐσωτερικός διάκοσμος τοῦ Ναοῦ, οἱ τοιχογραφίες, πού τώρα τελευταία συντηροῦνται καί τά ξυλόγλυπτα, ἀποτελοῦν ἀντιπροσωπευτικό παράδειγμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνα καί διασώζουν ἐντονότατα ἀκόμη στοιχεῖα τῆς βυζαντινῆς παράδοσης.

Στό ἐσωτερικό ὑπέρθυρο τῆς βόρειας θύρας εἰσόδου τοῦ Ναοῦ, σώζεται καί κεφαλαιογράμματη κτητορική ἐπιγραφή τῆς ἀνακαίνισης καί τοιχογράφησης τοῦ Ναοῦ πού περατώθηκε στίς 18 Ὀκτωβρίου 1721, ἕναν χρόνο μετά τό ἔτος ἀνίδρυσής του, 1720, στό μέρος πού ὑπῆρχε καί παλιότερα Ναός.

Ἐκτίσθη χιλίους 720/+ ἀνεκενήσθη. καί) ἐστορίθη. ὁ θῆος. καί) πάνσεπτος. οἷτος ναός, τοῦ ἀ/γίου ἐνδόξου. μεγαλομάρτυρος. Γεω(ρ)γίου, τοῦ τροπαιοφώρου οἷς τὰς/ὑμέρας τοῦ Θεοφιλεστάτου. ἐπισκόπου. κυρίου. κύρ Μελετίου/ ἐκ πόλεος ἀμπελακῶν. πλαταμόνος κ(αί) λί(κό)στομίου (ἐπιτροπ)ἔβρον/τος ἐν

ίερευση πάπα δροσινου δυα σπνδρομης κ(αί) έξόδου τόν χρισμο/τατον άρχόντων χρόνης του ποτέ ίερέυς. Χατζηνευθίμπος. Χατζηδροσινος. Χατζή. ύβος ζαφίρις κ(αί) ή λοιπί χριστυανη σίν πασις/ τής χώρας, έτελιόθη έκ χοϊρος καμουτου άμαρτολου κ(αί) μαθητου ύπέρ/ πάντας τούς μαθιτάς, κωνσταντής ένδιής: έτι από χ(ριστου). 1721 έτελιόθη όκτοβρίου 18. (Ν. Μουτσόπουλος σ. 14).

Ο Ναός, λοιπόν, όπως γράφει και ή Άν. Διαμαντοπούλου, άγιογραφήθηκε τό 1721 από τόν άγιογράφο Κωνσταντή. Είναι πιθανόν, ό Κωνσταντής Τζάννες, ζωγράφος, άφελφός του Κρητικού ζωγράφου και ίερέα Έμμανουήλ Τζάννε. (Άν. Διαμαντοπούλου).

Οί τοιχογραφίες του Ναού είναι νωπογραφίες, δηλαδή έγιναν όταν τό έπίχρυσμα του τοίχου ήταν άκόμα νωπό (Al Fresco) και τά χρώματα γιά τήν ζωγραφική είχαν διαλυθεί sé άσβεστόνερο. Η έπιφάνεια όμως των μεταβυζαντινών τοιχογραφιών έχει ύποστει έπεξεργασία μέ ένισχυτικό ύλικό, μέ άποτέλεσμα νά δίνει τήν έντύπωση έλαιογραφίας (είναι έντονη ή στιλπνότητα τής τελικής έπιφάνειας).

Η όλη σύνθεση διαρείται sé τρεις ζώνες ζωγραφικής πού δημιουργούν άρμονία. Στην κατώτερη εικονίζονται Άγιοι όλόσωμοι, στην δεύτερη, στενότερη κατά πολύ από τίς άλλες sé πλάτος, Άγιοι και προφήτες sé προτομή μέσα sé μετάλλιο, και στην τελευταία οί 24 οίκοι τής Θεοτόκου και σκηνές από τό μαρτύριο του Άγίου Γεωργίου, μέ σημαντική και καλύτερα σωζόμενη τί σκηνή του μαρτυρίου στον τροχό. Στο νότιο τοίχο (άμέσως μετά τό τέμπλο), στην κάτω ζώνη εικονίζεται ό Άγιος Γεώργιος ό τροπαιοφόρος, ένθρονος, σπάνιο, γιατί συνήθως εικονίζεται έφιππος και ή έφιππη παράστασή του άποτελεί άγαπημένο θέμα τής λαϊκής τέχνης. Είναι περίπτωση σπάνια, όπως στην Όμορφοκκλησιά (Γκάλιστα) τής Καστοριάς, όπου ό Άγιος Γεώργιος παριστάνεται μέ άγαλμα, όλόσωμος.

Δέν θά άσχοληθώ άναλυτικά μέ όλον τόν τοιχογραφικό διάκοσμο, ό Ναός είναι κατάγραφος μέ έντυπωσιακές άγιογραφίες, δέν είναι τής ειδικότητάς μου, ούτε αυτός ό σκοπός τής έργασίας μου, τά έγραψαν άλλοι, έπαίοντες. Έγώ, μόνο, θά θέλα νά έπισπιάνω αυτά πού κεντρίζουν μέ τήν ιδιαιτερότητά τους τό «φιλοπεριεργον» των Άμπελακιωτών, πώς δηλ. ό εικονιζόμενος λ.χ. άρχάγγελος Μιχαήλ στην τοιχογραφία πού είναι στον δυτικό τοίχο, άριστερά, δίπλα από τήν μικρή πόρτα του κυρίως ναού, πού εισάγει στό νάρθηκα, έχει μάτια «άμυγδαλωτά» κινέζικα, όπως έρωτούν! Είναι αυτά τά πράγματα συμβατά μέ τήν αυστηρή παραδοσιακή Βυζαντινή θεματολογία, πίστη και τέχνη; Στο ίερό ή διάταξη των θεμάτων είναι ή ίδια, χωρίζεται δηλ. και έδω σε τρεις ζώνες.

Τά χρώματα, γενικά, πού χρησιμοποιει ό ζωγράφος εἶναι τό κόκκινο κεραμιδί καί ἕνα σκούρο μπλέ-μολυβί βασικά, ἡ ὄχρα, καθώσ καί ἕνα γαλακτερό λευκό πού δίνει ὄλεσ τίς λεπτομέρειεσ καί τά στολίδια τῶν ρούχων. Ἀξιόλογος εἶναι ὁ τρόπος πού ἀποδίδονται τά χαρακτηριστικά τῶν προσώπων μέ μιá ιδιαίτερη τεχνική, μέ τίν ὁποία ὄλη ἡ ἔκφραση συγκεντρώνεται στίς περιοχί τῶν ματιῶν.

Στόν Ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μποροῦμε νά θαυμάσουμε τό ἐπιχρυσωμένο ξυλόγλυπτο τέμπλο πού ἔχει χαρακτηριστικές λεπτομέρειεσ ξυλογλυπτικῆσ, ὅπωσ αὐτέσ συναντῶνται στά τέμπλα λαϊκῆσ τεχνοτροπίασ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνα. Εἶναι τέμπλο μέ λεπτοδουλεμένες παραστάσεισ πού δημιουργοῦν ἕνα ἀνάγλυφο ὠραίο σύνολο. Βλέπετε νά διακλαδίζονται κλαδιά ἀμπέλου μέ φύλλα καί σταφύλια καί μικρά πουλιά πού ραμφίζουν τά σταφύλια. Καί στίς ζωφόρο ἀνάμεσα στά σταφύλια, ζαρκάδια πού παλεύουν μέ φτερωτά ἄλογα. Τέμπλο πού ἐκπλήσσει μέ τίν λεπτοργία του καί γεννά κατάνυξη· εἶναι ζωντανό μουσεῖο, ὅπου διασώζεται-λειτουργεῖ τό μεράκι τοῦ τεχνίτη, συνδυασμένο μέ τίν ζωηρή ἔκφραση τῆσ πίστησ τοῦ Ἀμπελακιώτη. Ἡ ἔμπνευση τοῦ ταγιαδόρου τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἔχει τίς πηγέσ τησ στό φυσικό περιβάλλον τοῦ τόπου, ἀλλά καί σέ προγενέστερο τέμπλο τό ὁποῖο ὑπάρχει στό γειτονικό ἔξωκκλήσι τοῦ προφήτη Ἡλία, πάνω στό «Οὐρί». Εἶναι ἔμφανέσ ὅτι τό ξυλόγλυπτο τέμπλο ἔχει δύο ἀνοίγματα: τίν ὠραία πύλη καί τίν εἴσοδο τῆσ πρόσθεσ.

Ὁ διάκοσμος τοῦ Ναοῦ συμπληρῶνεται ἀπό τό ξυλόγλυπτο ἐπιχρυσωμένο τέμπλο, πού εἶναι καί χρωματισμένο μέ κόκκινο καί γαλάζιο χρῶμα καί οἱ εἰκόνεσ του εἶναι ἔργα τῆσ μεταβυζαντινῆσ περιόδου καί ἀκολουθοῦν τίν παράδοση τοῦ 16ου αἰῶνα. Αὐτέσ οἱ φορητέσ εἰκόνεσ στό τέμπλο εἶναι πολύ ἀξιόλογεσ. Δεξιά ἀπό τίν ὠραία πύλη εἰκονίζεται, στίς δεσποτική εἰκόνα, ὁ Χριστός ἔνθρονος, ὡσ μεγάλος ἀρχιερέασ, εὐλογεῖ μέ τό δεξί χέρι καί μέ τό ἀριστερό κρατεῖ εὐαγγέλιο, ἀκολουθεῖ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καί ἡ μετάσταση τοῦ προφήτη Ἡλιοῦ. Στίς ἀριστερή τῆσ ὠραίας πύλησ δεσποτική εἰκόνα ἱστορεῖται πάντα ἡ Παναγία, στό Ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἀμπελακίων, ἱστορεῖται ὡσ βρεφοκρατοῦσα, ἔνθρονη, σέ ἀπλό θρόνο καί κρατεῖ μπροστά τησ τόν Χριστό, μέ χρονολογία 1722 (ΑΨΚΒ), δίπλα τησ ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἔνθρονος. Τέλος, στό ἀριστερό ἄκρο τοῦ τέμπλου, σέ μικρότερεσ διαστάσεισ, βρίσκεται πάνω ἀπ' τό ἀνοῖγμα ἡ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Νικολάου μέ συνέχεια στό κατώτερο μέρος τοῦ πλαισίου τῆσ εἰκόνασ, τίν ξύλινη πλάκα μέ τί μεγαλογράμματη ἐπιγραφή (ὅπωσ θά δοῦμε παρακάτω) τῶν δωρητῶν τοῦ τέμπλου

καί χρονολογία κατασκευής του τό έτος 1722. Χαρακτηριστικός στό τέμπλο εἶναι ὁ μέγανος κεντρικός σταυρός μέ τούς δράκοντες καί τά ἔξαπτέρυγα στίς δυό πλευρές, πού ἀποτελοῦν τήν ἐπίστεψη τοῦ τέμπλου, τό ὁποῖο, ὅπως μαρτυρεῖ τό μέγανο ὕψος του, κυρίως, φαίνεται ὅτι ἔχει μεταφερθεῖ ἀπό ἄλλο Ναό· εἶναι, ὅπως λέει ὁ καθηγητής Ν. Μουτσόπουλος ἀπό ἄλλη ἐκκλησία παλαιότερη, γιατί οἱ διαστάσεις του δέν συμβιβάζονται οὔτε στό πλάτος, οὔτε στό ὕψος μέ τίς διαστάσεις τοῦ ὑπάρχοντος Ναοῦ. (Ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιγραφή):

Κατά τους. ἄ ψ κ β ἀπό δέ [ἄ] δάμ. ζ σ λ ἔτελπόθη τό τέμπλος. τοῦ ἁγίου ἐνδώξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου τοῦ τροπεοφόρου ἀρχιερατευ/βοντος τοῦ θεοφιλεστάτου κ(αί) λογιότατου ἡμῶν ἀθηντός κ(αί) δεσπότη / κυρίῳ κύρ μελετίῳ πλαταμῶνος κ(αί) λυκοστῶμου ἐν τῆς πόλλοις ἄ/μπελάκια διά σπνδρομεῖς τῶν ἐντιμωτατων κληρικόν κ(αῖ) χρησίμων αὐτῆς ἄρχον γεροντέβωντας ὁ πάπα κύρ χρόνις ἐπιτροπεύοντος ὁ πά/πά κύρ δροσινος κ(αί) ζάφυρις. Χατζήδροσινος. Χατζηνεθύμιος. Χατζηβος / πά(ν)τελεῖς Χατζήσιδερι(ς). Χατζήζαφυρις, Χατζήω(άννης). Χατζήαβρααμ / Χατζήαληβη(ς). Χατζηγεώργι(ς) κ(αί) κόστας. Γέροχαδουλις. Χατζήνι/κόλας Χατζήδημος. Χατζηγεώργιος. Χατζήστεριος. Κ(αί) διά ἔξῶ/δυό τοῦ ἐπιλοιοπου λαοῦ αἰωνία το(υ)ς ἡ μ(ν)ήμι- / ἔγινεν ἡ τιμή του γρόσια: 300.

Μιά τρίτη ἐπιγραφή βρίσκεται στό δυτικό τοῖχο τοῦ κυρίως Ναοῦ. Στό ἀριστερό μέρος τῆς θύρας εἰκονίζεται ἕνας, νέος σέ ἡλικία, Ἅγιος, ὁ Ἅγιος Ἀπόστολος ὁ Νέος καί ἀριστερά του εἶναι ἡ ἐπιγραφή πού μᾶς πληροφορεῖ γιά τό μαρτύριό του, πρόκειται γιά τό Νεομάρτυρα Ἅγιο Ἀπόστολο ἀπό τό χωριό Ἅγιος Λαυρέντιος, τῆς ἐπαρχίας Δημητριάδος, πού μαρτύρησε στίς 16 Αὐγούστου τοῦ 1686 στήν Κωνσταντινούπολη. Εἶναι λανθασμένη ἡ χρονολογία τῆς ἐπιγραφῆς 1697. Καί στήν ἐπιγραφή πάνω ἀπ' τή θύρα εἰσόδου, πού ὁδηγεῖ στό νάρθηκα καί ἔχει ἐπιχρισθεῖ, σώζονται μόνο λίγα γράμματα, πιθανόν νά ἀναφέρεται ὁ ἴδιος Ἅγιος.

Ἐπιπλέον ὁ διάκοσμος τοῦ Ναοῦ συμπληρώνεται ἀπό τόν ξυλόγλυπτο, πολυγωνικό καί ἐπιχρυσωμένο πολυέλαιο-χορό, ὁ ὁποῖος ἔχει τήν ἴδια τεχνική μέ τό τέμπλο. Εἶχε κρεμασμένες δώδεκα μικρές εἰκόνες πού ἀπεικόνιζαν τούς δώδεκα ἀποστόλους, ἀλλά, δυστυχῶς, τίς ἔκλεψαν ἀπ' τό κεντρικό στεφάνι οἱ Ἴταλοί, στήν κατοχή, ὅπως ἔλεγε ἡ μάνα μου ἡ Εἰρήνη Τσεργᾶ. Ὁ ἐπισκοπικός θρόνος τοῦ Ναοῦ εἶναι ἀπλός, ἀλλά σημαδεμένος μέ μεγάλες μνήμες, ὑπομνησκει τό θρόνο τοῦ δίκαιου κριτῆ. Καθώς ὁ Ναός ἔχει ὀλιγοστό ἔσω-

τερικό φωτισμό, αυτό, έντείνει μὲν τὴν ταπεινότητα τοῦ Ναοῦ τούτου, διμυουργεῖ ὅμως δυσχέρεια στὴν προβολὴ τῶν ἀξιόλογων ἀγιογραφιῶν του.

Πρέπει νὰ προσέξεις, καθὼς περνᾷς τὴν κοντὴ πόρτα καὶ πᾶς πρὸς τὸ νάρθηκα, γιὰτὴν ἡ κεφαλὴ σκοντάφτει στὸ χατίλι τῆς κάσας, σὰν νὰ θέλει νὰ σέ προειδοποιήσει ὅτι αὐτὰ πού θὰ δεῖς στὸν νάρθηκα θὰ σέ συγκλονίσουν καὶ θὰ σέ συνεντίσουν. Γιατί, μπορεῖ νὰ εἶναι μεταγενέστερα κτισμένος καὶ οἱ τοιχογραφίες του νὰ ἔχουν, ὅπως λένε οἱ μελετητές, διαφορετικὴ τεχνοτροπία καὶ διαφορετικὰ χρώματα ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ ἐσωτερικοῦ κυρίως ναοῦ, ὅμως, ἐκεῖνη ἡ σύνθεσις τῆς Δευτέρας Παρουσίας, πού καταλαμβάνει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ τοῖχου, σέ συγκλονίζει, σέ γεμίζει δέος, βλέποντας τὴν τιμωρία τῶν ἁμαρτωλῶν. Ὁ νάρθηκας εἶναι ζωγραφισμένος μόνο κατὰ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, οἱ τοιχογραφίες ἔγιναν ἀπὸ ἀγιογράφο ἄλλου ἐργαστηρίου, ὅπως λέει ἡ Ἄν. Διαμαντοπούλου.

Στὴ σύνθεσις, κυρίαρχη θέσις κατέχει, ἐπάνω ἀπὸ τὴν θύρα σέ κόγχη, ἡ μορφή τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου, ἐνθρονου, καὶ ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀπὸ τὴν θύρα ἡ Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα, «ἡ Ἐλεοῦσα» καὶ ὁ Χριστὸς «Ζωοδότης». Ὅλο τὸν ὑπόλοιπο τοῖχο καταλαμβάνει ἡ σύνθεσις τῆς Δευτέρας Παρουσίας. Στὸ κέντρο ψηλὰ εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς καθήμενος σέ οὐράνιο τόξο, στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ εἰκονίζονται οἱ δίκαιοι, ἡ ἀνταμοιβὴ τους καὶ ἡ Ἀνάστασις νεκρῶν. Στὴν δεξιὰ πλευρὰ εἰκονίζεται ἡ Κόλασις, ἀπὸ τὰ πόδια δέ τοῦ Χριστοῦ ξεκινᾷ ὁ πύργος ποταμὸς τῆς καὶ μέσα του εἰκονίζονται τὰ κεφάλια τῶν ἁμαρτωλῶν. Κάτω ἀριστερὰ, τὸ ὄραμα τοῦ προφήτη Δανιὴλ καὶ ἡ παράστασις τοῦ ζυγοῦ τῆς δικαιοσύνης, βλέποντάς τον, ἀδύνατον νὰ μὴν ἀναλογιστεῖ ὁ πιστὸς, «ἰδίαις ἁμαρτίαις», γι' αὐτὸ καί, ὅταν ἐξέρχονται ἀπὸ τὴν κύρια πόρτα ἐξόδου τοῦ νάρθηκα, ὅλοι βγαίνουν μὲ τὸ κεφάλι σκυμμένο ψιθυρίζοντας τὰ «Κύριε Ἐλέησον».

Στὶς 3 Νοεμβρίου, γιορτάζεται μὲ τὸ χριστιανικὸ ἡμερολόγιο ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Τὰ ἐπίσημα ἐορτολόγια τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἀναφέρουν αὐτὴ τὴν τοπικὴ γιορτὴ. Τὴν ἴδια μέρα ὅμως 3 Νοεμβρίου, σέ ἀπροσδιόριστο χρόνο ἔγινε καὶ τὸ θαῦμα τοῦ Ἁγίου, ὁ ὁποῖος ἔσωσε τὰ Ἀμπελάκια ἀπὸ τοὺς Τούρκους, πού ἤθελαν νὰ τὰ κάψουν, ἀλλὰ τοὺς ἔδιωξε ὁ Ἅγιος. Ὁ Ἰωάννης Λεονάρδος γράφει ὅτι ἡ γιορτὴ τῆς 3ης Νοεμβρίου στὸν Ἅγιο Γεώργιο γίνονταν ἀπὸ τὸ 1824. Παραθέτω τίς παραδόσεις τοῦ λαοῦ γύρω ἀπὸ τὸν Ἅγιο, οἱ ὁποῖες μπορεῖ, βέβαια, νὰ μὴν εἶναι σέ πολλοὺς ἀληθινές ἢ ἔστω ἀληθοφανεῖς, εἶναι ὅμως γιὰ πιστοὺς καὶ εὐσεβεῖς ἀνθρώπους, ἄκρως ἐνδιαφέρουσες καὶ ἐλκυστικέες. Ἐπίσης, ἐκεῖνες τῆς ἡμέρες πρὶν ἢ μετὰ τὴν γιορτὴ,

οί ντόπιοι πού εἶχαν ἀμπέλια, «τραβοῦσαν τό κρασί», μετάγγιζαν δηλαδή τό κρασί ἀπ' τῆς κάδες, ὅπου γιά 40 μέρες «ἔβραζε» μέ τά στέμφυλα καί τό ἀποθήκευαν στίς μεγάλες νταμιτζάνες, γι' αὐτό καί τήν ἡμέρα αὐτή τήν ὀνομάζουν τοῦ «Μεθυστῆ».

Τά παράδοξα θαύματα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἶναι πολλά, καταγράφονται βεβαιωμένες θαυματουργικές ἐπεμβάσεις του. Κοντά του θά προστρέξουν νά προσκυνήσουν τήν εἰκόνα του ἄνθρωποι πού βρῆκαν μέ τήν βοήθειά του τήν γιαιτριά, τήν παραμυθία καί τό στήριγμα, ἀλλά καί πολλοί ἄλλοι πού προσπέφτουν στήν χάρι του, προσδοκῶντας τοῦτα τά ἔλεη του. Πολλές φορές, παλιότερα, στρώναν τίς κουβέρτες καί τά χράμα καί διανυκτερεύαν στόν Ναό, γιά νά εἶναι παρόντες καί στόν ὄρθρο, ὄχι μόνο στόν ἔσπερινό. Στό ἑορταστικό διήμερο 2-3 Νοεμβρίου, τό χωριό γέμιζε καί γεμίζει ἀκόμα ἀπό προσκυνητές πού ἔρχονται, γιά νά τόν τιμήσουν καί νά θυμηθοῦν τόν παλιό καιρό πού μέ τά γαϊδουράκια ἀνηφόριζαν γιά τόν Ἅγιο.

Φεγγοβολάει ὁ μικρός Ναός ἀπ' τῆς μεγαλολαμπάδες, σάν τό μπόι καθενός πιστοῦ καί τά ἀγιοκέρια· ἀπλώνεται παντοῦ ἡ χάρι τοῦ «παπποῦ» τοῦ Ἁγι-Γιώργη, μέσα ἀπ' τῆς μελωδικές ψαλμοδίες τῶν ἱερῶν καί τῶν προστρεχόντων ἱεροψαλτῶν ἀπό τά γύρω χωριά. Στίς 3 Νοεμβρίου, ὅπως λέν κάποιοι παπποῦδες, δέν σπίνονταν γλέντι πάνω στήν αὐλή – πανηγύρι ἦταν ἡ ὄλη μυσταγωγία τῆς λειτουργίας καί οἱ ἐπισκέψεις τῶν προσκυνητῶν ἀπ' τά γύρω χωριά, σέ συγγενικά σπίτια Ἀμπελακιωτῶν, ἀφοῦ πολλοί εἶχαν καταγωγή προγονική ἀπ' τό ἱστορικό χωριό καί καμάρωναν γι' αὐτό.

Πολλά λέγονται, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, γιά τό πότε ἔγιναν οἱ ἐπιδρομές Τούρκων καί ληστῶν στά Ἀμπελάκια, γιατί ἔγιναν; Μέ ποιούς σκοπούς; Καί πῶς σώθηκε τελικά τό χωριό; Τί μεσολάβησε; Καί ποιός ὁ ῥόλος τοῦ Ἁγίου ἢ ἄλλου προσώπου κοσμικοῦ. Λέγονται καί ἀκούγονται ἀφηγήσεις καί ἐξηγήσεις ποικίλες καί ἀμφιλεγόμενες πολλές φορές, χαμένες μέσα στόν χρόνο τῆς λαϊκῆς προσέγγισης. Συγκέντρωνα ἀπό χρόνια πληροφορίες, ἀναμνήσεις γεγονότων καί ἀπορίες τῶν συγχωριανῶν μου, παρακινούμενος ἀπ' τήν ἀγάπη μου γι' αὐτό τό ἱστορικό χωριό, τήν κοιτίδα τοῦ Συνεργατισμοῦ. Περισσότερο, γιά νά ἔχω τήν φαρέτρα μου γεμάτη καί νά ἀπαντῶ, ὅσο μποροῦσα καλύτερα στίς ἐναγώνιες ἐρωτήσεις καί ἀπορίες τῶν νεώτερων, κι ἔτσι, ἔμειναν αὐτές οἱ μνημες τῶν θυμώσοφων γερόντων, πού ἐπιδαψίλευσε ἡ λαϊκή παράδοση στους νεώτερους Ἀμπελακιώτες· ἀφοῦ κατέγραψα «βέβαια», ὅσες μποροῦσα, ὅταν μοῦ δινόταν εὐκαιρία.

Σέ πολλές ἀφηγήσεις αἰωνόβιων γερόντων προσπάθησα νά κάνω πιστή

καταγραφή, για να μή χαθεί ή μαγεία του άπλου λαϊκού λόγου-αφήγησης, πού μοιάζει σε πολλά σημεία να είναι λόγος πού ταιριάζει περισσότερο στα παραμύθια. Έπεμβαίνω, όπου πρέπει, ελαφρά, προσεκτικά, σάν τόν χειρουργό πού κάνει λεπτή έγχειρίση, και τό κάνω, για να γίνει ή αφήγηση στους νεώτερους πίο κατανοητή, γιατί οί παππουδες εκτός απ' τίς άπανωτές έπαναλήψεις, κόβουν τά φωνιέντα ή τό «ο» τό κάνουν «ου», τά γνωστά δηλαδή φωνητικά τής θεσσαλικής διαλέκτου μέ τίς πτώσεις, εκθλίψεις και άφαιρέσεις φωνηέντων.

Ο άπλός, λαϊκός άνθρωπος, μιλώντας στήν ντοπιολαλιά του και έπικρινώνοντας μέ ύφος γεμάτο δέος, όταν περιγράφει θαύματα μεταφέρει ζωντανά όλα τά άκούσματα μέ τίς ανάλογες παραλλαγές του ύφους, ανεβοκατεβάζοντας τήν φωνή, όπου το δέος συνταιριάζει. Τό ίδιο θαύμα από στόμα σε στόμα, από γενιά σε γενιά παραλλάσσεται πολλές φορές, αλλά ό κεντρικός πυρήνας μένει. Πίο πολύ έλέγχονται, ως σωστές, οί άφηγήσεις για τά νεώτερα θαύματα, γιατί υπάρχουν ακόμα επιζώντες.

Περисσότερο θέλησα να σώσω στοιχεία λαογραφικά κι όχι καθαρά, άυστηρά ιστορικά. Νά άκουστούν οί μαρτυρίες ντόπιων και ξένων προσκυνητών και οί άφηγήσεις παλιότερων, γνωστές μέσω τής προφορικής παράδοσης, όσον άφορά τίς εμφανίσεις και τά θαύματα του Άγίου Γεωργίου του προστάτη τής ιστορικής κομόπολης.

Σέ πολλά σημεία τής καταγραφής φαίνεται ότι δέν λειτουργούν έπακριβώς οί γραμματικοί και οί συντακτικοί κανόνες. Τά σημεία στίξης σε κάποια μέρη φαίνεται να παραβιάζονται, αυτό γίνεται, για να μή χαθεί τό ύφος τής ντοπιολαλιάς του Άμπελακιώτη και ή έκφραση τής ψυχοσύνθεσής του. Άν δέν τό πέτυχα συγχωρέστε με, δέν ήταν από κακή προαίρεση.

Τά βασικά έρωτήματα για τό ποιό και γιατί ήρθαν να κάψουν τό χωριό και πώς τελικά έφυγαν και «δέν ξημέρωσαν», παραμένουν. Κάποιες πληροφορίες ιστορικές υπάρχουν στίς εργασίες μελετητών, οί άφηγήσεις οί προφορικές είναι πολλές φορές αντικρουόμενες από πηγή σε πηγή. Η μεταγενέστερη ιστορική έρευνα πιστεύω ότι θα τά ξεκαθαρίσει αυτά και θα ολοκληρωθεί τό πάζλ τών γεγονότων. Κάποιοι επιζώντες λένε, ή έλεγαν οί παλιότεροι, ότι οί Τούρκοι ήρθαν τό 1854 στα Άμπελάκια, στρατοπέδευαν στον Άγιο Γεώργιο κι ήθελαν να κάψουν τό χωριό και τούς έδιωξε ό Άγιος, άπειλώντας τους ότι θα κονταροχτυπούσε τόν πασά και τ' άσκέρι του. Άλλοι λένε ότι ήρθαν οί Τούρκοι τό 1807.

Στά τέλη του 18ου αιώνα τά Άμπελάκια είχαν μεγάλη άκμή και πλούτο, λέγεται ότι οί όρδες του Άλη Πασά έκαναν γιουρούσι στήν πλούσια κοινότητα

νά τήν διαγομίσουν. Μήπως ό Άλή Πασᾶς ἔστειλε ἀσκέρι γιά ἐκφοβισμό μετά τήν κατάρρευση τοῦ Συνεταιρισμοῦ, 1817 περίπου, γιά εἰσπραξη τῶν φόρων; Χρωστοῦσαν στόν Άλή φόρο τριῶν ἐτῶν. Ἡ Βάσα Σολωμοῦ λέει ὅτι τό θαῦμα στό Ναό μέ τόν καϊμακάμη, ἔγινε, ὅταν τά Άμπελάκια ἦταν σπὴν ἀκμή, δηλαδή ὡς τό 1815-17, ὅταν ζοῦσε ἀκόμα ὁ Άλή Πασᾶς (θά δοῦμε ἀφηγήσεις σχετικές παρακάτω).

Άλλοι παππουδες λέγαν ὅτι οἱ Άμπελακιῶτες σκότωσαν τόν φοροεισπράκτορα, τόν μπουλούκμπαση, καί γι' αὐτό, ἴσως, οἱ Τοῦρκοι ἤρθαν νά κάψουν τό χωριό. Ἱστορική πληροφορία λέει ὅτι ὁ Βελῆ Πασᾶς ζητοῦσε ἐπίμονα νά πληρώσουν οἱ Άμπελακιῶτες τούς καθυστερούμενους χρονιάτικους φόρους, (2-3 ἐτῶν). Ἔγιναν καί ληστρικές ἐπιδρομές, ὁ Γιάννης Κορδάτος γράφει ὅτι αὐτές θά ἔγιναν ὕστερα ἀπό τό 1770 καί πρὶν ἀπό τό 1797, ἀλλά καί ὅτι ὁ Άλῆς ἀπό καιρό σέ καιρό καταπίεξε τούς Άμπελακιῶτες.

Ὁ Felix Beaujour, πρόξενος τῆς Γαλλίας στή Θεσσαλονίκη, στό βιβλίο του «Πίνακας ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος...» γράφει ὅτι δύο φορές οἱ Τοῦρκοι τῆς Λάρισας κάνανε ἐπιδρομή στά Άμπελάκια ἀλλά καί τίς δύο φορές οἱ Άμπελακιῶτες τούς κυνήγησαν. Οἱ ἄγριοι μουσουλμάνοι τῆς Λάρισας, ζηλεύοντας τόν πλοῦτο καί τήν εὐτυχία τῶν Άμπελακιωτῶν, δοκίμασαν δύο φορές νά σκαρφαλώσουν καί νά λεπλατήσουν τά σπίτια τους, οἱ ἴδιοι Άμπελακιῶτες τούς κυνήγησαν καί κάποια μαρτυρία λέει ὅτι οἱ Άμπελακιῶτες εἰδοποίησαν τόν Άλή Πασᾶ, ὁ ὁποῖος τούς χτύπησε καί ταπεινώσε τά κακοποιά αὐτά στοιχεῖα τῆς Λάρισας.

Διαφορετικές εἶναι οἱ χρονολογίες καί οἱ ἡμερομνίες, κατὰ τίς ὁποῖες οἱ παλιοὶ ἀναφέρουν ὅτι ἔγινε ἡ ἐπιδρομή τῶν Τοῦρκων. Σύμφωνα μέ μιά ἀφήγηση, ὅταν ἤρθαν οἱ Τοῦρκοι, ἦταν καλοκαίρι, οἱ μαθητές ἔδιναν ἐξετάσεις, οἱ γυναῖκες ἔφκιασαν πίτες καί γλυκά, τά πῆγαν στόν Πασᾶ καί τά παιδιά τοῦ εἶπαν καί ποιήματα. Ἡ γιαγιά ἡ Φώτω Γιαννιοῦ, πού γεννήθηκε τό 1889 καί πέθανε 86 ἐτῶν ἀπήγγελε τότε καί ποιήματα, τό ἴδιο γεγονός ἀφηγήθηκε καί ἡ Φανῆ Καραδόνα. Οἱ Τοῦρκοι, βέβαια, ἔφυγαν, ὄχι γιατί τούς κυνήγησε ὁ Ἅγιος, ἀλλά, γιατί, λόγω τοῦ πολέμου τοῦ 1897 προωθήθηκαν πρὸς Νότον.

Ἡ γιαγιά Φανιώ ἡ Κατσέμαινα ἦταν μικρή κοπέλα, ὅταν τῆς ἔλεγε ἡ μάνα τῆς, ἡ Βασιλική-Βασιῶ Παρλιάγκαινα ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἤρθαν νά κάψουν τό χωριό, γιατί ὁ ληστής Λουκάκος κι ἄλλος ἓνας τούς ἔκαναν ζημιά κι ἤθελαν νά ἐκδικηθοῦν. Στῆσαν τά κανόνια στόν Ἅϊ-Λιά, στῆς κτσους τ' πέτρα (Σχιστῆς) καί στό Παλιοχώρι. Κι ὁ στρατός τό βράδυ στρατωνίστηκε στόν Ἅγι-Γιώργη, ἔβαλαν μιά παλιά πόρτα νά κομπεθεῖ ὁ καϊμακάμης, ἀπό πάνω ἔβαλαν

σπρώματα και παπλώματα, να ναί αφράτο. Ἡ παλιά ἡ πόρτα ἦταν ἀπ' τόν παλιό Ἅγι-Γιώργη, τό ἤξερε ἡ γιαγιά ἡ Φανιώ, τῆς τό ἔλεγε ἡ μάνα τῆς. Ὅταν ἦρθαν οἱ Τοῦρκοι τούς καλωσόρισαν μέ καλό τρόπο, τούς πῆγαν γλυκά, πίτες κι ἄλλα. Τὴν ἐπαύριο φύγαν, καὶ ὁ καϊμακάμης τούς εἶπε: Νά φχαριστᾶτε τόν Ἅγιον αὐτόν, ἐμεῖς ἦρθαμε μέ σκοπό νά κάψουμε τό χωριό, κι αὐτός ὅλο τό βράδυ, ἔρχονταν μέ τό κοντάρι καὶ μᾶς φοβέριζε νά φύγουμε. Ἡ Φανιώ ἦταν κοπέλα καὶ κοιτοῦσαν ἀπ' τό παράθυρο πῶς ἔφευγαν οἱ Τοῦρκοι πρὸς τὰ πάνω, γιὰ τὴ Σπιλιά. Τό σπῆτι ἦταν ἐκεῖ πού εἶναι τώρα τῆς Μαρίκας, ἀλλὰ τὰ κορίτσια παρακολουθοῦσαν ἀπ' τό παράθυρο τοῦ σπιτιοῦ τῆς Πέτραινας Παρλάγκου, συνυφάδας τῆς Βασιῶς.

Στὶς πῖο πολλές ἀφηγήσεις ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἄλῆ Πασᾶς ἔκανε τὴν ἐπίθεση καὶ ἀπειλοῦσε νά κάψει τό χωριό. Ἱστορικά εἶναι γνωστό ὅτι ὁ Ἄλῆς, νεαρός ἀκόμα συγκρότησε ομάδα ὀπλοφόρων καὶ καταλήστευε περιοχές, πῆγε στὴν Εὐβοία, στὴ Θεσσαλία καὶ ξανά στό Τεπελένι. Τό 1787, περίοδο μεγάλης ἀκιπῆς τῶν Ἀμπελακίων, ἀναγνωρίστηκε ἀρχηγός τῶν κλεισωριῶν τῆς Θεσσαλίας, «Ντεβερτζῆς» Πασᾶς μέ δύο ἵππουριδες.

Σύμφωνα, πάλι, μέ τὴν ἀφήγηση τῆς γιαγιάς Φανῆς Σολωμοῦ-Γρίβα καὶ τῆς Φανῆς Καραδόντα, τῆς καλογριάς, πού πέθαναν τὰ τελευταῖα χρόνια, ἓνας Τοῦρκος ζγκάρλωσε μέ τό ξίφος του τὰ μάτια τῆς εἰκόνας τοῦ Ἁγίου, ἡ ὁποία ἦταν ἔξω ἀπ' τόν ναό, στό χαγιάτι, πάνω ἀπ' τὴν κύρια εἴσοδο καὶ ὁ Τοῦρκος ἔμεινε ξερός. Ἴσως, ἐπειδὴ δέν ἐπέστρεψε, ὅταν τόν περιέμεναν, μπορεῖ νά νόμισαν ὅτι τόν σκότωσαν Ἀμπελακιῶτες καὶ ὁ καϊμακάμης θέλησε νά ἐκδικηθεῖ τόν θάνατο τοῦ Τοῦρκου, χωρὶς νά ξέρει ὅτι τόν ἐκδικήθηκε ὁ Ἅγιος. Μάζεψε ὅλους τους Ἀμπελακιῶτες νά τούς κάψει, ἀλλὰ τοῦ παρουσιάστηκε ὁ Ἅγιος στὸν ὕπνο καὶ τοῦ εἶπε νά φύγει γρήγορα.

Ἀπ' ὅ,τι φαίνεται τό θεριό τῆς Ἡπείρου, τόν Ἄλῆ καταμαρτυροῦν, ὡς υπεύθυνο, οἱ Ἀμπελακιῶτες γιὰ τὴ φοβερὴ ἐπιδρομὴ καὶ φοβέρα. Ἐφτασε στά Ἀμπελάκια μέ 60-70 μουλάρια, ἄρπαξε τό βίος τους καὶ φόρτωσε τό караβάνι μέ πολύτιμα χρυσὰ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, γιὰ νά τὰ στείλει στὴν Ἡπειρο. Μέχρι πού νά ῥθουν πίσω γιὰ νά ξαναφορτώσουν, κοιμήθηκε ἐπάνω στὴν εἰκόνα τοῦ Ἅγι-Γιώργη καὶ ὁ Ἅγιος παρουσιάστηκε καὶ τόν ἔδωξε. Ὁ Ἄλῆ Πασᾶς πρόλαβε νά φορτώσει μιά караβανιά μόνο, αὐτὰ τὰ πρῶτα 60-70 μουλάρια, μέ τὰ πολύτιμα σκεύη, τὰ ὁποῖα, στὴ συνέχεια ἀναγκάστηκε νά τὰ ἐπιστρέψει.

Οἱ Ἀμπελακιῶτες εἶχαν πολὺ καλὲς σχέσεις μέ σημαντικούς παράγοντες, δηλ. τὸ Σουλτάνο καὶ τόν Μέττερνιχ. Κάποιοι λένε ὅτι οἱ Τοῦρκοι χρειάστηκε

νά μείνουν κάποιες μέρες στο χωριό μέχρι να διαγομίσουν τά πάντα, μέχρι και τά αρχεία των Άμπελακίων έκαφαν, ίσως τόν προκάλεσαν επικίνδυνα τόν Άλῆ Πασᾶ· έτσι λέει ο Σταῦρος Μαριάδης, ο οποίος μελέτησε επισταμένως τήν υπόθεση του Συνεταιρισμού. Οί προύχοντες, μέ φρυκτωρίες, απ' τό κάστρο τῆς ὥριᾶς ειδοποίησαν τόν Σουλτάνο γιά τό τί ἤθελε καί έκανε ο Άλί Πασᾶς (ο Άλῆς βέβαια ἤθελε νά ανεξαρτητοποιηθεῖ, νά γίνει Σουλτάνος). Ὁ Σουλτάνος έδωσε άμέσως έντολή νά μὴν «χαλάσει» τά Άμπελάκια. Στο μεταξύ οί Άμπελακιῶτες φέρθηκαν έξυπνα, γιά νά σώσουν τό χωριό. Δώσαν λίρες, κωνσταντινάτα φλουριά, φτιάξαν πίτες νά τούς καλοπιάσουν καί παρακαλοῦσαν τόν Άγιο νά δείξει τό θαῦμα του. Ἐπικοινωνήσαν καί μέ τήν Αὐστρία, γιατί εἶχαν ἐκεῖ τό κεντρικό πρακτορεῖο πώλησης τῶν ἄλικων νημάτων, τά κεφάλαια του συνεταιρισμού στήν τράπεζα τῆς Βιέννης καί γενικά ὅλα τά νιτερέσα τους. Οί Αὐστριακοί πίεσαν τόν Άλῆ νά μαζέψει τό στράτευμα καί νά φύγει. Αυτό τό γεγονός έγινε στο γέρμα του αἰῶνα, δηλαδή γύρω στο 1800. Τά ἔλεγε αὐτά στόν Μένιο Ζαχαριάδ η γιαγιά η Μερόπη στήν Ἐλάτεια (Κουτσιούκι)· καί η γιαγιά Φώτω Γιαννιοῦ, επίσης, ἔλεγε οτι τήν σωτηρία οί Άμπελακιῶτες τήν ἀποδῶσαν ὕστερα στόν Ἅϊ-Γιώργη, γιά νά μὴ φανοῦν οί σχέσεις τους μέ τόν Μέττερνιχ.

Ἀναφέρονται πολλές αἰτίες ἐπιδρομῆς του Άλῆ Πασᾶ στά πλούσια Άμπελάκια, μερικοί λένε οτι ὀφείλεται σέ συμφωνία Άλῆ Πασᾶ-Πύλης-Σουλτάνου καί στίς σχέσεις ανάμεσά τους, γιά νά ἔχει ο Σουλτάνος τόν Άλῆ φίλο του, γιά λόγους εὐνόητους (ἐπειδή ο Άλῆς διεκδικοῦσε τό Διβάνι καί ἦταν επικίνδυνος). Ὁ Άλῆς ὅμως ἐκμεταλλεύτηκε τήν υπόθεση καί θέλησε νά διαγομίσει τήν πλούσια κοινότητα, τά Άμπελάκια. Ὅπωςδήποτε Αὐστρία του Μεττερνιχ καί Πύλη εἶχαν κοινά συμφέροντα καί δέν τούς συνέφερε μιά τέτοια ἐνέργεια, ὁπότε ἀντέδρασαν στήν ἀνταρσία καί αὐθάδεια ἀνυπακοῆς του Άλῆ.

Ἀσφαλῶς πίσω απ' ὅλη τήν παράδοση, σχετικά μέ τήν σωτηρία του χωριοῦ, κρύβεται κάποιο ἱστορικό γεγονός, οί παλιότεροι λένε οτι μιά Ρωσίδα Πριγκίπισσα ἤ ἀξιωματοῦχος περνοῦσε απ' τά Τέμπη, εἶδε τόν τούρκικο στρατό πού ἀνέβαινε τά καγκιόλια, πληροφορήθηκε τόν κακό σκοπό πού εἶχαν καί μεσολάβησε γιά τήν σωτηρία τῆς φημισμένης κοινότητας. Γιά τήν διάσωση τῶν Άμπελακίων, ἂν τό γεγονός έγινε τό 1881, μίπως ἐπενέβη ο ἐν Λαρίση πρόξενος τῆς Μεγάλης Βρετανίας κ. Γκίλφορντ, τόν ὁποῖον θερμοπαρακάλεσαν οί Άμπελακιῶτες; Κάτι ἀνάλογο γράφει ο Παῦλος Στρούλιας στο βιβλίο του οτι έκανε η Ραφάνη καί τά γύρω χωριά, ὅταν μαστίζονταν ἀπό τήν ληστοκρατία.

*«Τόν παλαιόν καιρόν τέτοια πράματα σάν αυτό πού είδες, Μάνο,
τά έβλεπαν όσοι ήταν καθαροί*

Άλ. Παπαδιαμάντης

Άφήγησι Φανής Καραδόντα, καλογριάς

- Άπού κατ', άπού εϊνι τά κυπαρίσσια, άπού εϊνι ή Δεσπότης (προτομή Ίωσήφ Ρωγών), αυτόου ήταν κιλλιιά, «κι τά χαν στρουμένα μι μαξιλάρια σταμπουμένα μι χριάμια κόκκινα άδίμτα». Κι εϊχαν κι άπ' του παν' μέρους κι κάθουνταν ένας καλοϊαρους, όχ' στον Ξινώνα, άπ' τήν κάτω τήν μεριά, εϊ δέ βγαίνουμε άπ' τόν Νάρθηκα! κι 'Ρά κατεβαίνουμι τίς σκαλίτσις, εκείνου του κουμάτ, κι εϊχαν ένα κιλλί, κάθουνταν ή καλοϊαρους ικει, κι άπού κατ' κάθονταν ή καλογριά ή τοπική, ή Εύρυδική, παλιότερα ή Κιαραμιδούλα. Δέχονταν τ' Άγιοσυργιού τουν κόσμου, κι ύστερα τά 'φκίασε ή Σουκράτς ικει ψηλά, του '24. Τό 1924, τά χάλασαν αυτά τά κελλιιά άπ' τήν κάτω μεριά, γιά νά μή φαίνονται κι τά κάναν πίσου. Κιρνούσαν καφέ του Μάν, τώρα, νά πούμι πού εϊνι τς 23, κιρνούσαν καφέ μέ γάλα, του 'λεγαν ι κόσμους, εϊ! ποιός ξέρ', θάματ' ιγώ θυμούμαι, τόν καφέ τώρα, ποιός πάειμι, σάμπως εβγίναμι όξου, ιγώ κοιτούσα νά φκιάνω κουκάκια.

- 'Ικει στού «σουφά», άπό παλιά φκιάναν ύψουμα, του βρήκαμι αυτό ιμεις, ύψουμα κι σ' ν' Άγία Παρασκευή εφκιαναν κι στούν Άγιώργ' εφκιαναν κι στον Άϊ-Λια εβάζαν στιαρ' κι πάει ναμί τό άπογιόμα κι επαιρναμι μι κρέας. Οί Τοϋρκοι ήρθαν νά κάψ'ν του χουριό, γιατί ήταν άντάρτες(!) ιδώ, ήρθαν οί Τοϋρκοι νά τό καψ'ν κι πέρασι μιά Ρουσίδα, πέρασε μιά Ρουσίδα κατ' (ένν. Τέμπη), μι τ' άμάξ', θά ήταν κάποιου, κέρατου θά ήταν κι εϊπε ότι πού πααίν' αυτό τ' άσκέρ', 'Εβγαϊναν οί Τοϋρκοι τά καγκιόλια, γιατί τότε δέν ήταν δρόμος, ήταν καγκιόλια. Κι πέρασι αυτή κι εϊδε τς' Τοϋρκ' άπό βγιναν, εϊδε τς' Τοϋρκ' άπό βγιναν κι ρώτσι πού πάν αυτοί λέ!, παέν νά καψ'ν τ' Άμπελάκια. Άμέσως αυτή πήρε τηλεφώνου²) κι εϊπι δέ θά πειραχθει μύτ', αλλά ιδώ πού ρθαν Τοϋρκ', τά έμασαν ούλ' αυτοί εϊ! οί Τοϋρκ', ούλου τουν κόσμου μέσα, έμασαν τουν κόσμου στά σπίτια μέσα, εββαλαν φρουρά άπ' όξω νά μή φεύγν, έμασαν τουν κόσμου μέσα, εϊ! κόσμους πάλι εϊχαν «Κεφαλές» κι τότε, νά πούμι τά ειδοποίησαν, τά παιδιά νά πααίν' νά ντυθοϋν τά καλά, στά σπίτια τς, νά βάλν τά

¹ Ίσως έννοει έπαναστάτες του Κισσάβου (1876-1878).

² Μάλλον έννοει γραφή-μίνυμα.

φρέσια, νά ντυθοῦν καλά μέ τά φρέσια τά κόκκινα, ἔβαναν φρέσια μέ φούντα, καί τά παιδιά νά πααίν κι τς τραγουδίσ'ν τς Τοῦρκ' στοῦν Ἀγιώργ, κι πῆγαν κι τς τραγουτσαν. Ἔλεγε ἡ μάναμ' ὅτι ἡ μάνα τς γιαγιᾶς τς Φώτους, ἔφκιασι πίτες, ἔφκιασι φαγητά, βέβαια ἔμασι κι ἄλλες γυναῖκες κι οὔλες ἀντάμα κι τά 'φκιάσαν κι τά πῆραν τά πιδιά κι πῆγαν νά τά φᾶν' οἱ Τοῦρκ', γιά νά τοὺς καλοπιάσουν, πῆγαν κι ἀλλαγμένοι ὁμως, μί τά καλά τους. Ἐφαγαν οἱ Τοῦρκ', τοὺς καλόπιασαν, τς τραγούτσαν, γιατί ἡ μπαμπάς ἦταν τότε, τς καλόπιασαν, τά λέγε ἡ μπαμπάς μου. Ἦταν μί τά πιδιά, πᾶν' οὐλ' κι τς τραγούτσαν κι τς καλόπιασαν, ἀλλά ἦρθε εἰδοποίησι, ἱμεῖς λέμε ὅτι ναί, Ἄγιους γιώρς βοήθησι, κι βέβαια κάποιος Ἄγιους ἀβοήθησι, δέν μπορεῖ, κομῆθηκ Τούρκους στ' πόρτα τ' Ἀγιουργιοῦ, ἰδῶ ἀπού κάτ' πό' χ' τ' σιδηρένια, ἦταν ξύλιν', μεγάλ' πόρτα, κι ν' ἔβγαλι πόρτα, τοῦ φύλλου κι κομῆθηκ στοῦν Ἀγιγιώργ, μέσα στήν ἐκκλησιά, νά μῖν κρυώσ', ἦταν 3 Νοεμβρίου, νειρεύκι ὅτι νά σκουθεῖ νά φύγ'. πρῖν νά λάβ'ν ν' εἰδησ', μπαμπάς ἔτσ' ἴλιγι, νά σκουθεῖ νά φύγ', γιατί θά τοῦν κουματιάσ'... κι σκώθηκ Τούρκους κι χτύπησι τ' καμπάνα κι πάει κόσμους κι τς εἶπι τί Ἄγιου ἔχτι μπρέ λέ', μπρέ, εἶχαν τοῦ μπρέ τότε, τί Ἄγιου ἔχτι μπρέ, λέ', θά μᾶς κουματιάσ', κι σκῶνιτι κι παίρν' τ' ἀσκέρ', ἔλαβε κι ν' εἶδησ' ἀπ' αὐτήν, κι παίρν' τό στρατό τ' κι ἔφυγι κι δέν πείραξε μύτ', κανέναν, πότι ἦταν νά σί πῶ θά σί γιλάσου.

Κι αὐτή ἡ Ρουσίδα, κάνα ἀξίωμα θά εἶχε, εἶχε τ' ἀμάξ', πάειν πρὸς τά κάτ', στά Τέμπη. Αὐτοῦ ἀπού κάτ' τοῦν Ἀγιουγιώρ, πού τοῦν εἶπι τοῦν Τούρκου, μᾶσε τ' ἄσκερ' κι φύγι, τοῦν νειρεύκι ὅμως, δέν τοῦν εἶδι ἐτσιαῖά νά πούμι ζουντανόν, τοῦν νειρεύκι, τοῦ ὄνειρου ὄνειρου, ἀλλά τότε κι τά ὄνειρα ἔβγιναν, κατάλαβες, κι ἀπόμνη ἱστουρία.

- Μετά, σ' ἄλλα χρόνια, ἔλιγαν ὅτι ἔβγινι ἡ παππούς ἡ Ἀγιγιώρς κι πιρπατοῦσε μί τ' ἄλογο. Νά σοῦ πῶ, αὐτό τ' ἀκσάμι κι ἱμεῖς, πάειναμι πουλές Ἀντρέα! ἱμεῖς ἀθῶα εἶμασταν τότε· ἰγῶ, ἡ Βανθία τς Γρίβνας, ἡ Τσικούλα, Ἀλτσαβῶ τς ξπόλτινας, εἶμασταν παρείς, παρέα, κουρτσούλια κι ἐπιζάμι ἱκει πού ἔχ'ν τώρα τοῦν Ξινῶνα, ἀπ' τήν πᾶν' τ' μιριά, ἐπιζάμι ἀπ' λές ἐπιζάμι, νά παίζουμι, νά παίζουμι καί ἀκουγάμι: γκράνγκ-γκρούνγκ μέσα γκράνγκ-γκρούνγκ-γκρούνγκ, φουβήθηκαμι κατά πρώτις, ὕστια ὅμως! Μικρά, δέ νουούσαμι, παεινάμι, κοιτούσαμι, δέν ἰβλιπάμι τίπουτα, ἰνῶ τ' ἄλογο τ' ἀκουγάμι τράκατραγκ-τράκατραγκ-τράκατραγκ, γκράνγκ-γκρούνγκ, γκράνγκ-γκρούνγκ, γκράνγκ-γκρούνγκ, ὕστια, κάπουτι, σουφίσκαμι, δέ φεύγουμι; Θά πεί ὅτι δέν ἦθιλι ν' ἀνψυχιά πού ἐπιζάμι ἱμεῖς κι φώναζαμι, κι ἀκούγονταν τοῦ πέταλου κι ἀκούγονταν γκράνγκ-γκρούνγκ, γκράνγκ-γκρούνγκ, τράκα-

τρακ-τράκατρακ μέσα σ' ν ικκλησιά, ναί, κοιτούσαμε ἀποῦ πᾶν' ἀπ' τὰ παρὰ-θυρα, τίπουτα, ἀφοῦ τίπουτα δέν ἦταν, τοῦν καλπασιμό ὅμως τούν ἀκουγάμι, ἡμεῖς ἡ παρέα, δέν ἦταν ἄλλ'. Αὐτό τό ἴλιαν κι οἱ παλιοὶ ἄ! Εἶχαν πατσιά³ ὄξου σέ μιά πλάκα, τ' χάλασε ὕστρια ἰ Σουκράτης⁴, φαινόταν ἡ πατσιά ἀπ' τ' ἄλλογο. Κι ἔρχουντι κι τώρα κι ν' ἀραδίζν⁵ οἱ ξέν. Ἦταν ἡ πατσιά ψηλά στοῦ στινό, δέν ἔχ' διαδρομου ψηλά-κάτ'; ἰκεῖ ἀποῦ νι ἡ καμπάνα, ἀπ' τοῦ ἀπάν' μέρους ὅμως, κι ἀράντζαν τν πλάκα, τί ν' ἀραδίζιτι τν πλάκα, λέω, ματατόφκιασαν, λέω, θάματ' τ' ἄφκαν, λέου τοῦ μέρους, ἀράντζαν νά δοῦν τν πατσιᾶ, ἔ! Ποιά πατσιᾶ, λέου, ματατόφκιασαν, δέν εἶνι πατσιᾶ, τό ἴφκιασι ἰ Σουκράτης ὕστρια, τοῦ χάλασαν οὐδιότε, ἤθελαν νά τν τιριάσν ν' ικκλησιά, ἀφοῦ ἔφκιασαν τς καμάρες. Ἦ Σουκράτης τς ἔφκιασι αὐτές, ἔμασι τς φοιτηταί, αὐτός ἡ Σουκράτης νά ἐργαστοῦν οἱ φοιτηταί τζάμπα, καί τς ἔμασι τς φοιτηταί κι ἔφκιασαν αὐτές τίς κουλόνες, ἔ! τν αὐλή, αὐτός τὰ ἴσιασι.

- Μί τ' ἄλλογου πιρπατοῦσε κι ἄλλες φουρές μέσα, ἄκουσαν πουλλοί, κι πήγιναν ν' ἀνοίξουν τς πόρτις κι δέν ἀνοίγαν οἱ πόρτις, παλιότερα, ἀφοῦ ἡ καμπάνα χτύπει χωρὶς νά εἶνι ἀνθρώπους νά τ' χτυπήσ', χτύπει ἡ καμπάνα κι λειτουργοῦσι μέσα ἰ Ἀγιουγιώργς, τότε πού ἦταν οἱ Τοῦρκ, ἀλλά ὅμως δέν τοῦν ἴβλιπαν ἰ κόσμους, τότε πού χάλια⁶ τοῦ κάμν' τοῦ χουριό, θάματ' ἔρχουνταν οὐλουένα! μιά φουρά δυό ἦρθαν. Οἱ Τοῦρκ' ἦταν ἀπόξω, ὄχ' μέσα, εἶχαν κλεισ' οἱ πόρτις κι δέν ἀνοίγαν, λειτουργοῦσι ἡ Ἄγιους-Γιώργς μέσα κι γι' αὐτό κι πίστιψαν οἱ Τοῦρκ' ὅτι ὁ Ἀγιουγιώργς, νά ποῦμι, εἶνι θαυματουργός, τούν πίστιβαν τούν Ἀγιουγιώργ' αὐτοί. Κι σκώνουνταν, δέν ἔκαμναν ζημιά, ἔφιβγαν, ἔρχουνταν ἰπιδρομές αὐτοί, θάματ' ἔρχουνταν, νά, ἔ! Πώς ἔρχουνταν οἱ Γερμανοί! Δέν ἦταν ἡ μέρα πού ἰ Τούρκους ἀξιωματικός ἔβγαλι τίν πόρτα κι ν' ἔβαλι νά ξαπλώσ', ἦταν ἄλλ' φουρά, ἄλλουτις, πού ἦρθαν νά κάμν', ν' ἀρπάμν, ἀπ' τοῦ χουριό κι κατασκηνώναν στοῦν Ἀγιουγιώργ, ἀκοῦγαν πού ἔκλειναν οἱ πόρτις κι μέσα λειτουργοῦσαν. Πίστευαν ὅμως ὅτι οὐ Ἄγιους εἶνι θαυματουργός κι φοβοῦνταν νά κάν' κακό, δέν ἔκαμναν, ἔφιβγαν, φοβοῦνταν, γι' αὐτό δέν ἔκαμναν, οὔτε παρὰ τούς δίναν οἱ δικοί μας, φτουχό χουριό ἦταν τότε, θάματ' τί;

- Ἄλλη φορά, χτυποῦσαν οἱ καμπάνες τῆς ἐκκλησίας χωρὶς νά τίς χτυπάει ἄνθρωπος, καί λειτουργοῦσε μέσα ὁ Ἄγι-Γιώργης, ἀναφαν τὰ καντίλια μόνα

³ Πατημασιά ἄλλογου.

⁴ Ὁ δάσκαλος πού πρωτοστάτησε σπὶν ἀνακαίνισι τοῦ Προστώου τῆς ἐκκλησίας.

⁵ Ψάχνουν.

⁶ Παραλίγο.

τους, μέ τίς πόρτες κλειστές καί ἀκούγονταν τά πατήματα τοῦ ἀλόγου καί τό θυμιάτισμα, μοσχομύριζε λιβάνι ὄλος ὁ τόπος. Κανείς ὄμως δέν μποροῦσε νά μπεῖ μέσα ἢ νά δεῖ κάτι συγκεκριμένο. Πολλές φορές δέ ὁ Ἅγιο-Γιώργης, ἔβγαυε τό βράδυ καί περπατοῦσε μέ τ' ἄλογο στό μέσον, τό ὅποιο ἄφηναν κενό καί κοιμοῦνταν οἱ πιστοί δεξιά καί ἀριστερά μέσα στήν ἐκκλησία.

- Ἄνεβαιόντας τά σκαλιά πρὸς τὴν ἐκκλησία, ἦταν τά παλιά κελλιά, ἐκεῖ κάθονταν ἡ καλογριά, πολὺ παλιά αὐτό, καί πῆγε μιά βραδιά καί τὴν ξύπνησε ὁ Ἅγιο-Γιώργης καί τῆς εἶπε νά πάει νά ξυπνήσει τοὺς ἐπιτρόπους καί πῆγαν, ζύμωσαν λειτουργίες, καθάρισαν καί λειτούργησαν τὴν ἐκκλησία ὅλη νύχτα. Χτυποῦσαν ἐν τῷ μεταξύ οἱ καμπάνες. Παλιότερα παρουσιάζονταν ὁ Ἅγιος Γεώργιος. Ἡ Ἄγγελκώ, ἡ καλογριά, ἔβλεπε ντάμα τὸν Ἅγιο μέ τ' ἄλογο· ἔκανε ὁ Ἅϊ-Γιώργης θαύματα πολλά, τώρα δέν τὸν βλέπει κανείς, ἔλεγε ἡ γιαγιά Φανούλα, γιατί διαόλεψε ὁ κόσμος.

Ἄφηγίσεις Ρήως Καραπάνου

- Μέ τὸν Ἅγιο Γιώργη πολλά ἔλεγον, τραβοῦσε κόσμο, κοιόταν τό βράδυ, τά βακούφια πολλά, ἴβλιπες τὰ γουμάρια αὐτοῦ συνέχεια, μί τὰ γουμάρια σκώνουνταν κι ἔρχονταν ἀπ' τοῦν κάμπου, οὐλοῦ ἀπ' τοῦν κάμπου ἔρχονταν νά κοιμηθοῦν στὸν Ἅγιο, τρεῖς βραδιές κοιμοῦνταν κι αἱ πέ λειτουργοῦσαν κι ἔφιβγαν, μόνο στὸν Ἅϊ -Γιώργη ὄχι Ἅϊ-Λιά καί ἍγιοΝικολα.

Μιά φορά, ἦταν ἡ μάνα μ', Ῥά, ἰγῶ ἦμαν παντρεμένη ἐδῶ, ἡ Ἄγγελκούλα ἦταν κορίτσι ἀκόμα, κι ἡ Φανιώ κορίτσι ἦταν. Εἶχε παντρευτεῖ αὐτή ἡ Φανή τ' Κιαραμά. Τ' Κιαραμά ἡ Φανή ζαίει ἀκόμα, κι αὐτή παντρεύκη, πῆρε ἕναν, ἦταν χῆρος τόσα χρόνια, ἀπὸ δῶ καί ἀπὸ κεῖ, καί αὐτή μέ τὴν πείνα τότε, κατοχή τς Γερμανοί. Μωρέ, λέ, δέ θά κάνω κάνα μικρό, δέν θά κάνω κάνα μικρό, δέν θά κάνω; λέει ἡ μάνα μ, λέ, νά κάνς, λέ, μιά λειτουργία στὸν Ἅγι-Γιώργ', λέ, νά πάνα κοιμηθεῖς, λέ, ἀλλά νά κάνς μί πόθο αὐτή τ' λειτουργία, ὄχ' νά τὴν κάνς! Ἅϊ τώρα πάμε στὸν Ἅγι-Γιώργ', νά ἔχς πόθο νά πᾶς. Ὅστερα αὐτή ἔφτιαξε τοῦ τραπέζ'... ἦταν κι ἄλλα κορίτσια, τά θικάμ' δέν ἦταν, πάει κοιμήθηκ, δυὸ βραδές, τρεῖς βραδές νά κοιμηθεῖ! Τὴν τρίτη βραδιά, τώρα, ἰδέα τῆς ἦταν, δέν ξέρω τί ἦταν, νειρεύκη πάει κι τ' ντράβηξε Ἄγιγιώργς, λέ, κι ἴν εἶπε: μὴν στεναχορευῆσαι, θά κάνς δυὸ παιδιὰ λέει, κι οὐδιτότι τά ἴκαν, ἔκαν τὰ παιδιὰ, τό ἕνα αὐτό εἶναι καθηγητής, ἦταν αὐτοῦ στά ΚΑΤΕ, ἔφυγε τώρα, πῆρε σύνταξη, Καραμάνος λέγεται, κι ὁ ἄλλος εἶναι Δασάρχης, ὁ Γιώργς. Κι,

λέου, μερικές φορές κι οί Άγιοι άμα έχεις πόθο καί πιστεύεις, ΄Ρά ι ένας αυτός, τώρα εΐναι σάν τοϋν Κώτσου τοϋν θκόμ, τρανός, ι άλλους εΐνι μικρότερους.

- Άντρέα ΄Ρά, μ' έλιγι ή μάνα μ', άπου εΐχι άρθει στοϋ σπίτ' μιά μέρα, πάει-
ναν στοϋ Σκουλειό ή μάνα μ' κι ήρθαν αϋτοϋ κι καταπλάκωσαν τό Σκολειό
Νιζάμπδες, ήταν κι ή μάνα μ', ποϋ νά πααΐνουν Σκουλειό ύστερα; τς πάεινι ή
κυρία Εϊρήνη Μολά, τς πάεινι ικει, πέρα στοϋ Μολά καί μάθνησαν γραμμα-
τα: ή κυρία Ρήνη, τό σπίτι εΐναι άπέναντι άπ' τό Λαογραφικό - Ίστορικό Μου-
σειο, αϋτοϋ στ' Τσεργούς , τώρα ποϋ ξέρω; Ίκει πάειναν κι μάθαιναν γραμμα-
τα. Κι ύστερα, λέει, μιά βραδιά, νά μί μποροϋν! Αϋτοί νά ψέν' αϋτοϋ (στό
παλιό σχολειό), νά τρων αϋτοϋ, οί Τουρκαλάδες αϋτοί που ρθαν νά κάψν' τοϋ
χωριό.

Κι μιά βραδιά, ύστερα, λέ, ιμεις κοιτούσαμε, άπ' τά παράθυρα λέει, φοβού-
μασταν νά βγοϋμε έξω, ΄Ρά ήταν κοτζάμι κορίτσια, άφου πάειναν Σκουλειό, κι
μιά βραδιά ύστερα ακούμ, λέ, έφυγαν οί Νιζάμπδες, έφυγαν, έφυγαν, δήθεν
πάν' στόν Άγιωγράφ' κει, πάν, δέν πάν, ποιός ξέρ'; Κι πήγαν ύστια κι εΐχαν
μιά βδομάδα π' καθαρουσαν τό Σκολειό λέει, μιά βδομάδα, κόκκαλα λέει,
κιφάλια, πώς έτρωγαν οί Τουρκοι αϋτοϋ, πώς τίποιουναν! Κάθονταν αϋτοϋ
στό Σκολειό, ύπήρχε τότε, αϋτοϋ έτρωγαν αϋτοϋ, σ' αϋτό τό Σκολειό τό
παλιό, τοϋ Μάνιαρη.

Κι έφυγαν ύστερα κι νύχτωναν καί δέν ξημέρωναν, λέει ή μάνα μ', αϋτό τό
΄λεγε ή μάνα μου άπου έφυγαν κι τ' άφκαν ξάπλα ύστερα όλα, κι άν έχ' πάρ'
ι κόσμους, λέει, τότε, ειδήσιματα καιϊμέτ, λέ, τί δέν εΐχαν, λέ, αϋτοί, τί δέν εΐχαν
αϋτοί οί μεγάλοι, φαγητά, άλλα μπακούρια - τέτοια, ποιός ξέρει τί εΐχαν, ποιός
ξέρει, τά παράτησαν κι έφυγαν, δέν πήραν τίποτα κοντά, έφυγαν βιαστικοί,
νύχτωσαν καί δέν ξημέρωσαν, τό βράδυ ήταν καί τό πρωί δέν ξημέρωσαν, έφυ-
γαν όλη νύχτα, διαταγή ήταν, γιά νά φυγν'; ΆγιουςΓιωρς τς εΐπτε; ποϋ ξέρεις τί
γένονταν; άκιμές καί παρακιμές!

Άφήγηση Εϊρήνης Δ. Τσεργά

- Στίς 3 Νοεμβρίου δέν τό εΐχαν γιορτή καθιερωμένη οί παλιοί. ΄Υστερα,
κάποτε στίς 3 Νοεμβρίου, ακοϋν μέσα νά λειτουργάει ή εκκλησιά, όλα κλει-
στά, κοιτοϋσαν ν' ανοΐξουν τίς πόρτες, δέν άνοιγαν, τελείωσε ή λειτουργία καί
τότε άνοιξαν μόνες τους οί πόρτες καί τά παράθυρα! Πάν ό κόσμος καί δόξα-
σαν ύστερα τό γεγονός, πίστεψαν ότι ήταν γιατρός, γιάτρεψε πολλούς, ιδιαί-

τερα απ' τό Κουτσιούκι, όπου πολλοί ἦταν καταγωγῆς απ' τὰ Ἄμπελάκια καί εὐλαβοῦνταν τόν Ἅγιο.

- Ἐναν, τόν ἤφεραν καβάλα κλόν, κι ὕστερα τόν εἶδαν, ἔλεγε ἡ μάνα μου ἡ Φανιώ⁷, νά παίρνει τὰ γκέμα απ' τ' ἄλογο καί νά φεύγει. Κι αὐτός εἶχε πρόβαία στό Κουτσιούκι, κι αὐτός ἔταξε μιά προβατίνα, γέννησε ἡ προβατίνα, κράτησε τ' ἀρνί, ἄντε τοῦ χρόνου ξαναγέννησε, πάλι κράτησε τ' ἀρνί, ἄντε τόν ἄλλο χρόνο ἄλλο... καί τὰ ἔφτιαξε 30 πρόβατα νά εὐχαριστήσῃ τόν Ἅγιο. Καί ἔκει πού λειτουργοῦσε ἡ ἐκκλησιά, στίς 3 Νοεμβρίου, τώρα, τό 1900 περίπου, ἄκουσαν, ἔλεγε ἡ μάνα μου ἡ Φανιώ τὰ τροκάνια τρίκα-τρίκα-τρίκα καί ρωτοῦσε ὁ κόσμος τίνος εἶναι τ' ἀρνιά καί εἶπαν ὅτι τὰ ἔφερε στό σοφά αὐτός απ' τό Κουτσιούκι, γιά νά εὐχαριστήσῃ τόν Ἅγιο, τὰ ἔφερε τρούκου-τρούκου, στή μέρα τῆς γιορτῆς. Εἶχε τό βακούφι ἀρνιά ὡς τό 1940, τὰ χάλασαν ὕστερα, δέν ἤβρισκαν τζιομπάνο λόγω τοῦ πολέμου καί τῆς κατοχῆς. Οἱ παπποῦδες ἀρρώστισαν, γέρασαν, ὅπως ὁ παππούς ὁ Ξυπόλπτος ὁ Θανάσης καί ὁ γιός του απ' τήν πρώτη γυναίκα, ὁ Κώστας, ὁ ὁποῖος ρογιαζόνταν στό βακούφι, καί τόν ὁποῖο σκότωσαν οἱ Γερμανοί στοῦ Χατζιόμπασι, πού ἦταν μέ τὰ γίδια (ἡ μπορεῖ νά πάτησε νάρκη). Ἐπίσης στά ζωντανά τοῦ Ἁϊ-Γιώργη ρογιαζόνταν μέ τό ἐξάμνο ὁ γιός τῆς Φεβρουνιώς κι ὁ Σπύρος ὁ τσιγγάνης.

- Ἐλεγε ἡ μάνα μου ἡ Φανιώ Κατσέμν ὅτι, παλιά, ἦταν ἕνα ἄρρωστος πού τόν ἔφεραν παράλυτο στόν Ἅγιο Γεώργιο, καβάλα στό ἄλογο. Προσκύνησε στόν Ἅγιο μέ κλάματα, κομιήθηκε, γιαιτρεύτηκε καί ἔφυγε ὄρθιος μέ τὰ πόδια. Ἐταξε στόν Ἅγιο ἕνα πρόβατο καί σιγά-σιγά, χρόνο μέ χρόνο ἔγιναν ἐξῆντα, ὀλόκληρο κοπάδι. Κάθε χρόνο τὰ ἔφερνε στόν Ἅγιο τήν ἡμέρα τῆς γιορτῆς καί τὰ γύριζε γύρω-γύρω ἀπό τήν ἐκκλησιά γιά εὐλογία.

Ἀφήγησι Ἀθανασίας Χασάπν

Ὁ παππούς τῆς Βούλας Χασάπν, ὁ Γιώργος, μιά βραδιά ἐρχόταν απ' τὰ γίδια καί πάνω απ' τόν ξενώνα ἦταν δυό πλατάνια καί στόν ἀπὸ πάνω πλάτανο πρὸς τόν δρόμο τώρα, εἶδε τόν παππού τόν Ἁγι-Γιώργη ντυμένο στά ἄσπρα τα ἄμφια. Φοβήθηκε ὁ παππούς, πέρασε ἀπὸ μπροστά του καί ἔφυγε. Ὁ Ἁϊ-Γιώργης στέκονταν στόν πλάτανο στήν ρίζα, ὅπως ἱερούργοῦσε ντυμένος μέ τὰ ἄμφια. Ὁ παππούς τὰ ἔλεγε τό 1972, ἴσως τό εἶδε κατὰ τό 1950 περίπου.

⁷ Ἡ Φανιώ Κατσέμν γεννήθηκε τό 1875 καί παντρεύτηκε τό 1904, ὅταν καί ἦταν 30 ἐτῶν.

Τό ἄλεγε στή μάνα τῆς Βούλας Χασάπη, τήν Ἀθανασία: «εἶδα ἀπ' ἑλές τόν Ἄγι-Γιώργη ντυμένο στά ἄσπρα». Ὁ παππούς ὁ Γιώργος ἦταν ἀπ' τοὺς ἀπλοὺς, ἀγνός, ἀθῶος ἄνθρωπος, καλοπροαίρετος, χαμηλῶν τόνων, ὄλον τόν καιρό ἔξω στή φύση, μέρα νύχτα μέ τά «ἔρμα» τά ζωντανά, μέσα στίς ἐρημιές. Ἐλεγε ἡ γιαγιά Ἀθανασία ὅτι παλιά οἱ Ἄγιοι κάναν ἐμφανίσεις, παρουσιάζονταν σέ πιστοὺς ἀνθρώπους πού σέβονταν καί πίστευαν στό Θεό καί κάθε ἐνέργειά τους ξεκινούσε μέ τό σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Ἐβλεπαν, ἰδιαίτερα σέ ἐμπόλεμες καταστάσεις καί ἀνέχειες, ἔβλεπαν στά παράθυρα τῶν σπιτιῶν τους τόν Ἄι-Γιώργη, τήν Ἁγία Παρασκευή καί τήν Παναγιά.

Νά σημειωθεῖ ὅτι σέ κάποια ἀρχοντικά, στό χειμερινό ὄντά, τόν καθεαυτοῦ ἐργασιακό καί καθιστικό χῶρο τοῦ σπιτιοῦ, ἐκτός ἀπό τά περὶτεχνα ξύλινα εἰκονοστάσια μέ τίς θαυμάσιες σέ χρώματα καντῆλες, ἀνάμεσα στίς ἄλλες τοιχογραφίες, ὑπῆρχε ζωγραφισμένος ὁ προστάτης τοῦ χωριοῦ, ὁ Ἅγιος Γεώργιος καβάλα σ' ἄλογο, ὅπως μαρτυροῦσε, παλιότερα, γιά τό ἀρχοντικό Διοῦλια, ὁ μεταγενέστερος κληρονόμος του, Χρῆστος Β. Καραδόντας, ἐμπιστος ἀνθρωπος, ἤρεμη καί εὐγενική ψυχή.

- Ὁ Μένιος Ζ. λέει ὅτι ἡ γιαγιά ἡ Φώτω διηγοῦνταν πῶς ἦταν ἕνας στό χωριό πού ἔβριζε πολύ, μέ τό παραμικρό. Κάποτε ὁμως τοῦ μπῆκε ἕνα ἀγκάθι στό χέρι, στό δάχτυλο καί τόν πονοῦσε, τόσο πολύ, πού δέν μποροῦσε νά ἀντέξει καί ἐβρισκόμενος σέ ἀδιέξοδο ἀπό τόν πόνο τόν πολύ, κατέφυγε στόν Ἄι-Γιώργη νύχτα καί προσευχήθηκε ταπεινά, ὅλη τήν νύχτα. Ὅταν ἔφυγε ἀπό ἑκεῖ, ὁ πόνος στό χέρι τοῦ πέρασε, καί ἀπό τότε ἔκανε τάμα στόν Ἅγιο, δέν ξαναέβρισε, οὔτε γιά τήν παραμικρή περίπτωση, ποτέ.

- Τά τελευταῖα χρόνια, γύρω στό 1990, ἔλεγε στόν παπα-Βασίλη ἕνας γέρος ἀπ' τό Μπαλτζί-Κυρελοχώρι μέ τόν ὁποῖο συναντήθηκαν στό Ἱατρεῖο τοῦ Συκουρίου (ἀφοῦ πρῶτα τόν ρώτησε πού ἱερουργεῖ, κι ἀπάντησε ὁ παπα-Βασίλης στά Ἀμπελάκια): Ἄ! Ἐκεῖ ἔχετε τόν Ἅγιο Γεώργιο θαυματουργό. Ἄ! εἶχαμε ἕνα συγγενικό μικρό παιδί πού δέν μποροῦσε νά περπατήσει, τό ἔφεραν στόν Ἅγιο Γεώργιο, ἔκαναν λειτουργία καί τό βράδυ ἔστρωσαν στό δάπεδο νά κοιμηθοῦν. Τό βράδυ, ὁμως, τό παιδί αἰσθάνθηκε κάτι, κάπως, ἄκουσε ὁμως τό ἄλογο πού περνοῦσε ὁ Ἅγιος Γεώργιος καί ξυπνᾷ τοὺς γονεῖς του ὁ μικρός καί τοὺς λέει: Ἦ! Κάντε στῆν ἄκρη, δέν βλέπετε; Περνάει τό ἄλογο, θά σᾶς πατήσει. Καί τό πρῶτό τῶ παιδί σπικώθηκε καί περπάτησε. Κοιμήθηκαν τό βράδυ καί τήν ἐπαύριο ξαναέκαναν εὐχαριστήρια λειτουργία. Αὐτό τό θαῦμα εἶπε ὁ παππούς ὅτι τοῦ τό μετέφερε ὁ πατέρας του πού τό ἄκουσε ἀπό τόν δικό του πατέρα.

- Ένας εργάτης, δούλευε στό σπίτι τῆς γιαγιᾶς τῆς Φώτως, ὁ ὁποῖος ἔβριζε τά θεῖα πολύ ἄγρια. Ἔβγαλε ὁμως στόν αὐχένα ἕνα χοντρό «λουχνάρι», ἕνα θεριάγκαθο, καί βογκοῦσε πολύ ἀπ' τόν πόνο, σταματημό δέν εἶχε, ἀνέβαινε στό βουνό - κατέβαινε, συνέχεια. Γυρνῶντας πέρασε ἀπ' τόν Ἅγιο Γεώργιο νά προσκυνήσει, ἔκατσε στό στασίδι νά ξεκουραστεῖ καί ἀποκοιμήθηκε ἀπ' τὴν κούραση, ἀπ' τό πῆγανε ἔλα. Ὅμως ξυπνῶντας ἔνωσε καλύτερα, σταμάτησε ὁ πόνος. Κι ὁ ἐργάτης ἀπό τότε δέν ξαναέβρισε τά θεῖα. Αὐτό τό ἄκουσε ἡ Κική Ζαχαριάδη ἀπ' τὴν γιαγιά τῆ Φώτω Γιαννιοῦ πού γεννίθηκε τό 1889 καί πέθανε 86 ἐτῶν τό 1975.

- Ὁ παππούς ὁ Γιαννιτόπουλος ἀπ' τοὺς Γόννους, φίλος του Τάκη Τσεργᾶ τοῦ κουρέα καί τοῦ Γοννιώτη Πάνου Παπαγιάννη, εἶχε τό παιδί του ὄλο πληγές στό σῶμα, κι ἤρθε στόν Ἅγιο Γεώργιο, καί κοιμήθηκαν ἐκεῖ, καί τό πρῶο τό παιδί, τοῦ ἔφυγαν οἱ πληγές. Βέβαια τοὺς εἶχε φτιάξει καί μιὰ ἀλοιφή ἡ μιανιά ἡ Τσιλίκαϊνα.

- Ὁ Ἴβος Μαγγάρας ἀπό τὴν Ἑλλάτεια εἶχε συγγένεια μέ τά Ἀμπελάκια, γιατί ὁ ἴδιος εἶχε θεῖα τῆ γιαγιά τῆς Ἄννας Τσαντζάλη. Ὁ Ἴβος ὑπέφερε ἀπ' τά πόδια καί δέν μποροῦσε νά πατήσει. Καί τοῦ ῥθε ἐπιθυμία μιὰ μέρα καί εἶπε στή γυναῖκα του Μαρία νά πᾶνε στόν Ἅγιο Γεώργιο Ἀμπελακίων νά κοιμηθεῖ ἐκεῖ τρεῖς βραδιές, γιατί ἄκουσε ὅτι ὁ Ἅγιος κάνει θαύματα καί γιατρεύει κόσμο. Κάθισαν, ἔμεινε ἐκεῖ μέ ἄλλους παρέα, γιατί ἡ γυναῖκα του ἔφυγε. Καί ἔταξε στόν Ἅγιο Γεώργιο νά τόν κάνει καλά, καί αὐτός θά δωρίσει σπὴν ἐκκλησία μιὰ προβατίνα καί ἕνα δοχεῖο λάδι, ἀλλά ἔλεγε κι, ἂν δέν γίνει καλά, πάλι θά προσφέρει τά δῶρα, γιατί πιστεψε ὅτι ὁ Ἅγιος θά τόν γιάνει. Ὅταν ἤρθαν νά τόν πάρουν, τοῦ λένε νά τόν σηκώσουν νά ἀνεβεῖ στό ἄλλογο, ἀλλά αὐτός εἶπε ὅτι μπορεῖ νά περπατήσει καί φύγαν, πῆγαν στό σπίτι τοῦ Τσαντζάλη. Ἐφαγαν γιὰ μεσημέρι καί ξεκίνησαν νά φύγουν. Τοῦ λένε νά τόν ἀνεβάσουν στόν γαῖδαρο, ἀλλά αὐτός ἀρνίθηκε καί εἶπε θά περπατήσω, ἂν κουραζότανε νά τόν ἀνεβάζαν καβάλα. Ἔτσι, περπατήσε ὡς τοῦ Μπίτς τό λάκκο. Ὅταν ἔφτασε ἐκεῖ, εἶπε ἀνεβᾶστε μέ λίγο καί μετὰ θά περπατήσω πάλι.

Τό ἀφηγήθηκε ἡ Ἄννα Στ. Τσαντζάλη, ἡ ὁποία ζεῖ ἀκόμα.

- Ἡ μάνα τοῦ Γιώργου Παπαευθυμίου, ἡ Κατερίνα, ἄκουσε ἔξω ἀπ' τόν Ἄϊ-Γιώργη ψαλμωδία, καί ὅταν μπῆκε μέσα, πάλι ἄκουσε ψαλμωδία μέσα στό Ἱερό. Κοίταξε ἀπ' τὴν ἄκρη τό Ἱερό καί δέν εἶδε κανέναν μέσα. Καί τό ἔλεγε αὐτό στόν παπᾶ Γιώργη τόν Ζύτσα. Ἦταν νέα ἀκόμα ἡ μάνα τοῦ Γιώργου Παπαευθυμίου.

- Ἡ Γιαγιά Ἀναστασιά, ἡ μάνα τῆς Ἀθανασίας Χασάπη, ἐκεῖνα τά παλιά

χρόνια, σέ κάποια φάση, δέν μπορούσε νά πατήσει καθόλου. Παρουσιάστηκε μεγάλο πρόβλημα μέ τά πόδια καί τήν πῆγαν μέ τήν κουβέρτα στόν Ἅγιο Γεώργιο, κοιμηθήκανε ἐκεῖ το βράδυ καί τό πρωί αὐτή σηκώθηκε καί περπάτησε.

- Κάποια γυναίκα ἀπ' τό Μακρυχώρι, ἡ ὁποία πρέπει νά ζεῖ ἀκόμα, εἶχε σοβαρά προβλήματα καί δέν μπορούσε νά περπατήσει. Τήν πῆραν καί τήν πῆγαν οἱ συγγενεῖς στόν Ἅγιο Γεώργιο, νά κοιμηθοῦν τό βράδυ στήν ἐκκλησιά καί τό πρωί νά κάνουν λειτουργία, νά εὐχηθοῦν στόν Ἅγιο νά τήν δώσει ἴγεια. Τό βράδυ ἔνωσε κάποιος νά τήν παίρνει ἀπ' τό χέρι, δέν εἶδε τίποτα, ἀλλά ἕνα σάν ἀερκό τήν πῆρε καί τήν ὀδήγησε στό προσκυνητάρι. Κι σκώθκι αὐτή καί εἶπε: Μάνα σηκώθηκα!

- Ἡ κυρά Δήμητρα Στρούλιου λέει, ἐκεῖ στόν Ἅγιο Γεώργιο εἶχαν χέρια, πόδια, κεφάλι, τσίγκινα. Ἄν πονοῦσες, ἤλεγαν, σύρε πάρε τό ποδάρι τ' Ἀγιωργιοῦ ἢ τό χέρι. Τό ἀράδιζαν ἀπ' τήν γιαγιά Βαγγέλαινα, τήν μάνα τῆς Φανούλας Σολωμοῦ τῆς Γρίβαινας. Τό βάζαν πάνω στό μέρος πού πονοῦσε, καί περνοῦσε ὁ πόνος.

- Ἐπί κατοχῆς, λένε πολλοί Ἀμπελακιῶτες ὅτι βλέπανε στά παράθυρα τῶν σπιτιῶν τους Ἁγίους π.χ. τόν Ἅγιο Γεώργιο καί τήν Παναγία. Ἡ κυρά Δήμητρα Στρ., λέει ὅτι ἡ ἴδια εἶδε τήν Παναγία στά παράθυρα τοῦ σπιτιοῦ της πρὸς τό νεκροταφεῖο. Τήν Παναγία, ἐπίσης, ἔβλεπαν ἄλλοι στό σπίτι τῆς Ἀχιλλάκκωνας, τοῦ δάσκαλου τοῦ Λιούλια.

- Καί μέ τούς Γερμανούς ἐμφανίστηκε ὁ Ἀγιωγράφος, γιατί ἤθελαν νά κάψουν τό χωριό, νά τό ἐκδικηθοῦν γιά τήν ἀνατίναξη τῆς γέφυρας Τεμπῶν (τρένου), τάχα ὅτι τό ἔκαναν Ἀμπελακιῶτες. Συγκέντρωσαν ὅλους τούς ἄνδρες στό σχολεῖο, πρῶτα ρώτησαν, τί θέλετε; νά κάψουμε τά σπίτια ἢ νά σκοτώσουμε ἐσᾶς; Καί ὁ δάσκαλος, ὁ Ἀχιλλάκος ὁ Λιούλιας πού συνεννοήθηκε, εἶπε νά κάψουν τά σπίτια. Ἀλλά, ὅπως λέν' οἱ πατεράδες μας, τό βράδυ παρουσιάστηκε ὁ Ἅγιος καί τούς ἔδιωξε μέ τόν τρόπο του.

Νεότερα χρόνια

Ὅταν συνέπιπτε ὁ Ἅγιος Γεώργιος, 23 τ' Ἀπρίλη, νά γιορτάζεται λαμπριότικα, τήν παραμονή τό ἀπόγιομα, νωρίς, οἱ γυναῖκες εἶχαν «συναγωγή», λέγαν τή φράση «τώρα πού θά ἐσπερίσει ὁ παπάς» γρήγορα νά πᾶμε στόν Ἅγιο. Εἰδικά ἐκεῖνη τήν ὥρα τοῦ ἐσπερινοῦ φοροῦσαν τά καλά τους ρούχα καί, ἂν

ἦταν δυνατόν, ὅπωςδήποτε καινούρια, ἐνῶ τὴν ἐπαύριο, στὴν λειτουργία, ἀνήμερα, φοροῦσαν τὰ συνηθισμένα «καλά», τῆς ἐκκλησίας ροῦχα.

Τὸ ὑψωμα τὸ «σίκωναν» κάτω στὸν «σοφά», κοντὰ στὴν βρύση. Τὴν κατάλληλη ὥρα οἱ ἐπίτροποι: ὁ Καραμπίνης λ.χ, ὁ Θανάσης ὁ Σουμέλας μὲ τὸ μεγάλο παχὺ μουστάκι, ὁ παππούς ὁ Θεοφάνης, ὄλοι τους βιβλικές φυσιογνωμίες, ἀφοῦ ἐβγαζαν τὴν τραιάσκα καὶ τὴν ἔσφιγγαν παραμάσχαλα, περιέφεραν μὲ σεμνοπρέπεια τὸ δίσκο γιὰ τὸν ἔρανο. Προσφωνοῦσαν μὲ ὕφος ἰδιαίτερο, καλώντας τοὺς προσκυνητὲς νὰ συνδράμουν μὲ τὸν ὀβολὸ τους στὶς ἀνάγκες τοῦ Ναοῦ, ἐπαναλαμβάνοντας στεντορεῖως τὴ φράση: «γιὰ τὸ ὑψωμα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου». Ὅταν τελειῶνε ἡ Λειτουργία, παίρναν ἀντίδωρο, ἐπίσης, ἐκεῖνο τὸ ὠραῖο «στιαρί» κι ἀνηφόριζαν πρὸς τὸν Ξενῶνα, σκόνταφταν, ὅμως, μετὰ τίς σκάλες κι ἀριστερὰ κάτω ἀπ' τὸ μεγάλο πεῦκο, γιατί τὰ πιτσιρίκια τραβοῦσαν ἀπ' τὸ μανίκι τίς μανάδες τους ἢ τίς γιαγιές τους πρὸς τὸ μέρος ὅπου ὁ Βαγγελὸς «ἐβγαζε» καὶ πουλοῦσε καὶ στὶς 3 Νοεμβρίου καὶ στὶς 23 τ' Ἀπρίλη, τὰ μπιχλιμπιδία του, δηλ. τσιμπιδάκια, φρού – φρού, χτένες, καθρεφτάκια, τρακατροῦκες καὶ πρασινόχρωμα μικρὰ τσίγκινα βατραχάκια, πού, ὅταν πατοῦσες μιά γλῶσσα, ἔκαναν τὸ κρώξιμο τοῦ βάρραχου. Αὐτὸ τὸ προτιμοῦσαν περισσότερο, εἶχε τὴ μεγαλύτερη «τράβηξη», γιατί οἱ γαβριάδες, ὅταν ἔκαναν βόλτα μετὰ ἢ πῆγαιναν στὶς παρέες τους, ξάφνιαζαν τοὺς φίλους τους, καθὼς ἔπαιζαν τὸ βατραχάκι στ' αὐτὴ τους.

Ὁ Βαγγελὸς, μὲ τὸ ἰδιαίτερο, ἀφοπλιστικὸ χαμόγελό του, τὸ ἔφερε αὐτὸ κι, ὅταν οἱ πιτσιρικάδες παίρνοντες διάφορα πράγματα τῆς ἀρεσκείας τους ἀδειάζαν τίς τσέπες τῶν παππούδων καὶ πῆγαιναν νὰ φύγουν, μὲ μαεστρία τοὺς γύριζε πίσω λέγοντας τοὺς «μπακακάκι δὲν θὰ πάρεις»;

Ἐπιτέλους οἱ παππούδες ἔφταναν στὸν Ξενῶνα, ὅπου οἱ ἐπίτροποι καὶ ἡ καλογριά, βοηθοῦσαν βέβαια καὶ προσκυνητὲς, πρόσφεραν σέ ὄλους, κατὰ τὴν δεύτερη μέρα τοῦ Πάσχα, καφέ μὲ γάλα, δηλ. ἀντὶ γιὰ νερὸ ἔβαζαν γάλα στὸν καφέ. Τὸ ἴδιο ἔκαναν καὶ στὸν Ἅϊ -Νικόλα, 20 Μαΐου. Ὅταν ἦταν γιορτὴ 3 Νοεμβρίου, πρόσφεραν στὸν Ξενῶνα λουκουμάδες. Στὸ ἰσόγειο ὑπῆρχε καὶ τζάκι ὅπου ἔφκιαναν τὸν καφέ καὶ ὅλα τὰ ἐδέσματα. Εἶχαν ἓνα ντουλάπι μὲ θέσεις καὶ τὸ ἀνεβοκατέβαζαν μὲ καροῦλι στὸν πάνω ὄροφο, γιὰ νὰ κερνοῦν τοὺς προσκυνητὲς. Εἶχε, παλιά, τὸ βακούφι πολλὰ γιδοπρόβατα, συνήθως ὅμως γίδια, τὰ ὁποῖα βοσκοῦσε τσομπάνος βακούφικος. Ἦταν περισσότερο πανηγύρι γυναικεῖο· γλέντι συνήθως δὲν γινόταν. Μόνον στὸν Ἅϊ-Λιᾶ καὶ τὸν Ἅϊ -Νικόλα γινόταν γλέντι. Ὁ Ξενῶνας χτίστηκε μὲ τὸν ἔρανο τῶν ἀπανταχοῦ Ἀμπελακιωτῶν καὶ ὁμογενῶν τῆς Ἀμερικῆς τὸ 1924, ὅταν κτίστηκε τὸ προστῶν

του Ναού. Παλιά στὸν Ξενῶνα ἔμεναν: ἡ Θεοδώρα Ντάσιου κάτω, στὸ ἄλλο δωμάτιο κάτω ἔμενε ἡ Πατσιομύτανα ἡ Ἐλευθερία. Σ' ὄλο τὸ πάνω ἔμενε ἡ Μαρία Τσεργᾶ τοῦ Κώστα.

Ἐπιλογικά

Τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου χαλύβδωναν τὸ φρόνημα καὶ τὴν πίστη τῶν Ἀμπελακιωτῶν κατὰ τὰ ἀνυπόφορα χρόνια τῆς σκλαβιάς. Θυμᾶμαι μὲ τί εὐλάβεια τὰ ἀφηγοῦνταν ἡ γιαγιά Λενιώ ἡ Καζαντζού, βιβλική μορφή, ἡ ὁποία πέθανε 105 χρονῶν, ἔχοντας, ὡς τὴν τελευταία στιγμή, τὰ μυαλά της «τετρακόσια».

Διαδίδονταν ἀπὸ στόμα σέ στόμα, ἀπὸ γενιά σέ γενιά, κι ὅλοι οἱ πιστοὶ ἀσθενεῖς ἀνέβαιναν πρὸς τὴν ἐκκλησία σιωπηλοὶ καὶ μὲ ἀγωνία ζωγραφισμένη στὰ πρόσωπά τους, γιατί τοὺς «κακότερχε ἡ κακιὰ ἀσθένεια». Ἐδῶ ἔβρισκαν «πνευματικὴν παραμυθίαν». Κατέφευγαν σέ ἐγκοιμήσεις δυό-τριῶν ἡμερῶν ἢ καὶ μεγαλύτερης διάρκειας, ὡς ὀχτῶ νύχτες, ἀνάλογα μὲ τὴν σοβαρότητα τῆς πάθησης. Συμπληρωνόταν δέ ἡ ἐγκοίμηση μὲ νηστείες, πόση ἀγιάσματος, διαβάσματα ἀπὸ ἱερά βιβλία κι ἄλλες τελετουργίες. Στὸ τέλος ἔφευγαν χαρούμενοι καὶ πανευτυχεῖς ὅλοι τους, εὐχαριστοῦντες τὸν Ἅγιο πού τοὺς θεράπευσε καὶ τὸν ἔχουν ἀρωγό.

Οἱ Ἀμπελακιῶτες ἦταν ἄνθρωποι μὲ πίστη, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ πρόθεμα «Χατζή», πού παίρναν τὰ ἐπίθετά τους, ἐπειδὴ προσκύνησαν στὰ Ἱεροσόλυμα. Ἀκόμα καὶ τώρα, ὅταν φεύγουν μακριὰ γιὰ κάποιον σοβαρὸ λόγο ἢ ἐπιστρέφουν κουρασμένοι καὶ προβληματισμένοι, πρὶν πᾶνε στὰ σπίτια τους, ἐπισκέπτονται τὸν Ἅγιο καὶ παρακαλοῦν νά τοὺς εὐλογεῖ στὸν ἀναγκεμὸ τους. Ὁ εὐλαβὴς ἐπισκέπτης πού πάει νά «ἀνάψει ἕνα κερὶ» στὸν Ἅγιο, θαυμάζει, ὅπως προαναφέραμε, τίς τοιχογραφίες τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τὴν τοιχογραφία τῆς «Δευτέρας Παρουσίας» στὸ Νάρθηκα· στέκεται ὅμως ἐκστατικός, μπροστὰ στὸ θαυμάσιο τέμπλο, πού ἐντυπωσιάζει μὲ τὴν πρωτοτυπία του.

Εἶναι ὁ Ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, «τὸ Παλλάδιον τῶν Ἀμπελακίων», φαντάζει πάνω στὸ ὕψωμα, σάν ἕνας μεγάλοπρεπος πνευματικὸς φρουρός, ἀγρυπνῶντας σ' ὅλα τὰ Ἀμπελάκια. Τύχη ἀγαθὴ εἶχαν τὰ Ἀμπελάκια πού μὲ τὴν ἱστορία τους ἀσχολήθηκαν ἀξιόλογοι καὶ ὀνομαστοὶ μελετητές, οἱ ὁποῖοι, στὴν οὐσία, «ἠράσθησαν ἐμμανῶς» τὴν ἱστορικὴ αὐτὴ πολίχνη. Ὅταν ἡ φυσιγνωμία τοῦ Ἑλληνισμοῦ πάει νά ἀλλοιωθεῖ, τότε ἀκριβῶς ὀρθώνεται ἡ ἑλλη-

νική χριστιανική παράδοση και δίνει τί μάχη τῆς γνησιότητας και ὑγιούς συνέχειας τοῦ ἑλληνικοῦ-χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ὅταν θυσιάστηκε ἦταν νέος, γι' αὐτό πολλά ἔχει νά διδάξει στούς νεώτερους κάθε ἐποχῆς. Νά εἶναι εὐσεβεῖς, νά μὴν παρασύρονται ἀπ' τίς διάφορες σειρῆνες, γιατί τά ψεύτικα μεγαλεῖα και τά θέλητρα τῆς κοινωνίας εἶναι εὐθραυστα και μόνο ἡ πίστη στό Θεό και οἱ ἀξίες οἱ κοινωνικές κι ἀνθρώπινες εἶναι ἀναλλοιώτες, στέφουν τόν ἄνθρωπο και καταξιώνουν τήν ὑπαρξή του.

Ποίημα ἀφιερωμένο στόν Ἅγιο Γεώργιο
(τό κατέγραψε ἡ δασκάλα Ἀθηνᾶ Μολᾶ τό 1963)

*Ἀφέντη μ' Ἅγι – Γιώργη μου και πρωτοκαβαλάρη
ἀρματωμένος μέ σπαθί και μ' ἀργυρό κοντάρι.
Θεργιό βγαίνει στή χώρα μας σ' ἓνα βαθύ πηγάδι
ἀνθρώπους τό ταΐζουνε κάθε πρωί και βράδυ,
ἂν δέν τοῦ πάειναν ἄνθρωπο κάθε πρωί στήν ὥρα
σταλιά νερό δέν ἄφινε σταλιά νά πχεῖ ἡ χώρα.
Στά μπουμπουλα ἐρίξανε πχιονοῦ θέλουν τά τύχουν
και τύχανε τά μπουμπουλα εἰς τήν βασιλοπούλα
ὅπου τήν ἔχει ὁ βασιλιάς μονάχη και ἀκριβούλα.
Ὁ βασιλιάς σάν τό μαθε πολύ βαρὺ τοῦ φάνη
τό βιό (1) μου ὄλο πᾶρτε μου και τό παιδί μου ἀφῆτε. (2)
Λαός σπκώθη ἀρίθμητος στό βασιλιά πηγαίνει
για δῶσ' (3) μᾶς τό παιδάκι σου για παίρνομε και ἴσένα.
Για πᾶρτε το στολίστε το μ' ἀτίμητα λιθάρια
και μέ χρυσό και μ' ἀργυρᾶ και κάντε το νυφούλα
και σύρτε το στό δράκοντα νά τό γλυκομασίσει.
Στό χεῖλος μέσ' τοῦ πηγαδιοῦ ρίξαν τήν ἄλυσίδα
και δέσανε τήν ὁμορφη νά φάει κορασίδα.
Ὁ Ἅγιος Γιώργης ἐβολήθηκε (4), θέλει νά τήν ἐσώσει
και ἀπό τό ἄγριο θεργιό νά τήν ἐλευθερώσει
τ' ἄλογο καβαλίκεψε μέ βία τό ποτίζει (5)
στό χεῖλος μέσ' τοῦ πηγαδιοῦ πηγαίνει και καθίζει.
Σήκω, σήκω ἀφέντη μου μήπως φάει και σένα
αὐτό τό ἄγριο θεργιό πού (6) θέ νά φάει και μένα.
Ἄφες (7) με κόρη ἄφες με λίγον ὕπνο νά πάρω
και γώ σκοτώνω τό θεργιό και ἀπό ἴδω (8) σέ βγάζω,*

ὁ Ἅγιος Γιώργης ἀποκοιμήθηκε...
Σήκω, σήκω Ἀφέντη μου καί τό νερό ἀφρίζει
καί ὁ δράκοντας τά δόντια του γιά μένα τά τροχίζει.
Ὁ Ἅγιος Γιώργης σηκώνεται σάν παραλογισμένος
καί τό κοντάρι ἄρπαξε σάν νά ἔταν μαθημένος
μιά κονταριά τό χτύπησε τό πῆρε μεσ' στό στόμα
καί παρευθός τό ξάπλωσε κάτω στό χῶμα.
Σύρε κόρη μ' στό σπίτι σου, σύρε καί στούς γονεῖς σου
καί πές τους πῶς σέ ἔσωσα σήμερα τή ζωή σου.
Καί ὁ βασιλιάς τοῦ φώναξε καί ὁ βασιλιάς τοῦ λέει
χαρὶν σου νέε ἔνδοξε χαρὶν καί τό παιδί μου
χαρὶν καί τήν κορῶνα μου πού ἔχω στήν κεφαλή μου.
Χαίρω βασιλέα μου χαρὶν σου τό παιδί σου
χαρὶν καί τήν κορῶνα σου πού ἔχεις στήν κεφαλή σου.
Γιά πές μου νέε ἔνδοξε πῶς λένε τ' ὄνομά σου,
γιά νά σοῦ κάμω (9) χάρισμα, γιά νά σ' εὐχαριστήσω.
Ἅγιο Γιώργη μοῦ λέγουνε ἀπ' τήν Καππαδοκία
ἄν θές νά κάμεις χάρισα κἄνε μιά ἐκκλησία
καί βάλε καί ζωγράφισε (10) Χριστό καί Παναγία
καί στή δεξιά τους τή μεριά βάλε (11) ἕναν καβαλάρη
ἀρματομένον μέ σπαθί καί μ' ἀργυρό κοντάρι.

«Καθ' ὑπαγόρευσιν τῆς φίλης μας Ἀσπασίας Μαργκᾶ ἐξ' Ἀμπελακίων»
Λάρισα τῆ 26 Δεκεμβρίου 1963

Παραλλαγές

1. ...Τό βίον ὅλο πᾶρτε μου
2. ἀφῆστε
3. δῶσε μας
4. βουλίθηκε
5. τό βιοποτίζει
6. ὅπου θά φάει καί μένα
7. ἄφισ' με κόρη ἄφισ' με
8. ἰδῶ (ἐδῶ)
9. κάνω
10. ζωγράφιζε
11. γράψε

Βοηθήματα

Νικ. Κ. Μουτσόπουλου, «Τά Θεσσαλικά Άμπελάκια» *Είσαγωγή στίν Ιστορία, τίν κοινοπραξία καί τά άρχοντικά της κωμοπόλεως*, Θεσσαλονίκη 1975.

Άναστασία Διαμ. Διαμαντοπούλου Διδάκτωρ Άρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ, *Ό Ναός Αγίου Γεωργίου Άμπελακίων*, Άθήνα 2009.

Μαρία Βαφειάδου, *Άγιος Γεώργιος Άμπελακίων*.

Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, *Η Έπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου*, Διδακτορική διατριβή, Άθήνα 1984.

Ίωάννης Άναστασίου Λεονάρδος, *Νεωτάτη τής Θεσσαλίας Χωρογραφία*, Είσαγωγή – Σχόλια – Έπιμέλεια Κώστας Σπανός, Έκδόσεις «Θετταλός», Λάρισα 1992.

Ήλιος Ι. Νικολόπουλος, *Δομές καί θεσμοί στίν Τουρκοκρατία: Τά Άμπελάκια καί ό κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός του έλλαδικου χώρου*, 1988.

Γιάννη Κορδάτου, *Τ Άμπελάκια καί ό μύθος για τό Συνεταιρισμό τους*, Έκδόσεις Μπουκουμάνη, Έτος 1955, β΄ έκδοση 1973.

Κωστής Βατικιώτης, «Τά φημισμένα Άμπελάκια», Ένθετο «Έπτά ήμέρες» *Καθημερινής*, 29-1-1995.

Φελξ Μπωζούρ, *Πίνακας του Έμπορίου τής Ελλάδας στίν Τουρκοκρατία (1787-1797)*, Έκδόσεις Άφῶν Τολίδη, Άθήνα 1974.

Βασιλείου Έύτσα κ΄ Δημητρίου Κοσμάνου Διδασκάλων, *Τά ιστορικά Άμπελάκια (Λαρίσης) καί ό πρώτος Συνεταιρισμός του κόσμου*, Θεσσαλονίκη 1974.

Παύλου Ήλία Στρούλια, *Τέμπη καί «Συνεταιρισμός Άμπελακίων» Καταβολές/ Ιστορία – Προοπτικές*, Λάρισα 1998.

Άστέριος Γεωργίου Βόγιας, *Άμπελάκια Θεσσαλίας, Κοινοτική όργάνωση καί διεθνείς σχέσεις των Άμπελακίων (18ος-19ος αιώνας) καί ή γενική τους Βιβλιογραφία*, Έκδ. Φύλλα.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, πτυχιακή έργασία Εύφημίας Εύαγγ. Καραμανέ, *Άμπελάκια Θεσσαλίας Ιστορία καί Συνεταιρισμός των Άμπελακίων*, Βόλος 2005.

Όλγα Σαμαλικούδη, «Άφηνίσεις Άμπελακιωτών», *Έλευθερία*, 9-11-1997.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Ἀπό τὴν ἱστορία τοῦ τόπου μας

* * *

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
ΙΑΤΡΟΣ-ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΗΣ

Ο ΚΩΔΙΚΑΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ

Γενικά

Ὁ «Κώδιξ τῆς Ἱερᾶς Ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος 1877», τό δῆξ μέ ἦτα, ὅπως ἀναγράφεται στό σκληρό ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου, μέσα σέ μιά καρδιόσχημη ἐτικέτα, εἶναι ἓνα πολύτιμο κεμίλιο τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ ἐπιγραφή αὐτή στό ἐξώφυλλο μόλις διακρίνεται λόγῳ τῆς παλαιότητας καί τῆς πολυχρησίας τοῦ Κώδικα.

Ἐδῶ θά ἤθελα νά ἀναφέρω λίγα λόγια γιά τή λέξη *κώδικας*. Εἶναι δάνειο ἀπό τὴν λατινική γλῶσσα. Προέρχεται ἀπό τή λέξη *codex*, γι' αὐτό καί στό «Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης» πού ἐκδόθηκε ἀπό τόν Ἄνθιμο Γαζῆ στά 1808, δέν περιέχεται ἡ λέξη *κώδικας* μέ ὅποιαδήποτε γραφή. Νομίζω ὅτι ἡ προσφορότερη ἑλληνική λέξη πού ἀποδίδει τὴν ἔννοια τοῦ *codex* εἶναι δέλτος. Ἡ λέξη *κώδικας* ἔχει πολλές ἔννοιες. Παλαιότερα σήμαινε κυρίως τό σύνολο τῶν χειρόγραφων φύλλων ἀπό πάπυρο ἢ περγαμινή. Ἀργότερα, προσδιόριζε τό σύνολο δέσμης φύλλων ἀπό χαρτί, σέ σχῆμα βιβλίου. Σήμερα σημαίνει καί τή συλλογή διαφορετικῶν ἐγγράφων σέ ἓνα σῶμα. Στή δική μας περίπτωση ἀφορᾷ τὴν καταγραφὴ ὄλων των δραστηριοτήτων τῆς ἐπισκοπῆς σέ ἓνα δεδομένο χρονικό διάστημα.

Η ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ ΚΑΙ ΛΥΚΟΣΤΟΜΙΟΥ

Ἡ παλαιότερη ἀναφορὰ στὴν ἐπισκοπή αὐτὴ ἀνάγεται στίς ἀρχές τοῦ 10ου αἰῶνα (περίπου 901-907 μ.Χ.) στό *Notitiae Episcopatum*, [δηλαδή Ἐκκλησιαστικόν Τακτικόν] τοῦ πατριάρχου Νικολάου Μυστικοῦ. Σ' αὐτό, μεταξύ τῶν ἄλλων, ἀναγράφονται καί οἱ ὑπαγόμενες στὴν μητρόπολη Θεσσαλονίκης ἐπισκοπές. Ἡ «Ἐπισκοπή Λυκοστομίου ἤτοι Θεσσαλικῶν Τεμπῶν», ὅπως εἶναι

ή πρώτη χρονολογικά καταγραφή της, καταλαμβάνει τήν ένδεκατη θέση επί συνόλου δώδεκα επισκοπῶν. Ἡ καταγραφή αὐτή τῶν ἀρχῶν τοῦ 10ου αἰῶνα μπορεῖ νά συνδυασθεῖ μέ τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα ἀπό τίς πρῶτες ἀνασκαφικές ἔρευνες μέσα στό κάστρο τοῦ Πλαταμῶνα ἀπό τή Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, τά ὁποῖα μᾶς γνωστοποιοῦν τήν παρουσία τοῦ κάστρου καί μεγάλου μέρους ἀπό ἀρχιτεκτονικά μέρη γλυπτοῦ διακόσμου ἀπό τόν 10ο αἰῶνα, καθῶς καί τήν ὑπαρξη ναοῦ ἐντός τοῦ κάστρου ἀπό τόν 11ο αἰῶνα. Κατά τόν 15ο αἰῶνα παρατηρεῖται μιᾶ ἀξιόλογη ἀλλαγὴ στόν τίτλο τῆς ἐπισκοπῆς. Ἔχουμε γιά πρώτη φορά τήν ἐμφάνισι τοῦ τοπωνυμίου «Πλαταμῶνος», τό ὁποῖον μάλιστα προηγείται τοῦ Λυκοστομίου. Κατά τούς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας παρατηροῦμε ὅτι δέν ὑπάρχει σταθερότητα ὡς πρὸς τόν τίτλο τῆς ἐπισκοπῆς. Στίς περισσότερες περιπτώσεις ἀναφέρεται ὡς ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, ἄλλες φορές ὅμως ἡ ἐξεταζόμενη ἐπισκοπή σημειώνεται ἀπλῶς ὡς Πλαταμῶνος. Κατά τήν τελευταία περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας εἶχε πλέον καθιερωθεῖ ἀπλά ὡς ἐπισκοπή Πλαταμῶνος.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς:

Α. Ἀρχικά πρέπει νά δεχθοῦμε ὅτι ἡ πρώτη ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς ἦταν τό Λυκοστόμιο. Τό Λυκοστόμιο, σύμφωνα μέ ὅλες τίς μέχρι σήμερα ἐνδείξεις, ἦταν μιᾶ πολύ μικρή πόλη, «πόλισμα» ἢ «πολίχνιον» ἀναφέρεται στίς πηγές. Ὁ ἐντοπισμός του δέν ἔχει μέχρι σήμερα τεκμηριωθεῖ ὀριστικά καί ἐπιστημονικά. Ὑπάρχουν πολλές ἀπόψεις. Οἱ παλαιότερες προέχονται ἀπό τούς ξένους περιηγητές (Bjornstahl, Dodwell, Leake, Tozer, Heuzey καί ἄλλοι). Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ παλαιότερους, ἀλλά καί σύγχρονους ἀρχαιολόγους καί ἐρευνητές (Tafel, Stahlin, ἐπίσκοπος Ἀμβρόσιος Κασσάρας, Βέης, Βακαλόπουλος, Ἀβραμέα, Helly, Hild καί ἄλλοι). Τόσο μεταξύ των ξένων περιηγητῶν, ὅσο καί μεταξύ των νεώτερων ἐπιστημόνων, δέν ὑπάρχει ταύτιση ἀπόψεων ὡς πρὸς τήν θέση τοῦ Λυκοστομίου. Οἱ διάφορες θέσεις πού προτάθηκαν ἦταν: μεταξύ Γόννων καί Ἰτέας – ὁ Μπαμπιάς (ὁ σημερινός οἰκισμός Τέμπη) – τό Κάστρο τῆς Ὠριᾶς – τά στενά των Τεμπῶν – ἡ περιοχὴ κοντά στίς ἐκβολές τοῦ Πηνειοῦ στή θέση τῆς ἀρχαίας πόλεως Φίλα, ἡ ὁποία φαίνεται νά εἶναι καί ἡ πιό πιθανή. Πάντως ὅλοι οἱ χαρτογράφοι τοποθετοῦν τό Λυκοστόμιο, μέ τήν λατινική γραφή Lycostomo, στήν ἔξοδο τῶν Τεμπῶν, κοντά στή θάλασσα. Ἀπό ὅλα αὐτά γίνεται φανερό πῶς οἱ γνώσεις μας ὅσον ἀφορᾷ τήν θέση τοῦ Λυκοστομίου παραμένουν ἀτελεῖς καί οἱ ἀπόψεις πού ἔχουν διατυπωθεῖ μόνον ὡς ὑποθέσεις μποροῦν νά ἐκληφθοῦν. Ἡ θέση τῆς παραμένει ἄγνωστη ἴσως ἐπειδὴ δέν βρέθηκαν στίς ἱστορικές πηγές σαφεῖς καί συγκεκριμένες πληροφορίες

καί ἡ ἀρχαιολογική σκαπάνη δέν ἔτυχε νά ἐντοπίσει μέχρι σήμερα ἀδιάφευστα στοιχεία τῆς χωροθέτησός της.

Β. Σάν δεύτερη ἔδρα τῆς ἐξεταζόμενης ἐπισκοπῆς δεχόμαστε τόν Πλαταμῶνα. Ἡ πρώτη ἱστορική μνεία περὶ Πλαταμῶνος βρίσκεται στό ἔργο τοῦ ἄραβα γεωγράφου Al-Idrisi τοῦ 1154 μ.Χ. Ἀπό τήν περίοδο αὐτή μέχρι καί τά τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα ὑπάρχουν πολλές ἱστορικές ἀναφορές γιά τήν παρουσία τῆς ἔδρας τῆς ἐπισκοπῆς στόν Πλαταμῶνα. Ὅμως ἡ παρακμὴ πού παρουσίασε ὁ οἰκισμὸς κατά τόν 17ο αἰῶνα ἔφερε τήν ἀνάγκη μεταφορᾶς τῆς ἔδρας τῆς Ἐπιτελικῆς Ἀμπελάκια, μιά πολίχνη τῆς ὁποίας ἡ ἀναμενόμενη ἐν συνεχείᾳ ἀκμὴ τῆς ἦταν ἐμφανής. Ἄν μάλιστα λάβουμε ὑπ' ὄψιν ὅτι ὑπάρχουν ἀρχαιολογικά δεδομένα τά ὁποία ὀδηγοῦν, μέ κάποια ἀσάφεια εἶναι ἀλήθεια, πῶς τό ἀρχικό κτίριο τῆς ἐπισκοπῆς στήν Ἀμπελάκια ἐγινε τό 1677, δέν θά εἴμαστε ἀσυνεπείς ἂν θεωρήσουμε τή χρονολογία αὐτή σάν τήν πιθανότερη, ὅσον ἀφορᾷ τήν μεταφορᾶ τῆς ἔδρας τῆς ἐπισκοπῆς ἀπό τόν Πλαταμῶνα στήν Ἀμπελάκια.

Γ. Ἡ ἐπόμενη –τρίτη στή σειρά– ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου εἶναι, λοιπόν, τά Ἀμπελάκια. Ἡ περίοδος αὐτή συμπίπτει μέ τήν μεγάλη οἰκονομική ἀνθησι τοῦ οἰκισμοῦ, κυρίως ἀπό τήν παραγωγὴ νημάτων καί τήν ὁμορφη χρωματικά καί ἀνθεκτικὴ ἐρυθρὴ βαφή τους, ξακουστή σέ ὅλη τήν Κεντρικὴ Εὐρώπη. Ἡ ἀρχικὴ παρουσία πολλῶν συντεχνιῶν κατέληξε τελικὰ στήν σύμπτυξή τους καί στήν δημιουργία τῆς περιήφους «Συντροφίας», ἡ ὁποία κατέστη πηγὴ εἰσροῆς πλοῦτου στήν Ἀμπελάκια. Ἐπίσης, ἡ περίοδος αὐτή συμπίπτει μέ τήν παρουσία τοῦ πληθωρικοῦ καί χαρισματικοῦ ἐπισκόπου Διονυσίου Μιχαήλ καί τήν δημιουργία τῆς Σχολῆς τῶν Ἀμπελακίων, ἡ ὁποία εἶχε στό προσωπικό της διάσημους τήν περίοδο ἐκείνη σχολάρχες καί διδασκάλους. Ἡ ἐπελθοῦσα ὅμως μεγάλη παρακμὴ τοῦ οἰκισμοῦ στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα, μαζί μέ τήν ἐμφάνισι τῆς μάλιστα λοιμωδῶν μεταδοτικῶν νοσημάτων τήν ἴδια περίοδο, ἔκαναν ἐπιτακτικὴ τήν ἀνάγκη μεταφορᾶς τῆς ἔδρας τῆς ἐπισκοπῆς τό 1845 στήν Ραψάνη.

Δ. Ἡ Ραψάνη ἀποτελοῦσε στή μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα μία ἀπό τίς πιό εὐρωστες κομποπόλεις τῆς ἐν λόγῳ ἐπισκοπικῆς περιφέρειας. Ἐδῶ ἔφθασε τό 1877 ὁ νέος ἀρχιερέας τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος (τό συμπληρωματικὸ Λυκοστομίου, ἄγνωστο γιατί, εἶχε ἀπό χρόνια καταργηθεῖ) Ἀμβρόσιος Κασσάρας. Ἀπό τήν Ραψάνη ξεκίνησαν οἱ πρῶτες καταγραφές τοῦ Κώδικα, γιά τόν ὁποῖο θά ἀναφερθοῦμε πιό κάτω. Ὅμως ἕνα χρόνο μετά, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1878, κατά τήν διάρκεια τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στόν Ἀνατολικὸ Ὀλυμπο, πυρπολήθηκε ὁ ἐπισκοπικός οἶκος στή Ραψάνη καί καταστράφηκαν ὅλα τά προ-

σωπικά εἶδη, ἡ πλούσια βιβλιοθήκη καὶ τὰ ἄμφια τοῦ Ἀμβροσίου. Ἀναγκαστικά ἡ ἔδρα μεταφέρθηκε προσωρινά στὴν προσφιλή κοινόπολη τοῦ ἐπισκόπου, τὸ Λιτόχωρο, γιὰ ἓναν περίπου χρόνο.

Ε. Τὸ 1879 ἡ ἀνέγερση καὶ λειτουργία τῆς Μανιαρείου Σχολῆς στὰ Ἀμπελάκια καὶ ἡ ἀνάθεση ἀπὸ τοὺς διαχειριστὲς τοῦ Μανιαρείου κληροδοτήματος στὸν ἐπίσκοπο Ἀμβρόσιο τῆς προεδρίας τῆς Ἐφορείας τῆς Σχολῆς, τὸν ὑποχρέωσε νὰ ἀνακαινίσει τὸ κτίριο τῆς ἐπισκοπῆς καὶ νὰ μεταφέρει τὴν ἔδρα ἐκ νέου στὰ Ἀμπελάκια. Ἐδῶ παρέμεινε μέχρι καὶ τὴν κατάργησή της τὸ 1900 καὶ τὴ συγχώνευσί της μὲ τὴν μητρόπολη Λαρίσης, ἡ ὁποία ἀπὸ τότε μετονομάσθηκε σὲ Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος καὶ στὴν ὁποία ἡ Ἱερά Σύνοδος μετέθεσε τὸν Ἀμβρόσιο ὡς μητροπολίτη, μὲ τὸν τίτλο Λαρίσης, Πλαταμῶνος καὶ Φαναριοφερσάλων.

Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΚΑΣΣΑΡΑΣ [1877-1900]

Ὁ Κώδικας τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος ἀναφέρεται στὴν περίοδο τῆς θητείας τοῦ Ἀμβροσίου Κασσάρα (1877-1900), μὲ πρωτοβουλία τοῦ ὁποίου καὶ δημιουργήθηκε.

Τὰ βιογραφικά του στοιχεῖα μέχρι τὸ 1895 βασίζονται σὲ δύο αὐτοβιογραφίες πού διασώθηκαν. Ἡ πρώτη προτάσσεται τοῦ ὑπὸ συζήτηση Κώδικα καὶ περιέχει τὴν προσωπικὴ του πορεία μέχρι τὸ 1877, ἐνῶ ἡ δεύτερη παρατίθεται στὶς πρῶτες σελίδες τοῦ βιβλίου του «Ἡ ἐπισκοπὴ καὶ ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἱεράρχου», τὸ ὁποῖο κυκλοφόρησε τὸ 1895.

Ὁ Ἀμβρόσιος, κατὰ κόσμον Ἰωάννης Κασσάρας, γεννήθηκε τὸ 1844 στὴν Κάλυμνο καὶ σὲ ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του δὲν ἔπαυε νὰ μνημονεῖ τὴν δωδεκανησιακὴ καταγωγή του. Ἔκανε σοβαρὲς σπουδὲς στὴν πατρίδα του καὶ στὴν Ἀθήνα καὶ ἐν συνεχείᾳ φοίτησε καὶ ἀποφοίτησε μὲ ἄριστα ἀπὸ τὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης. Κατόπιν ἐργάσθηκε ἀρχικὰ ὡς ἱεροκίρκυκας στὰ Χανιά, στὴ συνέχεια ὡς διδάσκαλος στὸ Ἡράκλειο τῆς Κρήτης καὶ τὸ 1874 τοποθετήθηκε πρωτοσύγκελος στὴ μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Τὸν ἐπόμενο χρόνο (1875), σὲ ἡλικία 31 ἐτῶν, χειροτονήθηκε στὸν Ἅγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης ἀρχιερέας καὶ τοποθετήθηκε στὴν ἐπισκοπὴ Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὁρους μὲ ἔδρα τὴν Λιαριγκόβη τῆς Χαλκιδικῆς, τὴν σημερινὴ Ἀρναία. Τὸ 1877 μετατέθηκε στὴν ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος στὴ θέση τοῦ ἀποβιώσαντος Ἰακώβου.

Ἐδῶ θέλω νὰ σταθοῦμε λίγο. Ἡ μετακίνηση σὲ μιὰ ἐπισκοπὴ ἐκκλησιαστικά καὶ ἑδαφικά ὑποδεέστερη δὲν μπορεῖ εὐκόλα νὰ ἐξηγηθεῖ, ὅταν μάλιστα

λάβει κανείς υπ' όψιν του ότι ο Άμβρόσιος αποποιήθηκε και τήν περιόπτη θέση τῆς ἐπισκοπῆς Κυζίκου πού τοῦ πρότειναν. Ὁ ἴδιος στίς αὐτοβιογραφίες ἀναφέρει τήν μετάθεσή του χωρίς ὅμως κανένα σχόλιο. Ὁ δικηγόρος καί βουλευτής Λαρίσης Σοφοκλῆς Τριανταφυλλίδης, στό ἔργο του: *Περί Ἐκκλητίων Δικῶν ἐπισκόπων κατά τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχύον Κανονικόν Δίκαιον* πού ἐκδόθηκε στόν Βόλο τό 1911 καί τοῦ ὁποίου ὁ πρόλογος εἶναι ἀφιερωμένος στόν Άμβρόσιο, θεώρησε τήν μετάθεσή του σάν ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Ρωσίας στήν Κωνσταντινούπολη Παύλοβιτς Ἰγνάτιεφ πρὸς τίς τουρκικές Ἀρχές. Οἱ ἐνεργεῖες του αὐτές ἀποσκοποῦσαν στήν ἀπομάκρυνση τοῦ Άμβροσίου μέ κάθε τρόπο ἀπό τίς παρυφές τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἀφοῦ ὁ ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ καί Ἁγίου Ὁρους ἀντιστεκόταν σθεναρά στήν αὐξανόμενη μέ τόν χρόνο ρωσική πολιτική ἐπιρροή στήν περιοχὴ τῆς Ἱερᾶς χερσονήσου καί ἦταν ἐνάντιος στήν παραχώρηση μονῶν του. Αὐτό γιά ὅσους γνωρίζουν τό καθεστῶς πού ἐπικρατεῖ στήν ἀγιορειτικὴ πολιτεία φαντάζει λίγο δύσκολο, γιατί μπορεῖ ὁ τίτλος τῆς ἐπισκοπῆς νά συμπεριλαμβάνει καί τό Ἅγιον Ὁρος, ὅμως ὁ ἐπίσκοπος τῆς δέν ἔχει καμιά διοικητικὴ δικαιοδοσία σ' αὐτό. Ἐπομένως πρέπει ἀλλοῦ νά ἀνατρέξουμε γιά νά ἐρμηνεύσουμε τήν ἀνεξήγητη αὐτὴ μετάθεση. Ὁ Σοφ. Τριανταφυλλίδης ἀναφέρει καί μιὰ δευτέρη ἐκδοχή, ὅτι δηλαδή ὁ Άμβρόσιος προτίμησε τήν ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος, ἂν καί ἦταν φτωχὴ καί μικρὴ, γιατί βρισκόταν σέ ἀκτίνα ἐθνικῆς δράσεως. Αὐτὴ τὴν τολμηρὴ ἐξήγηση δίνει καί ὁ παλιὸς δημοσιογράφος τῆς Λάρισας Θρασύβουλος Μακρῆς, ὁ ὁποῖος προσθέτει ἐπὶ πλέον ὅτι ἔγινε ἔπειτα ἀπὸ ὑπόδειξη τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰωακείμ, τοῦ μετέπειτα Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ', μέ σκοπὸ νά βοηθήσει τὴν σχεδιαζόμενη Θεσσαλικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1878. Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστός ὁ ἐπαναστατικὸς ρόλος πού διαδραμάτιζε τὴν περίοδο ἐκείνη ὁ ἐκάστοτε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, σέ συνεργασία μέ τὸν Ἑλληνα Πρόξενο, στήν μεγαλούπολη αὐτή.

Ἐναν περιόπτου χρόνου μετὰ τὴν ἀφιξὴ του στήν Ραιμάνη, ἡ ἐκκλησιαστικὴ του περιφέρεια βρέθηκε, ὅπως ἀναφέραμε, στό ἐπίκεντρο τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1878. Ὅπως ἦταν φυσικὸ, δέν μποροῦσε νά ἀδρανήσει. Ὅπλισμένος μέ θάρρος καί ἀνδρεία, μαζί μέ τὸν ἐπίσκοπο Κίτρος Νικόλαο καί τοὺς ἐπαναστάτες ὀπλαρχηγούς, βρέθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στήν πρώτη γραμμὴ τοῦ μετώπου. Ἀνέπτυξε ἀνάρτικο σῶμα, τέθηκε ἐπικεφαλῆς του, πολέμησε, καί σέ κάποια συμπλοκὴ μέ τοὺς Τούρκους ἐκεῖ κοντὰ στή Ραιμάνη, τραυματίσθηκε. Τὰ ὑπόλοιπα ἔχουν ἤδη ἀναφερθεῖ. Τό 1879 μετέφερε τὴν ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς στά Ἀμπελάκια καί τό 1881, μέ τὴν ἔνωση τῆς Θεσσαλίας μέ τό

έλληνικό βασίλειο, βρέθηκε ή επισκοπική του περιφέρεια διχοτομημένη. Ένα μέρος της, από τήν Αϊγάνη καί πάνω μέχρι τό Λιτόχωρο, παρέμεινε στό τουρκικό έδαφος καί ένσωματώθηκε στην επισκοπή Πέτρας, ένω τό υπόλοιπο πού βρέθηκε στό έλληνικό έδαφος, συνέχισε νά αποτελεί τήν επισκοπή Πλαταμώνος, μέ ποιμνιο όμως αριθμητικά μειωμένο.

Τήν εκπαιδευτική περίοδο 1882-83 τοῦ προτάθηκε ή διεύθυνση τῆς Ριζαρείου Έκκλησιαστικῆς Σχολῆς στήν Αθήνα τήν ὅποια καί εὐχαρίστως ἀποδέχθηκε. Διάφοροι λόγοι ὅμως, τόν ἀνάγκασαν τόν Αὐγούστο τοῦ 1883 νά ὑποβάλει τήν παραίτησή του ἀπό τήν διεύθυνση τῆς Σχολῆς.

Τό 1896 ἀπεβίωσε ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Νεόφυτος Γ΄ Πετρίδης. Πιό πρῖν, μέ βασιλικό διάταγμα εἶχε ἀποφασισθεῖ, λόγω τῆς ἐδαφικῆς συρρικνώσεως τῆς επισκοπῆς Πλαταμώνος τό 1881, ή συνένωσή της μέ τήν Μητρόπολη Λαρίσης. Λογικό ἦταν, μετά τόν θάνατο τοῦ Νεοφύτου, νά ἐποφθαλμιᾷ ὁ Ἀμβρόσιος τήν μετάθεσή του στή Λάρισα. Καί πραγματικά τόν Ἰανουάριο τοῦ 1900, ἔπειτα ἀπό ἔντονες παρασκηνακές διαβουλεύσεις, ή σύνοδος τῶν ἱεραρχῶν προέκρινε τελικά ὡς κανονικό ἀρχιερέα τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης τόν ἐπίσκοπο Πλαταμώνος Ἀμβρόσιο, ένω ή πρῶν ἐπισκοπική του περιφέρεια ένσωματώθηκε στή νέα μητρόπολή του.

Στήν Λάρισα ὁ νέος ἱεράρχης δραστηριοποιήθηκε ἔντονα ἀπό τήν πρώτη στιγμή. Ὅμως λόγω τοῦ ἐκρηκτικοῦ χαρακτήρα του δημιούργησε πολλές ἐχθρότητες, κατηγορήθηκε, ένδεχομένως ἄδικα, γιά διάφορα ἐκκλησιαστικά καί κανονικά παραπτώματα καί τό 1910 καθαιρέθηκε ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἀξιώματος τῆς ἀρχιεροσύνης. Μετά ἀπ' αὐτό ἐγκαταστάθηκε μόνιμα στό ἰδιόκτητο κτῆμα του στό Συκούριο, ὅπου σχόλαζε. Ἐκεῖ παρέμεινε μέχρι τό θάνατό του στίς 23 Ἀπριλίου 1818, σέ ἡλικία 74 ἐτῶν.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ

Ἡ ὕπαρξη τοῦ Κώδικα τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμώνος εἶναι γιά τούς περισσότερους ἄγνωστη. Πρῶτος τόν ἔκανε γνωστό, ἀλλά σέ πολύ λίγους, ὁ δημοσιογράφος Βάσος Καλογιάννης τό 1960, ὁ ὁποῖος τόν ἀντέγραψε σέ φύλλα γραφομηχανῆς. Ἡ ἀντιγραφή του ὅμως πρέπει νά ἔγινε ἀπό ἀπλό δακτυλογράφο χωρίς ἱστορικές γνώσεις καί, τό κυριότερο, χωρίς νά μπορεῖ νά διαβάζει παλαιά χειρόγραφα. Ἐτσι ἐξηγεῖται γιατί ὑπάρχουν πολλά λάθη, εἰδικά στίς ἡμερομηνίες, παραναγνώσεις καί ὅσες λέξεις δέν μπορεῖ νά τίς διαβάσει ὁ ἀντιγραφείας, τίς παραλείπει. Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη τό κείμενο εἶναι ἐν πολλοῖς

ἀναξιόπιστο. Ὁ Καλογιάννης στὴν ἀντιγραφή τοῦ Κώδικα προέταξε ἕνα εἰσαγωγικό κείμενο ὀκτώ σελίδων, στὸ ὁποῖο στὴν οὐσία περιέχεται ἡ βιογραφία τοῦ ἐπισκόπου Ἀμβροσίου Κασσάρα, ὅπως τὴν εἶχε καταγράψει σὲ ἄρθρο του σὲ ἐφημερίδα τῆς Λάρισας ὁ Θρασύβουλος Μακρῆς, διευθυντὴς παλαιότερα τῆς ἐφημερίδος «Μικρά». Ἡ καταγραφή τῆς βιογραφίας ἔγινε τὴν Κυριακὴ 29ῆ Μαΐου τοῦ 1938, ἡμέρα ἀνακομιδῆς τῶν ὀστῶν τοῦ Ἀμβροσίου. Τὴν ἡμέρα αὐτή, κατὰ τὴν διάρκεια ἐπίσημης τελετῆς μεταφέρθηκαν τὰ ὀστά του σὲ εἰδικό μνημεῖο, τὸ ὁποῖο κατασκευάσθηκε στὸν προαύλιο χώρο δυτικὰ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης στὸ Συκούριο. Στὴν τελετὴ αὐτὴ εἶχε χοροστατήσει ὁ μητροπολίτης Λαρίσης καὶ μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Δωρόθεος, ἡ ὁμιλία τοῦ ὁποῖου ἔχει διασωθεῖ. Πάνω στὸ μνημεῖο εἶχε τοποθετηθεῖ καὶ ἡ προτομὴ τοῦ Ἀμβροσίου, ἡ ὁποία ἔπειτα ἀπὸ κάποιον μικρὸ χρονικὸ διάστημα καταστράφηκε ἀπὸ τὴν πτώση κορμῶν παρακείμενου δένδρου κατὰ τὴν διάρκεια σφοδρῆς θύελλας.

Μετά ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή αὐτὴ ἀκολουθοῦν στὸ ἔργο τοῦ Καλογιάννη 333 σελίδες, ὅπου εἶναι ἀντιγραμμένος ὅλος ὁ Κώδικας. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου ἀκολουθεῖ παράρτημα 19 σελίδων, τὸ περιεχόμενο τῶν ὁποίων εἶναι ἄσχετο μὲ τὸν Κώδικα. Τὸ παράρτημα αὐτὸ περιέχει:

- ἕνα βεράτι [δίπλωμα] γιὰ τὰ προνόμια τῶν μητροπολιτῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀντιγραφή ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Προμηθεὺς» ποῦ ἐξέδιδε στὸ Βόλο στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα ὁ μοναχὸς Ζωσιμῆς Ἐσφιγμενίτης ἀπὸ τὸν Ἅγιο Λαυρέντιο Πηλίου.

- τὸ διάταγμα περὶ διαχωρισμοῦ τῆς ἀκινήτου περιουσίας τῆς Ἱ. Μ. Κομνηνείου Λαρίσης τοῦ 1933.

- ἔγγραφο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Ἱ. Ν. Ἁγ. Ἀθανασίου Ραιφάνης περὶ τῆς Ἱ. Μ. Μεταμορφώσεως Ραιφάνης τοῦ 1951.

- καὶ δύο πρακτικὰ συνεδριάσεων τοῦ τοπικοῦ συμβουλίου τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Λαρίσης τοῦ 1954.

Τὸ κείμενο τῆς ἐργασίας αὐτῆς τοῦ Βάσου Καλογιάννη εἶναι δακτυλογραφημένο μὲ τὰ πενιχρὰ μέσα ἀντιγραφῆς τῆς ἐποχῆς, σὲ λεπτὸ καὶ διαφανές χαρτί καὶ πρέπει νὰ κυκλοφόρησε σὲ ἐλάχιστα ἀντίτυπα, ὅσα διπλαδὴ εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ τυπώσει μιά γραφομηχανή.

Ἐρχόμαστε τώρα στὸ κύριο θέμα μας. Ὁ «Κώδιξ τῆς Ἱερᾶς Ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος 1877» εἶναι ἕνας τόμος μεγάλων διαστάσεων [35 ἐκ. ὕψος, 24 ἐκ. πλάτος]. Ἔχει 190 σελίδες, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τελευταῖες τέσσερες εἶναι λευκῆς.

Εἶναι δεμένος σέ βιβλίο καί ἔχει χοντρά ἐξώφυλλα ἀπό χαρτόνι. Διατηρεῖται σέ καλή κατάσταση καί παρουσιάζει τίς ἀπλές φθορές τῆς πολυχρησίας. Τά φύλλα του ἔχουν ἀχνές μαῦρες ὀριζόντιες γραμμώσεις καί ἐρυθρές καί γαλάζιες κάθετες. Οὐσιαστικά εἶναι ἓνα μεγάλο τετράδιο, δεμένο μέ χοντρά ἐξώφυλλα, ἀπό αὐτά πού χρησιμοποιοῦν συνήθως οἱ λογιστές στά βιβλία ἐσόδων καί ἐξόδων. Ὁ Κώδικας ἔχει πολλούς γραφεῖς, κυριαρχεῖ ὁμως, ὡς ἐπί τό πλείστον, ἡ χαρακτηριστική γραφή τοῦ ἐπισκόπου Ἀμβροσίου, ἡ ὁποία εἶναι καθαρή, καλλιγραφική, εὐανάγνωστη, γραμματικῶς καί συντακτικῶς ἄρτια καί συντεταγμένη στήν καθαρεύουσα γλῶσσα τῆς ἐποχῆς. Ἐνδιάμεσα υπάρχουν καί ἄλλοι γραφικοί χαρακτῆρες μέ ἀνορθογραφίες καί ἀσύντακτες προτάσεις, οἱ ὁποῖες προέρχονται συνήθως ἀπό ὀλιγογράμματος ἱερεῖς τῆς Ἐπισκοπῆς. Οἱ καταγραφές εἶναι ὅλες μέ τήν σκούρα μώβ μελάνη τῆς ἐποχῆς καί μόνο πρὸς τίς τελευταῖες σελίδες ἀλλάζει καί γίνεται ἡ γνωστή μπλέ μελάνη.

Ὁ Κώδικας φαίνεται καθαρά ὅτι ἔχει ὑποστεί πρόσφατες ἐπεμβάσεις ἀπό ἐρευνητές καί ἀναγνώστες του, οἱ ὁποῖοι ἄφησαν ζωηρά τά ἴχνη τους. Ἀρχικά τά βέβηλα αὐτά χέρια χρησιμοποίησαν κόκκινο στυλό Bic γιά νά διαχωρίσουν τό κείμενό του σέ διάφορα κατά τήν γνώμη τους κεφάλαια, ἀριθμημένα ἀπό 1 ἕως 60. Ἐπίσης σέ πολλές περιπτώσεις χρησιμοποίησαν στυλό μέ μπλέ ἀνεξήγητη μελάνη, γιά νά διευκρινίσουν στόν ἀντιγραφέα ὀρισμένες λέξεις καί ὀνόματα δυσανάγνωστα σέ ἓνα ἄπειρο μάτι, ἢ γιά νά ὑπογραμμίσουν σημεῖα πού τοὺς ἐνδιέφεραν. Σήμερα ὁ Κώδικας τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος εἶναι ἀπόκτημα τοῦ Λαογραφικοῦ καί Ἱστορικοῦ Μουσείου τῆς Λάρισας, ἡ παλιά διεύθυνση τοῦ ὁποίου φρόντισε νά τόν συντηρήσει.

Στίς 185 χρησιμοποιημένες σελίδες τοῦ Κώδικα εἶναι καταγεγραμμένη ὅλη ἡ δραστηριότητα τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος κατά τό ὕστατο χρονικό διάστημα τῆς ὑπαρχῆς της, δηλαδή ἀπό τό 1877 μέχρι τό 1900, χρονολογία κατά τήν ὁποία, ὅπως εἶδαμε πῶς πάνω, ἡ ἐπισκοπή καταργήθηκε καί ἐνσωματώθηκε μέ τήν Μητρόπολη Λαρίσης. Ἡ περίοδος αὐτή τῶν 23 ἐτῶν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στήν θητεία τοῦ τελευταίου ἱεράρχη της, τοῦ Ἀμβροσίου Κασσάρα, στήν πρωτοβουλία τοῦ ὁποίου ὀφείλεται καί ἡ δημιουργία τοῦ Κώδικα. Στίς σελίδες του:

– περιλαμβάνει τήν ἐπίσημη ἀλληλογραφία τῆς ἐπισκοπῆς μέ τίς ἐκκλησιαστικές καί πολιτικές ἀρχές, τήν ἐπικοινωνία της μέ τίς μονές, τοὺς ναοὺς καί τοὺς κληρικούς τῆς δικαιοδοσίας της καί πολλά ἄλλα ἔγγραφα.

– καταγράφει δικαιοπραξίες [κληρονομικές πράξεις, διαζύγια, ἐπίλυση διαφορῶν μεταξύ του χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, κλπ.] κατά τήν περίοδο τῆς Τουρ-

κοκρατίας [1877-1881]. Ός γνωστόν, ή δικαιοδοσία αυτή του έκαστοτε ιεράρχη είχε δοθει από τίς τουρκικές Άρχές από πολύ παλιά. Μετά τίν ενσωμάτωσι όμως τής περιοχής στο Έλληνικό Βασίλειο δικαιοπραξίες δέν υπάρχουν στον έν λόγω Κώδικα, καθώς ή δικαιοδοσία αυτή περιήλθε ώς γνωστόν στίς δημόσιες Άρχές, όπως άλλωστε γίνεται και σήμερα.

— επίσης καταγράφει νομοκανονικές πράξεις [έπιτίμια, αποφάσεις του επισκοπικού δικαστηρίου, προσωρινές τιμωρίες και παύσεις μοναχών και άλλα τινά].

— ή μεγαλύτερη έκτασή του όμως, ιδίως τά τελευταία χρόνια, καταλαμβάνεται ώς επί τό πλείστον από άδειες γάμων που εξέδιδε ή επισκοπή σέ όλους τούς οικισμούς τής δικαιοδοσίας της.

Συμπερασματικά, ό Κώδικας αυτός μās δίνει πολύτιμες και άγνωστες μέχρι σήμερα πληροφορίες για τίν συγκεκριμένη περίοδο σέ πολλούς τομείς τής κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής όλόκληρης τής επισκοπικής επικράτειας Πλαταμώνος, ή όποία εκτεινόταν από τό Λιτόχωρο μέχρι τό Μακρυχώρι και από τούς Γόννους και τόν Παραπόταμο έως τό Συκούριο και τίν Καρίτσα.

Ό Κώδικας αρχίζει τίς έγγραφές του από τίν 1η Απριλίου 1877 μέ δύο περίτεχνες ύπογραφές του Άμβροσίου κατά τά βυζαντινά πρότυπα και ακολουθει σύντομο αυτόβιογραφικό σημείωμα του ίδιου, τό όποιο καταλαμβάνει 1,5 σελίδα. Ακολουθούν τά έγγραφα έκλογής και εγκατάστασης του Άμβροσίου στην επισκοπή, οι παρααινέσεις προς τό ποιμνίο του και αρκετές διαθήκες και διαζύγια. Οι καταγραφές έδω καλύπτουν τίν περίοδο 1877-1881, όταν ή περιοχή βρισκόταν κάτω από τόν τουρκικό ζυγό.

Άπό τί σελίδα 25 του Κώδικα αρχίζει ή επίσημη άλληλογραφία τής επισκοπής «μετά τής Ιερās Συνόδου του Βασιλείου τής Ελλάδος, προτασσομένων των Έκκλησιαστικών Γραμμάτων τής κανονικής χειραφετήσεως». Προηγούνται δηλαδή τά πατριαρχικά γράμματα προς τίν Ιερά Σύνοδο και τόν επίσκοπο Πλαταμώνος, τά όποια ουσιαστικά επιτρέπουν τίν παραχώρησι τής επισκοπής Πλαταμώνος «κάτ' οικονομίαν» στην Έκκλησία τής Ελλάδος, επειδή «...τά εκκλησιαστικά, ταίς πολιτικαίς επικρατείαις και διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι είωθεν». Έπεται ή άλληλογραφία μεταξύ επισκοπής και Ιερās Συνόδου τής Έκκλησίας τής Ελλάδος, μέ τίν όποία αποδέχεται ό Άμβρόσιος τίν νέα διοικητική ύπαγωγή τής ύπ' αυτόν νέας Έπισκοπής.

Άπό τίν σελίδα 33 του Κώδικα και μέχρι τό τέλος καταγράφεται ή συνήθης δραστηριότητα κάθε επισκοπής. Προηγείται ό αύξων αριθμός, ό όποιος κάθε αρχή του έτους, έν είδει πρωτοκόλλου, ανανεώνεται, ακολουθει ή ήμε-

ρομηνία και έν συνεχεία περιγράφεται έν συντομία ή αναφερόμενη πράξη, π.χ. «Άπολυτήριον γράμμα τῷ έκ Νεζεροῦ παπαΣτεργίῳ Οἰκονόμου», ή «Άπάντησις πρὸς τό ὑπ' ἀριθμ. πρωτοκόλλου 593 ἔγγραφον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου...», ή «Άδεια γάμου έκ τοῦ χωρίου Νυκτερέμ, Άποστόλου Χρυσάφη και Αἰκατερίνης Κ. Κόλκου, ὁ μέν εἰς δεύτερον, ή δέ εἰς πρῶτον». Πολλές φορές αναφέρεται τό ἔγγραφο, χωρίς ὅμως νά καταγράφεται τό θέμα του. Κατά τό χρονικό αὐτό διάστημα (1881-1900) μόνον οἱ ἀποφάσεις τοῦ Ἐπισκοπικοῦ Δικαστηρίου εἶναι ἐκτενεῖς και κατά κάποιο βαθμό λεπτομερεῖς, χωρίς ὅμως τίν ἀναφορά τῶν μαρτύρων και τίν κατάθεσὶ των. Ἄπό τίν προσεκτικὴ ἀνάγνωσι ὄλων τῶν ἀναφορῶν τοῦ Κώδικα μπορεῖ κάποιος προσεκτικὸς ἐρευνητὴς νά συμπεράνει τίς κινήσεις και τίν θρησκευτικὴ και κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ ἐπισκόπου. Νά ἀνιχνεύσει τίν ἰδιαίτερη εὐαισθησία του σέ ὀρισμένα θρησκευτικὰ θέματα. Νά ἀντιληφθεῖ τίν ἀγάπη και τίν στοργή του γιὰ τίν Κομνίνηιο, ὅπως προσδιορίζεται στόν Κώδικα ή Μονή τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Στομίου, ἀλλὰ και νά αἰσθανθεῖ τίν ἀπογοήτευσὶ του γιὰ τό μορφωτικό ἐπίπεδο τῶν μοναχῶν πού τίν ἐπανδρῶνουν, μηδέ και τοῦ ἡγουμένου ἐξαιρουμένου. Νά διαγνώσει τίς ἔντονες ἀντιθέσεις του μέ τόν Νομάρχη Λαρίσης και τίς δημόσιες ὑπηρεσίες, ἰδιαίτερα δέ μέ τό Δημόσιο Ταμεῖο. Νά ἐντυφίσει στίς χρόνιες προστριβές πού εἶχε μέ τούς δημάρχους και τούς τοπικούς ἄρχοντες τῆς ποιμαντικῆς του δικαιοδοσίας γιὰ ποικίλα θέματα, ὅπως λ.χ. τίν καταπάτησι ἀπό τόν ἐπίσκοπο τῆς νηστείας τοῦ Δεκαπενταύγουστου, πού εἶχε σάν συνέπεια τίν ἀναφορά τοῦ γεγονότος ἀπό τόν δήμαρχο Εὐρυμενῶν [Στομίου] στό Νομάρχη και στήν Ἱερά Σύνοδο. Νά ἀναγνωρίσει τίν ἀγάπη του γιὰ τό Μεγάλο Κεσερλί (Συκούριο), ὅπου εἶχε μαζί μέ τόν ἀδελφό του Μιχαήλ Κασσάρα και τούς ἄλλους συγγενεῖς πού φρόντισε νά φέρει ἀπό τίν Κάλυμνο, μεγάλη κτηματικὴ περιουσία και προσωπικὴ κατοικία. Νά παρακολουθήσει τίς μετακινήσεις του ἐντός και ἐκτός τῶν ὀρίων τῆς ἐπισκοπῆς, τίν παρεπιδημία του τούς χειμερινούς μῆνες στό Συκούριο, τίν ἀλληλογραφία του μέ βιβλιοπωλεῖα και ἐφημερίδες τῶν Ἀθηνῶν και τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὰ ὅποια φαίνεται ὅτι τόν τροφοδοτοῦσαν μέ ὑλικὸ γιὰ νά ἐνημερώνεται και νά μορφώνεται, τίν αὐστηρὴ συμπεριφορὰ του πρὸς τούς κληρικούς τῆς ἐπισκοπῆς, τούς διδασκάλους και μέρος τοῦ πομνίου του. Τέλος, ὁ κώδικας βρῖθει ἀπό ἐπιτίμια σέ πιστούς και ἀπό προσωρινές παύσεις και τιμωρίες κληρικῶν, τίς ὅποιες ὅμως πολὺ σύντομα τίς ἀναιρεῖ.

Θά κλείσω τό κείμενό μου μέ μιὰ παρομιώδη ἀντιδικία πού εἶχε μέ τόν Ταμία Λαρίσης και ή ὅποια ἀναφέρεται στίς σελίδες τοῦ Κώδικα. Ὁ τελευ-

ταῖος, στίς συναλλαγές πού εἶχε μαζί του, ἐπειδή ποιός γνωρίζει τί διαφορές εἶχαν μεταξύ τους καί τί πίεση θά δεχόταν ἀπό τόν Ἀμβρόσιο, ἀλλά καί πόσο δύστροπος μπορεῖ νά ἦταν καί ὁ ἴδιος ὁ Ταμίας, ἦλθαν σέ ἔντονη ἀντιπαράθεση. Τό γεγονός αὐτό ἀνάγκασε τόν Ἀμβρόσιο νά ὑποβάλει ἀναφορά πρὸς τόν Νομάρχην καί νά τοῦ ἀναφέρει ὅτι ὁ Ταμίας «δέν ἐξώφλησε τρίς τὰ ἐντάλματά μου μέ δίκαιον νόμισμα, ἀλλά μέ εἰκοσάλεπτα καί χαλκόν». Τόσο μεγάλη φαίνεται πὼς θά ἦταν ἡ ἀντιπαράθεση μεταξύ τους, ὥστε κάθε φορά πού ὁ ἐπίσκοπος πήγαινε νά παραλάβει τόν μισθό ἢ τὰ ἐπιδόματά του, ὁ Ταμίας δέν τόν ἐξοφλοῦσε μέ μεγάλα χαρτονομίσματα, ἀλλά μέ χάλκινες πενταροδεκάρες.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Παπαδημητρίου Νόννα, *Ἡ Ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου. (Ἱστορική Γεωγραφία Τοπική Ἐκκλησιαστική Ἱστορία)*. Ἔκδοσις Β' ἐπισημμένη. Ἀθήνα, 2007, σ. 464.

[Ἀμβρόσιος Κασσάρας]. *Ἡ ἐπισκοπή καί ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἱεράρχου*. Ἐν Ἀθήναις, 1895, σ. 304.

[Συλλογικό], *Ἅγιος Δημήτριος Στομίου*. Ἐπιμέλεια Σταῦρος Γ. Γουλούλης καί Σταυρούλα Τ. Σδρολία, Λάρισα. 2010, σ. 448.

Βακαλόπουλος Ἀπόστολος. *Τὰ Κάστρα τοῦ Πλαταμῶνα καί τῆς Ὁριᾶς Τεμπῶν καί ὁ Τεκές τοῦ Χασάν Μπαμπά*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 128.

Μουτσόπουλος Νικόλαος, «Τὰ Θεσσαλικά Ἀμπελάκια». *Ἐπιθεώρησις Ἡῶς*, Ἀφιέρωμα «Θεσσαλία», Ἀθήνα, 1966.

Λεονάρδος Ἰωάννης, *Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας Χωρογραφία*, Πέστη 1836.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ
Δρ. ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΔΑΡΔΑΙΟΣ ΚΑΙ Ο «ΚΥΚΛΟΣ» ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ*

1. Τόπος συγγραφῆς τοῦ «Βίου τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου»

Δέν εἶναι δεδομένα οὔτε ὁ τόπος ὅπου συνεγράφη ὁ «Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» οὔτε ὁ χρόνος (ἀπό τό 1821 κ.έ., ἴσως καί τό 1827). Κανονικά, ἂν ὁ συγγραφέας Ἰγνάτιος ἱεροδιάκονος ἄφηνε τήν ἐπικίνδυνη τό 1821 ζώνη τῆς Λάρισας, ὅπου ζοῦσε ὡς τότε, θά μποροῦσε νά κινεῖται στό περιβάλλον τοῦ Τυρνάβου, ἐναλλακτική ἔδρα τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης στόν ναό τοῦ Ἁγίου Προδρόμου¹ [βλ. Παράρτημα Α] ἢ ἀκόμη στήν μονή τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Τυρνάβου, ὅπου διέμενε ὁ Πολυκάρπος καί ὅπου ὑπῆρχαν τά προσωπικά του ἀντικείμενα (πιθανόν εἶναι αὐτό πού διατηρήθηκε ὡς τό 1897, ὅταν ἔκτοτε ἀπωλῆσθηκε)². Ὅπωςδήποτε, θά μποροῦσε νά διαμένει στήν Βόρεια Ἥπειρο, τήν πατρίδα του, ὅπου ἐμφανίζεται πολύ ἀργότερα ὡς ἱερομόναχος, καθιστάμενος ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἁγίου Νικολάου Βοβοστίτσης, ὅπου καί ἐντοπί-

---

¹ Στόν Τύρναβο συνεδριάζει συχνά ὁ μητροπολίτης, ἀκόμη καί ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Θεσσαλίας, π.χ. γιά ἐκλογή ἀρχιερέων, βλ. Δημ. Καλούσιος, *Ὁ κώδικας τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης ΕΒΕ 1472: 1647-1868*, Λάρισα 2009, σσ. 17-18 (1659), 20 (1653), 26 (1674), 28 (1681), 34 (1690), 50 (1727, 1732), 65 (1783).

² Ὁ ἐκάστοτε μητροπολίτης διαμένει στόν Τύρναβο συχνά, «τυρναβίζει»: Μ.Μ. Παπαϊωάννου, *Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου (1783-1842), Ἐπιστολαί διαφόρων*, Ἀθήνα 1964, ἐπιστολή ἀρ. 94 (1803), σ. 106: «ὁ δεσπότης εἰσεῖτι τυρναβίζει». ἀρ. 97 (23 Σεπ. 1803), σ. 108: «τόν μέχρι τοῦδε τυρναβίσαντα κύριον Γεώργιον Χ' Ἀθανασίου...». ἀρ. 107 (10 Δεκ. 1804), σ. 121: «ὁ ἅγιος Λαρίσης διατρίβει εἰς Τύρναβον». Πρβλ. *Λαφαζάνης*, ὅ.π. ἀρ. 113 (19 Φεβ. 1803), σσ. 447-448, κ.λπ.

³ Βλ. Σταῦρος Γουλούλης, «Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», *Ἀχιλλίου Πόλις*, 6, Νοέμβριος 2021, σσ. 217-233, 218-219.

---

* Το παρόν ἀρθρο ἀποτελεῖ ἀνέχεια ἀρθρου τοῦ προηγουμένου τεύχους 6 τοῦ περιοδικοῦ «Ἀχιλλίου Πόλις».

σθηκε τό μοναδικό χειρόγραφο τοῦ «Βίου». Τό ἐρώτημα ὅμως εἶναι πῶς ἔνα τέτοιο ἰδιαίτερο κείμενο στά ὄρια ἀγιολογίας καί λογοτεχνίας, ἀπολογητικό στή βάση του, «πρός ἐνθύμηση» (ὅπως τονίζει στήν τελευταία λέξη – σάν σέ κολοφώνα τοῦ κειμένου!) τοῦ «μακαρίτου» Πολυκάρπου, εἶχε θέσει τόσο μακριά ἀπό τόν τόπο πού ἐκτυλίχθηκαν τά δραματικά γεγονότα τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1821 στήν Λάρισα; Δέν θά εἶχε νόημα νά ἀναφέρεται σέ περιοχί πού δέν γνώριζε ἀπό τόν μητροπολίτη κάτι περισσότερο ἀπό τά νέα πού ἔρχονταν ἀπό τόν Νότο. Αὐτοί πού γνώριζαν τόν Πολύκαρπο ἐκ τοῦ σύγγγγυς καί ἦταν τό ποίμνιο στή Λάρισα καί ὄχι οἱ κάτοικοι τῆς Δάρδας, αὐτοί ἔπρεπε καί νά μάθουν τί ἀκριβῶς συνέβη.

Ὁ συγγραφέας, ἐξάλλου, δέν ἀρῆνει ἔχνη στόν «Βίο» μιᾶς ἐνδεχόμενης διαμονῆς του στήν Β. Ἥπειρο. Ἐδῶ γεννᾶται νέο ἐρώτημα, μέ δεδομένο ὅτι πρόκειται γιά κείμενο μέ παιδευτική λειτουργία, προορισμένο ὡς ἀνάγνωσμα νέων, μαθητῶν καί ὄχι ὡς λειτουργικό κείμενο τῆς Ἐκκλησίας³, σέ ποιο σχολεῖο τῆς πατρίδας τοῦ μητροπολίτη θά ἀποτείνονταν, πέραν αὐτοῦ πού ὑπῆρχε στόν Τύρναβο; Ἐδῶ ὑφίστατο παράδοση ἀνω τῶν 150 ἐτῶν λειτουργίας τῆς περιφημῆς σχολῆς τοῦ Τυρνάβου, τίν ὁποία ὁ Ἰωάννης Πέζαρος († 1806) εἶχε μετατρέψει σέ κέντρο τῶν γραμμιάτων τῆς Ἑλλάδας. Ἐδῶ ὁ Ἰγνάτιος γνωρίζει πρόσωπα καί πράγματα, στήν πόλη πού συνέχιζε ὡς ἐναλλακτική ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης τίν ἀπρόσκοπτη λειτουργία της μέ τό κλείσιμο τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στίς 17 Σεπ. 1821. Αὐτίν τίν φορά δέν σημειώθηκαν βιαιότητες πρὸς τοὺς Χριστιανούς τῆς Λαρίσης καί τῶν περιχώρων, ὅπως εἶχε γίνει στήν ἐποχή τῶν Ὀρλωφικῶν. Ὁ ἐκδότης τοῦ «Βίου» παπα-Σπύρος Ζάγκος, ὡς Δαρδιώτης, γνωρίζει τίν ὄλη κατάσταση, ὅπως διαμορφώθηκε μετά θάνατον τοῦ Πολυκάρπου. Μέ τό πού δέν ἀναφέρει κάτι πάνω στό τόσο φλέγον θέμα τοῦ τόπου καί χρόνου συγγραφῆς τοῦ κειμένου, σημαίνει ὅτι δέν ὑπῆρξαν δραματικές ἀλλαγές στήν τοπική κοινωνία πού ἀναφερόταν. Τό ἀντίθετο, ἀρῆνει ἕνα ἰσχυρό ἀποτύπωμα, παραθέτοντας τό ὄνομα τοῦ συμπατριώτη φίλου τοῦ Πολυκάρπου, τοῦ Ἰσιδώρου, μέ τόν ὁποῖο ἄρχισαν τίς σπουδές, πάλι σέ κομβικό ρόλο στήν πορεία τοῦ κειμένου, στήν ἀρχή μετά τίν παράθεση τῶν ὀνομάτων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας του καί τῶν δασκάλων (τό ἰνιτίμι τοῦ Βίου!) ὅτι διέμενε κατὰ πᾶσα πιθανότητα στόν Τύρναβο. Ὁ Ἰσιδωρος φέρεται νά εἶναι διδάσκαλος στή Δάρδα (1810);⁴, ἀλλά σίγουρα μόλις ἀναλαμβάνει ὁ Πολύ-

³ Γουλούλης, ὁ.π., 221 κ.έ.

⁴ Παπα-Σπύρος Ν. Ζέγκος, *Βιογραφία τοῦ Πολυκάρπου τοῦ Δαρδαίου μητροπολίτου Λαρίσης*

καρπος τίν Μητρόπολη (1810/11) ζει στόν Τύρναβο, ὅπως ἀφίνει νά ἐννοηθεῖ ἐπιστολή (3 Νοε. 1812) πού τοῦ ἔστειλε ἠγούμενος μονῆς τῆς περιοχῆς Κοζάνης⁵. Ἔνας δάσκαλος εἶναι γνωστό ὄνομα σέ μιά πόλη τῆς ἐποχῆς, στούς πολίτες πού θά διάβαζαν τόν «Βίο». Στόν Τύρναβο, ἀκόμη, βρέθηκαν ἐγκατεστημένοι συγγενεῖς τοῦ μητροπολίτη, οἱ ὁποῖοι παρέλαβαν τό ἀρχεῖο του (χειρόγραφα κ.λπ.)⁶. Μᾶλλον γι' αὐτόν τόν λόγο ὁ Ἰγνάτιος τονίζει ὅτι ὁ Δράμαλης δέν ἀσχολήθηκε μέ τήν κατάσχεση τῶν προσωπικῶν ἀντικειμένων (τά «εἰδίσματα» ὅπως τά ἀποκαλεῖ) τοῦ καταδικασθέντος μητροπολίτη, γεγονός πού εἶχε ἰδιαίτερη σημασία, ἀφοῦ σώθηκε τό προσωπικό ἀρχεῖο του πού ἔδωσε στοιχεῖα στόν βιογράφο, πέρα ἀπό τήν διά ζώσης μετάδοση πληροφοριῶν τοῦ Πολυκάρπου πρὸς ἕνα ἄμεσο συνεργάτη του. Σέ ἕνα κείμενο τόσο λιτό, συνεπτυγμένο, ὅπου τίποτα δέν περισσεύει, μιά τέτοια ἀναφορά δέν γράφηκε ἐν τῇ παραδρομῇ τοῦ λόγου. Στά ἀγιολογικά κείμενα πάντα ὄλοι οἱ συγγραφεῖς παραθέτουν τεκμήρια τῆς ἱστορικῆς καί πνευματικῆς παρουσίας τοῦ ἀγίου. Ἀκόμη καί ἡ παράθεση τῶν θαυμάτων νοεῖται ὡς τεκμηρίωση τῆς ἀγιότητας.

Τά πράγματα δείχνουν ὅτι ὁ συγγραφέας δέν εἶχε διαμονή σέ τόπο πέραν τοῦ ἐνιαίου χώρου Λαρίσης καί Τυρνάβου, στόν ὁποῖο θά ἀναφερόταν ἡ δημιουργία του, ὅπου ἐπὶ δεκαετίες Λάρισα, Τύρναβος, Τσαριτσάνη καί ἄλλες πόλεις διέθεταν Λογίους ἐκπαιδευτικούς καί ἱερωμένους, δρῶντας ὡς δίκτυο. [Παράρτημα Α'] Οἱ «σχολές» ὡς κέντρα ἐκπαίδευσης (Βασικῆς καί Μέσης) τῶν ἐπαρχιακῶν κέντρων τῆς ἐπισκοπῆς (ἀσφαλῶς καί τῆς Μητροπόλεως) ἀποτελοῦσαν ἐκ τῶν πραγμάτων τήν βάση γιά νά ἀναπτυχθεῖ περαιτέρω ἡ παιδεία, ἡ τοπική κουλτούρα. Ἔνα τέτοιο κείμενο πρέπει νά ἦταν καί ὁ «Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου».

καταπονηθέντος ὑπὸ Μαχμούτ-πασά τῷ 1821, Ἐν Ἀθήναις, 1927, ὁ.π., σ. 110, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἰσιδῶρος Οἰκονόμου (Γλωτσένης) ἵδρυσε τό 1810 σχολεῖο στὴν Δάρδα καί μετὰ συνέχισαν ὁ Ἰωάννης Γλωτσένης Ἀνωσιάνδης καί ὁ Ἀθανάσιος Ἰσιδῶρου Γλωτσένης (βλ. Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 17-18: «τοῦ μακαρίτου Παπαθανασίου, υἱοῦ τοῦ Ἰσιδῶρου, συμμαθητοῦ τοῦ Πολυκάρπου»). Πρβλ. Τρύφων Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας (ἑλληνικά σχολεῖα ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι Καποδιστριαίου, τόμος πρῶτος*, Ἐν Ἀθήναις 1936 [ἐκδ. Καραβία, Ἀθήνα 1992, σσ. 136-137.

⁵ Ζέγκος, ὁ.π. σ. 10: «ἐπιστολή Σωφρονίου (ἠγούμενου τῆς μονῆς Ἁγίας Τριάδος τοῦ Παριῶνος Κοζάνης) ...πρὸς τόν διδάσκαλον Τυρνάβου Ἰσιδῶρον (τόν συμμαθητὴν τοῦ Πολυκάρπου) χρονολογούμενη ἀπὸ 2 Νοεμβρίου 1812 ὁμοίως ἐκ τοῦ πρωτοτύπου εἰλημμένη», σσ. 20-21: «...πρὸς διδάσκαλον Ἰσιδῶρον εἰς Τύρναβον». σ. 125: «...ἐχρημάτισεν διδάσκαλος ἐν Δάρδα, Κορυτσᾶ, Μοσχολόλει, Βερατίῳ, Καστοριά, Τυρνάβῳ καί κατὰ τὰ γηρατεῖα ἐν Δάρδα ἔνθα καί ἐτελεύτησε περὶ τό 1860». σσ. 125-127 σημ. 1 (κείμενο: 2 Νοε. 1812: «Τῷ σοφελλογομιστάτῳ διδασκάλῳ τῆς κατὰ Τύρναβον ἑλληνικῆς Σχολῆς Κυρίῳ Κυρίῳ Ἰσιδῶρῳ... εἰς Τύρναβον»).

⁶ Ζέγκος, ὁ.π., 86-87. Πρβλ. Γουλούλης, ὁ.π., 219, σημ. 8.

Ἡ Σχολή τοῦ Τυρνάβου δίπλα στὴν Μητρόπολη τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου εἶναι ὀργανωμένη εἰς βάθος χρόνου μὲ ἀνώτερες προδιαγραφές ἀπὸ τῆς Λάρισας, τελοῦσε ὅμως ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Μητροπολίτη⁷. Μὲ νέο διδασκῆριό το 1730, ἀπὸ τὸ 1782 ἕως τὸ 1806 διευθύνων εἶναι ὁ Ἰωάννης Πέζαρος⁸, ὁ ὁποῖος ἔγινε ἀντιπρόσωπος τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης⁹. Μετὰ τὸν Πέζαρο εἶναι γνωστά ἐλάχιστα στοιχεῖα γιὰ τὴν σχολή τοῦ Τυρνάβου (ἐκτός τοῦ Ἰσίδωρου τὸ 1812, εἶναι δάσκαλοι οἱ Ἰωάννης Καλούσιος καὶ Μιλτιάδης Ἀγαθόνικος τὸ 1816)¹⁰.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει μὲ τὴν Σχολή τῆς Τσαριτσάνης: Λειτουργεῖ ἑλληνικό σχολεῖο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ.¹¹, ἀλλὰ στὰ τέλη 18ου καὶ ἀρχές 19ου αἰ. συγκεντρώνονται ἀξιόλογοι δάσκαλοι¹². Συνευδοκεῖ ὁ λόγιος ἐπίσκοπος Ἰωαννίκιος Ἐλασσῶνος (1898-1809)¹³. Ἡ Τσαριτσάνη στὴν παιδεία ὀρίζει ἓνα ἐνιαῖο δίκτυο μὲ τὶς γειτονικές πόλεις, συγκροτεῖ ἀνεπιφύλακτα ἓναν «Κύκλο»¹⁴.

⁷ Μιχάλης Λαφαζάνης, *Ἰωάννης Πέζαρος (1749-1806). Ἡ ἐποχή, τὸ ἔργο, ἡ ἀλληλογραφία του*, Δῆμος Τυρνάβου, Τύρναβος 2009, σ. 256 [Γιὰ τὴν σχέση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν παιδεία, βλ. σ. 127 κ.έ.], 142-143 (συνδρομὴ Διονυσίου Καλλιάρχη στὴ Σχολή Τυρνάβου), σ. 201 κ.έ. (ὁ Πέζαρος ὡς οἰκονόμος καὶ ἐπίτροπος τῆς Μητρόπολης). *Εὐαγγελίδης*, ὅ.π. σ. 224: «Οἱ μητροπολίται Λαρίσης ἐδρεύοντες ἐν Τυρνάβῳ, λόγῳ τῶν πολλῶν ἐν αὐτῇ Τούρκων, ἀνεδείχθησαν προστάται τῆς παιδείας, ἰδρύσαντες σχολεῖα αὐτόθι καὶ ἐν Τυρνάβῳ...».

⁸ *Λαφαζάνης*, ὅ.π., σσ. 67, 170-174, 189 (οἰκοτροφεῖο Πέζαρου). Πρβλ. *Εὐαγγελίδης*, ὅ.π., σσ. 226-228: «Σχολάζει δὲ πρὸ τοῦ 1655 αὐτόθι ὁ ἐκ Καρπενησίου Ἀναστάσιος Παντοδύναμος...».

⁹ *Λαφαζάνης*, ὅ.π., σσ. 67, 170-171. Στὴν 25ετίη του θητεία ἀπὸ τὴν σχολή ἀποφοίτησαν ὄλοι οἱ μεγάλοι ἄνδρες, μὲ πρῶτο τὸν Κούμα (ἀπὸ τὸ 1790), βλ. κατὰλογο στό: *Λαφαζάνης*, ὅ.π., σσ. 253-261.

¹⁰ *Εὐαγγελίδης*, ὅ.π., σσ. 227-228.

¹¹ Κώστας Λάμπας - Ρόδη Σταμούλη, *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων*, Ἀλληλογραφία, τόμ. πρῶτος, 1802-1817, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ΚΕΜΝΕ, Ἀθήνα 1989, σ. κα΄.

¹² Ἐκτός τοῦ Κων. Κούμα, διδάσκουν οἱ τρεῖς ἰατροὶ Κ. Ζαχαρόπουλος-Νοσημάχος (1785-1790, 1798-1801), Μιχαὴλ Περγιάρης, Γεώργιος Σακελλάριος, ὁ ἱερομόναχος Γερμανὸς Σπαρμιώτης, ὁ Κ. Κούμας, καὶ ἄλλοι μαθητές. Μέλος εἶναι καὶ ὁ Κων/νος Οἰκονόμος, ἀλλὰ θὰ ἀναχωρήσει γιὰ Θεσσαλονίκη καὶ Σμύρνη τὸ 1808 λόγῳ πολεμικῆς ἀναταραχῆς, βλ. *Λάμπας, Σταμούλη*, ὅ.π., σσ. λ΄-λα΄. Πρβλ. Μιχ. Λαφαζάνης, «Πνευματικὴ κίνηση τῆς Τσαριτσάνης γύρω στα 1800», *ΘΗΜ* 34 (1998), σσ. 201-208.

Τὸν κύκλο συμπληρώναν οἱ Πέζαρος (Τύρναβος) καὶ οἱ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς καὶ Σπύρ. Ἀσάνης (Ἀμπελάκια), ποὺ εἶναι ἀνώτεροι διδάσκαλοι, βλ. *Λαφαζάνης* (2009), ὅ.π., σ. 272.

¹³ *Λάμπας, Σταμούλη*, ὅ.π., σσ. κα΄-κζ΄.

¹⁴ *Λάμπας, Σταμούλη*, ὅ.π., κς΄: «Ὁ κύκλος δὲν ἔκλεινε στὴν Τσαριτσάνη ἀλλὰ ἀνοίγονταν καὶ πέρα ἀπ' αὐτήν, ἀπὸ τὸν κοντινὸ Τύρναβο ὡς τὴ Λάρισα καὶ τὰ Ἀμπελάκια, περιλαμβάνοντας δασκάλους καὶ λογίους, ὅπως ὁ Ἰωάννης Πέζαρος, ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, ὁ Σπύρ. Ἀσάνης. Τὰ ταξίδια καὶ οἱ συχνές μετακινήσεις ἀπὸ τὴ μὴ περιοχὴ στὴν ἄλλη διευκόλυναν τὴν ἐπικοινωνία τους, τὴν ὁποία συντηροῦσε ἐξᾴλλου ἡ πυκνὴ ἀλληλογραφία ποὺ εἶχαν μεταξὺ τους, ἄλλοτε γιὰ νὰ

Οί Λόγιοι Λαρίσης καί περιχώρων ἀποτελοῦν μία ἐνιαία ομάδα σέ κάθε μία περίοδο. [Παράρτημα Α΄.2 - Β΄.2] Ὁ Ἰγνάτιος, ἄσχετα πού ἔζησε μετά τό 1821 ἢ πότε ἔγραψε τόν «Βίο» [1821: Ζέγκος, 1827;] ἀνίκει μέ τό συγκεκριμένο ἔργο στόν κύκλο Λογίων τῆς Λάρισας, πόλη μέ τίν ὅποια συμμίσγεται πρωτίστως ἡ παράδοσι τῆς Σχολῆς Τυρνάβου.

2. «Κύκλος τῆς Λάρισας»: Πολύκαρπος - «Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάριου»

Μετά τό ἐκπαιδευτικό πείραμα τῆς Τσαριτσάνης, τό ὅποιο βέβαια τροφοδοτεῖ ὁ Τύρναβος, ἐπικρατεῖ πλέον ἄλλο κλίμα στή Λάρισα, νέοι Λόγιοι ἐμφανίζονται, μέ ἀνανεωμένες προτάσεις. Κεντρικό ρόλο ἔχουν Ἡπειρώτες (Βηλαράς, Κονομάτης). Ὁ νέος μητροπολίτης εἶναι ἐπίσης Ἡπειρώτης, ὅπως καί ὁ Ἰγνάτιος (μετέπειτα ἠγούμενος μονῆς στήν περιοχὴ Κορυτσᾶς), πού τώρα ἐμφανίζεται ὡς νέο ἐνεργό μέλος στήν ομάδα τοπικῶν Λογίων, γιά τίν ὅποια ἀποδόθηκε ὁ ὄρος «Κύκλος τῆς Λάρισας». Ἴσως θά ἔπρεπε νά ἀποκαλεῖται «Κύκλος Βηλαρά», ἀφοῦ εἶναι ὁ ἠγέτης τους¹⁵, ἢ ἀκόμη «Κύκλος Ἡπειρωτῶν τῆς Λάρισας», προέκτασι τῆς μεγάλης πόλεως παιδείας, τῶν Ἰωαννίνων. Ὁ Ἰωάννης Βηλαράς διαμένει σέ Λάρισα καί Τύρναβο (1812-1818), ἀφοῦ ὡς γιατρός τοῦ Βελῆ πασᾶ τόν ἀκολουθεῖ τό 1812 ὅταν ἐκεῖνος διορίζεται διοικητής (Λάρισα, Τύρναβος)¹⁶. [βλ. Παραρτήματα Α΄ (δράσι) καί Β΄ (ἔργα)].

ἀνταλλάξουν ἀπλές φιλοφρονήσεις, ἄλλοτε γιά νά δανειστοῦν ἓνα βιβλίο ἢ χειρόγραφο, κα ἄλλοτε γιά νά ἀλληλοενημερωθοῦν γιά τίς νέες ἐκδόσεις καί νά ἐκφράσουν μέ τίν εὐκαρία αὐτή τίς ἀπόψεις τους. Μία καλή εἰκόνα γιά τίς σχέσεις τους αὐτές, μέσα ἀπό τίς ὁποῖες προβάλλει ἡ ἐνότητα τοῦ θεσσαλικοῦ πνευματικοῦ χώρου, μᾶς δίνει ἡ συλλογή Ἑπιστολαί Διαφορῶν τοῦ Ἰωάννη Λαρισαίου. Πέρα ἀπό τή Θεσσαλία ὅμως ὑπάρχει καί ἡ Εὐρώπη, πού τή γνωρίζουν ἢ τή φαντάζονται ἀπό τά βιβλία καί τίς ἀφηγήσεις τῶν ἀνθρώπων πού φτάνουν ἐκεῖ... Ὁ κύκλος τῆς Τσαριτσάνης δέν θά εἶχε μεγάλη διάρκεια. Στά τέλη τοῦ 1802 ὁ Κούμας θά φύγει ... καί θά τόν ἀκολουθήσουν σέ λίγο ὁ Μιχαῖλ Περδικάρης καί ὁ Σαμουῆλος Οἰκονόμος. Πρὶν ἀπό τόν Κούμα εἶχαν φύγει ὁ Γεώργιος Σακελλάριος καί ὁ Κωνσταντῖνος Ζαχαρόπουλος».

¹⁵ Τόν ὄρο «Κύκλος» χρησιμοποιεῖ ὁ Μ.Μ. Παπαϊωάννου, «Ἀπαρχές τῆς λογοτεχνίας στή Λάρισα», Πρακτικά του Α΄ Ἱστορικοῦ - Αρχαιολογικοῦ Συμποσίου Λάρισα: Παρελθόν καί Μέλλον 26-28/4/1985, Δῆμος Λάρισας, Λάρισα 1985, σ. 369. Γιά τόν ὄρο «Κύκλος Βηλαρά» βλ. Γεώργιος Παπαδέλος, Ὅψεις τῆς διαμάχης γιά τίν καθομιλούμενη γλώσσα στά χρόνια του νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ: ἡ περίπτωση τοῦ κώδικα Οἰκονόμου, ἀδμ. μεταπτ. ἐργασίας, ΕΚΠΑ, Ἀθήνα 2018, σσ. 16 κ.έ., 55 (Βηλαράς).

¹⁶ Γιά τίν ἀφιξη τοῦ διοριστηρίου ἐγγράφου στή Λάρισα βλ. Henry Holland, Ταξίδι στή Μακεδονία καί Θεσσαλία, Ἐκδόσεις Τολιδι, Ἀθήνα 1989, ὁ.π., σ. 133.

Τήν δεκαετία 1810-1820 Λάρισα καί Τύρναβος ἀναδεικνύονται διοικητικά χάρη στήν παρουσία τοῦ Ἀλβανοῦ ἀξιωματοῦχου.

Ἡ ομάδα συνεπικουρεῖται ἀπό τήν ἐκκλησιαστική πολιτική τοῦ Πολυκάρπου πού, ὅπως τόν ἐμφανίζει ὁ Ἰγνάτιος, κινεῖται σέ πνεῦμα ἐλευθερίας. Οἱ νέοι Λόγιοι εἶναι ἐνταγμένοι, ὅπως καί ἡ προηγούμενη γενιά, στό περιβάλλον τῆς Ἐκκλησίας. Παλιά κοινά ἐνδιαφέροντα καί λειτουργική ζωή τούς ἔφεραν πύο κοντά. Τώρα ὁμως ἔχουν οἱ ἴδιοι οἰκονομική ἀνεση, εἶναι ἔμποροι, βιοτέχνες ἢ ἀνεξάρτητοι ἐπαγγελματίες (γιατροί), ἢ μόρφωσή τους δέν περιορίζεται στήν Ἐκκλησία¹⁷. Συγκροτοῦν πύο πολύ παρέα, διασκεδάζουο ἐνίοτε μέ ἀπλό λαϊκό τρόπο καί διαθέτουο χιοῦμορ. [Παράρτημα Α΄.2]

Ὡς ἐκ τούτου ἐνδιαφέρει ποιός εἶναι «ὁ **πραγματικός Πολύκαρπος**» καί πῶς σχετίζεται ἢ ἀντιδιαστέλλεται μέ τόν καλλιτεχνικῶς καί ἐπιλεκτικῶς δομημένο, «στρατικοποιημένο» τοῦ Ἰγνατίου, αὐτόν πύο κηρύσσει πόλεμο κατὰ τυράννων καί συνεργατῶν τους, γίνεται νεομάρτυρας. Ὁ μπροπολίτης, μορφωμένος ὅπως ἦταν, γνώστης μερικῶς ξένων γλωσσῶν, μποροῦσε νά ἔχει ἀποψη γιά πλείστα θέματα καί πέραν τοῦ ἑλλαδικοῦ κόσμου. Ὁ Πολύκαρπος, σύμφωνα μέ τόν Ἰγνάτιο, συνδεόταν μέ τόν Ὁθωμανό μουλά τῆς Λάρισας, κατέχοντας μία ἀπό τίς πύο σημαντικές θέσεις στήν δικαστική ἱεραρχία τῆς Ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, καί δῆ σέ ἐποχή πύο ὁ σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ ἐπιδίωκε τήν ἀνανέωση. Δέν διασώθηκε, ἀν διέθετε, γραπτό ἔργο, οὔτε ὑπάρχουο ἔγγραφο τῆς θητείας του στό ἀρχεῖο τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου. Ὅ,τι ἀρχεῖο ἀκό ὑλικό κατεῖχε, περιλαμβάνοντας ἀκόμη καί κώδικες, βρισκόταν στήν μονή Ἁγίου Ἀθανασίου. Ὁ H. Holland δείχνει ἐντυπωσιασμένος πύο ἡ τοπική κοινωοία, κάπου 500 ἄτομα, παρακολουθεῖ τόν μπροπολίτη της στόν Ἅγιο Ἀχίλλιο νά διδάσκει ἀπό ἄμβωνος σέ λαϊκή γλώσσα μέ ἀνωτέρου ἐπιπέδου κήρυγμα, ἐνθερμο, «*μέ πολλή φλόγα στόν λόγο καί τίς κινήσεις*», πύο πολύ διά ζώσης –θά εἶχε μπροστά του ἢ τό Εὐαγγέλιο ἢ γραπτό κείμενο, ἀκόμη καί δικό του– ἀλλά καί μέ εὐγλωττία¹⁸. Ἄν οἱ Λόγιοι τῆς περιοχῆς ἐπικοινωνουο μέ ἐπιστολές, ἐκεῖνος ἔχει ἄμεση προφορική ἐπικοινωνία μέ τόν λαό. Ἡ κατευθυν-

¹⁷ Παπαϊωάννου (1985), ὁ.π., σσ. 364-373, 366-368. Παπαϊωάννου (1964), ὁ.π., σσ. νδ΄-νε΄, ρς΄κ.ε., ρι΄-ριθ΄. Γιά τούς μαθητές τοῦ Πέζαρου (Θεσσαλούς κ.ἄ.) βλ. Λαφαζάνης, ὁ.π., σσ. 253-262.

¹⁸ Holland, ὁ.π., σσ. 261-262: «Ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἀπευθύνθηκε στό ἐκκλησίασμα μ΄ ἕνα ἀρκετά μεγάλο κήρυγμα στή Ρωμέικη γλώσσα. Τό ἀντικείμενο εἶχε σχέση μέ τήν ἠθική καί δέν ἦταν πολύ θεωρητικό, ἐκτέθηκε πολύ ἐμφατικά καί μέ πολλή φλόγα στόν λόγο καί τίς κινήσεις... Τό κήρυγμα φανόταν νά εἶναι *ἐν μέρει ἐκτός κειμένου* κι ἔδειχνε σημαντική εὐγλωττία». Τό κήρυγμα συστήνει ἢ «Ἑλληνική Νομαρχία», Γ. Βαλέτας, Ἀνωόμου τοῦ Ἑλλινος, *Ἑλληνική Νομαρχία* [E.N.] ἦτοι *Λόγος περί ἐλευθερίας*, ἐκδ. Ἀποσπερίτης, Ἀθήνα 1982, σ. 119.

τήριος ἀρχή του, ή παράδοση του Πατριαρχείου Κων/πόλεως, τόν ώθοῦσε νά δέχεται τήν πνευματική ἀνωτερότητα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας «κατά τῶν καταχρήσεων καί γελοιοτήτων τοῦ παπικοῦ συστήματος», θεωρῶντας τό Σχίσμα (1054) ὡς «πηγή ὅλων σχεδόν τῶν κακῶν καί αἰρέσεων», νά εἶναι ὑπερήφανος γιά «τόν σεμνό καί πατρικό χαρακτήρα τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας»¹⁹. Γιά τόν Ἰγνάτιο ὁ Πολύκαρπος ἦταν δοσμένος ὡς πατέρας στήν Ἐκκλησία, βιώνοντας τό μυστήριο τοῦ πνευματικοῦ γάμου του μέ αὐτή²⁰. Ἐπόμενοιο εἶναι νά ἀσκεῖ φιλολαϊκή τακτική, ή ὁποία ἐρμηνεύει τήν πολιτική του νά ἀνεβάσει τό βιοτικό ἐπίπεδο ὅλων, νά καλύψει ἀνάγκες τῶν πενήτων, νά ἐνισχύσει τήν παιδεία τῶν μαθητῶν²¹. Ἔχει, ἐπομένως, ὅλα τά στοιχεῖα πού τόν ἔφεραν σέ θέση νά συγκεντρῶνει καί πιθανόν νά ἀξιοποιεῖ ὡς ὁ κατ' ἐξοχίαν ἀρμόδιος στά πνευματικά ἀνθρώπους πού θέλουν νά φωτίσουν τόν ἑλληνικό λαό, πρῶτα το τοπικό ποίμνιο. Οὕτως ἢ ἄλλως ἦταν δύσκολο Λόγιοι νά σταθοῦν μόνοι τους, ἐκτός τῆς Ἐκκλησίας, χωρίς νά προσκρούουν στήν καχυποψία τῆς Ὁθωμανικῆς διοίκησης. Γιά τήν ομάδα διανοουμένων, εὐσεβῶν Χριστιανῶν, ἐθεωρεῖτο δεδομένη ή εὐλογία τοῦ μητροπολίτη τους. Τό ἀποδεικνύει ή ἐπιστολή ἀρ. 185: 22 Μαρ. 1817 (Χριστ. Κονομάτης-Λαμία πρὸς Ἰω. Οἰκονόμου-Λάρισα: σ. 319), ὅπου τονίζεται: «*Νέα δέν ἔχω, εἰμί ὁ ἅγιος Λαρίσης κύρ Πολύκαρπος εἰς Τρίκερι σήμερον ἐτοιμάζεται νά ἐκτελέσῃ τόν μυστικόν Νυπηέρα [Μεγάλη Τετάρτη] καί ἄς ἦναι εἰς βοήθειαν ὅλης τῆς συντροφιάς μας. Τόν ἔξαρχον τόν ἔστειλεν εἰς τήν Πόλιν, καί ἐλπίζει νά ἐπιστρέψῃ εἰς τά ἴδια...*».

Στό ἐπισκοπεῖο ὁ Πολύκαρπος δεχόταν τούς Χριστιανούς Εὐρωπαίους, ἐπειδή οἱ Ὁθωμανοί δέν ἀναλάμβαναν εὐκόλα φιλοξενία τους, ὅπως συνέβη μέ τήν ομάδα τοῦ H. Holland πού διέμενε ἐκεῖ μέ σύσταση τοῦ Βελῆ πασᾶ. Δεχόταν τό ποίμνιο, ἀφοῦ ή Μητρόπολη διαθέτει χώρους διαμονῆς καί ὑποδοχῆς (ἀρχονταράκι), ὅπως μετά τήν λειτουργία τῆς Κυριακῆς, ρυθμίζοντας διάφορα ζητήματά τους μέ τρόπο πού χαρακτηρίζεται «ἥπιος καί φιλοφρονητικός καί χωρίς νά χάνει καθόλου ἀπό τήν ἀξιοπρέπεια τῆς θέσης του»²². Στούς

¹⁹ Holland, ὁ.π., σσ. 260-261.

²⁰ Γουλούλης, ὁ.π., σ. 223, σημ. 27.

²¹ Οἰκονόμου, ἀρ. 143: Μαρ. 1814 (ἔγγραφο πατριαρχῆ Κυρίλλου), σ. 195: «...τὴν πατρικὴν του εἰς ὅλους περιθαλμίν, τὴν πρόνοιαν ὅπου ἔδειξεν εἰς τοὺς χρείας ἔχοντας, καὶ ἀπόρους ἐν καιρῷ τῆς συμβάσης τοῦ σίτου ἐλλείψεως, καὶ τῆς πείνης καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν σύστασιν τῶν κοινωφελῶν κατορθωμάτων, σχολείων φαιέν, καὶ τοιοῦτων ἄλλων ἅτινα μετὰ κρότου, καὶ θαύματος ἀναγγέλουσι... οἱ ... συμπατριῶται του».

²² Holland, ὁ.π., σσ. 103, 128-129.

ἄμεσους συνεργάτες του κληρικούς φαινόταν πολύ σοβαρός, ἐνώπιον δὲ ἄλλων παρισταμένων τούς ἐπέβαλε νὰ εἶναι τυπικοί καὶ συνεσταλμένοι. Ταυτόχρονα, ἦταν στοργικός στους συνεργάτες του καὶ πολύ εὐγενικός ὅταν καλωσόριζε καὶ κατευόδωνε φιλοξενουμένους²³. Ἡ τράπεζα πού παραθέτει γέμει ἀγαθῶν²⁴, ἦταν ἄλλωστε παραδοσιακὴ ἐκκλησιαστικὴ συνήθεια. Ἀλλὰ τώρα μὲ τὰ πλοῦσια γεύματα στους ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων μία τέτοια σύναξη γίνεται στοιχεῖο ἀνανέωσης²⁵.

Ἡ καλὴ ἀστική διατροφή ἐξασφαλίζει τὴν ἄνοδο τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου σὲ μία ἐκκολαιπτόμενη ἀστική κοινωνία. Ἔτσι τὸ πρῶτο γεῦμα (1η ἡμέρα παραμονῆς, 13 μ.μ.) πού παραθέτει καὶ ἐντυπωσιάζει τὸν H. Holland πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ὑπῆρξε μία ἐπίσημη δεξίωση σὲ κουρασμένους ὁδοιπόρους ἀπεσταλμένους τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, τοῦ πολιτικοῦ διοικητῆ του. Τίς ἐπόμενες δεξιώσεις δὲν σχολιάζει καθόλου²⁶. Ἄλλο ἓνα καλὸ δεῖπνο πού ἀναφέρει εἶναι στὴ νηστεία τῶν Χριστουγέννων²⁷, περιέχον ἰαρία, προφανῶς ἀπὸ τὸν Πηνεῖο ἢ τὴ λίμνη Κάρλα.

Ὁ μητροπολίτης, λόγῳ θέσεως καὶ ἐνδιαφερόντων, συγκεντρώνει στὸ ἐπισκοπεῖο ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τίς πνευματικὲς ἀναζητήσεις ἀνθρώπων (τὸν Ἰωάννη Βηλαρᾶ καὶ ἄλλους). Τὸ δείχνει κυρίως ὁ σχολιασμός τοῦ Holland στὴν δεξίωση πού ἔζησε, συζητώντας μία χαρακτηριστικὴ ποικιλία θεμάτων²⁸. Μία

²³ Holland, ὅ.π., σσ. 115-116: «...ὑποταγὴ τους στὴν ὑψηλὰ ἰστάμενη ἐκκλησιαστικὴ φυσιογνωμία... Τὸ βίαιο πνεῦμα τοῦ Ἀλβανοῦ δὲν εἶχε χαθεῖ ἐντελῶς...». σ. 259: «ὁ ἀρχιεπίσκοπος... μὲ ὑποδέχτηκε ἐξαιρετικὰ ἐγκάρδια καὶ μοῦ πρόσφερε ἀμέσως κάθε φιλοξενία...». σ. 264: «...ὁ ἀρχιεπίσκοπος μοῦ ἔφερε ἀκόμη... ἓναν ἀπὸ τούς ἱερεῖς, ὁ ὁποῖος βρῆκα ὅτι ἔπασχε ἀπὸ κυνάγχη μὲ ὑψηλὸ πυρετό». σ. 265: «...ἔφρυγα... ἀφίνοντας τὸ σπῆτι τοῦ φιλόξενου ἀρχιεπισκόπου μὲ χιλιάδες εὐχές καὶ εὐλογίες πού μοῦ ἔδωσε μὲ τόση καλοσύνη...».

²⁴ Holland, ὅ.π., σσ. 115-116, 123-124.

²⁵ Ὁ Ἀνόνομος τῆς Ε.Ν. Δ40, 44, 52, 52α (σημείωση), ζητᾶ διάκριση στὴν ἐφαρμογὴ τῆς νηστείας.

²⁶ Holland, ὅ.π., σσ. 115-116 (γεῦμα τὴν 1η ἡμέρα τῆς διαμονῆς στὴ Λάρισα. Παρόντες οἱ Holland, ὁ Πολύκαρπος, ὁ Βηλαρᾶς καὶ ὁ Λουκάς καὶ τούς ὑπηρετοῦν 3-4 ἱερωμένοι, δὲν ἀναφέρεται συζήτηση), σ. 125 (δεῖπνο 2η ἡμέρα, παρόντες οἱ ἀρχιεπίσκοπος, Βηλαρᾶς, Λουκάς, Ἑλληνας ἱερέας καὶ Holland, «συζητήσαμε πολὺ καὶ κρατήσαμε τίς πίτες μας ἀναμμένες ὡς ἀργά»), σσ. 129-132 (δεῖπνο 3η ἡμέρα μὲ μεγάλῃ συζήτηση). Σὲ β' γύρο (παραμονὲς Χριστουγέννων), βλ. σσ. 259-260 (δεῖπνο, παρόντες μητροπολίτης, Βηλαρᾶς, Holland, ὅ.π., σσ. 260-261 (δεῖπνο, ἀρχιεπίσκοπος, Holland).

²⁷ Holland, ὅ.π., σσ. 115-116, 125, 129, 259-260.

²⁸ Holland, ὅ.π., σσ. 129-132 (22 Νοε. βράδυ): ἀρχαία Ἀθήνα, ἀδιαφορία τῶν Εὐρωπαίων γιὰ τούς Ἕλληνας, χαρακτῆρας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πολιτικὲς θέσεις τῶν Ἑλλήνων, χωρισμός τους σὲ τρία μέρη ἐξαρτημένων ἀπὸ ξένες δυνάμεις, σχέση ἀρχαίας Ἑλλάδας καὶ νεώτερης, πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Βηλαρᾶ στὶς θετικὲς ἐπιστῆμες, τὴν ποίηση καὶ τὴ συγγραφὴ), σσ. 264-265 (21 Δεκ. βράδυ): οἰκία Βηλαρᾶ: μεταφυσικὰ θέματα, τὸ πυρρῶναιο δόγμα, εὐρωπαϊκὴ διανόηση.

δεύτερη ανάλογη δεξίωση αναφέρεται όταν στή γιορτή του αγίου Πολυκάρπου (23 Φεβρουαρίου) ο Βηλαρᾶς ἀφιερώνει ἕνα ποιῆμα στόν ἐφορτάζοντα, ὅπου τόν θεωρεῖ ἄξιο ἐπίσκοπο, ἐφάμιλλο τοῦ παλαιοῦ ἱερομάρτυρα Πολυκάρπου Σμύρνης. Ὁ λόγος ἦταν ὁρατός, «πάσχει γιά τήν Ἀλήθεια»²⁹. [Σημειώνεται ὅτι ὁ Βηλαρᾶς ἦταν μέν αὐστηρός μέ μερικούς κληρικούς³⁰, ἀλλά σέβεται πολύ ἄξιους ὅπως τόν Κων/νο Οἰκονόμο (Σμύρνη)³¹.] Μέσα σέ λίγους στίχους, ἰδιαίτερα τό «*πασκάς γιά τήν Ἀλήθεια*», ὁ Βηλαρᾶς ἐπικυρώνει τόν Ἰγνάτιο: ἐκφράζει τήν ἐμπιστοσύνη του καί ὄλων των φίλων του πρός τό πρόσωπο τοῦ μητροπολίτη, ὅπως προκύπτει ἀπό τούς ἀγῶνες του γιά θωράκιση τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τίς πέραν τῶν νομικῶν ὁρίων ἐπεμβάσεις τῶν Ὁθωμανῶν. Ταυτόχρονα γίνεται προορατικός, ἀφοῦ μέ τόν (λογοτεχνικά ἀποδομένο) «συγκρουσιακό» του χαρακτήρα ὁδηγεῖται στό μαρτύριο. Ἄν καί ἦταν γιατρός τοῦ Βελῖ πασᾶ καί πῶ πρῖν τοῦ Ἀλῖ πασᾶ, συνεργάζεται μέ τόν Πολυκάρπο³². Παρόντος τοῦ ἰδίου τοῦ μητροπολίτη, πού ἦταν φιλελεύθερο πνεῦμα, οἱ μορφωμένοι Ἕλληνες γιατροί πού ἀναφέρει ὁ H. Holland συζητοῦν ἐλεύθερα γιά τόν προσδιορισμό τῆς ταυτότητας τῶν Ἑλλήνων, τήν πολιτική τούς ἐλευθερία, ὅπως εἶναι τό κεντρικό ζήτημα τοῦ «Βίου τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», τηρουμένων δέ τῶν ἀναλογιῶν καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας, ἡ ὁποία ὡς μανιφέστο διαμαρτυρίας ἀπό τόν ἡπειρωτικό χῶρο κυκλοφόρησε τήν ἐποχή πού ἀρχιζε

²⁹ Γεώργιος Ἀχ. Βαβαρέτος (ἐπιμ.), Ἄπαντα Ἰωάννου Βηλαρᾶ, Ἔκδ. Δημητράκου, Ἀθῆνα (1935), σ. 130: *Στόν Λαρίσις Πολύκαρπο (* ἀνέκδοτο): Δύο ὑποκείμενα στολίζον ἕνα ὄνομα, μιά ἀξία, / καί διπλῆς χαρᾶς αἰτία εἶναι αὐτή ἡ ἀφορμή. / Δύο Πολύκαρπους τιμᾶμε: [σ] ἕνας χαιρέται ἀπό χρόνια / τήν ζωή τήν ἀναίωτα, κι ἄλλος ζῆ μέ μᾶς μαζί. / ὦ! ἐσύ πού ζῆς ἀκόμα καί *πασκάς γιά τήν Ἀλήθεια* / Μέ τοῦ Ἁγίου τή βοήθεια ἔχε κάθε παντοχί./ Κι ὁ οὐρανός σ' εἰσακούει, τί σέ βλέπει μέ χαρά του / ἄξιον νά ἦς ὄνομά του εἰς τῆς Λάρσας τό θρονί./ Στήν πανίγυριν ἐτοῦτη τό γιομάτο πιέτε φίλοι / καί μ' εὐλάβειας ἀχειλι τόν ἐδῶ καί τόν ἐκεῖ, / συνονόματους ποιμένας ἄς φημίσωμε τιμῶντας/καί ὄχ τούς δύο θερμά ζητῶντας εὐλογία καί εὐκίη!.* Νικ. Παπαθεοδώρου, «Ἐγκώμο τοῦ Ἰωάννη Βηλαρᾶ στόν μητροπολίτη Λαρίσις Πολύκαρπο Δαρδαῖο», *Larissanet*, 24 Ἰουλίου 2017, σ. 4.

³⁰ Βλ. ἀρ. 172, 16 Ἰουλίου (Τύρναβος), σ. 281: «...ἐδιάβηκεν ἕνας Πατεράγιος ἀγιορείτης ἀσκητής, καί διδάχος! Τί ἀγαμματιτη φυσική εὐγλωττία...! «Ἡ φακί τοῦ κρασοπούλου νά γένη αἶμα, γιατί τήν ἔβρασε τήν ἡμέραν τῆς Ἁγίας Κυριακῆς! Μιά Κυρά Τουρναβίτισσα νά βρῆ φίδια στήν κασέλαν της, γιατί εἶχε κομμάτι φτιασίδι μέσα ἀπό τόν καιρόν, ὅπου γένη νύφη ἐδῶ κ' ἐξήντα χρόνους!», κ.λπ.

³¹ Βλ. ἐπιστολή ἀπό Τύρναβο (Οἰκονόμου, ἀρ. 174: β' μισό 1816). Πρβλ. ἐπιστ. Οἰκονόμου ἀρ. 171: 6 Ἰουλίου 1816, ὁ Ἰω. Οἰκονόμου (Σελίτσανη) πρός Βηλαρᾶ (Τύρναβο) ὅτι ὁ Κων. Οἰκονόμος τόν θεωρεῖ «σμπατριῶτη» καί τόν «ξαναπαρακαλεῖ» «νά τόν εὐεργετήσης».

³² Παπαϊωάννου (1985), σ. 17.

τὴν σταδιοδρομία του στὴν Κων/πολη καὶ ἀναμφίβολα τὸν ἐπηρέασε³³. Οἱ διάλογοι καταγράφηκαν μὲ ἐντυπωσιακὴ πιστότητα:

Στὴν διάρκεια τοῦ δείπνου τῆς 3ης ἡμέρας σχολιάζεται ὁ ἐκτενέστερος διάλογος, ὅπου ὁ Holland ἐντυπωσιάζεται γιὰ τὸ «*μίγμα ἐξυπνάδας καὶ στωϊκοῦ χιοῦμορ...*» τοῦ Βηλαρά. Στὴν συνέχεια ὁ Βηλαράς ἀναλύει τίς ἀπόψεις του: «δὲν ξέρω οὔτε γιὰ Ἀκαδημαϊκοὺς οὔτε γιὰ Στωϊκοὺς... ἀλλὰ κάθε Ἕλληνας σήμερα εἶναι Περιπατητικὸς». Γιὰ τὸν χαρακτῆρα τῶν Ἑλλήνων: «*Εἶναι λαὸς πού τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν ἑαυτό τους ἔχει τὴν πρώτη θέση καὶ ἡ θρησκεία τὴ δεύτερη... ὡστόσο παραπονοῦνται γιὰ τὴν ἀδυναμία καὶ τὴν ὑποχωρητικότητα τῶν συμπατριωτῶν του... τὴν εὐφυΐα τοῦ λαοῦ... τὴν ἀδιαφορία πού ἀντιμετώπισαν ἀπὸ τίς πολιτισμένους κοινωνίες τῆς Εὐρώπης. Εἶπε πὼς οἱ σημερινές πολιτικές ἀπόψεις τῶν Ἑλλήνων τοὺς διαιροῦν σὲ τρεῖς τάξεις, ὅλοι ἐπιδιώκουν νὰ ἀλλάξουν τὴ θέση τους, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὸς τρόπους. Οἱ νησιῶτες καὶ ἐμπορευόμενοι Ἕλληνες, καθὼς κι ἐκεῖνοι τοῦ Μοριά, εἶναι προσκολλημένοι στὴν ἄποψη τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὴν Ἀγγλία. Μία δεύτερη ομάδα, στὴν ὁποία κατέταξε πολλοὺς ἀπὸ τοὺς λόγιους καὶ τοὺς ἐμπόρους τῆς ἠπειρωτικῆς χώρας, θεωροῦσε τίς δυνάμεις τῆς Γαλλίας τῆς ἐποχῆς ὡς τὸ πιὸ πιθανὸ μέσο ἀπελευθέρωσης, ἐνῶ οἱ χαμηλότερες τάξεις κι ἐκεῖνοι πού παραμένουν συνδεδεμένοι μὲ τὴν ἐθνικὴ τους θρησκεία ἀνυπομονοῦσαν νὰ ὑποδεχτοῦν τοὺς Ρώσους ὡς ἀπελευθερωτὲς τους». «...Νὰ γνωρίζει καλὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ νὰ αἰσθάνεται ἔντονο ἐνθουσιασμό γιὰ τίς περασμένες δόξες τῆς χώρας του. Οἱ περιστασιακὲς ἀναφορὲς του ἀπὸ τὰ θέματα αὐτὰ στὴ σημερινή κατάσταση τῆς Ἑλλάδας διακρίνονταν ἀπὸ ἕναν τόνο μελαγχολίας καὶ σάτιρας...»³⁴.*

Οἱ διάλογοι πού παραθέτει ὁ Ἄγγλος γιατρός στὶς δεξιώσεις τοῦ ἐπισκοπικοῦ μεγάρου τῆς Λάρισας πού ἀποκτᾷ χαρακτῆρα λέσχης θέτουν μὲ ἐνάργεια ποιὸς εἶναι ὁ **πολιτικὸς Πολύκαρπος**. Εἶναι ἐμφανὴς ἡ παρακαταθήκη τῆς *Ἑλληνικῆς Νομαρχίας* (1806) στὴν κατὰ τὸν «Βίο» στράτευση τοῦ Πολυκάρπου. Ἀνῆκει **σὲ κύκλο ἀνανεωτῶν τοῦ Πατριαρχείου**: τοὺς Γέροντες μητροπολίτες Γρηγόριο Δέρκων, Διονύσιο Καλλιάρχη πρώην Λαρίσης, τὸν Παῖσιο Σταγῶν (πού διάβασε τόσο καλὰ τὴν Ε.Ν.), τὸν καινοτόμο Γρηγόριο Κωνσταντᾶ, συγγραφέα τοῦ πιὸ ριζοσπαστικοῦ-πολιτικοῦ ἔργου «Νεωτερικὴ γεωγραφία»

³³ Βλ. Γουλούλης, σ. 230 κ.έ.

³⁴ Holland, ὅ.π., σσ. 129-132.

(1791)³⁵. Παράρτημα Β'1]. Άσπάζεται φιλελεύθερες ιδέες, εφόσον έχει «τρανέψει» στην Κων/πολη. Ο «Βίος» τον φέρνει στην νέα γενιά που διεκδικεί την πρόοδο του Γένους, χρησιμοποιεί στο κήρυγμα λαϊκή (ρωμείκη) γλώσσα, όπως όλοι οι προαναφερθέντες Ήπειρώτες λόγιοι –άλλος λιγότερο, άλλος περισσότερο– συντονιζόμενος με εκείνους που ζειναι κοντά στον λαό, κοντά στο Πατριαρχείο (Πρβλ. *Ελληνική Νομαρχία*, Κωνσταντά)³⁶. Ο Πολύκαρπος έδινε μάχες κατά της αυθαιρεσίας αξιωματούχων της επαρχίας του, πάντα στο πλαίσιο της νομιμότητας. Η *E.N.* μιλά για έλευθερία των Έλλήνων, αλλά όχι έξοβελισμό των Όθωμανών. Ο Ρήγας (στον οποίο η *E.N.* αφιερώνεται), όπως και η Φιλική Έταιρεία, δεν ήθελαν να διαλυθεί τό Όθωμανικό κράτος. Τό ίδιο και ο Βηλαράς με τον Άθανάσιο Ψαλίδα που συγκρότησαν κίνημα ενός αυτόφωτου έλληνικού διαφωτισμού³⁷. Η τακτική και τό πρόγραμμα του Πατριαρχείου ήταν υπέρ της διατήρησης του Όθωμανικού κράτους³⁸. Δέν είναι δυνατόν να φανεί έλλείπει στοιχείων ποιά στάση είχε ο μητροπολίτης προς την Φιλική Έταιρεία, αν και κατά πόσο γνώριζε μέλη από Λάρισα ή Θεσσαλία³⁹. Η μεταγενέστερη παράδοση της Δάρδας ήθελε τον Πολύκαρπο «Φιλικό», αλλά σύμφωνα με τον αιδεσ. Σπύρο Ζέγκο ήταν υπέρ της «ιδρύσεως έλληνοαλβανικού κράτους», αλλά εναντίον του Άλη πασα⁴⁰. Ο δάσκαλος του Πολυκάρπου Ψαλίδας (1767-1829) και ο Βηλαράς, όντας φίλοι⁴¹, έχοντας σχέση με

³⁵ Γουλούλης, ό.π., 233, σημ. 50.

³⁶ Πρβλ. Θεμιστοκλής Μουρτζανός, *Γρηγόριος Κωνσταντάς: ένας Λόγιος συζητά με τον Διαφωτισμό και την Παράδοση*, Λάρισα 2017, σ. 43. Ο Κωνσταντάς ήταν όπαδός της Καθολομυμένης, κοντά σε Βηλαρά κ.ά., βλ. Έπιστ. *Οικονόμου* αρ. 179 (15 Ίαν. 1817), σσ. 299-301. Παπαδέλος, σσ. 42-43.

³⁷ Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, 3η έκδοση, ΜΙΕΤ, Άθήνα 1989, σσ. 135-137. Πρβλ. την έπιστ. *Οικονόμου* αρ. 161: 15 Όκτ. 1815, σσ. 258-259. Παπαδέλος, σσ. 55-56.

³⁸ Μουρτζανός, ό.π., 29, 40-41, όπου βιβλιογραφία.

³⁹ Ο Ίω. Οικονόμος συνδέεται με τον Φιλικό Ύπατρο (Δημ. Φουρκιώτη, από τί Φούρκα του Σμόλικα, ανήκοντα στον κύκλο δημοτικιστών του Βηλαρά), βλ. Παπαϊωάννου (1964), ό.π., σσ. μα' (Ίω. Οικονόμος), οβ'-ογ', ρλε'-ρμ'. Ωστόσο αυτό δέν είναι απόδειξη ότι ήταν Φιλικός. Ο Γραμματέας του Βελή πασα Νικόλαος Λασπάς ήταν Φιλικός, βλ., ό.π., σ. ρκβ'. Πρβλ. Παπαϊωάννου (1985), σσ. 370-371. Κων. Σπανός, *Ιστορική τοπογραφία της τωρινής Θετταλίας* (1817), Λάρισα 2005, σ. 13.

⁴⁰ Ζέγκος, ό.π., σ. 11: «*Έν εκ των επιλέκτων μελών της Φιλικής Έταιρείας*», σσ. 41-42, σημείωση: «*διότι ως έλεγεν, ο Άλης δέν είναι ούτε μουσουλμάνος ούτε χριστιανός, ούτε Τούρκος, ούτε Άλβανός... παρά είναι μόνον ένας σατράπης της Τουρκίας, άπληστος και φοβερός τύραννος των Χριστιανών*». Κάτι ανάλογο εκφράζουν όδηγίες της *E.N.* που στρέφεται κατά των τοπικών τυραννίσκων, βλ. Βαλέτας, Ε9-14.

⁴¹ Ο γατρός Λουκής Βάγιας (ή Μπίας) που αναφέρει ο *Holland*, ό.π., 13, 105-106, να είναι παρών στην Λάρισα με τους άλλους γατρούς και τον Βηλαρά είναι ο άρραβωνιαστικός της κόρης του Άθα-

τὴν αὐλή τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, δὲν ἦταν ἐναντίον τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας⁴². Ὁ Πολύκαρπος μὲ τὴν φιλελευθερὴν στάση του στὰ διοικητικὰ τῆς Ἐκκλησίας δείχνει ὅτι ἀνῆκε στὴν ἡγεσία στελεχῶν τοῦ Πατριαρχείου πού ἤθελε, ὅπως οἱ Φαναριῶτες, ἀναμόρφωση τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Ὁμοίως ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς δέχεται τὴ συνύπαρξη Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων⁴³.

Ὡς ἐκ τούτου, δὲν σημαίνει κάτι ἰδιαίτερο ὁ συμβιβασμὸς πού κατὰ Ἰγνάτιο πέτυχε ὁ Πολύκαρπος στὸ Πήλιο μεταξὺ ἐπαναστατῶν καὶ Δράμαλη, μὴ ὑπάρχοντος τοῦ τοπικοῦ ἐπισκόπου, ὅπου ἐμφανῶς ἔσωσε τὸ ποίμνιο ἀπὸ σφαγῆς (γιὰ τὸν Κων. Κούμα ἡ συμφωνία χαρακτηρίζεται «τιμωτέρη» (βλ. *Ἀχιλλίου Πόλις* 6, σμ. 2). Ἐδῶ ἐνεργοῦσε ὁ ρεαλισμὸς, ἡ ἀδύραχη ἀνθρωπιστικὴ ἀνάγκη νὰ σωθεῖ ὁ πληθυσμὸς ἀπὸ τὴ σφαγὴ, δὲν ἀποκαλύπτονται πολιτικὰ πιστεύω ἢ ἀπόψεις γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση. Ἡ Θεσσαλία δὲν προσφερόταν γιὰ μάχες. Τὰ ὀθωμανικὰ ἀρχεῖα τοῦ 1821 δὲν τὴν θεωροῦν περιοχὴ ἄμεσης προτεραιότητος σέ ἐπιχειρήσεις, ἀλλὰ ὡς χῶρο συγκεντρώσεως στρατευμάτων. Ἡ καταστροφὴ ἦταν ἐπὶ θύρας, ὅπως κι ἔγινε τὸ 1823 πάλι στὴν Μαγνησία. Ἀνάλογη συμπεριφορὰ ἔδειξε ὁ Γρ. Κωνσταντᾶς, σκεπτικισμὸ στὴν ἀρχή, συμμετοχὴ ἀργότερα⁴⁴. Δὲν μποροῦσε ἐπομένως νὰ ἀφήσει τὸ ποίμνιό του, μὲ τὸ ὁποῖο τὸν ἔνωσε σχέση πνευματικοῦ γάμου, ὅπως τόσο ἔντονα τονίζει ὁ Πολύκαρπος δύο φορὲς στὸν «Βίος» (ἀποτεινόμενος στὸν Ἀλῆ πασᾶ καὶ στὸν πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄). Ὁ Ἰγνάτιος ἐξαιρεῖ τὸ γεγονός ὡς ἐπιτυχία ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, ἀφοῦ αὐτὸ ἐπιβάλλει ἡ δομὴ τοῦ κεμένου, ἰσορροπῶντας στὸ νὰ ἀποτελεῖ τεχνηέντως τὴν διαρκῆ μάχη ἑνὸς στρατιωτικῆ-ἐπισκόπου. Πέραν αὐτῶν, γιὰ κανέναν ἐπίσκοπο τότε τὸ τί περνοῦσε πρὸς τὰ ἔξω –ἡ διμῶσια εἰκόνα–, δὲν ἀντιπροσώπευε τὸ ἐσωτερικὸ πιστεύω του ἢ τίς ἀμφιταλαντεύσεις του σέ ἕνα φλέγον ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου. Τὸ 1821 ἡ ἐπανάσταση ἦταν γενικὴ (ἀπὸ Μολδαβία ἕως Πελοπόννησο), ἀργότερα ἐξελιχθῆκε περιορισμένη στὴ Νότιο Ἑλλάδα καὶ ἐθνικὴ. Ἡ περίοδος ἦταν ἀκόμη μεταβα-

νασίου Ψαλῖδα, τὸν ὁποῖο εἶχε σπουδάσει ὁ Ἀλῆς. Πρβλ. *Παπαϊωάννου* (1964), ὅ.π., σσ. ρλ΄-ρλα΄. Ἀλεξάνδρα Πεταλά, «Ἀξιοματοῦχοι στὴν αὐλή τοῦ Ἀλῆ πασᾶ», *Μνήμων* 2 (1972), σσ. 257-272, 267-268.

⁴² *Παπαϊωάννου* (1985), ὅ.π., σ. 371. Ὁ Ψαλῖδας ἦταν μυστικὸ μέλος τῆς Ἐταιρείας τοῦ Ρήγα μαζί μὲ ἄλλα στελέχη τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, βλ. *Παπαϊωάννου* (1964), ὅ.π., ρλζ΄-ρλη΄, ὅπου βιβλιογραφία. Γιὰ τὴ διάδοσι τῶν ἰδεῶν τοῦ Ρήγα στὴν περιοχὴ τῆς Λάρισας, κυρίως τὸν Τύρναβο, βλ. *Λαφαζάνης*, ὅ.π., σσ. 154-155.

⁴³ *Μουρτζανός*, ὅ.π., σσ. 146-147, 160, 163, 182.

⁴⁴ *Μουρτζανός*, ὅ.π., σσ. 65-66, 74: προτρέπει νὰ μὴ γίνῃ ἡ ἀποτυχημένη ἐπανάσταση στὸ Πήλιο τὸ 1823.

τική⁴⁵. Τίποτα, επομένως, δέν προεξοφλεί ποιά θέση εἶχε ἢ ποιά θά εἶχε ἀργότερα, ἂν ζοῦσε, γιά τήν σύγχρονη Ἐπανάσταση πού ὁ Ἰγνατίος ἐσκεμμένα ἀγνοεῖ – πάντως δέν τήν καταδικάζει, προφανῶς γιατί δέν τήν ἀποκλείει. Γράφει ἔργο τέχνης, ὄχι ἱστορικό δοκίμιο, ὅπως ἔγραψε γιά τήν ἐπανάσταση ὁ Χρ. Κονομάτης, μέλος τοῦ «κύκλου τῆς Λάρισας», ὁ ὁποῖος τήν ἐπικροτεῖ (βλ. Παράρτημα Β, 2). Ζῶντας σέ περιοχί τῆς Ὄθωμανικῆς ἐπικράτειας, ὡς κατώτερος στέλεχος τοῦ κλήρου διακινδύνευε τήν ζωή του.

Ἅλα τά στοιχεῖα δείχνουν γιά τήν Λάρισα ὅτι: α) ὑπάρχει ἕνας πυρήνας ἀνθρώπων μέ ἐπικεφαλῆς πνευματικό ἀρχηγό, τόν Βηλαρά. Παλαιότερα οἱ τοπικοί Λόγιοι, ἀκόμη καί μεγάλα ἀναστήματα ὅπως ὁ Ἰω. Πέζαρος καί ὁ Κων. Κούμας, εἶχαν σχεδόν περιορισθεῖ στά ἐκπαιδευτικά προγράμματα, τήν συγγραφή σχολικῶν βιβλίων, στήν ἐκπόνηση μεταφράσεων. Τώρα πλέον οἱ Λόγιοι λειτουργοῦν ἐκτός σχολείων, δέν εἶναι ὅλοι συναδέλφοι, ὀργανώνουν κλειστές συζητήσεις γιά τέρψη τους, γράφουν ἐπιστολές πού μετά τίς διαβάζουν ὅλοι μαζί, ἔχουν κάποιο ἀναγνωστικό κοινό. Στοχεύουν στήν καλλιέργεια τῆς ταυτότητας τῆς τοπικῆς κοινωνίας: σύνδεση μέ τήν ἀρχαία λογοτεχνία, τήν ὀμιλούμενη γλῶσσα, ἀνάδειξη τῆς γῆς καί ἀνθρώπων τῆς Ἀνατ. Θεσσαλίας β) ἔχει ἕναν ἐκκλησιαστικό ἀρχηγό, τόν Πολύκαρπο, ὁ ὁποῖος διαθέτει μόρφωση μέ ἀνώτερες σπουδές στήν Κων/πολη, ἀνήκει σέ ὀμάδα ἀνανεωτῶν, καί ἀπό τή θέση του ὡς ἐπίσκοπος συγκεντρώνει ὅλους στή Μητρόπολη (Λάρισα-Τύρναβο), ὡς φιλόφρων οἰκοδεσπότης πού δέχεται ἐλεύθερη τήν ἐκφραση γνώμης.

Ἡ ὄλη στάση τοῦ Πολυκάρπου τόσο στήν ἀνανέωση τῆς Ἐκκλησίας ὅσο καί στήν συσπείρωση τῶν Λογίων ὀρίζει τό λογοτεχνικό στίγμα πού κατέχει ὁ ἱεροδιάκονος (ἔως τό 1821, ἀλλά πιθανόν καί τήν περίοδο πού συνέγραψε τόν «Βίο τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου») σέ σύγκριση μέ τά λιγοστά δημιουργήματα τῆς γενιᾶς τῶν ἐτῶν 1811-1821 [βλ. Παράρτημα Β', 2]: μικρό ἱστορικό-βιογραφικό ἔργο, βυζαντινός Βίος κατά τό ἤμισυ (τιμῆμα [Α], [Γ]), ἀλλά μέ προδιαγραφές μεγάλης τέχνης τό ὑπόλοιπο [Β]. Πρώτη φορά ὑπάρχει στήν περιοχί Λάρισας τέτοιου εἴδους πρωτότυπη (ἱστορική) λογοτεχνία, καί δῆ σέ πεζό λόγο, στήν ὑπηρεσία τῆς παιδείας, ἕνα βῆμα πέραν τῆς ἐκπαίδευσης. Συγκαταλέγεται ὡς ἰδιαίτερο παιδευτικό ἔργο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ τῆς περιόδου τοῦ ρομαντισμοῦ, συνδέον τήν βυζαντινή παράδοση μέ τήν νεωτερικῆ γραφί, νέου τύπου «Βίο», μέ δραματική-θεατρική σύλληψη, στό μεταίχμιο ἀγιογραφίας καί κοσμικῆς στρατευμένης λογοτεχνίας, παραμένοντας παιδα-

⁴⁵ Ζέγκος, ὁ.π., σ. 23, ὅπου ἀναφέρεται στή διαφαινόμενη αὐτο-λογοκρισία τοῦ Ἰγνατίου.

γωγικό κείμενο, ίσως για ανάγκες σπουδαστῶν σχολῆς. Ἀποκαλύπτει τόν χαρακτήρα τοῦ «Κύκλου», ὡς ὁμάδας καλλιεργητῶν τοῦ λόγου σέ Λάρισα-Τύρναβο καί τήν γύρω περιοχή, ἡ ὁποία μαζί μέ τίς νέες εὐρωπαϊκές προσλήψεις, συνεχίζει τί βυζαντινὴ παράδοση. Ἐδῶσε τίτλο βυζαντινὸ (Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου), μορφή συνοπτικὴ συναξαριακὴ, περιεχόμενο μυστηριακό, ἐφόσον δημιουργεῖ παιδαγωγικὸ ἔργο. Ἀναφέρεται σέ **μιμητὴ τοῦ Χριστοῦ** καί ὄχι σέ Ἥρωα, ὅπως θὰ πρόβαλλε ἂν ζοῦσε στὴν Εὐρώπη. Ἴσως ἐκεῖ ἔγραφε ἓνα πλῆρες δραματικὸ ἔργο, μία νέα τραγωδία, ἀφοῦ ὁ Πολύκαρπος κινεῖται ἀνάμεσα σέ ἐξέχοντα ἱστορικά πρόσωπα, στὴν ἔκρηξη μεγάλων ἱστορικῶν γεγονότων (μέ τόν τρόπο πού π.χ. ὁ Σαίξπηρ μετέτρεπε προσωπογραφίες σέ δράματα), δίνοντας ἓναν πιὸ ἐμπορικό τίτλο: «Πολύκαρπος» ἢ κάτι σχετικό. Τό ἐξαιρετικὸ γεγονός ὅτι ὁ ἥρωάς του ἀνώτατος κληρικὸς συνθλίβεται στίς δαγκάνες τυραννικοῦ καθεστῶτος, θὰ ἐνδιέφερε. Συνδυάζοντας πάθος, μαχητικότητα, τραγωδία ἀλλά καί σάτιρα, ὅπως συνήθιζαν οἱ τοπικοὶ Λόγιοι καί εὐνοοῦσαν οἱ εὐρωπαϊκὲς λογοτεχνικὲς τάσεις, μεταφέρει τό κλίμα μιᾶς πρῶτης διεκδικήσεως τοῦ «δικαίου» ὅπως τό κατανοεῖ μία τοπικὴ κοινωνία: ὁ μητροπολίτης εἶναι «ὄμοιος μέ βεζύρη» καί ζητεῖ ἀνάλογη ἀντιμετώπιση.

Ἀσχέτως τοῦ βρισκόταν ὁ συγγραφέας μετὰ τό 1821 ἢ γιὰ τοῦ προορίζε τό ἔργο του (ἐντός ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας), ἐκφράζει τήν ὁμάδα τῶν εὐσεβῶν μελῶν τοῦ «Κύκλου τῆς Λάρισας», ἡ ὁποία διαδέχεται τήν παλαιότερη γενιά ἐκπαιδευτικῶν (μετὰ τήν κρίση τῶν «Ὀρλωφικῶν»), οἱ ὁποιοὶ παρόμοια ἀποτελοῦν ἐνωμένη ὁμάδα στή Β.Α. Θεσσαλία. Αὐτοῦ τοῦ κλίματος καί δὴ τελευταία δημιουργία εἶναι ὁ «Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» (1821 ἢ πιθανόν καί ἀργότερα). Ἡ παιδαγωγικὴ διάσταση τοῦ «Βίου» τόν ἐντάσσει στό τέλος μιᾶς ἐκπαιδευτικῆς προσπάθειας δεκαετιῶν σέ Λάρισα-Τύρναβο καί τήν εὐρύτερη περιοχὴ [Παράρτημα Β΄ 1]. Ὁ Ἰγνάτιος θέλει τήν ἠθικὴ ἀποκατάσταση τοῦ ἥρωα, γι'αὐτό πρέπει νά βρῆται στόν τόπο του. Στόν Τύρναβο λειτουργεῖ ἡ παράδοση σχολείου ἀνώτερου στὴν Κεντρικὴ Ἑλλάδα, μέ τό καλύτερο πρόγραμμα, τουλάχιστον ὡς τήν ἐποχὴ Πέζαρου. Σέ ἄλλο μέρος, σέ ἄλλη σχολή, θὰ εἶχε ἐνδιαφέρον; Στὴν Δάρδα-Κορυτσά θὰ ἐνιωθῆν τίς ἀλλαγές πού ἐπέφερε, τήν σχέση μέ θέατρο, λογοτεχνία καί τοπογραφία Λαρίσης-Τυρνάβου πού ἀναφέρει ὁ «Βίος»;

Οὕτως ἢ ἄλλως, ὁ «Βίος» μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς κατάκτηση τῆς θεσσαλικῆς παιδείας-ἐκπαίδευσης, ὅπως τήν ἀνανέωσαν πρωτίστως οἱ Ἡπειρώτες ἐπίλυδες. Ἐκφράζει ὡς ἓνα σημεῖο σύγχρονη ἀστικὴ λογοτεχνία, παρότι δέν

έχει σκοπό τήν ψυχαγωγία ἀστών, ἀλλά τήν πνευματική ἀφύπνιση, πρωτίστως τῶν νέων. Εἶναι στρατευμένο ἔργο γιά μιὰ κοινωνία πού βρίσκεται σέ ειδικές ἀνάγκες. Προσφέρει λόγῳ τῆς ἱερατικῆς ιδιότητος τοῦ συγγραφέα κάτι διαφορετικό ἀπό τίς τάσεις τοῦ «Κύκλου», ἰδίως τό ἔργο τοῦ Ἰω. Οἰκονόμου, διδασκάλου τῆς Λάρισας καί ἐμπόρου στήν δεκαετία 1810-1821 [Παράρτημα Β΄2] πού στοχεύει στήν γνωριμία μέ τήν γῆ καί φύση τῆς Θεσσαλίας, τήν ταυτότητα τῶν κατοίκων της, καί γράφει βιβλία μέ προορισμό τήν ἐκπαίδευση, συνεχίζοντας τήν συγγραφική παραγωγή ἐκπαιδευτικῶν στά τέλη τοῦ 18ου αἰ. Πλησιάζει πιά πολύ τόν Βηλαρά σέ ἀκαδημαϊκή τάση, ὅσον ἀφορᾷ στήν καλλιέργεια τῆς νέας γενιάς, ἄν καί ἐκεῖνος στοχεύει τήν λογοτεχνία καί τήν γλῶσσα μέ θέσεις πού συνέθεσε γραπτῶς ὅταν βρισκόταν στή Λάρισα. Ὁ «Βίος» εἶναι παιδευτικό ἔργο πού πλησιάζει ἔμμεσα στήν Κριτική τῆς ἐποχῆς, ὅπως τήν «Ἑλληνική Νομαρχία», μοναδική γραπτή ἀπόπειρα νά ἀναδειχθεῖ ἡ πρότασί της στό ἐπίπεδο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς μέ ἕνα ἔργο πού παρά τό μικρό, ἀγιολογικό, μέγεθος φθάνει στά ὅρια τοῦ δραματικοῦ ἔργου, ὑπαρξιακοῦ καί θεολογικοῦ. Πῶς ἕνας «ἀμαρτωλός» κληρικός ἐξῆψε ὁ ἴδιος τήν κάθαρση γιά τόν ἀρχικό συμβιβασμό του, πῶς ἀντιμετώπισε τίς ἀγωνίες του, καί πῶς μαρτύρησε γιά τήν ἐλευθερία τῆς Ἐκκλησίας.

Παράρτημα Α΄:

Οἱ Λόγιοι στήν καθημερινή ζωή (Λάρισα-Τυρνάβος καί περίχωρα)

Μέ τό πού μεταφέρεται ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης ἀπό τήν Δυτική Θεσσαλία (14ος αἰ. κ.έ.) τό 1739 (ἴδρυση τῆς ἐπισκοπῆς Τρίκκης) ὁ μητροπολίτης βρίσκεται πάλι στόν φυσικό χῶρο του. Ἡ **Λάρισα**, στήν καρδιά τῆς Θεσσαλίας, ἔδρα διοικητῆ καί δικαστῆ (μουλᾶ), εἶχε Χριστιανούς ἀστούς μιὰ μικρή μειοψηφία, ἀλλά βρίσκονταν κοντά στήν ὀθωμανική ἐξουσία. Συνέβανε νά εἶναι περικλεισθῆ ἀπό τούς μουσουλμάνους τοῦ κάμπου, ἀλλά οἱ χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ κατέχουν τά πέριξ ὄρεινά καί ἐνισχύουν τόν χριστιανικό πληθυσμό της μέ τή μετανάστευση ἥδη ἀπό τόν 18ο αἰ. Ἀλλά ἀπό τά τέλη τοῦ 15ου αἰ. ὅταν κατασκευάστηκε ἡ πέτρινη γέφυρα τῆς Λάρισας⁴⁶, μαζί μέ τήν βυζαντινή

---

⁴⁶ Θεόδωρος Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα κατά τήν τουρκοκρατία (1423-1881)*, τόμ. Β΄, ἐκδ. Μάτι, Κατερίνη, 2007, σσ. 543-550 (γέφυρα). Τήν ἐκτενῆ χρήση τοῦ δρόμου Λαρίσης-Τυρνάβου ἀναφέρει καί ὁ W. Leake, «Ταξίδι στή Θεσσαλία τοῦ 1809», *ΘΗΜ*, 29, 1996, 33-74, 54: «δρόμος Λαρίσης Τυρνάβου προσίτος σέ ὅσους ταξιδεύουν σέ ἀμαξες».

πέτρινη γέφυρα στον ποταμό Ξεριά στον Τύρναβο⁴⁷, συνδεόμενες με άμαξιτό δρόμο 10 μιλίων, υπήρχε διευκόλυνση στην κίνηση της χριστιανικής κοινότητας της Λάρισας με τις περιοχές που υπήρχε χριστιανική πλειοψηφία, ιδίως Έλασσόνα, Όλυμπο και Χάσια. Ο **Τύρναβος**, κόμβος δρόμων της πεδιάδας με την όρεινή ένδοχώρα, έδινε καλύτερες συνθήκες ζωής για τους πλειοψηφούντες Χριστιανούς. Διαθέτει πόσιμα νερά και καλλιέργειες που συντελούσαν στην ανάπτυξη βιοτεχνιών, ενώ τό κλίμα είναι πιο ήπιο, πιο υγιεινό από της Λάρισας, με αποτέλεσμα πλείστοι Λαρισαίοι να παραθερίζουν εκεί, σύμφωνα με περιηγητές (17ος-19ος αι.)⁴⁸. Η μετέπειτα παρακαμή του Τυρνάβου από την ύφρεση και την πανώλη, δέν εμπόδισε να έδρευει εδώ ο Βελί-πασάς (1811-1819).

Οί Χριστιανοί καλλιεργούν με δική τους πρωτοβουλία την παιδεία. Όπως-δίποτε έπηρεάζονται από τον κόσμο που ζούν και ως ένα σημείο συναναστρέφονται, αλλά στα υπάρχοντα άρχεϊα των Λογίων της Ανατολικής Θεσσαλίας λείπει οποιαδήποτε εικόνα για πεπατευμένους Όθωμανούς, με τους οποίους θά είχαν σχέσεις. Ίσως ή μόνη περίπτωση είναι ή πληροφορία του Ίγνατίου ιερομονάχου ότι ο Πολύκαρπος συνδεόταν με τον μουλά της Λάρισας, προφανώς ανταλλάσσοντας απόψεις επί ζητημάτων κοινού ενδιαφέροντος.

Ίσχυρό δίπολο παιδείας αποτελούν οι δύο παρακειμένες πόλεις, Λάρισα-Τύρναβος. Οί καταστροφές τό 1769 κ.έ. στή Λάρισα έδωσαν διεξοδο στα έκπαιδευτικά προγράμματα περισσότερο σέ Τύρναβο, Άμπελάκια και Τσαριτσάνη, άκόμη και σέ Λιβάδι⁴⁹. Η σχολική εκπαίδευση της Λάρισας επί Διονυσίου Καλλιάρχη (1794 κ.έ.) δέν είναι στό επίπεδο του Τυρνάβου⁵⁰, λειτουργεί όμως παρά την κρίση στην οικονομία λόγω ευρωπαϊκών πολέμων και έπιδημίας πανώλης

⁴⁷ Λαφαζάνης, ό.π., σ. 59 (Η γέφυρα καταστράφηκε τό 1885).

⁴⁸ Λαφαζάνης, ό.π., σσ. 52-57, όπου πηγές και βιβλιογραφία. Για την «παραθέριση» στον Τύρναβο, βλ. Λαφαζάνης, άρ. 133 (12.07.1804), σ. 472-473. Πρβλ. Ό Κων. Κούμας από Βιέννη γράφει προς Κων. Οικονόμο στην Τσαριτσάνη (13 Μαρ. 1808): «...ή μήτηρ μου. Την γράφω κεγώ, γράφει την και σύ αυτόθενά να μεταβή τό καλοκαίρι εις Τύρναβον, διά να ξεμελαγχολήση, και να μη βλαφθή από την δυσκραίαν του λαρισινοού θέρους», βλ. Λάππας, Σταμούλη, ό.π, σ. 70, στχ. 28-31, άρ. 48. Στην έπιστολή Οικονόμου άρ. 280: 12 Ιουλ. 1804 (Λαφαζάνης, άρ. 133, σσ. 472-473) αναφέρει τον «γρμματικό» της ιερής Μητροπόλεως όπως και τον «καφρετζή» (της σχολής Τυρνάβου;) που μετέβη για ανάπαυση από τον καύσωνα της Λάρισας στον Τύρναβο.

⁴⁹ Παπαϊωάννου (1964), ό.π., σσ. ρσ΄ κ.έ. Λαφαζάνης, ό.π., σσ. 145 κ.έ., 163 κ.έ. (Εκπαίδευση στην Ανατ. Θεσσαλία, στό β΄ μισό 18ου αι.).

⁵⁰ Παπαϊωάννου, ό.π., σσ. να΄, ριζ΄-ριθ΄. Για τά σχολεία στή Λάρισα (ιδίως 17ος αι. κ.έ) βλ. Παλιούγκας, ό.π., Β΄, σσ. 439 κ.έ., 447-452 (18/19ος αι. Κοινό και Έλληνικό σχολείο).

στή Θεσσαλία (1812-1816)⁵¹, αλλά η παιδεία της έμεινε ύποτονική⁵².

Η ανάλυση τῶν ἀρχειακῶν δεδομένων δείχνει ὅτι λειτουργοῦσε μία ομάδα Λογίων ἐκπαιδευτικῶν (λαϊκῶν καί ἱερωμένων) στό τρίγωνο: 1. Λάρισα (Μητρόπολη), Τέμπη (Ἀμπελάκια-Ραινάνη: ἐπισκοπή Λυκοστομίου), 2. Τύρναβος μέ προέκταση Τσαριτσάνη (ἀρχιεπισκοπή Ἐλασσῶνος). Ὁ πρῶτος πυρήνας λόγῳ πνευματικῆς ἀκτινοβολίας ὡς ἱστορικῆς ἔδρας τῆς Μητροπόλεως συντονίζει ὄλους καί ὁ δεύτερος πυρήνας λόγῳ θέσεως καί παιδείας τούς συγκεντρώνει! Ὅλοι μαζί, στραμμένοι πρωτίστως στό κύριο ἔργο τους, τίν διαποίμανση καί τίν μόρφωση τῆς νέας γενιάς, ἀγωνίζονται νά ἀνεβάσουν τίν ὑπάρχουσα ἐκπαίδευση πρῶτα στόν Τύρναβο, ὅπου ἡ σχολή εἶχε ἤδη μία Ἱστορία, στήν Λάρισα, τίν ἱστορική ἔδρα, τά Ἀμπελάκια πού διαθέτουν πλοῦτο, τίν Τσαριτσάνη πού ἦταν ἡ νέα δύναμη, καί τίς ὑπόλοιπες σχολές. Αὐτό πού προέχει εἶναι ὅτι ἀποτελοῦν ἓνα ἰδιότερο ἐπικοινωνοῦν δίκτυο, στό ὁποῖο ὑπάρχει ἀλληλογραφία πάνω στά τρέχοντα ζητήματα πού ἀντιμετωπίζουν πέρα ἀπό τό οικονομικά. Λιγοστά τεκμήρια δείχνουν πρῶτα ἀπό ὅλα πῶς οἱ οἰκίες τους ἦταν χῶροι φιλοξενίας τῶν οὕτως εἰπεῖν στελεχῶν τοῦ «κύκλου» τους.

Τό σπίτι του παρέχει ὁ Γερμανός Σπαρμιώτης στόν Ζαχαρία ἱεροδιάκονο καί τόν Ἰωάννη, σέ ἐπιστολή *Οἰκονόμου* ἀρ. 85: 27 Ἰουν. 1803, σ. 99: «Ὁ ἐμός καί οἶκος καί κοιτών, μία γάρ ἡ θύρα, μενέτω κεκλεισμένος... μόνος δέ σύ ὁ τοῦ οἴκου μου Ἰωάννης ἐνίστε εἰσέρχου ἐπί ἀνοίξει θυρίδων».

Μετά τά Ὁρλωφικά στή Λάρισα ἀναδεικνύεται ἡ **Οἰκογένεια Κούμα**: ἔχει σημαντικό ρόλο λόγῳ τῆς καλῆς οικονομικῆς κατάστασης τοῦ ἐμπόρου πατέρα, ὁ ὁποῖος ὁμως ἀργότερα χρεωκόπησε καί ἔχασε τό σπίτι του στήν Λάρισα. Μέλη της κινοῦνται εὐκόλα ἢ καί διαμένουν στόν Τύρναβο:

Ὁ Σαμουήλ (Τσαριτσάνη) πρὸς Κούμα (Ἀμπελάκια): ἐπ. *Οἰκονόμου* ἀρ. 87: 2 Αὐγ. 1803, σ. 101: «Οἱ οἰκεῖοι μου προσκυνοῦσιν ὑμᾶς καί τούς περὶ ὑμᾶς,

⁵¹ Παπαϊωάννου, ὅ.π., σσ. ρικς'-ρκι'.

⁵² 1) Ὁ Ἀρχ. Φιλίππιδης ἐπιρρίπτει εὐθύνες στους Λαρισαίους γιά τίν ὑποτονική παιδεία τους, βλ. Θεοδόσης Κ. Σπεράντσα, *Τά περιωθέντα ἔργα τοῦ Ἀργύρη Φιλίππιδῆ Μερικῆ Γεωγραφία - Βιβλίον Ἡθικόν*, Ἀθήνα 1978, σσ. 116-123, 118-121. Ἐλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Συμβολή στήν Ἱστορία τῆς οικονομικῆς, κοινωνικῆς καί ἐκπαιδευτικῆς ζωῆς τῆς Λάρισας κατά τίν τουρκοκρατία», *Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά*, 3, Ἀθήνα 1990, σσ. 255-331, 267. 2) Ὁ Ἰω. Οἰκονόμου διαμαρτυρεῖται γιά τά «τυφλοπαιδαγωγεία» της, βλ. Παπαϊωάννου, ὅ.π., σσ. μθ', ν'-νβ'. Μ.Μ. Παπαϊωάννου (εἰσαγωγή-φροντίδα), *Ἰω. Οἰκονόμου-Λαρισσαίου Λογιωτάτου, I. Ἀληθινή ἱστορία τοῦ Λουκιανοῦ Σαμοσατέως (μετάφραση στή δημοτική τοῦ 1817). II. Ἱστορική τοπογραφία ἐνός μέρους τῆς Θεσσαλίας*, Ἐκδοση Δήμου Λάρισας, Ἀθήνα 1989, σ. 166. Σπανός, ὅ.π., σσ. 79, 81. Παλιούγκας, ὅ.π., τόμ. Β', σσ. 447-450. Ὁ Οἰκονόμου κάνει λόγο γιά «Παλιολάρισα» ἢ «Σιβηρία» (ἀρ. 192: 15 Μάρτ. 1818, σ. 327).

ὡς καὶ γὼ χρωστικώτατα τὴν σεβασμωτάτην μητέρα σας, καὶ τὴν φιλάτην μοὶ Ἐλενίτζαν».

Ὁ Γ. Αὐξεντιάδης σέ ἐπιστολὴ Οἰκονόμου ἀρ. 27: 3 Φεβ. 1797 στὸν Κ. Κούμα πού βρισκόταν μᾶλλον στὴ Λάρισα, ὅπου ἦταν μνηστευμένος, εἶχε πρόβλημα βιοπορισμοῦ, σκεφτόταν ἴσως ὅτι θὰ ἄφηνε τὴν «Ἀθηνᾶ» γιὰ τὸν «Κερδῶο Ἐρμῆ». Στέλνει χαιρετισμούς: «τούς γονεῖς σου ἐδαφιαίως προσκυνῶ...».

Ὁ Ἰω. Πέζαρος ἐκτιμᾷ τὴν μάμμι τοῦ Κούμα πού μένει στὴν Τσαριτσάνη γιὰ τὴν λογιότητά της (ἐπ. Οἰκονόμου ἀρ. 32: 22 Νοε. 1798, σ. 50). Στὴν ἐπ. Οἰκονόμου ἀρ. 35: 8 Φεβ. 1799: ἀναφέρει: «Τὴ δ' τοῦ παρόντος ἐλθοῦσα ἡ ἀγαθὴ μάμμι ἐν τῷ φορείῳ καὶ μείνασα τριῶριον μόνον, ἐπανῆλθε συμπαραλαβοῦσα καὶ τὸ φίλτατον αὐτῆς ἡδυνήθη συναπελθεῖν ὡς πάσχων ἐκ πλυσμονῆς φλέγματος θωρακικῆς ἀσθενείας...».

Στὴν ἐπιστολὴ Οἰκονόμου 69: 22 Φεβ. 1803 ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, διερχόμενος ἀπὸ τὴν Λάρισα φιλοξενεῖται στὸ σπίτι τοῦ Κούμα καὶ μετὰ γράφει ἀπὸ Μπιλιές σέ Τσαριτσάνη, ἀναφέρει δέ φίλους ἀπὸ Ἀμπελάκια: τὸν Σακελλάριο (Τσαριτσάνη βλ. ἐπ. 70: «αἰδεσιμολογιώτατος Γεώργιος Σακελλάριος τῆς ἐν Τσαριτσάνη ἐκκλησίας». «Σήμερον στέλλονται αὐτοῦ κάτι πράγματα τοῦ κύρ Ἰβου, καὶ μέ τὸν ἀγωγιάτην σοὶ στέλνω τὰ Ἑλληνικά» (κ.λπ. βιβλία). Τὴν εἶδισιν εἰς Λάρισσαν ἄφησα τῷ παπᾷ κύρ Δημητρίῳ... Χαιρέτησον ἐκ μέρους μου ὄλην τὴν ἀδελφότητα καὶ τοὺς φίλους (στὴν Τσαριτσάνη;). Προτρύπει τὸν Κούμα νὰ μεταφέρει νέα στὸ Ἅγιον Ὅρος μέσω τοῦ ἐπισκόπου Ἐλασσῶνος.

Ἡ μητέρα του Ἀβραμική σέ δεινὴ οἰκονομικὴ κατάστασι λόγω χρεοκοπίας τοῦ Μιχαὴλ Κούμα, γράφει στὸν Κων. Οἰκονόμο στὴν Τσαριτσάνη γιὰ τὰ θέματα αὐτά. Τοῦ λέγει νὰ μὴν μεταφέρει τίποτα στὸν Κων/νο Κούμα⁵³. Στὸν Τύρναβο, ἀντίθετα, ἔμεινε ἡ γυναίκα τοῦ Κούμα, ὅταν γέννησε θυγατέρα καὶ μετὰ πέθανε. Ὁ Κούμας καλεῖ «γράψατε τοῖς ἐν Λαρίσση ἐλθεῖν τῇ κυριωνύμῳ φέροντες καὶ τὸν ἀνάδοχον, ὅπως ἐκτελέσωμεν καὶ τὸ ἱερὸν τῆς βαπτίσεως μυστήριον...»⁵⁴.

Κριτικὴ γιὰ τὴν κατάστασι τῆς παιδείας καὶ τῆς Ἑλλάδας:

Βασικὸ μέρος τῆς αὐτογνωσίας, πηγὴ δημιουργίας γιὰ τοὺς Λογίους εἶναι

⁵³ Λάμπας, Σταμούλη, ἀρ. 34: 25.9.1806, σσ. 50-51.

⁵⁴ Λαφαζάνης, ὁ.π., ἀρ. 87:15.11.1799, σ. 417.

ὅτι θεωροῦν τὴν παιδεία πού διαθέτουν ὡς ἀνεπαρκῆ, ἀποφεύγοντας ὅμως γιὰ εὐνοίτους λόγους κάθε κριτική στό ὑπάρχον ὀθωμανικό σύστημα, ὅπως κάνει ὁ Γ. Αὐξεντιάδης-Ζουπανιώτης:

1. Ἐπιστολί *Οἰκονόμου* ἀρ. 5: 30 Σεπ. 1793, σ. 10: «*Εἶδον τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Κωνσταντίνου Ἀναγνώστου τοῦ συγκελλιῶτου μου... λυποῦμαι πολλὰ ὄχι διατί χάνει ἔξοδα, ἀλλὰ διατί χάνει ἡλικίαν... εἰς αὐτά τὰ βρωμοσχολεῖα καὶ δὲν σπκῶνεται νὰ ἔλθει ἐδῶ εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ νὰ ἀνοίξει τὰ ὀμμάτιά του μέ διάφορα εἶδη μαθήσεων*». 2. *Οἰκονόμου* ἀρ. 13: 17 Αὐγ. 1794, σ. 25: Οἰκτῖρει τόν ἀναγνώστη Κωνσταντῖνο πού «*νομίζει ὅτι ὁ κόσμος περιορίζεται ἀπό τῆς πατρίδος του ἕως Τυρνάβου καὶ στοχάζεται ὅτι ἐάν εὐγῆ καὶ παρέκει, πρέπει νὰ εὐγῆ ἀπό τὴν ὑδρόγειον σφαίραν...*». 3. στὴν ἴδια ἐπιστολί (ἀρ. 13: 17 Αὐγ. 1794), σσ. 24-26, θρηνολογεῖ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου: «*οἱ διδάσκαλοι ἄλλοι φεύγουσι ἄλλοι ἀποθνήσκουσι καὶ ἔτζι πλέον τρέχει εἰς τό χειρὸν το πράγμα... ὁ ἐδικός μου διδάσκαλος ὅπου κατὰ τὴν δύνάμιν του ἐφώτισεν ἱκανούς, καὶ ἀκόμη δὲν παύει τόν δυνατὸν τρόπον...*». Ἐπίσης, σ. 24: «*ἂχ ἡ περίφημος Ἑλλάς... εἰς ποίαν ἀθλίαν στάσιν εὐρίσκεται τώρα, ὅπου ἔπρεπε γεννηθῆ ἄλλος Ἱερειῖας νὰ τὴν κλαύσῃ*». 4. Ὁ Κούμας πρὸς Ραφαὶλ Λαρίσης: *Οἰκονόμου* ἀρ. 112: 22 Σεπ. 1805, σσ. 128-129: «*νὰ κοσμίση τὴν ἀθλίαν μου πατρίδα μέ τὰ συγγράμματα τοῦ γενναίου ἥρωος τοῦ κλεινοῦ Εὐγενίου [Αἰτωλοῦ]...*». 5. *Οἰκονόμου* ἀρ. 119: 25 Αὐγ. 1807: Κούμας (Βιέννη) πρὸς Γαβριὴλ Λαρίσης: «*Σὺ ἤξευρες... νὰ θεραπεύσης τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν. Σὺ ἡμπορεῖς νὰ στολίσης τὴν σκληρὰν τοῦ λαοῦ σου γύμνωσιν. Σὺ περιθήσεις βέβαια τόν φραγμὸν κατὰ τόν προφήτην Ἡσαΐαν, εἰς τὸν ἱερόν ἀμπελώνα σου, τοῦτ' ἔστι θέλεις φωτίσεις τούς πνευματικούς ὑπηκόους σου μέ τὴν λάμπιν τῆς φιλοσοφίας*». 6. Ὁ Κ. Ἀναγνώστου Βολιώτης διεκτραγωδεῖ τὴν κατάστασιν γιὰ τὴν πατρίδα του καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ αἰσιοδοξεῖ ὅταν βλέπει λογίους ὅπως ὁ Ἰωάννης Οἰκονόμου (βλ. ἀρ. 153-154: 4 Ἀπρ. 1809): «*ἀνακαλύπτωνται εἰς τό δυστυχές γένος μας τοιοῦτοι ἄνδρες... μακαρίζω τὴν μέχρι τοῦδε δυστυχησμένην Ἑλλάδα, τὴν φιλάτην πατρίδα μας...*».

Στό διάστημα πενήντα ἐτῶν μετὰ τὰ Ὀρλωφικά σχηματίζονται σέ γενικές γραμμές δύο γενιές Λογίων:

1. **Ἡ πρώτη (παλαιότερη) γενιά Λογίων** (μέχρι δεκαετία 1800/1810): Οἱ γνωστοὶ Λόγιοι εἶναι ἐπαγγελματίες (γιατροί, ἱερεῖς, διδάσκαλοι), οἰκονομικά ἀνεξάρτητοι. Εἶναι ὅλοι μία ομάδα, συγκροτοῦν δίκτυο μορφωτικῆς ἐπιχειρήσεως. Χῶρος δράσεως εἶναι τὰ σχολεῖα, τὰ ὁποῖα θέτουν τίς βάσεις γιὰ πνευ-

ματική κίνηση, έκφραζοντας καλλιτεχνική έκφραση αλλά και προβληματισμό για την διαμόρφωση της ταυτότητας του Νέου έλληνισμού. Έχουν αναφορά στην Λάρισα, τό διοικητικό και εκκλησιαστικό κέντρο της Θεσσαλίας, είτε Λαρισαίοι διαβιούν ένα διάστημα στην επαρχία είτε οι επαρχιώτες έρχονται στην πόλη. Μέσα από τό περιεχόμενο των επιστολών τους διαφαίνεται τό επίπεδο των προσωπικών και άλλων σχέσεων που είχαν, των ενδιαφερόντων τους για εκπαιδευτικά και μορφωτικά θέματα, για νέα βιβλία, πολιτικά και εκκλησιαστικά, που εκδίδονταν στην εποχή τους, και άλλα ιστορικά συμβάντα που επηρέαζαν την ασφάλεια και συνοχή της κοινωνίας τους, την οικονομική τους κατάσταση κ.ο.κ. Η γραπτή επικοινωνία τους διευκολύνει στην αλληλο-έξυπνέτησή τους σε πρακτικά θέματα, π.χ. προμήθεια βιβλίων, μέχρι την ανταλλαγή απόψεων, που είχαν σκοπό την ανάπτυξη της παιδείας και την γνωριμία με την γη και τους κατοίκους της περιοχής, αλλά και μία πρώτη επαφή με την Κεντρική Ευρώπη και τις αναζητήσεις των εκεί διανοουμένων στην εποχή του Διαφωτισμού. Έντυπωσιάζουν τά ανώτερα φιλικά αισθήματα που καλλιεργούν μεταξύ των (π.χ. Γ. Αύξεντιάδης προς Κ. Κούμα: *Οικονόμου*, αρ. 65: 2 Ιουν. 1802).

Είναι ακόμη άτομα κοντά στην Έκκλησία: νηστεύουν, παρακολουθούν ακολουθίες, ψάλλουν⁵⁵, αποδίδουν ύψηλό σεβασμό στον επίσκοπο⁵⁶, δίνουν ευχές ή επικλήσεις⁵⁷. Σημείον αναφοράς είναι όπωσδήποτε η Μητρόπολη Λαρίσης (συναρτώμενη πάντα με τον Τύρναβο), ιδίως μετά την ανακαίνισή της τό 1794, όπως δείχνει τό επίγραμμα του Άντ. Φωτίλα (*Οικονόμου* αρ. 18: 16 Μαΐου 1795, σ. 33: «*Και ποῦ ποτέ ἀπίλαυσα ναζάρι, κ' εὐτυχίαν, / Καθώς εἰς τό κονάκι σας χαράν, καί εὐλογίαν...*»). Στή συνέχεια εκφράζεται επαινετικά για τόν Διονύσιο Λαρίσης, κοντά στον όποιο βρήκε αγάπη και στοργή. Θυμάται παλαιούς φίλους: «*Τόν Άγιον Στρωμνίτην μέν καί τόν ἀρχιμανδρίτην*

⁵⁵ *Οικονόμου* αρ. 15 (1795), σ. 30 (Αύξεντιάδης προς Κούμα): «*τό της νηστείας διαπλεύσασι μέγα πέλαγος θεαρέστως καί ἠγιῶς, εἰς τίν τριήμερον αὐτοῦ καταντήσαι ἀνάστασιν...*». *Οικονόμου* αρ. 114: 2 Μαρτίου 1806 (Στέφανος από Ραφάνη προς Ζαχαρόπουλο-Νοσιμάχο), σ. 130: «*Νηστεύει: Κάντε ναί, κάντε οὐ, εἶπ αὐτή τό νηστεύειν φορόν παντός ἀγαθοῦ...*». Λαφαζάνης, *Επιστολή Πέζαρου*, αρ. 59: 29.09.1793, σ. 385, όπου ό Γ. Αύξεντιάδης Ζουπανιώτης γίνεται ψάλτης στή Ζέμωνα: «*...παρά των ἐδώπραγματεντων παρά των όποίων προσκαλοῦμαι καί εἰς τίν ἐκκλησίαν διά νά ψάλλω...*».

⁵⁶ *Οικονόμου* αρ. 104: 30 Αύγ. 1804, σσ. 116-117. *Οικονόμου* αρ. 110, 6 Άπρ. 1805, σσ. 126-127 (Βιέννη) *Οικονόμου* αρ. 119: 25 Αύγ. 1807: Κούμας (Βιέννη): προς Γαβριήλ Λαρίσης.

⁵⁷ *Οικονόμου* αρ. 16: 3 Φεβ. 1795, σ. 30. Έλ. Μιχαήλ προς Γρ. Κωνσταντά (29 Άπρ. 1795), σ. 30: «*Τόν... κύρ Ἰβον ἀδελφικῶς κατασπάξομαι. Νέου νιοῦ του. ό Θεός νά τόν ἀναδείξῃ μαθουσάλιον, καί καλόν χριστιανόν*». Άρ. 20 (1795), σ. 37: «*Κύριος γένοιτο ἰλεως*».

/ Παῖσιον, καί Ἰωσήφ, ὁμοῦ καί Ἰθακίτην, / Τουτέστι τόν γραμματικόν Ἄνθιμον, κ' Ἰωάννην / λέγω τόν καφφετζήμπαση, φίλοι γάρ εἶναι πάνυ». Ἐπίσης τόν μέγα Οἰκονόμο, τόν φίλο, τόν Κωνσταντῖνο, τόν πατέρα του καί τήν οἰκογένεια, τόν γιασακσί (κλήριχος) Ἀλήμπασια, τόν Στέριον πρωτοψάλτην [τόν τελευταῖο ἀναφέρει καί στήν ἐπιστ. (ποίημα) *Οἰκονόμου* ὑπ' ἀρ. 23: 12 Μάρ. 1796]. Ἡ ἀλληλογραφία ἀφορᾷ κυρίως σέ ἐπιστολές πρὸς τόν μητροπολίτη ἢ στελέχη τῆς Μητροπόλεως καί τῆς σχολῆς Τυρνάβου. Χρησιμοποιεῖται κληρικὸς τῆς Μητροπόλεως ὡς μεσάζων ἀλληλογραφίας: Στό ἀρ. 122: 8 Σεπ. 1808, σ. 136-137: ὁ πρῶν Σταγῶν Παῖσιος (Υψωμάθεια, Κων/πολη) πρὸς ἱεροδ. Χρῦσανθο (Μετέωρα). «*Ἐλπίζομεν διὰ μέσου τοῦ ἐν Λαρίσση φιλάτου μας Οἰκονόμου παπα Δημητρίου νά στέλλωνται ἀσφαλῶς τά γράμματα...*».

Στόν μητροπολίτη ἀναφέρονται τοπικοὶ Λόγιοι. Στόν Διονύσιο Λαρίσης γράφει ὁ διδάσκαλος Ἀργύριος ἀπὸ Ξελιτέα (ἀρ. 7: 1793). Ὁ Γ. Αὐξεντιάδης στέλνει στόν Διονύσιο ἀπὸ τῆ Βιέννη ἐφημερίδες γιὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ νέα (ἐπιστολή *Οἰκονόμου* ἀρ. 8: 15 Ἰαν. 1794)⁵⁸. Στὴν ἐπιστολή *Οἰκονόμου* ἀρ. 11: 24 Ἰουλίου 1794, σ. 20-21 πρὸς τόν Κ. Κούμα (Λάρισα), ἐκδηλώνει ὁ ἴδιος χαρὰ γιὰ «*τὴν τελείαν οἰκοδομὴν τοῦ ἐν Λαρίσση ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου*» καί ἀναφέρεται σέ παλιούς γνώριμους, «*τόν διδάσκαλόν μου ψάλτην κύρ Δημητράκη... τόν ἱεροδιάκονον Παῖσιον... ὁμοίως τοὺς ἐντίμους σου γονεῖς...*».

Στὴν ἐπιστολή *Οἰκονόμου* ἀρ. 103: 31 Ἰουλίου 1804, σ. 115 (Κ. Κούμας ἀπὸ Ζαγορά πρὸς Ραφαὴλ Λαρίση): «*...αὐτόπτης ὁ τοῦ παρόντος μου κομιστῆς πανιερώτατος δεσπότης μου ἅγιος Ἐλασσῶνος, ὅστις ἐν ταῖς ἐνταῦθα μετὰ τῶν φίλων γενομέναις συναναστροφαῖς οὐκ ἤκουσεν ἕτερον ἐκ τοῦ στόματός μου ἐξελθόν...*» (ἀναφέρεται στὴν διαμονή του στὴν Τσαριτσάνη).

Στὴν ἐπιστ. *Οἰκονόμου* ἀρ. 68: 15 Φεβ. 1803, σ. 85: Γερμανός (Τσαριτσάνη) πρὸς Γ. Π^ο Μιχαὴλ (Ἀμπελάκια): «*Συγχαίρω σοὶ διὰ τὴν μετὰ τοῦ κλεινοῦ καθηγήτορος (ἐννοεῖ τόν Κωνσταντᾶ) εἰς τὴν ἐν Ἀμπελακίους σχολὴν μετάβασιν, καὶ διὰ τὴν μετὰ τῶν ἐκεῖθι χρησίων φίλων συναναστροφήν...*» καὶ λέγει «*μὴν τόν ξεχάσει... κ.λπ.*».

Ἐνίοτε διασκεδάζουν μέ τὴν παρέα τους συνοδεύοντας οἶνον. (Ἡ «μέθη» ἦδη ἔχει καταλάβει ὡς χαρακτηρισμὸς τοὺς Τυρναβίτες)⁵⁹. Σέ μία περίπτωση ὁ Γ. Αὐξεντιάδης (*Οἰκονόμου* ἀρ. 4: 20 Νοε. 1792, σ. 7-8), πρὸς τόν καθηγούμενο Σπαγοῦ Π^ο Ζαχαρία ἐκφράζει δυσφορία γιὰ ἀποσφράγιση ἐπιστολῆς: «*...ἐγὼ τὰ ἔδωκα*

⁵⁸ Πρβλ. καὶ Λαφαζάνης, ὁ.π., σ. 150.

⁵⁹ Λαφαζάνης, ὁ.π., 55 (κρασί Τυρνάβου), σ. 85.

τῶ ἀδελφῶ τοῦ **κραιοπαπαῖωνᾶ**, καί εἰ μὲν τά ἔλαβες ἀπ' αὐτόν, βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ **Κακοῖωνᾶς**... *τά ἀπεσφράγισε...*». (Ἐννοεῖ τόν Ἰωνᾶ Σπαρμιώτη). Ὁ ὄρος Κραιο-παπα-ιωνᾶς δείχνει ἓνα ἀστεῖο (ὑπερβολή) ὅτι ἔπινε κρσί.

Ὁ Εὐστάθιος στὴν ἐπιστολή (ποιήμα) *Οἰκονόμου* ἀρ. 23: 12 Μαρτ. 1796, σ. 41, ὅπου ἀναφέρεται στὴν παρέα τους πού ἄρχιζε ἀπὸ τόν ἐκκλησιασμό: «*Γυρίζω δέ τόν λόγον μου στὸν Στέριον ἐκεῖνον, / λέγω τόν Ταουλτζήμπασην κοιλάρμπενν τόν φίνον, / ὅπου πολλά ξεδιάντροπα λέγει πὼς ξέρει ὄλα, / καὶ ὅταν ψάλλη, τραγωδά σά γύφτος μέ αὐγιῶλα ... / γιατί **μεθᾶ** καὶ ὑλακτεῖ σάν ψωριασμένος σκύλος / καὶ εἰς ψαλτάδων τόν χορόν θέλει κι αὐτός νά μπαίη ... (θέλει νά τόν ἐπαινοῦν ὄλοι καὶ σχολιάζει ὄλους) νά μπῆ κι αὐτός εἰς τόν χορόν δίκαιο λοιπόν τό κρίνεις / ὦ τί μούρη γιά χορό, ἰδέ, μὴ τόν ἀφήνης...*». Τόν Στέριον πρωτοψάλτην (πρωτοσύγκελλο) θυμᾶται καὶ ὁ Ἀντώνιος Φωτήλας (*Οἰκονόμου* ἀρ. 18: 16-5-1795, σ. 34).

2. Ἡ δευτέρη (νεώτερη) γενιά Λογίων: ὁ Ἰωάννης Βηλαρᾶς καὶ τὸ δίκτυο τῆς Λάρισας: Στὴ β΄ δεκαετία τοῦ 19ου αἰ., τὴν περίοδο ἀκριβῶς τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Πολυκάστου (1811-1821) τὸ κέντρο τῆς «πολιτισμικῆς ἀνθησις μετατοπιζεται ἀπὸ Τύρναβο, Τσαριτσάνη, Ἀμπελάκια» στὴν Λάρισα⁶⁰. Ἀφοῦ ἡ πρώτη γενιά Λογίων ἀπῆλθε ἀπὸ ἓναν ἢ ἄλλον λόγο, τώρα ἐμφανίζονται ξενομερίτες (Ἡπειρώτες) πού ἐνισχύουν τὴν τοπικὴ κίνησι. Τὸ κλίμα ἀλλάζει ὁ Βηλαρᾶς, ὅπως δείχνουν οἱ συζητήσεις πού κάνουν (1811 κ.έ.) οἱ Λαρισαῖοι φίλοι του ὅτι ἡ παρουσία του τοὺς ἄλλαξε τὸν τρόπο πού σκέφτονταν. Ἔφτασαν νά τόν θεωροῦν πνευματικὸ ἡγέτη τους. Μποροῦσαν νά ἐνημερώνονται σέ θέματα παιδείας σέ διάφορα στέκια, δηλαδὴ οἰκίες εὐπορων καὶ μορφωμένων, μέ συνάξεις πού εἶχαν λιγότερη ἐξάρτησι ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ προοπτικὴ, μέ συζητήσεις γιά ἀρχαίους συγγραφείς, ὅπως τόν Λουκιανό⁶¹. Ὁ H. Holland π.χ. ἐπισκέπτεται σπῆτι γιτροῦ πού διέθετε ἑλληνικὴ καὶ εὐρωπαϊκὴ παιδεία⁶².

Ἐπιστ. *Οἰκονόμου* ἀρ. 185: 22 Μαρτίου 1817 (Χριστ. Κονομάτης-Λαμία πρὸς Ἰω. Οἰκονόμου-Λάρισα, σ. 317-318): «*ἡ λογιότης σου ἦσαν ξουράφι, λοιπόν ἀφοῦ ἔτροχίσθηκες εἰς τόν κύρ Βηλαρᾶν, ἔγινες τέτοιος, ὁπού τόν ὁμοιασες εἰς πολλά καὶ μάλιστα εἰς τὴν ὑψηγορίαν, εἰς τὸ ὑψηλὸν σατυρικόν, καὶ κρυφὸν ὕφος, καὶ εἰς τὸ χαριέστατον κονδύλι, ὅπου κάθε συλλαβὴ εἶναι σημαδευ-*

⁶⁰ Παπαῖωνᾶννου (1964), ὁ.π., σσ. ρη΄- ριθ΄.

⁶¹ Παπαῖωνᾶννου, ὁ.π., σσ. ρβ΄- ργ΄.

⁶² Holland, ὁ.π., σ. 264.

μένει μέ τέχνην καί παρατήρησιν, καί δίδει χάριν εἰς ἀνάγνωσιν καί φέρει διάφοραις μεταφοραῖς...».

Ὁ Ἰω. Οἰκονόμου ἀπό Λάρισα πρὸς Βηλαρᾶ-Γιάνννα (Ἐπιστ. ἀρ. 192: 15 Μάρτ. 1818, σ. 327) ἀναφέρει: «...καί ποῦ νά εὗρω ἄλλον Βηλαρᾶν, ἰατρόν, διδάσκαλον, συμβουλάτορα, καλοθελήτην μου; Ἐπειδή, ἄς ἀφήσω ὅλα τὰ ἄλλα, ὅταν ἐνθυμηθῶ τὴν ὀλοῦστερινὴν ὁμιλίαν ὅπου εἶχαμεν κάμη εἰς τὸν Τούρναβον, μ' ἔρχεται νά πιστεύω ὅτι εἶχ' ἀξιώθῃ ν' ἀκούσω τὸν Σωκράτην. Τώρα ὅλα τὰ ὑστερήθηκα καί μέ φαίνεται, ὅτι εἰς τούτην τὴν παλαιολάρισσαν εὐρίσκωμαι ὡσάν εἰς τὴν Σιβηρίαν...». Ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ ὑπὸ ἔκδοσιν ἔργα τοῦ Βηλαρᾶ. «Τί ἔπαθεν ἡ **Γεωγραφία** σου; Τί ἀπόκαμες μέ τό **Μυθιστορικόν** σου; Πότε θά ἰδοῦμεν τὴν **Ἠθικὴν** σου; Πότε τὰ **Σατυρικά** σου, τὰ **Θέματα**, τὴν **Ἀπολογίαν** κ.λπ. Τί τὰ κλωθογυρίζεις; ...ἀποφάσισε νά τελειώσης τὸν καλὸν σκοπὸν σου, διὰ νά μὴν ἀπομείνωμεν μόνον μέ τὴν **Ρωμαϊκὴν γλώσσαν**, διατὶ ὕστερα ἤμποροῦν οἱ Ἐρμιῆλοι (Ἐρμιῆλος, ἔργο τοῦ Μιχαὴλ Περδικάρη, 1817) νά εὗρουν αἰτίαν νά **μᾶς λαλήσουν ὅς' ἀκούομεν ἐδῶ εἰς τό Τζιούγκαρι**». Προφανῶς ἀκούγαν ἀγοραῖα σχόλια συγνάζοντας σέ μαγαζὶ –πιθανόν τό δικό του– στό Τσοῦγκαρι, συνοικία κοντὰ στή γέφυρα καί τὴ Μητρόπολη⁶³.

Στὴν ἐπιστολὴ ἀρ. 169: 12 Μάρτ. 1816, σσ. 277-279, ὁ Ἰωάννης Οἰκονόμου γράφει στὸν Βηλαρᾶ γιὰ τὰ «γράμματά» του. «**Εὐθύς τὰ ἀνέγνωσα ἐμπροσθεν εἰς πολλούς, διὰ νά δείξω ὅτι ἀξιώθηκα ν' ἀποκτήσω ἀλλαχογραφίαν μέ τὸν κύρ Βηλαρᾶν, τό καύχημα τοῦ κλίματός μας**». Ἀναφέρει: τὸν κύρ Μιλτιάδη⁶⁴ πού τὸν θεωρεῖ συντηρητικὸ «σκουριασμέναις ἰδέαις του», καί τὸν Βοδινόν (Ἐδεσσηνὸ) Νικόλαο⁶⁵. «...εἶναι νέος, καί τὸν βλέπω μάλιστα, ὅτι δέν προσκολλᾶται εἰς τό ὕφος κανενός... ἀλλὰ κλονεῖται πέρα δῶθερ μέ τὴν ἐδικὴν του στραβὴν γνῶσιν...». Ὁ Οἰκονόμου εἶχε ἰδιαίτερη φιλία καί συζητοῦσε μέ τὸν Βηλαρᾶ στὴν ὄχθη τοῦ Πηνειοῦ πρὸς τὸν Μεριά (Ἀλκαζάρ)⁶⁶. «...Ἡμεῖς ὡς τώρα εἶχαμεν εὐμορφον καιρόν διὰ σεργιάνια. Καθημέραν εὐγαίναμεν εἰς τὴν ἀκρο-

⁶³ Παλιούγκας, ὁ.π., τόμ. Β', σσ. 494, 637 [πρβλ. σσ. 633 (ἀραμιπατζίτικα, ἐργαστήρια ἀμαξῶν), 634 (Ταμπύλαγα τσαρσί), 636 (πεταλωπίρια), 639 (ψαροπάζαρο). Γιὰ τὸν Ἐρμιῆλο βλ. Παπαδέλος, ὁ.π., σσ. 42, 48.

⁶⁴ Στὴν ἐπιστολὴ Οἰκονόμου, ἀρ. 154: Πάν. (Μίλτ.) Σοφιανόπουλος ἀπὸ Σοποτό πρὸς τὸν Θ. Ρέντη, Κόρινθο: «τοῦ Μιλτιάδου ἀπόκρισις πρὸς τὸν Θεοχαράκην διὰ τὸν πρὸς τὸν Καλαρᾶν τοῦ Βηλαρᾶ γράμμα...». Τὸν Μιλτιάδη ἀναφέρει στὴν ἐπιστ. 163, ὁ Ἰω. Οἰκονόμου πρὸς Βηλαρᾶ (Λάρισα: 5 Φεβ. 1816).

⁶⁵ Στὴν ἐπιστολὴ Οἰκονόμου, ἀρ. 164 (Βοδενά, 8 Φεβ. 1816) ὁ Νικόλαος Λογοθέτου ἀπὸ Βοδενά πρὸς Χριστόδουλον Κονομάτη Λάρισα.

⁶⁶ Παπαϊωάννου, ὁ.π. σσ. ο'-οα'.

*ποταμιάν καί ἐχαιρόμασθαι τὰ δένδρα, όπου ἔχουν ἀρχίσει νά πρασινίζουν, καί ἄλλαις πολλαῖς εὐμορφιαῖς». Στὴν συνέχεια ἀναφέρει ὅτι πῆγαν **στὴν πανήγυρη τοῦ Ἁγίου Σαράντη** [9 Μαρτ.], ὅταν ξέσπασε βροχή: «*Ἡ βοήθεια ὠστόσον τοῦ ἁγίου Σαράντη ἔφθασε νά παστρεύσει τὴν ἀτμόσφαιρά μας ἀπὸ τέτοια ὀργήν, κι ἀπέ, ἀρχίζοντας ἢ καλὴ σου βροχὴ ἀνήμερα εἰς τὴν μνήμην του μᾶς ἐπρόλαβεν εἰς τὸ γύρισμα ἀπὸ τὸ ἐδῶ πανηγύρι του, καί μᾶς ἔφκιαξε σάν παπαδιαῖς, ἕως νά φτάσωμεν εἰς σκεπαστὴν... Ἡ **συναναστροφὴ** μας λοιπὸν γίνεται κάποτε **εἰς τὰ σπήτια** μόν' ὁμοιάζει ὡσάν ἓνα καλοῦτζικον φαγητόν, όπου τοῦ λείπει τὸ ἄλας... ταῖς φυσικαῖς χάριταις τοῦ κύρ Βηλαρά...*».*

Στὴν ἐπιστ. ἀρ. 171: 6 Ἰουλίου 1816, τοῦ Ἰω. Οἰκονόμου (Σελίτσανη) πρὸς Βηλαρά (Τύρναβο), σ. 280: «*Ἀνάθεμα τὴν πανούκλαν, όπου ἔγινεν αἰτία νά **σκορπισθούμεν** ὡσάν τοῦ λαγοῦ τὰ τέκνα. Ὁ Θεός... νά μὴ γλιτώσει κι' αὐτὴ ἀπὸ τὴν ὀργήν τοῦ ἁγίου Σεραφεῖμ!*».

Ἐπιστ. 180: 4 Φεβ. 1817, σ. 303 (Χ. Κονομάτης πρὸς Ἰω. Οἰκονόμου Λάρισα): «*...Τὸ γράμμα σου πρὸς τὸν κύρ Βελισσάρην εἶναι **κοινόν τῆς συντροφιᾶς**, καί ἐπειδὴ αὐτὸς εἶναι τὸ κέντρον τῆς, διὰ τοῦτο ἔπρεπε τὸ γράμμα μου ὡς σημάδι ἐταιρικόν νά τὸ στείλω πρὸς αὐτόν,... Καί ἐπειδὴ ὁ κοινός... φίλος κύρ Μῆτρος ἔγραψεν εἰς καθέναν ἀπὸ ἓνα ἐπλήρωσε τὸ χρέος καί διὰ τοὺς δύο μας...*».

Οἱ παρέες τους ὀργανώνουν μικρὰ συμπόσια γιὰ συζητήσεις:

Ἐπιστ. 196: 6 Ὀκτ. 1818, σ. 331 (Ἰω. Οἰκονόμου-Λάρισα πρὸς Χρ. Κονομάτη-Λαμῖα): «*Ἀναπαύσου εἰς ἐκεῖνο ὅπου ἔχεις, διὰ νά εὐρίσκης εὐχαρίστησιν. **Τζοῦξε** κάποτε καί καναδυ **παραπανισμένα ποτήρια** τοῦ Βάκχου, διὰ νά ἰδῆς τὰ ἀποτελέσματά του. Σέ βεβαιώνω ὅτι θά στοχασθῆς πῶς διαβαίνεις καί αὐτόν τὸν Κροῖσον σχεδόν εἰς τὴν εὐτυχίαν...*».

Ἐπιστ. 197: 13 Ὀκτ. 1818, σ. 333 (Χρ. Κονομάτης-Ζητούνη πρὸς Ἰω. Οἰκονόμου), ἀπαντᾷ γιὰ τὸν Βάκχο: «*θά ζεσταθῆς καί θά εὐφρανθῆς ὑποκάτω εἰς τοὺς δροσεροὺς ἴσκιους τῶν δένδρων...*».

Ἐπιστ. 202: 16 Ἰαν. 1819, σ. 353 (Ἰω. Οἰκονόμου-Λάρισα, πρὸς Χρ. Κονομάτη-Λαμῖα): «*...ἐκαθόμουν εἰς τὸ ἐργαστήρι μου, συλλογιζόμενος διὰ ταῖς φρακαῖς, ὅπου εἶχα νά δειπνήσω, πῶς θά ταῖς χωνεύσω... τὴν ἀκτίνα τοῦ ἡλίου ὅπου ἔκρουεν ἀπὸ μίαν τρυπίτζαν τοῦ ἐργαστηρίου... σ. 354. «**Διαβαίνοντας ὅμως ἀπὸ τὸ ἐργαστήρι τοῦ κύρ **Γιαννακοῦ Ριζούλι****⁶⁷, κατὰ τύχην εὐρῆκα τὸν κύρ **Σπύρον** **ιατρόν**, τὸν ἑλληνοδιδάσκαλόν μας **κύρ Παῖσιον**, τὸν θεῖον μου*

⁶⁷ Ὁ Γιαννακὸς Ριζούλης ἀναφέρεται στὴν ἐπιστολὴ Οἰκονόμου ἀρ. 274: 8 Ἀπρ. 1804 (Ἰω. Πέξαρος-Τύρναβος πρὸς Λαρίσης Ραφαῖλ, Κων/πολη), σ. 559: «*Ὁ κύρ Γιαννακὸς Ριζούλης Λαρισσαῖος λείπει εἰς τὸ πανηγύρι Ζητουνίου διὰ πραγματεῖαν του, καί μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐρχόμενον βλέπω καί λαλῶ...*».

ἄγιον Οἰκονόμον καί τόν γαμβρόν μου Παπᾶ Δημήτριον, ὅπου συνομιλοῦσαν ἐκεῖ τό ἕνα καί τό ἄλλο...». Ὁ Ἰω. Οἰκονόμου τούς ἐκάλεσε νά διαβάσουν τά γραπτά τοῦ Κονομάτη «ἡ λογική, ἡ φυσική κι ἡ μεταφυσική τοῦ φίλου μου κύρ Κονομάτη. Τότες δέν καλοενθυμοῦμαι συνέπεσεν ἄλλη ὁμιλία, καί ἕνας ἀπό τήν συντροφιάν ἀπετάχθηκε ...ἄς γένη μία μικρά ἔτοιμασία ἀπόψε εἰς ἕνα μέρος, διά νά συναχθοῦμεν ὅλοι καί νά κάνωμεν τήν ἀνάγνωσιν, καί νά συμφάγωμεν κιόλας. Ὁ λαχνός ἔπεσεν εἰς τόν Γιαννακόν, καί ὄντας φιλομαθής, καί συναναστροφῆς ἀνθρώπος καί εὐθύς ἔλαβε τήν φροντίδα τοῦ δείπνου ... Ἐνύχτωσε, καί οἱ φίλοι κατά τήν συμφωνίαν ἐσυνάχθησαν εἰς τό κατάλυμα. Τότες ἐγώ πίνωντας πρῶτα ἕνα ποτήρι ρακκί, διά νά καθαρισθῆ ὁ λάρυγγάς μου, ἄρχισα μεγαλοφώνως τήν ἀνάγνωσιν...». ... σ. 357: «...ὑποχρεώνοντας τήν συντροφιάν νά συναχθοῦν τήν αὖριον, διά νά ἀκούσουν καί τήν ἐπίλοιπην... ὑπεσχέθησαν τήν αὐγήν νά εὐρεθοῦν ὅλοι εἰς τό ἴδιον μέρος... Τό πουρνό, καλοξημέρωμα, μᾶς ἐσυντρόφευσεν εἰς τήν ἀνάγνωσιν ὁ κύρ Βλησάρης...».

Παράρτημα Β': Συγγραφικό ἔργο τῶν Λογίων

1. **Παλαιότερη γενιά Λογίων:** Θεσσαλοί Λόγιοι ζῶντας ἀπομονωμένοι στήν ἐπαρχία ἢ στήν ξενιτεία, καλλιεργοῦν κατ' ἀρχήν τό ἰδιαίτερο (βυζαντινό) λογοτεχνικό εἶδος τῶν ἐπιστολῶν.

Ἡ ἐπιστολική ἀλληλογραφία τοὺς δείχνει ὅτι ἀνταποκρίνονται στήν ἐμφάνιση τῶν νέων ἰδεῶν στά μέσα 18ου αἰ., ἐμπεδώνεται δέ ἀκόμη περισσότερο στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1780, κάτι πού ἰσχύει σέ ὅλον τόν νομό Λαρίσης⁶⁸, καί γενικά τήν Ἄν. Θεσσαλία, ὅπου ἔλκουν τήν καταγωγή τοὺς ἢ ἐργάζονται οἱ συντάκτες τῶν ἐπιστολῶν, ἄσχετα ἀπό ποῦ ἀλληλογραφοῦν, τοὺς τόπους πού διαβιοῦν ἢ κινοῦνται. Τόν μεγαλύτερο ἀριθμό ἐπιστολῶν δέχεται καί στέλνει ὁ Κων. Κούμας. Πρωτίστως ὁμοῦς ὁ Πέζαρος, κατέχοντας ἀξιώματα, ὡς δάσκαλος, ἱερέας, ἐπίτροπος (ἐκπρόσωπος τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης), ἐπικοινωνεῖ μέ τήν ἐκκλησιαστική διοίκηση καί τό ποίμνιο, κυρίως ὁμοῦς τοὺς μαθητές του, ἐκφράζοντας ἀπόψεις του γιά διάφορα ζητήματα τῆς ἐποχῆς του⁶⁹, ὅπως καί μέ ἐπίσημα πρόσωπα, κληρι-

⁶⁸ Δημαρᾶς, ὅ.π. σσ. 33-40. Λαφαζάνης, ὅ.π., σσ. 145 κ.έ., 149 κ.έ. Στό ἀρχεῖο τοῦ Ἰω. Οἰκονόμου π.χ. φαίνεται πῶς οἱ ἐπιστολές διακινοῦνται ἀπό συνολικά περίπου 35-40 ἄτομα, ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι ἀποδέκτες ἐπιστολῶν περίπου 15-20 ἄτομα.

⁶⁹ Λαφαζάνης, ὅ.π., σσ. 193 κ.έ., 201 κ.έ.

κούς, δασκάλους⁷⁰. Ἡ θέση του ὡς σχολάρχῃ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τῆς Μητροπόλεως στὸν Τύρναβο τὸν ἔκανε νὰ ἔχει ἀγαστές σχέσεις μὲ ὄλους τοὺς Θεσσαλοὺς Λογίους ἀλλὰ καὶ πέραν τῆς Θεσσαλίας⁷¹.

Συγγραφή βιβλίων: Ἡ διάχυτη στὶς ἐπιστολές συναίσθησις ὅτι τὰ προβλήματα τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν ἔλλειψη παιδείας ἔφερε τὴν αὐτόματη προσπάθεια γιὰ ἀνάπτυξη τῶν γραμμάτων μὲ τὴν κυκλοφορία βιβλίων στὴν Θεσσαλία (τὰ 2/3 στὴ περιοχὴ Λάρισας-Τυρνάβου-Ἄρτας καὶ Ὀλύμπου)⁷², ἀκόμη καὶ ἔκδοσις συγγραμμάτων⁷³. Ὅλα τα παραδείγματα, ἔργα δασκάλων, δὲν ὀρίζουν μία εἰδικὴ καλλιτεχνικὴ ἔκφρασις, δὲν εἶναι πρωτότυπα ἔργα, ἀλλὰ ἔχουν χρηστικὸ χαρακτήρα στὴν ἐκπαίδευσιν, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ προέκυπτε στοιχειώδης πελατεία γιὰ νὰ καλυφθοῦν καὶ τὰ ἔξοδα ἐκτυπώσεως⁷⁴. Ἡ συγγραφικὴ ὁμάδα θέλει πρῶτα νὰ ἐκφραστεῖ ἐλεύθερα στὴν ζωὴ, νὰ μορφωθεῖ καὶ νὰ ἀναπτύξει δεξιότητες, ἀλλὰ καὶ νὰ ὀρίσει τὴν οικονομικὴ τῆς αὐτοτέλεια. Οἱ ἀνάγκες στὸν χῶρο τῆς λογοτεχνίας καλύπτονται μὲ μεταφράσεις στὴ Νεοελληνικὴ ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἔργων ἢ εὐρωπαϊκῶν. Δὲν ὑπάρχει ἀκόμη στὴν περιοχὴ τῆς Λάρισας πρωτογενὴς λογοτεχνικὴ δημιουργία ἰδίως στὸν πεζὸ λόγο. Σὲ Ἀμπελάκια καὶ Τσαριτσάνη δημιουργεῖται φυτώριο νέων συγγραφέων ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. (ἀ΄ δεκαετία), ὅταν τὰ σχολεῖα τους ἀπογυμνώνονται ἀπὸ τοὺς καλοὺς δασκάλους⁷⁵. Ἕνας κατάλογος μὲ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἴσως ἔργα εἶναι ὁ ἑξῆς:

1. Γρηγόριος Κωνσταντᾶς (1758-1844), διδάσκαλος στὰ Ἀμπελάκια (1796-1802), (1812-1821: Μηλῆς), ἐκδίδει: α) Τὸ 1791 στὴ Βιέννη τὴ «Νεωτερικὴ γεωγραφία» μὲ τὸν

⁷⁰ Ἐπικοινωνεῖ μὲ τοπικοὺς μητροπολίτες (Μελέτιος Λαρίσης, Διονύσιος Λαρίσης, Παπαῖλ Λαρίσης) ἢ τῆς Θεσσαλίας (π.χ. Ἀμβρόσιος Τρίκης, Διονύσιος Πλαταμῶνος, **Παῖσιος Σταγῶν**, συνολικὰ ἄλλους 14 ἀρχιερεῖς, σύνολο 17), ἠγουμένους, κληρικοὺς-μοναχοὺς (15 καὶ οἱ Κωνσταντᾶς καὶ Οἰκονόμος Κωνσταντῖνος), τοπικοὶ λόγοι (Ἀσάνης Σπυριδῶν, Αὐξεντιάδης Γεώργιος, Α. Διαμαντίδης, Γ. Ζαχαριάδης, Κ. Κούμας, Κ. Νοσήμαχος, Ἰω. Στατήρης κ.ά.). Κατάλογο τῶν ἐπιστολογράφων του ὡς τὸ 1805 βλ. *Λαφαζάνης*, ὅ.π., σσ. 510-511. Κατάλογο Λογίων Ν.Α. Θεσσαλίας βλ. *Νημάς*, σ. 255 κ.έ.

⁷¹ Π.χ. Παρίσης ἀπὸ Ἑδεσσα, Ἀχ. Παπαϊάννου ἀπὸ Σιάτιστα, Ἄνθιμος Ὀλυμπιώτης, Κων. Νοσημάχος, βλ. Μιχ. Λαφαζάνης, «Ἐξῆς ἐπιστολές Λογίων πρὸς τὸν Τυρνάβητα δάσκαλο Ἰωάννη Πέζαρο, 1783-1786», *ΘΗΜ*, 29 (1996), σσ. 19-32.

⁷² Στὸ διάστημα 1749-1821 κυκλοφοροῦν 251 ἀντίτυπα ἔργων θετικῶν ἐπιστημῶν, καὶ τὸ 63,5% τῶν συνδρομητῶν στὴν περιοχὴ Λάρισας, βλ. *Λαφαζάνης*, ὅ.π., σ. 155, ὅπου βιβλιογραφία.

⁷³ Στὸ β΄ μισό τοῦ 18ου αἰῶνα τὸ 19% τῶν ἔργων θετικῶν ἐπιστημῶν συγγράφονται ἀπὸ Θεσσαλοὺς, *Λαφαζάνης* (2009), ὅ.π., σ. 157.

⁷⁴ *Λαφαζάνης*, ὅ.π., σ. 156 ὅπου βιβλιογραφία. Ὁ Πέζαρος στήριξε τὴν προσπάθεια τῶν μαθητῶν του νὰ συγγράμουν βιβλία, βλ. *Λαφαζάνης*, ὅ.π., σ. 271.

⁷⁵ *Παπαϊάννου*, ὅ.π., σσ. ριστ΄- ρισθ΄.

Δανιήλ Φιλιππίδη, πρωτοποριακό έργο⁷⁶, που αποσκοπεί στο να όρίσει τόν τόπο, τόν χώρο δράσεως ενός αναγεννώμενου έθνους β) Τίς «Επιστολές του Συνεσίου», έξοχο βυζαντινό παράδειγμα ύφους και πολιτικής παιδείας (1792)⁷⁷ γ) τό μυθιστόρημα «Φιλοθέου Πάρεργα» (π. 1718), Βιέννη 1800 του Φαναριώτη Ν. Μαυροκορδάτου, μέ τίς πολιτικές απόψεις του Διαρωτισμού όσο ήταν στά Άμπελάκια⁷⁸.

2. Ίωνās Σπαρμιώτης, διδάσκαλος: έκδίδει δύο βιβλία μαθηματικών που είχε μεταφράσει ό Σπυριδών Άσάνης, διδάσκαλος στά Άμπελάκια (1797-1803): α) «Στοιχεία αριθμητικής και άλλεβρας» του Μ. Abbe de la Caille, Βενετία 1797 και β) Σύνοψις κωνικών Τομών του Guidonos Grandi, Βιέννη 1802⁷⁹.

3. Κων/νος Κούμας: α) Έκδίδει ένα τρίτο έργο-μετάφραση του Άσάνη «Τών κωνικών τομών Αναλυτική πραγματεία του Μ. Abbe de la Caille», Βιέννη, 1803. β) σέ μία πρώτη έκδοτική προσπάθειά του έχει άντικείμενο «βιβλιάριον» μέ θέμα τά τετραστίχα του Θεοδώρου Προδρομού «εις τά κεφαλαιωδώς ρηθέντα έν τή Όκτατεύχω» [βλ. Κων. Κούμας, Οικονόμου, άρ. 52: 22 Μαρτ. 1801, σσ. 67-68: «Εγκύκλιος έπιστολή» (είσαγωγή): «*Τῷ αναγνώστη. Ἦν μετά χειρας φέρεις τῶν τοῦ Θεοδώρου τοῦ Προδρομοῦ τετραστίχων εἰς τά κεφαλαιωδῶς ρηθέντα έν τῇ Όκτατεύχῳ, κἀν τῇ νέᾳ γραφῇ...*»]. Ἡ πρώτη έκδοτική προσπάθεια του Κων. Κούμα δέν εὐοδώθηκε έμπορικά⁸⁰.

4. Ζήσης Κάβρας: λόγιος γιατρός από Άμπελάκια τό βιβλίό του: «Στοιχεία τῆς αριθμητικῆς καί τῆς άλλεβρας» (Βιέννη, 1800)⁸¹.

5. Ίωσήφ έκ Φουρνᾶ, αρχιμανδρίτης, «Συνέθεσε καί διόρθωσε» (έπιμελήθηκε) ακολουθία του άγιου Νικολάου Νέου Βουναίνης (Βενετία 1791), ἡ έγραψε παρακλητικούς κανόνες, έγκώμα καί έπιγράμματα. Έγραψε καί τό «Περί Εὐγενείας» καί ένα μαθηματάριο⁸².

⁷⁶ Λαφαζάνης, ό.π., σσ. 149, 157, 523-524. Μουρτζανός, ό.π., σσ. 46 κ.έ., 50, 54-55, 130 κ.έ., 163-164, 203-212.

⁷⁷ Λαφαζάνης, ό.π., σσ. 157, 523-524. Μουρτζανός, ό.π., σσ. 50, 55, όπου βιβλιογραφία, σσ. 214-215, 217.

⁷⁸ Λαφαζάνης, ό.π., σσ. 158, 523-524. Μουρτζανός, ό.π., σσ. 56-57, όπου βιβλιογραφία, 215-217. Θά τυπώσει άκόμη τά «Στοιχεία Λογικῆς...» του Σουαίου, που απευθύνεται στην Νεολαία, τά «Στοιχεία Γενικῆς Ἱστορίας» του Άββα Μιλλιότ, βλ. ό.π. σσ. 112-117, 120-128, 217-218, 218 κ.έ. Μουρτζανός, ό.π., σ. 196.

⁷⁹ Λαφαζάνης, ό.π., σσ. 157, 519-520.

⁸⁰ Λαφαζάνης, ό.π., σσ. 158, 521-522.

⁸¹ Λαφαζάνης, ό.π., σ. 160.

⁸² Λαφαζάνης, ό.π., σσ. 520-521, 498-499 όπου βιβλιογραφία. Δημ. Σοφιανός, Άγιος Νικόλαος ό έν Βουναίνη, Έν Αθήνας 1972, σ. 57.

6. Ιωάννης Πέζαρος, ιερέας διευθυντής σχολείου: έγραψε λόγο εις τίν μνήμη του άγιου Άθανασίου⁸³ (μονή του Τυρνάβου, χώρο διαμονής του Πολυκάριου).

7. Κων/νος Οικονόμος: διδάσκαλος στην Τσαριτσάνη (1806-1808), τό 1807 έχει ήδη μεταφράσει σε «στίχους ήρωϊκούς» τον «Τηλέμαχο» του Fenelon, όπως και τραγωδίες του Ευριπίδη σε έμμετρο λόγο, έργο που συνέχισε στί Σμύρνη, τό όποιο καταστράφηκε σε πυρκαϊά του 1818⁸⁴.

Πρώιμη λογοτεχνική δημιουργία (έπιγράμματα): Η μόνη ούσιαστικά διεξοδος σε μία πιο προσωπική καλλιτεχνική έκφραση των Λογιών αποτελεί ή ποιήση, άν και άφορά σε δημόσια θέματα. Διαπιστώνεται τάση μερικων να αποδίδουν μία ποιητική πραγματικότητα μέσω έπιμελημένων στιχουργημάτων ή έπιγραμμάτων, όπως οι μαθητές, π.χ. στην Σχολή Τυρνάβου, έθίζονταν να συνθέτουν έπιγράμματα⁸⁵. Όλες οι προσπάθειες ποιητικής «διακοσμησις» – ασφαλώς μπορεί να άποκαλυφθούν κι άλλες– ούσιαστικά άποτελούν συνέχεια του φαινομένου που έκδηλωνόταν στό Βυζάντιο για αιώνες:

1. Κων/νος Κούμας: Στα Τετράστιχα του Θεοδώρου Προδρόμου που εξέδωσε ό Κούμας, με θερμή προσφώνηση τά άφιέρωσε στον Ιωαννίκο Έλασσώνος, καθώς και στην μετάφραση του έργου «των κωνικων τομων αναλυτική πραγματεία» που εξέδωσε τό 1803, στό όποιο προτάσει ένα έγκωμιαστικό έπιγράμμα γραμμένο από τον Κων/νο Οικονόμο⁸⁶. Στα τετράστιχα του Προδρόμου ό Κούμας περιέλαβε έπιγράμματα, τά «σαπφωα», για τον έπίσκοπο Έλασσώνος Ιωαννίκο. Τά σχετικά αναφέρει στην έπιστολή 8 Φέβ. 1801: «...έλαβον παρά πανιερωτάτου δεσπότη μου τά εις τον κύρ Γρηγόριον αυτης έπιγράμματα, τό τέ ήρωελεγαϊον και τά τετράστιχα σαπφικα, ά και έγκλείσας άπέστειλα τω έπιστάτη του τυπωθησομένου βιβλιαριου, έπει δ' έδοξε τίν δέλτον άφοσιωθηναι τω προσκυνητω δεσπότη, συνέπλεξα καινός τά περικλειόμενα σαπφωα, ίνα προταχθῆ της βίβλου...»⁸⁷. Στο verso της έπιστολής 93: 15.12.1800 του Κ. Κούμα προς τον Ιωάννη Πέζαρο, έχουν καταγραφει έπιγράμματα τά όποια έγκωμιάζουν κάποιον έπιφανή άνδρα με τό όνομα Γρηγόριο⁸⁸. Πρόκειται για έργα του έπισκόπου Ιωαννικίου. Αυτός τά έδωσε στον Κούμα, ό όποιος τά άντέγραψε

⁸³ Λαφαζάνης, ό.π., σσ. 499-502.

⁸⁴ Λάμπας-Σταμούλη, ό.π., σσ. κθ'-λ'. Πρβλ. Λαφαζάνης, ό.π., σσ. 526-527.

⁸⁵ Λαφαζάνης, ό.π., σ. 217.

⁸⁶ Λάμπας - Σταμούλη, ό.π., σσ. κε', κθ'.

⁸⁷ Λαφαζάνης, ό.π., 425-426: έπιστ. αρ. 94.

⁸⁸ Λαφαζάνης, ό.π., σσ. 424-425.

μέ σκοπό νά δημοσιευτοῦν στό βιβλίό πού ἐτοίμαζε ὁ ἴδιος (βλ. *Οἰκονόμου*, ἀρ. 94). Τά δύο ἐπιγράμματα ἀναφέρονται στόν πατριάρχη Γρηγόριο Ε⁸⁹. [1ο: ὡς Μωϋσῆς μέ τίς πλάκες τοῦ νόμου, 2ο: ὡς ὀφθαλμός κόσμου, φῶς ἡλίου, κλπ.]. Ὁ Κων/νος Κούμας: πρὸς Ἰωαννίκιο Ἐλασσῶνος (ἐπιστ. ἀρ. 51/22 Μάρ. 1801) τοῦ ἀφιερώνει ἓνα «ἐπίγραμμα σαπφικόν» (πρβλ. ἀρ. 22) σέ 15 στίχους, ὅπου τόν ἐπαινεῖ γιά τὴν ἴδρυση καὶ ἀνάπτυξη σχολείου: «*ιδρύειν μούσης τεμένη...*».

2. Ἀντώνιος Φωτίλας: ποίημα σέ 44 στίχους ἀφιερωμένο στόν Σαμουήλ Πρωτοσύγκελλο Λάρισας (*Οἰκονόμου* ἀρ. 18: 1795), ὅπου ἐπαινεῖ ἀνθρώπους πού γνώρισε στὴν Μητρόπολη.

3. Εὐστάθιος, ἐλλογιμώτατος γραμματικός τῆς Μητροπόλεως: ἀπὸ Τύρναβο πρὸς Κ. Κούμα (*Οἰκονόμου* ἀρ. 23: 12 Μαρ. 1796, σσ. 40-41: 44 στίχοι, ἐγκώμιο στόν Κ. Κούμα καὶ τὴν ὁμάδα του στί Σχολή Τυρνάβου. (Γιά τόν Εὐστάθιο βλ. *Οἰκονόμου* ἀρ. 14, 15).

4. Στὴν ἐπιστ. *Οἰκονόμου* ἀρ. 22 (16 Νοε. 1795), σ. 38: ὁ Γ. Αὐξεντιάδης πρὸς Κ. Κούμα «*Τάς σὺν τῷ κύρ Δανιὴλ Χατζή Δημητρίου σταλείσας ἐξηγήσεις ἀσφαλῶς ἔλαβον, πλὴν οὐκ ὀρθῶς ἐποίησας, ἀποστείλας μοι τετράστιχα, καὶ περὶ ἱερωσύνης λόγον καὶ λήρους καὶ τά τοιαῦτα, δέον τί ἀξιοσημείων, καὶ ὀνήσιμον...*».

5. Ἰωάννης Πέζαρος: στίχοι πρὸς Κυριακάκην Οἰκονόμον (Γσαριτσάνη), καὶ ἐπίγραμμα εἰς τὴν εἴσοδο (Πύλη) τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἀφιερωμένο στόν Διονύσιο Καλλιάρχη⁹⁰. Ὁ Ἰω. Πέζαρος συνέθεσε λόγους ἠθικούς, τροπάρια ἁγίων καὶ ἐπιγράμματα⁹¹, ἐνῶ ἀντέγραψε τὸ ἔργο τοῦ Ἀλέξανδρου Τυρναβίτη *Ἀντίρρησις πρὸς Ἀλοῖσιον Ἀνδρούζης*⁹².

6. Στὴν ἐπιστ. *Οἰκονόμου* ἀρ. 45: 19 Ἀπρ. 1800, σ. 61 ὁ Πέζαρος ἀναφέρει στόν Ἰωαννίκιο Ἐλασσῶνος γιά ἓναν νεαρόν Δημήτριο πού συνέθεσε στίχους: «*...ἔλαβον τὸ διὰ τοῦ Ἰβηρίτου, καὶ ἀναγνούς τὸ φιλότιμον ποιημάτων, ἐπὶνεσα τὸ προθύμον τοῦ νέου, καὶ τὸ εἰς ἐπίδειξιν στιχογραφικόν του, ἵνα καὶ διὰ τῶν βραχέων τούτων ὑποδεικνύται καὶ τοῖς ἑτερογλώσσοις σοφοῖς καὶ ὑπερτίμοις τὸ ὑποκρυπτόμενον σπινθήριον τῆς Ἑλλάδος...*».

⁸⁹ Μιχ. Λαφαζάνης, «Ἐξ ἀνέκδοτες ἐπιστολές τοῦ Κούμα πρὸς τόν Ἰωάννη Πέζαρο (1798-1801)», *Σελίδες ἀπὸ τὴν Ἱστορία τῆς Λάρισας. Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Λαρισαϊκῶν Σπουδῶν*, Λάρισα, 20-21 Μαρτίου 1993, Ὀμιλος Φίλων τῆς Θεσσαλικῆς Ἱστορίας, Λάρισα 1994, σσ. 135-154, 147-150.

⁹⁰ Λαφαζάνης (2009), ὁ.π., σσ. 497-498 (17 στίχοι). Γιά τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ὁ.π., σσ. 204, 502-503, ὅπου βιβλιογραφία.

⁹¹ Λαφαζάνης, ὁ.π., σ. 269.

⁹² Λαφαζάνης, ὁ.π., σ. 270.

7. Γεώργιος, δάσκαλος Φαρσάλων, Ίαμβικό τετράστιχο για τὸ ὑπὸ ἔκδοσιν βιβλίο τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου γιὰ τὴν Λάρισα βλ. *Οἰκονόμου* ἀρ. 208: 25 Σεπ. 1810.

8. Παῖσιος Λαρισαῖος, δάσκαλος, γράφοντας πρὸς Ἰω. Οἰκονόμου, Λάρισα (*Οἰκονόμου* ἀρ. 209: 15 Ἰαν. 1819, σ. 378, ἀναφέρει: «ὁ *Περδικάρης ἐξέφρασε διὰ στίχων τόσον πολλά καὶ ὑψηλά νοήματα...*» συνθέτει καὶ αὐτός «*διὰ στίχων κἂν ὀλίγα καὶ ποταπά. Ὅθεν μιμούμενος αὐτόν ἐσύνθεσα τὸ παρὸν πονημάτιον διὰ στίχων...*».

9. Κων/νος Οἰκονόμος: στὴν ἀρχικὴ περίοδο τῆς συγγραφικῆς του δράσεως στὴν Τσαριτσάνη γράφει ἐπιγράμματα ἀφιερωμένα σὲ πρόσωπα καὶ κυρίως κτίσματα τῆς Τσαριτσάνης καὶ τῆς γύρω περιοχῆς «*εἰς ἐκκλησίας, εἰς βρύσεις, εἰς μνήματα, ὅπου δῆπου' αὐτός διήρχετο*», ὅπως γράφει ὁ βιογράφος του Μιχ. Σχινᾶς. Ἐπίσης ἓνα ἐπίγραμμα στὸν Ἰωαννίκιο Ἐλασσῶνος, δύο στὸ σύνθηρον τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ Τσαριτσάνης, ἓνα ἐπίγραμμα «*εἰς τὸ ἐν Βουβάλα μετόχιον τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἐλασσῶνος*», τὸ 1806 τέσσερα στὴν κρήνη τῆς μονῆς Σπαρμουῦ μέ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀνακαινισῆς της, καὶ ἄλλα στὴν σχολή τῆς Τσαριτσάνης, πάλι μέ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀνακαινισῆς της⁹³.

10. Ἀμβρόσιος Τρίκκης καὶ Παῖσιος Σταγῶν: συντάσσουν ἐπιγράμματα στὸν Ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου (1794)⁹⁴.

2. Νεώτερη γενιά Λογίων: Συνδέουν τὴν βυζαντινὴ καὶ νεωτερικὴ παράδοση, ἀσκώντας ἐπὶ δεκαετίες πρὶν τὴν τέχνη τοῦ λόγου.

Ὁ ἐξ Ἠπείρου **Χριστόδουλος Κονομάτης**⁹⁵, διαμένει σὲ διάφορες πόλεις (Λάρισα, Λαμία, Ἰωάννινα, Ἄλμιυρό) ἀλλὰ μέ τὴν Λάρισα (1815-1816) ἔχει εἰδικὴ σχέση⁹⁶. Μαζί μέ τὸν φίλο του Ἰωάννη Οἰκονόμου ἔδιναν προσοχὴ λόγῳ τοῦ

⁹³ Λάμπας, Σταμούλη, ὁ.π., σσ. κη'-κη'.

⁹⁴ Παπαϊωάννου (1989), σσ. 167-169. Σπανός, ὁ.π., σσ. 83-91. Παπαδέλος, ὁ.π., σ. 57.

⁹⁵ Ὁ Χρ. Κονομάτης ζεῖ στὴ Λάρισα ἓνα διάστημα καὶ συνδέει τὸν Βηλαρά μέ τὸν Κορίνθιο δημοτικιστὴ Γεώργιο Καραῶ, βλ. *Μ.Μ. Παπαϊωάννου* (1964), ὁ.π., σ. ξα'. Γιὰ τὴ Λάρισα πρβλ., σσ. 267-273 (1816).

⁹⁶ Αναφέρεται στὶς ἐπιστολές: α) στὴν Λάρισα ἀρ. 151: 10 Μάρ. 1815, ἀρ. 152: 25 Μαρ. 1815, ἀρ. 162: 24 ἄπ-Δημπτρίου, ἀρ. 163: 5 Φεβ. 1816, ἀρ. 164: 8 Φεβ. 1816, ἀρ. 165: 24 Φεβ. 1816, ἀρ. 168: 2 Μαρ. 1816. β) Γιάννινα: ἀρ. 172: 16 Ἀλουνναριοῦ 1816. γ) Λαμία: ἀρ. 181: 18 Φεβ. 1817, ἀρ. 182: 24 Φεβ. 1817, ἀρ. 183: 28 Φεβ. 1817, ἀρ. 185: 22 Μαρ. 1817, ἀρ. 186: 2 Ἀπρ. 1817, δ) Γιάννινα, βλ. ἀρ. 189: 16 Νοε. 1817, ἀρ. 190: 12 Ὀκτ. 1817, ἀρ. 191: 2 Μαρ. 1818. ε) Λαμία, βλ. ἀρ. 195: 28 Σεπ. 1818, ἀρ. 196: 6 Ὀκτ. 1818, ἀρ. 197: 13 Ὀκτ. 1818, ἀρ. 198: 20 Ὀκτ. 1818, ἀρ. 199: 16 Νοε. 1818, ἀρ. 200: 25 Νοε. 1818, ἀρ. 201: 4 Ἰαν. 1819, ἀρ. 202: 16 Ἰαν. 1819, ἀρ. 203: 7 Φεβ. 1819, ἀρ. 204: 18 Φεβ. 1819, ἀρ. 205: 28 Μαρ. 1819. ς) Ἄλμιυρός: ἀρ. 225: 22 Νοε. 1823, ἀρ. 227: 20 Δεκ. 1824.

Βηλαρά στη δημοτική γλώσσα⁹⁷. Ός λογοτεχνικό του έργο μπορεί νά θεωρηθεί: 1) έπιστολή (Οικονόμου άρ. 203: 7 Φεβ. 1819, σ. 360-369) μέ σάτιρα φανταστικής χειροτονίας σπανού άρχιερέα στόν Άγιο Άχίλλιο 2) Τέσσερις έπιστολές (1823-1824), πού εἶναι δοκίμια (έπιστολιμαῖες ιστορικές διατριβές) τῆς έλληνικῆς έπαναστάσεως, πού όμως τό μοιράζεται μέ τόν Ίω. Οικονόμου⁹⁸. Ούσιαστικά όμως τό έργο εντάσσεται στόν «Κύκλο» τῆς Λάρισας, παρότι εἶχε διαλυθεῖ.

Ό πιό σημαντικός τοπικός λόγιος συγγραφέας εἶναι ὁ **Ίωάννης Οικονόμου** Λογιώτατος (περ. 1773-1842), μαθητής τοῦ Κων. Κούμα⁹⁹, άνεπιός τοῦ παπα-Δημήτρι Οικονόμου καί τοῦ ἱατροῦ Νοσημάχου, ὁ ὁποῖος ἀπό τό 1815 διαμένει ὀριστικά στή Λάρισα μετά ἀπό ταξίδια δέκα ἐτῶν (1806 κ.ε.)¹⁰⁰ Στά 1816-1819 γίνεται δάσκαλος στό σχολεῖο τῆς Λάρισας¹⁰¹. Ὁ Ίωάννης Οικονόμου συγγράφει τρία έργα: 1) Εἰσαγωγή στό φιλοσοφικό μάθημα τῆς Ἀστρονομίας¹⁰², 2) Ἱστορική Γεωγραφία τῆς Θεσσαλίας (σέ δύο μορφές)¹⁰³ καί 3) Μετάφραση τῆς «Ἀληθινῆς ἱστορίας» τοῦ Λουκιανοῦ, πού εἶναι εὐθυμο έργο, ἀλλά ὀρίζει σημεῖα φυγῆς στόν χῶρο τῆς φαντασίας (ταξίδι στή σελήνη!)¹⁰⁴. Καί τά τρία βιβλία του ἔχουν ἀναφορά, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, στήν τότε ἐκπαίδευση, τίν

⁹⁷ Παπαϊωάννου, ὅ.π., σσ. ξς', ξθ', ὀ-οά'. Παπαϊωάννου, ὅ.π., σσ. 27, 30-31, 32. Σπανός, σσ. 11-12.

⁹⁸ Οἱ έπιστολές εἶναι: 1. 1η Ἐπιστολή «Νέος Ἱατρός»: άρ. 220: 6 Φεβ. 1823 (Ελευθερόπολις), σσ. 395-414. 2. Ἀπόκρισις: άρ. 221: 2 Μαρ. 1823 (Υποδουλόπολις), σσ. 414-432: 3. Ἄρ. 222: χ.χ., σσ. 432-433 (πρός Ίω. Οικονόμου, Λάρισα). 4. 2η Ἐπιστολή Νέου Ἱατροῦ «Καθρέπτης Ἐπιπληκτικός»: άρ. 226: 15 Νοε. 1824, σσ. 439-478 (χ.χ). Πρβλ. Παπαϊωάννου, ὅ.π., σσ. π', 4θ'-ρστ'. Οἱ δύο πρῶτες έπιστολές ἐκφράζουν τό θέμα τῶν Δύο πόλεων, τό ὁποῖον εἶναι πανάραχο (π.χ. ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέα) καί Ἀποκαλυπτικά.

⁹⁹ Θωμάς Ψύρρας, «Ἡ λογοτεχνία στή Λάρισα 19ος-20ός αἰῶνας. Σχεδιάγραμμα», *Λάρισα, 8000 χρόνια νεότητας*, Δῆμος Λαρισαίων, Λάρισα 2008, σσ. 228-264, 233-235. Σπανός, ὅ.π., 7 κ.έ.

¹⁰⁰ Παπαϊωάννου, ὅ.π., σσ. ν' κ.ε., νθ'-ξγ', 202, 202-203.

¹⁰¹ Παπαϊωάννου, ὅ.π., σ. ογ'. Σπανός, 12, ὅπου πηγές.

¹⁰² Πρβλ. έπιστ. Οικονόμου άρ. 182: 24 Φεβ. 1817, σ. 310 (Χρ. Κονομάτης, Λαμία πρὸς Ίω. Οικονόμου, Λάρισα): «...έμματα τίν ἐδικίν σου εἰσαγωγῆν εἰς τό μέγα φιλοσοφικόν μάθημα τῆς ἀστρονομίας, περι πληθῆος κόσμου. Σέ συγχαίρομαι κατὰ πολλά, καί ἄμποτε νά ἀξιωθῶ νά σέ ἰδῶ... μέ τό τιλεσκοπίον ἀνά χεῖρας...». Ἐπιστ. άρ. 187: 4 Σεπ. 1817, σ. 321: Δημ. Φουρκιώτης (Κων/πολη) πρὸς Ίωάν. Οικονόμου (Λάρισα): «ὁ κοινός φίλος κύρ Κονομάτης... ὁ λογιώτατος καταγίνεται εἰς τίν εἰσαγωγῆν τῆς Ἀστρονομίας, καί εἰς τό περι πληθῆος κόσμου... ἴσως ἐπαρακινήτης εἰς τοῦτο ἀπό τίν μετάφρασιν τῆς Ἀληθινῆς Ἱστορίας τοῦ Λουκιανοῦ...». Πρβλ. Σπανός, ὅ.π., σ. 13. Παπαϊωάννου, ὅ.π., σσ. οθ'-π', 4β', ὅπου δέν τό θεωρεῖ ὡς τρίτο έργο, ἀλλά τόν ἴδιο τόν κώδικα «Ἐπιστολαί διαφόρων».

¹⁰³ 1η μορφή: Παπαϊωάννου (1989) (χειρόγραφο πού ὑπῆρχε στή Δημόσια Βιβλιοθήκη Λάρισας) (βλ. πιό πάνω σμ. 96). Πρβλ. Παπαϊωάννου (1964), ὅ.π., σσ. π'-4α'. (196 παράγραφοι). 2η μορφή: Σπανός, ὅ.π., σσ. 24-149 (χειρόγραφο MSS 7 Γενναδείου, 171 παράγραφοι).

¹⁰⁴ Παπαϊωάννου, ὅ.π., σσ. πγ', 4-4δ', ρα'-ρβ', ριθ'.

όποια ο συγγραφέας ύπηρετούσε στην Λάρισα. Η «Γεωγραφία τῆς Θεσσαλίας» πρότυπο εἶχε ἀνάλογο ἔργο τοῦ Κων. Οἰκονόμου γιά τήν Σμύρνη, πέρα ἀπό τό πρωτοποριακό πρότυπο τοῦ Κωνσταντᾶ ἢ τοῦ Ἀργ. Φιλιππίδη¹⁰⁵. Ἡ «Ἀστρονομία» ἀλλά καί ἡ «Ἀληθινή Ἱστορία» τοῦ Λουκιανοῦ συνάπτονται μέ τό μάθημα φυσικῆς- ἀστρονομίας, ἐνῶ ὁ ἀρχαῖος σατιρικός ἦταν στή διδακτέα ὕλη τῆς Σχολῆς Τυρνάβου¹⁰⁶.

Ὁ ἄνθρωπος ὅμως πού ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Πολυκάρπου ἀνανέωσε τήν πνευματική Λάρισα ἦταν ὁ Ἡπειρώτης **Ἰωάννης Βηλαράς** (1771-1823). Ἡ πρίοδος αὐτή ὑπῆρξε ἡ πιό δημιουργική ὡς σύνδεσμος μεταξύ Κρητικῆς καί Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας¹⁰⁷. Δημιουργοῦσε «κύκλο» φίλων, μία ομάδα πέραν αὐτῆς τῶν δασκάλων ἢ διανοουμένων, καλλιερῶντας τόν Νεοελληνικό Διαφωτισμό. Θεωρεῖται ὅτι ἡ «Ρομέικη γλῶσσα», τό μοναδικό ἔργο του πού ἐκδόθηκε τό 1814 στήν Κέρκυρα, διαμόρφωσε στήν Λάρισα, ὅου ὀργάνωνε συζητήσεις, μιᾶς μορφῆς δημοτικῆ μέ φωνητικῆ ὀρθογραφία, ζήτημα στό ὁποῖο συμφωνοῦσε μέ τόν Ἀθ. Ψαλίδα¹⁰⁸. Στήν Ἐπιστ. ἀρ. 192: 15 Μάρ. 1818 [Παράρτημα, Α΄, 2] ὁ Ἰω. Οἰκονόμου τόν ρωτᾶ γιά τά ὑπόλοιπα ἀδημοσίευστα ἔργα του, τά ὁποῖα πιθανόν ὀργάνωσε καί στήν προηγηθεῖσα πενταετῆ διαμονή του σέ Λάρισα-Τύρναβο.

Ὁ τελευταῖος, ἴσως, Λόγιος ἐκ τῶν ὑπαρχόντων στήν δεκαετία 1811-1821, τήν περίοδο τῆς ἀρχερατείας τοῦ Πολυκάρπου, ὁ Ἰωάννης Οἰκονόμου, παρα-

¹⁰⁵ Τό βιβλίο του σχολιάζει σχετικῶς: 1) Ἀρ. 207: 19 Σεπ. 1819: Ἰωάννης Οἰκονόμου πρὸς Γεώργιον δάσκαλο Φαρσάλων. 2) Ἀρ. 208: 25 Σεπ. 1819, σ. 377: Γεώργιος δάσκαλος Φαρσάλων πρὸς Ἰω. Οἰκονόμου. Τοῦ ἀφιέρωσε ἓνα ἱαμβικό τετράστιχο. Πρβλ. *Μουρτζανός*, ὁ.π., σ. 130 κ.έ.

¹⁰⁶ *Λαφαζάνης*, ὁ.π., σσ. 224-226 (Λουκιανός), 223 κ.έ. (φιλοσοφία, μαθηματικά, φυσικῆ-αστρονομία).

¹⁰⁷ Βρίσκεται στή Λάρισα: 20-24 Νοε.-20-22 Δεκ. 1812 (Holland). Στίς ἐπιστολές Ἰω. Οἰκονόμου: α) Λάρισα ἀρ. 150: 4 Μαρ. 1815, ἀρ. 151: 10 Μαρ. 1815, ἀρ. 153-158: ἀπό 1 Ἀπρ. 1815 ἕως 25 Μαΐου 1815, ἀρ. 161-162: Ὀκτ. 1815, β) Γιάννινα ἀρ. 163: 5 Φεβ. 1816, ἀρ. 165-169: 24 Φεβ. 1816 ἕως 12 Μαρ. 1816, γ) Τύρναβος: ἀρ. 171-175: ἀπό 6 Ἰουλίου 1816 ἕως 20 Ὀκτ. 1816 (Τύρναβος), δ) Γιάννινα: ἀρ. 176: 18 Σεπ. 1816, ἀρ. 188: 15 Νοε. 1817, ἀρ. 191-193: ἀπό 2 Μαρ. 1818 ἕως 16 Μαΐου 1818. ε) Λάρισα (.), ἀρ. 194, σ. 329: 30 Αὐγ. 1818. Ὁ περιηγητής R.T. Joliffe, «Ταξίδι στή Θεσσαλία τοῦ 1817», *ΘΗΜ* 32 (1997), σσ. 65-80, 79 ἀναφέρει ἕναν γιατρό στόν Τύρναβο κοντά στόν Βελῆ πασά (Ἀπριλίος 1817) «πού εἶχε ταξιδέψει σέ πολλές εὐρωπαϊκές χώρες», ἐνοώντας μάλλον τόν Βηλαρά. Πρβλ. *Παπαϊωάννου*, ὁ.π., σσ. ξε΄ κ.έ., ρηκ΄ κ.έ.

¹⁰⁸ *Παπαϊωάννου*, ὁ.π., σσ. ξε΄, ξς΄ ρηκ΄-ρηλ΄. *Παπαϊωάννου* (1985), σ. 369. Νικ. Παπαθεοδώρου, «Ὁ Ἰωάννης Βηλαράς στή Λάρισα - Α΄. Οἱ συζητήσεις μέ τόν περιηγητή H. Holland», *Ἰγνηλατώντας τήν Παλιὰ Λάρισα*, Λάρισα, 2016, σσ. 183-186. *Παπαϊωάννου* (1985), σσ. 368-370 (Μία εικόνα δίνει ὁ ἴδιος ὁ H. Holland ἀναφέροντας ὅτι διάβασε τά ποιήματά του, βλ. *Holland*, ὁ.π., σσ. 130-133, 259-260. *Ψύρρας*, ὁ.π., 231-234. *Παπαδέλος*, ὁ.π., σσ. 17 κ.έ., 32-33 (σατιρικό ἔργο Βηλαρά «Ὁ Κολοκυθούλας»), σσ. 35-36 (Κύκλος), σσ. 36 κ.έ., 48 (ἄλλα ἔργα Βηλαρά, βλ. Παράρτημα Β΄, 2: Γεωγραφία, Μυθιστορικό, Ἡθική, κ.λπ.).

μένει στή Λάρισα, απομονωμένος μετά τό 1821. Βιώνει όσα τρομακτικά ζούσε όλη ή Θεσσαλία. Στόν έλεύθερο χρόνο του θεωρεϊ τό παρελθόν, τακτοποιεί τό άρχείο του, άποφασίζει νά συνοψίσει τόν κώδικα μέ τίς «έπιστολές Διαφόρων» (25 Ιουλίου 1823-1824) μέ όλο τό παλαιό ύλικό του (1759 κ.έ.), στό όποιο προσθέτει τίς πρώτες έντυπώσεις άπό τόν Άγώνα τών Έλλήνων. Έτσι όργανώνει τό πρώτο άρχείο τής Λάρισας. Μία περίοδος έχει κλείσει.

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΛΒΟΒΙΤΣ ΑΡΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ-ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ

Ο ΕΛΛΗΝΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΑΣ Δ. ΓΟΒΔΕΛΑΣ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΡΩΣΙΚΑ:
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Δ. ΒΟΓΙΑΣ

Είσαγωγή

Ἄπό χρόνια τώρα μέ ἀπασχολεῖ ἡ προσωπικότητα τοῦ Δημήτρη Γοβδελά, ἀνιψιοῦ τοῦ σπουδαίου ἐπισκόπου Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου καί Σχολάρχη Διονυσίου, ὁ ὁποῖος ἐνέπνευσε πολλοὺς Θεσσαλοὺς Ἑλληνας λόγιους νά ἀσχοληθοῦν μέ μελέτη τοῦ τόπου τους καί μέ τὴν ἐπιστήμη, τὴν ἐποχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν καί ὁ ἀνιψιὸς του, ὁ Δημήτρης Γοβδελάς. Ἰδιαίτερα μέ ἀπασχολοῦσε ἡ παραμονὴ τοῦ Γοβδελά στὴν Βαρσοβία κατὰ τὸ 1822-1823, ὅποτε ἐξέδωσε καί τὸ βιβλίο του γιὰ τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο**.

Στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν ζωὴ του εἶναι ἐλάχιστες γιὰ τὴν παρουσία του στὴν Βαρσοβία καί ἀργότερα. Τὸ μόνο πού καταγράφεται εἶναι ὅτι στὴν Βαρσοβία ἐκδόθηκε τὸ ἀνωτέρω ἀναφερόμενο βιβλίο του. Οἱ προσπάθειές μου στὸ παρελθὸν νά βρῶ κάτι περισσότερο, στὰ πολωνικά ἀρχεῖα καί στὴν ὑπάρχουσα τότε βιβλιογραφία, γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Γοβδελά

---

* Арш, Григорий Львович, «Греческий ученый Д. Гобделас в России», в Культура народов Балканв новое время, στο: Балканские исследования, Вып. 6, Москва 1980, 161-173 (Ἄρς, Γρηγόρης Λβόβιτς, «Ὁ Ἕλληνας ἐπιστήμονας Δ. Γοβδελάς στὴ Ρωσία». Σέ «Ἡ κουλτούρα τῶν λαῶν τῶν Βαλκανίων στὴ σύγχρονη ἐποχὴ», Βαλκανικὲς Σπουδές, 6 (Μόσχα 1980) σσ. 161-173.

** Démétrius P. Gobdelas, *Histoire d' Alexandre le Grand suivant les écrivains orientaux avec des notes géographiques et historiques*, N. Glücksberg, Βαρσοβία 1822.

στὴν Πολωνία, δυστυχῶς ἀπέτυχαν. Ξαφνικά, τὸ 2017 ἀνακάλυψα σέ ἕνα πολωνικὸ δημοσίευμα, νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Γοβδελά στὴν Βαρσοβία κατὰ τὰ ἔτη 1822-1823. Εἶναι τοῦ καθηγητῆ τοῦ Ἰνστιτούτου Κλασικῶν καὶ Μεσογειακῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βρότσλαβ, τοῦ Gosciwit Malinowski. Σύμφωνα μέ αὐτόν, στό Πανεπιστήμιο τοῦ Τόρου, στὴν πόλη τοῦ Κοπέρνικου, δημοσιεύθηκαν τὸ 2013 ἐπιστολές στὸν Vasili G. Anastasevič ἀπὸ τὸν Πολωνὸ λόγιο Samuel Linde, συγκεντρωμένες σέ βιβλίο τοῦ Marian Ptaszyn. Στὶς ἐπιστολές αὐτές ὑπάρχουν ἀγνωστα στοιχεῖα γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Γοβδελά στὴν Πολωνία τὸ 1822-1823 καὶ ἀργότερα στὴν Βεσσαραβία, οἱ ὁποῖες συμπληρώνουν τὰ κενὰ πού ὑπάρχουν στὴν μέχρι τώρα γνωστὴ βιογραφία του. Οἱ ἐπιστολές αὐτές προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἁγίας Πετρούπολης.

Συνεχίζοντας τὴν ἔρευνά μου γιὰ τὴν διαμονή τοῦ Γοβδελά στὴ Βαρσοβία, ἀνακάλυψα δύο νέες, ἀνύπαρκτες στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία γραπτές πηγές γιὰ τὴ ζωὴ του. Τὰ νέα αὐτὰ στοιχεῖα τὰ ἐντόπισα σέ μία δημοσίευση τοῦ Ρώσου καθηγητῆ Γρηγόρη Λβόβιτς ἸΑρς, πού τὴν παρουσιάζουμε σέ μετάφραση ἐν συνεχείᾳ. Ἀνακάλυψα καὶ κάμποια ἄλλα δημοσιεύματα, μᾶς ἐρευνήτριας ἀπὸ τὸ Κιανάου τῆς Μολδαβίας, τῆς κ. Μαρίας Δανιλῶβ, σχετικὰ μέ τὴν παρουσία τοῦ Γοβδελά στὴ Βεσσαραβία. Τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ μᾶς δίνουν νέες πληροφορίες γιὰ τὴν ζωὴ του στὴν Ρωσία, τὴν Μπουκοβίνα καὶ τὴν Βεσσαραβία. Ὅλες τὶς ἀναφερόμενες πηγές τὶς χρησιμοποίησα σέ ἕνα πρόσφατο ἄρθρο μου, πού δημοσιεύτηκε στό «Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο»^{***} τὸ 2021, ὅπου μαθαίνουμε πολλὰ στοιχεῖα, ἀγνωστα ὡς τώρα στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία, γιὰ τὴν παραμονή τοῦ Γοβδελά στὴν Ρωσία κατὰ τὸ 1807, καὶ 1811 μέχρι τὸ 1816 καὶ στὴν Βεσσαραβία, μετὰ τὴν παραμονή του στὴν Βαρσοβία.

Συγκεκριμένα, στό ἄρθρο τοῦ Γρηγόρη Λ. ἸΑρς πληροφοροῦμαστε γιὰ τὴν προσπάθεια τοῦ Γοβδελά νὰ βρεῖ χρηματοδότηση, γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν μεγάλων,

^{***} Χαρ. Βόγιας, «Νέα βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Δημ. Γοβδελά στὴ Ρωσία, Πολωνία καὶ Βεσσαραβία μετὰ τὸ 1822», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, Λάρισα 2021, σσ. 305-318. Τὸ ἄρθρο εἶναι διαθέσιμο καὶ στὸν ἰστότοπο Academia.edu ὡς ἀρχεῖο PDF: https://www.academia.edu/49227859/%CE%9D%CE%95%CE%91_%CE%92%CE%99%CE%9F%CE%93%CE%A1%CE%91%CE%A6%CE%99%CE%9A%CE%91_%CE%A3%CE%A4%CE%9F%CE%99%CE%A7%CE%95%CE%99%CE%91_%CE%93%CE%99%CE%91_%CE%A4%CE%97%CE%9D_%CE%A0%CE%91%CE%A1%CE%9F%CE%A5%CE%A3%CE%99%CE%91_%CE%A4%CE%9F%CE%A5_%CE%94%CE%97%CE%9C_%CE%93%CE%9F%CE%92%CE%94%CE%95%CE%9B%CE%91_%CE%A3%CE%A4%CE%97_%CE%A1%CE%A9%CE%A3%CE%99%CE%91_%CE%A0%CE%9F%CE%9B%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%91_%CE%9A%CE%91%CE%99_%CE%92%CE%95%CE%A3%CE%A3%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%92%CE%99%CE%91

δέκα τόμων 650 σελίδων έκαστος, μαθηματικῶν καί γεωγραφικῶν ἔργων του μέ ἕναν ἀτλαντα μέ 50 ἔγχρωμους χάρτες, πού δυστυχῶς δέν κατάφερε νά βρεῖ χρηματοδότηση ὅλα τά χρόνια παραμονῆς του στήν Ρωσία καί μετά. Τό μόνο πού κατάφερε ἦταν νά τοῦ παραχωρηθεῖ τό 1807 ἕνα τιμητικό δῶρο, ἀποτελούμενο ἀπό ἕνα «διαμαντένιο δαχτυλίδι», ἀξίας 1.000 ρουβλίων. Ἐπιπλέον, τόν Ἰούλιο τοῦ 1812 μέ ἐντολή τοῦ τσάρου Ἀλέξανδρου Α΄, τοῦ δόθηκαν καί ἄλλα χίλια ρουβλία γιά ἔξοδα ταξιδιοῦ. Δυστυχῶς, ὁ Ρῶσος ὑπουργός Ραζουμόφσκι δέν ἀνταποκρίθηκε στίς ἐλπίδες τοῦ Γοβδελά καί ἐξέφρασε τήν ἀποψη ὅτι τά σημαντικά ποσά πού ἀπαιτοῦνταν γιά τήν δημοσίευση τῶν ἔργων του δέν ἔπρεπε νά δαπανηθοῦν σέ αὐτά τά ξενόγλωσσα βιβλία ὅπως τά ἀποκάλεσε, ἀλλά γιά τήν ἐκτύπωση τῶν καλύτερων ρωσικῶν ἐθνικῶν ἔργων, παρ' ὅλο πού βρῆκε ὑποστήριξη ἀπό τόν Ἰωάννη Καποδίστρια, πού ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τά ἐπιστημονικά του ἔργα.

Περαιτέρω μαθαίνουμε στό ἐν λόγω ἄρθρο ὅτι τά ἀδημοσίευτα ἔργα του, καρπός πολυετοῦς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, κἀκαν ὀλοσχερῶς κατά τήν εἰσβολή τῶν Τούρκων στό Ἰάσιο τό 1822.

Ὅπως μᾶς ἀναφέρει ὁ Ἄρς: «οἱ ὑπολογισμοί τοῦ Γοβδελά βασίστηκαν ὄχι μόνο στήν πολιτική τῆς Ρωσίας ἔναντι τῶν Ἑλλήνων τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλά καί στήν πραγματική βοήθεια πού παρείχε ἡ Αὐλή τῆς Ἁγίας Πετρούπολης, στούς διακεκριμένους Ἕλληνες ἐπιστήμονες, ὅπως π.χ. τόν Εὐγ. Βούλγαρη καί τόν Ν. Θεοτόκη γιά τήν ἔκδοση τῶν ἔργων τους». Στό ἄρθρο τοῦ Ἄρς, ἀπό τά ἀρχεῖα πού βρῆκε ὁ ἴδιος, μαθαίνουμε ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Γοβδελά στήν Βαρσοβία τό 1822-23 καί ἡ βοήθεια πού τοῦ προσφέρθηκε ἐκεῖ, ἀπό τούς Πολωνούς λόγιους, ἦταν λόγω τῆς προτροπῆς τοῦ Ἑλλήνα στρατηγοῦ στήν ὑπηρεσία τῶν Ρώσων, Δημήτρη Κουρούτα.

Μαθαίνουμε ὅτι αὐτές οἱ ἀποτυχίες κατά τά χρόνια τῆς παραμονῆς τοῦ Γοβδελά καί τῆς οἰκογενείας του στήν Βεσσαραβία, μετά τό 1823, τόν ἔφεραν σέ μιά πολύ δύσκολη οἰκονομική κατάσταση, θά λέγαμε σέ μεγάλη ἔνδεια, μὴ μπορῶντας νά παράσχει ὑποστήριξη στά μέλη τῆς οἰκογενείας του καί στόν ἴδιο, ὅπως μᾶς τό ἐπιβεβαιώνει μιά ἐπιστολή, πού μᾶς τήν ἀναφέρει ὁ Ἄρς, πού ἔστειλε ὁ γιός τοῦ Γοβδελά Γιώργος στίς ρωσικές Ἀρχές. Ὁ Ἄρς στό ἄρθρο του κάνει καί ἀναφορά γιά τούς τρεῖς διάσημους Θεσσαλούς καί τά ἔργα τους, ὅπως ὁ «Χάρτης τῆς Ἑλλάδας» τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, ἡ «Γεωγραφία τῆς Ἑλλάδας» τοῦ Ἀνθ. Γαζῆ, καί ἡ «Γεωγραφία τῆς Ρουμανίας» τοῦ Δ. Φιλιππίδη, πού ὁ συγγραφέας τοῦ χαρακτηρίζει ὡς πρωτοπόρους λόγιους Ἕλληνες, πού εἰσήγαγαν στούς Ἕλληνες τόν Διαφωτισμό, συμπεριλαμβάνοντας καί τόν Γοβδελά,

τιμώντας τήν Θεσσαλία, γιά τά ἄξια τέκνα της. Μαθαίνουμε γιά πρώτη φορά ἀπό τόν Ἄρς, γιά τά μαθήματα πού θά δίδασκε στήν Ἀκαδημία τοῦ Ἰασίου καί γιά τίς ἀμοιβές πού τοῦ προσφέρθηκαν στήν σύμβαση πού ὑπογράφηκε τόν Μάρτιο τοῦ 1816, ἀπό τόν ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Σκαρλάθου Καλλιμάχι. Ἐπιπλέον, στό ἄρθρο του ὁ Ἄρς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι, ἐκτός ἀπό τήν προσπάθεια τοῦ Γοβδελά γιά τήν χρηματοδότηση τῶν ἔργων του ἀπό τήν ρωσική κυβέρνησι, ὁ ἴδιος ζήτησε ἀπό τόν Τσάρο τήν ἄδεια νά ἰδρύσει ἕνα κεντρικό ἑλληνικό σχολεῖο στό Κισινάου τῆς σημερινῆς Μολδαβίας, ὅπως καί δημοτικά σχολεῖα στίς διάφορες περιοχές τῆς τότε Βεσσαραβίας. Δυστυχῶς, ὅπως μέ τήν μί ἀνταπόκριση τῶν Ρώσων νά βοηθήσουν τήν ἐκδοση τῶν ἐπιστημονικῶν ἔργων του καί σέ αὐτήν τήν προσπάθειά του, γιά νά ἰδρύσει τά ἑλληνικά σχολεῖα στήν Βεσσαραβία, δέν βρῆκε καμία ὑποστήριξη ἀπό τόν Τσάρο καί τήν κυβέρνησή του, λόγω τῆς ἐφαρμογῆς στήν Ρωσία τότε καθαρά ἐθνικῆς ρωσικῆς παιδείας, τῆς ἀλλαγῆς τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς στάσης ἐναντι τῶν Ἑλλήνων, καί βέβαια τῆς ὑπάρχουσας ρωσικῆς γραφειοκρατίας.

Ὅπως δημοσιεύουμε στό σχετικό ἄρθρο μας στόν 80ό τόμο τοῦ *Θεσσαλικοῦ Ἡμερολογίου* καί πού δέν ἀναφέρεται ἀπό τόν Ἄρς, ὁ Γοβδελάς ἀναγκάστηκε νά δώσει ὡς ἐνέχυρο τήν σπουδαία καί μεγάλη βιβλιοθήκη του, ἀποτελούμενη ἀπό 2.707 βιβλία, νά βρεῖ λεφτά γιά νά μπορέσει νά ὑποστηρίξει οικονομικά τόν ἑαυτό του καί τήν οἰκογένειά του. Γενικῶς, ἡ παραμονή τοῦ Γοβδελά στήν Ρωσία καί τήν Βεσσαραβία ἦταν γιά τόν ἴδιο μιά ἀπογοητευτική ἐμπειρία πού τόν ἀδικοῦσε, γιά τούς λόγους πού ἀναφέρονται τεκμηριωμένα στήν συνέχεια στό ἄρθρο τοῦ Ἄρς.

Μετάφραση ἀπό τά Ρωσικά τοῦ ἄρθρου Γ. Α. Ἄρς «Ὁ Ἑλληνας Ἐπιστήμονας Δ. Γοβδελάς στή Ρωσία»

Τό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰῶνα καί οἱ πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα ἦταν γιά τόν ἑλληνικό πολιτισμό ἡ ἐποχή τοῦ Διαφωτισμοῦ. Αὐτή ἦταν μιά περίοδος πνευματικῆς ζωῆς. Προέκυψαν τότε σημαντικοί ἐπιστήμονες, ἐξαιρετικοί στοχαστές καί ἐκπαιδευτικοί. Μποροῦν νά ἀναφερθοῦν ὁ Εὐγ. Βούλγαρης, ὁ Ν. Θεοτόκης, ὁ Α. Κοραΐς, ὁ Ρήγας Βελεστινλής, ὁ Ἄνθ. Γαζῆς καί πολλά ἄλλα ὀνόματα. Τό ἔργο αὐτῶν τῶν μεγάλων πνευμάτων ἀντικατοπτρίζει ὄχι μόνο τήν πνευματική ἰδιοφυΐα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλά καί τίς ἐθνικοαπελευθερωτικές του προσδοκίες, οἱ ὁποῖες αὐξήθηκαν δραματικά στά τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα καί στίς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα. Ὅρισμένοι

από τούς έπιφανείς Έλληνες διανοούμενους συμμετείχαν άμεσα στόν άγώνα για τήν έθνική άπελευθέρωση, μέ τόν Ρήγα Βελεστινλή νά εΐναι ό έμπνευστής του έλληνικού έθνικοαπελευθερωτικού κινήματος, πού άναπτύχθηκε από μερικούς από τούς πιο έξέχοντες διανοούμενους. Άλλοι, ώστόσο, δέν συμμετείχαν άμεσα στόν άγώνα για τήν έθνική άπελευθέρωση τής Ελλάδας. Άλλά, παρά τό γεγονός ότi δέν συμμετείχαν άμεσα στόν άγώνα για τήν άπελευθέρωση τής Ελλάδας, μπόρεσαν, ώστόσο, νά κάνουν πολλά, μέσα από τήν έπιστήμη και τήν έπιρροή τους, και έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην άφύπνιση του έθνους.

Η έλληνική νεολαία γενικά εργάστηκε για τήν άπελευθέρωση τής Ελλάδας. Όλοι, κατά κανόνα, αναγκάστηκαν νά ζήσουν εκτός τής πατρίδας τους. Η άνάπτυξη των έπιστημονικών τους γνώσεων και τής κοσμοθεωρίας έπηρέασε πολλούς Έλληνες λόγιους άμεσα από τήν γνώση πού απέκτησαν, και σέ αυτούς περιλαμβάνεται ό διακεκριμένος Έλληνας λόγιος και εκπαιδευτικός Δημήτριος Γοβδελάς.

Αυτή η εργασία, πού βασίζεται σέ άδημοσίευτο ύλικό από σοβιετικά άρχεία, έχει ως στόχο όχι μόνο νά φωτίσει τήν άγνωστη σελίδα τής ζωής του Γοβδελά στην Ρωσία, αλλά και νά συμπληρώσει και νά διευκρινίσει τίς ύπάρχουσες πληροφορίες στή βιβλιογραφία, σχετικά μέ τήν κοσμοθεωρία και τί φιλοσοφία του έρευνώντας τήν διαθέσιμη βιβλιογραφία σχετικά μέ τίς προοπτικές και τήν έπιστημονική δραστηριότητα αυτής τής προσωπικότητας του έλληνικού Διαφωτισμού. Γενικώς, προσπαθεί και νά έπεκτείνει τήν ύπάρχουσα βιβλιογραφία για τόν έλληνικό Διαφωτισμό¹.

Ο Δημήτριος Γοβδελάς γεννήθηκε στην Θεσσαλία, όπως και πολλές άλλες εξέχουσες προσωπικότητες του έλληνικού Διαφωτισμού. Γεννήθηκε στην Ραψάνη, τό 1780, όπου έλαβε τήν πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Στην συνέχεια, η δίψα για γνώση, η έπιθυμία νά εΐναι χρήσιμος στην πατρίδα του, οδήγησαν τόν Γοβδελά, όπως και πολλούς άλλους Έλληνες νέους τής εποχής, νά μεταβεί στό έξωτερικό για νά ολοκληρώσει τίς σπουδές του.

Κατά τί διάρκεια τριών ετών (1800-1802) σπούδασε στό Πανεπιστήμιο τής Πέστης και έλαβε διδακτορικό στην φιλοσοφία. Στο Πανεπιστήμιο τής Πέστης

¹ Οι ύπάρχουσες μελέτες έπικεντρώνονται κυρίως στις δραστηριότητες του Δ. Γοβδελά στο Ιάσιο, όπου ήταν διευθυντής τής Ακαδημίας. Βλ.: Bullat T. G., *Un conflict între divanul Moldovei și profesorul Demetru Gobdeas (1810-1812)*, Arkivele Basarabiea, 1929, v. 1: Popa J. D. P. Gobjdella - ultimul profesor de matematici al Academiei grecesti din Iasi, *Studii si cercetati stiintifice. Matematica*, 1958, an. IX, fasc. 2: Camariano - Cioran A., *Les Academies princieres de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*. Thessaloniki 1974, σσ. 632-649.

ο νεαρός Θεσσαλός έλαβε μιά στέρεη εκπαίδευση στις φυσικές επιστήμες, ιδίως στα μαθηματικά και την φυσική. Τό πανεπιστημιακό πρόγραμμα σπουδών εκείνη τήν εποχή δέν ήταν άκομην σαφώς εξειδικευμένο. Μαζί μέ τά μαθηματικά και την φυσική ό Γοβδελαΐς σπούδασε γενική ιστορία και φιλοσοφία. Άργότερα, ό Γοβδελαΐς στις επιστημονικές και διδακτικές του δραστηριότητες αποδείχθηκε άνθρωπος μέ μεγάλη καλλιέργεια και εύρεια παιδεία. Τά ενδιαφέροντά του καλύπτουν ποικίλους τομείς, όπως τά μαθηματικά, την ζωολογία, την άγρονομία, την ιστορία και την φιλολογία. Μετά την άποφοίτησή του, ό Γοβδελαΐς τό 1803-1804 συνέχισε τίς σπουδές του, τελειοποιώντας την εκπαίδευσή του, στην Βιέννη και τό Παρίσι. Τό 1804 έγκαταστάθηκε στό Ίάσιο. Άπό τό 1808 ό Έλληνας λόγιος ανέλαβε την έδρα των Μαθηματικών και τής Φιλοσοφίας στην Ήγεμονική Άκαδημία, στην τότε πρωτεύουσα τής Μολδαβίας. Όσο ήταν άκόμα φοιτητής στό Πανεπιστήμιο, ό Γοβδελαΐς άρχισε νά άσχολείται μέ επιστημονικές δραστηριότητες. Είχε την ιδέα νά δημιουργήσει έναν πλήρη κώδικα μαθηματικών. Ό πρώτος τόμος αυτού του μαθήματος, «Βασικές άρχές τής Άλγεβρας», εκδόθηκε στό Χάλλε τής Γερμανίας τό 1806. Άκολουθώντας την φιλοσοφία του Διαφωτισμού του 18ου αιώνα, ή όποία έδινε στα μαθηματικά θέση-κλειδί στις επιστήμες, ό Γοβδελαΐς θεώρησε τί διάδοση τής μαθηματικής γνώσης ως σημαντικό στοιχείο του έθνικου Διαφωτισμού. Μέ τόν τρόπο αυτό άσχολήθηκε όχι μόνο μέ την εκπαίδευση των Έλλήνων γενικά, αλλά και των κατοίκων τής γενέτειράς του, τής Θεσσαλίας. Έστειλε 50 αντίτυπα του έργου του στους φτωχούς φοιτητές τής Ραψάνης². Στόν επιστημονικό κόσμο ή δημοσίευση του μαθηματικού έργου του θεωρήθηκε άπόδειξη τής ελληνικής πολιτιστικής προόδου και ένδειξη τής αναγέννησης τής ελληνικής επιστήμης. Αυτό αποδεικνύεται άπό την αντίδραση τής Άκαδημίας Έπιστημών τής Άγίας Πετρούπολης, ή όποία έλαβε, μαζί μέ άλλα επιστημονικά ιδρύματα, ένα αντίγραφο του έργου άπό τόν συγγραφέα. Σέ επιστολή πού άπευθυνόταν στόν Γοβδελαΐ, άπό τόν μόνιμο γραμματέα τής Άκαδημίας Έπιστημών τής Άγίας Πετρούπολης, τόν Ν. Φούς, πού περιέγραφε τό έργο του ως «μεγάλης σημασίας» γιά την Άκαδημία Έπιστημών. Τό έργο του χαιρέτισκε ως «ένα είδος άξιοσημείωτου λογοτεχνικου φαινομένου, πού προαναγγέλλει την αύγή και την επιστημονική άφύπνιση ενός έθνους, ένα είδος λογοτεχνικου φαινομένου πού προανήγγειλε την αύγή μιάς επιστημονικής άφύπνισης σέ έναν λαό τόσο άξιο, γιά νά δει τό έθνος του νά άκμάζει. Είναι ένα λογοτεχνικό άπότοκο μιάς φυλής πού τόσο άξια έβλεπε τί δική της μαθημα-

² Βλ. Ροπα, 1. ό.π., σ. 224.

τική έρευνα να ακμάζει και να θυμίζει στην Ελλάδα τις εποχές του Πυθαγόρα, του Εύκλείδη και του Αρχιμήδη»³.

Η δημοσίευση της πλήρους σειράς μαθηματικών που σχεδίασε ο Έλληνας επιστήμονας απαιτούσε σημαντικά κεφάλαια και ο Γοβδελάς ήλπιζε να τα αποκτήσει από την ρωσική κυβέρνηση. Οι υπολογισμοί αυτοί βασίστηκαν όχι μόνο στην πολιτική της Ρωσίας έναντι των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και στην πραγματική βοήθεια που παρείχε ή αύλη της Πετρούπολης στους διακεκριμένους Έλληνες επιστήμονες, όπως ο Εύγ. Βούλαρης και ο Ν. Θεοτόκης για την έκδοση των έργων τους.

Η προθυμία του Γοβδελά να αποκτήσει την υποστήριξη της ρωσικής κυβέρνησης φάνηκε τό 1806, όταν αφέρωσε τις “Βασικές αρχές της Άλγεβρας” στον Τσάρο Αλέξανδρο Α΄. Τό 1807 ο Γοβδελάς θέλησε να πάει στη Ρωσία και να παρουσιάσει προσωπικά τό έργο του στον Τσάρο, αλλά λόγω του πολέμου δέν μπόρεσε να πραγματοποιήσει την πρόθεσή του⁴. Ο Έλληνας καθηγητής αποφάσισε να παρουσιάσει τό έργο του στον Τσάρο μέσω του ύπουργού Παιδείας Α. Κ. Ραζουμόφσκι. Στις 20 Οκτωβρίου (1 Νοεμβρίου) 1810 έστειλε από την Ίασιο μιά αίτηση στον Τσάρο Αλέξανδρο Α΄ και μιά επιστολή στον Α. Κ. Ραζουμόφσκι⁵. Αυτά ανέφεραν τά κίνητρα που ώθησαν τον λόγιο να αφιερώσει τό μαθηματικό του έργο στον Αλέξανδρο Α΄: ή προσίλωση του έλληνικού έθνους στη Ρωσία, ή έλπίδα των Ελλήνων να απελευθερωθούν μέ την βοήθειά της και την προστασία της επιστήμης που παρείχε ο Αλέξανδρος Α΄. Παρουσιάζοντας τό έργο του στον Ρώσο αυτοκράτορα, ο Γοβδελάς ήλπιζε να λάβει, εκτός από την συνήθη άμοιβή, την βοήθειά του για την έκδοση των έργων του. Τό θέμα άφορούσε την άνατύπωση των “Βασικών αρχών της Άλγεβρας” (σχεδόν όλα τά αντίτυπα του βιβλίου –1500 αντίτυπα– χάθηκαν σέ πυρκαγιά) και την δημοσίευση των έναπομεινάντων χειρογράφων των έπτά τμημάτων του πλήρους μαθήματος των Μαθηματικών που συνέταξε ο Έλληνας λόγιος.

Οί συνθήκες της προσωπικής ζωής του Γοβδελά σύντομα άλλαξαν. Στο Ίασιο είχε μιά όξεία σύγκρουση μέ τό Μολδαβικό Ντιβάνι (Μολδαβική Ήγεμονική Άρχή)⁶ στό Ίασιο. Μάλιστα, τέθηκε σέ διαθεσιμότητα από την διδασκαλία

³ Вл. Централны Государственный исторический архив СССР (Κεντρικό Κρατικό Ιστορικό Άρχείο της ΕΣΣΔ) (παρατέρω ЦГИА), 733, оп. 118, ед. хр. 160, л. 7. Fuss, D. *Gobdelas*, 10 (22) Μάρτιος 1810 г.

⁴ Вл. *Camariano-Cioran* Α., ό.π., σ. 634.

⁵ Вл. ЦГИА L, f. 733, оп. 118, фид. 160, л. 1-2, 4.

⁶ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. *Bulat*. T., ό.π.

χωρίς να λάβει την αποζημίωση που προέβλεπε η σύμβαση, σε μιά τέτοια περίπτωση. Αφού δέν κατάφερε να δικαιωθεί από τό Μολδαβικό Ντιβάνι, ό Γοβδελαΐς αποφάσισε να πάει στην Άγια Πετρούπολη. (Εκείνη τίν εποχή διεξαγόταν ό ρωσοτουρκικός πόλεμος και ή διοίκηση τών παραδουνάβιων ήγεμονιών βρισκόταν υπό τόν έλεγχο τής ρωσικής κυβέρνησης). Τίν 1η Δεκεμβρίου 1810 ό Γοβδελαΐς έγραψε στόν Ά. Κ. Ραζουμόφσκι από τί Βιέννη, όπου είχε φτάσει για να πάρει διαβατήριο από τί ρωσική πρεσβεία για να ταξιδέψει στί Ρωσία. Στην ίδια έπιστολή ό Γοβδελαΐς ζητούσε να αναβάλει τίν παρουσίαση του βιβλίου του και του αιτήματός του στόν Άλέξανδρο Α΄ μέχρι τίν άφιξη του στην Άγια Πετρούπολη⁷.

Ό Έλληνας έπιστήμονας έφτασε στην ρωσική πρωτεύουσα, πιθανότατα τόν Ιούνιο του 1811. Παράλληλα, σε έπιστολή του προς τόν Ά. Κ. Ραζουμόφσκι περιέγραψε λεπτομερώς ένα σχέδιο για τίν έκδοση τών δύο σημαντικών για τίν έλληνική έπιστήμη και τό εκπαιδευτικό σύστημα, έργων με τίν οικονομική βοήθεια τής ρωσικής κυβέρνησης⁸.

Οί Έλληνες, έγραψε ό Γοβδελαΐς, δέν έχουν πλήρη εκπαίδευση σε δύο σημαντικούς τομείς τής έπιστήμης –τά μαθηματικά και τίν γεωγραφία– και ό ίδιος είχε ασχοληθεί επί μακρόν, με τίν κατάρτιση αυτών τών μαθημάτων. Στί συνέχεια περιέγραψε ένα σχέδιο για τίν διεκπεραίωση του έργου του. Τό μάθημα τών μαθηματικών θά άποτελείται από όκτώ τόμους τών 500 σελίδων ό καθένας, από τίν αριθμητική και τίν άλγεβρα έως τίν άστρονομία. Κάθε τόμος θά συνοδεύεται από πίνακες και διαγράμματα. Ό Έλληνας μελετητής σχεδίαζε να συμπεριλάβει τίν αρχαία και τίν σύγχρονη γεωγραφία με μεγαλύτερη λεπτομέρεια, προσθέτοντας κάποιο ιστορικό υπόβαθρο, προκειμένου, σύμφωνα με τά λόγια του Γοβδελαΐ: “να δώσω στους προσεκτικούς συμπατριώτες μου μιά ζωντανή εικόνα όλόκληρης τής γής, με τίς διάφορες χώρες και τίς τοποθεσίες τους, με τούς λαούς που τίς κατοίκησαν και τίς κατοικούν τώρα”.

Ό Γοβδελαΐς σκόπευε να γράψει τό μάθημα γεωγραφίας του, σε δέκα τόμους τών 650 σελίδων έκαστος, και να προστεθεί σε αυτόν ένας άτλαντας με 50 έγχρωμους χάρτες. Τό σύνολο του μαθήματος θά χωριζόταν σε τρεις ένότητες: «Μαθηματική γεωγραφία», «Φυσική γεωγραφία» και «Ιστορική και πολιτική γεωγραφία». Η ένότητα «Μαθηματική Γεωγραφία» υποτίθεται ότι θά περιείχε στοιχεία για τό σχήμα, τό μέγεθος και τίν κίνηση του πλανήτη

⁷ ЦГИА, f. 733, 011. 118, d. 160, fol. 13.

⁸ *Ibid.*, σσ. 14-15. Δ. Γοβδελαΐς προς Α. Κ. Razumovsky, 22 Ιουνίου (4 Ιουλίου) 1811.

μας και άλλες πληροφορίες για την αστρονομία. Έδω ο συγγραφέας σκόπευε επίσης να παράσχει τις πληροφορίες που είναι απαραίτητες για την γραφική απεικόνιση τμημάτων της γήινης επιφάνειας. Η έντονη της «Φυσικής γεωγραφίας» εξέταζε την δομή της γήινης επιφάνειας, την ατμόσφαιρα και τους νόμους του καιρού. Το τμήμα αυτό θα περιλάμβανε επίσης μία περιγραφή όλων των ξυβίων όντων στην Γη, την διασπορά τους στις ζώνες και, τέλος, θα ασχολείτο με τον άνθρωπο «στην φυσική του κατάσταση». Η τελευταία έντονη του μαθήματος, ή ιστορική και πολιτική γεωγραφία, θα περιλάμβανε την αρχαία, ή μεσαιωνική και ή σύγχρονη γεωγραφία. Έτσι, ο Γοβδελάς την περιόρισε σε: αρχαία γεωγραφία από πριν από το 500 μ.Χ. έως την εποχή της Μεγάλης Μετανάστευσης των Έθνων, μεσαιωνική γεωγραφία από το 500 μ.Χ. έως την ανακάλυψη της Αμερικής, και νέα γεωγραφία μετά από αυτό.

Τό περίγραμμα του πλήρους μαθήματος της γεωγραφίας που έτοιμασε ο Γοβδελάς παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Χαρακτηρίζει τον συγγραφέα του ως ένα πρόσωπο ευρείας παιδείας, τό όποιο βρισκόταν στό επίπεδο των επιτευγμάτων των διαφόρων κλάδων της επιστήμης της εποχής. Δέν μπορεί κανείς νά μίν παρατηρήσει την επιθυμία για καθολικότητα, για έννοιολογική και όλιστική παρουσίαση μεγάλων τομέων της επιστημονικής γνώσης, ή όποία έκδηλώθηκε νωρίτερα κατά την προετοιμασία του σχεδίου του μαθηματικού του έργου. Οί Έλληνες, προετοιμάζοντας την άνεξαρτησία τους, προσπαθοῦσαν νά επανεκτιμήσουν ή θέση τους στόν κόσμο στό παρελθόν και στό παρόν, σε σχέση τους με άλλους λαούς. Τό είδος της γεωγραφικής πραγματείας ή της περιγραφής συγκεκριμένων περιοχών και χώρων, με την προσθήκη ιστορικών πληροφοριών, διαδόθηκε στην έλληνική έθνικο-έκπαιδευτική λογοτεχνία στις αρχές του 19ου αιώνα.

Στην έλληνική έθνική λογοτεχνία των αρχών του 19ου αιώνα, τό είδος της γεωγραφικής πραγματείας ή της περιγραφής συγκεκριμένων περιοχών και χωρών, σε συνδυασμό με ιστορικές πληροφορίες, ήταν πολύ δημοφιλές. Από τά γεωγραφικά έργα που άνήκουν στους άλλους τρεις διάσημους Θεσσαλούς, μπορούν νά άναφερθοῦν ως παραδείγματα ό «Χάρτης της Ελλάδας» του Ρήγα Βελεστινλή, ή «Γεωγραφία της Ελλάδας» του Άνθ. Γαζή, την «Γεωγραφία της Ρουμανίας» του Δ. Φιλιππίδη και την «Γεωγραφική περιγραφή της Ηπείρου» του Άγ. Ψαλίδα. Τό έργο του Γοβδελά θα διέφερε από αυτά από την οικουμενικότητά του, τον συνδυασμό γεωγραφικών θεωρητικών θέσεων, με λεπτομερή ιστορική, γεωγραφική και πολιτική περιγραφή των σύγχρονων ανθρώπων και χωρών.

Ὁ ἐθνικός ἐκπαιδευτικός προσανατολισμός τοῦ ἱστορικο-γεωγραφικοῦ ἔργου τοῦ Δ. Γοβδελά εἶναι ἀδιαμφισβήτητος. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἦταν ἕνας λόγιος πού προτιμοῦσε νά γράφει τίς πραγματείες του στά ἀρχαῖα Ἑλληνικά, τά ὅποια σκόπευε νά χρησιμοποιήσει γιά ἕνα πλήρες μάθημα μαθηματικῶν, πού θά διδασκόταν στά ἑλληνικά σχολεῖα. Ἡ ἰδέα ἦταν νά ἐτοιμάσει ἕνα μάθημα γεωγραφίας, ὅπως ἔγραψε, «στά νέα ἑλληνικά, ἀναμορφωμένα, ἀπαλλαγμένα ἀπό βάρβαρες λέξεις καί προσαρμοσμένα στήν μητρική του γλώσσα (τά ἀρχαῖα ἑλληνικά - Γ.Α.), ὥστε νά εἶναι προσιτά σέ ὅλους τοὺς Ἕλληνες. Ἡ ἴδια ἢ ἰδέα νά ἐκπονηθοῦν θεμελιώδη ἔργα γιά τά μαθηματικά καί τήν γεωγραφία προῆλθε ἀπό τόν Δ. Γοβδελά, πού ἐπισίμανε στήν ἐπιστολή του πρὸς τόν Α. Κ. Ραζουμόφσκι τήν ἀναγκαιότητα καί τή χρησιμότητά τους γιά τοὺς Ἕλληνες: «Ἡ μαθηματική καί γεωγραφική ἐπιστήμη, πού εἶναι πολύ ἐκτεταμένη, μοῦ ἔχει παρουσιάσει πολλές δυσκολίες καί πολλά τερτίπια, ἀλλά, σκεπτόμενος μέ πόση χαρά καί ζήλο θά δεχθοῦν οἱ συμπατριῶτες μου τά ἔργα μου, καί ἰδιαιτέρη ἐνθαρρυσμένοι ἀπό τίς συνεχεῖς αἰτήσεις τους, αἰσθάνθηκα τόν ἑαυτό μου ἀναγκασμένο κατὰ κάποιον τρόπο νά ἀκολουθήσω τά μονοπάτια τῶν Διόφαντων, τοῦ Εὐκλείδου, τοῦ Ἀρχιμήδου, τοῦ Ἐρατοσθένου, τοῦ Στράβωνα, τοῦ Πλίνου καί τοῦ Πτολεμαίου, καί νά περιγράψω μακριά ἀπό τόν κίνδυνο τὸ ἔνδοξο μονοπάτι ἀπό τοὺς Κολομβιανούς καί τοὺς Χουμπολτιανούς»,

«Ἀλλά, –συνέχισε ὁ Γοβδελάς– χρειάζεστε τί βοήθεια τοῦ Δία γιά νά φέρετε τὸ θέμα σέ ἕνα ἐπιθυμητὸ τέλος, καί ποιὸς ἄλλος ἐκτός ἀπὸ τὴν Ἐξοχότητά σας θά μπορούσε νά εἶναι αὐτός ὁ οὐράνιος εὐεργέτης, δείχνοντας στήν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα, τὸν μεγαλοπρεπῆ ἀυτοκράτορά μας, τὸ τεράστιο ὄφελος ἑνὸς τέτοιου ἔργου γιά ὁλόκληρο τὸ ἔθνος». Ὅμως ὁ ὑπουργὸς δέν ἀνταποκρίθηκε στίς ἐλπίδες τοῦ Γοβδελά πού συνδέθηκε μαζί του. 6 (18 Π.Ἡμ.) Σεπτεμβρίου 1811 παρουσίασε στὸν Ἀλέξανδρο Α΄ ἕνα ἔργο τοῦ Ἑλλήνα ἐπιστήμονα ἀφιερωμένο σέ αὐτόν: «Οἱ βασικὲς ἀρχές τῆς Ἀλγεβρας». Ὁ Α. Κ. Ραζουμόφσκι ἐπεσήμανε ὅτι ἡ ἐκτύπωση τῶν ἔργων μαθηματικῶν καί γεωγραφίας πού ἐτοιμάσε ὁ Γοβδελάς θά κόστιζε 63 χιλιάδες ρούβλια. Ὁ ὑπουργὸς ἐξέφρασε τὴν ἄποψη ὅτι «ἂν τέτοια σημαντικὰ ποσὰ δαπανηθοῦν γιά τὴν ἐκτύπωση τῶν καλύτερων ρωσικῶν ἐθνικῶν ἔργων καί ὄχι γιά τά ξενόγλωσσα βιβλία πού θά μπορούσαν νά ἐκδοθοῦν στὴ Ρωσία, θά ἦταν πολὺ πιὸ χρήσιμο νά δαπανηθοῦν γιά τά ρωσικὰ ἔργα»⁹.

Ὁ Τσάρος συμφώνησε μέ τὴν γνώμη τοῦ ὑπουργοῦ του, ὁ ὅποιος εἶπε: «Ὁ

⁹ Βλ. ЦГИА, f. 733, he. 118, d. 160, fol. 19. «Σχετικὰ μέ τά ἔργα τοῦ καθηγητῆ Δ. Γοβδελά».

Τσάρος δέν εἶναι ἄνθρωπος τοῦ κόσμου, ἀλλά ἄνθρωπος τῆς αὐτοκρατορίας του». Ὡς ἐνθάρρυνση γιά τήν ἀφιέρωση τοῦ βιβλίου του στόν Ἀλέξανδρο Α', ὁ Γοβδελαῦς ἔλαβε ἕνα δῶρο – ἕνα πολύτιμο δαχτυλίδι. Ἀλλά τό αἵτημά του νά ἐκδώσει τά ἔργα του μέ ἔξοδα τοῦ ρωσικοῦ θησαυροφυλακίου ἀπορρίφθηκε. Ὁ Γοβδελαῦς ἦταν ἀναστατωμένος καί ἀπογοητευμένος ἀπό αὐτή τήν ἄρνηση¹⁰. Ἐμεινε στή Ρωσία γιά περίπου τρία ἀκόμη χρόνια, συνεχίζοντας νά διεκδικεῖ τίς ἀξιώσεις του γιά κακή μεταχείριση ἀπό τό Ντιβάνι τῆς Μολδαβίας. Δέν εἶναι γνωστό ποιοῦ ἦταν τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς προσπάθειας, ἀλλά εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Γοβδελαῦς βρῆκε προστάτες καί φίλους στή Ρωσία. Ἀνάμεσά τους ἦταν ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας. Ὁ πρῶν ὑφυπουργός τῆς Δημοκρατίας τῆς Ἐπτανήσου καί μελλοντικός πρόεδρος τῆς Ἑλλάδας βρέθηκε στήν Ἁγία Πετρούπολη ἀπό τόν Ἰανουάριο τοῦ 1809 ἕως τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1811 καί ὑπηρέτησε στό ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας. Ὁ Γοβδελαῦς, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, ἔφτασε στήν Ἁγία Πετρούπολη τό ἀργότερο τόν Ἰούνιο τοῦ 1811. Ὁ Καποδίστριας ἦταν ἕνας μέγας Ἕλληνας πατριώτης καί ἐνθερμος ὑποστηρικτής τῆς παιδείας, ὁ ὁποῖος διατηροῦσε φιλικές σχέσεις μέ πολλούς Ἕλληνες ἐπιστήμονες, πιθανόν συναντήθηκε στήν Πετρούπολη μέ τόν Γοβδελαῦ καί, ἀναμφίβολα, ἔδειξε τό μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τά ἐπιστημονικά ἔργα του. Αὐτό ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τό «Σημείωμα γιά τήν παρούσα κατάσταση τῶν Ἑλλήνων», πού ἔγραψε ὁ Καποδίστριας τόν Νοέμβριο τοῦ 1811 γιά τήν ρωσική κυβέρνηση, στήν ὁποία ὁ Γοβδελαῦς περιγράφεται ὡς «διακεκριμένος Ἕλληνας ἐπιστήμονας», τοῦ ὁποῖου οἱ προτάσεις πρέπει νά ἐξεταστοῦν προσεκτικά. Ὁ Καποδίστριας ἔγραψε ὅτι ὁ Γοβδελαῦς ἦταν «ἕνας ἐξαιρετικός Ἕλληνας λόγιος» καί ὅτι «Πρέπει νά θεωρεῖται ὡς ἕνας ἄνθρωπος πού στάλθηκε ἀπό τοὺς μοναχοὺς» καί μελετητής, προκειμένου νά διαπιστώσουν ἂν εἶναι ἀκόμη στό σύστημα τοῦ ρωσικοῦ νόμου νά παρέχει στήν ἑλληνική Ἐκκλησία καί στήν ἐπιστήμη, τήν ἴδια προστασία πού παρεῖχε πρὸς τοὺς μητροπολίτες Εὐγένιο Βούλγαρη καί Νικηφόρο Θεοτόκη¹¹.

Προφανῶς, ὄχι χωρὶς τή βοήθεια τῶν ἰσχυρῶν προστατῶν τοῦ Γοβδελαῦ τόν Ἰούλιο τοῦ 1812, μέ ἐντολή τοῦ Ἀλέξανδρου Α', δόθηκαν χίλια ρούβλια γιά ἔξοδα ταξιδιοῦ. Ὁ Ἕλληνας ἐπιστήμονας εἶχε προφανῶς τήν πρόθεση νά ἐπιστρέ-

¹⁰ Βλ. Ἐπιστολή τοῦ Δ. Γοβδελαῦ πρὸς τόν Α. Κ. Razumovsky ἀπό τίς 12 (24) Ὀκτωβρίου 1811. (Ibid., σ. 22).

¹¹ Βλ. Арш Г. Л. И. Каподистрия и гре-чское национально-освободительное движение (1809–1822 гг.). М.: Наука, 1976, с. 165. (Ἄρσ Γ., Λ., *Ἰ. Καποδίστριας καί τό ἑλληνικό ἐθνικοαπελευθερωτικό κίνημα (1809-1822)*, Μόσχα, Наука, 1976, σ. 165).

πει στο Ίασιο. Στόν δρόμο του βρέθηκε στην Μόσχα και έδω βρέθηκε στα γεγονότα του πολέμου του 1812. Ο Γοβδελάς έγινε μάρτυρας των καταστροφών που προκάλεσε στους πολίτες ή εισβολή του Ναπολέοντα. Ο Γοβδελάς έγραψε αργότερα σε μία αναφορά προς τον Αλέξανδρο Α΄ ότι «βρέθηκα στη Μόσχα τον Σεπτέμβριο του 1812. Στη Μόσχα τον Σεπτέμβριο του 1812 ξόδεψα όλα τα χρήματά μου σε μετρητά, καθώς και τα έσοδα από την πώληση του δαχτυλιδιού για να βοηθήσω πολλούς Έλληνες και Ρώσους που είχαν καταστραφεί από τη γαλλική εισβολή, καθώς και για να οργανώσω την φυγή 25 οικογενειών και της δικής μου από την Μόσχα στην καρδιά της Ρωσίας»¹². Στην ίδια αναφορά αναφέρεται ότι ο ηγεμόνας της Μολδαβίας, Σκαρλάθ Καλλιμάχι, τό 1814 κάλεσε τον Γοβδελά να επιστρέψει στο Ίασιο. Στην ίδια την αναφορά πληροφορεί ότι ο ηγεμόνας της Μολδαβίας, Σκαρλάθ Καλλιμάχι, θά υπογράψει νέα σύμβαση. Η σύμβαση που υπογράφηκε τον Μάρτιο του 1816 και στην οποία ορίστηκε ότι ο Έλληνας επιστήμονας θά δίδασκε ξανά μαθηματικά, φυσική και φιλοσοφία, στην Ήγεμονική Ακαδημία στο Ίασιο. Έπαιρνε επίσης μισθό 6.000 πιάστρων, δωρεάν στέγαση, θέρμανση και τροφή για τέσσερα άλλα. Επιπλέον, η κυβέρνηση παρέχει στον Γοβδελά 30 σκουτέλικους - κτηνοτρόφους¹³, οι οποίοι θά του παρέχουν επιπλέον 4.500 πιάστρα σε ετήσια έσοδα και τό δικαίωμα να αποκαλείται βογιάρος, που τον έκανε πρωτοκλασάτο ευγενή. Η συνθήκη υπογράφηκε για περίοδο δέκα ετών. Η διαμονή και εργασία του Γοβδελά στην Ακαδημία στο Ίασιο, ως Προέδρου της σχολής, διήρκεσε μόνο πέντε χρόνια. Τα επαναστατικά γεγονότα του 1821 οδήγησαν στο κλείσιμο των ελληνικών ακαδημιών στο Βουκουρέστι και στο Ίασιο. Κατά την διάρκεια της δεύτερης προεδρίας του ο Γοβδελάς είχε μία πολύ όξεία αντιπαράθεση με τον Μολδαβό καθηγητή Ασάτζ, για τό οποίο αξίζει να πούμε λίγα λόγια.

Οι ακαδημίες του Βουκουρεστίου και του Ιασιού ήταν σημαντικά κέντρα μάθησης και πολιτισμού στις Κάτω Χώρες. Έδω πήραν την εκπαίδευσή τους ορισμένες εξέχουσες προσωπικότητες της αρμενικής κοινωνίας και του πολιτισμού της χώρας. Υπήρχαν πολλοί μαθητές από την Βουλγαρία και την ελληνική περιφέρεια. Με λίγα λόγια, διαδραμάτισαν πολιτιστικό και εκπαιδευτικό ρόλο για όλόκληρη την περιοχή των Βαλκανίων. Η ελληνική γλώσσα διδασκό-

¹² Βλ. ЦГИА, f. 733, op. 87, d. 202, fol. 19. «Δ. Γοβδελάς προς τον Αλέξανδρο Α΄», Βαρσοβία, 8 (20) Φεβρουαρίου 1823.

¹³ Σκουτέλνικι - αυτοί οι άνθρωποι ήταν μία κατηγορία του φεουδαρχικά εξαρτημένου πληθυσμού της Μολδαβίας. Απαλλάσσονταν από φόρους και δασμούς, αλλά ήταν υποχρεωμένοι να εργάζονται προς όφελος του ευγενή στον οποίο είχαν δοθεί.

ταν έδω άποκλειστικά από Έλληνες καθηγητές. Η έλληνική κυριαρχία συνέβαλε στην ευρεία διάδοση της έλληνικής γλώσσας στις παραδουνάβιες χώρες. Η έλληνική πολιτιστική επιρροή ήταν έμφανής και σε άλλες χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης κατά την αυτήν περίοδο. Η έλληνική γλώσσα ήταν μιά διεθνής γλώσσα γι' αυτήν την περιοχή και χρησιμοποιήθηκε έκτενώς στο έμπόριο, την διοίκηση, τό δίκαιο, την νομολογία και την Λειτουργία. Έκείνη την εποχή, επίσης, ή έλληνική γλώσσα τυπώθηκε σε μεγαλύτερους αριθμούς από ό,τι οί άλλες βαλκανικές γλώσσες. Η διανόηση στις βαλκανικές χώρες μιλάει την έλληνική γλώσσα, έδω και πολύ καιρό. Για μεγάλο χρονικό διάστημα τά έλληνικά δέν ήταν μόνο μέσο εκμάθησης της πολιτιστικής κληρονομιάς των Έλλήνων, αλλά και μέσο επικοινωνίας μέ τον πιο προηγμένο δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό του Διαφωτισμού. Στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, ή έθνική συνείδηση αναπτύχθηκε στα Βαλκάνια. Η διαδικασία αυτή έπισκίασε επίσης τις περιοχές στις Κάτω Χώρες (σημερινή Ρουμανία).

Τό 1818 ό Γ. Λαζάρ ίδρυσε τό πρώτο δημόσιο σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στή Βλαχία¹⁴. Τέσσερα χρόνια νωρίτερα ό Άσάτζ είχε ιδρύσει ένα παρόμοιο σχολείο στή Μολδαβία, μέ διδασκαλία στην μητρική γλώσσα της χώρας. Ο Γοβδελάς μίλησε ενάντια αυτής της πρωτοβουλίας. Στην έπιστολή του πού έστειλε τό 1819 στον Μεγάλο Διδάσκαλο, ανέφερε ότι ή Ήγεμονική Άκαδημία ήταν μιά έλληνική άκαδημία και μόνο ή έλληνική θά μπορούσε νά αποτελέσει μέρος του πλαισίου διδασκαλίας. Ο Γοβδελάς άμφισβήτησε την δυνατότητα διδασκαλίας στην έθνική γλώσσα της Μολδαβίας, ή όποία, σύμφωνα μέ τον ίδιο, δέν είχε επαρκείς όρους γιά νά εκφράσει μαθηματικές έννοιες. Κατηγόρησε επίσης τον Άσάτζ γιά επαγγελματική άνικανότητα¹⁵. Όλοι αυτοί οί ισχυρισμοί άντιπαρατέθηκαν από την μεριά του Άσάτζ, ότι δέν έχουν καμία πραγματική βάση και μιλούν γιά την άλαζονική στάση του Γοβδελά, γιά τον πολιτισμό της Μολδαβίας. Πίσω τους υπήρχε επαγγελματικός άνταγωνισμός και φόβος γιά τά μεγάλα προνόμια πού απολάμβαναν οί Έλληνες καθηγητές, συμπεριλαμβανομένου και του ίδιου του Γοβδελά, στις παραδουνάβιες ήγεμονίες.

Τά γεγονότα του 1821 είχαν σοβαρές συνέπειες γιά τον Γοβδελά, καθώς και γιά τους συναδέλφους του πού ζούσαν και εργάζονταν στα πριγκιπάτα. Κατά

¹⁴ Τά δημοτικά σχολεία μέ διδασκαλία στή μητρική γλώσσα υπήρχαν στην Μολδαβία και την Βλαχία άκόμη νωρίτερα.

¹⁵ *Camariano-Cioran A.* ό.π., σσ. 638-639.

τὴν διάρκειά της κατάληψης τοῦ Ἰαίου ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ στρατὸ ἢ περιουσία τοῦ Γοβδελά πού ἄφησε ὁ ἴδιος καὶ κάποιοι ἄλλοι κάτοικοι τῆς περιοχῆς, γιὰ νὰ σωθεῖ σὲ δύο ἐκκλησίες στὸ Ἰάσιο, λεπλατήθηκε. Τὰ ἀδημοσίευτα ἔργα του, κατὰ πολυετοῦς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, χάθηκαν ἐπίσης. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν χαμένων χειρογράφων ὑπῆρχαν προφανῶς ἐκτεταμένες μελέτες μαθηματικῶν καὶ γεωγραφίας, γιὰ τὴ δημοσίευση τῶν ὁποίων ὁ Γοβδελάς προσπάθησε νὰ πείσει ἀνεπιτυχῶς τὴν Ἁγία Πετροῦπολη τὸ 1811. Ὁ ἴδιος ὁ Γοβδελάς, μαζί μὲ χιλιάδες ἄλλους πρόσφυγες ἀπὸ τὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, βρῆκε καταφύγιο στὴ Ρωσία¹⁶. Εὐρισκόμενος ὁ ἴδιος καὶ ἡ οικογένειά του σὲ δυσχερῆ θέση καὶ ἔχοντας ἀνάγκη ἀπὸ ἓνα μέσο διαβίωσης ὁ Ἑλληνας ἐπιστήμονας ἀποφάσισε νὰ δημοσιεύσει τὸ σημαντικότερο ἔργο του. Ὁ Ἑλληνας λόγιος ἀποφάσισε νὰ ἐκδώσει ἓνα βιβλίο γιὰ τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο. Ἐφτασε στὴν Βαρσοβία στὰ τέλη τοῦ 1822 γιὰ νὰ δημοσιεύσει ἐκεῖ τὸ ἔργο του. Ὁ Γοβδελάς ἀποφάσισε νὰ ἀφιερῶσει τὸ νέο του ἔργο, ὅπως καὶ τὸ μάθημα ἄλγεβρας πού δημοσιεύθηκε τὸ 1806, στὸν Ἀλέξανδρο Α΄. Συνήθως μὰ τέτοια ἀφιέρωση συνοδεύεται ἀπὸ ἓνα πολὺτιμο δῶρο στὸν συγγραφέα (ὅπως συνέβη μὲ τὸν Γοβδελά τὸ 1811).

Προκειμένου νὰ λάβει τὴν ἐγκριση τοῦ Τσάρου γιὰ τὴν ἀφιέρωση, ὁ Γοβδελάς στράφηκε πρὸς τὸν συμπατριώτη του, ἀντιστράτηγο Δ. Δ. Κουρούτα¹⁷, Ἐπιτελάρχην τοῦ Ἀντιβασιλείου τοῦ Βασιλείου τῆς Πολωνίας, τοῦ Μέγα Δούκα Κωνσταντίνου Παύλοβιτς, ἀδελφοῦ τοῦ Τσάρου. Αὐτὴ ἢ ἐπιρροή της

¹⁶ Ἀρχικά ὁ Δ. Γοβδελάς μετανάστευσε προφανῶς στὴ Γαλικία (τότε τῆς Αὐστρίας), ἀπὸ τὴν ὁποία σύντομα μετακόμισε στὴ Ρωσία. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα πού ὑπέβαλε ὁ Δ. Γοβδελάς στὴ ρωσικὴ κυβέρνησις τὸ 1823 ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο στὸ Λβόβ στίς 5 Αὐγούστου 1822. 202, λ. 18.

¹⁷ Σχόλιο τοῦ Μεταφραστῆ: Γιὰ ποιὸν λόγο ὁ Γοβδελάς ἐπέλεξε τὴν Βαρσοβία καὶ ὄχι τὶς γνωστὲς του πόλεις, ὅπως τὴν Βουδαπέστη, τὴν Βιέννη ἢ τὸ Παρίσι, στίς ὁποῖες διέμενε, στὸ παρελθόν, γιὰ πολὺ καιρὸ καὶ ὅπου εἶχε πολλοὺς γνωστοὺς φίλους; Προφανῶς, σὴν Βαρσοβία ὑπῆρχαν κάποια ἄτομα τὰ ὁποῖα μποροῦσαν νὰ βοηθήσουν τὸν Γοβδελά. Ὑποψιαζόμενα, ὡς βοηθὸ τοῦ Γοβδελά τὸν Ἑλληνα στρατηγὸ Δημήτριον Κουρούτα, πρὶν διαβάσω τὸ ἄρθρο τοῦ Ἄρς, πού τὸ ἐπιβεβαίωσε βάσει τῶν ἀρχείων πού βρῆκε, ὅτι πράγματι αὐτὸ ἦταν τὸ ἄτομο πού βοήθησε τὸν Γοβδελά. Ὁ Κουρούτας διέμενε στὴν Βαρσοβία καὶ ἦταν στενὸς συνεργάτης τοῦ ἀντιβασιλείου τῆς Πολωνίας, Ρώσου πρίγκιπα Κωνσταντίνου Πάβλοβιτς, ἀδελφοῦ τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α΄, κυβερνήτη τότε τοῦ ὀνομαζόμενου «Βασιλείου τοῦ Κογκρέσου τῆς Πολωνίας». Ὁ Κουρούτας ἦταν τότε ἐπιτελάρχης τοῦ πολωνικοῦ στρατοῦ καὶ ἐπικεφαλῆς τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας. Πιθανῶς, συζητοῦνταν γιὰ τὸν Γοβδελά μία θέσι καθηγητῆ στὴν Στρατιωτικὴ Σχολὴ τῆς Βαρσοβίας καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἦταν πρῶτα ὁ κύριος λόγος πού ἐπέλεξε ὁ Γοβδελάς νὰ πάει στὴν Βαρσοβία. Ὅταν ὅμως βρέθηκε ἐκεῖ, οἱ θέσεις τῶν καθηγητῶν στὴ σχολίᾳ ἦταν ἤδη συμπληρωμένες. Ἐνα ἄλλο ἄτομο, τὸ ὁποῖο πιθανόν καὶ αὐτὸ νὰ πρότεινε στὸν Γοβδελά νὰ ἐρθεῖ στὴν Βαρσοβία, ἴσως ἦταν ὁ πρίγκιπας Μαυροκορδάτος, ὁ ὁποῖος διέμενε τότε στὴν Βαρσοβία καὶ οἱ γιοὶ του ἦταν μαθητὲς τῆς ἐν λόγω σχολῆς.

σημαίνουσας προσωπικότητας, τήν βοήθεια τῆς ὁποίας ζητοῦσαν συχνά οἱ Ἕλληνες τῆς Ρωσίας, γιά νά διευθετήσουν τίς ὑποθέσεις τους, βοήθησε ἐπίσης καί τόν Γοβδελά. Τόν Ἰανουάριο 1822, κατά τή διάρκεια τῆς παραμονῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Α΄ στή Βαρσοβία, ὁ ὑφυπουργός τοῦ πολωνικοῦ βασιλείου Στέφαν Γκραμπόβσκι, ὁ γραμματέας τοῦ Βασιλείου τῆς Πολωνίας, ἐνημέρωσε τόν Τσάρο γιά τήν ἐπιθυμία τοῦ μελετητῆ Γοβδελά, νά ἀφιερώσει τό ἔργο του σέ αὐτόν, γιά τό ὁποιοῦ ὁ Τσάρος ἔδωσε τήν συγκατάθεσή του. Ὁ Γοβδελάς ἔμαθε γι' αὐτό ἀφοῦ ὁ Τσάρος ἔφυγε ἀπό τήν Βαρσοβία καί ἔστειλε τό βιβλίό¹⁸ του στήν Ἁγία Πετρούπολη, στόν ὑπουργό θρησκείας καί διαφωτισμοῦ Α.Ν. Γκολίτσιν, γιά νά τό παρουσιάσει στόν Τσάρο. Σέ μιᾶ ἀναφορά “πρός τόν Τσάρο” ὁ Γοβδελάς περιέγραψε ταυτόχρονα ἕνα σχέδιο γιά τήν δημιουργία ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων στήν Βεσσαραβία¹⁹. Ὁ Ἕλληνας λόγιος δήλωσε ὅτι ἡ καλή του γνώση τῆς Βεσσαραβίας καί τῆς γλώσσας καί τῶν τρόπων ζωῆς τῶν κατοίκων της, τοῦ ἔδινε τήν ἐλπίδα νά εἶναι χρήσιμος ὄχι μόνο στούς νέους αὐτῆς τῆς περιοχῆς, ἀλλά καί στούς νέους τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν πού εἶχαν βρεῖ καταφύγιο στήν Ρωσία. Ὁ Γοβδελάς ζήτησε ἀπό τόν Τσάρο τήν ἄδεια νά ἰδρύσει ἕνα κεντρικό ἑλληνικό σχολεῖο στό Κισινάου καί δημοτικά σχολεῖα στίς διάφορες περιοχές τῆς Βεσσαραβίας, καθῶς καί ἕνα τυπογραφεῖο γιά τίς ἀνάγκες αὐτῶν τῶν σχολείων, τό ὁποιοῦ θά ἐκτυπῶνε στά ἑλληνικά, τά ρωσικά καί τά μολδαβικά.

Ἡ ἀνάγκη γιά ἕνα κεντρικό σχολεῖο εἶχε ὡς κίνητρο τό γεγονός ὅτι οἱ νέοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νά πηγαίνουν στήν Γαλλία ἢ στήν Γερμανία γιά νά λάβουν ἐκπαίδευση καί ἀπό ἐκεῖ ἐπέστρεφαν μέ μιᾶ ἐκπαίδευση πού ἦταν «ἐντελῶς ἀντίθετη μέ τά ἦθη καί τά ἔθιμα τῆς χώρας τους καί διαποτισμένη μέ βλαβερές ἀρχές». Οἱ τελευταῖες λέξεις δείχνουν ὅτι ὁ Ἕλληνας καθηγητής ἦταν ἐναντίον τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, προσπάθησε σαφῶς νά χρησιμοποιήσει τό γνωστό μῖσος τοῦ αὐτοκράτορα πρὸς τά ρεύματα τοῦ «Διαφωτισμοῦ» πού προέρχονταν ἀπό τή Δύση, προκειμένου νά προωθήσει αὐτόν στή Ρωσία. Ὁ Γοβδελάς ἔγραφε ὅτι ἀρκετοί νέοι ἀπό ἐπιφανεῖς οἰκογένειες τῆς Ὀδησοῦ καί τοῦ Κισινάου (προφανῶς οἱ ἑλληνικές οἰκογένειες) εἶχαν ἤδη ταξιδέψει στήν Γαλλία τό φθινόπωρο τοῦ 1822, καί ἂν δέν λαμβάνονταν τά ἀπαραίτητα μέτρα, πολλοί νέοι θά ἔτειναν νά ἀκολουθήσουν τό παράδειγμά τους τήν ἀνοιξη τοῦ 1823.

¹⁸ Βλ. Gobdelas D., *Histoire d'Alexandre le Grand suivant les écrivains orientaux avec des notes géographiques et historiques*, Varsovie 1822.

¹⁹ Βλ. ЦГИА, f. 733, op. 87 ff. 202, л. 19-20.

Υποπτευόμενος ότι τό σχέδιό του θά μπορούσε νά προκαλέσει αντιδράσεις λόγω του ύψηλου κόστους, ό Γοβδελάς πρότεινε νά αναλάβουν μέρος αυτού του κόστους ό κλήρος καί οί γαιοκτήμονες, σύμφωνα μέ τήν πρακτική πού ίσχυε εκείνη τήν εποχή στό Δουκάτο τής Μολδαβίας. Προτάθηκε επίσης νά συνεισφέρουν επίσης οί μαθητές των κεντρικών καί των δημοτικών σχολείων, ανάλογα μέ τόν πλοῦτο των γονέων τους, από πέντε έως είκοσι δουκάτα (τά παιδιά από φτωχές οικογένειες απαλλάσσονταν από τήν εισφορά αυτή). Ό Γοβδελάς συνέταξε επίσης τό πρόγραμμα σπουδών του Κεντρικού Γυμνασίου, όπου θά διδάσκονταν τά εξής μαθήματα: ό νόμος του Θεού, γεωγραφία, ιστορία, μαθηματικά, φυσική, φιλοσοφία, έλληνική λογοτεχνία, έλληνικά, ρωσικά, γαλλικά καί γερμανικά. Τό πρόγραμμα σπουδών καθορίστηκε από τόν Γοβδελά, μέ όρισμένες τροποποιήσεις (είσαγωγή τής διδασκαλίας στό πρότυπο των ρωσικών γυμνασίων). Τό πρόγραμμα διδασκαλίας, πού ακολουθήθηκε μέ όρισμένες τροποποιήσεις (είσαγωγή του νόμου του Θεού στό Ρωσικό Γυμνάσιο), αντιστοιχούσε στό Έλληνικό Γυμνάσιο του Βουκουρεστίου καί του Ίασιου. Στην ουσία, ό Έλληνας παιδαγωγός προσπάθησε νά αναδημιουργήσει τήν Ακαδημία στό Ίασιο, ή όποία είχε καταργηθεί τό 1821. Η επανίδρυση αυτού του κέντρου έλληνικού πολιτισμού στην Ρωσία στην πρόθεση του Γοβδελά ήταν γιά νά εξασφαλίσει καί τήν προσωπική του θέση. Ήλπιζε ότι θά διοριζόταν διευθυντής τής Έλληνικής Κεντρικής Επιτροπής καί, στην συνέχεια, θά διοριζόταν διευθυντής τής Έλληνικής Κεντρικής Σχολής του Κισινάου καί των δημοτικών σχολείων, πού θά εξαρτώνταν από αυτόν, μέ τόν ίδιο μισθό καί τά ίδια προνόμια πού απολάμβανε στό Ίασιο. Ό Γοβδελάς ζήτησε συγκεκριμένα από τόν Άλέξανδρο Α΄ νά αναγνωριστεί στην Βεσσαραβία, όπως καί στην εποχή του στην Μολδαβία, ως βογιάρος τής πρώτης τάξης πού του παρείχε 30 σκουτέλνικους (скульптор). Προκειμένου νά ενθαρρύνει τόν ύπουργό Παιδείας Α. Ν. Γκολίτσιν, νά υποστηρίξει τό σχέδιό του, ό Γοβδελάς ζήτησε τήν μεσολάβηση ενός άλλου αξιωματούχου, του Ν. Ν. Νοβοσίλτσεβ, μέ τόν όποιο προφανώς γνωριζόταν από τήν εποχή τής παραμονής του στην Άγία Πετρούπολη τό 1811-1812. Ό Ν. Ν. Νοβοσίλτσεβ, πρώην πρόεδρος τής Ακαδημίας Έπιστημών τής Άγίας Πετρούπολης καί κατά τήν δεκαετία του ΄20 ήγετική φυσιογνωμία του Βασιλείου τής Πολωνίας, χαρακτήρισε τόν Γοβδελά μέ τόν ακόλουθο τρόπο σέ έπιστολή του προς τόν Α. Ν. Γκολίτσιν: «Γνωρίζοντας προσωπικά τόν κ. Γοβδελά, μπορώ νά πω ότι, μέ τίς γνώσεις του, καθώς καί τίς πνευματικές του ιδιότητες, μπορεί νά χρησιμοποιηθεί μέ πλεονέκτημα στον ρόλο γιά τόν όποιο θά προσφέρει τίς υπηρεσίες του καί ότι θά δικαιώσει τήν εμπιστο-

σύνη τῆς ἐξοχότητάς σας πρὸς αὐτόν, ἂν θέλετε νὰ δώσετε προσοχὴ στὰ σχέδια πού ἔχει ὑποβάλλει»²⁰.

Στις 24 Μαρτίου (5 Ἀπριλίου Π.Ημ.) 1823 σύμφωνα μὲ τὸ πιστοποιητικό πού ἐκδόθηκε σχετικὰ ἀπὸ τὸ γραφεῖο τοῦ Ὑπουργείου Δημόσιας Ἐκπαίδευσης, «δὲν δόθηκε καμία ἄδεια ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα γιὰ τὴν ἐγκριση τοῦ αἰτήματος τοῦ Γοβδελά νὰ ἀνοίξει τὰ ἀναφερόμενα κολέγια στὴ Βεσσαραβία». Ὅσον ἀφορᾷ στὸ βιβλίο τοῦ Γοβδελά “Ἡ Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου”, τὸ ὁποῖο ἦταν ἀφιερωμένο στὸν Ἀλέξανδρο Α΄ καὶ τοῦ παρουσιάστηκε μαζί μὲ τὴν αἴτηση τοῦ συγγραφέα, ἡ ἴδια ἀναφορὰ τονίζει ὅτι «τὸ βιβλίο διατάχθηκε νὰ σταλεῖ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἐρμιτάζ²¹, πράγμα πού ἐγίνε στὴ συνέχεια». Ὁ συγγραφέας δὲν διατάχθηκε ἐπίσης νὰ λάβει καμία ἀμοιβή.

Ἡ πρόταση τοῦ Γοβδελά γιὰ τὴ δημιουργία κολεγίων στὴ Βεσσαραβία ἀπορρίφθηκε χωρὶς κανένα κίνητρο. Τὰ κίνητρα, ὡστόσο, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἀποκαλυφθοῦν. Ἡ προσφορά τοῦ Ἑλλῆνα ἐπιστήμονα ἐγίνε σὲ μιὰ ἐποχὴ πού οἱ σκοταδιστικὲς τάσεις τῆς τσαρικῆς πολιτικῆς στὸν τομέα τῆς παιδείας εἶχαν ἐνισχυθεῖ καὶ διώκονταν ἐνάντια σὲ ὅλες τὶς προόδους τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς δημόσιας σκέψης. Στὴν κατάσταση αὐτὴ ἡ δημιουργία ἐνὸς νέου κοσμικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ὑποστηριχθεῖ ἀπὸ τὴν ρωσικὴ κυβέρνησι. Δὲν μπόρεσε νὰ σώσει τὴν ὑπόθεσι καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Γοβδελά νὰ δώσει στὸ μελλοντικὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο «προστατευτικὸ» χαρακτῆρα. Ἡ ἴδρυσι ἐνὸς τέτοιου ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος ἐν μέσῳ τῆς ἑλληνικῆς ἐξέγερσης, πού καταδικάστηκε ἐπίσημα ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Α΄, θὰ ἦταν ἀντίθετη μὲ τοὺς πολιτικούς στόχους τῆς κυβέρνησης τοῦ Τσάρου. Πέρα ἀπὸ τοὺς πολιτικούς λόγους, οἱ ὁποῖοι ἦταν καθοριστικῆς σημασίας, τὸ σχέδιο τοῦ Γοβδελά ἦταν ἀπαράδεκτο γιὰ τὴν ρωσικὴ κυβέρνησι γιὰ διάφορους πρακτικούς λόγους. Ὁ Γοβδελάς πρότεινε στὴν πραγματικότητα τὴν αὐτόματη μεταφορὰ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος πού ὑπῆρχε στὴν Μολδαβία, πρὶν ἀπὸ τὸ 1821, κυρίως τοῦ ἑλληνικοῦ, πού θὰ μεταφέρονταν στὴν Βεσσαραβία καὶ πού δὲν συμβάδιζε μὲ τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα τῆς Ρωσίας, καὶ ἐν τῷ μεταξύ στὴν Βεσσαραβία εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ διαμορφώνεται τὸ ἐπίσημο ἐκπαιδευτικὸ σύστημα πού ἦταν κοινὸ σὲ ὁλόκληρη τὴν Ρωσικὴ Αὐτοκρατορία²². Ὅσον ἀφορᾷ τὸ κεν-

²⁰ Βλ. ЦГИА, f. 733, op. 49, fid. 693, л. 68. N. N. Novosiltsev πρὸς A. N. Golitsyn, 19 (31) Ἰανουαρίου 1823.

²¹ *Ibid.*, op. 87, fid. 202, л. 41.

²² Βλ. Oganyan L. N., *Κοινωνικὸ κίνημα στὴ Βεσσαραβία κατὰ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 19ου αἰώνα*, 1974, μέρος 1, σσ. 65-68.

τρικό ελληνικό σχολείο που ο Γοβδελάς πρότεινε να δημιουργηθεί στο Κισινάου, επρόκειτο για ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα παρόμοιο προφίλ που υπήρχε ήδη στην Ρωσία. Η ερώτηση αφορά τό ελληνικό σχολείο στην Όδησσο, τό οποίο συντηρούνταν έξ ολοκλήρου από τήν τοπική ελληνική κοινότητα μέ δικά της έξοδα²³. Καί τό σχέδιο του Γοβδελά ετσι απορρίφθηκε, όπως και ή ελπίδα του Έλληνα λογίου νά λάβει κάποια επιδότηση από τόν Τσάρο για τό αφιερωμένο σέ αυτόν βιβλίο. Για τόν ίδιο ήταν αυτό ένα βαρύ πλήγμα. Έγραφε μέ πικρία στόν Α. Ν. Γκολίτσιν ότι δέν είχε λάβει τήν ανταμοιβή που είχαν λάβει άλλοι συγγραφείς²⁴, σέ παρόμοιες περιπτώσεις. Η απογοήτευση του Γοβδελά είναι, βέβαια, κατανοητή. Αλλά από όρισμένες απόψεις ο Γοβδελάς ήταν άτυχος γιατί έπεσε θύμα γραφειοκρατικής παρεξήγησης²⁵. Τόν Ιούνιο του 1825 τόν προσέγγισε ο διάδοχος του Α.Ν. Γκολίτσιν, ο Ν. Σ. Σίσκοβ. Ο Γοβδελάς, «ως συγγραφέας και ως άτυχής», ζήτησε τήν προστασία του νέου ύπουργού, και νά του εξασφαλίσει «κάποιο είδος αποζημίωσης για τήν αφιέρωση του βιβλίου μου και, μέ αυτόν τόν τρόπο, ένα είδος ανακούφισης στις παρούσες δυσάρεστες συνθήκες μου»²⁶. Αλλά ο Ν. Σ. Σίσκοβ δέν επιθυμούσε νά αναφερθεί εκ νέου σέ μιά υπόθεση για τήν όποία υπήρχε ήδη τσαρική απόφαση. Στο σημείωμα που συντάχθηκε σχετικά μέ τήν υπόθεση του Γοβδελά υπάρχει τό ακόλουθο ψήφισμα: «Ο κ. Έπουργός αποφάσισε νά απορρίψει τό αίτημά του, επειδή τό πρώτο αίτημα του Γοβδελά δέν είχε λάβει τήν αυτοκρατορική του άδεια. 10 Ιουλίου 1825»²⁷.

Τά επόμενα χρόνια, μέχρι τό 1828, ο Γοβδελάς συνέχισε νά ζει μέ τήν οικογένειά του στην Βεσσαραβία. Δέν είναι γνωστό τί έκανε και μέ ποιά μέσα ζούσε, αλλά ή οικονομική του κατάσταση παρέμενε δύσκολη. Τό 1828 ο Γοβδελάς

²³ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Арш Г. Л. И. Каподистрия..., σσ. 143-146.

²⁴ Βλ. ЦГИА, f. 733, he. 87, f. xr. 202, л. 22. «Δ. Γοβδελάς προς Α. Ν. Golitsyn, Κισινάου», 4 (16) Αύγούστου 1823.

²⁵ Η συγκατάθεση για τήν αφιέρωση του βιβλίου του στόν Άλέξανδρο Α΄ ελίφθη μέσω του ύπουργού του πολωνικού βασιλείου S. Grabowski στην Βαρσοβία και τό ίδιο τό βιβλίο παρουσιάστηκε στόν Τσάρο στην Αγία Πετρούπολη μέσω του Α. Ν. Golitsyn. Ο Grabowski δέν παρείχε οικονομικά κίνητρα στόν συγγραφέα. Αλλά ο Δ. Γοβδελάς σύντομα εγκατέλειψε τί Βαρσοβία και εγκαταστάθηκε στην Βεσσαραβία. Ός εκ τούτου, ο Grabowski θεώρησε ότι ή υπόθεση του Γοβδελά δέν ήταν πλέον στις άρμοδιότητές του και ότι θά έπρεπε νά τήν χειριστεί ο Α. Ν. Golitsyn. Ο Grabowski θεώρησε ότι ο Golitsyn θά έπρεπε νά αναλάβει τήν πρωτοβουλία νά προσεγγίσει τόν Άλέξανδρο Α΄ μέ τό ζήτημα της ανταμοιβής του Γοβδελά. Έγραφε σχετικά στόν ύπουργό Έξωτερικών του πολωνικού βασιλείου μέ αντίγραφο της επιστολής του Γοβδελά της 4ης (16ης) Αύγούστου 1823. (*Ibid.* σ. 41).

²⁶ *Ibid.* σ. 31. «Δ. Γοβδελάς προς Α. S. Shishkov», Balti, 2 (14) Ιουνίου 1825.

²⁷ *Ibid.* fol. 40.

πῆγε στή Βαυαρία²⁸. Ὑπῆρχε μιά μακρά παράδοση ἑλληνικῶν σπουδῶν στήν χώρα αὐτή. Ἐκείνη τήν περίοδο ἡ Βαυαρία ἦταν ἓνα ἀπό τά κέντρα τοῦ φιλελληνικοῦ κινήματος καί φαίνεται ὅτι ὁ Γοβδελαῖς σκέφτηκε ὅτι θά μπορούσε νά δημοσιεύσει ἐκεῖ κάποια ἀπό τά ἔργα του. Μή μπορῶντας νά παράσχει πραγματική ὑποστήριξη στά μέλη τῆς οἰκογένειάς του πού παρέμεναν στήν Βεσσαραβία, τούς ἀνέθεσε τήν διαχείριση τῆς πολύ προβληματικῆς ὑπόθεσής του, γιά τήν ἐπίτευξη τῆς ἀνταμοιβῆς του, γιά τό βιβλίο «Ἡ ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου» πού ἔστειλε στόν Ἀλέξανδρο Α΄. Αὐτό ἀποδεικνύεται ἀπό τήν αἴτηση τοῦ γιοῦ τοῦ Γεωργίου Γοβδελαῖ, πρὸς τόν Τσάρο Νικόλαο Α΄²⁹. Ὁ προσφεύγων δῖλωσε ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου Α΄ ἐμπόδισε τόν πατέρα του, νά λάβει χρήματα, γιά τήν ἀφιέρωση τοῦ βιβλίου του στόν Τσάρο, γράφοντας τά ἀκόλουθα: «Ὁ πατέρας μου πού ἀναφέρθηκε παραπάνω, ὄντας στήν πύο φτωχή κατάσταση καί στερούμενος τά πρὸς τό ζῆν ἀναγκάστηκε νά ἀφήσει ἐμένα τόν ἀνήλικο γιό του στό “ἔλεος τοῦ Θεοῦ” στό Κισινάου καί ὁ ἴδιος νά πάει στή Βαυαρία γιά νά βρεῖ χρήματα ἀπό ὅπου, ὅπως μέ πληροφορήσε, μετά βίας τά βρῖσκει ἐκεῖ καί δέν εἶναι σέ θέση νά μέ βοηθήσει μέ κανένα τρόπο». Ἀλλά ὁ Κ. Α. Λίβεν, ὁ νέος ὑπουργός Παιδείας, στόν ὅποιο εἶχε παραδοθεῖ ἡ αἴτηση τοῦ γιοῦ τοῦ Γοβδελαῖ, ἀρνῆθηκε νά θέσει τό θέμα αὐτό στόν Τσάρο, πού ἔγινε γιά ἄλλη μιά φορά, ὅπως τό ἔκαναν οἱ προκάτοχοί του³⁰ γύρω στό 1830. Ὁ Γοβδελαῖς ἐπέστρεψε στή Ἰάσιο, ὅπου πέθανε τό 1831, σύμφωνα μέ τόν βιογράφο του, «σέ ἀπελπιστική κατάσταση»³¹.

Ὁ Δ. Γοβδελαῖς ἦταν ἀναμφίβολα ἓνας ἐξέχων ἐκπρόσωπος τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ ἄποψή του γιά τόν κόσμο καί ἡ πρακτική του δραστηριότητα ἀντανაკλοῦσαν ὀρισμένα τυπικά χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας καί αὐτό τό κίνημα ἦταν γιά αὐτόν τό πύο σημαντικό. Ἡ ἐπιστημονική του δραστηριότητα χαρακτηρίζεται ἀπό εὐρύτητα ἐνδιαφερόντων καί σχολαστικότητα στήν ἔρευνά του. Ἐργάστηκε σέ διάφορους, συχνά ἀπομακρυσμένους τομεῖς τοῦ ἐπαγγέλματός του, καί ἦταν ἓνα σημαντικό παράδειγμα γιά τούς Ἑλλήνες

²⁸ Ἡ παραμονή τοῦ Δ. Γοβδελαῖ στό Μόναχο τό 1828 μοῦ ἐπιβεβαιώθηκε μέ βάση τό ὑλικό τοῦ κρατικοῦ ἀρχείου τοῦ Μονάχου ἀπό τόν καθηγητή G. Rall, γιά τό ὅποιο ἐκφράζω τήν εὐκρινῆ μου ἐγγνωμοσύνη στόν συνάδελφο ἀπό τήν Δυτική Γερμανία, βλ. ἐπίσης *Camariano-Cioran A.*, ὁ.π., σ. 641.

²⁹ *Ibid.*, σσ. 45-46. «Δ. Γοβδελαῖ πρὸς Τσάρο Νικόλαο Α΄, Κισινάου», 2(14) Μαΐου 1828.

³⁰ Βλ. *ЦГИА*, f. 733, he. 87, d. 202, fol. 52- 53. C. A. Lieven στή θέση τοῦ ἀστικοῦ κυβερνήτη τῆς Βεσσαραβίας, 3 (15) Αὐγούστου 1828.

³¹ Βλ. *Рора* 1, σ. 225.

έπιστήμονες τῆς ἐποχῆς. Γιὰ τόν Δ. Γοβδελά καί γιά τούς συναδέλφους του, ἡ ἐπιστημονική δραστηριότητα ἦταν ἄρρηκτα συνδεδεμένη καί μέ τήν παιδαγωγική. Ἦταν ἕνα ἐνεργό μέλος τῆς ἑλληνικῆς ἀναγέννησης. Ἦταν ἔνθερμος ὑποστηρικτής τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, πιστός ὑπερασπιστής αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς γλώσσας στίς Παραδουνάβιες χῶρες. Συμμεριζόμενος τήν ἄποψη τῶν συμπατριωτῶν του γιά τήν Ρωσία, ὡς προστάτιδα τῶν Ἑλλήνων, ὁ Δ. Γοβδελάς ἐπεδίωξε ἐπίμονα, ἂν καί ἀνεπιτυχῶς, τήν ὑποστήριξη τῆς τσαρικήσ κυβέρνησης γιά τήν ὑλοποίηση τῶν ἐθνικοεκπαιδευτικῶν του σχεδίων.

Σύντομη βιογραφία του Γρηγόρη Α. Άρς (1925-2017)

Ήταν Διδάκτωρ Ιστορίας, έπικεφαλής έρευνητής στό Τμήμα Ιστορίας τών σλαβικών λαών τής Νοτιοανατολικής Εϋρώπης στήν σύγχρονη έποχή. Έργάστηκε στό Ίνστιτούτο Σλαβικών Σπουδών από τό 1968 έως τό τέλος τής ζωής του (άνώτερος έρευνητής, στήν συνέχεια έπικεφαλής έρευνητής). Γεννήθηκε στίς 21 Νοεμβρίου 1925 στό Αρχάνγκελσκ. Απεβίωσε στίς 15 Σεπτεμβρίου 2017. Τό 1951 άποφοίτησε από τίν Σχολή Ιστορίας του Κρατικού Πανεπιστημίου του Λένινγκραντ καί έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στό Ίνστιτούτο Ιστορίας τής Ακαδημίας Έπιστημών τής ΕΣΣΔ. Τό 1959 ύποστήριξε τίν διδακτορική του διατριβή “Μερικά ζητήματα τής ιστορίας τής Νότιας Άλβανίας στά τέλη του ΧVIII-άρχες του ΧΙΧ αιώνα”. Τό 1969 στό Ίνστιτούτο Σλαβικών Σπουδών ύποστήριξε τίν διδακτορική διατριβή “Τό έλληνικό άπελευθερωτικό κίνημα στα τέλη του ΧVII - άρχες του ΧΙΧ αιώνα καί οι ρωσοελληνικές σχέσεις (Έταιρι-στές στήν Ρωσία)”. Συμμετέχοντας στόν Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο, γιά τίν στρατιωτική του θητεία τιμήθηκε μέ τό Τάγμα του Κόκκινου Άστέρα, τό Τάγμα του Πατριωτικού Πολέμου πρώτου βαθμού καί μετάλλια. Ήταν ειδικός στήν σύγχρονη ιστορία τής Ελλάδας, τής Άλβανίας, τής ρωσοβαλκανικές σχέσεις καί τής διεθνείς σχέσεις στα Βαλκάνια κατά τόν 18ο-19ο αιώνα. Από τά μέσα της δεκαετίας του 1960 ό Γ. Α. Άρς άσχολείται μέ τά προβλήματα τής έλληνικής ιστορίας, χωρίς νά έγκαταλείπει τά άλβανικά ζητήματα. Η προσοχή του στρέφεται σέ ζητήματα του έθνικοαπελευθερωτικού κινήματος του έλληνικού λαού, τής ιστορίας τής Έλληνικής Έπανάστασης του 1821-1829, τών προβλημάτων διαμόρφωσης τής έλληνικής κρατικής ύπόστασης κατά τόν ΧΙΧ αιώνα καί του ρόλου τής Ελλάδας στίς διεθνείς σχέσεις στα Βαλκάνια. Πολλά από τά έργα του Άρς είναι αφιερωμένα στους ρωσοελληνικούς κοινωνικούς καί πολιτιστικούς δεσμούς καί στήν ιστορία τής έλληνικής διασποράς στήν Ρωσία. Ο μελετητής έλκεται από έξέχουσες ιστορικές προσωπικότητες όπως ό Α. Υψηλάντης καί ό Ι. Καποδίστριας καί οι δραστηριότητές τους στήν Ρωσία. Βασιζόμενος κυρίως στό άλβανικό καί έλληνικό ύλικό, ό μελετητής έπεξεργάζεται επίσης όρισμένα γενικότερα ζητήματα, μεταξύ των οποίων ή κρίση τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας καί ή ιδιαιτερότητα τής άποσύνθεσης τών φεουδαρχικών σχέσεων στα Βαλκάνια. Ο Γ. Α. Άρς ήταν μέλος τών συντακτικών έπιτροπών καί ύπεύθυνος έπιμελητής πολλών τευχών του πολύτομου περιοδικού “Βαλκανι-

κές Σπουδές” (Μόσχα, 1974-1997, 18 τεύχη δημοσιευμένα). Ήταν μέλος τῆς συγγραφικῆς ομάδας τῆς σειρᾶς μονογραφιῶν “Διεθνεῖς Σχέσεις στά Βαλκάνια” (Μόσχα, 1983-1997). Τό 2005 ἀνακηρύχθηκε ἐπίτιμος διδάκτορας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Στὴν πολὺπλευρη ἱστορία τῆς Ἑλλάδας, ἡ προσοχή τοῦ ἐρευνητῆ στράφηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὶς σημαντικότερες σελίδες τοῦ ἡρωϊκοῦ ἀγῶνα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, γιὰ τὴν ἐθνικὴ του ἀπελευθέρωση, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν ὑποστήριξη τῆς Ρωσίας. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821-1829 γύρισε μιά νέα σελίδα στὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς κρατικῆς ὑπόστασης – καὶ σέ αὐτὴ τὴ σελίδα ἀναβόσβησαν τὰ ὀνόματα τῶν ἀγαπημένων ἡρώων τοῦ Ἄρς, τῶν Ἀ. Ὑψηλάντη καὶ τοῦ Ἰ. Καποδίστρια, πού ἄφησαν τὸ πῖο λαμπρὸ τους ἵχνος καὶ στὴν ρωσικὴ ἱστορία. Χάρη σέ ἄγνωστα μέχρι σήμερα διπλωματικὰ ἔγγραφα καὶ ἄλλες πηγές ὁ Ἄρς κατάφερε νά σκιαγραφήσει μιά σύνθετη εἰκόνα τῶν ἐξελίξεων στὴν Βαλκανικὴ Χερσόνησο, κατὰ τὸ πρῶτο μισό τοῦ 19ου αἰῶνα, νά δείξει τὴ θέση αὐτῆς τῆς περιοχῆς στὶς προτεραιότητες τῆς ρωσικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, νά ἀναλύσει πολυάριθμα σχέδια “διευθέτησης” τῶν Βαλκανίων πού ἀνῆκαν στό ἑλληνικὸ καὶ τὸ ρωσικὸ κράτος, σέ πολιτικὰ καὶ δημόσια πρόσωπα, νά ἐξετάσει τὶς διμερεῖς ἑλληνορωσικὲς οικονομικὲς καὶ πολιτιστικὲς σχέσεις καὶ νά συζητήσῃ τὴν σημερινὴ κατάστασι τῶν πραγμάτων στὴν περιοχὴ τῶν Βαλκανίων. Ὁ ἀπελευθερωτικὸς ἀγῶνας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ οἱ ρωσοἑλληνικὲς σχέσεις δημοσιεύθηκαν ὡς προσωπικὴ μονογραφία (Μόσχα, 1970). Ἐκδόθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια ἀπὸ τὴν πένα τοῦ Ἄρς θεμελιώδη ἄρθρα ὅπως “Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς συνείδησις στὶς παραμονές τῆς ἐπανάστασις τοῦ 1821-1829” στὸν Ἑλληνικὸ Κόσμο. (Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τοῦ 18ου-20οῦ αἰῶνα στὶς Νέες Ἱστορικὲς Μελέτες, Μόσχα 2006), “Ὁ ρωσικὸς κρατικὸς φιλελληνισμὸς κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα” (στὸ *Ἀπὸ τὸν Μεσαῖωνα στοὺς Νεώτερους Χρόνους*, Μόσχα 2006), “Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821-1829: πρόσωπα καὶ γεγονότα” (στὸ *Ἱστορία καὶ Νεωτερικότητα*, Μόσχα 2008) καὶ πολλὰ ἄλλα πού παρέχουν μιά νέα προοπτικὴ γιὰ τὶς σημαντικότερες πτυχές, ἐκδηλώσεις καὶ κινητήριες δυνάμεις πίσω ἀπὸ τὶς διεργασίες στά Βαλκάνια κατὰ τοὺς Νεότερους χρόνους.

**Δημοσιεύσεις του Γρηγόρη Α. Άρς που αφορούν στην Ελλάδα
(Οι τίτλοι είναι μεταφρασμένοι από τα Ρωσικά στα Έλληνικά)**

1. *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του δέκατου όγδοου και στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα: (Τά πασαλίκια των Δυτικών Βαλκανίων της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας)*, Μόσχα 1963 (υπάρχει μιά έκδοσι τοῦ 1994, συμπληρωμένη, στα έλληνικά).
2. *Η Μυστική όργάνωση της Φιλικής Έταιρείας: Από την ιστορία του έλληνικού άγωνα για την άποτίναξη του όθωμανικού ζυγοῦ*, Μόσχα 1965.
3. *Τό αϊθερικό κίνημα στην Ρωσία: Ό άπελευθερωτικός άγώνας του έλληνικού λαοῦ στις αρχές του 19ου αιώνα και οί έλληνορωσικοί δεσμοί*. Μόσχα 1970.
4. *Ό Καποδίστριας και τό έλληνικό έθνικοαπελευθερωτικό κίνημα, 1809-1822*, Μόσχα 1976.
5. *Ό Ιωάννης Καποδίστριας στην Ρωσία (1809-1822)*. Άγία Πετρούπολη 2003.
6. «Ρήγας Βελεστινλής - Έλληνας έπαναστάτης-δημοκράτης, άγωνιστής κατά του όθωμανικού ζυγοῦ (ή πνευματική και έπαναστατική του δράσι)», *Balkan Historical Digest*, Κισιάου 1968, No 1.
7. «Η έλληνική μετανάστευση στην Ρωσία στα τέλη του 18ου - αρχές του 19ου αιώνα», *SE*. 1969. No 3.
8. «Η Έλληνική Έπανάστασι του 1821-1829», *NNI*. 1971. No 3.
9. «Ό Έλληνας έπιστίμονας Δ. Γοβδελάς στην Ρωσία. Η κουλτούρα των λαών των Βαλκανίων στή σύγχρονη εποχή», *Βαλκανικές Σπουδές*, 6, Μόσχα 1980, σσ. 161-173.
10. «Οί έθνικοαπελευθερωτικές έξεγέρσεις στα Βαλκάνια κατά τό πρώτο τρίτο του 19ου αιώνα. Μιά έμπειρία συγκριτικού χαρακτηρισμοῦ», *BISSL*, 1982, 7.
11. *The Formation of National Independent States in the Balkans, late eighteenth to seventeenth years of the nineteenth century*, Μόσχα 1986 (συν-συγγραφέας).
12. «Ό Εϋγένιος Βούλγαρης στην Ρωσία», *VI* 1987, No 4.
13. «Ό μυστικός κρατούμενος της αϋλής της Βιέννης: ό Άλέξανδρος Ύψηλάντης στα αϋστριακά φρούρια», *NNI*, 1987. No 2.
14. «Η Μεγάλη Γαλλική Έπανάστασι και τά Βαλκάνια. Νέα αρχειακά δεδομένα», *Ibid*, 1989, No 5.
15. «Ό Άλέξανδρος Ύψηλάντης και οί σχέσεις του με τί ρωσική κυβέρνησι. Νέα αρχειακά δεδομένα», *Ρωσία και Βαλκάνια: από την ιστορία των κοινωνικοπολιτικών και πολιτιστικών σχέσεων (18ος αϊ. - 1878)*, Μόσχα, 1995.
16. *Η εποχή της Μεγάλης Αϊκατερίνης: Η Ρωσία και τά Βαλκάνια*, Μόσχα 1999 (συν-συγγραφέας).
17. *Ό έλληνικός πολιτισμός στή Ρωσία κατά τους αιώνες XVII-XX*, [Συλλογή άρθρων]. Μ, 1999 (συν-συγγραφέας, υπεύθυνος συντάκτης).
18. *Στόν αιώνα της Μεγάλης Αϊκατερίνης: ύποθέσεις των Βαλκανίων*, Μόσχα 2000 (συν-συγγραφέας).
19. «Οί έλληνικές άποικίες της Νοβορωσίας και ό ρόλος τους στην Έθνική Άπελευ-

θέρωση της Ελλάδας», *Ελλάδα: Έθνική Ίδέα, Κοινωνία, Κράτος*, XVII-XX αιώνας, Μόσχα 2002.

20. *Πίσω από τά βαλκανικά μέτωπα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου*, Μόσχα 2002 (συν-συγγραφέας).

21. *Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Ουκρανίας*, SPb, 2004 (συν-συγγραφέας).

22. *Ιστορία των Βαλκανίων: ο δέκατος όγδοος αιώνας*, Μόσχα 2004 (συν-συγγραφέας).

23. «Οί ήμιανεξάρτητοι πασάδες της Άλβανίας και της Ήπειρου στά τέλη του 18ου - αρχές του 19ου αιώνα και ή Ρωσία», *Έκθέσεις Ρώσων μελετητών / 9ο Συνέδριο για τί Μελέτη της Νοτιοανατολικής Εύρώπης*, SPb., 2004.

24. «Ο ρωσικός στολίσκος του Λάμπρου Κατσώνη στί Μεσόγειο Θάλασσα, μιά προ-σπάθεια άπελευθέρωσης της Ελλάδας (1788-1792)», *Στό “έσωτερικό” των Βαλκανίων: Έπετειακή συλλογή προς τιμήν της Ίρίνα Στεπάνοβα Ντοστιγιάν*, Μόσχα 2010.

25. «Οί Ρώσοι άπεσταλμένοι στίν Πελοπόννησο και ή Άρχιπελαγική Άποστολή του 1770-1774», *Νέα και Σύγχρονη Ιστορία*, 2010. Νο 6.

Βιβλία του Γρηγόρη Α. Άρς πού άφορούν τίν Ελλάδα (Οί τίτλοι είναι μεταφρασμένοι από τά Ρωσικά στά Έλληνικά)

26. *Ο Ίωάννης Καποδίστριας στί Ρωσία*, Άθήνα, 2015 (Η ελληνική μετάφραση του βιβλίου του Γρηγόρη Λβόβιτς Άρς).

27. *Η Ρωσία και ό ελληνικός άπελευθερωτικός άγώνας: από τίν Μεγάλη Αικατερίνη στόν Νικόλαο Α΄*. Δοκίμια, Μόσχα 2013.)

28. *Άλβανία και Ήπειρος στά τέλη του 18ου και στίς αρχές του 19ου αιώνα (Οί Πασαλίκοι των Δυτικών Βαλκανίων της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας)*, Μόσχα 1963.

29. *Η μυστική κοινωνία “Φιλική Έταιρία”*, Μόσχα 1965.

30. *Ο Καποδίστριας και τό ελληνικό έθνικοαπελευθερωτικό κίνημα τό 1809-1822*, Μόσχα 1976.

31. *Ο Ίωάννης Καποδίστριας στί Ρωσία (1809-1822)*, Άγία Πετρούπολη, 2003.

32. *Η Ρωσία και ό ελληνικός άπελευθερωτικός άγώνας: Άπό τί Μεγάλη Αικατερίνη στόν Νικόλαο Α΄*, Δοκίμια. Μόσχα 2013.

Θέματα Ὁρθόδοξης Θεολογίας καί Παράδοσης

* * *

ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΤΡΙΤΟΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Α.Π.Θ.Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Γενικά

Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τοὺς Τούρκους (1453) ἀποτελεῖ τὸ τραγικότερο γεγονός στὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ ὀδυνηρὲς συνέπειες τόσο γιὰ τὴ βιολογικὴ του ὑπόστασι ὅσο καὶ γιὰ τὴν πνευματικὴ του συνοχή¹. Εἶναι τὸ θλιβερό ὄροσμη καὶ ἡ ἐπώδυνη κοινωνικὴ, ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ δοκιμασία τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τὸ ἑλληνικὸ Ἔθνος, ἰδιαίτερα κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας (15^{ος}-16^{ος} αἰ.), βυθίζεται σὲ ἓνα ζοφερό πνευματικὸ σκοτάδι. Ἡ πτώσι τῆς παιδείας φθάνει σὲ τέτοιο σημείο, ὥστε σωστά γίνεται λόγος γιὰ ρήγμα στὴν πολιτιστικὴ παράδοσι τοῦ Γένους².

Οἱ λόγοι πού προκάλεσαν τὸ θλιβερό γιὰ τὸν Ἑλληνισμό φαινόμενο ἦταν: ἡ φυγὴ τῶν λογίων στὴ Δύσι, ὅπως καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἐξαθλίωσι καὶ ἡ δημογραφικὴ ἀναστάτωσι λόγω τῆς φυγῆς τῶν κατοίκων στὰ ὄρεινά καὶ τῆς ἐποικίσεως πολλῶν πεδινῶν περιοχῶν μὲ τουρκοκούς καὶ σλαβικούς πληθυσμούς³.

Τὴν τραγικὴ κατάστασι στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ἡ παιδεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ διατυπώνει ἐπιγραμματικά ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσι Πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος: «...οὕτω τῆς τῶν λόγων τέχνης ἀμελουμένης

¹ Ἄλκι Ἀγγέλου, «Ἡ κατάσταση τῆς παιδείας στίς ὑπόδουλες ἑλληνικὲς χώρες», *IEE* 10 (1974), σ. 367.

² Γεωργ. Δ.Μεταλλινοῦ, *Τουρκοκρατία - Οἱ Ἕλληνες στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία*, Ἀθήνα 1988, σ. 133.

³ Ἀγγέλου, ὁ.π., σ. 368. Πρὸβλ. Κων. Χατζόπουλου, *Ἑλληνικὰ σχολεῖα στὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 27.

μή μόνον σοφίας κινδυνεύομεν στερηθῆναι καί μαθημάτων, ἀλλά καί τὴν φωνὴν ἡμῶν ἀγνοῆσαι⁴. Ὡς «κάκωσιν» τοῦ Γένους χαρακτηρίζει τὴν κατάσταση τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἄλωση ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ δὲ Κων/νος Κούμας ἐπισημαίνει ὅτι τὸ Γένος «ἤτο βυθισμένον εἰς ἀπόλυτον ἀγρραμματεῖαν⁵».

Τὴν ἐκπαίδευση στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας μποροῦμε νὰ τὴν διακρίνουμε σέ δύο περιόδους. Στὴν πρώην Τουρκοκρατία (1453-1600), ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν παντελὴ ἔλλειψη ἐπισήμων διδασκῶν καὶ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1600 μέχρι τὸ 1821, ὅταν τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο μὲ σουλτανικὴ ἔγκρισιν ὀργανώνει τὴν ἐκπαίδευση τῶν κατακτημένων ἑλληνορθοδόξων πληθυσμῶν.

Κατὰ τὸν πρῶτο μετὰ τὴν ἄλωση αἰῶνα λείπει ἡ ὀργανωμένη σχολικὴ παιδεία στὸν τουρκοκρατούμενο χώρο. Οἱ προσπάθειες εἶναι ἀσυντόνιστες καὶ ἀποβλέπουν στὴν παροχὴ ἐντελῶς στοιχειωδῶν γνώσεων.

Κύριος φορέας τῆς ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ὁ μοναδικὸς ἐθνικὸς θεσμικὸς φορέας ποὺ ἀνέλαβε τὴ δημιουργία ἀντικειμενικῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ Δούλου Γένους⁶. Τὸ προνομικὸ καθεστῶς ποὺ ἀπολαμβάνει ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸν κατακτητὴ γιὰ λόγους ἱστορικοῦς, πολιτικοῦς καὶ οἰκονομικοῦς, τῆς δίδει τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιτελέσει μὲ ἐπιτυχία αὐτὸ τὸ ἔργο⁷.

Ὅταν μιλάμε γιὰ ἐκπαίδευση στὴν πρώην Τουρκοκρατία, ἐννοοῦμε τὴν συγκέντρωση μικρῶν ὁμάδων μαθητῶν ποικίλης ἡλικίας εἴτε στοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν εἴτε στὰ κελιά τῶν μοναστηριῶν. Σέ αὐτὰ τὰ ὑποτυπώδη σχολεῖα οἱ μαθητὲς διδάσκονταν ἀνάγνωση καὶ γραφὴ, ἀπὸ τὰ λειτουργικὰ βιβλία (Οκτώηχος καὶ Ψαλτήρι), καθὼς καὶ στοιχεῖα ἀριθμητικῆς⁸. Ἐπίσης συνηθίζεται οἰκοδιδάσκαλοι νὰ ἀναλαμβάνουν τὴν ἐκπαίδευση νέων εὐπόρων οἰκογενειῶν. Στόχος αὐτῆς τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας εἶναι ἡ γλωσσικὴ κατάρτιση καὶ ἡ ἠθικοθρησκευτικὴ ἀγωγή τῶν μαθητῶν⁹.

Μία σχετικὴ πνευματικὴ κίνηση ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται μετὰ τὸ 1540 μὲ μορφές ἀξιόλογων λογίων, ὅπως τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου, τοῦ Ἐρμωδώρου

⁴ Χρυσ. Παπαδοπούλου, «Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωση χρόνους», ΠΑΑ (1935), σ. 33.

⁵ Κων. Κούμα, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ.β', ἐν Βιέννῃ 1831, σ. 555.

⁶ Βλ. Ι. Φειδᾶ, «Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας», *Κοινωνία* 26 (1983), σ. 127.

⁷ Νίκου Γρ. Ζαχαροπούλου, *Ἡ παιδεία στὴν Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 41.

⁸ Χατζοπούλου, ὁ.π., σ. 52.

⁹ Ἀγγέλου, ὁ.π., σ. 368.

Ληστιάρχου και του Θεοφάνους Έλεαβούλκου, οι οποίοι συμβάλλουν σε σχετική βελτίωση της καταστάσεως της παιδείας στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα¹⁰. Μέ την μεθοδική και υψηλού επιπέδου διδασκαλία τους σε διάφορα σχολεία αναδεικνύουν λαμπρούς μαθητές, οι οποίοι και συνεχίζουν τό έργο τους. Τήν ίδια εποχή λειτουργούν σε ύπουτωπώδη μορφή σχολεία στην Κωνσταντινούπολη, στην Άθήνα, στή Θεσσαλονίκη, στην Πάτμο, στή Ιωάννινα, στην Χίο και στην Λέσβο¹¹.

Μεγάλο πνευματικό γεγονός αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἀπετέλεσε τό 1454 ἡ λειτουγία τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία θεωρεῖται ἔργο τοῦ Πατριαρχοῦ Γενναδίου Σχολαρίου. Εἶναι τό ἀρχαιότερο ἐκπαιδευτικό ἴδρυμα τῆς περιόδου τῆς δουλείας, τό ὁποιο καί εἶχε ἐκδηλη τήν παρουσία τῆς Ἐκκλησίας στόν χώρο τῆς παιδείας. Αὐτή ἡ Σχολή, γνωστή ἀργότερα ὡς Πατριαρχική Ἀκαδημία ἢ ὡς Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, συγκέντρωσε γύρω τῆς κατά τί μακρά τῆς ἱστορία ἐξέχοντες λογίους, οἱ ὁποιοί δίδαξαν ἢ σχολάχησαν σ' αὐτή. Στήν Σχολή αὐτή φοίτησαν ἑκατοντάδες νέων ὄχι μόνο ἀπό τήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί ἀπό ἄλλες χώρες τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου¹².

Ἀπό τόν ἰσ' αἰ. ἡ παιδεία ἐνισχύεται καί ἀπό λογίους, οἱ ὁποιοί ἔχουν σπουδάσει στή Δύση –κυρίως στήν Ἰταλία– καί μέ τήν ἐπάνοδό τους στήν Ἑλλάδα διδάσκουν σε διάφορες περιοχές, ὅπου ἔχουν ἀρχίσει νά ἰδρύνονται σχολεία¹³.

Σημαντικό γεγονός γιά τήν ἱστορία τοῦ Ἔθνους μας εἶναι τό ἔτος 1593. Ὁ Πατριαρχῆς Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανός συγκαλεῖ σύνοδο, κατά τήν ὁποία ἀποφασίζεται νά φροντίσουν οἱ ὀρθόδοξοι Μητροπολίτες νά ἰδρύνουν σχολεία, «ὥστε τά θεῖα καί ἱερά γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι, βοηθεῖν δέ κατά δύναμιν τοῖς ἐθέλουσι διδάσκειν καί τοῖς μαθεῖν προαιρουμένοις, ἐάν τῶν ἐπιτηδείων χρεῖαν ἔχουσιν»¹⁴. Εἶναι ἡ πρώτη ἐπίσημη πράξη τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας.

Αὐτή ἡ ἀπόφαση ὑπῆρξε σημαντική καί γόνιμη. Τά σχολεία ἀρχίζουν νά πολλαπλασιάζονται καί ἐμφανίζονται οἱ πρῶτοι μεγάλοι εὐεργέτες τοῦ Γένους, οἱ ὁποιοί χρηματοδοτοῦν τήν ἴδρυσή τους¹⁵.

¹⁰ Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ - Τουρκοκρατία 1453-1669*, τ. β', Θεσσαλονίκη 1976, σ. 293.

¹¹ Ὁ.π., σ. 291.

¹² Βασ. Βλ. Σφυροερα, *Οἱ Ἕλληνες ἐπί Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1975, σ. 93.

¹³ Ὁ.π.

¹⁴ Βακαλοπούλου, ὁ.π., σ. 305.

¹⁵ Διον. Δ. Βαλαῖ, *Ἐκκλησία καί σχολική παιδεία*, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 71.

Ἀπό τὴν δευτέρα καὶ ἰδίως τὴν τρίτη δεκαετία τοῦ 19 αἰ. τὸ ἐπίπεδο σπουδῶν ἄρχισε νὰ ἀναβαθμίζεται καὶ γενικά ἡ κατάσταση τῆς παιδείας τοῦ ὑποδοῦλου ἑλληνισμοῦ παρουσιάζει μεγάλη βελτίωση, ἡ ὁποία καὶ συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὶς ἐπόμενες δεκαετίες.

Ἀπὸ τὸν αἰῶνα αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ κάποια πρόοδος στὰ διδασκόμενα μαθήματα, ὅπως καὶ στὶς μεθόδους. Παράλληλα, μὲ τὴν προσήλωσι στὴν ἀρχαία καὶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοσι, διδάσκονται τὰ μαθηματικά καὶ ἡ φυσικὴ, ἐνῶ πολλὰ σχολεῖα λειτουργοῦν σὲ διάφορες περιοχές. Μιὰ ἀληθινὴ πνευματικὴ ἀναγέννησι ἀρχίζει νὰ συντελεῖται στὴν ὑπόδοσι Ἑλλάδα¹⁶.

Σὲ αὐτὸ τὰ μέγιστα συμβάλλουν ἡ κατάργησι τοῦ παιδομαζώματος, ἡ σύστασι κοινοτήτων, ἡ ἀνάπτυξι τοῦ ἐμπορίου καὶ ἡ βελτίωσι τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν τοῦ λαοῦ, ἡ ἐμφάνισι τῶν Ἐθνικῶν Εὐεργετῶν, ἡ διάδοσι τοῦ ἐντύπου μὲ τὴν ἴδρυσι τῶν ἑλληνικῶν τυπογραφεῖων τῆς Εὐρώπης καὶ ἄλλοι παράγοντες, οἱ ὅποιοι βοήθησαν στὴν αὔξησι τοῦ ζήλου γιὰ μάθησι καὶ γιὰ τὴν ἴδρυσι νέων σχολεῖων¹⁷.

Σημαντικὲς Σχολές θὰ ἰδρυσθοῦν στὰ Ἰωάννινα, στὴν Θεσσαλονίκη, στὸ Ἅγιον Ὅρος, στὴν Μοσχόπολι, στὸ Μέτσοβο, στὴν Πάτμο, στὸ Μεσολόγγι, στὴν Σίφνο, στὴν Ἀθήνα, στὴν Δημητσάνα, στὶς Κυδωνίες, στὴν Χίο, στὴν Σμύρνη κ.ἄ. Ἡ ἀκτινοβολία πολλῶν ἀπὸ αὐτὲς ὑπῆρξε εὐρεία. Μὲ διάφορα ὀνόματα (ὅπως Ἀκαδημία, Μουσεῖον, Ἑλληνομουσεῖον, Σχολεῖον, Σχολή) κάλυψαν τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, τὴν Μικρὰ Ἀσία καὶ τὶς ἄλλες περιοχές, ὅπου ἤκμαζε τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο¹⁸.

Ὁ ἐκπαιδευτικὸς ὀργανισμὸς, ὁ ὁποῖος σημειώθηκε κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19 αἰ., συνεχίστηκε ἐντονότερος σὲ ὅλη τὴν διάρκεια τοῦ 19 αἰ. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι παρούσα κατὰ τὴν ἀναγεννητικὴ αὐτὴ φάσι. Ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς ἐκπαιδουμένης προσωπικότητας πού πρωτοπόρησαν στὴν ὑπεράστισι φιλελευθέρων ἰδεῶν καὶ γίνονται φορεῖς τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων πού κυκλοφοροῦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴ τους. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὸν Μεθόδιο Ἀνθρακίτη, κορυφαία μορφὴ τῆς νεοελληνικῆς ἀναγέννησης, ὁ ὁποῖος ἐργάστηκε γιὰ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῆς παιδείας¹⁹. Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις καὶ ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης γίνονται οἱ εἰσηγητὲς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν στὴν Ἑλλάδα²⁰. Ἄλλοι κληρικοί, τῶν ὁποῖων τὸ

¹⁶ Ἀγγέλου, ὁ.π., σ. 380.

¹⁷ Σφυρόερα, ὁ.π., σ. 94.

¹⁸ Ὁ.π.

¹⁹ Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Ἡ Ἥπειρος στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἡ ἐθνικὴ ἀναγέννησι*, Ἰωάννινα 1982, σ. 12.

²⁰ Δημ. Κωτσάκη, «Οἱ εἰσηγηταὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα», *Ἀκτίνες* 6 (1943), σσ. 92-98.

παιδευτικό και αναγεννητικό έργο υπήρξε αξιόλογο, είναι ο Νεόφυτος Δούκας, ο Άνθιμος Γαζής, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, ο Διονύσιος Πύρρος, ο Νεόφυτος Βάμβας, ο Κων/νος Οικονόμος κ.ά.²¹

Μεγάλο μέρος της δραστηριότητάς του αφιέρωσε στην παιδεία ο Κύριλλος Λούκαρις, μιά από τις πλέον φωτεινές μορφές της Όρθοδόξου Έκκλησίας, ο οποίος αγωνίστηκε για την εξύψωση της πνευματικής στάθμης του Γένους. Μεγάλος προστάτης των γραμμάτων αναδείχθηκε ο διαπρεπής Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σαμουήλ Χαντζερής και στίς δύο πατριαρχείες του (1767-68 και 1773-74). Επί των ημερών του έγιναν μεταφράσεις ξένων δοκίμιων συγγραφέων στην ελληνική γλώσσα²². Γενικά οι Πατριάρχες Κων/λεως ως Έθνάρχες άμιλλώνται στις ενέργειές τους υπέρ των γραμμάτων.

Άξιοσημείωτη είναι ή Ακαδημία της Πάτμου, ή όποία έφθασε σέ μεγάλη άκμή και πολλοί άπόφοιτοί της έδωσαν τά φώτα της παιδείας και του πολιτισμού στην Ελλάδα και στό έξωτερικό²³. Άνάλογες ήταν και οι Σχολές των Ίωαννίνων²⁴, γιά τίς όποίες ό πολός Κων/νος Κούμας τονίζει ότι «εις τίν πόλιν των Ίωαννίνων χρεωστέ ή Ελλάς τίν αναγέννησιν της παιδείας²⁵». Περώνυμος κατέστη ή Άθωνιάδα Ακαδημία²⁶, ή όποία χτίστηκε τό 1749 μέ ίδρυτή τόν ήγούμενο της Μονής Βατοπεδίου Νεόφυτο και μέ τίν ένίσχυση του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου του Ε'. Διευθυντής της χρημάτισε ό Ευγένιος Βούλγαρις, ό όποιος προσέλαβε ως βοηθό του τόν Παναγιώτη Παλαμιά. Μετά τόν Βούλγαρη σχολάρχης ανέλαβε ό έκ Μετσόβου Νικόλαος Τζαρτζούλης²⁷, διδάσκαλος και έμπνευστής του άγίου Κοσμά του Αιτωλού. Ό Ίώσηπος Μοισιόδαξ θεωρούσε τόν Νικόλαο Τζαρτζούλη ισάξιο του Ευγενίου Βουλγάρως και του Νικηφόρου Θεοτόκη.

²¹ Σφυρόερα, ό.π., σ. 101.

²² Παπαδοπούλου, ό.π., σ. 38.

²³ Βλ. Μ. Μαλανδράκη, *Η Πατριάς Σχολή*, έν Αθήνας 1911.

²⁴ Β. Μυστακίδου, «Συμβολή εις τίν ιστορίαν των έν Ίωαννίνους Σχολών», *Παρνασσός* 10 (1886), σ. 55 έξ. Πρβλ. Σπ. Λάμπρου, «Περί της παιδείας έν Ίωαννίνους επί Τουρκοκρατίας», *ΝΕ* 13 (1916), σσ. 273-317.

²⁵ Κούμα, ό.π., σσ. 579-580.

²⁶ Μανουήλ Γεδεών, «Δύο άνέκδοτα γραμματά περί της Άθωνιάδος Ακαδημίας», *ΕΑ* 3(1883), σ. 684. Πρβλ. Του ίδιου, *Χρονικά της Πατριαρχικής Ακαδημίας. Ιστορικά ειδήσεις περί της Μεγάλης του Γένους Σχολής, 1454-1830*, Κωνσταντινούπολις 1883, σ. 168.

²⁷ Μιχ. Γ. Τρίπου, *Νικόλαος Τζαρτζούλης. Ό Σχολάρχης της ήγεμονικής σχολής Ίασίου Ρουμανίας*, Ίωάννινα 1983, σ. 5.

Οί μαθητές της Άθωνιάδος ἔφθασαν τότε τούς 200. Ὑπῆρξαν ἀπό τούς δυναμικότερους ἐκφραστῆς τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων πού διαμόρφωσαν τήν ζωή τοῦ Γένους κατά τίς δεκαετίες πού προηγήθηκαν τῆς Παλιγγενεσίας. Γεγονός εἶναι ὅτι ἡ προσφορά τῆς Μονῆς Βατοπαιδίου στήν παιδεία τοῦ Γένους ὑπῆρξε ἀνεκτίμητη. Ὁ Γρηγόριος, Μητροπολίτης Εἰρηνοπόλεως καί Βατοπαιδίου, καθώς καί ὁ βατοπαιδινός μοναχός ἅγιος Ἰωακείμ ὁ Παπουλάκης ἔχτισαν πολλά σχολεῖα καί τόνωσαν τήν παιδεία τοῦ Γένους. Τόν ιθ΄ αἰ. τό Βατοπαίδι χρηματοδότησε τήν ἐπανίδρυση τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς.

Δεσπόζουσα μορφή τῆς πνευματικῆς κινήσεως τοῦ ιη΄ αἰ. ὑπῆρξε ὁ ἅγιος Κοσμῆς ὁ Αἰτωλός, τό μεγαλύτερο κεφάλαιο τῆς φυλῆς μας στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ἡ ἐπιφανέστερη λαοπαιδευτική καί νεοπατερική μορφή τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητος καί ὁ ἐπιβλητικότερος λαϊκός ἀναγεννητής τῶν τελευταίων χρόνων τῆς σκλαβιάς. Ἰδρυσε δέκα σχολεῖα ἑλληνικά καί διακόσια κοινά. Σέ ἐπιστολή στόν ἀδελφό του Χρῦσανθο γράφει: «...ἕως τριάκοντα ἐπαρχίας περιῆλθον, δέκα σχολεῖα ἑλληνικά ἐποίησα, διακόσια διά κοινά γράμματα, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος καί τόν λόγον μου βεβαιοῦντος διά τῶν ἐπακολουθησάντων σημειῶν»²⁸.

Ἀπό τό σύνολο τῶν ἐπιστολῶν του μόνον τρεῖς δέν εἶναι ἀφιερωμένες στήν παιδεία. Ὅλες οἱ ἄλλες ἀσχολοῦνται κατά κύριο λόγο μέ τήν ἴδρυση καί λειτουργία τῶν σχολείων καί τήν ἐδραΐωση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Ἡ προσφορά τοῦ Κοσμῆ στόν τομέα αὐτό ὑπῆρξε ἡρωϊκή καί γιγάντια. Κανένας ποτέ δέν μπόρεσε, ἔστω καί κατέχοντας ἐξουσία, νά ιδρύσει τόσα σχολεῖα, ὅσα αὐτός, μέ τόσο ἀνύπαρκτα μάλιστα μέσα. Μέ τό τεῖχος τῶν σχολείων αὐτῶν σταμάτησε σέ μιά πολύ κρίσιμη ἐποχή τόν ἐξισλαμισμό τοῦ Γένους καί τό κύμα τοῦ ἀφελλνισμού του²⁹.

Μεγάλος ἀναμορφωτής τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ὑπῆρξε ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ὁ ἔξοχος πνευματικός ἐκπρόσωπος τοῦ ἀναγεννωμένου ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ. Φρονοῦσε ὅτι τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων ἀπό τόν τουρκικό ζυγό πρέπει νά προηγηθεῖ ἡ πνευματική ἀνάπτυξη. Τό ἴδιο πρέσβευε καί ὁ ἐπιφανής Ἑλλήν πολιτικός Ἰωάννης Καποδίστριας.

Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ἔχων ὑπόψιν τήν μεγάλη προσφορά τῆς Ἐκκλησίας στόν τομέα τῆς παιδείας, γράφει: «*Εἰς τήν Ἐκκλησίαν ὡς εἰς κοινήν μητέρα*

²⁸ Διδ. Ε΄, Ἰωάννου Β.Μενούνου, *Κοσμῆ τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχῆς (καί βιογραφία)*, ἐκδ. Τῆνος, Ἀθήνα 1979, σσ. 266-267.

²⁹ Μιχ. Γ. Τρίτου, *Κοσμῆς ὁ Αἰτωλός, ὁ φωτιστής τοῦ Γένους – ὁ Προφήτης*, Ἀθήνα 2009, σ. 38.

*εἶναι τό Γένος προσκεκολλημένον καί διά τήν θρησκείαν καί διά τήν μητρικήν φροντίδα, τήν ὅποιαν δείχνει καθ' ἡμέραν ὑπέρ τῆς παιδείας τοῦ Γένους*³⁰. Καί πάλι, ἀναφερόμενος στήν Ἐκκλησία, σημείωνε ὅτι αὐτή «ὡς φιλόστοργος μήτηρ ὅλου τοῦ Γένους τίποτε δέν ἀμελεῖ ἀφ' ὅσα δύναται νά δοξάσῃ τό Γένος»³¹. Μάλιστα ἀναφέρει ὡς ἐνθερμούς προστάτες τῆς παιδείας τοῦς Μητροπολίτες Ἐφέσου Μελέτιον Πετροκόκκινον καί Διονύσιον Καλλιάρην, τόν Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιον, τόν ὅποιον ἀποκαλεῖ «*καύχημα τοῦ Γένους*», τόν Χίου Πλάτωνα, τοῦς Μοναχοῦς Βατοπαιδίου τοῦ Ἁγίου Ὅρους καί ἄλλους³².

Ἀλλά καί ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, ἀπευθυνόμενος στόν ἡγεμόνα τῆς Μάνης Πετρόμπετη Μαυρομαχάλη, ὁ ὁποῖος σκόπευε νά ἰδρύσῃ Σχολή, γράφει: «*Ἄν τά σχολεῖα εὐδοκίμοῦσι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τοῦτο συμβαίνει, διότι εὐρίσκονται ὑπό τήν αἰγίδα τῆς Ἐκκλησίας καί μόνο διά τοῦτο ἡ Πύλη σέβεται αὐτά*»³³. Καί σέ ἄλλο σημεῖο «*...Μή περιβάλλετε δι' οὐδεμιᾶς ἐπιδεικτικότητος τό νέον τοῦτο καθίδρυμα, ἀλλά θεωρήσατε αὐτό ὡς παράρτημα τῆς Ἐκκλησίας*»³⁴.

Μεγάλη ὑπῆρξε καί ἡ συμβολή τῆς Τυπογραφίας στήν πνευματική θωράκιση τοῦ δούλου Γένους.

Τό πρῶτο ἑλληνικό τυπογραφεῖο ἰδρύθηκε στήν Κωνσταντινούπολη τό 1627 ἀπό τόν Πατριάρχη Κύριλλο Λούκαρη. Ὁφέλησε τά μέγιστα τήν Ἐκκλησία καί τό Γένος, ἀλλά ἡ λειτουργία του διακόπηκε λόγω ἐπιβουλῶν τῶν Ἰησουϊτῶν³⁵.

Τό δεύτερο τυπογραφεῖο ἦταν τῆς Μοσχοπόλεως τῆς Βορείου Ἠπείρου. Ἰδρύθηκε τό 1720 ἀπό τόν μοσχοπολίτη ἱερομόναχο Γρηγόριο Κωνσταντινίδη. Σέ αὐτό τό τυπογραφεῖο, τοῦ ὁποῖου τά τυπογραφικά πιεστήρια καί στοιχεῖα ἦταν βενετικῆς προελεύσεως, τυπώθηκαν ἀρκετά ἐπιστημονικά συγγράμματα καί πολλές ἀκολουθίες ἁγίων, κυρίως βίοι νεομαρτύρων τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, οἱ περισσότεροι ἀπό τοῦς ὁποῖους ὑπῆρξαν μάρτυρες ὄχι μόνον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀλλά καί τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας³⁶.

³⁰ Παπαδοπούλου, ὁ.π., σ.46.

³¹ Ὁ.π.

³² Δημ. Σ. Μπαλάνου, *Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῖς περί Ἐκκλησίας καί κλήρου*, Ἀθῆναι α.χ., σσ. 15-16.

³³ Παπαδοπούλου, ὁ.π., σ. 46.

³⁴ Ὁ.π.

³⁵ Σφυρόερα, ὁ.π., σ. 97.

³⁶ Μιχ. Γ. Τρίτου, *Ἡ Μοσχόπολη τοῦ χθές καί τοῦ σήμερα*, Ἰωάννινα 1998, σ. 4. Πρβλ. Νίκου Σκιαδά, «Τό τυπογραφεῖο τῆς Μοσχοπόλεως καί οἱ ἐκδόσεις του», *NE* 83 (1968), σσ. 802-808.

Τά σπουδαιότερα όμως τυπογραφεία ήταν της Βενετίας. Από αυτά τά τρία μεγαλύτερα βρίσκονταν στα χέρια ηπειρωτών: του Γλυκῆ τό 1670, του Σάρου τό 1686 καί του Θεοδοσίου τό 1755³⁷.

Στή Βενετία ἐκδόθηκε τό 1732 μέ ἔξοδα τοῦ μοσχοπολίτη ἐμπόρου Χατζῆ Μιχάλη Γκούστα τό περίφημο βιβλίο τοῦ μοσχοπολίτη ἱερομονάχου Νεκταρίου Τέρπου *“Πίστις”*. “Ὅπως γράφει ὁ ἴδιος «ἐτοῦτο τό Βιβλιάριον, τό ὀνομαζόμενον Πίστις, δέν τό ἐσύνθεσα διά τούς σοφούς καί γραμματισμένους ἀνθρώπους, ἀλλά διά τούς ἀγραμμάτους καί χωρικούς, ἐπειδή εἰς ἐτοῦτα τά μέρη τῆς Τουρκίας εὐρισκόμενοι χριστιανοί, πολλοί ἐπλανέθησαν καί πλανοῦνται ἀπό ὀλίγην ἀνάγκην καί δόσιμον τοῦ χαρατζίου, καί ἀρνοῦνται (φεῦ) τόν Χριστόν καί παραδίδονται εἰς τάς χεῖρας τοῦ διαβόλου». Εἶναι χαρακτηριστική ἡ πρόσκληση τοῦ Τέρπου στους ἀλλαξοπιστοῦντες: «Καί ἂν ἐγελάσθης καί ἐγίνες Τοῦρκος, γύρισε, ὁ ἀφέντης μας Χριστός σέ θέλει καί σέ συγχωρᾷ»³⁸.

Αὐτό τό πολύτιμο βιβλίο κυκλοφόρησε σέ πολλές ἐκδόσεις. Ἀπό αὐτές γνωρίζουμε ἕννεα, πού ἐκδόθηκαν στό διάστημα (1732-1818). Ἡ τελευταία γνωστή ἐκδοσις ἔγινε τίς παραμονές τῆς ἐθνεγερσίας (1818)³⁹.

Στο τυπογραφεῖο τῆς Βενετίας ἐκδόθηκε καί τό βιβλίο τοῦ Δωροθέου Μονεμβασίας *“Βιβλίον ἱστορικόν”*, πού ἀριθμεῖ καί αὐτό πολλές ἐκδόσεις μέχρι τό 1821. Κατά τόν Κασμουλίη αὐτό τό βιβλίο ἐνέπνεε *«τῆς ἐλευθερίας τά αἰσθήματα»*⁴⁰.

Γενικά, τά βιβλία πού ἐκδίδονταν στά ἑλληνικά τυπογραφεία τῆς Εὐρώπης, ἀποτελοῦν σπουδαῖο μέσο γιά τήν διάδοσις ἰδεῶν καί πνευματικῶν τάσεων. Οἱ ἐκδόσεις αὐτές δέν καλύπτουν μόνο τίς ἐκπαιδευτικές ἢ ἐκκλησιαστικές ἀνάγκες, ἀλλά κάνουν εὐρύτερα γνωστή τήν ἑλληνική πολιτιστική κληρονομιά, ὅπως καί τά νέα πνευματικά ρεύματα καί τά ἐπιτεύγματα τῆς Ἐπιστήμης. Ὁ ρόλος τοῦ βιβλίου στήν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας παραμένει πρωταρχικός⁴¹.

Ὁ ἐκπαιδευτικός ὀργανισμός, ὁ ὁποῖος σημειώθηκε κατά τόν 1^ο αἰ., συνεχίστηκε ἀκόμη πύ ἔντονα καί κατά τίς δύο δεκαετίες τοῦ 18^ο αἰ. Ὅταν δέ ἐξεργράγη ἡ ἑλληνική ἐπανάστασις, σέ μυριάδες ἀνέρχονται οἱ ἐγγράμματοι καί σέ ἑκατοντάδες οἱ λόγιοι καί οἱ συγγραφεῖς.

³⁷ Νυσταξοπούλου, ὁ.π., σ. 15.

³⁸ Μιχ. Γ. Τρίτου, *Νεκτάριος Τέρπος, ὁ μοσχοπολίτης Διδάσκαλος τοῦ Γένους*, Ἰωάννινα 1999, σ. 93.

³⁹ Ὅ.π.

⁴⁰ Σφυρόερα, ὁ.π., σ. 97.

⁴¹ Ἀγγέλου, ὁ.π., σ. 366.

Παρ' ὅλη τὴν μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς παιδείας κατὰ τὸν 19^ο αἰ. καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 20^{οῦ} αἰ. καὶ τὴν ἀποψη πολλῶν ἱστορικῶν ὅτι οἱ Τούρκοι δὲν ἀπαγόρευαν τὴ λειτουργία σχολείων, ἀφοῦ, κατ' αὐτούς, δὲν ἔχουμε οὔτε ἓνα παράδειγμα ἀρνήσεως τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν νὰ δώσουν ἄδεια λειτουργίας σχολείου ἢ βίαιου κλεισίματος σχολείου, ἀκόμη καὶ στὰ τέλη τοῦ 19^{οῦ} αἰ. ἔχουμε αὐστηρὸ καθεστῶς ἐπιτήρησης.

Στὶς πηγές τῆς νομολογίας τοῦ Πατριαρχείου ὑπάρχει αὐστηρὴ βεζυρική ἐγκύκλιος τοῦ 1821, περὶ ὄρων λειτουργίας τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἀναγράφονται καὶ τὰ ἑξῆς: «*Τὰ προγράμματα τῶν σχολείων θέλουσι συντάττεσθαι ἢ ἐπικυροῦσθαι ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου καὶ τῶν μητροπόλεων... Ἐπειδὴ δὲ πρέπει νὰ εἶναι καὶ κυβερνητικὰ γνωστά, ὅταν ὁ ἐπιθεωρητὴς (μουφτετὴς) ἢ ὁ διευθυντὴς (μουδὶρ) τῆς δημοσίας ἐκπαιδύσεως ἐξετάζων τὴν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκαλίαν ἤθελε παρατηρήσει μᾶθημά τι ἀπᾶδον ἢ διδάσκαλον καὶ διδασκάλισσαν μὴ ἔχοντας τοιοῦτον ἐνδεικτικόν ... θέλουσι κωλύεσθαι τὰ τοιαῦτα μαθήματα καὶ ἀντικαθίστανται οἱ τοιοῦτοι διδάσκαλοι*».⁴²

Βλέπουμε ὅτι ἡ ἐκπαίδευση τῶν ἑλληνορθόδοξων, ἀκόμη καὶ στὰ τέλη τοῦ 19^{οῦ} αἰ. μετὰ τὴν ὀθωμανικὴ μεταρρύθμιση τοῦ Χάτι Χουμαγιούν, τελοῦσε ὑπὸ αὐστηρὸ καθεστῶς ἐπιτήρησης, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχει οὔτε κἂν ὑποψία ἀντιοθωμανικῆς διδαχῆς. Καὶ αὐτὸ γίνεται, ἐπειδὴ ὑπῆρχε ἡ ὑποψία μίπως ἡ παιδεία γίνεαι ἀφετηρία καλλιέργειας τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως.⁴³

Συμπερασματικά, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ Ἐκκλησία τόσο κατὰ τὴν πρώτην περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ὅσο καὶ κατὰ τὴν δεύτερη πρωτοστάτησε στὴν διατήρηση τῆς παιδείας. Ἡ προσφορά της στό περιεχόμενο καὶ τὸν σκοπὸ τῆς παρεχόμενης ἀγωγῆς ὑπῆρξε καθοριστικὴ καὶ ἀναντικατάστατη. Ὁ δεσμὸς Ἐκκλησίας-Σχολείου, ὁ ὁποῖος στὰ χρόνια τῆς βυζαντινῆς περιόδου ἦταν στενός, ἔγινε τώρα στενότερος.

Μὲ τὴν καλλιέργεια τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀποτράπηκε ἡ ἀφομοίωση τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων στοὺς κατακτητὲς, διασώθηκε ἡ ὀρθόδοξη πίστη, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ ἐθνικὴ συνείδηση καὶ οἱ ἑλληνορθόδοξοι παραδόσεις. Ἀναθερμάνθηκε ὁ ἔντονος πόθος γιὰ τὴν ἐλευθερία. Γενικὰ ἡ Ἐκκλησία μὲ τὴν πνευματικὴ ἀφύπνιση τοῦ Γένους στέρωσε τὸν ἰδεολογικὸ χαρακτῆρα τῆς προετοιμασίας καὶ διεξαγωγῆς τοῦ Ἀγώνα.

---

⁴² Ἀποστ. Διαμαντῆ, «Ἡ ἐκπαίδευση καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ προνόμια κατὰ τὴν πρώτην τουρκοκρατία», *Παιδεία καὶ Ἐθνικὴ συνείδηση στὸν ἑλληνικὸ κόσμον (Πρακτικὰ Συνεδρίου)*, Ἀθήνα 2014, σ. 62.

⁴³ Ὁ.π.

Ἡ Ἐκκλησία κράτησε θαυμάσια ἰσορροπία ἀνάμεσα στίς ἀκρότητες τοῦ στείρου συντηρητισμοῦ καί τοῦ ἄκριτου καί καταλυτικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ἀπέφυγε τήν θεώρηση τοῦ θέματος μέ πνεῦμα διαλεκτικῆς ἀντιθέσεως καί ἀναζήτησε τήν δυνατότητα συνθέσεως κατά τό πρότυπο τῆς πατερικῆς ἐναρμονίσεως τῆς θεολογίας μέ τήν κλασική ἑλληνική φιλοσοφία⁴⁴. Γι' αὐτό καί ὑπῆρξε παρούσα καί στή δεύτερη φάση, τήν ἀναγεννητική.

Χωρίς νά εἶναι ἀντίθετη μέ τίς σπουδές στήν Ἑσπερία, ἄλλωστε ποτέ δέν ἀποθαρρύνθηκε ἡ ἀνανεωτική αὐτή τάση στόν χώρο τῆς παιδείας μέ ἐπίσημη πατριαρχική ἢ συνοδική ἀποδοκιμασία, ἄσκησε δριμύτατη κριτική σέ ὄσους ἐπιχείρησαν τήν ἀποδέσμευση ἀπό τήν ὑγιῆ ἐκκλησιαστική παράδοση, περιφρονώντας τόν ζωντανό ὀρθόδοξο πατερικό διαφωτισμό, ὁ ὁποῖος καί στήριξε τό Γένος καί ἄρδευσε τίς ζεῖδωρες ρίζες του, ὥστε νά μὴν ἐπέλθει ὁ φυσικός καί πνευματικός του ἀφανισμός⁴⁵.

Κληρικοί διευθίνουν τά σχολεῖα στίς περισσότερες περιοχές τοῦ ἑλληνισμοῦ. Κληρικοί εἶναι οἱ συγγραφεῖς δεκάδων ἔργων, πού ἀναφέρονται ὄχι μόνον σέ ἐκκλησιαστικά, ἀλλά καί σέ ἄλλα γενικότερα ζητήματα. Εἶναι πολύ χαρακτηριστικό τό γεγονός ὅτι στούς καταλόγους τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καί τῶν Ἑλλήνων λογίων πού ἔχουν συντάξει ὁ Ματθαῖος Παρανίκας καί ὁ Κων/νος Σάθας τά 2/3 καί πλέον τῶν δασκάλων ἦταν ἱερωμένοι. Δικαιολογημένα, ὁ σοφός νομομαθῆς Νικόλαος Σαρίπολος διεκίρυξε στήν Β' Ἐθνοσυνέλευση τοῦ 1864: «*Ἐσώθημεν διά τῆς Ἐκκλησίας*»⁴⁶.

⁴⁴ Φειδᾶ, ὀ.π., σ. 134.

⁴⁵ Νικοδήμου Σκρέττα, *Ἡ Θεία Εὐχαριστία καί τά προνόμια τῆς Κυριακῆς κατά τήν διδασκαλία τῶν Κολλυβάδων*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 22.

⁴⁶ Ἐπισ. Ἐφημ. *Συζητίσεων* 1864, σ. 366.

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΣ

Η ὀρθόδοξη θεολογία ποτέ δέν ἐξέτασε τό θαῦμα σάν ἓνα ξεχωριστό πρόβλημα, καί μάλιστα σέ σχέση μέ τήν φυσική νομοτέλεια. Τό θαῦμα ἐντάσσεται στήν ὅλη πορεία τῆς ἱστορίας τῆς θείας οἰκονομίας καί στήν ζωή τῆς κοινότητας, τήν ὁποία πάντα ἐξυπηρετεῖ, ἔστω καί ἂν ἀναφέρεται σ' ἓνα μεμονωμένο ἄνθρωπο¹.

Θαύματα ὡς καταπληκτικά γεγονότα παρουσιάσθηκαν καί παρουσιάζονται καί ἔξω ἀπό τό χριστιανικό περιβάλλον². «Θαύματα» ἀναφέρονται καί σέ δαιμονικές δυνάμεις, κάτι πού δέν τό ἀρνεῖται καί ἡ Καινή Διαθήκη³, ὥστόσο τά «θαύματα» αὐτά δέν φανερώνουν τήν βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν προβληματική σύγκρουσης τῶν φυσικῶν νόμων καί τοῦ θαύματος, μερικοί ἰσχυρίζονται ὅτι τό θαῦμα ἀντιτίθεται στους φυσικούς νόμους καί ἀναστελλεῖ τήν ἐνέργειά τους, κατ' ἄλλους δέν ἀποτελεῖ ἄρση τῶν φυσικῶν νόμων, ἀλλά περιλαμβάνεται στό σχέδιο τῆς θείας δημιουργίας καί τῆς συντήρησης τοῦ κόσμου, ἐνεργεῖ ἐλεύθερα καί συμπληρώνει τό σχέδιο αὐτό⁴. Ὑποστηρίζεται καί ἡ ἄποψη ὅτι τά θαύματα ἀποτελοῦν ἐπαναφορᾷ τῆς φύσεως στήν προοπτική κατάσταση. Ἄλλοι πάλι ξένοι δογματολόγοι κάνουν λόγο γιά «σπέρματα», πού εἶχε θέσει κατά τήν δημιουργία ὁ Θεός, ὁπότε στά θαύματα ἐπεμβαίνει καί ἀπλῶς ἀναπτύσσει αὐτά τά σπέρματα⁵.

¹ Ν. Ματσούκας, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Β*, ἔκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 161.

² Στ. Ράμφος, *Τό μυστικό τοῦ Ἰησοῦ*, ἔκδ. Ἀρμός, Αθήνα 2006, σ. 320, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία. Στό Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν *ΗΛΙΟΥ*, λ. «Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς», τ. Δ', σ. 240.

³ *Πράξ.* 16, 16-18.

⁴ Ζήκος Ρώσης, *Σύστημα Δογματικῆς τῆς Ὄρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Αθήνα 1903, σ. 355.

⁵ Ἰωάν. Κασσομενάκης - Ἀρχμ. Ἀντώνιος Κόμπος, *Ἐγχειρίδιον Δογματικῆς τῆς Ὄρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 115-116. Χρ. Ἀνδρούτσος, *Δογματική τῆς Ὄρθοδόξου*

Όλη η παραπάνω προβληματική έκκολάφθηκε κυρίως στους κόλπους της σχολαστικής δυτικής θεολογίας, η οποία δοκιμάστηκε σκληρά, όταν οι επιστήμες χειραφετημένες από τη δογματική κηδεμονία του Μεσαίωνα επέβαλαν την μέθοδο της δικής τους έρευνας σε κάθε τομέα του επιστητού. Τότε η θεολογία έπρεπε υποχρεωτικά και επιστημονικά να λύσει το πρόβλημα της σύγκρουσης φυσικών νόμων και θαύματος. Σχολαστικισμός και νεότερα επιστημονικά δεδομένα ανάγκασαν τους δυτικούς θεολόγους να δημιουργήσουν το «θαύμα» της άπολογητικής.

Τό άδιέξοδο αυτό προσπάθησε να ξεπεράσει ο Γερμανός θεολόγος R. Bultman με μία πράγματι «ρωμαλέα» θεολογία, χωρίς βέβαια να μπορέσει να άρνηθει τά δυτικά σχήματα, όπως εύστοχα έπισημαίνει και ο καθηγητής N. Ματσούκας⁶.

Σοβαρά και φθοροποιά άπνηγματα δοκίμασε με κακέκτυπες άπομιμήσεις και η όρθόδοξη θεολογία, προσπαθώντας να έναρμονήσει επιστήμη και θρησκεία⁷, μακριά από την διπλή θεολογική μεθοδολογία των πατέρων της όρθόδοξης Έκκλησίας. Η διπλή μεθοδολογία αναφέρεται στην χαρισματική θεολογία και στην επιστημονική θεολογία, σύμφωνα με την διάκριση άκτίστου και κτιστού αντίστοιχα, την όποία κάνει η όρθόδοξη παράδοση από τά πρώτα της βήματα. Άλλο πράγμα είναι η έρευνα των κτιστών και άλλο η έμπειρία των άκτίστων. Οί όρθόδοξοι πρώτα γεύονται τον Θεό, Τόν βλέπουν και Τόν ψηλαφούν έμπειρικά στην ζωή της Έκκλησίας και έπειτα κάνουν επιστημονική έρευνα και φιλοσοφία. Κάθε φορά που επιστήμες και φιλοσοφία διεκδικούσαν να έξηγήσουν την λειτουργία της χαρισματικής θεολογίας ή να την αντικαταστήσουν, οί Πατέρες άπέρριπταν την θύραθεν γνώση ως δαμιονική. Οί σχολαστικοί διαφωνούν ριζικά ως προς την προτεραιότητα της έμπειρίας, που έχει ο θεολόγος με την θέα του άκτίστου φωτός⁸. Ακόμη και ο πολός G. Podskalsky δέν μπόρεσε να κατανοήσει την διπλή μεθοδολογία των όρθόδοξων Πατέρων έναντι της ένιαίας των σχολαστικών⁹.

Ανατολικής Έκκλησίας, έκδ. «ΑΣΤΗΡ», Άθήναι 1956, σσ. 119-120.

⁶ N. Ματσούκας, σσ. 159-160. Βλέπε και άπόψεις Στ. Ράμφου *ό.π.*, σ. 318 κ. έ.

⁷ Π. Τρεμπέλας, *Άπολογητικά μελέτα Ε΄*, Άθήναι 1982³. Τά θαύματα του Χριστού, σσ. 455-529. Χρ. Ανδροϋτσος, *ό.π.*, σσ. 119-121.

⁸ N. Καβάσιλας, *Περί της έν Χριστώ ζωής*, P.G. 150, 504BC.

⁹ G. Podskalsky, *Theologie und Philosophie in Byzanz*, Munchen 1977, N. Ματσούκας, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Α΄*. Εισαγωγή στί θεολογική γνωσιολογία, έκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 137 κ. έ. Κλίμεντος Άλεξανδρέως, *Στρωματείς Δ΄* P.G.8, 1365A. «Ο μέν ούν Θεός άναπόδευκτος ών, ούκ έστιν επιστημονικός».

Θαῦμα¹⁰ εἶναι ἢ ἐκ τοῦ μί ὄντος δημιουργία τοῦ κόσμου. Κλασσική εἶναι ἡ πατερική διδασκαλία, ὅπως διατυπώθηκε ἀπό τόν Μ. Ἀθανάσιο, ὅτι «ὁ Πατήρ δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ ποιεῖ τὰ πάντα» (*Ψαλμ.* 32,9· *Ἱερ.* 10,12· *Ἰώβ* 9,9· *Πράξ.* 4,24· 14,15). Ἡ δημιουργία τῆς κτίσεως εἶναι κοινή ἐνέργεια τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ¹¹. Ὁ Θεός δέν εἶναι κατ' οὐσία δημιουργός, ἀλλά κατ' ἐνέργεια καί κατά βούληση. Ἡ οὐσία καί ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄκτιστες καί διαφέρουν ἀπό τήν οὐσία καί ἐνέργεια τῶν κτισμάτων πού εἶναι κτιστές. Ὁ ἐκ τοῦ μί ὄντος κόσμος, ὡς μί αὐτοδύναμος καί αὐτάρκης, ἐξαρτᾶ ὅλες τίς βαθμίδες τῆς ὑπαρξῆς του ἀπό θεῖες καί δημιουργικές ἐνέργειες. Ὁ κόσμος, ἡ ζωή καί οἱ λεγόμενοι φυσικοί νόμοι βρίσκονται στά χέρια τοῦ Θεοῦ (*Ψαλμ.* 103,28-30). Ὁ Θεός μέ τήν παρουσία Του οὐσιώνει τὰ πάντα, τὰ ἀναζωογονεῖ καί τὰ καταξιώνει. Αὐτός εἶναι πού καλεῖ «τά μί ὄντα ὡς ὄντα» (*Ρωμ.* 4,17). Προκίξει κατά χάριν τήν δημιουργηθεῖσα ἑτερούσια πρὸς τήν δική Του φύση πραγματικότητα, νά μετέχει στίς ἐνέργειές Του. Στήν κτίση ὑπάρχει ἡ δημιουργική καί συνεκτική ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία διαβρώνει τό σύμπαν (*Ματθ.* 6,26-33).

Ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής¹², ὅταν ἀναφέρεται στήν συνεκτική-συντηρητική ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, πού βρίσκεται σέ ὅλη τήν κτίση, κάνει λόγο γιά τούς «λόγους τῶν ὄντων», οἱ ὁποῖοι δέν εἶναι ἀρχέτυπα εἶδη, ἀλλά εἶναι θεῖα «θελήματα», «προορισμοί» καί «παραδείγματα», δέν ἔχουν εἶδος, εἶναι ἀνείδειοι. Τό σημαντικό εἶναι ὅτι οἱ Πατέρες ἔφθασαν κάποτε μέ τήν θεοποίησιν καί φωτιστική ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, νά δοῦν τήν συντηρητική καί προνοητική ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ στήν κτίση, πράγμα πού λέγεται «φυσική θεωρία»¹³.

Οἱ προαιώνιοι λόγοι τῶν ὄντων πραγματώνονται μέ τήν ἄχρονη θεῖα ἐνέργεια σέ περαιτέρω στάδια τῆς κτίσης. Ἡ δημιουργία εἶναι μιά συνεχῆ πορεία, ἐξελικτική καί τελειωτική¹⁴. Ἡ δημιουργία στό σύνολό της πότε καλλύνεται καί πότε κακύνεται.

Κίνητρο τοῦ δημιουργικοῦ ἔργου εἶναι ἡ μετάδοση εἰς τὰ ὄντα τῆς μακα-

¹⁰ Γιά τήν δίλωση τοῦ θαύματος στήν Ἁγία Γραφή χρησιμοποιοῦνται διάφοροι ὄροι: τέρας (Ὀμηρ.), σημεία (*Μάρκ.* 24,24· 13,22· *Ἰωάν.* 4,48 στίς *Πράξεις* πολλές φορές, *Ρωμ.* 15,19· *Β' Κορ.* 12,12 κ.ά.), θαυμάσια (*Ματθ.* 21,15), παράδοξα (*Λουκ.* 5,28· *Σοφ. Σολ.* 5,2 κ.ά.), παράδοξα καί θαυμάσια ἔργα, καί ἔργον (*Ἰωάν.* 5,20,36· 7,21· 10,25,37· 14,10· 15,24 κ.ά.).

¹¹ Ἐπιφάνιος Κύπρου, *Περί πίστεως καθολικῆς καί ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας*, P.G. 42,809.

¹² Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Περί διαφορῶν ἀποριῶν*, P.G. 90,293D-296A.

¹³ π. Ἰωάννης Ρωμανίδης στό Μητρ. Ἱεροθέου, *Ἐμπειρική Δογματική*, τ. Β', σ. 119, ἔκδ. Ἰ. Μονί Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας) 2011.

¹⁴ Ν. Ματσούκας, *Δογματική*, ὅ.π., τ. Β', σ. 157 ὅπου καί βιβλιογραφία.

ριότητα, δηλ. ἡ ἄπειρος καὶ ἀνεξερευνήτος θεία ἀγάπη¹⁵. Ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς δημιουργίας διδάσκεται τόσο ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Παράδοσι¹⁶.

Ἡ βαρύτητα τῆς παραπάνω διδασκαλίας γιὰ τὴ δημιουργία ἐκ τοῦ μηδενός, διόλου δὲν πέφτει στό «ἀξιοθαύμαστο» γεγονός πῶς τὰ πάντα ἔγιναν ἀπὸ τὸ «τίποτα». Τέτοια προβολὴ τῆς αὐτονόητης ἄλλωστε παντοδυναμίας τοῦ ὄντος δὲν προτίθεται μὲ κανέναν τρόπο νὰ κάνει ἡ θεολογία. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς εἶναι νὰ τονίσει τὴν ἐνδεδειγμένη «νομοτελειακὴ» σχέση κόσμου καὶ Θεοῦ. Ὁ αὐθύπαρκτος Τριαδικὸς Θεὸς παράγει κάτι ὄχι ἀπὸ τὴν οὐσία Του, τὸ ὁποῖο ὅμως ὡς ἑτερούσια προσωπικότητα, κατὰ χάριθ θά μετέχει στὶς ἐνεργεῖες Του. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ ἐννοια τοῦ μυστηρίου καὶ τὸ λογικὸ σκάνδαλο¹⁷.

Ὅπως θαῦμα ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς δημιουργίας, θαῦμα εἶναι καὶ ἡ νέα δημιουργία μὲ τὴν Ἐνανθρώπιση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Σύμφωνα μὲ τὸν π. Ἰωάννη Ρωμανίδη, ὁ κόσμος δημιουργήθηκε γιὰ τὴν ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου, ὅπως ἄλλωστε τονίζεται καὶ στὴν πατερικὴ διδασκαλία. «Δὲν ἔγινε ἡ ἐνσάρκωση γιὰ τὴν σωτηρία, ἀλλὰ ἀπεφασίσθη ἡ ἐνσάρκωση, γι' αὐτὸ δημιουργήθηκε ὁ κόσμος καὶ παρεμβάλλεται ἡ πτώσις καὶ ἡ σωτηρία...»¹⁸.

Ὁ ρόλος τοῦ Λόγου εἶναι ἡ φανέρωσις τῆς Τριαδικῆς δόξης, ὁ φωτισμὸς τοῦ Πνεύματος καὶ ἐπομένως ἡ μεταμόρφωσις τῆς κτίσις (Α΄ Ἰωάν. 1,1-2). Ὁ Χριστὸς ἐνώνει ὡς μοναδικὸς μεσίτης καὶ ἱερέας τὴν κτίσις μὲ τὸν Θεὸ (Α΄ Τιμ. 2,5). Ὁ σαρκωμένος Λόγος σαρκώνει ἱστορικὰ τὴν ἀλήθεια στὴν συνεχιζόμενη ἱστορικὴ κοίτη τῆς θείας οἰκονομίας ὡς βασιλιάς, προφήτης καὶ ἀρχιερέας. Ὡς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ (Β΄ Κορ. 4,4 καὶ Κολ. 1,15) ἀποκάλυψε πλήρως τὴν ἐννοια τῆς φράσις «κατ' εἰκόνα» καὶ «καθ' ὁμοίωσις», ἡ ὁποία βιώνεται ἀπὸ τοὺς θεουμένους¹⁹.

Χωρὶς καμιὰ ὑπερβολὴ θά μποροῦσε νὰ ἰσχυριστεῖ κανεὶς ὅτι ὁ Θεὸς μὲ τὴν δημιουργία ἔκτισε τὴν Ἐκκλησίαν, κάτι ἀπέραντα καθολικὸ, ποῦ εἶναι σύμβολο, τύπος καὶ εἰκόνα δικῆ Του, προτυπωμένη, μέσῳ τοῦ λόγου, ἡ Ἐκκλησία στὴν Ἁγία Τριάδα²⁰ (Εφεσ. 1,3-4).

¹⁵ Ἰωάν. Κασσομενάκης-Ἀρχιμ. Ἀντώνιος Κόμπος, ὁ.π., σ. 106.

¹⁶ Θεόφιλος Ἀντιοχείας, Πρὸς Αὐτόλυκον 1,4 P.G. 5,15. Γρηγόριος Νύσσης, Κατηχητικὸς λόγος, P.G. 45,21, Ἰωάν. Χρυσόστομος, Ὁμιλία εἰς τὴν Γένεσιν 7,5 καὶ Ἰωάννης Δαμασκηνός, Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως 2,17.

¹⁷ Ν. Ματσούκας, ὁ.π., τ. 2, σ. 152.

¹⁸ Μητρ. Ναυπάκτου Ἱεροθέου, Ἐμπειρικὴ, ὁ.π., σ. 115.

¹⁹ Μητρ. Ναυπάκτου, ὁ.π., σ. 143.

²⁰ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, Μυσταγωγία P.G. 91, 664D. «Τύπον καὶ εἰκόνας Θεοῦ φέρει (τὴν Ἐκκλησίαν), ἔλεγεν ὁ μακάριος γέρον ἐκεῖνος».

Ἡ κοινωνία τῶν λογικῶν καί νοερῶν ὄντων ὡς ἓνα σῶμα σέ μιὰ πορεία μέσα στόν αἰσθητό καί νοητό χῶρο ὅλης τῆς κτίσης λογίζεται ὡς Ἐκκλησία. Αὐτός ἄλλωστε εἶναι ὁ κεντρικός σκοπός τῆς δημιουργίας.

Τό σῶμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι πηγὴ τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἔλευσι τοῦ Θεανθρώπου σηματοδοτεῖ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ σχήματος τοῦ παρόντος κόσμου, σὺν μεταμόρφωσί του, μέ μιὰ πράξη συμπλησιασμοῦ θείου καί ἀνθρώπινου. Εἶναι πλέον διάχυτος ὁ ὀργανισμὸς ἑνὸς συντελούμενου ἔργου, τό ὁποῖο κινεῖται καί διαδραματίζεται ἐντός τῶν ἱστορικῶν μορφῶν, ὑπὸ τὴν ἐνέργεια τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ μέ στόχο τὴν ἀνακαίνισι τῆς δημιουργίας καί τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς παρακοῆς.

Ἡ πράξι αὐτὴ τοῦ Θεοῦ εἶναι τό γεγονός τοῦ θαύματος σὴν Καινὴ Διαθήκη. Θαῦμα εἶναι ἡ «νέα δημιουργία», ὅπως θαῦμα ἦταν καί ἡ ἀρχὴ τῆς δημιουργίας, ὅπως προαναφέραμε²¹.

Ὅπως ἐπισημαίνει καί ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, τό μεγαλύτερο θαῦμα εἶναι ἡ ἀνάπλασι καί ὁ ἁγιασμὸς τοῦ ἀνθρώπου, πού τὸν καθιστοῦν θεοειδῆ. Ἡ μετοχή του στό «σῶμα τοῦ Χριστοῦ», στόν «θάνατο αὐτοῦ καί τὴν ἀνάστασι» σὴς νέες ἀνακαινιστικὲς μορφές τῆς ζωῆς. Μόνον μέσα σ' αὐτό τό κλίμα τῆς «καινῆς κτίσεως» ζοῦμε τό θαῦμα καί ἐπιτελοῦμε τό θαῦμα²².

Προϋπόθεσι ἀποδοχῆς τοῦ νέου ἔργου εἶναι ἡ στροφὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν νέα ζωὴ μέ τὴν πίστι. Ἡ συνάντησι καί ἡ συνεργασία Θεοῦ καί ἀνθρώπου, ὅπου ἡ πίστι ὀλοκληρώνεται καί ἔτσι συντελεῖται τό θαῦμα τῆς μεταμόρφωσις τῆς ὑπαρξῆς μας²³.

Ὁ Χριστὸς ἐνεργεῖ ὡς ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἐνεργεῖ καί ὡς Θεός. Ὁ ἴδιος εἶναι πηγὴ ἀκτίστων ἐνεργειῶν. Αὐτὴ ἡ ἀποκάλυψι τῆς ἄκτιστης φύσεως τοῦ Χριστοῦ γίνεται μέ τὰ θαῦματα καί μέ τὴν διδασκαλία Του, ἀλλὰ καί μέ τὴν φανέρωσι τῆς θείας δόξης Του ὡς φῶς, ὅπως συνέβη σὴν Μεταμόρφωσί Του, ὅπου οἱ τρεῖς μαθητὲς Του ἀπέκτησαν μέθεξι τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ²⁴.

Ἡ μέθεξι τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ εἶναι συνάρτησι τῆς πολεμικῆς ἐναντίον

²¹ Ν. Ματσούκας, «Ἡ θέσις τοῦ θαύματος ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ καί τό νόημα αὐτοῦ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ», Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 46 (1963), σσ. 213-221.

²² Ἄγιος Γρηγόριος Παλαμᾶ, *Περὶ θείας καί θεοποιουῦ μεθέξεως*, 8 ΕΠΕ 3, 225.

²³ Ἰωάν. Χρυσοστόμου, *Ὁμιλία μ' εἰς τὰς Πράξεις*, 2, ΕΠΕ 16Α, 487.

²⁴ Μπρ. Ναυπάκτου, ὁ.π. σσ. 228-234. Στὴν χειρόγραφη παράδοσι ἡ ἔκφρασι «βασιλεία τοῦ Θεοῦ» ἔχει πολλὰ παραλλαγές: «βασιλεία τοῦ Θεοῦ καί Χριστοῦ», «τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ» (*Ρωμ. 14,17. Α' Κορ. 4,20· 6,9· 15,50. Γαλ. 5,21· Κολ. 4,11 κ.ά.*). Ἡ ἐν λόγῳ ἔκφρασι ἔχει τίς ἀπαρχές τῆς στὴν Π. Διαθήκη.

τῶν δαμονίων. Ἔχουμε τὴν κάθαρση τῶν παιθῶν, σπὴν οὐσία ἐκδιώξει τῶν δαμονίων (Ματθ. 12,28).

«Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ δὲν ἐκπυρρῆθη, οὔτε ἐβεβαιώθη μὲ λόγους εὐγλωττους καὶ ρητορικούς ἀλλὰ μὲ σημεῖα καὶ θαύματα τὰ γινόμενα μὲ τὴν ὑπερφυσικὴν δύναμιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»²⁵.

«Φῶς τοῖς κεκαθαρισμένοις τὴν διάνοιαν, τοὔτέστι Θεόν ὁρώμενον τε καὶ γινωσκόμενον, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς καθαρότητος, ὃ δὴ καὶ βασιλείαν οὐρανῶν ὀνομάζομεν»²⁶.

Μὲ τὰ θαύματα-ἔργα Του ὁ Χριστὸς εἶχε ὡς στόχο νὰ μεταδώσει ἓνα ἐλπιδοφόρο μῆνυμα σπὴν ἀνθρωπότητα καὶ νὰ τὴν ὀδηγήσει σπὴ σωτηρία φανερόντων τὴν δόξα Του, τὴν ἀληθινή Του ταυτότητα καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ζωοποιοῦ δωρεᾶς Του²⁷. Τὰ θαύματα παραπέμπουν στὸ πρόσωπό Του, ὥστόσο ὁ ἴδιος τὰ θεωρεῖ «ἔργα τοῦ Πατρὸς», τοῦ «πέμψαντος Αὐτόν», ποῦ ὁ ἴδιος ἀνέλαβε νὰ τελειώσει (Ιωάν. 10,37· 14,10· 9,4). Οἱ διατυπώσεις αὐτές γιὰ τὴν ὑπαρκτικὴ σχέση Ἰησοῦ Χριστοῦ μὲ τὸν Πατέρα Του, ἔχουν ἀπερίφραστα ὄντολογικὸ περιεχόμενο, δηλώνουν τρόπο ὑπάρξεως²⁸.

Τὰ θαύματα ὡς σημεῖα-ἔργα ἔχουν Χριστολογικὸ καὶ Τριαδολογικὸ χαρακτῆρα²⁹. Ἄλλωστε, βασικὴ ἰδιαιτερότητα τῆς ὀρθόδοξης Θεολογίας εἶναι ὁ ὀργανικὸς δεσμὸς Τριαδικοῦ καὶ Χριστολογικοῦ δόγματος.

Τὸ πλῆθος τῶν θαυμάτων τοῦ Ἰησοῦ εἶναι δυσεξαριθμητὸν (Ιωάν. 21,25), χωρὶς βέβαια ἡ καταγραφή τους νὰ καθίσταται ἀναγκαία καὶ ἀπαραίτητη³⁰.

Ὁ Χριστὸς θαυματουργεῖ παντοῦ, καὶ σπὴν ἔρημο (Ιωάν. 6,1-13) καὶ τὴν θάλασσα (Ιωάν. 6,14-21) καὶ στὶς οἰκίαι (Ματθ. 8,14) καὶ ἡμέρα καὶ νύχτα (Ματθ. 9,26). Θαυματουργεῖ ἐνώπιον πολλῶν καὶ κατ' ἰδίαν καὶ ἐκδιώκει τοὺς «ἄπνηεις καὶ θηριώδεις» δαίμονες (Ματθ. 15,30). Προκαλεῖ τὴν ἴαση μὲ μόνο

²⁵ Νικοδήμου Ἁγιορείτου, *Ἐρμηνεία εἰς τὰς ἸΔ΄ ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου*, Ἀθῆναι 1976, ἐκδ. Ἁγ. Νικόδημος, σ. 236.

²⁶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Λόγος μ΄, *Εἰς τὸ Ἅγιον Βάπτισμα* P.G. 36,424C.

²⁷ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, *Ἐξηγήσεις εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν*, P.G. 72,548. «ἵνα μὴ ἀπιστῶμεν, γείτονα τοῖς λόγοις ἐποιεῖτο τὴν θεοσπεμίαν».

²⁸ Χρ. Γιανναρᾶς, *Ἐνάντια σπὴ Ἐρησκεία*, ἐκδ. Ἰκαρος 2007², σ. 57.

²⁹ Χρ. Καρακόλης, *Ἡ θεολογικὴ σημασία τῶν θαυμάτων στὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐγγέλιο*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 445, διδακτορικὴ διατριβὴ ὅπου βάσει ἐννοιολογικῶν διασαφίσεων ἀναφέρεται στὸν χριστολογικὸ, τριαδολογικὸ καὶ σωτηριολογικὸ χαρακτῆρα τῶν θαυμάτων, σσ. 441-445.

³⁰ Π. Τρεμπέλας. λ. «θαῦμα», *ΘΗΕ*, σ. 112. Ἀπὸ εἴκοσι καὶ τέσσερα θαύματα περιγράφουν ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Λουκᾶς, εἴκοσι δύο ὁ Μάρκος καὶ ἑπτὰ ὁ Ἰωάννης.

τόν λόγο Του, ἢ μέ ἓνα του νεῦμα. Πολλές φορές συμμετέχει καί τό σῶμα Του, «ἐνεργόν δέ πρὸς θεραπείαν ἀποφαίνων τὴν ἑαυτοῦ σάρκαν»³¹.

Γιατί ἐπιλέγει ὁ Ἰησοῦς καί τὴν συμμετοχὴ τοῦ σώματός Του (ἀφί, σίελος)³² στίς θεραπείες; Διότι «τῆς τοῦ Λόγου δυνάμεως τὴν ἐνέργειαν πεφόρηκεν ἡ ἀγία σάρξ», «νεύματι πληρῶν δυνάμενος τὰς θεραπευγίας καί τὴν τοῦ διαβόλου δύναμιν καταστρέφει», «ἐνεργόν ἐστὶ καθ' ἑαυτό (σῶμα), διὰ τὸν ἐνοικοῦντα Λόγον»³³.

Βέβαια πέραν τῆς πατερικῆς παραδόσεως, σύγχρονοι ἐρευνητές ἀποδίδουν στὰ θαύματα στοιχεῖα ἱατροσυμβολικά, ὁμοιοπαθητικά, ψυχοδυναμικά καί ἐκστατικά καί πρακτικὲς ἰάσεων παρόμοιες μέ τὴν ἑλληνιστικὴ θαυματουργικὴ θεραπευτικὴ³⁴. Δέν λείπουν βέβαια καί ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἀμφισβητοῦν τὴν ἱστορικότητα τῶν θαυμάτων³⁵.

Ὁ Χριστός, ὅσες φορές προκλήθηκε γιὰ νὰ κάνει θαῦμα, μόνο καί μόνο γιὰ νὰ πεισθοῦν οἱ ἄνθρωποι, ἀρνήθηκε κατηγορηματικά³⁶. Στὴν Ναζαρέτ, λόγῳ ἀπιστίας τῶν ἀνθρώπων ὁ Χριστός δέν ἔκανε θαύματα (*Μάρκ.* 6,5), ἐνῶ σέ ἄλλες περιπτώσεις κατὰ τὴν ἀνεξιχνίαστη κρίση Του αὐτόβουλα θαυματουργεῖ.

Ἀνέστησε νεκρούς ἐκ κλίνης καί ἐκ τάφου (*Λουκ.* 7,14, *Μάρκ.* 5,41, *Ἰωάν.* 11,43) δείχνοντας τὴν αὐθεντία Του μέ τό ἐξουσιαστικὸ Του πρόσταγμα. «Ἡ σάρξ Του ζωοποιεῖ τοὺς νεκρούς» (Ζιγαβνός) καί «μεταδίδει δύναμιν» (Θεοφύλακτος Βουλγαρίας)³⁷.

Ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἀναφερόμενος στὰ θαύματα τῶν ἰάσεων καί νεκρωναστάσεων ἐπισημαίνει ὅτι ἡ θαυματοποιία προχωρεῖ ἀπὸ τὰ ἀπλούστερα στὰ ὑψηλότερα σημεῖα. Στόχος αὐτῆς τῆς διαβάθμισης εἶναι ἡ προσδοκώμενη κοινὴ ἀνάστασις τῶν χριστιανῶν, ὕστερα ἀπὸ τό μέγα καί ἐξαισίον ἀληθῶς θαῦμα-σημεῖο τῆς ἐκ νεκρῶν Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστός προλογίζει μέ τὰ θαύματα τό γεγονός τῆς δικῆς Του Ἀνάστασις³⁸.

Ταξιθέτηση τῶν θαυμάτων τοῦ Ἰησοῦ ἐπισημαίνεται καί στό χωρίο *Ματθ.*

³¹ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, *Ἐξήγησις εἰς τό κατά Λουκᾶν*, P.G. 72,55.

³² *Μάρκ.* 7,32-37, *Ἰωάν.* 9,1-7.

³³ *Κύριλλος Ἀλεξανδρείας*, ὁ.π. στ. 769 καί 552, 389.

³⁴ Στ. Ράμφορ, *Τό μυστικόν...*, ὁ.π. σσ. 337-341.

³⁵ *Χρ. Καρακόλης*, ὁ.π., σσ. 26-42, ὅπου καί βιβλιογραφία.

³⁶ «ἐκ πονηρίας ἢ αἵτησις, διό οὐδέ ἐπιτυχάνουσι κατὰ τό Ζητήσουσί με κακοί καί οὐχ εὐρήσουσιν». *Κύριλλος Ἀλεξανδρείας*, ὁ.π., στ. 708.

³⁷ Π. Τρεμπέλας, *Υπόμνημα εἰς τό κατά Μάρκον Εὐαγγέλιο*, σ. 90.

³⁸ Γρηγόριος Νύσσης, *Περί κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, ΕΠΕ 5, 178 κ. ἑ..

11,5, ὅπου ἡ εὐσπλαγγία καὶ ἡ φροντίδα τοῦ Κυρίου ἐκδηλώνεται πρὸς πάντα ἄνθρωπο³⁹. Δὲν ἦταν ἔργα ἐπίδειξης δύναμης, ὅπως οἱ Ἰουδαῖοι ἀνέμεναν νὰ δώσει ὁ Μεσσίας, ἀλλὰ δείκτες μιᾶς νέας πραγματικότητας, τῆς ἀνακαίνισης τῆς δημιουργίας, τῆς μεταμόρφωσης, τῆς ζωῆς, τῆς ἀποκατάστασης τῆς φθαρείσας φύσης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κλήσης σέ μετάνοια. Μὲ ἄλλα λόγια, στὴν θεραπεία τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου καὶ στὴν θέωσή του. Ὁ ἄνθρωπος νὰ ξαναβρεῖ τὸ κάλλος τῆς ὑπαρχῆς του, νὰ συνειδητοποιήσει τὸν προορισμὸ του, σέ μιὰ κοινωνία ἀγάπης μὲ τὸν Θεὸ καὶ τοὺς συνανθρώπους του.

Τὸ θαῦμα εἶναι ἀνοιγμα ἀπὸ τὸν «παρὰ φύσιν» κόσμο, στὸν «κατὰ φύσιν» κόσμο, ἀπὸ τὴν κίβδηλη, τὴν παραχαραγμένη πραγματικότητα στὴν πραγματική πραγματικότητα, πού δὲν γνωρίζει οὔτε ἀνεπάρκεια, οὔτε ἔλλειψη οὔτε ἀρρώστια οὔτε τὴν φθορὰ οὔτε τὸν θάνατο καὶ πού δὲν βρίσκεται ἀλλοῦ, ἀλλὰ βρίσκεται ἀλλοῦ⁴⁰.

Στοὺς Πατέρες ἀλληγορικές προσεγγίσεις στὴν ἐρμηνεία τῶν θαυμάτων κάνουν ὁ Ἐφραίμ ὁ Σύρος, ὁ Ζιγαβνὸς καθὼς καὶ ὁ Αὐγουστίνος, πού θεωρεῖ τὰ θαύματα ὡς ἓνα εἶδος λόγων, πού θέλουν νὰ ποῦν κάτι βαθύτερο. Ὁ Θεοφύλακτος Βουλγαρίας ἐπιβάλλει τὴν συμπλήρωση τῶν διηγήσεων τῶν θαυμάτων μὲ λεπτομέρειες καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπιμένει στὴν ἐρμηνεία μὲ βάση τὴν ἱστορική ἀλληλουχία τῶν θαυμάτων⁴¹.

Σήμερα, στὸ πλαίσιο μιᾶς φρένικης πνευματικότητας, μερικοὶ ἐρμηνεύουν τὸ θαῦμα μὲ ὄρους ἐπιστημονικῶν λογικῶν, παραψυχολογικῶν ἢ τηλεπαθητικῶν φαινομένων ἢ σὰν ἐπίτευγμα κρυμμένων καὶ ἀνάξιοποίητων δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης⁴². Ἔτσι, ὁ ἄνθρωπος χτυπιέται μεταξὺ αὐτοειδωλολατρίας καὶ φυσικοκρατίας⁴³.

Μάλιστα δὲν εἶναι λίγοι οἱ δῆθεν χαρισματικοὶ ἡγέτες ποικιλῶν ὁμά-

³⁹ Ἐκ μέρους τῶν ἀποδεχομένων τὸ θαῦμα ἐκδηλώνεται κατὰ κανόνα ἡ πίστις, ἡ ὁποία μὲ τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν ἀγάπη ἀποτελοῦν τὴν Τριάδα τῶν λεγομένων θεολογικῶν ἀρετῶν (Α΄ Κορ. 13,12). Ὁ Κύριος ὁμιλεῖ γὰ τὴν ἀπερίοριστη δυνατότητα τῆς πίστεως νὰ ἐπιτελεῖ θαύματα (Ματθ. 17,20). «Ἡ τοῦ Πνεύματος δόσις... διὰ πίστεως ἀρπάζεται» (Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, P.G. 72, στ. 617). Ἡ πίστις ὡς ἄθλημα ὑπαρχιακῆς ἐμπιστοσύνης καὶ κοινωνίας μὲ ἓνα περιεχόμενο ζωῆς καὶ ἡ σταθερὴ καὶ βέβαιη ἐμμονὴ σ' αὐτὸ βρῆκε τὸ νόημά της στὴν ἐκκλησία, ὅχι ὡς τυφλὴ ἀποδοχὴ δογμάτων, ἀρχῶν καὶ ἀξιοματικῶν ἀποφάνσεων, ἀλλὰ ὡς ἔλεγχος, κρίσις, δοκιμὴ καὶ ἀξιολόγησις, ὅπως τονίζει διευκρινίζοντας τὸ νόημα τοῦ χωρίου (Εβρ. 11,1) ὁ καθηγητὴς Μαρτσούκας (Δογματική, ὅ.π., σ. 24). Ἡ κοινωνία τῆς Παράδοσης ὅπως αὐτὴ ὑπάρχει στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἀποτελεῖ τὴν πίστιν.

⁴⁰ π. Φιλόθεος Φάρος, Ἦθος ἀπθες, Ἡ ἀποφυγὴ τοῦ κακοῦ καὶ ἡ ἀντίσταση στὴ διαφθορὰ, ἐκδ. Ἄρμος 2014, σ. 123.

⁴¹ Χρ. Καρακόλης, ὅ.π., σσ. 13-23.

⁴² Στ. Ράμφορ, ὅ.π., σ. 329.

⁴³ π. Βασίλειος Θεομῆς, Τὸ θαῦμα: μιὰ ὀρθόδοξη θεολογικὴ προσέγγισις. <http://www.apostoliki-diakonia.gr>

δων, οί όποιοί μέσα στην σύγχυση τής έποχης μας έμφανίζουν «θαυματοουργικές» ικανότητες μέ στόχο νά προσελκύουν άφελείς και τρεφόμενους μέ μάταια έλπίδα πονεμένους όπαδούς στή σέκτα τους. Προφανώς πειράζονται κατά τήν διάνοιά τους και έξαπατώνται από τούς δαίμονες. Οί άληθινοί άγιοι δέν έπιθυμοῦν χαρίσματα και θαυματοουργίες αλλά τά άποστρέφονται⁴⁴.

Τό μεγαλύτερο θαῦμα είναι ή μετάνοια και ό άγιασμός τοῦ άνθρώπου. Τό χάρισμα τής θαυματοουργίας κρίνει ό Θεός πότε θά τό δώσει, άν και ό Χριστός, διά μέσου τοῦ Άπ. Παύλου, τονίζει ως μεγαλύτερο χάρισμα και σημείο τήν άγάπη⁴⁵, ανώτερο και από τό νά ανασταίνει κανείς νεκρούς⁴⁶.

Όλη ή κτιστή πραγματικότητα, ως ένα ενεργειακό πλέγμα, συνδεδεμένη μέ τό ενεργειακό οικοδόμημα τών άκτιστων ενεργειών πορεύεται σέ μιá εξέλιξη και τελείωση. Τό θαῦμα είναι μιá πτυχή αὐτῆς τής πορείας στό σύνολο τής εξέλισσόμενης αὐτῆς πραγματικότητας, πάντοτε βεβαίως στή σχέση όντος και μί όντος, δηλαδή κατά μετοχή στό όν, και όχι αὐτονόητα και αὐτοδύναμα⁴⁷.

---

⁴⁴ Ίσαάκ Σῦρος, *Άσκητικά*, Λόγος 36, σ. 193, έκδ. Ρηγόπουλου.

⁴⁵ *Α΄ Κορ.* 13,1.

⁴⁶ Ίωάννης Χρυσόστομος, *Όμιλία γ΄ εις τήν προς Έβραίους*, ΕΠΕ 24, 285.

⁴⁷ Ν. Ματσούκα, *Δογματική Β΄*, σ. 164.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΣΙΡΕΛΗΣ
ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ-ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΚΑΝΟΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ Α.Π.Θ.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΧΟΡΗΓΗΣΗΣ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ

Ο Χριστιανισμός έγινε γνωστός, διαμέσου της χερσονήσου της Κριμαίας, στις Σλαβικές φυλές που κατοικούσαν πάνω από τον Εύξεινο Πόντο¹, από τους Θεσσαλονικείς αδελφούς Άγιους Κύριλλο και Μεθόδιο², οι οποίοι πριν γίνουν γνωστοί για τό Ίεραποστολικό τους έργο, κίηρυξαν τον λόγο του Θεου στους Ρως τό 860. Η Κωνσταντινούπολη, παρά τίς έπιδρομές των Ρως, υπήρξε ή ανάδοχος κατά τήν είσοδο στον Χριστιανισμό και στήν βάπτισι των Ρώσων³. Οί Βυζαντινορωσικές έμπορικές σχέσεις που αναπτύχθηκαν ευνόησαν τήν διάδοση του Χριστιανισμού από τους Ρώσους έμπόρους στους οικείους τους και στον ευρύτερο κύκλο τους⁴.

Ο έκχριστιανισμός της πριγκίπισσας Όλγας (957), και αργότερα του έγγονου της Βλαδιμίρου⁵ (988-989), στάθηκε ή απαρχή ώστε ή «γῆ των Ρως», που έκτεινόταν από τά Καρπάθια όρη μέχρι τον Βόλγα και από τό Νόβγκοροντ μέχρι τίς στέπες που κατοικούνταν από τους Χαζάρους και τους Πετσενέγους, νά γίνει μέρος της «Βυζαντινής Κοινοπολιτείας», χωρίς όμως και νά καταστεί ποτέ τμήμα της Αυτόκρατορίας. Οί Ρώσοι πριγκίπες αναγνώριζαν τήν οικουμενική και ήθική ύπεροχή του Ρωμαιοϋ Αυτόκράτορα της Ανατολής, όχι όμως και τήν πολιτική του άνωτερότητα⁶.

¹ Βλασίου Ι. Φειδά, «Ρωσική Έκκλησία», *Θρησκευτική και Ήθική Έγκυκλοπαίδεια (Θ.Η.Ε.)* 10, 977.

² Αντωνίου-Αιμιλίου Ταχιάου, *Η ζωή και τό έργο των Κυρίλλου και Μεθοδίου*, Θεσσαλονίκη 2009.

³ Κωνσταντίνου Παπουλίδη, *Διαχρονικές σχέσεις Ελλάδας - Ρωσίας*, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 5-6.

⁴ Βλασίου Ι. Φειδά, «Ρωσική Έκκλησία», *Θ.Η.Ε.* 10, 979.

⁵ Βλαδιμίρος Α΄ Μέγας Πριγκίπης του Κιέβου (980-1015). Μετά τήν ανάληψη της έξουσίας, νυμφεύθηκε τί Βυζαντινή Πριγκίπισσα Άννα, αδερφή του Αυτόκράτορα Βασιλείου Β΄, υπό τον όρο ότι θά βαπτίζονταν μαζί μέ όλόκληρο τον λαό του.

⁶ John J. Yiannias, *Η βυζαντινή παράδοση μετά τήν άλωση της Κωνσταντινούπολης*, Άθήνα

Σύμφωνα με τό Κανονικό Δίκαιο τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας, πού ἰδρύθηκε ἀπό Βυζαντινοὺς Ἱεραποστόλους, ἔπρεπε νά ὑπαχθεῖ κανονικά στό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, κατ' ἐφαρμογή τοῦ ΚΗ' Κανόνος⁷ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁸.

Ἀναφορές στόν τρόπο ὀργάνωσης καί σχέσης της μέ τήν Μητέρα Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως κάνουν ὁ Νεῖλος Δοξαπατρῆς⁹ καί ὁ Θεόδωρος Βαλσαμών¹⁰, σύμφωνα μέ τούς ὁποίους, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο διατηρεῖ τό δικαίωμα νά χειροτονεῖ καί ἀποστέλλει τόν «Μητροπολίτη Κιέβου» στήν Ρωσική Ἐκκλησία.

Ἡ Ρωσική Ἐκκλησία ὀργανώθηκε διοικητικά ὡς μία ἀπό τίς Μητροπόλεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, παρέμεινε διοικητικά ἐξαρτημένη ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη γιά αἰῶνες, ἀπό τό 988 μέχρι τό 1448 καί ὁ ἐκάστοτε Μητροπολίτης ἐκλεγόταν καί χειροτονοῦνταν ἀπό τόν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως¹¹.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς Ρωσικῆς ἐθνικῆς καί θρησκευτικῆς αὐτοσυνειδησίας, περί τά μέσα του 14ου αἰῶνα, θά ὀδηγήσει στήν ἄρνηση τῆς ρωσικῆς πλευρᾶς νά δεχθεῖ Μητροπολίτη χειροτονημένο στήν Κωνσταντινούπολη καί μέ ἀφορμή τήν ὑπογραφή, ἐκ μέρους τῆς Μητρῶς Ἐκκλησίας, τῆς ἔνωσης μέ τήν παπική στήν Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1439), ἡ Κωνσταντινούπολη τόσο στήν ρωσική πολιτική ὅσο καί στήν συνειδηση τῶν Ρώσων πιστῶν κατατάσσεται πλέον μεταξύ τῶν αἰρετικῶν-οὐνιτικῶν ἐκκλησιῶν, ἐνῶ ἀρχίζει νά καλλιεργεῖται ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ μόνη Ἐκκλησία πού εἶναι

1994, σσ. 69-77.

⁷ «...τούς τῆς Ποντικῆς, καί τῆς Ἀσιανῆς, καί τῆς Θρακικῆς διοικήσεως μητροπολίτας μόνους, ἔτι δέ καί τούς ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἐπισκόπους τῶν προειρημένων διοικήσεων χειροτονεῖσθαι ὑπό τοῦ προειρημένου ἀγιωτάτου θρόνου τῆς κατά Κωνσταντινούπολιν ἀγιωτάτης ἐκκλησίας-δηλαδή ἐκάστου μητροπολίτου τῶν προειρημένων διοικήσεων μετά τῶν τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπων χειροτονοῦντος τούς τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπους, καθώς τοῖς θεοῖς κανόσι διηγόρευται χειροτονεῖσθαι δέ, καθώς εἴρηται, τούς μητροπολίτας τῶν προειρημένων διοικήσεων παρά τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιεπισκόπου, ψηφισμάτων συμφώνων κατὰ τό ἔθος γινομένων, καί ἐπ' αὐτόν ἀναφερομένων», Κανῶν ΚΗ' τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (Χαλκηδόνα 451), στήν ἱστοσελίδα <http://www.valsamon.com/index.php?id=5&subid=66>.

⁸ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, «Ρωσική Ἐκκλησία», *Θ.Η.Ε.* 10, 982.

⁹ Ἕλληνας λόγιος του 12ου αἰῶνα. Ἀρχιμανδρίτης τῆς Μεγάλης του Χριστοῦ Ἐκκλησίας, συγγραφέας τοῦ ἔργου *Σύνταγμα περί τῶν πέντε πατριαρχικῶν θρόνων*.

¹⁰ Ἕνας ἀπό τούς πλέον ὀνομαστούς Κανονολόγους τοῦ 12ου αἰῶνα. Συγγραφέας σημαντικῶν ἔργων. Ἐξελέγη Πατριάρχης Ἀντιοχείας τό 1185.

¹¹ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, «Ρωσική Ἐκκλησία», *Θ.Η.Ε.* 10, 984.

προορισμένη να διαφυλάξει την Ὀρθόδοξη πίστη εἶναι ἡ Ρωσική¹².

Μετά τὸ θάνατο τοῦ Μητροπολίτη Ρωσίας Φωτίου, τὸ 1431, τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀπέστειλε νέο Μητροπολίτη. Ὁ Ρῶσος ἡγεμόνας Βασίλειος Βασιλιεβιτς ἐκμεταλλεύτηκε τὴν εὐκαιρία ἀπὸ τὸ κενὸ πού δημιουργήθηκε καί, ἀφοῦ συγκάλεσε στὴν Μόσχα Σύνοδο Ἐπισκόπων, ἐξέλεξε, τὸ 1433, Μητροπολίτη τὸν Ἰωνᾶ¹³, ὁ ὁποῖος μετέβη, στή συνέχεια, στὴν Κωνσταντινούπολη, προκειμένου νὰ λάβει τὴν εὐλογία τοῦ Πατριάρχου καί τὴν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς του. Στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁμως, ἐξελέγη Μητροπολίτης Ρωσίας ὁ Ἰσίδωρος¹⁴, ὁ ὁποῖος ἀπεστάλη στὴν Μόσχα τὸ 1434, ἐνῶ ὁ Ἰωνᾶς, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ διαδεχθεῖ ἀργότερα τὸν Ἰσίδωρο, ἐπέστρεψε στὴν Ρωσία.

Ὁ Ἰσίδωρος, παρότι συνάντησε τὴν ψυχρότητα τοῦ ἡγεμόνα Βασιλείου, κατόρθωσε νὰ ἐπιβληθεῖ καί νὰ τὸν πείσει νὰ ἀποστείλει ἀντιπροσωπεῖα τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας στὴ Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας, ὅπου ὁ Ἰσίδωρος ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως. Μετά τὴν ἐπιστροφή του, κατὰ τὴν πρώτη Θεῖα Λειτουργία του στὴν Μόσχα, ὁ Ἰσίδωρος χρησιμοποίησε λατινικὸ Σταυρὸ, μνημόνευσε μαζί μὲ τὸν Πατριάρχου καί τὸν Πάπα, ἐνῶ ἐπιχείρησε νὰ ἀναγνώσει, ἀπὸ ἄμβωνος, πράξη ἐνώσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης. Ὁ ἡγεμόνας Βασίλειος τὸν καταδίκασε σὲ φυλάκιση καί τὸ 1441 συνεκλήθη Σύνοδος Ἐπισκόπων, ἡ ὁποία καθαίρεσε τὸν Ἰσίδωρο, τὸν τελευταῖο Ἑλληνα Μητροπολίτη Ρωσίας. Τὸ ἐπόμενο βῆμα τῶν Ρώσων ἦταν ἡ ἐκλογή, κατὰ τὸ ἔτος 1448, τοῦ Ἰωνᾶ ὡς Μητροπολίτη Μόσχας ἀπὸ τοπικὴ Σύνοδο Ἐπισκόπων¹⁵.

Ἡ ἐν γένει συμπεριφορὰ τοῦ Ἰσιδώρου ἀπετέλεσε τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴν κατάρρευση τῆς αὐθεντίας τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὰ μάτια τῶν Ρώσων, τὴν ἀνακίρυξη τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας καί τὴν ἐμφάνιση ἔκτοτε τῆς θεωρίας τῆς «Τρίτης Ρώμης»¹⁶. Ἡ ὑπογραφή

¹² Ἰωάννη Χ. Ταρνανίδου, *Θεωρία καὶ πράξη Θεωρία καὶ πράξη στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ Αὐτοκεφάλου τῶν Σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν*, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 122-123.

¹³ Ρωσικῆς καταγωγῆς. Τὸ ἔτος 1433 ἐξελέγη Ἐπίσκοπος Μούραμα καὶ Ριαζάν. Μητροπολίτης Μόσχας ἀπὸ τὸ 1448 ἕως τὸ 1461, ὁπότε ἐκοιμήθη. Ἡ Ρωσικὴ Σύνοδος τὸν ἀνακίρυξε Ἅγιον τὸ 1547.

¹⁴ Ἑλληνικῆς καταγωγῆς. Συμμετείχε στὴ Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας καὶ συνυπέγραψε τὸν Τόμο τῆς Ἐνώσεως. Μετά τὴν ἄλωση τοῦ 1453, κατέφυγε στὴν Ρώμη, ὅπου ὁ πάπας Πίος Β΄ τὸν ἀνακίρυξε "Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως". Ἀπεβίωσε στὴν Ρώμη τὸ 1464 καὶ ἐνταφιάσθηκε στὴ Βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Πέτρου.

¹⁵ Βλασίου Ι. Φειδά, «Ρωσικὴ Ἐκκλησία», *Θ.Η.Ε.* 10, 1011.

¹⁶ Ἀντώνιου Μάρκου, *Ρωσικὴ Ἐθνικὴ καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Ἡγεσία*, στὴν ἱστοσελίδα <http://chur->

ἀπό τόν Ἰσίδωρο τῶν πρακτικῶν τῆς Συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας τραυματίσει τήν θρησκευτική εὐαισθησία τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ καί ἀπομάκρυνε τήν Ρωσία τόσο ἀπό τόν Ἑλληνικό κόσμο, ὅσο καί ἀπό τήν Δύση¹⁷. Ἐπιπλέον, ἡ Σύνοδος ἀποφάσισε, ἐφεξῆς, ὁ Μητροπολίτης Ρωσίας νά ἐκλέγεται ἀπό τοὺς Ρώσους Ἐπισκόπους, ἐνῶ ὁ τίτλος του τροποποιήθηκε ἀπό «*Μητροπολίτης Κιέβου καί πάσης Ρωσίας*» σέ «*Μητροπολίτης Μόσχας καί πάσης Ρωσίας*».

Οἱ κινήσεις αὐτές τῶν Ρώσων μπορεῖ νά προκλήθηκαν ἀπό τίς ἀφορμές πού τοὺς ἔδωσαν οἱ ἀτυχεῖς καί ἄστοχες ἐνέργειες τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀλλά εἶναι περισσότερο δηλωτικέες τῆς ἀπόρριψης τῆς ἐξάρτησός τους ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, τό ὁποῖο δέν ἀντέδρασε φανερά καί δέχθηκε τό γεγονός ὡς τετελεσμένο, ἀφοῦ οἱ συνθῆκες πού ἀκολούθησαν ὑπῆρξαν ἰδιαίτερα ἀρνητικές καί ἀπρόβλεπτες γιά τήν τύχη του, καθῶς τόν Μάιο τοῦ 1453 ἡ Πόλη ἔπεσε στά χέρια τῶν Ὀθωμανῶν καί τό κύρος τοῦ Ὁρθόδοξου Αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος στήριζε καί ἀναδείκνυε τήν ἰσχύ καί τήν Οἰκουμενικότητα τοῦ Πατριάρχου, δέν ὑπῆρχε πιά¹⁸. Παρ' ὄλο δέ πού ἡ νέα, ἡ Ὀθωμανική ἐξουσία, ἀναγνώρισε στό πρόσωπο τοῦ Πατριάρχου καί μέρος τῶν ἐξουσιῶν τῆς πρώην πολιτικῆς ἀρχῆς τοῦ Βυζαντίου¹⁹, ἡ κατάστασις στήν ὁποία περιῆλθε ὁ Οἰκουμενικός Θρόνος ἐπέτρεπε σέ μία ἐλεύθερη καί ἰσχυρή χώρα, ὅπως ἦταν ἡ Ρωσία, νά ἀναπτύξει ἡγετικές στόν χῶρο τῆς Ὁρθοδοξίας τάσεις. Ἡ ρωσική ἐκδοχή περὶ «Τρίτης Ρώμης» εἶναι πλέον ἐνισχυμένη καί ἀπό ἓνα νέο στοιχεῖο: ἡ πτώσις τῆς Νέας Ρώμης στά χέρια τῶν Τούρκων ἀποτελεῖ τί θεία τιμωρία γιά τήν αἰρετική της στάσις καί τήν ὑπογραφή τῆς ἑνώσεως μέ τήν Παλαιά Ρώμη²⁰. Ὁ γάμος, μάλιστα, τοῦ Ρώσου Τσάρου Ἰβάν Γ' μέ τή Ζωή-Σοφία Παλαιολογίνα, ἀνεψιά τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, τό 1472 καί ἡ καθιέρωσις τοῦ Δικέφαλου ἀετοῦ τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἔμβλημα τοῦ Ρωσικοῦ κράτους²¹, τόν ὀδήγησαν στήν πεποιθήσις ὅτι αὐτός εἶναι διάδοχος καί κληρονόμος τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων²².

Τό ἐνδιαφέρον πάντως στήν περίπτωση αὐτή, κατά τήν ὁποία ἡ Ρωσική

chsynaxarion.blogspot.gr/2011/05/1250-1589.html.

¹⁷ Κωνσταντίνου Παπουλίδου, *Διαχρονικές σχέσεις Ἑλλάδας - Ρωσίας*, ὅ.π., σ. 13.

¹⁸ Ἰωάννη Χ. Ταρνανίδου, *Θεωρία καί πράξι...*, ὅ.π., σ. 123.

¹⁹ Μητροπολίτου Ἀρχαλοχωρίου Ἀνδρέα, *Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Νεώτερα Ἱστορικά*, σ. 21.

²⁰ Ἰωάννη Χ. Ταρνανίδου, *Θεωρία καί πράξι...*, ὅ.π., σ. 128.

²¹ Κωνσταντίνου Παπουλίδου, *Διαχρονικές σχέσεις Ἑλλάδας - Ρωσίας*, ὅ.π., σ. 9-10.

²² Βλασίου Ι. Φειδᾶ, *Ρωσική Ἐκκλησία, Θ.Η.Ε.* 10, 1020.

Ἐκκλησία πραγματοποιεῖ τὰ πρῶτα μὴ νόμιμα βήματα τῆς ἀνεξαρτησίας της, εἶναι ὅτι ἡ ἐν τῇ πράξει ἀνατροπή τῆς παράδοσης δέν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἀνατρέψει καὶ τὴν ἴδια τὴν παράδοση. Στὴν συνείδηση τόσο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὅσο καὶ τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τῆς Ρωσίας ὑπῆρχε τὸ κενὸ καὶ ἡ αἴσθησις τῆς ἀντικανονικότητας τῶν διαμειφθέντων κατὰ τὸ ἔτος 1448, μὲ τὴν αὐθαίρετη ἐκλογή τοῦ Ἰωῶ ὡς Μητροπολίτη Μόσχας. Ὑπὸ τὸ καθεστῶς αὐτῆς τῆς πίεσης, τὸ 1452, ὁ ἡγεμόνας Βασίλειος ὑποχρεώθηκε νὰ ἀπευθυνθεῖ στὸν Αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο γιὰ νὰ τοῦ ζητήσει τὴν ἀναγνώριση τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰωῶ. Ἡ Κωνσταντινούπολις, μὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς πρὸ τῶν πυλῶν της, ἀναγκάστηκε νὰ ἀναγνωρίσει τὰ τετελεσμένα τῆς ρωσικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνταρσίας καὶ ἡ ἀτελής ἐκείνη, ἀλλὰ πλατιά ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν ρωσικὴ κοινὴ γνώμη μητροπολιτικὴ ἐκλογή, κέρδισε καὶ τὴν νομικὴ τῆς κάλυψη, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τὸ κύρος καὶ τὴν ἀναπότρεπτη συνέχειά της. Ὑπὸ τὴν πίεση τῶν νέων συνθηκῶν ποὺ δημιουργήθηκαν, οἱ σχέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῆς Μόσχας παρέμειναν ὁμαλές, χωρὶς βέβαια νὰ ὑπάρξει καὶ κάποιου εἴδους Κανονικὴ ἀναγνώριση τῶν προηγηθέντων. Αὐτὸ σήμαινε ὅτι τὸ «Αὐτοκέφαλό» τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἀτελές καὶ μὴ σύμφωνο πρὸς τὴν καθιερωθεῖσα παράδοση τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία (παράδοση) ἀπαιτοῦσε τὴν συγκατάθεσις τῆς Κωνσταντινούπολης γιὰ κάθε παρόμοια ἐξέλιξη, πολλῶ δέ μᾶλλον καθόσον ἡ Ρωσικὴ Ἐκκλησία ἀποτελοῦσε προῖόν τῆς Βυζαντινῆς Ἱεραποστολῆς καὶ μέχρι τότε διατηροῦσε σχέσεις θυγατρὸς πρὸς μητέρα²³. Ἡ ἐλαττωματικὴ αὐτὴ «Αὐτοκεφαλία» παρέμεινε σὲ ἰσχὺ καὶ τὰ ἐπόμενα χρόνια μέχρι τὴν ἀνακήρυξη τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας σὲ Πατριαρχεῖο.

Τὸ 1459 συνεκλήθη νέα Σύνοδος στὴ Μόσχα, ἡ ὁποία ἀποφάσισε ἡ ἐκλογή τῶν Μητροπολιτῶν Μόσχας νὰ πραγματοποιεῖται ἀπὸ Ρώσους Ἐπισκόπους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως²⁴, ἐνῶ σταδιακὰ ἀποκλείστηκαν οἱ Ἕλληνες Ἱεράρχες ἀπὸ τίς Ἐπισκοπές καὶ τὸ Μητροπολιτικὸ Θρόνο τῆς Μόσχας, καθιστώντας τὴν Ρωσικὴ Ἱεραρχία καθαρὰ ἐθνικὴ ὑπόθεσις. Παράλληλα, ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸν ἐκάστοτε Τσάρο νὰ παρουσιάζεται ὡς ὁ ἀνώτατος ρυθμιστὴς τῶν ἐκκλησιαστικῶν

---

²³ Ἰωάννη Χ. Ταρνανίδη, *Θεωρία καὶ πράξη...*, ὁ.π., σ. 124-125.

²⁴ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, «Ρωσικὴ Ἐκκλησία», *Θ.Η.Ε.* 10, 1012.

πραγμάτων που άφοροῦσαν στὴν διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας²⁵.

Τὸ χρονικὸ διάστημα που ἀκολούθησε ἦταν ἐμφανὴς ἡ ἀνασφάλεια τῆς ἡγεσίας τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, καθὼς ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει κυρίαρχη, στὰ πλαίσια τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἡ ἰδεολογία γύρω ἀπὸ τὸ θεσμὸ τῆς «Αὐτοκεφαλίας» καὶ τῆς ἐνιαίας ἀρχῆς, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἀπ' ὅπου ἀπορρέει ἡ Κανονικὴ ἐκχώρηση τῆς²⁶.

Ὅλα αὐτὰ τὰ ἔτη, παρά τὴν μονομερῶς ἀποφασισθεῖσα ἀνεξαρτητοποίηση ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ὡς πρὸς τὴν ἐκλογή τοῦ Μητροπολίτου Ρωσίας²⁷, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης δὲν ἔχασε τὴν πνευματικὴ του δύναμη καὶ ἐπιρροή στους ὑποδουλωμένους, μετὰ τὴν Ἄλωση, Ὁρθοδόξους λαούς καὶ τὸ κύρος του ἔναντι τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν παρέμενε ὑψηλό, μὲ συνέπεια ὅταν ἡ Ρωσικὴ Ἐκκλησία διεκδίκησε τὴν ἀναγνώριση καὶ προαγωγή τῆς σὲ Πατριαρχεῖο, ὁ θεσμικὸς ρόλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου νὰ εἶναι βασικὸς καὶ ἀπαραίτητος²⁸. Ἀντιστοίχως, ὅταν ὁ τσάρος Ἰβάν ὁ Τρομερὸς θέλησε νὰ ἀναγνωρισθεῖ στὴν Ρωσία αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία, ἀπευθύνθηκε στὸν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάσαφ, καταδεικνύοντας τὴν ἀνάγκη ἐπικύρωσης τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τίτλου ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ Θρόνο²⁹.

Τὸ 1586, μετέβη στὴν Μόσχα ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωακείμ, στὸν ὁποῖο ὁ Τσάρος Θεόδωρος πρότεινε τὴν ἀναβίβαση τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας σὲ Πατριαρχεῖο. Ὁ Ἰωακείμ τοῦ ἀπάντησε ὅτι ἡ ἵδρυση Πατριαρχείου Μόσχας ἀπαιτεῖ τὴ συμφωνία ὄλων τῶν Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς³⁰.

Τὸ 1588, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἱερεμίας Β΄, μπροστὰ στὴν ἀπελπιστικὴ ἀνάγκη ὑλικῆς ὑποστήριξης, ταξίδεψε μέχρι τὴν Μόσχα, προκειμένου νὰ ζητήσει τὴ βοήθεια τῶν Ρώσων. Γιά τίς ρωσικὲς Ἀρχές αὐτὴ ἦταν μὴ ἀπρόσμενη εὐκαιρία γιὰ νὰ ἐξετάσουν τὴν πιθανότητα νὰ διακηρύξουν τὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς «Τρίτης Ρώμης». Πράγματι, πρόσφεραν στὸν Ἱερεμία μόνιμη ἐγκατάσταση στὴν Ρωσία, ἡ ὁποία, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, θὰ γινόταν τὸ κέντρο τοῦ Ὁρθόδοξου κόσμου. Ἡ ἀπόρριψη αὐτῆς τῆς προσφορᾶς ἀπὸ τὸν Ἱερεμία³¹ ὀδήγησε στὴν εὕρεση μιᾶς ἐναλλακτικῆς λύσης: τὴν ἵδρυση

²⁵ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, «Ρωσικὴ Ἐκκλησία», *Θ.Η.Ε.* 10, 1020-1021.

²⁶ Ἰωάννη Χ. Ταρνανίδη, *Θεωρία καὶ πράξη...*, ὅ.π., σσ. 126-127.

²⁷ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, «Ρωσικὴ Ἐκκλησία», *Θ.Η.Ε.* 10, 1019.

²⁸ Ἰωάννη Χ. Ταρνανίδη, *Θεωρία καὶ πράξη...*, ὅ.π., σ. 130.

²⁹ Κωνσταντίνου Παπουλίδη, *Διαχρονικὲς σχέσεις Ἑλλάδας - Ρωσίας*, ὅ.π., σ. 14.

³⁰ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, «Ρωσικὴ Ἐκκλησία», *Θ.Η.Ε.* 10, σ. 1036.

³¹ Σύμφωνα μὲ ἄλλη ἐκδοχὴ ὁ Ἱερεμίας μετὰ ἀπὸ μακρὲς συνομιλίες, δέχθηκε τὴν πρόταση,

ένος νέου Πατριαρχείου στην Μόσχα. Ἡ πράξη ὑπογράφηκε ἀπό τόν Ἱερεμία καί ἐπικυρώθηκε ἀργότερα ἀπό Συνόδους τοῦ 1590 καί 1593³², ὅπου ἔλαβαν μέρος καί οἱ ἄλλοι Πατριάρχες. Τό γράμμα αὐτῶν τῶν κεμένων προϋποθέτει σαφῶς τήν παλινόρθωση μιᾶς «πενταρχίας» Πατριαρχῶν, ἡ ὁποία εἶχε μειωθεῖ σέ «τετραρχία», λόγω τῆς ἀποστασίας τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ρώμης. Μαζί μέ τήν Κωνσταντινούπολη, τήν Ἀλεξάνδρεια, τήν Ἀντιόχεια καί τήν Ἱερουσαλήμ, ἡ Μόσχα ἐπρόκειτο νά γίνει μία ἀπό τίς πέντε ἕδρες, πού στή νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχαν ἀναγνωρισθεῖ ὡς οἱ «πέντε αἰσθήσεις» τῆς παγκόσμιας Ὁρθοδοξίας.

Ὁ Ἱερεμίας δέχθηκε, στίς 26 Ἰανουαρίου 1589, νά ἀναγορευθεῖ ὁ Μητροπολίτης Μόσχας Ἰώβ σέ Πατριάρχη³³, μέ τόν τίτλο τοῦ «*Πατριάρχη Μόσχας καί πασῶν τῶν Ρωσιῶν καί τῶν ὑπερβορείων μερῶν*», ὁ ὁποῖος ἔγινε ὁ «πέμπτος Πατριάρχης»³⁴, συναριθμούμενος μέ τούς ἄλλους τέσσερις καί κρατώντας μερίδιο ἀπό τήν ἀξία τους. Ἐμελλε νά ἀναγνωρίσει «*καί κεφαλῆν καί πρῶτον ἔχειν καί νομίζειν τόν ἀποστολικόν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως, ὡς καί οἱ λοιποὶ ἔχουσι Πατριάρχει*». Διακηρύχθηκε ἐπίσης ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη καί τά ἄλλα Πατριαρχεῖα εἶχαν τίς τάξεις καί τά δικαιώματα ὅπως αὐτά ὀρίζονταν ἀπό Συνόδους³⁵, ἐνῶ τό Πατριαρχεῖο Μόσχας θά καταλάμβανε τήν πέμπτη θέση μετά τό Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων³⁶.

Ἡ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων καταδεικνύει τήν κυρίαρχη ἀπό τότε ἀντίληψη ὅτι ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης, ὡς ἄμεσος κληρονόμος τῶν ὑπολειμμάτων τῆς Βυζαντινῆς ἐξουσίας, παρέμενε στήν συνείδηση καί στά πιστεύω, ὄλων τῶν Ὁρθοδόξων, ἀκόμη καί τῶν φιλόδοξων ἡγετῶν τῆς Ρωσίας, ὁ φυσικός

ἀναγνωρίζοντας, ἔτσι, ἔμπρακτα τό δικαίωμα τῶν Ρώσων νά ἔχουν Πατριάρχη. Οἱ Ρῶσοι, ἀφοῦ πέτυχαν τό σκοπό τους, ἄρχισαν ἔντεχνα νά παρουσιάζουν νέους ὄρους, πού ἔκαναν τήν πρόταση λιγότερο ἔλκυστική, ὑποχρεώνοντας ἔτσι τόν Ἱερεμία νά τήν ἀπορρίψει ὑποδεικνύοντας τήν ἀνάγκη ἐκλογῆς Ρώσου Πατριάρχη.

³² Ἀπό τήν Σύνοδο τοῦ 1590 ἀπουσίαζε ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος Πηγάς καί γι' αὐτό, κατ' ἐπιθυμία τῆς Ρωσικῆς Κυβέρνησης, συνεκλήθη ἐκ νέου Σύνοδος τό 1593, μέ τήν συμμετοχή τοῦ Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας, ἡ ὁποία ἐπικύρωσε τήν ἴδρυση τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας.

³³ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, «Ρωσική Ἐκκλησία», *Θ.Η.Ε.* 10, 1037.

³⁴ Ἡ ἐνθρόνισί του ἔγινε ἀπό τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Ἱερεμία Β' στόν Καθεδρικό Ναό Κοιμίσσεως τῆς Θεοτόκου Κρεμλίνου. Ὁ Πατριάρχης Ἰώβ ἐκοιμήθη τό 1607. Ἡ Ρωσική Σύνοδος τόν ἀνακήρυξε Ἅγιο τό 1989, μέ τήν εὐκαιρία τῆς συμπληρώσεως 400 ἐτῶν ἀπό τήν ἀνύψωση τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας σέ Πατριαρχεῖο.

³⁵ John J. Yiannias, *Ἡ βυζαντινὴ παράδοσι...*, ὁ.π.

³⁶ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, «Ρωσική Ἐκκλησία», *Θ.Η.Ε.* 10, 1037.

καί νόμιμος φορέας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας, ὁ μόνος πού μπορούσε νά προσδώσει Κανονικότητα καί κύρος στό Πατριαρχικό ἀξίωμα τῆς Μόσχας, τό ὁποῖο ὑποχρεωτικά ἔπρεπε νά ἐκπορευθεῖ ἀπό τόν Οἰκουμενικό Θρόνο. Αὐτό ἐπιβεβαιώνει τήν σταθερή καί ἀδιασάλευτη ἀντίληψη τῶν Ὀρθοδόξων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, καθ' ὅλη τήν διάρκεια τοῦ Μεσαίωνα καί μέχρι σήμερα, ὅτι ἡ πρωτοβουλία γιά τήν ἀνύψωση μιᾶς Ἐκκλησίας σέ Πατριαρχεῖο καί, συνακόλουθα, ἡ ἀναγνώριση μιᾶς Ἐκκλησίας ὡς «Αὐτοκεφάλου», ἀνῆκε, καί ὅσο ἰσχύει αὐτή ἡ παράδοση θά ἀνήκει, στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως³⁷.

---

³⁷ Ἰωάννη Χ. Ταρνανίδη, *Θεωρία καί πράξη...*, ὁ.π., σσ. 132-133.

VITALIY TKACHUT
ΘΕΟΛΟΓΟΣ

ΤΟ ΚΟΜΠΟΣΚΟΙΝΙ ΣΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΚΙΕΒΟΥ ΤΟΝ 15ο-18ο ΑΙΩΝΑ

Μετάφραση: Φίλιππος Πολέζε

«Φροντίστε τὴν προσευχή σας. Προσοχή νά μὴν τὴν χάσετε».
«Ο βίος τοῦ Δοσίθεου» (ἀναθεωρημένη ἔκδοση τοῦ 8ου αἰώνα)¹

Γιὰ αἰῶνες, οἱ Χριστιανοὶ διαφορετικῶν ὁμολογιῶν, οἱ Μουσουλμᾶνοι, οἱ Βουδιστές, καὶ πιστοὶ ἄλλων θρησκειῶν χρησιμοποιοῦσαν σκοινιά μέ κόμπους γιὰ νά μετροῦν τίς προσευχές καὶ τίς μετάνοιές τους. Σήμερα, τὸ κομποσκοῖνι διατηρεῖ τὴ σημαντικότητά² του στὴν θρησκευτικὴ πρακτικὴ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων ἀνά τὸν κόσμο. Συγχρόνως, γίνεται ἕνα φαινόμενο ἰδιαίτερου ἐρευνητικοῦ ἐνδιαφέροντος. Πάντως, ἡ ἱστορία τῆς χρήσης του στὴν Ὁρθόδοξη ἐκκλησία – ὄχι ὅπως στὴν ἱστορία τῶν κομποσκοινιῶν τῆς Δυτικῆς ἢ Καθολικῆς Ἐκκλησίας³ – δέν ἔχει γίνει ἀκόμα ἀντικείμενο εἰδικῆς ἐρευνας. Μπορεῖ ὥστόσο κάποιος νά ἀναφέρει μόνο δύο μικρά, μολονότι ἀξιόλογα, φυλλάδια πού ἀναφέρονται σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Τὸ πρῶτο ἐκδόθηκε στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ἀπὸ τὸν Βλαντιμίρ (Musatov), ἕναν μοναχὸ ἀπὸ τὴν Πετσέρ-

---

¹ Ἀναφέρεται στό: V. Krivoshein, "Data traditsionnogo teksta "Iisusovoi molitvy"", in: Arkhiepiskop Vasiliï (Krivoshein), *Bogoslovskie trudy*, ἀνθολόγησι με πρόλογο ἀπὸ Deacon A. Musin (Nizhniï Novgorod, 2011), 215.

² Οἱ προσπάθειες τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας νά προωθήσει κομποσκοίνια στὴν σύγχρονη ψηφιακὴ ἐποχὴ ὀδήγησε στὴν ἀνακάλυψη τοῦ Ἑλίκα γιὰ νά προσευχηθεῖς με ἠλεκτρονικὸ κομποσκοῖνι πού μετράει τὸν ἀριθμὸ τῶν προσευχῶν, ἀκολουθεῖ τὴν πρόοδο κάποιου κ.λπ. Ὅταν αὐτὸς πού προσεύχεται τοῦ ἀποσπᾶται ἡ προσοχή του, τὸ γκάτζετ τὸν βοηθεῖ νά ξαναρχίσει τὴν προσευχὴ ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου σταμάτησε. Βλ. erosary.clicktoprayerosary.org

³ Th. Esser, *Zur Archäologie der Paternoster-Schnur* (Freiburg, 1898); F. M. Willam, *Die Geschichte und Gebetsschule des Rosenkranzes* (Wien, 1948); J. D. Miller, *Beads and Prayers: The Rosary in History and Devotion* (London, New-York, 2002); M. Laszczak, *Historia różzanka* (Kraków, 2013).

σκα Λαύρα του Κιέβου. Ο σκοπός του ήταν να περιγράψει την ιστορία του κομποσκοινιού τόσο παγκόσμια όσο και στο Ορθόδοξο πλαίσιο της Μητρόπολης του Κιέβου και να δείξει την σημασία του, πρώτα απ' όλα, στην μοναστική ζωή. Ο συγγραφέας πίστευε ότι οι Αιγύπτιοι πατέρες χρησιμοποιούσαν ένα είδος κομποσκοινιού από νωρίς, δηλαδή από τον 4ο αιώνα, και το θεωρούσαν ως ένα επιπλέον επίχειρημα για την χρήση του από σύγχρονους μοναχούς⁴. Το φυλλάδιο ήταν έλλειμματικό από ακαδημαϊκής σκοπιάς και ήταν βασισμένο σε περιορισμένο αριθμό πηγών, αλλά ο συγγραφέας, παρόλα αυτά, έκανε κάποιες σημαντικές παρατηρήσεις. Η δεύτερη δημοσίευση που σχετίζεται με το κομποσκοίνι γράφτηκε από τον ανατολικολόγο Dimitrii Smirnov, μελετητή των ανατολικών θεμάτων, έναν αποκαθλωμένο μοναχό που είχε υπηρετήσει στην Ίαπωνική Ορθόδοξη αποστολή⁵. Η σήμερα δυσεύρετη μελέτη του 'Τό κομποσκοίνι: μία Ιστορική επισκόπηση', εμφανίστηκε στην Αγία Πετρούπολη το 1905. Έντόπισα μόνον ένα αντίγραφο της, που φυλασσόταν στην Βιβλιοθήκη του Ρωσικού Κράτους στη Μόσχα. Ο λόγος για την λήθη της εργασίας ήταν, πιθανότατα, όχι τόσο ο λιγιστός αριθμός των αντιτύπων που εκδόθηκαν (το φυλλάδιο εκδόθηκε ως μέρος της 'Δημοφιλούς Ίεραποστολικής Βιβλιοθήκης'), όσο η πρόθεση του συγγραφέα να ξεριζώσει τα κομποσκοίνια απ' την Ορθόδοξη Εκκλησία⁶. Αυτό, το πιθανότερο, προκάλεσε αντίδραση απ' την Ορθόδοξη λογοκρισία. Μετά από μία ευρεία περιγραφή των τρόπων που το κομποσκοίνι λειτούργησε στον Βουδισμό, στο Ισλάμ, και, επεισοδιακά, στον Χριστιανισμό, ο Smirnov φτάνει σε αντίθετο συμπέρασμα από τον Musatov: το κομποσκοίνι δεν είναι κάτι άλλο παρά 'μία μηχανική κίνηση' που δεν έχει κανένα κοινό με το 'πνεύμα της Ορθοδοξίας', επειδή πρόκειται για δανεισμό από μία διαφορετική θρησκευτική παράδοση⁷. Και οι δύο συγγραφείς έστίασαν στο πνευματικό νόημα και στην χρησιμότητα του κομποσκοινιού και δεν είχαν καμία πρόθεση να ιχνιλατίσουν την λεπτομερή ιστορία του. Στο παρόν άρθρο, θα εξετάσω τον τρόπο που το κομποσκοίνι λειτούργησε στην άχανη Μητρόπολη του Κιέβου μεταξύ του 15ου και του 18ου αιώνα.

⁴ V. Musatov, *O chetkakh upotrebliaemych pri molitve (pis'mo)* (Kiev, 1857), σσ. 12-15.

⁵ See: dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/114258

⁶ D. Smirnov, *Chetki (istoricheskii ocherk)* (Sankt-Peterburg, 1905), 83 pages.

⁷ Smirnov. *Chetki*, σσ. 36-37, 88.

Πηγές με βάση τους κανόνες

Μία από τις πρώτες αναφορές της Προσευχής του Ήσου στην Ρωσία του Κιέβου μπορεί να βρεθεί στο Πατερικό του μοναστηριού της Πετσέρσκαγια Λαύρας του Κιέβου, σε μία ιστορία σχετικά με έναν τοπικό Άγιο του 12ου αιώνα, τον Νικόλαο Σβιατόσα⁸, αλλά δεν υπάρχει καμιά ένδειξη εάν χρησιμοποιούσε κομποσκοίνι ή όχι. Το ωρύτερο γνωστό κείμενο που ρύθμιζε την χρήση του κομποσκοινιού στα μοναστήρια της Μητρόπολης του Κιέβου (πριν διαιρεθεί σε Μοσχοβίτες και Λιθουανούς) είναι το πρώτο Τυπικό του 15ου αιώνα του μοναστηριού του Kirillo-Bezozerski. Αυτό το τυπικό αποτελείται από μοναδικό κώδικα με την Έπιστολή του 14ου αιώνα του Θεόκτιστου του Στουδίτη: 'Αυτή είναι η επιστολή που ο γέροντας κύριος Θεόκτιστος στέλνει σε έναν αδερφό ο οποίος ρωτάει υπομονετικά πώς θα μπορούσε να εκτελεί σωστά τον [μοναστικό του] κανόνα...' Το τυπικό περιέχει μία από τις πρωτιότερες ρητές αναφορές του κομποσκοινιού στην Όρθοδοξη Έκκλησία⁹. Αρχικά, το Τυπικό του Kirillo Bezozerski είχε σκοπό να ρυθμίσει την μοναστική ζωή στην σκήτη¹⁰. Όπως στην σύγχρονη Δυτική Έκκλησία¹¹, οι μοναχοί οι οποίοι ήταν άνικανοι να διαβάζουν προσευχές αλλά παρακολουθούσαν ακολουθίες σε κοινές εκκλησίες υποτίθεται ότι έπρεπε να προσεύχονται χρησιμοποιώντας κομποσκοίνια. Σύμφωνα με το Τυπικό του Kirillo Belowerski,

«...εάν ένας τέτοιος μοναχός προσέρχεται πάντοτε στην κοινή προσευχή, που καλείται 'δρες', και σε κάποιες άλλες εκκλησιαστικές ακολουθίες, αφήστε τον να ψάλλει στο κελί του τρία καθίσματα σύμφωνα με τον κανόνα του, ή ακόμα και δέκα από αυτά. Εάν επιθυμεί να παρακολουθεί πάντα την κοινή προσευχή με τους αδερφούς του, οι οποίοι ψάλλουν, μίν του τό απαγορεύσετε αλλά αφήστε τον να ψάλλει την προσευχή, ή οποία του έχει δοθεί, μυστικά από μέσα του, κρατώντας το κομποσκοίνι του κάτω από το ράσο του με σκοπό να ψάλλει και να διαβάσει την προαναφερθείσα προσευχή. Μπορεί ακόμα να τό κάνει αυτό χωρίς να μετράει, αρκεί μόνο να μίν μένει αδρανής και σιωπηρός, αλλά

⁸ G. Fedotov, "Sobranie sochinenii w dvenadsati tomakh", t. 8: *Sviatye drevnei Rusi* (Moskva 2000), σ. 44.

⁹ I. Meindorf, *Zhizn' i trudy sv. Grigoriia Palamy: Vvedenie v izuchenie*, transl. by G. Nachinkin, ed. by I. Medvedev, V. Lur'e (Sankt-Peterburg, 1997), σσ. 417-418.

¹⁰ *Otdel rukopisei Rossijskoi Natsionalnoi Biblioteki* (OR RNB), Kir.-Bel. XV, l. 69.

¹¹ Maslouskaitė-Mažyliene, *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku: między ikonografią a tekstem* (Wilnius, 2013), σ. 73.

νά επαναλαμβάνει νηφάλια καὶ ἔνθερμα: 'Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱέ τοῦ Θεοῦ, ἐλέησόν με'. Μὲ αὐτόν τόν τρόπο, πάντα θά προσεύχεται καὶ θά ψάλλει μὲ τὴν καρδιά του¹²».

Συνεπῶς, τὸ τυπικὸ στόχευε στό νά βοηθήσει τοὺς μοναχοὺς νά ἀναπτύξουν τὴν συνήθεια τῆς ἀδιάκοπης Προσευχῆς τοῦ Ἰησοῦ. Ἐπίσης τόνιζε ὅτι οἱ μοναχοὶ 'οἱ ὅποιοι μένουν σὲ κάποιον μέρος χωρὶς ἄλλους ἀδερφοὺς' καὶ οἱ ὅποιοι δὲν μποροῦν νά διαβάσουν, ἀλλὰ μόνο νά 'ψάλλουν', καὶ δὲν γνωρίζουν ἀπὸ μνήμης τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως καὶ τὸν 50ὸ ψαλμὸ, θά ἔπρεπε νά τὰ ἀντικαταστήσουν στὸν συνηθισμένο κύκλο τῶν προσευχῶν τους, μὲ τὴν νοερὰ Προσευχή: Ὁρῆμα καὶ ὁμοίομορφα, ἀποσπώντας τίς σκέψεις τους ἀπὸ διήπιτε ἄλλο καὶ δίνοντας προσοχή μόνο σὲ ὅ,τι ἔχει ἤδη λεχθεῖ καὶ κρατώντας τὸ κομποσκοῖνι στὰ χέρια τους¹³. Σύμφωνα μὲ τὴν Ielena Bielakova, τὸ τυπικὸ ἦταν δάνειο ἀπὸ τοὺς Νότιους Σλάβους πού ἀργότερα θά εἶχε εὐρεία κυκλοφορία στὴν Μητρόπολη καὶ στὸ Πατριαρχεῖο τῆς Μόσχας¹⁴.

Δυστυχῶς, δὲν ὑπάρχουν σωζόμενα μοναστηριακὰ τυπικά πού νά πηγάζουν ἀπὸ τὸ Πολωνικὸ ἢ τὸ Λιθουανικὸ τμήμα τῆς Μητρόπολης τοῦ Κιέβου. Το ψαλτήρι μὲ τίς ἀκολουθίες', πού ἐκδόθηκε στὸ Ὁστριχ στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνα, συμπεριλαμβάνει Τὸ νόμο τοῦ Χριστιανοῦ καί, πάνω ἀπ' ὅλα τὴν μοναστηριακὴ ζωὴ', καὶ ἀπαιτεῖ οἱ μοναχοὶ νά λένε τὴν νοερὰ Προσευχή καὶ σάν μέρος τοῦ προσωπικοῦ τους κανόνα, τῆς προσωπικῆς τους προσευχῆς καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις: 'Νά θυμοῦνται τὸ Θεὸ ἀκατάπαυστα, νά Τόν ἐπικαλοῦνται μὲ τὸ νοῦ τους: 'Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱέ τοῦ Θεοῦ, ἐλέησόν με, τὸν ἁμαρτωλό', καὶ νά φυλάγουν αὐτὴν τὴν προσευχή μέσα στὴν καρδιά τους ὅλη τὴν ὥρα, εἴτε στέκονται ὄρθιοι εἴτε κάθονται. Νά θυμοῦνται ἐπίσης τὸν θάνατο, γιατί κάποτε θά πεθάνουν¹⁵'. Αὐτὸ τὸ κείμενο δὲν ἀναφέρεται στὴν χρῆση τοῦ κομποσκοινοῦ γιὰ νά μετροῦν τὸν ἀριθμὸ τῶν προσευχῶν, ἀλλὰ μπορεῖ κανεὶς ἀρκετὰ λογικὰ νά ὑποθέσει ὅτι αὐτὸ ἦταν ἀναγκαῖο. Ἡ πρώτη ἀναφορά τοῦ κομποσκοινοῦ πού χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ μοναχοὺς τῆς Μητρόπολης

¹² OR RNB, *Kir.-Bel. XV*, l. 85 ob. – 86.

¹³ *Ibid.*, l. 88.

¹⁴ E. Beliakova, *Ustav pustyni Nila Sorskogo*, in D. Likhachev, ed., *Literatura Drevnei Rusi. Istochnikovedenie* (Leningrad, 1988), 105. This statute was copied even by the 18th-century Old Believers: *Institut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. Vernadskoho* (hereafter IR NBUV), f. 30, spr. 138, ark. 48zv.

¹⁵ *Psaltyr' s vossledovaniem* (Ostrog, 1598), 283-283v.

του Κιέβου (έντός της Πολωνικής και Λιθουανικής Κοινοπολιτείας) μπορεί να αναζητηθεί στο τυπικό του μοναστηριού της Μανιάβα στην Δυτική Ουκρανία. Το μοναστήρι ιδρύθηκε από τον Ίώβ Κνιαχινίτσκι (πέθανε το 1621) ο οποίος έφτασε απ' το Όρος Άθως στις αρχές του 17ου αιώνα, ενώ το τυπικό συντάχθηκε από τον δεύτερο ηγούμενο του μοναστηριού, τον Θεοδόσιο, στα τέλη της δεκαετίας του 1620¹⁶. Σύμφωνα με το τυπικό, ο κανόνας των προσευχών των μοναχών της Μανιάβα που περιελάμβανε – εκτός από τα δύο Ψαλτήρια, μία Παράκληση ή ένα άλλον κανόνα, και απογευματινές και πρωινές προσευχές – προσδιόριζε το καθήκον ως εξής:

«Νά απαγγέλεις ἕξι κομποσκοίνια μέ τήν νοερά προσευχή τοῦ Ἰησοῦ τήν ἡμέρα καί ἕξι τή νύχτα, προσεκτικά καί ἐπίμονα, συνειδητά, καί μέ ἀπαλά συναισθήματα καί μετάνοια μέσα στήν καρδιά. Δηλαδή, [ἕνας μοναχός] θά ἔπρεπε πάντα νά θυμᾶται τόν Κύριο Ἰησοῦ, εἴτε στέκει ὄρθιος, εἴτε κάθεται, εἴτε κυλιέται στό χῶμα, εἴτε περπατάει, εἴτε ἐργάζεται, καί νά βρίσκεται σέ συνεχή ἐργήγορση, νά ἀνακαλεῖ καί νά ἀπαγγέλλει τό 'Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱέ τοῦ Θεοῦ, ἐλέησον μέ, τόν ἁμαρτωλό».

Ἀκολουθώντας αὐτές τίς ὁδηγίες, τό τυπικό προσκομίζει μερικά πατερικά στοιχεία γιά τί σημασία τῆς νοερᾶς Προσευχῆς¹⁷.

Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ σκίπη τῆς Μανιάβα ἦταν *σταυροσπηγιακή*, δηλαδή ἦταν μετόχι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Κατά τήν διάρκεια τοῦ 17ου αἰώνα, ἄσκησε σημαντική ἐπιρροή στό δυτικό κομμάτι τῆς Μητρόπολης τοῦ Κιέβου, καί τό τυπικό της ἀποτελοῦσε παράδειγμα γιά πολλά ἄλλα μοναστήρια τῆς περιοχῆς¹⁸. Συνεπῶς, μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι τό κομποσκοίνι χρησιμοποιήθηκε κατά τήν διάρκεια τῆς ἀπαγγελίας ὀρισμένων προσευχών καί σέ ἄλλα μοναστήρια ἐπίσης. Πράγματι, σύντομα καί ἀπλοποιημένα τυπικά στήν Γαλικία, πού συντάχθηκαν τίς δεκαετίες τοῦ 1620 ἢ 1630, δέν ἀναφέρουν

¹⁶ M. Kuhutiak (ed.), *Velykyi skyt u Karpatakh*, t. 1: *Pateryk Skytskyi. Synodyk* (Lviv, 2013), σ. 16.

¹⁷ *Velykyi skyt u Karpatakh*, t. 1, σσ. 282-283. Until the 17th century, exegeses of the Lord's Prayer spread in the Kyiv Metropolitanate mainly through nomocanons, see: Natsional'nyi muzei im. mytropolyta Sheptyts'koho u Lvovi, *Viddil rukopysnoi ta starodrukovanoi knyhy, fond 'Rukopysy kyrylychni'* (hereafter NML Rkk), 45, ark. 261-264; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskiu biblioteka. *Rankraščių skyrius* (hereafter LMAVB RS), F. 19-243, L. 1r-5r; M. Korogodina, *Kormchaia kniga v Galitsii (XVI – nachalo XVII veka)* (Sankt-Peterburg, 2015), σ. 39.

¹⁸ I. Myts'ko, *Pro halytski monastyrski ustavy*, in: *Lavra 10* (1999), σσ. 47-48; L'vivska natsional'na naukova biblioteka im. V. Stefanyka, *Viddil rukopysiv* (hereafter – LNNB VR), MB – 427, ark. 8.

τό κομποσκοίνι¹⁹. Πάντως, εξαιτίας τοῦ μικροῦ καί περιορισμένου μεγέθους, δέν μποροῦσαν νά περιγράψουν ὅλες τίς ὀψεις τῆς μοναστηριακῆς ζωῆς.

Ἕνας παρόμοιος κανόνας πού ἀφορᾷ στό κομποσκοίνι συμπεριλαμβάνεται σέ ὕστερο τυπικό, πού γράφτηκε ἀπό ἕναν Οὐκρανό ἡγούμενο, τόν Γαβριήλ Ντομέτσκι²⁰, γιά τό μοναστήρι Simonov στή Μόσχα, στό ὁποῖο ἦταν ἐπικεφαλῆς τήν δεκαετία τοῦ 1680. Τό τυπικό δίνει ἔμφαση στό ὅτι οἱ μοναχοί πρέπει νά ἀναπτύξουν τήν συνήθεια τῆς ἀδιάκοπης προσευχῆς, ἡ ὁποία διευκολύνεται ἀπό τό κομποσκοίνι. Μιά τέτοια προσευχή πρέπει νά ἀπαγγέλλεται ἀκόμα καί στό κρεβάτι:

[...] Ὁ ἡγούμενος πρέπει νά παρακινεῖ τόν ἀδερφό νά ἐξασκεῖ, ἐκτός ἀπό ὀρισμένες ἄλλες προσευχές, τήν πνευματική νοερά Προσευχή, καί νά τό κάνει αὐτό ἀδιάκοπα ἐνῶ περπατάει ἢ κάθεται, χρησιμοποιῶντας τό κομποσκοίνι. Αὐτό εἶναι τό καθῆκον κάθε μοναχοῦ, ἐπειδή ὑποσχέθηκε νά ἀγαπάει αὐτήν τήν προσευχή καί νά τήν κρατάει συνεχῶς στά χεῖλη του καί στό μυαλό του. Ἡ νοερά Προσευχή ὀνομάζεται πνευματικό σπαθί, καί γι' αὐτόν τόν λόγο ὁ μοναχός πρέπει νά κρατάει αὐτό τό σπαθί συνεχῶς δίπλα του, ὥστε νά ἀποθῆ τόν πνευματικό ἐχθρό του. Ἀκόμα καί ὅταν πηγαίνετε γιά ὕπνο καί ξαπλώνετε στό κρεβάτι σας, δέν πρέπει ποτέ νά ἀφήνετε νά πέσει τό κομποσκοίνι ἀπ' τά χεῖρα σας, καί, ἐνῶ εἶστε ξαπλωμένοι, δέν πρέπει νά σταματᾶτε αὐτήν τήν νοερά Προσευχή ὥσπου νά ἀποκοιμηθεῖτε. Καί ὅταν ξυπνᾶτε ἀπό τόν ὕπνο, θεωρεῖστε αὐτήν τήν προσευχή ὡς δυνατό ὄπλο, ἔτσι ὥστε νά μπορέσετε νά πεῖτε μαζί μέ τόν προφήτη: 'Κοιμᾶμαι, ἀλλά ἡ καρδιά μου εἶναι σέ ἐγρήγορση'²¹.

Ὅσον ἀφορᾷ τόν ἀριθμό τῶν νοερῶν Προσευχῶν, τό τυπικό ὀρίζει λεπτο-

¹⁹ N. Petrov, «Ustav pravoslavnago dubenskago Spasskago monastyrja 1624 g.», in *Volynskiiia eparkhial'nyia vedomosti* 15 (1869) σσ. 601-604; A. Petrushevich, «Akty otnosiashchiesia k istorii Iuzhno-Zapadnoi Rusi (XI-XVIII)», in *Naukovyi zbornik, izdavaemyi literaturnym obshchestvom Galitsko-russkoi matitsy* 3-4 (1868), σσ. 321-333.

²⁰ On Havryil Dometskyi's writings aimed at regulating monastic life see: S. Brailovskii, «K literaturnoi deiatelnosti Gavriila Dometskogo», in: *Izvestiia otdeleniia russkago iazyka i slovesnosti Rossiiskoi Akademii nauk* 4 (1904), σσ. 17-96.

²¹ *Instytut literatury im. T. Shevchenka NAN Ukrainy, Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii* (hereafter ILSh VRFT), f. 99, spr. 2777, ark. 162-162zv.; see also a copy of a 17th-century typicon that Havryil Dometskyi presented to the superior of the Pidhirtsi monastery (in the modern-day Lviv region) who made a visit to Moscow in 1689: *LNNB VR, MB - 302*, ark. 37 (a dedicatory inscription on ark. 63-65).

μερῶς: ἔχρησιμοποιοῦντας τὸ κομποσκοῖνι, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς μέρας καὶ τῆς νύχτας, 300 φορές²². Τὸ γεγονός ὅτι στὸ μοναστήρι Simonon μποροῦσε κανεὶς νὰ προσεύχεται, νὰ σκύβει γιὰ μετάνοιες, καὶ νὰ διαβάζει τὸ Ψαλτήρι καθημερινὰ μόνον τὶς μισὲς φορές ἀπ' ὅ,τι στὴν Μανιάβα, ὁ Dometsky τὸ ἐξήγησε μὲ μιὰ σύντομη δήλωση: 'αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ ἡ παροῦσα γενιά εἶναι ἀδύναμη²³'. Συνεπῶς, μὲ δεδομένη τὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία, ὁ ἡγουμένος ἐπέτρεψε στοὺς μοναχοὺς του νὰ προσεύχονται μὲ τὰ κομποσκοίνια τους μόνον τὸ μισὸ χρόνο ἀπὸ ὅσο ἔκαναν οἱ μοναχοὶ στὴν σκίτη τῆς Μανιάβα, πού ἦσαν ἀκόμη ἐνθερμοὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀθωνικοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ εἶχαν θερμὴ ζωὴ γεμάτη μὲ νοερὲς προσευχὲς.

Ἡ χρῆση τοῦ κομποσκοινοῦ ἀπὸ μοναχοὺς πού δὲν μποροῦσαν νὰ διαβάσουν καὶ συνεπῶς ἦταν ἀνίκανοι νὰ παρακολουθήσουν τὸν μοναστηριακὸ κανόνα, ἔγινε *de jure*, μὲ νόμο δηλαδή, ἀναγκαστικὴ σέ ὅλη τὴν Μητρόπολη τοῦ Κιέβου ἀπὸ τὸ 1620. Ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν κόμπων στὸ κομποσκοῖνι ὁρίστηκε λεπτομερῶς, ἐπίσης. Τὸ 1620, οἱ ἐκδόσεις τῆς Πετσέρσκα Λαύρας τοῦ Κιέβου ἐξέδωσαν τὸν πρῶτο ἐκτυπωμένο νομοκάνονα. Συμπεριελάμβανε τὴν Δεύτερη Διαθήκη τοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου πού ἔλεγε:

«Ένας ἀγράμματος μοναχὸς νὰ ἀπαγγέλλει δέκα κομποσκοίνια κατὰ τὴν διάρκεια τῆς νύχτας, δέκα κομποσκοίνια κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ πρωينوῦ ὄρθρου, δέκα κομποσκοίνια κατὰ τὴν διάρκεια τῶν κανονικῶν ὥρων, δέκα κομποσκοίνια στὴν ἀκολουθία τῆς ἐνάτης ὥρας πού γίνεται στὶς τρεῖς τὸ μεσημέρι στὴ Δυτικὴ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία, δέκα κομποσκοίνια κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ἐσπερινοῦ, δέκα κομποσκοίνια κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ἀποδείπνου, καὶ τὸ κομποσκοῖνι νὰ ἔχει ἑκατὸν τρεῖς κόμπους, καὶ νὰ ἀπαγγέλλει ὁ μοναχὸς τὴν προορισμένη προσευχὴ σέ κάθε κόμπο. Καὶ ὁ κανόνας γι' αὐτὲς εἶναι ὁ ἀκόλουθος: γιὰ τοὺς μοναχοὺς μὲ τὸ μικρότερο σχῆμα τριακόσιες μετάνοιες καὶ γι' αὐτοὺς μὲ τὸ μεγαλύτερο σχῆμα ἑξακόσιες μετάνοιες²⁴».

Ἡ δευτέρη ἐκδοσι τοῦ νομοκάνονα, ἡ ὁποία ἐμφανίστηκε τὸ 1624, ἐπαναλάμβανε τὶς ἴδιες ἐντολές²⁵. Ἀλλὰ ἂν ξεκινήσουμε ἀπὸ τὴν ἐκδοσι τοῦ 1629,

²² LNNB VR, MB – 302, ark. 56-56zv.

²³ ILSh VRFT, f. 99, spr. 2777, ark. 168-168zv.

²⁴ Nomokanon (Kyiv, 1620), σσ. 47-48.

²⁵ Nomokanon (Kyiv, 1624), σσ. 53-54.

οί απαιτήσεις ἦταν χαλαρές. Ἐπιτρεπόταν στους μοναχούς νά μειώσουν, ἐάν ἦταν ἀναγκαῖο, τόν ἀριθμό τῶν προσευχῶν καί νά ἀπαγγέλλουν, ἀντί γιά δέκα, ἑπτά κομποσκοῖνα κατά τήν διάρκεια τῆς νύχτας, δώδεκα κατά τήν διάρκεια τοῦ ὄρθρου, τέσσερα κατά τήν διάρκεια τῶν κανονικῶν ὥρῶν, ἕξι κατά τήν διάρκεια τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἐνάτης ὥρας καί τοῦ ἔσπερινοῦ, καί τρία κατά τήν διάρκεια τοῦ ἀποδείπνου²⁶. Ἀκριβῶς ὅπως οἱ νομοκάνονες, ἔτσι κυκλοφόρησε ἐπίσης καί «Ἡ Δευτέρα Διαθήκη τοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου» σέ χειρόγραφα ἀντιγραμμένα ἀπό τίς ἔντυπες ἐκδόσεις²⁷.

Κατά τήν προετοιμασία τῆς ἔκδοσης τοῦ 1620 τοῦ νομοκάνονα, οἱ λόγιοι τῆς Λαύρας χρησιμοποίησαν κάποια Ἀθωνικά χειρόγραφα, ὅπως ἀναφέρθηκε στήν εἰσαγωγή τῆς ἔκδοσης τοῦ 1624²⁸. Αὐτό ἐπιβεβαιώθηκε ἀπό τόν Ἀλεξέι Παβλόφ, ἕναν ἐξέχοντα ἱστορικό του Ὁρθόδοξου Ἐκκλησιαστικοῦ νομοκάνονα, ὁ ὁποῖος παρατήρησε ὅτι ὁ νομοκάνοντας τοῦ 1620 διαθέτει σημαντική Σερβική λεξιλογική ἐπιρροή²⁹. Πάντως, κατά τήν διάρκεια τῆς προετοιμασίας καί τῶν δύο ἐκδόσεων τοῦ Κιέβου χρησιμοποιήθηκε ἐπίσης ἕνας σημαντικός ἀριθμός ἄλλων πηγῶν. Σύμφωνα μέ τόν Oleksandr Lototskyi, οἱ ἐκδότες τοῦ Κιέβου χρησιμοποίησαν ἑλληνικά ἀντίγραφα τοῦ νομοκάνονα τοῦ πρώτου 15ου αἰῶνα³⁰.

Στά μοναστήρια τό κομποσκοῖνι χρῆσιμευε ὄχι μόνο γιά προσευχές, ἀλλά ἐπίσης ὡς μέσο γιά τήν τιμωρία τῶν ἰδιότροπων μοναχῶν. Σύμφωνα μέ τήν λίστα ἰδιοκτησίας τοῦ Μοναστηριοῦ Πέτρο-Παυλίσκι στό Ηlukhiv στήν Βορειο-ανατολική Οὐκρανία (1769), στήν τραπεζαρία του ὑπῆρχε ἕνα κομποσκοῖνι τραπεζαρίας³¹. Ποιός ἦταν ὁ σκοπός του; Στά μέσα του 19ου αἰῶνα, ὁ Ἄντριε Μουραβίωφ (1806-74), ἕνας ἐξέχων Ρῶσος Ὁρθόδοξος συγγραφέας, ἐπισκέφτηκε τήν τραπεζαρία τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος στό Ὅρος Ἄθως καί ἔγραψε μία ἐνδιαφέρουσα ἔκθεση γιά τό τί εἶδε ἐκεῖ: Ἐἶδα ἕναν μοναχό ὁ ὁποῖος στεκόταν στή μέση τῆς τραπεζαρίας, κυλῶντας τά

²⁶ *Nomokanon* (Kyiv, 1629), 59. The same version of the Second Testament of St. Basil the Great was published in *Nomokanon* (Lviv 1646), 29.

²⁷ *IR NBUV*, f. 306, spr. 81 P / 103, ark. 264zv.; *LNNB VR*, f. 77, spr. *ASP-137*, ark. 19zv.

²⁸ *Nomokanon* (Kyiv, 1624), non-paginated introduction.

²⁹ A. Pavlov, *Nomokanon pri Bolshom Trebnike: ego istoriia i teksty, grech. i slav., s obiasn. i kritich. primech. Opyt nauchn. razresheniia vopr. ob etom sbornike, voznikavshykh v proshlom stoletii v Svia-teishem pravitelstvuiushchem sinode* (Moskva, 1897), σ. 55.

³⁰ O. Lotots'kyi, *Ukrains'ki dzherela tserkovnoho prava* (Bound Brook, NJ – New York, 1984), σ. 90.

³¹ *TsDIAUK*, f. 161, op.1, spr. 76b, ark. 37zv.

δάκτυλά του γύρω από ένα κομποσκοίνι. Ρώτησα τόν όγδοντάχρονο Άρσένη, πρών ταμιά τής Μονής Βαρλαάμι, τί σίμαινε αυτό. Άπάντησε: "Ίσως, αυτός ό αδερφός νά έκανε κάποιο λάθος, νά κοιμήθηκε μέσα στην εκκλησία ή νά έσπασε κανένα πιάτο. Όταν οι αδερφοί έφυγαν από τήν τραπεζαρία, ό παραβάτης έξακολουθούσε νά στέκεται μέ τό ίδιο κομποσκοίνι ανάμεσα στους μάγειρες πού έτοιμάζαν τό φαγητό και ζητούσε συγχώρεση³²."

Ό Γαβριήλ Ντομπρίνιν (1752-1824), ό συγγραφέας τών γνωστών άναμνήσεων πού περιέγραφαν τήν καθημερινή ζωή τού Ρώσικου Όρθόδοξου κλήρου, πέρασε τά νιάτα του στό Μοναστήρι τού Σπάσκι στό Σέβσκ, λιγότερο από 100 χιλιόμετρα μακριά από τό Μοναστήρι Χλουκίβ. Ό Ντομπρίνιν θυμίστηκε ένα γεγονός σύμφωνα μέ τό όποιο ένας θυμωμένος μοναχός πού ήθελε νά πάρει έκδίκηση από κάποιον παραβάτη, τόν παππού τού συγγραφέα, εισήλθε στό κελί του μία νύχτα και θέλησε νά τόν χτυπήσει μ' ένα κομμάτι ξύλο, αλλά άντ' αυτού χτύπησε τόν έγγονό του ό όποιος κοιμόταν στην πλευρά του. Διεξήχθη έρευνα και για λόγους δικαιοσύνης άπονεμήθηκε τιμωρία. Έδω ό Ντομπρίνιν άναφέρει μία σημαντική λεπτομέρεια: "Ό παππούς μου επέμεινε ότι, σύμφωνα μέ τό τυπικό του μοναστηριού, ό φταιχτής θά έπρεπε νά τιμωρηθεί τουλάχιστον μέ τό κομποσκοίνι τής τραπεζαρίας και μέ μία άργή τριπλή άπαγγελία τού μετανοητικού 50ού ψαλμού³³." Αυτό σημαίνει ότι ή τιμωρία μέ τό κομποσκοίνι θεωρείτο βαριά, έπειδή συνεπάγεται τήν δημόσια άναγνώριση τής ένοχής και μετάνοια μπροστά στους αδερφούς. Παραμένει μή ξεκαθαρισμένο τό εάν μία τέτοια τιμωρία είχε πράγματι προνοηθεί μέσα από κάποιο γραπτό μοναστηριακό κανόνα. Είναι επίσης άξιοσημείωτο, ότι σ' αυτήν τήν περίπτωση τό κομποσκοίνι χρησιμοποιήθηκε για νά άπαγγελθεί ό 50ός Ψαλμός, και όχι ή νοερά Προσευχή. Δέν ύπάρχει άναφορά τέτοιας τιμωρίας στην Μητρόπολη τού Κιέβου πριν τό δεύτερο μισό του 18ου αιώνα.

Συνεπώς, οι νομοκάνονες και τά τυπικά παρέχουν άρκετές ένδειξεις ότι από τόν 17ο αιώνα, στά μοναστήρια τής Μητρόπολης τού Κιέβου, τό κομποσκοίνι είχε γίνει μέρος τής καθημερινής πρακτικής τής προσευχής.

³² *Pisma s Vostoka v 1849-1850 godakh* (A. N. Muraviova). Dve chasti. SPb., 1851, *Moskvitianin, ucheno-literaturnyi zhurnal na 1851 g.* (Moskva 1851), ch. III, σ. 135.

³³ *Istinnoie povestvovanie, ili zhizn' Gavriila Ivanovicha Dobrynina, im samim pisannaia. Chast' pervaia: 1752-1777 gg.* Soobshch. A. P. Storozhenko i L. N. Antropov, *Russkaia starina. Ezhemesiachnoie istoricheskoe izdanie* (Sankt-Peterburg, 1871), t. III, σ. 127.

Ἡ Ἱεροτελεστία τῆς Μοναστηριακῆς Κουρᾶς

Τόσο οἱ μοναχοὶ ὅσο κι ἐκεῖνοι πού σπουδάζουν τὰ μοναστηριακά τελετουργικά γνωρίζουν καλά τὴν παράδοσι πού ὑπάρχει ἀκόμα, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία ἕνας μοναχὸς ἢ μία μοναχή, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς κουρᾶς στό μικρότερο σχῆμα, λαμβάνει ἕνα κομποσκοῖνι. Τό ἐρώτημα γιά τό πότε ἐμφανίστηκε αὐτό τό ἔθιμο στὴν Μητρόπολι τοῦ Κιέβου δέν ἔχει μελετηθεῖ ἀκόμα λεπτομερῶς. Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Ἰννοκέντιος (Bieliaiev) ἰσχυρίστηκε –ἂν καί δέν παραθέτει πηγές– ὅτι στὴν Ρωσικὴ Ἐκκλησία δέν ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα³⁴.

Μία ἀπὸ τίς παλαιότερες τελετές γιά τό μικρότερο σχῆμα, μπορεῖ νά βρεθεῖ στό εὐχολόγιο πού χρησιμοποιεῖτο, πιθανόν, ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Κιέβου Ἰσίδωρο (1433-58), ἀλλὰ περιέχει μερικὲς πρώιμες προσθήκες τοῦ 16ου αἰῶνα³⁵. Ἐδῶ, δέν ὑπάρχει ἀναφορὰ σέ κομποσκοῖνι πού δίνεται στὸν μοναχὸ τοῦ ὁποίου γίνεται ἡ κουρά³⁶. Σύμφωνα μέ τό εὐχολόγιο πού ἀντιγράφηκε γιά τὴν ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου στό Ζιρόβιτσι³⁷ τὸ 1545³⁸, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς τελετῆς τοῦ «κατώτερου ἀγγελικοῦ σχήματος» ὁ μοναχὸς παρέλαβε μόνον ἕνα ράσο, μιὰ παραμιάνα, ἕναν μανδύα, μιὰ ζώνη καὶ σανδάλια³⁹. Τὰ μοναστηριακά εὐχολόγια τοῦ 16ου αἰῶνα ἀπὸ τό δυτικὸ μέρος τῆς Μητρόπολης τοῦ Κιέβου ὀρίζουν διαφορετικὸ σύνολο ἐνδυμάτων. Γιά παράδειγμα, σύμφωνα μέ τό εὐχολόγιο τοῦ 16ου αἰῶνα ἀπὸ τό Ἑλληνικὸ Καθολικὸ κεφάλαιο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Περεμυσί⁴⁰, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς κουρᾶς στό μικρότερο σχῆμα ὁ μονα-

³⁴ Innokentii (Beliaiev), arkhim., *Opyt istoriko-liturgicheskago issledovaniia obriadov i chinoposledovaniï postrizheniia v monashestvo v Grecheskoi i Russkoi tserkvakh do XVII veka vkluchitelno. Reprintnoe vosproizvedenie izdaniia 1899 goda* (Moskva, 2013), σ. 97.

³⁵ P. Sabat, «Vazhlyvyi rukopys dlïa doslidzhennïa sviatytel's'kykh bohosluzhin' Kyïv'skoi Tserkvy XV-XVI st.», *Bohoslovïia* 71 (2010-11), σ. 43.

³⁶ M. Marusyn, o. *Chymy sviatytel's'kykh sluzhb v Kyïvskomu Evkholohionï z pochatku XVI st.* (Rome, 1966), σσ. 162-164; M. Arrants, SJ, *Izbrannye sochineniia po liturgike, tom 4: Vizantiïskii monasheskii postrig* (Rome-Moscow, 2003), σ. 199. Today, the Euchologion is held by the Vatican Apostolic Library in the Borgio-Ilirico collection (no. 15).

³⁷ Today, the town of Zhyrovitsy is part of the Hrodna region in Belarus.

³⁸ N. Morozova, «Svodnyi katalog kirillicheskikh rukopisnykh knig, khраниashchikhsia v Litve: predvaritel'nye materialy», *Slavistica Vilnensis* 61 (2016), σ. 259.

³⁹ *LMAVB RS*, f. 21 – 2306, l. 106-106v.

⁴⁰ A. Kaszlej (comp.), *Inwentarz rekopisow Biblioteki Kapituły Greckokatolickiej w Przemyslu w zbiorach Biblioteki Narodowej* (Warszawa, 2011), σσ. 82-83.

χός έλαβε μόνον ένα μανδύα, μία ζώνη, και σανδάλια⁴¹. Σύμφωνα με τό χειρόγραφο εϋχολόγιο του 16ου αιώνα από τόν Άντρεί Σεπτίτσκι του Έθνικου Μουσείου στό Lνίν, κατά τίν διάρκεια τής κουράς στό μικρότερο σχήμα ένας μοναχός έλαβε ένα ράσο, μία παραμιάνα, και σανδάλια⁴². Καμία Ουκρανική κριτική αναθεώρηση τής ίδιας τελετής τών αρχών του 17ου αιώνα δέν συμπεριλαμβάνει τίν χορήγηση κομποσκοινιού⁴³. Στίν πραγματικότητα, ούτε Ρωσικά (άπό τόν 14ο αιώνα έως τό 1639)⁴⁴ ούτε Σεβρικά εϋχολόγια (άπό τόν 15ο-16ο αιώνα) δέν αναφέρουν τό κομποσκοίνι στό περιεχόμενο του τελετουργικού του μικρότερου σχήματος. Η πρώτη αναφορά τής χορήγησης του κομποσκοινιού κατά τίν διάρκεια τής κουράς βρέθηκε τό 1602 στό Έλληνικό εϋχολόγιο από τίν Συνοδική Βιβλιοθήκη τής Μόσχας, και πρόκειται γιά ένα χειρόγραφο αντίγραφο μίας έντυπης Βενετσιάνικης έκδοσης του ίδιου χρόνου⁴⁵ (αργότερα, τό ίδιο τελετουργικό συμπεριλήφθηκε σε πολλές άλλες έντυπες εκδόσεις). Σύμφωνα με αυτό τό εϋχολόγιο, κατά τίν διάρκεια τής κουράς ό μοναχός, μαζί με τό ράσο, τό καλυμμαύκι και άλλα ένδύματα, κατάλληλα γιά 'πραγματικούς μοναχούς', έλαβε επίσης κι ένα κομποσκοίνι. Σύμφωνα με τό Nicolay Palmov, αυτό τό έθιμο είναι μιά 'άντανάκλαση' τής Ανατολικής τάσης νά νομιμοποιούνται οι ρασοφόροι ως 'πραγματικοί μοναχοί' άκόμα και νά αντικαθίσταται αυτή ή τάξη τών μοναχών με τό μικρότερο σχήμα⁴⁶.

Σύμφωνα με τίς παρατηρήσεις μας, στί Μητρόπολη του Κιέβου ή χορήγηση ενός κομποσκοινιού κατά τί διάρκεια τής κουράς στό μικρότερο σχήμα εισήχθηκε από τόν Μητροπολίτη Πέτρο (Μοhyla) με τίν έκδοση του γνωστου εϋχολογίου του τό 1646. Σύμφωνα με *Τίν τάξη του μικρότερου σχήματος, πού*

⁴¹ *Biblioteka Narodowa w Warszawie*, Zbiór rękopisów, sygn. 11944 II, fol. 112v. – 113.

⁴² *NML Rkk*, 736, ark. 13zv. – 14.

⁴³ *Trebnik* (Striatyn, 1606), f. 302 – 302v.; *LNNB VR*, MB-1264, ark. 20-21zv. *Molitvennik ili trebnik* (Vilno: Drukarni bratskoi, 1617), according to the contents of the book, it also included the order of tonsure to the lesser scheme, but, unfortunately, in the two defective copies that I could access the respective pages were absent: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskiu biblioteka, Retu spaudinių skyrius, L – 17/236 (the copy includes a table of contents); *Vilniaus universiteto bibliotekos*, Retu spaudinių skyrius, Rk. 282.

⁴⁴ *Nauchno-issledovatel'skii otdel rukopisei Rossiiskoi gosudarstvennoi biblioteki*, f. 304.I, ed. khr. 229 (998), l. 4ob. –5; *Ibid.*, ed. khr. 231 (1009), l. 89–89ob.; *Ibid.*, ed. khr. 224 (1072), l. 225–226; *Ibid.*, ed. khr. 230 (1004); *Ibid.*, ed. khr. 226 (227), l. 138–139; *Trebnik inocheskii* (Moskva 1639), σ. 14.

⁴⁵ *OR RNB*, Kir.-Bel. Q.I.469, l. 10–10ob.; *Ibid.*, F.I.582, l. 9–9ob.; *Trebnik* (Tsetin'e, c. 1495), 7 v.; *Trebnik. Molitvoslov* (Milesheva, 1546), 93–93v.

⁴⁶ N. Pal'mov, *Postrizhenie v monashestvo. Chiny postrizheniia v monashestvo v Grecheskoi Tserkvi. Istoriko-arkheologicheskoe issledovanie* (Kiev, 1914), σσ. 337-338, 342.

εἶναι ὁ μανδύας, ὁ ἡγούμενος ψαλιδίζει τὰ μαλλιά ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ μοναχοῦ σὲ σχῆμα σταυροῦ καὶ τὸν ἐνδύει μὲ τὰ νέα του ἐνδύματα πού εἶναι κατάλληλα γιὰ τὴν νέα του κατάσταση. Τὰ φοράει στὸ μοναχὸ ἕνα-ἕνα, κρατῶντας τα μὲ τὸ ἀριστερὸ του χέρι καὶ σταυρώνοντάς τα μὲ τὸ δεξί. Συγχρόνως ἀπαγγέλει μιά προσευχή πού ἐξηγεῖ τὸ πνευματικὸ νόημα καθενὸς ἀπὸ τὰ ἐνδύματα καὶ ἱκετεύει τὸν Θεὸ νὰ βοηθήσει τὸν μοναχὸ στὸ λειτούργημά του. Ὁ μοναχός, ἐνῶ δέχεται καθένα ἀπὸ τὰ ἐνδύματά του, φιλάει τὸ χέρι τοῦ ἡγουμένου. Ἡ τάξη τοῦ μικρότερου σχήματος στὸ εὐχολόγιο τοῦ Μοχίλα συμπεριλαμβάνει ἕναν σημαντικὸ ἀριθμὸ μοναστικῶν ἐνδυμάτων πού λαμβάνονται στὴν κουρά: ἕναν χιτῶνα, μία παραμάνα, ἕναν σταυρὸ, ἕνα ράσο, μία ζώνη, ἕναν μανδύα, ἕνα καλυμμαῦκι, ἕνα πέπλο καὶ σανδάλια. Τελικά, μετὰ ἀπὸ μιά εὐχή καὶ ἕνα τριπλὸ Κύριε ἐλέησον, ὁ ἡγούμενος

«παίρνει ἕνα κομποσκοῖνι καί, κρατῶντάς το μὲ τὸ ἀριστερὸ του χέρι, λέει: 'Δέξου το, ὦ ἀδερφέ, τὸ πνευματικὸ σπαθί τὸ ὁποῖο εἶναι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ στὴν αἰώνια νοερά Προσευχή μέσω τῆς ὁποίας θὰ πρέπει νὰ ἔχεις πάντα τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ στὸ μυαλό σου, στὴν καρδιά σου, στίς σκέψεις σου, καὶ στὰ χεῖλιά σου, λέγοντας ἀσταμάτητα: 'Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱέ τοῦ Θεοῦ, ἐλέησόν με, τὸν ἁμαρτωλό.' Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ, ὁ ἡγούμενος εὐλογεῖ τὸ κομποσκοῖνι μὲ τὸ δεξί του χέρι καὶ τὸ δίνει στὸν μοναχὸ πού μόλις ἔχει δεχτεῖ τὴν κουρά, ἐνῶ ὁ ἀδερφός γιὰ ἀκόμη μιά φορὰ ψάλλει ἕνα τριπλὸ Κύριε ἐλέησον».

Δεχόμενος τὸ κομποσκοῖνι, ὁ μοναχός πρέπει, φυσικά, νὰ τὸ φιλήσει, ὅπως καὶ τὸ χέρι τοῦ ἡγουμένου. Ἡ τελετὴ τελειώνει μὲ τὴν χορήγησι ἑνὸς σταυροῦ χειρός καὶ ἑνὸς ἀναμμένου κεριοῦ⁴⁷.

Δυστυχῶς, δὲν μπορέσαμε νὰ ἀναγνωρίσουμε τίς πηγές τῆς τάξης τοῦ μικρότερου σχήματος ἀπὸ τὸ εὐχολόγιο τοῦ Μοχίλα. Πιθανόν νὰ ἦταν Ἑλληνικῆς προέλευσης. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ ἴδιο σύνολο ἐνδυμάτων χρησιμοποιοῦνταν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κουρᾶς στὴν Γκραικοκαθολικὴ τάξη, μὲ τὴν μόνη διαφορὰ ὅτι ἀντὶ τοῦ σταυροῦ χειρός δεχόταν κανεὶς τὸν Κανόνα τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τοῦ Μεγάλου. Ἐπίσης, σὲ Γκραικοκαθολικοὺς μοναχοὺς δόθηκε ἕνα κομποσκοῖνι κατὰ τὴν διάρκεια τόσο τοῦ μικρότερου ὅσο καὶ τοῦ μεγαλύτερου σχήματος⁴⁸.

⁴⁷ Petro Mohyla, *Evkhologion, albo trebnyk* (Kiev, 1646), reprint by Oleksa Horbach (Rome, 1988), 886.

⁴⁸ 'Poslédovaniie postrigu dvoiu v iskus, si est' v malyi inochesk?i obraz i velikii...' Prezhde roku

Ἡ ἔκδοσι τοῦ εὐχολόγιου τοῦ *Mohyla* προώθησε τὴν διάδοσι τοῦ κομποσκοινοῦ στὸ μοναστικὸ περιβάλλον, γιατί τώρα πιά δίνεται σέ κάθε ἄνθρωπο ὁ ὁποῖος εἰσέρχεται στὸ μονοπάτι τῆς σωτηρίας. Ἀναμφίβολα, ἡ χρῆσι τοῦ σπὴν τελετῆ τῆς κουρᾶς αὐξήσε τὴ σημασία τοῦ γιὰ τὴν μοναστηριακὴ ζωὴ, μετατρέποντάς το σέ ἓνα ἀπαραίτητο γνώρισμα ἐπενδεδυμένο μέ βαθύ ἱερό νόημα.

Κομποσκοίνια ἀπὸ τὸν ἡγούμενο Ἀντώνι τῆς Πετσέρσκα Λαύρα τοῦ Κιέβου (πέθανε τὸ 1669), Διατηρητέο τοῦ Ἐθνικοῦ, Ἱστορικοῦ καί Πολιτισμικοῦ τοῦ Πετσέρσκ-Κιέβου.

Μετά θάνατον

Ὁ μοναχὸς πού δέχτηκε τὸ κομποσκοῖνι τοῦ σπὴν κουρᾶ καί τὸ κράτησε σ' ὀλόκληρη τὴ μοναστηριακὴ τοῦ ζωὴ δέν τὸ ἀποχωρίζεται οὔτε καί μετὰ θάνατον. Τὸ 1936, κάτω ἀπὸ τὸ πλαῖνό παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου καί τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου στὸν Καθεδρικό Ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας τοῦ Κιέβου, ἀποκαλύφθηκε ἓνας τάφος ἑνὸς μοναχοῦ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 16ου / ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα (θυμόμαστε ὅτι ἐκεῖνα τὰ χρόνια ὁ καθεδρικός ναὸς ἐλεγχόταν ἀπὸ Γκραυκοκαθολικούς). Ἐκτός ἀπὸ τὰ λείψανά τοῦ, βρέθηκε κι ἓνα κομποσκοῖνι⁴⁹. Ἄλλος ἓνας τάφος μέ κεχρῆμαρῆνιες χάντρες προσευχῆς ἀνακαλύφθηκε σπὴν κρύπτη τοῦ Καθεδρικοῦ Ναοῦ τῆς Κομπίσεως τῆς Θεοτόκου σπὴν

1697 in *Supraslskoj, nině zhe v obiteli Pochaevskoi... tipom izdannoe* (Pochaev, 1750), σσ. 12-13.

⁴⁹ O. Mel'nyk, *Pokhovaľn? pamiatky Kyieva XVI - XVIII st.* (unpublished Ph.D. thesis, Kyiv, 2017), σσ. 50, 133; V. Ul'ianovs'kyi, *Mytropolychi sklepy Sofijs'koho soboru: vidome i nevidome pro rezul'taty rozkopok 1935-1936 rr.*, in: *Sofija Kyivs'ka u novitnikh doslidzhenniakh* (Vinnitsia, 2018), σσ. 188-9.

Πετσέρσκα Λαύρα του Κιέβου. Οί λόγοι τόν αποδίδουν στόν ήγούμενο Άντώνιο τής Λαύρας, ό όποιος πέθανε τό 1669⁵⁰. Τό 1752, όταν ανοίχτηκε ό τάφος του Άγίου Δημητρίου του Ροστώφ, βρέθηκε νά κρατάει ένα άσπυμένο κομποσκοίνι στά χέρια του⁵¹. Οί ταφές του 17ου καί 18ου αιώνα εΐναι άνεπαρκώς μελετημένες, γι' αυτό καί εΐναι δύσκολο νά αξιολογηθεί ή γενίκευση ενός τέτοιου έθίμου. Δέν βρίσκουμε ίχνη μιās τέτοιας όδηγίας σέ γραπτές πηγές, γιά παράδειγμα στίς «Διαταγές ταφής». Άξίζει νά σημειωθεί ότι αυτό τό Όρθόδοξο έθιμο εΐναι παρόμοιο μέ τήν Καθολική παράδοση, όπου τοποθετούν ένα κομποσκοίνι μέσα στό φέρετρο. Αύτή ή παράδοση έπιμαρτυρείται στήν Καθολική Δύση τουλάχιστον από τά τέλη τής μεσαιωνικής περιόδου⁵², κάτι τό όποιο μπορεί νά υποδηλώνει ότι προϋπήρχε του Όρθόδοξου έθίμου.

Υπάρχει, επίσης, μία παράλληλη Καθολική παράδοση πού άπεικονίζει έναν νεκρό άνθρωπο σέ μιá επιτύμβια πλάκα πού κρατάει ένα κομποσκοίνι⁵³, πιθανώς γιά νά τονίσει τήν ευσέβεια του πεθαμένου, ό όποιος συνέχισε νά προσεύχεται στό Θεό άκόμα καί μετά τόν θάνατό του. Εΐναι ενδιαφέρον νά σημειωθούν μερικές άπληχίσεις αύτής τής παράδοσης στήν σύγχρονη Όρθοδοξία. Γιά παράδειγμα, μετά τήν μεταφορά των λειψάνων του Άγίου Σάββα του Ήγιασμένου από τί Βενετία στό γενέθλιο μοναστήρι του στήν Παλαιστίνη (1965), ήταν ένδεδυμένος μέ καινούρια ένδύματα, ένω ένας σταυρός κι ένα κομποσκοίνι ήταν τοποθετημένα στά χέρια του⁵⁴. Σήμερα, μπορεί κανείς νά δει συχνά κομποσκοίνια νά κρέμονται στους σταυρούς των τάφων των Όρθόδοξων μοναχών⁵⁵. Σ' αύτήν τήν περίπτωση, τά κομποσκοίνια –όπως άκριβώς οί άπεικονίσεις κομποσκοινιών στίς Καθολικές επιτύμβιες πλάκες– προβάλλονται έπι-

⁵⁰ V. Kharlamov, 'Doslidzhennia Uspens'koho soboru Kyievo-Pechers'koi Lavry 1986 r.', in *Starodavnii Kyiv. Arkheolohichni doslidzhennia* (Kyiv, 1993), σ. 144; O. Sitkar'ova, *Uspens'kyi sobor Kyievo-Pechers'koi Lavry* (Kyiv, 2000), σ. 154; Mel'nik, *Pokhval'ni pamiatky Kyieva*, σ. 133.

⁵¹ E. Golubinskii, 'Istoriia kanonizatsii sviatykh v Russkoi tserkvi' in *Cheniia v imperatorskom obshchestve istorii i drevnostei rossiiskikh pri moskovskom universitete* 1 (204) (1903), σσ. 477, 479.

⁵² R. Gilchrist, B. Sloane, *Requiem. The Medieval Monastic Cemetery in Britain* (London, 2005), σσ. 93-94; A. Musin, 'Arkheologiiia "lichnogo blagochestiia" v khristianskoi traditsii Vostoka i Zapada', in *Khristianskaia ikonografiia Vostoka i Zapada v pamiatnikakh material'noi kul'tury Drevnei Rusi* (Sankt-Peterburg, 2006), σσ. 163-222.

⁵³ M. Gębarowicz, *Studia nad dziejami kultury artystycznej późnego renesansu w Polsce* (Toruń, 1962), σσ. 16, 150-151. K. Górecka, *Pobożne matrony i cnotliwy panny: epitafia mieszczanek i szlachcianek z XVI i XVII wieku jako źródło wiedzy o kobiecie w epoce nowożytnej* (Warszawa, 2006), σσ. 81-82.

⁵⁴ A. Zanemonets, diak. *K istorii palomnichestv na Sviatuiu zemliu iz Russkogo zarubezhia v 50-70-kh godakh XX veka* (Moskva, 2009), σ. 21.

⁵⁵ These are my personal observations made in one of the Kyiv monasteries.

δεικτικά για να δείξουν την ευσέβεια και το εύλαβές πνεύμα του πεθαμένου. Ένα κομποσκοίνι ή μιά απεικόνισή του έχουν γίνει οπτικά σύμβολα, τά όποια οί θεατές πρέπει να αποκωδικοποιήσουν. Όρισμένα πορτραίτα ιερωμένων και κοσμικών μέ κομποσκοίνι τό όποιο ή τό κρατοῦν στά χέρια τους ή βρίσκεται πάνω σ' ένα τραπέζι μπροστά από έναν σταυρό, λειτουργοῦν μέ παρόμοιο τρόπο. Τέτοια πορτραίτα ἐπιμαρτυροῦνται πρῶτα στά τέλη τῆς Μεσαιωνικῆς Δυτικῆς Εὐρώπης⁵⁶. Αρχίζοντας από τόν 16ο αἰῶνα, αὐτός ό τρόπος απεικόνισης ἔγινε γνωστός μεταξύ τῶν Καθολικῶν ἱερέων και τῶν εὐγενῶν τῆς Πολωνικῆς και Λιθουανικῆς Κοινοπολιτείας⁵⁷, και γύρω στόν 17ο αἰῶνα, μεταξύ του ἀνώτερου Όρθόδοξου κλήρου και τῶν λαϊκῶν τῆς Μητρόπολης τοῦ Κιέβου⁵⁸. Δύσκολα μπορεῖ κανεῖς να διαφωνήσει μέ τήν Blagovesta Ivanova, ή όποια πιστεύει ότι τά κομποσκοίνια και τά βιβλία μέ τά πορτραίτα ἦταν ένα χαρακτηριστικό κοινωνικό σημάδι για τούς κληρικούς⁵⁹. Αὐτό τό ἐπιχείρημα μπορεῖ εύκολα να διαψευστεῖ μέ μιά ἀναφορά στα πολυάριθμα πορτραίτα τῶν Δυτικῶν και Ἀνατολικῶν Εὐρωπαϊκῶν κοσμικῶν μέ κομποσκοίνια. Πολλά από αὐτά ἦταν μεταθανάτια, ή ταφικά πορτραίτα⁶⁰, ἔτσι τό κομποσκοίνι μποροῦσε να εἶναι τό σύμβολο τῶν προσευχῶν για τήν ψυχή τοῦ πεθαμένου ή να ἀντιπροσωπεύει τίς πνευματικές του ικανότητες. Ένα παράδειγμα εἶναι τό μεταθανάτιο πορτραίτο τοῦ πρίγκιπα Ντιμίτρι Ντολγορούκι, πού ἀγιογραφήθηκε τό 1769 από τόν ἱερομόναχο Σαμουήλ (ἐπικεφαλῆς τῶν ἀγιογράφων στό καθεδρικό μοναστήρι τοῦ Κιέβου). Ό πρίγκιπας ἔζησε στό Κίεβο κοντά στις κατακόμβες τῆς Περτσέσκα Λαύρας και ἤθελε να γίνει μοναχός και ό ἴδιος, ἀλλά πέθανε πρόωρα τό 1769, στήν ἡλικία τῶν τριάντα ἐτῶν. Τό πορτραίτο ἀπεικονίζει τόν ἴδιο να στέκεται μπροστά σε ένα τραπέζι μέ τόν Σταυρό και να διαβάζει τό Ψαλτήρι (*Ψαλμός 118*: Εὐλογημένοι εἶναι οί ἀμόλυντοι στόν τρόπο, οί όποιοι περπατοῦν σύμφωνα μέ τό νόμο τοῦ Κυρίου)· στό ἀριστερό του χέρι κρατάει ένα κεχρμπαρένιο κομποσκοίνι⁶¹.

⁵⁶ *Das Germanische Nationalmuseum in Nürnberg*, 1) Bildnis des Nürnberger Apothekers Hans Perckmeister (1436-1512), Michael Wolgemut, Nürnberg, 1496; 2) Albrecht Dürer. Porträt der Barbara Dürer. um. 1490.

⁵⁷ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Krak%C3%B3w_Przyby%C5%82a_Portrait.jpg

⁵⁸ H. Bielikova, H. Chlenova (comp.), *Ukrains'kyi portret XVI-XVIII stolit': katalog-al'bom* (Khmelnyts'kyi – Kyiv, 2006), σσ. 168-173, 180, 183, 185, 233.

⁵⁹ B. Ivanova, «Srednevekovye komponenty v strukture zhivopisnogo portreta na zare novogo vremeni v stranakh vostochnoi i iugo-vostochnoi Evropy», in *Acta Slavica Iaponica* 22 (2005) 227.

⁶⁰ Bielikova, Chlenova, *Ukrains'kyi portret XVI-XVIII stolit'*, σσ. 142, 235.

⁶¹ *Ibid.*, σσ. 249-250.

Μετά τήν ἐφεύρεση καί τήν διάδοση τῆς φωτογραφίας, τά κομποσκοίνια, σύμφωνα μέ τήν καθιερωμένη παράδοση, ἄρχισαν νά ἐμφανίζονται ἐπίσης καί σέ φωτογραφικά πορτραίτα⁶². Στόν 19ο καί στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα, φωτογράφιζαν συχνά τόσο τόν ἀνώτερο κληρο ὅσο καί τούς ἀπλούς μοναχούς μέ κομποσκοίνια στά χέρια⁶³, ἀλλά τόν 20ό αἰώνα αὐτή ἡ παράδοση σταδιακά ἐξαφανίστηκε⁶⁴. Γιά παράδειγμα, σέ φωτογραφικό στούντιο στό Ὅρος Ἄθως τά ἐξαρτήματα πού χρησιμοποιούνταν γιά νά κάνει κανεῖς φωτογραφικά πορτραίτα περιελάμβαναν ἕνα ὕφασμα γιά φόντο καί ἕνα τραπέζι.

Μετά τόν θάνατο ἑνός μοναχοῦ, τά ὑπάρχοντά του προσφέρονταν συχνά πρὸς πώληση (τέτοιες περιπτώσεις πιστοποιήθηκαν στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα). Τό κομποσκοίνι τοῦ πεθαμένου μοναχοῦ μποροῦσε ἐπίσης νά πωληθεῖ, μερικές φορές σέ κάποιον κοσμικό⁶⁵, καί ὁ ἀγοραστής συνέχιζε νά προσεύχεται μέ αὐτό. Αἰσθανόμενοι ὅτι τό τέλος τους εἶναι

Πορτραῖτο τοῦ μητροπολίτη Κιέβου Πέτρο Μοχίλα, πρῶτο μισό τοῦ 18ου αἰώνα, στό: H. Bielikova, H. Chlenova (comp.), *Ukrains'kyi portret XVI-XVIII stolit': kataloh-albom (Khmelnyns'kyi - Kyiv, 2006)*, p. 170

⁶² M. Bardik, *Onovlennia monumental'noho zhyvopysu Uspens'koho soboru Kyievo-Pechers'koi lavry i Sofii Kyivs'koi v pershii polovyni XIX stolittia* (Kyiv, 2019), il. 1.5 (Unknown painter. Ievgenii Bolkhovitinov, metropolitan of Kyiv. 19th c. Oil on canvas).

⁶³ See a photographic portrait of Metropolitan of Kyiv and Galych Vladimir (Bogoiavlenskii) (1915-1918), in V. Ul'ianovskii, *Kievskie Zverinetskie peshchery i skit: istoriia v litsakh* (Kiev, 2018), σ. 176; Bykovskii Vladimir, episkop Chernigovskii i Nezhinskii Veniamin (1821-1893), in *Biograficheskii slovar' vypusknikov Kievskoi dukhovnoi akademii 1819-1920-e* gg, tom 1: A-I. *Materialy iz sobraniia prof. protoiereia F. I. Titova i arkhiva KDA* (Kiev, 2014), σ. 232; A. Lidov (comp.), *Gora Afon. Obrazy Sviatoi Zemli: katalog vystavki iz sobraniia Afonskogo fotoarkhiva, Moskva, 8-28 noiabria 2011* (Moskva, 2011), σσ. 164, 254-257, 263-267, 283.

⁶⁴ Oksiiuk Mikhail Fedorovich, Metropolitan Macarius of Warsaw and all Poland (1884-1961), in *Biograficheskii slovar' vypusknikov Kievskoi dukhovnoi akademii 1819-1920-e* gg., tom 2: K-P. *Materialy iz sobraniia prof. protoiereia F. I. Titova i arkhiva KDA* (Kiev, 2015), σ. 402. See also a photographic portrait of the Caves Lavra archimandrite Spyridon (schemamonk Dionisii) Lukych (1908-1991): <https://pravlife.org/ru/content/archimandrit-polikarp-linenko-zhit-po-zyvozdam>

⁶⁵ *IR NBUV*, f. 160, spr. 245, ark. 9zv. – 10, 12zv.

κοντά, οί μοναχοί προσέφεραν οί ίδιοι τά προσωπικά τους αντικείμενα, συμπεριλαμβανομένων τών κομποσκοινιών τους, στους συγγενείς ή σέ άλλους ανθρώπους πού γνώριζαν. Μπορεί νά υποθέσει κανείς ότι δίνοντας τά κομποσκοίνια τους στους αδερφούς τους, οί μοναχοί ήλπιζαν ότι οί νέοι ιδιοκτήτες θά τά χρησιμοποιούσαν γιά νά προσευχηθούν επίσης γιά τόν πεθαμένο.

Ξεκινώντας από τόν 15ο αιώνα, ό Δυτικός Καθολικός κόσμος είδε τήν εμφάνιση τών 'Αδελφοτήτων του Κομποσκοινοῦ' πού καλλιεργούσαν ιδιαίτερη άφοσίωση στήν Παρθένο Μαρία μέ προσευχές μέ κομποσκοίνι. 'Όταν ένα από τά μέλη τους πέθαινε, οί άλλοι ύπόσχονταν νά προσεύχονται μέ τό κομποσκοίνι γιά τήν ψυχή του γιά ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Άργότερα, χάρι σέ ιδιαίτερες προσπάθειες τών Δομινικανών μοναχών, τέτοιες αδελφότητες διαδόθηκαν επίσης στό Πολωνικό Βασίλειο καί στό Μεγάλο Δουκάτο τής Λιθουανίας⁶⁶. Μία παρόμοια παράδοση προσευχών ύπήρχε μεταξύ τών Καθολικών όσον άφορᾷ στους δωρητές τών εκκλησιών. Γιά παράδειγμα, τό 1737, ό Γιακούμπ Λούντβικ Σομπιέσκι (1667-1737), γιός του Πολωνού βασιλιά Γιάν Σομπιέσκι, ύπενθύμισε στους Δομινικανούς από τήν πόλη Ζhonkna τής Γαλικίας σχετικά μέ μιá σημαντική δωρεά πού είχε κάνει στό μοναστήρι τους, καί τούς άνάγκασε νά προσεύχονται μέ κομποσκοίνια γιά τόν ίδιο καί γιά τόν αδερφό του δύο φορές τήν εβδομάδα: τήν Παρασκευή καί τό Σάββατο. Αυτή ή πρακτική συνεχίστηκε καί μετά τόν θάνατο καί τών δύο άνδρων⁶⁷.

Ξεκινώντας από τά μέσα του 19ου αιώνα, ό Όρθόδοξος κόσμος εισήγαγε ένα διαφορετικό άναμνηστικό έθιμο πού άφορούσε στό κομποσκοίνι. Στο Ρωσικό μοναστήρι στό Όρος Άθως, μετά τήν ταφή ενός μοναχού, ό ήγούμενος καλούσε τούς αδερφούς νά προσευχηθούν γιά τόν θανόντα. Τότε, ένας από τούς μοναχούς πήρε ένα κομποσκοίνι καί προσευχήθηκε δυνατά: 'Ανάπαυσον, Κύριε, τήν ψυχή του δούλου Σου'. Έκατό μετάνοιες μέχρι τά μισά μαζί μέ αυτήν τήν προσευχή σημείωναν τήν άρχή τής άνάμνησης του τεθνεῶτα αδερφού.' Κοντά στον τάφο, ό ήγούμενος ζήτησε από τούς μοναχούς νά χρησιμοποιήσουν τό κομποσκοίνι πού παρέλαβαν σέ άνάμνηση του πεθαμένου αδερφού τους γιά τίς επόμενες 40 ήμέρες, γιά παράδειγμα νά εκτελούν κάθε μέρα ένα μετάνοιες μέ τήν ίδια προσευχή⁶⁸.

⁶⁶ N. Sinkevich, *Laudare benedicere praedicare: Dominikans'kyi orden na Volyni v kintsi XVI – na pochatku XIX st.* (seriia: Biblioteka 'Kolehii,' 1) (Kyiv, 2009), σ. 130.

⁶⁷ *Natsyianal'ny histarychny arkhiv Belarusi*, f. 694, vop. 2, spr. 1003, ark. 188.

⁶⁸ *Pis'ma sviatogortsa k družiam svoim o Sviatoi gore Afonskoi*. 2nd ed., Part 1 (Sankt-Peterburg, 1850), σ. 106.

Ὁ Ρῶσος Τερομόναχος (μέ τί μακριά γενειάδα) μέ δύο ἄλλους μοναχούς. Φωτογραφία τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ. ἀπό τί Μονί τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος στόν Ἄθω, στό Α. Lidov (comp.), Gora Afon. Obrazy Sviatoi Zemli: katalog vystavki iz sobraniia Afonskogo fotoarkhiva, Moskva, 8-28 noiabria 2011 (Moskva, 2011).

Ὑλικά, σχέδιο, καί τρόποι νά φορᾶ κανεῖς τό κομποσκοῖνι

Περιγραφές τῶν πρώτων σύγχρονων κομποσκοινῶν σέ διάφορες καταγραφές ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας, οἱ ἀναπαραστάσεις τους στήν εἰκονογραφία καί – μᾶλλον σπάνια– ἀρχαιολογικά εὐρήματα, μᾶς ἐπιτρέπουν νά ἀνακατασκευάσουμε τήν ἐμφάνισή τους, συμπεριλαμβανομένων τό ἀπό τί ἦταν φτιαγμένα, ὅπως καί τά παράξενα χαρακτηριστικά τοῦ σχεδίου τους. Τά κομποσκοῖνια ἦταν φτιαγμένα ἀπό μιά εὐρεία ποικιλία ὑλικῶν, ἔτσι θά εἶναι δύσκολο νά καταγράψουμε σέ λίστα ἀκόμα καί τά μισά ἀπό αὐτά.

Φυτικά ὑλικά. Τά ξύλινα κομποσκοῖνια⁶⁹, χάρι στήν προσιτή τιμή τους, διαδόθηκαν εὐρέως μεταξύ τῶν μοναχῶν. Πάντως, αὐτή εἶναι μία ὑπόθεση, ἐπειδή, ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ἦταν φτηνά καί ἐξαιτίας τῆς ἀνθεκτικότητάς τους, τέτοια κομποσκοῖνια σπάνια συμπεριλαμβάνονταν στίς λίστες τῆς ἰδιοκτησίας τῶν μοναχῶν. Ξέρουμε πολύ λίγα ἐπίσης σχετικά μέ τά εἶδη τοῦ ξύλου πού

---

⁶⁹ *IR NBUV*, f. 160, spr. 245, l. 10.

χρησιμοποιείτο για τήν κατασκευή τῶν κομποσκοινιῶν. Για παράδειγμα, ὑπάρχει μιά ἀναφορά ἐνός κομποσκοινιοῦ ἀπό ξύλο κερασιάς⁷⁰, ἀλλά δέν γνωρίζουμε ἐάν ἦταν φτιαγμένο ἀπό τό ξύλο τῆς κερασιάς, ἢ ἀπό τά κουκούτσια (τούς πυρήνες) τοῦ κερασιοῦ, ἢ εἶχε ἀπλῶς τό χρῶμα τοῦ κερασιοῦ. Εἶναι γνωστό ἐπίσης ὅτι ὁ Πέτρος Ἀρτόφσκι (πέθανε τό 1768), ἡγούμενος τοῦ Μοναστηριοῦ Πετροπαυλίσκι τοῦ Κιέβου, ἀγόρασε ἕνα κομποσκοῖνι ἀπό ἐξωτική καρύδα⁷¹.

Κομποσκοῖνια μποροῦσαν ἐπίσης νά κατασκευαστοῦν ἀπό φροῦτα. Μία μεταθανάτια ἔκθεση τῶν περιουσιακῶν στοιχείων ἐνός μοναχοῦ ἀπό τό Μοναστήρι Βιντουμπίτσκι στό Κιέβο (1760 μέχρι τή δεκαετία τοῦ 1790) περιλαμβάνει ἄλλο δύο κομποσκοῖνια ἀπό πορτοκάλι⁷², πού κάλλιστα θά μποροῦσαν νά ἔχουν κατασκευαστεῖ στό Ὅρος Ἄθως. Ἀπό αὐτήν τήν ἀποψη, θά μποροῦσε νά σημειώσῃ κανεῖς μία ἐνδιαφέρουσα ἔκθεση ἀπό τόν διάκονο Δαμασκηνό ἀπό τό Μοναστήρι Τσουννόβσκι, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφτηκε τό Ὅρος Ἄθως στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα:

*“Ὅταν [οἱ πορτοκαλιές] σταματοῦν νά ἀνθίζουν καί ἀρχίζουν νά βγάξουν φροῦτα, ἡ ζέστη τοῦ ἡλίου προκαλεῖ τήν πτώση πολλῶν ἐξ αὐτῶν ὅταν εἶναι ἀκόμα πράσινα. Ὁ κόσμος μαγεύει τέτοια φροῦτα κάτω ἀπ’ τά δέντρα καί τά στεγνώνει στόν ἥλιο, καί ὅταν γίνουν μαῦρα καί σκληρά, καί πολύ πικρά στήν γλῶσσα, ἀλλά πολύ γλυκά στήν ὀσμί, γιά τήν μύτη, ντόπιοι μοναχοί τά χρησιμοποιοῦν γιά νά φτιάξουν κομποσκοῖνια προσευχῆς, τά ὁποῖα στέλνουν σέ ὀλόκληρο τόν κόσμο. Αὐτά τά κομποσκοῖνια, καλοῦνται κομποσκοῖνια πορτοκαλιᾶς καί διατηροῦν τό ἄρωμά τους γιά πολλά χρόνια”*⁷³.

Τό 1749, ὁ Κοσμάς, ὁ ἀρχιμανδριτής τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Μεγίστης Λαύρας στό Ὅρος Ἄθως, ἦρθε στό Κιέβο νά συλλέξῃ ἐλεημοσύνη γιά τό ὑπερχρεωμένο μοναστήρι του. Σέ αὐτήν τήν περίπτωσι, μοίρασε φεύτικα κομματάκια τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, γιά τά ὁποῖα εἶχε καταδικαστεῖ ἀπό τήν Ρωσική

⁷⁰ *TsDIAUK*, f. 131, op. 30, spr. 178, ark. 3.

⁷¹ *TsDIAUK*, f. 161, op. 1, spr. 76?, ark. 1 – 1zv.; coconut prayer ropes were owned by other senior monastery officials as well: *TsDIAUK*, f. 990, op. 1, spr. 1759, ark. 2zv.; *Ibid.*, f. 130, op. 1, spr. 87, ark. 3.

⁷² *TsDIAUK*, f. 130, op. 1, spr. 440, ark. 2.

⁷³ *Afonskaia gora i Solovetskii monastyr’. Trud chudovskogo ierodiakona Damaskina* (Sankt-Peterburg, 1883), σσ. 77-78.

Σύνοδο καί φυλακιστεί⁷⁴, αλλά τὰ μοίρασε επίσης σέ ἐκείνους οἱ ὅποιοι δώρισαν στόν Ἅθω ψεύτικα κομμάτια Τιμίου Σταυροῦ ἀπό πορτοκαλιά. Μεταξύ τῶν τεμαχίων πού παρουσίασε στούς ἐλεμνοῦντες ἦταν διάφοροι σταυροί, εἰκόνες ἀπό τό Ἅγιον Ὄρος, ἑλληνικό σαπούνι, βραχιόλια προσευχῆς πορτοκαλιάς, ψαλιδία, καί κόκαλο σουπιάς⁷⁵. Νωρίτερα τό 1746, ὅταν ἦταν ἀκόμα στό Βουκουρέστι, ὁ Κοσμάς ἔλαβε 170 κομποσκοῖνια κατασκευασμένα ἀπό τόν ἱερομόναχο Διονύσιο τόν Κωσσοκαλυβίτη ἀπό τό ἐρημητήριο τοῦ Βατοπεδίου⁷⁶. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι τὰ Ἀθωνικά κομποσκοῖνια, ὅπως ἀκριβῶς ἐκεῖνα ἀπό τήν Ἱερουσαλήμ καί ἀπό ἄλλα ἱερά μέρη⁷⁷, ἦταν ἓνα εἶδος λειψάνου πού μετέφερε τήν ἀγιότητα τοῦ Ὄρους Ἅθω. Αὐτό μπορεῖ κανεῖς νά τό δεῖ, γιά παράδειγμα, ἀπό τήν παρατήρηση ἑνός γνωστοῦ προσκυνητῆ, τοῦ Vasył Hryhorovych-Barsky (1701-1747): Πολλοί ἀνθρώποι ἔρχονται [στό Ὄρος Ἅθως] γιά νά προσκυνήσουν [τούς ἱερούς τόπους] καί γιά νά δώσουν ἐλεμνοσύνη ἀπό ὀτιδήποτε ἔχουν, καί επίσης γιά νά ἀγοράσουν διάφορα πράγματα πού χρειάζονται, μέ σκοπό νά φέρουν εὐλογίες στά σπίτια τους, ὅπως σταυρούς, κομποσκοῖνια, μαχαίρια κλπ.⁷⁸

Ζωικά ὑλικά. Σήμερα, εἴμαστε συνηθισμένοι νά βλέπουμε μοναχούς μέ μαῦρα μάλλινα κομποσκοῖνια στά χέρια τους. Ἀπό τίς διαθέσιμες πηγές εἶναι δύσκολο νά ἐξακριβώσουμε τήν ἔκταση τῆς δημοτικότητας τέτοιων κομποσκοινῶν, ἐπειδή ἀναφέρονταν πολύ σπάνια. Μερικές φορές ἦταν φτιαγμένα ἀπό μαλλί στριμμένο⁷⁹, ἀφοῦ ἓνα εἶδος μάλλινου νήματος εἰσαγόταν στήν Οὐκρανία μέχρι τόν 16ο αἰῶνα⁸⁰. Αὐτό σημαίνει ὅτι κομποσκοῖνια ἀπό μαλλί

⁷⁴ Ie. Chernukhin, «Hrets'ke dukhovenstvo na ukrains'kikh terenakh. Sprava arkhimandryta Koz'my», in *Podvyzhnyky i metsenaty. Grets'ki pidpnyemsi ta hromads'ki diiachy v Ukraini XVII-XIX st. istoriko-biografichni narysy* (Kyiv, 2001), σσ. 45-67.

⁷⁵ *IR NBUV*, f. 232, spr. 164, ark. 53-53zv., 58.

⁷⁶ *Ibid.*, ark. 119.

⁷⁷ Such prayer ropes could be even placed on the Tomb of the Lord during a liturgy: F. Iezber, *Vse-rossiiskii muzei, ili cobranie predmetov, kasaiushchikhsia poznaniia Russkoi imperii [Katalog s poiasneniiami]* (Varshava, 1879), σ. 180.

⁷⁸ N. Barsukov (ed.), *Stranstvovaniia Vasil'ia Grigorovicha-Barskago po sviatym mestam Vostoka s 1723 po 1747 g.*, chast' I (Sankt-Peterburg, 1885), σ. 252.

⁷⁹ *TsDIAUK*, f. 169 (rik 1789), op. 1, spr. 10, ark. 2.

⁸⁰ Ie. Slavutych, *Vovniiani tkanyny v elementakh kostiumu vis'kovoï verstvy Ukrainy-Het'manshchyny ta ikh istorichno-skladena mistseva terminolohiia (druha polovyna XVII - XVIII st.)*, in *Spetsial'ni istorichni dystsyplyny: pytannia teorii ta metodyky* 12 (2005), σ. 308; *TsDIAUK*, f. 57, op.

στριμμένο ήταν ή εισαγόμενα ή παραγόμενα τοπικά από εισαγόμενο νήμα. Πάντως, μπορούσε επίσης να χρησιμοποιηθεί και ντόπιο μαλλι⁸¹. Υπάρχουν αναφορές ότι μερικά μάλλινα κομποσκοίνια εισήχθησαν στην Ουκρανία από Άθωνίτες μοναχούς, οι οποίοι ήρθαν εδώ για να συλλέξουν έλεημοσύνη για τα μοναστήρια τους. Μία τέτοια αναφορά μπορεί να βρεθεί στην περιγραφή των περιεχομένων ενός μπαούλου που άνηκε σε δύο μοναχούς από την σκήπη Μανρονγ της Μονής Ζωγράφου της Μεγίστης Λαύρας, οι οποίοι ήρθαν στη Μητρόπολη του Κιέβου να ζητήσουν φιλανθρωπία. Τό 1768, άφησαν τό μπαούλο σε μία από τις εκκλησίες της επαρχίας Pereiaslan και Boryspil, είτε λόγω του πολέμου που είχε ξεσπάσει μεταξύ της Ρωσίας και της Τουρκίας είτε επειδή είχαν κατηγορηθεί για αλητεία και έπρεπε να αποδράσουν. Τα περιεχόμενα του μπαούλου περιελάμβαναν έξι μαύρα μάλλινα κομποσκοίνια⁸². Θά ήταν λογικό να υποθέσουμε ότι αυτά τά κομποσκοίνια, ξεπερνώντας τον αριθμό που οι δύο μοναχοί μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν προσωπικά, προορίζονταν για διανομή.

Στις καταγραφές αντικειμένων των μοναστηριακών ιδιοκτησιών του 18ου αιώνα, μπορεί επίσης να βρει κανείς κομποσκοίνια φτιαγμένα από μαλλιά⁸³. Σ αυτήν την περίπτωση, ως μαλλιά πιθανώς να έννοούσαν τρίχες αλόγου⁸⁴, που χρησίμευαν για να παραγάγουν ένα ειδικό είδος νήματος ‘ από τρίχες αλόγου’⁸⁵.

Κομποσκοίνια επίσης φτιάχονταν από ένα πολύ έκλεκτό ύλικό όπως τό μετάξι, και αυτή ή παράδοση συνεχίζει μέχρι και σήμερα⁸⁶. Δυστυχώς, δέν έχουμε πληροφόρηση σχετικά μέ τό ποιός παρήγαγε και πουλούσε αυτά τά κομποσκοίνια. Πιθανότατα να πουλήθηκαν έτοιμοπαράδοτα από εμπόρους της Άνατολής⁸⁷, όπως και πολλά άλλα πράγματα από μετάξι⁸⁸. Πάντως,

1, spr. 341, ark. 2-3.

⁸¹ *TsDIAUK*, f. 888, op. 1, spr. 7, ark. 12 zv. – 13.

⁸² *Ibid.*, f. 990, op. 1, spr. 110, ark. 1-2, 11.

⁸³ *Ibid.*, f. 130, op. 1, spr. 440, ark. 14 zv.; *IR NBUV*, f. 312, spr. 494-Π, ark. 481.

⁸⁴ O. Mzhel'skaia (ed.), *Slovar' obikhodnogo russkogo iazyka Moskovskoi Rusi XVI-XVII vekov*, vypusk 2: V – Vop' (Sankt-Peterburg, 2006), σ. 317.

⁸⁵ *TsDIAUK*, f. 51, op. 3, spr. 1467a, ark. 76-76zv. In the contemporary sources, one can find also hats, blankets, featherbeds, bags ets. made of ‘volos’: *TsDIAUK*, f. 59, op. 1, spr. 1890, ark. 11; *Ibid.*, f. 56, op. 3, spr. 1409, ark. 122-123 zv.; *Ibid.*, f. 54, op. 4, spr. 25, ark. 6-6zv.

⁸⁶ *TsDIAUK*, f. 128, op. 1, spr. 35, ark. 4.

⁸⁷ Moscow patriarch Nikon (1652-1666) also had a Greek-made silk prayer rope: I. Beliaev, ‘Perepisnaia kniga domovoi kazny patriarkha Nikona’, in *Vremennik imperatorskago Moskovskago obshchestva istorii i drevnostei rossiiskikh pri Moskovskom universitete*, kniga 15, oidel 2 (Moscow, 1852), σ. 110.

κανείς δέν μπορεί νά αποκλείσει έντελῶς τήν πιθανότητα νά ἔχουν κατασκευαστεῖ ἐπί τόπου (μέχρι τήν δεκαετία τοῦ 1730).

Στίς καταγραφές ἀντικειμένων ἰδιοκτησίας τῶν πλούσιων Οὐκρανῶν κληρικῶν τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀντικείμενα ἀπό ἔλεφαντόδοντο (φίλντισι) εἶναι ἀρκετά κοινά, ὅπως σέ στελέχη ἀπό κουτάλια καί πιρουνία⁸⁹, ἤ, λιγότερο συχνά, ρολόγια⁹⁰. Κομποσκοῖνια ἀπό ἔλεφαντόδοντο εἶναι ἐπίσης γνωστά⁹¹, ἀλλά οἱ πηγές δέν συγκεκριμενοποιοῦν ἀπό τί εἶδους ὄστων ἦταν φτιαγμένα. Κάποια Ρώσικα ἔγγραφα τοῦ 17ου αἰῶνα ἀναφέρουν ἀκόμα καί ἴκομποσκοῖνια ἀπό κόκκαλα ψαριῶν.⁹² Τά κομποσκοῖνια μπορεί ἐπίσης νά φτιαχτοῦν ἀπό κέρατα ζώων (ὁ διάσημος διανοούμενος τοῦ Κιέβου Ἰρινεΐ Φαλκόφσκι [1762-1823] εἶχε ἓνα τέτοιο κομποσκοῖνι)⁹³.

Πορσελάνη καί γυαλί. Τόν 18ο αἰῶνα ἦταν ἡ ἐποχή τῆς Εὐρωπαϊκῆς πορσελάνης, ὅταν, μετά ἀπό παρατεταμένη ἔρευνα, οἱ Εὐρωπαῖοι κατάφεραν νά ἐκτοξεύσουν τήν παραγωγή της. Ἡ δημοτικότητα τῆς πορσελάνης ἦταν τέτοια, πού τήν χρησιμοποιοῦσαν γιά νά παράγουν ὄχι μόνο μαγειρικά σκεύη, ἀλλά ἐπίσης καί ἄλλα ἀντικείμενα γιά τό νοικοκυριό, κομμάτια ἔνδυσης, εἰκόνες κ.λπ.⁹⁴ Ἡ μόδα γιά τήν πορσελάνη διαδόθηκε μεταξύ τῶν εὐγενῶν τοῦ Κοζάκιου Χετμανάτου⁹⁵, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν κληρικῶν⁹⁶. Ἐκεῖνη

⁸⁸ *TsDIAUK*, f. 57, op.1, spr. 39, ark. 716zv.-717; *Ibid.*, f. 54, op. 3, spr. 5604, ark. 6-7; *Ibid.*, f. 59, op. 1, spr. 429, ark. 12-13 zv.; V. Kryvonos, «Torhivlia levantis'kym shovkom u L'novi v XVI – seredini XVII st.», in *Ukraina v mynulomu*, vypusk 8 (Kyiv, 1996), σσ. 135-177.

⁸⁹ *IR NBUV*, f. 160, spr. 245, ark. 5; *TsDIAUK*, f. 127, op. 167, spr. 113, ark. 16zv.; *Ibid.*, op. 1024, spr. 1467, ark. 11 zv. – 12zv., σσ. 60-61.

⁹⁰ M. Iaremenko, 'Povsiakdennia profesoriv Kyievo-Mohilians'koi akademii XVIII stolittia', in V. Horobets' (ed.), *Povsiakdennia rann'omodernoi Ukrainy. istorychni studii v 2-kh tomakh, tom 2: Svit rechei i povsiakdennykh uiavlenn'* (Kyiv, 2013), σ. 113.

⁹¹ *TsDIAUK*, f. 169, op. 5, spr. 97, ark. 3zv.; *Ibid.*, f. 127, op. 169, spr. 21, ark. 40zv.; *IR NBUV*, f. 312, spr. 494-P, ark. 481.

⁹² Iu. Arsen'ev, 'K istorii drevnostei Oruzheinoi palaty', in *Chteniia v imperatorskom obshchestve istorii i drevnostei rossiiskikh pri Moskovskom universitete*, kniga 3 (202) (Moskva, 1902), σ. 43; M. Petrovskii, *K istorii sibirskogo eparkhial'nago byta v polovine XVII-go veka* (Kazan', 1911), σ. 157.

⁹³ *TsDIAUK*, f. 127, op. 217, spr. 67, ark. 41- 41zv.

⁹⁴ *Ibid.*, f. 127, op. 1024, spr. 1342, ark. 28 – 28zv.

⁹⁵ *Ibid.*, f. 127, op. 1024, spr. 1588, ark. 44 – 44zv.; *Ibid.*, f. 269, op. 1, spr. 2787, ark. 12-13; *Ibid.*, f. 59, op. 1, spr. 6079, ark. 27-28.

⁹⁶ *Ibid.*, f. 127, op. 1020, spr. 4093, ark. 5zv.; *Ibid.*, op. 176, spr. 45, ark. 37-39; *IR NBUV*, f. I, I,

τὴν περίοδο, ἐμφανίστηκαν ἐπίσης τὰ πορσελάνινα βραχιόλια προσευχῆς. Γιὰ παράδειγμα ὁ μεταθανάτιος κατάλογος τῆς ἰδιοκτησίας ἐνὸς Ἑλλήνα ἐμπόρου ἀπὸ τὴ Νίζνα, τοῦ Νικολαῖ Δελῆ, περιελάμβανε ἑκατάξι πορσελάνινα κομποσκοῖνια⁹⁷. Τὰ κομποσκοῖνια θὰ μποροῦσαν ἐπίσης νὰ φτιαχτοῦν ἀπὸ γυαλί⁹⁸, τόσο ἄσπρο ὅσο καὶ χρωματιστό⁹⁹.

Πέτρα. Τὰ κομποσκοῖνια πού ἦταν φτιαγμένα ἀπὸ πολύτιμους καὶ ἡμιπολύτιμους λίθους ἦταν ἰδιαίτερα ἀνθεκτικά καὶ ἀκριβά. Προφανῶς, λίγοι ἀνθρώποι μποροῦσαν νὰ τὰ ἀποκτήσουν γιὰ λόγους ἀκριβείας. Τὰ πιὸ διαδεδομένα μεταξὺ τῆς ἱεραρχίας τῆς ἐκκλησίας στὰ τέλη τοῦ 17ου-18ου αἰῶνα ἦταν τὰ κεχρῶπαρένια κομποσκοῖνια¹⁰⁰. Ἐνα τέτοιο κομποσκοῖνι ἀνῆκε στὸν ἠγούμενο τῆς Πετσέρσκα Λαύρας τοῦ Κιέβου Ἀντωνίου¹⁰¹ (πού πέθανε τὸ 1669) καὶ διατηρεῖται μέχρι σήμερα. Ὁ μητροπολίτης τοῦ Κιέβου Ἰωάσαφ Κροκόφσκι (πού πέθανε τὸ 1718) καὶ ἄλλος ἓνας Οὐκρανὸς κληρικός, ὁ μελλοντικὸς ἀρχιεπίσκοπος τῆς Μόσχας Πλάτον Μαλινόφσκι (πού πέθανε τὸ 1754)¹⁰² προσευχόταν μὲ κεχρῶπαρένια κομποσκοῖνια. Ἀπ' τὸν 14ο ὡς τὸν 18ο αἰῶνα τὸ κεχρῶπαρι ἀπὸ τὴν Πρωσία τὸ ἐμπορεύονταν σ' ὅλη τὴν Οὐκρανία – πιὸ πολὺ στὴ Λβίβ¹⁰³, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες πόλεις ἐπίσης τῆς Μητρόπολης τοῦ Κιέβου.

Ἐνα ἄλλο ὕλικό γιὰ κομποσκοῖνια ἦταν ὁ καρμελίτης λίθος. Γιὰ παράδειγμα, ἓνα κομποσκοῖνι ἀπὸ τέτοιο λίθο δωρήθηκε στὸν μητροπολίτη Κιέβου Ἀρσένι Μοχλιάνσκι (1704-70) ἀπὸ τὴν πριγκίπισσα Ἀλεξάνδρα Κουράκινα (1711-86). Στὸ συνοδευτικὸ τῆς γράμματος, ἔγραψε: Ἐστέλνω στὴν Ἐξοχότητά Σας ἓνα κομποσκοῖνι ἀπὸ καρμελίτη λίθο. Παρακαλῶ δεχθεῖτε τὸ εὐγενικά.¹⁰⁴ Μ'

spr. 585, ark. 6.

⁹⁷ *TsDIAUK*, f. 56, op. 3, spr. 957, ark. 10–14.

⁹⁸ *Ibid.*, f. 888, op. 1, spr. 1a, ark. 3.

⁹⁹ *Ibid.*, f. 127, op. 217, spr. 67, ark. 41–41zv.

¹⁰⁰ *Ibid.*, f. 990, op. 1, spr. 1080, ark. 11–11zv.

¹⁰¹ *IR NBUV*, spr. 1559, ark. 14.

¹⁰² N. Rozanov, 'Pokhorony preosviashchennogo Platona, arkhiepiskopa Moskovskogo, i ostavsheesia posle nego imenie', in *Chteniia v imperatorskom obshchestve istorii i drevnostei rossiiskikh pri moskovskom universitate* 3 (1874), σ. 83. The aforementioned prince Dmitrii Dolgorukii also owned such a prayer rope (or at least, had it painted on his portrait): *Natsional'nyi khudozhnii muzei Ukrainy* (hereafter: NKHMU), Maister Samuil, portret Dmytra Ivanovycha Dolgorukogo, 1769 r.

¹⁰³ J. Daszkiewicz, 'Z historii południowo-wschodniego szlaku bursztynowego (XIV-XVII w.)', in *Slavia Antiqua. Rocznik poświęcony starożytnościom słowiańskim* 27 (1980), σσ. 253–275.

¹⁰⁴ *TsDIAUK*, f. 182, op. 1, spr. 8b, ark. 528.

Θραύσμα εικόνας "Ο Άγιος Ιωάννης ο Βαπτιστής"
"Ο Άγγελος της ερήμου", 17 c., Odrzechowa, σπή νότιο= ανατολική
Πολωνία, The Rural Architecture Museum of Sanok (Poland)

αυτό τό δῶρο, ἡ πριγκίπισσα πιθανῶς νά ἐξέφραζε τήν εὐγνωμοσύνη της στόν Ἄρσενι καί πιθανῶς νά ζητοῦσε ὡς μνημόνευση τίς μελλοντικές του προσευχές.

Τό σχέδιο τῶν κομποσκοινῶν. Γιά νά ἐξασφαλίσουμε σωστή πληρότητα τοῦ κομποσκοinioῦ, σύμφωνα μέ τόν 'Νομοκάνονα' τοῦ 1620, θά ἔπρεπε νά ἔχει 103 κόμπους¹⁰⁵, τρεῖς κόμπους στήν ἀρχή καί ἑκατό στόν κύριο κύκλο. Τό κομποσκοῖνι χωρίζεται ἀνά δεκάδες σέ μεγάλους κόμπους (μολονότι μερικές φορές ὅλοι οἱ κόμπου ἢ οἱ χάντρες ἦταν τοῦ ἴδιου μεγέθους). Ἐνα κομποσκοῖνι μέ δέκα δεκάδες μπορεῖ κάποιος νά τό δεῖ στό πορτραῖτο τοῦ Ζωσιμᾶ (Βάλκεβιτς) (πού πέθανε τό 1793), ἕναν ἀρχιμανδρίτη τῆς Πετσέρσκα Λαύρας τοῦ Κιέβου. Τόν 17ο καί 18ο αἰῶνα ἡ Οὐκρανική εἰκονογραφία παρέχει κάποιες ἐνδείξεις ὅτι ὑπῆρξαν ἐπίσης κοντύτερα κομποσκοῖνια μέ 33¹⁰⁶ ἢ 50¹⁰⁷ χάντρες. Μερικές φορές οἱ πηγές σημειώνουν ὅτι οἱ χάντρες περιστρέφονταν γύρω ἀπό ἕνα μεταξένιο νῆμα¹⁰⁸.

---

¹⁰⁵ *Nomokanon (Kiev 1620)*, σσ. 47-48.

¹⁰⁶ *Viddil starodrukiv ta ridkisnykh vydan' Natsional'noi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*, R – 2081, *Ottiski s klishe knig Lavrskoi tipografii*, s. 91.

¹⁰⁷ *NKhMU*. Pokrov z portretamy kozats'koi starshyny, zokrema pe'mana Ivana Mykhailovycha Sulymy ta polkovnyka Semenya vanovycha Sulymy, Pereiaslavshchyna, 1739-1741.

¹⁰⁸ *TsDIAUK*, f. 990, op. 1, spr. 1080, ark. 11-11zv.

Τό σχέδιο ενός κομποσκοινιού περιελάμβανε επίσης καί έναν σταυρό, ό όποίος μπορούσε νά φτιαχτεί από διάφορα ύλικά: από μαλλί, λίθους¹⁰⁹, άσί-
μ¹¹⁰, ξύλο¹¹¹ κ.λπ. Τά πιό άκριβά κομποσκοίνια ήταν μερικές φορές διακοσμη-
μένα μέ όλων τών ειδών τίς μεταξωτές φοΰντες, πολλές φορές πολύ διακο-
σμημένα (μπορούσαν νά εΐναι πλεγμένα μέ μία πολύτιμη κλωστή, γιά παρά-
δειγμα μία χρυσή κλωστή)¹¹².

Τρόποι νά φορά κανείς τό κομποσκοίνι. Οί κληρικοί χρησιμοποιοΰσαν διά-
φορους τρόπους νά φοροΰν ή νά κρατοΰν τό κομποσκοίνι: 1) στήν παλάμη
του ενός χεριού, μέ τό κομποσκοίνι νά πέφτει ελεύθερα¹¹³ 2) μεταξύ του αντί-
χειρα καί του δείκτη¹¹⁴ 3) τυλιγμένο σφιχτά γύρω από τόν καρπό¹¹⁵ 4) τυλιγ-
μένο χαλαρά γύρω από τόν καρπό, μέ τήν μία άκρη νά κρέμεται ελεύθερα¹¹⁶
5) συμμαζεμένο στήν μοναστηριακή ζώνη¹¹⁷ 6) τό κρατοΰσαν στά δύο τους
χέρια ένω προσεύχονταν, γύρω από τούς δείκτες, τούς μέσους καί τούς παρα-
μεσους¹¹⁸ 7) καί στά τέσσερα δάκτυλα (σέ όλα πλίν του αντίχειρα) του ενός
χεριού ένω εΐναι ύψωμένο σέ στάση προσευχής¹¹⁹ 8) γύρω από τόν καρπό,

¹⁰⁹ NKhMU. Nevdomyi khudozhniyk. Portret Petra Mohyly (1597-1647), mytropolyta Kyivs'koho ta Halys'koho. Persha (?) polovyna XVIII st.

¹¹⁰ IR NBUV, f. II, spr. 18837 – 18858, ark. 6zv.

¹¹¹ Muzeum budownictwa Ludowego w Sanoku, ikona sww. Antoniego i Teodozjusza Pieczerskich.

¹¹² IR NBUV, f. II, spr. 18837 – 18858, ark. 6zv.

¹¹³ Dorofei Avva, *Poucheniia* (Kiev, 1628); NKhMU. «Pokrov z portretamy kozats'koi starshyny, zokrema pet'mana Ivana Mykhailovycha Sulymy ta polkovnyka Semena Ivanovycha Sulymy, Pereiaslavshchyna, 1739-1741»; R. Kosiv, *Rybotyts'kyi oseredok tserkovnoho mystetstva 1670-1760-kh* (L'viv, 2019), σ. 226 (il. 252).

¹¹⁴ *Natsional'nyi Kyievo-Pechers'kyi istoryko-kul'turnyi zapovidnyk*. «Portret Nykyfora Tura, arkhimandryta Kyievo-Pechers'koi Lavry v 1593-1599 rr. Kinets' XVIII st.», polotno, oliia.

¹¹⁵ *Tiumenskii oblastnoi muzei izobrazitel'nykh iskusstv*. Portret Svt. Ioanna (Maksimovicha), mitr. Tobol'skogo i vseia Sibiri, 2-ia pol. XVIII v.

¹¹⁶ NKhMU. Ikona «Sobor lavrs'kykh sviatykh z ikonostas», 1729 r.

¹¹⁷ *Muzeum budownictwa Ludowego w Sanoku*, ikona «Sw. Jan Chrzciel Aniol Pustyni», XVII w, Odrzechowa (see a stamp with the scene of burial of St. John the Baptist); *Paterik Pecherskii* (Kiev, 1768), σ. 147 (see a print with an image of St. Mark the Gravedigger).

¹¹⁸ *Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej*, «ikona 'Matka Boska Opieki', I pol. XVII w». This icon originates from the Annunciation church in Wola Krzywiecka, Podkarpackie Voivodeship.

¹¹⁹ Icon of St. Antony and St. Theodosius of the Caves, 17th c., Ulucz, Podkarpackie Voivodeship, Poland. I used the photographs made in 1968 by Pracownie Konserwacji Zabytkow, Oddzial Warszawski, presently held by Muzeum – Zamek w Lancucie, Dzial Sztuki Cerkiewnej,

ὅταν τὸ χέρι εἶναι πιεσμένο στό στήθος ὡς ἔνδειξη ταπεινότητος¹²⁰ 9) γύρω ἀπὸ τὸν καρπὸ, τὸ δείκτη, καὶ τὸν παράμεσο¹²¹ 10) στό μικρὸ δάκτυλο, ἐνῶ κρατοῦν τὴν ἐπισκοπικὴ ράβδο στό ἴδιο χέρι¹²².

Τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 15ο αἰῶνα, τὸ κομποσκοῖνι χρησιμοποιεῖτο ἀπὸ μοναχούς τῆς Μητρόπολης τοῦ Κιέβου ὡς ἐργαλεῖο ποῦ διευκόλυνε τὴν ἀτελείωτη προσευχή. Μπορεῖ νὰ βεβαιωθεῖ ὅτι τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα οἱ προσευχὲς μὲ τέτοιο κομποσκοῖνι ἦταν ἀρκετὰ κοινές. Τὰ κομποσκοῖνια εἶναι ὕλική ἔνδειξη ὅτι στὴ Μητρόπολη τοῦ Κιέβου τοῦ 17ου ὡς τὸν 18ο αἰῶνα ἡ παράδοση τῆς νοερᾶς Προσευχῆς δὲν εἶχε ἔξαφανιστεῖ¹²³, ἀλλὰ ἐπιβίωσε μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων μοναχῶν καὶ σέ κάποιο βαθμὸ ἐπίσης μεταξὺ τῶν κοσμηκῶν¹²⁴.

Υ.Γ.: Εὐχαριστῶ πολὺ τὸν Ἰωάννη Καρρᾶ
γιά τίς πολὺτιμες διορθώσεις τοῦ κειμένου.

ΠΗΓΗ μετάφρασης: Sobornost, 43.1., 2021

III-48/85. I am grateful to the head of the church art department Dr. Jaroslav Gemza for an opportunity to study these materials.

¹²⁰ *Kosiv*, «Rybotyts'kyi oseredok tserkovnoho mystetstva», σ. 255 (il. 304).

¹²¹ *NKhMU*, «Portret kyivs'koho mishchanyna Ivana Petrovycha Hudymy», 1755 r.

¹²² *Kyievo-Pecherska Lavra*, «portret Zosymy Val'kevycha».

¹²³ Most scholars attribute the revival of the practice of the Jesus Prayer in Eastern Europe in the late 18th–early 19th centuries to Paisii Velychkovskiy.

¹²⁴ Translated by R. Skakun.

π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ
ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ
ΜΑΣΤΕΡ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ - ΠΟΙΗΤΗΣ
ΓΕΝΙΚΟΣ ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ Ι. Μ. ΖΑΚΥΝΘΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ «Οικονομία» και «Αποκάλυψη» σέ σχέση μέ τίν «έν Χριστώ» θεώρηση τῆς ἔντασης Ἱστορίας-Ἐσχάτων

Εἰσαγωγή

Σέ καιρούς καί τόπους «ἰσχνῶν ἀγελάδων», πνευματικοῦ αὐτισμοῦ καί γενικευμένης Κρίσης σέ ὅλα τα ἐπίπεδα ἐντός, ἐκτός, ὁ λόγος γιά τίν συνάφεια Ἱστορίας καί Ἐσχάτων μπορεῖ καί νά φαντάζει γιά τούς πολλούς ἀνεδαφικός ἤ καί ἐντελῶς ἀχρείαστος. Μολοντοῦτο, ἐπιθυμῶντας νά ἐξαγάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα-φωτεινούς σηματοδότες (ἄν εἶναι δυνατόν) γιά τίν προσωπική ἤ καί συλλογική πορεία μας ἀπό τίν ἀνίχνευση ἐνδεχόμενης σχέσης μεταξύ τους, ἐπικαλούμαστε προλογικά ἕναν ἐξαίρετο καί πολλά ὀμπτικό παραβολικό λόγο, τόν ὁποῖον μεταχειρίζεται ὁ Καθηγητής Κωνσταντῖνος Ἀγόρας, γιά νά προσεγγίσει καί νά ἐρμηνεύσει τίν σχέση Ἱστορίας, Εὐαγγελίου-Εὐχαριστίας καί Βασιλείας: Ἐκλαμβάνει τίν Ἱστορία ὡς ἀλεύρι, τό Εὐαγγέλιο-Εὐχαριστία ὡς προζύμι, τό δέ ἀποτέλεσμα τῆς ζύμωσής τους συνιστᾷ τίν Βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Τό νοητό προζύμι καθίσταται ἀπόκοσμο ἐάν ἐντέλει δέν ἀνακατευθεῖ σωστά μέ τό ὅλο ἀλεύρι τῆς Ἱστορίας, ὅποτε οὐδέποτε ἀξιῶνται νά ἐξελιχθεῖ σέ Βασιλεία. Τό προζύμι, ἐξάλλου, θεωρεῖται ἐκκοσμικευμένο ἐάν ἐκπέσει σέ ἀλεύρι, ὅποτε μετά εἶναι ἀδύναμο νά παραγάγει ζυμάρι γιά τίν Βασιλεία. Τό ἴδιο αὐτό προζύμι καθίσταται ἐγκόσμιο, ὅταν ἀνακατευθεῖ δεόντως μέ τό ἀλεύρι τῆς Ἱστορίας (τό ποίας ποιότητας ἀλεύρι οὐδεμία ἔχει σημασία), ἀποβλέποντας στήν Βασιλεία¹.

¹ Κ. Ἀγόρας, «Εἰσαγωγικό σημείωμα στή θεματική ἐνότητα», στό Σ. Γουνελά – Γ. Παγουλάτου – Γρ. Στάθη, *Ἡ Ὁρθοδοξία ὡς Πολιτισμικό Ἐπίτευγμα καί τά προβλήματα τοῦ Σύγχρονου*

Ὁ ἀνωτέρω λόγος παρουσιάζει μέ τρόπο συνοπτικό καί εὐστοχο τίν θέασι τοῦ Κόσμου καί τῆς Ἱστορίας, ὑπό τό βλέμμα τῆς Βασιλείας ἢ τῶν Ἐσχάτων, ὅπως βιώνεται μέσα ἀπό τίν χριστιανική θεολογία καί πνευματικότητα ἢ μέσα ἀπό τίν ὀρθόδοξη ἀσκητική ἐμπειρία. Αὐτήν ἀκριβῶς τίν σχέση θά ἐπιχειρήσουμε νά ὀριοθετήσουμε κι ἐμεῖς ἐδῶ, μέσα ἀπό τίν ἀνά χεῖρας ἀπόπειρα διαπραγματεύσης ἑνός τόσο ἐνδιαφέροντος καί εὐρέως θέματος.

α΄

Ἡ χριστιανική ἀντίληψη περί Ἱστορίας καί Ἀποκάλυψης τοῦ ἐν τριάδι ὑφισταμένου Θεοῦ στό πλαίσιο τοῦ μυστηρίου τῆς Πατρικῆς Οἰκονομίας Του (πρβλ. Ἐφεσ. 1, 1-14), σέ σχέση μέ τόν χρονικά μοναδικό χαρακτήρα τοῦ κεντρικοῦ γεγονότος («μυστήριον»), δλλ. τῆς ἐφάπαξ ἐνσάρκωσης τοῦ Χριστοῦ στήν ἱστορία

Ἔχει καταστεῖ σαφές μέσ ἀπό τίν ἀρχαιοελληνική γραμματεία ὅτι ὁ ἀρχαῖος κόσμος ὑπακούει σέ μιά κυκλική καί ἐπαναλαμβανόμενη ἀντίληψη τῆς Ἱστορίας, σέ μιά φυσιοκεντρική νομοτέλεια, σέ μιά κοσμική ἀνακύκλιση τῆς γένεσης καί τῆς φθορᾶς. Τό σύμβολο, τό ὅποιο θά χαρακτηρίζε τίν ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα καί πληρότητα τοῦ κόσμου, εἶναι ὁ κύκλος. Ἡ ὄλη αὐτή ἀντίληψη γιά τίν Ἱστορία εἶναι κοσμοκεντρική, ἄν καί ἡ ὄλη Ἱστορία καταρρέει ἐντός τοῦ κοσμικοῦ ἀπείρου, χωρίς καμιάν ἐλπίδα ἐξέλιξης ἢ ὅποιασδήποτε ἀλλαγῆς. Ἔτσι, ἡ κάθε φιλοσοφική προσπάθεια γιά σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου ἀποβλέπει στήν ἐξεύρεση διεξόδου ἀπό τίν αἰώνια κυκλική περιστροφή².

Ἀντίθετα, στόν ἰουδαϊκό κόσμο ἡ Ἱστορία θεωρεῖται ὡς συνάρτηση τοῦ ἀνθρώπου, ὄχι πλέον μέ τίν φύση, ἀλλά μέ τίν σχέση του μέ τόν Θεό. Εἶναι πλέον θέμα διαθήκης καί ἐπαγγελίας. Ὁ κόσμος εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ, καθῶς προῆλθε ἐκ τοῦ μί ὄντος στήν ὑπαρξη. Ὁ Θεός, ἄν καί

Ἀνθρώπου, ἐκδ. Ἑλληνικό Ἀνοκτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2002, τ. 1 (Ἡ Ὁρθοδοξία ὡς Πολιτισμικό Ἐπίτευγμα), σ. 15.

² Βλ. ἀναλυτικά, Στ. Γιαγκάζογλου, «Κόσμος καί ἄνθρωπος: ἡ ἀρχαιοελληνική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας», στό Σπυριδοῦλας Ἀθανασοπούλου-Κυπρίου – Σταύρου Γιαγκάζογλου – Ἀναστασίου Μαρά, *Ἡ Ὁρθοδοξία ὡς Πολιτισμικό Ἐπίτευγμα καί τά Προβλήματα τοῦ Σύγχρονου Ἀνθρώπου*, ἐκδ. Ἑλληνικό Ἀνοκτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2008, τ. 3 (Ὁρθοδοξία καί [Μετά-] Νεωτερικότητα), σσ. 27-29.

αιώνιος, δρᾶ μέσα στήν Ἱστορία, πρὸς ἓνα ἐσχατολογικό τέλος. Αὐτή ἡ διαιωνία σχέση ἀνθρώπου (ἑνός συγκεκριμένου λαοῦ, τοῦ Ἰσραήλ) καί Θεοῦ κατά τήν βιβλική ἐποχή ἀποτελεῖ προετοιμασία / προπαιδεία γιά τήν ἐποχή τῆς Καινῆς Διαθήκης καί τοῦ Μεσσία. Ὅλα τά πρό Χριστοῦ συμβάντα μποροῦν νά νοηθοῦν ὡς προϊστορία γιά τόν Ἐρχόμενο Χριστό καί τήν Ἐκκλησία Του. Ἡ μακραιώνη σχέση τοῦ «ἐκλεκτοῦ» λαοῦ μέ τόν Θεό, μιά σχέση πότε τοῦ ὕψους καί πότε τοῦ βάθους, χειραγώγησε τήν ἀνθρωπότητα στήν μετά Χριστόν ἐποχή, μέ τήν ἐνανθρώπηση τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ³.

Ἡ Ἁγία Γραφή, ὅπου ἔχει ἐναποτυπωθεῖ ἡ γραπτή Ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ, εἶναι κατά κύριο λόγο Ἱστορία. Δέν ἀποτελεῖ μόνον καταγραφὴ τῶν θείων ἐνεργειῶν, ἀλλά πρόκειται γιά τήν θεία πορεία ἐντός τῆς Ἱστορίας καί τήν συνάντησή της μέ συγκεκριμένα ἱστορικά γεγονότα, ἀποκορύφωμα τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἡ εἴσοδος τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ στήν Ἱστορία, διὰ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος⁴.

Ὁ ἐρχομός Του ἀνάμεσά μας δέν ὑπακούει σέ κοσμικούς / φυσικούς νόμους, ἀλλά τούς ὑπερβαίνει. Ἀνακατεύεται μέ τό ἀνθρώπινο φύραμα, καθίσταται ἓνας ἀπό ἐμᾶς, πλὴν τῆς ἁμαρτίας. Ὅλα αὐτά συνέβησαν «ἐφάπαξ» καί πρόκειται γιά γεγονότα ἐσχατολογικά καί τελικά, πρῶτον μὲν ἐπειδὴ εἶναι ἱστορικά καί, δεύτερον, ἐπειδὴ περατώνουν καί ἐκπληρώνουν τήν ἱστορία. Μέσα ἀπὸ αὐτό τό σκεπτικό ὁ Χριστός εἶναι τό «τέλος τῆς ἱστορίας». Ἡ ἱστορική διαδρομὴ ἀπὸ τήν δημιουργία τοῦ κόσμου ἕως καί τήν συντέλεια τέμνεται ἀπὸ τό γεγονός τῶν γεγονότων, τό ὁποῖο δέν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τήν ἐνανθρώπηση τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, τήν σάρκωση τοῦ δευτέρου Προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδας, τήν θαυμαστική καί θαυματουργική παρουσία Του ἀνάμεσά μας ἕως τῶν Παθῶν καί τῆς Ἀναστάσεώς Του. Καί παρὰ τό ὅτι Ἐκεῖνος εἶναι τό τέλος τῆς ἱστορίας, ὅλα τά λοιπά γεγονότα ἀρδεύονται καί ἀποκτοῦν νόημα ἀπὸ τό κατεξοχὴν γεγονός, ἥτοι τόν Χριστό στό μέσον τῆς ζωῆς καί τῶν ἔργων τῆς ἀνθρωπότητας. Ἔτσι, ἡ θεία ἱστορία συνάπτεται μέ τήν ἀνθρώπινη, ὥστε ἡ δεύτερη νά εὐεργετῆται σφόδρα⁵.

---

³ Βλ. ὁ.π., σ. 30.

⁴ Βλ. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, μτφρ. Δημητρίου Γ. Τσάμπ, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 15 ἐξ.

⁵ Βλ. Στ. Γιαγκάζογλου, ὁ.π., σ. 31.

Όλα τὰ ὑπὲρ νοῦν ἀνωτέρω συμβάντα ἡ Θεολογία τὰ ὀνόμασε «ἱστορία τῆς θείας οἰκονομίας». Ἡ Ἁγία Γραφή δὲν πραγματεύεται μιά φυσικὴ ἱστορία, ἀλλὰ μιά ἱστορία σχέσεων καὶ μάλιστα στό πλαίσιο τῆς πορείας καὶ τῆς συνάντησης τοῦ θείου μέ τό ἀνθρώπινο, καί βέβαια μέ πρωτοβουλία καί ἀγαπητικὴ αὐτοθυσία ἕως θανάτου τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ μέσω τοῦ Σαρκωθέντος Λόγου ἀποτελεῖ ἀποκάλυψη τελικοῦ χαρακτῆρα, ξανοίγοντας μάλιστα πλατὺ παράθυρο προοπτικῆς στὴν Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Κι ἐνῶ θὰ μπορούσε κάποιος νὰ ἰσχυρισθεῖ ἐδῶ ὅτι, ἐφόσον ὁ Χριστός εἶναι τό τέλος τῆς ἱστορίας, ἄρα ἀναμένουμε ἀπλῶς τὴν τελικὴ κρίση, τοῦτο θὰ προσέδιδε στὴν Ἐκκλησία ἕναν ἀτελέσφορο καί ἀδιέξοδο ἐσχατολογισμό.

Ἄμα τῇ ὀλοκληρώσει τοῦ σχεδίου τῆς θείας οἰκονομίας, τό Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι ἐκεῖνο τό ὁποῖο πλέον «ὄλον συγκροτεῖ τὸν θεσμόν τῆς Ἐκκλησίας»⁶, κατὰ τὴν σαφῆ ὕμνογραφικὴ διατύπωση. Ὁ Χριστός δὲν εἶναι ἀπὼν, ἀλλὰ παρίσταται διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐπαναζωογονῶντας καί ἀρτιώνοντας κάθε ἐκδοχὴ νέκρωσης ἢ μείωσης τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τῶν ἀνθρώπων. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, κάθε πτυχή τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς λαμβάνει προοπτικὴ αἰωνιότητας, ἐπειδὴ μετέχει τῶν Ἐσχάτων⁷.

Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ σημανθεῖ ὅτι ἡ ἱστορία τῆς θείας οἰκονομίας ταυτίζεται μέ τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας καὶ τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου –τοῦ πεπτωκότος μάλιστα– μέ τὸν Δημιουργό Θεό. Τό πλάσμα παράκουσε ἀναίσχυντα τὸν Πλάστη του καὶ βρέθηκε μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρικὴ στοργή, ἂν καὶ ἀπαρχῆς θεωρήθηκε ἀπὸ Ἐκεῖνον κορωνίδα τῆς Δημιουργίας Του. Τότε εἶναι πού ἐφόρμησε στὴν ζωὴ ἡ φθορὰ καὶ ὁ θάνατος. Ἡ δυνατότητα τοῦ μὴ ἀποθανεῖν (τό *posse non mori*)⁸ ἀπωλέσθηκε, ἐνῶ τό «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» ἀμαρνώθηκε. Ὅμως, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου ἡ Ἱστορία τέμνεται σέ χρόνους πρὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ μετὰ τὸν Χριστόν, ὁ Οὐρανός πλέον οἰκονομεῖ τὰ γίνα καὶ χαμερπῆ πράγματα, ἐνῶ ὁ ἀγαπῶν Πατέρας

⁶ Ἀπὸ τὴν Ὑμνογραφία τῆς ἐορτῆς τῆς Πεντηκοστῆς.

⁷ Βλ. Στ. Γιαγκάζογλου, ὁ.π., σ. 32.

⁸ «Ὁ πρωτόπλαστος εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ μείνῃ ἀθάνατος. Δὲν ἐπλάσθη ἀθάνατος, μὴ δυνάμενος νὰ ἀποθάνῃ, ἀλλὰ δυνάμενος νὰ καταστῇ ἀθάνατος. Δὲν εἶχε τό *Non posse mori*, ἀλλὰ τό *Posse non mori*». [Νικολάου Εὐθ. Μπιτσοπούλου, *Θέματα Ὁρθοδόξου Δογματικῆς Θεολογίας. Πανεπιστημιακὰ παραδόσεις Δογματικῆς*, ἐκδ. Ὁργανισμοῦ Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων, Ἀθήνα 1984, σ. 194].

(δεδομένου ότι «ὁ Θεός ἀγάπη ἐστίν»⁹) ἀπέστειλε τόν «ἠγαπημένον»¹⁰ Υἱό Του, γιά νά διασώσει τόν ἄνθρωπο.

Ὁ παύλειος λόγος πρὸς Ἐφεσίους εἶναι δηλωτικός τοῦ σχεδίου τῆς θείας οἰκονομίας. Ὁ Θεός Πατέρας υἰοθετεῖ τόν ἄνθρωπο διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ τόν σφραγίζει / τόν ἀρραβωνιάζει μέ τὴν ἐγγύηση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος σχετικά μέ τὴν κληρονομία τῶν Ἑσχάτων¹¹.

Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ λοιπόν ὁ θεῖος Λόγος ἐνδύεται τὴν πολυτραυματισμένη ἀνθρώπινη φύση –πλήν τῆς ἁμαρτίας– καί συγκαταβαίνει, μέ στόχο τὴν κατανίκηση τῆς φθορᾶς καί τοῦ θανάτου. Ὁ νέος Ἀδάμ ἀναλαμβάνει νά διορθώσει τὰ ἡμαρτημένα τοῦ πρώτου Ἀδάμ καί, ἀφοῦ μέ τόν θάνατό Του κατατρόπωσε τό κράτος τοῦ Θανάτου, προσφέρει σπὴν ἀνθρωπότητα τὴν δυνατότητα τῆς ἐπανόρθωσης καί ἀποκατάστασης. Μετά τὴν Ἀνάληψή Του καί, σπὴν συνέχεια, τὴν ἐπιφοίτηση τοῦ τρίτου Προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, ἡ Ἐκκλησία πλέον εἶναι τό Σῶμα τοῦ Λυτρωτῆ, ὁ νέος Ἰσραὴλ, ὁ ὁποῖος ὁδεύει πρὸς τὰ Ἑσχάτα, πρὸς τὴν Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, βιώνοντας ὁλοένα, ξανά καί ξανά, τό «ἦδη» καί «ὄχι ἀκόμη». Τὰ μέλη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος γνωρίζουμε ἀνά πᾶσα στιγμή καί ἔκφρασή μας ὅτι «οὐκ ἔχομεν ὧδε μένουσαν

⁹ Α' Ἰωάν. 4, 16.

¹⁰ Ἐφεσ. 1, 6.

¹¹ Βλ. Ἐφεσ. 1, 1-14: «1 Παῦλος, ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, τοῖς ἁγίοις τοῖς οὐσιν ἐν Ἐφέσῳ καί πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· 2 χάρις ὑμῖν καί εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καί Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. 3 Εὐλογητὸς ὁ Θεός καί πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ εὐλόγησας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ, 4 καθὼς καί ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καί ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ, ἐν ἀγάπῃ 5 προορίσας ἡμᾶς εἰς υἰοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, 6 εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν ἧ ἔχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ, 7 ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, 8 ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καί φρονήσει, 9 γνωρίζας ἡμῖν τό μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ 10 εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς καί τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν αὐτῷ, 11 ἐν ᾧ καί ἐκκληρώθημεν προορισθέντες κατὰ πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργούντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, 12 εἰς τό εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον δόξης αὐτοῦ, τοὺς προηλεκτούς ἐν Χριστῷ· 13 ἐν ᾧ καί ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τό εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καί πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ, 14 ὅς ἐστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιτομίας, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ». Πρὸς τὰ ἐρμηνευτικά τῶν χωρίων αὐτῶν στό Π. Ν. Τρεμπέλα, Ὑπόμνημα εἰς τὰς Ἐπιστολάς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐκδ. 3η «Ὁ Σωτήρ», Ἀθήνα 1979, τ. 2 (Ἐπιστολὰ πρὸς Γαλάτας – πρὸς Φιλιμόνα), σσ. 84-91.

πόλιν, ἀλλά τὴν μέλλουσαν ἐπιζητούμεν»¹². Πρόκειται γιὰ μιὰ παραδοχή, ἡ ὁποία δηλοῖ ὅτι μπορεῖ νὰ κυκλοφοροῦμε καὶ νὰ δραστηριοποιούμαστε ἐντὸς τῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ ἐντέλει ἀποβλέπουμε στὰ Ἔσχατα. Δέν ἐπαφιέμεθα σέ ἀπλές ἰδέες, ἀλλὰ σχοινοβατοῦμε πάνω σε ἱστορικά γεγονότα καὶ κατοπτρεύουμε πρόσωπα ἐπὶ τῶν ὁποίων θεολογοῦμε, ὀδηγούμενοι διὰ πολλῶν καὶ διαφορῶν ἀτραπῶν (πτώσεων – μεταπτώσεων – ἀναστάσεων) πρὸς ἓνα τέλος, τὴν ποθεινὴ τελείωση τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων καὶ καταστάσεων.

Ἡ ἐμπειρία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀποτέλεσε τὴν «σκιά»¹³ μονάχα, τὴν προϊστορία μας, ἐνῶ ἡ ἔλευση τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὦμέγα. Τίποτε σημαντικότερο δέν μπορεῖ στό ἐξῆς νὰ ὑπερκεράσει τὸ «ἐφάπαξ» Ἐκείνου. Δέν μᾶς εἶναι χρήσιμη, ἐξάλλου, μιὰ ἀπλή ἢ καὶ ἀπλοϊκὴ μεταφυσικὴ, ἀλλὰ θεωροῦμε ὅτι ἡ ἱστορικότητα εἶναι ἡ ραχοκοκαλιά τοῦ Χριστιανισμοῦ¹⁴. Ἡ Ἱστορία δέν ἄρχεται μὲ τὴν παρακοή τῶν Πρωτοπλάστων, ἀλλὰ μὲ τὴν Δημιουργία τῆς Κτίσεως, ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ χῶρο, ὅπου ὁ Θεὸς ἐξέφρασε καὶ ἐκφράζει τίς ἐνέργειές Του πρὸς τὸν ἄνθρωπο ἕως τὴν θέωσίν του¹⁵.

Χρειάζεται ἐδῶ νὰ προσεχθῆ πάντως ὅτι κάποτε εἶναι τέτοια καὶ τόση ἡ προσκόλληση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ παρελθόν αὐτὸ τῶν σχέσεων ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ὥστε ἐπιστρέφει ξανά καὶ ξανά σέ αὐτὸ μὲ διάθεση ἐπιμνημόσυνη, λησιμονώντας τὴν προοπτικὴ τῶν Ἐσχάτων καὶ τὴν χρεια τῆς νοσταλγίας τους, ἡ ὁποία εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸν διακατέχει, ἐάν καὶ ἐφόσον ἐπιθυμῆ νὰ ἐρμηνεύει καὶ νὰ βιώνει αὐθεντικά τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ. Ὁ Χριστιανὸς σέβεται πολὺ τὴν ἱστορία πού τὸν περιβάλλει καὶ ὅσα ἔχουν συντελεσθῆ στὴν διάρκειά της, παραδειγματίζεται ἀπὸ τίς πτώσεις καὶ τίς ἀναστάσεις της, μὴ ὀδηγούμενος σέ ἀναισθησία ὡς πρὸς τὰ ὅσα ἔχουν συμβεῖ στό παρελθόν, ἀλλὰ –δίχως ἄλλο– ἀποβλέπει στὰ τέλη, διαθέτοντας ὄραμα ἐσχατολογικὸ¹⁶.

¹² Ἐβρ. 13, 14.

¹³ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Σχόλια*, PG 4, 137D.

¹⁴ Βλ. Στ. Γαγκάζογλου, ὁ.π., σ. 39.

¹⁵ Βλ. ὁ.π., σ. 40.

¹⁶ Βλ. ὁ.π., σ. 41.

β'

Ἡ σημασία τῆς «*ἱστορίας τῆς σωτηρίας*» (Οἰκονομία) γιά τήν
«*θεολογία τῶν ἐπίγειων πραγματικοτήτων*» (G. Thils)

Ἡ θεία οἰκονομία ἀποτελεῖ γιά τήν ἀνθρωπότητα τήν ὁδó γιά τήν σωτηρία ἀπό τήν πτώση καί τόν θάνατο, τήν ὁδó τῆς ἐπιστροφῆς τῆς ἄσωτης ἀνθρώπινης ὑπόστασης στήν πατρική ἐστία, ὅπου μπορεῖ νά θαυματουργεῖ ἢ πατρική εὐσπλαχνία. Μέ ἄλλους λόγους, ἡ θεία οἰκονομία συνιστᾷ τήν ἱστορία τῆς σωτηρίας. Ὁ ἰουδαϊκός κόσμος βίωσε τήν προσδοκία, ὁ δέ πρῶτος χριστιανικός κόσμος τήν *ἐνταση* μεταξύ τοῦ «*ἤδη*» καί «*ὄχι ἀκόμη*»¹⁷.

Ὅλα ὅσα βιώθηκαν στήν μακρά διαδρομή τῶν χρόνων, ὅλα δηλαδή τά πρῶν καί ὅλα τα ἐπόμενα, συναντῶνται καί λαμβάνουν νόημα μέ τήν ὑπερφυή παρουσία τοῦ Χριστοῦ στό κέντρο τῶν κοσμικῶν ἐξελίξεων. Γιά νά κατανοηθεῖ αὐτή ἡ σχέση, δηλαδή τό *ἐφάπαξ* τοῦ Χριστοῦ στήν Ἱστορία μας, ὁ σπουδαῖος Ἀλσατός λουθηρανός θεολόγος-καινοδιαθηκολόγος Oscar Cullmann (1902-1999) χρησιμοποιοῦν μίαν ἀξιοπρόσεκτη εἰκόνα, ἐπιηρεασμένος μάλιστα ἀπό τά δεινά τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, στό μνημειῶδες ἔργο του *Χριστός καί Χρόνος* (*Christus und die Zeit*, 1946). Γράφει, λοιπόν, ὅτι ὁ πόλεμος ἀκόμη μαίνεται, ὅμως ἔχει ἤδη κριθεῖ ἀπό μίαν ἀποφασιστικῆς σημασίας μάχη, ἡ ὁποία ἤδη ἔχει συμβεῖ. Πολλοί μπορεῖ νά τήν παραθεωροῦν, ἀλλά ἤδη ἔχει σημαθεῖ περιφανῆς ἡ νίκη. Ὁ πόλεμος πρόκειται νά συνεχισθεῖ, ἀλλά ἡ Ἡμέρα τῆς τελικῆς Νίκης (ἡ Victory Day) θά ἔρθει – δίχως ἄλλο– ἀργότερα¹⁸. Κατ' ἀναλογία, ὁ ἴδιος ὁ Χριστός ἔδωσε τήν ἀποφασιστική μάχη, ἀναλαμβάνοντας τήν θέση τοῦ ἀνθρώπου καί δρώντας ἀντ' αὐτοῦ καί ὑπέρ αὐτοῦ. Νίκησε, ἀλλά ἡ Ἡμέρα τῆς Νίκης ἔχει μεταθεθεῖ στήν Δευτέρα Παρουσία Του, κάτι πού προσθέτει ζωντανότερη τήν ἐλπίδα περὶ τούτου¹⁹. Τό μέχρι τώρα σκεπτικό φανερώνει ὅτι ἡ ἱστορία τῆς σωτηρίας ἄρχεται ἀπό τήν Δημιουργία καί φθάνει στήν Δευτέρα Παρουσία²⁰.

¹⁷ Rosino Gibellini, *Ἡ Θεολογία τοῦ Εἰκοστοῦ Αἰῶνα*, μτφρ. Παναγιώτη Ὑφαντῆ, ἐκδ. Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα 2002, σ. 317.

¹⁸ Βλ. Oscar Cullmann, *Χριστός καί Χρόνος. Χρόνος καί Ἱστορία στή ζωή τοῦ ἀρχέγονου χριστιανισμοῦ*, μτφρ. Ἀρχιμ. Παλαμᾶ Κουμάντου, β' ἀνατύπωση, Κέντρο Βιβλικῶν Μελετῶν Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα 1997, σ. 91.

¹⁹ Βλ. Νίκου Φ. Ντόντου, «Ἡ καταξίωση τῆς Ἱστορίας καί ἡ ἐσχατολογική ἀκεραΐωση τοῦ Χρόνου» στό *Ἐκκλησία καί Ἐσχατολογία*, ἐκδ. Καστανιώτη / Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Ἱ. Μητροπόλεως Δημητριάδος, Ἀθήνα 2003, σ. 131 ἐξ.

²⁰ Βλ. Oscar Cullmann, ὁ.π., σ. 134. Πρβλ. τό: «*Ἡ παροῦσα περίοδος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ χρόνος*

Μετά τόν Πόλεμο, ἕνας ἄλλος θεολόγος, ὁ ρωμαιοκαθολικός Gustave Thils (γεννηθεῖς τό 1909) εἰσπεῖται μιά «θεολογία τῶν ἐπίγειων πραγματικοτήτων», ἐπιχειρῶντας νά προσεγγίσει τήν σχέση Εὐαγγελίου καί Κόσμου, ψαύοντας ἕναν Χριστιανισμό, ὁ ὁποῖος θά ἐνδιαφέρεται γιά τόν κόσμο. Ἀνάλογες ἀπόψεις εἶχαν ἐν τῷ μεταξύ ἐκφράσει διάφοροι προηγούμενοι στοχαστές, ὅπως ὁ Maritain, ὁ Malevez, ὁ Yves de Montcheuil. Ὁ Thils ἀπό τήν δική του ἔποψη τίς κωδικοποιεῖ καί ξανοίγει μέ ὀξύνοια τήν θεολογική ματιά του, ὄχι μόνον πρὸς τά τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ὡς κτίσματα τοῦ Θεοῦ, ἀλλά καί πρὸς τά πολιτισμικά ἐπιτεύγματα τῆς ἀνθρωπότητας. Δημιουργία δέν ἀποτελεῖ μόνον ἡ φύση, ἀλλά κάθε ἐκφάνση τῆς δράσης τοῦ Πνεύματος, ἡ ὁποία παράγει ἀξίες μεταξύ των κοινωνιῶν. Ἔτσι πνευματοποιεῖται ἡ κοινωνία, ὁ πολιτισμός / κουλτούρα, ἡ τεχνολογία, οἱ τέχνες, ἡ ἐργασία. Τό Πνεῦμα δέν δρᾷ μόνον καρδιακά, ἀλλά ἐκφράζεται πρὸς τά ἔξω, ἀφορᾷ στόν κόσμο, μέσω τῶν ἐξωτερικευμένων σκέψεων, οἱ ὁποῖες τόν ἐξελίссουν ἱστορικά καί πολιτισμικά²¹.

Ἐάν ἔτσι ἀκριβῶς ἐκληφθοῦν τά πράγματα, τότε ἡ θεολογία τῆς ἱστορίας ἀποτελεῖ τήν κατάληξη τῆς θεολογίας τῶν ἐπίγειων πραγματικοτήτων. Καθὼς προγευόμαστε καί ὀδηγούμαστε πρὸς τά Ἔσχατα, ἐκεῖνο τό ὁποῖο ἀρδεύει (ἢ πρέπει νά ἀρδεύει) κάθε πτυχή τῆς ἀνθρώπινης ἐκφρασης εἶναι τό Ἅγιο Πνεῦμα. Οἱ καρποὶ Του δέν ἐγκλωβίζονται στήν πνευματική / ψυχική περιοχὴ ἢ μόνον στήν λειτουργική / λατρευτική ζωή, ἀλλά ἀφοροῦν στήν κοινωνία καί στόν πολιτισμό. Γι' αὐτό ἀκριβῶς καί οἱ ἀξίες δέν πρέπει νά διακρίνονται σέ ἀνθρώπινες καί χριστιανικές – ὅπως, ἀτυχῶς, συμβαίνει συνήθως – ἀλλά σέ ἱερές καί κοσμικές, μολονότι καί οἱ κοσμικές ἀξίες εἶναι δυνατόν νά πνευματοποιηθοῦν. Ὁ Χριστιανισμός, ἐνόψει των Ἐσχάτων πού ἐπίκεινται, οὐδόλως ἀρνεῖται τήν κάθε ἐπίγεια πραγματικότητα, μήτε καί περιπίπτει σέ ἀπαισιοδοξία. Ἄν καί βιώνει ὀλοένα τήν πρώτη φάση τους, δηλαδή τό «ἦδη», χειραγωγεῖται ταυτόχρονα πρὸς τό «ὄχι ἀκόμη», τήν δεύτερη καί τελική φάση τους²².

ἀνάμεσα στήν ἀποφασιστική μάχη, πού ἔχει ἦδη συντελεστεῖ καί στήν Ἡμέρα τῆς Νίκης [...] Αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη διαλεκτική καί ὁ μόνος διπολισμός πού ὑπάρχει στήν Καινὴ Διαθήκη. Δέν εἶναι διαλεκτική μεταξύ τοῦ κόσμου αὐτοῦ καί τοῦ Πέραν, πολὺ περισσότερο δέν εἶναι διαλεκτική μεταξύ χρόνου καί αἰωνιότητος. Εἶναι μᾶλλον ἡ διαλεκτική μεταξύ χρόνου καί μέλλοντος» [Μάριου Μπέγγου, «Εἶναι καί Χρόνος στή φιλοσοφία τῆς θρησκείας (Ἡ συμβολὴ τοῦ Oscar Cullmann στήν Ἐσχατολογικὴ Ὀντολογία)», Δελτίο Βιβλικῶν Μελετῶν II (1992) 27.

²¹ Rosino Gibellini, ὁ.π., σσ. 327-329.

²² Βλ. ὁ.π., σ. 330. Πρβλ. τό ἀκόλουθο: «(...) Ὁ πιστός, χωρὶς νά περιφρονεῖ τόν κόσμο, ἀρνεῖται

Ὁ Thils διακρίνει τρεῖς τύπους Χριστιανῶν: α) Τόν φιλελεύθερο Χριστιανό, ὁ ὁποῖος προσαρμύζεται στόν κόσμο, β) τόν Χριστιανό τῆς ἐνανθρώπησης, ὁ ὁποῖος προσλαμβάνει τόν κόσμο μέ σκοπό τήν μεταμόρφωσή του καί γ) τόν Χριστιανό τῆς ὑπερβατικότητας, ὁ ὁποῖος ἀρνεῖται τόν κόσμο. Ἄν καί κυμαίνεται μεταξύ τῆς ἐνσάρκωσης καί τῆς ὑπερβατικότητας, ὁ Thils γέρνει μᾶλλον πρὸς τόν Χριστιανισμό τῆς ἐνσάρκωσης²³.

Καί ἀνάλογο ἰσχυρίζεται ὁ σπουδαῖος σύγχρονος θεολόγος Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης Ζηζιούλας, καθὼς παραδέχεται ὅτι ὁ Σαρκωμένος Χριστός, προσλαμβάνοντας τήν Ἱστορία, ἔζησε στόν κόσμο, ἀλλά δέν ἀπορροφήθηκε ἀπό αὐτόν. Τό αὐτό συμβαίνει καί μέ τήν Ἐκκλησία Του: Ἐάν Ἐκεῖνος σταυρώθηκε, θά εἶναι καί αὐτή ἐσταυρωμένη. Μάλιστα, πίσω ἀπό τά ἐπιφανόμενα (τίς κοσμικές τιμές, τίς πρωτοκαθεδρίες καί τά ἄλλα παρόμοια) ἡ Ἐκκλησία ἐπιθυμεῖ νά ἐπηρεάξει τήν Ἱστορία διὰ τοῦ κενωτικοῦ καί σταυροαναστάσιμου κηρύγματός της²⁴.

Συμπεράσματα

Ὁ π. Ἰωάννης Μάγιεντορφ, σέ ὁμιλία του στό Καθολικό Ἰνστιτούτο τῆς Οὐάσιγκτον D. C., τό 1981, ἰσχυρίζεται μετά λόγου γνώσεως ὅτι «στὴν χριστιανική ἀποκάλυψη τό ἄ λ φ α συμπίπτει μέ τό ὦ μ ε γ α [...]. Χωρὶς ἐσχατολογία, ἡ παράδοση στρέφεται ἀποκλειστικά στό παρελθόν: δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ ἀρχαιολογία, ἀρχαιοπληξία, συντηρητισμός, ἀντίδραση, ἄρνηση τῆς ἱστορίας, φυγή»²⁵.

νά ταυτίσει τὴν ζωὴ καί τὴν ἀποστολὴ του μέ τὰ σχήματα καί τίς ἐξουσίες τοῦ παρόντος αἰῶνος. Χωρὶς νά περιφρονεῖ τὴν ἱστορία, ἀρνεῖται νά ἐξαντλήσει τό σκοπὸ του στά ὄρια τῆς ἱστορίας. Δέν εἶναι λάτρης τοῦ παρελθόντος, γιατί εἶναι στραμμένος στό μέλλον, ἀπ' ὅπου περιμένει τό πλήρωμα τῆς ὑπάρξεώς του. Δέν εἶναι ὁμως οὔτε καί ἀρνητὴς τοῦ παρόντος, γιατί τὰ Ἔσχατα δέν καταρροῦν, ἀλλὰ μεταμορφώνουν τὴν ἱστορία, τῆς δίνουν νόημα καί σκοπὸ. Τὰ παραπάνω στοιχεῖα καθορίζουν μία στάση ἀναμονῆς καί προσδοκίας, μιά ἐνταση ἀνάμεσα στό ἦδη καί στό ὄχι ἀκόμη, ἀνάμεσα στὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ καί στὴν ὑπόσχεση τῆς δικῆς μας ἀνάστασης, πού θά σημάει τὴν ἀφθαρτοποιήσή μας καί τό τέλος τῆς ἐξουσίας τοῦ θανάτου. (...)» [Παντελεῖ Καλαϊτζίδη, «Ἐκκλησία καί Ἔθνος σέ ἐσχατολογικὴ Προοπτικὴ», ἰστότοπος Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Ἱ. Μητροπόλεως Δημητριάδος (<http://acadimia.org/nea-anakoinoiseis/deltiatiyrou/22-perilipseis/367-ekklisia-kai-ethnos-se-esxatologiki-prooptiki>). Ἀνάκτηση 5.2.2021].

²³ Βλ. Rosino Gibellini, ὁ.π., σ. 331.

²⁴ Βλ. Μητροπολίτου Περγάμου Ἰωάννη Ζηζιούλα, «Ἐκκλησία καί Ἔσχατα», στό *Ἐκκλησία καί Ἔσχατολογία*, ὁ.π., σ. 38.

²⁵ π. Ἰωάννη Μάγιεντορφ, «Ἐχει μέλλον ἡ χριστιανικὴ παράδοση;» μτφρ. Γιάννη Ζερβοῦ, *Σύναξη* 46 (Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 1993), σ. 7.

Ό,τι βιώνουμε ἀναζωογονητικά ἐντός τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ / λατρευτικοῦ χωροχρόνου οὐδόλως ἀντιμάχεται τὴν Ἱστορία, ἀλλὰ τῆς προσδίδει ἀκριβές νόημα, οὐσιαστικό λόγο ὑπαρξης καὶ ἄρωμα αἰωνιότητας. Ό,τι τελεῖται ἐντός τῆς ἐκκλησιαστικῆς πνευματικότητας μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ κατ' ἀρχὴν ἀνάμνηση ἐφάπαξ ἱστορικῶν γεγονότων, ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμή εἴμαστε ὑπερβέβαιοι γιὰ τὴν ἐσχατολογικὴ διάστασί τους. Ἐάν αὐτό δὲν συμβαίνει, τότε ἡ πίστη μας ἀποδεικνύεται ἐπιφανειακὴ καὶ ἀτελέσφορη, καθὼς θὰ στερεῖται ριζῶν, οἱ ὁποῖες πάντως θὰ φτάνουν πολὺ βαθιὰ στό μέλλον, τό ὁποῖο προσδοκοῦμε.

Ἄτυχῶς, συχνά-πυκνά τό σύγχρονο κήρυγμα τῶν Ὁρθοδόξων παραθεωρεῖ αὐτὴ τὴν διάσταση, καθὼς χάνεται στὴν μετάφραση τῶν μνημάτων πού ἐκπέμπει ὁ Οὐρανός, τουτέστιν στὴν ἐκλαΐκευση τοῦ θελήματος τοῦ Κυρίου τῆς Ἱστορίας, τοῦ Νῦν καὶ τοῦ Ἀεὶ μας. Πλειστάκις προτείνεται στό χριστεπώνυμο πλήρωμα ἓνας Χριστός μέ ἡμερομνία «συσκευασίας» καὶ «κατανάλωσης», ὀλοένα ἐγκλωβιζόμενος καὶ μᾶλλον συνθλιβόμενος ἀνάμεσα στό ἄλφα καὶ στό ὦμέγα Του, καθὼς παρασιωπεῖται ὅτι Αὐτός εἶναι καὶ τό ἄλφα καὶ τό ὦμέγα, ἡ Ἀρχὴ καὶ τό Τέλος²⁶, κατὰ τό σαφέστατο ἀποκαλυπτικό λόγο: «ἐγὼ τό Α καὶ τό Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ἀρχὴ καὶ τέλος»²⁷.

Ό κάθε ἐκκλησιαστικός ἄνθρωπος καὶ δὴ ὁ θεολόγος ἔχει χρέος –θεωροῦμε– νὰ προβάλλει «ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων»²⁸ τὴν αὐθεντικότητα τοῦ κυριακοῦ κηρύγματος, πασχίζοντας νὰ ἐμπεδωθεῖ –ὅσο καλύτερα γίνεται– ὅτι ὡς μέλη τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐπιποθοῦμε νὰ μεταβληθεῖ ἡ τρέχουσα Ἱστορία σέ ἱστορία ἐσχατολογικὴ. Κυκλοφορῶντας μεταξύ τοῦ «ἐφάπαξ» τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Δευτέρας Παρουσίας Του, μεταξύ «τῆς μιᾶς σαββάτων»²⁹ καὶ τῆς «ὀγδὸς ἡμέρας»³⁰, ἔχουμε ἤδη ἐμφυτεύσει στὴν ζωὴ μας τὴν ὄντως «ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος»³¹!

²⁶ Πρὸβλ. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, ὁ.π., σ. 17.

²⁷ Ἀποκ. 22, 13.

²⁸ Ματθ. 5, 16.

²⁹ Μάρκ. 16, 2.

³⁰ Βλ. σχετικὰ τὰ ὅσα ἀναφέρει περὶ τῆς «ὀγδὸς ἡμέρας» ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, στὴν δημοσίευσή τῶν Ἔργων του Πατερικαὶ Ἐκδόσεις, *Γρηγόριος Παλαμᾶς*, τ. 10.

³¹ Ἀπὸ τό Σύμβολον τῆς Πίστεως.

Δρ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ (ΝΤΙΝΟΣ) ΑΥΓΟΥΣΤΗ
ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ (†1917): Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΤΗΣ «ΡΩΜΗΟΣΥΝΗΣ»

*«Ο ποιητής τῆς “Ρωμοσύνης”.
Ὁ ὀραματιστής τῆς ἐπανασύνδεσης
τῆς μάνας Ἑλλάδας μέ τήν κόρη τῆς τίν Κύπρου».*

*«Ὁ Γιάννης Ρίτσος εἶχε πει “Πολλοί θεωροῦν ὅτι εἶμαι ὁ ποιητής τῆς
Ρωμοσύνης, ὁ ποιητής τῆς Ρωμοσύνης εἶναι ὁ Βασίλης Μιχαηλίδης”».*

*«Ἡ Ρωμοσύνη ἐν’ φυλῇ συνόκαιρη τοῦ κόσμου,
κανένας δέν ἐβρέθηκεν γαί νά τίν-ι ἔηλειφει,
κανένας, γιατί σκέπει τίν ἔπου τ’ ἄρη ὁ Θεός μου.
Ἡ Ρωμοσύνη ἐν’ νά χαθεῖ, ὄντας ὁ κόσμος λείφει».*

«Ὁ Βασίλης Μιχαηλίδης πέθανε μόνος σέ ἓνα πτωχοκομεῖο».

Ὁ Βασίλης Μιχαηλίδης γεννήθηκε στό κατεχόμενο σήμε-
ρα Λευκόνικο Ἀμμοχώστου τό 1849 (ἢ 1853) καί
πέθανε σέ Πτωχοκομεῖο τῆς Λεμεσοῦ, στίς 8 Δεκεμβρίου τοῦ
1917. Γονεῖς του ἦταν ὁ Χατζή-Μιχαήλ Χαραλάμπους καί ἡ
Ἀννέττα Κονόμου. Τό ἐπίθετο «Μιχαηλίδης» υἱοθετήθηκε ἀργό-
τερα ἀπό τόν ποιητή. Θεωρεῖται ἓνας ἀπό τούς κυριότερους
ἐκπροσώπους τῆς Κυπριακῆς Λογοτεχνίας καί ἓνας ἀπό τούς
σπουδαιότερους Ἑλλήνες ποιητές.

Ἔμαθε τά πρῶτα του γράμματα ἀπό τόν θεῖο του Χρῦσανθο Παπακονό-
μου, ποιητή καί ζωγράφο, στό Δάλι. Ἀπό μικρός ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά
τήν ζωγραφική καί ὁ πατέρας του ἀποφάσισε νά τόν στείλει στήν Λευκωσία,
γιά νά παρακολουθήσει μαθήματα ἀγιογραφίας. Ἐκεῖ ὁ νεαρός Μιχαηλίδης ἔζη-
σε ὑπό τήν προστασία τοῦ θεῖου του, Ἰωάννη Οἰκονομίδη, ἀργότερα Μητρο-
πολίτη Κιτίου.

Κατά τήν παραμονή του στήν Ἀρχιεπισκοπή τῆς Λευκωσίας ὁ Μιχαηλίδης

ἀπέτυχε στήν ἀπόκτηση ἀνώτερης σχολικῆς μόρφωσης. Παράλληλα, ἡ ἀγιογραφία πού διδάχθηκε δέν τόν ὀδήγησε σέ σημεῖο πού θά μποροῦσε νά ἀσχοληθεῖ βιοποριστικά μέ τήν τέχνη. Στήν Ἀρχιεπισκοπή, ὁ Μιχαηλίδης γνωρίστηκε μέ τόν Γεώργιο Βιζυινό, πού βρισκόταν στήν Κύπρο, γιά νά παρακολουθήσει μαθήματα στήν Ἑλληνική Σχολή.

Μέ τή χειροτονία του ὡς Μητροπολίτη Κιτίου τό 1868, ὁ θεῖος του ἔφυγε γιά τή Λάρνακα, παίρνοντας μαζί του τόν ἔφηβο Βασίλη Μιχαηλίδη. Ὁ κοσμοπολίτικος χαρακτήρας τῆς Λάρνακας καί οἱ ἐπιρροές ἀπό τούς λόγιους τῆς περιοχῆς, ἔστρεψαν τό ἐνδιαφέρον τοῦ Μιχαηλίδη πρὸς τήν ποίηση. Μέ παράτρηση τοῦ ποιητῆ καί θεατρικοῦ συγγραφέα Θεόδουλου Κωνσταντινίδη, δημοσίευσε τά πρῶτα του ἔμμετρα κείμενα στόν «Πυθαγόρα» τῆς Σμύρνης τό 1873.

Ὁ Βασίλης Μιχαηλίδης ταξίδεψε στήν Ἰταλία ἀνάμεσα στό 1875-1877 – ὁ Λεύκης πιστεύει ὅτι πῆγε τό 1875, ὁ Ἀλιθέρης τό 1876 καί ὁ Ἰντιάνος στά τέλη τοῦ 1877 ἢ στίς ἀρχές τοῦ 1877. Το 1878 ἐγκατέλειψε τήν Ἰταλία καί πῆγε στήν Ἑλλάδα, ὅπου κατατάχθηκε ἐθελοντῆς στόν ἑλληνικό στρατό μετέχοντας τῆς προσπάθειας γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας ἀπό τούς Τούρκους. Ἐπέστρεψε στήν Κύπρο τό 1878, ὅταν ἡ Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία παρέδιδε τήν Κύπρο στούς Ἄγγλους.

Τό βάρος τῶν ἀποτυχημένων του σπουδῶν κράτησε τόν Μιχαηλίδη μακριά ἀπό τούς φιλικούς του κύκλους στήν Λευκωσία καί τήν Λάρνακα. Ἐγκαταστάθηκε στήν Λεμεσό, ὅπου, ἀνεργος καί ἄστεγος, ὑποχρεώθηκε νά ἀναζητήσει στέγη στήν Μητρόπολη τῆς Λεμεσοῦ. Τήν ἴδια χρονιά, καί μέχρι τό 1884, ἐργάστηκε ὡς ὑπάλληλος στήν φαρμακευτική τοῦ Δημοτικοῦ Νοσοκομείου Λεμεσοῦ. Παράλληλως ἄρχισε νά ἀσχολεῖται συστηματικότερα μέ τήν ποίηση. Ἡ πρώτη του ποιητική συλλογή, «Ἡ Ἀσθενής Λύρα», ἐκδόθηκε τό 1882, ἐνῶ ταυτοχρόνως δημοσίευε διάφορα πατριωτικά καί σατιρικά ποιήματα στήν ἐφημερίδα «Ἀλήθεια».

Τό 1884 ἔγινε ἐπιστάτης τοῦ νοσοκομείου στόν Δῆμο Λεμεσοῦ. Τήν ἴδια χρονική περίοδο ἄρχισε νά δημοσιεύει ποιήματα στήν ἐφημερίδα «Σάλπιγξ». Τό 1888 δημιούργησε ἕνα ἔμμετρο παράρτημα τῆς Σάλπιγγας, τόν «Διάβολο», πού δέν ἔμελλε νά ἐπιβιώσει.

Ἡ κατάσταση τῆς υγείας τοῦ Μιχαηλίδη ἐπιδεινώθηκε κατά τά τελευταῖα δεκαπέντε χρόνια τῆς ζωῆς του. Τό 1904 καί τό 1906 ὑποχρεώθηκε νά ταξιδέψει στό ἐξωτερικό γιά λόγους υγείας.

Ὁ ἀλκοολισμός του καί οἱ προστριβές μέ συνεργάτες του στό νοσοκομεῖο ὀδήγησαν στή μείωση τοῦ μισθοῦ του. Τό 1910, λόγω προβλημάτων μέ τό ἀλκοόλ, ἔχασε τήν δουλειά του ὡς νοσοκόμος. Παρ' ὅλα αὐτά, τοῦ δόθηκε

Ὁ Βασίλης Μιχαηλίδης (στό μέσον) μέ τούς πρώτους τροφίμους τοῦ Πτωχοκομείου Λεμεσοῦ τό 1916, λίγο πρὶν πεθάνει. Στό ἄκρο δεξιά ἡ διευθύντρια Στυλιανή Πισίρη, στά χέρια τῆς ὁποίας ξεψύχησε ὁ ποιητής ὁμολογώντας τῆς τόν μεγάλο του ἔρωτα καί ζητώντας τῆς νά βάλει στό φέρετρό του ἓνα ξερό λουλούδι, πού τοῦ ἔδωσε ἡ Εὐτέρπη, ὅταν ἐπισκέφτηκε τό Πτωχοκομεῖο ὡς πρώτη κυρία Λεμεσοῦ καί τό ἔκρυβε σάν ἀκριβό φυλακτό (Πηγὴ: Λεμεσός, Ταξίδι στους χρόνους μᾶς πόλης).

στέγη στό Δημαρχεῖο τῆς Λεμεσοῦ καί διορίστηκε στό Ὑγειονομεῖο.

Παρά τὴν σωματική καί ψυχική του ἐξαθλίωση, ὁ Μιχαηλίδης δέν σταμάτησε νά γράφει. Τό 1911 ἐξέδωσε τὴν συλλογὴ «Ποιήματα», ἐνῶ τό 1915 ὁ ἀλκοολισμὸς τοῦ ποιητῆ ἦταν πιά σέ προχωρημένη κατάσταση, κάτι πού τόν ἀνάγκασε νά ἐγκατασταθεῖ στό Πτωχοκομεῖο τῆς Λεμεσοῦ.

Μέ τὴν πνευματική του διαύγεια ἀνέπαφη, ὁ Μιχαηλίδης ἔγραφε μέχρι τὴν τελευταία του στιγμὴ ἔργα σπουδαία στὴν κυπριακὴ ντοπιολογαλία, ἀλλὰ καί τὴν δημοτικὴ καί τὴν καθαρεύουσα.

Ἡ πατριωτικὴ ποίησί του ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τῆς σκλάβας ἰδιαίτερης πατρίδας του καί φτάνει στὸν μητροπολιτικὸ καί τὸν ἀπανταχοῦ ἑλληνισμό. Τά πιό γνωστά του ἔργα εἶναι τα «Ἡ 9η Ἰουλίου τοῦ 1821 ἐν Λευκωσίᾳ Κύπρου», «Ἡ Χιώτισσα» καί «Ἡ Ἀνεράδα». Ἡ συλλογὴ του «Ποιήματα» κυκλοφόρησε τό 1911, ἐνῶ τελευταῖο του ἔργο θεωρεῖται «Τὸ ὄρομαν τοῦ Ρωμοῦ».

Τὸ ποίημα «Ἡ 9η Ἰουλίου τοῦ 1821 ἐν Λευκωσίᾳ Κύπρου» θεωρεῖται ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα τῆς κυπριακῆς ποίησης. Ἔχει ὡς κύριο θέμα τὸν ἀπαγχονισμό τοῦ Ἐθνομάρτυρα Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανοῦ καί τῶν Μητροπολιτῶν Πάφου Χρῦσανθου, Κιτίου Μελετίου καί Κυρηνείας Λαυρέντιου ἀπὸ τοὺς Τούρκους, κατὰ τὴς ἄγριες σφαγῆς τοῦ Ἰουλίου 1821. Διδάσκεται εὐρέως στά σχολεῖα τῆς Κύπρου. Πρόκειται γιὰ τὸν διάλογο πού εἶχε ὁ Ἀρχιεπίσκο-

πος Κυπριανός μέ τόν Τουρκο διοικητή τῆς Κύπρου, ὅταν αὐτός τοῦ ἀνακοί-
νωσε τήν ἀπόφασί του νά θανατώσει κι αὐτόν καί ὄλους τοὺς Μητροπολίτες
ὡς ὑποκινητές ἐπανάστασης κατά τῶν Ὀθωμανῶν. Εἶναι ἓνα ἄρτια δομημένο
λογοτεχνικό δημιούργημα, πού χωρίζεται σέ 24 ραφωδίες καί ἔχει 560 δεκα-
πεντασύλλαβους στίχους, γραμμένο στήν κυπριακή διάλεκτο. Ἡ ἀκριβής χρο-
νολογία πού γράφτηκε εἶναι ἀγνωστη, ὑπολογίζεται ὁμως μεταξύ τῶν ἐτῶν
1884-1895, ἐνῶ ἐκδόθηκε γιά πρώτη φορά τό 1911.

Παρατίθεται ἓνα μικρό ἀπόσπασμα:

*«...Ἐχω στόν νοῦν μου, πῖσκοπε, νά σφάξω, νά κρεμμιάσω,
τζί ἄν ἡμπορῶ πού τοὺς Ρωμοὺς τήν Τζιῦπρον νά παστρέσω,
τζί ἀκόμα ἄν ἡμπόρεια τόν κόσμον νά γυρίσω,
ἔθεν νά σφάξω τοὺς Ρωμοὺς, ψυσιήν νά μέν ἀφήσω.*

*Σφάξε μας οὐλους κι ἄς γενεῖ τό γαίμαν μας ἀλλάκιν,
κάμε τόν κόσμον μακελλειόν καί τοὺς Ρωμοὺς τραούλλια,
ἀμμά ξερέ πῶς ἴλαντρον ὄντας κοπεῖ καβάκιν
τριγύρου του πετάσσονται τρακόσια παραπούλια.*

*Τό ἴν ἀντάν νά τρῶ τήν γῆν, τρώει τήν γῆν θαρκέται,
μά πάντα κεῖνον τρώεται καί κεῖνον καταλυέται.*

*Ἡ Ρωμοσύνη ἐν' φυλή συνόκαιρη τοῦ κόσμου,
κανένας δέν ἐβρέθηκεν γιά νά τήν-ἰ ἔηλείψει,
κανένας, γιατί σκέπει τήν 'που τ' ἄψη ὁ Θεός μου.
Ἡ Ρωμοσύνη ἐν' νά χαθεῖ, ὄντας ὁ κόσμος λείπει...».*

Στό βιβλίο τοῦ φιλόλογου καί ποιητῆ Γιώργου Μοράρη, *Μιά διπλή ἀπό-
κλιση τῆς κυπριακῆς διαλέκτου καί τοῦ ποιητικοῦ λόγου: Ὁ ποιητής Βασίλης
Μιχαλίδης (1849 -1917)*, διαβάζουμε:

*«...Στήν Ἑλλάδα ἀγνοοῦν τό ζωντανό του ἔργο... Στήν Κύπρο ἀπάγγελαν
ἀνεκάθεν στίχους τοῦ Μιχαλίδη σέ καθημερινή βάση, γαλουχήθηκαν μ' αὐτούς
βρέφη· ἦταν τά ἠθοπλαστικά μνημόματα στοὺς δύσκολους καιρούς, ἡ συνέχεια
τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης τοῦ νησιοῦ, ἡ κρυστάλλωση τοῦ ἐθνικοῦ φρονήμα-
τος. Ἄν στίχοι τοῦ Ερωτόκριτου ζοῦν σήμερα στά χεῖλη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὡς
στερεότυπες ἔστω φράσεις, καί ὁ Μιχαλίδης ἔχει πολλοὺς ἀποφθεγματικούς
στίχους, εὐμνημόνευτους καί ἠθικοδιδακτικούς, πού δέν πέρασαν ὁμως στό
στόμα τοῦ ἑλλαδικοῦ κοινοῦ, στήν προφορική δηλαδή ὁμιλία τοῦ ἔθνους...».*

Ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς Νεοελληνικῆς φιλολογίας τοῦ Ἰόνιου Πανεπιστημίου Θεοδόσης Πυλαρινός, σχολιάζοντας τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη ἀναφέρει: «...Στὴν “Ἐνάτη Ἰουλίου”, ἔργο ἐκτενές, γι’ αὐτὸ καὶ δυσμεταχειρίστο, ὁ Μιχαηλίδης καταφέρει νὰ ἀναπλάσει τὴν ξερὴ ἱστορικότητα σὲ ἐπικὴ ἀνάπλαση, πού τοῦ προσπόρισε τὸν τίτλο τοῦ ἐθνικοῦ ποιητῆ – σύμφωνα μὲ τὴ σολωμικὴ παρακαταθήκη: Τὸ ἔθνος πρέπει νὰ μάθει νὰ θεωρεῖ ἐθνικὸ ὃ,τι εἶναι ἀληθινό. Ἡ ἀπειλητικὴ συμμετοχὴ τῆς φύσης –ὁ νοῦς πηγαίνει ἀβίαστα στοὺς “Ἐλεύθερους πολιορκημένους” τοῦ Σολωμοῦ (Ἀντὰν ἀρτζιέφαν οἱ κρυφοὶ ἀνέμοι τζὶ ἐφρυσοῦσαν– ἴπουν μιά νύχτα μουλλωτὶ, μιά νύχτα μουρρωμένη) προμηνύει τὸ κακό, ἡ ἀναπαραστατικὴ εἰκονοποιΐα, ὁ ἦχος πού ἀποδίδει ἦθος, κατὰ τὸν συγγραφέα, μεταβάλλουν τὴν ἱστορία σὲ πολιτικὸ θέατρο κατὰ τῆς ξένης κυριαρχίας, κατὰ τῆς ἀποκτίνωσης τοῦ ἀνθρώπου· σὲ θέατρο ἐλευθερίας. Ὁ Κυπριανὸς μποροῦσε νὰ γλιτώσει τὴ σφαγὴ, ὅπως καὶ οἱ Μεσολογιῆτες. Ἡ ἐπιλογή του ὑπῆρξε ἀσφαλῶς ἐθνικὴ, ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐκπροσώπησης ἐκείνη τὴ στιγμὴ ὀλόκληρου τοῦ ἔθνους...

Ὁ Μιχαηλίδης χρειάστηκε ὀλόκληρον αἰῶνα ἀπὸ τὴ θανάτου, νὰ δικαιωθεῖ: νὰ διαβαστεῖ, ἐννοοῦμε, νὰ συγκινήσει, νὰ γίνῃ μῦθος καὶ ὁδηγὸς καὶ γιὰ τὸ ἑλλαδικὸ κοινό, ὅπως οἱ μεγάλοι ποιητὲς τοῦ ἔθνους, ὁ Σολωμὸς πρὶν ἀπ’ ὅλους, ὁ Κάλβος, ὁ Παλαμᾶς, ὁ Σικελιανός, ὁ Ρίτσος, ὁ Σεφέρης καὶ ὁ Ἐλύτης, γιὰ παράδειγμα, πού πέρασαν ἀθάνατοι στὴν ψυχὴ τῆς Ρωμοσύνης· κακοδαμονία γιὰ τὸν Κύπριο ὑμνητὴ τῆς Ρωμοσύνης καὶ τοῦ ἀθάνατου πνεύματός της, γιὰ τὸν ὀραματιστὴ τῆς ἐπανασύνδεσης τῆς μάνας Ἑλλάδας μὲ τὴν κόρη της τὴν Κύπρο». (Ἐφημερίδα «ΑΥΓΗ», 8 Σεπτεμβρίου 2017).

Καί ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Γιώργος Μοράρης: «Ὁ Μιχαηλίδης δὲν εὐτύχησε, ἐκτὸς τῆς γενέτειρας Κύπρου νὰ τύχει τῶν τιμῶν πού τοῦ πρέπει. Ἀνεράδα πού “χάθηκεν ἴπὸ μὲρὸς του σιαν ἄνεμος περαστικός” ἔγινε ἡ Ρωμοσύνη του καὶ “πού τότες ξηστικός” ἀναμένει τὴν καλὴ τὴν ὥρα».

Ποίημα πού ἔγραψε ὁ Βασίλης Μιχαηλίδης γιὰ τὸν Ἥρωα Δῆμαρχο Λεμεσοῦ Χριστόδουλο Σῶζον. Ὁ Χριστόδουλος Σῶζος εἶναι ὁ μοναδικὸς ἐν ἐνεργείᾳ Δῆμαρχος τοῦ Ἑλληνισμοῦ πού ἄφησε τὸ Διμαρχεῖο του καὶ ἔτρεξε στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ Μετώπου γιὰ νὰ πολεμήσει τοὺς Τούρκους. Ἐπεσε ἥρωικῶς μαχόμενος στὴν μάχη τοῦ Μπιζανίου, στίς 6 Δεκεμβρίου 1912. Τὸ σεπτὸ σῶμα του δὲν βρέθηκε ποτέ!

Εἰς τόν ἠρωϊκῶς πεσόντα Χρ. Σῶζον

Τζαί πκοιά μάνα, Χριστόδουλε,
 στό μνήμα σου νά κλάψη;
 πκοιά μάνα τίν καντίλαν σου
 ἐν νάρτη νά τίν ἄψη;
 τζαί πκοιά κοπέλλα λίβανον
 ἐν νάρτη νά καπνίση,
 τό μνήμα σου τριαντάφυλλα
 τζί ἄθθούς νά τό ραντίσει;
 Πκοιά λυερή τό Σάββατον
 στούς λᾶς ἐν νά θωρκέται
 γονατιστή στό μνήμα σου
 νά πικρανακαλιέται;
 Ἄχ! Σῶζο, ἐπολέμισες
 μιᾶλλον νά δῆς Ἑλλάδα
 ἢ δάφνη ἔσσιπ μυρωδικιᾶν
 ἀμμάσσιπ τζαί πικράδαν.
 Ἦσσιπ παντοῦ ἡ δάφνη σου
 τοὺς τόπους μυρισμένους,
 ἀμμά ἐμᾶς ἡ πίκρα της
 ἔσσιπ μᾶς ψατζιμένους.
 Συγχώρα μου πού ἄρκησα
 τραούδι νά σοῦ γράψω,
 ἐν ἡξέρω τό μνήμα σου
 νάρτω τζαί τζει νά κλάψω.

Σημείωση: Τό ἔτος 2017 ἦταν ἀφιερωμένο στόν Βασίλη Μιχαηλίδη μέ τίν εὐκαιρία τῶν 100 χρόνων ἀπό τόν θάνατό του.

Ἐπιμύθιο: Τό ποίημα «Ἡ 9η Ἰουλίου τοῦ 1821 ἐν Λευκωσίᾳ Κύπρου» ἔχει διασκευαστεῖ ἀπό πολλοὺς Ἑλλήνες μουσικοσυνθέτες καί παρουσιάστηκε στό εὐρὺ κοινὸ στὴν Ἑλλάδα καί τὴν Κύπρο μέ τὴ συμμετοχὴ σπουδαίων ἠθοποιῶν καί μουσικῶν / ἑρμηνευτῶν. Τό ἔργο παρουσιάσθηκε καί ἀπὸ τόν Σύλλογο Κυπρίων Νομοῦ Λάρισας τό 2012 (σέ διασκευὴ Μιχάλη Ἡλῆ). Καί στίς τρεῖς παραστάσεις ἡ συμμετοχὴ τοῦ κοινοῦ ξεπέρασε κάθε προσδοκία.

ΜΕΡΟΣ Ε΄

Λαρίσης καί Λαρισαίων ζωή καί μνημές

* * *

ΝΕΛΛΑ ΓΚΟΛΑΝΤΑ
ΕΙΚΑΣΤΙΚΟΣ

«ΒΙΩΝΩ ΤΟ ΘΑΥΜΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΣΕ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΚΛΙΜΑΚΑ»

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΣΤΟΝ ΓΙΩΡΓΟ ΤΡΑΝΤΑ

Η Νέλλα (Πηνελόπη-Ελένη) Γκόλαντα είναι από τους ελάχιστους γλύπτριες πολεοδομικού τοπίου, που έχει τόσες βραβεύσεις και αναφορές στην διεθνή βιβλιογραφία από τους έρευνητές αυτής της μορφής εικαστικής έκφρασης. Κατάγεται από τα Άμπελάκια, κόρη του παθολόγου Γιώργου Γκόλαντα, γεννήθηκε λόγω του πολέμου στην Αθήνα, μεγάλωσε στην Λάρισα για να επιστρέψει στην πρωτεύουσα, όπου ζει μέχρι σήμερα. Λείπει χρόνια από τον τόπο καταγωγής της, αλλά τον κουβαλάει με κάθε τρόπο μέσα της. Σπούδασε στην Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών Αθηνών χαρακτική, ψηφιδωτό και τέχνη του βιβλίου. Από νωρίς τό ενδιαφέρον της στράφηκε στην αναμόρφωση του αστικού περιβάλλοντος μέσω της τέχνης. Τήν πρό(σ)καλεί «τό όλον», αλλά εστιάζει και στην λεπτομέρεια. Τα «Κατοικημένα Γλυπτά Τοπία» της διακρίνονται για τον συνολικό σχεδιασμό και την όλιστική προσέγγισή τους, τους υπαινιγμούς και τους συμβολισμούς. Νοιώθει τυχερή που μεγάλωσε σε ένα υπαίθριο μουσείο, όπως αποκαλεί την Ελλάδα. Λατρεύει τό ελληνικό φως, «τό ανοιχτό, τό δημοκρατικό». Ό «Γλυπτός Ποταμός» της Λάρισας είναι από τά έργα που την παίδεψαν πιο πολύ, αλλά και που τό αγάπησε περισσότερο. Κατά τήν συνομιλία μας διαπίστωσα γι' ακόμη μιά φορά ότι πρόκειται για μιά καλλιτέχνη με δημιουργικό πάθος, μιά αιώνα ξεφρηνη που εξακολουθεί να κάνει σχέδια για τήν Αχιλλίου Πόλη.

Κα Γκόλαντα ξεκινήσατε ως χαράκτρια. Τί σās έκανε από τήν χαρακτική και τό ψηφιδωτό να προχωρήσετε στην... χάραξη τόπων και τοπίων;

Σπούδασα τήν χαρακτηριστική στή Σχολή Καλών Τεχνών. Είχα τήν τύχη νά ἔχω ἕναν σπουδαῖο δάσκαλο, τόν χαρακτι Κώστα Γραμματόπουλο. Διακρίθηκα ἐντός καί ἐκτός σχολῆς γιά τά χαρακτηριστικά μου. Εἶχα καί τήν ὑποστήριξη καί ἀποδοχή τοῦ συζύγου σ' αὐτό. Μοῦ ἔλεγε: Νέλλα νά γυρίζω σπίτι καί νά μυρίζω μελάι. Κι ἄς μίν μυρίζω φαγητό! Σέ ἀπόλυτο λοιπόν περιβάλλον ἡσυχίας δημιούργησα 17 χαρακτηριστικά ἔργα μέ θεματική ἐνότητα τόν «Ἑλληνικό Χῶρο». Τότε διαπίστωσα πόσο πολύ μέ ἐνδιέφερε ἡ ἐνότητα τόπος, χῶρος, κτίσματα. Ἰδιαίτερα τά κτίσματα, πῶς παραλαμβάνουν τό φῶς, πῶς τό «κατεβάζουν» στόν χῶρο καί ὁ ἄνθρωπος πῶς τό ἀντιλαμβάνεται ὅλο αὐτό. Ὁ Γιώργος Σεφέρης, πού εἶχε ἐπισκεφτεῖ τήν ἔκθεσή μου εἶπε «κάποιος ἔπρεπε νά δεῖ τόν οὐρανό ἀνάμεσα ἀπό τίς κολῶνες». Τά ἔργα αὐτά ἦταν πολύ πετυχημένα. Μέ ὑποδέχθηκαν οἱ κριτικοί μέ πολύ θετικές κριτικές. Πῆρα δέ καί τό δεύτερο βραβεῖο στήν Μεσογειακή Biennale στήν Ἀλεξάνδρεια. Αὐτά ὅλα ἔγιναν τό 1970. Ἀπό τότε καί μετά τά ἐργαλεῖα τῆς χάραξης εἶναι ἀφημένα στή θέση τους. Δέν τά ἔχω ξαναγγίξει ἀπό τότε!

Ὁ λόγος;

Μέ ἐνδιέφεραν πολύ οἱ ἀπίστευτες δομικές ἱκανότητες τοῦ τσιμέντου. Θέλιπα νά ἀναιδεῖται πάρα πολύ ἡ τρίτη διάσταση τήν ὁποία μελετοῦσα ἦδη ἀπό τά χαρακτηριστικά. Θέλιπα πλέον νά μπῶ στόν χῶρο. Δέν ἤθελα αὐτή ἡ προσέγγιση νά εἶναι ἀπομακρυσμένη, ἀλλά ἤθελα τά ἔργα νά μποῦν σέ πραγματικό διάλογο μέ τό φῶς, τήν ἐνάργεια, τήν ἀνθρώπινη κλίμακα, τοῦ τοπίου, τελικά μέσα στήν ζωή.

Δυό ἀγαπημένες φράσεις σας πού χαρακτηρίζουν τίς παρεμβάσεις σας ἀπό τό 1970 μέχρι σήμερα εἶναι «ἡ ἄρση τοῦ ἀδιάφορου» καί «ὁ ἐξανθρωπισμός τοῦ δημόσιου χώρου». Θέλετε νά μᾶς τίς ἐξηγήσετε, ἀφοῦ εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ ἔργου σας;

Ἡ ὀλιστική διαδικασία σχεδιασμοῦ τῶν παρεμβάσεων ἀστικού τοπίου γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν ἐργαλείων πού χρειάζονται γιά τό Δημοκρίτειο «Εὐεστῶ»: εὐεξία, συναίσθηση, εὐχαρίστηση τῆς ζωῆς.

Ὅταν σχεδιάζω ἕναν δημόσιο χῶρο, ἡ βαθιά καί ἐνστικτώδης ἐπιθυμία μου εἶναι νά ἀναδυθεῖ ἀπό αὐτόν τό νέο χῶρο τό συναίσθημα πού εἶχα νιώσει ἐγώ μέσα μου ὅταν βρισκόμουν σέ ἀρχιτεκτονικούς καί δομημένους χώρους. Χῶροι πού ἀντανაკλοῦν τό τοπίο καί τήν ἀγάπη στήν λεπτομέρεια, χῶροι στοῦς

Ἡ Νέλλα Γκόλαντα μπροστά ἀπό τό δεύτερο μέρος τοῦ "Γλυπτοῦ Ποταμοῦ" στήν Πλατεία Μ. Σάπκα (Κεντρική).

ὁποίους περπάτησα ὅταν ἦμουν παιδί. Πιστεύω ὅτι τά πιά οὐσιαστικά γεγονότα πού σφράγισαν τή ζωή μου εἶναι ὅτι ὡς παιδί ἔπαιζα, ἔτρεχα, κοιτοῦσα τόν οὐρανό, τά κοντινά βουνά, τόν ὀρίζοντα τῆς θάλασσας, τήν ὁμορφιά τῆς ἑλληνικῆς βλάστησης καθώς καί τόν σχηματισμό τῶν βράχων μέσω ἑνός δομικοῦ καθρέφτη, ὅπως οἱ κάτοικοι αὐτοῦ τοῦ τόπου ἀπό τά ἀρχαία χρόνια μέχρι καί πρῖν ἀπό μερικά χρόνια. Γιά χιλιάδες χρόνια, ἀπό τούς κλασικούς ναούς μέχρι τά πιά ταπεινά κτίρια, οἱ κάτοικοι ἐνιωθάν πάντα τή χαρά νά βιώνουν τό θαῦμα τῆς ζωῆς σέ ἀνθρώπινη κλίμακα. Θά μπορούσα νά πῶ ὅτι ὡς παιδί ἔζησα σέ ἕνα ὑπαίθριο μουσεῖο: τήν Ἑλλάδα.

Ἀπό τό 1970 ἡ δουλειά μου βασίστηκε στίς ποιότητες τοῦ ἑλληνικοῦ τοπίου μέσα ἀπό παρεμβάσεις ὀλιστικῆς σχεδίασης – Total Art. Πιστεύω ὅτι, ζώντας μέσα σέ ἔργα τέχνης, ἐκμεταλλεῖσθε τήν εὐκαιρία νά γίνουμε μέλη τῆς ἀστικῆς ζωῆς.

Ὁ σχεδιασμός ἑνός νέου τοπίου Total Art περιλαμβάνει τήν ἐμπειρία τοῦ ἐπισκέπτη. Ἕνα τοπίο δέν εἶναι ἀπομονωμένο, ἀνήκει σέ ὅλο τόν κόσμο. Δέν φυλάσσεται πλέον σέ μουσεῖα οὔτε εἶναι ἰδιοκτησία ἑνός μόνο ἀτόμου. Ἡ τέχνη ὀλοκληρώνεται στήν κρίση τῆς σύγχρονης ζωῆς, σέ μιά λεπτή ἀγκαλιά πού ἐμπνέει τούς ἀνθρώπους νά συμμετέχουν στίς ἀξίες τοῦ φυσικοῦ καί ἱστορικοῦ περιβάλλοντος, χωρίς νά συνειδητοποιοῦν ὅτι ζοῦν καί ἀναπνέουν τέχνη.

Εἴστε ἐρωτευμένη σίγουρα μέ καθετί πού εἶναι αὐθεντικά ἑλληνικό. Τί ἄλλο σᾶς προ(σ)καλεῖ;

“Όλες οἱ ἐκφάνσεις τῶν ἀνθρώπων πού ζοῦν σ’ αὐτόν τόν τόπο. “Όχι, ἐπειδή εἶναι Ἑλληνες, ἀλλά ἐπειδή ζοῦν σ’ αὐτόν τόν τόπο. Μετέχουν στό φῶς, τό ἀνοιχτό, τό δημοκρατικό. Ἡ ὄρχηση στήν ἀρχαία Ἑλλάδα, τά παραδοσιακά ρούχα, τό ἐκκλησάκι, τά πάντα ἐπικοινωνοῦν μέ αὐτόν τόν τόπο. “Όλα αὐτά μέ ἐνδιαφέρουν πολύ. Μέ τήν εὐκαιρία, θά μοῦ ἐπιτρέψετε νά ἀποτίσω ἕναν φόρο τιμῆς στόν Χρῆστο Κλέτσα. Πρόκειται γιά ἕναν γυμναστή πού εἶχε ἔρθει νά διδάξει στό σχολεῖο μας. “Αν καί νέος, εἶχε μαθητεύσει στήν Δώρα Στράτου καί ἔγινε βαθύς γνώστης τῆς παραδοσιακῆς ὄρχησης. Ἐμένα καί μερικούς ἄλλους Λαρισαίους, πού ἀνίκαμε στό τιμῆμα τῶν χορῶν, ὅπως ὁ Γ. Ζιάκας καί ἄλλοι, μᾶς δίδαξε τήν διαχρονικότητα τῆς ἑλληνικῆς ὄρχησης, τό πεδινό καί ὄρεινό τοπίο καί τήν παράδοση πού κατέγραψε στά χωριά ὅπου πῆγαινε. Ἰδιαιτέρως σέ ἐμένα μοῦ ἀνοίξε διαύλους ἐπικοινωνίας μέ τήν ὄρχηση πού συναντούσαμε στά ὄρεινά καί πεδινά πεδία τῆς πατρίδας μας. Θυμᾶμαι μιά Πασχαλιά πού εἶδα ἕναν τέτοιο κύκλο γυναικῶν στήν μέση τοῦ πουνθενά, στόν κάμπο. “Όλα αὐτά εἶναι πολύ ἀρχέγονα γεγονότα πού ὑπάρχουν μέχρι σήμερα ἀκόμα στήν καθημερινότητα τοῦ τόπου μας μέ τά ὅποια βιώνουμε καί τήν διαχρονικότητα τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης.

Ἀπό τόν Φλοῖσβο μέχρι τήν Ἀττική Ὀδό ὑπάρχουν ἔργα σας. Ποιοί χώροι σᾶς «καλοῦν» γιά παρέμβαση;

Μέ ἐνδιαφέρουν στόν ἀστικό ἴστό δημόσιοι χώροι ὅπως καί τοπία πού βρίσκονται στίς παρυφές τῶν πόλεων πού συνδέονται μέ τό εὐρύτερο τοπίο τους, ὅπως τά παραθαλάσσια καί παραποτάμια μέτωπα. Ἐπίσης, πρέπει νά ἀναφέρω τά λατομεῖα πού βρίσκονται κοντά στήν πόλη καί δημιουργοῦν συνδέσμους τῆς πόλης μέ τό εὐρύτερο περιφερειακό τοπίο, ὅπως ἡ ἐπέμβαση τοῦ «Γλυπτοῦ Θεάτρο Αἰξωνῆς» στήν Γλυφάδα, ἀπό τό 1984 ὡς τό 1992, στά λατομεῖα τοῦ Ὑμηττοῦ, στά μί ἐνεργά λατομεῖα Διονύσου καί ἡ μετατροπῆ τους σέ ἀνοιχτό μουσεῖο λατομικῆς τέχνης σέ ἔκταση 135 στρεμμάτων, ἀπό τό 1994 ὡς τό 1997, στήν ἀνατολική Πεντέλη. Πρόκειται γιά ἕνα ἔργο, πού ἔγινε σέ συνεργασία μέ τήν ἀρχιτέκτονα καί ἀρχιτέκτονα τοπίου Ἀσπασία Κουζούπη πού εἶναι καί κόρη μου. Συνεργαζόμαστε σέ μερικά μεγάλης κλίμακας ἔργα ἀποκατάστασης τοπίων, ὅπως τήν Δυτική Περιφερειακή Ὑμηττοῦ τῆς Ἀττικῆς ὁδοῦ, ἀπό τό 1999 ὡς τό 2003, κατά μήκος 8 χιλιομέτρων ἐπεμβάσεις μας πού

*Άποψη του πρώτου μέρους του "Γλυπτού Ποταμού"
στην Πλατεία Ταχυδρομείου.*

είχαν στόχο νά ανατρέψουν τήν αποκοπή τῆς Ἀθήνας ἀπό τό βουνό τοῦ Ὑμηττοῦ, ὥστε οἱ ἐποχούμενοι, διασχίζοντας τήν Ἀττική ὁδὸ κατὰ μῆκος τοῦ Ὑμηττοῦ, νά ἀντιλαμβάνονται καί νά ὀργανώνουν τήν σχέση μεταξύ τοῦ φυσικοῦ καί ἀνθρωπογενοῦς τοπίου.

Ποιό ἦταν τό πιό δύσκολο ἐγχείρημά σας;

Ἀπό τά πιό δύσκολα καί πιό περίπλοκα δημιουργήματα ἦταν τό «Γλυπτό Θέατρο Αἰξωνῆς» καί ὁ «Γλυπτός Ποταμός» στήν Λάρισα. Δύσκολα ἔργα. Ὁ γλυπτός ποταμός στή Λάρισα δέν ἔγινε μέ δικά μου συνεργεῖα, ἀλλά μέ ντόπιους ἐργάτες. Τό εὐτυχές ἦταν ὅτι ἐπρόκειτο γιά ἐργάτες πού τό ἀγάπησαν τό ἔργο καί τό ἔκαναν μέ εὐχαρίστηση. Ξέρετε, ἀπό τίς πιό μεγάλες χαρές μου εἶναι νά βλέπω τήν ἱκανοποίησι στά πρόσωπα τῶν ἐργαζομένων στίς κατασκευές μου. Θά σᾶς ἀναφέρω ἕνα παράδειγμα πού τό ἐπιβεβαιώνει. Ὅταν ἔγιναν τά ἐγκαίνια διαπίστωσα μιά λάθος τοποθέτησι στό πρῶτο τμήμα τοῦ «Γλυπτοῦ Ποταμοῦ», στήν πλατεία Ταχυδρομείου. Ζήτησα ἀπό τόν ἐργολάβου κ. Κανάκη νά βάλει ἕναν ἐργάτη νά ἀλλάξει τή φορὰ τοῦ πρόσθετου ὑλικοῦ. Καί μοῦ ἀπάντησε: «Ἀκόμη καί ἂν μᾶς ζητούσατε κα Γκόλαντα νά τό γκρεμί-

σουμε και να τό ξαναχτίσουμε, θά τό κάναμε μέ εύχαρίστηση!»! Τά περισσότερα έργα μου τά έχουν αγαπήσει οι μάστορες.

Ἡ κεντρική πλατεία Φλοίσβου τοῦ Παλαιοῦ Φαλήρου διακρίθηκε στό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης. Πῶς αἰσθανθήκατε;

Πραγματικά, ἡ ακαδημαϊκή κοινότητα καί συνάδελφοί μου εἰκαστικοί σπίν Εὐρώπη δέχθηκαν τό ἔργο μέ θετικότερες κριτικές. Στό Συνέδριο, πού ἔγινε στό Στρασβούργο τό 1983 μέ θέμα «Ἡ ἀστική πολιτιστική ζωή στή δεκαετία τοῦ 1980: ἀναφορές καί δοκίμια ἀπό τό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης, 21 πόλεις», παρουσιάστηκε ἡ «Πλατεία Παλαιοῦ Φαλήρου». Ὁ καθηγητής Πολεοδομικοῦ Σχεδιασμοῦ στό Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης Brian Goodey εἶχε ἀναφερθεῖ στά καθίσματα τῆς πλατείας, πού, ὅπως εἶπε, «ρέουν μέ τόν χῶρο ἀντί νά παρεμβάλλονται σέ αὐτόν, τό καθένα προσφέρει ἕνα πολυδύναμο σχέδιο μέ εὐκαιρίες καί ὄχι σαφείς ὁδηγίες γιά νά καθίσουν οι περαστικοί». Ἐπίσης, στόν κατάλογο τῆς Ἐκθεσῆς τῆς Βασιλικῆς Ἀκαδημίας Τεχνῶν τοῦ Λονδίνου «Sensing Spaces: Architecture Reimagined», ἀπό τόν Ἰανουάριο μέχρι τόν Ἀπρίλιο 2014, ὅπου συμμετεῖχαν ἑπτὰ διάσημοι ἀρχιτέκτονες ἀπό ὅλο τόν κόσμο καί μέ διαφορετικό ὑπόβαθρο ἀρχιτεκτονικῆς τοπίου, ὁ καθηγητής Ἱστορίας Τέχνης καί Ἀρχιτεκτονικῆς στό ΕΠΗ Ζυρίχης, Philip Ursprung ἔγραψε μεταξὺ ἄλλων ὅτι «ἕνα ἀνανεωμένο ἐνδιαφέρον γιά τὴν ἀνθρώπινη κλίμακα, μέ στοιχεῖα πού σχετίζονται ἄμεσα μέ τὴν σωματική μας ἐμπειρία, πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά ταυτιστοῦμε καί νά τονίσουμε τὴν ἴδια τὴν δομὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Αὐτό βιώσαμε στή Γλυπτὴ Προκυμαία τῆς Νέλλας Γκόλαντα στόν Φλοῖσβο».

Ὁ «Γλυπτὸς Ποταμὸς» εἶναι ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἔργα σας καί τό σημαντικότερο τῆς γενεῆράς σας. Πῶς τό ὁραματιστήκατε;

Τό πρῶτο γλυπτό μου ἦταν τό 1988 ἡ κατασκευὴ μέ τὰ νερά, πού τό ὀνομάζουν τριαντάφυλλο, σπίν συμβολή τῶν δρόμων Κούμα καί Ἀσκληπιοῦ. Ὁ τότε δήμαρχος Ἀριστείδης Λαμπρούλης μοῦ ζήτησε νά κάνω παρέμβαση σπίν πλατεία Ταχυδρομείου. Ἐγὼ ἠθελε νά «συναντήσω» τοὺς δύο πρωταγωνιστές τῆς πόλης: τό ποτάμι καί τό ἀρχαῖο θέατρο πού εἶχε ἀρχίσει νά ἀποκαλύπτεται ἐκεῖνη τὴν περίοδο. Ὁ Πηνειὸς μέ τοὺς μαιανδρισμούς, τό ἀρχαῖο θέατρο πού δείχνει πλούσια ἱστορία καί οι πολλές νεολιθικές θέσεις ἦταν αὐτά πού ἔλαβα ὑπόψη στόν σχεδιασμό μου. Μέ ἄλλα λόγια, πρόκειται γιά μιά συνάντηση τοῦ κέντρου τῆς διαχρονικῆς πρωτεύουσας τῆς Θεσσαλίας Λάρισας μέ τόν πολιτι-

σμό του αρχαίου θεάτρου της και τὰ πρωταγωνιστικά τοπία του θεσσαλικού κάμπου. Θά ήθελα νά προσθέσω ὅτι κατά τίς πολύχρονες ἐπεμβάσεις κατασκευῆς τοῦ «Γλυπτοῦ Ποταμοῦ» μοῦ ἐρχόταν συχνά στό νοῦ μέ συγκίνηση ἢ ἐκφραση «Τά σά ἐκ τῶν σῶν».

Ὁ «Γλυπτός Ποταμός» ὑπῆρξε ἡ πρώτη συμμετοχή τῆς Ἑλλάδας (Υπουργεῖο Χωροταξίας) στό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης γιά τήν Σύμβαση τοῦ Τοπίου.

Θεωρήθηκε ὅτι αὐτό εἶναι ἓνα παράδειγμα καλῆς πρακτικῆς (E-CLIC 2013) ἀναφορικά μέ τήν συνεργασία μεταξύ τοῦ σχεδιαστῆ, τῆς τοπικῆς ἀρχῆς καί τῶν πολιτῶν τῆς Λάρισας. Ἀποδεικνύει ὅτι τά ἔργα πού ἔχουν κερδίσει τήν συμμετοχή τοῦ εὐρύτερου κοινοῦ, τῶν τοπικῶν καί περιφερειακῶν ἀρχῶν, μποροῦν νά ἀποδειχθοῦν ἐπιτυχημένα.

Ἐπίσης, μέ τήν ἐνεργό συμμετοχή τῶν ἐνδιαφερομένων, ὅπως προτείνει ἡ Εὐρωπαϊκή Σύμβαση γιά τό Τοπίο (ELC), ἦταν πύ βιώσιμος ὁ ἐντοπισμός τοῦ συγκεκριμένου τοπίου σέ ὅλη τήν ἐπικράτειά του. Μετά ἀπό αὐτό τό ἔργο οἱ ἄνθρωποι συνειδητοποίησαν ὅτι ἡ ζωή τους βελτιώθηκε, ἡ περιβαλλοντική ἀποκατάσταση ἐπιτεύχθηκε καί ὁ τουρισμός αὐξήθηκε.

Στίς παρεμβάσεις σας στήν Λάρισα εἶναι φανερός οἱ ἐπιρροές ἀπό τήν ὕπαιθρο. Ἐλάχιστοι γνωρίζουν, γιά παράδειγμα, ὅτι τά φωτάκια στά συντριβάνια καί τά σχεδιάσματα στό μάρμαρο εἶναι χωριά τοῦ κάμπου. Μιλήστε μας γι' αὐτές.

Ναί, βασικά εἶναι αὐτό τό σκηνικό: χωριά πού βλέπουμε νύχτα στόν κάμπο καί δείχνουν νά τρεμοσβῆνουν τά φῶτα καθῶς τά κοιτάμε ἀπό μακριά. Σέ ὅ,τι ἀφορᾶ στά σχέδια στήν διαδρομή πρὸς τό ἀρχαῖο θέατρο, αὐτά εἶναι κατόψεις

Νέλλα Γκόλαντα, Ἀποκατάσταση τοπίου στό Μί Ἐνεργό Λατομεῖο τῆς Αἰξωνῆς στή Γλυφάδα: Τό Γλυπτό Θεάτρο Αἰξωνῆς, φωτό 1985, ἀπό τό ἀρχεῖο τῆς Ν. Γκόλαντα.

από ευρήματα διάφορων πολιτισμῶν, ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές. Ἀναφέρονται στὸ παλιόμνηστο τῶν πολιτισμῶν τῆς πόλης γιὰ τὸ ὅτιοιο σὰς μίλησα προηγουμένως.

Τὰ γλυπτά σας συμπληρώνουν στοιχεῖα πού θά μπορούσαν νά βρίσκονται σέ μουσεῖα. Γιατί τό ἐπιλέγετε αὐτό;

Πολύ σημαντικά ἔργα βρίσκονται στά μουσεῖα καί τὰ θαυμάζουμε. Ὅμως, ἕνα ἔργο πού βρίσκεται σέ ἕνα μουσεῖο δέν μπαίνει στήν ψυχή σου, δέν γίνεται τιμῆμα τῆς ζωῆς σου. Δέν ἐπικοινωνεῖ μέ τὶς ποιότητες τοῦ ὑπαίθριου χώρου. Γι' αὐτό τὰ ἔργα μου εἶναι κατοικημένα γλυπτά στὸν δημόσιο χώρο. Μέσα στὸ ἑλληνικό τοπίο καί τό φῶς λειτουργοῦν ὅλα αὐτά μέ τρόπο βιωματικό, ὄχι μουσειακό.

Ἄν ὀλοκληρώνατε τό ὄραμά σας μέ τόν «γλυπτό ποταμό» πῶς θά ἦταν σήμερα;

Ἐπειδή ἤξερα ἀπὸ τότε ὅτι πρόθεση τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς ἦταν νά ἀπαλλοτριωθεῖ τό οἰκοδομικό τετράγωνο μπροστά ἀπὸ τό ἀρχαῖο θέατρο εἶχα σκεφτεῖ ἀπὸ τότε ὅλο τό σκηνικό. Ὅτι πλέον ἡ ἔνταση τῆς ὀρεινῆς Θεσσαλίας στήν Πλατεία Ταχυδρομείου, ὅπου τρέχουν ὅλα τὰ νερά, μετὰ πηγαίνουν στήν Κεντρική Πλατεία ὅπου εἶναι τὰ θεσσαλικά πεδία καί ὁ Πηνειός, στήν συνέχεια, στή διαπλατυσμένη Παπαναστασίου, θά ἔχουμε μιά παραποτάμια διαδρομή, ὅπου ἕνα ρυάκι θά κυλάει κάτω ἀπὸ πλατάνια. Αὐτή ἡ ροή θά σταματάει πρὶν τόν πεζόδρομο τῆς Βενιζέλου, ὅπου θά εἶναι ἕνα γλυπτό σκάμμα – νάμα. Θά πρόκειται γιὰ μιά ἀβαθὴ κατασκευή μέ σπόλια μαρμάρων στὸ ἐσωτερικό τῆς. Μιά ἱερὴ πηγὴ. Ὁ σκοπός μου εἶναι νά ἐφαρμόσω πλέον μιά πολὺ ἦπια ροὴ ὕδατος σέ ἕνα γλυπτό πού θά δημιουργεῖ πλέον μιά ἡρεμὴ σχέση τῶν παραποτάμιων ὕδατων τοῦ ποταμοῦ γιὰ τὴν διαχρονικὴ βίωση τῆς πόλης τῆς Λάρισας πού χάνεται στὰ βάρη τῶν αἰῶνων, πλησιάζοντας τό ἐπίσης θεμελιῶδες σύμβολο τοῦ μακραίωνου πολιτισμοῦ τῆς. Τό ἀρχαῖο θέατρο-τεκμήριο τοῦ διαχρονικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαιοτάτης πόλης τῆς Λάρισας καί ὁ «γλυπτός ποταμός» πού συμβολίζει τόν φημισμένο Πηνειὸ ποταμὸ ἐπανιδρύουν τοὺς διαχρονικοὺς πρωταγωνιστές τῆς κυριότερης πόλης τοῦ θεσσαλικοῦ κάμπου καί τῶν θεσσαλικῶν πεδίων.

Μιᾶς καί κάνουμε λόγο γιὰ τόν ποταμό, ἔχετε ἄποψη πῶς θά μπορούσαμε νά τόν «φέρουμε» πιό κοντά στήν πόλη;

Ὁ ἐπόμενος μεγάλος στόχος τῆς πόλης εἶναι νά γυρίσει τό ποτάμι στήν κοίτη πού διασχίζει τήν πόλη. Εἶναι ὑποχρέωση τῆς πόλης νά τό κάνει. Εἶναι πολύ σημαντικό ἐκεῖ πού συναντιέται ἡ πόλη μέ τό ποτάμι νά ὑπάρχει νερό καί ὄχι νά δείχνει σάν ὑπερχελισμένο φρεάτιο. Πλέον, ὑπάρχουν ὅλα τα τεχνικά μέσα γιά νά πετύχει μιά διαρκῆ ροή καί νά ἀποφεύγεται πιθανή πλημμύρα. Τίποτε δέν εἶναι ἀνέφικτο πιά σήμερα. Ἐδῶ διασχίζουμε τί θάλασσα τῆς Μάγνης ὀδικῶς.

Μιά βομβαρδισμένη καί σεισμόπληκτη Λάρισα σᾶς ἔδωξε μακριά της. Πιστεύτεε ὅτι μετά τήν ἰσοπέδωσή της χάσαμε τήν εὐκαιρία νά φτιάξουμε τήν πόλη πιό λειτουργική καί ἀνθρώπινη;

Δέν μᾶς ἔδωξε ἡ πόλη. Ἀναγκαστήκαμε νά φύγουμε. Τόν Ἀπρίλιο τοῦ '41 ὁ πατέρας μου ἦταν στό μέτωπο, στό Α΄ Πεδινό Χειρουργεῖο. Ἡ μητέρα μου μέ ἐμένα στήν κοιλιά της ἔμενε στήν Λάρισα. Εἶχε γίνει ὁ μεγάλος σεισμός. Γκρεμίστηκαν πολλά σπίτια. Ἐμεῖς μέναμε στήν Νικηταρᾶ, ἓνα σπίτι πού εἶχε δημιουργήσει ὁ πατέρας μου πρῖν μερικά χρόνια. Τό σπίτι μας λοιπόν γκρεμίστηκε ἀπό ἰταλική ὀβίδα καί ἡ ἐτοιμόγεννη μητέρα μου ἀναγκάστηκε νά φύγει. Μείναμε τέσσερα χρόνια στήν Ἀθήνα, μέχρι πού γεννήθηκε ἡ ἄλλη μου ἀδελφή. Γιά νά ἐπανεέλθω στό ἐρώτημά σας, δυστυχῶς ἡ Λάρισα ἔχασε ἓνα μεγάλο μέρος ἀπό τά πανέμορφα σπίτια πού ὑπῆρχαν προπολεμικά. Ὅ,τι χτίστηκε μεταπολεμικά ἔγινε πολυκατοικία, ὅπως καί στήν Ἀθήνα.

Ὁ Μητροπολιτικός Ναός τῆς πόλης, ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος, εἶναι σημεῖο ἀναφορᾶς, ὄχι μόνο λειτουργικῆς, ἀλλά καί αἰσθητικῆς. Ποιά εἶναι ἡ ἀποψή σας γι' αὐτόν; Ἄν τολμούσατε παρέμβαση στόν Ναό ἢ γύρω ἀπό αὐτόν ποιά θά ἦταν αὐτή;

Ἔχω μιά πρόταση, τήν ὁποία μπορῶ νά ἐξειδικεύσω, ἂν μοῦ ζητηθεῖ. Σήμερα, ἡ Ἐκκλησία, καθώς εἶναι ψηλά πάνω σέ ἓναν τοῖχο γεμάτο γκράφιτι, φαίνεται σάν κάτι τό αὐστηρό, ξηρό καί ἀποκομμένο ἀπό τίς ροές τῆς πόλης. Θά μποροῦσε ἀπό τόν κλιμακωτό τοῖχο νά τρέχουν ποσότητες νερῶν πρὸς τήν πλατεία ἀλόγου, σάν νά ἐμπλουτίζουν τόν Πηνειό. Ἡ πηγὴ ἔχει καί πνευματικό περιεχόμενο στήν Ἐκκλησία. Εἶναι κρίμα πού ἡ Λάρισα, μιά πόλη μέ νερά, νά δίνει τήν ἐντύπωση ἑνός ξεροῦ καί ἄγονου τόπου στόν κάμπο.

Ἐνα ἄλλο ἔργο σας, μικρότερης κλίμακας, εἶναι ἓνα ψηφιδωτό σας στό Παλιό Κομπήριο. Ποιά εἶναι ἡ φιλοσοφία σας γιά τήν ζωή;

Θεώρησα υποχρέωσή μου νά κάνω ένα ψηφιδωτό για τόν πατέρα μου. Πέτρα-πέτρα τό έκανα. Μου πήρε δύο χρόνια νά τό έτοιμάσω στό εργαστήριο. Όφείλω πολλά πράγματα στόν πατέρα καί τήν μητέρα μου. Ένας διακεκριμένος έπιστήμονας, ένας ιατρός παθολόγος μέ άνοιχτό μυαλό πού μās μετέδωσε τήν αγάπη για τήν γλώσσα, τήν ιστορία τοῦ τόπου καί τήν γεωγραφία του. Μās πέρασε τήν αγάπη του για τό παλιόμνηστο τῆς πόλης καί τήν Κοιλιάδα τοῦ Πηνειοῦ, ὅπως τήν γνώρισε από τήν γενέτειρά του, τά Άμπελάκια. Έπίσης, μās ταξίδεψε σέ πολλές περιοχές τῆς Ελλάδας. Σέ αὐτόν ὀφείλω τήν αγάπη μου για ὅ,τι ἑλληνικό.

Για νά ἀπαντήσω στό δεύτερο σκέλος τοῦ ἐρωτήματός σας, ἡ ζωή μέ πάθος εἶναι ἡ φιλοσοφία μου.

Ἡ σχέση σας μέ τό θεῖο ποιά εἶναι; Φιλική, ἐχθρική ἢ ἀδιάφορη;

Παίρνοντας ἀφορμή από τήν περίοδο αὐτή, θά σās ἔλεγα ὅτι τό ἑλληνικό Πάσχα ἀποκαλύπτει καί γιορτάζει τό ἀνθρώπινο δράμα στήν βαθιά του σύνδεση τῆς ἀνθρώπινης περιπέτειας μέσα στήν δύναμη τῆς φύσης στήν ροή τοῦ χρόνου μέ τό θαῦμα τῆς ἀναγέννησης. Θανόντες καί ζῶντες συνδημιουργοῦμε στόν χῶρο καί τόν χρόνο.

Πρόσφατα, ἡ ὁμάδα στήν ὁποία συμμετείχατε ἀπέσπασε τό 2ο βραβεῖο στόν διεθνή διαγωνισμό για τόν ἄμεσο καί ἔμμεσο περιβάλλοντα χῶρο τοῦ Ἀρχαίου Θεάτρου τῆς Λάρισας. Ποιά ἡ «λογική» τῆς πρότασής σας;

Ένα ιδιαίτερο γεγονός πού μέ χαροποίησε ιδιαίτερα ἦταν ἡ πρόταση πού μου ἔκαναν 3 νέοι ἀρχιτέκτονες πού τέλειωσαν πρῖν λίγα χρόνια τό Μετσόβειο καί εἶχαν δηλώσει συμμετοχή για τόν διεθνή διαγωνισμό πού ὀργάνωσε ὁ Λῆμος τῆς Λάρισας μέ τήν UNESCO – UIA για τόν ἄμεσο καί ἔμμεσο περιβάλλοντα χῶρο τοῦ ἀρχαίου θεάτρου τῆς Λάρισας. Έπέμεναν πολύ νά συμμετάσχω σέ αὐτόν τόν διαγωνισμό, γεγονός πού μέ χαροποίησε καί μέ συγκίνησε ιδιαίτερα για τούς ἐξῆς λόγους. Καταρχάς ἡ πρόταση από τόσο νεαρούς ἀρχιτέκτονες νά συνεργαστοῦμε για τόν διαγωνισμό ἀλλά, καί τό σοβαρότερο, ἦταν για μένα ὅτι ὑπῆρχε ένας μεγάλος κίνδυνος ἡ ἀνάπτυξη κωδικῶν νερῶν στό κέντρο τῆς πόλης τῆς Λάρισας – γλυπτός ποταμός μέ τίς ἔντονες ὑδατοπτώσεις πού διασχίζουν τό ιστορικό κέντρο τῆς πόλης πρὸς τό ἀρχαῖο θέατρο νά μῖν ὀλοκληρωθοῦν καί νά δημιουργηθεῖ μιά χασμωδία ρυθμῶν καί σχεδιαστικῶν στῦλ πού θά ἐπιβάρυνε καταστροφικά τόν εὐαίσθητο περιβάλλοντα

χώρο του αρχαίου θεάτρου. Από τήν αρχή εξήγησα ότι με ενδιαφέρει νά λάβω μέρος στό διαγωνισμό καί νά ασχοληθῶ ἀποκλειστικά γιά τό ἀπαλλοτριωμένο οἰκοδομικό τετράγωνο τμήμα μπροστά στό ἀρχαίο θέατρο. Σᾶς ἀνέπτυξα προηγουμένως τήν πρότασί μου πού καταλήγει σέ ἕνα σκάμμα-νάμα. Οἱ συναγωνιζόμενοι ἀρχιτέκτονες ἀσχολήθηκαν μέ τόν ἄλλο ἔμμεσο χώρο τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, δημιουργώντας στό λόφο τοῦ φρουρίου ἀπό τήν ἄνω μεριά ἕναν ὁμορφο χώρο διήμευσης καί προσέλευσης τῶν ἐπισκεπτῶν καί θεατῶν τοῦ ἀρχαίου θεάτρου.

Στήν ομάδα συμμετεῖχαν νέοι συνάδελφοί σας. Πῶς συνομιλεῖτε καλλιτεχνικά μέ τή νέα γενιά;

Ἐκτιμῶ πολύ τούς νέους δημιουργούς καί συνεργάζομαι ἄριστα μαζί τους χρόνια τώρα. Θέλω στήν Ἑλλάδα οἱ νέοι νά ἐπικοινωνήσουν μέ τόν τόπο τους.

Ἐπειδή γνωρίζω ὅτι δέν σταματᾶτε νά σχεδιάζετε καί νά ὀνειρεύεστε, ποιά θά θέλατε νά εἶναι ἡ ἐπόμενη παρέμβασί σας;

Ἐπάρχουν διάφορες προτάσεις, κυρίως στό παραθαλάσσιο μέτωπο, πού εἶναι σέ ἐξέλιξη.

Ὡς τί θά θέλατε νά σᾶς θυμοῦνται οἱ ἐπόμενες γενιές;

Θεωρῶ ὅτι εἶμαι «αὐτόπτης μάρτυρας τοῦ ἑαυτοῦ μου». Αὐτή τήν περίοδο πού ἀποκλειστήκαμε λόγω Covid κατάφερα νά συνειδητοποιήσω καί νά θαυμάσω τήν ἀσίγαστη δύναμη πού ἔπαιρνα ἀπό τό κάλλος καί τίς ποιότητες τοῦ ἑλληνικοῦ τοπίου τῆς φωταύγειας πού δημιουργεῖ μία σχέση τῆς γῆς μέ τούς αἰθέρεις, τήν ἀνθρώπινη κλίμακα καί τήν εὐτυχία νά ζεῖ σέ χώρους πού δημιουργοῦν αἰσθήματα. Θά ἤθελα πάρα πολύ οἱ μεταγενέστερες γενιές νά γίνουν κοινωνοί, ἰδιαίτερα τά νέα παιδιά καί νά γίνουν ἀνάδοχοι τῶν τοπίων τοῦ τόπου τους καί τοῦ θαυμαστοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

ΠΡΩΤ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΚΑΤΖΩΝΑΣ
ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

**«ΟΙ ΤΗΝ ΟΔΟΝ ΤΗΝ ΣΤΕΝΗΝ ΒΑΔΙΣΑΝΤΕΣ
ΤΕΘΛΙΜΜΕΝΟΙ ΠΑΝΤΕΣ ΟΙ ΕΝ ΒΙΩ...»
π. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ (1927-2007)**

Ἡ Ἱερωσύνη εἶναι διακονία ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς «θεῖον χάρισμα», γιατί δὲν τὸ ἀξίζουμε· ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι ἀμέτρητη ἢ ἀγάπη καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ, ποὺ μᾶς τὴν προσφέρει, εἶναι τιμωτέρα ἀπὸ ὅλας τὰς ἐπὶ γῆς ἐξουσίας, κατὰ τὸν Μ. Βασιλείον (ὁμ. 8 εἰς *Ματθαῖον* 4 (58, 762), ἐνῶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς τὴν καλεῖ «τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστήμην ἐπιστημῶν (Ἀπολ. 16).

Ἡ Ἱερωσύνη μας, ἡ Ἱερωσύνη τῆς ἀγιωτάτης Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, εἶναι ἡ Ἱερωσύνη τοῦ Χριστοῦ μας. Ἀπὸ τὴν Ἱερωσύνη τοῦ Κυρίου πήραμε χάριν καὶ ἀποστολήν (*Ρωμ.* 1,5) οἱ ἅγιοι Ἀπόστολοι, οἱ ὅποιοι καὶ τὴν μετέδωσαν στοὺς διαδόχους τους Ἐπισκόπους. Καὶ ἀπὸ τότε ἡ Ἱερωσύνη τοῦ Χριστοῦ, διὰ τοῦ Ἱεροῦ Μυστηρίου τῆς Χειροτονίας, μεταδίδεται, διαδοχικά, ἀπὸ τὴν μιὰ σπὴν ἄλλῃ Ἱερατικῇ γενιᾷ. Αὐτὴ ἡ χρυσὴ ἀλυσίδα, ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν ἁγίων καὶ Θεοκηρῶν Ἀποστόλων, φτάνει ἀδιάκοπα μέχρι τὴς μέρες μας.

Ἕνας κρῖκος τῆς χρυσῆς ἀλυσίδας τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς ὑπῆρξε καὶ ὁ μακαριστὸς πρωτ. π. Κων/νος Παπαγεωργίου, ἐφημέριος τοῦ περικαλλοῦς Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης. Ἐγεννήθη τὸ ἔτος 1927 εἰς Κλειστὸν Εὐρυτανίας. Ἀπεφοίτησε τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τῆς γενετειρᾶς του καὶ τοῦ ὀκτατάξιου Γυμνασίου Καρδίτσας ὡς μεταγραφεῖς εἰς τὴν τρίτην Τάξιν αὐτοῦ ἐκ τοῦ Γυμνασίου Καρπενησίου.

Στρατευθεὶς, ὑπηρετήσε τὴν Πατρίδα ἐπὶ τριετία σχεδόν. Ἐσπούδασεν εἰς τὸ Ἀνώτερον Ἐκκλησιαστικὸν φροντιστήριον Θεσσαλονίκης, τὴν Σχολὴν Ἐξο-

μολόγων τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας Ἀθηνῶν καὶ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης λαβῶν ἐξ αὐτῶν καὶ τοὺς ἀντιστοιχοῦς τίτλους.

Ἐνυμφεύθη ἐν Καρδίτῃ τὸ 1956 τὴν εὐλαβεστάτην Βικτωρίαν Ρουμελιώτου καὶ ἀπέκτησε μετ' αὐτῆς τρία τέκνα: Τὸν Γεώργιον, τὸν Φώτιον καὶ τὴν Μαρίαν.

Ἐχειροτονήθη Διάκονος τὴν 23ην Δεκεμβρίου 1956 ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῷ Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης Λαρίσης καὶ πρεσβύτερος τὴν 30ην Δεκεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῷ Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου, ὑπὸ τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης κυροῦ Δημητρίου, χειροτονηθεὶς ἅμα ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ εἰς πνευματικὸν πατέρα τὸ ἔτος 1958 σὲ ἡλικία 30 ἐτῶν. Κατὰ τὸν χειροτονητήριον λόγον τοῦ ὁ π. Κωνσταντῖνος τόνισε μεταξύ τῶν ἄλλων καὶ τὰ ἀκόλουθα:

«...Προσέρχομαι μὲ σταθεράν καὶ ἀμετάκλητον ἀπόφασιν ἀγνῆς, τιμίας, καθαρᾶς, ἀνιοδιοτελοῦς, ἀφιλαργύρου καὶ αὐτοθύτου μέχρι καὶ τοῦ αἵματός μου διακονίας τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ μου καὶ ὁμοίαν ἀπόφασιν καταβολῆς συνεχοῦς καὶ ἀδιακόπτου ἐν ὅλῃ τῇ ζωῇ μου προσπαθείας, ὅπως μὴ μωμηθῆ, ἐν ἐμοί, τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων τὸ ὄνομα, ἀλλ' ὅπως δοξάζηται τοῦτο πάντοτε ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς ὅλης μου διαγωγῆς καὶ διακονίας». (ἐξεφωνήθη ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῷ Ἁγ. Κων/νου καὶ Ἑλένης Λαρίσης τὴν 23-12-1956).

Καὶ ἡ Ἱερατικὴ του πορεία ἐπιβεβαίωσε τὶς ὑποσχέσεις, ποὺ ἔδωσε κατὰ τὴν ἱερὴν στιγμὴν τῆς χειροτονίας του, διότι ἡ παρουσία του μέσα στὸν κόσμον ἀποτελέσασε μαρτυρία Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐδίδαξε καὶ ἐνέπνευσε μὲ τὴν πίστη του, τὸ παράδειγμά του, ἀλλά, κυρίως, μὲ τὴν ἐπίκληση τῆς Χάριτος τοῦ Ἁγίου Θεοῦ, τὸ ποίμνιο, ποὺ τοῦ ἐνεπιστεύθη ἡ Ἀγιωτάτη ἡμῶν Ἐκκλησία, τόσον εἰς τὴν Ἑνορίαν Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης, ὅσον καὶ εἰς τὰς Ἑνορίας Ταξιαρχῶν Λαρίσης καὶ Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου.

Εἰδικότερον, ἡ Ἑνορία τῆς Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου ἦταν ἡ πρώτη του Ἑνορία, ποὺ διακόνησε, καὶ τὴν ὁποῖαν ἠγάπησε καὶ ἠγαπήθη, ὅπως καὶ εἰς τὰς δύο ἄλλας Ἑνορίας. Ἡ ἀγάπη του διὰ τὴν πόλιν τοῦ Τυρνάβου ἐξεδηλώθη παντιοτρόπως εἰς ἅπαντας τοὺς τομεῖς τοῦ ἱερατικοῦ του ἔργου (Τελετουργικόν, Διδακτικόν, Θεραπευτικόν καὶ Κοινωνικόν) μὲ ἀποκορύφωμα τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ Ἱεροῦ Ναυδρίου τοῦ ἁγίου Ὁσιομάρτυρος Γεδεῶν, Πολιούχου Τυρνάβου καὶ ἡ ἔκδοσις τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ ἀκολουθίας.

Παραθέτουμε στὴν ἀγάπη σας τὰ ἀπὸ 29-12-1968 καὶ 9-1-1969 δημοσιεύματα τῆς Ἐγκρίτου Ἐφημερίδος ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Λαρίσης, τὰ ὁποῖα βεβαιώνουν τὰ ἀνωτέρω:

Ο ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΔΕΩΝ ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ ΚΑΙ ΚΟΣΜΕΙΤΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΩΣ

Ένα έργο θεάρεστον, έθνοπρεπές, όσον και καλλιτεχνικόν, συντελείται αύτās τās ήμέρας είς τόν παραδοσιακόν Τύρναβον χάρις είς τήν πρωτοβουλίαν ανθρώπων, οί όποιοί εργάζονται διά τόν Χριστόν και τήν Ελλάδα.

Μετά τήν κατεδάφισιν του Ίερού Ναού τών Αγίων Αποστόλων, τό έναπομείναν περίφραγμα του τάφου του Αγίου Γεδεών περιήλθεν είς άξιοθρήνητον κατάστασιν άπό πάσης πλευράς. Ηυδόκησεν, όμως, ό Κύριος, ώστε άπό τό θέρος του 1967 και έντευθεν νά πνεύση νέος άνεμος και ήρχισε δημιουργική εργασία επί τών έτοιμορρόπων, μισογκρεμισμένων χαλασμάτων. Έπεσκευάσθη και έδόθη, σχεδόν, νέα μορφή είς τό Ναύδριον, έδημιουργήθη τέμπλον, δάπεδον έκ μωσαϊκού, δάπεδον πέριξ του Τάφου έκ μαρμάρου, εικών και προσκυνητάριον του Όσιομάρτυρος, καιουργή λάρναξ έκ λευκού μαρμάρου φέρουσα σκαλιστάς παραστάσεις του Αγίου και του μαρτυρίου του, ιστορουμένας είς τās τέσσαρας πλευράς αύτής.

Πλείστοι όσοι Τυρναβιτών, διαμένοντες είς τήν πόλιν και άλλαχού, ειργάσθησαν και έβοήθησαν ποικιλοτρόπως είς τήν όλην εργασία και δαπάνης με δωρεάς και τούς άξίζει κάθε έπαινος. Πρέπον είναι νά έξαρηή ένταύθα και ή μεγάλη προσφορά όρισμένων καλλιτεχνών Τυρναβιτών, οί όποιοί έφιλοτέχνησαν τά έργα του ναυδρίου και έπεμελήθησαν αύτών ήτοι:

α) Η δεσποινίς Βασιλική Κολιοϋ, Αρχιτέκτων, πού, δωρεάν, έκανε τήν μελέτην του Τάφου.

β) Ό κ. Γεώργιος Καλακαλάς, Γλύπτης και Έπιμελητής του Πολυτεχνείου Αθηνών, πού έπεμελήθη τών σκαλιστών μαρμαρίνων παραστάσεων του τάφου του αγίου, είς όλας του τās εκφάνσεις.

γ) Οί Αγιογράφοι κ.κ. Νικόλαος Κακαδιάρης και Καραφέργιας διά τās εικόνας.

Σπουδαία, επίσης, προσφορά είναι ή έπιμελημένη νέα έκδοσις τής Άκολουθίας του Αγίου Γεδεών με έπιμέλειαν του και προΐσταμένου του Ναού Αιδεσιμोट. π. Κων/νου Παπαγεωργίου, έκ τής πωλίσεως τής όποίας προβλέπεται ή περίφραξη του Ίερού χώρου διά τειχίσματος και κιγκλιδομάτων πέριξ του Ναυδρίου. Τόν χώρον αύτόν ό Δήμος άπεπειράθη νά χρησιμοποιήσῃ ως τόπον εβδομαδιαίας αγοράς και τής Έκκλησίας άντισταθείσης έματαιώθη ούτω, ή Ίερόσυλος έκείνη άπόφασις, διά τής όποίας προσεβάλλετο Ίερόν και καθηγιασμένον μέρος. Τήν 30ήν Δεκεμβρίου πού έορτάζει ό Τύρναβος τόν Πολιοϋχο του, άξίζει ή προσκυνηματική μας επίσκεψις είς τόν τάφον αύτόν, όπου άκουμβά ή πίστις, ό πατριωτισμός και ή τέχνη.

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, ἐπίσης, ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀνέγερση τοῦ περικαλλοῦς Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης (1978) καὶ στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1980 τελέσθηκαν καὶ τὰ ἐγκαίνια ὑπὸ τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης κυροῦ Σεραφεῖμ (Ν. Παπαθεοδώρου, *Ι.Ν. Ἁγ. Νικολάου Λαρίσης ἱστορική διαδρομή*, Λάρισα 2020).

Ἀνεδείχθη ὁ π. Κων/νος κληρικὸς λόγιος καὶ πολυγραφότατος. Συνέγραψε καὶ ἐξέδωκε βιβλία θεολογικοῦ καὶ ἀντιαιρετικοῦ περιεχομένου, ἐδημοσίευσε πληθῶρα ἄρθρων θεολογικοῦ, πνευματικοῦ, ἱστορικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐπίσης περιεχομένου, ὅπως:

1) Μὲ τὴν συμπλήρωσιν τριακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ (*Εὐρυτανική Φωνή*. Ἀθῆνα 15-2-1980).

2) Ὁ Ἁγιασμός Μικρὸς καὶ Μέγας καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ (*ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΛΑΡΙΣΗΣ* 6-1-1980).

3) Τὰ Ἱερά Μνημόσυνα τῆς Ἐκκλησίας μας (*ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΚΗΡΥΞ Λαρίσης*, 12-9-1979).

4) Μία γνωριμία μὲ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν μας ποίησιν (*ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΛΑΡΙΣΗΣ* 19, 20, 21, 22-4-1978).

5) Θαυματουργία τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἡ εὐρύτερα ἀνάγκη τῆς πίστεως (*ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΛΑΡΙΣΗΣ*, 10-8-1975).

6) Διάβολος καὶ ἐπιτραχίλιον (*ΕΝΟΠΙΑ*, ΑΘΗΝΑΙ 10-8-1967).

7) Πορεία πρὸς τὸν Γολγοθᾶ (*ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΚΗΡΥΞ Λαρίσης* 28-4-1967).

8) Θεὸν οὐδεὶς ἐώρακε πώποτε (*ΝΕΟΝ ΒΗΜΑ Λαρίσης*, 14-11-1981).

9) Χρόνος καὶ τρόπος μεταδόσεως τῆς Θείας Κοινωνίας. (*ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΚΗΡΥΞ Λαρίσης*, 7, 8-4-1959).

10) Ὀλίγα σκέψεις ἐπὶ τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου. (*ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΚΗΡΥΞ*, 27-3-1959).

Κάτω ἀπὸ τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἐπιτραχίλιον, κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἱερᾶς Ἐξομολογήσεως, ἔβρισκαν ἀνάπαυση πλῆθος χριστιανῶν ὄλων τῶν ἡλικιῶν καὶ κοινωνικῶν τάξεων.

Ἱερεὺς σεβάσιμος, μεγαλοπρεπὴς καὶ Ἱεροπρεπὴς. Δεινὸς Κήρυκας τοῦ Θεοῦ Λόγου.

Τὸ κήρυγμά του εὐαγγελιζόταν τὴν χαρὰ καὶ τὴν ἐλπίδα, τὴν ἀνάπαυση καὶ τὴν σωτηρία τῶν ἀνθρώπων. Καὶ αὐτὸ, γιατί ἡ διδαχὴ τῆς Ἐκκλησίας πάνω ἀπ' ὅλα ἐπιδιώκει νὰ χαρίσει στὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, τοὺς κοπιῶντας καὶ πεφορτισμένους (*Ματθ.* 11, 28-30), τὴν ἀνάπαυση καὶ τὴν εἰρήνη τοῦ Χριστοῦ. Ὁ λόγος τοῦ Κυρίου εἶναι κατ' ἐξοχὴν γλυκὺς καὶ παραμυθητικός. Καὶ τὸ γνώ-

ρισιά του τούτο χαρακτηρίζει τὸ κήρυγμα τοῦ π. Κωνσταντίνου, μὲ ἀποτελεσματικὸς ὁ λόγος του νὰ ἔχει ἀπήχησι στὶς καρδιὰς τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι κουρασμένοι καὶ ἀγχωμένοι ἀπὸ τὴν καθημερινή βιοπάλη καὶ τὰ πολλαπλά προβλήματα τῆς ζωῆς εἶχαν ἀνάγκη καὶ τότε, ὅπως σήμερον, ἀπὸ τὴν ἐλπίδα, τὴν πνευματικὴ δύναμι καὶ τὴν παραμυθία, ποῦ ἐκπέμπει τὸ Ἱερὸν Εὐαγγέλιον.

Μὲ ἱερὰν καύχησιν τόνιζε, ὅτι, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἱερατικῆς του διακονίας, οὐδέποτε ἐσίγησε ὁ Ἱερὸς Ἄμβων τῶν ἐνοριῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὑπηρετήσιν. Γι' αὐτό, κατ' ἐπανάληψιν, διετέλεσε καὶ εἰσηγητὴς Ἱερατικῶν συνεδριῶν.

Ἡ κοινωνία μας, σήμερον καὶ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλην ἐποχὴν, ἔχει τὴν ἀνάγκη τῆς παρουσίας πνευματικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν προσωπικοτήτων, οἱ ὅποιοι θὰ ἀποτελοῦν πρότυπα καὶ θὰ τὴν καθοδηγοῦν. Καὶ γιὰ τὰ προβλήματα τοῦ κόσμου, σήμερον, ἀντὶ νὰ λιγοστεύουν, αὐξάνονται καὶ, ἀντὶ νὰ ἀπλουστεύονται, περιπλέκονται περισσότερο. Ἐπὶ πλέον, τὰ προβλήματα τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι οὔτε μόνο κοινωνικά, οὔτε μόνον πολιτικά, ἀλλὰ, κυρίως, πνευματικά καὶ μόνον ἕνας σωστός, ὀλοκληρωμένος καὶ χαριτωμένος κληρικὸς μπορεῖ νὰ συμβάλλει, καθοριστικά, εἰς τὴν ἀντιμετώπισίν των.

23 Δεκεμβρίου 1956. Ἀρχὴ τῆς Ἱερατικῆς πορείας τοῦ π. Κωνσταντίνου.

25 Φεβρουαρίου 2007. Τὸ τέρας τῆς πορείας - διακονίας του, ἐφόσον ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου, τοῦ ἔχοντος τὴν ἐξουσίαν καὶ ἐπὶ τῶν ζώντων καὶ ἐπὶ τῶν κεκοιμημένων, εἰς τὸ ἐπουράνιο θυσιαστήριον.

Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισται, τὸν δρόμον τετέλεκε, τὴν πίστιν τετήρηκε· λοιπὸν ἀπόκειται αὐτῷ ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει αὐτῷ ὁ Κύριος, ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής...

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΤΕΡΖΟΥΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΔΕΛΗΧΑΣ

*«Τὸν ναόν σου πάνσεμνε, ὡς ἰατρεῖον ψυχικὸν εὐράμενοι, ἐν τούτῳ πάντες οἱ πιστοί,
μεγαλοφώνως τιμῶμέν σε, Ὁσιομάρτυς Παρασκευὴ αἰοῖδιμε».*

Τό πρωί τῆς Τετάρτης 23 Φεβρουαρίου τοῦ 2022, σάν κεραυνός ἐν αἰθρία ἔφθασε ἡ εἶδησι τῆς ἐκδημίας τοῦ Γεωργίου Δεληχᾶ στό Μητροπολιτικό μέγαρο. Ἦταν δύσκολο νά τό πιστέψω, ἐπειδή μόλις πρὶν ἓνα μῆνα, μία Κυριακή πρωί, μετά τήν Θεία Λειτουργία, τόν εἶχα ἐπισκεφθεῖ στό σπίτι του καί συζητήσαμε μαζί γιά ἀρκετή ὥρα, διάφορα θέματα, μεταξύ των ὁποίων καί αὐτά πού τόν ἐνδιέφεραν περισσότερο, θέματα τῆς ἱεροψαλτικῆς τέχνης, μίας τέχνης πού ὑπηρετήσε μέ μεγάλη ἀφοσίωση γιά περίπου ὀκτώ δεκαετίες! Ὅταν ἀποχαιρετιστήκαμε, μοῦ ἔδωσε τήν ὑπόσχεση ὅτι, μόλις φτιάξει ὁ καιρός, θά ἔλθει νά συμπάλλουμε στό ἀναλόγιο, γιά νά ποῦμε «τά θικά μας», ὅπως ἔλεγε. Ὅμως, ὁ Θεός εἶχε διαφορετικά σχέδια ἀπό τά δικά μας καί ἀντί νά συμπάλλουμε ἐπὶ τῆς γῆς, ὁ μακαριστός Γεώργιος Δεληχᾶς ἔφυγε γιά τό οὐράνιο ἀναλόγιο, ὅπου μαζί μέ τόν ἐπιστήθιο φίλο του, τόν Ἀθανάσιο Βαΐου, θά ὑμνοῦν τόν Θεό αἰώνια, μαζί μέ τοὺς ἀγγέλους, ψάλλοντες οὐράνιες μελωδίες καί οἱ συζητήσεις τους δέν θά ἔχουν τελειωμό...

Λίγους μῆνες πρὶν τήν ἐκδημία του, τόν εἶχα συναντήσει προκειμένου νά μοῦ διηγηθεῖ κάποια γεγονότα – σταθμούς στή ζωή του. Τότε, λοιπόν, γνώρισα καλύτερα τόν ἄνθρωπο Γεώργιο Δεληχᾶ, ἕναν λαμπρό ἱεροψάλτη, κόσμημα τῶν ἀναλογίων, ἀλλά καί ἕναν ἄριστο οἰκογενειάρχη καί ἐπιτυχημένο ἐπιχειρηματία.

Γεννήθηκε στό Δαμάσι τῆς ἐπαρχίας Τυρνάβου, στίς 29 Δεκεμβρίου τοῦ

1930 καί άποφοίτησε από τό δημοτικό σχολείο του χωριού του. Τόν Φεβρουάριο του 1943, τά Ιταλικά στρατεύματα εκτέλεσαν 170 άτομα στο χωριό Δομένικο της Έλασσόνας καί μεταξύ των εκτελεσθέντων ήταν καί πέντε κάτοικοι του Δαμασίου. Μετά από αυτή τή δραματική τροπή των γεγονότων στις έπαρχίες του Τυρνάβου καί της Έλασσόνας επικράτησε ό τρόμος καί ό πατέρας του, φοβούμενος καί για τή δική του ζωή, πήρε τήν σύζυγο μαζί μέ τά τέσσερα παιδιά τους καί κατέφυγε στον Τύρναβο, εγκαταλείποντας τό μπακαλικο, μέ τό όποιο κέρδιζε τά προς τό ζήν καί συντηρούσε άξιοπρεπώς τήν οικογένειά του.

Στόν Τύρναβο ή οικογένεια πέρασε πολύ δύσκολα χρόνια, μέσα στην άπόλυτη φτώχεια. Ό πατέρας του αναγκάστηκε νά ψάχνει καθημερινώς για τό μεροκάματο, κάνοντας όποιαδήποτε δουλειά του παρουσιαζόταν, ώστε νά βιοποριστούν καί νά καταφέρουν νά επιζήσουν, όπως χαρακτηριστικά άνεφερε καί ό ίδιος.

Σέ μία γωνία του σπιτιού τους ύπηρχε κρεμασμένο ένα μαντολίνο, τό όποιο κατείχε ό πατέρας του, ως πολύτιμο ένθύμιο ζωής, από τά χρόνια που αυτός ύπηρετήσε στη Σχολή Άστυφυλάκων της Κέρκυρας. Μέσα σε εκείνες τίς «σκοτεινές» συνθήκες, που δημιουργούσαν ή κατοχή καί ή πείνα, τό μαντολίνο αυτό ήταν ή παρηγοριά της οικογένειας. Ό πατέρας, μαζί μέ τούς φίλους του, τούς όποιους προσκαλούσε στο - πάντα άνοικτό - σπιτικό τους τά βράδια, τραγουδοΰσαν όμορφες, έπτανησιακές καντάδες. Αύτή ή μουσική άτμόσφαιρα, ή όποία επικρατούσε στο σπίτι του, έντυπωσίαζε τόν μικρό Γιώργο καί άποτέλεσε τήν άφορμή, ώστε νά αγαπήσει τήν μουσική καί νά θελήσει νά ασχοληθεί σοβαρά μέ αυτήν. Έτσι, στα δεκαπέντε του χρόνια, ξεκίνησε τά μαθήματα ευρωπαϊκής μουσικής στον Τύρναβο, έχοντας ως διδάσκαλό του κάποιον Δεληγιάννη, ό όποιος του έμαθε τά πρώτα καί βασικά βήματα στη μουσική.

Εκείνη τήν περίοδο, στα δίσεκτα χρόνια της γερμανικής κατοχής, γνωρίστηκε μέ τόν Άθανάσιο Καραμπίτσο, ό όποιος ήταν ένας καλλίφωνος νέος καί οί στιγμές, κατά τίς όποιες τραγουδοΰσαν μαζί, στην παρέα τους, ήταν οί πιο φωτεινές καί όμορφες άναμνήσεις, τίς όποιες είχε ό Γιώργος Δεληγάς από τήν νεανική του ζωή. Ό Καραμπίτσος τόν προέτρεψε νά πάνε στην Έκκλησία καί

νά ψάλλουν μαζί στο ἀναλόγιο τῆς Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου. Μή ἔχοντας καμία σχέση, μέχρι ἐκεῖνη τή στιγμή, μέ τήν ἐκκλησιαστική μουσική καί τήν ψαλτική τέχνη, ἐνθουσιάστηκε καί ἄρχισε νά μνεῖται στά μυστικά τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, δημιουργώντας μία δυνατή σχέση μαζί τῆς. Ἔτσι, ἡ βυζαντινή, ἐκκλησιαστική μουσική ἀποτέλεσε γιά τόν Γεώργιο Δεληχᾶ μία τέχνη, τήν ὁποία ἀγάπησε ὀλόψυχα καί τήν ὑπηρετήσε πιστά γιά περίπου ὀγδόντα χρόνια!

Κάποια χρόνια ἀργότερα, ὁ νεαρός Γιώργος, μαζεύοντας τίς ὅποιες οικονομίες του, ἀγόρασε –κρυφά ἀπό τόν πατέρα του– ἕνα μπουζούκι. Τό ἀγόρασε κατά αὐτόν τόν τρόπο, ἐπειδή τά χρόνια ἐκεῖνα, τό νά παίξει κάποιος μπουζούκι, θεωρούταν ὑποτιμητικό καί αὐτομάτως τόν κατέτασσε στό «περιθώριο». Ὅμως, τό μπουζούκι αὐτό ἔγινε ἡ μόνιμη συντροφιά του καί περνοῦσε μαζί του ἀτελείωτες ὥρες, πειραματιζόμενος σέ διάφορους, μουσικούς δρόμους καί μπαίνοντας σέ καινούριους, μελωδικούς κόσμους.

Τό 1952, ὁ Γεώργιος Δεληχᾶς ἀποφάσισε νά πάει στήν Ἀθήνα, γιά νά σπουδάσει ραδιοτεχνίτης σέ κάποια Σχολή τῆς πρωτεύουσας, ἡ ὁποία δίδασκε τό συγκεκριμένο ἀντικείμενο. Αὐτό τό κατάφερε καί μέ τή συνδρομή ἑνός ἀδελφοῦ του πατέρα του, τοῦ Ἀντώνη Δεληχᾶ, ὁ ὁποῖος διέμενε μόνιμα στήν Ἀθήνα. Τό 1953 ἄρχισε νά ὑπηρετεῖ τή θητεία του στόν ἑλληνικό στρατό, στήν Σχολή Τεχνικῶν Ἀσύρματων. Ἐκεῖ ἀπέσπασε σημαντικές τεχνικές γνώσεις, οἱ ὁποῖες στό μέλλον θά τοῦ φαινόταν ιδιαίτερα χρήσιμες.

Ἐκεῖνη τήν περίοδο τῆς ζωῆς του συνάντησε τόν Γεώργιο Μαργαριτόπουλο, ὁ ὁποῖος ἦταν πρωτοψάλτης στόν Ἱερό Ναό τῆς Παναγίας, στήν Νέα Φιλαδέλφεια. Στόν συγκεκριμένο Ἱερό Ναό παρακολοῦθοῦσε τίς Ἱερές Ἀκολουθίες ἕνα πολύ ἀπαιτητικό ἐκκλησίασμα, τό ὁποῖο ἀποτελοῦνταν στήν συντριπτική του πλειοψηφία ἀπό πρόσφυγες Κωνσταντινουπολίτες καί ἔτσι ὁ Πρωτοψάλτης Γεώργιος Μαργαριτόπουλος ἀπέδιδε τούς βυζαντινοὺς ὕμνους μέ ιδιαίτερη πιστότητα καί προσοχή στίς λεπτομέρειες, τηρώντας τήν παράδοση τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Γεώργιος Δεληχᾶς ἐνθουσιάστηκε ἀπό τά μελωδικά ἀκούσματα, τά ὁποῖα δέν εἶχε ἀκούσει, μέχρι τότε, ποτέ στήν ζωή του καί ἔτσι θέλησε νά γίνει μαθητής τοῦ Μαργαριτόπουλου καί νά διδαχθεῖ ἀπό αὐτόν τό «Ἀναστασιατάριον» καί κάποια κλασικά μαθήματα τῆς ἐκκλη-

σιαστικής μουσικής, κάτι τό όποιο έγινε πραγματικότητα κατά τί διετία από τό 1952 καί μέχρι τά τέλη του 1954.

Τό Νοέμβριο του 1954, ενώ ακόμη υπηρετούσε τίν στρατιωτική του θητεία, πήρε απόσπαση για τί Θεσσαλονίκη καί εκεί, όχι μόνο άκουσε από κοντά, αλλά καί γνώρισε προσωπικά τους φημισμένους διδασκάλους τής βυζαντινής μουσικής, τόν Άθανάσιο Καραμάνη, τόν Χαρίλαο Ταλιαδώρο καί τόν Χρύσανθο Θεοδοσόπουλο. Ό νεαρός Γεώργιος δέν έχανε καμία εύκαιρία νά βρεθεί δίπλα τους, κάθε φορά πού του τό επέτρεπε ή θητεία του στόν Στρατό, τόσο στά αναλόγια τους, όσο καί σέ κατ' ίδιαν μαθήματα, ρουφώντας κυριολεκτικά τίς μουσικές γνώσεις, τίς όποιες αυτοί είχαν τίν δυνατότητα νά του προσφέρουν απλόχερα.

Τό 1955, τελειώνοντας τίν στρατιωτική του θητεία, επέστρεψε στόν Τύρναβο καί ανέλαβε Λαμπαδάριος στό άριστερό αναλόγιο, τής Παναγίας Φανερωμένης, στό δεξιό αναλόγιο τής όποίας υπηρετούσε ως Πρωτοψάλτης ό Δημήτριος Σουρές. Ό Γιώργος Δεληχάς, κατά περίοδο εκείνη, μάζευε τούς νέους του Τυρνάβου, οι όποιοι ενδιαφέρονταν νά μάθουν βυζαντινή μουσική καί τούς προσέφερε τίς γνώσεις του. Τό Φθινόπωρο του 1955 ανέλαβε Πρωτοψάλτης στό δεξιό αναλόγιο του ίδιου Ίερού Ναού, μέ μισθό χιλίων πεντακοσίων δραχμών, οι όποιες αποτελούσαν μία πολύ ίκανοποιητική άμοιβή, για εκείνη τίν εποχή. Στο άριστερό αναλόγιο τόν αντικατέστησε ό Άθανάσιος Φώτος καί από τό 1957 ό Άθανάσιος Κουφοδής.

Τό 1960, καί συγκεκριμένα τίν Μεγάλη Πέμπτη του βράδυ, δοκιμάστηκε στόν Ίερό Ναό του Άγίου Άχιλλίου Λαρίσης, ως Λαμπαδάριος, στό άριστερό αναλόγιο, για νά διαδεχθεί τόν Βλάση Μαστρογιάννη, όταν Πρωτοψάλτης στόν Μητροπολιτικό Ναό ήταν ό Μανώλης Χατζημάρκος. Ό πρώτος του μισθός, εκείνα τά χρόνια, ήταν δύο χιλιάδες δραχμές. Μετά τόν Μανώλη Χατζημάρκο έγινε Πρωτοψάλτης στόν Άγιο Άχίλλιο, για έναν μόλις χρόνο, ό Άντώνιος Πέτας καί τό 1963, στή γιορτή τής Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, ό Κυριαζής Δασκαλούδης ανέλαβε τί θέση, στό δεξιό αναλόγιο του Άγίου Άχιλλίου.

Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Γεώργιος Δεληχᾶς, ἀπέκτησε τὸ 1960 καὶ τὸ πτυχίον Ἱεροψάλτη Βυζαντινῆς Μουσικῆς ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ Ὦδεῖο Λάρισας, τὸ ὁποῖο λειτουργοῦσε ὡς παράρτημα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὦδείου Ἀθηνῶν, μετὰ ἀπὸ ἐξετάσεις ἐνώπιον εἰδικῆς, καλλιτεχνικῆς ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία ἦλθε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Εἰσηγητὴς του, στὰ μαθήματα τῆς Ἱεροψαλτικῆς τοῦ Ὦδείου, ὑπῆρξε ὁ Μανώλης Χατζημάρκος. Τὸ 1963 ἀπέκτησε καὶ τὸ πτυχίον Ἀρμονίας, ἀπὸ τὸ ἴδιον Ὦδεῖο μὲ καθηγητὴ τὸν Σπύρο Τσαντίλα.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐπαγγελματικὴ του ἐξέλιξη, τὸ 1955 ὁ Γεώργιος Δεληχᾶς ἄνοιξε στὸν Τύρναβο κατάστημα λιανικῆς πώλησης, ἠλεκτρικῶν συσκευῶν καὶ σπὴ συνέχεια, τὸ 1970, ἄνοιξε στὴν Λάρισα τὴν «Ἐμπορικὴ Εἰσαγωγικὴ Ε.Π.Ε.», μία ἐπιχείρηση ἡ ὁποία εἰσήγαγε ἀπὸ τὴν Ἰαπωνία καὶ ἐμπορευόταν χονδρικῶς σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἠλεκτρικὰ εἶδη. Ἀκολούθησε μία λαμπρὴ ἐπιχειρηματικὴ δραστηριότητα καὶ καριέρα καὶ ὁ Γεώργιος Δεληχᾶς κέρδισε τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἀναγνωρισιμότητα ἀπὸ ὅλη τὴν κοινωνία τῆς Λάρισας, ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδας, γιὰ τὴν ἐντιμότητα, τὴν εὐθύτητα καὶ τὴν ὑπευθυνότητα ποὺ τὸν διέκρινε.

Στὴν ἐπαγγελματικὴ ἀνέλιξη τοῦ Γεωργίου Δεληχᾶ βοήθησε τὰ μέγιστα καὶ ἡ οἰκογενειακὴ του ἀποκατάσταση, ἀφοῦ τὸ 1964 νυμφεύθηκε τὴ Βασιλικὴ Μαγλαρά, δασκάλα στὸ ἐπάγγελμα καὶ ἀπέκτησαν τρία παιδιά: τὸν Μιλτιάδη (Δρ. ἀκτινοφυσικό, Προϊστάμενο Ἐπιθεώρησης Ἐργασίας), τὴν Κατερίνα (ἀγγλικὴ φιλόλογο) καὶ τὸν Κωνσταντῖνο (φυσιοθεραπευτὴ).

Μετὰ ἀπὸ μία δεκαετία συνεποῦς καὶ συνεχοῦς παρουσίας στὸ ἀναλόγιο τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ἐξ αἰτίας τῶν ἀυξημένων ἐπαγγελματικῶν καὶ οἰκογενειακῶν ὑποχρεώσεών του, ὁ Γεώργιος Δεληχᾶς ἄφησε τὸ ἀριστερὸ ἀναλόγιο τοῦ συγκεκριμένου Ναοῦ, γιὰ νὰ ἐπιστρέψει στὸν Τύρναβο, ὅπου εἶχε τίς μνημεις τῆς νιότης του καὶ ἐκεῖ θέλησε νὰ ὑπηρετήσῃ στὸ ἀναλόγιο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, μέχρι καὶ τὸ τέλος τοῦ 1975. Τὴν Πρωτοχρονιά τοῦ 1976, ἔχοντας ἀκόμη περισσότερες οἰκογενειακὲς καὶ ἐπαγγελματικὲς δεσμεύσεις, πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ ἀφήσῃ τὴν θέσιν τοῦ Πρωτοψάλτη τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Δημητρίου Τυρνάβου στὸν Νικόλαο Καραβίδα.

Ὅμως, παρ' ὅτι ἀπὸ τὸ 1976 ὁ Γεώργιος Δεληχᾶς δέν ὑπῆρξε δεσμευμένος μὲ κάποιον ἀναλόγιο συγκεκριμένου Ἱεροῦ Ναοῦ, ποτὲ δέν σταμάτησε νὰ ἀσχο-

λείται ενεργά με την βυζαντινή μουσική και να την υπηρετεί στα αναλόγια διαφόρων Ίερων Ναών. Κάθε Κυριακή και μεγάλη έορτή επισκεπτόταν διαφορετικές Ένορίες, όχι μόνο στη Λάρισα, αλλά και σε δλόκληρη την γύρω περιοχή και μαζί με αγαπητούς του συναδέλφους, Ίεροψάλτες ύμνοῦσε και δόξαζε τόν Θεό, με ιδιαίτερο ζήλο και μεράκι. Αὐτή τήν πρακτική τήν συνέχιζε μέχρι και τούς τελευταίους μήνες τῆς ζωῆς του, παρά τά ἐνεῖντα δύο ἔτη του και ὅσοι τόν εἶχαμε γνωρίσει εἶχαμε πάρει πολλά και πολύτιμα μαθήματα μουσικῆς και ζωῆς ἀπό τόν Γεώργιο Δελιχᾶ.

Ὅπως προαναφέραμε, ὁ Γεώργιος Δελιχᾶς, ἦταν και μία ἔντονη προσωπικότητα, ἕνας κιμπάρης ἄντρας ἄλλης ἐποχῆς. Διακρινόταν για τήν ἐξυπνάδα του, τό χιούμορ του, τήν αὐθεντικότητά του και τόν εὐαίσθητο χαρακτήρα του. Πολλές στιγμές φέρνω με νοσταλγία στό μυαλό μου τίς στιγμές ἐκεῖνες, αὐτό τό τελευταῖο διάστημα πού ἔπαψε πιά να εἶναι μαζί μας. Θυμᾶμαι τίς ἐπισκέψεις του στό ἀναλόγιο, ὅπου ὑπηρετῶ, στό «Μαϊμούλι» ὅπως τό ἔλεγε, ἡ ὁποία ἦταν ἡ παλιά ὀνομασία τῆς Χάλκης τῆς Λάρισας. Πάντα εὐγενικός, πρόθυμος, καλλικέλαδος και με μία θετική αὖρα ἔκανε ἐμᾶς τούς νεότερους, να νιώθουμε ιδιαίτερα ἄνετα μαζί του. Ὅπως ἀνέφερε, δέν ἐρχόταν να ψάλλει ὁ ἴδιος. Ἐρχόταν να ἀκούσει και να καταθέσει και αὐτός ἕνα μικρό λιθαράκι στήν τέλεση τῆς Θεῆς Εὐχαριστίας. Ἦταν ἀπαιτητικός, ὅταν ἀποφάσιζε να ψάλλει ἕναν ὕμνο και ἐβλεπες ξεκάθαρα ὅτι ζοῦσε τήν κάθε στιγμή ἔντονα και με ιδιαίτερο πάθος. Ὑπῆρξε τελειομανῆς και για αὐτό προσπαθοῦσε πάντα να διδάξει, ἀκόμα και ἐκεῖνες τίς στιγμές, τά μυστικά πού οἱ δικοί του δάσκαλοι, τοῦ δίδαξαν.

Θυμᾶμαι ἐπίσης, τά ὅσα μᾶς ἔλεγε κατά τή διάρκεια τοῦ καφέ, μετά τό πέρας τῆς Θεῆς Λειτουργίας. Ἐξιστοροῦσε διάφορα περιστατικά τῆς προσωπικῆς του ζωῆς, για τήν ψαλτική του πορεία ἀλλά και για τήν ἐπαγγελματική του ἐξέλιξη. «...Νά μὴν τά παρατᾶτε ποτέ και να προσπαθεῖτε πάντα για τό καλύτερο. Νά ἔχετε ψηλά το κεφάλι και ἀναζητᾶτε τήν τελειότητα. Νά εἴστε μπεσαλῆδες και να μὴν κοροϊδεῦτε τό συνάνθρωπό σας». Τά λόγια του, ὅλοι ἐμεῖς οἱ νεότεροι, τά ἀκούγαμε με ιδιαίτερη προσοχή και τά δεχόμασταν ὡς πατρικῆς συμβουλές. Ἀλλά και τά πειράγματά του ἦταν συχνά, ιδιαίτερα ἐπιτυχημένα και ἐξυπνα. Ὑπῆρξαν και ἐκεῖνες οἱ στιγμές, πού ἔφερε στήν παρέα και τό μπουζουκάκι του, τήν ἄλλη μεγάλη του ἀγάπη, και τραγουδοῦσε ἀνέμελα.

Δέν θά ξεχάσω ποτέ τήν τελευταία φορά πού συναντηθήκαμε. Ἐπηρεασμένος ἀπό ἕνα πρόβλημα ὑγείας πού τόν τυραννοῦσε, ἤθελε με λαχτάρα να μάθει τά ἱεροψαλτικά νέα. Παρακολούθησα με ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἕναν ἀκέ-

ραιο άνθρωπο, με απόλυτα συγκροτημένη σκέψη, να μιλά με τήν σοφία και τήν πολυτιμη εμπειρία τών ενενήντα δύο ἐτῶν του. Τόν θυμᾶμαι νά μου ἀπευθύνει μία σχεδόν προφητική παράκληση, θέλοντας νά τακτοποιήσει τίς τελευταίες ἱεροψαλτικές ἐκκρεμότητες πού εἶχε. «Ρέ παλιόπαιδο, ἔχω ἕνα μάτσο βιβλία. Ὅταν πεθάνω, δέν θέλω νά πεταχτοῦν. Νά δοθοῦν στή σχολή, ὥστε νά πιάσουν τόπο. Νά τά διαβάξουν οἱ νεώτεροι, νά μάθουν κι ἄλλα πράγματα. Τά ΝΗ ΠΙΑ ΒΟΥ δέν τελειώνουν ποτέ. Καί ὅποιος σοῦ πει ὅτι γνωρίζει μουσική εἶναι γελασμένος. Τί ξέρουμε νομίζεις; Ἄν ὄλη ἡ βυζαντινή μουσική εἶναι ἡ ἄμμος τῆς θάλασσας, ἐμεῖς ξέρουμε ἕνα κόκκο ἀπό αὐτήν...».

Σέ ὄλη τήν διάρκεια τῆς ψαλτικῆς του σταδιοδρομίας ἔψαλε μέ μεγάλη προσοχή καί πιστή ἀπόδοση διάφορα κλασικά μαθήματα, τά ὁποῖα διδάχθηκε ἀπό τόν Χατζημᾶρκο, τόν Πέτα καί τόν Κυριαζῆ, ἀλλά ἀπό τούς θεσσαλονικεῖς διδασκάλους του, τόν Καραμάνη καί τόν Θεοδοσόπουλο. Στάθηκε πάντα στό πλευρό τοῦ Συλλόγου Ἱεροψαλτῶν Λάρισας καί μέ περισσὴ ἀγάπη προσέφερε τήν βοήθειά του σέ ὅλους τούς συναδέλφους του, μεταδίδοντάς τους ἀπλόχερα τίς μουσικές γνώσεις του καί τίς πλούσιες ἐμπειρίες ἀπό τή ζωή του. Γι' αὐτή τήν ἀνιδιοτελεῆ του προσφορά στήν ψαλτική τέχνη, ἀλλά καί γιά τό ἀστείρευτο χιοῦμορ του, ὁ Γεώργιος Δεληχᾶς ἦταν πολύ ἀγαπητός σέ ὅλους, ὅσο συναναστράφηκαν μαζί του στά ἀναλόγια τῶν Ἱερῶν Ναῶν, ἀλλά καί σέ ὅσους ἄκουσαν καί ἔμαθαν ἀπό τίς ὁμορφες, ἐνδιαφέρουσες ἱστορίες, πού μοιράστηκε μαζί τους.

Ὁ Θεός νά τόν ἀναπαύσει καί νά εἶναι αἰωνία ἡ μνήμη του!

ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄

Ἑορτολόγιο

* * *

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΜΗΝΥΜΑ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Λάρισα, Ἅγιο Πάσχα 2022

Πρός

Τόν Ἱερό Κλῆρο καί τόν Εὐσεβῆ Λαό
τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἀγαπητοί μου,

Ἡ βραδιά τῆς Ἀναστάσεως εἶναι κορύφωση χαρᾶς· χαρᾶς οὐσιαστικῆς, βαθιᾶς καί ἀναφαιρέτης, πού δέν ἔχει σχέση μέ συναισθηματικές ἢ ψυχολογικές μεταπτώσεις, ἀλλά ἀποτελεῖ πνευματικό γεγονός καί βαθύ ἀποτύπωμα στήν κάθε ψυχή. Γιατί χαιρόμαστε; Γιατί βεβαιώνεται ἡ ἐλπίδα μας κι ἀπό ἀπλή προσδοκία γίνεται σιγουριά. Ὁ Χριστιανός ἔχει τήν ἐλπίδα τῆς αἰωνιότητος, τήν προσοπτική τῆς ἀτελεύτητης ζωῆς στόν Παράδεισο τῆς Θείας Δόξης. Ποῦ στηρίζεται αὐτή ἡ ἐλπίδα μας; Στίς βεβαιώσεις τῶν ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ πού μίλησαν στό Ὄνομά Του, τῶν Προφητῶν, τῶν Ἀποστόλων, τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας, κυρίως δέ στό κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ μας. Ἄν, ὅμως, ὁ λόγος ὄλων αὐτῶν δημιουργεῖ ἐλπίδα, ἔρχεται ἕνα γεγονός μοναδικό νά ὑπογραμμίσει τήν ἐλπίδα, νά τήν καταστήσει ἀψευδῆ καί νά τήν ἀναβαθμίσει σέ βεβαιότητα. Αὐτό εἶναι ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ μας!

Μέ τήν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ μας ἀποδεικνύεται ὁ θάνατος νικημένος ἀντίπαλος. Στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ μας τόν βλέπουμε καταρτημένο, νά εἶναι πλέον ὄχι μιά τραγικότητα, ἀλλά τό κορυφαῖο σημεῖο καί γεγονός τῆς ζωῆς. Ἄν ὁ θάνατος δέν εἶχε νικηθεῖ καί μετασχηματιστεῖ μέ τήν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, τότε ὅ,τι κι ἄν συνέβαινε στήν ζωή μας θά ἦταν ἀμαυρωμένο καί στιγματισμένο ἀπό τό τέλος. Ὅλες οἱ καλές μας προσπάθειες, ὅλες οἱ ἐπιτυ-

χίες μας, όλα τὰ δημιουργήματά μας θά ἦταν μάταια, ἀφοῦ θά τὰ καταργοῦσε ὁ θάνατος καί τό κράτος του. Δέν θά μπορούσαμε νά χαροῦμε τίποτε, ἀφοῦ θά κυριαρχοῦσε τό κενό καί ἡ ἀπελπισία.

Ὁ συνειδητός Χριστιανός δέν ἀπελπίζεται! Γιατί ἔχει τό βίωμα τῆς χαρᾶς τῆς Ἀναστάσεως, μιᾶς χαρᾶς πού δέν τόν συντροφεύει μόνον μιά μέρα τόν χρόνο, ἀλλά τήν κάθε μέρα τῆς ζωῆς του. Ἀκόμα κι ὅταν πενθεῖ γιά γεγονότα προσωπικά του ἢ καί γιά τίς ἁμαρτίες του, ὁ πιστός Χριστιανός βλέπει στό βάθος τό φῶς τῆς Ἀναστάσεως νά τόν βεβαιώνει πῶς μέσα στήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ὅλα ξεπερνιοῦνται καί δέν εἶναι πλέον πειστικά.

Ὁ Ἅγιος Ἀντώνιος, Ἀρχιεπίσκοπος Λαρίσσης, σέ λόγο του στήν τριήμερη Ἀνάσταση τοῦ Κυρίου καί Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «Ἀναστήθηκε ὁ Χριστός καί χαίρονται οἱ οὐρανοί κι ἡ γῆ, γιατί πλέον ὑπάρχει κοινή σωτηρία γιά τὰ ἐπίγεια καί τὰ ἐπουράνια. Ἀναστήθηκε ὁ Χριστός κι ὅσοι μέ τήν καθαρότητα τῆς ψυχῆς τους ἔγιναν μέτοχοι ἀγιότητας, ἀπολαμβάνουν τήν ἀθανασία ὡς χαρακτηριστικό τῆς πρώην φθαρτῆς σάρκας. Ἀναστήθηκε ὁ Χριστός καί ὅσοι ἔχουμε βαπτισθεῖ στό ὄνομά Του καί Τόν ὁμολογοῦμε ἀληθινό Θεό, ἀκόμη κι ἂν ἔχουμε παρεκτραπῆ ἀπό τίς ἐντολές Του, ἔχουμε τήν βεβαιότητα τῆς Πίστεως ὅτι τελικά δέν θά ἀστοχίσουμε στήν θεραπεία τῆς ψυχῆς μας. Ἀναστήθηκε ὁ Χριστός κι ὅσοι ἔχετε ἐργασθεῖ στήν ψυχὴ σας γνῆσια, ἐλάτε νά ἀπολαύσετε τοῦ κόπου σας τήν ἀνταμοιβή, προσερχόμενοι μέ Πίστη γιά νά κοινωνήσετε τό Σῶμα Του καί τό Αἷμα Του. Ἀναστήθηκε ὁ Χριστός κι ὅσοι κουρασμένοι καί καταφορτωμένοι μέ τίς ἁμαρτίες σας, προχωρήστε πρὸς Αὐτόν κι Ἐκεῖνος θά σᾶς ξεκουράσει μέ τήν ἀγαθότητά Του. Ἄς χαροῦν οἱ ψυχές μας κι ἄς μεταδώσουν καί στό σῶμα ἀπό τήν ἀφθαρτη αὐτή χαρά!»

Μέ ἀναστάσιμους ἀσπασμούς.
Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

ΑΡΧΙΜ. ΒΑΡΝΑΒΑΣ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΙΕΡΟΚΗΡΥΚΑΣ Ι. Μ. ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

ΟΤΑΝ ΤΑ ΑΛΟΓΑ ΓΕΡΑΣΟΥΝ...

*Μέ αφορμή τή μνήμη
τοῦ ἁγίου ιερομάρτυρος Χαραλάμπους*

Δέν εἶναι ἀνοίκειο νά παρομοιάσουμε τόν ἅγιο Χαραλάμπη μέ ἵππο. Στήν Ἁγία Γραφή (Ἀββακούμ 3, 8) μέ ἵππους παρομοιάζονται οἱ ἅγιοι Ἀπόστολοι καί προφανῶς καί οἱ διάδοχοί τους. Καί ἐπ' αὐτῶν ὁ Θεός ἐποχούμενος περιέρχεται ὅλη τή γῆ, «ὄχι γιά νά μᾶς τιμωρήσει ἀλλά γιά νά μᾶς σώσει» (ἐρμηνεύει ὁ ἅγιος Θεοφύλακτος Βουλγαρίας).

Ὁ ἵππος εἶναι ἄλογο ζῶο. Ὁ ἅγιος εἶναι ὄχι μόνο λογικός ἀλλά καί πηγή φωτός, γιά ὅποιον θέλει νά μαθητεύσει κοντά του καί νά καταλάβει γιατί ζεῖ. Γι' αὐτό καί ἡ Ἐκκλησία ὀνομάζει τόν ἅγιο Χαραλάμπη «λύχνον ἀείφωτον τῆς οἴκουμένης».

α. Ὄταν τά ἄλογα γεράσουν... γίνονται πιό λογικά!

Εἶναι κοινά παραδεκτό ὅτι, ὅσο μεγαλώνει καί γερνάει ὁ ἄνθρωπος, τόσο περισσότερο μυαλωμένος γίνεται. Τόσο καλύτερα φιλοσοφεῖ τή ζωή καί καταλαβαίνει τό νόμιά της. Δυστυχῶς δέν εἶναι πάντοτε ἔτσι.

Ἡ νοτιοαφρικανή συγγραφέας Ναντίν Γκόρντμερ πῆρε τό βραβεῖο Νόμπελ λογοτεχνίας τό 1991. Σέ κάποια συνέντευξή της, σέ ἡλικία 83 ἐτῶν, δῆλωσε «ἄθελ», διότι –ὅπως εἶπε– «ἡ θρησκεία εἶναι μιά μεγάλη πηγὴ βίας». Καί πρόσθεσε:

«Εἶναι μῦθος ὅτι τά γηρατεία εἶναι ἓνα εἶδος "πλατύσκαλου", ἀπό ὅπου ἀγγαντεύεις τόν κόσμον γεμάτος εἰρήνη καί σοφία. Ἐ, λοιπόν, δέν ὑπάρχει σοφία στά γηρατεία! Τά ἴδια ὑπαρξιακά ἐρωτήματα πού εἶχα ὅταν ἤμουν 15 ἐτῶν τά ἔχω καί τώρα. Φοβᾶμαι πῶς αὐτή τὴν εἰρήνη τῶν γηρατειῶν δέν θά τὴν νιώσω ποτέ!»

Κυριολεκτικά τρομάζει κανείς ακούγοντας έναν άνθρωπο σέ τέτοια ηλικία, που πήρε μάλιστα τό ανώτατο βραβείο τών –κατά κόσμον– «*άνθρώπων του πνεύματος*»,

- νά όμολογεί τόσο απερίφραστα τό ύπαρξιακό της κενό· νά όμολογεί πόσο άδεια ήταν από ειρήνη καί σοφία·
- νά παραδέχεται στά 83 της ότι ποτέ δέν «μεγάλωσε» πνευματικά καί ότι είχε παραμείνει μιά ανώριμη 15άρα!
- καί νά συνοψίζει τό απόσταγμα τής δΐθεν «σοφίας» της στή δΐθεν... φοβηρή διαπίστωση, ότι «*ή θρησκεία είναι μιά μεγάλη πηγή βίας*»!

Ό άγιος Χαραλάμπης μαρτύρησε γιά τόν Χριστό στήν ηλικία τών 107 έτών. Φτάνοντας όμως στό «πλατύσκαλο» τόσο προχωρημένης ηλικίας, ήταν γεμάτος ΚΑΙ σοφία ΚΑΙ ειρήνη!

Τήν σοφία του τήν απέκτησε κοπιάζοντας νά κρατάει πάντοτε ανοιχτά τά μάτια του στό Φως του Χριστού, καί ανοιχτά τά αυτιά του στά λόγια του Χριστού. Έτσι άφηνε τήν καρδιά του νά γεμίζει από τήν μόνη αληθινή Σοφία, τήν Σοφία του Θεού.

Τήν ειρήνη του τήν απέκτησε κοπιάζοντας νά κρατάει πάντοτε καθαρή τήν συνειδησή του ένώπιον του Θεού, χωρίς νά κάνει συμβιβασμούς καί «εκπτώσεις» στήν τήρηση του άγιου θελήματός Του.

Έχοντας λοιπόν κοπιάσει όσο λίγοι γιά νά αποκτήσει τούς δυό μεγάλους αυτούς θησαυρούς τής σοφίας καί τής ειρήνης, έδωσε κι αυτός τήν μαρτυρία του ότι όντως «*ή αληθινή θρησκεία είναι μιά μεγάλη πηγή βίας*»! Όχι όμως τής βίας έναντίον τών άλλων ανθρώπων, όπως τήν έννοούσε ή ανώριμη γερόντισσα Γκόρντιμερ, αλλά τής σωτήριας βίας έναντίον του κακού έαυτού μας, έναντίον τών παιθών καί του έγωϊσμού μας. Από ό,τι φαίνεται, αυτόν τόν άγώνα ή Γκόρντιμερ δέν θέλησε ούτε νά τόν διανοηθεί γιά τόν έαυτό της.

Αντίθετα, ό άγιος Χαραλάμπης αυτόν τόν άγώνα τόν επισφράγισε δεχόμενος έκούσια καί χαρούμενα καί τί βία του φρικτού μαρτυρίου του. Έτσι τό μαρτύριό του έγινε σκάλα, γιά νά άνεβεί πολύ πιό πάνω από τό «πλατύσκαλο» τών γηραιών, στήν Βασιλεία τών ουρανών! Χαρακτηριστικά λέει ένα τροπάριο τής άκολουθίας του:

«*Τῷ μαρτυρίῳ τῷ ὑπέρ Χριστοῦ, ὡσπερ κλίμακι χρησάμενος, ἀνήλθες πρὸς οὐρανίους λειμῶνας...*».

β. Όταν τὰ ἄλογα γεράσουν... γίνονται παλληκάρια!

Όταν βρεθεί κανείς κοντά σέ έναν ήλικιωμένο, συνήθως ἀκούει ἐπαναλαμ-
βανόμενα παράπονα γιά τήν υγεία του. Ἡ ἐπανάληψη φέρνει ἀνακουφιστική
ἐκτόνωση. Εἶναι ἕνας χαλαρωτικός ἐγωισμός αὐτοαπασχόλησης.

Ὁ ἅγιος Χαραλάμπης δέν ἦταν ἕνας καλόκαρδος παππούλης, πού ἀσχολίταν
συνεχῶς μέ τήν... χοληστερίνη του καί τήν πίεσή του. Ἦταν ἕνα ήλικιωμένο
παλληκάρι τοῦ Χριστοῦ, πού δέν σκεφτόταν μόνο τόν ἑαυτό του, ἀλλά τόν Χρι-
στό, τοῦ Ὁποίου ἦταν ἱερέας, καί τούς ἀδελφούς του, τῶν ὁποίων ἦταν ποιμένες.

Ἦταν ἱερέας. Καί τότε πού ἔξισε ὁ ἅγιος, τό νά γίνεις ἱερέας σήμαινε κάθε
μέρα νά εἶσαι μελλοθάνατος. Ἦξερε ὁ ἅγιος ὅτι ὁ παπάς πρέπει νά εἶναι πάντοτε
ἔτοιμος νά πεθαίνει γιά τόν Χριστό καί γιά τούς ἀδελφούς του. Ἦξερε ὅτι ὁ
παπάς δέν ἐμπορεῦται τόν Χριστό οὔτε ἀπαιτεῖ ἀπό τούς ἀδελφούς του·
οὔτε ὑλικά οὔτε ψυχικά. Δέν σκέφτεται τήν «βολή» του ἀλλά τήν εὐθύνη τῆς
ἀγάπης γιά τόν Χριστό καί γιά τὰ «πρόβάτὰ» του.

Ὁ Χριστός τόν εἶχε μάθει νά ἀγαπάει τήν ἀλήθεια ὅ,τι κι ἂν κοστίζει. Καί
ὁ ἅγιος Τοῦ εἶχε ὑποσχεθεῖ ὅτι θά Τόν ἀκολουθεῖ «ὅπου ἂν ἀπέλθῃ». Γι' αὐτό
ὁ Χριστός τόν δυνάμωσε νά ἀντέχει ἀκόμη καί τήν ἀφαίρεση τοῦ δέρματός
του, ὄχι χωρὶς νά πονάει ἀλλά χωρὶς νά βλαστημάει καί νά καταριέται τούς
«ἐκδοροσφαγεῖς» του. Ἀντίθετα, τούς ἀγαποῦσε καί προσευχόταν γι' αὐτούς!

Νά γιατί ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ γιορτάζει αὐτό τό γέρικο παλληκάρι.
Ἦχι διότι –γιά ἕνα ἐγωιστικό «ὄχι»– πείσμωνσε καί δέχτηκε ἀκόμα καί τόν
θάνατο, ἀλλά γιατί ἦταν γεμάτος ἀπό τήν ἀλήθεια τῆς ἀγάπης, μέ τήν ὁποία
ἐβλεπε ὁ Χριστός τούς σταυρωτές Του· δηλαδή ὅλους μας.

Πολλοί μάρτυρες ὑπάρχουν καί ἀρκετοί ἔχουν πεθάνει γιά τίς ἀπόψεις
τους. **Τό μαρτύριο, ὁμως, στήν Ἐκκλησία δέν εἶναι εὐσεβές πείσμα. Εἶναι
ἕνα θυσιαστικό ὀλοκαύτωμα γιά τήν ὄντως Ἀλήθεια γεμάτο γαλήνη,
χαρά καί συγχώρηση.** Χωρὶς αὐτά δέν ἔχει σχέση μέ τόν Χριστό. Χωρὶς αὐτά
τό μαρτύριο εἶναι ἐκδήλωση ψευτοπαλληκαριάς.

Τό ἀποτέλεσμα ἦταν οἱ δύο δῆμοί του Πορφύριος καί Βάπτως νά γίνουν
χριστιανοί καί νά μαρτυρήσουν μαζί του. Εἶδαν στό ἦθος τοῦ Χαραλάμπους
τό ἦθος τοῦ Χριστοῦ. Ὅπως Ἐκεῖνος «*ὑπέρ τῶν σταυρούντων παρεκάλει*»,
ἔτσι καί ὁ ἱερέας δοῦλος Του. Ὁ ἅγιος ἀποδείχθηκε «παλληκάρι» τῆς ἀγάπης
τοῦ Χριστοῦ, γιατί εἶχε ὀλόκαρδα ἀγαπήσει τόν Σταυρό τοῦ Χριστοῦ. Αὐτή,
λοιπόν, ἡ ἀγάπη ζέστανε καί τίς καρδιές αὐτῶν τῶν δημίων καί κατάφερε νά
τίς γαληνέψει, ὥστε νά καταλάβουν ὅτι **ἄλλο ἐπιβίωση καί ἄλλο ζωή.**

γ. Ὅταν τὰ ἄλογα γεράσουν, ἔστω κι ἂν τὰ σκοτώσουν...

Σχετικά πρόσφατα στήν Ἀμερικανική Σχολή Κλασικῶν Σπουδῶν τῆς Ἀθήνας ἔγινε ἔκθεση μέ θέμα «*Τό ἄλογο στήν ἀρχαία Ἀθήνα*». Κεντρικό ἔκθεμα ἦταν ἕνας καλά διατηρημένος σκελετός ἀλόγου, πού βρέθηκε μαζί μέ ἄλλους σέ ἀνασκαφές σέ ἀρχαίο νεκροταφείο στό Φάληρο. Συντηρήθηκε καί μελετήθηκε στό Ἐργαστήριο Ἀρχαιολογικῶν Ἐπιστημῶν τῆς Σχολῆς ἀπό τόν ζωοαρχαιολόγο δρ. Φλίντ Ντίμπλ, δίνοντας πληροφορίες γιά τόν τρόπο πού ἔζησαν καί πέθαναν αὐτά τὰ ζῶα.

Τά λείψανα τοῦ θεοφόρου «*ἱππου*» ἀγίου Χαραλάμπους μαρτυροῦν ὄντως γιά τόν τρόπο ζωῆς καί θανάτου του. Τόν ἅγιο τόν σκότωσαν, ὄχι ἐπειδή γέρασε, ἀλλά ἐπειδή μέ τήν ζωή του ἔδινε μαρτυρία γιά τήν ἀλήθεια τοῦ Χριστοῦ. Ἡ μεγαλύτερη χαρά γιά τόν ἅγιο ἱερέα Χαραλάμπη ἦταν νά «*καταγγέλλῃ τόν θάνατον τοῦ Χριστοῦ καί νά ὁμολογῇ τήν Ἀνάστασίν Του*», ὄχι μόνο ὅταν τελοῦσε τή Θεία Λειτουργία ἀλλά κάνοντας ὁλόκληρη τή ζωή του ἀκατάπαυστη «*θυσίαν αἰνέσεως*». Γι' αὐτό τὰ λείψανά του δέν ἀποτελοῦν περίοιπτο –ἔστω– ἔκθεμα κάποιου Μουσείου ἀλλά πολύτιμο θησαυρό τῆς Ἐκκλησίας. Δέν εἶναι τὰ «*γυμνά ὀστέα*» ἑνός ἀλόγου ζώου ἀλλά τὰ ζωοποιά λείψανα ἑνός ἀγίου. Ὁ ἅγιος Χαραλάμπης, ἐπειδή ἀγάπησε καί ἔζησε τήν ἐν Χριστῷ ζωή, συνεχίζει μετά ἀπό τόσους αἰῶνες (μαρτύρησε τόν 2^ο αἰῶνα) νά μεταδίδει καί μέσῳ τῶν λειψάνων του τήν ζωοποιοῦ χάρι τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ. Συνεχίζει νά δίνει μαρτυρία γιά τήν ζωή πού νικαίει τόν θάνατο. Ἔτσι ὁ ἅγιος προστέθηκε σ' αὐτούς πού... πῆγαν καί γύρισαν, γιά νά μάς βεβαιώσουν ὅτι εἶναι ἀληθινά τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ: «*Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται*» (Ἰωάν. 11, 25).

ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΝΤΑ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Κατά τήν άγιολογική παράδοση, οί άγιοί Τεσσαράκοντα μάρτυρες έλαβαν τόν στέφανο τής δόξης του μαρτυρίου τό 320 μ.Χ. στήν Σεβάστεια τής Άρμενίας, επί Λικινίου του αυτοκράτορα (308-323 μ.Χ.). Ο αυτοκράτορας Λικίνιος ήταν αυτός πού μοιραζόταν τήν έξουσία μέ τόν Μ. Κωνσταντίνο, καί ό όποίος εξέδωσε διατάγματα καταδικαστικά για τούς Χριστιανούς καί τή λατρεία τους. Ένας από τούς πύο πρόθυμους εκτελεστές αυτών των διαταγμάτων ήταν καί ό έπαρχος Άγκικόλαος, ό όποίος όρίστηκε για τήν Καππαδοκία καί τήν Μικρή Άρμενία καί ήταν εκείνος πού κάλεσε στήν Σεβάστεια, στήν πόλη-έδρα τής έπαρχίας του, τήν 12η αυτοκρατορική λεγεώνα, τήν όποία διοικούσε ό δούκας Λυσίας. Σαράντα από τούς στρατιώτες αυτής τής λεγεώνας τότε άρνήθηκαν νά θυσιάσουν στά είδωλα καί κήρυξαν τήν

πίστη τους στον Χριστιανισμό. Αυτοί κατάγονταν από διάφορες πατρίδες, όμως άνήκαν στο ίδιο στρατιωτικό τάγμα. Κατά τίς διάφορες παραλλαγές των πηγών, συναντάμε σέ αυτούς τά όνόματα: Κυρίων, Κλαύδιος, Δόμνος, Σβηριανός, Εύτύχιος, Άγγίας, Ησύχιος, Εύνοϊκός, Μελίτων κ.ά. Η μνήμη τους έορτάζεται την 9η Μαρτίου, ένώ εΐναι σπουδαία καί ή Διαθήκη των Άγίων, σύμφωνα μέ τήν όποία τρεις από αυτούς (Μελέτιος, Άέτιος καί Εύτύχιος), διά χειρός του πρώτου, άπευθύνονται στους χριστιανούς καί τούς ζητούν νά μίν σκορπισθοϋν τά λείψανά τους κατά τήν κρατούσα συνήθεια, προβάλλοντας ως

λόγο ότι όλοι μαζί ακολουθήσαν τόν άγωνα τής άθλησης, άρα «κοινήν συνεθέμεθα καί τήν κατάπαιυσιν ποιήσασθαι»¹.

Η ιστορία τών Τεσσαράκοντα Μαρτύρων έντάσσεται, όσον άφορα στους έγκωμιαστικούς λόγους πού συντέθηκαν από τούς Μ. Βασίλειο, Γρηγόριο Νύσσης κ.ά., στήν κατηγορία τών «πανηγυρικών». Στά «πανηγυρικά» έξετάζεται ή ανάγκη νά έχει στήν λατρεία της ή Έκκλησία καί πρός τιμήν τών μαρτύρων έορτές, οί όποιες θά συνοδεύονταν, ιδιαίτερα μετά τόν θρίαμβο του Χριστιανισμού, από ένα έγκώμιο, στό όποιο ό έκκλησιαστικός ρήτορας θά προσαρμόσει όλα τά στοιχεία εκείνα πού εἶναι άπαραίτητα γιά τήν νέα πνευματική κατάσταση καί προοπτική. Μεγάλοι Πατέρες τής Έκκλησίας μäs άφισαν τέτοιους έγκωμιαστικούς πανηγυρικούς λόγους, όπως εἶναι αυτοί γιά τούς Τεσσαράκοντα Μάρτυρες, μέ μία συγκεκριμένη μορφολογική δομή καί πνευματική στόχευση γιά τό εύσεβές ακροατήριο².

Οί Τεσσαράκοντα Μάρτυρες, όπως εἶναι κοινός τόπος σέ όλα τά κείμενα τών μαρτυριών, κοινωνοῦν τών παθημάτων του Χριστου. Όσοι διώκονται καί πάσχουν γιά τό όνομα καί τήν πίστη του Χριστου, θεωροῦνται «Χριστοφόροι», «Θεοφόροι» καί «Πνευματοφόροι». Πολλές φορές τά σώματα τών Μαρτύρων ή τά λείψανά τους ένταφιάζονταν κρυφά, σέ μυστικά μέρη όπου άποτελοῦσαν πνευματικά καταφύγια γιά τούς Χριστιανούς. Τίς περισσότερες φορές, οί άγριότεροι διώκτες τά έριχναν στή θάλασσα ή στά ποτάμια ή στά άγρια θηρία τής έρήμου, ένω στήν συγκεκριμένη περίπτωση τών Τεσσαράκοντα Μαρτύρων θά ρίξουν τά άγια λείψανα τους σέ γκρεμούς, όμως αυτά τά μαρτυρικά λείψανα τά έξαγόραζαν ακριβά οί Χριστιανοί καί τά ένταφίαζαν όπως καί τά σώματα τών άλλων Χριστιανών, στά κοιμητήρια τών πόλεων ή τών χωριών, στά όποια υπήρχαν χριστιανικά κοιμητήρια³. Η άγία Έμμέλεια, ή μητέρα του Μ. Βασιλείου, οίκοδόμησε τήν πρώτη εκκλησία, ή όποία άφιερώθηκε στους Τεσσαράκοντα Μάρτυρες όπως καί τήν Μονή πού διψύθυνε ή άγία Μακρίνα.

Κατά τόν Συναξαριστή του Άγιου Νικοδήμου του Άγιορείτου, όμολόγησαν όλοι μαζί τήν πίστη τους στον Χριστό καί παραδόθηκαν κατά τό πρώτον στήν φυλακή, έπειτα τούς χτυποῦσαν μέ πέτρες στά πρόσωπα καί στά στόματα, όποτε συνέβη καί τό θαυμαστό οί πέτρες νά μίν τούς άγγίζουν αλλά νά έπι-

¹ Γ. Μεταλληνοῦ, «Τεσσαράκοντα Μάρτυρες», εἰς ΘΗΕ, τ. 11 (1967), στ. 725.

² Π. Πάσχου, Άγιοι, οί Φίλοι του Θεου. Εἰσαγωγή στήν Άγιολογία τής Όρθοδόξου Έκκλησίας, Εκδόσεις Άριός, 1997, σ. 171.

³ Π. Πάσχου, Άγιοι, οί Φίλοι του Θεου, ό.π., σ. 55.

στρέφουν σέ αὐτούς πού τίς ἔρριπταν. Καθώς τό ψῦχος, εἰδικά τέτοια ἐποχή, ἦταν ὀξύ καί διαπεραστικό στήν περιοχή τῆς Σεβάστειας, τούς καταδίκασαν νά ριφθοῦν γυμνοί σέ παγωμένη λίμνη. Ἔνας ἀπό αὐτούς λιποψύχησε καί πῆγε στό λουτρό πού βρισκόταν δίπλα ἀπό τόν τόπο τῆς ἀθλησις καί ὅταν τόν προσέβαλε ἡ θέρημ τοῦ λουτροῦ, ἀμέσως διαλύθηκε.

Εἶναι χαρακτηριστικός ὁ λόγος πού ὁ Μ. Βασίλειος βάζει στό στόμα τῶν Ἁγίων, νά προτρέπουν, δηλαδή, ὁ ἕνας τόν ἄλλο στό μαρτύριο: «**Δρμύς ὁ χειμών** (δηλαδή ἡ παγωμένη λίμνη), **ἀλλά γλυκός ὁ παράδεισος, ἀλγινὴ ἢ πῆξις** (= **τό πάγωμα εἶναι ὀδυνηρό**), **ἀλλ' ἠδεῖα ἢ ἀνάπαυσις...**». Στόν λόγο αὐτόν τοῦ Μ. Βασιλείου βλέπουμε νά ἀπαντοῦν, χιαστί, αὐτόνομα οἱ ὄροι «ἠδονή» (γλυκός-ἠδύς= ὁ παράδεισος) καί «ὀδύνη» (δρμύς-ἀλγινός=τό μαρτύριο), πού, σέ ἄλλες περιπτώσεις, χρησιμοποιοῦνται συνθετικά ὡς ἔκφραση τῆς «χαρμολύπης», πού οἱ Ἅγιοι δοκιμάζουν κατά τό μαρτύριό τους, τό ὁποῖο συνιστᾷ μίμησι τῆς σταυρικῆς τοῦ Χριστοῦ θυσίας, καί ἡ πρόσκαιρη ὀδύνη καί οἱ βασανισμοί (δρμύς-ἀλγινός) ἀντιμετωπίζονται ἀπό αὐτούς καρτερικά, ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀνεκλάλητης ἠδονῆς (γλυκός-ἠδύς) πού θά τοὺς προσφέρει, μετά θάνατον, ἡ συνοίκησί τους μέ τοὺς Ἁγίους, στόν παράδεισο⁴.

Ὁ φύλακας πού φυλοῦσε ἔξω, βλέποντας αὐτό τό γεγονός, μόνος του μπῆκε στή λίμνη ἀντ' αὐτοῦ πού λιποτάκτησε, καί συμπεριέλαβε τόν ἑαυτό του ὡς ἕναν ἀπό τοὺς ἁγίους μάρτυρες. Ὁ φύλακας, πρὶν ἀπό τὴν πράξη του αὐτή, εἶδε ἕνα οὐράνιο φῶς νά περικυκλῶνει τοὺς ἁγίους καί λαμπρὰ στέφανα στίς κεφαλές τοῦ καθενός ἀπό αὐτούς⁵. Ἔνας ἄλλος ἀπό τοὺς ἁγίους μάρτυρες, νέος κατά τὴν ἡλικία, τοῦ ὁποίου τό ὄνομα ἦταν Μελίτων, δέν εἶχε πεθάνει. Ὅποτε ὁ δυσσεβὴς τύραννος διέταξε νά μὴ συντρίμουν τὰ σκέλη του, ἀλλά, ἐπειδὴ ἦταν νέος καί ὑγιής, νά τόν ἀφήσουν νά ζήσει, μήπως καί ἀλλάξει τὴν πίστη του καί ἀπαρνηθεῖ τόν Χριστό. Ἡ μητέρα του βλέποντας αὐτόν ζωντανό καί φοβούμενη μήπως ἔξ αὐτοῦ δειλιάσει καί βρεθεῖ ἀνάξιος τῆς τιμῆς καί τῆς τάξης τῶν στρατιωτῶν, στάθηκε κοντά στόν γιό της καί προσπαθοῦσε

⁴ Κ. Παπαδάκη, «Λαογραφικά τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων (9 Μαρτίου)», <https://www.goodnet.gr/news-item/laografika-ton-agion-tessarakonta-marturon-9-martiou.html>

⁵ «Ὡς δὲ οἱ μὲν ἠγωνίζοντο, ὁ δὲ ἐπετίθει τὸ ἐκβησόμενον, εἶδε θέαμα ξένον, δυνάμεις τινὰς ἐξ οὐρανῶν κατιούσας, καὶ οἷον παρὰ βασιλέως δωρεὰς μεγάλας διανεμούσας τοῖς στρατιώταις· αἱ τοῖς μὲν ἄλλοις πᾶσι διήρουν τὰ δῶρα, ἕνα δὲ μόνον ἀφῆκαν ἀγέραστον, ἀνάξιον κρίνασαι τῶν οὐρανίων τιμῶν· ὃς εὐθὺς, πρὸς τοὺς πόνους ἀπαγορεύσας, πρὸς τοὺς ἐναντίους ἀπνυτομόλησεν», Μ. Βασιλείου, *1ῶ Ὁμιλία Εἰς τοὺς Τεσσαράκοντα Μάρτυρας*, Migne, PG 31, 519C.

νά βάλει θάρρος και ανδρεία στην καρδιά του⁶. Αυτή θα τον προπομπεύσει ή ίδια στον ήθλο του μαρτυρίου, δίνοντας την πρέπουσα απολογία για την γυναικεία φύση⁷. Όταν πραγματικά, λοιπόν, είδε ή μητέρα ότι παρέδωκε και αυτός την ψυχή του, τότε ελευθερώθηκε από κάθε μέριμνα και φροντίδα και έχορευε και σικρτούσε γι' αυτό τό χαροποίο τέλος του γιοῦ της. Έφερε δέ τό λείψανό του έως τον τόπο στον όποιον βρίσκονταν και τά άλλα λείψανα των άγιων και εκεί απέθεσε τό φίλατο τέκνο της μαζί με τους άλλους συστρατιώτες αυτού⁸. Οί μητέρες, κατά τον Μ. Βασίλειο, θα πρέπει να διδαχθούν από αυτό τό παράδειγμα της καλής μητέρας, ή όποία βλέποντας τους άλλους Μάρτυρες να έχουν κίόλας πεθάνει από τό ψύχος, τό δέ παιδί της άκόμπ να αναπνέει λόγω και της ρωμαλεότητας και της καρτερίας στά δεινά, και ενώ οί δήμιοι τό άφηναν με την ιδέα ότι θα μπορούσε να αλλάξει γνώμη, αυτή άφοῦ τό σίκωσε με τά χέρια της, τό έβαλε πάνω στα άμάξι, στο όποιο βρίσκονταν και οί υπόλοιποι Μάρτυρες και όδηγοῦνταν στή φωτιά, φανερώνοντας ότι ήταν γνήσια μητέρα Μάρτυρος. Δέν άφησε δάκρυα άπρηπτή και δέν έκοτόμισε κάτι ταπεινό και άνάξιο για την περισταση, αλλά έίπε: **βάδιζε, παιδί μου, τον καλό δρόμο, μαζί με τους συνομηλίκοι σου, μαζί με τους όμοσκήνους. Μήν άπουσιάσεις από τή χορεία και μήν έμφανισθείς δεύτερος από τους άλλους στον Κύριο**. Η μητέρα αυτή έδειξε σε όλο τον κόσμο ότι είχε αναθρέψει τό παιδί με τά δόγματα της πίστης και αυτός, άφοῦ έτσι είχε ανατραφεί, κατευδώθηκε κατ' αυτό τον τρόπο από την ευσεβή του μητέρα και ό διάβολος έφυγε ντροπιασμένος. Διότι άφοῦ ξεσίκωσε έναντίον αυτών όλόκληρη την κτίση, όλα τά βρήκε να νικωνται από την άρετή αυτών των άνδρων, δηλαδή πραγματικά νικιήθηκαν ή άνεμοστάρακτος νύκτα, ή πατρίδα με τον βαρύ χειμώνα, ή έποχή του έτους και ή γύμνια των σωμάτων (Μ. Βασι-

⁶ Νικοδήμιου Άγορείτου, *Συναξαριστής των Δώδεκα Μηνών*, τ. 4^{ος} (Μάρτιος-Άπρίλιος), Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Όρθόδοξος Κυψέλη, 1998, σελ. 56. Βλ. και «Τίς μοι διηγήσεται την μητέραν εκείνην την άξίαν του μάρτυρος όζαν, ή καταλειφθέντα υπό του δημίου τον έξ αυτής, διότι έμπνους ήν, και διά τουτο μη αναληφθέντα μετά των άλλων επί την άμαξαν, επειδή είδε την φιλανθρωπίαν του δημίου επί τον άριστέα, την ύβριν ουκ ήνεγκεν· αλλά εκείνον μεν έλοιδόρει, ότι των συναγωνιστών τον άθλητήν άπεσχόμισεν», Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Α' Είς τους άγιους τεσσαράκοντα μάρτυρας*. *Εγκώμιον*, Migne, PG 46, 769B.

⁷ «Οὐκ έμόν, φισί, τέκνον σύ· ου της έμης ώδίνος βλάστημα· τον Θεόν δεζάμενος, κατά Θεόν έγεννήθης. Έλαβες έξουσίαν τέκνον Θεου γενέσθαι. Δράμε προς τον σόν Πατέρα, μη καταλειφθής παρά των όμηλικων, μη δεύτερος επί τον στέφανον έλθης, μη άτελή ποιίσης μητρών ευχήν· ου λυπίσεις μητέρα, στεφανίτης και νικητής και τροπαιοφόρος γενόμενος», Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Α' Είς τους άγιους τεσσαράκοντα μάρτυρας*. *Εγκώμιον*, Migne, PG 46, 769C.

⁸ Νικοδήμιου Άγορείτου, ό.π., σ. 57.

λείου, *ΙΘ' Ομιλία Εἰς τοὺς Τεσσαράκοντα Μάρτυρας*, Migne, PG 31, 521D).

Ὁ λόγος περὶ τῶν Τεσσαράκοντα εἶναι λόγος γιὰ στρατιῶτες, γιὰ στρατιωτικό τάγμα, τὸ ὁποῖο εἶχε τὴν τοῦ πολέμου ἐμπειρία καὶ τὴν ἀπέδειξε πρὸς τὸν νικηφόρο πόλεμο κατὰ τοῦ διαβόλου. Δέν ἦταν αὐτοὶ ὀπλισμένοι μὲ ξίφη, μὲ ἀκόντια καὶ περικεφαλαῖες, ἀλλὰ ἦταν ὀπλισμένοι μὲ τὴν δύναμη τῆς πίστεως τους γιὰ τὸν Χριστό⁹. Μάλιστα, κατὰ τὸν Γρηγόριο Νύσσης ἡ θυσία τους συνιστᾷ γιὰ τὴν Ἐκκλησία τὸ προοίμιο τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς, διότι «Τεσσαράκοντα ἐξίλασμοῦ ἡμῖν αἱ ἡμέραι, ἰσάριθμοι καὶ τῶν ἁγίων οἱ στέφανοι» (Migne, PG 46, 735C). Ἡ ἄθλησί τους, δηλαδή τὸ μαρτύριό τους, πέρασε μέσα ἀπὸ ὅλη τὴν κτίση καὶ γιὰ αὐτό, μετὰ τὴν τελειώσή τους, ἐπισκέπτονταν, ὄχι χωρισμένοι, ἀλλὰ ὅλοι μαζί τίς γύρω περιοχές καὶ ἐπιτελοῦσαν πολλά καὶ θαυμαστά¹⁰. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης μᾶς ἀναφέρει τὴν περίπτωσι τῆς γειτονικῆς πολίχνης πού ὀνομαζόταν Ἰβωρα. Σέ αὐτὴ τὴν πολίχνη τοποθετεῖτο, κατὰ τὸν στρατιωτικό ρωμαϊκὸ τρόπο, ἓνας ὀπλίτης γιὰ νὰ τὴν φυλάει καὶ νὰ τὴν προστατεύει. Αὐτὸς μάλιστα προστάτευε καὶ τοὺς χωρικούς ἀπὸ τίς ὀρμές καὶ τοὺς ἀγροίκους τρόπους τῶν λοιπῶν στρατιωτῶν. Κάποτε, λοιπόν, νόσισε αὐτὸς καὶ χῶλαινε στὸ ἓνα πόδι του, κι ἦταν μίᾳ ἀρρώστια πού δέν μπορούσε μὲ κανένα τρόπο νὰ γιатρευτεῖ. Τότε ἐπικαλέσθηκε τὴ βοήθεια τῶν ἁγίων τεσσαράκοντα μαρτύρων, ὁπότε μίᾳ νύχτα ἐφανίσθηκε σέ αὐτὸν ἓνας ἄνδρας ἀξιοπρεπῆς καὶ τοῦ ζήτησε νὰ τοῦ ψηλαφήσει τὸν ἀσθενοῦντα πόδα. Τὸ πόδι του γιатρευτήκε μὲ θαυμαστὸ τρόπο, καὶ αὐτὴν τὴν θαυματουργία μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γρηγόριος Νύσσης (*Λόγος Β'*, Migne, PG 46, 784CD).

Οἱ ἅγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες ἐγκωμάζονται ὄχι γιὰ νὰ λάβουν αὐτοὶ τὸν ἔπαινο, ἀλλὰ γιὰ ἐμᾶς, ὥστε μέσῳ τῆς μίμησός τους νὰ ἀνέλθουμε στὰ θεῖα πράγματα¹¹. Οἱ στρατιῶτες ἔκαυσαν τὰ σώματα τῶν ἁγίων καὶ ὅ,τι ἔμεινε

⁹ Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Α'*, Migne, PG 46, 761D.

¹⁰ «Καὶ οὕτως, ἡμέρας ἀρχομένης, ἔτι ἐμπνέοντες τῷ πυρὶ παρεδόθησαν, καὶ τὰ τοῦ πυρὸς λείψανα ἐπὶ τὸν ποταμὸν ἀπερῶριον· ὥστε διὰ πάσης τῆς κτίσεως διεξελθεῖν τῶν μακαρίων τὴν ἄθλησιν. Ἐπὶ τῆς γῆς ἠγωνίσαντο, τῷ ἀέρι ἐνεκαρτέρησαν, τῷ πυρὶ παρεδόθησαν, τὸ ὕδωρ αὐτοὺς ὑπεδέξατο. Ἐκεῖνον ἐστὶν ἡ φωνή· Διίλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος, καὶ ἐξήγαγες ἡμᾶς εἰς ἀναψυχὴν. Οὗτοί εἰσιν οἱ τὴν καθ' ἡμᾶς χώραν διαλαβόντες, οἰνοὶ πύργοι τινὲς συνεχεῖς, ἀσφάλειαν ἐκ τῆς τῶν ἐναντίων καταδρομῆς παρεχόμενοι, οὐχ ἐνὶ τόπῳ ἑαυτοὺς κατακλείσαντες, ἀλλὰ πολλοῖς ἥδη ἐπιξενωθέντες χωρίοις, καὶ πολλὰς πατρίδας κατακοσμίσαντες. Καὶ τὸ παράδοξον, οὐ καθ' ἓνα διαμερισθέντες τοῖς δεχομένοις ἐπφοιτῶσιν· ἀλλ' ἀναμυχθέντες ἀλλήλοις, ἠνωμένως χορεύουσιν. Ὡ τοῦ θαύματος! Οὔτε ἔλλείπουσι τῷ ἀριθμῷ, οὔτε πλεονασμὸν ἐπιδέχονται», Μ. Βασιλείου, *ΙΘ' Ομιλία*, ὅ.π., 521B.

¹¹ Μ. Φωτίου, *Λόγος ΣΟΔ' Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐκ τοῦ ἐγκωμίου εἰς τοὺς ἁγίους μ' μάρτυρας*, Migne, PG 104, 236A.

τό ἔρριψαν στό ποτάμι γιά νά μίν τό λάβουν οἱ Χριστιανοί. Ὅμως κατά τήν Θεία Οἰκονομία συνήχθησαν τά ἅγια λείψανα σέ ἕναν κρημνό τοῦ ποταμοῦ, τά ὁποῖα ἐντόπισαν καί τά παρέλαβαν οἱ Χριστιανοί καί τά διατήρησαν ὡς ἀσύλπτο πλοῦτο πίστεως καί Ὁρθοδοξίας.

Τά λείψανα τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων μᾶς παρέχουν τήν εὐκαιρία νά δοῦμε τό γεγονός τοῦ διαμοιρασμοῦ τῶν λειψάνων σέ Ἀνατολί καί Δύση. Ὁ Μ. Βασίλειος, γιά παράδειγμα, βλέπει τούς Τεσσαράκοντα Μάρτυρες νά κάνουν καστρότειχα καί νά φυλᾶνε τίς πόλεις τῶν Χριστιανῶν ἀπό τούς ἐχθρούς πού τίς ἀπειλοῦσαν¹², ἀλλά καί ὁ Γρηγόριος Νύσσης λέει πῶς καί ἡ σκόνη καί ἡ στάχτη ἀπό τά λείψανα τῶν τεσσαράκοντα πού εἶχε σκορπιστεῖ σέ ὅλο τόν κόσμο, εἶναι μία εὐλογία καί ἕνας πολύτιμος πνευματικός θησαυρός, μάλιστα ἔλεγε μέ καύχησι ὅτι ἕνα μέρος τοῦ πολύτιμου αὐτοῦ θησαυροῦ κατεῖχε καί ὁ ἴδιος¹³. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης, μάλιστα, ἦταν ἕνας ἀπό αὐτούς πού τοποθέτησαν τά σώματα τῶν γονέων του κοντά στά ἦδη ἅγια λείψανα τῶν γενναίων αὐτῶν στρατιωτῶν. Καί στή συνέχεια διηγεῖται πῶς ἐόρτασαν τήν πρώτη μνήμη τῶν ἐνδόξων αὐτῶν Μαρτύρων, μέ ὅλη τήν οἰκογένειά του, μέ τήν εὐκαιρία τῆς κατάθεσης τῶν τιμῶν λειψάνων τους. Στήν συνάφεια αὐτή μᾶς παραθέτει καί ἕνα προσωπικό γεγονός. Ὅταν ἔλαβε τήν πρόσκληση γιά τήν ἱερά πανήγυρη γιά τά λείψανα τῶν ἁγίων, ἔδειξε μία σχετική δυσαρέσκεια, ἀναλογιζόμενος ὅτι θά μπορούσε ἡ συγκεκριμένη τελετή νά γίνει σέ ἄλλο χρονικό διάστημα καί ὄχι τόσο βιαστικά. Ἐφθασε λοιπόν στό χωρίο καί ἡ παννυχίδα ἦταν ἦδη ἐνεργή, τά δέ λείψανα τῶν ἁγίων τύγγαναν τῆς πρέπουσας ψαλμωδίας. Αὐτός πῆγε γιά ὕπνο καί στόν ὕπνο εἶδε ὄναρ, κατά τό ὁποῖο ἐπιθυμοῦσε νά εἰσέλθει στόν χῶρο τῆς παννυχίδος, ὅμως στρατιῶτες τόν ἐμπόδιζαν νά εἰσέλθει μέ τά σπαθιά τους. Μάλιστα θά τραυματιζόταν ἐάν κάποιος ἀπό αὐτούς δέν μεσολαβοῦσε, ὁ ὁποῖος μάλιστα τοῦ φάνηκε πιό φιλόνητος ἀπό τούς ἄλλους. Ὅταν ξύπνησε, συνειδητοποιήσε ὁ Γρηγόριος Νύσσης τί σήμαινε αὐτή ἡ φοβερή ὄπτασία, κατάλαβε τό λάθος του καί ἀμέσως ζήτησε συγχώρεση πάνω ἀπό τή θήκη τῶν ἱερῶν λειψάνων. Ζήτησε τί

¹² «οἰοῖνε πύργοι τινές συνεχεῖς, ἀσφάλειαν ἐκ τῆς τῶν ἐναντίων καταδρομῆς παρεχόμενοι, οὐχ ἐνὶ τόπῳ ἑαυτοὺς κατακλείσαντες, ἀλλὰ πολλοῖς ἦδη ἐπιξενωθέντες χωρίοις, καί πολλὰς πατριδας κατακοσμίσαντες. Καί τὸ παράδοξον, οὐ καθ' ἕνα διαμερισθέντες τοῖς δεχομένοις ἐπιφοιτῶσιν· ἀλλ' ἀναμειχθέντες ἀλλήλοις, ἠνωμένως χορεύουσιν», Μ. Βασιλείου, *10^η Ομιλία*, ὁ.π., 521B.

¹³ «Εἰ δέ τι χρῆ προσθεῖναι καί τῶν κατ' ἐξαιρέτόν μοι προσηκόντων, ἐρῶ. Ἦνίκα γάρ τίν ἐπὶ τοῖς λειψάνοις πανήγυριν τήν πρώτην τελεῖν ἐμέλλομεν, κἄν τῷ ἁγίῳ σικῶ ἀναπαύειν τίν λάρνακαν, ἢ μίτηρ, ἢ ἐμί· αὐτὴ γάρ ἦν ἡ τῷ Θεῷ συνάγουσα καί κοσμοῦσα τήν ἐορτήν· ἡ δέ ἦκειν με πρὸς τήν μετουσίαν...», Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Β', Migne*, PG 46, 784D- 785A.

συγχώρεση από τόν Θεό καί τήν ἀμνηστία από τούς ἄγιους στρατιῶτες (Λόγος Β', Migne, PG 46, 785B).

Ἡ πόλη τῆς Λάρισας ἔχει τήν ἰδιαίτερη χαρά καί τιμή νά κοσμεῖται ἀπό ἕναν περικαλλῆ ἱερό ναό πού φέρει τό ὄνομα τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, στόν ὁποῖο ὑπάρχει τεθησαυρισμένο λείψανο των Μεγαλομαρτύρων πού χαρίζει ἴαση, ἀγιασμό καί δύναμη στούς εὐλαβεῖς προσκυνητές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Α' Εἰς τούς ἄγιους τεσσαράκοντα μάρτυρας*. Ἐγκώμιον, Migne, PG 46, 749-772.
2. Μ. Βασίλειος, *Ὁμιλία ΙΘ' Εἰς τούς ἄγιους τεσσαράκοντα μάρτυρας*, Migne, PG 31, στ. 508-525.
3. Μ. Φώτιος, *Λόγος ΣΟΔ' Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐκ τοῦ ἐγκωμίου εἰς τούς ἄγιους μ' μάρτυρας*, Migne, PG 104, στ. 236-237.
4. Μεταλλινός, Γ., «Τεσσαράκοντα Μάρτυρες», *ΘΗΕ* (Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια), τ. 11, Ἀθῆναι 1967, στ. 725-726.
5. Νικόδημος Ἀγιορείτης, *Συναξαριστής τῶν Δώδεκα Μηνῶν*, τ. 4^{ος} (Μάρτιος-Ἀπρίλιος), Θεσσαλονίκη, ἐκδόσεις Ὁρθόδοξος Κυψέλη, 1998.
6. Παπαδάκης Κ., «Λαογραφικά τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων (9 Μαρτίου)», <https://www.goodnet.gr/news-item/laografika-ton-agon-tessarakonta-marturon-9-martiou.html>
7. Πάσχος Π., *Ἅγιοι, οἱ Φίλοι τοῦ Θεοῦ. Εἰσαγωγή στήν Ἀγιολογία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἐκδόσεις Ἀρμός, 1997.

ΑΡΧΙΜ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΜΟΥΖΗΣ
ΙΕΡΟΚΗΡΥΚΑΣ Ι. Μ. ΧΑΛΚΙΔΟΣ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ ΠΑΡΑ ΤΩ ΑΡΧΙΓΡΑΜΜΑΤΕΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

ΑΓΙΟΣ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο ΤΡΟΠΑΙΟΦΟΡΟΣ

Μέσα στην εύλογη περίοδο της Διακαινησίμου Έβδομάδος, ή Αγία μας Έκκλησία, ως φιλόστοργος Μήτηρ όλων ήμῶν, προβάλλει τό ιερό πρόσωπο τοῦ Ἁγίου Ἐνδόξου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιφόρου. Πρόκειται οὐσιαστικά περὶ τῆς ἀποδείξεως τοῦ γεγονότος ὅτι ὄντως ὁ Κύριός μας μέ τὴν ἔνδοξό του Ἀνάστασι ἐγκαινιάζει μία νέα περίοδο γιὰ τό ἀνθρώπινο γένος.

Ἡ νέα αὐτή περίοδος κομίζει στοὺς πιστοὺς, κατὰ πρῶτον, τὴν ἀφοβία μπροστά στὸν θάνατο. Ὁ ἔσχατος ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρώπου κυριολεκτικὰ συντρίβεται, παύει νὰ ἀπειλεῖ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ, νὰ τὴν κυριεύει καὶ νὰ τὴν ὑποδουλώνει. Ὁ θάνατος μετατρέπεται σέ ὕπνο καὶ ὁ ἀνθρώπος σέ κεκοιμημένο. Ἀκόμη ἀντηχεῖ στά αὐτιά μας ὁ κατηχητικὸς λόγος τοῦ Ἱεροῦ Χρυσοστόμου, μέσα ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὁ Χρυσορρήμιον Πατὴρ περιγράφει τὴν σπουδαί-οῦσα τῆς Ἀναστάσεως περιπαίζοντα οὐσιαστικὰ ὁ ἴδιος τὸν θάνατο: «Μηδεὶς φοβείσθω θάνατον ἡλευθέρωσε γάρ ἡμᾶς ὁ τοῦ Σωτῆρος θάνατος. Ἐσβησεν αὐτόν, ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενος. Ἐσκύλευσε τὸν ἄδην ὁ κατελθὼν εἰς τὸν ἄδην... Ποῦ σου, θάνατε, τό κέντρον; Ποῦ σου, ἄδην, τό νίκος; Χριστός γάρ ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο».

Τό δεύτερο χαρακτηριστικὸ τῆς νέας περιόδου πού σηματοδοτεῖ ἡ Ἀνάστασι τοῦ Κυρίου εἶναι ἡ ἀνακαινισὴ τῆς ἀνθρώπινης φύσεως. Ὁ ἀνθρώπος ἀποκτᾶ καὶ πάλι οὐράνια προοπτικὴ, καθὼς καθίσταται ἰκανὸς νὰ κερδίσει καὶ νὰ ἀπολαύσει τό καινὸν πόμα καὶ τὴν νέα Ἱερουσαλήμ. Ζεῖ ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ ἡ πορεία του εἶναι πρὸς τὸν οὐρανό. Τό οὐράνιο πολίτευμα τῶν μετεχόντων στὴν Ἀνάστασι τοῦ Κυρίου μας εἶναι ἡ κυριότερη δύναμις πού ἐνισχύει τὴν ὥρα τῶν δοκιμασιῶν, τῶν πόνων, τοῦ μαρτυρίου. Ὅλα τοῦτα ἀποτελοῦν, κατὰ παράδοξο στὴν ἀνθρώπινη λογικὴ τρόπο, ποθητά, ἀνίκανα νὰ ἐπιφέρουν ἄλγος, ἀποστροφή, ἀπέχθεια. Ἀντιθέτως, μαρτυροῦν πιστότητα στὸν Κύριο καὶ υἱοθέτησι τοῦ Σταυρικοῦ ἡθους, τό μόνο πού ἐγγυᾶται τὴν Ἀνάστασι.

Υπάρχει και ένα τρίτο στοιχείο με το οποίο καινούργει τον κόσμο η Ανάστασις του Χριστού. Καθιστά όλους τους ανθρώπους αδελφούς. Ο Άναστάς Κύριος ζητά από τις Μυροφόρες να απαγγείλουν στους «αδελφούς του» το γεγονός της Αναστάσεώς του. Εκείνος εμφανίζεται στους Μαθητές του όταν είναι συνηγμένοι επί το αυτό, για να δείξει ότι η εμπειρία της Αναστάσεως μοιράζεται και κοινωνείται μεταξύ όσων έμπορούνται από τον ίδιο καρδιακό πόθο για το πρόσωπο του Αναστάσαντος Νυμφίου. Όσοι μάλιστα μετέχουν σε αυτήν την κοινή Αναστάσιμη εμπειρία, την μεταφέρουν σε όλόκληρο τον κόσμο, γενόμενοι ουσιαστικά παραδείγματα προς μίμηση.

Ενώ, τέλος, ο Χριστός εγκαινιάζει τον έορτασμό της νέας ζωής ως Πάσχα αιώνιο, δίχως τέλος. Το ιστορικό γεγονός της Αναστάσεως λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένα χωροχρονικά πλαίσια, όμως η βίωσή του είναι διαρκής. Κάθε εβδομάδα οι πιστοί απολαμβάνουμε το Πάσχα καθώς συλλειτουργούμε κατά την ημέρα του Κυρίου, δηλ. την Κυριακή και ένωνόμαστε τόσο με τον Αναστάσαντα Χριστό όσο και μεταξύ μας διά της Θείας Κοινωνίας.

Μέσα σε αυτήν λοιπόν την νέα περίοδο έορτάζουμε τον Μεγαλομάρτυρα Γεώργιο, ως τον κατεξοχήν βιώσαντα την ανακαινιστική αναστάσιμη παρουσία του Κυρίου μας.

Ο Άγιος Γεώργιος δέν φοβάται να περάσει το κατώφλι του θανάτου. Για εκείνον ο θάνατος αποτελεί το μέσο διά του οποίου θά απολαύσει στην έπουράνιο Βασιλεία τον αγαπημένο του Νυμφίο. Γνωρίζει πολύ καλά ότι δέν θά σταματήσει να ζει, αλλά ότι θά κερδίσει ανώτερη και καλύτερη ποιοτικά ζωή πλησίον του Κυρίου του. Δέν περιφρονεί την επίγεια ζωή επιθυμώντας να πεθάνει, παραιτούμενος από την καθημερινότητα, αλλά βλέπει την έδω ζωή υπό το πρίσμα της αιωνιότητας. Με αυτόν τον τρόπο νοσηματοδοτεί το παρόν συνδεόντάς το με το επέκεινα, δηλαδή την θέωση. Η αγιότητα για τον Μάρτυρα δέν είναι μία κατάσταση του απώτερου μέλλοντος. Είναι τρόπος ζωής μέσα στην καθημερινότητά του, η οποία ολοκληρώνεται στην Βασιλεία του Θεού.

Αυτή η θεώρηση της ζωής καθιστά τον Γεώργιο ικανό να αξιολογήσει με πνευματικά κριτήρια τά χαρίσματα και τά προσόντα του. Είναι νέος, όμορφος, με αξιοζήλευτη θέση στο στράτευμα, έχει μία ζωή που ο κόσμος θά θεωρούσε επιτυχημένη. Όλα αυτά όμως για τον Άγιο τοποθετούνται στην σωστή τους θέση. Είναι χαρίσματα που η αγάπη του Θεού του έχει προσφέρει, προκειμένου να τά αξιοποιήσει προς τό συμφέρον της ψυχής του και των ύπολοίπων ανθρώπων. Εάν ο Γεώργιος χρησιμοποιούσε τά χαρίσματά του ως δικές του κατακτήσεις, τότε θά ήταν ένας από τους πολλούς που ζούν άπλά για να πεθάνουν και να ξεχαστούν. Θά βίωνε την ματαιότητα της ήμερομηνίας λήξης των προσόντων του, η οποία μειώνει ουσιαστικά την αξία τους. Ο Γεώργιος

ὅμως ἀσφαλίξει καί ἀφθαρτοποιεῖ τὰ χαρακτηριστικά του, καθὼς τὰ ἀντιπροσφέρει στὸν Δωροδοτὴ του μέσα ἀπὸ τὸ μαρτύριό του.

Ἀλήθεια, γιατί ὅλοι μας ἀπευθυνόμαστε στὸν Ἅγιο, ὅπως καί σέ ὅλους τοὺς Ἁγίους, μιλώντας του στό β' ἐνικό πρόσωπο, ἔχοντας τὴν βεβαιότητα ὅτι μᾶς ἀκούει, μᾶς συμπονᾷ, μᾶς συνδράμει καί μεσιτεύει γιὰ ἐμᾶς; Γιατί ὅλοι πιστεύουμε ὅτι ὁ κάθε Ἅγιος, ὡς φίλος τοῦ Ἀναστάσιου Χριστοῦ δέν πεθαίνει, ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ζεῖ καί νὰ διατηρεῖ μέ ὅσους τὸ ἐπιθυμοῦν κοινωνία ζωῆς;

Ἔπειτα, ὁ Ἅγιος Γεώργιος δέν δειλιάζει μπροστά στά μαρτύρια. Ὑπομένει τὸν ἐγκλεισμό στὴν φυλακή, τὴν στενοχωρία τῆς περισφίξεως τῶν κάτω ἄκρων του καί τῆς τοποθετήσεως στό σῶμα του μεγάλης λίθινης πλάκας, τὸ μαρτύριο τοῦ τροχοῦ, τὴν ρίψη καί παραμονή του σέ ἀσβέστη, τὴν πόση δηλητηρίου. Μαρτύρια πού ἡ ἀνάγνωσή τους καί μόνο προκαλεῖ δέος καί φόβο. Ὁ Γεώργιος ὅμως δέν φοβάται. Γιὰ ἐκεῖνον τὰ μαρτύρια ἀποτελοῦν εὐκαιρία συμμετοχῆς στὸν σταυρικό θάνατο τοῦ Κυρίου του. Ἐπιπλέον, γνωρίζει ὅτι ὁ Χριστός εἶναι συναθλιπτής καὶ συγκακουχούμενος, δίδοντάς του δύναμη καί ὑπομονή μέχρι τέλους. Ὁ Μάρτυρας αἰσθάνεται, βιώνει ὀλοζώντανη τὴν παρουσία τοῦ Κυρίου κατὰ τὴν ὥρα τῶν μαρτυριῶν του. Ὅταν ὑποβάλλουν τὸν Ἅγιο στό μαρτύριο τοῦ τροχοῦ, ὁ Ἀναστάσις Ἰησοῦς τὸν διατηρεῖ ἀλώβητο ἀπὸ τὴν δοκιμασία καί ὅταν τοῦ δίνουν νὰ πιεῖ δηλητήριο, ὁ ἴδιος ὁ Ἅγιος ἐπικαλεῖται τὴν διαβεβαίωση τοῦ Κυρίου ὅτι ὅσοι τὸν ἀκολουθοῦν θὰ στέκονται πάνω ἀπὸ τὴν δύναμη τοῦ ἐχθροῦ ἀβλαβεῖς. Μέ αὐτὸν τὸν τρόπο, ὁ Μάρτυρας τὴν ὥρα τῶν δοκιμασιῶν ὑπομένει καί βιώνει τὴν χαρὰ τῆς Ἀναστάσιμης δυνάμεως τοῦ Υἱοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἀκόμη, μέσα ἀπὸ τὸ μαρτύριό του, ἀπολαμβάνει τὴν ἀνακαινιστικὴ πνοή τῆς ἀναστημένης παρουσίας τοῦ Χριστοῦ, καθὼς τὰ ἱερά του λείψανα καθίστανται πηγὴ θαυμάτων, ἰατρείας καί ζωῆς. Ἀμέτρητα καί συνεχῆ τὰ θαυμαστά γεγονότα πού συνδέονται μέ τὰ ἱερά λείψανα τοῦ Μάρτυρος, τὰ ὁποῖα δέν ἀποπνέουν τὴν δυσωδία τοῦ θανάτου, ὅπως τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, τῶν μὴ ἐχόντων ἐλπίδα, ἀλλὰ προσελκύουν τίς ἱκεσίες τῶν πιστῶν γιατί φιλοξενοῦν τὴν ἀληθινὴ ζωή.

Κομίζει λοιπὸν ὁ Ἅγιος Γεώργιος τὴν νέα ζωὴ πού ἐγγυᾶται ὁ Ἀναστάσις Χριστός σέ ὅλους μας. Αὐτὴ ἡ νέα ζωὴ εἶναι ὅ,τι τὸ πολυτιμότερο μπορούμε νὰ λάβουμε, κυρίως οἱ χριστιανοὶ τῆς ἐποχῆς μας. Ζοῦμε μέσα σέ ἀντίθετες συνθῆκες. Πόλεμοι, βία, ἐγκληματικότητα δημιουργοῦν κλίμα ἀνασφάλειας, φόβου, ἀνησυχίας γιὰ τὸ παρὸν καί γιὰ τὸ μέλλον. Δέν μπορούμε νὰ ἀπολαύσουμε τὴν ζωὴ, ἐνῶ πολλές φορές ἡ μεταξύ μας καχυποψία δηλητηριάζει τίς σχέσεις καί τὴν ἐπικοινωνία μας.

Ἡ ἀναστάσιμη παρουσία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν ἀξία τῆς παρουσίας ζωῆς σέ συνδυασμὸ μέ τὴν μέλλουσα. Μᾶς βοηθᾷ νὰ ἀντιληφθοῦμε

τό πόσο σημαντικό είναι να μίν απολυτοποιούμε τόν παρόντα βίο, αλλά να τόν ζούμε ως πάροικοι. Ἡ πατριδα μας είναι ἐπουράνια καί πρὸς ἐκείνη ἔχουμε ἢ καλούμαστε να ἔχουμε τόν νοῦ μας. Κάθε ἐπίγεια δράση προσφέρει ἐμπειρίες πού μᾶς βοηθοῦν να κατανοήσουμε τήν φθαρτότητα καί ματαιότητα τοῦ παρόντος αἰῶνος.

Μέσα στίς δυσκολίες τῆς καθημερινότητας βλέπουμε τήν ἀφορμή γιά ἄσκηση στήν ὑπομονή καί τήν ταπεινώση. Δέν πτοοῦμαστε ἀπό τήν συχνότητα τῶν προβλημάτων οὔτε ἀπογοιτευόμαστε ἀπό τίς δοκιμασίες πού ἐμφανίζονται, γιατί ἔχουμε τήν βεβαιότητα ὅτι δέν εἴμαστε μόνοι. Ἡ βεβαιότητα τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου μας σέ κάθε στιγμή τῆς ζωῆς μας εἶναι ἐκείνη πού μᾶς ἐμπνέει καί μᾶς ἐνισχύει.

Ὁ Ἅγιος Γεώργιος δέν ἐπαγγέλλεται μία ζωή δίχως πόνο καί δοκιμασίες. Ἀντιθέτως, βεβαιώνει ὅτι ἡ καθημερινότητα μας εἶναι δύσκολη. Παράλληλα ὅμως ὑπόσχεταί καί τήν αἴσια ἐκβαση κάθε ἀντιξοότητας ὑπὸ τήν προϋπόθεση να υἱοθετήσουμε τήν δική του στάση ζωῆς.

Μέσα ἀπό τήν ἱερή ὑμνολογία πού ἀφιερώνουμε στόν Μάρτυρα ὁμολογοῦμε ὅτι κατέκτησε τήν ἀγιότητα ἔχοντας λάβει τόν θώρακα τῆς πίστεως, τήν ἀσπίδα τῆς χάριτος καί τό δόρυ τοῦ Σταυροῦ.

Αὐτή ἡ πνευματική θεώρηση τοῦ στρατιωτικοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ Ἁγίου, πού εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀνακαινιστικῆς ἀναστάσιμης δυνάμεως τοῦ Κυρίου μας, ἀποτελεῖ καί τήν ἐγγύηση τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τοῦ δικοῦ μας ἀγώνα.

Ὁ θώρακας ἀποτελεῖ τό στρατιωτικό ἐξάρτημα πού προστατεύει τά ζωτικά ὄργανα τοῦ στρατευμένου. Ἡ πίστη προσφέρει ὑψηλή προστασία στόν πνευματικό ἀγωνιστή, καθώς τόν στερεώνει καί τόν προφυλάσσει ἀπό τήν ἀστάθεια πού προκαλεῖ ἡ ἔλλειψή της.

Ἡ ἀσπίδα προστατεύει ἀπό τίς ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ. Κατ' ἀνάλογο τρόπο ἡ θεία χάρις καθιστᾷ τόν πιστό ἄτρωτο ἀπό τόν δαιμονικό πόλεμο. Ἐνῶ, τέλος, μέ τή δύναμη τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ὁ ἀγωνιζόμενος ἐπιτίθεται πνευματικά σέ κάθε δολιότητα τοῦ ἀντικειμένου.

Μέσα ἀπό τούτη τήν θεώρηση τῆς ζωῆς μας, μποροῦμε να ψάλλουμε καί να νοηματοδοτοῦμε τήν ὑπαρξή μας μέ τόν σπουδαιότερο παιάνα πού γνώρισε ἡ ἀνθρωπότητα: «Χριστός ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, θανάτῳ θάνατον πατήσας».

Στήν Ἑλληνική Νοηματική Γλώσσα, ἡ μετοχή «πατήσας» παρουσιάζεται μέ τό νόημα πού σημαίνει «συνέτριψε, νίκησε κατά κράτος». Μέ τήν βεβαιότητα λοιπόν ὅτι ὁ Κύριός μας συνέτριψε τόν θάνατο καί τήν ἐγγύηση τῆς δικῆς μας ἐπιτυχοῦς συμμετοχῆς σέ αὐτήν τήν νίκη πού μᾶς προσφέρει ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ἄς πορευθοῦμε ἐπιδιδόμενοι στόν ἀγώνα τῆς καθημερινότητας μέ σκοπό τήν κατάκτηση τῆς ἐπουρανοῦ Βασιλείας.

ΑΡΧΙΜ. ΑΡΤΕΜΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΠΑΤΡΩΝ

«ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΠΙΣΤΟΙ, ΣΥΝ ΤΗ ΜΗΤΡΙ ΤΗ ΕΛΕΝΗ ΤΙΜΗΣΩΜΕΝ ΣΗΜΕΡΟΝ»

Ἡ 21η Μαΐου εἶναι μιὰ ἀπό τίς μεγαλύτερες καί σπουδαιότερες μέρες γιά τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Ἡμέρα κατά τήν ὁποία οἱ δύο μεγάλοι Βασιλεῖς καί Ἰσαπόστολοι Κωνσταντῖνος καί ἡ μητέρα του, Ἁγία Ἑλένη, τιμῶνται γιά τήν προσφορά τους στόν Χριστιανικό κόσμο. Ὁ Συναξαριστής στόν Ὅρθρο τῆς Ἑορτῆς δηλώνει αὐτή τήν μεγάλη ἀξία τους καί προσφορά τους, ἡ ὁποία ἦταν ἰκανή ἀπό ἀπλούς κοσμικούς βασιλεῖς νά τοὺς προσφέρει καί τό στέμματα τῆς βασιλικῆς ἀξίας καί ἀποδοχῆς στίς καρδιές ὄλων τῶν Χριστιανῶν.

*Ὡς κοινόν εἶχον γῆς Βασιλεῖς τό στέφος
Ἔχουσι κοινόν καί τό τοῦ πόλου στέφος
Ἐύθανε μητέρι εἰκάδι πρώτη Κωνσταντῖνος».*

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καί ἡ Ἁγία Ἑλένη ὑπῆρξαν αὐτοί οἱ ὅποιοι, στά δύσκολα χρόνια τῆς κορυφώσεως τῶν διωγμῶν ἀπό τοὺς εἰδωλολάτρες, ἐπιλέχθηκαν ἀπό τόν Θεό νά φέρουν στοὺς ὤμους τους τό μεγάλο φορτίο τῆς ἀναδειξέως τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τῆς μεταβάσεως ἀπό τήν ἐποχή τοῦ σωματικοῦ μαρτυρίου, στήν ἐποχή τοῦ μαρτυρίου τῆς ἀσκίσεως καί τῆς ἐν Χριστῷ ἐν γένει ζωῆς καί βιοτῆς.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, γιός τοῦ Καίσαρα Κωνσταντῖνου τοῦ Χλωροῦ, γεννήθηκε μέν στήν Νίσσα τῆς Σερβίας, ἀλλά τά τρυφερά χρόνια τῆς νεότητός του τά πέρασε ὡς ὄμηρος τοῦ αὐτοκράτορα Διοκλητιανοῦ, ὁ ὁποῖος τόν κρατοῦσε αἰχμάλωτο προκειμένου νά ἐξασφαλίσει ὅτι ὁ πατέρας του δέν θά ἐπαναστατοῦσε ἐναντίον του. Στά δύσκολα ἐκεῖνα παιδικά του χρόνια, ὁ νεαρός Κωνσταντῖνος ἐπαίρνε δύναμη ἀπό τήν ἀνατροφή πού τοῦ εἶχε δώσει ἡ μητέρα του μέχρι τότε. Ἐκεῖ κοντά στόν αὐτοκράτορα Διοκλητιανό βίωσε τήν σκληρότητα καί τήν βιαιότητά του ἀπέναντι στοὺς ἀνθρώπους, ἀλλά κυρίως στοὺς Χριστιανούς. Ὅπως ἀναφέρει ὁ ἱστορικός Εὐσέβιος, ὁ ὁποῖος γνώριζε τόν

Μέγα Κωνσταντίνο, ή καρδιά του νεαρού αυτού παιδιού συγκλονιζόταν όταν έβλεπε από κοντά τὰ μαρτύρια τῶν χριστιανῶν. Μὲ δέος καὶ σεβασμὸ παρακολουθοῦσε ἀνθρώπους ὄλων τῶν ἡλικιῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν τάξεων νὰ ὑπομένουν μὲ σθένος καὶ καρτερικότητα τὰ φορικτὰ μαρτύρια γιὰ τὴν ἀγάπη τους στὸν Χριστό. Σύμφωνα μὲ μιά παράδοση, παρακολούθησε καὶ τὸ μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ ἡ γενναιοῦτα καὶ ἡ στάση τοῦ νεαροῦ αὐτοῦ ἀξιωματικοῦ ἔμεινε χαραγμένη στὴν καρδιά καὶ τὸν νοῦ του.

Τὰ χρόνια πέρασαν καὶ ἔφτασε ἡ στιγμή αὐτὸς ὁ νεαρός, πού μέχρι πρὶν λίγο καιρὸ ἦταν ὄμηρος τοῦ αὐτοκράτορα, εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ διεκδικήσει τὴν αὐτοκρατορία. Σὲ μιά κρίσιμη μάχη πού πραγματοποιήθηκε στὸν Τίβερη ποταμὸ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος καλεῖται νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν κουνιάδο του Μαξέντιο, ἔρχεται ὁ Ἕνας καὶ Ἀληθινὸς Θεὸς νὰ φανερωθεῖ στὸν Κωνσταντίνο καὶ νὰ τοῦ δείξει τὸν δρόμο πού θὰ μποροῦσε νὰ ἀκολουθήσει γιὰ νὰ βγεῖ νικητής. Σὲ ἐκείνη τὴν μάχη ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε στὴν διάθεσή του 25.000 στρατιωτικούς καὶ ἀπέναντί του ὁ Μαξέντιος 100.000. Ἡ μάχη ἦταν ἄνιση καὶ τὸ ἀποτέλεσμα προφανῶς προδικασμένο. Ἀλλὰ ἡ ἱστορία ἔχει δείξει ὅτι σημασία δὲν ἔχουν τὰ ἀνθρώπινα ποσοστὰ καὶ οἱ ἀριθμοί, ἀλλὰ ἡ πίστη καὶ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ.

Ἔτσι, ἐνῶ μὲ τὰ ἀνθρώπινα δεδομένα φαίνονταν ὅλα ἐναντίον του, ὁ Θεὸς καλεῖ τὸν Κωνσταντίνο νὰ γίνῃ ὁ νέος Δαυὶδ ἐναντίον τοῦ Γολιάθ. Μέρα μεσημέρι καὶ ἐνώπιον ὄλου τοῦ στρατοῦ, ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς καὶ τὸ στράτευμα τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος βλέπει στὸν οὐρανὸ νὰ ἐμφανίζεται τὸ σημεῖο τοῦ Σταυροῦ καὶ νὰ γράφει λατινικὰ IN HOC VINCAS, δηλαδή EN ΤΟΥΤῶ ΝΙΚΑ. Ὁ Θεὸς τὸν καλεῖ, ἂν θέλει νὰ λάβῃ τὸ σημεῖο τοῦ Σταυροῦ ὡς ὄπλο καὶ ἀρωγὸ γιὰ νὰ συντρίψει τὸν ἀντίπαλο. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔρχεται ἀντιμέτωπος μὲ τὸ δίλημμα τῆς ἀμφισβήτησης: Μήπως εἶναι ψευδαίσθηση; Μήπως εἶναι φαντασία; Ἡ ἀποτέλεσμα κόπωσης ἢ φόβου ἀπέναντι στὸν ἐχθρὸ; Ἡ ἀπάντηση ὅμως γι' αὐτὸν ἦταν ξεκάθαρη. Εἶναι σημάδι ἀπὸ τὸν Χριστό. Δὲν διστάζει καθόλου. Δίνει ἀμέσως ἐντολή νὰ κατασκευαστεῖ λάβαρο, τὸ ὁποῖο νὰ φέρει τὸ σημεῖο τοῦ Σταυροῦ καὶ συμπεριλαμβάνει καὶ τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ, ΧΡ. Τὸ ἴδιο καὶ στίς ἀσπίδες τῶν στρατιωτῶν του. Ἡ πράξη αὐτὴ τοῦ Κωνσταντίνου δηλώνει τὴν ξεκάθαρη ὁμολογία του στὴν πίστη στὸν Ἀληθινὸ Θεὸ καὶ τὴν πλήρη ὑπακοή του στό θέλημά Του. Ἔτσι στίς 28 Ὀκτωβρίου 312 ξεκινᾷ μιά συγκλονιστικὴ μάχη. Ὁ Κωνσταντῖνος καταφέρνει νὰ γκρεμίσει μιά γέφυρα τοῦ Τιβερίου ποταμοῦ καὶ ἐκεῖ νὰ πινοῦν, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μαξέντιος. Μιά ἄνιση μάχη, ἡ

όποια ἐξελίχθηκε σέ μεγάλο θρίαμβο γιά τόν Κωνσταντῖνο καί τόν καθιέρωσε ὡς μοναδικό αὐτοκράτορα, σέ μία αὐτοκρατορία πού ἐκτεινόταν ἀπό τήν Ἰρλανδία μέχρι τήν Ἰνδία.

Στό Ἐξαποστειλάριο τῆς Ἑορτῆς τῶν Ἀγίων, ὁ Ἱερός Ὑμνογράφος περιγράφει μέ τρόπο μοναδικό πῶς ἡ Θεοφάνεια αὐτή τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στόν Μέγα Κωνσταντῖνο καί τήν Ἁγία Ἐλένη γίνεται αἰτία νά ἀλλάξει πλέον ὁλόκληρος ὁ κόσμος καί ἀπό τά σκοτάδι νά ἐπανέλθει τό Φῶς: «Οὐκ ἐξ ἀνθρώπων εἴληφε, τό βασιλείον κράτος, ἀλλ' ἐκ τῆς θείας χάριτος, Κωνσταντῖνος ὁ μέγας, σὺν τῇ μητρὶ οὐρανόθεν, ἐξαστραπτὸν δέ βλέπει, Σταυροῦ τό θεῖον τροπαιον, ὅθεν τούτῳ ὀλέσας τοὺς δυσμενεῖς, τῶν εἰδώλων ἔλυσε τὴν ἀπάτην, ἐν κόσμῳ δέ ἐκράτυνε, τὴν ὀρθόδοξον πίστιν».

Ὁ Κωνσταντῖνος δέν λησιμόνησε ποτέ αὐτὴν τὴν εὐεργεσία καί ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ στὴν ζωὴ του. Λίγους μῆνες μετὰ τὴν νίκη του ὑπογράφει τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων καί καθιερώνει τὴν ἀνεξιθρησκία ἐντὸς τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐνῶ ἀναγνωρίζει τὴν χριστιανικὴ Ἐκκλησία ὡς ἐπιτρεπόμενη θρησκεία (Religio licita), παρέχοντας στοὺς πιστοὺς τὴν ἐλευθερία νά τιμῶν τόν Θεό, νά ἀναγεύρουν Ναοὺς, ἀλλὰ κυρίως τὴν δυνατότητα στὴν Ἐκκλησία νά ὀργανωθεῖ διοικητικὰ καί πνευματικὰ. Τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων ἀποτελεῖ κομβικὸ σημεῖα στὴν ἱστορία καί πορεία τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ἄν ἀναλογιστεῖ κανεὶς ὅτι μέχρι τότε τό ποσοστὸ τῶν χριστιανῶν ἀνερχόταν στό 8-10% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Αὐτοκρατορίας, καταλαβαίνουμε τὴν ἀξία καί τὴν σημασία του γιά τοὺς χριστιανούς. Ἡ μικρὴ μειονότητα τῶν χριστιανῶν μποροῦσε πλεον νά σταθεῖ ἰσότιμα ἀπέναντι στό πλῆθος τῶν εἰδωλολατρῶν.

Ὁ Κωνσταντῖνος δέν στάθηκε ὅμως μόνο σέ αὐτό. Δέν πίστευε ὅτι αὐτό μόνο ἀρκοῦσε γιά νά «ξεχρεωθεῖ» ἀπέναντι στὴν εὐεργεσία τοῦ Θεοῦ. Ἔθεσε ὡς σκοπὸ τῆς ζωῆς του νά στηρίξει τὴν χριστιανικὴ διδασκαλία καί νά τὴν μεταδώσει σέ ὅλους τοὺς ὑπηκόους τῆς αὐτοκρατορίας του, χριστιανούς καί εἰδωλολάτρεις. Οἱ τομὲς πού ἐπέφερε στό κράτος εἶχαν ἐπιηρεαστεῖ ἀπὸ τὴν διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ: κατήργησε τὴν ποινὴ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου, ἄλλαξε τό οἰκογενειακὸ δίκαιο, συγκρούστηκε μέ τοὺς πραιτωριανούς, καταδίκασε τὴν μοιχεία, ἀνύψωσε τὴν θέση τῶν γυναικῶν καί κυρίως τῶν μητέρων. Ἄλλαξε τὴν νομοθεσία πού ἀφοροῦσε τὴν κληρονομία, τὰ διαζύγια, τίς προίκες. Ἐπιηρεασμένος ἀπὸ τὴν διδασκαλία τοῦ Ἁπ. Παύλου ἐπέφερε ἀλλαγές στὴν ἀντιμετώπιση τῶν δούλων: Καταδίκασε τὴν βία κατὰ τῶν δούλων καί τιμωροῦσε ὅσους τοὺς ὀδηγοῦσαν στόν θάνατο. Τοὺς ἔδωσε τὴν δυνατότητα νά μποροῦν νά ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερία τους. Ἀπαγόρευσε τὴν κακὴ καί ἀπάνθρωπη

συνήθεια νά χαρακώνουν μέ σπαθί τό πρόσωπο τῶν δούλων, σπριζόμενος στήν θεολογία τῆς τοῦ προσώπου Ἐκκλησίας: κάθε ἄνθρωπος εἶναι εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καί δέν ἔχει κανένας τό δικαίωμα νά τήν ἀλλοιώνει.

Θά ἦταν παράλειψη νά μὴν ἀναφερθοῦμε καί στίς μεγάλες εὐεργεσίες πού προσέφερε καί στήν Ἐκκλησία. Ὅταν ἡ πίστις τῶν χριστιανῶν ἄρχισε νά κλονίζεται ἀπό τίς αἰρέσεις καί διαμάχες πού ἐξαπλώνονταν ἀνάμεσα στίς χριστιανικές κοινότητες, ἐκεῖνος δέν ἔμεινε σιωπηλός καί ἀμέτοχος. Θλίψη εἶχε καταβάλλει τήν καρδιά του. Ὅταν, λοιπόν, οἱ Ἐπίσκοποι ἀπευθύνθηκαν σέ ἐκεῖνον γιά βοήθεια, μέ τήν φώτιση τοῦ Θεοῦ, τούς ἔδωσε τήν καλύτερη καί σοφότερη λύση. Τούς συνέστησε τό Συνοδικό σύστημα. Τούς κάλεσε νά συναχθοῦν ὅλοι σέ ἓνα κοινό τραπέζι καί νά μιλήσουν ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ, ὥστε νά λύσουν τά ὅποια προβλήματα. Καί ὁ ἴδιος ταπεινά, χωρίς νά ἀναζητᾶ θέσεις καί ἀξιώματα μέσα στήν Ἐκκλησία καί τήν Σύνοδο, ἐγγυήθηκε τῆς συγκλίσεως τῆς Συνόδου, τῆς μετακινήσεως ὄλων τῶν Συνοδικῶν καί τῆς ἀσφάλειάς τους. Παραβρέθηκε στήν Α΄ Οἰκουμενική Σύνοδο, τό 325 μ.Χ., στήν Νίκαια τῆς Βιθυνίας ὡς παρατηρητής καί ἐγγυητής τῆς Ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἐπικυρώνοντας παράλληλα τίς ἀποφάσεις της.

Στήριξε τήν Ἐκκλησία παντοιοτρόπως, ὀρίζοντας τήν ἴδια τήν μητέρα του ὡς ὑπεύθυνη γι' αὐτό τό μεγάλο καί δύσκολο ἔργο. Δέν ἔστειλε ὑπαλλήλους καί αὐλικούς του, ἀλλά τήν ἴδια του τήν μητέρα, προκειμένου νά ἀναδείξει τούς Ἁγίους Τόπους, ὅπου βάδισε ὁ ἴδιος ὁ Χριστός. Ἡ Ἁγία Ἐλένη μεταβαίνει στήν Ἁγία Γῆ μέ προσευχή καί δέος. Ταπεινή προσκυνήτρια, χωρίς βασιλικές τιμές καί δόξες. Ἀπλός διάκονος στό θέλημα τοῦ Θεοῦ καί στίς ὁδηγίες τοῦ αὐτοκράτορα υἱοῦ της. Ἔτσι βιώνει τήν παρουσία της ἐκεῖ. Μέ προσευχή καί κατάνυξη, μέ ἀγρυπνία καί νηστεία, μέ ταπείνωση καί ἀγάπη στόν Θεό ὀργανώνει ὅλες τίς προσπάθειες γιά νά ἀνακαλύψει ὅλα τά Ἅγια Προσκυνήματα. Αὐτή ἀνακαλύπτει μέ θαυματουργικό τρόπο τόν Πανάγιο Τάφο, τόν Γολγοθᾶ, τό Σπήλαιο τῆς Βηθλεέμ καί τόσα ἄλλα προσκυνήματα. Ὁ Θεός τήν ἀξιώνει νά βρεῖ ἡ ἴδια τόν Σταυρό τοῦ Μαρτυρίου, ἀλλά καί τά καρφιά (ἴλους) τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καί γιά αὐτό ἡ Ἁγία μας Ἐκκλησία τήν ὑμνεῖ λέγοντας στούς στίχους τοῦ Συναξαρίου τῆς 6ης Μαρτίου «Εἰς τήν εὔρεσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ: Δίδωσιν ἡμῖν Ἐλένη ταύτην χάριν, βλέπειν τό σώσαν ἐκ φθορᾶς ἡμᾶς ξύλον». Εἰς τήν εὔρεσιν τῶν Τιμίων Ἦλων: «Φανέντες ἦλοι Βασιλεῖ, τοῦ μέν κράτους, Ἄγαλμα κείνται, τοῦ χαλινοῦ δέ κράτους».

Ὁ ἱερός Εὐσέβιος ἀναφερόμενος στά ἔργα του γιά τήν Ἁγία Ἐλένη, ἀναφέρει ὅτι ἡ μητέρα τοῦ Αὐτοκράτορα δέν περιορίστηκε μονάχα στήν εὔρεση

καί ανάδειξη τῶν Ἁγίων Τόπων, ἀλλά παρουσίασε ἕνα σπουδαῖο φιλανθρωπικό καί κοινωνικό ἔργο στήν περιοχή. Ἐκείνη τήν περίοδο ὀλόκληρη ἡ περιοχή τῆς Παλαιστίνης βίωσε τήν ἀπόλυτη παρακαμή. Αὐτή ἀναλαμβάνει νά περιθάλλει τούς πτωχοῦς καί ἐμπερίστατους ἀνθρώπους, νά ἀπελευθερώσει δούλους καί φυλακισμένους καί νά ὀργανώσει συσσίτια γιά τούς πεινασμένους καί ἀνήμπορους. Ἡ μητέρα τοῦ Αὐτοκράτορα γίνεται μητέρα ὄλων τῶν πενήτων τῆς περιοχῆς, περιθάλλοντάς τους πολλές φορές ἢ ἴδια προσωπικά, ἀδιαφορώντας γιά τήν βασιλική της θέση καί ἀξία.

Ἰδιαίτερη ὁμως μέριμνα δείχνει καί γιά τούς μοναχοῦς, παρέχοντάς τους ἀσφάλεια, χτίζοντας μοναστήρια καί ὑποδομές πού θά διευκολύνουν τόν ἀσκητικό καί μοναχικό τρόπο ζωῆς τους. Στήν περιοχή τοῦ Σινᾶ ἀκόμη καί μέχρι καί σήμερα ὑπάρχουν τά ἐρείπια τοῦ «Πύργου τῆς Ἑλένης», τόν ὁποῖο ἔκτισε κατόπιν αἰτήματος τῶν μοναχῶν γιά νά προστατευοῦνται ἀπό τίς ἐπιθέσεις τῶν ἐχθρῶν.

Ἡ Ἁγία μας Ἐκκλησία, ἀναγνωρίζοντας ὅλη αὐτή τήν τεράστια προσφορά τους, τούς ἀνέδειξε σέ πρότυπα Ἁγίων καί τούς ἔδωσε τόν τίτλο τῶν Ἰσαποστόλων, καθῶς μέ τήν δράση καί τά ἔργα τους φρόντισαν, ὅπως οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι, νά διαδοθεῖ τό ὄνομα τοῦ Σταυρωθέντος καί Ἀναστάντος Χριστοῦ σέ ὅλο τόν τότε γνωστό κόσμο. Γι' αὐτό καί στούς Αἴνους τῆς Ἑορτῆς, τούς μακαρίζει καί τούς ὑμνεῖ λέγοντάς τους:

«Ἐλαιον ἀγαλλιάσεως, τούς σούς μετόχους Χριστέ, Κωνσταντῖνον Ἑλένην τε, παραδόξως ἔχρισας, τήν ἀπάτην μισήσαντας, καί σοῦ τό κάλλος ἐπιποθήσαντας, καί βασιλείας τῆς οὐρανοῦ σου, τούτους ἠξίωσας, εὐσεβῶς τό πρότερον, ἐπί τῆς γῆς, Λόγε βασιλεύσαντας, τῇ ἐπινεύσει σου».

Στό πέρασμα τῶν αἰῶνων μπορεῖ οἱ Ἅγιοι νά συκοφαντήθηκαν, νά πολεμήθηκαν καί ὀρισμένοι, μέ μανία, νά θέλησαν νά σπιλώσουν τήν ἀγιότητά τους, μέ κείμενα καί παραπομπές πού ἀπέχουν μακράν ἀπό τήν πραγματική ἀλήθεια. Ἡ πολεμική αὐτή, πού ξεκίνησε ἀπό τήν ἐποχή ἀκόμη πού ζοῦσαν καί συνέχισε στά μετέπειτα χρόνια, εἶχε ὡς πρωτεργάτες τούς εἰδωλολάτρες, οἱ ὁποῖοι μί δυνάμενοι νά ἀντέξουν τήν ἀγάπη καί τήν ὑποστήριξη τῶν Ἁγίων στόν χριστιανισμό, ξεκίνησαν ἕναν ὀλόκληρο ἀγῶνα ἐναντίον τους. Τό κίνητρό τους δέν ἦταν ἡ ἀλήθεια, ἀλλά ἡ μανία τους ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα πού ἀνέδειξε καί στήριξε τήν Ἀληθινή πίστη.

Ἡ ἀγιότητά τους ὁμως εἶναι ἀδιαμφισβήτητη καί ὅπως ἀναφέρει τό παραπάνω τροπάριο τῶν Αἰνῶν, ὁ ἴδιος ὁ Θεός τούς ἔχρισε μέ τό «ἔλαιον τῆς ἀγαλλιάσεως», μέ τήν χάρι τῆς Ἀγιότητος. Οἱ ἀγῶνες τους γιά τήν ἐδραίωση τοῦ

καλοῦ καί τῆς Ἀληθείας, ἡ ὑπακοή τους στό θέλημά Του καί ἡ ἐλπίδα τους στήν αἰώνια Βασιλεία καί ὄχι στήν πρόσκαιρη καί ἐφήμερη, ἀνταμείφθηκαν ἀπό τόν Θεό.

Οἱ Ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας δέν νοιάζονται γιά τήν κριτική τοῦ κόσμου. Δέν ἐνδιαφέρονται γιά τό πῶς φαίνονται στά μάτια τοῦ κόσμου, ἀλλά νοιάζονται μόνο γιά τό βλέμμα τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖ ἔχουν τήν ἀναφορά τους, ἀδιαφορῶντας γιά ὅτιδήποτε κοσμικό. Χαρακτηριστικά ἀναφέρεται ὅτι κάποια περίοδο οἱ εἰδωλολάτρεις ξεκίνησαν διαμάχες καί ἐπαναστάσεις κατά τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἀρχικά προσπαθοῦσαν νά τόν σπιλώσουν μέ συκοφαντίες καί στήν συνέχεια ἐπιτέθηκαν στά ἀγάλματά του, τά ὁποῖα παραμόρφωναν βγάζοντάς τους τά μάτια, κόβοντάς τους τά αὐτιά, σπάζοντάς τους τήν μύτη ἢ φράζοντάς τους τό στόμα. Οἱ ὑπῆκοοί του τόν ἐνημέρωσαν μέ φόβο περιμένοντας τήν ἔντονη ἀντίδρασή του καί τίς διαταγές του γιά τήν τιμωρία μέ φρικτά μαρτύρια τῶν ὑπευθύνων τῆς σύλληψης. Ἀντίθετα, καί πρὸς ἐκπληξή τους, ὁ Αὐτοκράτορας μέ ἡρεμία σικώθηκε καί στάθηκε ἐνώπιόν τους, ἔβαλε τό χέρι του στό πρόσωπό του καί ἄρχισε νά ψηλαφεῖ τά μάτια του, τήν μύτη του, τά αὐτιά του, τό στόμα του. Κατεβάζει τό χέρι του καί τοὺς λέει: «Ἐγὼ δέν διαπιστώνω νά λείπει ἢ νά ἔχει παραμορφωθεῖ κάτι στό πρόσωπό μου. Ἀδιαφορῶ γιά τίς πράξεις καί τίς συκοφαντίες τους, ἐμένα μέ ἐνδιαφέρει τό πρόσωπό μου νά εἶναι καθαρὸ καί σωστὸ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖ μόνο ἔχω τήν ἀναφορά μου».

Αὐτὴ τήν ἀναφορά εἶχαν στήν ζωὴ τους ὅλοι οἱ Ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας. Ὅ,τι ἔπρατταν δέν τό ἔκαναν ἐπιζητώντας κοσμικές δόξες καί τιμές ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλά γιά νά ἔχουν καθαρὴ συνείδηση ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀναφορά τους ἦταν ὁ Θεὸς καί ὄχι οἱ ἄνθρωποι, ὅπως κάνουμε ἐμεῖς σήμερα. Στίς μέρες μας ἀφιερώνουμε τόν περισσότερο χρόνο νά δημοσιοποιοῦμε τήν καθημερινότητά μας καί τίς ἐνεργειές μας στά μέσα κοινωνικῆς δικτύωσης, ὥστε νά λάβουμε τόν ἔπαινο καί τήν ἀναγνώριση ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Μετροῦμε μέ μανία τά «like» καί θλιβόμαστε ὅταν ὑπερτεροῦν τά «dislike», δίνοντας ἀξία σέ ἀνθρώπους πού πολλές φορές οὔτε κἂν γνωρίζουμε. Μετράει μονάχα ἡ γνώμη τῶν ἀνθρώπων. Πόσο μακριά ὅμως ἀπέχουμε ἀπὸ τήν σκέψη τῶν Ἁγίων;

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καί ἡ Ἁγία Ἑλένη δέν ἐνδιαφέρθηκαν γιά τήν δημοτικότητα τους καί τήν φήμη τους, ἀλλὰ γνωρίζοντας τήν ὑψηλὴ θέση πού τοὺς χάρισε ὁ Θεὸς μέσα στήν Κοινωνία, ἐργάστηκαν γιά νά ὑπηρετίσουν οἱ ἴδιοι τοὺς ἀνθρώπους, ὑπακούοντας ταπεινά στό θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἀδιαφόρησαν γιά τίς κριτικές καί τά συμφέροντα καί ἀναζητήσαν τήν ἀλήθεια γιά τήν σωτηρία τῶν ἀνθρώπων. Δέν ἤθελαν νά ἀκούσουν τά δυσάρεστα λόγια τοῦ

Κυρίου πρὸς ἐκείνους πού φοβήθηκαν νά Τόν ἀκολουθήσουν, μίπως κακο-
χαρακτηριστοῦν ἀπό τούς Φαρισαίους: «ἠγάπησαν γάρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώ-
πων μᾶλλον ἢπερ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ» (Ιωάν. 12,43). Καί ὁ Θεός τούς ἀντά-
μειψε πλουσιοπάροχα, δίνοντάς τους ὄχι μόνο τό κοσμικό στέφανο τῆς βασι-
λείας, ἀλλά κυρίως τό αἰώνιο στέφανο τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἐπέλεξε νά βαπτιστεῖ χριστιανός λίγο καιρὸ πρὶν
φύγει ἀπὸ αὐτὴ τὴν ζωὴ. Γιατί ὅμως; Ἄρνούνταν νά γίνει χριστιανός; Τί φοβό-
ταν; Ἡ ἐπιλογὴ του αὐτὴ ἦταν κατὰ πάντα συνειδητὴ. Ἦθελε νά ὀλοκληρῶσει
τό ἔργο πού τοῦ εἶχε ἀναθέσει ὁ Θεός καί ὅταν πλέον θά μπορούσε νά εἶναι
ἀμέρμνος ἀπὸ τὰ κοσμικά, τότε νά λάβει τὸν καθαρὸ χιτῶνα τοῦ Ἁγίου
Βαπτίσματος καί νά εἶναι ἔτομος νά συναντήσῃ τὸν Σωτῆρα Χριστό, πού
τόσο εἶχε ἀγαπήσει καί θυσιαστικά ὑπηρετήσῃ. Ἐλαβε ἀπὸ τὸν Θεὸ αὐτό τό
μεγάλο χάρισμα τῆς προορατικότητας καί ἀφοῦ γνώριζε ἀπὸ πρὶν τὴν ὥρα τῆς
ἐξόδου του ἀπὸ αὐτὸν τὸν κόσμο, ἔκλινε ταπεινά το κεφάλι καί δέχτηκε τό
Ἅγιο Βάπτισμα καί τό Χρίσμα ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Νικομηδείας. Ἀπὸ ἐκείνη
τὴν ὥρα ἔζησε μέσα στὴν ἡσυχία καί τὴν προσευχὴ ἕως ὅτου ἄφησε τὴν τελευ-
ταία του πνοή, ἡ ὁποία πέταξε νά συναντήσῃ τὸν ἀγαπημένο του Νυμφίο
Χριστό. Τό ἴδιο ὀσιακὸ τέλος εἶχε καί ἡ μητέρα του Ἁγία Ἐλένη, ἡ ὁποία καί
ἐκείνη προορατικῶς τὸν θάνατό της, σὲ ἡλικία 80 ἐτῶν.

Ἡ μνήμη ἑνὸς Ἁγίου στὴν ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι εὐκαιρία λατρευτικῶν
καί πανηγυρικῶν συνάξεων, μὰ πάνω ἀπὸ ὅλα εἶναι εὐκαιρία γιὰ νά ἀντλήσουμε
διδάγματα γιὰ τὴν δική μας ζωὴ καί πνευματικὴ πορεία. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος
καί ἡ Ἁγία Ἐλένη μποροῦν νά γίνουν πρότυπα καί στὴν δική μας ζωὴ. Νά κατα-
νοήσουμε ὅτι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ δέν ὑπάρχουν ἀξιώματα, θέσεις καί κοινωνικὲς
τάξεις. Στὴν Ἐκκλησία ὑπάρχουν Ἅγιοι βασιλεῖς ἀλλὰ καί Ἅγιοι δοῦλοι. Μὰ πῶς
γίνεται αὐτό, θά μπορούσε νά ἀναρωτηθεῖ κανεὶς; Τὴν ἀπάντησι τὴν δίνει ὁ
ἴδιος ὁ Χριστός: «Ἅγιοι γίνεσθε, ὅτι ἐγὼ Ἅγιός εἰμι» (Α΄ Πέτρ. 1,16).

Τὸ κάλεσμα αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ εἶναι διαχρονικό, εἶναι γιὰ ὅλους τους
ἀνθρώπους ἀνεξαρτήτως φύλου, χρώματος, ἡλικίας, κοινωνικῆς τάξεως. Δέν
ξεχωρίζει κανέναν. Εἶναι γιὰ ὅλους. Εἶναι ὅμως πάνω ἀπὸ ὅλα προσωπικό!
Ὅπως προσωπικὴ εἶναι τελικά καί ἡ ἀπόφασί μας νά ἀκολουθήσουμε τὸν
Θεὸ ἢ ὄχι. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καί ἡ Ἁγία Ἐλένη μας, μέ τὴν ζωὴ καί τὰ
ἔργα τους, μᾶς ἀπέδειξαν περίτρανα ὅτι ἔκαναν μιὰ προσωπικὴ ἐπιλογὴ. Ἐπέ-
λεξαν ἂν θά ἀκολουθήσουν τὸν Χριστό ἢ ὄχι, ἂν θά ὑπακούσουν στὸ θέλημά
Του ἢ ὄχι, ἂν θέλουν νά Τοῦ μοιάσουν καί νά γίνουν Ἅγιοι ἢ ὄχι. Καί τελικά
ἐπέλεξαν σωστά καί σοφά.

Τὴν 21η Μαΐου, ἡμέρα τῆς μνήμης τῶν Ἁγίων Θεοστέπων Βασιλέων καὶ Ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, ὁ Χριστὸς μᾶς ξανακαλεῖ καὶ μᾶς προτρέπει καὶ ἑμᾶς γιὰ μιά ἀκόμη φορά λέγοντας: «Ἅγιοι γίνεσθε, ὅτι ἐγὼ Ἅγιός εἰμι».

ΜΕΡΟΣ Ζ΄

Τοῦ καιροῦ μας

* * *

ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ, ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2021 - ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2022

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου κ. Ἰερώνυμος:

- **2 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **5 Νοεμβρίου βράδυ:** Παρέστη στήν ἐκδήλωση πού διοργάνωσε τό Γενικό Ἐπιτελεῖο Ἀεροπορίας στό Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν γιά τήν ἑορτή τῆς Ἀεροπορίας.
- **6 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μετά τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Πολυανῆς καί Κιλκισίου κ. Βαρθολομαίου στόν πανηγυρικό ἑσπερινό γιά τήν ἑορτή τῶν ἐν Λαρίσῃ Ἁγίων στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης.
- **7 Νοεμβρίου πρωί:** Συλλειτουργήσε μέ τούς Σεβ. Μητροπολίτες Θεσσαλιώτιδος καί Φαναριοφερσάλων κ. Τιμόθεο καί Πολυανῆς καί Κιλκισίου κ. Βαρθολομαῖο στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης γιά τήν ἑορτή τῶν ἐν Λαρίσῃ Ἁγίων.
- **7 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό στόν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Ζαπτείου.
- **8 Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Λαρίσης.
- **8 Νοεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τήν ἐπίσημη Δοξολογία στήν 110 Πτέρυγα Μάχης γιά τήν ἑορτή τῆς Ἀεροπορίας.
- **8 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό στήν ἑορτάζουσα Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Πυργετοῦ.
- **9 Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στό πανηγυρίζον παρεκκλήσιο τοῦ Ἱ. Ν. Ἁγίου Νεκταρίου Νικαίας.
- **9 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **14 Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Δημητρίου Δελφῶν.
- **16 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἑσπερινὸ τοῦ κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μὲ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **19 Νοεμβρίου πρωί:** Συνεκάλεσε Ἱερατικὴ Σύναξη στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Νικαίας.
- **20 Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Μεγάλου Μοναστηρίου καὶ τέλεσε τὴν εἰς Πρεσβύτερον Χειροτονία τοῦ Διακόνου κ. Νικολάου Μαριτσούδη.
- **20 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικὸ ἑσπερινὸ στὸν Ἱ. Ν. Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου στὸ Στρατόπεδο Συκουρίου.
- **21 Νοεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
- **21 Νοεμβρίου πρωί:** Τέλεσε τὴν ἐπίσημη Δοξολογία γιὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου καὶ, ἀκολούθως, τὴν ἐπιμνημόσυνη δέηση στὸ Ἡρῶο τῆς πόλεως.
- **22 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **22 Νοεμβρίου βράδυ:** Προήδρευσε τοῦ Συμβουλίου τοῦ Γενικοῦ Φιλοπτώχου Ταμείου τῆς Μητροπόλεως «Ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἐλεήμων».
- **23 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἑσπερινὸ τοῦ κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μὲ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **24 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικὸ ἑσπερινὸ στὸν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίας Αἰκατερίνης Λαρίσης.
- **25 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν ἑσπερινὸ πρὸς τιμὴν τῶν Νηπιαγωγῶν τῆς Μητροπόλεως στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου Λαρίσης.
- **26 Νοεμβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στὴ Θεία Λειτουργία στὸν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Στυλιανοῦ Λαρίσης.
- **26 Νοεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τὸν ἀγιασμὸ τῶν ἐγκαινίων τοῦ 27ου Παιδικοῦ Σταθμοῦ τοῦ Δήμου Λαρισαίων.
- **27 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν ἑσπερινὸ τῶν Ἐγκαινίων τοῦ Ἱ. Ν. Τιμίου Προδρόμου Καλοχωρίου.
- **28 Νοεμβρίου πρωί:** Τέλεσε τὰ Ἐγκαινία τοῦ Ἱ. Ν. Τιμίου Προδρόμου Καλοχωρίου.
- **30 Νοεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἑσπερινὸ τοῦ κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μὲ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **2 Δεκεμβρίου πρωί:** Μετέφερε τὴν Κάρα τοῦ Ἁγίου Γεδεών στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Πειραιῶς καὶ χοροστάτησε στὴν ἐπίσημη Δοξολογία τῆς ὑποδοχῆς

τοῦ Ἁγίου, παρουσία τοῦ Μητροπολίτου Πειραιῶς κ. Σεραφεῖμ.

- **4 Δεκεμβρίου πρωί:** Παρέστη μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στό μνημόσυνο τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Τρίκκης καί Σταγῶν κυροῦ Ἀλεξίου στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Τρικάλων.

- **5 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης καί τέλεσε τήν εἰς Διάκονον χειροτονία τοῦ κ. Ἰωάννη Ζαχαράκη, μετενομάσας αὐτόν εἰς Πορφύριον.

- **5 Δεκεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἔσπερινό στόν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης.

- **6 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης καί τέλεσε τήν εἰς Πρεσβύτερον χειροτονία τοῦ Διακόνου κ. Πορφυρίου Ζαχαράκη.

- **7 Δεκεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἔσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **11 Δεκεμβρίου πρωί:** Τέλεσε τό μνημόσυνο τῶν αἰοδιῶν Δανιὴλ καί Ἑλένης Γάλλου στήν Ἱερά Μονή Ἁγίου Παντελεήμονος Ἁγιάς.

- **11 Δεκεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἔσπερινό στόν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Σπυρίδωνος Κοιλιάδος.

- **12 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Σπυρίδωνος Μύρων.

- **14 Δεκεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἔσπερινό στό ἑορτάζον παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου Λαρίσης.

- **14 Δεκεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἔσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **16 Δεκεμβρίου μεσημέρι:** Συμμετεῖχε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στήν ἐξόδιο ἀκολουθία τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Γόρτυνος καί Μεγαλοπόλεως κυροῦ Ἱερεμίου.

- **17 Δεκεμβρίου πρωί:** Τέλεσε τήν ἐπίσημη Δοξολογία γιά τήν ἑορτή τῆς Πυροσβεστικῆς στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.

- **19 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Θωμᾶ Λαρίσης.

- **20 Δεκεμβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία γιά τήν ἑορτή τοῦ Ἁγίου Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης καί τέλεσε μνημόσυνο γιά τόν αἰοδίμο προκάτοχό του Μητροπολίτη Λαρίσης καί Τυρνάβου κυροῦ Ἰγνάτιο.

- **21 Δεκεμβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἔσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **22 Δεκεμβρίου μεσημέρι:** Ἐπισκέφθηκε τό ἐνοριακό συσσίτιο τοῦ Ἱ. Ν. Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων.
- **22 Δεκεμβρίου ἀπόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **23 Δεκεμβρίου πρωί:** Ὁμίλησε καταλλήλως στούς ἀξιωματικούς της 110 Πτέρυγας Μάχης γιά τό νόημα τῆς ἐορτῆς τῶν Χριστουγέννων.
- **23 Δεκεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῶν Μεγάλων Ὁρῶν τῶν Χριστουγέννων στόν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
- **24 Δεκεμβρίου πρωί:** Δέχθηκε στό Ἐπισκοπεῖο χορωδίες καί φιλαρμονικές γιά τά Χριστουγεννιάτικα Κάλαντα.
- **24 Δεκεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό τῶν Χριστουγέννων στόν Ι. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **25 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **26 Δεκεμβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἐλένης Λαρίσης.
- **26 Δεκεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης τήν ἐξόδιο ἀκολουθία τῆς μακαριστῆς Στυλιανῆς Ἀρχοντῶνῃ, ἑξαδέλφῃς τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου, τόν ὁποῖο καί ἐκπροσώπησε ὀμιλήσας καταλλήλως.
- **26 Δεκεμβρίου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν πανηγυρικό ἑσπερινό στόν ἐορτάζοντα Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Στεφάνου Ἀρναίας, προσκληθεῖς ὑπό τοῦ οἰκείου Ποιμενάρχου κ. Θεοκλίτου.
- **27 Δεκεμβρίου πρωί:** Συλλειτουργῆσε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Στεφάνου Ἀρναίας.
- **29 Δεκεμβρίου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μετά τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Περιστερίου κ. Γρηγορίου στόν πανηγυρικό ἑσπερινό στόν ἐορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεδεών Τυρνάβου.
- **30 Δεκεμβρίου πρωί:** Συλλειτουργῆσε μετά τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Περιστερίου κ. Γρηγορίου στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεδεών Τυρνάβου καί τέλεσε τήν εἰς Διάκονον χειροτονία τοῦ κ. Δημητρίου Τσιγάρα.
- **31 Δεκεμβρίου πρωί:** Δέχθηκε στό Ἐπισκοπεῖο χορωδίες καί φιλαρμονικές γιά τά Πρωτοχρονιάτικα Κάλαντα.
- **31 Δεκεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό στόν ἐορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Βασιλείου Πουρναρίου.
- **1 Ἰανουαρίου πρωί:** Τέλεσε τί Θεία Λειτουργία καί τήν ἐπίσημη Δοξολογία γιά τήν εἴσοδο στό νέο ἔτος στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου.
- **2 Ἰανουαρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Νικαίας.

- **4 Ίανουαρίου πρωί:** Τέλεσε τόν άγιασμό τών άνακαινισμένων έγκαταστάσεων τής 1ης Στρατιάς.
- **4 Ίανουαρίου άπόγευμα:** Χοροστάτησε στίς Βασιλικές Ώρες τών Θεοφαιών στόν Ί. Ν. Άγίου Άθανασίου Λαρίσης.
- **5 Ίανουαρίου πρωί:** Τέλεσε τόν άγιασμό τών ύδάτων στό Προσκύνημα τής Αγίας Παρασκευής Τεμπών.
- **6 Ίανουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στόν Ί. Μ. Ν. Άγίου Άχιλλίου Λαρίσης καί τέλεσε τόν άγιασμό τών ύδάτων στόν Πηνεϊό ποταμό.
- **6 Ίανουαρίου άπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό έσπερινό στόν πανηγυρίζοντα Ί. Ν. Τιμίου Προδρόμου Τυρνάβου.
- **7 Ίανουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στόν πανηγυρίζοντα Ί. Ν. Τιμίου Προδρόμου Καλοχωριού.
- **8 Ίανουαρίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στόν Ί. Ν. Άγίου Νικολάου Λαρίσης καί τέλεσε τό μνημόσυνο εϋσεβών ένοριτών.
- **9 Ίανουαρίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στόν Ί. Ν. Άγίου Δημητρίου Λαρίσης.
- **10 Ίανουαρίου πρωί:** Τέλεσε τόν άγιασμό στή Δημοτική Έπιχείρησι Ύδρευσις καί Άποχέτευσις Λαρίσης.
- **10 Ίανουαρίου μεσημέρι:** Εϋλόγησε τί Βασιλόπιτα τών Κληρικών καί λαϊκών συναρχατών τής Μητροπόλεως.
- **11 Ίανουαρίου άπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κίρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Άγίου Άχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **15 Ίανουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στόν Ί. Ν. Άγίου Νικολάου Λαρίσης.
- **16 Ίανουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στόν Ί. Ν. Άγίου Βησσαρίωνος Ραχούλας.
- **16 Ίανουαρίου άπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό έσπερινό στόν έορτάζοντα Ί. Ν. Άγίου Γεωργίου Νεομάρτυρος τοϋ έν Ίωαννίνοις στή Λάρισα.
- **17 Ίανουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στόν πανηγυρίζοντα Ί. Ν. Άγίου Άντωνίου Ώσσης.
- **17 Ίανουαρίου άπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό έσπερινό στόν έορτάζοντα Ί. Ν. Άγίου Άθανασίου Άρμενίου.
- **18 Ίανουαρίου πρωί:** Λειτουργησε στόν πανηγυρίζοντα Ί. Ν. Άγίου Άθανασίου Λαρίσης.
- **18 Ίανουαρίου άπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό έσπερινό του κίρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Άγίου Άχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **19 Ίανουαρίου άπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό έσπερινό στόν

έορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίου Εὐθυμίου Συκουρίου.

- **20 Ἰανουαρίου πρωί:** Εὐλόγησε τή Βασιλόπιτα τῶν Βρεφονηπιακῶν Σταθμῶν τοῦ Δήμου Λαρισαίων.

- **20 Ἰανουαρίου μεσημέρι:** Εὐλόγησε τή Βασιλόπιτα τῆς Διοικήσεως Ἀγωγοῦ Καυσίμων.

- **20 Ἰανουαρίου ἀπόγευμα:** Εὐλόγησε τή Βασιλόπιτα τῆς Σχολῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς Μητροπόλεως.

- **22 Ἰανουαρίου πρωί:** Συλλειτουργῆσε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Καρδίτσης γιά τά ὀνομαστήρια τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος καί Φαναριοφερσάλων κ. Τιμοθέου.

- **23 Ἰανουαρίου πρωί:** Χοροστάτησε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίας Τριάδος Λαρίσης.

- **25 Ἰανουαρίου πρωί:** Εὐλόγησε τή Βασιλόπιτα τοῦ σχολείου τῶν Φυλακῶν Λαρίσης.

- **25 Ἰανουαρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **27 Ἰανουαρίου ἀπόγευμα:** Παρευρέθηκε στίς ἐκδηλώσεις μνήμης τοῦ ὀλοκαυτώματος τῶν Ἑβραίων στήν Πλατεία Ἑβραίων Λαρίσης.

- **28 Ἰανουαρίου ἀπόγευμα:** Εὐλόγησε τή Βασιλόπιτα τῆς Περιφέρειας Θεσσαλίας.

- **29 Ἰανουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό τῆς ἑορτῆς τῶν Ἁγίων Τριῶν Ἱεραρχῶν καί εὐλόγησε τή Βασιλόπιτα τῆς Ἑνώσης Θεολόγων Λαρίσης.

- **30 Ἰανουαρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης καί τέλεσε τήν επίσημη Δοξολογία γιά τήν ἑορτή τῶν προστατῶν τῆς παιδείας καί τῶν γραμμάτων.

- **31 Ἰανουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό στό ἑορτάζον παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος Λαρίσης.

- **1 Φεβρουαρίου πρωί:** Παρέστη στήν ἀλλαγί τοῦ νέου Ἀρχηγοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἀεροπορίας κ. Θεμιστοκλῆ Μπουρολιᾶ στή Σχολή Ἰκάρων Ἀθηνῶν.

- **3 Φεβρουαρίου πρωί:** Εὐλόγησε τή Βασιλόπιτα στό Πανεπιστημιακό Νοσοκομεῖο Λαρίσης.

- **3 Φεβρουαρίου μεσημέρι:** Εὐλόγησε τή Βασιλόπιτα τοῦ Γενικοῦ Νοσοκομείου Λαρίσης.

- **4 Φεβρουαρίου πρωί:** Τέλεσε τήν ἀκολουθία τῆς ἀλλαγῆς τοῦ νέου Ἀρχηγοῦ Τακτικῆς Ἀεροπορίας κ. Γεωργίου Φασούλα.

- **5 Φεβρουαρίου πρωί:** Τέλεσε τό μνημόσυνο τῆς πρεσβυτέρας Μαριάνθης

- Κουρασσαντζή στόν Ί. Ν. Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Περαίας Θεσσαλονίκης.
- **6 Φεβρουαρίου πρωί:** Περιόδευσε σέ ἐνορίες τῆς Μητροπόλεως.
  - **7 Φεβρουαρίου μεσημέρι:** Δέχθηκε τήν ἐπίσκεψη τοῦ νέου Ἀρχηγοῦ Τακτικῆς Ἀεροπορίας κ. Γεωργίου Φασούλα.
  - **8 Φεβρουαρίου μεσημέρι:** Εὐλόγησε τί Βασιλόπιτα τῆς Περιφερειακῆς Ἐκπαιδεύσεως Θεσσαλίας.
  - **8 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
  - **9 Φεβρουαρίου μεσημέρι:** Εὐλόγησε τί Βασιλόπιτα τοῦ Εἰδικοῦ Σχολείου Γιάννουλης.
  - **9 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό στόν ἑορτάζοντα Ί. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Νικαίας.
  - **10 Φεβρουαρίου πρωί:** Συλλειτουργῆσε μέ τούς Θεοφ. Ἐπισκόπους Σωζοπόλεως κ. Κυριακό καί Μαγνησίας κ. Χριστόδουλο στόν ἑορτάζοντα Ί. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Λαρίσης.
  - **11 Φεβρουαρίου πρωί:** Συνεκάλεσε Ἱερατική Σύναξη στόν Ί. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
  - **13 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ί. Ν. Ἁγίου Θωμᾶ Μακρυχωρίου.
  - **13 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό στόν ἑορτάζοντα Ί. Ν. Ἁγίου Δαμιανοῦ Λαρίσης.
  - **14 Φεβρουαρίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν ἐπίσημη Δοξολογία στό ἑορτάζον παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Δαμιανοῦ στή ΔΑΚ Λαρίσης.
  - **14 Φεβρουαρίου μεσημέρι:** Δέχθηκε τήν ἐπίσκεψη τοῦ νέου Διοικητοῦ Πυροσβεστικῆς Ὑπηρεσίας Λαρίσης κ. Νικολάου Μητσογιάννη.
  - **15 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
  - **20 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ί. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Σοφοῦ.
  - **22 Φεβρουαρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἑσπερινό του κήρυγμα στόν Ί. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
  - **25 Φεβρουαρίου μεσημέρι:** Τέλεσε ἐπιμνημόσυνη δέση γιά τούς πεσόντες ἀεροπόρους στό ΑΤΑ.
  - **26 Φεβρουαρίου πρωί:** Τέλεσε ἐπιμνημόσυνη δέση γιά τούς πεσόντες στρατιωτικούς στό Στρατιωτικό Κοιμητήριο Λαρίσης.
  - **26 Φεβρουαρίου μεσημέρι:** Τέλεσε ἐπιμνημόσυνη δέση γιά τούς πεσόντες ἀστυνομικούς στήν περιφερειακή Ἀστυνομική Διεύθυνσης Θεσσαλίας.
  - **27 Φεβρουαρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ί. Μ. Ν. Παναγίας Φανερωμένης

Τυρνάβου καί τέλεσε τίν εις Πρεσβύτερον χειροτονία τοῦ Διακόνου κ. Δημητρίου Τσιγάρα.

- **1 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Ὁμίλησε καταλλίλως στό ἐπιμορφωτικό σεμινάριο τῆς Ἱ. Μ. Ἰλίου, Ἀχαρνῶν καί Πετρουπόλεως.

- **2 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἰωάννου ἐπί τῆς Λεωφόρου Βουλαιαμένης γιά τίν ἑορτή τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Πλανᾶ.

- **3 Μαρτίου πρωί:** Ἐπισκέφθηκε τόν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. κ. Ἰερώνυμο στήν Ἱερά Ἀρχιεπισκοπή.

- **4 Μαρτίου πρωί:** Συναντήθηκε μέ τόν νέο Ἀρχιεπίσκοπο Κρήτης κ. Εὐγένιο στό Ἡράκλειο.

- **5 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Ν. Κοιμίσσεως τῆς Θεοτόκου Βιάννου Ἡρακλείου.

- **6 Μαρτίου πρωί:** Περιόδευσε σέ ἑνορίες τῆς Μητροπόλεως.

- **6 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν Κατανυκτικό Ἐσπερινό τῆς Συγχωρίσεως στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.

- **7 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν Ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου στόν Ἱ. Ν. Ἁγίας Τριάδος Λαρίσης.

- **8 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἔσπερινό τοῦ ἑορτάζοντος Ἱ. Ν. Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων Λαρίσης.

- **9 Μαρτίου πρωί:** Τέλεσε τίν Προηγιασμένη Θεία Λειτουργία τῶν Τιμίων Δώρων στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων Λαρίσης.

- **10 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τό Μυστήριο τοῦ Εὐχέλαιου στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Πυργετοῦ.

- **11 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν Ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Λαρίσης.

- **12 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίων Θεοδώρων Λαρίσης.

- **13 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Χάλκης.

- **13 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν Κατανυκτικό Ἐσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίας Τριάδος Λαρίσης.

- **14 Μαρτίου πρωί:** Δέχθηκε τίν ἐπίσκεψη τοῦ νέου Ὑπαρχηγοῦ ΓΕΑ κ. Δημοσθένη Γρηγοριάδη.

- **15 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἔσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **16 Μαρτίου πρωί:** Τέλεσε τίν ἀκολουθία ἀλλαγῆς τοῦ νέου Διοικητοῦ Ἰης

Στρατιάς κ. Ἁγγελοῦ Χουδουλέλι.

- **16 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὴν Προηγιασμένη Θεία Λειτουργία τῶν Τιμίων Δώρων στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Δημητρίου Τυρνάβου.
- **17 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸ Μυστήριον τοῦ Εὐχέλαιου στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Εὐθυμίου στὸν συνοικισμό Ἁγίας Σοφίας Δένδρων.
- **18 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὴν Ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίας Σοφίας Λαρίσης.
- **20 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Γιάννουλης.
- **20 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Κατανυκτικὸ Ἐσπερινὸ στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου Λαρίσης.
- **22 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἔσπερινὸ τοῦ κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μὲ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **23 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὴν Προηγιασμένη Θεία Λειτουργία τῶν Τιμίων Δώρων στὸν Ἱ. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Λαρίσης.
- **24 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικὸ ἔσπερινὸ στὸν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου στὸν Εὐαγγελισμό.
- **25 Μαρτίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης καὶ τέλεσε τὴν ἐπίσημη Δοξολογία γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Παλιγγενεσία.
- **25 Μαρτίου πρωί:** Τέλεσε τὴν ἐπιμνημόσυνη δέηση στὸ Ἡρῶο τῆς πόλεως καί, ἀκολούθως, παρηκολούθησε τὴν Παρέλαση γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Ἑορτή.
- **25 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν μεθέορτο ἔσπερινὸ τῆς ἑορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου καὶ ἔψαλε τὴν Γ΄ Στάση τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίας Αἰκατερίνης Λαρίσης.
- **27 Μαρτίου πρωί:** Συλλειτουργήσῃ μὲ τὸν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Λαοδικείας κ. Θεοδώρητο στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης.
- **27 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μὲ τὸν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Λαοδικείας κ. Θεοδώρητο στὸν Κατανυκτικὸ Ἐσπερινὸ στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης Λαρίσης.
- **28 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **29 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἔσπερινὸ τοῦ κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μὲ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **30 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὴν Προηγιασμένη Θεία Λειτουργία τῶν Τιμίων Δώρων στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Νικαίας.
- **31 Μαρτίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸ Μυστήριον τοῦ Εὐχέλαιου στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Γαλίνης.
- **1 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὴν Ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς

- Ἵπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Λαρίσης.
- **3 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Τερψιθέας.
  - **3 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Κατανυκτικὸ Ἑσπερινὸ στὴν Ἱερά Μονὴ Ἁγίων Ραφαὴλ, Νικολάου καὶ Εἰρήνης Πυργετοῦ καὶ ἐνθρόνισε τὸν νέο Ἰγούμενο αὐτῆς Ἀρχμ. Ραφαὴλ Εὐαγγέλου.
  - **5 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἔσπερινὸ τοῦ κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
  - **6 Ἀπριλίου πρωί:** Τέλεσε τὴν Προηγιασμένη Θεία Λειτουργία τῶν Τιμίων Δώρων στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης.
  - **6 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὴν Ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνος στὸν Ἱ. Ν. Προφῆτου Ἡλιοῦ Λαρίσης.
  - **7 Ἀπριλίου πρωί:** Τέλεσε τὴν Προηγιασμένη Θεία Λειτουργία τῶν Τιμίων Δώρων στὸν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
  - **7 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸ Μυστήριον τοῦ Εὐχελαίου στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Γόννων.
  - **8 Ἀπριλίου πρωί:** Τέλεσε τὴν Προηγιασμένη Θεία Λειτουργία τῶν Τιμίων Δώρων στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
  - **8 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὴν Ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου στὸν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
  - **10 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στὴν Κομνήνιο Ἱερά Μονὴ Κομίσσεως τῆς Θεοτόκου καὶ Ἁγίου Δημητρίου Στομίου.
  - **10 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Κατανυκτικὸ Ἑσπερινὸ στὸν Ἱ. Ν. Αναλήψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης.
  - **12 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ ἔσπερινὸ τοῦ κήρυγμα στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
  - **13 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὴν Προηγιασμένη Θεία Λειτουργία τῶν Τιμίων Δώρων στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Ὁμορφοχωρίου.
  - **14 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸ Μυστήριον τοῦ Εὐχελαίου στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Δασχωρίου.
  - **14 Ἀπριλίου βράδυ:** Μουσική ἐκδήλωσις πού συνδιοργάνωσαν ἡ Σχολὴ Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς Μητροπόλεως καὶ ἡ Φιλαρμονικὴ τοῦ Δήμου Τυρνάβου στὸν Ἱ. Μ. Ν. Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου.
  - **15 Ἀπριλίου πρωί:** Τέλεσε τὴν Προηγιασμένη Θεία Λειτουργία τῶν Τιμίων Δώρων στὸν Ἱ. Ν. Προφῆτου Ἡλιοῦ Λαρίσης.
  - **16 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργῆσε στὸν πανηγυρίζοντα Κομνηνιακὸ Ναὸ τοῦ Ἁγίου Λαζάρου Λαρίσης.

- **17 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Τυρνάβου.
- **17 Ἀπριλίου βράδῃ:** Χοροστάτησῃ στήν Ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσῃς.
- **18 Ἀπριλίου πρωί:** Τέλεσε τό Μυστήριο τοῦ Ἱεροῦ Εὐχελαιίου στό Γενικό Νοσοκομεῖο Λαρίσῃς.
- **18 Ἀπριλίου βράδῃ:** Χοροστάτησῃ στήν Ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Νικαίας.
- **19 Ἀπριλίου πρωί:** Τέλεσε τό Μυστήριο τοῦ Ἱεροῦ Εὐχελαιίου στό Πανεπιστημιακό Νοσοκομεῖο Λαρίσῃς.
- **19 Ἀπριλίου βράδῃ:** Χοροστάτησῃ στήν Ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου στόν Ἱ. Ν. Ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσῃς.
- **20 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τό Μυστήριο τοῦ Ἱεροῦ Εὐχελαιίου στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Δημητρίου Λαρίσῃς.
- **20 Ἀπριλίου βράδῃ:** Χοροστάτησῃ στήν Ἀκολουθία τοῦ Νιπτῆρος στόν Ἱ. Ν. Ἀγίας Τριάδος Λαρίσῃς.
- **21 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στήν Ἱερά Μονή Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ Ραυφάνῃς.
- **21 Ἀπριλίου βράδῃ:** Χοροστάτησῃ στήν Ἀκολουθία τῶν Παθῶν στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσῃς.
- **22 Ἀπριλίου πρωί:** Χοροστάτησῃ στήν Ἀκολουθία τῶν Μεγάλων Ὁρῶν καί τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Ἀποκαθιλώσεως στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσῃς.
- **22 Ἀπριλίου βράδῃ:** Χοροστάτησῃ στήν Ἀκολουθία τοῦ Ἐπιταφίου στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσῃς καί προσέστη τῆς Λιτανείας τῶν Ἐπιταφίων τῆς πόλεως Λαρίσῃς στήν κεντρική πλατεία αὐτῆς.
- **23 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στόν Ἱ. Ν. Ἀγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων Λαρίσῃς.
- **23 Ἀπριλίου βράδῃ:** Προέστη τῆς Ἀκολουθίας τῆς Ἀναστάσεως καί τέλεσε τήν Ἀναστάσιμη Θεία Λειτουργία στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσῃς.
- **24 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τόν Ἑσπερινό τῆς Ἀγάπης στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσῃς.
- **25 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Μεγαλομάρτυρος Λαρίσῃς.
- **25 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τόν Ἀναστάσιμο Ἑσπερινό στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίων Ραφαήλ, Νικολάου καί Εἰρήνης Ψυχικοῦ.
- **26 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στό πανηγυρίζον παρεκκλήσιο τῶν Ἀγίων Ραφαήλ, Νικόλαου καί Εἰρήνης στό Ἐπισκοπεῖο Λαρίσῃς.

- **28 Ἀπριλίου απόγευμα:** Τέλεσε τόν Ἀναστάσιμο Ἑσπερινό στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Ἐλάτειας.
- **29 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Ἀργυροπουλίου.
- **29 Ἀπριλίου απόγευμα:** Τέλεσε τόν Ἀναστάσιμο μεθέορτο Ἑσπερινό καί τήν Λιτανεία στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
- **30 Ἀπριλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στήν ἐορτάζουσα Ἱερά Μονή Παναγίας Γλυκοφιλούσης Ραφάνης.

ΒΑΡΒΑΡΑ Γ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ
ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ - ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΓΟΝΕΩΝ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

«ΒΑΣΤΑ ΓΕΡΑ ΨΥΧΗ ΜΟΥ, ΕΧΟΥΜΕ ΔΡΟΜΟ ΑΚΟΜΗ...»

«Καταλαβαίνεις πόσο καλά έχει χτιστεί ή στέγη, μόνο όταν έρχονται ξανά, ίσως ζωντανεύει πιά εύκολα μπροστά μας ή εικόνα από μία μεγάλη, ξαφνική και δυνατή βροχή που μπορεί να απειλήσει ή να θέσει σε κίνδυνο τί στέγη ενός σπιτιού και φυσικά όποιον και ό,τι είναι μέσα στο σπίτι. Και ένα είναι σίγουρο, ότι μία –τουλάχιστον– τέτοια, μεγάλη και δυνατή «βροχή», σίγουρα θά συναντήσουμε και στή δική μας «στέγη».

Οι δύσκολες στιγμές

Αυτές οι «βροχές» είναι οι λεγόμενες κρίσεις ή τά ψυχοπιεστικά γεγονότα, που μπορούν να προκύψουν στην καθημερινότητά μας και να απειλήσουν ή να επιφέρουν δυσκολίες σε μία σημαντική μερίδα ανθρώπων. Τά γεγονότα αυτά, πιθανώς να είναι απρόσμενα δυσάρεστα ή να είναι επακόλουθα μιᾶς δυσφορικής κατάστασης που κλιμακώνεται. Θά μπορούσαμε λοιπόν, να όρίσουμε ως κρίση, μιᾶ παροδική κατάσταση που προξενεί αποδιοργάνωση, αίσθημα έντονου άγχους, φόβου, αδυναμίας έλέγχου και διαχείρισης. Οι καταστάσεις τέτοιου τύπου, διακρίνονται σε αναπτυξιακές και περιστασιακές κρίσεις. Οι αναπτυξιακές άφορούν σε γεγονότα μετάβασης ή αλλαγής από ένα στάδιο ή φάση ζωής σε ένα άλλο, όπως πχ. γέννα ενός παιδιού, γάμος, έναρξη σχολικής ζωής, αλλαγή περιβάλλοντος, συγκατοίκηση, εισαγωγή στην τρίτη ήλικία, στό πανεπιστήμιο κ.ά. Οι περιστασιακές, καλύπτουν γεγονότα όπως, επιδημίες, διαζύγιο, βιασπραγία, απώλειες (θάνατος προσφιλών προσώπων) πόλεμος, προσφυγιά, τρομοκρατικές ενέργειες, φυσικές καταστροφές (π.χ. σεισμός), οικονομική κρίση, πόλεμος, επιδημίες κ.ά. Στίς αντίξοες αυτές συνθήκες,

όπως είναι αναμενόμενο, τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀνθρώπων παρουσιάζει συμπτώματα δυσλειτουργικῆς συμπεριφορᾶς.

Περάσαμε τά ἴδια... Γιατί δέν ἀντέχω καί ἐγώ ὅπως ἐσύ;

Φυσικά, ἡ κρίση ἢ τό ψυχοπιεστικό γεγονός, ὅπως κάθε ἀπειλή ἢ κίνδυνος, ἐξαρτᾶται ἀπό τήν διάρκεια, τήν ἔνταση, τήν φύση, τήν σοβαρότητα, τίς συνέπειες καί πολλά ἄλλα πού διαμορφώνουν τήν τελική μορφή τῆς στρεσογόνου κατάστασης, ἀλλά καί καθορίζουν ἐν μέρει τήν παραμονή τῶν διαφόρων δυσφορικῶν συμπτωμάτων πού ἀκολουθοῦν. Καί ὅλα αὐτά φαίνεται νά ἀφοροῦν στήν κάθε «βροχή» ἢ στήν «καταιγίδα» τῆς ζωῆς μας, σωστά; Τί γίνεται μέ τήν «στέγη» μας, ὁμως; Πόση «βροχή» ἀντέχει; Ἐδῶ, κάπου, προκύπτει καί τό πιό συνηθισμένο καί κοινό σέ ὄλους ἐρώτημα: «Πῶς ἐξηγεῖται ὅτι κάποιοι ἀνθρώποι πού βιώνουν τό ἴδιο ψυχοπιεστικό γεγονός, ἐπανέρχονται μετά ἀπό τήν δύσκολη περίοδο, κάποιοι ἄλλοι φαίνεται νά μῖν ἐπιρραζόμενοι καθόλου, ἐνῶ κάποιοι ἄλλοι ἐμφανίζουν σοβαρές δυσλειτουργίες ἢ διαταραχές;».

Ἡ Ψυχική Ἀνθεκτικότητα

Ἡ ἀπάντηση ἀπό τήν ἐπιστήμη ξεκίνησε νά διαμορφώνεται στήν δεκαετία τοῦ 1970, ὅταν μετά ἀπό παρατήρηση καί ἔρευνα τῶν παιδοψυχιάτρων καί τῶν ψυχολόγων σχετικά μέ τίς ἀντίξοες συνθηκες διαβίωσης καί τήν συσχετιζόμενη ἢ μή, ἐκδίλωση προβλημάτων, διαπίστωσαν πῶς κάποια παιδιά, παρόλο πού ἀνήκαν σέ ὁμάδες «ὑψηλῆς ἐπικινδυνότητας ἐμφάνισης δυσλειτουργιῶν», λειτουργοῦσαν ἐπαρκῶς καί ἀνέπτυξαν μιά θετική καί ἐπιτυχημένη πορεία στή ζωή τους. Ἡ μελέτη αὐτή ἀποτελέσε καί τήν πηγὴ προέλευσης καί καθιέρωσης τοῦ ὄρου στήν ἀγγλική γλῶσσα καί στήν βιβλιογραφία «Resilience», λέξη πού ἔχει τή ρίζα στή λατινική λέξη «resilio» (re + salire, ἀπαρέμφατο resilire), ἡ ὁποία στήν ἑλληνική γλῶσσα σημαίνει ἀνακρούω/ἐπανακάμπτω/ἀναπηδῶ/ἐπανέρχομαι. Στά πεδία τῆς φυσικῆς καί τῆς μηχανικῆς ἦταν ἦδη γνωστή καί χρησιμοποιοῦταν γιά νά περιγράψει τήν ἰκανότητα ἐνός ὑλικοῦ νά μπορεῖ νά ἀπορροφᾷ τήν ἐνέργεια, νά φέρει ἀντίσταση στήν ζημιὰ καί νά ἐπανακτᾷ γρήγορα τήν δύναμή του. Στήν ἑλληνική βιβλιογραφία τῆς ψυχικῆς ὑγείας εἰσήχθη ὡς «ψυχική ἀνθεκτικότητα» καί εἶναι ἴσως τό ὄνομα πού μπορεῖ νά ἀποκτήσει σ' αὐτό τό κείμενο, τό ὑλικό τῆς «στέγη» μας.

Ὁ ὀρισμός

Ἡ ψυχική ἀνθεκτικότητα, σύμφωνα μέ τό *American Psychological Association*

είναι «ή διαδικασία του να προσαρμόζεται κάποιος καλά, όταν αντιμετωπίζει αντιξοότητες, τραύμα, τραγωδία, απειλές, ή σημαντικές απειλές άγχους – όπως προβλήματα που προκύπτουν από την οικογένεια, ή τις σχέσεις, σοβαρά προβλήματα υγείας, εργασιακοί ή οικονομικοί στρεσογόνοι παράγοντες. Σημαίνει να «αναπηδάς» πίσω από τις δύσκολες εμπειρίες». Η αλήθεια είναι ότι, ή έννοια «ψυχική ανθεκτικότητα», έχει όριστεί με πάρα πολλούς τρόπους, αλλά αυτό που είναι βέβαιο είναι το γεγονός, πώς αποτελεί μιά διαρκή εξελικτική διαδικασία ανάκαμψης, άντοχης, αυτοδιόρθωσης, ανάπτυξης και θετικής προσαρμογής σε δύσκολες και ψυχοπνευματικές καταστάσεις. Ως έννοια περιλαμβάνει διάφορες διαδικασίες του ανθρώπινου ψυχισμού και περιλαμβάνει τις σκέψεις, τις συμπεριφορές, τις ενέργειες που μπορούν να αναπτυχθούν. Άς δούμε όμως λίγα παραπάνω χρήσιμα στοιχεία για τον όρο που τόσο συχνά, ακούγεται καθημερινά δίπλα μας, αλλά και για να μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τι σημαίνει, πόσο ανθεκτικοί είμαστε τελικά.

Μορφές ψυχικής ανθεκτικότητας

Διακρίνονται τρεις μορφές ψυχικής ανθεκτικότητας, όπως περιγράφονται και αναλύονται παρακάτω, που μας βοηθούν να ξεχωρίζουμε χρονικά, τροπικά και ποιοτικά τά επίπεδα λειτουργικότητας και να τά αξιολογούμε ανάλογα.

1. Η αντίσταση: αφορά στην διατήρηση της λειτουργικότητας πριν, κατά την διάρκεια και μετά την έκθεση στην δυσκολία ή στην αντιξοότητα

2. Η ανάκαμψη: έχει να κάνει με τί σταδιακή επαναφορά της λειτουργικότητας του ατόμου, σε ένα πιο φυσιολογικό επίπεδο ή στο ίδιο επίπεδο που ήταν πριν την εμφάνιση του ψυχοπνευματικού γεγονότος. Τό άτομο τότε, είναι σε θέση να ανταποκριθεί με αποτελεσματικότητα στις απαιτήσεις ή στις προκλήσεις της ζωής του.

3. Η ανάπτυξη: σχετίζεται με την βελτίωση τόσο της υγείας, όσο και της λειτουργικότητας του ατόμου, αφού παρέλθει ο χρόνος έκθεσής του στην αντιξοότητα. Μιλώντας για βελτίωση, περιλαμβάνουμε την συνθήκη, όπου μέσα από την δύσκολη εμπειρία που βίωσε, εξελίχθηκε, αυτοβελτιώθηκε, ανέπτυξε και ενίσχυσε την αυτογνωσία, την αυτοεκτίμηση και την αυτοεικόνα του, αναπλαισίωσε και αποκόμισε θετικά τις καταστάσεις και τά νοήματα που εξέλαβε.

Γεννέσαι ή γίνεσαι ψυχικά ανθεκτικός/ή;

Ένα επίσης συχνό ερώτημα που εμφανίζεται στην μελέτη του όρου της ψυχικής ανθεκτικότητας, είναι τό αν αποτελεί ικανότητα ή διαδικασία και πιο

άπλά, αν δηλαδή γεννιέται ή γίνεται κάποιος άνθρωπος ψυχικά ανθεκτικός. Παρά το γεγονός λοιπόν ότι οι επιστήμονες εξάντλησαν την ανάλυση της έννοιας της ψυχικής ανθεκτικότητας, μέσα από την πληθώρα των όρισμών που έλαβε, οι έρωτήσεις, για την σαφή φύση της ψυχικής ανθεκτικότητας και για το αν είναι ποιοτικό γνώρισμα, ικανότητα, χαρακτηριστικό της προσωπικότητας, αν είναι γενετικά καθορισμένο ή αν διδάσκεται, ήταν και είναι τόσες, γεγονός που δείχνει και μιά εικόνα του ενδιαφέροντος, τόσο της επιστημονικής κοινότητας, όσο και των ανθρώπων που βρήκαν νόημα στον όρο αυτό.

Στις πρώτες τους αναφορές, οι μελέτες έδειχναν ότι είναι ένα σύνολο μηχανισμών αντιμετώπισης δύσκολων καταστάσεων, και περιγράφονταν ουσιαστικά, ως ένα γνώρισμα ή απλά μία ικανότητα ανάκαμψης. Αργότερα, έγινε σαφές, πώς ήταν μία δυναμική διαδικασία, μία ικανότητα, που καλλιεργείται και εξασκεύεται εφόρου ζωής. Οι ειδικοί, έπιβεβαίωσαν, ότι η ψυχική ανθεκτικότητα δεν είναι ακριβώς ένα απόλυτο και διακριτό χαρακτηριστικό με το οποίο γεννιέται κάποιος. Είναι μία ποιότητα, μία ικανότητα που επιδέχεται εκπαίδευσης, ενίσχυσης και εξέλιξης.

Αξίζει να σημειωθεί όμως, ότι όσον αφορά στην κληρονομικότητα, σέ μελέτες που διεξήχθησαν σέ δίδυμα αδέρφια με ύψηλο ποσοστό γονιδιακής ομοιότητας, έπιβεβαιώθηκε ότι, η ψυχική ανθεκτικότητα είναι σέ ένα ποσοστό, θέμα γονιδίων, καθώς και ότι σημαντικό ρόλο παίζει τό πρώμο οικογενειακό περιβάλλον, παράγοντες που επειδή θεωρούνται μί εξέλιξιμοι, συνεχίζουν νά αποτελούν ένδεικτικά στοιχεία αξιολόγησης και τόσο η έρευνα, όσο και η μελέτη νά ρίχνει τό βάρος στους εξελικτικούς τρόπους και στίς πηγές παρέμβασης και βελτίωσης. Για τόν λόγο αυτό, έχει αποδειχθεί ότι η αναπτυξιακή εξέλιξη και οι μεταβαλλόμενες συνθήκες ζωής, καθορίζουν τό πλαίσιο και την άλληλεπίδραση των διαφόρων παραγόντων της ψυχικής ανθεκτικότητας. Έτσι εξηγείται λοιπόν, γιατί κάποιοι άνθρωποι είναι ψυχικά ανθεκτικοί σέ μία περίοδο της ζωής του και όχι σέ κάποιες άλλες.

Τί καθορίζει πόσο ψυχικά ανθεκτικός/ή μπορεί νά είμαι;

Η έρευνα στον τομέα της ψυχικής ανθεκτικότητας, αναζήτησε τούς παράγοντες που καθορίζουν τά επίπεδα της ψυχικής ανθεκτικότητας. Με άλλα λόγια, έψαξε νά δώσει απάντηση στό γιατί κάποιοι άνθρωποι δίπλα μας, περνούν τίς ίδιες αντίξοες συνθήκες μέ κάποιους άλλους και συνεχίζουν νά άντέχουν, νά χαμογελούν και νά προχωρᾶνε.

Γενικά, κατέγραψαν μία ταξινόμηση έμπλοκής αυτών των παραγόντων σέ:

1. Ατομικοί παράγοντες (γενετική, ηλικία, κληρονομικότητα, αναπτυξιακό στάδιο, φύλο, εμπειρίες τῆς ζωῆς καί ἱστορικό).

2. Τό κοινωνικό πλαίσιο (κοινωνική στήριξη, κοινωνική τάξη, πολιτισμός, περιβάλλον).

3. Ἡ ποσότητα καί ἡ ποιότητα τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς (σκοπιμότητα, δυνατότητα ἐλέγχου, μέγεθος, σημαντικότητα, θεματικές, χρονική διάρκεια καί μακροπρόθεσμες ἐπιπτώσεις).

Ἀναδείχθηκε μέσω τῆς περαιτέρω ἀναζήτησης λοιπόν, μιᾶ ποικιλότητα παραγόντων, τούς ὁποίους, διαχώρισαν σέ προστατευτικούς, διηλαθῆ στίς θετικές δυνάμεις καί σέ παράγοντες ἐπικινδυνότητας. Καί τά δύο εἶδη ἀλληλοεπιδρῶν μεταξύ τους καί φαίνεται νά ἔχουν πολλαπλασιαστική καί ὄχι ἀθροιστική ἐπίδραση στή θετική προσαρμογή ἑνός ἀνθρώπου στίς ἀντιξοότητες. Τούς παράγοντες αὐτούς τούς συναντᾶμε σέ ἐπίπεδα, ὅπως τήν οἰκογένεια, τό σχολεῖο, τήν κοινότητα, τήν παρέα συνομηλίκων, τό σχολεῖο κ.λπ. Ἐνδεικτικά μποροῦμε νά ἀναφέρουμε τούς ἑξῆς: πρόωρος τοκετός, ἰδιαίτερα χαμηλό βάρος στήν γέννηση, υἰοθεσία, διαζύγιο, κακοποίηση, νοτικά προβλήματα, ὑπαρξη ἀσθένειας/ ψυχοπαθολογίας στήν οἰκογένεια, ἀτύχημα, φτώχεια, θάνατος ἑνός ἀγαπημένου ἢ συγγενικοῦ προσώπου, ποιότητα ἀνατροφῆς τῶν γονέων, μητρότητα στήν ἐφηβική ηλικία, ὑποβαθμισμένο γονεϊκό ἢ σχολικό περιβάλλον τραῦμα ἀπό φυσικές καταστροφές (π.χ. σεισμός) ἢ ἀπό πόλεμο κ.ἄ.

Ἀπό τόν ὀρισμό τῆς ψυχικῆς ἀνθεκτικότητας πού τήν ἀναφέρει ὡς θετική προσαρμογή, κατανοοῦμε ὅτι οἱ προστατευτικοί παράγοντες εἶναι ἐξελιξίμοι καί ἀντλοῦνται ἀπό τίς θετικές πηγές/δυνάμεις ἑνός ἀτόμου. Γιά νά ὑπάρχει μιᾶ διακριτή εἰκόνα, παρατίθενται σέ λίστα, μέ μιᾶ συνοπτική ἐπεξήγηση.

1. Γνωστική ἀναδόμηση. Υἰοθετήστε ἕνα ὑγιῆ καί θετικό τρόπο σκέψης, ἐντοπίζοντας τά γνωστικά λάθη, τίς ἀρνητικές σκέψεις, ἀμφισβητήστε τίς δυσλειτουργικές μέ ἀποδείξεις, ἀποκτήστε ἕνα ἰσορροπημένο καί ρεαλιστικό μοτίβο σκέψης. Ἀποδεχθεῖτε τήν ἀλλαγὴ σάν ἕνα ὑπέροχο κομμάτι στήν πορεία τῆς ζωῆς σας. Ἀποδεχθεῖτε ὅτι κάποια πράγματα καί οἱ ἄλλοι γύρω μας μπορεῖ νά μὴν ἀλλάξουν ποτέ! Μάθετε ἀπό τό παρελθόν σας, ἀλλά μὴν τό κουβαλᾶτε σάν βάρος, ἀφήστε το νά ὑπάρχει γιά νά σᾶς θυμίζει πόσες φορές σηκωθήκατε κι ὄχι πόσες φορές πέσατε! Τό βασικό δέν εἶναι τό γεγονός, ἀλλά ὁ τρόπος πού τό ἐμπνεύετε καί ἀντιδρᾶτε!

2. Αὐτογνωσία. Ὅσο γνωρίζεις τά δυνατά σου σημεῖα, ἐκεῖνα πού χρειάζονται

βελτίωση, μπορείς να προσαρμοστείς ανάλογα, να αποκτήσεις την περαιτέρω γνώση για τί λήψη αποφάσεων που αντικατοπτρίζουν αυτό που πραγματικά είσαι και χρειάζεσαι! Χτίζοντας τό θεμέλιο τῆς συναισθηματικῆς διαχείρισης αποκτᾶς καλύτερο ἐπίπεδο ἐπίγνωσης, ἀντίληψης καί ἱκανοποίησης, μειώνοντας τὰ αἰσθήματα αὐτο-ἀμφιβολίας πού σέ ἀπομακρύνουν ἀπό τήν ἐπίτευξη καί ὀλοκλήρωση τῶν προσωπικῶν σου ἀναγκῶν!

3. Ἀναγνώριση/ Διαχείριση/ Ἐκφραση τῶν συναισθημάτων. Ξεκίνησε μέ τό νά μάθεις ποιά εἶναι τὰ συναισθήματα, πῶς ἐκφράζονται καί τί εἶναι αὐτό πού νιώθεις ἐσύ. Μήν πνίγεις ὅ,τι νιώθεις, ἀλλά μείνε συντονισμένος μέ τίς ἐσωτερικές πηγές σου! Ανακάλυψε τόν πιό παραγωγικό τρόπο νά τὰ ἐκφράσεις καί παρατήρησε πῶς λειτουργεῖς μέσα ἀπό αὐτά. Θά ἐκπλαγείς ὅταν δεῖς πόσο σημαντική ἐπίδραση ἔχουν τὰ συναισθήματά σου στήν τροφοδοσία τῆς ἀνθεκτικῆς ἀντιμετώπισης, τῆς διεύρυνσης τῆς νοστοπίας, τῆς ἐνθάρρυνσης, τῆς ἀνακάλυψης νέων τρόπων σκέψης καί δράσης, στήν αὔξηση τῶν προσωπικῶν σου πόρων, στήν ἐνίσχυση τῆς ὑγείας, τῆς εὐεξίας, στήν καλλιέργεια θετικοῦ κλίματος καί στήν μετάδοσή του καί σέ ἄλλους!

4. Ἀποδοχή/Διαχείριση δύσκολων συναισθημάτων-καταστάσεων. Δέν βοηθαίει νά «κλείνεις τὰ μάτια» καί νά βουτᾶς τό κεφάλι στήν ἄμμο, στήν κάθε δυσκολία. Ἀποδέξου ὅτι ὑπάρχουν καί κάποια δύσκολα συναισθήματα πού πλαισιώνουν τίς ψυχοπιεστικές καταστάσεις. Ἀποδέξου αὐτό πού συμβαίνει καί θύμισε στόν ἑαυτό σου ὅτι θά περάσει κι αὐτό, ἐπειδή ὅλα περνᾶνε. Ὑπενθύμισε στόν ἑαυτό σου ὅτι ἡ κατάσταση πού περνᾶς τώρα, τὰ συναισθήματα πού νιώθεις, νά, εἶναι δύσκολα, ἀλλά εἶναι προσωρινά, ὅτι ἡ ζωή ρέει καί μέ τρόπους πού δέν μπορεῖ πάντα νά προβλεφθοῦν, ἀλλά μέ τήν σωστή διαχείριση ἔρχονται γιά νά σέ ὠφελίσουν καί νά σέ ἐξελιξοῦν.

5. Θετική αὐτοεικόνα. Τό νά ἔχεις μιά θετική αὐτοεικόνα, δέν σημαίνει νά θεωρεῖς τόν ἑαυτό σου τέλειο, ἀλλά νά ἐστιάζεις στό μοναδικό θετικό σύνολο τῶν δικῶν σου δυνατοτήτων καί χαρακτηριστικῶν, καθῶς καί νά ἀποφεύγεις τήν χρήση τῶν καταστροφικῶν σκέψεων καί χειρότερων σεναρίων! Κάνε μιά λίστα μέ τίς θετικές ιδιότητες, τὰ δυνατά σημεία καί τὰ ἐπιτεύγματά σου, γιατί αὐτά ἀποτελοῦν καί τίς ἀποθῆκες πού θά χρειαστεῖς στίς δύσκολες στιγμές σου! Ἀπόφυγε νά τὰ κρίνεις σέ μεγάλα, μικρά, σπουδαῖα, ἀσήμαντα καί πάνω ἀπό ὅλα, ἀπόφυγε νά τὰ συγκρίνεις μέ ἐκεῖνα πού πιθανῶς ἔχουν κάποιοι ἄλλοι! Προσπάθησε νά εἶσαι εὐγενικός μέ τόν ἑαυτό σου καί καθόρισε ἕνα θετικό τρόπο αὐτο-ὀμιλίας, σκέψης καί ἀντίδρασης, ἔτσι ὥστε νά εἶναι παραγωγικός καί νά σέ κάνει νά προχωρᾶς!

6. Ἐσωτερικό κέντρο ἐλέγχου. Ὅ,τι πηγάζει ἀπό μέσα μας εἶναι γνήσιο καί

μπορούμε να τό εμπιστευτούμε για να αποτελέσει τήν πηγή έμπνευσης και δύναμης στίς δύσκολες καταστάσεις. Είνα σημαντικό να διατηρήσεις τήν αίσθηση έλέγχου σέ σένα και όχι σέ απρόσωπες μορφές, όπως είναι ή μοίρα, ή τύχη, τό πεπρωμένο ή σέ τρίτα πρόσωπα. Είσαι οί επιλογές σου και ή στάση αυτή σέ βοηθάει να αναλάβεις δράση και να έστιάσεις στίς ύγιεις και έλεγχομενες πηγές τής δύναμής σου!

7. Υποστηρικτικό κοινωνικό δίκτυο. Η σύνδεση και ή έπαφή μέ πρόσωπα πού χαρακτηρίζονται από ένσυναίσθηση, πού κατανοούν, δέν κρίνουν, ξέρουν να ακούνε, σέβονται όρια, επικυρώνουν τά συναισθήματα των άλλων, αποτελούν τήν καλύτερη ύπενθύμιση ότι δέν είμαστε μόνοι σέ αυτήν τήν «καταιγίδα». Ο πόνος πού φέρνει μιά ψυχοπνευστική κατάσταση, μπορεί να όδηγήσει στήν απομόνωση. Πολλές φορές δέν θέλουμε να ακούσουμε συμβουλές, «πρέπει» και «στά είπα εγώ», αλλά χρειαζόμαστε κάποιον άνθρωπο πού να συνδέεται γνήσια μαζί μας και να είναι απλά εκεί. Δώσε προτεραιότητα στίς θετικές και απομακρυνθείτε από τοξικές σχέσεις. Δοκίμασε ομάδες στήριξης και βοήθειας, οργανισμούς, φορείς, ειδικούς και μοιραστείτε τή δυσκολία!

8. Υπαρξη νοήματος, στόχων και σκοπού/ Άξίς. Δίνοντας έμφαση σέ ό,τι πιστεύεις, σέ ό,τι αξίζει για σένα, σέ ό,τι γεμίζει και συμπληρώνει τίς υπαρξιακές αναζητήσεις και τά νοήματα, έχοντας μιά ισορροπημένη προσωπική και άλτρουιστική στοχοθεσία, προωθώντας τήν προνοητικότητα, μείνε στό πολύτιμο «έδω και τώρα» και συγκεντρώσου σέ ρεαλιστικά κίνητρα και στόχους αυτοβελτίωσης και εξέλιξης. Αφιέρωσε χρόνο και επένδυσε σέ ό,τι σέ κάνει να είσαι και να νιώθεις ό έαυτός σου! Κράτησε τήν ζωή σου απλή, μείνε σέ έπαφή μέ τή φύση, εμπιστεύσου τίς δυνατότητές σου, μή δεσμεύεσαι υπερβολικά μέ ύποχρεώσεις, μή φοβάσαι να πεις «όχι» και προστάτευσε τά όρια και τό χρόνο σου!

9. Θετική αναπλαισίωση / Χιούμορ/ Αισιόδοξη στάση. Κράτησε μιά θετική στάση σέ ό,τι συμβαίνει. Μπορείς να επιλέξεις τήν αισιόδοξη και έλπιδοφόρα προοπτική, έστίασε στα όφέλη κάθε γεγονότος, αφού τό βιώσεις σαν μιά έμπειρία πού ήρθε να σέ ώφελήσει και να σέ κάνει πιο δυνατό. Δώσε χρώμα σέ ό,τι έρχεται, αντί να τό γεμίζεις μέ φόβο και άγωνία. Υπενθύμισε στον έαυτό σου τίς φορές πού τά κατάφερες ή πού βοήθησες κάποιον άλλο να περάσει μιά δυσκολία! Χαμογέλασε μέ ό,τι σέ εύχαριστεί και κράτησε ζωντανές τίς πηγές χαράς, εύχαρίστησης και ίκανοποίησης! Άκόμη και αν τά πράγματα είναι δύσκολα, ή χιουμοριστική διάθεση μπορεί να μειώσει τήν ένταση του στρες, να σου δώσει τό χώρο και τό χρόνο να πάρεις μιά ανάσα, να πάρεις

καλύτερες αποφάσεις νά δεις πιο καθαρά τίς λύσεις και νά συνεχίσεις!

10. Πίστη. Ἡ θρησκεία και ἡ πίστη, εἶναι οἱ ὁδοὶ πού στρέφονται οἱ ἄνθρωποι στίς δύσκολες στιγμές. Ἐρευνες και βιωματικές ἀναφορές ἔχουν ἀποδείξει ὅτι ἀποτελοῦν πηγές αἰσιοδοξίας, προστασίας, ἐνίσχυσης τῆς αὐτοεκτίμησης, τοῦ αὐτοελέγχου, τῆς ἐλπίδας, τῆς θετικῆς ἀντιμετώπισης, προσφέρουν ἐλπίδα, ἰσορροπία, ἀνακούφιση, παρηγοριά, μειώνουν τό αἶσθημα τῆς μοναξιάς, τά ἐπίπεδα τοῦ ἀγχους, ὀδηγοῦν σέ ἐνσυνειδητότητα, καλύτερη διαχείριση και δροῦν ὡς προστατευτική ἀσπίδα σέ ψυχοπνευματικές καταστάσεις. Τό νά πιστεύεις σέ ἕνα Θεό -Πατέρα, δημιουργεῖ μιά ἰσχυρή αἶσθηση αὐτοπεποίθησης, ἀσφάλειας πού δέν κλονίζεται ἀπό ἐφήμερες ἔννοιες και πολλές φορές εἶναι ἀρκετό νά ξέρεις ὅτι ἀπλά ὑπάρχει ὁ Θεός ἐκεῖ και γιά σένα, γιά νά πάρεις δύναμη και νά σπκωθείς!

Ναί, εἶμαι εὐάλωτος/η, ἀλλά ὄχι ἀνίμπορος/η!

Ὅλοι καταλαβαίνουμε ὅτι οἱ κρίσεις, οἱ δύσκολες και ψυχοπνευματικές καταστάσεις ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ζωῆς μας και, ὅσο και ἂν μᾶς κάνουν νά ὑποφέρουμε, νά μᾶς πονᾶνε πολλές φορές, ὅταν ἡ διαχείρισί τους ἔγινε σωστά, ὅταν πήραμε χρόνο και χῶρο ἀπό τά γεγονότα, ἀνακαλύψαμε ὅ,τι ἦταν τελικά ἀναγκαῖο και ψυχοφέλιμο γιά μιά ἄλλη συνθήκη, μιά ἄλλη πτυχή τῆς ἐξελικτικῆς μας πορείας. Κάτι δύσκολο μᾶς ὀδήγησε σέ μιά θετική ἀλλαγὴ και μᾶς βοήθησε νά βελτιωθοῦμε, μέ τὴν ἐξάσκηση τῆς ἰκανότητας νά σηματοδοτοῦμε θετικά τίς δυσκολίες τῆς ζωῆς μας. Ὅταν βιώνουμε αὐτὴν τὴν ἀντιξοότητα, μπορεῖ νά ἐμφανιστοῦν συμπτώματα, ὅπως προβλήματα ὕπνου, θυμὸς, ἐκδικητικότητα, ἀφηρημάδα, συχνὸ ἢ ἔντονο κλάμα, δυσκολία συγκέντρωσης ἢ στή λήψη ἀποφάσεων, ἀλλαγὴ στὴν ὄρεξη, θλίψη, μείωση ἐνεργητικότητας, εὐερεθιστότητα κ.ἄ., τά ὁποῖα πιθανῶς νά μᾶς ἐπιφέρουν συντομότερα τό αἶσθημα τῆς εὐαλωτότητας, γιατί μᾶς ἐπιρραίζουν, μᾶς πληγώνουν, μᾶς ἀποδυναμώνουν και μᾶς θυμίζουν ὅτι εἶμαστε θνητοί. Αὐτό δέν σημαίνει ὅμως ὅτι εἶμαστε ἀνίμποροι, καθιλωμένοι στὴν συνθήκη και παραμένουμε ἀπραγοὶ στό πεπρωμένο. Ὅχι, δέν εἶμαστε ἀνίμποροι, γιατί μπορούμε νά ἐπανακτήσουμε τὴ δύναμη, νά βροῦμε τὴν ψυχικὴ ἐπάρκεια και τά κατάλληλα μέσα γιά νά θεραπεύσουμε τά τραύματά μας. Ἐχουμε τὴ δύναμη νά ἀναπτύξουμε τά πλαίσια προσαρμογῆς και ἀνάκαμψης σέ ὅ,τι βιώνουμε και σέ ὄλο αὐτό βοηθαῖ ἡ πρόληψη και ἡ ἐκπαίδευση σάν ἕνας νοητὸς χάρτης ἐπιβίωσης σέ δύσκολες συνθήκες.

Γιά νά ἔχουμε μιά καλύτερη εἰκόνα τοῦ ἐπιπέδου τῆς ψυχικῆς μας ἀνθε-

κτικότητας, αρκεί να ξεκινήσουμε θέτοντας στόν έαυτό μας τά παρακάτω έρωτήματα:

1. «Ποιό/ά ήταν τό/ά δυσκολοτερο/α γεγονός/τα πού έχω ζήσει σπίν ζωή μου;
2. Πώς μέ έπηρέασε τό γεγονός αυτό; Τί συνέπειες είχε ή έχει;
3. Μπορώ νά τό δώ ως πρόκληση;
4. Τί ήταν αυτό πού μέ βοήθησε νά άντέξω;
5. Υπήρχαν άνθρωποι πού μέ ύποστήριξαν; Μήπως χρειάστηκα βοήθεια καί δέν τήν ζήτησα;
6. Τί έμαθα γιά τόν έαυτό μου καί τόν τρόπο πού χειρίζομαι τέτοιες καταστάσεις;
7. Θά μπορούσα νά βοηθήσω άνθρωπους πού τυχόν περνάνε παρόμοιες δυσκολίες (π.χ. μέσω έθελοντισμού);
8. Τί μου δίνει έλπίδα κι αισιοδοξία γιά τό μέλλον;
9. Θέτω τούς στόχους μου ρεαλιστικά καί μέ θετικό πρόσημο; Μήπως έχω ύψηλότερες προσδοκίες από όσες μπορώ καί θέλω;
10. Τί θέλω νά πετύχω, τί πρέπει νά κάνω, πώς νά ξεκινήσω;
11. Ένισχύω τήν αυτόγνωσία μου, τά θετικά μου στοιχεία; Καλλιερῶ θετικές σκέψεις σχέσεις καί συναισθήματα;
12. Τί κάνω στό «έδω καί τώρα» γιά όλα αυτά;

Μέ αυτόν τόν τρόπο, θά λάβουμε κάποιες αρχικές πληροφορίες καί θά έρθουμε σέ μιá άμεση επίγνωση μέ άπαντήσεις πού άν τίς αξιοποιήσουμε κατάλληλα, ίσως στό μέλλον μās φανούν ιδιαίτερα χρήσιμες! Νά θυμώστε πάντα ότι γύρω σας υπάρχουν άνθρωποι πού μπορεί νά σας βοηθήσουν καί νά σας στηρίξουν, είτε γιατί έχουν βιώσει κάτι άνάλογο, είτε είναι ειδικοί, είτε άπλά σας έμπνέουν καί σας κινητοποιούν!

Μπορώ νά μετρήσω πόσο άνθεκτικός/ή είμαι;

Πολλοί μπορεί νά έχουν αναρωτηθεί εάν ή ψυχική άνθεκτικότητα είναι μετρήσιμη. Άς κάνουμε γνωστό, σέ αυτό τό σημείο επίσης, κάτι πού πιθανώς νά φανεί χρήσιμο, ότι δηλαδή δέν υπάρχει ένα άυστηρό πλαίσιο ή ένας άπόλυτος κανόνας μέτρησης τής ψυχικής άνθεκτικότητας. Ένδεικτικά αναφέρονται τά Scale of Protective Factors (SPF), Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC), Resilience Scale for Adults (RSA), Academic Resilience Scale (ARS-30) κ.ά. Όπως όλα τά ψυχομετρικά τέστ όμως, πρέπει νά πραγματοποιούνται από ειδικούς καί ειδικά σημειώνουμε ότι τό Brief Resilience Scale (BRS), πού δέν

άποτελεί κλινικό εργαλείο, μπορεί απλά να παρέχει άτομικά κάποιες πληροφορίες.

Όφελι- Στρατηγικές

Σχετικές έρευνες πού έχουν πραγματοποιηθεί σέ πολλές συνθήκες, έχουν δείξει πώς ή εκπαίδευση και ένίσχυση τής ψυχικής άνθεκτικότητας, έχει συμβάλει καθοριστικά στήν εϋνοϊκότερη έκβαση τών άσθενών με άγχώδεις διαταραχές, κατάθλιψη ή με διάφορες μορφές καρκίνου. Σχετίζεται επίσης με τούς προστατευτικούς παράγοντες στήν άπώλεια εργασίας, στήν λήψη άποφάσεων, στήν άντιμετώπιση οικονομικών κρίσεων, στήν ένίσχυση τών θετικών γνωσιών κ.ά. Η ψυχική άνθεκτικότητα έχει άποδειχθεί πώς βοήθησε άτομα νά ξεπεράσουν κάποια μειονεκτήματα τής παιδικής ήλικίας, νά αύξήσουν τήν ένεργητικότητά τους, νά συνάψουν πιό υγιείς σχέσεις, νά διαχειριστούν καλύτερα τίς δύσκολες συνθήκες, νά άντιμετωπίσουν τό άγχος, νά κάνουν πιό παραγωγικές σκέψεις, νά πετύχουν τούς στόχους τους, νά δοκιμάσουν νέες εμπειρίες και νά αναπλαισιώσουν τίς δυσλειτουργικές.

Συναφείς μελέτες έχουν δείξει επίσης, ότι ένας καθοριστικός παράγοντας τής ψυχικής άνθεκτικότητας είναι τά αναπτυξιακά πλαίσια τής παιδικής ήλικίας (οικογένεια-σχολείο-συνομιλικοί), καθώς και οί συνθήκες πού εϋνοούν στήν ένίσχυσή της. Φάνηκε λοιπόν πώς τό θετικό κλίμα άποδοχής, ή παροχή άυτονομίας, ή ένεργός συμμετοχή στήν καθημερινότητα, ή ανάληψη πρωτοβουλιών, τά σαφή και ξεκάθαρα όρια, τό προστατευτικό περιβάλλον, τό αίσθημα τής ασφάλειας, εμπιστοσύνης και στήριξης, ή παραγωγική εκμάθηση του λάθους ή τής δυσκολίας, τό παράδειγμα/πρότυπο, ή κάλυψη τών αναγκών, ό διάλογος, ή ένεργητική άκρόαση, ή εκμάθηση τών δεξιοτήτων τής ζωής, άποτελούν μερικά άπό τά πιό σημαντικά έφόδια για τό «χτίσιμο» και τήν ένίσχυση τής δυνατότητας ανάκαμψης και επούλωσης άπό μία δύσκολη κατάσταση.

Στό ίδιο πλαίσιο, είναι χρήσιμο νά αναφέρουμε ότι ή εκμάθηση κάποιων (μεμονωμένα ή συνδυαστικά) στρατηγικών άντιμετώπισης επίσης συμβάλλει άποτελεσματικά στά πρώτα χρόνια της ζωής ενός άνθρώπου. Οί στρατηγικές διακρίνονται άνάλογα με τό επίκεντρό τους, όσον άφορά:

1. Στήν επικινδυνότητα: Στόχος είναι ή πρόληψη και ή μείωση τών παραγόντων πού μπορεί νά όδηγήσουν σέ κίνδυνο, π.χ. προγεννητική ένιμέρωση και εκπαίδευση ύποψηφίων γονέων, περιγεννητική εκπαίδευση για μείωση κινδύνων στον τοκετό, πρόληψη χρήσης ουσιών, κακοποίησης κ.ά.

2. Στις δυνατότητες: Η στρατηγική αποσκοπεί στην ενίσχυση και βελτίωση των παροχών ποιότητας και στήριξης, όπως παιδικά ή εφηβικά κέντρα απασχόλησης, δημιουργικότητας, συμμετοχή των μελών της οικογένειας σε προγράμματα αυτοβελτίωσης, έκφρασης, σχολές γονέων κ.ά.

3. Στην διαδικασία. Τα προγράμματα που ανήκουν σε αυτήν την στρατηγική, έχουν ως στόχο την κινητοποίηση, την βελτίωση της ποιότητας των σχέσεων, την ενίσχυση της αυτοπεποίθησης, των δεξιοτήτων και των γνωστικών πεδίων.

Απλάδι έγω, τί νά κάνω γιά νά άντέχω;

Καί ποίος από έμάς άραγε δέν θά ήθελε ένα τέτοιο έγχειρίδιο ψυχικής επίβίωσης; Η ζωή όμως δέν έρχεται μέ οδηγίες χρήσης. Καθένας από έμάς είναι μοναδικός, οί συνθήκες της ζωής του μοναδικές, κανένας δέν ξέρει καλύτερα από έσένα τί είναι καλό γιά σένα και πάνω από όλα, ό ειδικός ψυχικής υγείας είναι δίπλα σου γιά νά σου προφέρει τά κατάλληλα εργαλεία γιά νά τό βρείς.

Έκινώντας μέ αυτά τά βασικά κριτήρια, ακολουθεί ό,τι μέσα από την παρατήρηση, τίς μελέτες και την έρευνα, έδειξε νά είναι επιβιοηθικό γιά ανθρώπους που βίωσαν ψυχοπνευστικά γεγονότα και ενισχύοντας τί ψυχική τους άνθεκτικότητα, έμαθαν, σικώθηκαν και συνέχισαν. Είναι ένα είδος μοιράσματος έμπειριών, άλλων ανθρώπων που και οί δικές τους «στέγες» δοκιμάστηκαν σε βαριές «καταιγίδες» και άντεξαν. Σκοπός της παράθεσής του δέν είναι τόσο νά πληροφορήσει, όσο νά συμπληρωθεί και από σένα μέ τό δικό σου πολύτιμο βίωμα.

- Προσευχήσου, ζήτησε δύναμη και δείξε έμπιστοσύνη.
- Άξιολόγησε σωστά την κατάσταση, χωρίς καταστροφολογίες και ύπερβολές.
- Άναγνώρισε και αποδέξου τά συναισθήματά σου.
- Δές την δυσκολία ως κάτι που θά περάσει. Διατήρησε μιά αισιόδοξη στάση.
- Βάλε σε εφαρμογή ένα πλάνο, μέ πολύ μικρά και ασφαλή βήματα κάθε φορά.
- Κράτησε τό πραγματικό μέγεθος της δυσκολίας μέ συνεχή αξιολόγηση και άμφισβήτηση κάθε καταστροφικής σκέψης.
- Ένεργοποίησε τούς μηχανισμούς προστασίας, τίς θετικές σου πηγές, τίς παλαιότερες έμπειρίες άνάκαμψης και δύναμης.
- Συνδέσου και επικοινωνήσε μέ άλλα άτομα που βοηθάνε τόν στόχο σου.
- Μίλησε στον έαυτό σου και στους άλλους μέ έπιείκεια, αγάπη συγχώρηση και σεβασμό γιά ό,τι περνάς. Τό νά «σε κρίνεις» άυστηρά, νά «σου θυμώσεις» αλήθεια δέ βοηθάει πουθενά. Τό νά τό κάνεις στους άλλους, έπειδή έσύ

αίσθάνεσαι δυσφορικά τώρα, θά σέ ὀδηγήσει σέ θλίψη καί ἀπομόνωση.

- Συνέχισε τήν αὐτοφροντίδα σου. Ὁ ὕπνος, ἡ διατροφή, ἡ ἄσκηση, ἡ ἐνυδάτωση, ἡ φύση εἶναι ἀπό μόνα τους θεραπείες. Φρόντισε τίς πηγές εὐχαρίστησης καί εὐεξίας.
- Δράσε ἀποτελεσματικά-κινητοποιήσου. Τό ἀρχικό μούδιασμα καί ἡ ἀναπάντεχη ἀδρανοποίηση θά φύγουν. Ἐσύ θά τό κάνεις νά φύγει καί ἡ στιγμή εἶναι τώρα.
- Ἐλεγγε κάθε μέρα ἂν αὐτό πού κάνεις σέ βοηθάει καί δές τήν δυσκολία ὡς εὐκαιρία/πρόκληση γιά μιᾶ ἀκόμη θετική ἀλλαγὴ στή ζωὴ σου καί ὡς ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ζωῆς σου.
- Ἄντλησε ἀπό τίς «ἀποθῆκες» νοσηματοδότησης ὅ,τι σοῦ προσφέρει ἀσφάλεια, σιγουριά, αὐτοπεποίθηση, σθένος καί στρατηγική ἐπίλυσης.
- Θυμίσου ὅτι δέν ὑπάρχουν «ἄτρωτοι» ἄνθρωποι, πού δέν θά ἐκτεθοῦν ποτέ σέ δύσκολες καταστάσεις καί πού μποροῦν νά ἀντέξουν σέ ὅλες τίς συνθήκες.
- Θυμίσου ὅτι αὐτό πού χρειάζεται νά ἔχεις εἶναι «ἀνθεκτικότητα», νά ἐπανακαίμπτεται, νά ἐπανέρχεται, νά φροντίζεις τίς πληγές σου, νά ἀντέχεις μέχρι τίς ἐπόμενες.
- Φέρε στό μυαλό σου τά λόγια τοῦ Κλωντέλ «Λοιπόν, Θεέ μου, δέν σοῦ ζητῶ τίποτε. Νά ὑπάρχεις, αὐτό εἶναι ἀρκετό», γιατί τήν ἀπάντηση μᾶς τήν ἔχει ἤδη δώσει Ἐκεῖνος μέ πάρα πολλούς τρόπους...

«...Ἐλάτε σέ μένα, ὅλοι ὅσοι κοπιάζετε καί εἶστε φορτωμένοι, καί θά σᾶς ἀναπαύσω. Πάρε τόν ζυγὸ Μου πάνω σου καί μάθε ἀπὸ Ἐμένα. Γιατί εἶμαι πρῶτος καί ταπεινός στήν καρδιά· καί θά βρεῖτε ἀνάπαυση στίς ψυχές σας. Διότι ὁ ζυγός Μου εἶναι εὐκόλος καί τό φορτίο μου ἑλαφρῷ (Ματθ. 11,28-30). Καί ἐπίσης, θά σᾶς ξαναδῶ, καί θά ἀγαλλιάσει ἡ καρδιά σας, καί τήν χαρά σας κανεῖς δέν σᾶς τήν ἀφαιρεῖ (Ἰωάν. 16,22)».

Ἦσαν ἡ παλέτα τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀπό τήν Γέννηση, τήν Ζωή, τήν Σταύρωση τοῦ Κυρίου μας, ἕως τούς Ἁγίους τῆς ἐποχῆς μας, εἶναι ἕνα διαρκές μῖνυμα ἀνθεκτικότητας. Σέ μιᾶ ἐποχῇ πού ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ πρότυπα ἀνάκαμψης καί ἀνθεκτικότητας, σέ μιᾶ ἐποχῇ κρίσεων, δυσκολιῶν, ὁ Ἰησοῦς Χριστός παραμένει ὡς ἡ ἀτελείωτη πηγὴ σοφίας καί ἐμπνευσης. Ὁ ἀπόλυτος δάσκαλος, τό ἀπόλυτο παράδειγμα ἀνθεκτικότητας, πού δίδαξε πῶς οἱ ἀπώλειες, ἡ προδοσία, οἱ θλίψεις, οἱ χλευασμοί, οἱ δοκιμασίες αὐτῆς τῆς ζωῆς ἐπιτελοῦν ἕναν ἱερό σκοπό: τὴν χριστιανικὴν ζωὴν ὡς μιᾶ πράξη ἀνθεκτικότητας μέ κύριο στόχο τὴν ἔνωση μέ τόν Θεό.

Ἡ Ἁγία Μαρία Σκομπτσόβα (1891-1945), μιά φλεγόμενη ὑπαρξη, μιά ἁγία των μοντέρνων καιρῶν, πού βίωσε πολλές ἀπώλειες καί ἀντιξοότητες, ἐνθαρρύνει τό μήνυμα αὐτό, μιλώντας γιά τήν ἀνιδιοτελή ἀγάπη καί ζωή, προτείνει ὅτι ὄχι μόνο ἀντέχουμε νά περάσουμε τό μαρτύριο τοῦ δικοῦ μας σταυροῦ, ἀλλά «νά μᾶς τρυπήσουν οἱ Σταυροί τῶν ἄλλων». Τί πρόκληση καί αὐτή, δέ συμφωνεῖτε;

Θά ἤθελα νά κλείσω κάποιες ἐρωτήσεις καί φυσικά ἀπαντᾶτε ἄν καί μόνο ἐσεῖς τό ἐπιθυμεῖτε.

- Ἔχετε χάσει κάποιον πού εὐλικρινά ἀγαπούσατε καί σᾶς λείπει ἀκόμη καί σήμερα;
- Ἔχετε προδώσει κάποιον πού δέν πιστεύατε ποτέ ὅτι θά τό κάνατε;
- Ἔχετε ἐπιβιώσει ἀπό κάποια φυσική καταστροφή, ἐνῶ κάποιος συνάνθρωπός σας ἔχασε τή ζωή του σέ κάτι ἀντίστοιχο;
- Ἔχετε ὑποστει ἀδικία, προδοσία, ἐκφοβισμό;
- Ἔχετε ἐσεῖς ἢ κάποιος γνωστός σας ἀντιμετωπίσει ψυχική διαταραχή, σωματική ἀνεπάρκεια ἢ οἰκονομική δυσχέρεια;
- Σᾶς ἔχουν ραγίσει τήν καρδιά;
- Νιώσατε ποτέ τί γῆ νά φεύγει κάτω ἀπό τά πόδια σας;

Πιθανῶς δέν θά μάθω ποτέ τίς ἀπαντήσεις σας καί ἄλλωστε δέν ἦταν αὐτός ὁ σκοπός μου. Ἦθελα ἀπλά νά συνδεθοῦμε, νά διαβάσετε τά δικά σας ναί, ναί, ναί, ναί, ναί, νά βρεῖτε τό δικό σας νόημα, νά σᾶς δεῖξω ὅτι οἱ δυσκολίες, οἱ ἀντιξοότητες δέν ἔχουν χρόνο, χῶρο, χρῶμα, δέν κάνουν διακρίσεις. Ἐφόσον εἶστε ἀκόμα ζωντανοί, θά χρειαστεῖ νά συνεχίσετε νά ἀντιμετωπίζετε δυσκολίες. Ἀπλά κάντε το μέ τόν πιό παραγωγικό τρόπο. Ἔχουμε δρόμο ἀκόμη. Ἐκπαιδευτεῖτε. Συνεχίστε. Συνεχίζουμε. Ἀντέχετε. Ἀντέχουμε...

ΠΗΓΕΣ

American Psychological Association (2014): «The Road to Resilience», *American Psychological Association*, Washington DC.

Alberts, H. (2019): «3 Resilience Exercises for Helping Professionals», *Positive Psychology*, Maastricht.

Aldrich, D. P. (2012). *Building Resilience: Social Capital in Post-Disaster Recovery*. Chicago, University of Chicago Press.

Antonovsky A. (1979), *Health, Stress and Coping: New Perspectives on Mental and Physical Well-being*, San Francisco: Jossey-Bass.

Benight, C. C., & Bandura, A. (2004), «Social cognitive theory of posttraumatic recovery: The role of perceived self-efficacy», *Behaviour Research and Therapy*, 42, pp. 1129-1148.

Bernard, B. (2004), *Resiliency: What we have learned*, San Francisco, A: WestEd.

Bonanno, G.A. (2004), «Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events?», *American Psychologist* 59(1), pp. 20–28.

Bonanno, G. A., Romero, S. A., & Klein, S. I. (2015), «The temporal elements of psychological resilience: An integrative framework for the study of individuals, families, and communities», *Psychological Inquiry*, 26(2), pp. 139–169.

Bryant F.B. (1989), «A four-factor model of perceived control: Avoiding, coping, obtaining, and savoring», *Journal of Personality* 57: pp. 773–797.

Building Resilience in Basic Education, Αριθμός έργου: 2019-1-AT01-KA204-051252. ΠΙΠ: Ανάπτυξη Μεθοδολογίας RESET Τελική Έκδοση

Cheadle, A. C. D., & Dunkel Schetter, C. (2017), «Untangling the mechanisms underlying the links between religiousness, spirituality, and better health», *Social and Personality Psychology Compass*, 11, e12299.

Cicchetti, D., & Garmezy, N. (Eds.), (1993), «Milestones in the development of resilience» [Special issue], *Development and Psychopathology*, 5(4), pp. 497–774.

Clayton, R. R. (1992), Transitions in drug use: Risk and protective factors. In M. D. Glantz & R. W. Pickens (Eds.), *Vulnerability to drug abuse* (pp. 15–51), American Psychological Association.

Davydov, D. M., Stewart, R., Ritchie, K., & Chaudieu, I. (2010), «Resilience and mental health», *Clinical Psychology Review*, 30(5), pp. 479–495. doi:10.1016/j.cpr.2010.03.003

Doll B., Zucker S., & Brehm K. (2009), *Σχολικές τάξεις που προάγουν τήν ψυχική ανθεκτικότητα : Πώς νά δημιουργήσουμε εϋνοϊκό περιβάλλον γιά μάθηση*, Χατζηχηρίστου Χ., Αθήνα, Τυπωθήτω.

Flach, F. (1988), *Resilience: Discovering a new strength at times of stress*, New York, Ballantine.

Flach, F.F. (1997), *Resilience: How to bounce back when the going gets tough*, New York, Hather-leigh Press.

Fletcher, D., & Sarkar, M. (2013), «Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory», *European Psychologist*, 18, 12-23.

Glasser, W. (2001), *Counseling with Choice Theory, The New Reality Therapy*, New York, Harper Collins Publishers Inc.

Gloria CT, Steinhart MA., «Relationships among positive emotions, coping, resilience and mental health», *Stress Health* 2016, 32(2), pp. 145-56. [DOI: 10.1002/smi.2589]GR

Hayes SC, Follette VM, Linehan MM., *Mindfulness and Acceptance. Expanding the Cognitive-Behavioral Tradition*, New York (NY), The Guilford Press, 2004. Hayes6200720062011b011c2011d201200101

Henderson N. & Milstein M. (2008), *Σχολεία που προάγουν τήν ψυχική άνθεκτικότητα: Πώς μπορεί νά γίνει πραγματικότητα γιά τούς μαθητές καί τούς εκπαιδευτικούς*, Χατζηχρήστου Χ., Άθήνα, Τυπωθήτω.

Κουρκουτάς Η.(2007), *Προβλήματα συμπεριφοράς στά παιδιά. Παρεμβάσεις στό πλαίσιο τής οικογένειας καί τοῦ σχολείου*, Άθήνα, Έλληνικά Γράμματα.

Λακιώτη, Α. (2011), «Η έννοια τής ψυχικής άνθεκτικότητας», στό Α. Σταλίκας, Π. Μυτσκίδου (Επιμ.) *Είσαγωγή στό θετική ψυχολογία*, Άθήνα, Τόπος.

Lopez S. J., Snyder C. R. (2011), *The Oxford Handbook of Positive Psychology* (2nd ed.). New York, Oxford University Press.

Luthar, S.S., 2006, "Resilience in development: A synthesis of research across five decades," In D. Cicchetti, & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental Psychopathology, Risk, disorder, and adaptation* (pp. 740-795), New York, Wiley.

Mak WWS, Ng ISW, Wong CCY (2011), «Resilience: Enhancing well-being through the positive cognitive triad, *J Counsel Psychol*, 58: pp. 610-7.

Masten Ann S., Burt Keith B., et all (2004), *Resources and resilience in the transition to adulthood: Continuity and change*, University of Minnesota, Twin Cities and University of Illinois, Urbana-Champaign, *Development and Psychopathology*, 16 (2004), pp. 1071-1094, Cambridge University Press USA/ DOI: 10.1017/S0954579404040143

Masten, A. S., & Gewirtz, A. H. (2006), *Vulnerability and Resilience in Early Child Development*.

Masten, A. S. (2007), «Resilience in developing systems: Progress and promise as the fourth wave rises», *Development and Psychopathology*, 19, pp. 921-930.

Neenan, M. (2009), *Developing Resilience: A Cognitive-Behavioural Approach*, London, New York, Routledge.

Peterson, C; Seligman, M E. P. (2004), *Character strengths and virtues: A handbook and classification*, Oxford, Oxford University Press, p. 106.

Schiraldi G. R. (2017), *The Resilience Workbook- Essential Skills to Recover from Stress, Trauma, and Adversity*, Canada, New Harbinger Publications, Inc.

Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008), «The brief resilience scale: assessing the ability to bounce back», *International Journal of Behavioral Medicine*, 15 (3), pp. 194-200. doi:10.1080/10705500802222972

Smith, J. L., & Hollinger-Smith, L. (2015) «Savoring, resilience, and psychological well-being in older adults», *Ageing & Mental Health*, 19(3), pp. 192-200, DOI:10.1080/13607863.2014.986647

Tugade, M. M., & Fredrickson, B. L. (2004), «Resilient individuals use positive emotions to bounce back from nagative emotional experiences», *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, pp. 320-333.

Tugade, M. M., Fredrickson, B. L. (2007), «Regulation of Positive Emotions: Emotion Regulation Strategies that Promote Resilience», *Journal of Happiness Studies*, 8 (3), pp. 311-333. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9015-4>.

Van Deurzen, E. (2011), *Η ψυχοθεραπεία καί ή Αναζήτηση τής Εδνυχίας*, Άθήνα, Κοντύλι.

Windle, G., Bennett, K. M., & Noyes, J. (2011), «A methodological review of resilience measurement scales», *Health and Quality of Life Outcomes*, 9 (1), 8.

Χατζηχρήστου Χ. (2011), *Σχολική Ψυχολογία*, Αθήνα, Τυπωθήτω.

Yates T.M., Masten, AS (2004), «Fostering the Future: Resilience Theory and the Practice of Positive Psychology», in P.A. Linley & S. Joseph (Eds.), *Positive Psychology in Practice*, Hoboken, NJ, Wiley.

<https://www.apa.org/topics/resilience>

<https://en.wiktionary.org/wiki/resilio>

http://www.resilience-project.eu/fileadmin/documents/Personal_Profile_en.pdf

ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΚΑΙ ΘΕΙΑ ΚΡΙΣΗ

Στὴν Βίβλο καταγράφονται προσευχές ἤδη ἀπὸ τὴν προ-Πατριαρχική ἐποχή. Στὶς πρώτες σελίδες τῆς Πεντατεύχου-Τορά διαβάζουμε γιὰ τὸν Κάιν νὰ ἀπευθύνεται στὸν Θεό, μετὰ τὴν δολοφονία τοῦ Ἄβελ, παρακαλῶντας γιὰ ἐπιείκεια καὶ συγχώρεση. Συνειδητοποιήσε πὼς τὸ ἔγκλημα ποῦ διέπραξε δὲν στράφηκε μόνον κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ ἰδίου:

Καὶ εἶπε ὁ Κάιν στὸν Κύριο· μεγάλη εἶναι ἡ ἁμαρτία μου γιὰ νὰ συγχωρεθῆι. Σήμερα μὲ ἀποδιώχνεις πάνω ἀπ' τὴ γῆ, καὶ ἀπὸ μπροστά Σου νὰ χαθῶ· καὶ θὰ γίνω φυγὰς καὶ περιπλανώμενος στή γῆ, καὶ ὅποιος μὲ βρεῖ θὰ μὲ φονεύσει.

Στὴν ἐτυμολογία τοῦ Οὐράνιου Κριτῆ διαβάζουμε τὰ λόγια (Γένεσις, 4,10): *Τὰ αἵματα τοῦ ἀδελφοῦ σου βοοῦν πρὸς Ἐμένα.* Οἱ Ραββίνοι στό Ταλμουδ (Σανέδριν, 37α) παρατηροῦν ὅτι στό κείμενο δὲν ἀναγράφεται αἷμα: ντάμι, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται ὁ πληθυντικός αἵματα: ντεμέ, γιὰ νὰ τονιστῆ πὼς ἡ κραυγὴ πόνου ποῦ ἀναδύεται ἀπὸ τὸ αἵματοβαμμένο χῶμα, δὲν ἀφορᾷ μόνον τὸ αἷμα τοῦ δολοφονημένου Ἄβελ, ἀλλὰ ἀγκαλιάζει κι ὅλους τους δυνητικούς ἀπογόνους του, ποῦ δὲν πρόκειται νὰ γεννηθοῦν.

Ἄν μεταφέρουμε τὸν παραπάνω Ταλμουδικό συλλογισμό περὶ δυνητικῶν ἀπογόνων, στὰ Ἑξὶ Ἑκατομμύρια Ἰουδαίους ποῦ ἐξοντώθηκαν ἀπὸ τοὺς Ναζι, ποῖός ἀλήθεια μπορεῖ νὰ ὑπολογίσει τὴν ἔκταση τοῦ ἐγκλήματος τοῦ Ὀλοκαυτώματος κατὰ τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο; Κάθε φόνος, μᾶς λέει ἡ Τορά, δὲν ἀντιστοιχεῖ μὲ ἐξόντωση ἑνὸς ἀτόμου, ἀλλὰ ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀφανισμό μιᾶς ἀτέλειωτης σειρᾶς ἀπογόνων!

Στὸν Κώδικα τῆς Μισνά (Σανέδριν, 4,5) διαβάζουμε γιὰ τὴν ἀξία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς:

Γιὰ τοῦτο δημιουργήθηκε ὁ Ἀδάμ μόνος· διδάσκει πὼς ὅποιος ἐξοντῶνει (π. χ.) ἓνα μέλος τοῦ Ἰσραὴλ, ἡ Γραφὴ θεωρεῖ ὅτι ἀφα-

*νίξει έναν ολόκληρο κόσμο. Κι όποιος σώζει έναν άνθρωπο, ή
Γραφή θεωρεί ότι έσωσε έναν ολόκληρο κόσμο!*

Τό σκεπτικό τής παραπάνω Μισνά αποτέλεσε τήν βάση για τήν αναγνώριση τών Δικαίων τών Έθνών, ιδιότητα πού απονέμεται από τό Κράτος του Ίσραήλ στους ήρωες τών Έθνών πού έσωσαν Ίουδαίους στή διάρκεια του Πολέμου.

Ή προσευχή του Κάϊν, όπως κάθε προσευχή, δέν είναι αποκομμένη από τή ζωή και τό περιβάλλον. Για τούτο ό Κάϊν λογοδοτεί και παρακαλεί τόν Θεό -Κριτή για πράξεις και συμπεριφορές τόσο απέναντι στον Δημιουργό όσο και απέναντι σε συναθρώπους. Απευθύνεται προς Έκείνον πού είναι Παντοδύναμος και Παντογνώστης.

Ή σοφία και ή γνώση του Θεού δέν έχουν όρια, ούτε περιορίζονται από τίς έννοιες χώρου ή χρόνου. Όλο τό παρελθόν κι όλο τό μέλλον ξετυλίγονται μπροστά Του. Τίποτε δέν μένει κρυφό απ' Αυτόν. Βλέπει και κρίνει κάθε ανθρώπινη πράξη, χωρίς, όμως, νά στερεί τήν ελεύθερη βούληση και τό δικαίωμα επιλογής. Τήν Θεϊκή παντογνωσία μπορούμε νά συγκρίνουμε μέ τόν σκοπό στό φυλάκιο στήν κορυφή ύψώματος, απ' όπου παρατηρεί και σημειώνει τίς διαδρομές, τίς ενέργειες, τίς συμπεριφορές τών περαστικών ανθρώπων, χωρίς ποτέ νά παρεμβαίνει στίς επιλογές και τίς αποφάσεις τους.

Ό Θεός θέλει τόν άνθρωπο μέ ελεύθερη βούληση και υπεύθυνο τών πράξεών του. Ή Θεϊκή διορατικότητα δέν συνεπάγεται περιορισμό ή προκαθορισμό τής συμπεριφοράς του ανθρώπου.

Ό Γεοσούα μπέν Σίρα, γνωστός στή Μετάφραση τών Έβδομήκοντα μέ τό έλληνοποιημένο όνομα Σειράχ, μās μετέδωσε τήν ακόλουθη περιγραφή τής Θεϊκής παντογνωσίας, (Σοφία Σειράχ, 42,18-20):

Τήν άβυσσο και τήν καρδιά του ανθρώπου βυθομέτρησε και τά τεχνάσματά τους συλλογίστηκε· γιατί ό Ύψιστος κατέχει γνώση, και βλέπει τά σημεία τών καιρών. Κάνει γνωστά όσα πέρασαν κι όσα μέλλονται, και φανερώνει τά ίχνη αυτών πού μείνανε κρυμμένα. Σκέψη καμιά δέν του ξεφεύγει κι ούτε ένας λόγος δέν κρύβεται απ' Αυτόν.

Στό βιβλίο τών Ψαλμών (139,2-5 και 8-10) περιγράφεται ή Θεϊκή παντογνωσία ως έξής:

Σύ γνωρίζεις πότε εἶμαι καθιστός καί πότε ὄρθιος· κατανοεῖς τίς σκέψεις μου ἀπό μακριά.

Τὴν πόρευσή μου καί τὸ κάθισμά μου Σύ μετρᾷς· κι ὅλους τοὺς δρόμους μου γνωρίζεις.

Διότι πρὶν μιά λέξη ἔλθει στή γλώσσα μου, ἰδού ὁ Κύριος ὅλα τὰ γνωρίζει.

Ἄπό πίσω κι ἀπό μπρός μέ κυκλώνεις· καί θέτεις τὸ χέρι Σου πάνω μου. [...]

Ἄν ἀνεβῶ στοὺς οὐρανοὺς, Σύ εἶσαι ἐκεῖ· ἂν πλαγιάσω στὸν ἄδη, Σύ εἶσαι ἐκεῖ.

Ἄν τὰ φτερά μου ἀπλώσω τὸ πρῶι, καί κατοικήσω στὴν ἄκρη τῆς θάλασσας, καί ἐκεῖ το χέρι Σου μέ καθοδηγεῖ· καί ἡ δεξιὰ Σου μέ κρατάει.

Ὁ Μωσέ μπέν Μπαρούχ Ἄλμονσίνο (Ραββίνος στή Θεσσαλονίκη, 1515-1580) ἔγραψε:

Ἡ Θεϊκὴ γνώση γιὰ τὸ μέλλον δέν εἶναι σάν τὴν γνώση τοῦ ἀνθρώπου. Δέν εἶναι αἰτιολογικὴ, παρεμβατικὴ, ἀλλὰ ὄντολογικὴ. Γιὰ τὸν Θεό τὸ παρελθόν δέν διαχωρίζεται ἀπὸ τὸ μέλλον.

Ὁ πρῶτος Ταλμουδιστής Νομοδιδάσκαλος πού καταπατίστηκε μέ τὸ θέμα τῆς Θεϊκῆς παντογνωσίας ἦταν ὁ Ραμππὶ Ἀκιβά, πού εἶπε:

Ὅλα προβλέπονται, ἀλλὰ παρέχεται ἐλεύθερη βούληση. (Κεφάλαια Πατέρων, 3,19). Δηλαδή, παρότι ὁ Θεός προβλέπει αὐτὸ πού πρόκειται νά κάνει ὁ ἄνθρωπος, παρέχεται σ' αὐτὸν ἀπόλυτη ἐλευθερία ἐπιλογῆς. Εἶναι ὅπως ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο πού συνυπάρχει μέ τὴν παντογνωσία Του· ἔτσι ἡ ἀπανταχοῦ παρουσία τοῦ Παντοδυνάμου δέν ἀναιρεῖ τὴν ἐλεύθερη βούληση τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ προφήτης Σαμουὴλ εἶπε ὅτι ὁ Θεός δέν βλέπει ὅπως οἱ ἄνθρωποι (Α' Σαμ. 16,7):

Διότι ὁ ἄνθρωπος βλέπει τὸ φαινόμενον, ὁ δέ Κύριος βλέπει τὴν καρδίαν.

Δηλαδή ὁ Θεός πέρα ἀπὸ τὰ φανερά, μπορεῖ καί κοιτᾷ βαθειά μέσα στὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, μπορεῖ καί διαβάξει ὅσα πρόκειται νά συμβοῦν, χωρὶς νά παρεμβαίνει σ' αὐτὰ πού διαδραματίζονται.

Γιὰ νά ἀπαντήσουμε, λοιπόν, στοῦ ἐρώτημα ἂν ὁ Θεός ἐπηρεάζεται ἀπὸ τίς προσευχὲς καί τίς ἱκεσίες τῶν ἀνθρώπων, κι ἂν ἔξαιτίας αὐτῶν τῶν παρακλή-

σεων, μεταβάλλει ένιστε τίν στάση καί τίν κρίση Του, θά ανατρέξουμε σέ δύο Βιβλικά περιστατικά:

A. Τό άκραίο, κατακριτέο καί θλιβερό περιστατικό μέ τόν χυτό Χρυσό Μόσχο, καί Β. Τίν διαμάχη τοῦ προφήτη Ἡλία μέ ειδωλολάτρεις ιερεῖς στό Ὅρος Καρμέλ.

A. Παρότι οἱ Ἰσραηλίτες εἶχαν καταστει μάρτυρες τῆς συγκλονιστικῆς Θεϊκῆς Ἀποκάλυψης στό Ὅρος Σινᾶ, υπέπεσαν λίγο ἀργότερα σέ βαρῦ ἀτόπημα, κατασκεύασαν ἕναν χυτό θεό γιά νά τούς καθοδηγεῖ. Ὁ Λαός πού ἄκουσε στό διάγγελμα τοῦ Δεκαλόγου: *Δέν θά κατασκευάσεις γιά σένα εἶδωλο* – υπέπεσε σέ βαρῦ ἀμάρτημα, καί ὁ Θεός ζητᾷ τίν αὐστηρή τιμωρία τοῦ Λαοῦ.

Ὁ *Ραμπί Γεουντά Ἀλεβή* (1075-1141, Ἰσπανοεβραῖος ποιητής, φιλόσοφος) ἀγωνίζεται στό βιβλίο τοῦ *Κουζάρι* (Α΄ 97) νά ἐρμηνεύσει τίν δυσεξήγητη καί κατακριτέα συμπεριφορά τῶν Ἰσραηλιτῶν, καί καταλήγει ὅτι καταπάτησαν ὄχι τίν Α΄ ἀλλά τίν Β΄ Ἐντολή:

Ὁ Λαός δέν εἶχε σκοπό νά ἀποκηρύξει τίν Διαθήκη μέ τόν Θεό· θέλησε νά ἔχει μιά συμβολική ὁρατή παρουσία πού θά τοῦ υπενθύμιζε τίν ἀπελευθέρωση ἀπό τίν Αἴγυπτο καί θά προπορεύονταν στήν ὁδοιπορία πρὸς τή Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας.

Γιά τόν ἄυλο, ἀνεικόνιστο Θεό, ὁ Ἰωσήπος ἔγραψε στό *Κατ' Ἀπίωνος* (Β΄ 190-192, ἡ μετάφραση εἶναι τοῦ ἐβραϊολόγου Κώστα Ι. Φριλίγγου):

Πρώτη ἀπ' ὄλες τίς ἐντολές ἐκείνη πού μιλάει γιά τόν Θεό. Πῶς ὁ Θεός ὑπερτέλειος καί μακάριος, κυβερνάει τά σύμπαντα. (...) Ἀρχή καί μέση καί τέλος ὄλων Ἐκεῖνος, μέσα στά ἔργα καί στίς χάρες πού κάνει, ὀλοκάθαρος κι' ἀπό κάθε τί πιο φανερός, καί πού γιά μᾶς ἡ μορφή Του καί τό μεγαλεῖο Του εἶναι ἀνέκφραστα. (...) Γιατί ὁμοίό Του κανένα πράγμα δέν εἶδαμε οὔτε φανταζόμαστε, κι' εἶναι ἀσέβεια νά ζητᾷμε νά τόν ἀπεικονίσουμε. Τά ἔργα Του βλέπουμε· τό φῶς, τόν οὐρανό, τή γῆ, τόν ἥλιο, τό φεγγάρι. (...) Αὐτά τά κανε ὁ Θεός ὄχι μέ χέρια, οὔτε μέ κόπους, οὔτε συνεργάτες χρειάσθηκε, παρᾶ μονάχος Του, μόλις τό θέλησε καί μόλις τ' ἀποφάσισε ἀμέσως.

Ὁ Μωυσῆς, διαβάζουμε στήν Τορά, ἀντιπαλεύει τίν Θεϊκή Ἐτυμηγορία,

προσεύχεται για συγχώρεση του Λαού, και ζητά την ακύρωση της τιμωρίας χάρη των ευσεβών προγόνων Αβραάμ – Ισαάκ – Ιακώβ (βλ. Έξοδος, 32,7-14):

Καί εἶπε ὁ Κύριος στόν Μωυσῆ: Εἶδα τόν λαό τοῦτο, καί ἶδου εἶναι λαός σκληροτράχηλος. Γιά τοῦτο λοιπόν ἄσε Με, νά ξεσπάσει ἡ ὀργή Μου ἐναντίον τους, καί νά τοὺς ἐξολοθρεύσω· καί νά Καταστήσω ἐσένα ἔθνος μεγάλο.

Καί παρεκάλεσε ὁ Μωυσῆς τόν Κύριο τόν Θεό του, λέγων:

*Γιατί Κύριε νά ξεσπάσει ἡ ὀργή Σου πάνω στό λαό Σου, πού ἔβγαλες ἀπό τήν Αἴγυπτο μέ δύναμη μεγάλη καί μέ χέρι ἰσχυρό; Γιατί νά ποῦν οἱ Αἰγύπτιοι ὅτι μέ κακό σκοπό τοὺς ἔβγαλες, γιά νά τοὺς θανατώσεις στά βουνά καί νά τοὺς ἐξαφανίσεις ἀπό προσώπου γῆς; Ἐπανάκαμψε ἀπό τήν ἔξαψη τῆς ὀργῆς Σου καί μετανόησε γι' αὐτό τό κακό στό λαό Σου. Θυμήσου τοὺς δούλους Σου Αβραάμ, Ισαάκ καί Ιακώβ, πού τοὺς ὑποσχέθηκες καί τοὺς εἶπες: θά πολλαπλασιάσω τοὺς ἀπογόνους σας σάν τά ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, κι ὅλη αὐτή τή γῆ γιά τήν ὁποία μίλησα, θά δώσω στοὺς ἀπογόνους σας καί θά τήν κληρονομήσουν γιά πάντα. **Καί μεταμελήθηκε ὁ Κύριος** γιά τό κακό πού θά ἔκανε στό λαό Του.*

B. Στο βιβλίο *Α΄ Βασιλέων* (18,36-39) διαβάζουμε γιά τήν ἀντιπαράθεση τοῦ προφήτη Ἡλία μέ εἰδωλολάτρες ἱερεῖς πάνω στό ὄρος Καρμὲλ. Καί οἱ δύο πλευρές θά πρόσφεραν θυσίες· οἱ μὲν ἱερεῖς στόν Βάαλ, ὁ δὲ Ἡλίας στόν Θεό τοῦ Ἰσραήλ. Δέν θά ἀναβαν φωτιά, ἀλλά θά ἐπικαλοῦνταν ὅλοι τήν ἐξ οὐρανοῦ βοήθεια καί συμπαράσταση. Στὴν ἐπίκληση τῶν εἰδωλολατρῶν δέν ὑπῆρξε καμιὰ ἀνταπόκριση· ἀντίθετα, ὁ Θεός ἀνταποκρίθηκε στὴν ἐπίκληση τοῦ προφήτη Ἡλία:

Καί τὴν ὥρα προσφορᾶς τῆς θυσίας τό δειλινό, πλησίασε ὁ προφήτης Ἡλίας, καί εἶπε: Κύριε Θεέ τοῦ Αβραάμ, τοῦ Ἰσαάκ καί τοῦ Ἰσραήλ, ἄς μάθουν ὅλοι σήμερα ὅτι Σὺ εἶσαι Θεός τοῦ Ἰσραήλ κι ἐγὼ δούλος Σου· καί ἄς μάθει ὁ λαός αὐτός ὅτι Σὺ Κύριος Θεός, καί ὅτι θά φέρεις τὴν καρδιά τους πίσω. Καί ἔπεσε, λοιπόν, φωτιά Κυρίου καί ἀνάλωσε τό ὄλοκαύτωμα, καί τά ξύλα, καί τίς πέτρες, καί τό χῶμα, ὡς καί τό νερό στ' αὐλάκι. Καί εἶδε ὅλος ὁ λαός, καί ἔσκυπαν μέ τό κεφάλι κάτω, καί ἀναφώνησαν· Κύριος εἶναι ὁ Θεός, Κύριος εἶναι ὁ Θεός.

Τά δύο παραπάνω Βιβλικά περιστατικά γεννοῦν τό ἐρώτημα: εἶναι δυνατόν νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι ὁ Ὑψιστος Κριτής ἄλλαξε ἄποψη, μεταμελήθηκε; Ὅτι ἐπιηρέασθηκε ἀπό τίς προσευχές καί τίς ἱκεσίες ὅταν Ἐγίνε ἀποδέκτης αὐτῶν;

Ἴσως ἡ ἀπάντησι ἐμπεριέχεται στήν Ταλμουδική διδασκαλία ὅτι ὁ Θεός γνώριζε ὅλα ὅσα ἐπρόκειτο νά συμβοῦν· ἀλλά ἐπιζητᾶ, προσβλέπει στίς προσευχές καί τίς παρακλήσεις τῶν ἀνθρώπων. Ὅτι χάρι τῶν Πατριαρχῶν καί τῶν εὐσεβῶν πιστῶν, ὁ Θεός μπορεῖ καί συγχωρεῖ καί εὐλογεῖ τοὺς ἀπογόνους τους.

Στό Ταλμούδ (*Γιεβαμότ*, 64α) διαβάζουμε:

Ἐῖπε ὁ Ραμπὶ Γιτσακ· γιατί οἱ προσευχές παρομοιάζονται μέ τὴν τσουγκράνα; Διότι, ὅπως ἡ τσουγκράνα μετακινεῖ τὰ γεωργικά προϊόντα ἀπὸ ἓνα σημεῖο σέ ἄλλο, ἔτσι καί οἱ προσευχές τῶν δικαίων μποροῦν καί μετακινοῦν τὴν κρίσι τοῦ Ἁγίου καί Εὐλογητοῦ ἀπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ θυμοῦ καί τῆς ὀργῆς, στήν ιδιότητα τῆς εὐσπλαχνίας καί συγχώρεσις.

Ὁ Θεός γνώριζε ἐκ τῶν προτέρων τίς παρεμβάσεις καί τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ἡγέτη Μωυσῆ καί τοῦ προφήτη Ἡλία, ἤθελε ὅμως νά ἀκουστοῦν. Ἐξάλλου, ὅπως σημειώνουν οἱ ὑπομνηματιστές, τὰ ἐπιχειρήματά τους μπορεῖ νά ἀπευθύνονταν πρὸς τόν Ὑψιστο, ὅμως ἀπέβλεπαν νά διδάξουν τοὺς ἀνθρώπους γιὰ τὴν σπουδαιότητα τῆς προσευχῆς καί τῆς δικῆς τους εἰλικρινοῦς μεταμέλειας.

Τὴν δύναμι τῆς προσευχῆς στό περιστατικό μέ τόν Χρυσό Μόσχο ὑπογραμμίζει τό ἀκόλουθο Ταλμουδικό ἀπόσπασμα (*Μπεραχότ*, 32α), ὅπου ὁ Μωυσῆς φέρεται νά συνομιλεῖ μέ τὴν Σεχινά-Θεῖα Παρουσία:

Ἄσε Με, λοιπόν, τώρα νά ξεσπάσει ἡ ὀργή Μου ἐναντίον τους, καί νά τοὺς ἀφανίσω καί θά Καταστήσω ἐσένα ἔθνος μεγάλο (Ἐξ. 32,10).

Ἐῖπε ὁ Ραμπὶ Ἀμπάου· ἂν δέν ὑπῆρχε καταγεγραμμένη αὐτὴ ἡ δὶλωσι, κανεὶς δέν θά διανοεῖτο νά πεῖ τέτοια λόγια. Διδάσκει πὼς ὁ Μωυσῆς «κατακρατοῦσε» τόν Ἅγιο Ἐνα καί Εὐλογητό, ὅπως κατακρατεῖ κάποιος τόν συνάνθρωπο ἀπὸ τό ροῦχο του, λέγων: Κύριε τοῦ Σύμπαντος δέν Σέ ἀπελευθερώνω, ἕως ὅτου μεταμεληθεῖς καί Συγχωρέσεις αὐτοῦς.

Στὴ Ραββινικὴ Γραμματεία ξεχωριστὴ θέση κατέχει ὁ ταπεινός καί εὐσεβής Χόνι Ἀμεαγκέλ (Χόνι ὁ Κυκλοποῖός), πού κλήθηκε ἀπὸ τοὺς Νομοδιδασκά-

λους νά ἠγηθεῖ σέ δημόσια λιτανεία γιά νά πέσει βροχή. Ὁ Χόνι σχεδίασε στό ἔδαφος ἕναν κύκλο καί στάθηκε ὁ ἴδιος στό κέντρο, θέλοντας νά ὑπογραμμίσει πώς θά παραμείνει ἀμετακίνητος στό αἵτημά του, ἕως ὅτου αὐτό ἀπαντηθεῖ. Εἶπε:

Κύριε τοῦ Σύμπαντος, τά τέκνα Σου στραφῆκαν σέ μένα, ὡς οἰκεῖο καί ἀποδεκτό πρόσωπο ἐνώπιόν Σου. Ὁρκίζομαι στό μέγα ὄνομά Σου ὅτι δέν πρόκειται νά μετακινήθω ἀπό ἐδῶ, μέχρις ὅτου εὐσπλαχνιστεῖς τά τέκνα Σου (Ταανίτ, 23α).

Στό βιβλίο *Β Σαμουήλ* (23,3) διαβάζουμε μιά παρεμφερεῖ δίλωση, στά λόγια τοῦ Βασιλιά Δαβίδ:

Εἶπε ὁ Θεός τοῦ Ἰσραὴλ· ὁ Βράχος τοῦ Ἰσραὴλ μοῦ μίλησε: κυρίαρχος ἐπί τῶν ἀνθρώπων θά εἶναι ὁ δίκαιος· ὁ ἀσκῶν ἐξουσία μετὰ φόβου Θεοῦ.

Οἱ Ὑπομνηματιστές σχολιάζουν τό παραπάνω ἐδάφιο, καί ἐμφανίζουν τόν Θεό νά ρωτᾷ: Ἐγώ εἶμαι κυρίαρχος ἐπί τῶν ἀνθρώπων, ποιός ὅμως κυριαρχεῖ σέ Μένα; Ἡ ἀπάντησις εἶναι ὁ δίκαιος ἄνθρωπος. Ὁ Ὑψιστος φέρεται νά λέει: Ἐγώ ἐκδίδω διατάγματα, ὅμως ὁ δίκαιος καί πιστός ἄνθρωπος εἶναι σέ θέσι, μέσω τῆς προσευχῆς καί τῆς μετάνοιαις, νά ἀκυρώνει καταδικαστικές ἀποφάσεις· νά μετακινεῖ τήν Θεία Κρίσις ἀπό τήν ὀργή καί τήν τιμωρία, πρὸς τό ἔλεος καί τήν εὐσπλαχνία.

Θά κλείσουμε τήν περιήγησή μας γιά τήν σημασία, τόν χαρακτῆρα καί τήν ἀποστολή τῆς προσευχῆς, μέ τά λόγια τοῦ ἐπιφανῆ Ἀμπρααμ Κούκ (Abraham Kook, 1865-1935, «Ὑπόμνημα ἐπὶ Προσευχολογίου», Ὀλάτ Ρεϊγιά, Τόμος Α', σελ. 14, 32):

Βασική ἀποστολή τῆς προσευχῆς δέν εἶναι νά ἐπιφέρει ἀλλαγές ἢ ἀνατροπές στίς ὑποθέσεις καί τίς τύχες τῶν ἀνθρώπων. Βοηθᾷ, ὅμως, τήν ψυχὴ στὴν προσπάθεια νά προσεγγίσει τόν Δημιουργό. (...)

Ὑπάρχει μιά θεμελιώδης διάστασις ἀνάμεσα στὴν Οὐσία τῆς Θεότητος, πού δέν ὑπόκειται σέ ἔξωθεν ἐπιρροές, δέν διαφοροποιεῖται, καί στὴ διάχυτη ἀντίληψη περὶ Θεοῦ πού μποροῦμε νά προσεγγίσουμε, νά ἐπηρεάσουμε τήν κρίσις Του, νά Τόν μετακινήσουμε μέσω

τῆς προσευχῆς, ὅπως ὁ γονέας εἶναι ἔτοιμος νά μετακινηθεῖ, νά ἐνδώσει στίς εἰλικρινεῖς ἐκκλήσεις τοῦ μεταμελημένου παιδιοῦ του. Οὐσιαστικά, ἡ Προσευχή μεταμορφώνει, ἐξυπνώνει καί ἐξευγενίζει τόν ἄνθρωπο.

Μέσω τῆς δικῆς μας μεταμορφώσεως, ἐπιτυγχάνονται οἱ ζητούμενες ἀλλαγές καί βελτιώσεις. Αὐτό, τελικά, συνιστᾷ τό θαῦμα τῆς προσευχῆς, κι ὄχι -Θεός φυλάξει- ὁ ἔλεγχος τῆς Θείας Κρίσης.

Ο ΦΟΒΟΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣΕ ΕΔΩ...

Ἦκουσε τὴν πόρτα τοῦ ἀσανσέρ νά ἀνοίγει, μέτρησε ἕνα, δύο, τρία, τέσσερα βήματα... ἄκουσε τὸ ψάξιμο τῶν κλειδιῶν, τὸν ἦχο τους, τὸ γύρισμα τοῦ πόμολου... κι αὐτὴ παγωμένη, στίλη ἄλατος ἔμεινε μέχρι νά ἀκούσει τὴν πρώτη του κουβέντα. Ἄπ' αὐτὴν θά ἐξαρτιόταν τὸ ὑπόλοιπο τῆς μέρας της, τὸ ὑπόλοιπο τῆς μέρας τους.

– Γειά! Τί ἔχει γιὰ φαῖ; ρώτησε μπαίνοντας ἐκεῖνος.

– Γιουβαρλάκια, πού σοῦ ἀρέσουν, βιάστηκε νά ἀπαντήσει ἐκείνη, παίρνοντας συγχρόνως καί μιὰ βαθειὰ ἀνάσα ἀνακούφισης. Τό «γειά», σήμαινε μιὰ καλή μέρα γι' αὐτόν. Μιὰ καλή μέρα καί γι' αὐτήν. Σήμαινε πὼς δέν εἶχε ὄρεξη γιὰ καβγά. Βέβαια τίποτα δέν ἦταν ἀπόλυτα σίγουρο. Ἐπρεπε νά προσέχει τί θά πεῖ, τί θά κάνει, πὼς θά σταθεῖ, γιατί μέχρι νά πάει γιὰ ὕπνο ὁ ἄνδρας της, δέν ἀποκλειόταν νά τοῦ γυρίσει ἢ διάθεση καί τότε... Ὅμως τὸ «γειά» σήμερα ἦταν κάτι.

Ἀμίλητη, τοῦ πῆρε τὸ πανωφόρι, τοῦ ἔφερε τίς παντόφλες, ἔτρεξε στό μπάνιο πρὶν ἀπὸ αὐτόν νά τὸ ἐλέγξει –δέν θυμόταν ἂν εἶχε βάλει πετσέτα, ὅταν καθάρισε τὸ μπάνιο– καί μετὰ πῆγε στὴν κουζίνα κι ἄρχισε νά κόβει τὴ σαλάτα. Τὴν ἤθελε φρεσκοκομμένη ὁ ἄνδρας της. Πὼς ξεγελάστηκε τίς προάλλες κι ἄκουσε τὴν γειτόνισσά της, πού τῆς εἶπε ὅτι διατηρεῖται φρεσκοταπὴ ἂν τὴν σκεπάσει μὲ μεμβράνη... Τὴν πλήρωσε ἀκριβὰ αὐτὴν της τὴν ἀπερισκεψία. Γι' αὐτό, ἀπὸ τότε, θά ἔμπαινε αὐτός στό σπίτι καί μετὰ θά τὴν ἔκοβε. Οὔτε στιγμὴ νωρίτερα. Θές νά μαραινόταν λίγο ἢ ἀκροῦλα ἀπὸ τὸ μαρούλι;... Πρὸς Θεοῦ! Εἴκοσι χρόνια κι ἀκόμα νά πέφτει σέ τέτοια λάθη; Ὅχι, δέν συχωροῦσε τὸν ἑαυτό της, ὅταν αἰτία τοῦ καβγά ἦταν κάτι τέτοιο.

Τὸν ἄκουσε νά ἔρχεται, ὅταν εἶχε τελειώσει μὲ τὴν σαλάτα. Σεβίρισε τὸ φαγητό καί κάθισε κι αὐτὴ ἀπέναντί του στό τραπέζι νά φᾶνε.

– Πῆραν τὰ παιδιὰ τηλεφώνο; Θά ῥθουν τὰ Χριστούγεννα; τί ρώτησε.

– Δέν πῆραν ἀκόμα. Ἐχουν μάθημα τὸ πρωί. Θά πάρουν τὸ βράδυ, τοῦ ἀπάντησε ἐκείνη.

- Κανένα νέο από τήν μετεγγραφή πού ζήτησαν;
- Κανένα, τοῦ ἀπάντησε δειλά.

Τί νά τοῦ πει; Πώς δέν εἶχαν κάνει αἴτηση γιά μετεγγραφή; Πώς ὅταν ἔδιναν ἐξετάσεις δέν εἶχαν κἂν διπλώσει τήν Ἀθήνα; Πώς ἤθελαν νά εἶναι ὅπουδήποτε ἄλλου ἐκτός ἀπό ἐκεῖ; Τί νά τοῦ πει; Πώς δέν ἤθελαν νά ἔρθουν γιά τίς γιορτές; Πώς αὐτός ὁ ἴδιος ἔδωξε τά παιδιά του ἀπό κοντά του, ἀπό κοντά της;

Ἄπό φόβο μίπως ζωγραφιστοῦν τά συναισθήματά της στό πρόσωπό της, ἔσκυψε στό πιάτο της καί συνέχισε νά τρώει τήν μιά μπουκιά μετά τήν ἄλλη, σχεδόν ὑστερικά, χωρίς ὁμως νά πεινάει καθόλου.

Τότε ἀκριβῶς ἦταν πού χτύπησε τό τηλέφωνο καί ἔτρεξε νά τό σικώσει.

– Ναί, παρακαλῶ; Ποίος εἶναι, παρακαλῶ; Ρωτοῦσε μέχρι νά πάρει ὡς ἀπάντηση ἀπό μιά ἄγνωστη ἀνδρική φωνή, μιά πρόστυχη φράση.

Ἐκλείσε τό τηλέφωνο καί μέ ἀργά βήματα, μέχρι νά σκεφτεῖ τί θά πει στόν ἄνδρα της, πῆγε νά καθίσει στό τραπέζι.

– Δέν ἀπαντοῦν, τοῦ εἶπε καθῶς αὐτός τήν κοιτάζε.

Τό τηλέφωνο χτύπησε καί δεύτερη καί τρίτη φορά. Τῆς ἔκανε νόημα νά τό σικώσει. Ξαναπῆγε. Ἡ ἴδια φωνή. Τά ἴδια πρόστυχα λόγια. Ἡ ἴδια ἀπάντηση στόν ἄνδρα της.

– Δέν ἀπαντοῦν.

Τό στομάχι της ἄρχισε νά γίνεται κόμπος. Τά ἔβαζε μέ τόν ἑαυτό της. Γιατί νά μὴν τολμᾷ νά πει τά πῖο ἀπλά πράγματα; Πώς κάποιος ἀνόητος ἔκανε φάρσα καί ἔλεγε πρόστυχα λόγια. Γιατί; Γιατί;

Τί γιατί; ἀπαντοῦσε στόν ἑαυτό της. Ἀφοῦ τό ἤξερε, πώς θά τήν κατηγοροῦσε, ὅτι κάποιος γνωστός της εἶναι, ὅτι αὐτή τά προκάλεσε κι ἄλλα κι ἄλλα. Μήπως δέν ἤξερε τί τήν περιέμενε; Γι' αὐτό σκέφτηκε νά τά καλύψει.

Στό ἄκουσμα τοῦ τηλεφώνου γιά τέταρτη φορά, κρύος ἰδρώτας τήν ἔλουσε. Πῆγε νά σικωθεῖ, ὅταν ὁ ἄνδρας της τήν σταμάτησε καί πῆγε αὐτός νά σικώσει τό τηλέφωνο. Τόν ἄκουσε νά βρίζει, νά βροντᾷ τό ἀκουστικό στήν συσκευή καί σάν ἄγριο θηρίο νά μπαίνει στήν κουζίνα.

Καί τότε, πιάτα, ποτήρια, καρέκλες, διακοσμητικά ἐκσφενδονίζονταν ἀπό ἔδω καί ἀπό ἔκει χωρίς σταματημό... κι ὅταν τά ἔχε σπάσει ὅλα, ἄρχισε νά τήν χτυπᾷ ἀλύπητα μέ τά χέρια καί μέ τά πόδια του στό κεφάλι, στά πλευρά, στά πόδια, ξεστομίζοντας βρισιές ἀπό τόν βούρκο τοῦ στόματός του... Κι αὐτή, κατάπινε τά οὐρλιαχτά, πού τῆς ἔρχονταν νά βγάλει, μί τυχόν καί τήν ἀκούσουν στήν πολυκατοικία.

Σέ λίγο ὅλα ἔδειχναν πόλεμο. Αὐτός ἔφυγε γιά ὕπνο καί αὐτή ἔμεινε μόνη

της, μαζεμένη σαν έμβρυο, νά κλαίει ματωμένη και πονεμένη στην βρόμικη κουζίνα. Δέν είχε άντισταθει, δέν είχε μιλήσει, δέν είχε προσπαθήσει για τίποτα. Τό ήξερε πώς θά ήταν μάταιο. Είχε βρεθει αιτία για καβγά. Έπρεπε, λοιπόν, ό καβγάς νά γίνει.

Στό μυαλό της τής ήρθε τότε μιά παρόμοια σκηνή. Σκηνή, πού για χρόνια έπαναλαμβανόταν. Τά παιδιά ήταν μικρά. Τά θυμάται στην βρόμικη κουζίνα μέ τά πιάτα πεταμένα από δω και από εκεί, νά κάθονται ζαρωμένα τά δυό τους σέ μιά γωνιά και νά παρακολουθοϋν μέ τρόμο στά μάτια τή λαβωμένη μάνα τους.

Τά πλήγωσαν τά παιδιά. Κι αυτός κι αυτή. Έφταιξε κι αυτή και φταίει άκόμα για ό,τι περνάει. Φταίει κι αυτή, πού απομακρύνθηκαν τά παιδιά της.

Σπώθηκε, πλύθηκε, καθάρισε τήν κουζίνα όσο πού άθόρυβα μποροϋσε για νά μίν τόν ξυπνήσει και όταν τελείωσε πήρε τήν βαλίτσα της, πού έτοιμη έδω και λίγο καιρό παρέμενε κρυμμένη στην άποθήκη, και έφυγε. Μέ τόν αριθμό του τηλεφώνου, πού είχε δει στην τηλεόραση, στην τσέπη της, περπατοϋσε παρ' όλο πού πονοϋσε, ευθυτενης μέ άξιοσπρέπεια για νά κάνει αυτό πού έπρεπε έδω και χρόνια νά είχε κάνει. Για τήν καινούργια χρονιά θά έκανε ένα μεγάλο δωρο στον έαυτό της. Μιά καινούργια ζωή, ήρεμη και χωρίς φόβο.

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΗΡΙΑ: ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ

Τά άτομα που παρουσιάζουν κάποια σωματική, νοητική, κοινωνική δυσλειτουργία ανέκαθεν αποτελούσαν για την ελληνική κοινωνία μία κατάσταση έξω από τα όρια του φυσιολογικού, του αποδεκτού, του κατανοητού, του ανεκτού. Μέχρι πριν μερικές δεκαετίες πλὴν ελάχιστων περιπτώσεων, ἡ ελληνική Πολιτεία καὶ οἱ πολιτιστικοὶ φορεῖς δὲν εἶχαν ἀναλάβει οὐσιαστική μέριμνα ὑπὲρ τῶν ἀναπήρων πολιτῶν, στερῶντας τους τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπισκεφθοῦν ἓνα Μοσεῖο, ἰσότιμα μὲ κάθε ἄλλο «ὕγι» ἢ «φυσιολογικό» ἐπισκέπτη. Χῶροι ἀπροσπέλαστοι, ἀκόμη καὶ σὲ μουσεῖα νεοανεγερθέντα, δράσεις σχεδιασμένες εἰδικά γιὰ άτομα μὲ ἀναπηρία ἀνύπαρκτες, ἔλλειψη ἀκόμη καὶ στοιχειωδῶν παροχῶν, σὲ μίᾳ κοινωνίᾳ, πού δὲν φαινόταν νὰ ἔχει προσαρμοστῆι στίς ἀνάγκες ὅλων τῶν πολιτῶν της, ἀλλὰ ἀπαιτοῦσε ἀπὸ ἄτομα μὲ ἀδυναμίες καὶ μειονεξίες νὰ ἐπιβιώσουν καὶ νὰ ἐνσωματωθοῦν στὴν κοινωνία τῶν «μὴ μειονεκτούντων», ἂν θέλουν νὰ ἀποφύγουν τὴν περιθωριοποίηση καὶ τὴν ἀπομόνωση.

Πῶς ἡ κατάσταση αὐτή μεταφέρεται στό χῶρο τοῦ Μοσεῖου καὶ τελικά ποιά ἡ στάση τῶν σύγχρονων μουσείων τοῦ 21ου αἰ. ἀπέναντι στὴν ἀναπηρία;

Κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ 9ου Συνεδρίου τοῦ ICOM, τοῦ Διεθνoῦς Συμβουλίου τῶν Μοσείων, στὴ Γαλλία (Γκρενόμπλ καὶ Παρίσι, 1971), μὲ κεντρικό θέμα «Τὸ Μοσεῖο στὴν Ὑπηρεσία τοῦ Ἄνθρώπου, Σήμερα καὶ Αὔριο», τὸ ἐνδιαφέρον τῶν συμμετεχόντων στράφηκε ἀπὸ τὸν παραδοσιακό ρόλο τοῦ μουσεῖου σὲ ἓναν νέο, δυναμικό, θεσμικό ρόλο πού κλήθηκε νὰ ἀναλάβει στὴ σύγχρονη κοινωνία, ὡς φορέας ἐκπαίδευσης καὶ πολιτιστικῆς δράσης γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση καὶ προαγωγή –πρὶν καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα– τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἔρευνα, ἡ προστασία καὶ ἡ συντήρηση τῶν μουσειακῶν συλλογῶν ἐξακολουθοῦσαν νὰ εἶναι οὐσιαστικές, οἱ μεταβαλλόμενες ὁμῶς συνθήκες τῆς ζωῆς ὀδηγοῦσαν τὸ μουσεῖο στό μέλλον, μὲ νέες δεσμεύσεις καὶ νέες φόρμες.

Μετά τή δεκαετία του '80 ζητήματα αφενός κοινωνικού αποκλεισμού και αφετέρου κοινωνικής ένσωμάτωσης τέθηκαν επί τάπητος για μία ριζική αναδιαμόρφωση της λειτουργίας των μουσείων του 21ου αϊ., με πρωταρχικό σκοπό τώρα πιά τήν ικανοποίηση των αναγκών των επισκεπτών για ένεργό συμμετοχή στά μουσειακά δρώμενα.

Αυτός ό νέος τύπος του «συμμετοχικού» μουσείου των τελευταίων δεκαετιών, έχοντας συνειδητοποιήσει τήν κοινωνική του αποστολή, αναλαμβάνει τήν κοινωνική του ευθύνη και προωθεί τήν κοινωνική δικαιοσύνη, μέ τό νά υποδέχεται και νά φιλοξενεί ευπαθείς κοινωνικές ομάδες και ομάδες ομάδες ΑμεΑ. Άλλωστε σύμφωνα μέ τόν όρισμό του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM) τά μουσεία, ως ιδρύματα «στήν υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξης της», οφείλουν νά υπηρετήσουν στόχους πού σχετίζονται μέ τήν διαφορετικότητα, νά μεταβάλουν όλη τήν στάση τους και νά ένσωματώσουν τή διαφορετικότητα στήν αποστολή, τήν πολιτική και τήν στρατηγική τους. Καί εἶναι γεγονός πώς τόσο στό έξωτερικό όσο και στή χώρα μας έχουν σημειωθεί αξιόλογες πρωτοβουλίες για τήν βελτίωση της πρόσβασης των ατόμων μέ αναπηρία στούς χώρους των μουσείων.

Η έννοια της πρόσβασης όμως δέν εξαντλείται στό πόσο εύκολη ή δύσκολη εἶναι ή προσέγγιση των χώρων αυτών, αλλά αναφέρεται και στήν ένεργό εμπλοκή και συμμετοχή των ΑμεΑ στήν λειτουργία και τίς δράσεις ενός πολιτιστικού οργανισμού, στήν επιμόρφωση και ψυχαγωγία τους, ανεξάρτητα από τό βαθμό ικανότητας ή ανικανότητάς τους ως προς τήν πρόσληψη έρεθισμάτων και άφομοίωση νέων πληροφοριών.

Ένα μουσείο, πολύ περισσότερο από κάθε άλλο δημόσιο χώρο δέν θά πρέπει νά δημιουργεί στόν πολίτη μέ αναπηρία τό αἶσθημα της αδυναμίας, του αποκλεισμού και της άτελέσφορης προσπάθειας. Ό σχεδιασμός και ή λειτουργία του πρέπει νά εἶναι τέτοια, ώστε νά εκπληρώνεται ή παιδαγωγική και πολιτιστική του αποστολή, χωρίς νά δημιουργείται σέ κανένα πολίτη τό αἶσθημα της εξαίρεσης και της διαφορετικότητας.

Στά 1960, ή UNESCO στά πλαίσια της χάραξης μιās παγκόσμιας πολιτιστικής πολιτικής, όπου ό πολιτισμός προβάλλεται ως αγαθό «πού πηγάζει από τήν κοινότητα ως σύνολο, άρα θά πρέπει νά επιστραφεί σέ αυτήν», καθιερώνει τήν έννοια του πολιτισμικού εκδημοκρατισμού υποστηρίζοντας τήν διευκόλυνση της πρόσβασης όλων των κοινωνικών ομάδων σέ ένα μουσείο και ένθαρρύνοντας τήν δυνατότητα συμμετοχής τους στίς μουσειακές δράσεις.

Άπόρροια αυτού εἶναι σήμερα τό νά εφαρμόζονται προγράμματα πρόσβα-

σης στά περισσότερα μουσεία σέ Εὐρώπη καί ΗΠΑ, ἀλλά καί στή χώρα μας, στό βαθμό πού τό ἐπιτρέπουν οἱ συνθήκες καί τά ιδιαίτερα γνωρίσματά τους.

Τά προγράμματα αὐτά συνήθως ἀφοροῦν τρεῖς τομεῖς:

α) τήν πρόσβαση τῶν ἀναπήρων στά κτήρια καί στούς χώρους ἐκθέσεων,
β) τήν πρόσβασή τους σέ εἰδικά ἐκπαιδευτικά προγράμματα καί συμμετοχή τους σέ πολιτιστικά δρώμενα καί

γ) τήν προσέγγιση τῶν ἀναπήρων «ἐκτός τῶν τειχῶν», γιά τήν σύνδεση τοῦ μουσείου μέ τήν εὐρύτερη κοινωνία μέσφ ἐναλλακτικῶν δραστηριοτήτων.

Σέ πολύ γενικές γραμμές σέ ὄ,τι ἀφορᾶ στήν ἀρχιτεκτονική προσβασιμότητα τῶν πολιτιστικῶν χώρων θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ πῶς οἱ ὑψομετρικές διαφορές, ἡ ἀνυπαρξία κατάλληλης σήμανσης, εὐκόλων καί προσιτῶν μηχανισμῶν

νισμῶν χειρισμοῦ, ἀντιολισθηρῶν δαπέδων καί εἰδικά σχεδιασμένων ἀνεγκυστήρων καί χώρων ὑγιεινῆς, ἀποτελοῦν ὀρισμένα μόνο ἀπὸ τὰ καθημερινὰ προβλήματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἔρχονται ἀντιμέτωπα τὰ ἄτομα μὲ ἀναπηρίες.

Γι' αὐτούς τούς λόγους σέ ἓνα σύγχρονο μουσεῖο κρίνονται ἐπιτακτικά:

- Ἡ ἐγκατάσταση εἰδικῆς ράμπας εἰσόδου σέ ἓνα κτήριο μὲ ὑψομετρικὴ διαφορά ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο.

- Ἡ λειτουργία εἰδικά σχεδιασμένου ἀνεγκυστήρα γιὰ ἄτομα μὲ ἀναπηρίες, ὥστε νὰ εἶναι προσβάσιμοι οἱ χώροι τοῦ μουσεῖου στὸν ἐπισκέπτη μὲ κινητικὰ προβλήματα, ἢ ἐναλλακτικὰ εἰδικά σχεδιασμένων ἀναβατορῶν σέ περίπτωση ἀπουσίας ράμπας / ἢ καὶ ἀσανσέρ.

- Ἡ ὑπαρξὴ εἰδικά σχεδιασμένου χώρου ὑγιεινῆς ὥστε νὰ εἰσπράττουν τὸ αἶσθημα τῆς ἰσότητος μὲ κάθε ἄλλο ἐπισκέπτη μεταχειρισίς τους.

- Δημιουργία ἀντιολισθητικῶν διαδρόμων.

- Ἡ τοποθέτηση ἀντιολισθηρῶν καθορισμένης πορείας στὸν χώρο γιὰ τυφλοὺς, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἄτομα μὲ μειωμένη ὄραση.

- Ἡ ἐφαρμογὴ ὀπτικοακουστικῶν συστημάτων καὶ πολυμεσικῶν ἐφαρμογῶν ξενάγησης γιὰ ἄτομα μὲ προβλήματα ὄρασης ἢ ἀκοῆς.

Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ σέ μουσεῖα τῆς χώρας μας, θὰ λέγαμε πὼς πράγματι καταβάλλονται προσπάθειες νὰ προσαρμοστοῦν κατὰ τὸ μέγιστο δυνατό βαθμὸ στίς θεσμοθετημένες προδιαγραφές γιὰ ΑμεΑ παρουσιάζοντας μιά ἐμφανῶς οὐσιαστικὴ ἀναβάθμιση τῶν ὑπηρεσιῶν ὑποδοχῆς, μετακίνησης καὶ ἐκπαίδευσης τῶν ἀτόμων αὐτῶν.

Τὰ Μουσεία σήμερα ἀρχίζουν νὰ καταδηλώνουν στὴν πράξη ὅτι δὲν ἀντιμε-

τωπίζουν τούς επισκέπτες με αναπηρία ως άμελητά ομάδα, αντίθετα τούς θεωρούν ισότιμους με όλους τούς άλλους.

Πρός αυτήν τήν κατεύθυνση σημαντικό είναι τά μουσεία νά υλοποιούν καί εκπαιδευτικές δράσεις γιά ειδικές ομάδες ανάλογα μέ τό είδος τής αναπηρίας τού επισκέπτη. Πιο συγκεκριμένα, οί μουσειοπαιδαγωγοί πού αναλαμβάνουν νά οργανώσουν καί νά υλοποιήσουν τέτοια εκπαιδευτικά προγράμματα φροντίζουν νά προσδώσουν νοήματα στά έκθέματα τού μουσείου, νά αποκαλύψουν τίς σχέσεις πού συνδέουν τά αντικείμενα μεταξύ τους καί νά συνθέσουν τίς έπιμέρους πληροφορίες σέ γνώσεις. Ή εκπαίδευση πού παρέχουν τά μουσεία στά ΑμεΑ συνήθως γίνε-

ται μέ τήν εικονική μάθηση πού λειτουργεί μέσω τών εκθεμάτων, τήν συμβολική πού συμβολοποιεί έννοιες μέσω τών κειμένων καί τήν εμπειρική πού λειτουργεί μέσω τής διάδρασης τών αισθήσεων, τών έργαστηρίων, τής συμμετοχής.

Έτσι, οί ειδικοί επί τής μουσειακής εκπαίδευσης μελετούν διάφορους τρόπους γιά νά κινητοποιήσουν όλες τίς αισθήσεις μαζί μέ τίς υπόλοιπες δεξιότητες, ώστε νά επιτευχθεί ή αλληλεπίδραση. Καλύτερη μέθοδος μάθησης σέ ένα μουσειακό χώρο θεωρείται ή διαισθητική καί βιοματική ένασχόληση (χαρακτηριστικά τής ενεργούς μαθησιακής διαδικασίας) καί προς αυτή τήν κατεύθυνση προσανατολίζονται οί επιλογές καί ό σχεδιασμός τών εκπαιδευτικών προγραμμάτων πού άπευθύνονται σέ ομάδες ΑμεΑ. Οί ειδικοί είναι σέ θέση νά επιλέγουν καί νά προσαρμόζουν μαθησιακά μοντέλα κατάλληλα γιά κάθε κατηγορία επισκεπτών, ενεργοποιώντας τήν διαδικασία μάθησης μέ πολλούς τρόπους.

Κάθε παιδί, άνεξαρτήτως ήλικίας ή ανάπτυξης, μπορεί νά διδαχθεί σέ ένα μουσείο, άρκεί ή μαθησιακή διαδικασία νά προσαρμοστεί στίς ιδιαίτερότητες του στήν επικοινωνία καί έκφραση, στίς έμφυτες κλίσεις πού μπορεί νά έχει καί στόν βαθμό κατανόησής του άπέναντι στήν πολυσημία τού μουσειακού περιβάλλοντος.

Οί νέες τεχνολογίες, παράλληλα, ενισχύουν τήν μουσειακή εκπαίδευση καί

έρχονται να απαντήσουν στις ιδιαίτερες ανάγκες των ΑμεΑ, αφού μπορούν να άντλουν από τις διαθέσιμες εφαρμογές εκείνες τις πληροφορίες που ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντά τους. Η πολυαισθητηριακή προσέγγιση των εκθεμάτων, με την βοήθεια ήχων ή εικόνων, αποτελούν για τὰ ΑμεΑ σημαντικά έργαλεία μέσα στο μουσείο.

Τὰ Μουσεία σήμερα, με την έξωστρέφεια και την ανάπτυξη ακροατηρίων με αναπηρίες, συμβάλλουν τὰ μέγιστα στην κοινωνική ένσωμάτωσή τους, λειτουργώντας κατά τῆς κοινωνικῆς απομόνωσης και αποκλεισμοῦ τους. Μέσα ἀπὸ τῆς δράσεις τους διακηρύσσουν τὴν ἀνάγκη ἀποϊδρυματοποίησης τους, τὸν συγχρωτισμὸ τους με «ὕγιᾶ» ἄτομα καὶ τὴν ἐνεργητικὴ συμμετοχὴ τους σὲ ἐναλλακτικὰ καὶ δημιουργικὰ πολιτιστικὰ δρώμενα, προκειμένου νὰ καλλιεργήσουν κοινωνικὲς δεξιότητες μέσα σὲ ἓνα ὑποστηρικτικὸ περιβάλλον, πού δὲν ἀντιμετωπίζει τὴν ἀναπηρία ὡς ἀσθένεια.

Ἡ ένσωμάτωση φυσικά δὲν εἶναι μόνο ἡ προσαρμογὴ καὶ ἀφομοίωση τῶν ἀτόμων με ἀναπηρίες στὸ κοινωνικὸ σύνολο, ἀλλὰ ἡ διαδικασία ὁμαλῆς κοινωνικοποίησής τους μέσω τῆς κοινῆς συμμετοχῆς καὶ ἀλληλεπίδρασης στὸ περιβάλλον τοῦ μουσείου.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ καλλιεργεῖται μιὰ κουλτούρα συμβίωσης καὶ συνεργασίας μεταξύ ΑμεΑ καὶ ὑγιῶν κοινωνικῶν ομάδων, με στόχο νὰ μάθουν νὰ συνυπάρχουν καὶ νὰ ἀλληλεπιδροῦν σὲ μιὰ ἀνθρώπινη κοινωνία ἀνοχῆς καὶ ἀλληλεγγῆς μέσα καὶ πέρα ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ μουσείου.

Κλείνοντας, εἶναι δέον νὰ ἀναφερθεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Λάρισας, τὸ ὁποῖο ὡς ζωτικὸ καὶ πολυσύνθετο ἴδρυμα, ἐστιάζει στὰ θέματα ἀτόμων με ἀναπηρία.

Ὅσον ἀφορᾷ στὶς προδιαγραφές γιὰ ΑμεΑ τὸ Μουσεῖο παρουσιάζει μιὰ ἐμφανῶς οὐσιαστικὴ ἀναβάθμιση τῶν ὑπηρεσιῶν ὑποδοχῆς, διακίνησης καὶ ἐκπαίδευσης τῶν ἀτόμων αὐτῶν σὲ σχέση με παλαιότερα. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ κτήριο καὶ ἡ ἐκθεσὶ του εἶναι προσβάσιμα σὲ ἄτομα με κινητικὲς δυσκολίες καὶ ἀναπηρικὰ ἀμαξίδια, καθὼς ὑπάρχει ράμπια εἰσόδου, ἀνελκυστήρας, καὶ χῶρος ὑγιεινῆς ΑμεΑ. Ἐπιπλέον, ἡ μόνιμη ἐκθεση εἶναι ὀργανωμένη ἔτσι ὥστε νὰ ὑπάρχει στὸ κέντρο χῶρος ἰκανὸς γιὰ τὴν ἀνετη διακίνηση ἀτόμων με ἀμαξίδια. Ἐνῶ ἡ παραγωγή καὶ ἡ τοποθέτηση τῶν πινάκων τῶν ὑπομνηματισμῶν, τὸ ὕψος ἀπὸ τὸ ἔδαφος, τὸ μέγεθος καὶ τὸ εἶδος τῆς γραμματοσειρᾶς, ἔγινε με βάση τῆς θεσμοθετημένες προδιαγραφές γιὰ ΑμεΑ, σύμφωνα με τῆς τότε ὑποδείξεις τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ.

Μὲ προσπάθεια νὰ ἀλλάξει τῆς κυρίαρχες, συνήθως στερεοτυπικές, ἀπόψεις

καί νά συμβάλει στήν κοινωνική ένσωμάτωση ατόμων μέ αναπηρίες τό ΛΙΜΛ σχεδίασε τό 2016 τήν Ειδική Δράση γιά ΑμεΑ «Ένα Μουσείο γιά όλους». Στό πλαίσιο αυτό, εκπαιδευτικά προγράμματα καί βιωματικές δράσεις υλοποιούνται γιά όλους άνεξαρέτως μέσα καί έξω από τό κτηριακό κέλυφος του Λαογραφικού Ιστορικού Μουσείου, μέ σκοπό τήν άρση κάθε είδους διακρίσεων καί αποκλεισμών.

Σαφώς υπάρχει ακόμη δρόμος όσον άφορᾷ στήν ανάπτυξη νέων ειδικών άκροατηρίων καί τήν τελειοποίηση των ειδικών υποδομών καί των συστημάτων διευκόλυνσης γιά ΑμεΑ, πού διαθέτει τό Μουσείο, ειδικά σέ ό,τι άφορᾷ στά όπτικοακουστικά μέσα καί τίς πολυμεσικές εφαρμογές. Όστόσο, διαρκώς πραγματοποιούνται επισκέψεις καί εκπαιδευτικές δράσεις τόσο γιά ένήλικες όσο καί γιά παιδιά μέ αναπηρία, σέ συνεργασία μέ συλλόγους, κέντρα άποκατάστασης καί ειδικά σχολεία.

Τό σύγχρονο μουσείο του 21ου αϊ. εκπληρώνει τήν άποστολή του, όταν λειτουργεί ως μέσο κοινωνικής καί πολιτισμικής ένταξης ατόμων καί κοινωνικών ομάδων, όταν δημιουργεί συνθήκες ένσωμάτωσης καί συμμετοχής, όταν υλοποιεί δράσεις προσέγγισης μή προνομιούχων κοινωνικών ομάδων όπως τά ΑμεΑ, καί όταν εξασφαλίζει μιᾶ εϋχάριστη παραμονή των επισκεπτών στον χῶρο του.

Όστόσο, εκείνο πού χρειάζεται, πέρα από τον θεωρητικό έκδημοκρατισμό καί τίς μεμονωμένες μουσειακές πρακτικές, είναι ή χάραξη μιᾶς επίσημης πολιτικής προσβασιμότητας. Μιᾶς πολιτικής πού δέν θά ξεαντλείται σέ θεωρητικές διατυπώσεις καί αποσπασματικές δράσεις, οι όποιες συχνά είναι αποτέλεσμα τής πρωτοβουλίας μεμονωμένων προσώπων, καθώς τά μουσεια όφείλουν νά σεβαστούν καί νά προσαρμόσουν τό περιβάλλον τους στις όποιες ιδιαιτερότητες των επισκεπτών τους. Μιᾶς πολιτικής πού δέν θά διαωνίζει άνισότητες, αποκλεισμούς καί προκαταλήψεις, πού δέν θά «επιλέγει» ποιό μπορούν νά είναι μέτοχοι των πολιτισμικών αγαθών καί δέν θά στερεί από όρισμένες κοινωνικές ομάδες ένα βασικό άνθρώπινο δικαίωμα: τήν πρόσβαση στον πολιτισμό καί, κατ' επέκταση, τήν ισότιμη συμμετοχή στήν κοινωνική καί πολιτισμική ζωή.

Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΕΦΗΒΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΘΕΟ

Ο σύγχρονος Έλληνας έφηβος δεν έχει τό πάθος παλαιότερων εποχών έναντι του έρωτήματος του Θεού. Η ύπαρξή Του τόν αφρίζει μάλλον αδιάφορο. Χωρίς νά είναι άπιστος ή άθεος δεν έχει τίν έγνοια τής όμολογίας. Θά πάει έκκλησία, έφόσον ή οικογένεια έκκλησιάζεται. Θά κοινωνήσει, ιδίως τς μεγάλες έορτές. Δέ θά πειράξει καί δέ θά ειρωνευτεί τούς συνομηλίκους του αν πιστεύουν, άκόμη κι αν ό ίδιος δεν έχει στέρεη σχέση μέ τίν πίστη. Σέ μικρότερες ή μεγαλύτερες δοκιμασίες όπως είναι οί έξετάσεις θά ανάψει κερί, θά κάνει τόν σταυρό του, θά προσευχηθεί πριν ξεκινήσει τίν προσπάθειά του. Δεν είναι άρνητικός στό νά συμμετέχει σέ δραστηριότητες τής Έκκλησίας άκτιβιστικού περιεχομένου ή σέ κατασκηνώσεις τό καλοκαίρι. Η άναζήτησή του όμως δεν είναι έμφανής. Πιθανά έρωτήματα τά κρατά έντός του. Η έκκοσμηκευμένη πραγματικότητα όμως τόν έλκύει. Όταν συναντηθεί μέ ύπαρξιακές κρίσεις, όπως ό θάνατος κάποιου οικείου ή φίλου, ή άσθένεια, ή άποτυχία, ή άπογοήτευση στις σχέσεις του, μπορεί νά έκμιστηρευθεί τόν καημό του καί τούς φόβους του σέ κάποιον ιερέα-πνευματικό, συνήθως όμως θά συνεχίσει τί ζωή του.

Μέχρι τς άρχές τής δεκαετίας του '90 του 20ού αιώνα ή όμολογία ή ή άρνηση ήταν πολωτικά φαινόμενα στή ζωή τών έφήβων. Τούς χαρακτηρίζαν. Οί έφηβοι έπαιρναν θέση στό ζήτημα του Θεού καί ιδιαιτέρως τής Έκκλησίας. Όσοι πίστευαν θεωρούσαν χρέος τους νά ξεχωρίζουν. Νά ακολουθοούν τίν πίστη ιδεολογικά. Νά τό δηλώνουν. Ήταν ή κατεύθυνση τής οικογένειας έμφανής επάνω τους. Όσοι πάλι ήθελαν «νά ζήσουν τί ζωή τους», έπαιρναν μαχητική στάση έναντι του Θεού καί τής πίστης. Κύριο χαρακτηριστικό ή ειρωνεία. Κλειδί οί σεξουαλικές σχέσεις. Οί έφηβοι πού άρνούσαν τόν Θεό ή άδιαφορούσαν γι' Αυτόν έρχονταν σέ αντίθεση μέ τίν Έκκλησία καί όσους πίστευαν στό ζήτημα τής σεξουαλικής ζωής. Του έρωτα. Θεωρούσαν τίν Έκκλησία καταπιεστική στό ζήτημα αυτό. Ήπαιρναν θέση όμως. Γνώριζαν τί

πιστεύει ή Έκκλησία. Κι αυτό τούς έκανε νά αντίτιθενται. Νά άπιστούν. Τό ίδιο συνέβαινε και σέ οικογένειες καταπιεστικές στό ζήτημα τής θρησκευτικότητας. Ίδίως ό έκκλησιασμός τής Κυριακής και τής γιορτής άποτελοϋσε άφορμή για ρήξη, για τήν έφηβική επανάσταση. Έτσι ό Θεός γινόταν ένα Πρόσωπο εναντι του όποίου έκδιπλωνόταν ή αντίθεση τών εφήβων στό αίσθημα τής καταπίεσης και τής πειθαρχίας. Ταυτιζόταν μέ τής ήθικές αξίες, στίς όποιες ή οικογένεια όμνυε και ό έφηβος, στήν προσπάθεια κατάκτησης δικής του ταυτότητας, άφηνε κατά μέρος.

Τήν τελευταία τριακονταετία αυτή ή πόλωση έχει οϋσιαστικά εξαλειφθεί, τουλάχιστον στήν έλληνική κοινωνία, ή όποία εΐναι ξεκάθαρα μία κοινωνία δυτικού τύπου, παρά τής αυταπάτες έκκλησιαστικών ταγών και ενός συντηρητικού τμήματος από αυτούς που μετέχουν στήν έκκλησιαστική κοινότητα, που ύψώνει μία παραδοσιολατρία ήθικολογικού τύπου. Η Έκκλησία δέν εΐναι έλκυστική για τούς νέους, παρά τό ενδιαφέρον που προκλήθηκε ιδίως κατά τά πρώτα χρόνια της Άρχιεπισκοπίας Χριστοδούλου. Η σχέση τών εφήβων και τών νέων μέ τόν Θεό δέν περνά μέσα από επικοινωνιακά τεχνάσματα. Οϋτε καν ή χρήση του Διαδικτύου, τών ιστοσελίδων και τών προφίλ στίς σελίδες κοινωνικής δικτύωσης, μπορούμε νά ισχυριστοϋμε ότι έφερε οϋσιαστικές αλλαγές στόν τρόπο προσέγγισης ή μή τών εφήβων εναντι του Θεού. Αυτό βεβαίως δέν συνεπάγεται ότι ή Έκκλησία δέν χρειάζεται τήν επικοινωνία μέ τήν νέα γενιά μέσω και τής τεχνολογίας. Όμως δέν πρέπει νά υπερεκτιμώνται οί δυνατότητές της. Άρκει μία ματιά στους διαλόγους που αναπτύσσονται στό Facebook ανάμεσα σέ κληρικούς και νέους-εφήβους για νά πειστεί κάποιος ότι ή τεχνολογία εΐναι χρήσιμη, χτίζει γέφυρες, αλλά δέν μπορεί από μόνη της νά γεννήσει ποιοτικά γόνιμο διάλογο στό έρώτημα περι του Θεού.

Γι' αυτό και έχει σημασία νά ξαναγυρίσουμε στόν τρόπο μέ τόν όποιο θά μπορούσε νά προσεγγίσει ό έφηβος τόν Θεό, τόσο αναπτυξιακά, μέ βάση τής ψυχολογικές δυνατότητες τής ήλικίας του, όσο και κοινωνικά, μέ βάση διπλάδι τά έρεθίσματα που τό οικογενειακό, σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον του προσφέρουν, αλλά και ύπαρξιακά, μέ βάση τής δικές του αναζητήσεις, όσο κι αν αυτές δέν μπορούν νά σηματοποιηθούν συγκεκριμένα και ολοκληρωμένα στήν εποχή μας.

«Η έφηβεία έχει τήν άρχή της στήν βιολογία και τό τέλος της στόν πολιτισμό, στό σημείο εκείνο όπου το κορίτσι και τό άγόρι έχουν άποκτήσει έναν ικανοποιητικό βαθμό ψυχολογικής ανεξαρτησίας από τούς γονείς τους... δέν ύπάρχει ευδιάκριτο τέμα στήν έφηβεία... ό πιο σημαντικός αναπτυξιακός στό-

χος τῆς ἐφηβείας, ὅπως ὑποστηρίζουν πολλοί σύγχρονοι ψυχολόγοι, εἶναι ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀτόμου νά διαμορφώσει ὀριστικά τὴν ταυτότητά του, νά γίνει δηλαδή ἓνα μοναδικό, ξεχωριστό καὶ ὄριμο ἄτομο, προκειμένου νά διαμορφώσει οὐσιαστικές διαπροσωπικές σχέσεις. Ἀρχίζει μὲ τὸ ἔντονο ἐνδιαφέρον τοῦ ἐφήβου νά ἀνακαλύψει τί φύση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τελειώνει ὅταν τὸ ἄτομο ἔχει πλέον διαμορφώσει τὴν ἔννοια τοῦ ἑαυτοῦ ὡς ἐνιαίου συνόλου καὶ τὴν προσωπική του ταυτότητα. Αὐτός ὁ ἀναπτυξιακός στόχος, ἡ σταδιακὴ διαμόρφωση τῆς ἀτομικότητας, ὀλοκληρώνεται συνήθως στὶς ἡλικίες μεταξύ 18 καὶ 22 ἐτῶν»¹.

Στὴν ἐφηβεία τὸ ἄτομο ἀναγνωρίζει τὸ ἐγὼ του. Βλέπει τίς ἀλλαγές τῆς ἡβης καὶ πρέπει νά ἀποδεχθεῖ τὴν νέα εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του, ἡ ὁποία δὲν εἶναι σταθερὴ ἀλλὰ μεταβάλλεται σωματικά. Ταυτόχρονα, χρειάζεται νά ἰσορροπήσει τίς ἀλλαγές πού συμβαίνουν στὸν τρόπο πού οικειώνεται τὸν κόσμο, τὴν κρίση του, τὰ θέλω του, τίς ἀμφιθυμίες του, τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο γίνεται ἀποδεκτὸ ἢ ὄχι ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τὸ τί ζητᾶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ τὸ τί μποροῦν νά τοῦ δώσουν, ἀλλὰ καὶ τὸ τί ἔχει ἐπίγνωση ὅτι προσφέρει στοὺς ἄλλους. Ὅπως καταλαβαίνουμε ἀπὸ τὰ παραπάνω ὁ Θεός δὲν εἶναι πλέον οἰκεῖος, ἀλλὰ εἶναι ἄλλος πού πρέπει νά οικειωθεῖ ὁ ἔφηβος, γιὰ νά ἀποδεχθεῖ τὴν ὑπαρξή του. Ἀπὸ τί στιγμὴ πού προτεραιότητα εἶναι ὁ ἑαυτός καὶ τὰ πάντα κρίνονται μὲ βάση τὸ ἐγὼ καὶ τὴν ἀποδοχὴ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Θεό. Δὲν ἔχει σημασία ἂν ὑπάρχει ἢ ὄχι. Οἱ περισσότεροι ἔφηβοι, ἰδίως στὴν Ἑλλάδα, λόγω παράδοσης, ἐθίμων, οἰκογένειας, μαθήματος Ὀρθοσκευτικῶν, σχέσης Ἐκκλησίας μὲ κοινωνία, μποροῦν νά ποῦνε, κάποτε βαρυστημένα, ὅτι ὁ Θεός ὑπάρχει. Τὸ πρόβλημα εἶναι στό «ἂν ὑπάρχει γιὰ μένα». «Ἄν εἶναι οἰκεῖος μου».

Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ μπορεῖ νά ἀπαντηθεῖ ἐμμέσως μέσω τῆς συμμετοχῆς στό μυστήριό τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ἄς λάβουμε ὑπόψιν μας ὅτι, ἰδιαίτερος σήμερα, ὁ ἔφηβος εἶναι ἀδύνατον νά μείνει στατικός. Νά παρακολουθεῖ παθητικά ὀποιοδήποτε θέαμα δὲν τὸν συναρπάζει. Χρειάζεται νά μετέχει. Καὶ ἡ Θεία Λειτουργία γιὰ τοὺς περισσότερους εἶναι ἓνα θέαμα παθητικὸ καὶ στατικό. Εἶναι μὴ εἰκόνα πού ἔρχεται ἀπὸ τὸ παρελθόν. Ἦχοι σέ μία γλῶσσα πού δὲν εἶναι τόσο οἰκεῖα, ὄχι γιατί δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα μας, ἀλλὰ γιατί δὲν ἀκούγεται συχνὰ στὴν ζωὴ τοῦ ἐφήβου καὶ τὴν ἴδια στιγμὴ ἔχει συνδεθεῖ μὲ ἓνα μάθημα

¹ Ἀρτεμὺς Τσίτσικα-Ὀρέστης Γιωτάκος, *Ἐφηβεία: ὀδηγὸς ἐπιβίωσης – ἡ πρόκληση τῆς μετάβασης*, Ἀθήνα 2015, ἐκδόσεις Πεδίο, σσ. 15-16.

τό οποίο ἀπαξιώνεται συναισθηματικά ἀπό τούς περισσότερους: τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά. Ὅχι ὅτι φταίει τό μάθημα καθαυτό. Κυρίως εἶναι τό περιεχόμενό του στό Γυμνάσιο καί ἡ ἀγωνία τῶν ἐκπαιδευτικῶν νά τρέξουν μία ὕλη σπὴν ὅποια ὁ ἔφηβος δέν βρῖσκει τὴν χαρὰ τῆς γνώσης, ἀλλὰ μένει προσκολλημένος σέ τύπους πού εἶναι ἀπαραίτητοι, ἡ ἐκμάθησή τους ὅμως προϋποθέτει πειθαρχία χαρακτήρα καί ὠριμότητα νοῦ, στοιχεῖα πού ἀπουσιάζουν ἀπό τό οἰκογενειακό καί κοινωνικό περιβάλλον καί ἐνίοτε καί ἀπό τὴν σχολικὴ τάξη. Ἄς προεκτείνουμε τίς δυσκολίες αὐτές στὸν τρόπο πρόσληψης τῆς Θείας Λειτουργίας, ὅταν μάλιστα δέν ὑπάρχει ἡ προτροπή ἢ ἡ οἰκονομία τῆς μετοχῆς σπὴν Θεία Κοινωνία. Ὁ ἔφηβος δέν βρῖσκει συναρπαστικὴ τὴν σχέση μὲ τὸν Θεό. Δέν βρῖσκει συναρπαστικὴ τὴν μετοχὴ σπὴν ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, παρεκτός ἂν συναντᾷ παρῆες ἐκεῖ. Δηλαδή ἂν οἰκογένειες γνωστές μεταξὺ τους ἔχουν ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς τίς Κυριακές καί κάποιες μεγάλες γιορτές ἕναν ναό. Ἐκεῖ ὁ ἔφηβος μπορεῖ νά νιώσει οἰκειότητα. Ἀντίθετα, σέ ἕνα περιβάλλον ὅπου εἶναι εἴτε μοναχικός εἴτε ξένος, ἄς μὴν περιμένουμε θερμὴ καί συχνὴ συμμετοχὴ.

Ἡ μετοχὴ σπὴν Θεία Κοινωνία εἶναι πάντως σημεῖο-κλειδί γιὰ τὴν σχέση τοῦ ἐφήβου μὲ τὸν Θεό. Ὁ Θεός δέν εἶναι μία πνευματικὴ πραγματικότητα, μεταφυσικῆς διάστασης, κάπου στὸν οὐρανό, πού ἀκούει προσευχές. Εἶναι Σῶμα καί Αἷμα στό ὅποιο ὁ ἔφηβος μετέχει πρωτίστως μὲ τίς αἰσθήσεις του, ἀλλὰ καί τὴν ἴδια στιγμὴ μὲ τὴν λιγιστὴ ἢ τὴν πολλὴ προσευχὴ του. Ἄν ἀκούει ἕναν λόγο Θεοῦ πού εἶναι προσιτός καί κυρίως παραμυθητικός. Ἄν βλέπει γύρω του πρόσωπα πού χαίρονται τὴν χριστιανικὴ ζωὴ, πού δέν σχολιάζουν τό ἕνα ἢ τό ἄλλο καί ἰδίως οἱ μεγαλύτεροι τούς μικρότερους, ὅπως ἐπίσης καί ἱερεῖς οἱ ὅποιοι θὰ τὸν χαρετίσουν στό τέλος τῆς Θείας Λειτουργίας, θὰ τοῦ δώσουν χῶρο στὸν ναό καί σπὴν ἐνοριακὴ ζωὴ, τότε ὑπάρχει σοβαρὴ περίπτωσις ὁ ἔφηβος νά αισθανθεῖ ὅτι ὁ Θεός κάνει κάποιους ἀνθρώπους νά τὸν ἀναγνωρίζουν ὡς πρόσωπο. Κι ἐδῶ ἔχει σημασία ὁ ἔφηβος νά λέει τό ὄνομά του τὴν στιγμὴ πού κοινωνᾷ. Δέν συζητοῦμε γιὰ τὴν νοοτροπία κληρικῶν, κάποτε καί ἐπισκόπων, νά κοινωνοῦν ἀπρόσωπά τους ἀνθρώπους ἢ, σπὴν καλύτερη περίπτωσις, νά λένε μόνο το «σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ», καθιστῶντας τὸν Θεό ὡς κάτι ἀπόμετρο πού ἔρχεται στους ἀνθρώπους πού δέν ἀξίζουν οὔτε τό ὄνομά τους νά τοῦ ποῦνε. Ὁ Θεός ὅμως εἶναι ἄρχοντας. Καί ὁ ἄρχοντας δίνεται σέ πρόσωπα. Ὁ Θεός εἶναι Φίλος. Καί δίνεται σέ φίλους. Χαρακτηριστικό τῆς κοινωνίας εἶναι τό ὄνομα τοῦ προσώπου. Ἡ μὴ ἀναφορὰ του δείχνει καί σέ συμβολικὸ ἐπίπεδο τὴν ἀριθμοποίησις τοῦ ἀνθρώπου, ἀκόμη καί μέσα σπὴν Ἐκκλησία.

Ἡ διακονία τῆς Ἐκκλησίας στὸν χῶρο τῆς νεότητας τὸν 20ό καὶ τὸν 21ο αἰῶνα στηρίζεται στὴν κατήχηση. Ἕνας πρωτοχριστιανικός θεσμός, ὁ ὁποῖος προσαρμολογήθηκε στὰ δεδομένα τῆς δυτικῆς πραγματικότητας καὶ τῶν προτεσταντικῶν ἐπιδράσεων μὲ τὰ κατηχητικά σχολεῖα καὶ τὶς κατασκηνώσεις. Ἡ κατήχηση εἶναι διδασκαλία τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, μὲ εὐληπτο τρόπο καὶ προσαρμοσμένη στὰ νοητικά δεδομένα τῶν κατηχουμένων. Μέσα ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις τῆς δυτικῆς θεολογίας, ἡ κατήχηση εἶχε μεταβληθεῖ στὸ παρελθόν σὲ μίαν προσπάθεια ἠθικοποίησης τοῦ ἀνθρώπου, μὲ ἔμφαση σὲ ζητήματα σεξουαλικότητας. Ἡ στάση ἐναντὶ τους θεωροῦνταν τὸ κλειδί γιὰ νὰ χαρακτηριστεῖ ἕνας ἔφηβος «καλὸ παιδί» καὶ τὴν ἴδια στιγμὴ ἔδιναν τὸν τόνο τοῦ σπὶ σχέσῃ μὲ τὸν Θεό. Ὁ Θεὸς ταυτίζονταν μὲ τὶς ἀπαγορεύσεις. Ὁ ἴδιος Θεὸς ἦταν πού προτεινόταν σὲ μίαν σειρά θεμάτων, ὅπως ἡ καθηκοντολογία καὶ τὸ χρέος, ἡ ἀνάγκη γιὰ ἀρετὴ, ἡ σχέσῃ τοῦ ἐφήβου μὲ τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς μεγαλύτερους. Δέσποζαν τὰ «πρέπει», ἐνῶ στόχος ἦταν ἡ μορφοποίηση τῆς συμπεριφορᾶς, μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπαγόταν. Ὁ Θεὸς πού προκαλοῦσε ἐνοχές, ὁ Θεὸς πού ἔκρινε τοὺς πάντες μὲ τὴν αὐστηρότητα τῶν λόγων Του, ὁ Θεὸς πού ζητοῦσε ἥρωικό φρόνημα, ἡ ἔμφαση στὴν ἐξομολόγησι (ὄχι στὴν μετάνοια) καὶ ἡ στρατιωτικοποίηση τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἐφήβων δημιούργησαν ἕνα κλίμα ἀντίδρασης καὶ τελικὰ ἄρνησις σὲ πολλοὺς ἐφήβους, πού ἔγινε ἀρνητικὸ ἐναντὶ τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι οἱ χαμένες γιὰ τὴν Ἐκκλησία γενιές, οἱ ὁποῖες ἔμαθαν πολλὰ γιὰ τὸν Θεὸ καὶ τὴν ἠθικὴ, ἀλλὰ θεώρησαν ὅτι δέν ἀντέχεται αὐτὸς ὁ Θεός, ὁ Ὅποῖος δέν καταφάσκει σπὶ χαρὰ καί, τὴν ἴδια στιγμὴ, ἀπορρίπτει τὸν κόσμον καὶ τὴν ζωὴ. Ὡστόσο, ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν οἰκογένειες, παλαιότερα περισσότερες, τώρα λιγότερες, πού ἐξακολουθοῦν νὰ υἱοθετοῦν αὐτὸ τὸ πρότυπο ἢ μὲ παραλλαγές του νὰ ἐμπιστεύονται αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν κατήχηση, ἡ ὁποία στηρίζεται στὸ συναίσθημα, σὲ μίαν καλουπαρισμένη ἀνατροφή καὶ σχέσῃ μὲ τὸν Θεὸ καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχει προσθέσει στοιχεῖα πιὸ αὐθεντικά, κυρίως ἀπὸ τὴν μοναχικὴ ζωὴ, ὅπως εἶναι ἡ πιὸ συχνὴ μετοχὴ σπὶ θεῖα κοινωνία.

Τὰ τελευταῖα χρόνια ὑπάρχει μίαν ἀλλαγὴ στὸ περιεχόμενο τῆς κατήχησης. Δίδεται περισσότερο ἔμφαση στὸ δόγμα, στίς γιορτές, τὴν θεολογία τῆς εἰκόνας, τὴν λατρευτικὴν ζωὴν, τοὺς βίους τῶν ἁγίων, τὴν ἀσκητικὴν παράδοσι. Εἶναι ὅμως ἀμφίβολο κατὰ πόσον ἔχει ξεπεραστεῖ ὁ στόχος τῆς ἠθικοποίησης. Σὲ μίαν κοινωνία ξεχαρβαλωμένη ἠθικά καὶ ἀπό-ἱεροποιημένη, ὅπου ἡ ἔκκοσμίκευσι ἔχει θριαμβεύσει, στοιχεῖα πειθαρχίας καὶ σχέσῃ μὲ τὸ ὑπερβατικὸ μοιάζουν ἀξίες πού ἀνακουφίζουν. Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ ὑπάρχουν κι ἐκεῖνοι οἱ ρομαντι-

κοί οί όποιοι θεωροϋν ότι εΐναι άρκετή ή μετοχή στην Εύχαριστία και ή κατήχησι θά γίνει βιωµατική. Σά νά µήν ύπάρχει ό νοϋς του άνθρώπου. Η άπολυτότητα, εξάλλου, αυτής τής θέσης, ή όποία άδιαφορεί για τίς κατηχητικές συνάξεις ή και προτείνει τήν κατάργησή τους, δέν λαμβάνει ύπόψιν της οϋτε τήν ποιότητα των σχέσεων στην λειτουργική σύναξη οϋτε τήν δυνατότητα των κληρικων και των ιεροψαλτων νά κατηχήσουν µέ τό ήθος και τό ύφος τής λατρείας, αλλά οϋτε και τήν ανάγκη των παιδιων και των εφήβων νά έχουν κάποια δική τους σύναξη και παρέα, όπου νά βρίσκουν κάτι παραπάνω από ένα µάθηµα, στην άξια του όποίου εν τέλει δέν πιστεύουν.

Η κατηχητική σύναξη ύποβοηθά τόν έφηβο νά απαντήσει σε ένα ερώτηµα που ή εποχή µας θέτει ως καιριο: «Τί µου χρειάζεται ό Θεός;». Όσο κι αν φαίνεται εκτός τής παράδοσής µας αυτό τό ερώτηµα ό σύγχρονος έφηβος τό θέτει στον έαυτό του. Και ή κατηχητική ή ή κατασκηνωτική σύναξη δίνουν απάντηση: επειδή ύπάρχει ό Θεός για µένα, µπορώ νά έχω μία παρέα που µέ αναγνωρίζει ως πρόσωπο και που µέ δέχεται όπως εΐµαι. Έπειδή ύπάρχει ό Θεός για µένα µπορώ νά µοιραστώ έµπειρίες, άπορρίψεις, άποδοχές, νά άποκτήσω φίλους, νά αισθάνοµαι ότι αξίζω γά κάποιους, άκόµη κι αν δέν εΐναι όλα τέλεια. Έπειδή ύπάρχει ό Θεός για µένα συναντώ άνθρώπους όπως ιερείς, κατηχητές, στελέχη κατασκηνώσεων, που άκόµη κι αν δέν µέ γνωρίζουν, προσπαθούν νά µου δείξουν αγάπη. Έπειδή ύπάρχει ό Θεός για µένα µπορώ νά συζητήσω για τόν κόσµο, τά προβλήµατα, τί ζωή, νά δραστηριοποιηθώ και νά ελπίσω.

Ένας άλλος χώρος στον όποιο ό έφηβος µπορεί νά καταθέσει ερωτήµατα σχετικά µέ τήν ύπαρξη του Θεου και τό τί θέλει τόσο ό Θεός όσο και ό ίδιος από τόν Θεό εΐναι στην σχολική τάξη, στα πλαίσια του µαθήµατος των Θρησκευτικων, ιδίως αν ό/ή θεολόγος έχει δεκτικότητα. Τά ερωτήµατα έχουν νά κάνουν συνήθως µέ τό ποιός δημιούργησε τόν Θεό, ποιά εΐναι ή σχέση του Θεου µέ τήν δημιουργία του κόσµου και του άνθρώπου, καθώς τά µαθήµατα τόσο τής Γεωγραφίας, όσο και τής Φυσικής και τής Βιολογίας δίνουν τήν επιστηµονική ερµηνεία τής δημιουργίας, όπως επίσης και τό αν ό Θεός εΐναι αγάπη τότε πώς ύπάρχει κακό και θάνατος τόν κόσµο. Ανέγγιχτη δέ μένει και ή εκκλησιαστική πραγµατικότητα. Τί κάνει ή Έκκλησία για τό ζήτηµα τής κοινωνικής άδικίας; Γιατί ή Έκκλησία νά έχει περιουσία; Γιατί νά εΐναι πλούσια τά άµφια των επισκόπων και των κληρικων; Γιατί νά ύπάρχουν χρυσά και άσηµένα καντήλια και στολίδια στους ναούς; Γιατί ή Έκκλησία νά άρνεϊται τους εφηβικούς ερωτες και τίς προγαµιαίες σχέσεις; Γιατί νά άπορρίπτει τους

όμοφυλόφιλους και τούς γάμους τους; Τά περισσότερα από αυτά είναι έρωτήματα και προβληματισμοί που έρχονται από τις συζητήσεις στην τηλεόραση και στο Διαδίκτυο, αλλά και από τό ίδιο το σπίτι, όταν είναι αδιάφορο ή αρνητικό. Η δημοσιότητα για την Έκκλησία συνήθως είναι αρνητική. Οί θεολόγοι, αν έχουν ζωντανή σχέση με την πίστη και την Έκκλησία, αν έχουν ανοιχτό πνεύμα και διάθεση κατανόησης των εφήβων, μπορούν να δώσουν τις απαντήσεις που χρειάζεται και να κατευθύνουν τόν έφηβο στό καιρίο του προβληματισμού που είναι: τί είναι ό Θεός για μένα; Πώς μπορεί να γίνει οικείος μου;

Αυτό δέν έχει να κάνει με κατάλυση τής ελευθερίας του εφήβου. Άλλωστε τό σχολείο δέν μπορεί να λειτουργήσει ούτε ως ύποκατάστατο του κατηχητικού κενού, ούτε να επαναφέρει ένα μάθημα όμολογιακού περιεχομένου. Τά Θρησκευτικά προτείνουν. Καλλιεργούν τόν διάλογο. Δείχνουν στόν έφηβο ποιές απαντήσεις δίνει ή δέ δίνει ή πίστη στις περιστάσεις τής ζωής, στους σταυρούς των ανθρώπων. Προτείνουν έναν Θεό που ναί μέν δέν θέλει την άμαρτία, αλλά τή συγχωρεί. Προτείνουν έναν Θεό που σταυρώθηκε για εκείνους που Τόν αγαπούνε αλλά και για εκείνους που Τόν άπορρίπτουν και τόν έχθρεύονται. Προτείνουν έναν Θεό που καλεί τόν άνθρωπο στην αγάπη και στην πορεία τής ανάστασης. Προτείνουν έναν Θεό που μπορεί να γίνει οικείος στόν έφηβο όταν Τόν έμπιστευθεί και Τόν αναζητήσει. Όταν Του δώσει λίγο χώρο στην καρδιά του. Όταν αναζητήσει την χαρά στή ζωή του και αφήσει τόν Θεό να του την προσθέσει. Και στις μικρές ή μεγάλες δοκιμασίες, ιδίως στην περίοδο των εξετάσεων, ό έφηβος που πιστεύει, θά αναζητήσει έναν Θεό όχι που δίνει μαγικά και σίγουρα έπιτυχίες, αλλά που αφήνει να άπλωθει τό σχέδιο τής πρόνοιάς Του για τόν καθέναν και βεβαίως για εκείνον.

Έδω λοιπόν χρειάζεται να αναπτυχθεί αυτή ή μυστική σχέση με τόν Θεό. Ό έφηβος να μή νικηθεί από τόν πειρασμό του δοϋναι και λαβείν, του δικαιώματος να τά έχει όλα όχι μόνο από τούς ανθρώπους αλλά και από τόν Θεό, αλλά να λειτουργήσει στην προοπτική τής προσωπικής οικείωσης. Στή μεταβατικότητα τής αναπτυξιακής πορείας, όποτε και ό έφηβος παθιάζεται με τά χειροπιαστά και όχι με ιδέες, ό Θεός μπορεί να γίνει οικείος στόν έφηβο όταν ό ίδιος θελήσει να καλλιεργήσει έμπιστοσύνη. Νά προσευχηθεί πέρα από την τυπικότητα. Νά κάμει τόν κόπο του σέ ό,τι έχει να αγωνιστεί και να αφήσει τόν Θεό να προσθέσει ή να εύδοκίσει, ακόμη κι αν τό αποτέλεσμα δέν είναι τό ποθούμενο. Και από την άλλη ή σχέση με τόν Θεό καλλιεργείται μέσα από τις διαπροσωπικές σχέσεις, τόσο τις φίλιες, όσο και στην διαφυλικότητα.

Οί κατευθύνσεις είναι δύο: ή μία είναι ή διδαχή από τό αρνητικό παράδειγ-

μα τῶν ἄλλων. Ὄταν ὁ ἔφηβος βλέπει νά γίνονται στή ζωή του ἀπό τούς φίλους του ἢ ἀπό ὅποιον ἢ ὅποια ἐπιθυμεί νά σχετιστεῖ μαζί του τά ἀντίθετα ἀπό αὐτά πού περιμένει. Ὄταν ἀπογοπεύεται καί νιώθει ὅτι δέν παίρνει πίσω οὔτε τίν ἀποδοχή καί τόν σεβασμό. Ὄταν αἰσθάνεται τίν ἀπουσία τῆς ἀγάπης. Κι ἀπό τίν ἄλλη, ὅταν ὁ ἴδιος γίνεται θετικό παράδειγμα. Ὄταν μέσα του νιώθει ὅτι πρῶτα καλεῖσαι νά δώσεις καί ὅσοι τό αἰσθάνονται, θά ἀνταποκριθοῦν, προσφέροντάς σου αὐτό πού μποροῦν. Ὁ ἔφηβος, κατά βάθος, εἶναι ρομαντικός. Τά θέλει ὅλα καί, μάλιστα, ὅταν ὁ ἴδιος προσφέρει καί προσφέρεται. Καί γι' αὐτό κάποτε ἀπορρίπτει τόν Θεό. Δέν μπορεῖ νά κατανοήσει εὐκόλα ὅτι ἡ ἀγάπη δέν ὠφελεῖ ὅταν δέν εἶναι στηριγμένη στό ὄριο τοῦ μακροχρόνια ὠφέλιμου. Πάντως, μέσα ἀπό τά θετικά καί ἀρνητικά παραδείγματα ὁ ἔφηβος μπορεῖ νά καλλιιεργήσει τή σχέση του μέ τόν Θεό. Διότι ὁ Θεός εἶναι πού δέ θά τόν προδώσει οὔτε θά τόν ἀπογοπεύσει, ἐφόσον ὑπάρχει ἡ πίστι. Ὅχι στή λογική τοῦ δοῦναι καί λαβεῖν. Ἀλλά στήν ἀγάπη καί τίν ἐμπιστοσύνη, ἡ ὅποια χτίζεται σταδιακά, ἐφόσον ὁ ἔφηβος γνωρίζει τόν Θεό. Μόνο πού ἐδῶ δέν πρέπει νά παραθεωροῦμε καί τόν παράγοντα τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ. Οἱ μεγαλύτεροι ζητοῦμε ἄμεσα ἀποτελέσματα, σέ ὅλους τούς τομεῖς τῆς ἀνατροφῆς, συχνά καί στόν θρησκευτικό. Ὅμως ὁ Θεός ἔχει τόν δικό Του χρόνο καί τόν δικό Του τρόπο νά μιλήσει καί νά δώσει εὐκαιρίες στόν καθέναν καί στόν ἔφηβο.

Ἄς μῖν ξεχοῦμε τό αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας πού ὁ ἔφηβος τονίζει ιδιαίτερα στήν ἡλικιακή αὐτή φάση. Ἀπό τίν μία συγκρούεται μέ τούς μεγαλύτερους, φανερά ἢ ἄδηλα, γι' αὐτήν ἀκριβῶς τίν ἐλευθερία του. Πόσο μᾶλλον μέ ἀξίες καί αὐθεντίες πού προέρχονται ἀπό τόν κόσμο τῶν μεγάλων καί ἡ θρησκεία εἶναι ἀκριβῶς μία τέτοια αὐθεντία. Ὁ ἔφηβος δοκιμάζει τίς δυνατότητες καί τά ὅρια τῆς ἐλευθερίας του λέγοντας τά ΟΧΙ του, προκειμένου καί νά εὐχαριστηθεῖ γιά τί διαφοροτικότητά του, ἀλλά καί νά τίν ἐπιδείξει στους μεγαλύτερους. Ἀπό τίν ἄλλη, ἔχει ἀκούσει ἢ καταλαβαίνει ὅτι ὁ Θεός δέν θέλει δέσμιους κοντά Του τούς ἀνθρώπους, ἀλλά τούς ἔχει δωρίσει ὁ ἴδιος τίν ἐλευθερία τους. Ἐπομένως, δοκιμάζει στήν οὐσία ὁ ἔφηβος καί τόν ἴδιο τόν Θεό, κατά πόσον διπλαθῆ θεωρεῖ δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου νά χρησιμοποιήσει τίν ἐλευθερία πού τοῦ ἔχει δωρίσει, ἀκόμη κι ἂν αὐτή συνεπάγεται τίν ἀπόρριψη τοῦ ἴδιου. Ἡ ταυτότητα δέν ἀποκτιέται ἀληθινά ἂν δέν δοκιμαστῆ στους δρόμους τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ σχέση λοιπόν τοῦ σύγχρονου ἐφήβου μέ τόν Θεό περνᾷ ἀπό πολλές ἀτραπούς. Πέρα ἀπό τίν οἰκογένεια, τό σχολεῖο καί τό κοινωνικό περιβάλλον

υπάρχει και η ευθύνη της Εκκλησίας να βοηθήσει στο να αποφασίσει ο έφηβος να δει τον Θεό ως οικείο. Η προσπάθεια για οικειότερη γλώσσα στην επικοινωνία του κλήρου με τους έφηβους είναι απαραίτητη. Τό να μπορεί ο κληρικός να ακούει τον έφηβο και όχι να τον προκαταλαμβάνει, όπως επίσης και η δραστηριοποίηση των εφήβων σε εκκλησιαστικούς χώρους είναι σημειοκλειδιά. Τό ίδιο και η ενθάρρυνση των εφήβων να κοινωνούν. Πρωτίστως όμως ο σεβασμός στην ελευθερία του εφήβου και η αίσθηση ότι είναι ισότιμος συνουμιπτής (π. Βασίλειος Θερμός) με τά στελέχη της Εκκλησίας, ακόμη κι αν εκ των πραγμάτων είναι δύσκολο, μπορούν να βοηθήσουν στο να δώσει εύκολότερα απαντήσεις ο έφηβος στο ερώτημα του Θεού. Η ταπεινή αγάπη από τίν πλευρά των πομένων, η προσευχή για τους έφηβους και κυρίως η μί οίηματική κατάθεση βεβασιπών και απαντήσεων σε όλα τα ζητήματα που θέτει ένας έφηβος, κάτι που εκ των πραγμάτων μετατρέπει τους πομένες σε παντογνώστες-έρμηνευτές του θεϊκού θελήματος και καθιστά τελικά τόν ίδιο τόν Θεό περιπτό, θά κάνουν τους εφήβους χαρούμενους όταν πηγαίνουν στο ναό ή συζητούν για τέτοια, ύπαρξιακά θέματα. Διότι δέν θά βλέπουν απέναντί τους επιδειξίες γνώσεων, αλλά συνοδοιπόρους. Τό ίδιο ισχύει και για τους γονείς.

Η τελική απάντηση στο ερώτημα της σχέσης του εφήβου με τόν Θεό θά δοθεί από τους άμεσα εμπλεκόμενους. Και ο Θεός είναι δεδομένο ότι μιλά με τόν δικό Του τρόπο και τόν δικό Του χρόνο στην ζωή των ανθρώπων. Ο έφηβος, καθώς μεταβαίνει από τίν παιδικότητα στή ενηλικίωση, έχει κι αυτός τους δικούς χρόνους και προβληματισμούς. Τό ερώτημα είναι αν είναι καλοπροαίρετος. Κι εδώ η ευθύνη των μεγαλύτερων είναι μεγάλη, όχι στην εφηβεία μόνο, αλλά και από τίν αρχή της ανατροφής. Καλοπροαίρετος σημαίνει ο ανοιχτός, ο μί απόλυτος. Ακόμη όμως κι αν είναι απόλυτος, καλοπροαίρετος είναι αυτός που έχει επιλέξει να συγχωρεί. Ο έφηβος που μαθαίνει να ακροαται τους άλλους, θά ακροασθεί και τίν φωνή του Θεού. Ο έφηβος που δίνει οριστικές απαντήσεις θά είναι δύσκολο ή ακατόρθωτο να βρει και τόν Θεό και τους ανθρώπους όπως θέλει. Οί έφηβοι συνήθως μιμούνται τους μεγαλύτερους. Τελικά το ερώτημα του Θεού δέν είναι ερώτημα μόνο των εφήβων, αλλά χρήζει συνεχούς απαντήσεως από όλους. Και η απάντηση δείχνει τόν βαθμό της οικειώσεως ή μί, τόν βαθμό της πίστης!

ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ ΜΩΡΑΪΤΗΣ
Δρ. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ, ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ, ΠΟΙΗΤΗΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΣΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ¹

Ίσως για τόν Seamus Heaney δέν χρειάζεται άλλη εισαγωγή. Οί αναφορές στό ἔργο του ἀπό τήν ἑλληνική βιβλιογραφία ἔχουν ἀρχίσει νά πυκνώνουν τά τελευταῖα πέντε χρόνια². Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι τό ἔργο του ἔχει πλήρως κατανοηθεῖ ἢ ὅτι οἱ γηγενεῖς ποιητές μας ἢ διανοούμενοι ἔχουν δεχθεῖ τήν κατάθεσή του στήν ποίηση κατά τά τελευταῖα τριάντα χρόνια. Ἐπιπλέον, ἡ συνεισφορά στήν ποιητική εὐαισθησία τοῦ Ἰρλανδοῦ ποιητῆ δέν εἶναι ξεκομμένη ἀπό πολλά ἄλλα πράγματα πού συνέβησαν στόν ἀγγλοσαξονικό χῶρο μετά τόν πόλεμο, τόν ὁποῖο ἢ ἀγνοοῦμε ἢ τώρα μόλις ἀρχίζουμε νά πληροφοροῦμαστε μέ σημαντική καθυστέρηση, ἄν καί μέ μεγάλη δόση δυσπιστίας. Οἱ εὐκόλες ταμπέλες ρευμάτων, λογοτεχνικῶν ἢ φιλοσοφικῶν, ὅπως γλωσσοκεντρική ποίηση, ἀποδόμηση ἢ μεταμοντερνισμός συσκοτίζουν ἀκόμη περισσότερο τά πράγματα, γιατί ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιά καινούργια ἐκτίμηση τοῦ αἰῶνα πού πέρασε καί μιά ἐπαναφορά σέ ἀξίες πού κατά ἓνα μεγάλο ποσοστό ἔχουν λογοκριθεῖ ἀπό τίς περισσότερο διαφημισμένες πρωτοπορίες. Ὅταν ὁ Heaney βραβεύτηκε μέ τό βραβεῖο Νόμπελ τό 1995, κάτι ἄρχισε νά κινεῖται ἐκδοτικά στήν Ἑλλάδα, ἀλλά αὐτό μόνο. Γιά τούς περισσότερους ἢ βράβευση ἦταν μιά τακτική κίνηση σίς ἀγγλοἰρλανδικές σχέσεις καί τίποτε παραπάνω. Αὐτό πού μᾶς ἔλειπε καί πού ἀκόμη, νομίζω, μᾶς λείπει ἦταν μιά οὐσιαστικότερη γνώση τῆς σοβαρότερης ποίησης πού γράφτηκε

---

¹ Ἡ δημοσίευση αὐτή εἶναι χρέος στήν μνήμη τοῦ Ἐρωτόκριτου Μωραΐτη, ἐξαιρετικοῦ ἀνθρώπου καί βαθιά πιστοῦ, συνεργάτη τοῦ περιοδικοῦ μας μεταξύ ἄλλων, ὁ ὁποῖος ἔφυγε γιά τήν βασιλεία τοῦ Θεοῦ καί τήν συνάντησή μέ τόν Χριστό ὡς τό φῶς τοῦ κόσμου, ὅπως πίστευε καί ἔλεγε, στίς 23 Αὐγούστου 2021. Τό κείμενο αὐτό γράφτηκε τήν ἄνοιξη τοῦ 2000 καί εἶναι ἡ μηδέποτε δημοσιευθεῖσα εἰσαγωγή στό βιβλίο τοῦ Ἰρλανδοῦ Νομπελίστα Seamus Heaney *Ἡ κυβέρνηση τῆς γλώσσας* (ἐκδόσεις Πατάκη), τήν μετάφραση τοῦ ὁποῖου ἔκανε ὁ αἰμίμηστος Ἐρωτόκριτος Μωραΐτης. Εὐχαριστοῦμε τήν σύζυγό του Marcia Jones καί τόν ξάδερφό του Μάξιμο Κουλούρη, πού ἀνασκάλεψαν στό ἀρχεῖο του, βρῆκαν καί μᾶς παρέδωσαν τό κείμενο (σημείωση τοῦ διευθυντῆ ἐκδόσεως).

² Ἀπό τό 1995 καί μετά (σημείωση τοῦ διευθυντῆ ἐκδόσεως).

μετά τόν πόλεμο τόσο στην Βρετανία όσο και άλλοι. Ποιόν θά ενδιαφέρει, μερωτοῦσε κάποιος φίλος ποιητής, ὄχι ὁ Heaney ἀλλά οἱ ποιητές γιά τούς ὁποίους μιλάει στήν παροῦσα συλλογή δοκιμῶν; Γιατί ἐμᾶς τούς μεσογειακούς θά πρέπει νά μᾶς ενδιαφέρουν ποιητές ὅπως ὁ Πάτρικ Κάβανα, ὁ Λάρκιν, ὁ Γουόλκοτ καί ὄλη ἡ σεβαστή λίστα τῶν Ἀνατολικοευρωπαϊῶν πού ἀρχίζει ἀπό τόν Μαντελστάμ καί καταλήγει στόν Χέρμπερτ; Λές καί ἡ λέξη «μεσογειακός» δικαιολογεῖ τό δικαίωμα νά μῖν γνωρίζεις τήν ποίηση ἐν γένει καί τίς κοινές ρίζες τῆς ἀνθρωπότητας, ὅπου αὐτή ἀναφέρεται. Ὅμως, ὑπάρχει ἕνα δίκαιο σ' αὐτήν τήν στάση: ἡ γνώση δέν μπορεῖ νά ἐξαντληθεῖ σέ μερικές πετυχημένες μεταφράσεις, μίτε σέ βεβιασμένα ἐπικαιρικά ἄρθρα. Ὁ Heaney εἶναι μέρος μᾶς σοβαρῆς εὐρωπαϊκῆς ποιητικῆς παράδοσης, στήν ὁποία πρέπει νά κερδίσουμε πρόσβαση. Μόνο ὁ ἐκτεταμένος σχολιασμός καί ἡ γνώση τοῦ πολιτιστικοῦ συγκεκριμένου θά μπορούσε πραγματικά νά βοηθήσει.

Ἡ μετάφραση ἀπό τήν παροῦσα συλλογή δοκιμῶν προσπαθεῖ νά βοηθήσει πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση. Εἶναι τό δεύτερο βιβλίο μέ δοκίμια ἀπό τά τρία πού ἔχει γράψει ὁ ποιητής [τά ἄλλα δύο εἶναι «Preoccupations» (1980) καί «A Redress for Poetry» (1995)] καί ἀναφέρεται στήν μεσαία δημιουργική του περίοδο, πού ἀρχίζει μέ τό «Field Work» (1979) καί τελειώνει μέ τό «Seeing Things» (1990). Μιά περίοδο κατά τήν ὁποία ὁ Heaney προσπαθεῖ νά ἀπαγκιστρωθεῖ ἀπό τίς πολιτικές πιέσεις τῆς ἐποχῆς καί τοῦ τόπου καί νά γράψει πλέον ἀδέσμευτη ποίηση. Αὐτό δέν σημαίνει πὼς ἡ πρώτη ποίηση τοῦ Heaney ἦταν ἐμφανῶς πολιτική — ἦταν σίγουρα περισσότερο γηγενής, ἀλλά κατά τήν αἰσθησιή του προσπαθοῦσε νά συμμορφωθεῖ μέ τίς ἐπιταγές τῆς κοινότητας μέσα στήν ὁποία μεγάλωσε. Ὁ τίτλος τῶν δοκιμῶν «Κυβέρνηση τῆς γλώσσας» εἶναι ἐνδεικτικός. Μπορεῖ κάλλιστα νά σημαίνει «κάποιος ἢ κάτι πού κυβερνᾷ τήν γλῶσσα» (τῆς γλώσσας' γενική ἀντικειμενική), ἀλλά καί ὅτι «ἡ ἴδια ἡ γλῶσσα κυβερνᾷ» (γλῶσσας' ὡς γενική ὑποκειμενική). Ἡ ἔνταση ἀπ' αὐτές τίς δύο σημασίες διατρέχει ὁλόκληρο τό βιβλίο, ἀλλά νομίζω πηγαίνει ἀκόμη μακρύτερα. Ἄν ὄντως ὁ ποιητής προκρίνει περισσότερο τήν δεύτερη σημασία, αὐτό δέν σημαίνει πὼς ἡ γλῶσσα εἶναι μιά ἀνεξέλεγκτη θεά ἡ ὁποία γράφει τά ποιήματα σέ πείσμα τῶν ἀνθρώπων ὑποκειμένων πού τήν ἐκφέρουν. Ἀπλούστατα, εἶναι ἕνα διαφορετικό τονικό κέντρο, ἄν μπορούμε νά τό ὀνομάσουμε ἔτσι, στό ὁποιο μεταβιβάζοντας τήν ἀθηντία στήν γλῶσσα δημιουργοῦμε μιά καινούργια ποιητική ἠθική. Θά ἐπανέλθω σ' αὐτό, τό ὁποιο κρίνω πὼς εἶναι ἡ μεγαλύτερη πρωτοτυπία αὐτῶν τῶν δοκιμῶν.

Κατά ἕνα μεγάλο βαθμό ὁ Heaney προσπαθεῖ νά ἀπαντήσει στό μπεκετιανό δίλημμα «Ποιός κυβερνᾷ, ἐγὼ ἢ ἡ γλῶσσα;». Ὅμως αὐτό δέν ξεκαθαρίζει καθόλου ἕνα ἥδη ἀρκετά ὀμιχλῶδες τοπίο, τό ὁποιο ὑπάρχει ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μέ τίς θεωρίες τῆς ἀπροσωπίας τοῦ Ἔλιοτ καί ἔχει ἀκόμη περισ-

σότερο συσκοτιστεί από τούς γλωσσοκεντρικούς και τούς σημειολόγους, ένα τοπίο που είναι πλέον εμπειρικά εμφανές στην οικουμενική του διάσταση, αυτή ή ανθρώπινη μάζα των λεκτικά προσδιορισμένων υποκειμένων, που ή γραφή είναι πλέον ή επιφάνεια της έκφρασης ενός απρόσωπου, μηχανικού θεού. Η «γλώσσα» φαίνεται να κυβερνά τούς ανθρώπους με έναν τρόπο που ο Heaney, φοβάμαι, δεν τό είχε προβλέψει ή δεν είχε τήν αναλυτική εκείνη ικανότητα να καταλάβει τήν εξαρτημένη συμπεριφορά των ανθρώπων από αυτήν, πράξη καθόλου ελευθερίας, ή όποια στέκεται στην έστία του μελίματος αυτών των δοκιμίων.

Όμως αυτό θά μās οδηγούσε σέ λανθασμένο δρόμο. Ό Heaney έχει πλήρη γνώση της ακαδημαϊκής κριτικής και της θεωρίας της λογοτεχνίας, μιά και στάθηκε ό ίδιος πανεπιστημιακός δάσκαλος, όμως τά δοκιμιά του δεν αναφέρονται αποκλειστικά στην «γλώσσα», αλλά δίνουν επίσης έμφαση στην άλλη λέξη του τίτλου που είναι «ή κυβέρνηση», μιά λέξη που μās απομακρύνει από τήν γλωσσική αντιμετώπιση και μās εισάγει κυρίως στίς σχέσεις της ποίησης με τήν έξουσία. Μιά τέτοια ανάγνωση θέτει μπροστά μας ένα ήθικό πρόβλημα, που κατά μεγάλο βαθμό έχει αποσιωπηθεί από τίς λεγόμενες σημερινές πρωτοπορίες. Και ξεηγοūμαι. Δεν αποκλείω άλλους τρόπους να διαβαστούν αυτά τά δοκίμια. Η λιγότερο, πιστεύω, επώδυνη ανάγνωση θά 'ταν ή ύφολογική. Η μή-κυβερνημένη γλώσσα δεν ταυτίζεται, άλλωστε, με τίς σημαντικότερες πρωτοπορίες του είκοστού αιώνα; Η πίστη στα γλωσσικά αποθέματα που υπερβαίνουν τόν λογοκρατικό έλεγχο της συνείδησης δεν ήταν άραγε ή αρχή στην όποια βασίστηκε τό πρόγραμμα των υπερρεαλιστών; Ναι, είναι δυνατόν να έχουμε μιά τέτοια ανάγνωση, ή όποία μάλιστα θά ήταν ευπρόσδεκτη σέ όλους τους ποιητές που γράφουν σήμερα με φιλοδοξίες αναγνώρισης και θά 'ταν αποδεκτή στίς άπανταχού συντεχνίες της ποίησης είτε στή Ν. Υόρκη, είτε στό Λονδίνο, είτε στην Άθήνα. Όμως αυτό θά αδυνάτιζε τήν πλέον ανατρεπτική και ασυμβίβαστη ανάγνωση, αυτή που όντως χρειαζόμαστε τώρα, **που δεν είναι ύφολογική αλλά ήθική**: αυτό ακριβώς που ή εποχή μας έχει λογοκρίνει και έχει περιθωριοποιήσει στό έπακρο. Ό Heaney, εύλογα, δεν παραπέμπει μίτε στους γλωσσο-κεντρικούς, μίτε στους σημερινούς αποδομιστές, μίτε γίνεται απολογητής του υπερρεαλισμού ή του φουτουρισμού των αρχών του αιώνα. Αυτό που υπερασπίζεται εδώ είναι ή αδάμαστη φωνή της ποίησης, ή όποια έπιμένει να μίν έξουσιάζεται, ακόμη κι όταν ή έξουσία έχει φορέσει τήν άρνίσια προβιά της καλοσύνης για όλη τήν ανθρωπότητα και τήν παγκόσμια αδελφσύνη. Οί ποιητές δεν ήταν ποτέ πολιτικά άφελεις, όπως οί ιδεολόγοι, οί όποιοι μάχονται για μιά έναλλακτική λύση σέ κοινωνικό επίπεδο, μιά καλύτερη και δικαιότερη κοινωνία. Αυτός είναι ό λόγος που ό Heaney παραπέμπει στους Ανατολικοευρωπαίους, οί όποιοι έζησαν στό πετσί τους αυτή τήν παγ-

κόσµα ιδεολογία καί πλήρωσαν τό τίµηµα νά γράφουν ποίηση ἀνόθευτη κλασικά µέ τόν πλέον φρικιαστικό τρόπο. Μαντελστάµ, Χόλουμπ, Χέρμπερτ καί Μίλος ἀποτελοῦν τόν κανόνα τῶν ἀξιῶν µέ τούς ὁποίους μετριοῦνται τά ἐπιτεύγµατα τῶν Ἀγγλοσαξόνων συναδέλφων τους, Λόουελ, ὄντεν, Λάρκιν, ἀκόµη καί τῆς Πλάθ (βλέπε, π.χ., τόν παραλληλισµό ἀνάµεσα στόν Μαντελστάµ καί στόν Λόουελ, Κεφ. 12)³. Ἡ πρωτοπορία στήν Δύση, χωρίς αὐτή τή γερή ἠθική βάση, µπορεῖ κάλλιστα νά ἐξηγηθεῖ ὡς µιά ἄλλη μορφή ἐξουσίας, τό ἀκριβές ἀντίστοιχο, ἔστω καί ἂν ὄχι τόσο ἐµφανῶς προπαγανδιστικό, τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισµοῦ. Ὅλες οἱ λογοτεχνικές σχολές, ἀκόµη κι αὐτές πού εἶναι πλέον ἔλκυστικές στό δημιουργικό πνεῦµα, διατρέχουν αὐτό τόν κίνδυνο.

Δέν θά χρειαστεῖ νά παραπέµψουμε στόν Τζέιµσον καί τήν ἀνάλυση τῆς λογικῆς τοῦ ὕστερου καπιταλισµοῦ γιά νά ἐπιβεβαιώσουμε µιά τέτοια θέση. Θά ἀρκοῦσε καί µόνο µιά προσεχτική ἀνάγνωση τοῦ Προυντ καί τῆς ἐξουχιστικῆς του περιγραφῆς τῶν σαλονιῶν πού προωθοῦν τίς πρωτοπορίες, ὅταν ἡ πολιτική ἐξουσία μετακινεῖται πέρα ἀπό τίς παλιές ἐξουσίες καί χρειάζεται ἀνανέωση µέ καινούργιες μορφές. Ἡ παραπομπή τοῦ Heaney στόν Μαντελστάµ καί στόν Χέρμπερτ µᾶς παρέχει λοιπόν µιά διδακτική ἢ θεραπευτική δόση ἀλήθειας, µέ τήν ἔννοια ὅτι δέν μιλάµε γιά ἀντικομμουνιστές, µίτε γι' ἀνθρώπους µέ συγκεκριµένη ὀπτική γωνιά, ἀλλά ἀπλῶς καί µόνο γιά ποιητές πού δέν δέχτηκαν νά κάνουν συµβιβασµούς µέ τό ἐλεύθερο δῶρηµα τῆς ἐκφρασῆς τους. Ἡ ποίηση ὄχι µόνο δέν εἶναι µιά μορφή ἐξουσίας, ἀλλά δέν εἶναι µίτε κᾶν διαµαρτυρία ἢ ἀντίσταση ἐναντίον τῆς ἀρχῆς, ἀλλά µιά ἄλλη ὄψη τῆς ἀλήθειάς µας, τήν ὁποία ὁ Heaney ἀργότερα, στό τρίτο βιβλίο τῶν δοκιµιῶν του, θά ὀνοµάσει «ἐπιδιορθωτική», ἡ ὁποία ταυτίζεται µέ τήν βαθύτερη φωνή τῆς ἴδιας τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἄρνηση τοῦ Χέρμπερτ νά σαγηνευτεῖ ἀπό µιά ποιητική αὐταπάτη περὶ τῆς ἀνθρωπότητας καί ἡ ἐπιμονή τοῦ Μαντελστάµ νά µὴν εἶναι µίτε πολιτικός µίτε ἐπαναστάτης ἦταν προκλήσεις πρὸς τήν ἐξουσία καί ἔπρεπε νά τεθοῦν ὑπὸ περιορισµό. Καταλαβαίνει κανεὶς γιατί γράφει ἔτσι ὁ Heaney. Ἀπαντᾷ ἀπὸ τή µιά µεριά στους ἐθνικιστές Ἴρλανδούς, οἱ ὁποῖοι ἀπαιτοῦν ἀπ' αὐτόν νά γράφει ποίηση πατριωτική, καί ἀπὸ τήν ἄλλη στους προτεστάντες μεταµοντερνιστές πού τόν κατηγοροῦσαν πῶς στή γηγενῶς ριζωµένη φωνή του ὑπῆρχε µιά «συμμαχία µέ τά κατώτερα ἔνστικτα τῆς παραδοσιακῆς σκέψης», κρατῶντας τίς ἀπαιτούµενες ἀποστάσεις κι ἀπὸ τούς δύο. Καταλαβαίνει καλά ὁ µελετητής τῆς ποίησός του, ὅπως καί αὐτῶν τῶν δοκιµιῶν, γιατί τό ἐκκρεµές τῆς εὐαισθησίας του γέρνει ποτέ πρὸς τή µία καί πότε πρὸς τήν ἄλλη µεριά, ἐνώνοντας τόν γηγενῆ Ἴρλανδό Ἄνταϊο µέ τόν Ἡρακλῆ τοῦ ἀγγλοαµερικανικοῦ μεταµοντερνιστικοῦ πολιτισµοῦ, προ-

³ Heaney, ὁ.π., σσ. 315 κ. ἔ.

σπαθώντας να μίν παίρνει θέση, χωρίς όμως να παραβλέπει τό πρόβλημα.

Ἡ ἔνταση ανάμεσα σ' αὐτούς τούς δύο πόλους, ανάμεσα δηλαδή στὸν γηγενῆ, γίνου ἄνθρωπο καί στὴν παγκόσμια τάξη τῆς γλώσσας, βρίσκεται παντοῦ στὴν ποίησή του, καί ἰδίως στὴν πρώτη δημιουργική φάση του πού τελειώνει μέ τό «Field Work» [Εμπειρική σπουδή ἐπιτόπου] καί θά ἐξηγοῦσε γιατί αὐτά τά δοκίμια θά μποροῦσαν νά ἐκληφθοῦν ὡς ἡ *ars poetica* τοῦ Heaney. Εἶναι ὁμως κάτι παραπάνω ἀπ' αὐτό. Ὑπάρχει μιά μί-ἐκπεφρασμένη δύναμη πίσω ἀπό τὴν ἴδια τὴν γραφή, πού γίνεται τόσο παρούσα ὥστε νά ἀφορᾶ σέ ὄλους μας, πέρα ἀπό τίς ὁποιοσδήποτε προτιμήσεις μας γιά τὴν ποίηση. Ἐτσι, παρ' ὄλο πού ὁ ποιητής τοποθετεῖται σίγουρα μέ τό μέρος τῆς κυβερνημένης ἀπό τὴν γλώσσα φαντασίας, δέν τό κάνει δίχως ἀντιστάσεις καί ἐν πάσῃ περιπτώσει δέν ἔγκεται ἐκεῖ ἡ ἀξία τους. Οἱ ποιητές πού συζητοῦνται σ' αὐτό τό βιβλίο κάθε ἄλλο παρὰ ἀκολουθοῦν τὴν παράδοση τοῦ Μαλαρμέ. Ἀντίθετα, αὐτό πού χαρακτηρίζει ὄλους τούς ποιητές τῶν δοκιμίων, ἀπό τὸν Ὅουεν μέχρι τὸν Χόλουμπ καί τὸν Λόουελ, εἶναι ὅτι «στέκονται δίπλα σ' αὐτό πού γράφουν». Ἀκόμη κι ὅταν ὁ συγγραφέας θαυμάζει τὴ διάθεση τοῦ Μαντελστάμ γιά ἀκυβέρνητη φαντασία, ξέρει πῶς ὁ μέγας λυρικός στάθηκε μάρτυρας τῆς ἐλευθερίας καί ἡ λυρική του πράξη μετατρέπεται σέ πράξη ἀντίστασης ἐναντίον ἑνός ἀπολυταρχικοῦ καθεστώτος. Ἡ αὐτοαναφορικότητα τῆς ποίησης τοῦ Μαντελστάμ δέν εἶναι λοιπὸν αὐτοσκοπός ἀλλά μιά ἱστορική, πολιτιστική ἀξία, ὅπως ἄλλωστε καί στὸ ἴδιο τό ἔργο τοῦ Heaney. Ὁ Μαντελστάμ, ἡ κεντρική φιγούρα τοῦ βιβλίου, μᾶς προσφέρει ἕνα παράδειγμα ἀπαγκίστρωσης ἀπὸ τίς χειρότερες ἐπιταγές τῆς κοινότητας καί τῆς πλειοψηφίας, δίνει τό δικαίωμα στὸν ποιητὴ νά ἀσκεῖ τό ἐλεύθερο δώρημά του ὡς μιά βαθύτερη ὁμως ὑποχρέωση στὸν παγκόσμιο πολιτισμὸ καί στίς ἀξίες του. Τό «Ταξίδι στὴν Ἀρμενία» δέν ἔχει τὴν ἴδια αὐτοαναφορικότητα πού θά δοῦμε στοὺς Ἀμερικανούς ποιητές μετὰ τὸν Στίβενς, στὸ «Πορτρέτο μέσα ἀπὸ ἕνα κυρτὸ κάτοπτρο» τοῦ Ἄσμπερν, λόγου χάρι. Πίσω ἀπὸ τὴν εὐφορική, αὐτοκυβερνημένη γραφή τοῦ Μαντελστάμ, ὑπάρχει ἡ πίστη πῶς τό «χρυσὸ φιορίνι τῆς ἁρμονίας» πρέπει νά ξεθαφτεῖ πάλι καί νά ἀντικαταστήσει τό πληθωριστικὸ χαρτονόμισμα τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποία ζοῦσε.

Μίτε εἶναι ἀνάγκη νά συμφωνήσουμε μέ τίς εἰδικές κρίσεις τοῦ Heaney γιά τούς συγκεκριμένους ποιητές καί τά ποιήματα. Προσωπικά πιστεύω πῶς ὁ Heaney εἶναι ἄδικος στὴν ἐκτίμησή του γιά τὸν ὄρμιο Ὅντεν, τοῦ ὁποίου ἡ θεωρία γιά τὴν «ἀπομάγευση» εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἐπίκαιρη σήμερα. Ὁ Ὅντεν στάθηκε ἴσως ὁ κεντρικότερος ποιητής τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, μέ τό κοφτερότερο πνεῦμα καί συνείδηση, καί ἡ ποίησή του ἐνώνει Ἀνατολή καί Δύση, δέκατο ἕνατο μέ εἰκοστὸ αἰῶνα, μοντερνικότητα καί παράδοση, εὐρυμάθεια καί εὐαισθησία, ἀκόμη καί ἂν τά ποιήματά του δέν εἶναι πρώτης τάξε-

ως αισθητικά έπιτεύγματα. Τό ίδιο περιορισμένο είναι και τό βλέμμα πού ρίχνει ό Heaney σέ έναν άλλο μεγάλο και παρεξηγημένο Άγγλο ποιητή μετά τόν πόλεμο, τόν Φίλιπ Λάρκιν, τόν όποιο προσπαθεί νά καταλάβει μέσω του Γέιτς, και άποκαλύπτει τήν ένοραματική διάσταση τής φωνής του. Όμως τόσο ό Λάρκιν όσο και ό Όντεν είναι στήν ουσία ποιητές του άντιρρεύματος, και ή κριτική, κάποτε πολεμική στάση πού κρατούν άπέναντι στις πρωτοπορίες δέν είναι μίτε παραδοσιολαγνία, μίτε συντηρητισμός, αλλά πολύ κοντά στήν άπόλυτα ψυχρή φωνή των Πολωνών ποιητών, μέ μία χωρίς ψευδαισθήσεις εύαισθησία πού γέρνει όριστικά προς τήν «άπομάγευση».

Πιστεύω γενικά ότι όλοι οι ποιητές πού αναφέρονται σ' αυτό τό βιβλίο έχουν περισσότερα κοινά σημεία παρά διαφορές και σίγουρα πρόκειται για μία μεγάλη γενιά ποιητών, πού μόνο πρόσφατα έχουν αρχίσει νά γίνονται γνωστοί σ' έμάς, κατά τήν προηγούμενη μόλις δεκαετία, μετά τήν παρέμβαση του περιοδικού «Η Ποίηση», ή όποία όντως αναπληρώνει ένα κενό πού όλοι μας είχαμε συνειδητοποιήσει, αλλά ίσως δέν είμαστε σέ θέση ή δέν είχαμε τόν τρόπο νά τό όμολογήσουμε – και αυτό άφορά τόσο τήν άγγλοσαξονική όσο και τήν ανατολικοευρωπαϊκή ποίηση. Τό μεγαλειό των ποιητών πού μνημονεύονται σ' αυτά τά δοκίμια δέν βρίσκεται τόσο στό ότι δέν δέχτηκαν νά κυβερνηθεί ή γλώσσα τους άπό έναν έξωγλωσσικό κυβερνήτη, αλλά ότι **πλήρωσαν άκριβά τό τίμημα νά γράφουν ποίηση**. Πρέπει νά ξεηγήσουμε καλά αυτό τό σημείο. Δέν σημαίνει καθόλου ότι έτσι ανακαινίζουν μία κοινωνική ήθική ή ότι οι ποιητές άκολουθούν ένα προδιαγεγραμμένο πολιτιστικό χρέος. Η λυρική στιγμή τής εύδαιμονίας άποκτά τήν άξία της τί στιγμή άκριβώς πού πρέπει νά δικαιολογηθεί για τήν έλευθερία της μπροστά στους άνθρώπους, ότι δέν είναι μία προσωπική εύφορία άδιαπέραστη άπό τήν ανθρώπινη όδύνη. Ό ποιητής Όουεν δέχεται νά πολεμήσει στά χαρκαώματα, ενώ θά μπορούσε νά τό άποφύγει, όχι βέβαια γιατί πίστευε στις άξίες του πολέμου, μίτε καν γιατί ήθελε νά τίς άνατρέψει, αλλά άπλως και μόνο για νά αυθεντικοποιήσει τήν ποίησή του, ή όποία διαφορετικά θά ήταν μία ώραιοποίηση τής σκληρής πραγματικότητας του πολέμου όπως σέ όρισμένα ποιήματα του Σικελιανού, ό όποιος βλέπει μόνο θάμβος και φως και στις πλέον άποτρόπαιες μάχες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ό Τσέχοφ έγκαταλείπει τό ήσυχο, πολιτισμένο, λογοτεχνικό περιβάλλον τής Μόσχας και φεύγει για μία περιοδεία μέσα άπό τί χειμωνιάτικη στέπα τής Σιβηρίας, μέχρι νά φτάσει στήν άποικία των τιμωρημένων στό νησί Σαχαλίη για ένα παρόμοιο χρέος. Και γιατί άραγε ό Μαντελστάμ δέχεται νά πάει κόντρα στήν πανίσχυρη σοβιετική μηχανή και νά χαθεί στά βάθη τής σταλινικής νύχτας, χωρίς καν τήν έλπίδα ότι τό μέλλον θά τόν δικαιώσει, καθώς υπήρχε ό όρατός κίνδυνος, όπως και τώρα άπό διαφορετικές ούτοπίες, ότι τό μέλλον είχε ύποθηκευτεί άπό τό όραμα τής δίκαιης και ανθρώπινης κοινωνίας πού εύαγγελιζόταν ό κομμουνισμός;

Ὁ Μαντελστάμ εἶναι ἴσως ἡ πιό τραγική φυσιογνωμία, ὁ κεντρικός ἥρωας τοῦ βιβλίου, τό χρυσάφι μέ τό ὁποῖο μετριέται τό αὐθεντικό χαρτονόμισμα τῶν ἄλλων ποιητῶν. Δέν ἐξορίζεται καί πεθαίνει ὡς ἀντικομμουνιστής, ὄχι ὡς ἓνας ὁραματικός φουτουριστής ὅπως ὁ Μαγιακόφσκι. Πληρώνει ἀπλῶς τό τίμημα τῆς ἐλεύθερης λυρικής του πράξης. Τό παράδειγμά του δέν ἀντλεῖ ἀπό τίς σχολές τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, γράφει σέ ἀράγιστη καί πλούσια μετρική, ἀντλεῖ ἀπό τόν Ὅμηρο, τόν Ὀβίδιο καί τόν Δάντη. Ἴσως νά ἦταν ὁ πρῶτος πού κατάλαβε πῶς **τό παρελθόν, ὄχι ἡ ἱστορία, εἶναι ἡ πλέον ἀνατρεπτική δύναμη γιά τήν σημερινή ἐξουσία.** Ἡ αἰσθητική τοῦ παρελθόντος, ἡ τερσίνα τοῦ Δάντη, ἡ ἀρχιτεκτονική τῆς Ἁγίας Σοφίας καί τῆς Πετρούπολης γελοιοποιοῦσε τόν σοσιαλιστικό ρεαλισμό καί ἄνοιγε τόν χῶρο πρὸς ἓνα μί κατεστραμμένο ἀκόμη παρελθόν, τό ὁποῖο ἄλλαξε μέσα στή θέρμη τῆς φωνῆς του ὡς μιά παροντική παντοδύναμη πράξη τῆς ἀνθρωπότητας. Περισσότερο ἀπό τίς πρωτοπορίες, τόν φουτουρισμό καί τόν ὑπερρεαλισμό, ὁ Μαντελστάμ εἶναι μιά ἀβάσταχτη κληρονομιά, πού ἀκόμη καί αὐτοί πού σήμερα τόν θαυμάζουν, κρυμμένοι πίσω ἀπό χιλιάδες συμβιβασμούς καί λεκτικές πραγματικότητες, ἀδυνατοῦν νά τήν ἀντέξουν.

Ὁ Heaney ἰδιοφυῶς ὑπονοεῖ πῶς ὅλοι οἱ γνήσιοι ποιητές, σέ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο βαθμό, ἴσως καί γιατί οἱ κοινωνικές συνθήκες δέν εἶναι τό ἴδιο σκληρές μ' αὐτές πού εἶχε νά ἀντιμετωπίσει, μοιράζονται τί μοῖρα τοῦ Μαντελστάμ. Ὁ κομμουνισμός καί ὁ φασισμός δέν στάθηκαν οἱ μόνες ἐξουσίες τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Ὁ Heaney ἐνδεικτικά μᾶς δείχνει σέ μιά σημαντικότερη παρατήρηση πῶς ὁ Λόουελ εἶχε τή δύναμη νά ξεσκεπάσει τίς ἀταπάτες τῆς ἀμερικανικής δημοκρατίας σέ δύο περιπτώσεις πού ἡ θριαμβολογία τοῦ νικητῆ στρεφόταν ἐναντίον τῆς ἴδιας τῆς ποιητικῆς πράξης του. Μίτε ὁ Ὅντεν ὑστέρησε στό κάλεσμα αὐτῆς τῆς ἀντίστασης, καθὼς ταύτιζε τήν ἀνάγκη γιά ἓνα νέο εἶδος ποιήματος μέ τήν ἀνακάλυψη ἑνός καινούργιου ἥθους.

Μπορεῖ αὐτά νά εἶναι μάθημα γιά ἐμᾶς σήμερα; Μήπως αὐτός ὁ λόγος τοῦ Heaney —τό βιβλίό γράφτηκε τί δεκαετία τοῦ '80, πρὶν ἀκόμη πέσει ὀριστικά το ἀνατολικό μπλόκ σάν τραπουλόχαρτο— εἶναι ὄντως ἀνεπίκαιρος; Μήπως ἡ ὥρα πού ἀνοίγει ἓνα ἀρχεῖο εἶναι κατάλληλη γιατί δέν θίγει τό παρόν γιατί ἔχει πάψει νά λειτουργεῖ ἀνατρεπτικά πρὸς αὐτό ὥστε νά γίνεται δυνατή ἡ ἐκμετάλλευσή του; Μήπως εἶναι μόνο ἓνα ἱστορικό μάθημα καί τίποτε παραπάνω; Κι ὅμως, ὁ καθένας μας θά πρέπει νά διερωτηθεῖ μήπως γιά τόν ποιητή τουλάχιστον ὁ σταλινισμός δέν ἐξαλείφθηκε, ἀλλά ἄφησε πίσω του κληρονόμους ἀκόμη πιό παντοδύναμους; Οἱ ἐρωτήσεις εἶναι πέρα ἀπό τήν παραμικρότερη ὑπόπια κοινωνικῆς διαμαρτυρίας. Ὅμως ὁ ποιητής πρέπει νά ρωτᾷ ποιός τοῦ κλέβει τόν ἀγέρα, ποιός τόν ἐμποδίζει νά ἐξασκήσει τό λυρικό του δῶρημα. Ποιοί εἶναι οἱ κληρονόμοι αὐτῶν πού βομβαρδίζουν τήν Δρέσδη σέ

μιά ήδη νικημένη Γερμανία μόνο για σωφρονισμό προς την καινούργια τάξη πραγμάτων, πράξη την οποία ο Λόουελ έκρινε ότι έπρεπε να καταγγείλει με την άρνησή του να στρατολογηθεί, και πλήρωσε γι' αυτό με την φυλακή;

Ποιοί είναι αυτοί που σήμερα στέλνουν, αν όχι στον σωματικό άφανισμό στά χαρακώματα της Φλάνδρας, αλλά στην εξαφάνιση των τηλεοπτικών ή εικονικών τεχνητών παραδείσων; Αυτό δέν σημαίνει καθόλου ότι ρόλος του ποιητή είναι να γίνει κοινωνικός κατήγορος, μίτε που θά πρέπει να μιλάει γι' αυτά τά πράγματα. Κάθε άλλο, θά μās έλεγε ο Μαντελστάμ. Όμως είναι έντελως απαράδεκτο να θεωρούμε ότι οι τυραννίες έχουν εξαλειφθεί, ότι οι συμπεριφορές δέν έλέγχονται από «τούς επιθεωρητές του προκατασκευασμένου νοήματος» ή, ακόμη χειρότερο, ότι δέν είναι καθόλου ανήθικο γιά τούς ποιητές να συμμετέχουν σ' αυτές τίς έξουσίες, αποτελώντας ένα γρανάζι στον μηχανισμό της χειραγώγησης, υπό τό πρόσχημα ενός σύγχρονου διαφωτισμού. Πώς είναι δυνατόν οι φανατικοί θαυμαστές του Μαντελστάμ και του Χόπκινς να θέλουν να κλείνουν τά μάτια στό βασικότερο ήθικό πρόβλημα που θέτει ή ποίησή τους; αυτό, όντως, είναι αισθητισμός και ή γενιά των νέων ανθρώπων που μās ακολουθούν σίγουρα θά μās κρίνουν από τί στάση μας κι όχι μόνο γιατί γράψαμε καλή ποίηση. Ποιά είναι ή θέση του ποιητή σήμερα στον καινούργιο σταλινισμό των ΜΜΕ και του Διαδικτύου, στό όποιο ο έντυπος έκδοτικός κόσμος είναι κλάδος του; Σέ τέτοιο πειστικό έρώτημα δέν είναι εύκολο να ξεφύγουμε με την δικαιολογία πώς δέν είναι όλα μαύρα και πώς υπάρχουν δυνάμεις που αντίστρατεύονται αυτόν τον ολοκληρωτισμό, γιατί ακόμη και αν όντως θά πιστεύαμε στην έκδοχή ότι είμαστε μακριά ακόμη από τον άφανισμό σύμπασας της παράδοσης και του παρελθόντος, ότι δηλαδή ο Δάντης στον καινούργιο αιώνα που ανατέλλει δέν είναι όντως ένας άκατανόητος Ίνδιάνος «καθιστός ταύρος», πάλι αυτό που ύπονοείται είναι ότι ο ποιητής πρέπει να παίξει τον ρόλο του στην βιομηχανία της παρηγοριάς, διαφορετικά θά χαθεί στη σιωπή και στό άκοινωνητο, πιο πειστικά σκληρή από την σιωπή της Σοβιετικής Σιβηρίας. Άκόμη δηλαδή και αν κανείς δέν συμμερίζεται αυτήν την σκέψη, αυτό δέν σημαίνει ότι ο ποιητής δέν ξέρει να βλέπει ή ότι του λείπει ο ρεαλισμός να αναγνωρίσει τον κόσμο όπως όντως είναι. Άλλά άπλως και μόνο ότι μοίρα του ήταν, άνέκαθεν, να μένει μόνος του. Προσοχή: πολλοί από εμās θά υπέγραφαν αυτό που λέγεται έδω ως μια πνευματική χειρονομία έλευθερίας, όμως ή όμολογία ή μη μās καλής διάθεσης δέν ενδιαφέρει ποσώς τον ποιητή, του όποίου ή ίδια του ή ζωή είναι τό έργο του και ξέρει πώς πρέπει να σταθεί δίπλα σ' αυτό που γράφει. Άκόμη και αν παραδεχτούμε τον θάνατο της λογοτεχνίας ως θεσμού, τότε ή λογοτεχνία δέν ήταν νεκρή γιά τούς δημιουργούς; Ό ήθικός της θάνατος έχει ακόμη περισσότερο διαβρωτικά αποτελέσματα, μιά και συνδέεται με τον άρνητικό ρόλο της κοινωνικής κατα-

πίεσης και σ' αυτό έχουν συμβάλει τά μέγιστα οι ίδιοι οι ποιητές και όχι οι αναπόφευκτες τεχνολογίες. Δέν είναι πρόστυχη ηθικολογία νά ποῦμε πώς ό πραγματικός αναγνώστης τῆς ποίησης, όσο δύσκολο και νά εἶναι τό ἔργο του, ξέρει πώς ἡ εὐαισθησία και ἡ συνείδηση πού ἀπόκτησε δέν ἔχει καμία ἀνταλλακτική ἀξία σέ κοινωνικό ἐπίπεδο, δέν ἐξαγοράζεται μέ τό χειροκρότημα μιᾶς ἐπαρχιακῆς πόλης πού μπορεῖ νά ἀριθμεί μερικά ἑκατομμύρια κατοίκους, μίτε μέ μιᾶ πανεπιστημιακή ἔδρα. Τό πραγματικό «χρυσάφι τῆς ἁρμονίας» ὁμως δέν ἀπορρέει ἀπό τήν κοινωνική καταξίωση τῆς ποίησης ἀλλά ἀπό τίς ἴδιες τῆς τῆς δυνάμεις, τήν ἠθική τῆς δύναμη νά μένει κοινωνική μόνο ζώντας ἐκτός κοινωνίας.

Αὐτό μᾶς ὀδηγεῖ σέ μιᾶ ἄλλη σημαντικότερη ἀκόμη σκέψη. Ὑπάρχει μιᾶ σημαντική διαφορά ἀνάμεσα στήν ποίηση τοῦ Μαντελστάμ (καί αὐτῶν πού ἀναφέρονται σ' αὐτά τά δοκίμια) και στήν ποίηση πού ἔχει περάσει ὡς πρωτοπορία στόν εἰκοστό αἰῶνα, ἄς ποῦμε, τοῦ Μαγιακόφσκι. Ἡ ποίηση τοῦ Μαγιακόφσκι βασίζεται στήν πίστη στήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀνθρώπων ἀπό ἓνα ἄδικο κοινωνικό περιβάλλον, ἡ ὁποία ἐκφράστηκε στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μέ τήν σοσιαλιστική ἐπανάσταση. Γι' αὐτόν τόν λόγο, μολονότι ὁ Μαγιακόφσκι ὑπῆρξε θύμα τοῦ καθεστώτος, ἡ ποίησή του θά στέλνει μηνύματα ἀπό τή βαθύτερη οὐσία αὐτοῦ τοῦ ὁράματος, πού δέν ἔχει ἀκόμη προδοθεῖ, και ὅταν αὐτό ξεφτίσει, θά ἀρχίσει νά ξεφτίζει και ἡ ποίησή του, πράγμα πού λίγο ὡς πολύ θά μπορούσαμε νά ποῦμε και γιά τούς Ἰταλούς φουτουριστές, τούς καινοπαίστες και τούς ὑπερρεαλιστές. Ἡ σχέση τους μέ τήν τεχνολογία και τήν καινούργια διοίκησή τῆς, όσο ἀντιθετική και ἂν εἶναι, ἐξαρτάται ἀπό αὐτήν. Ὅχι μέ τόν Μαντελστάμ. Αὐτό δέν σημαίνει πώς οἱ ποιητές τῆς γραμμῆς τοῦ Μαντελστάμ δέν ἀναγνωρίζουν τό γεγονός τῆς καινούργιας τεχνολογίας και τούς τρόπους πού αὐτή ἐκφράζεται. Ἀντίθετα ἀπ' ὅλους τούς μοντερνισμούς —και εἶναι ἀνιστόρητο νά κάνουμε ἐδῶ διακρίσεις ἀνάμεσα σέ διάφορους μοντερνισμούς— ἡ φωνή τοῦ Μαντελστάμ ἦταν μόνο ἡ φωνή τῆς ποίησης, αὐτή πού δέν μπορεῖ νά ἔλθει σέ συνδιάλλαγή μέ τίς ὑπάρχουσες γλώσσες τῆς ἐξουσίας, πού ζητοῦν τήν ἀνανέωσή τους μέ τήν ἐπανάσταση, τόν ἐκσυγχρονισμό ἢ τήν μεταρρύθμιση, ἀλλά εἶναι πρῖν ἀπό κάθε τεχνολογία, εἴτε αὐτή εἶναι τοῦ χαλκοῦ και τοῦ σιδήρου εἴτε τῶν μικροσίπ, ἡ ἀρχέγονη, ἀρχετυπική φωνή τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτό πού μᾶς μαθαίνει σήμερα ἡ κλασική ποίηση δέν εἶναι ἀπλῶς, ὅπως λέγεται χυδαίως, ἡ ἀντίσταση στίς σύγχρονες τεχνολογίες τοῦ αὐτοματισμοῦ και τῆς πληροφορικῆς — αὐτό θά ἴταν ὄντως συντηρητισμός και μιᾶ νοσταλγική ἐπιστροφή σέ μιᾶ περασμένη τεχνολογία, ἡ ὁποία κάποτε ἦταν τό ἴδιο ἢ και περισσότερο πιεστική γιά τόν ποιητή. Τό «χρυσό φιορίνι» πού πρέπει νά ξεθάψει ὁ ποιητής ἀπό τό χῶμα δέν εἶναι μιᾶ ἐπιστροφή στήν Ἀναγέννηση ἢ στόν Μεσαίωνα —τέτοια εἶδους ὁράματα μπορεῖ νά εἶχαν οἱ μοντερνι-

στές του είδους του Πάουντ που φλέρταραν με τον φασισμό— αλλά στην κατάσταση εκείνη της αυθεντικής ποίησης που είναι «φωνή» πριν ακόμη καν μπει στους πολιτισμούς της γραφής, που αρχίζουν με τους Αθηναίους του Πεισίστρατου — αυτό δηλαδή που ανέκαθεν ήταν η ποίηση. Λίγος συντηρητισμός γίνεται αντιδραστικός. Πολύς συντηρητισμός φτάνει στην ουσία του ίδιου του ανθρώπου. Κι αυτός είναι ο αδιαπραγμάτευτος πυρήνας που ενώνει τον Όμηρο, τον Δάντη, τον Σαίξπηρ, τον Γουέρτζγουορθ και τον Μαντελστάμ — ή αληθινή κοινωνία των ανθρώπων. Η φωνή τους, όπως και η φωνή του Χέρμπερτ, δεν μπορεί να υπάρξει ως αντίδραση έναντι του καθεστώτος μεσουρανούστος του καθεστώτος, μιά ιδανική διαμαρτυρία, ή όποια στην καλύτερη περίπτωση είναι μιά εναλλακτική έκδοχή της ίδιας της εξουσίας, αλλά μόνο όταν αυτό καταποντιστεί στά Τάρταρα με την κατάρα των θυμάτων του. Μιά απόλυτη άρνηση του κράτους άδικου, ή όποια ωστόσο στην έσχατολογική της στάση δεν αποκλείει την συμμετοχή, μιά και κάθε φορά θά βρεθεί στην ανάγκη να λογοδοτήσει στην παροντική εξουσία, να επιβεβαιώσει τό όνειρό της, αν θέλετε, έστω με την αποδοχή της οδύνης. Δεν αμφιβάλουμε ότι μερικές εποχές είναι πιο παθογόνες από άλλες, όμως παντού και πάντοτε υπάρχει ένα έλλειμμα δικαίου, τό όποιο άλλοτε, σε περισσότερο ευμενείς συνθήκες, γίνεται όρατό κι άλλοτε παραμένει λογοκρινμένο και άόρατο. Και βέβαια μερικές εποχές απαιτούν από τους ποιητές μεγαλύτερες θυσίες στον άγωνα τους να παραμείνουν ποιητές, εποχές που δοκιμάζεται ή ήθική τους άντοχή στο έπακρό. Γι' αυτό και οι φωνές τους κάποτε φαίνονται να λιγοστεύουν κι ίσως ακόμη να σωπαίνουν παντελώς, όμως ή ποίηση παραμένει ως άπωθημένο, μιά παρακαταθήκη άνυπολόγιστη κι άνεκπλήρωτη μέσα στην παθητική οδύνη.

Τό όνειρο του Μαντελστάμ για μιά οικουμενική κουλτούρα μς φέρνει ακόμη πιο κοντά στο σήμερα. Όπως αυτό ήταν διαφορετικό, «άλλο», προς την σοσιαλιστική οικουμενικότητα της εποχής του, στην γλώσσα του λενινισμού-σταλινισμού, τό ίδιο είναι «άλλο» και στή σημερινή της επιβίωση στον θρίαμβο του καπιταλισμού, που δεν είναι παρά ο κληρονόμος της. Νά γιατί ο Μαντελστάμ νιώθει σε βάθος την έξορία του Όβιδίου, που έξορίστηκε στον Πόντο από τον Αύγουστο Ίούλιο Καίσαρα, και βρίσκει την φωνή του Ρωμαίου ποιητή τόσο συγγενική προς την δική του και την έξορία ίδια με αυτή που κληροδοτεί στους άλλους έξοριστους ποιητές στά τέλη του αιώνα μας, στον Μπρόντσκι και στον Γουόλκοτ. Η «κυβέρνηση της ποίησης», τό δικαίωμα του ποιητή να θεσμοθετεί και να κτίζει πολιτείες από τά ίδια τά συλλογικά άποθέματα της γλώσσας, μς υπενθυμίζει ο Heaney, είναι τό δικαίωμα κάθε άνθρώπου να παραμένει αναλλοτριώτος, μιά πλατωνική πολιτεία την όποια όμως δεν έχουν ιδρύσει οι φιλόσοφοι ή οι κοινωνικοί και θρησκευτικοί όραματιστές αλλά οι

ποιητές και τίν όποία πρέπει νά έννοήσουμε ως έναν έσωτερικό χώρο «όπου συγκεντρωνόμαστε πάλι στους έαυτούς μας».

Αυτή νομίζω είναι ή βαθύτερη ουσία τούτων τών δοκιμίων, ή πίστη ότι ή κληρονομιά πού μās αφήνει ή ποίηση, από τόν Όμηρο μέχρι τίς μέρες μας, είναι τό πραγματικό, αναλλοτρίωτο πρόσωπο τού ανθρώπου, αυτό πού καμία ιδεολογική ή θρησκευτική βεβαιότητα δέν μπορεί νά κάνει. Ότι τό «χρυσό φιορίνι τής άρμονίας» δέν είναι μιά ιστορική συνθήκη, ένα νόμισμα πού κόπηκε από τούς ισχυρούς αυτού τού κόσμου γιά τήν χειραγώγηση τών ανθρώπων σέ κάποιον μακρινό, έστω ένδοξο παρελθόν, πού όντως έχει ξεπεραστεί από μιά πλέον δίκαιη, έλεύθερη και όχι ανθρωποκεντρική κοινωνική όργάνωση, αλλά ό ίδιος ό αναλλοτρίωτος και άσυμβίβαστος άνθρωπος, μιά ύπόσχεση πάντα παρούσα όσον άκόμη θά ύπάρχει ως είδος ένα έναλλακτικό νόμισμα στίς άνέκαθεν θυσιαστικές κοινωνίες, χειρότερα άκόμη γι' αυτές πού δέν αναγνωρίζονται ως τέτοιες.

Αυτό όμως τό πλήρως συνειδητοποιημένο ανθρώπινο πρόσωπο δέν μπορεί νά άποτελεί μιά παρηγοριά, μιά ήθελμημένη τύφλωση, πού έφευρίσκει τήν φιλανθρωπία, όπως έλεγε ό Μπλέικ, γιά νά δικαιολογήσει τήν άναίσθησία του σ' αυτό πού όντως συμβαίνει στήν ιστορία. Οί ποιητές, σέ πείσμα μιάς δημοσιογραφικής κοινωνιολογίας πού πιστεύει τό αντίθετο, είναι ρεαλιστές. Δέν άπορούν ποτέ σέ ένα μεταφυσικό «άλλο», τό όποιο θεωρούν προδοσία και ύποκλοπή τού ανθρώπινου. Μήτε μās προσφέρουν μιά προδιαγεγραμμένη ήθική αντίσταση στό κακό. Ποτέ δέν διδάσκουν. Ίσως άκόμη κι όταν είναι άναγκασμένοι νά ύποπέσουν από τόν ποιητικό λόγο στόν κριτικό, οί λέξεις τους άποκτούν ένα ειδικό βάρος, πού μέσα στήν καθαρότητα τους δίνουν τήν έντύπωση πώς ανατρέπουν αυτό πού ύπηρετούν: τήν ίδια τήν έννοιολογική ύφή τής κριτικής. Δοκίμια από τόν Μαντελστάμ, τόν Μπρόντσκι, τόν Γουόλκοτ και τό ίδιο τόν Heaney, όσο δύσκολη και άν είναι ή άνάγνωσή τους και κάποτε άντιφατική –άντιφατική μόνο ως προς τόν λόγο και ποτέ ως προς τήν ζωή–, πρέπει νά άκουστούν, και όχι μόνο ως στίς παρυφές τής σύγχρονης κριτικής θεωρίας. Άν ανέλαβα τό ρίσκο νά μεταφράσω αυτό τό βιβλίο μέ τά δοκίμια στήν όλοκληρία τους, πού ίσως δέν έχουν παρά έλάχιστους άναγνώστες, δέν σημαίνει ότι δέν άφορούν όλους μας. Έπιπλέον, ή αίσθηση ότι ύπάρχει σήμερα μιά ύπόγεια κριτική σκέψη γιά τήν ποίηση από τούς ίδιους τούς ποιητές, τήν όποία θά άποκαλοΰσα θετική, πού χωρίς νά άγνοεί, δέν συνδιαλέγεται άπλως μέ τήν επίσημη γαλλοαμερικανική θεωρία, είναι κάτι πού πρέπει νά μās ενδιαφέρει άμεσα όλους τους άναγνώστες και τούς δημιουργούς τής ποίησης και όχι μόνο τούς έπαγγελματίες τής λογοτεχνίας.

